

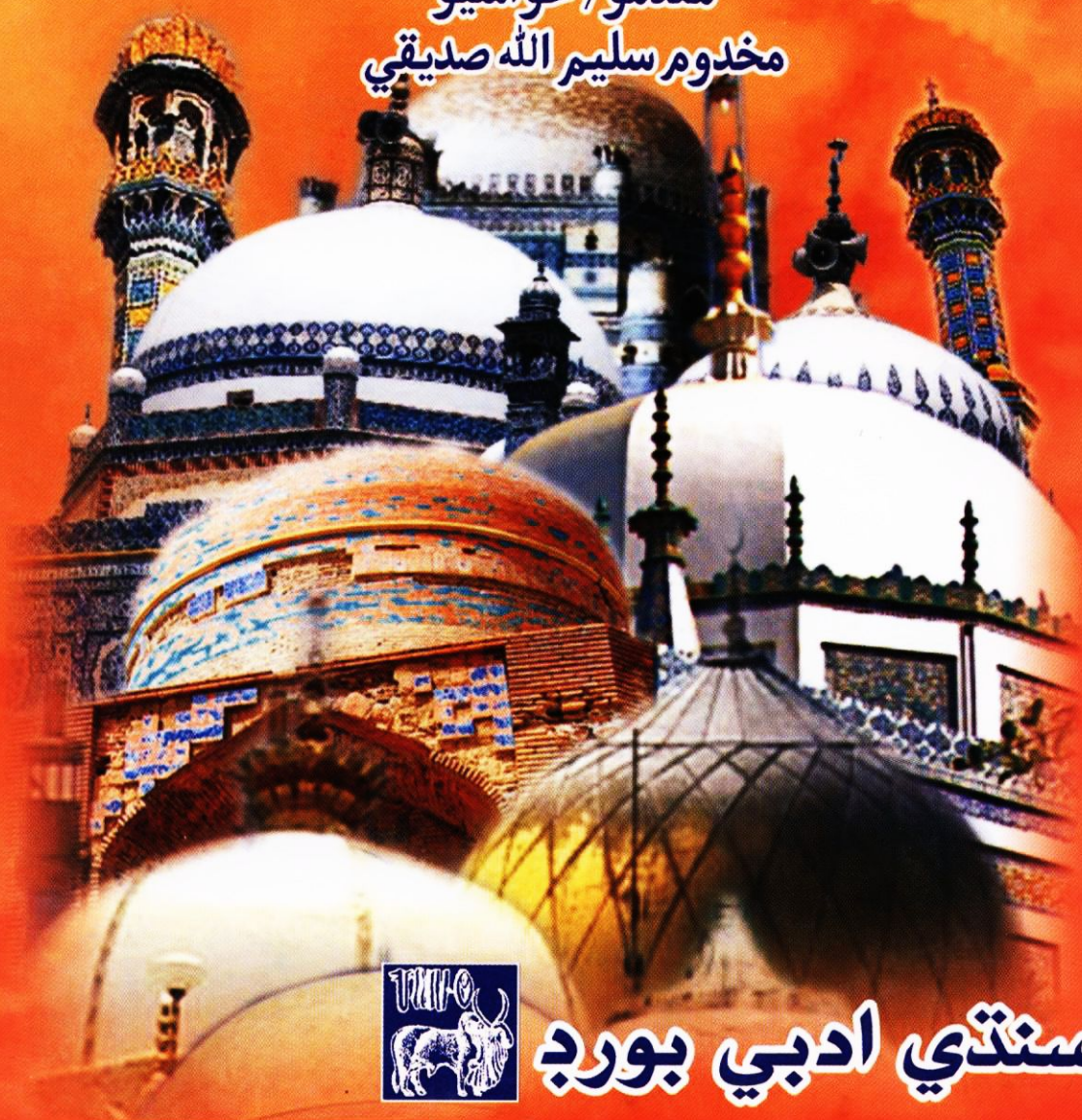
معارِ سالڪانِ طرِيقَتِ

تاليف: مير علي شير قانع نثوي

مترجم: شيخ محمد حسن يحيي القرشي تريچاڻوي

مقدمو / حواشيو

مخدوم سليم الله صديقي

سنتي ادبي بورڊ

معار سالكان طريقت

تاليف:

مير علي شير قانع نثوي (مر 1203ھ)

مترجم:

شيخ محمد حسن يحيي القريشي تريچاڻوي

مقدمو/ حواشيو

مخدوم سليم الله صديقي

سنڌي ادبي بورڊ

ڄام شورو، سنڌ

2010ع

ڪتاب جا سمورا حق واسطا محفوظ

تعداد 1000

آگسٽ 2010 ع

ڇاپو پهريون

هن ڪتاب جي ڪنهن به حصي کي، ناشر کان اڳواٽ حاصل ڪيل اجازت کان سواءِ، اليڪٽرانڪ يا ٻئي ڪنهن به طريقي جنهن ۾ اسٽوريج ۽ ريتريول سسٽم شامل آهي، استعمال نٿو ڪري سگهجي.

قيمت: ڇهه سؤ ويهه رپيا
(Price: 620-00)

خريداري لاءِ رابطو:

سنڌي ادبي بورڊ ڪتاب گهر
تلڪ ڇاڙهي، حيدرآباد سنڌ

(Ph: 022-2633679, Fax: 022-9213422)

Email: sindhiab@yahoo.com

www.Sindhiaadabiboard.org

هيءُ ڪتاب ايليگنٽ پريس ڪراچيءَ مان پروفيسر سيد زوار حسين شاھ نقوي، سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ ڇپائي پڌرو ڪيو.

ڇپائيندڙ پاران

ٻارهين صدي هجريءَ جي هڪ وڏي اديب، شاعر ۽ مؤرخ مير علي شير ”قانع“ جي هڪ اهم فارسي تصنيف ”معيار سالڪان طريقت“ جيڪا ”مقدمي“، ”قانع“، ”معيارن“ ۽ ”خاتمي“ تي مشتمل، آهي ۽ سنڌ جي تاريخ ۾ اهم ماخذ جي حيثيت رکي ٿي، تنهن کي سنڌي ادبي بورڊ شايع ڪندي هڪ اهم ذميواريءَ کان آجي ٿيڻ جي خوشي محسوس ڪري رهيو آهي.

ان جو هڪ عڪسي نسخو مخدوم سليم الله صديقي جن همدردي يونيورسٽي کان ورتو. ان فارسي نسخي جو سنڌي ترجمو ڪرايو ويو. جنهن تي ٿوري ئي وقت ۾ مخدوم صاحب مقدمي ۽ حواشي سان سينگاري تحقيق ڪندڙن لاءِ بنياد فراهم ڪيو آهي.

قانع سنڌ ۾ مغلن جي زوال وارن ڏينهن ۽ ڪلهوڙن جي آزادي واري زماني کان وٺي ٽالپرن جي صاحبيءَ جي ايامن ۾ ڪيترن ئي صوفين ۽ بزرگن سان مليو. سندس خاندان جو نقشبندي سلسلي ۾ بيعت هجڻ پڻ ان ڳالهه جو ثبوت آهي ته هو صوفين جا گهڻا معتقد ۽ مريد هئا. پنهنجي دور کان علاوه هن پهرئين صدي هجريءَ کان وٺي الڳ الڳ معيارن تحت پنهنجي دور يعني ٻارهين صديءَ تائين جي عالمن ۽ بزرگن جو ذڪر هن ڪتاب ۾ گڏ ڪيو آهي.

سنڌي ادبي بورڊ جي هميشه اها ڪوشش رهي آهي ته سنڌ جي عالمن سڳورن ۽ بزرگن جي ڪاوشن کي انهن جي اصل صورت ۾ يا سنڌي ترجمي کي شايع ڪجي. جيئن اها تصنيف ايندڙ نسلن تائين پهچي سگهي.

پروفيسر سيد زوار حسين شاهه نقوي

سيڪريٽري

سنڌي ادبي بورڊ

ڄام شورو سنڌ

سومر 19 رمضان المبارڪ 1431ھ

بمطابق 30- آگسٽ 2010ع

مقدمو

قديم مذهبي ڪتابن ۾ جزوي طور انساني تذڪرا موجود آهن. پر مقصد مختلف هئڻ سبب انهن کي محض تذڪره جو نالو نه ٿو ڏئي سگهجي. سينه به سينه روايتون، اسرائيليات، جنهن کان هڪ وڪ اڳتي اسماء الرجال ”تذڪره“ جون ارتقائي منزلون چئي سگهجن ٿيون. اسلام کان اڳ جي مذهبي ڪتابن کي ڇڏي جيڪڏهن عربن جي تحريرن کي ڏسجي ته هنن جو وڏو ڪارنامو انساب جي علم کي مستقل ۽ الڳ صنف طور دنيا سامهون آڻڻ آهي. عربن ۾ ان فن جا وڏا ڄاڻو ٿي گذريا آهن. جن کي پيڙهين جون پيڙهيون ياد هونديون هيون. انهن شجرن تي وڏين شخصيتن ۽ مشاهيرن جا اهم واقعا ياد رکڻ لاءِ رستو کوليو. جن کي ۱۰۰۰ گذرڻ سان اهميت پتاندر مدون ڪيو ويو.

انساني تاريخ قومن جي پاڻ ۾ چڪتاڻ، تاجپوشي، شاهي فرمان ۽ اقتدار جي جنگ سان رنگي پئي آهي. ان جي برعڪس عوام جي تاريخ ۽ عام انسانن جي رهڻي ڪهڻي متعلق مواد ڳوليون ٿا ته اسلام کان اڳ جي دور ۾ ان کي حاصل ڪرڻ لاءِ وڏي جاکوڙ ڪرڻي پوي ٿي. پاڻ ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جي سوانح ۽ سيرت، اصحابن جا معاملات، ۽ صوفيا جي اڻڻي ويهڻي کي اسين بادشاهن جي تاريخ نه ٿا چئي سگهون. اسلامي انقلاب کانپوءِ ”اسماء الرجال“ جي فن دنيا کي هزارين انسانن جي سوانح محفوظ ڪرڻ سيکاريو. جنهن اڳتي هلي ملفوظات ۽ تذڪرن کي پڻ بنياد فراهم ڪيو.

حضرت امير معاويه رضي الله عنه جي همعصر مصنف بادشاهن جا حالات ڪتاب ”اخبار الملوك والماضين“ ۾ تحرير ڪيا. جنهن بعد ابو عبيده، بمر، هشام، ڪلبي، قاضي ابوالبختري، ابن هشام وغيره جا نالا ملن ٿا. انهن ڪتابن کي عام طرح تاريخ جا ماخذ ۽ تاريخ تي لکيل ڪتاب سمجهيو ويو، ان جي باوجود جو منجهس بادشاهن کانسواءِ مشاهيرن جا تذڪره به شامل هئا، ان کان هڪ وڪ اڳتي وڌي مسلمانن پنهنجي مشاهيرن جا الڳ ڪتاب ترتيب ڏيڻ شروع ڪيا.

صديون پوءِ حاجي خليفه رحمته الله عليه ان سلسلي کي ارتقا جي هڪ منزل طئه ڪندي ”كشف الظنون“ تحرير ڪيو. جنهن ۾ هن اسماء الرجال سان گڏ ڪتابن جا نالا ۽ سن پڻ محفوظ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. انهيءَ دوران مختلف تاريخون تحرير ٿيون جن ۾ حوالن طور مشاهيرن جو ذڪر ٿيندو رهيو. پر ابو عبد الرحمن محمد بن الحسين نيشاپوري 413 هه جي طبقات الصوفيه، ابونعيم احمد بن عبدالله اصفهاني 430 جي حليه الاوليا، ابوالقاسم عبدالڪريم بن هوازن القشيري نيشاپوري المتوفي 465 هه جو رساله قشيري - تذڪرن جي ابتدائي پر بهتر صورت وٺي سامهون آيا. رساله قشيري جي شروع ۾ صوفين جا عقيدا بيان ڪيا ويا آهن. جڏهن ته آخر ۾ 83 مشاهيرن جا حالات قلمبند ٿيل آهن.

تذڪرا گهڻو ڪري مشاهيرن، بزرگن، اولياءِ الله ولي ڪاملن ۽ عالمن سڳورن جي

مقدمو

احوال سان مڙين ٿين ٿا. جڏهن ته ملفوظات ڪنهن بزرگ جي روحاني رمزن، بلند ڪرداريءَ جي مثالن، گفتن، ڪرامتن، مڪاشفن، نصيحت پريل نڪتن تي مشتمل آهي تحريرون ٿين ٿيون، جيڪي ڪو مريد يا معتقد پنهنجي رهبر متعلق سڌو سنئون يا هتان هتان ٻڌي گڏ ڪري ٿو. ڪي اهڙيون تحريرون به آهن، جيڪي تذڪري سان گڏ ملفوظات جو مقصد به پورو ڪن ٿيون. انهن کي محض تذڪره يا ملفوظات جو نالو نٿو ڏئي سگهجي، ڇو جو اهي ٻئي مقصد سامهون رکي تحرير ٿيل آهن.

ننڍي ڪنڊ ۾ حضرت ابوالحسن علي بن عثمان بن علي جلابي والهجوري المعروف ”داتا گنج بخش“ المتوفي 470 هـ ڪشف المحجوب تحرير ڪيو. هن ۾ صوفين جي عقيدن سان گڏ سندن احوال پڻ تحرير ڪيو ويو.

انهن کان هڪ قدم اڳتي ستين صدي هجريءَ جي تذڪرة الاوليا مؤلف حضرت فريد الدين عطار نيشاپوري وڏي شهرت ورتي. جنهن ۾ 97 صوفين جو ذڪر آهي. جنهن کانپوءِ 881 هـ جي تاليف نفحات الانس اهم تذڪرو نظر اچي ٿو. جنهن ۾ مولانا جامي 614 بزرگن جو ذڪر ڪيو آهي.

سير الاوليا، سيد محمد بن مبارڪ علوي المعروف امير خورڊ (770 هـ)، کان علاوه مفتاح الطالبين ڪمال الدين محمود بن علي بن عمادالدين غجدواني (956 هـ)، مجالس المؤمنين، قاضي نورالله شوشتری 982 هـ ۾ تصنيف ڪيو. ان کان سواءِ اخبارالاخبار شيخ عبدالحق دهلوي (999 هـ) ۽ اخبار الاصفيا عبدالصمد بن افضل محمد بن يوسف انصاري (1016 هـ)، القدس من شجرات الانس بدخشي (المتوفي 1022 هـ) تحرير ڪيو. ان کان علاوه گلزار ابرار جيڪو هنڌ سنڌ ۾ يڪسان مقبول رهيو، جو ذڪر پڻ بي مهل نه ٿيندو. هي ڪتاب غوثي حسن مانڊوي 1022 هـ ڌاري مڪمل ڪيو. سندس فارسي ٻولي صوفياڻين نڪتن سان ڀريل آهي. مصنف پنهنجو مختصر احوال پڻ ڪتاب ۾ بيان ڪيو آهي. هن جو اردو ترجمو اذڪار ابرار جي نالي سان 1326 هـ ۾ شايع ٿيو. اصل فارسي متن چاچي هيٺ ڪونه آيو آهي، فارسي جا قلمي نسخا ايشياٽڪ سوسائٽي ڪلڪتي آفيس حيدرآباد دکن، بانڪي پوره، لينڊسينا برٽش ميوزم جي ڪتب خانن ۾ موجود آهن. البت هن جو سنڌي ترجمو سنڌي ادبي بورڊ شايع ڪري رهيو آهي.

ستين ۽ اٺين صدي هجريءَ ۾ هنڌ سنڌ ۾ خانقاهي نظام جي مقبوليت سبب تذڪره ”ملفوظات“ جي هڪ الڳ صورت ۾ سامهون آيا. بلڪ سندن نالو صوفين سان منسلڪ ٿي ويو. سنڌ جي پهرئين جاتل خانقاه شيخ الشيوخ نوح بکري جي ”سهروردي“ سلسلي جي هئي. هي بزرگ سڌو سنئون شيخ شهاب الدين السهروردي جو خليفو ۽ ڪن روايتن مطابق عزيز هو. انهيءَ دور جي تاريخ سان تعلق رکندڙ سنڌ جي هڪ تذڪره جا پيرا ملن ٿا. جنهن جو نالو ”تذڪره سيد محمد مڪي“ آهي. هي اهم قلمي نسخو پروفيسر اياز حسين قادريءَ جي ذاتي ڪتب خاني ۾ ورهين کان موجود هو، تنهن جو ذڪر ذاتي دائريءَ جي حوالي سان مقالات قاسمي ۾ پڻ موجود آهي. مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي صاحب جي ذاتي دلچسپي ڪري مرحوم اياز قادري اهو نسخو سنڌي ادبي بورڊ کي ڇپائڻ لاءِ ڏنو. افسوس آهي جو هن وقت ان قلمي نسخي جو سنڌي ادبي بورڊ جي لائبريري ۾ ڪو نشان ڪونهي. وفات کان ڪجهه وقت اڳ

جڏهن قاسمي صاحب کان ان بابت پڇيو ويو ته غالباً عمر جي تقاضا ۽ ياداشت جي كمزوري سبب ان جو صحيح ڏس نه ڏئي سگهيا. قاسمي صاحب جن ان جو پاڻ مطالعو ڪيو هو ۽ ان جو نت مقالات قاسمي ۾ شايع ٿي چڪو آهي. جيڪو هي آهي:

(1) سيد محمد مڪي ولد سيد محمد شجاع جي سنڌ ۾ تشریف آوري ۽ بکر ۾ سکونت اختيار ڪرڻ.

(2) سيدنا شيخ شهاب الدين السهروردي جي بغداد ۾ مٿن مائٽن بابت سوال جي جواب جي حقيقت. امير جو مدينه منوره ڏانهن روانو ٿيڻ ۽ صحيح جواب هٿ ڪرڻ (سيد محمد مڪيءَ جي والد کي جيئن ته شيخ الشيوخ شهاب الدين السهروردي بغداديءَ جي ناني هئڻ جو اعزاز حاصل هو. ان ڪري هو غالباً بغداد ۾ پنهنجي نانائڻ متعلق معلومات حاصل ڪندو رهيو).

(3) سيد احمد ولد سيد محمد شجاع جي گهران رشتو ڪرڻ.

(4) سيد صدر الدين جو سنڌ ۾ سيد علي لڪلويءَ گهران پيو رشتو، حقيقت هن بيان ۾ ته قلعي بکر جو اهو نالو بکر ڇو رکيو ويو؟
حقيقت سيد مڪيءَ جي رحلت ڪرڻ بابت.

(5) سيد صاحب جا ساٿي ۽ ٻيا جن سندن هٿ تي اسلام آندو تن هن قلعي بکر جي اتر ۾ شڪر نالي شهر آباد ڪيو هو ان جو بيان.

(6) علي واهڻ جو اهو نالو ڇو پيو؟

(7) سلطان علاؤ الدين خلجيءَ جو بادشاهه ٿيڻ ۽ انهن ڏينهن ۾ سلطان العارفين سيد صدر الدين محمد سال حيات هئا.

(8) سلطان علاؤ الدين 717ھ ۾ فوت ٿيو ۽ انهن ڏينهن ۾ سيد تاج الدين محمد جيئرا هئا.

(9) حقيقت هن باري ۾ ته نصرت خان سندس نياڻي جو نڪاح مخدوم بدر الدين محمد سان ڪري ڏنو.

(10) قلعي بکر جي ٺهراءَ جي حقيقت سومرن انهيءَ قلعي کي درست ڪيو.

(11) سيد بدرالدين محمد جو ناراض ٿيڻ ۽ ملتان ڏانهن منهن ڪرڻ علي واهڻ مان ڏل وصول ڪرڻ ڪري.

(12) سيد جلال جي بکر ۾ پهچڻ جي حقيقت.

قاسمي صاحب سنڌ ۾ لکيل هن اهم اوائلي تذڪره جو سن تاليف يا ڪتابت نه لکيو آهي.

زمانه قريبن ۾ تذڪره نگاريءَ جي فن اڃان به واضح شڪل اختيار ڪئي جنهن سبب ادب جي هر شعبي سان تعلق رکندڙن جا تذڪره الڳ الڳ عنوان تحت تيار ٿيڻ لڳا. جيئن 'تذكرة الشعراء' تذڪره مشاهير سنڌ وغيره. جيئن ڪجهه صديون اڳ انساني احوالن تي لکيل اهي ڪتاب، مخصوص خصوصيت سبب طبقات، انساب ۽ معجم وغيره جي الڳ الڳ عنوان تحت لکيا ويا.

مقدمو

سنڌ ۾ مشاهيرن جي ذڪر ۾ ڪافي ڪتاب تحرير ڪيا ويا آهن. انهن مان ڪجهه معلوم
شده تذڪرن جو تعارف وڌائون ٿيندو:

- (1) تذڪره اولياء، قاضي محمود ٺٽوي تاليف 980ھ
- (2) حديقۃ الاولياء، عبدالقادر ٺٽوي تاليف 1016ھ
- (3) تحفة الڪرام، مير علي شير قانع ٺٽوي تاليف 1181ھ
- (4) تذڪره غياثيه مولانا غياث الدين سنڌي
- (5) طومار سلاسل مير علي شير قانع
- (6) معيار سالڪان طريقت.
- (7) شجره اطهر اهلبيت
- (8) گلشن اوليا. خليفو محمود نظاماڻي 1258ھ
- (9) سراج العاشقين: خليفو محمد ملوک
- (10) تذڪره المراد: شيخ حسين صفائي ٺٽوي
- (11) معارف الانوار: محمد صالح بن ملا زڪريا ٺٽوي
- (12) تحفة الطاهرين: شيخ محمد اعظم ٺٽوي تاليف 1190ھ
- (13) مناقب مخدومين معظمين: ميان محمد امين چنڀڙائي
- (14) تڪميل مقالات الشعراء: مخدوم محمد ابراهيم خليل ٺٽوي
- (15) تذڪره اولياء سيوستان: (المکتوب الحبيب ۾ هن جو ذڪر موجود آهي)
- (16) حالات بزرگان سيوستان
- (17) قلندر نامہ: مخدوم عبدالواحد سيوستانی نعمان ثاني (ناياب)
- (18) انساب مشائخ سيوستان: مخدوم حسن الله شاه الصديقي پاڻائي.
- (19) سڪينه اولياء: دارا شڪوه تاليف 1052ھ هن ۾ ميان مير بالا پير سيوستانيءَ ٿر
لاهوريءَ جو ذڪر آهي.
- (20) مکتوبات واحدي: مرتب ميان فضل الله.
- (21) المکتوب الحبيب: از قلم غازيائي پتي.
- (22) يمن البرکت: مولچند 1072ھ قلندر لعل شهباز متعلق قصا
- (23) لطيفۃ التحقيق 1120ھ جو تذڪرو مؤلف سيد رفيق علي حسيني پشنڱي
- (24) فردوس العارفين مير بلوچ خان 1201ھ ۾ تاليف ڪيو.
- (25) مرغوب الاحباب: نظر علي خان ٽالپر تاليف 1273ھ
- (26) الجواهر البدائع: ميان بلال تاليف 1221ھ
- (27) رساله مخدوم گرهوڙي: مرغوب الاحباب ۾ هن جو حوالو آهي.
- (28) صقال الضمائر: خواجہ محمد سعيد تاليف 1303ھ
- (29) رساله بهاء الدين دلق پوش: مؤلف مخدوم نوح (رحمۃ اللہ علیہ) جو مريد هو. جنهن هن رسالي
۾ سوانح ۽ قول گڏ ڪيا آهن.
- (30) رساله فتحيه: هي مخدوم نوح جي پوٽي مخدوم فتح محمد تحرير ڪيو.

- (31) دلیل الذاکرين: حاجي پنهور تالیف 1106 هـ
- (32) قوس فخریه هي دلیل الذاکرين جو ضمیمو سمجھڻ گهرجي.
- (33) ارشاد الطالبين: غلام رسول قریشي هالائي - هن ۾ مخدوم نوح ۽ ٻين بزرگن جو احوال موجود آهي.
- (34) سراج العارفين: غلام رسول صديقي هالائي تالیف 1215 هـ
- مخدوم نوح ۽ سنڌ جي ڪجهه ٻين بزرگن جو احوال موجود اٿس.
- (35) گنجينه اوليا: آخوند محمد صالح تالیف 1341 هـ
- (36) صحيح السبطين: گل محمد 1318 هـ
- (37) انساب سادات گيلاني: تيرهين صديءَ جي تالیف.
- (38) تذکره مخادير کهڙا: مخدوم اله بخش بن مخدوم محمد عاقل کهڙو. هن ۾ کهڙن کان علاوه ڪجهه ٻين بزرگن جا احوال پڻ موجود آهن.
- (39) بيان العارفين: هي ڪتاب فارسيءَ ۾ محمد رضا بن عبدالواسع عرف مير دریائي بن داروغه ڪيهر 1038 هـ ۾ تحرير ڪيو، جنهن جو سهڻي سنڌيءَ ۾ محترم ڊاڪٽر عبدالغفار سومري ترجمو ڪيو آهي.
- (40) مناقب غوثيه: مشتاق متعلوي
- (41) مناقب السادات: قاضي هدايت الله بن میان محمود بن میان سعيد متعلوي. تالیف 1315 هـ
- (42) ڪواڪب السعادات: مشتاق متعلوي
- (43) لطائف لطيفي: مير عبدالحسين سانگي 1305 هـ شاھ عبداللطيف ڀٽائيءَ جي فارسيءَ ۾ سوانح مرتب ڪئي.
- (44) انيس المريدين: از خواجه حسن جان سرهندي
- (45) انساب الانجاب از خواجه حسن جان
- (46) مونس المخلصين: خواجه شاه آغا
- (47) انوار قلندري: مؤلف ندارد - 1283 هـ کانپوءِ جي تحرير
- (48) منبع الانساب: تالیف مير معين الحق جهونسوي هي سيد محمد مڪي ۽ سندس اولاد جي احوال ۾ تحرير ٿيل آهي.
- (49) شجره سادات: سيد قمبر علي رضوي جي تالیف آهي. هن اهو 1261 هـ ڌاري لکيو ۽ منجهس سيد محمد مڪيءَ ۽ سندس اولاد جو احوال ڏنل آهي.
- (50) تجليات اسرار معاني: ولي محمد سيوستانی.
- (52) الناطق بالحق: هي مخدوم محمد عارف صديقي سيوهاڻي المتوفي 1258 هـ جي فرمائش تي لکيو ويو.
- (53) تذکره مشاهير سنڌ

ملفوظات:

ملفوظات جنهن جو مادو ”لفظ“ آهي. تذکره جي هڪ مخصوص ۽ الڳ محسوس ٿيندڙ

شڪل آهي. جنهن ۾ ڪنهن بزرگ يا عالم کان توحيد ۽ تصوف علم ۽ حڪمت، هدايت ۽ نصيحت متعلق ٻڌل ڳالهيون، سلوڪ جي راهه جون سمجهاڻيون ۽ روحانيت جي رستي جون هدايتون تحرير ٿيل هونديون آهن. غير ضروري نه ٿيندو، جيڪڏهن تذڪره مان ٿئي نڪرندڙ ادب جي ان الڳ صنف تي قلم ذريعي ٿيندڙ ڪاوش کي مختصراً هتي بيان ڪجي. اسلامي دنيا ۾ ملفوظات گهڻو ڪري اهل تصوف سان ئي منسلڪ رهيا آهن. چئني تصوف جي مشهور سلسلن، ادب جي انهيءَ صنف کي وائڪو ڪرڻ ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو.

چشتي بزرگن جون ملفوظات:

(1) انيس الارواح: خواجه عثمان هاروني جي ملفوظات آهي. جيڪا سندس مريد خواجه معين الدين چشتي اجميري (631ھ/1234ع) ۾ مرتب ڪئي. ان کان هڪ صدي پوءِ چشتي بزرگن بابت امير سيد خورده ڪرماني ”سيراالاوليا“ 770ھ/1370ع ۾ تحرير ڪيو. جنهن کي ملفوظات کان وڌيڪ تذڪرو چئجي ته بهتر ٿيندو.

(2) دليل العارفين: خواجه معين الدين اجميري جي ملفوظات آهي، جيڪا سندس مريد خواجه قطب الدين بختيار ڪاڪي مرتب ڪئي.

(3) فوائد السالڪين: خواجه قطب الدين بختيار ڪاڪي جي ملفوظات آهي. جيڪا سندس مريد خواجه فريد الدين گنج شڪر جي قلمبند ڪيل آهي.

(4) راحت القلوب: خواجه فريد الدين گنج شڪر جي ملفوظات آهي. جيڪا سندس مريد خواجه نظام الدين دهلوي (724ھ/1324ع) ۾ مرتب ڪئي.

(5) اسرار الاولياء: هيءَ به خواجه فريد الدين گنج شڪر جي ملفوظات آهي جيڪا سندس هڪ مريد بدرالدين اسحاق مرتب ڪئي.

(6) هي خواجه نظام الدين جي ملفوظات آهي، جيڪا سندس مريد امير خسرو جي تحرير ڪيل آهي.

(7) راحت المحبين: هيءَ به خواجه نظام الدين جي ملفوظات آهي جيڪا خواجه حسن دهلويءَ جي مرتب ڪيل آهي.

(8) فوائد الفوائد: هي به خواجه نظام الدين جي ملفوظات آهي. جيڪا خواجه حسن جي تحرير ڪيل آهي. هن ملفوظات تمام گهڻي شهرت ماڻي.

(9) مفتاح العاشقين: خواجه نصير الدين دهلويءَ چراغ دهلويءَ جي ملفوظات آهي. جيڪا محب الله مرتب ڪئي.

(10) خير المجالس: هي به خواجه نصير الدين جي ملفوظات آهي. جيڪا سندس مريد حميد شاعر تحرير ڪئي.

(11) مونس الارواح: هي خواجه نصير الدين جي ملفوظات آهي. جنهن جي مرتب شهزادي جهان آرا هئي.

(12) جوامع الكلام: خواجه نصير الدين جي مريد سيد محمد الحسيني المعروف گيسو دراز جي ملفوظات آهي. جيڪا سندس فرزند سيد حسين المعروف به سيد محمد اڪرم حسيني مرتب ڪئي.

نقشبندي بزرگن جون ملفوظات:

(1) ملفوظات مجدد الف ثاني:

امام رباني جي مکتوبات کان علاوه ملفوظات به آهن. مکتوبات ۽ ملفوظات ۾ فرق کڻي ائين ڪجي، جو ڪنهن بزرگ جي علمي مقام جو مطالعو ڪرڻو هجي ته سندس مکتوبات جو مطالعو ڪجي پر جيڪڏهن ڪنهن جي وعظ و نصيحت انداز بيان ۽ اعلاءِ ڪلمة الحق جو اندازو ڪرڻو هجي ته پوءِ سندس ملفوظات پڙهجن.

(2) ملفوظات خواجہ محمد باقي بالله: هي خواجہ صاحب جي هڪ مرید مرتب ڪيا.

(3) عمدة المقامات: از فضل الله سرهندي 1238ھ.

(4) زبدة المقامات: خواجہ محمد هاشم.

(5) ملفوظات مرزا مظهر جانجانان: (شهادت 1780ع) هن جون ملفوظات سندس مرید

مرتب ڪيون.

(6) ملفوظات شاه غلام علي: شاه غلام علي جون ملفوظات پڻ موجود آهن. هي بزرگ

مرزا مظهر جانجانان جو مرید هو.

سهرورديه بزرگن جون ملفوظات:

1- بهاء الدين زکريا ملتاني: شيخ بهاء الدين زکريا جا ڪجهه قول شيخ حامد بن فضل الله المعروف به درويش جمالي جي تذڪره (سير العارفين جيڪو هن 941ھ/1535ع ڌاري تحرير ڪيو) ۾ ڏنا. ان کان علاوه خواجہ نظام الدين اولياء جي ملفوظات فوائد الفوائد ۽ شيخ عبدالحق محدث دهلوي جي ڪتاب اخبار الاخبار وغيره ۾ پڻ سندس ذڪر موجود آهي.

2- ملفوظات شيخ صدر الدين: شيخ بهاء الدين زکريا جو فرزند شيخ صدر الدين عارف جي ملفوظات ”ڪثر الفوائد“ سندس مرید خواجہ ضياء الدين تحرير ڪيا.

3- ملفوظات شيخ رڪن الدين: مجمع الاخبار ۾ سندس ملفوظات ڏنل آهن.

4- ملفوظات مخدوم جهانيان جهان گشت: سندس ملفوظات ”جامع العلوم“ جي نالي سان

مرتب ڪيل آهن.

متفرقه بزرگن جون ملفوظات:

1- ملفوظات مولانا روم: مولانا جلال الدين رومي جي ملفوظات ”فيه مافيه“ جي نالي سان سندس فرزند سلطان بهاء الدين تحرير ڪيا.

2- ملفوظات شيخ شرف الدين يحييٰ منيري: هي بزرگ فردوسيہ سلسلي جي خواجہ نجيب الدين فردوسي دهلوي جو مرید هو. سندس ملفوظات لکيون ويون.

3- رفيق العارفين: شيخ حسام الدين مانڪپوري جون ملفوظات آهن.

4- تبريز: هي ملفوظات يارهين صدي هجري جي بزرگ سيد عبدالعزيز دباغ جي آهي. جيڪا سندس مرید احمد بن مبارڪ جي مرتب ڪيل آهي.

5- ملفوظات سيد اشرف سماني: هي ملفوظات سيد اشرف سماني جي مرید مرتب ڪيا.

6- ملفوظات شاه عبدالعزيز: هي شاه ولي الله جي فرزند شاه عبدالعزيز جي

ملفوظات آهي.

7- ملفوظات احمد رضا خان: بريلوي مڪتبہ فڪر جي وڏي عالم احمد رضا خان جي

ملفوظات پڻ موجود آهي.

8- ملفوظات مولانا عبيدالله سنڌي: هي ملفوظات اردو ٻوليءَ ۾ محمد سرور مرتب ڪيا.

9- مئڪده مصطفائي: هي حيدرآباد شهر ۾ گچ عرصو رهندڙ پير ايراني سيد صبغت الله

شاھ جا ملفوظات آهن.

سنڌي بزرگن جون ملفوظات:

1- ڪشف الحقائق: يارهين صديءَ ۾ شيخ اسماعيل فرحي سنڌي حضرت مسيح الاوليا شيخ

عيسيٰ جندالله پٽاڻي ثم برهانپوريءَ جا ملفوظات مرتب ڪيا.

ملفوظات نوح: مخدوم نوح جا ڪجهه ملفوظات سندس مريد بهاءُ الدين گودڙيئي جي

لکيل ”رساله بهاءُ الدين گودڙيو“ ۾ آيل آهن. جنهن تان حاجي پنهور پنهنجي ڪتاب دليل

الذاڪرين (1106ھ) ۾ نقل ڪيا ان کان سواءِ مخدوم صاحب جا قول سندس پوٽي مخدوم فتح

محمد جي ڪتاب ”رساله فتح“ ۾ به ملن ٿا.

3- ملفوظات خواجه محمد زمان لنواريءَ وارو:

خواجه صاحب جا ملفوظات مير بلوچ خان ولد مڪرم خان ٽالپر جي ڪتاب ”فردوس

العارفين“ ۾ موجود آهن.

4- فتح الفضل: هن ۾ شيخ عبدالرحيم گرهوڙي پنهنجي مرشد جا قول عربيءَ ۾ تحرير ڪيا

آهن. جنهن جو ترجمو ۽ شرح خواجه محمد زمان جي فرزند خواجه گل محمد ”ورد المحمديه“ جي نالي

سان فارسيءَ ۾ لکي آهي.

5- مقولات تصوف: خواجه صاحب جي هن ملفوظات جو مرتب خواجه محمد ابراهيم آهي.

6- ملفوظات مخدوم محمد اسماعيل پريالوءِ: مؤلف جو نالو ندارد - البت 106 صفحن

جي هن ڪتاب ۾ مخدوم صاحب جا حالات موجود آهن.

7- ملفوظات خواجه عبدالحق درازي: هن ملفوظات جي مرتب فقير محمد صالح

لاڙڪاڻوي جي خاندان مان پروفيسر اياز قادري جي چواڻي ته اهي ملفوظات هاڻي ناياب آهن.

8- مجمع الفيوضات هي پير محمد راشد روضي ڌڻي: وفات 1233ھ جي ملفوظات آهي.

جيڪا سندس خليفو محمود فقير ڪڙي واري مرتب ڪئي.

9 - المحبوبة المحمودية هيءَ به پير روضي ڌڻيءَ جي ملفوظات آهي. جيڪا محمود

فقير ڪڙي واري جي گڏ ڪيل آهي.

10 - ملفوظات: هيءَ به پير روضي ڌڻيءَ جي ملفوظات آهي. جيڪا سندس مريد خليفو

محمد حسين مهيسر جي مرتب ڪيل آهي.

11 - سراج العاشقين: هي فقير ڪڙي واري جي ملفوظات آهي جيڪا سندس خليفو

محمد ملوک چانڊيي 1244ھ ۾ مرتب ڪئي.

12 - ڪنز المعرفة: هي به خليفو محمد فقير ڪڙي واري جي ملفوظات آهي جيڪا

خليفو گل محمد گل هالائي جي مرتب ڪيل آهي.

- 13- خزانه المعروفت: هي پير محمد صبغت الله شاه وفات 1246 هـ جي ملفوظات آهي. جيڪا سندس فرزند پير علي گوهر شاه اصغر مرتب ڪئي.
- 14- نڪتہ تصوف: هي سچل سرمست جي ملفوظات آهي هن جو اردو ترجمو قاضي علي اڪبر درازي ڇپرايو آهي.
- 15- ملفوظات حافظ محمد پرچوندي: پرچوندي ضلع سکر جي بزرگ حافظ محمد جي ملفوظات بہ ملي ٿي. جيڪو پير روضي ڌڻيءَ جو مريد هو.
- 16- تحفہ المحبين: پير رشيد الدين جهندي واري جي ملفوظات آهي. جيڪا قاضي فتح محمد نظاماڻي مرتب ڪئي.
- 17- تنوير القلوب في الخيرات المطلوب: پير رشد الله شاه جهندي واري جي ملفوظات آهي جيڪا سندس فرزند پير ضياء الدين شاه مرتب ڪئي.

موجوده ڪتاب معيار سالکان طریقت پڻ سنڌ جي تاريخ ۾ اهم تذڪره جي حيثيت رکي ٿو. ان ڪري مصنف ۽ سندس ڪاوش متعلق تعارف بي مهل نہ ٿيندو.

سلسلہ نسب:

نسبي پس منظر ڪنهن بہ شخص جي تعمير ۽ تربيت ۾ اهم ڪردار ادا ڪري ٿو. ڪابه شخصيت تڏهن پختا نتيجا کڻي ظاهر ٿيندي آهي، جڏهن ان جي پيڙهہ بہ پيڙهہ آبياري ٿيندي رهي. مير علي شير قانع جيڪو علمي ورثو ڇڏيو ان ۾ پڻ جيڪو رنگ نمايان آهي سو کيس ورثي ۾ مليل علم ۽ ادب جي خدمت نظر اچي ٿو. سندس خانداني جائز متعلق ”حبيب السیر“، ”مجالس المؤمنين“، ۽ ”هفت القلیم“ کانسواءِ خود مصنف جون تحريرون گهڻو مواد فراهم ڪن ٿيون. سنڌ ۾ اچڻ کان اڳ قانع جي خاندان مان جن نالو ڪڍيو تن مان امير اصيل الدين عبداللہ المتوفي 803ھ، سيد الحکماء امير صدرالدين محمد شيرازي، خاتم الحکماء امير غياث الدين ۽ امير جمال الدين ۽ عطاء الله بن سيد فضل الله المحدث آهن. عطاء الله پنهنجي چاچي امير اصيل الدين جو شاگرد رشيد هو. سندس سيرت طيبه تي لکيل ڪتاب روضة الاحباب وڏي شهرت حاصل ڪئي. علي شير قانع جو خاندان شڪر الهي جي نالي سان معروف آهي. هن پنهنجي جد امجد قاضي شڪراللہ جو سلسلو امير عطاء الله سان هن طرح ڳنڍيو آهي:

امير عطاء الله جمال الدين (وفات 930ھ يا ان جي ويجهو)

↓
امير نسيم الدين ميرڪ شاه

↓
سيد عرب شاه

↓
سيد نعمت الله

↓
سيد وجه الدين

↓
قاضي سيد شڪراللہ (هي بزرگ 927ھ ڌاري نٿي ۾ آيو)

هڪ تاريخي غلطي:

قانع جي شجره جي اپٽار ڪندي، هڪ اهم سوال جنم وٺي ٿو ته 930ھ يا ان جي لڳ ڀڳ مير عطاءُ الله جمال الدين جي وفات ڏيکاري وئي آهي. جڏهن ته سندس پنجين پشت مان قاضي شڪرالله 927ھ ڌاري ٺٽي ۾ اچي ٿو؟

شجرن کي ترتيب ڏيڻ ۽ نسبي ڄاڻ کي زماني جي ترتيب سان مرتب ڪرڻ انتهائي نازڪ ڪم رهيو آهي. اڪثر شجرن ۾ فرو گذاشت جا هيٺيان ڪارڻ ڏسڻ ۾ آيا آهن:

(1) ڪنهن هڪ شخص جا ٻه نالا هجڻ، پوءِ ڪنهن هڪ تحرير ڪندڙ شجره ۾ هڪڙو نالو ڏنو هجي ۽ ٻئي ٻيو نالو.

(2) نالي سان گڏ لقبن جو استعمال پڻ اهڙي غلطي يا غلط فهميءَ کي جنم ڏئي ٿو، ڪنهن هڪ اهل قلم رکي لقب لکي ڇڏيو ۽ ڪنهن نالو.

(3) جد جو نالو پوٽن، پڙپوٽن ۾ ورجائڻ سبب پڻ مغالطو جنم وٺي ٿو، صديون گذرڻ کان پوءِ هڪ ئي نالو هئڻ سبب وچ واريون پيڙهيون غلط فهمي سبب ڪڍيون وڃن ٿيون يا وسري وڃن ٿيون ۽ ٻنهي مختلف زماني جي شخصيتن کي هڪ ئي سمجهيو وڃي ٿو.

(4) ڪجهه نسخن ۾ سن جو اندازي سان لکجي وڃڻ پڻ اهم ڪارڻ ثابت ٿيو آهي. (5) ڪن شجرن ۾ اهو پڻ ڏٺو ويو آهي ته ٻن يا ٽن پائرن کي هڪٻئي جو پٽ ۽ پوٽو ڏيکاري هڪ ئي پيڙهيءَ کي ٽي پيڙهيون ڪيو ويو آهي.

مير علي شير قانع خود ويجهو زمانو هئڻ باوجود پنهنجي شجري جي انهن اهم غلطين کي درست ڪرڻ طرف متوجہ نه ٿيو. اڪثر ڏٺو ويو آهي ته انهيءَ زماني ۾ تحريرن جو بنياد انهيءَ قسم جي تحقيق کان گهڻي ڀاڱي رهيو آهي. ٻڌ سڌ، روايتون ۽ گذريل ڪتابن جي نقالي معلومات حاصل ڪرڻ جو اهم ذريعو سمجهيو ويو ٿي. ڪنهن هڪ ڪمزوريءَ کي بنياد بڻائي اسين انهن تحريرن کي رد ڪرڻ يا پاڻ کي وڌيڪ معتبر سمجهڻ بجاءِ ان مان گهڻو ڪجهه پرائي به سگهون ٿا.

قاضي سيد شڪر الله کان پوءِ علي شير قانع تائين سلسلہ نسب هن طرح ڄاڻايو ويو آهي: مير علي شير قانع بن سيد عزت الله بن سيد محمد ڪاظم بن سيد محمد مقيم بن ظهيرالدين ثاني بن شڪرالله ثاني بن ظهيرالدين اول بن قاضي سيد شڪرالله.

سيد غوث الله کي ڇهه فرزند هئا: (1) سيد فخرالدين، (2) سيد يار محمد، (3) سيد امين محمد، (4) سيد محمد صلاح، (5) سيد ضياءُ الدين ”ضياءُ“، (6) مير علي شير قانع.

مير علي شير جي ولادت جو سال، ”خلق انسانا من السلاله“ جي فقره مان نڪري ٿو، جيڪو 1140ھ آهي. هن ابتدائي تعليم ٺٽي ۾ ئي حاصل ڪئي. ميزان الصرف کان شرح ملا تائين ميان نعمت الله ولد ميان عبدالجليل وٽ پڙهيو. مير محمد صادق بن ميان عبدالجليل کان پڻ ڪجهه پڙهيو. ان کان علاوه آخوند محمد شفيع ٺٽوي کان قصائد عرفي ۽ عروض سفي جي تعليم ورتائين. جڏهن ته فارسي آخوند ابوالحسن کان سکيو ۽ شاعري جي تعليم مير حيدرالدين ابوتراب ڪامل کان حاصل ڪيائين، ٿوري ئي وقت ۾ هن عالم، فاضل، اديب، شاعر، نثرنگار، محقق، مؤرخ ۽ تذڪره نگار جي حيثيت ۾ شهرت ماڻي.

قانع جو سلسلہ طريقت:

قانع سلسلہ نقشبنديه اختيار ڪيو سندس شجره طريقت هن طرح آهي:

”مير علي شير قانع ميرد شيخ عبدالاحد ميرد حاجي غلام معصوم ميرد شيخ محمد اسماعيل ميرد قيووم زمان حضرت صبغت الله ميرد خواجہ محمد معصوم بن مجدد الف ثاني رحمۃ اللہ علیہ .

قانع جو والد مير عزت الله به نقشبندي سلسلي ۾ مخدوم آدم جي ڏهتي ميان محمد جو ميرد هو. جيڪو نتي جي مشهور بزرگ مخدوم ابوالقاسم نقشبندي جو ميرد هو.

هن ڪتاب جي آخر ۾ قانع پنهنجي مرشد جو ذڪر هنن لفظن ۾ ڪري ٿو:

”حضرت شيخ عبدالاحد ميان غلام شاهه جي زماني ۾ نتي آيو، هڪ وڏو انگ سندس ارادت ۾ شامل ٿيو. محرر الحروف (قانع) به ان جماعت جو ڪمترين (فرد) آهي ۽ آنحضرت جي توسيل جو اميدوار آهي.“

هن پنهنجو توڙي والد جو سلسلہ طريقت، طومار سلاسل ۾ به ڏنو آهي. ان کان سواءِ سندس خاندان جا ٻيا به ڪيترائي فرد سلسلہ نقشبنديه ۾ بيعت ٿيل هئا.

قانع هڪ طرف اهلبيت و اطهار جي محبت جو دم پري ٿو ته ٻئي طرف خلفاء راشدين ۽ اصحاب سڳورن جا مناقب پڻ چوندو نظر اچي ٿو، ”زبدة المناقب“ ان جو واضح ثبوت آهي. هي شعر سندس قلبي لاڙي جي عڪاسي ڪن ٿا:

چو رافضي نڪم سرد دل به بغض ڪسي
ز چهار يار درين دهر گرم محفل ماست

نبود عجب بما نشدار صاف رافضي
که دل زگرد کينئه اصحاب شسته اير

انهيءَ کان علاوه وقت جي حڪمرانن عباسي ڪلهوڙن جي تاريخ پڻ سندس وسيع المشربي جو مثال آهي.

اولاد: قانع کي ٽي فرزند ٿيا: (1) مير امير علي، (2) غلام علي، (3) غلام ولي الله

وفات حسرت آيات: قانع پنهنجي آخري ڪاوش ”معيار سالڪان طريقت“ جي شروع ۾ پنهنجي عمر 63 سال لکي آهي. پاڻ ان جي اڳئين سال 1203 هـ بمطابق 1788-89 ع ۾ وفات ڪئي.

قلمي ورثو:

مير علي شير سڄي ڄمار قلمي پورهيو ڪيو، سندس جن تحريرن جا نالا محفوظ رهجي ويا آهن، سي هي آهن:

نمبر شمار	ڪتاب جو نالو	سال	ڪيفيت
1.	ديوان علي شير	1152ھ	ٻارهن سالن جي ننڍي عمر ۾ مرتب ڪيائين پوءِ ڪنهن نامعلوم سبب ڪري درياھ ۾ اڇلائي ڇڏيائين. ڪتاب جي نالي مان معلوم ٿئي ٿو ته تخلص ”علي شير“ يعني پنهنجي نالي ئي رکيو هئائين.
2.	مثنوي شم از قدر حق	1165ھ	مثنويءَ جي نالي مان سال تصنيف نڪري ٿو. هي ناياب آهي.
3.	مثنوي قضا و قدر	1167ھ	”گل از بهار قضا“ مان سال تصنيف نڪري ٿو، ناياب آهي.
4.	نو آئين خيالات	1169ھ	نالي مان سال تصنيف نڪري ٿو، نسخو ناياب آهي.
5.	مثنوي قصه ڪامروپ	1169ھ	ناياب
6.	ديوان ”قال غم“	1171ھ	=
7.	ساقی نام	1174ھ	=
8.	واقعات حضرت شاه	1174ھ	=
9.	چهار منزله	1174ھ	=
10.	تزيوج نام حسن و عشق	1174ھ	=
11.	اشعار متفرقه در صنايع و تاريخ	1174ھ	=
12.	مڪلي نامو، ”بوستان بهار“	1184ھ	نالي مان سال نڪري ٿو. هي ”مڪلي نام“ جي نالي سان مشهور آهي، بورڊ شايع ڪيو آهي.
13.	مقالات الشعراء	1174ھ	ڇپيل
14.	تاريخ عباسيه	1175ھ	نامڪمل ۽ ناياب
15.	تحفة الڪرام	1181ھ	ڇپيل
16.	اعلان غم	1192ھ	ناياب
17.	زبدة المناقب	1192ھ	ناياب
18.	مختار نام	1194ھ	اڻ ڇپيل (موجود)
19.	نصاب البلغاء	1198ھ	ڪتب خانہ گڙهي ياسين ۾ موجود
20.	مثنوي ختم السلوك	1199ھ	نالي مان تصنيف جو سال نڪري ٿو تصوف جو هي ڪتاب موجود آهي.

21.	طومار سلاسل گزیده	1202ھ	موجود آهي.
22.	شجره اطهر اہلبیت	1202ھ	نایاب
23.	زینت الاخلاق	-	=
24.	غوثیہ	-	=
25.	قصاب نامہ	-	=
26.	میزان الافکار	-	=
27.	تہذیب طباع	-	=
28.	سرفراز نامہ	-	=
29.	حديقة البلغاء	-	=
30.	مثنوي کان جواهر	-	=
31.	میزان فارسی	-	=
32.	رسالہ معامع شرح	-	=
33.	لب تاریخ کلہوڑہ	-	
34.	بیاض محک الشعراء	-	کجھہ جزا سنڌي ادبي بورڊ ۾ موجود آھن
35.	دیوان اشعار	-	نایاب
36.	انشائی قانع	-	ناقص نسخو سنڌي ادبي بورڊ ۾ موجود آھي.
37.	قصائد و منقبت	-	-
38.	محبت نامہ مثنوي	-	-

نوٽ: مٿي ڄاڻايل اڪثر ناياب ڪتابن جي نالن جي ڄاڻ مير مائل جي تيار ڪيل فهرست جيڪا هن تحفة الكرام جي سرورق تي ڏني، ان مان معلوم ٿئي ٿي.

(39) معيار سالکان طریقت:

پير حسام الدين راشدي مرحوم، تحفة الكرام جي شروع ۾ مير علي شير قانع جي سوانح ۾ معيار سالکان طریقت جي قلمي نسخي متعلق لکي ٿو:

”خوش قسمتيءَ سبب، هن قيمتي ڪتاب جو هڪ خوشخط نسخو برٽش ميوزم (ADD.21, 589) ۾ موجود آهي. جيڪو 1246ھ ۾ مرحوم مير مراد علي خان پنهنجي لاءِ لکرايو هو. انهيءَ تان ’مٽڪرو فلم‘ نقل راقم الحروف تيار ڪرائي پاڻ وٽ محفوظ ڪيو آهي.“

محترم ڊاڪٽر نواز علي شوق معيار سالکان طریقت جي قلمي نسخي جو عڪس بيت الحکمت ڪراچي کي تحفة طور ڏنو. يقيناً اها ڪاپي انهيءَ نسخي جي ئي هئي جنهن جو ذڪر پير حسام الدين راشدي مرحوم ڪيو آهي، ڇو جو ان جو تعارف لکندي ڊاڪٽر سيد خضر نوشاهي رقم طراز آهي ته: هي نسخو برٽش ميوزم لنڊن ۾ شماره (ADD. 21, 589) ۾ محفوظ آهي.

مقدمو

هي نسخو قانع جي وفات 1203ھ کان 45 سال پوءِ 1248ھ ۾ مير مراد علي ٽالپر جي حڪم تي نقل ڪيو ويو. ڪتاب جي نالي ”معيار سالڪان طريقت“ مان تصنيف جو سال 1202ھ نڪري ٿو. ڊاڪٽر خضر نوشاهي صاحب انهيءَ نسخي کي فارسيءَ ۾ ئي مرتب ڪيو. سندس ڪاوش جي مڃتا طور ڪيس ڊاڪٽريٽ جي ڊگري ڏني وئي. ڊاڪٽر صاحب ان کان علاوه ٻه ڪيترائي علمي ادبي ڪم احسن طريقي سان سرانجام ڏئي چڪو آهي.

همدرد يونيورسٽي جي شعبه قلمي نوادرات جي انچارج مولانا عبدالحميد قلندرانجي جي ذريعي ڊائريڪٽر ريسرچ حڪيم نعيم الدين زبيري سان ملاقات ٿي. ڪيس جڏهن بنده جي ڇپايل ڪتابن جي خبر پئي، جيڪي همدرد يونيورسٽي جي ڪتبخاني لاءِ ڏنا ويا هئا ته پاڻ ڪمال محبت جو اظهار ڪيائون. بنده کي نه رڳو ڪجهه ڪتاب تحفي طور ڏيڻ لاءِ منظور ڪيائون بلڪ ”معيار سالڪان طريقت“ جي ذڪر ڪيل نسخي جو عڪس پڻ عنايت ڪيائون. جنهن کي ڏسندي بي اختيار لفظ وات مان نڪتا ته ”هن جو ته سنڌي ترجمو اچڻ ڪپي.“ جنهن تي زبيري صاحب همٿايو. پر بنده ان ڪم لاءِ ڪانئس تحريري اجازت نامو گهريو، چوڻ جي دير هئي چند گهڙين ۾ آفيس پيد ٿي صحيح سان اهو به عنايت ڪيو ويو.

انهيءَ جو ذڪر جڏهن علم دوست ڊاڪٽر عبدالغفار سومري صاحب سان ڪيم ته پاڻ ”معيار سالڪان طريقت“ جو هڪ نامڪمل نسخو بنده کي عنايت ڪيائون. ترجمي وقت انهن ٻن نسخن کان سواءِ ڊاڪٽر خضر نوشاهي جي ايڊٽ ڪيل فارسي ڇاپي نسخي کي استفاده حاصل ڪرڻ لاءِ پڻ سامهون رکيو ويو. جنهن لاءِ اسين سندس ثورائتا آهيون قانع ڪتاب کي چئن حصن ۾ ورهايو آهي:

(1) مقدمو: جنهن ۾ حمد ۽ نعت اهلبيت ۽ اصحابن سڳورن جي تعريف کان سواءِ ڪتاب لکڻ جي ڪارڻ تي روشني وڌي اٿس.

(2) فاتح: هن باب تحت قانع فقر ۽ تصوف جي مختلف ۽ اڻانگن اصطلاحن جي شرح ڪئي آهي.

(3) معيار: سڄو ڪتاب ٻارهن معيارن (بابن) ۾ اهڙي طرح ورهايو اٿس، جو هر هڪ باب تقريباً هڪ صديءَ تي محيط آهي.

(4) خاتمه: جن بزرگن جي زماني جو تعين نه ڪيو اٿس. انهن جو ذڪر هن باب ۾ آهي. ٻارهن معيارن ۽ خاتمه ۾ ڪل 1760 بزرگن ۽ مشائخ جو ذڪر ڪيو اٿس.

قانع جي هن آخري ڪتاب جي اهميت ان حقيقت مان به واضح ٿئي ٿي جو منجهس مصنف جي ڪيترن ئي اهڙن همعصر بزرگن جو ذڪر ملي ٿو جن جا نالا ٻين ڪتابن ۾ ڪونه ٿا ملن. جيڪڏهن هن ڪتاب ۾ انهن جو ذڪر خير نه ڪيو وڃي ها ته شايد اڄ جو پڙهندڙ انهن کان ناواقف هجي ها.

خاتمہ ۾ کجھ نالا اهڙا به ملن ٿا، جن جو ذکر ڪنهن نه ڪنهن معیار ۾ به موجود آهي. شاید مصنف پهريائين انهن کي شڪ جي بنياد تي زماني جو تعین ڪندي معیار ۾ داخل ڪيو هجي. ابوالاسود مڪي (معیار ٻيو)، ابوالحسن بن شعره (معیار ٽيون)، ابوعبدالله دینوري (معیار چوٿون)، مولانا برهان الدین بلخي (معیار پنجون). کجھ اهڙن مشائخ جو نالو به ملي ٿو. جن جو ذکر هڪ کان وڌيڪ معیارن ۾ اچي ويو آهي.

جيئن:

نالو	معیار	معیار
1. ابراهيم آجري كبير	2	4
2. ابراهيم آجري صغير	2	4
3. ابوبکر بن ابي سعدان	3	4
4. ابوجعفر خراز	3	4
5. ابوجعفر معاذ مصري	3	4
6. ابوالحسن بشري	3	5
7. ابوالسليمان خواص مغربي	4	5
8. ابوالعباس نهاوندي	3	4
9. ابوعبدالله مانڪ	3	4
10. ابومحمد خفاف	3	4
11. امير خراء وابڪنوي	6	8
12. عبدالله القصار	3	4
13. علي ارغنداني	6	7
14. هشام بن عبدان	3	4
15. ابواسحاق بن ظريف	6	7

کجھ هنڌن تي عنوان هڪ شخص جو ۽ احوال ٻئي بزرگ جو پڻ ڏنو ويو آهي. ان کان علاوه اصل فارسي متن ۾ ٻيون ڪيتريون غلطيون پڻ ڏسڻ ۾ آيون آهن. جنهن جو وڏو ڪارڻ مصنف نه بلڪ ڪاتب آهي. ڪٿي ته ڪاتب جي فارسي ٻوليءَ جي مهارت ۾ پڻ شڪ پيدا ٿئي ٿو. سندس عجلت ۾ چڏايل ڪم پڻ پنهنجا اهڃاڻ ڇڏيا آهن. انهن سڀني غلطين کي ”معیار سالکان“ طريقن ماخذن نفحات الانس ۽ طبقات وغيره کان علاوه خضر نوشاهيءَ جي ايڊٽ ڪيل فارسي نسخي کي سامهون رکي اصل متن ۾ موجود غلطين جي الڳ الڳ معیارن تحت نشاندهي ڪجي ٿي.

نمبر شمار	فارسي متن جي غلطي	درستي
معيار پهريون		
1.	شيخ نجاشي	احمد بن علي نجاشي (مجلس المؤمنين)
2.	استيصاب ۾ اسلم ابو رافع جي ذڪر ۾ سندس پٽ عبيدالله بن ابي رافع کي حضرت علي رضه جو ڪاتب ڏيکاريو ويو آهي. ۽ ابو رافع جي وفات حضرت عثمان رضه جي شهادت کان به اڳ ڏيکاري وئي آهي.	
3.	اسد بن الحضير	اسيد بن الحضير
4.	جعدة (غير واضع لکيل)	جعدة
5.	اويس قرني رضه جي وفات جو سن ڏنل	37ھ (شريف التواريخ)
6.	بيتاک	بيتاب
7.	في التقدم	ابي مقدم
8.	غير واضع لکيل	المخزومي (حياة الصالحين)
9.	جگهه خالي ڇڏيل آهي	شاکران
10.	غاغوي	غوغاي
11.	ڪرمات	ڪرامات
12.	محمد ثين	محدثين
معيار ٻيو		
1.	صعصه	صعصه
2.	حنان ۽ حلوسفي	حيان ۽ يوسفی
3.	ازين	زين
4.	نقش دڪيه	نفس ذڪيه
5.	مورود	خواجہ مودود
6.	احمد سبتي	امر حسان
7.	زهد و خوف و فرغ	ورع و خوف و فرغ
8.	ذون	ذوالنون

9.	حسبي	حسبنا الله
10.	شيخ ابو اسحاق جي عنوان تحت	
	وفات جو سن 166ھ	261ھ
11.	ابو علي شفيق جي عنوان تحت 184ھ	174ھ
	ليکن بہ اعداد ۽ اکرين اربع و سبعين ومايتہ لکيل آهي	
12.	تريد	ثريد
13.	سیدين	شدن
14.	بابر	بايزيد
15.	زانکي، نهی ۽ چند	زنگي، کني ۽ جنيد
16.	سبک	شبک
17.	بريد بن معوية جو ذکر هن معيار جي آخر ۾ وڌيڪ وضاحت سان ٻيهر آندو ويو آهي	
18.	ازرارہ	زرارہ
19.	دهلي	دهني
20.	عمر بن يقطين	علي بن يقطين
21.	هجزي	الجريري (مجالس المؤمنين)
22.	افنا	امنا
23.	القولون	القوامون
معیار ٽيون		
1.	بام	بامام
2.	عسکر	عسکري
3.	ابو سلمان	ابو سليمان
4.	علوان	عنوان
5.	سرايداء	سريدا (طبقات)
6.	جلاد	جلا
7.	اينست	نيست
8.	ابو محمد	ابو محرز
9.	يقطع	تقطع

10.	ما	بما
11.	المطعين	المطيعين
12.	جرما	غرباء
13.	يحيي بن معاذ رازي عنوان تحت سن وفات كو نه لکيو اٿس، جيڪو نفحات تان ورتو ويو آهي.	
14.	خليل	حنبل
15.	عمد	عمداء
16.	نگذرد	نگذارد
17.	مازني	مزني
18.	اول الذكر بايزيد بسطاميءَ جا حالات ثاني الذكر بايزيد متعلق آهن ۽ ثاني الذكر جا اول الذكر ۾ تحرير ڪيا ويا آهن.	
19.	سروسان	سروشان
20.	ابو عبدالله محمد ابن اديس شافعي جي عنوان تحت سال وفات ڏنل ڪونهي جيڪو وقايع السنين والاعوام تان ورتو ويو آهي	
21.	فتح الله شخرف	حمدون قصار
22.	بغداد نمي ٿورد	بغداد قوت نمي خورد
23.	ميدند	مي ديد ند
24.	خرز	خراز
25.	حرا	مرا حسد مي
26.	متن ۾ ابو حمزه محمد بن ابراهيم خراساني ڪتابت ٿيل آهي. نفحات وغيره ۾ هن جو نالو محمد بن ابراهيم لکيل ڪونه آهي. هن ذڪر کان پوءِ ابو حمزه بغدادِيءَ جو ذڪر اچي ٿو. دراصل هي نالو ان بزرگ جو آهي.	
27.	ان استعين	لا تستعين
28.	استحاق	استحقاق

29.	آر	آور
30.	همین	مہین
31.	الویہ	داویہ
32.	باینک داوی عکزی	دروی ننگری
33.	محبت	محب
34.	محمد ہبرون	زہرون
35.	و سیدہ	سیدہ
36.	بنشست	ننشست
37.	مروق	مسروق
38.	زکوه	رکوه
39.	کورہ	کوزہ
40.	بستند	شستند
41.	صانح	صایغ
42.	ودر دوستان	در دوستان
43.	حسام	حسان
44.	صوبہ	حمویہ
45.	بابوکیہ	باکویہ
46.	سطاریہ	شطاریہ
47.	سنجری	سجری
48.	استاد	استادان
49.	کند	کنند
50.	ساداتان	استادان
51.	شجر ف	شخرف
52.	ناشنائستی	ناشایستی
53.	زایدی	زاریدی
54.	عمود	عمودی
55.	سرسقطی	سری سقطی
56.	عمود	عمو
57.	کارہ	فازہ

58.	مانک	با نیک
59.	رازلي	رازي
60.	مراسله	راسله
61.	باداري	باوردي
62.	باليڼي	ماليڼي
63.	اکړهته	کراهيت
64.	انور	نور
65.	رزین	زرین
66.	شاکر	شاگرد
67.	پهلوي وي	پهلوي
68.	مشاد	ممشاد
69.	بميرزباني	بميزباني
70.	مورود	مودود
71.	جانواده	خانواده
72.	راد	زاد
73.	باشي	شاشي
74.	303هـ	330هـ
75.	تبدل	تتبدل
76.	الجهني الكفوفي	الجهي الكوفي
77.	صد	جد
78.	قفال	فضال
79.	عبد	عبده
80.	حمدوه	حمدوية
81.	عباس	متوكل عباسي
82.	الرحمن المقضي	عبدالرحمن يقطيني
83.	کامتي	امتي
84.	شمالي	شمالي
85.	النحلي	البجلي
86.	بريري	هرتبرعي

87.	المرزاد	الزراد
88.	ملزمر	ملتزم
89.	لوسحي	پوشنجي
90.	باور	باورد

معیار چوٿون

1.	تسرین	بشریاسین
2.	الوالغیب	ابو المغیث
3.	چندي	چند تن
4.	نصیری	نصیر آبادي
5.	ختانه	حنانه
6.	النطاق	الطاق
7.	اقول	قول
8.	الاطروس	اطروش
9.	بارستاني	مارستاني
10.	حسین	حسن
11.	صورفي برفخات	صوفي نخواست
12.	ابو الحسين دارج جي وفات جو سن 315ھ لکيل آهي، جڏهن ته نفحات ۾ 320ھ آهي.	
13.	باز	ما
14.	متن ۾ عنوان واضع نه آهي	بنان بن محمد الحمال
15.	ابو بکر عبدالله جي وفات 340ھ	330ھ (نفحات ۽ طبقات)
16.	استکفشار	استکفشاذ
17.	ا	را
18.	ال	آن
19.	تحليل	تحليل
20.	قت	وقت
21.	بکر	بکیر
22.	سفیان	شیبان
23.	شیخ ابوبکر طمستاني ۾ سنہ 340ھ جي	

	جڳه خالي آهي	
24.	متن جي جڳه خالي آهي	اربعين
25.	مياني	تيناتي
26.	حنفي	صنفي
27.	منقولہ	متصرفہ
28.	ساريہ	سياريہ
29.	تراي	ترا
30.	ابو عمر	عمرو
31.	بفرزانت	فرزندانت
32.	بارجان	جازجان
33.	بروجندي	تروغندي
34.	بلام	بلاد
35.	مشاد	ممشاد
36.	الاسبات	الاثبات
37.	كرامانشاهي	كرمانشاهي
38.	الرسبي	الراسبي
39.	الفقرا	الفقير
40.	مرعش	مرعشي
41.	موسي	طرطوسي
42.	نقطويه	نقطويه
43.	رسيق	رشيقي
44.	اعطاي	عطاء
45.	البري	آجري
46.	معاربي	مغازلي
47.	اداي	رداي
48.	ارموي	ارموي
49.	مغاربي	مغازلي
50.	سروان	سيرواني
51.	شاگرد	شاگرد

52.	ڪتابي	ڪتاني
53.	تجر	تبجر
54.	خيراني	خيران
55.	عليه	عنه
56.	بيڪشي	بيڪندي
57.	متن ۾ عاصي لکيل آهي، جڏهن ته نفحات ۾ ابوالحسين (حڪيمي) لکيل آهي.	
58.	خورد	خرد
59.	کرد	کردند
60.	خرقان	خرقاني
61.	پرسيدم	پرسيدند
62.	متن ۾ شيخ احمد ابو بڪر	شيخ احمد جوالگر (نفحات)
63.	وليها	وليمها
64.	خرقاني	جرجاني
65.	ابوالحسين	ابوالخير
66.	خوردي	خردي
67.	عقايد	عتايد
68.	الاشڪاف	الاسڪاف
69.	او	دو
70.	نا	باز
71.	حلال	خلال
72.	عقلاني	عسقلاني

معيار پنجون

1.	بغزو سومنات	بغزو سومنات
2.	”بالخلق زاد عليڪ“ جا لفظ متن ۾ ڪونهن	---
3.	ابوازء	ابوزرع
4.	فرقاني	خرقاني
5.	وفات جو سن 444ھ	425ھ
6.	سروردي	سرودي

7.	خرقاني	خرقاني
8.	مجاران	مجاز
9.	مرشاد	فرشاد
10.	ساحري	ساخري
11.	جوالگر	جوالگر
12.	ابن باکويه	باکو
13.	دواکداز	دودگذر
14.	مختصر	محتضر
15.	هوازن	هوازن
16.	السلام	شيخ السلام
17.	نيساپور	نيساپور
18.	وزو	ازو
19.	خدا	فدا
20.	تمکين	تمکن
21.	حجره	محبره
22.	قرآن	فراآن
23.	قباتي	قباتي
24.	باردون	اردن
25.	استر آباد	استر آبادي
26.	خورد	خرد
27.	باته	پاک
28.	دباش	دباس
29.	کیل	گیلي
30.	لعرالبنی	نصر الماليني
31.	بوذرجاني	بوزجاني
32.	داشت	درشت
33.	شنبويه	شبيوه
34.	بنت	بنيت
35.	بود	نبود

36.	کسل	گسل
37.	مریدی	مرید
38.	قزبینی	قزوبینی
39.	نیامده	مسن
40.	خوردی	خردی
41.	اشتاد	ایستاد
42.	سوران	سواران
43.	قدس	قدوس
44.	السلام	الاسلام
45.	مرزویہ	مرویہ

معیار چھون

1.	کارمدي	فارمدي
2.	کردند	بیان کرد
3.	شهناني	سمناني
4.	بسوي	یسوي
5.	اقی قرعان	آق قورغان
6.	اجرات	اجرت
7.	أبو الحسن خركاني	أبو الحسن خرقاني
8.	ترتيب	تریت
9.	ناقعي	نامقي
10.	لفظ معشوق الاهی جا هم عدد 562 تین تا نہ کی 561 ۽ قانع دھن پتن جو ذکر کیو آھی پر نالا 9 جا دنا اتس.	
11.	جیش	حبش
12.	الافسası	الاقسası
13.	عمرنات	عمرانات
14.	ورا	وي را
15.	فريست	فرست
16.	حالت	حاجت

17.	حیر فتي	صیر فیني
18.	قیله	قبلته
19.	خد خود	خود
20.	یانسته	بالسنه
21.	معرید	مفرد
22.	شبل	شبلي
23.	نمي	مي
24.	مضوض	فصوص
25.	فوايع	فواتح
26.	کتاب	اکتساب
27.	تمام	اتمام
28.	برتو	پر تو
29.	دویم	سوم
30.	ازکي	زکي
31.	کرمینه	کرمینه
32.	خسر	خاطر
33.	الحاج	الحاح
34.	ارادتش	ارادت
35.	خورد	خرد
36.	کادکرکي	کالکرکي
37.	رسید	رسیدید
38.	خرج	خرجت
39.	جهان	بهان
40.	برفتها	برياضت
41.	بحکم	بحاکم
42.	گذشتم	برگذشتیم
43.	قرباتي	قرباقي
44.	قیصریه	قصریه
45.	ابوالعلي	ابوالعلاء

46.	الخالقي	المالقي
47.	والاکرم	والاکرام
48.	مقيما بها	بها مقيما
49.	مناد بها	منار تها
50.	فجاد فحوجه	فجاؤ فوجدوه
51.	مح	منبج
52.	راسته	رأتيه
53.	بعد و فوتش	بعد فوتش
54.	بطانجي	بطائحي
55.	هكا	هكار
56.	لبان	لبنان
57.	فيلوري	قلوري
58.	مستجاب الدعوت	مستجاب الدعوات
59.	جماد	حماد
60.	مكामات	مقامات
61.	اللينسان	لسان
62.	هرو	هردو
63.	قده	قدوة
64.	مدتا فاخزت	مدة فاخذت
65.	ارسلان	رسلان
66.	نصيب	نصب
67.	ابو مداين	ابو مدين
68.	اقال	قال
68.	البركات	أبو البركات
69.	سبش	سببش
70.	دند	بردند
71.	پرسم	پرسم

معیار ستون

1.	الفسوي	النسوي
----	--------	--------

2.	قدہ	قدوة
3.	تعر	تغر
4.	خنیفہ	خلیفہ
5.	مجدالدین	مجدالدین
6.	پانزدہ	پانزدہ
7.	بغدیرا	بغدادی را
8.	الجوارزمی	الخوارزمی
9.	وی	ولی
10.	نخوردندی	نخوردندی
11.	خارزمی	خوارزمی
12.	حضر	حضرت
13.	خورد	خرد
14.	زانوش	زانواش
15.	کنہای	گنجای
16.	ابدال	ابدال
17.	منی	نمی
18.	داد	دارد
19.	هروز	هرروز
20.	بهاءالدین ولد ذکر یا	بهاءالدین ولد
21.	ترتیب	تربیت
22.	فرماید	فرمائید
23.	ملفوظات	ملفوظات
24.	التارکی	التارکین
25.	ویرا	زیرا
26.	اسبیلہ	اشبیلیہ
27.	بخوان	نخجوان
28.	یاغستانی	باغستان
29.	ازجان	اندرجان
30.	بختیاری کاکن	بختیار کاکی

31.	خیر	چیز
32.	قبو	قبول
33.	پاری	باری
34.	دارم	داریم
35.	ولها	لهذا
36.	یسوم	موسوم
37.	بازما	بارها
38.	<p>کجه جملا متن یر اذ یر چڈیا ویا آهن، جیکی نفحات یر هن طرح ڈنل آهن: (1) ”تابه خضرعلیه السلام رسید و وی را از زالال انعام و افضال خود سیراب گردانید“ (2) ”چراغی افروخته و باخود زمزمه می کند چون گوش کشید همین بیت شنید“</p>	
39.	جنگ و فیانه	چنگ و چغانه
40.	زمان قاعد	زان قاعده
41.	فرج	فرج
42.	قطحیات	شطحیات
43.	درجاتنامہ	اجازت نامہ
44.	حاشی	کاشی
45.	نظیری	نطنزی
46.	بیرو	بیرون
47.	بینی	بینم
48.	د	دز
49.	کوتا	کوتاه
50.	نشده	شده
51.	و	وی
52.	متعده	متعدده
53.	کرنار	گرناری
54.	طنا	باطنا

55.	ودان	روان
56.	رفیقم رایکدینار گفت	رفیقم راگفت
57.	امرة	امراة
58.	اویشان	اوشان
59.	روض الرياض	روض الرياحین
معیار ائون		
1.	داستی	داشتی
2.	از آن	آن از
3.	فضل	فضیل
4.	نمباز	نماز
5.	رانیافت محبت	محبت رانیافت
6.	خورد	خرد
7.	هنوز عرش مؤذن عرش بانگ نگفته	هنوز مؤذن عرش بانگ نگفته
8.	ششستمر	شستمر
9.	ششتن	شستن
10.	خود	خواج
11.	الجیز	ایخیر
12.	خوردش	خردش
13.	حفات	حضرت
14.	خورد	خرد
15.	اوز	دوز
16.	سمائی	سماسی
17.	والادت	ولادت
18.	فرند	فرزند
19.	راش	داش
20.	گیري	گری
21.	گیرش	گریش
22.	فرند	فرزند
23.	بهاوالدین	بهاوالدین

24.	بزگوار	بزگوار
25.	همرا	همرا
26.	خواجہ بہاؤ الدین پدر اندر مولانا	خواجہ بہاؤ الدین و پدر مولانا
27.	اولاد	اوراد
28.	برج	به ارجح
29.	برشد	برسید
30.	خورد	خرد
31.	ناگوار	ناگوری
32.	عنوان یر سید محمد جعفر المکی الحسني لکیل هو یر احوال گیسو دراز جو خلط ملط کیل هو جیکی واضح کیا ویا.	
33.	سبد	سپس
34.	تائبادی	تائب آباد
35.	الخیر	انجیر
36.	فتہ	طرفتہ
37.	اند	اندر
38.	بسوی	یسوی
39.	فراہ	فرہ
40.	بمنوحان	بنو جان
41.	قلندر	قلندر
42.	آنچہ	آنجا
43.	جماد و قریش	جماد قریش
44.	بالحتیاج	احتیاج
45.	ملفوظاتش	ملفوظات
46.	زاری	زرادی
47.	تبی	نبلی
48.	خورد	خرد
49.	مونا	مولانا
50.	بود	بودم

51.	کاتب سهواً اضافي لفظ: شبي طوفان بادي برخاست لکي ويو آهي.	
52.	باکي	باقي
53.	خوفي	خوافي
54.	مولا	مولانا
55.	خورد	خرد
معیار نائون		
1.	مسفعحا	مشعشع
2.	جتیانیان	چغانیان
3.	بخار	بخارا
4.	رشیدی	رسیدی
5.	واجه	وجہ
6.	پارسانی	پارساي
7.	ضبطي	لفظي
8.	رسید	سید
9.	واکر	واکرد
10.	قلتق	قتلق
11.	اما	امام
12.	قفای	فغاتري
13.	بخارات بوده	بخارا است
14.	صفانیان	چغانیان
15.	کفسر	کفشیر
16.	اسد حسن	سید حسین
17.	خورد	خرد
18.	نشاپور	نیشاپور
19.	آتشي	آشي
20.	مولا وصي زاده	مولانا قاضي زاده
21.	اسد و صعب	اشد و اصعب
22.	کردو	کرد

23.	جا	ما
24.	خورد	خرد
25.	عبداللہ	عبید اللہ
26.	اول	دل
27.	الم	دلم
28.	خانی	خوافی
29.	نہ قبول نہ کر دند	قبول نہ کردند
30.	اوراروز	مراد را روز
31.	الامام و محمد	الامام محمد
32.	اهل و علم	اهل علم
33.	آبیز	آبیز
34.	خربرد	خرجرد
35.	خرقم پوشید	پوشید
36.	کرمات	کرامات
37.	شدہ یر	شدم کہ
38.	اسفرار	اسفرائن
39.	بصباحیت	بصباحت
40.	قرۃ عینی	قرۃ عینا
41.	وا	وی
42.	تواجه	توجہ
43.	سیدہ	سید
44.	مارا	مار را
45.	خو	خود
46.	چتوئی	جتوئی
47.	افتاح	افتتاح
48.	لعرموہ	بفرمودہ
49.	ذجاحی	حاجی
معیار ڈھون		
1.	بکالات	بکلمات

2.	متن ۹۲۲ھ سن ڏنل ڪونهي	
3.	منظر	منتظر
4.	بشاهه	شاهه
5.	قادر	قادري
6.	مٿو	منو
7.	تلھتي	تلتی
8.	چون در نماز	وچون نماز
9.	رندپور	زیدپور
10.	مزور	نرور
11.	خوردم	خردم
12.	برضیات	بریاضات
13.	چدر	چادر
14.	رواي	راوي
15.	قده	قدوة
16.	شوي	شوهر
17.	منسوب	منسوب
18.	جلال و ولد	جلال ولد
19.	اجر	آجر
20.	نشين	جانشين
21.	طارت	طهارت
22.	پرانمون	پيرامون
23.	دریش چرکس جا هي لفظ ڇڏي ويو آهي: ”خدوم بحسب دلائل علوم ظاهريه طرف فريضه رجحاني اثبات فرموده“ (حديقة الاوليا)	
24.	مولاھي	جولاھي
25.	چفتا	چفتايي
26.	بحرومنشي	تجردهمنشي
27.	رسوات	رشحات
28.	مطعجش	مضجعش

معیار یارہون		
1.	بسپرد	بہ سپرد
2.	دردہ سالہ	در رسالہ
3.	و مشرف	مشرف
4.	باشاء	باشاۃ
5.	محمد عبد روش	محمد عید روس
6.	اولاد	والد
7.	شاد اسکندر	شاہ اسکندر
8.	فیاضی	فیض بخاری
9.	اوراو	اوراد
10.	خوردی	خردی
11.	موسم	موسم
12.	داد	دادہ
13.	خوردی	خردی
14.	عبدالدلیل	عبدالدلیل
15.	خوردی	خردی
16.	بودی	بوی
17.	166ھ	1066ھ
18.	عبدالحق حق	عبدالحق
19.	آدم تتوی	آدم بنوری
20.	باردواج	باز دواج
21.	مطبوط	مضبوط
22.	ملتھا	تلھا
23.	تتی	تتوی
24.	روز	روزی
25.	شج	سج
26.	سید اللہ	سید عبداللہ
27.	مدعھی	مدعی
28.	عید روز اضھی	عید الاضحی

29.	جدا	خدا
30.	للعكوي	لكعلوي
31.	محتر	محترم
32.	مجذوم	مجذوب
33.	خوردي	خردی
34.	ملتان	ملتانی
35.	والد	ولد
36.	انصار	انصاری

معيار بارهون

1.	منكل كوٽي	منگل کوتی
2.	تتي	تتوي
3.	نبها	نبیره
4.	کدا	گداز
5.	ظهر الدين	ظهیر الدین
6.	خام	خادم
7.	دیدم	دیدیم
8.	غر	عزم
9.	حلجمي	حجیمی
10.	سید محمد رضا متن یر لکیل ئی نه آهي.	
11.	بغر	بغرض
12.	عمرانات	بعمرات
13.	فايد	فايده
14.	داب	آداب
15.	عاشق	عاشق
16.	جامعيت	جامعیت
17.	مصر	عصر
18.	قادر نه	قادر دنه
19.	ڌاتاردنه	ڌاتاردنه
20.	ڌوبه	دوبه

21.	اکثر	اکسیر
22.	جدوڪ	رد وڪد
23.	سريرا	سريرا را
24.	زيارات عليهم	زيارات آثم
25.	سعيد الدين	سعدالدين
26.	نيوري	بنوري
27.	عبد	عبدالرزاق
28.	بافقير	باقر

خاتم

1.	وليدہ	وليم
2.	توڪ	توبہ
3.	زمني	يمني
4.	عبدالرحيم دارائي	ابو سليمان دارائي
5.	خدائبان	فدائبان
6.	چاو پار	چاؤ پارہ ي
7.	قلاني	قلانسي
8.	نمو	نمود
9.	الامهنور	الدمنهوري
10.	منسب	منست
11.	ابو عبید جو لفظ متن م ڪونهي پر نفحات م موجود آهي	
12.	بعدڪ	بصرڪ
13.	افضلحهم	افصحهم
14.	سماوتي	سماواتي
15.	بجايد	بجا آيد
16.	وضايف	بوظايف

سنڌي بزرگن جو احوال:

معیار سالکان طریقت م ڪيترن ئي سنڌي بزرگن جو احوال ملي ٿو. اڻوڻرابه شيخ ابو علي سنڌي، سيد علي، سيد محمد مڪي، شيخ نوح بڪري، حاجي منگهه، ربحان جهنگلي، شيخ جيه، سيد محمد انجوي، سيد احمد انجوي، مخدوم رمضان، شيخ ملا عبدالرحمن عباسي، شيخ اسحاق، شاه گرنج، شيخ اله شيخ جمن جتي، پير بابو، حاجي شيخ بهاء الدين، درس پنيه، شيخ حماد نيرون ڪوٽي، مراد پليجو، ملا آري، شيخ ابراهيم شيخ حسين سومرو، درويش نوح، شيخ حماد، درويش پنيو

مقدمو

ناریجو، درویش علاء الدین بگھیو، قاضی صدو، شیخ الیاس لنگراجہ، شیخ ابوبکر جتوئی، سید یعقوب ء سید اسحاق، شیخ پریو، شیخ شکر اللہ شیرازی، مخدوم اسحاق، مخدوم احمد مخدوم محمد، درویش زکریا، مخدوم یوسف، جمالی، مخدوم رکن الدین، مخدوم میران، مولانا یونس سمرقندی، قاضی قاضن، مخدوم یونس سمرقندی، قاضی قاضن، مخدوم عربی دیاتو، مخدوم بابزید، درویش رکن الدین، مخدوم نوح، سید ظہیر الدین، مخدوم اسماعیل سومرو، شیخ صدر الدین، پیر آسات، شیخ جہندو پائٹی، شیخ ابوبکر، شیخ مغل چاچک، شیخ موسیٰ، سید جلال، سید علی ثانی، مخدوم جمعہ، درویش الہ دین سومرو، سید منصور، شیخ ابراہیم، شیخ صالح، مخدوم مراد، قاضی منور، مخدوم بلال، سید حیدر سنائی، درویش چرکس، میر سید کلان، قاضی عبداللہ، شیخ خضر، شیخ زین الدین محمد داؤد، شاہ دیوانہ ہالاکندی، درویش قاسم، مخدوم نجم، درویش قطب، لتو بہار، میان عبدالرشید بصیر، مخدوم صابو سومرو، مولانا ضیاء الدین، شیخ عبداللطیف، درویش بادہ، سلطان کھمر، منو فقیر، مخدوم اسحاق، سید احمد جعفر، سید محمد حسین قادری، سید عبداللہ، سید کمال ء سید جمال، سید منیر، درویش وریو، درویش آچر، درس داؤد، سید حلیم، شیخ احمد بن قاضی نصر اللہ، درویش عمر بودلو، شیخ مبارک، شیخ عیسیٰ جند اللہ، شیخ عبدالستار، سید جلال، سید عبدالکریم، سید دین محمد، مخدوم صدولانگاہ، ملا آجب، خواجہ شہاب الدین ساجن، سید پنی لتو، سید رحمت اللہ بخاری، سید جلال ثانی انجوي، پرکیو لنگ، خلیفہ عبدالوہاب میر محمد یوسف مہدوي، رضوي، سید عبدالرزاق، سید اسحاق، سید جعفر، آدم شاہ کلھوڑو، میان الیاس، شاہ محمد، نصیر محمد، درویش احمد، قاضی حسن، درویش جوتہ، درویش حسین سہار، سید بابزید بخاری، سید محمد ملوک، شیخ کالو، شیخ سلام اللہ، قاضی قاضن تنوي، مخدوم فیض اللہ تنوي، مخدوم حاجی حمزہ واعظ تنوي، مخدوم آدم، میان آدم متقی، مخدوم آدم نقشبندی، میان محمد اشرف، مخدوم محمد صادق نقشبندی، خلیفہ ابوالبرکات، شیخ محمد یعقوب، شیخ عثمان میان ملوک شاہ، درس اللہ، درس امین محمد، مخدوم ابراہیم نقشبندی، قاضی مسعود، میان عبدالقدوس، نصرپوری، سید عالی، میر محمد تقی، سید رحمت اللہ، حاجی محمد طاہر، درویش لتو کپہہ فروش، سید نور محمد ثانی، سید محمد شفیع، سید سمہار، سید برخوردار حسینی قادری، خلیفہ قلندر، سید کبیر بخاری، سید میران محمد بخاری، سید عنایت اللہ، مخدوم طالب اللہ، وتایو مجنوبہ پیر لاکو، شیخ عالی، شیخ ابن شاہ، شیخ فاضل شاہ، درویش برین، مخدوم نورنگ سومرو، مخدوم عبدالحمید، مخدوم الیاس، مخدوم بابزید، مخدوم رحمت اللہ، شاہ ابوالقاسم، عبدالرحیم وناٹزی تنوي، سید ابوبکر، میر محمد کاظم، حافظ ابوالقاسم نقشبندی، میان ابراہیم، سید عبداللہ ء سید محمد ناصر، میان عبدالباقي واعظ، مخدوم میڈنہ نصرپوری، میان محمد، میر عزت اللہ، میان محمد زمان، میان گل محمد، مخدوم عبدالرحیم، برہان فقیر، سید سلطان شاہ، درس بلال، درس عبدالرحیم سومرو، مخدوم عنایت اللہ بصیر، مولوي محمد صادق، میر علی اصغر، میر محمد، سید محمد رضا، شاہ عنایت اللہ صوفي، شاہ عزت اللہ، شاہ سلام اللہ، شاہ غلام محمد، سید جان شاہ، شاہ اسد اللہ، شاہ مسعود صوفي، شاہ عبداللطیف صوفي، سید یار محمد، حسین فقیر، درویش صابر ولہاری، سید ہارون، میان چتو، سید سعد اللہ، شیخ عبدالرحمن حقانی، شیخ ابوالحسن، میان عبداللہ، میان عبدالقادر، میان محمد حفیظ، خلیفہ شیخ زین العابدین، حاجی حافظ دواہ، میان نور محمد، سید محمد، مخدوم محمد امین، مخدوم عبدالرؤف، مخدوم محمد یوسف، نہال شاہ، میر لطف اللہ عرف شاہ لتو، سید محمد شاہ، سید حبیب اللہ، محمد عالم، مخدوم محمد معین، شاہ فقیر اللہ، سید پیر شاہ، شیخ مکن، سید بالشاہ،

سيد محمد شجاع، سيد محمد فاضل، شيخ محمد صابر، مخدوم محمد زمان، سومار پٿارو، سيد فخرالدين، مير غلام اولياء، سيد محمد امين، سيد سمهه، ميان احمد عطاڻي، سيد يونس، درس چتو، حبيب شاه مجنوب، نور شاه هندي، ميان عبدالقدوس مجنوب، درويش محمود، شاه ابراهيم ڪموره سنڌي، شاه حسين نيلپوش، شاه لطف الله ٺٽوي، درس امين ساند، ميان محڪم الدين، مولوي خيرالدين، الياس فقير، شيخ عبدالاحد، حاجي مڪائي، شاه بخاري، شيخ ڪيور ۽ شيخ نظام الدين، شيخ لوڌي، ست نياڻيون، درويش پنيو ناريجو، شاه قادري، مخدوم طوغاچي، مخدوم محمد صالح، سيد مير، مخدوم حاجي، شاه نور، شاه اسماعيل قريشي، شيخ دائه، شيخ نورالدين، درويش سليمان، حمزو پرهار ۽ خليفه محمد، درويش صدر، مخدوم حسن هريره، سيد ابراهيم، پير لاکو، شيخ اسماعيل، پير ڪرم، شيخ لالو، پير خاڪي ۽ ابراهيم ناڪواني ٿيڻو، سيد حسن باڪوني، سيد لال چتو، بابو سڪريو، درس داتا جو چيلو، فقير ڪٿورو، درس اجر، شيخ مغل پين، شيخ ابڙو هلاڻي، راول شاه، شيخ احمد نوفاني، سيد حيدر، سيد رڪن الدين، درويش پنيو سهار، درويش پلي، لٽو شيخ هوتي، مخدوم چتو، درويش جڪرو، درويش هاله سهتو، درويش موسي آبيدائي، درويش آلو مجنوب، شيخ قنو، شيخ واهڻ، مخدوم سرهو، ملاسانڊ، اڏيرو لال، مخدوم ساهڙ لنجار.

سنڌي ترجمو:

اهو ڪم ذاتي دلچسپي وٺي محترمي شيخ محمد حسن يحيي القرشي ٿريچاڻوي جن کان ڪرايو ويو. بزرگ جي شخصيت سلف صالحين جو نمونو آهي. سندن عربي ۽ فارسيءَ جي ڄاڻ پڻ تعريف جوڳي آهي.

مددي ڪتاب:

- (1) كشف المحجوب، تاليف: ابوالحسن علي بن عثمان هجويري.
- (2) نفحات الانس (اردو)، تاليف: مولانا جامي، مترجم: حافظ سيد احمد علي.
- (3) حديقۃ الاوليا فارسي، تاليف: سيد عبدالقادر ٺٽوي، تصحيح: سيد حسام الدين راشدي، سنڌي ادبي بورڊ.
- (4) معيار سالڪان طريقت، مير علي شير قانع، مقالو براءِ پي ايڇ ڊي سيد خضر حيات نوشاهي، بيت الحڪمت همدرد ڪراچي.
- (5) مڪلي نامو، سيد حسام الدين راشدي، سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد.
- (6) كشف الظنون، حاجي خليفه.
- (7) تحفة الڪرام، علي شير قانع، بتصحيح: سيد حسام الدين راشدي، سنڌي ادبي بورڊ.
- (8) تذڪره مشاهير سنڌ، مولانا دين محمد وفائي، سنڌي ادبي بورڊ.
- (9) اخبار الاخبار، عبدالحق محدث دهلوي.
- (10) حبيب السير، غياث الدين بن حمام الدين الحسيني.
- (11) رسالا، مهران، الرحيم ۽ دائره المعارف.

مخدوم سليم الله صديقي

پات هائوس

حيدرآباد

10/11/2008

فهرست

نمبر شمار	نالو	مدفن	سال	صفحو
(معیار پھریون)				
پھرين صدي هجريء جو ذڪر				
1.	سيدنا ابوبڪر بن ابي قحافه <small>رضي الله عنه</small>	روضه رسول <small>ﷺ</small> مدينه	13 هجري بمطابق 634 ع	123
2.	سيدنا عمر بن الخطاب <small>رضي الله عنه</small>	-	23 هجري	124
3.	سيدنا عثمان بن عفان <small>رضي الله عنه</small>	مدينه	33 هجري	125
4.	سيدنا علي بن ابي طالب <small>رضي الله عنه</small>	نجف	40 هجري مطابق 661 ع	126
5.	سيد الشهداء حمزه <small>رضي الله عنه</small>	احد جي ڀرسان	3 هجري بمطابق 624 ع	127
6.	حضرت جعفر طيار <small>رضي الله عنه</small>	-	-	127
7.	حضرت عباس <small>رضي الله عنه</small>	جنت البقيع	32 هجري	128
8.	عبدالله بن عباس <small>رضي الله عنه</small>	-	-	128
9.	عبيدالله بن عباس <small>رضي الله عنه</small>	-	-	128
10.	عقيل بن عباس <small>رضي الله عنه</small>	-	8 هجري	128
11.	حضرت عبدالله بن جعفر طيار <small>رضي الله عنه</small>	مدينه	80 يا 84 هجري	128
12.	محمد بن جعفر طيار	-	-	129
13.	عقيل بن ابي طالب	-	-	129
14.	عبدالله بن زبير	-	-	130
15.	جعفر بن ابي سفيان	-	-	130
16.	مسلم بن عقيل	-	-	130
17.	ابوسفيان بن حارث	-	-	130
18.	عبدالمطلب بن ربيع	دمشق	62 هجري	130
19.	عمر بن ابي سلمه	-	82 هجري	131
20.	ابو ايوب بن زيد انصاري <small>رضي الله عنه</small>	سودان استنبول	-	131
21.	مت انصاري	-	-	132

132	-	-	معاذ بن جبل انصاري	22
133	-	-	سعد بن عبادہ انصاري	23
133	-	مرو	يزيد بن الحصين الاسلامي	24
133	-	-	خالد بن سعد بن العاص	25
133	-	-	ابوالهشم مالك بن التبهان انصاري	26
133	-	-	حكيم بن جبلة العبدی	27
134	-	-	خزيمه بن ثابت الانصاري	28
134	-	كوفہ	سهل بن حنيف انصاري	29
134	-	-	ابي بن كعب انصاري	30
134	-	-	ابودجانه انصاري	31
135	-	يمن	بشير بن سعد بن ثعلبه الخزرجي	32
135	51ھجري	-	حجر بن عدي كندي كوفي	33
135	معاوية <small>رضي الله عنه</small> جي آخري ڏينهن ۾	-	اسامه بن زيد بن حارثه بن شراحيل كلبي	34
135	-	-	ابراهيم ابورافع يا ابن رافع	35
136	-	-	براء بن مالك بن النصر الانصاري	36
136	مصعب بن زبير جي ڏينهن ۾ وفات	كوفہ	براء بن عازب الانصاري الحارثي الخزرجي	37
136	-	-	براء بن معرور بن صخر السلمي	38
136	-	كوفہ يا مدينه	عقبه بن عمر بن ثعلبه الانصاري	39
137	غزوہ بدر	-	حارثه بن سراقه الانصاري	40
137	معاوية <small>رضي الله عنه</small> جي دور ۾	-	حارثه بن نعمان بن ثقيع الانصاري	41
137	-	-	حارثه بن نعمان بن اميه الانصاري	42
137	11ھجري يا 15ھجري	يرموك يا جهاد شام	حارثه بن هشام بن مغيره قريشي مخزومي	43
137	-	-	حارث بن غزير انصاري	44
137	-	-	عرفة الازدي انصاري	45
138	جنگ احد	-	مصعب بن عمير	46
138	21 يا 20 سال هجرة	بقيع مدينه	اسيد بن الحضير بن سماك انصاري اشهلي	47

138	ٺٺين خليفن جي زمانن ۾	مدينه	ابي بن ثابت انصاري	48.
138	50 هجري	-	ارقم بن ابي ارقم مخزومي	49.
138	خلافت صديق رضه	-	ثابت بن قيس بن شماس خزرجي انصاري	50.
139	45 هجري	-	ثابت بن ضحاک خزرجي	51.
139	-	فلسطين يا رمله	عباده بن صامت انصاري	52.
139	-	موت	حارث بن مالڪ انصاري	53.
139	قادسيه جي جنگ	-	عمرو بن أم مكتوم قرشي عامري	54.
139	100 هجري	-	ابوطيفل عامر بن وائل لبي (کناني)	55.
140	به زمانه معاويه رضه	مدينه	مالڪ بن حارث بن اشتر نجفي	56.
140	جنگ جمل	-	زيد بن صوحان عبدي	57.
140	-	-	صعصع بن صوحان عبدي	58.
140	-	طوس	ربيع بن خيثم ثوري کوفي	59.
140	-	-	طرماح بن عدي بن حاتم	60.
140	95 هجري	واسط	سعيد بن جبير	61.
141	-	-	ميثم تمار کوفي	62.
141	-	-	حبيب بن مظاهر انصاري	63.
141	ڪربلا ۾ شهيد ٿيو	-	رشيد هجري	64.
142	صفين ۾ شهيد	-	ثابت بن بنائي	65.
142	-	-	جعده همداني	66.
142	33 هجري	-	مقداد بن اسود	67.
143	معاويه رضه جي ڏينهن ۾	-	قيس بن سعد بن عباده انصاري	68.
143	-	-	حسان بن ثابت انصاري	69.
143	-	-	ابوهريره	70.
144	-	-	عصام يماني مرادي	71.
144	37 هجري	-	سهيل يماني اويس قرني	72.
147	زمانه عثمان غني رضه	مدائن	سلمان فارسي	73.
148	37 هجري	-	عمار بن ياسر	74.

149	66ھجری	-	ابی مقدم تشریح بن زید حارثی	75.
149	-	-	عبدالله مکی	76.
149	20ھجری	باب صغیر دمشق مدائن	بلال بن رباح حبشی	77.
150	جنگ صفین	-	حذیفہ یمانی	78.
151	-	-	ابوسعید بن مسیب مخزومی	79.
151	32ھجری	-	جریر بن عبدالله بجلی	80.
151	50ھجری/671ھجری	بقیع	امام ثانی ابو محمد حسن علیہ السلام	81.
152	61ھجری	کربلا معلیٰ	تیون امام ابو عبدالله حسین	82.
152	مصعب بن زبیر سان مختار تقفی جی لوائی م شہید تھو	-	عمر بن علی علیہ السلام	83.
152	81ھجری	مدینہ یا طائف	محمد حنفیہ	84.
153	کربلا م شہید	-	عباس <small>رضی اللہ عنہ</small> بن علی <small>رضی اللہ عنہ</small>	85.
153	-	-	عون علی علیہ السلام	86.
153	95ھجری	حلب	امیر عمر <small>رضی اللہ عنہ</small> بن عون علی علیہ السلام	87.
153	94ھجری	-	امام رابع زین العابدین علیہ السلام	88.
153	-	بقیع	ابوالخالد کابلی	89.
153	-	-	حسن سعید	90.
154	-	-	حسن بن امام حسن علیہ السلام	91.
154	-	-	ابو خادم	92.
154	83ھجری	-	کمیل بن زیاد نخعی	93.
155	111ھجری/729ع	-	ابی سعید حسن <small>رضی اللہ عنہ</small> بن یسار بصری قدس سرہ	94.
156	-	-	ابوبکر محمد بن سیرین نصرانی	95.
156	-	-	حفصہ بنت سیرین	96.
157	99ھجری	-	جابر بن عبدالله بن حرام انصاری	97.
157	101ھجری	-	عمر بن عبدالعزیز بن مروان	98.
158	-	-	ابی عاصم بصری	99.
159	-	-	سعید بن ابی عروبہ	100.
159	-	-	سیدنا محمد <small>رضی اللہ عنہ</small> بن ابی بکر <small>رضی اللہ عنہ</small>	101.

160	101 ہجری	-	سیدنا قاسم بن محمد ﷺ	102
160	-	-	اصبغ بن نباتہ حنظلی مجاشعی کوفی	103
160	-	-	حضرت قنبر رضی اللہ عنہ	104
معیار بیو				
بی صدی ہجریء جو ذکر				
164	105 ہجری	-	طاؤس یمانی	105
165	114 ہجری	-	امام خامس محمد بن علی بن حسین بن علی رضی اللہ عنہ بن ابی طالب	106
166	116 ہجری	-	فرزدق	107
167	148 ہجری	مدینہ بقیع	امام جعفر صادق علیہ السلام	108
168	138 ہجری	بقیع	اسماعیل بن امام جعفر صادق علیہ السلام	109
168	-	جرجان	محمد بن امام جعفر صادق علیہ السلام	110
168	149 ہجری	-	عبداللہ اقطع	111
168	183 ہجری	بغداد کاظمین	امام موسیٰ کاظم علیہ السلام	112
169	145 ہجری	-	ابو عبداللہ محض	113
169	-	-	ادریس	114
169	145 ہجری	-	محمد بن عبداللہ محض	115
170	145 ہجری	-	ابراہیم	116
170	-	-	یحییٰ	117
171	149 ہجری	-	ابوعلی حسن بن حسن بن حسن علیہ السلام	118
171	-	مصر	زید بن حسن بن علی علیہ السلام	119
171	200 ہجری	-	موسیٰ بن عبداللہ محض	120
171	-	-	عبدالعظیم	121
172	-	شوشتر	امیر عبیداللہ یا عبداللہ	122
172	200 ہجری	-	زید بن امام موسیٰ کاظم علیہ السلام	123
172	-	ہرات	اسحاق	124
173	-	-	ابوالقاسم حمزہ	125
173	-	-	ابراہیم	126

127.	ابو عبد اللہ محمد	-	200ھجری	173
128.	مالک بن دینار بصری <small>رحمۃ اللہ علیہ</small>	-	-	173
129.	عتبہ ابن غلام بصری	-	-	175
130.	حبیب عجمی راعی بصری	-	-	175
131.	عزیزی مغربی	-	-	176
132.	اسرافیل مغربی	-	-	176
133.	ابوالاسود مکی	-	-	176
134.	سفیان ثوری	-	161ھجری	177
135.	ابوہاشم صوفی	-	-	177
136.	عبدالواحد بن زید	-	-	177
137.	ابویعقوب سوسی	-	-	178
138.	امر حسان	-	-	178
139.	احمد سبتی	-	-	179
140.	ابوحنیفہ نعمان بن ثابت <small>رحمۃ اللہ علیہ</small>	بغداد	150ھجری	179
141.	بہلول بن عمرو عاقل	-	-	179
142.	شیخ ابوتراب	ساکرو نٹو	171ھجری	180
143.	شیخ ابوعلی سنڈی	-	-	180
144.	ابوالولید عبدالملک	-	151ھجری	181
145.	شیخ معروف کرخی	بغداد	161ھجری	181
146.	فضیل بن عیاض	-	187ھجری	182
147.	علی بن فضیل	-	-	182
148.	ابو یوسف اسباط	-	196ھجری	183
149.	ابو یعقوب ہاشمی	-	-	183
150.	شیخ ابواسحاق ابراہیم بن ادھم	-	261ھجری	183
151.	ابوعلی شفیق	ختلان	174ھجری	184
152.	محمد بن مبارک بصری	-	-	185
153.	داؤد بن نصرطائی	-	165ھجری	185
154.	داؤد بلخی	-	-	185
155.	ابراہیم بن سعد العلوی الحسنی	-	-	185
156.	ابو عبد اللہ احمد بن محمد شیبانی مروی	-	-	186

186	-	-	شعوانه	157.
186	-	-	ابو حارث الاسي	158.
186	-	-	ابراهيم ستنه هروي	159.
187	-	هرات	ابراهيم رباطي	160.
187	-	-	ابراهيم صياد بغدادي	161.
187	-	-	ابراهيم آجري كبير	162.
187	-	-	ابراهيم آجري صغير	163.
188	-	-	رابعه عدويه	164.
189	-	-	مريم بصري	165.
189	-	-	معاذة عدويه	166.
189	-	-	عفيرة عابده	167.
189	-	-	ميمونه سوداء	168.
190	-	-	علي بن يگانه	169.
190	-	-	ريحانه واله	170.
190	-	-	عبدالله مبارك	171.
190	-	-	سهيل بن علي مروزي	172.
190	175 هجري	-	مالك بن انس	173.
191	-	-	شيبان مصاب	174.
191	-	-	غلام عبدالواحد بن زيد	175.
192	-	-	صالح مزي بصري	176.
193	-	-	محمد بن واسع بصري	177.
193	-	-	ثابت البناني	178.
193	-	-	شيخ ابا جهيز الضير بصري	179.
194	150 هجري	-	ابوحزمه الثماني ازوي	180.
194	-	-	يحيى بن ام طويل	181.
194	-	-	ليث بن بختري اسدي يا مرادي	182.
194	150 هجري	-	بريد بن معاوية عجلي	183.
194	150 هجري	-	محمد بن مسلم بن رباح طايفي تقفي كوفي	184.
195	-	-	زراره بن اعين شيباني كوفي	185.

186.	حمزہ طیار	-	-	195
187.	عبدالملک بن اعین شیبانی کوفی	مدینہ	-	195
188.	بکر بن اعین شیبانی	-	-	195
189.	حمران بن اعین شیبانی کوفی	-	بہ زمانہ امام جعفر صادق <small>رضی اللہ عنہ</small>	195
190.	ہشام بن حکم کنڈی شیبانی کوفی	-	179 ہجری	196
191.	علی بن خنیس کوفی	-	-	196
192.	معاویہ بن عمار دہنی	-	175 ہجری	196
193.	علی بن یقطین اسدی کوفی	-	180 ہجری	196
194.	جابر بن یزید جعفی کوفی	-	141 ہجری	197
195.	ابان بن تغلب بن رباح بن سعید البکری	-	-	197
196.	عبداللہ بن شریک عامری	-	-	198
197.	عبداللہ بن ابی یعفر	-	-	198
198.	فضل بن سیار ہندی	-	-	198
199.	لیث بن بختری اسدی یا مرادی	-	-	199
200.	برید بن معویہ عجلی	-	150 ہجری	199
201.	شیخ عارف سیار محمد سوار	-	-	199

معیار تینون

تین صدی ہجریء جو ذکر

202.	امام ابوالحسن علی رضا علیہ السلام	مشہد	203 ہجری	203
203.	ابوالحسن علی (عریضی)	-	210 ہجری	203
204.	حسین بن علی موسیٰ الرضا	قزوین	-	203
205.	ابوجعفر محمد تقی	-	215 ہجری	204
206.	حسن بن زید	-	225 ہجری	204
207.	حسین بن احمد	-	253 ہجری	204
208.	امام علی نقی علیہ السلام	-	254 ہجری	204
209.	امام حسن عسکری علیہ السلام	سامرہ	260 ہجری	205
210.	ابوالقاسم محمد مہدی	-	265 ہجری	205
211.	محمد بن زید	-	287 ہجری	206

206	328هجري	-	يحيي بن حسين	212.
207	-	همان	ابوسليمان داراني	213.
207	-	-	داؤد بن احمد داراني	214.
207	223هجري	-	فاطمه نيشاپوريه	215.
207	223هجري	-	ابو وليد احمد	216.
207	230هجري	-	احمد بن ابي الحواري	217.
208	-	-	رابعه شاميه	218.
208	240هجري	-	احمد خضرويه بلخي	219.
208	237هجري	-	حاتم بن عنوان الاصم	220.
209	220هجري	-	فتح بن موصللي	221.
209	-	-	سالم العداد	222.
210	227هجري	بغداد	بشر حافي	223.
210	243هجري	-	حارث بن اسدالمحاسبي	224.
211	245هجري	-	ذوالنون مصري	225.
213	245هجري	-	شيخ ابوالتراب نخشي	226.
213	-	-	عبدالله بن حاضر	227.
213	-	-	ابوعبدالله النباجي	228.
213	-	-	محمد بن حسن جوهرى	229.
213	-	-	ابوحاتم عطار	230.
213	-	-	طاهر مقدسي	231.
214	-	-	ابو يعقوب زيات	232.
214	-	-	محمد بن منصور طوسي	233.
214	-	-	ابو محرز	234.
214	-	-	ابو عبدالله بن جلاء	235.
214	243هجري	-	ابراهيم بن عيسي	236.
214	253هجري	-	سري بن مغلس سقطي	237.
215	255هجري	-	ابوحفص زكريا يحيي هروي	238.
215	258هجري	-	يحيي بن معاذ رازي	239.
216	-	-	خلف بن علي	240.
216	204هجري	-	ابوعبدالله محمد بن ادريس شافعي	241.

217	-	-	ابو ابراهیم اسماعیل بن یحییٰ مازنی	242.
217	-	-	علی بن عبدالحمید غضائری	243.
217	261ھجری	بسطام	ابو یزید بسطامی	244.
218	-	-	ابو یزید طیفور	245.
219	264ھجری یا 265ھجری	-	ابو حفص حداد	246.
220	270ھجری ۽ 300ھجری جی وچ ۾	-	شاہ شجاع کرمانی	247.
220	271ھجری	-	احمد بن وہب	248.
220	271ھجری	-	حمدون قصار	249.
220	273ھجری	-	فتح اللہ بن شخرف مروزی	250.
221	277ھجری	-	ابو عبداللہ مختار	251.
221	279ھجری	-	ابو عبداللہ خاقان	252.
222	283ھجری	-	سهل بن عبداللہ تستری	253.
222	286ھجری	-	ابو سعید خراز	254.
223	288ھجری	-	عباس بن حمزہ نیشاپوری	255.
223	-	-	ابو حمزہ خراسانی	256.
223	289ھجری	-	ابو حمزہ بغدادی	257.
224	298ھجری یا ان جی قریب	-	سید الطائفہ جنید بغدادی	258.
225	291ھجری	حصار طبرک	ابراہیم بن خواص	259.
225	294ھجری	-	زکریا بن داوید	260.
226	295ھجری جی قریب	-	ابوالحسن نوری	261.
226	298ھجری	نیشاپور	ابو عثمان حیری	262.
226	290ھجری	-	ابو احمد قلانسی	263.
227	297ھجری	بغداد	عمرو بن عثمان مکی الصوفی	264.
227	-	-	سمنون بن حمزہ محب کذاب	265.
228	-	-	زھرون المغربی	266.
228	-	-	عرون بن وثابہ	267.

228	-	-	رویر بن احمد	268.
229	-	-	ابو جعفر سماک	269.
229	-	-	محمد بن منصور طوسی	270.
229	-	-	ابوبکر کسائی دینوری	271.
229	-	-	زیاد کبیر ہمدانی	272.
229	-	-	ثابت الخباز	273.
229	-	-	ابو یعقوب خراط عسقلانی	274.
230	-	-	حسن بن علی	275.
230	-	-	محمد و احمد	276.
230	-	-	ابو جعفر بن کرنی	277.
230	-	-	احمد بن ابراہیم مسوحی	278.
230	-	-	ابو یعقوب مزابل	279.
230	-	-	ابو یعقوب زیزی	280.
231	-	-	ابو جعفر حفار بغدادی	281.
231	-	-	ابو جعفر صیدلانی	282.
231	-	-	ابوبکر خبار	283.
231	-	-	ابوبکر بن ابی سعدان	284.
232	-	-	ابو عبد اللہ اکبری بصری	285.
232	-	-	ابو جعفر خراز اصطخری	286.
232	-	-	ہشام بن عیدان	287.
232	-	-	ابو محمد خفاف	288.
232	-	-	عبد اللہ القصار	289.
232	-	-	ابو عبد اللہ سالمی	290.
232	-	-	شیخ عبد اللہ باکوبہ	291.
232	-	-	ابو العباس احمد بن یحیی شیرازی	292.
232	-	-	ابوبکر اشنانی	293.
233	-	-	عبدالرحیم اصطخری	294.
233	-	-	ابو عبد اللہ عبادانی	295.
233	-	-	ابو جعفر معاذ مصری	296.
233	-	-	ابو عبد اللہ سجزی	297.

233	-	-	موسیٰ بن عثمان جیرفتی	298.
233	-	-	شیخ ابوالحسن بشری سجزی	299.
233	-	-	احمد بن عاصم انطاکی	300.
234	-	-	ابوحامد اسود	301.
234	-	-	ابوجعفر بن بکر حداد	302.
234	-	-	ابوجعفر بن بکر حداد صغیر	303.
234	-	-	ابوعبدالله الحصری البصری	304.
234	-	-	ابوعبدالله رودباری	305.
234	-	-	ابوالحسن بن شعره	306.
234	-	-	عبدالله بن خبیق الانطاکی	307.
235	-	طرطوس	ابوالحسین مالکی	308.
235	-	-	شیخ محمد بن علی الحکیم ترمذی	309.
235	-	-	محمد بن خالد ترمذی	310.
235	-	-	ابونصر محمد بن حامد	311.
235	-	-	قاسم عربی	312.
236	-	-	ابوبکر شقاق	313.
236	-	-	ابوالحسین بنان	314.
236	-	-	ابونصر خباز ء ابوالحسن سوهان آزن	315.
236	-	-	باب فرغانی	316.
236	-	طوس	ابو نصر سراج	317.
236	-	-	ابومحمد حداد	318.
237	-	نیشاپور	ابوبکر صیدلانی	319.
237	-	نیشاپور	ابراہیم فازویہ	320.
237	-	-	ابوحمزہ	321.
237	-	-	حسین بن محمد بن موسیٰ سلمی	322.
237	-	-	عبدالله بن محمد بن منازل	323.
237	-	-	ابوعباس نہاوندی	324.

238	-	-	محمد يوسف بن معدان بناء	325
238	-	-	محمد بن (فاذه)	326
238	-	-	علي بن حمزه اصفهاني حلاج	327
238	-	-	ابو غريب اصفهاني	328
238	-	-	شيخ علي سهيل بن ازهر اصفهاني	329
238	-	-	ابو عبدالله بن بانيك	330
238	-	-	كهمش بن حسين همداني	331
238	-	-	ابو ثابت رازي	332
238	-	-	ابوبكر رازي	333
239	-	-	شيخ ابوقاسم جعفر	334
239	-	-	عبدالله بن محمد	335
239	-	-	ابو جعفر فرغاني	336
239	-	-	ابو علي جورجاني	337
239	-	-	غيلان موسوس	338
239	-	-	ابو يعقوب اقطع	339
239	-	-	ابوموسي ديلمی	340
239	-	-	عباس بن احمد الشاعر الازدي	341
240	-	-	ابو شعيب مقنع	342
240	-	-	ابوبكر زقاق كبير	343
240	-	-	ابوبكر زقاق صغير	344
240	-	-	شيخ ابوالقاسم ابوسلمه باوردي	345
240	-	-	ابو جعفر محمد بن علي النسوي	346
240	-	-	ابو حسين باروسي	347
241	-	-	ابو عبدالله كرام	348
241	-	-	ابوالعباس بن مسروق	349
241	-	-	ابو عبدالله مغربي	350
242	-	-	ممشاد دينوري	351
243	-	-	طيفور بايزيد	352
246	-	-	شيخ هبيرة بصري	353

347	-	-	ابو عبدالله برقی قدس سرہ	354.
247	-	-	ابوالحسن بن ہند قریشی	355.
248	-	-	تحفۃ رحمہا اللہ	356.
250	-	-	جاریہ سوداء	357.
250	-	-	امراۃ مجہولہ	358.
251	-	-	جاریہ مجہولہ	359.
251	-	-	محمد خیر	360.
251	330ھجری	-	ابوبکر محمد بن اسماعیل قفال	361.
252	-	-	خواجه محمد نامی	362.
252	-	-	محمد بن صباح	363.
252	-	-	سعدون مجنون	364.
252	-	-	ابوعبید خواص	365.
252	-	-	بلال خواص	366.
253	-	-	عبدالله بن صالح	367.
253	-	-	مالک بن قاسم جبلی	368.
253	209ھجری	-	حماد بن عیسیٰ بصری	369.
253	-	-	یونس بن یعقوب بن قیس بحلی دہنی	370.
253	-	-	عبدالرحمن بن حجاج بحلی کوفی	371.
254	-	-	حسن بن علی بن فضال الکوفی بحلی	372.
254	-	-	عبدالجبار بن مبارک نہاوندی	373.
254	-	-	ابراہیم بن عبدہ نیشاپوری	374.
254	-	-	عبدالله بن حمدویۃ بیہقی	375.
254	-	-	اسحاق بن اسماعیل نیشاپوری	376.
254	-	-	عبدالله بن خاقان	377.
255	-	-	خیران خادم قراطبی	378.
255	220ھجری	مدینہ	یونس بن عبدالرحمن یقطینی	379.
255	224ھجری	-	صفوان بن یحییٰ بحلی کوفی	380.
255	-	-	حسن بن محبوب بحلی کوفی	381.
256	-	-	عبدالله بن جندب بصری	382.

256	-	-	عبدالله بن مغیره ابو محمد بجلی عقیلی کوفی	383
256	-	-	زکریا بن آدم بن عبدالله بن سعد اشعري قمی	384
256	-	-	محمد بن عبدالله بن جعفر بن حسین	385
257	-	-	محمد بن احمد بن الجنید ابوعلی کاتب الاسکافی	386
257	-	-	محمد بن احمد بن عبدالله بن قضاء بن صفوان بن مهران جمال اسدی	387
257	-	-	عثمان بن سعید عمري اسدي	388
257	-	-	ابوسري منصور بن عمار پوشنجی	389

معیار چوتون

چوتین صدي هجريء جو ذکر

261	300هجري	-	شیخ ابوعلی حسین محمد الاکار	390
261	302هجري	-	طلحہ بن محمد صباح نبلي	391
261	303هجري	-	یوسف بن حسین رازی	392
261	305هجري	-	ابوالعباس سربج	393
262	305هجري	-	ابوبکر بن عیسیٰ مطوعي	394
262	308هجري	-	شیخ ابوالقاسم بشر یاسین	395
262	309هجري	بغداد	حسین بن منصور حلاج	396
263	-	بغداد	عبدالملک اسکاف	397
263	-	-	فارس بن عیسیٰ بغدادی	398
263	-	-	ابراہیم بن فاتک	399
264	-	-	احمد بن حسین بن منصور حلاج	400
264	310هجري	-	ابوالخیر حمصي	401
264	-	-	ابوبکر بن شفيق	402
264	-	-	حسن الاطروش	403

264	-	-	علي مرعش	404.
265	311ھجري	-	ابو جعفر بن احمد	405.
265	309ھجري	-	ابوالعباس بن عطا	406.
265	317ھجري	-	ابومحمد جريري	407.
266	316ھجري	-	حسن بن قاسم	408.
266	319ھجري	-	محمد بن فضل بلخي	409.
266	314ھجري	-	محفوظ بن محمود نيشاپوري	410.
267	-	-	بکير دراج	411.
267	320ھجري	-	ابوعمر و دمشقي	412.
267	330ھجري	-	وليد بن عبدالله السقاء	413.
267	320ھجري	مرو	ابوبکر واسطي	414.
267	330ھجري	-	ابوالحسين دراج	415.
267	320ھجري جي ويجهو	-	ابوالحسين وراق	416.
267	330ھجري کان اڳ	-	عبدالله بن محمد خراز	417.
268	321ھجري	-	ابو علي رودباري	418.
268	322ھجري	-	ابوبکر کتاني	419.
268	-	-	شيخ محمد بن اسماعيل خيرالنساج	420.
269	316ھجري	-	بنان بن محمد حمال	421.
269	328ھجري	-	ابومحمد مرتعش	422.
269	-	-	ابو علي ثقفی	423.
270	330ھجري	-	ابوعقوب نهرجوري	424.
270	330ھجري	-	ابوبکر عبدالله	425.
270	330ھجري	-	ابوالحسن صايغ دينوري	426.
270	331ھجري	-	ابوعبدالله خفيف شيرازي	427.
271	-	-	امر محمد	428.
271	-	-	شيخ ابوبکر شبلي	429.
272	337ھجري	-	ابراهيم بن شيبان کرمانشاهي	430.
272	340ھجري يا 341ھجري	-	ابوسعيد اعرابي	431.

273	340ھجری	نیشاپور	شیخ ابوبکر طمستانی	432.
273	341ھجری	-	ابوالخیر تیناتی الاقطع	433.
274	340ھجری	-	ابوعلی مشتولی	434.
274	340ھجری	-	شیخ ابوالعباس دینوری	435.
274	341ھجری	-	جعفر حذاء	436.
274	341ھجری	-	ابوالقاسم حکیم	437.
274	342ھجری	-	ابوالعباس سیاری	438.
274	345ھجری	-	ابوالقاسم طباطبا	439.
275	345ھجری	-	ابوبکر مصری	440.
275	345ھجری	-	ابوبکر عطوفی	441.
275	345ھجری	-	ابوالحسن زاہد	442.
275	345ھجری	-	ابومزاحم شیرازی	443.
276	348ھجری	-	حسین بن محمد موسیٰ سلمیٰ	444.
276	-	-	ابراہیم بن یوسف بن محمد زجاجی	445.
276	348ھجری	-	ابوعمر و زجاجی	446.
276	348ھجری	-	ابوالحسن صوفی علی بن حسن بن سہل قوشنجی	447.
277	348ھجری	شونیزہ	ابومحمد جعفر	448.
277	350ھجری	دینور	ابوبکر بن داؤد دینوری	449.
278	353ھجری	-	بندار بن الحسین	450.
278	326ھجری	-	ابراہیم بن داؤد قسار الرقی	451.
278	350ھجری	-	ابوعبداللہ تروغبدی	452.
279	-	عکہ شام	شیخ ابواسحاق شامی	453.
279	355ھجری	-	خواجہ ابواحمد ابدال چشتی	454.
280	359ھجری	-	علی بن بندار	455.
280	359ھجری	-	ابوبکر دقی	456.
280	360ھجری	-	ابوبکر شبہی	457.
280	364ھجری	-	ابوبکر مفید	458.
280	365ھجری	-	ابوعمر و اسماعیل بن نجید	459.
281	366ھجری	-	ابوعبداللہ مقری	460.

281	367ھجری	-	ابومحمد راسبی	461.
281	368ھجری	-	ابوبکر قطیعی	462.
281	369ھجری	-	ابراہیم بن ثابت	463.
281	369ھجری	صور (شام)	شیخ عبداللہ رودباری	464.
281	369ھجری	نیشاپور	ابوسہل صعلوکی	465.
282	358ھجری	بغداد	حسن بن حمزہ بن علی معروف مرعشی	466.
282	-	-	ابوبکر فالیزیان	467.
282	371ھجری	-	ابوالحسن حصری	468.
282	372ھجری	-	ابوالقاسم نصرآبادی	469.
282	-	-	شیخ اسماعیل نصرآبادی	470.
282	373ھجری	نیشاپور	ابوعثمان مغربی	471.
283	374ھجری	-	ابوبکر طرطوسی حرمی	472.
283	355ھجری	-	عبدالواحد بن علی سیاری	473.
283	378ھجری	-	ابوالقاسم مقری	474.
283	378ھجری	-	ابوالقاسم رازی	475.
283	374ھجری	-	جعفر بن امام عاشر علی نقی	476.
284	354ھجری	-	متنبی	477.
284	383ھجری	-	ابوالخیر حبشی	478.
284	385ھجری	بخارا	ابوبکر بن محمد بن عبداللہ	479.
284	-	-	ابراہیم آجری کبیر	480.
284	386ھجری	دمشق	ابوبکر سوسی	481.
285	388ھجری	-	ابوبکر بن محمد ابوالحسن بن محمد مزین	482.
285	386ھجری	مکہ	ابوطالب محمد بن علی بن عطیہ حارثی مکی	483.
285	-	-	ابوالحسن محمد	484.
285	-	-	ابوعقوب میدانہ	485.
285	-	-	ابوصالح مزین	486.
285	-	-	ابراہیم آجری صغیر	487.
286	-	-	محمد بن خالد آجری	488.
286	-	-	ابوجعفر مجذوم	489.

286	-	-	أبو بكر ارموي	490
286	-	-	أبو جعفر معاذ مصري	491
286	-	-	أبو طالب الاخميمي	492
286	-	-	أبو بكر موازيني	493
287	-	-	أبو بكر مغازلي	494
287	-	-	أبو الحسين سيرواني كبير	495
287	-	-	أبو الحسين سيرواني صغير	496
287	-	-	أبو الحسن سيوطي	497
287	-	-	أبو علي كاتب	498
288	-	-	حمزة بن عبد الله العلوي الحسيني	499
288	-	-	أبو العباس باوردي	500
288	-	-	أبو العباس بردعي	501
288	-	-	أبو علي خيران	502
289	-	-	أبو عبد الله حضرمي	503
289	-	-	أبو بكر رازي بجلي	504
289	-	-	أبو بكر شبيكر	505
290	-	-	أبو بكر قصري	506
290	-	-	أبو بكر بن أبي سعدان	507
290	-	-	أبو العباس ارززي	508
291	-	-	أبو الفضل جعفر جعدي	509
291	-	-	عبد العزيز بحراني	510
291	-	-	أبو الحسين حكيمي	511
292	-	-	موسي بن عمران جيرفتي	512
292	-	-	أبو عبد الله مانك	513
292	-	-	أبو عبد الله دوني	514
293	-	-	أبو الحسين طرزي	515
293	-	-	أبو عبد الله دينوري	516
293	-	-	أبو الحسين سركي	517
294	-	-	شيخ محمد ساخري	518
294	-	-	شيخ احمد جوالگر	519

294	-	-	ابوالحسین حداد هروی	520.
295	-	-	ابوالمظفر ترمذی	521.
295	-	-	امیر چٹ سفال فروش (کنہر)	522.
295	-	-	ابوالحسین مرو رودی	523.
295	-	-	شیخ لقمان سرخسی	524.
295	-	-	شیخ محمد قصاب آملی	525.
296	-	-	ابوالخیر مالکی	526.
296	-	-	ابوبکر شعرانی	527.
296	-	-	ابومحمد العتایدی	528.
296	-	-	ہشام بن عبدان	529.
296	-	-	مومل جصاص	530.
296	-	-	علی بن شلوہ	531.
296	-	-	ابوبکر اسکاف	532.
297	-	-	ابوالضحاک	533.
297	-	-	ابومحمد خفاف	534.
297	-	-	ابوجعفر خراز الاصطخری	535.
297	-	-	عبدالله قصار	536.
297	-	-	ابراہیم المتوکل	537.
298	-	-	ابوطالب خزرج بن علی	538.
298	-	-	ابوعلی وارچی	539.
298	-	-	ابوسلیمان نیلی	540.
298	-	-	ابوسلیمان خواص مغربی	541.
299	-	-	شیخ احمد (حرانی)	542.
299	-	-	جہم رقی	543.
299	-	-	ابوالحسن الارموی	544.
299	-	ترمذ	ابوبکر وراق ترمذی	545.
299	-	-	بکر سغدی	546.
299	-	-	صالح بن مکتوم	547.
299	-	-	ابوزید یا ابوزید مرغزی	548.
300	-	-	ابراہیم مرغینانی	549.

300	400هجري	-	سيد اجل شريف حسين	550.
300	-	-	ابوالعباس نهاوندي	551.
300	-	-	ابوالعباس نسائي	552.
301	-	-	ابوصالح هارون حدثاني	553.
301	-	-	زهير بن بكير	554.
301	-	-	ابومسلم مغربي	555.
301	-	-	ابراهيم دهستاني	556.
301	-	-	ابوجعفر محمد بن عثمان بن سعيد عمري اسدي	557.
303	326هجري	-	ابوالقاسم حسين بن روح بن ابي بحر نويختي	558.
303	-	-	ابوالحسن علي بن محمد سمري	559.
303	329هجري	-	ابوالحسن علي بن حسين بن موسي' بن بابويه القمي	560.
303	310هجري	-	محمد بن علي بن حسين بن موسي' بن بابويه القمي	561.

معیار پنجون

پنجین صدی هجری، جو ذکر

307	402هجري	هرات	خواجہ یحییٰ بن عمار شیبانی	562.
307	404هجري	-	ابوطیب سهل	563.
307	405هجري	-	ابوعلي دقاق	564.
308	406هجري	-	السید شریف الرضی	565.
308	408هجري	-	قاضي ابو عمر بسطامي	566.
308	411هجري	-	خواجہ محمد	567.
308	-	-	محمد کاکو آسیابان	568.
308	-	-	شیخ عبدالرحمن سلمی	569.
309	-	-	ابوالحسن بن جهمر	570.
309	415هجري	-	ابوالحسن محمد	571.
309	415هجري	-	شیخ ابوزرعہ	572.
309	419هجري	-	شیخ عبد اللہ طاقی	573.
309	417هجري	بسطام	شیخ ابو عبد اللہ دهستاني	574.

310	425ھجری	-	شیخ ابوالحسن خرقانی	575.
310	426ھجری	-	شیخ ابواسحاق گاذرونی	576.
310	400ھجری	-	ابوالقاسم شریف مرتضیٰ علم الہدیٰ	577.
311	-	بلخ	ابومنصور محمد انصاری	578.
311	-	-	ابواسماعیل عبداللہ بن ابی منصور محمد الانصاری	579.
312	440ھجری	-	شیخ ابوسعید	580.
312	441ھجری	-	شیخ عمو	581.
313	442ھجری	-	ابوعبداللہ باکو	582.
313	459ھجری	-	خواجہ یوسف	583.
313	457ھجری	-	اخی فرج زنجانی	584.
314	473ھجری	-	ابوالحسن سالبہ بن ابراہیم	585.
314	465ھجری	-	امام الدین ابوالقاسم قشیری	586.
314	487ھجری	-	شیخ ابوالحسن نجار ہروی	587.
314	481ھجری	-	شیخ احمد کوفانی	588.
314	500ھجری	ہرات	ابونصر بن ابی جعفر بن اسحاق ہروی خانچہ بادی	589.
315	-	-	خواجہ مظفر	590.
315	-	-	شیخ ابوالفضل بن حسن سرخسی	591.
316	-	-	شیخ حمزہ عقیلی ہروی	592.
316	-	نیشاپور	ابوبکر جوزقی	593.
316	-	-	خواجہ ایوب انصاری	594.
316	-	-	شیخ جمال الدین ابویعقوب یوسف کورانی	595.
316	-	-	شیخ نورالدین عبدالرحمن	596.
317	-	-	ابوعبداللہ مولیٰ	597.
317	-	-	عارف عیار	598.
317	-	-	شیخ ابو عمران ثلثی	599.
317	-	-	شیخ ابوالعباس قصاب آملی	600.
318	-	-	خالوی نیشاپوری	601.

318	-	-	ابوعلي رازي	602.
318	-	سيوهڻ	سيد علي بن عباس موسوي	603.
319	-	دمشق	ابوسليمان خواص مغربي	604.
319	-	-	شيخ ابوالقاسم گرگاني	605.
320	-	-	خواجہ علي بن حسن کرمانی	606.
320	-	-	خليل خازن	607.
320	-	-	شيخ ابوعلي فارمدي	608.
321	-	-	شيخ ابوبکر بن عبدالله طوسي نساج	609.
322	-	-	شيخ ابونصر قباني	610.
322	-	-	شيخ ابومنصور گادر	611.
322	-	-	اسماعيل دباس جيفرتي	612.
322	-	-	شيخ ابوالحسن بشري سجزي	613.
322	-	-	کاکا ابوالقصر بستي	614.
323	-	-	کاکا احمد سنبل ۽ سندس برادر محمد خواجہ	615.
323	-	-	ابوالحسن مٿني	616.
323	-	-	شيخ مؤمن شيرازي	617.
323	-	-	ابوسعيد معلم	618.
323	-	-	شيخ محمد ابوحفص	619.
323	-	-	شيخ ابوالليث فوشنجي	620.
323	-	-	محمد بن عبدالله گادر هروي	621.
324	-	گادر گاه	قربنج	622.
324	-	-	خواجہ خيرچہ	623.
324	-	مالين هرات	ابوعبدالله احمد	624.
324	-	-	شيخ ابوذر بوزجاني	625.
324	-	-	شيخ احمد نصر	626.
325	-	-	ابوعلي شنبوي مروزي	627.
325	-	طوس	معشوق طوسي	628.
325	-	-	شيخ ابوالعباس شقياني	629.
326	-	-	امير علي عبور	630.

326	-	دمشق	ابوالفضل بن محمد بن الحسن ختلي	631.
326			ابومنصور سوخته	632.
327	-	-	ابوحفص غاورداني	633.
327	-	-	شيخ احمد حاجي	634.
327	-	-	شيخ ابوسلمه باوردي	635.
327	-	-	ابوعلي كيال	636.
327	-	-	ابوعلي زرگر	637.
327	-	-	علي بن عثمان بن علي جلابي غزنوي	638.
327	-	-	خواجہ احمد حماد سرخسي	639.
327	-	-	اديب کمندي	640.
327	-	-	شيخ ابو عبدالله صومعي	641.
327	-	-	قاضي ابراهيم باخري	642.
327	-	-	پير محمد کشو	643.
327	-	-	شيخ عبدالله زاهد هروي	644.
327	-	-	بيک مرويه	645.
327	-	-	باب ارسلان	646.

معیار چھون

چھين صدي هجريء جو ذکر

333	505هجري	-	حجة الاسلام محمد بن محمد غزالي طوسي	647.
333	517هجري	قزوين	شيخ احمد غزالي	648.
334	545هجري	مروند	خواجہ يوسف بن ايوب همداني	649.
335	-	شاش	زنگي اتا	650.
336	-	-	اوزون حسن اتا	651.
337	-	-	سيد اتا	652.
337	-	-	صدر اتا	653.
337	-	-	بدر اتا	654.
337	-	-	شيخ حماد دباس	655.
339	525هجري	-	حکيم سنائي غزنوي	656.
340	532هجري	-	خواجہ قطب الدين مودود	657.

340	531 هجري	-	شيخ ابوبكر شادان	658.
340	533 هجري	-	عين القضاة همداني	659.
341	536 هجري	-	ابوالعباس بن عريف صنهاجي اندلسي	660.
342	539 هجري	-	شيخ الاسلام احمد نامقي جامي	661.
343	-	-	سهلا سرخسي	662.
343	554 هجري	-	حكيم عثمان بن محمد مختاري	663.
343	-	-	جاريه حبشيه	664.
344	544 هجري	-	عدي بن مسافر شامي ثمر هنكاري	665.
344	561 هجري	بغداد	سيد عبدالقادر جيلاني قدس سره	666.
347	563 هجري	-	شيخ ضياء الدين ابونجيب عبدالقادر سهروردي قدس سره	667.
347	573 هجري	مصر	شيخ شرف الدين عيسي	668.
348	577 هجري	-	خواجہ احمد بن مودود بن يوسف چشتي	669.
348	581 هجري	-	حيات بن قيس حراني	670.
348	587 هجري	-	شهاب الدين مقتول سهروردي	671.
349	595 هجري	سرخاب	افضل الدين حقاقي بديل خاقاني	672.
349	590 هجري	-	شيخ ابو مدين مغربي	673.
350	590 هجري	-	شيخ جايگير قدس سره	674.
350	594 هجري	-	شيخ نظامي گنجوي	675.
350	597 هجري	-	شاه سنجان	676.
350	593 هجري	-	ابومحمد الحسن بن علي بن حمزه بن محمد بن الحسن الحسيني	677.
350	578 هجري	-	شيخ سيدي احمد بن ابي الحسن رفاعي	678.
352	599 هجري	-	شيخ ابو عبدالله محمد ابراهيم قرشي هاشمي	679.
352	539 هجري	-	سيد اجل الاشرف شرف الدين حسن بن ناصر علوي	680.
353	-	-	جمال الدين محمد بن ناصر علوي	681.
353	-	-	شيخ ابوطاهر كرد	682.

353	850ھجری	-	ابی عبداللہ احمد نقیب قر بن محمد اعرج	683.
353	-	-	شیخ صدقہ بغدادی	684.
354	-	-	شیخ بقا ابن بطو	685.
354	-	-	شیخ ابا عثمان صریفینی	686.
355	-	-	محمد اوانی معروف بہ ابن قاید	687.
356	-	-	ابوسعود بن شبلی قدس سرہ	688.
357	-	-	ابو ربیع کفیف مالیقی	689.
357	-	فیروز آباد	سلطان مجدالدین طالبہ	690.
357	-	فیروز آباد	شیخ محمود الشنوی	691.
358	-	-	شیخ احمد چشتی	692.
358	-	-	خواجه اسماعیل چشتی	693.
358	-	-	درویش محمد چرگر	694.
358	-	-	شیخ عمار یاسر	695.
359	-	غجدوان	شیخ عبدالجمیل	696.
359	-	-	خواجه عبدالخالق غجدوانی	697.
360	-	کرمینہ بخارا	خواجه سلیمان کرمینی	698.
361	-	-	خواجه عارف ربوکروی	699.
362	-	وابکنی بخارا	خواجه محمود فغنوی	700.
362	-	وابکنی	امیر خرد وابکنوی	701.
362	-	ارغند	خواجه علی ارغندانی	702.
362	-	-	شیخ بدرالدین میدانی	703.
363	-	-	شیخ ابومحمد عبدالرحمن طفسونجی	704.
364	-	-	شیخ اسماعیل قصری	705.
364	-	-	شیخ روزبہان کبیر مصری	706.
365	-	-	قضیب البان موصلی	707.
365	-	-	ابوالحسن علی بن احمد	708.
365	-	-	شیخ ابوالحسن بستی	709.
366	-	-	شیخ حسن سکا ک سمنانی	710.
366	-	-	محمد بن حمویہ جوینی	711.
366	-	-	شیخ علی ہیئتی	712.

366	-	-	سید کبیر الدین	713
367	-	-	شیخ ابو عبد اللہ قریافی	714
367	-	-	شیخ ابو عبد اللہ تونسسی	715
368	-	-	یحییٰ بن یعان	716
368	-	-	شیخ حافظ ابوالعلاء حسن بن احمد عطار	717
368	-	-	تنکور شیخ	718
368	-	-	شیخ ابی زید قرطبی	719
368	-	-	شیخ ابوالعباس جوری	720
368	-	-	شیخ ابی اسحاق بن ظریف	721
369	-	-	شیخ ابوبکر بن ہوار بطائی	722
369	-	-	تاج العارفین شیخ ابوالوفا	723
370	-	-	شیخ منصور بطائی	724
370	-	-	الشیخ الکبیر عارف باللہ عقیل منبجی المعروف "طیار"	725
370	-	-	شیخ ابی یعزہ	726
371	-	-	شیخ ابی الحسن ابن شیخ ابوالبرکات اسماعیل بن ابی سعید نیشاپوری بغدادی	727
371	-	-	شیخ عزاز بطائی	728
371	-	-	شیخ ابومظفر	729
372	-	-	شیخ جلیل ابی عمر اسماعیل	730
372	-	-	سید محمد بن یعقوب	731
372	-	-	عارف باللہ علی بن وہب سنجاری	732
372	-	-	شیخ صالح ابی یعقوب اسرائیل	733
372	-	-	شیخ عبد اللہ متوفی	734
373	-	-	شیخ ابی الحسن بن احمد طفسونجی	735
373	-	-	اسماعیل بن ابی سعید نیشاپوری	736
373	-	-	شیخ کبیر ابی الحسن	737
373	-	-	شیخ جلیل ابی عباس احمد	738
373	-	-	شیخ ابوسعید قلوری	739
373	-	-	شیخ ابوسعید	740

374	-	-	شیخ امام ابی عمرو عثمان	741
374	-	-	شیخ ابی محمد مبارک بن محمد الفرازی	742
374	-	-	ابی محمد بن عبداللہ بن محمد افریقی	743
374	-	-	شیخ ابی مدین مشکور	744
374	-	-	شیخ صالح ابو عبداللہ بن محمد	745
374	-	-	شیخ ابو محمد شیبی محلی	746
374	-	-	شیخ قیس بن یونس شامی	747
374	-	-	شیخ علی بن ادريس یعقوبی	748
374	-	-	شیخ عبدالرحمن بن احمد اسیلی	749
375	-	-	شیخ موسیٰ بن ماہین زولی	750
375	-	-	شیخ ابی محمد عبداللہ بن مسعود رومی	751
375	-	-	شیخ امام عارف تقی الدین علی	752
375	-	-	شیخ جلیل ابی الحسن علی	753
375	-	-	شیخ علی بن مریم یعقوبی	754
375	-	-	شیخ ابوالحسن جوسفی	755
375	-	-	شیخ ابی نصر صالح	756
375	-	-	شیخ ابوالفتح	757
376	-	-	شیخ مطر باذرانی	758
376	-	-	شیخ عوض	759
376	-	-	شیخ ابی طاہر	760
376	-	-	شیخ ابی محمد ماجد الکردي	761
376	-	-	شیخ ابوالحسن سنجاری	762
376	-	-	شیخ العالم ابی طالب عبدالرحمن	763
377	-	-	ابا محمد	764
377	-	-	ابا عمرو بن عثمان بن مرزوق قرشی	765
377	-	-	ابی العباس احمد	766
377	-	-	شیخ فرح عارف ابی عبداللہ محمد	767
377	-	-	شیخ جلیل الاصلیل ابی الخیر سعد	768
377	-	-	شیخ فرح بن عبداللہ حبشی	769
377	-	-	ابی المحاسن یوسف	770

378	-	-	شیخ سوید سنجاری	771.
379	-	-	شیخ رسلان	772.
379	-	-	ابومحمد صالح الاکاکي	773.
380	-	جنانه	شیخ عبدالرحیم ۽ عبدالرزاق	774.
380	-	-	ابی الحجاج اقصري	775.
380	-	-	امام ابوالفرح عبدالرحمن	776.
380	-	-	شیخ ابی محمد ابراهیم	777.
380	-	-	شیخ ابی العباس احمد	778.
380	-	-	امام مجدالدین ابی الحسن علی	779.
381	-	-	شیخ امام تقی الدین	780.
381	-	-	عالم ابی اسحاق	781.
381	-	-	شیخ عبدالله قریشی	782.
381	-	-	شیخ ابوعثمان بن مروءة	783.
381	-	-	شیخ عارف ابی حفص عمر	784.
382	-	-	شیخ عارف ابی فتح بن ابی مغنم واسطی	785.
382	-	-	شیخ مکارم النهر خایضی	786.
382	-	-	شیخ ابی محمد علی	787.
382	-	-	شیخ خلیفہ	788.
382	-	-	شیخ کبیر عارف باللہ ابی عبداللہ محمد	789.
382	-	-	شیخ ابی محمد عبدالخالق	790.
383	-	-	شیخ ابی العباس احمد	791.
383	-	-	شیخ فضایل	792.
383	-	-	ابوالعباس قسطلانی	793.
384	-	-	شیخ ابوالبرکات	794.
384	-	-	شیخ ابی حفص عمر بن محمدالمعدنی	795.
384	-	-	شیخ مقری ابوالفتح نصر	796.
384	-	-	شیخ عارف ابی فرح عبدالرحمن	797.
385	-	-	شیخ جلیل ابی البرکات	798.
386	-	-	شیخ ابی مفاخر عدی	799.
386	-	-	شیخ ابی اسحاق ابراهیم الاعرف	800.

386	-	-	شیخ العالم عارف ابی عبدالرحیم عسکر	801
386	-	-	شیخ محی الدین عمر کیمانی	802
387	-	-	ابی محمد صالح مغربی الاکاکي	803
387	-	-	شیخ ابوالبقا محمد	804
387	-	-	شیخ خضر	805
387	-	-	شیخ عباد ء شیخ ابوبکر حامی	806
388	-	-	شیخ القدوة ابی سعود احمد	807
388	-	-	شیخ امام احمد	808
388	-	-	شیخ عبداللہ	809
388	-	-	شیخ ابی سعید عبداللہ	810
388	-	-	شیخ ابونصر بغدادی	811
388	-	-	شیخ ابی حفص	812
388	-	-	شیخ امام حافظ ابی ذرعہ طاهر	813
389	-	-	شیخ جلیل ابی الخیر	814
389	-	-	شیخ ابی محمد مفرح	815
389	-	-	شیخ العارف ابی القاسم محمد	816
389	-	-	شیخ ابی عبداللہ محمد	817
389	-	-	سید کبیر عارف معروف شیخ بقا	818
389	-	-	شیخ ابی الحسن علی	819
390	-	-	شیخ صالح ابی محمد داؤد	820
390	-	-	شیخ عمر ابی منصور	821
390	-	-	شیخ عیسیٰ	822
391	-	-	شیخ ابی القاسم احمد	823
391	-	-	شیخ صالح ابی المظفر اسماعیل	824
391	-	-	شیخ القدوة ابی محمد علی	825
392	-	-	شیخ ابی سلمان داؤد	826
392	-	-	شیخ حسن بلغاری	827
392	-	-	شیخ ابوالقاسم محمد	828
392	-	-	شیخ محمد بخاری	829

معیار ستون

ستین صدی هجریء جو ذکر

395	302 هجری	بغداد	شیخ سیف الدین عبدالوہاب	830.
395	605 هجری	-	شیخ سعد الدین حموی	831.
395	606 هجری	-	شیخ روزبہان بقلی	832.
396	606 هجری	-	شیخ ابوالحسن کردویہ	833.
396	666 هجری	-	شیخ بہتہ دیولی	834.
397	612 هجری	-	ابوالحسن علی بن حمید صعیدی	835.
397	616 هجری یا 617 هجری	-	شیخ مجد الدین	836.
399	-	-	شیخ نجم الدین کبریٰ	837.
400	-	تبریز	حیدر	838.
400	618 هجری	-	شیخ قطب الدین حیدر تونی	839.
400	632 هجری	بغداد	شیخ تاج الدین عبدالرزاق	840.
401	627 هجری	نیشاپور	شیخ فرید الدین عطار	841.
402	628 هجری	-	شیخ بہاء الدین ولد قدس سرہ	842.
403	632 هجری	-	شیخ ابن فارض	843.
404	632 هجری	بغداد	شیخ شہاب الدین عمر سہروردی قدس سرہ	844.
405	-	-	شیخ علی سجزی	845.
405	-	-	خواجہ معین الحق و دین حسن سجزی	846.
407	639 هجری	بغداد	شیخ نور الدین عبدالرحمن اسفرانی کسرتی	847.
407	638 هجری	-	شیخ موسیٰ سدرانی	848.
409	-	-	مولانا شمس الدین تبریزی	849.
411	653 هجری	-	حکیم ناصر خسرو	850.
411	654 هجری	شونیزہ بغداد	شیخ نجم الدین دایہ	851.
411	648 هجری یا 658 هجری	بخارا	شیخ سیف الدین باخرزی	852.
412	660 هجری	-	شیخ بہاؤ الدین زکریا ملتانی	853.
413	-	-	خواجہ ابوعلی کھری	854.
414	-	-	حسن افغان	855.

414	663ھجری	-	شیخ محمد کجوحانی	856
414	666ھجری	نٹو	سلطان جاریہ	857
414	668ھجری	-	خواجہ قطب الدین بختیار کاکی	858
415	669ھجری	-	شیخ جلال الدین احمد جوزفانی	859
415	-	-	شیخ رضی الدین علی لالا غزنوی	860
416	-	-	ابوالرضا رتن بن نصر	861
416	673ھجری	ناگور	شیخ حمید الدین صوفی سعید ناگوری	862
417	651ھجری	-	شیخ ابوالغیث جمیل یمنی	863
417	654ھجری	-	شیخ ابوالحسن علی بن عبداللہ مغربی شاذلی	864
418	-	-	شیخ ابوالعباس مرسی	865
418	688ھجری	صالحیہ دمشق	شیخ محی الدین محمد بن علی بن محمد بن عربی	866
419	698ھجری	سرخاب تبریز	شیخ حسن بلغاری	867
420	-	-	شیخ عمر یاغستانی	868
420	-	-	شیخ خاوند طہور	869
420	-	تاشقند	خواجہ داؤد	870
421	664ھجری	پاک پتن	شیخ فرید الحق والدین مسعود اجوڈی	871
422	672ھجری	قونیہ	مولانا جلال الدین محمد بلخی رومی	872
424	673ھجری	سیوہن	مخدوم عثمان مروندی	873
425	678ھجری	-	صدرالدین قتال	874
425	678ھجری	-	شیخ نجیب الدین علی بن بزغش	875
426	686ھجری	-	شیخ عبداللہ بلیانی	876
426	687ھجری	-	شیخ یاسین مغربی حجام	877
426	687ھجری	-	شیخ ابراہیم الجعفری	878
426	691ھجری	-	شیخ سعدی شیرازی	879
427	688ھجری	دمشق	شیخ فخرالدین عراقی	880
429	695ھجری	مشہد	شیخ عثمان چاؤچی	881
429	699ھجری	-	ابومحمد عبداللہ جرجانی مغربی	882
430	-	-	شیخ سعیدالدین فرغانی	883

430	-	-	شیخ جمال الدین نور	884.
431	-	-	شیخ شمس الدین صفی	885.
431	-	-	شیخ اوحالدین کرمانی	886.
432	-	-	ابومحمد عیسیٰ	887.
432	-	-	شیخ محمد یمنی	888.
432	-	-	شیخ ابراهیم مجذوب	889.
432	-	-	شیخ نورالدین عبدالصمد نطنزی	890.
433	-	-	شیخ عزالدین محمود کاشی	891.
433	-	-	شیخ کمال الدین عبدالرزاق کاشی	892.
433	-	-	شیخ نورالدین عبدالرحمن مصری	893.
433	-	-	ابواسحاق بن ظریف	894.
434	-	-	شیخ نجیب الدین متوکل	895.
434	-	-	قاضی حمیدالدین ناگوری	896.
435	-	-	شیخ جمال الدین خطیب هانسوی	897.
435	-	-	شیخ برهان الدین	898.
435	-	-	شیخ شهاب الدین خطیب هانسوی	899.
436	-	-	شیخ قطب الدین هانسوی	900.
436	-	قونیہ	شیخ صلاح الدین زرکوب	901.
436	-	-	شیخ حسام الدین بن حسن بن محمد بن الحسن بن اخي ترك	902.
436	-	-	سید برهان الدین محقق ترمذی حسنی	903.
438	-	-	شیخ صدرالدین محمد	904.
438	-	-	شیخ علی کردی	905.
438	-	-	شیخ جمال الدین عین الزمان گیلی	906.
439	-	-	شاه جمیل گزناری	907.
439	-	-	شاه وجیه الدین	908.
440	-	-	شیخ میمون	909.
440	-	-	شیخ پالہ لونک	910.
440	-	ملتان	شیخ عمادالدین	911.
440	-	-	سید جلال سرخ بخاری	912.

441	-	-	سید محمد مکی	913
443	-	-	شیخ نوح بکری	914
444	-	-	حاجی منگھ	915
444	-	-	شیخ شرف الدین بوعلی قلندر	916
445	-	-	مبارک خان	917
445	-	-	شیخ ریحان جھنگلی	918
446	-	-	شیخ ابوالعباس مرسی	919
446	-	گجرات	سید احمد کبیر	920
446	-	-	امراة مصریہ	921
446	-	-	امراہ مصریہ اخری	922
447	-	ملتان	شاہ گردیز	923
447	-	-	شیخ ابن احمد اندلسی	924
447	-	-	شیخ ابی العباس حرار	925
447	-	-	شیخ ابی العباس مرینی	926
447	-	-	شیخ صفی الدین ابن منصور	927
447	-	-	شیخ ہمن مزین	928
448	-	-	شیخ جیہ	929

معیار اثون

انین صدی ہجریء جو ذکر

451	707 ہجری	مکہ پاک	ابو عبداللہ معروف ابن مطرف اندلسی	930
451	712 ہجری	-	سلطان ولد بہاؤ الدین	931
453	-	-	چلپی عارف	932
453	714 ہجری	-	شیخ سلیمان مولہ ترکمانی	933
453	-	-	عبداللہ شامی قطب	934
454	716 ہجری	-	ظہیر الدین عبدالرحمن بن علی بن بزغش	935
454	718 ہجری	ہرات	فخر السادات والعارفین امیر حسینی	936
455	-	-	شیخ محمود شبستری	937
455	721 ہجری	مکہ پاک	شیخ نجم الدین عبداللہ بن محمد اصفہانی	938
455	725 ہجری	-	شیخ نظام الدین اولیاء	939
457	725 ہجری	-	امیر خسرو دہلوی	940

458	734 هجري	ملتان	شيخ ركن الدين	941
460	-	-	شيخ حاتم يا حاکم	942
460	-	-	ابوالفتح اسحاق اردبيلي	943
461	-	وابکني	امير خرد وابکني	944
461	-	-	امير حسن	945
461	-	ارغندان	خواج علي ارغنداني	946
461	719 هجري	خوارزم	خواج علي رامتيني	947
462	-	خوارزم	خواج کلاه دوز	948
462	-	بلخ	خواج محمد حلاج	949
462	-	خوارزم	خواج محمد باوردي	950
462	-	-	خواج محمد بابا سماسي	951
463	-	-	خواج سوخاري	952
463	-	-	خواج محمود سماسي	953
463	-	-	مولانا داشمند علي	954
464	-	-	امير برهان	955
464	808 هجري	-	امير حمزه	956
465	-	-	مولانا حسام الدين شاشي	957
465	-	-	مولانا کمال الدين ميداني	958
465	-	-	امير خورد ء امير بزرگ	959
465	-	-	بابا شيخ مبارک بخاري	960
466	-	-	امير شاه	961
466	-	-	امير عمر	962
466	-	-	مولانا عارف دیک کراني	963
466	-	-	مولانا درويش ادرسکني	964
466	-	-	مولانا امير اشرف بخاري	965
467	-	-	امير اختيارالدين دیک کراني	966
467	-	-	شيخ يادگار کن سروني	967
467	-	-	شيخ جمال الدين دهستاني	968
467	-	-	شيخ محمد حفيظ	969
467	-	-	امير کلال واشي	970

468	-	-	شیخ شمس الدین کلال	971.
468	-	-	مولانا بہاؤ الدین قشلاقی	972.
468	-	-	شیخ فیض اللہ	973.
468	-	-	شیخ احمد غوری	974.
469	736 ہجری	برج احرار	ابوالمکارم رکن الدین علاؤ الدولہ	975.
471	-	-	شیخ صدرالدین موسیٰ	976.
472	738 ہجری	تبریز	شیخ اوحد الدین اصفہانی	977.
472	-	نزد فیروز آباد	خواجہ قطب الدین یحییٰ جامی نیشاپوری	978.
473	-	-	شیخ جمال الدین باکلنجر	979.
474	-	-	امام عبداللہ یافعی یمنی	980.
474	757 ہجری	-	شیخ نصیرالدین محمود	981.
474	751 ہجری	-	شیخ ضیاء نخشبہ	982.
474	-	-	امیر کبیر نصیر حسینی مکی	983.
475	-	-	سید محمد حسینی گیسو دراز	984.
475	-	-	سید محمد جعفر مکی حسینی	985.
475	778 ہجری	حصار	شیخ نجم الدین محمد بن محمد ادکانی	986.
476	778 ہجری	-	مولانا جلال الدین محمود زاہد مرغانی	987.
476	780 ہجری	آمل	میر قوام الدین معروف میر مزدک	988.
476	-	-	شیخ محمد خلوتی	989.
477	783 ہجری	گا زرگاہ	شیخ سیف الدین خلوتی	990.
477	786 ہجری	کابل	امیر سید علی بن شہاب بن محمد ہمدانی	991.
478	785 ہجری	آج	مخدوم جہانیاں	992.
478	787 ہجری	-	مولانا روح الدین	993.
479	791 ہجری	-	مولانا زین الدین ابوبکر تائب آباد باخری	994.
479	791 ہجری	قصر عارفان	خواجہ بہاء الدین نقشبند	995.
481	792 ہجری	-	شمس الدین محمد حافظ شیرازی	996.
481	792 ہجری	-	سید فخر الدین	997.
481	801 ہجری	خلوتیان	مولانا ظہیر الدین خلوتی	998.
481	-	-	سید جلال الدین	999.
482	-	-	شیخ محمد	1000.

482	-	-	بابا ماجین	1001
482	-	-	مولانا جانی رومی	1002
482	-	-	مولانا ناصر بخاری	1003
482	-	-	میر دیوانہ سبزواری	1004
482	-	-	مولانا محمود حصاری	1005
482	-	-	درویش عبدالرحیم	1006
483	-	-	شیخ فخرالدین نوری	1007
483	-	-	قشر شیخ	1008
483	-	-	خلیل اتا	1009
484	-	-	ابوالبرکات تقی الدین علی دوستی سمنانی	1010
484	707 ہجری	-	شیخ کجج	1011
484	-	-	اخی علی مصری	1012
485	-	-	اخی احمد دہستانی	1013
485	-	-	شیخ علی فراہی	1014
486	-	-	شیخ محمد فراہی	1015
486	-	-	امام رفیع الدین	1016
486	-	-	شیخ یحییٰ	1017
486	-	-	شیخ فیاضی	1018
486	-	-	شیخ فیض اللہ	1019
487	-	-	شیخ حماد قریش	1020
487	735 ہجری	اچ	شیخ جمال درویش اچی	1021
487	-	-	شیخ محمود قطب	1022
487	-	-	مخدوم ناصرالدین محمود	1023
487	-	-	سید راجو قتال	1024
487	-	دہلی	ضیاء الدین برنی	1025
488	-	کھلوکری	مولانا تاج الدین	1026
488	-	-	مولانا حمید شاعر قلندر	1027
488	-	-	مولانا برہان الدین بلخی	1028
488	-	بہار	شیخ شرف الدین	1029

489	-	-	مولانا خواجہ حسن سجزی	1030
489	-	پتن	شیخ حسام الدین ملتانی	1031
489	-	-	مولانا سراج الدین	1032
489	-	-	مولانا فخرالدین زرادی	1033
490	-	-	مولانا علاؤالدین نیلی	1034
490	-	-	شیخ محمود	1035
490	-	قلعہ فراز	سید حسین خٹک سوار گجراتی	1036
490	-	طوس	شیخ عبداللہ غریستانی	1037
491	-	-	بابا محمود طوسی	1038
491	-	-	اخی علی قتلوق شاہ	1039
491	-	-	شیخ حافظ بہاؤالدین بن عمر ابروہی	1040
491	-	-	خواجہ حمیدالدین کھوارکر	1041
492	-	-	مولانا رضی الدین علی مایانی	1042
492	-	آج	شیخ صفی الدین گادرونی کبیر	1043
492	-	-	گنج احمد	1044
492	-	گجرات	شیخ احمد کھتو	1045
493	-	-	احمد نعلبند	1046
493	-	احمد آباد	عزیز بخاری	1047
493	-	-	شیخ حاجی محمد	1048
494	-	-	شیخ نورالدین خوافی	1049
494	-	-	مولانا تاج الدین	1050
494	-	-	شیخ سراج الدین پرمسی	1051
494	-	-	مولانا تاج محمد درغمی	1052
494	-	-	مولانا محمد بشاغری	1053
494	-	-	خواجہ ابراہیم شاشی	1054
494	-	-	خواجہ عماد الملک	1055
495	-	-	مولانا مسافر	1056
495	-	-	پیر عزیزی	1057

495	-	-	خواجہ شہاب الدین	1058
496	-	-	خواجہ محمد شاشی	1059
496	-	-	خواجہ محمود شاشی	1060
496	-	-	شیخ عبدالعزیز دیرینی	1061
496	-	-	قطب الافاق خواجہ اسحاق ختلاقی	1062
497	781ھجری	-	سید عزالدین سوغندی	1063
497	-	-	شیخ احمد	1064
497	-	-	شیخ فضل اللہ عباسی	1065
معیار نائون				
نائین صدی ہجریء جو ذکر				
501	-	-	شیخ ابوالعباس احمد بن فہدالحلی	1066
501	802ھجری	چغانیان	خواجہ علاؤالدین عطار	1067
502	826ھجری	چغانیان	خواجہ حسن عطار	1068
503	-	-	خواجہ یوسف عطار	1069
503	-	-	شیخ عبدالرزاق	1070
503	-	-	مولانا حسام الدین پارسائی بلخی	1071
504	-	-	مولانا ابوسعید	1072
504	-	-	شیخ عمر ماتریدی	1073
504	-	-	مولانا احمد مسک	1074
504	-	-	درویش احمد سمرقندی	1075
505	-	-	سید شریف جرجانی	1076
505	803ھجری	تبریز	شیخ کمال خجندی	1077
506	-	قراہ	مولانا فخرالدین پورستانی	1078
506	834ھجری	مدینہ پاک	مولانا محمد پارسا	1079
507	865ھجری	-	خواجہ ابونصر پارسا	1080
507	-	-	مولانا محمد فغتری	1081
508	-	-	خواجہ مسافر خوارزمی	1082
508	-	ہلفتون	مولانا یعقوب چرخي	1083
508	-	-	خواجہ ناصرالدین عبيداللہ احرار	1084

509	-	-	خواجہ کلان	1085.
509	906ھجری	کفشیر	خواجہ محمد یحییٰ	1086.
510	-	-	مولانا سید حسین	1087.
510	891ھجری	-	مولانا قاسم	1088.
510	-	-	میر عبدالاول	1089.
511	893ھجری	-	مولانا جعفر	1090.
511	-	ملایان	مولانا برہان الدین ختلائی	1091.
511	-	-	مولانا لطف اللہ ختلائی	1092.
512	-	-	مولانا شیخ	1093.
512	-	-	مولانا سلطان	1094.
512	-	-	مولانا قاضی زادہ	1095.
512	-	-	مولانا خواجہ علی تاشقندی	1096.
512	840ھجری	-	مولانا نورالدین تاشقندی	1097.
513	-	دمشق	مولانا اتراری	1098.
513	-	-	مولانا ناصرالدین اتراری	1099.
513	-	-	ہندو خواجہ ترکستانی	1100.
514	-	-	مولانا اسماعیل فرکتی	1101.
514	-	-	مولانا اسماعیل قمی	1102.
514	-	-	مولانا اسماعیل شمسی	1103.
514	-	مکہ	مولانا اسماعیل ثالث	1104.
515	-	-	مولانا سریلی	1105.
515	892ھجری	-	شیخ عبدالکبیر یمنی	1106.
515	-	-	نجم الدین عمر	1107.
516	-	-	شیخ مظفر کدکنی	1108.
516	-	-	شیخ صدرالدین رواسی	1109.
516	-	مرزہ	خواجہ علاؤالدین غجدوانی	1110.
516	-	-	مولانا بدرالدین صرافانی	1111.
516	-	-	مولانا نظام الدین خاموش	1112.
517	-	-	خواجہ عبداللہ اصفہانی	1113.
517	830ھجری	-	امیر قاسم تبریزی	1114.

518	820ھجری	-	امیر قوام الدین سنجانی	1115.
518	839ھجری	-	ناصر بخاری	1116.
518	831ھجری	مکلی (نٹو)	شیخ عیسیٰ لنگوٹی	1117.
519	834ھجری	کرمان	مرشد حقانی نورالدین نعمت اللہ کھستانی	1118.
520	838ھجری	-	شیخ زین الدین ابوبکر خوافی	1119.
520	840ھجری	مکن	قطب العالم بدیع الدین عرف شاہ مدار	1120.
521	859ھجری	-	شیخ یوسف سید محمد انجوی	1121.
521	856ھجری	-	شیخ سید برہان الدین عبداللہ	1122.
521	857ھجری	ہرات	شیخ بہاؤالدین عمر	1123.
522	-	-	مولانا سعدالدین کاشغری	1124.
523	-	-	مولانا عمر رومی	1125.
524	898ھجری	-	مولانا عبدالرحمن جامی	1126.
525	856ھجری	-	مولانا شہاب الدین بیر جندی	1127.
525	-	-	مولانا علاؤالدین آبیز	1128.
525	904ھجری	گاذرگاہ	مولانا شمس الدین روجی	1129.
525	864ھجری	پوران	مولانا جلال الدین پورانی	1130.
526	863ھجری	-	خواجہ شمس الدین محمد کوسی جامی	1131.
526	864ھجری	-	مولانا شمس الدین محمد اسدی	1132.
527	837ھجری	-	امیر سید قاسم انوار	1133.
528	859ھجری	-	مولانا محمد شیرین مشہور بہ مغربی	1134.
529	-	نٹو	سید محمد انجوی	1135.
529	854ھجری	-	سید احمد انجوی	1136.
530	856ھجری	اسفرائن	شیخ آذری	1137.
531	870ھجری	-	سید محمد بن فلاح	1138.
531	880ھجری	گجرات	سید محمد	1139.
532	880ھجری	-	صفی الدین گاذرونی صغیر	1140.
532	891ھجری	-	مخدوم شیخ محمد غوث	1141.
532	889ھجری	-	سید علی	1142.
532	880ھجری	نٹو	سید جعفر	1143.
533	883ھجری	-	سید محمد حسین	1144.

534	-	-	مخدوم رمضان	1145
534	-	نٹو	شیخ ملا عبدالرحمن عباسی	1146
534	-	اگھر	شیخ اسحاق	1147
535	-	-	شاہ گرگنج	1148
535	-	-	شیخ الہ	1149
536	-	-	شیخ جمن جتی	1150
536	-	-	پیر بابو	1151
536	-	-	استاد العارفین حاجی شیخ بہاؤالدین	1152
537	-	-	درس پنہ، شیخ حماد نیروں کوٹی ء مراد پلیجو	1153
537	-	سورند	ملا آری	1154
537	-	-	شیخ ابراہیم	1155
537	-	-	شیخ حسین سومرو	1156
537	-	جونپور	شیخ عیسیٰ جونپوری	1157
537	-	-	امیر ابوالغیث	1158
538	-	مکلی	شیخ حماد بن شیخ رشیدالدین جمالی	1159
539	-	-	درویش نوح ہوثیائی	1160
539	-	ارغنداب	شیخ بابا حسن ابدال	1161
539	-	-	سید حسین زنجیریا	1162
540	-	-	صاحب طیر و سیر محمد عرف سید شیر قلندر	1163
541	900 ہجری	دیدہ	درویش پنیو ناریجو	1164
541	900 ہجری	برہم آباد	درویش علاؤالدین بگھیو	1165
541	-	-	قاضی صدو	1166
542	-	فراج	افضل الزمان شیخ دانیال جونپوری	1167
542	-	-	سید محمد لقب میران مہدی جونپوری	1168
542	-	-	شیخ الیاس لنگراجہ	1169
542	-	-	شیخ ابوبکر جتوئی	1170
543	-	-	شیخ موسیٰ	1171
543	-	-	درویش یعقوب گجراتی	1172

543	-	-	درویش نوح گجراتی	1173
544	-	-	شاہ سداین	1174
544	-	-	بابا علی شاہ	1175
545	-	بولغان	سید محمد نوربخش	1176
546	-	-	سید جعفر	1177
547	-	-	میر حاج	1178
547	-	-	مولانا سیف الدین مناری	1179
547	-	-	مولانا شیخ محمد حلاج	1180
547	-	-	شیخ اختیار	1181
547	-	-	شیخ حاجی	1182
548	-	-	شیخ سعدی پرمسی	1183
548	-	-	مولانا محمد	1184
548	-	-	مولانا محمد حسین المعروف واعظ	1185
549	-	-	بابای آبریز	1186
549	-	-	شیخ برہان الدین آبریزی	1187
549	894 ہجری	کفشیر	شیخ ابوسعید آبریزی	1188
549	-	-	شیخ بخشش	1189
550	-	-	مولانا سعدالدین مشہدی	1190
550	830 ہجری	-	امیر اصیل الدین ابوالمفاخر عبداللہ بن عبدالرحمن بن عبداللطیف	1191
550	-	-	امیر جمال الدین عطاء اللہ بن فضل اللہ محدث	1192
550	830 ہجری	ہرات	خواجہ صابن الدین علی ترکہ اصفہانی	1193
551	-	-	سید ریاض مظلوم امیر مختوم	1194
551	-	-	شیخ محمد بن حاجی محمد سمرقندی	1195
551	-	شیراز	شیخ محمد بن یحییٰ بن علی	1196
551	910 ہجری	اسفرس	مولانا لطف اللہ نیشاپوری	1197
معیار ڈھون				
ڈھین صدی ہجریء جو ذکر				
555	981 ہجری	-	شاہ قاسم فیض بخش	1198
555	-	-	شاہ بہاؤ الدولہ	1199

555	-	-	1200. شاہ قوام الدین
555	922 ہجری	-	1201. سید یعقوب ء سید اسحاق
555	913 ہجری	-	1202. شیخ پیرو
556	-	نٹو	1203. سید احمد و سید محمد
556	920 ہجری	ہیرپور	1204. قاضی محمود ہیرپوری گجراتی
557	-	نٹو	1205. سید قاضی شکر اللہ شیرازی
558	-	-	1206. مخدوم اسحاق
558	936 ہجری	ہالاکنڈی	1207. مخدوم احمد
559	-	-	1208. مخدوم محمد
559	-	-	1209. مخدوم عبدالرشید
560	-	-	1210. درویش زکریا
560	938 ہجری	-	1211. مخدوم یوسف طبوبہ
560	942 ہجری	-	1212. جمالی
560	946 ہجری	-	1213. شاہ جہانگیر ہاشمی
560	-	-	1214. شیخ عبداللہ متقی
560	918 ہجری	مندو	1215. سلطان شاہ جلال الدین قریشی
561	949 ہجری	مکلی	1216. مخدوم رکن الدین
561	949 ہجری	مکلی	1217. مخدوم میران
561	951 ہجری	-	1218. سید عالم علی قوام جونپوری
562	951 ہجری	-	1219. مولانا یونس سمرقندی
562	953 ہجری	دہلی	1220. سید ابراہیم ایرجی قادری
562	957 ہجری	-	1221. شیخ امان ہاٹی پتی
563	-	-	1222. شیخ تاج الدین زکریا
563	-	-	1223. شیخ حسین چشتی
563	-	-	1224. مولانا حسین
563	958 ہجری	-	1225. قاضی قاضن
565	968 ہجری	کسک نور	1226. سید عبدالاول
566	970 ہجری کان پوء	-	1227. سید سلطان شاہ برقع پوش
566	959 ہجری	ہرات	1228. شاہ طبیب
566	865 ہجری	-	1229. شیخ علی متقی

567	977 هجري	لندن	درويش راجه ستیه دل	1230
567	977 هجري	-	شاه قطب الدين محمد	1231
568	980 هجري	هالاكندي	مخدوم عربي دياثو	1232
568	-	-	مخدوم بايزيد	1233
568	981 هجري	سرهند	شيخ كمال پائيلي	1234
569	973 هجري	شاه آباد	شيخ عبدالقدوس گنگوهي	1235
569	983 هجري	شاه آباد	شيخ ركن الدين	1236
569	987 هجري	-	مولانا قاسم كاهي	1237
570	988 هجري	-	درويش ركن الدين	1238
571	989 هجري	-	شيخ جلال ثانيصري	1239
571	991 هجري	-	شيخ عبدالنبي شهيد	1240
571	991 هجري	-	سيد صفايي	1241
571	996 هجري	-	شيخ وحيه الدين گجراتي	1242
572	998 هجري	هالا	مخدوم نوح رحمة الله عليه	1243
573	-	-	ميان جلال ء ميان ابراهيم	1244
574	-	جهكربجي	ميان لطف الله	1245
574	-	-	سيد ظهيرالدين والاسلام	1246
574	-	-	مولانا ضياءالدين يوسف	1247
574	-	-	مولانا عبدالغفور لاري	1248
574	998 هجري	-	مخدوم اسماعيل سومرو	1249
575	-	-	شيخ پركيو چك	1250
577	-	-	حاجي ويسر	1251
577	-	-	شيخ صدرالدين	1252
577	-	-	شاه باجن	1253
577	-	-	شيخ عبدالحكيم	1254
577	-	-	شيخ حسام الدين	1255
577	-	-	شيخ ولي الله	1256
577	-	-	شيخ عبدالوهاب متقي	1257
578	-	مكلي	پير آسات	1258
578	-	مكلي	شيخ جهندو پاتشي	1259

579	-	مکلی	شیخ ابوبکر	1260
579	-	-	شیخ مغل چاچک	1261
579	-	چاچک	شیخ موسیٰ	1262
579	-	-	قاضی شیخ محمد ہروی اچی قریشی	1263
580	-	-	قدوة الاولیاء سید جلال ولد سید علی انجوی	1264
580	-	-	سید علی ثانی	1265
580	-	-	مخدوم جمعہ	1266
580	-	-	درویش اللہ الدین سومرو	1267
581	-	-	سید منصور	1268
581	-	-	شیخ ابراہیم	1269
582	-	ہالہ	شیخ ربکن	1270
582	-	-	مخدوم یعقوب پلیجو	1271
583	-	-	شیخ حافظ اللہ گجراتی	1272
583	-	-	شیخ اسماعیل حالی اچی	1273
583	-	-	قاضی ابوالخیر ۽ قاضی عبدالرحمن اچی	1274
583	-	-	سید خواجہ مسکین مودودی	1275
583	-	-	درویش صالح	1276
583	-	-	مخدوم صدرالدین راہوتی	1277
583	-	-	مخدوم مراد	1278
583	-	-	قاضی منور	1279
584	-	-	درویش حسن مقری	1280
584	-	-	مخدوم بلال پھتی	1281
585	-	-	سید حیدر سنائی	1282
585	-	-	درویش چرکس	1283
585	-	-	میر سید کلان	1284
585	911 ہجری	مدینہ	قاضی عبداللہ	1285
586	-	-	شیخ خضر	1286
586	-	-	شیخ زین الدین محمد دائود	1287
586	-	-	شاہ دیوانہ ہالاکنڈی	1288
586	-	-	درویش قاسم	1289

586	-	-	سقائي چغتائي	1290.
587	-	-	مخدوم نجير	1291.
587	-	-	درويش قطب	1292.
587	-	-	لڌو بهار	1293.
587	-	-	ميان عبدالرشيد بصير	1294.
587	-	-	مخدوم صابو سومرو	1295.
587	-	-	مولانا ضياء الدين	1296.
588	-	-	شيخ عبداللطيف	1297.
588	-	-	درويش باده	1298.
588	-	-	سلطان كهمر	1299.
588	-	مڪلي	منو فقير	1300.
588	-	-	مخدوم اسحاق	1301.
588	-	-	سيد احمد جعفر	1302.
589	-	-	سيد محمد هاشم رضوي	1303.
589	-	-	مخدوم شيخ عبدالقادر	1304.
590	-	-	سيد محمد حسين قادري	1305.
590	-	مڪلي	سيد عبدالله	1306.
591	-	نٿو	سيد ڪمال ۽ سيد جمال حسيني شيرازي	1307.
591	-	نٿو	سيد منير	1308.
591	-	نالہ سونہ	درس وريو	1309.
591	-	-	درويش آچر	1310.
592	-	ڪولاب ڍنڍ	درس داؤد	1311.
592	-	-	سيد حليم	1312.
593	-	-	علي بن حسين واعظ	1313.
593	964 هجري	-	ميرڪ شيخ محمود	1314.
593	-	-	ميرڪ بايزيد	1315.
593	938 هجري	خوارزم	مخدوم اعظم حاجي محمد خوشاني	1316.
594	924 هجري	مشهد	شيخ عمادالدين فضل الله محمد مشهدي	1317.
594	-	-	شيخ ڪمال الدين حسين خوارزمي	1318.
595	-	-	شيخ عبداللطيف نقشبندي	1319.

595	-	لاہور	شیخ احمد بن قاضی نصر اللہ دیوبلی نٹوی	1320
595	-	برہانپور	شیخ برہان الدین شطاری	1321
معیار یارہون				
یارہین صدی ہجریء جو ذکر				
599	1001 ہجری	تورکی گون	درویش ونہیو چانہیو	1322
599	-	-	درویش لذو	1322
599	-	-	مولانا عباس	1322
599	-	-	شیخ صدو نوہری	1322
600	-	-	درویش عمر بودلو	1322
600	1006 ہجری	برہانپور	خواجہ عبداللطیف برہانپوری	1322
600	1012 ہجری	دہلی	خواجہ باقی باللہ	1322
600	1012 ہجری	لاہور	ملا شاہ بدخشی	1322
601	1012 ہجری	سورت آباد	خواجہ دیوانو	1333
602	-	سورت بندر	سید محمد عید روس	1333
602	1016 ہجری	-	خواجہ محمد دھدار فانی	1333
603	-	-	مخدوم شیخ عبدالاحد	1333
603	1017 ہجری	-	شاہدی عبدالواحد	1333
604	1035 ہجری	-	مولانا سبحانی	1333
604	1023 ہجری	-	شاہ اسکندر	1333
604	1031 ہجری	-	شیخ مبارک	1333
605	1031 ہجری	برہانپور	شیخ عیسیٰ سنڈی	1333
605	-	برہانپور	شیخ عبدالستار سنڈی	1333
605	-	-	شیخ عبداللہ شطاری	1334
605	-	-	سید جلال	1334
605	1031 ہجری	بلڑی	سید عبدالکریم	1334
607	-	-	سید دین محمد	1334
607	1034 ہجری	-	حضرت مجدد الف ثانی	1334
608	1037 ہجری	-	شیخ تاج الدین	1334
608	-	-	شیخ آدم بنوری	1334
608	1045 ہجری	هاشم پور	شیخ میر محمد عرف میان میر	1334

609	1046 ہجری	-	شیخ بلاول لاہوری	1348.
609	1051 ہجری	-	شیخ عبدالحق محدث دہلوی	1349.
609	1054 ہجری	-	سید محمد قاسم مشہدی	1350.
610	1066 ہجری	-	سید ابوالمکارم	1351.
610	1068 ہجری	برہانپور	شیخ نورالحق مشرقی	1352.
610	1085 ہجری	برہانپور	شیخ پیر محمد	1353.
610	1099 ہجری	-	خواجہ معصوم سرہندی نقشبندی	1354.
611	-	احمد آباد	شاہ خوب	1355.
611	-	-	شیخ برہان	1356.
612	-	-	شیخ عبدالغنی	1357.
612	-	-	خواجہ حسام الدین احمد	1358.
612	-	-	شیخ الہداد	1359.
612	-	-	شیخ یعقوب کشمیری	1360.
612	-	-	مخدوم صدو لانگاہ	1361.
613	-	-	ملا آج	1362.
613	-	-	شیخ محمد اشرف شطاری لاہوری	1363.
613	-	-	خواجہ شہاب الدین	1364.
614	-	کوچ	سید ساجن	1365.
614	-	-	سید پنی لڈو	1366.
614	-	کلاکوٹ قلعو	سید ابراہیم	1367.
614	-	-	سید رحمت اللہ بخاری	1368.
615	-	-	سید جلال ثانی انجوی	1369.
615	-	-	پرکیو لنگ	1370.
616	-	-	خلیفو عبدالوہاب	1371.
616	-	-	میر محمد یوسف مہدوی رضوی	1372.
617	-	مکلی	سید عبدالرزاق	1373.
617	-	-	سید اسحاق	1374.
617	-	-	سید جعفر	1375.
618	-	سکر	آدم شاہ کلہوڑو	1376.
619	-	لاڑکانہ	میان الیاس	1377.

619	-	-	شاہ علی عرف شاہ محمد	1378.
619	-	-	نصیر محمد	1379.
619	-	-	درویش احمد رونجھو	1380.
619	-	ہتّری	قاضی حسن	1381.
619	-	-	درویش جوٹہ	1382.
619	-	-	درویش حسین سہار	1383.
619	-	-	سید بایزید بخاری	1384.
620	-	-	سید محمد ملوک	1385.
620	-	-	شیخ کالو قریشی	1386.
620	-	-	شیخ سلام اللہ	1387.
620	-	-	قاضی قاضن نٹوی	1388.
620	-	-	مخدوم فیض اللہ نٹوی	1389.
620	-	-	مخدوم حاجی حمزہ واعظ نٹوی	1390.
621	-	-	مخدوم آدم	1391.
622	-	-	میان آدم متقی	1392.
622	-	-	میان عبدالنبی خایف	1393.
622	-	-	مخدوم آدم نقشبندی	1394.
622	-	-	میان محمد اشرف	1395.
623	-	-	مخدوم محمد صادق نقشبندی	1396.
623	-	-	خلیفہ ابوالبرکات	1397.
623	-	نٹو	شیخ محمد یعقوب	1398.
623	-	-	شیخ عثمان بقاول	1399.
624	-	-	میان ملوک شاہ	1400.
624	-	-	درس للہ	1401.
625	-	مکلی	درس امین محمد	1402.
625	-	-	مخدوم کبیر محمد نقشبندی	1403.
625	-	-	مخدوم ابراہیم نقشبندی	1404.
625	-	-	قاضی مسعود	1405.
625	-	-	میان عبدالقدوس نصرپوری	1406.
625	-	-	سید عالی	1407.

625	-	-	میرک محمد حسین	1408.
626	-	-	میر محمد تقی	1409.
626	-	-	سید رحمت الله	1410.
626	-	-	حاجی محمد طاهر	1411.
627	-	-	درویش لذو کبھ فروش	1412.
627	-	-	سید نور محمد ثانی	1413.
627	-	-	سید محمد شفیع	1414.
628	-	-	سید سمہارو	1415.
629	-	-	سید برخوردار حسنی قادری	1416.
629	-	-	خلیفہ قلندر	1417.
629	-	-	خلیفہ قلندر قادری	1418.
629	-	-	سید کبیر بخاری	1419.
630	-	مانجر	سید میران بخاری	1420.
630	-	-	سید عنایت الله	1421.
630	-	-	مخدوم طالب الله	1422.
630	-	-	وتاوی مجذوب	1423.
631	-	مکلی	پیر لاکو	1424.
631	-	مکلی	پیر شیخ عالی	1425.
632	-	بدین	شیخ ابن شاہ	1426.
632	-	-	سید فیروز	1427.
632	-	-	شیخ فاضل شاہ قریشی صدیقی	1428.
633	-	گنجو نکر	درویش بدین	1429.
633	-	-	مخدوم نورنگ سومرو	1430.
633	-	-	مخدوم عبدالحمید	1431.
633	-	وریہ	مخدوم الیاس	1432.
634	-	-	مخدوم بایزید	1433.
634	-	-	مخدوم رحمت الله لتوی	1434.
634	-	-	شاہ ابوالقاسم	1435.

634	-	-	عبدالرحیم و نانڑی نٹوی	1436
634	-	-	میر مرزا جان	1437
634	-	-	شیخ محمد ماہ جونپوری	1438
635	-	-	سید محمد قنوجی	1439
635	-	-	سید احمد	1440
635	-	-	شاہ لدو	1441
635	-	-	سید ابوبکر	1442
635	-	-	میر محمد کاظم	1443

معیار بارہون

بارہین صدی ہجریء جو ذکر

639	-	-	حاجی غلام محمد معصوم	1444
639	-	-	شیخ سیف الدین	1445
639	1138 ہجری	-	حافظ ابوالقاسم نقشبندی	1446
640	-	-	میان ابراہیم	1447
640	-	-	سید عبداللہ ؑ سید محمد ناصر	1448
641	-	-	میان عبدالباقی واعظ	1449
642	-	-	مخدوم میڈنہ نصرپوری	1450
642	1161 ہجری	-	میان محمد	1451
642	1161 ہجری	-	میر عزت اللہ	1452
642	1180 ہجری	-	میان محمد زمان	1453
643	-	-	میان گل محمد	1454
643	-	-	مخدوم عبدالرحیم	1455
643	-	-	برہان فقیر	1456
644	1260 ہجری	بدین	سید سلطان شاہ	1457
644	-	-	درس بلال	1458
644	-	-	درس عبدالرحیم سومرو	1459
644	1160 ہجری	-	مخدوم عنایت اللہ بصیر واعظ	1460
645	1270 ہجری	-	مولوی محمد صادق	1461
645	1140 ہجری	-	میر علی اصغر	1462

645	-	-	میر محمد	1463
645	-	-	سید محمد رضا مہدوی	1464
646	1260 ہجری	-	میر حیدر الدین ابوتراب کامل	1465
646	1130 ہجری	-	شاہ عنایت اللہ صوفی	1466
647	1186 ہجری	-	شاہ عزت اللہ	1467
648	-	-	شاہ سلام اللہ	1468
648	-	-	شاہ غلام محمد	1469
648	-	-	سید جان شاہ	1470
649	1140 ہجری	مکلی	شاہ اسد اللہ	1471
649	-	-	شاہ مسعود صوفی	1472
649	-	-	شاہ عبداللطیف صوفی	1473
650	-	-	شیخ عبدالواسع صوفی	1474
650	-	-	محمد علی	1475
650	-	-	سید یاسین	1476
650	-	-	سید یاسین گجراتی	1477
650	-	-	شاہ عبدالرسول	1478
650	-	-	واحد شاہ صوفی	1479
651	-	-	شاہ عبدالرزاق گجراتی	1480
651	-	-	محمد شاہ رسول نما گجراتی	1481
651	1250 ہجری	-	سید سعد اللہ سورتی	1482
653	-	-	شاہ کلیم اللہ	1483
653	-	-	شاہ عبید اللہ	1484
653	1247 ہجری	-	حافظ بہادر قادری	1485
654	-	سورت بندر	شاہ نور	1486
654	-	-	مخدوم عبدالحمید قادری	1487
654	-	-	مخدوم حاجی محمد ہاشم	1488
654	-	-	سید یار محمد	1489
655	-	-	تاج محمد کھیلرو	1490
655	-	-	حسین فقیر راباؤ	1491
656	-	-	درویش صابر ولہاری	1492

656	-	-	میان معروف	149
656	-	نزد هنگورجا	سید ہارون	149
656	-	-	درس اسحاق سکریہ	149
656	-	-	میان چتو	149
656	1167 ہجری	-	سید سعد اللہ	149
657	-	-	شیخ عبدالرحمن حقانی نصرپوری	149
657	-	-	شیخ ابوالحسن	149
657	-	-	میان عبداللہ	150
657	-	-	میان عبدالقادر	150
657	-	-	میان محمد حفیظ	150
657	1148 ہجری	-	خلیفہ شیخ زین العابدین	150
658	--	-	حاجی حافظ دوبہ	150
658	1176 ہجری	-	میان نور محمد	150
658	1125 ہجری	-	سید محمد	150
658	-	-	مخدوم محمد امین	150
658	1166 ہجری	-	مخدوم عبدالرؤف	150
659	-	مدینہ	مخدوم عبدالحمید	150
659	-	-	مخدوم نعمت اللہ	15
659	-	-	مخدوم محمد یوسف	15
659	-	-	مخدوم محمد صادق ء مخدوم محمد یعقوب	15
659	-	گنجو تکر	نہال شاہ مداري	15
659	-	-	مظفر شاہ	15
660	-	-	محب شاہ	15
662	-	-	شاہ عبداللطیف	15
662	-	نزد گجرات	شیخ ورو	15
662	1161 ہجری	-	میر لطف اللہ عرف شاہ لدو	15
662	-	-	سید محمد شاہ	15
662	-	-	شاہ رحمت اللہ	15
663	-	-	میر عظمت اللہ	15
663	-	-	قاضی سلیم بلگرامی	15

663	-	-	سید محمدی	1523.
663	-	-	قاضی حافظ بلگرامی	1524.
663	-	-	سید نور الدین	1525.
663	-	-	سید اسد اللہ	1526.
663	-	-	سید غلام مصطفیٰ	1527.
663	1114 ہجری	-	سید نور اللہ	1528.
664	1155 ہجری	-	سید حبیب اللہ شاہ	1529.
664	1161 ہجری	-	قدوة العارفين شاہ عبداللطیف تارکی	1530.
664	-	-	محمد عالم	1531.
664	1161 ہجری	-	مخدوم محمد معین	1532.
665	-	-	حاجی شاہ فقیر اللہ نقشبندی	1533.
665	-	-	سید پیر شاہ	1534.
665	-	-	شیخ مکث	1535.
666	1125 ہجری	-	سید بالشاہ	1536.
666	-	-	سید محمد شجاع	1537.
666	1140 ہجری	-	سید محمد فاضل	1538.
666	1184 ہجری	سعودیہ	شیخ محمد صابر	1539.
667	-	-	میان مخدوم محمد زمان	1540.
667	-	-	آخوند محمد باقر	1541.
668	-	-	سومار پتارو	1542.
668	-	-	ملا ابراہیم	1543.
668	-	-	درس عبدالکریم	1544.
669	-	-	ملا محمد رضا	1545.
669	-	-	سید فخر الدین	1546.
669	-	-	میر غلام اولیاء	1547.
670	-	-	سید محمد امین	1548.
670	-	-	سید سمہاب	1549.
670	-	-	میان احمد عطائی	1550.
670	-	-	سید یونس	1551.
671	-	گنجو ٹکر	درس چتو	1552.

671	-	-	حبیب شاہ مجذوب	1553
671	-	-	سید قاسم	1554
671	-	-	سناسی مجذوب	1555
671	-	محلہ مسکین باغ	نور شاہ ہندی پنجابی	1556
671	-	-	میان عبدالقدوس مجذوب	1557
672	-	-	درویش محمود	1558
672	-	-	شاہ ابراہیم کمورہ سنڌي	1559
672	-	-	شاہ حسین نیلپوش	1560
673	-	-	شاہ لطف اللہ نٹوي	1561
673	-	-	درس امین ساند	1562
673	1184ھ جري	-	میان محکم الدین	1563
673	-	-	سید محمود	1564
673	-	-	شیخ مولوي خيرالدين	1565
673	1197ھ جري	-	شاہ ولي الله واعظ	1566
673	1103ھ جري	نٹو	الیاس فقیر	1567
673	-	-	شیخ عمر افغان	1568
674	-	-	شیخ غلام محمد	1569
674	-	-	شیخ شیخان شیخ صفی الدین	1570
674	-	-	شیخ عبدالاحد	1571
خاتمہ				
بعض مشائخ جي بيان م				
677	-	-	شیخ عیسیٰ ہتاز	1572
677	-	عدن	شیخ سعید حداد یمنی	1573
677	-	-	شیخ احمد بن حمید یمنی	1574
678	-	-	شاہ مسعود ابدال	1575
678	-	-	خواجہ ملک	1576
678	-	کندکان	خواجہ علی نیتاز	1577
678	-	جیل لک	پیر یکشنبہی سومر پیر	1578
678	-	پروچ	چتر پیر	1579
679	-	-	ابوسلیمان دارائی	1580

679	-	-	شیخ عبدالواحد هروي فارغي	1581.
679	-	-	شمس الدین محمد قائینی	1582.
680	-	-	مولانا ولي	1583.
680	-	قزوین	شیخ ابوعلی ابویایان	1584.
680	-	-	شیخ سعدالدین قلیتق خواجہ خالدي	1585.
680	-	-	بُشر طبرانی	1586.
680	-	-	منصور بن عمار	1587.
680	-	-	عباس بن یوسف شکلي	1588.
681	-	-	ابوعبدالله چاؤ پارهي	1589.
681	-	-	ابوبکر ہمدانی	1590.
681	-	-	احنف ہمدانی	1591.
681	-	-	ابوعثمان	1592.
681	-	-	ابوالعباس مورہ زن بغدادی	1593.
681	-	-	محفوظ بن محمد بغدادی	1594.
681	-	-	ابومنصورہ کاو کلاہ	1595.
682	-	-	میمون مغربی	1596.
682	-	-	عطا بن سلیمان	1597.
682	-	-	ابوعبدالله قلاسی	1598.
682	-	-	شیخ عبدالله بن عصام مقدسی	1599.
683	-	-	ابوبکر کفشیری	1600.
683	-	-	خواجہ عبدالله	1601.
683	-	-	اسحاق بن ابراہیم حمال	1602.
683	-	-	شیخ ابوالعباس دمنہوری	1603.
684	-	-	شیبان علی	1604.
684	-	-	شیخ مفرح	1605.
684	-	-	بنان بن عبدالله	1606.
684	-	-	ابوالحسن صبیحي	1607.
684	-	-	ابوجعفر سومانی	1608.
684	-	-	ابوالخیر عسقلانی	1609.
684	-	-	ابراہیم جیلی	1610.

684	-	-	ابوعبداللہ معروف بابوني کرد	1611.
685	-	دهلي	مولانا برهان الدين بلخي	1612.
685	-	دينور	ابوعبداللہ دينوري	1613.
685	-	-	ابوالحسن بن شعره	1614.
685	-	-	عززي	1615.
685	-	-	ابوالاسود مكي	1616.
686	-	-	ابوالاسود راعي	1617.
686	-	-	شيخ عبدالکريم جيلي ثمر زيبيدي	1618.
686	-	-	شيخ ريحان	1619.
686	-	-	شيخ كبير ابي ذبيح اسماعيل بن محمد خضرامي	1620.
686	-	-	شيخ احمد نصرآ بيوردي	1621.
686	-	-	شيخ عبدالواحد فارغي هروي	1622.
686	-	هرات	شمس الدين محمد بن امين الدين	1623.
687	-	-	حاجي مڪئي	1624.
687	-	ترد نيرون ڪوٽ	شاه بخاري	1625.
687	-	ڍنڍن	شيخ ڪپور ۽ شيخ نظام الدين	1626.
687	-	ستيار	شيخ لوڏي	1627.
687	-	نزد ساموئي	ست نياڻيون	1628.
688	-	-	ميان احمد ۽ ميان محمد	1629.
688	-	-	سيد احمد غوث	1630.
688	-	نزد بدين	درويش پنهو ناريجو	1631.
688	-	نزد بدين	شاه قادري	1632.
688	-	نزد بدين	مخدوم طوغانچي	1633.
688	-	نزد بدين	محمد صالح	1634.
689	-	-	سيد مير	1635.
689	-	بدين	مخدوم حاجي	1636.
689	-	بدين	شاه نور	1637.
689	-	بدين	شيخ اسماعيل قرشي	1638.
689	-	-	شيخ دائه	1639.

689	-	اوڙيج	خسرو بن محمود	1640.
689	-	نزد اگهم	شيخ نورالدين	1641.
690	-	-	درويش سليمان	1642.
690	-	اگهم	حمزو پرهار قوم ۽ خليفه محمد شريف	1643.
690	-	-	درويش صدر	1644.
690	-	-	درويش لسه ڪاڪره	1645.
690	-	-	مخدوم حسن هريره	1646.
691	-	نزد بلڙي	سيد ابراهيم	1647.
691	-	پڪيار	پير لاکو	1648.
691	-	ديره ڄام	شيخ اسماعيل	1649.
691	-	ديرو روه	پير ڪرم	1650.
692	-	-	شيخ لالو	1651.
692	-	پراڻ	پير خاڪي و ابراهيم ناکواني ٿيهو	1652.
692	-	عمرڪوٽ	سيد حسن باڪانه	1653.
692	-	مندر پٽ	سيد لال چتو	1654.
692	-	موتنگيجي	درس مظفر	1655.
692	-	مندر پٽ	بابو سڪريو	1656.
692	-	مندر پٽ	درس داتا جو چيلو	1657.
692	-	سونهيٽي	فقير ڪتوريه	1658.
692	-	پويراني	درس اجر	1659.
693	-	جنان	شيخ مغل پين	1660.
693	-	عليحده	شيخ ابڙو هالائي	1661.
693	-	امردن	راول شاهه	1662.
693	-	-	شيخ احمد نوافاني	1663.
693	-	نزد روهڙي	سلطان ابراهيم ادهم	1664.
694	-	نزد ڪابل	خواجہ تابوت	1665.
694	-	دوڪهارو آبشور	شيخ بڪريو	1666.
694	-	-	شيخ لال	1667.
694	-	-	شيخ محمود	1668.
695	-	مٽياري	سيد حيدر	1669.

695	-	-	سید رکن الدین	1670
695	-	-	درویش پنیو سہار	1671
695	-	سانگرہ دریاہ جي ڪپ	درویش پلی	1672
695	-	-	لدن شیخ هوٹی	1673
696	-	-	مخدوم چتو	1674
696	-	-	قاضي خیرالدین	1675
696	-	-	درویش جکرو	1676
696	-	آمري	درویش اسماعیل ولد قمرالدین	1677
696	-	-	درویش ہالہ سہتو	1678
697	-	ساگري درياہ جي ڪناري	درویش موسیٰ آبیدانی	1679
697	-	ساگري درياہ جي ڪناري	درویش آلو مجذوب	1680
697	-	نزد نصرپور	شیخ قنو	1681
697	-	بکيري	شیخ واہن	1682
697	-	نصرپور	مخدوم سرھو	1683
698	-	-	سید ابن شاہ بخاري	1684
698	-	سڪرنڊ	ملا ساند	1685
698	-	نزد نصرپور	سید عبداللطیف حسني	1686
698	-	اڏيرو لعل	شیخ طاہر اڏيرو لال	1687
698	-	-	مخدوم ساھڙ لنجار	1688
699	-	حسام پور	مخدوم حسام الدین	1689
699	-	-	شیخ کبیر عارف باللہ سفیان یمني	1690
699	-	-	احمد غیلان جکی	1691

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

رب يسر و تمر بالخير

الله تعاليٰ جو شڪر آهي، جنهن پنهنجي خاص جماعت کي هدايت جي پيغام: فاذْكُرُونِي اَذْكُرْكُمْ سان پاڻ ڏانهن سڏيو ۽ راه يقين جي سالڪن جي قافلي کي وجاهدوا في سبيل الله جي چهڪ سان طريقت جي ميدان ۾ ڊوڙايو. نبي ڪريم عليه افضل الصلوة و اڪمل التسليم جن جي پيروي ڪندڙن لاءِ ”اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي“ کي سندن حياتيءَ جو وظيفو بڻايو، ته جيئن راه شريعت جي طالبن لاءِ حق جي منزل تي پهچڻ آسان ٿئي. دراصل اها ئي ”حقيقت“ جي واٽ آهي. ”وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ“ جو واجب الفنا حڪم ڏنائين، يعني پنهنجي وجود جي هستيءَ تان غير الله جي نستيءَ جي پردي کي ڦاڙي ڦٽو ڪري ڇڏيو. اهو الله، جنهن وَمَا يُطِيقُ جي زباني پنهنجي نبي ﷺ جي اولاد کي ڪرامت ۽ شرافت يُوْحِي وَيُوْحِي اِلَّا هُوَ عَنِ الْهَوٰى اِنْ عطا ڪئي. جنهن نبي سڳوري جو فرمان آهي ته ”اولادي ڪسفيته نوح من ركب نجبي ومن خلف هلك“ ۽ انهيءَ فرمان مطابق ڪين بحر طريقت کي پار ڪرڻ لاءِ واسطو مقرر فرمايائون. پڻ سندس فرمان آهي ته ”اصحابي كالنجوم بايهم اقتديتم اهتديتم“ اهڙيءَ طرح انهيءَ حڪم مطابق اصحابن سڳورن کي رهبري ۽ رهنمائيءَ لاءِ منتخب فرمايائون. پوءِ جيڪو سندن واٽ جو طالب ٿي ان تي هلندو، سو هدايت لهندو ۽ انهن کي ئي عارف مقرر فرمايو ويو آهي.

مظهر ولايت، وارث مماريٿ امامت و وصايت، خليفه ظاهري و معنوي، غالب ڪل غالب، علي بن ابي طالب، نبي ڪريم ﷺ جن جو ڄاڻو ۽ نياڻو آهي، جنهن مان گهڻي مخلوق خدا کي دين جو نور ۽ روشني نصيب ٿي آهي، جنهن جي شان ۾ فرمايو ويو آهي ته ’انا مدينة العلم وعلي بابها‘ ۽ ٻي روايت ۾ آهي ته انا ميزان الحڪمة وعلي لسانها. اهڙيءَ طرح ڪين ولايت جو دروازو ۽ حڪمت جي زبان عطا ٿي. پوءِ جنهن کي، جيتري به اها دولت نصيب ٿي آهي، سا سندن ئي فيض جي دسترخوان تان نصيب ٿي آهي ۽ جنهن، جيتري به نگاه جي روشني پرائي آهي، تنهن سندن ئي هدايت ۽ انوارن جي ڏيئي مان اهو نور حاصل ڪيو آهي، ڇاڪاڻ ته سندن شان ۾ فرمايو ويو آهي ته ’انت مني بمنزلة هارون من موسيٰ‘ ۽ اها ئي معنيٰ آهي هن حديث شريف جي ته ”من ڪنت مولا فعلي مولا“ (جنهن جو دوست ۽ ولي آءُ آهيان، علي به ان جو دوست ۽ ولي آهي).

مؤلف جو شعر

علي را جز محمد کس نہ دریافت

مدینة علم ز آن شه نیک دریافت

اللهم صل علي سيدنا محمد وآله واصحابه اجمعين.

ترجمو: حضرت محمد ﷺ جن کان سواء ڪنهن به علي سائين رضي الله عنه جي مقام کي نه لڌو. علم جي شهر يعني نبي سائين، جن ئي انهيءَ نیک بادشاهه کي دریافت ڪيو.

انهيءَ کان پوءِ، فقراء جي ولايت جو ڪاسو ڪڍندڙ، سندن گدائي ڪندڙ، ارباب صفا جي فيض جي دسترخوان جي اوڀر کائيندڙ، ڪجهه به نه ڄاڻندڙ ۽ صورت ۽ باطن ۾ ڪا به نسبت نه رکندڙ، علي شير قانع شيرازي حسني، شڪر الله تي ٿوي چوي ٿو، الله تعاليٰ سندن ڪوششن کي قبول فرمائي ته جڏهن هن بي شعور انسان پنهنجي سمجھ واري تقريباً اڌ صديءَ جي حياتي حڪمرانن جي مدح سرائيءَ ۾ شاعري ۽ افسانن نويسي ڪندي گذاري ۽ گهڻا دفتر انهن ڪارگزارين ۾ ڪارا ڪيا ته پوءِ منهنجي هوش جي اک کلي ۽ مون انهيءَ واٽ تي هلڻ کان بيزاري ظاهر ڪئي. ان کان پوءِ ڪتاب ”تحفة الڪرام“ تن جلدن ۾ لکي پورو ڪيو، جيڪو پيغمبر سڳورن، بادشاهن، وصين، امامن ۽ خاص ڪري هند ۽ سنڌ جي بزرگن جي حالات تي مشتمل آهي، جنهن کي دوستن ۽ گهڻ گهرن گهڻو پسند ڪيو. ان کان پوءِ ٻارهين صديءَ تائين جيڪي بادشاهه ٿي گذريا آهن، تن جي فضيلتن ۾ ڪجهه منظوم رسالا لکيا ويا. سن 1202ھ ۾ منهنجي حياتي پنهنجي عمر جون 63 بهارون ڏسي چڪي آهي ۽ طبعي بيمارين منهن ڪڍيو آهي. مون سڳهه آهر ڪوشش ڪري پهريائين سنڌ جي اهل بيت وغيره جو شجرو لکيو آهي. ان کان پوءِ طريقت جي بزرگن جي سلاسل جا دفتر جوڙي جمع ڪيا آهن. پهرئين تاريخ جو نالو آهي: ”شجره اطهر اهل بيت“ ۽ ٻي تاريخ جو نالو آهي ”طومار سلاسل گزیده“. پوءِ دل ۾ خيال آيو ته موجوده زماني جي مشايخ ۽ انهن جي سلسلن ۾ جيڪي بزرگ ۽ سندن ساٿي ٿي گذريا آهن، تن جو بيان لکجي. تان جو هيءُ مختصر رسالو ”معیار سالکان طریقت“ تيار ٿيو، جنهن ۾ سن 1202ھ تائين بزرگن جو احوال قلمبند ڪيو ويو آهي. جيتوڻيڪ اولياءَ الله ۽ بزرگن جي جماعت جو پورو پورو احوال ته بيان نه ٿي سگهيو آهي، پر چيو ويو آهي ته ”من لا يدرك الكل الا بترك الكل“ يعني: ڪل تائين پهچي نٿو سگهجي، جيستائين ڪل کي نه ڇڏبو. يعني جنهن جيترو حاصل ڪيو، سو حاصل ڪيو.

هن ڪتاب ۾ هڪ مقدمو، خاتمو ۽ يارنهن معيار آهن. آخر ۾ هڪ خاتمو به آهي. جن بزرگن جي وفات جا سال معلوم نه ٿي سگهيا آهن، انهن جا حالات، سندن همعصر بزرگن ۾ ڏنا ويا آهن. سندن وفات جي تاريخ ۾ ڏهن ويهن سالن جي گهٽ وڌائي ٿي سگهي ٿي. ايتري پڪ اٿم ته فلاڻو بزرگ، فلاڻي صديءَ ۾ ٿي گذريو آهي، يا فلاڻي بزرگ جي فلاڻي بزرگ سان صحبت ٿي

چڪي آهي. جن بزرگن جي باري ۾ اها ڄاڻ به حاصل نه آهي ته ڪهڙي صديءَ ۾ ٿي گذريو آهي، يا ڪهڙي بزرگ جو همعصر هو، تنهن جو ذڪر خاتمي ۾ ڪيو ويو آهي.

انهيءَ ڪاوش مان هن مؤلف جو مقصد هيءُ آهي ته اولياءَ الله ۽ بزرگانِ دين جا حالات گڏ ڪري ماڻهن تائين پهچائجن، شايد اڳ به انهيءَ گروه سان محبت ڪندڙ ۾ شامل ٿيان، جو فرمايو ويو آهي ته ”المرءُ مع من حب ومن احب شيئاً اكثر ذڪره“ يعني: ”ماڻهو ان سان هوندو، جنهن سان محبت ڪندو ۽ جيڪو شخص جنهن سان محبت ڪندو آهي، ان جو اڪثر ذڪر ڪندو رهندو آهي.“ پڙهندڙ کي گذارش آهي ته غلطي ۽ ويسر جي اصلاح ڪن. ان سان گڏوگڏ دعا ۽ فاتحه جي درخواست به آهي. وڌيڪ الله ئي ڪافي آهي.

مؤلف جي زباني هن تاليف جي تاريخ:

در مرز دل چو تخم ولا نیک کشته شد
خوش رشته ز ریشه امال رشته شد
آن رشته بسته گل بسر گل ازان نهال
از دست آبیاری کرامات کشته شد
بوده ولای اهل ولایت مراد من
جز ذکر شان هر آنچه بلب بود هشته شد
بخشد عروج عرش صفا سیر این سواد
زان ره که ذکر هر ولی اینجا فرشته شد
بالفعل آنچه گشت ز قوت ظهور آن
روز ازل بطینت طبع سرشته شد
در آتش مجاهده جمع این کتاب
بسیار روزگار روانم برشته شد
تاریخ این رساله برای عیار طبع
”معیار سالکان طریقت“ نوشته شد

(1202ھ)

ترجمو: جڏهن دل جي سرزمين ۾ نیک ماڻهن جي محبت جو بچ پوکيو ويو ته ڏاڍي سهڻي وابستگيءَ جي اميد قائم ٿي آهي. جيڪو شخص گل گلاب جهڙي انهيءَ رشتي سان وابسته ٿيو، تنهن جي مٽي به خوشبودار ٿي وئي. اهڙي پوک کي ڪرامتن وارا هٿ پائي ڏيندا آهن، منهنجي مراد ۽ منهنجو مقصد ولایت وارن جي دوستي ۽ محبت آهي، منهنجي چين تي سندن

ذکر رڳو انهيءَ مقصد هيٺ آهي، اهل صفا جي انهيءَ جماعت کي الله تعاليٰ عرش تائين عروج عطا ڪيو آهي، انهيءَ ڪري هن راه تي هلندڙ هر ولي هتي فرشتو ٿو لڳي. عملي اعتبار سان جيڪي ڪجهه وجود ۾ آيو آهي، سو الله جي طاقت جو ظهور آهي. روز ازل ۾ منهنجي طبيعت جي مٽيءَ جو خمير سندن محبت جي پاڻيءَ سان ڳوهيو ويو هو، ڪوشش ڪري سندن محبت ۽ سوز ساز سان هيءُ ڪتاب جمع ڪري رهيو آهيان، جنهن کي لکندي ڳچ زمانو گذري چڪو آهي. هن رسالي جي لکت جي تاريخ جو عدد ”معیار سالکان طریقت“ (1202ھ) آهي.

ڪتاب جو مقدمو

جيئن لکيو ويو آهي ته ولايت جي شروعات دراصل نبوت جي انتها آهي، تنهن ڪري هن باري ۾ ڪجهه لکجي ٿو.

الله تعاليٰ جي ذات، صفات، نالن ۽ احڪامن جي باري ۾ خبر ڏيڻ کي نبوت چئجي ٿو. جيڪڏهن اها نبوت اسباب جي تحت هجي ته اها ”نبوت تشريعي“ آهي يعني اهڙو نبي آهي جنهن کي جدا شريعت حاصل آهي ۽ جيڪڏهن اسباب جي تحت نه هجي ته اها نبوت تفريقي، يعني ڪنهن وڏي پيغمبر جي ماتحتي ۾ آهي. نبي اهو شخص هوندو آهي، جنهن کي الله تعاليٰ مخلوق ڏانهن هدايت لاءِ موڪليندو آهي. انهيءَ نبيءَ کي ڪمال جون وصفون حاصل هونديون آهن، جنهن ڪري الله پاڪ جي حڪم سان ”ايمان ثابته“ ۾ سندس ڪمال جي اها وصف ظاهر ٿيندي آهي، چاهي اهو ڪمال ايمان جو هجي، يا ايمان کان سواءِ معجزاتي جو هجي. عام واقعن جي ابتڙ جيڪڏهن ڪو ڪمال وارو واقعو نبيءَ کان ظاهر ٿئي ته ان کي ”معجزو“ چوندا آهن ۽ جيڪڏهن ڪنهن وليءَ ۽ بزرگ کان اهڙو واقعو ظاهر ٿئي ته ان کي ”ڪرامت“ چوندا آهن. جيڪڏهن ڪنهن اهڙي شخص کان خلاف معمول واقعو ظاهر ٿئي، جيڪو نه نبي هجي ۽ نه ولي ۽ نه صالح مؤمن ته پوءِ ڄاڻڻ گهرجي ته اهو جادوءِ، يا روحانيت، يا ستارن، يا آسماني ۽ زميني طلسمات، يا طبي زمان يا طبي مڪان جو اثر آهي، جيڪو فرشتن يا جنات جي ذريعي ظاهر ٿيندو آهي. جيڪڏهن مردان ڪامل کان اهڙا واقعا ظاهر ٿين ته سمجهڻ گهرجي ته انهن ۾ جنات ۽ فرشتن جو سهڪار شامل آهي. ايترو فرق ضرور آهي ته جنات کي انهن شين جي ڄاڻ نه هوندي آهي. جيڪي قلوبن سان واسطو رکنديون آهن. ملڪ ۽ مَلَڪوت ۾ عمل دخل ڪرڻ مثلاً جيارڻ ۽ مارڻ، برزخ ۾ قيد ڪرڻ ۽ ان کان ٻاهر ڪڍڻ، عالم ملڪوت ۾ ڪنهن کي داخل ڪرڻ، اهي الله تعاليٰ جون خاصيتون آهن. ڪامل نبي ۽ ولي سڳورا هن دنيا جي ۽ ايندڙ دنيا جي نظام جي باري ۾ ڪلي ڄاڻ رکن ٿا. عالم برزخ ۾ بشري عمل مختلف صورتون اختيار ڪندا آهن ته کين ان جو علم حاصل ٿيندو آهي. ماڻهن کي جيڪي ڳالهيون خواب ۾ معلوم ٿينديون آهن، انهن اولياءِ الله کي بيداريءَ جي حالت ۾ حاصل ٿينديون آهن. پيارا پيغمبر ۽ ولي سڳورا زمين ۽ آسمان جي شين ۾ عمل دخل ڪندا آهن، جيئن هيٺين مثالن مان معلوم ٿئي ٿو

- 1- قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَيَّ إِبْرَاهِيمَ⁽¹⁾
ترجمو: 'چيوسون ته اي باه! ابراهيم تي گل گلزار ٿي.'
 - 2- فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَأَنْفَلَقَ⁽²⁾
ترجمو: 'پوءِ اسان موسيٰ ڏانهن وحي ڪئي ته پنهنجي لٺ سمنڊ تي هڻ ته پاڻي ٻه ٽڪر ٿي ويو.'
 - 3- وَإِذْ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْخَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ نَضِيقًا⁽³⁾
ترجمو: '۽ جڏهن موسيٰ پنهنجي قوم لاءِ پاڻيءَ جي دعا ڪئي، اسان چيو ته پنهنجي لٺ پٿر تي هڻ، پوءِ انهيءَ مان ٻارنهن چشما ڦٽي نڪتا.'
 - 4- وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غَدُوًّا شَهَرَ وَرَوَّاحَهَا شَهْرًا
ترجمو: '۽ اسان سليمان لاءِ هوا کي تابعدار ڪيو، جيڪا هڪ صبح ۾ مهيني جو سفر طي ڪندي هئي ۽ هڪ شام ۾ مهيني جو سفر طي ڪندي هئي.'
 - 5- وَاللَّهُ لَهُ الْخَبِيرُ
ترجمو: '۽ اسان دائود لاءِ لوهه کي نرم ڪري ڇڏيو.'
 - 6- وَهَٰزِي إِلَيْكَ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رُطْبًا جَنِينًا
ترجمو: '۽ (اي مريم!) ڪجيءَ جي ٿڙ کي پاڻ ڏانهن ڇڪي ڏوڻ ته توتي تازيون ڪارڪون ڇاڻيندي.'
 - 7- فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ
ترجمو: 'پوءِ اسان انهن (يهودين) کي چيو ته ذليل باندري ٿي پئو.'
 - 8- أَفْتَرَبَّتِ السَّاعَةُ وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ
'قيامت ويجهي اچي چڪي ۽ (حضرت محمد ﷺ جن جي آڱر جي اشاري سان) چنڊ ٻه ٽڪر ٿي پيو.'
- انهن آيتن سڳورين مان معلوم ٿيو ته مختلف نبين سڳورن مختلف شين ۾ پنهنجو عمل دخل ڪيو. صوفي چون ٿا ته الله تعاليٰ جا مختلف نالا هڪ ٻئي جي مقابلي ۾ آهن، انهن مان هر

⁽¹⁾ سورة الانبياء آيت: 69⁽²⁾ سورة الشعراء آيت: 63⁽³⁾ سورة البقرة آيت: 60⁽⁴⁾ سورة سبا آيت: 12⁽⁵⁾ سورة سبا آيت: 10⁽⁶⁾ سورة مريم آيت: 25⁽⁷⁾ سورة البقرة آيت: 65⁽⁸⁾ سورة القمر آيت: 1

هڪ نالو گهري ٿو ته پاڻ غالب ٿئي ۽ ان جو مخالف نالو مغلوب ٿئي. انهيءَ ڪري ڪائنات جي مختلف شين ۾ مختلف خاصيتون ۽ مختلف اثرات ظاهر ٿيندا رهندا آهن، جيئن الله جل جلاله جو هر اسم مبارڪ پنهنجي ڪمال کي پهچي ۽ جهان جو هيءُ نظام منظم ٿيندو رهي. الله تعاليٰ فرمائي ٿو ته: **قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ** چو اي انسانو! بيشڪ توهان وٽ توهان جي رب جي طرفان حق اچي چڪو، پوءِ جيڪو هدايت جي واٽ وٺي ٿو، اهو پنهنجي لاءِ هدايت جي واٽ وٺي ٿو ۽ جيڪو گمراه ٿئي ٿو، اهو پنهنجي لاءِ گمراه ٿئي ٿو ۽ آءُ توهان تي نگران مقرر نه آهيان. هن آيت ۾ جنهن ”حق“ جو بيان آهي، اها ”حقيقت محمدي“ آهي. پاڻ سڳورا حقيقي نبي ۽ ازل کان قطب الاقطاب آهن. جيڪي به نبي ظاهر ٿيا آهن، سي انهن ”مظاهر“ جي درميان حق هئا، نڪي اسماء مبارڪ جي درميان. حقيقت جي اعتبار سان اهو ڪامل تصرف ۽ عام انعام آهي. رهيو بشریت جي اعتبار سان ته، ٻانهو محتاج آهي، تنهن ڪري حڪم فرمايو ويو ته: **قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ** چو ته آءُ توهان وانگر بشر آهيان، مون ڏانهن وحي ڪئي ويندي آهي. اها صورت هر زماني ۾ ماڻهن جي مناسبت سان ظاهر ٿيندي رهندي آهي. الله تعاليٰ فرمائي ٿو ته **وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ** ۽ هر قوم لاءِ هدايت ڪندڙ هوندو آهي. آخر ۾ صورت ظاهر ٿي ۽ ”تشريعي نبوت“ ختم ٿي وئي.

”ولايت“ جي لفظي معنيٰ ”ويجهڙائي“ حاصل ڪرڻ آهي ۽ عرف عام ۾ ان جي معنيٰ آهي، اهڙي نموني الله پاڪ جا اخلاق اختيار ڪرڻ جو فنا کان بعد بقا ۽ محو کان بعد صحو يعني سجاڳي حاصل ٿئي. نبوت ظاهري ۽ ولايت باطني شيءِ آهي. رسول نبي کان اڪمل آهي ۽ نبي ولي کان اڪمل آهي. مگر رسول اڪمل جي نبوت، ان جي رسالت کان ۽ نبيءَ جي ولايت، ان جي نبوت کان افضل آهي. ڇاڪاڻ ته ولايت حقيقت جي جهت آهي ۽ نبوت ملڪيت جي جهت آهي.

رساله ”جهت بشریت“ ۾ شيخ سعد الدين حموي چوي ٿو ته نبين جي انتها، ولين جي ابتدا آهي. يعني ولايت جي شروعات. ولي شريعت جو تابع هوندو آهي، ڇاڪاڻ ته شريعت ڪار نبوت جي نهايت آهي ۽ نبوت ۽ ولايت ڪسبي شيءِ نه آهي، بلڪ الله تعاليٰ جي طرفان فيض اقدس آهي، جيڪو فرشتي جي واسطي سان الهام هوندو آهي. وحي به فرشتي جي واسطي سان هوندي

(1) سورة يونس آيت: 108

(2) سورة الكهف آيت: 110

(3) سورة الرعد آيت: 7

آهي. اهوئي سبب آهي ته ”احاديث قدسيه“ جيتوڻيڪ الله جو ڪلام آهن، پر وحي ۽ قرآن نه آهن. وحي ظاهري ڪشف آهي، جنهن ۾ معنوي ڪشف سمايل هوندو آهي ۽ الهام صرف معنوي ڪشف آهي، وحي نبيءَ جي خاصيت آهي ۽ الهام وليءَ جي خاصيت آهي. وحي تبليغ سان مشروط آهي ۽ الهام لاءِ تبليغ جو شرط نه آهي.

اولياءُ الله چئن قسمن جا آهن: 1- سالڪ محض 2-مجنوب محض 3- سالڪ مجنوب، جنهن جو سلوڪ جذبي تي مقدم آهي 4-مجنوب سالڪ، جنهن جو جذبو سلوڪ تي مقدم آهي. چيو ويو آهي ته جذبه من جذبات الحق توازن عمل الثقلين. الله تعاليٰ جي جذبات مان هڪ جذبو ثقلين يعني جن ۽ انسانن جي عمل جي برابر آهي.

جيئن جسم لاءِ غذا ۽ تندرستي ۽ بيماري هوندي آهي، ساڳيو معاملو روح سان به هوندو آهي. الله تعاليٰ ارشاد فرمائي ٿو: **إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقُلُوبٍ سَلِيمٍ** ⁽¹⁾ ترجمو: سواءِ انهيءَ شخص جي، جيڪو الله وٽ صحيح سالم دل آئي. ٻئي هنڌ ارشاد آهي ته: **فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ** ⁽²⁾ ترجمو: سندن دلين ۾ بيماري آهي. جيئن جسماني بيماريءَ جو ڪو نه ڪو نالو ۽ ڪا نه ڪا خاص دوا هوندي آهي، جنهن کي هوشيار حڪيم کان سواءِ ڪو نٿو ڄاڻي، تيئن روحاني مريض ۽ هر روحاني بيماري به هوندي آهي، جنهن جي حقيقت کي نبين ۽ ولين کان سواءِ ڪو نٿو ڄاڻي، تنهن ڪري ولي واصل ۽ مرشد ڪامل جي صحبت کان سواءِ ڪا سبيل نه آهي. تنهن ڪري فرمايو ويو آهي ته: من مات ولم يعرف امام زمانه فقد مات ميتة جاهلية. ترجمو: جيڪو هن حالت ۾ مري ويو جو پنهنجي زماني جي امام کي نه سڃاڻين ته اهو جاهليت جي موت مئو.

الله تعاليٰ فرمائي ٿو: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ** ⁽³⁾ ”اي ايمان وارو! الله کان ڊڄو ۽ ان ڏانهن وسيلي جي تلاش ڪريو ۽ سندس واٽ ۾ جهاد ڪريو، من توهان ڪامياب ٿيو.“ جهڙي طرح نبض ۽ طبيعت جسماني احوال تي دلالت ڪندي آهي، ساڳئيءَ طرح ڪو جسماني واقعو، نفس جي حالت تي دلالت ڪندو آهي، تنهن ڪري طريقت جا سالڪ پنهنجا واقعا ۽ حالات، پنهنجي شيخ وٽ عرض ڪندا آهن، ۽ شيخ سندس نفس جي ترقي يا تنزل کي ان مان معلوم ڪري وٺندو آهي ۽ انهيءَ مطابق ذڪر جو تعين ڪندو آهي ۽ ان کان سواءِ ٻي ڪا شيءِ نه ٻڌائيندو آهي.

بخاري ۽ ترمذيءَ ۾ سمره بن جندب رضي الله کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن

⁽¹⁾ سورة الشعراء آيت: 89

⁽²⁾ سورة البقرة آيت: 10

⁽³⁾ سورة المائدة آيت: 35

اڪثر پنهنجن اصحابن کان پڇندا هئا ته توهان مان ڪنهن خواب ڏٺو هجي ته بيان ڪري. پوءِ جنهن جي باري ۾ الله گهرندو هو، اهو (خواب) بيان ڪندو هو. پوءِ پاڻ ان جي تعبير بيان ڪندا هئا.

اخلاق ۽ تصوف جي ڪتابن جو صرف مطالعو ڪرڻ ڪافي ۽ شافي نه آهي. بيمار شخص هوشيار حڪيم کان سواءِ، رڳو ابن سينا جي ڪتاب ”قانون“ ۽ ”ڪامل الصناعة“ کي پڙهي پنهنجو علاج نٿو ڪري سگهي.

ولايت چئن قسمن جي آهي: 1- اها ولايت جيڪا نبوت مطلق جو باطن آهي. ان جو خاتم حضرت علي رضي الله تعالى عنه آهي. تنهن ڪري فرمايو اٿن ته جيڪڏهن چئن آسماني ڪتابن وارا جمع ٿين ته هر هڪ آسماني ڪتاب جي پوئلڳ لاءِ سندن ڪتاب مطابق فيصلو ڪندو. 2- اها ولايت جيڪا نبوت جي مقيد ۽ پابند هجي 3- اها ولايت مطلقه، جيڪا مشڪواتِ محمدي مان نور حاصل ڪري ٿي ۽ اها نبين سڳورن جي ولايت آهي. ٻئي نمبر تي اولياءِ الله جي ولايت آهي 4- چوٿين ولايت مطلقه عامه آهي، جيڪا نبوت سان خاص نه آهي ۽ اهي ٽئي ولايتون هڪ ٻئي تي ختم آهن.

ولايتِ مطلق محمديه جو خاتم مهدي رضي الله تعالى عنه آهي، جيڪو آخري زماني ۾ نبي ﷺ جن جي نسل مان پيدا ٿيندو. ولايتِ نبوت مطلقه به مٿس ختم ٿيندي.

سيد علي همداني فرمائي ٿو ته ”ولايت مقيده محمديه“ جو خاتم ”قلب محمديه“ جي مرتبي تي پهچي ٿو ۽ ولايت مطلقه جو خاتم روح جي مرتبي تي پهچي ٿو، ڪي چون ٿا ته حضرت عيسيٰ عليه السلام جو روح مهديءَ ۾ ظاهر ٿيندو. اهو ئي سبب آهي ته نزول مسيح جو مطلب ورتو ويو آهي ظهور مهدي. جيئن فرمايو ويو آهي ته لا مهدي الا عيسيٰ ابن مريم. يعني: عيسيٰ بن مريم کان سواءِ ڪو مهدي نه آهي.

فاتحة الكتاب

ڪلاه، خرڇه، وار ڪٽرائڻ ۽ وار ڪوڙائڻ ۽ بيعت جي باري ۾ بيان، جيڪي پيري مريديءَ جا 4 رڪن آهن.

ڪتاب بحر الرايق ۾ امام شافعيءَ جو قول نقل آهي ته جڏهن الله تعاليٰ هيءَ آيت نازل فرمائي: مُخَلِّقِينَ زُءُوسَكْرٍ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ⁽¹⁾ ترجمو: ”ضرور توهان بيت الله ۾ داخل ٿيندؤ پنهنجا مٿا ڪوڙائي ۽ مٿا ڪٽرائي، بغير ڪنهن خوف جي.“ ته رسول الله ﷺ جن پنهنجو مٿو مبارڪ ڪوڙايو. جنيد بغدادی لکي ٿو ته حضرت جبرئيل امين حق سبحانه و تعاليٰ جي حڪم سان چار ٽوپيون آنديون. نبي سائين جن مٿي مبارڪ جا وار مبارڪ ڪوڙايا ته انهيءَ چارئي ٽوپيون سندن مٿي مبارڪ تي رکيون. پوءِ پيغمبر پاڪ ﷺ جن پاڪي، سيدنا ابوبڪر صديق رضي الله جي مٿي تي هلائي ۽ انهن چئن ٽوپين مان هڪ ترڪي ٽوپي سندس مٿي تي رکي، الله اڪبر چيائون. ساڳيءَ طرح ٻه ٽوپيون هر هڪ سيدنا عمر رضی اللہ عنہ ۽ سيدنا عثمان رضی اللہ عنہ کي پارايائون ۽ چوٿين ٽوپي امير المؤمنين علي رضی اللہ عنہ جي مٿي تي رکيائون. انهن چئن خليفن جي خصوصيت انهيءَ ڪري آهي، جو ٻين سڀني کي بيعت سان نواز يائون، جيئن بيعت رضوان جي موقعي تي انهن کان بيعت ورتائون. الله تعاليٰ فرمائي ٿو: إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِثْمًا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ⁽²⁾ بيشڪ جيڪي توهان سان بيعت ڪن ٿا، اهي الله سان بيعت ڪن ٿا، الله جو هٿ انهن جي هٿن جي مٿان آهي. پوءِ جيڪو بيعت ٿوڙيندو ته دراصل اهو پنهنجي نفس جي خلاف ورزي ڪندو.

چون ٿا ته هن آيت جي نازل ٿيڻ کان پوءِ اصحابن سڳورن ٻيهر بيعت لاءِ درخواست ڪئي، پاڻ سڳورن سندن درخواست کي قبول ڪندي کين تاڪيد فرمائي ته پوءِ توهان پنهنجن هيٺين کان بيعت وٺندا. اهڙيءَ طرح اهو سلسلو قيامت تائين جاري رهندو. هن ئي دليل جي بنياد تي شريعت ۾ هٿ تي هٿ رکي بيعت ڪرڻ سنت آهي ۽ طريقت ۾ ائين ڪرڻ فرض آهي. پوءِ جيڪو شخص ڪنهن پير جي هٿ ۾ هٿ ڏيئي بيعت نٿو ڪري ۽ ان کان سواءِ زندگي گذاري ٿو، اهو بي دين ٿي مړندو آهي. جيئن ”استعداد الآخرة“ نالي ڪتاب ۾ آهي ته من لا شيخ له لا دين له ومن لا شيخ له فشيخه الشيطان. يعني: جنهن جو ڪو شيخ نه آهي، ان جو ڪو دين نه آهي.

⁽¹⁾ سورة الفتح آيت: 27

⁽²⁾ سورة الفتح آيت: 10

۽ جنهن جو ڪو شيخ نه آهي ان جو شيخ شيطان آهي. طريقت جي انوار جا واقف ۽ حقيقتن کي بيان ڪندڙ اهل الله، الله سندن قبرن کي منور فرمائي. چون ٿا ۽ ان تي سندن اتفاق آهي ته جڏهن نبي ﷺ جن جي نبوت کي ٻه زمانا گذري ويا ۽ اصحابن مان شايد ڪو باقي رهيو هو، ماڻهن تابعي عالمن کان معرفت ۽ يقين جو علم حاصل ڪرڻ شروع ڪيو. پوءِ اهي خواجه حسن بصري رحمۃ الله وٽ آيا، جيڪو امير المؤمنين علي رضه کان فيض حاصل ڪري چڪو هو. اهڙيءَ طرح پيري مريديءَ جي سند ثابت ٿي.

اوليائن جي مرتبي جا عدد، يعني اهي اولياءُ الله جن جي وجود سان دنيا جو هيءُ نظام هلي رهيو آهي، انهن مان ڪي شيخ محي الدين ابن عربيءَ جي قول مطابق ”افراد“ آهن. انهن تي قطب تصرف نٿا ڪن ۽ انهن جو تعداد اڪي آهي.

”قطب“ جنهن کي غوث چون ٿا، هڪ شخص آهي، جيڪو حق تعاليٰ تبارڪ جي سامهون هوندو آهي ۽ جنهن کي ”عبدالله“ چوندا آهن. ۽ ان کي ندرت جي ڪري ظاهري خلافت حاصل آهي ۽ چئن خليفن ۽ امام حسن، معاويه بن يزيد، عمرو بن عبدالعزيز، متوڪل عباسي قدس الله اسرارهم جهڙا سندس ٻه خليفه آهن. اهو اسرافيل جي قلب تي آهي. جڏهن چئبو آهي ته فلاڻو فلاڻي جي قلب تي يا فلاڻو فلاڻي جي قلب تي آهي ته ان جو مطلب هيءُ هوندو آهي ته انهن پنهنجي تي الله تعاليٰ جو فيض هڪجهڙو آهي. قطب جو فيض ٻن طرحن سان هوندو آهي: 1- قطب ارشاد بر قلب محمد نظير جدي 2- قطب ابدال نظير سهيل.

”امام“ به آهن. هڪ غوث جي ساڄي پاسي هوندو آهي، جنهن جي نظر عالم ملكوت تي آهي، کيس عبدالرب چوندا آهن ۽ هڪ غوث جي کاٻي پاسي هوندو آهي، جنهن جي نظر عالم ملڪ تي هوندي آهي ۽ ان کي عبدالملڪ چوندا آهن، جيڪو عبدالرب کان افضل آهي. ”اوتاد“ چار آهن. جيڪي دنيا جي چئني پاسن ۾ رهن ٿا، هڪ مشرق ۾ جنهن جو نالو عبدالحق آهي ٻيو مغرب ۾ جنهن جو نالو عبدالعليم آهي، ٽيون اتر ۾ جنهن جو نالو عبدالمرید آهي، چوٿون ڏکڻ ۾ جنهن جو نالو عبدالقادر آهي.

”ابدال“ ست آهن. هن ڳالهه ۾ اختلاف آهي ته اهي قطب يا امام آهن يا اوتاد. انهن کي ”ابدال“ هن ڪري چوندا آهن ته جڏهن انهن مان ڪو مري ويندو آهي ته چاليهن چئن مان هڪ ان جي جاءِ تي ايندو آهي. تمتيم* ٿي سڙ آهن. جڏهن انهن مان ڪو پنهنجي جاءِ تان ٻئي هنڌ ويندو آهي ته پنهنجو وجود اتي ڇڏي ويندو آهي. ابدال لاءِ شرط آهي ته اهي انهيءَ معاملي جا ڄاڻو هجن. اهي مهيني جي هر هڪ ڏينهن ۾ دنيا جهان جي ڪنهن نه ڪنهن ڪنڊ ڪڙڇ ۾ هوندا آهن. ”نجباء“ اٺ جڻا آهن، جيڪي مخلوق جا ٻار ۽ ذميواريون ڪشڻ ۾ مشغول آهن.

* نوت: اهو لفظ اڻ ڄاتل ۽ بي معنيٰ آهي.

”نقبا“ يارنهن آهن. جيڪي اندروني حالات کان واقف هوندا آهن. ”بدلا“ به يارنهن آهن. ڪڏهن چاليهه جڳا به هوندا آهن. انهن کي ”بدل“ هن ڪري چوندا آهن ته جڏهن منجهائن ڪو مرنڊو آهي ته انهن ماڻهن مان ڪو ان جو نائب ٿيندو آهي، جيڪي ”ابدال“ ۽ ”نقبا“ نه هوندا آهن. شيخ ڪمال الدين عبدالرزاق چوي ٿو ته ”نجبا“ چاليهه ۽ ”نقبا“ ٽي سؤ آهن.

”ملا متيه“ اهي ماڻهو آهن جيڪي پنهنجا حالات ڳجهه رکندا آهن ۽ هن ڳالهه کي پسند نه ڪندا آهن ته کين بزرگن جي حالت ۾ جاتو سڃاتو وڃي. روض الرياحين ۾ انس بن مالڪ جي روايت آهي ته نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو ته منهنجي امت جا ”ابدال“ چاليهه جڳا آهن. 22 شمار ۾ ۽ 18 عراق ۾ آهن. جڏهن به انهن مان ڪو مرنڊو آهي ته انهيءَ جي جاءِ تي الله تعاليٰ ٻئي کي آڻيندو آهي.

عبدالله بن مسعود رضه کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو ته الله تعاليٰ جا ٽي سؤ ٻانها آدم عليه السلام جي قلب تي آهن. چاليهه جڳا موسيٰ عليه السلام جي قلب تي آهن. ست جڳا ابراهيم عليه السلام جي قلب تي آهن. پنج جڳا جبريل عليه السلام جي قلب تي آهن. ٽي جڳا ميڪائيل عليه السلام جي قلب تي آهن. هڪ شخص اسرافيل عليه السلام جي قلب تي آهي. جڏهن اهو هڪ شخص مرنڊو آهي ته الله تعاليٰ انهن ٽن جڳن مان ڪنهن کي ان جي جاءِ تي آڻيندو آهي. جڏهن انهن ٽن مان هڪ مرنڊو آهي ته الله تعاليٰ پنجن مان هڪ کي ان جي جاءِ تي آڻيندو آهي. جڏهن پنجن مان ڪو مرنڊو آهي ته الله تعاليٰ انهن ستن مان ڪنهن کي ان جي جاءِ تي آڻيندو آهي. جڏهن ستن مان ڪو مرنڊو آهي ته الله تعاليٰ انهن چاليهن مان ڪنهن کي سندس جاءِ تي آڻيندو آهي. جڏهن چاليهن مان هڪ شخص مرنڊو آهي ته الله تعاليٰ انهن ٽن سون مان ڪنهن کي ان جي جاءِ تي آڻيندو آهي. جڏهن انهن ٽن سون مان ڪو مرنڊو آهي ته الله تعاليٰ عام صالحن مان ڪنهن کي ان جي جاءِ تي آڻيندو آهي. انهن جي ذريعي الله تعاليٰ هن امت جون مصيبتون تاريندو آهي.

ڪن حضرات موسيٰ عليه السلام جي جاءِ تي عزرائيل عليه السلام جو، جبريل عليه السلام جي جاءِ تي ابراهيم عليه السلام جو، ان جي جاءِ تي ميڪائيل عليه السلام جو، ميڪائيل عليه السلام جي جاءِ تي اسرافيل عليه السلام جو، اسرافيل عليه السلام جي جاءِ تي عزرائيل عليه السلام جو ذڪر ڪيو آهي. انهن سڀني تي الله پاڪ جون رحمتون هجن. انهن ۾ هڪ شخص جنهن جو مٿي ذڪر ٿيو، اهو قطب آهي، جنهن کي ”غوث“ به چون ٿا. غوث اوليائن ۾ ائين هوندو آهي جيئن ڪنهن دائري جي وچ ۾ نقطو هوندو آهي. هن جهان جي صلاح ۽ فلاح جو دارومدار ان تي هوندو آهي.

شيخ علاؤ الدوله سمناني ڪتاب ”عروة“ ۾ ڄاڻائي ٿو ته انهيءَ ”قطب“ کي ”طي ارضي“ جو مقام حاصل آهي، جيڪو پاڻيءَ تي به هلندو آهي. بيان ڪيل بزرگ ظاهري ماڻهن جي نگاهن کان ڳجهه آهن. هڪ بزرگ چوي ٿو ته اردن جي رڻ پٽ ۾ منهنجي الياس عليه السلام پيغمبر سان ملاقات ٿي. ان کان پڇا ڪيم ته امت محمديه ﷺ جي ابدالن جو تعداد ڪيترو آهي. جواب ڏنائين ته مصر کان فرات

درياء جي ڪناري تائين 56 آهن. ان کان سواءِ 2 مصيصة ۾، 1 عسقلان ۾ ۽ 7 سموري جهان ۾ آهن.

اڪثر سمجهن ٿا ته علم جو دارومدار ظاهري، رسمي علمن تي آهي.

كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمِئِذٍ لَمَّحُجُوبُونَ⁽¹⁾ ترجمو: هرگز نه اهي انهيءَ قيامت جي ڏينهن پنهنجي رب جي ديدار ۽ ملاقات کان روڪيا ويندا.

ابن عباس رضي الله عنه فرمائي ٿو ته هڪ رات آءٌ امير المؤمنين علي رضي الله عنه بن ابي طالب جي خدمت ۾ هئس. صبح ٿيڻ تائين بسم الله جي شرح فرمائيندا رهيا. مون پاڻ کي وڏي سمنڊ جي سامهون هڪ پيالي وانگر محسوس ڪيو. فرمايائون ته جيڪڏهن هن آيت: الله الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ⁽²⁾ ”اهو الله جنهن ست آسمان خلقيا ۽ انهن جهڙيون زمينون به آهن، جن ۾ الله جو حڪم لهندو رهي ٿو.“ جي تفسير بيان ڪريان ته توهان ماڻهو مون کي پتر چئي ماري ڇڏيندا. منهنجي سيني ۾ جيڪي علم آهن، جيڪڏهن اهي توهان تي ظاهر ڪريان ته آءٌ پاڻ ائين ڏکي ويندس، جيئن ڊگهي رسي کوه ۾ وڌل ڏول ۾ لڏندي آهي. پڻ فرمايائون ته جيڪڏهن چاهيان ته سورة فاتحه جي تفسير ۾ ايترا ڪتاب لکان جو ستر اٺ پرچي وڃن.

امام غزالي ”احياءُ العلوم ۾ بعض عارفن جي حوالي سان ڄاڻائي ٿو ته انهن بيان ڪيل بزرگن جو ماڻهن جي نگاهن کان گجهو رهڻ جو سبب هي آهي ته ظاهري عالم انهن کي ڏسڻ جي سگهه نٿا رکن، ڇاڪاڻ ته حقيقي اعتبار سان اهي علماءُ ”جاهل“ آهن. پوءِ توکي گهرجي ته انهن ”جاهل“ عالمن کان پاڻ کي پري رک، اهي جيڪي اولياءُ الله تي اعتراض ۽ انڪار ڪندا آهن. بلڪ انهن اوليائن ۾ سهڻو اعتقاد رکي، پنهنجي دل جي دروازي کي سندن فيض لاءِ کولي ڇڏ.

شيخ محي الدين پنهنجي ڪتاب ”فتوحات“ جي باب 73 ۾ چوي ٿو ته شيخ ابوزيد باموسيٰ ديلمی کي چيو ته اي ابوموسيٰ جڏهن ڪنهن اهڙي شخص کي لهين جيڪو طريقت وارن جي ايمان جي حق جي باري ۾ ڳالهائيندو هجي ته ان کان دعا جي درخواست ڪر، بيشڪ ان جي دعا قبول پوندي آهي.

رباعي

تا چند طريق جاه وحشمت طلبير
برخيز که مفتاح سعادت طلبير
تا باطن باز شود فيض معمور
از باطن اهل فقر همت طلبير

ترجمو: اڄ ته جاه ۽ حشمت جي رستي جي طلب ڪريون. اٿ! نيڪ بختيءَ جي چاڀي طلب ڪريون. ته جيئن فيض سان پرڻ لاءِ پنهنجي باطن کي کوليون. باطن وارن، فقرائن کان همت طلب ڪريون.

⁽¹⁾ سورة المطففين آيت: 15

⁽²⁾ سورة الطلاق آيت: 12

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

هن مضمون ۾ اول چئن خليفن جو ذڪر آهي. بعد ۾ مشاهير بني هاشم ۽ قريشي⁽¹⁾ نسب ۾ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جي چاچن ۽ سؤتن جو بيان درج آهي. ان کان سواءِ حضرت ولايت جي ظاهري كمالات، شان و شوڪت ۽ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي خاص صحبت ۾ رهڻ سبب حاصل ڪيل فيض جي برڪات جو به ذڪر ٿيل آهي ۽ پڻ اهڙا صحابي جيڪي پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي خاص صحبت ۽ محبت ۾ رهي، ظاهري ۽ باطني فيض کان خصوصيت سان مستفيد ٿيا، تن جو مختصر ذڪر ٿيل آهي. ان کان پوءِ تن اڪابر پاڪ امان، حضرت ولايت جي ڪل اولاد حسنين ڪريمين صلوٰه الله عليهم اجمعين ۽ سندن مشاهير جو به ذڪر آهي. ان کانسواءِ بزرگ تابعين، تبع تابعين، آزاد ڪيل غلامن ۽ انصار جو پڻ احوال تحرير آهي.

والله ولي التوفيق حسبي وكفي.

فائده: بموجب حديث شريف ته الخلافة بعدي ثلاثون⁽²⁾

معني: مون کان پوءِ خلافت ٽيهه ورهيه هلندي.

اهڙي طرح سلسلہ ظاهري جي نگاه سان اها مدت چئن خليفن جي ابتدائي دور کان ذات قدسي حضرت امام حسن عليه السلام تي خلافت جي مدت پوري ٿئي ٿي. البته بنگاه سلسلہ باطني، قيامت تائين فيض جاري رهندو ۽ اهو پاڪ امان تي منحصر آهي ۽ هر ولي ڪامل پاڪ امان جي اصلي ظهور جي هڪ شاخ آهي.

⁽¹⁾ قريشي نضر جو اولاد آهن، ۽ ڪن جو چوڻ آهي ته قريش نهر بن مالڪ جو اولاد آهن. بخاريءَ جي هڪ حديث آهي. جنهن ۾ ڪليب بن دائل، نبي ﷺ ربيعه (اڳ ڄاڻي) يعني: زينب بنت ابي سلمه کان حديث ٻڌي. جنهن ۾ هن چيو ته: ”ڇا رسول الله ﷺ ’مضر‘ مان نه هو؟“

قال رسول الله ﷺ: ان جبريل ليخبرني اني اجل من مضر. يعني پاڻ ڪريم فرمايو ته: ”مون کي جبرئيل اها خبر ٻڌائي ته آءٌ مضر مان آهيان.“

پوءِ نضر بن ڪنان مضر جي ئي اولاد مان هو. ڪن جو چوڻ آهي ته نضر بن ڪنان جو نالو ئي ”قريش“ هو. (السيرة النبويه لا بن ڪثير، و طبقات ابن سعد)

⁽²⁾ صحيح ابن حبان حديث: 6943، تفسير قرطبي ص 297-298.

معیار سالکان طریقت

فائدہ: وضاحت هن ریت آهي هي ”معیار“ انهيءَ ڳالهه تي مشتمل آهي لائق بيان آهي ته حضرت آدم عليه السلام صفي الله جي زماني کان آهي، جو پاڻ شريعتن ۽ دينن جا فاتح ۽ شروع ڪندڙ آهن ۽ اسان جي پيغمبر خاتم الرسل صلي الله عليه وسلم جن تائين ڇهه پيغمبر (يعني رسول سڳورا) آهن، جن تي سنت الهي لازم ٿيل آهي ۽ انهن منجهان هر هڪ کي ٻارهن وصي آهن، جيڪي شريعت جي حفاظت ڪندڙ آهن ۽ مڪلف شريعت يعني جن کي شريعت ڏني وئي آهي، سي ڇهه پيغمبر هي آهن: آدم عليه السلام، نوح عليه السلام، ابراهيم عليه السلام، موسيٰ عليه السلام، داؤد عليه السلام ۽ عيسيٰ عليه السلام. جيتوڻيڪ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جي ظهور بعد سڀني نبين جون شريعتون منسوخ ٿي ويون، ڇو ته اسان جا پيغمبر خاتم الرسل آهن ليڪن وصي جو تعداد سنت الهي موجب ساڳيوئي رهيو.

سُنَّةُ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا.⁽¹⁾

ترجمو: اهو الله جو طريقو آهي جيڪو اڳ ۾ گذري چڪو آهي ۽ الله جي طريقي ۾ هر گز تبديلي نه لهندي.

ڪتاب جامع الانوار ۽ تاريخ جهان آرا ۾ هر هڪ نبي عليه السلام جي ٻارهن وصين جا تفصيل ۽ نالا موجود آهن، ساڳي طرح عالم علوي ۽ عالم سفلي جي باهمي مطابقت ڪندي مثال ڏجي ٿو ته ست ئي انبياءَ ستن ستارن وانگر آهن ۽ هر هڪ سينار کي ٻارهن برج آهن جن جي مدار تي هو، پنهنجي منزل ڏانهن گردش ڪندا رهن ٿا ۽ اهڙي طرح ستن ئي انبياءَ کي ستن سيارن وانگر ولایت جا ٻارهن برج آهن، مگر انهن جو ڪم ستارن وانگر محور تي ڦرڻ گهرڻ، يعني گردش ڪرڻ نه آهي (جامد آهن) اهڙو واضح مثال صوفي مشائخن مثلاً شيخ اعظم محي الدين ابن عربي ڏنو آهي.⁽²⁾

⁽¹⁾ سورة الاحزاب آيت: 62

⁽²⁾ محي الدين ابن عربي، اندلس جو مشهور صوفي فلاسفر- پاڻ مرسيد ۾ 560ھ ڌاري ڄائو. قرطبه ۽ اشبيليہ ۾ علم حاصل ڪيائين. مصر، مراکش، شام، بغداد، مڪرم ۽ مدينه منوره ۾ پڻ حياتي، جو وڏو حصو گذاريائين. انهن علائقن ۾ ورت جي مشائخن، ۽ عالمن جي صحبت ۾ رهيو. هڪ اندازي موجب پنج سؤ کان وڌيڪ تصنيفات ڇڏيائين. انهن ۾ گهڻي شهرت فتوحات مڪيه ۽ فصوص الحڪم مائي. پاڻ شاعر به بلند پائي جو هو. فتوحات مڪيه لاءِ هن پنهنجي عمر جا پنجويهه ورهيه صرف ڪايا. جيڪو سندس وفات کان ڪو ٿورو عرصو ئي اڳ مڪمل ٿيو ڇئن جلدن تي مشتمل هي ڪتاب سندس فڪر جي عڪاسي ڪري ٿو.

627ھ ۾ حضور اڪرم ﷺ جن کيس خواب ۾ هڪ ڪتاب ڏنو. کيس فصوص الحڪم جي لکڻ جو ڄڻ اهو هڪ اشارو هئو. ان ڪتاب کي سندس فڪر جو نچوڙ چئي سگهجي ٿو.

عام طرح ابن عربي کي ’وحدت وجودي‘ فڪر جو باني چيو وڃي ٿو. پر پاڻ ڪڏهن به اهو اصطلاح استعمال نه ڪيو آهي. سندس فڪر جو اثر ايران ۽ هندستان جي اهل علم ۽ اهل تصوف تي واضع نظر اچي ٿو. سندس فڪر جا وڏا شارح صدرالدين قنوي، مولانا جامي ۽ عراقي آهن. تصوف جا چارئي سلسلا پڻ ابن عربيءَ جي فڪر کان متاثر ٿيڻ کان سواءِ نه رهي سگهيا. سندس فڪر تي تنقيد ڪندڙن ۾ پڻ وڏا نالا سامهون آيا آهن جن ۾ امام ربانيءَ جهڙي شخصيت پڻ آهي. پر سندس مخالف جو تعداد گهٽ رهيو آهي پاڻ سال 638ھ ۾ وفات ڪيائين.

هو پنهنجي ڪتاب فتوحات ۾ لکي ٿو ته بين الفلڪ الثامن والتاسع مقرله اثني عشر برجا عليٰ مثال النبي والائمة اثني عشر: يعني اٺين ۽ نائين فلڪ جي درميان ٻارهن برجن جو محور آهي. اهڙي طرح نبي سڳوري صلي الله عليه وسلم جن جا به ٻارهن امام آهن ۽ شيخ نورالدين آذري رحمة الله عليه ان مضمون کي پنهنجي نظر ۾ هن طرح بيان ڪيو آهي:

ترجمو:

اهڙي طرح فلڪ آهي جنهن جون ٻارهن شڪلون (محور) آهن،
۽ سج انهيءَ محور تي مهيني ۽ سال ۾ پنهنجي گردش ڪري ٿو ۽
ولايت جي آسمان کي به ٻارهن برج آهن،
جنهن تي نبوت جو سج به اوج ۽ ڪمال سان (قائم) آهي.
آئينه روح احمددي ۾ تصوير قائم آهي
۽ هر آئينه تصوير جون ٻارهن تصويرون آهن.
مثال ٻارهن مهينا ۽ ٻارهن سستارا.
آفتاب نبوت جو شان سان استقبال ڪن ٿا.
ستارن جي آسمان تي شرف ولايت سان مزين آهن،
سڙڻ ۽ وبال کان بعيد آهن.

شيخ ڪامل سعدالدين حموي قدس سره پنهنجي بعض تصانيف ۾ ذڪر ٿو ڪري ته ٻارهن امامن کان سواءِ وليءَ جو نالو نٿو ٿي سگهي، ڇو ته انهن کان سواءِ ولي ۽ امام هرگز نه ٿا ٿي سگهن، بلڪ ابدال ۽ اوتاد ٿي سگهن ٿا ۽ ان مضمون کي سندس شاگرد عزيزالدين نسفي پنهنجي اڪثر رسائل ۾ نقل ڪيو آهي ۽ چيو اٿائين ته صوفيه جي ڪتابن جو مطالعو ڪرڻ سان ان بابت ڪافي ڄاڻ حاصل ڪري سگهجي ٿي. بعض وڏن انصارن ۽ اوصياءَ کان مذڪوره عدد بابت مناسب وضاحت ۽ بيان پيش ڪجي ٿو:

اول ته اسلام جو بنياد ٻن شهادتن تي ٻڌل آهي. پهرين شهادت وحدانيت ۽ ٻي شهادت رسالت ۽ انهن ۾ هر هڪ ٻن اصل مرڪبن جا ٻارهن حرف آهن ۽ ان جا اصل محافظ به امام آهن. پوءِ مناسب اهو چوڻ آهي ته گهڻائي جي عدد مان اصل صرف ٻه آهن، باقي ٻارهن انهن ٻنهي اصل جو عدد آهن. لهنذا اهي ٻارهن امام، پاڻ سڳورن جي صلوة ۾ شريڪ آهن. بخلاف انهن نبين جي آل و اولاد جي جن جو دين منسوخ ٿي چڪو آهي ۽ اهي صلوة ۾ شريڪ نه آهن، جو جڏهن پيغمبر سڳوري تي صلوة پڙهجي ته مٿن به صلوة پڙهڻ واجب ۽ مستحب هجي يا ڪشي هيئن چئجي ته ڪلمي لا اله الا الله محمد رسول الله ۾ ٻارهن حرف آهن. انهيءَ ۾ اهو خفيه اشارو آهي ته ايمان ۽ اسلام جي تڪميل لاءِ انهن ٻارهن امامن جو ذڪر ضروري آهي، يعني انهن مٿان سلام ۽ صلوة پڙهڻ سان ئي ايمان جي تڪميل ٿئي ٿي.

معيار سالڪان طريقت

پيو قرآن مجيد جي نص مطابق بني اسرائيل جي نقبين جو عدد به ٻارهن آهي. پوءِ مناسب اهو آهي ته امت محمدِي جي امانن ۽ نقبين جو ڪل عدد به ٻارهن هجي. اهڙي طرح ليلة العقبة ۾ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جي بيعت ڪندڙ به ٻارهن نقيب هئا.

ٽيون بني اسرائيل ۾ به ٻارهن ٽولا هئا. پوءِ اهو مناسب آهي ته پاڻ سڳورن جا امام سڳورا به ٻارهن هجن.

چوٿون ته ولایت جي نور سان سڌي واٽ ڏيکارڻ ۽ دلين کي حق ڏانهن متوجه ڪرڻ، اهڙي طرح جيئن سج ۽ چنڊ جي روشني ماڻهن کي واٽ ڏيکاري ٿي ۽ اهي حضرات به پنهنجي نور ولایت سان سالڪ ۽ طالب حق کي واٽ ڏيکارين ٿا. نوراني شيون جيڪي اکين کي روشني عطا ڪندڙ آهن ۽ انهن جا به ٻارهن برج آهن، پوءِ انهن ۾ مطابقت اها آهي ته محال نوري جيڪو اکين کي روشني عطا ڪندڙ آهي، ائين ئي هجڻ گهرجي. اتان هڪ بهترين نُڪتو معلوم ٿيو ۽ اهو آهي (زمين جو) قرار وٺڻ. جهڙي طرح حديثن مان معلوم آهي ته زمين مڇيءَ (حوت) تي بيٺل آهي ۽ حوت آخري برج آهي. يعني هن حديث جي معنيٰ ائين بيٺي ته زمين کي ڪُٽندڙ آخري برج امامت آهي، جيڪا قيامت تائين زمين وارن جي ديني مصلحتن جا بار کڻي ٿي ۽ اهو امام مهدي عليه السلام آهي.

پنجون تمهيد جو بنياد ٻن جزن تي مشتمل آهي، اول ته پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن فرمايو آهي ته:

الائمة من قریش^(۱)

ترجمو: امام قریش مان ٿيندا

ظاهر آهي ته ”الائمة من قریش“ جا حرف پڻ ٻارهن آهن، ان مان معلوم ٿيو ته پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جا ٻارهن امام ۽ اولياءِ قریشي هوندا ۽ غير قریشي نه هوندا. پيو ته نسب جي ماهر علمائن ٻڌايو آهي ته نضر بن ڪنانه جو اولاد قریشي آهي، غير قریشي نه آهي. پوءِ پهريون شخص جنهن جي صفت قریشيه آهي ۽ ان کان هيڏي هوڏي نه آهي، سو مالڪ بن ڪنانه آهي، قریشي نسبت جو شرف ان کي نصيب ٿيو، ان کان پوءِ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم کي مليو، جيتوڻيڪ در اصل پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم کان اهو شرف انهن کي نصيب ٿيو. ڇاڪاڻ ته پيغمبر پاڪ جي حيثيت قریشي نسبت جي شرف لاءِ هڪ مرڪزي دائره وانگر آهي. قریشي امامت جي سلسلي جي پيٽ کان سواءِ هر هڪ جي نسبت به سلسلا رکي ٿي، جن ۾ به لکيرون آهن ۽ اهي مرڪزي دائري تي ختم ٿين ٿيون.

هڪ لکير جي انتها مالڪ بن نضر آهي ۽ ٻي لکير تي انتها پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جا امام ۽ اولياءِ آهن ۽ هر حالت ۾ اها لکير پنهنجي مرڪز محمد صلي الله عليه وسلم کان چڪجي مالڪ تائين ٻارهن واسطن سان هن طرح پهچي ٿي.

(۱) مسند احمد بن حنبل

مُحَمَّد بن عبد الله بن عبدالمطلب بن هاشم بن عبد مناف بن قصي بن كلاب بن مره بن كعب بن لؤي بن غالب بن فهر بن مالڪ. لَهذا مركز شريف جي لڪير جون منزلون به ٻارهن آهن. ٻارهنون ۽ آخري امام محمد بن الحسن صاحب الزمان عليه السلام آهي. لَهذا اهو محال آهي ته دائره مركز کان وائون نڪرن ۽ انهن جي دائره منزل ۾ فرق اچي. الغرض ته جهڙي طرح پاڻ سڳورا صلي الله عليه وسلم شرف جامنوع ۽ قريشي نسب جي شرافت جو مرڪزي نقطو آهن ۽ شرافت جو سلسلو پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي ذات تائين مرڪوز آهي ۽ تهڙي طرح پاڻ شريعت جو سرچشمو به آهن، ڇاڪاڻ ته امامت جي شرف جي بلنديءَ جي شروعات سندن ذات سڳوري کان ٿئي ٿي. مٿين حقيقت موجب ظاهر ٿيو ته امامن جو تعداد به ٻارهن هئڻ گهرجي. نه رڳو اهو پر بعض متاخرين جو چوڻ آهي ته آفاق ۽ انفس جون اڪثر عمدہ شيون ٻارهن جي عدد تي مشتمل آهن ۽ خدا تعاليٰ جي اڪثر اسماء الحسنٰي جي حرفن جو عدد به ٻارهن تي مشتمل آهي. انهيءَ مان معلوم ٿو ٿئي ائمه هديءَ جو عدد به ٻارهن آهي ۽ جن اسماء الحسنٰي جي حرفن جو عدد ٻارهن آهي. انهن جي ترتيب ۽ تفصيل هن ريت آهي:

(1) لا إله إلا الله ٻارهن حرفن تي مشتمل آهي ۽ بسم الله الرحمن الرحيم. الحميد المجيد. الرؤف الرحيم. الخالق الباري. الواحد القهار. التواب الوهاب. الفتح الرزاق. النعم المفضل. المحسن المحمل. ديان يوم الدين وغيرهم ۽ ازانسواء انبياء ڪرام، اهل بيت ۽ اولياء ڪرام جابه اهي نالا درج ٿيل آهن جن جي حروف جو عدد به ٻارهن آهي جهڙوڪ:
آدم خليفة الله، نوح خالص الله، ابراهيم خليل الله، موسىٰ ڪليم الله، عيسيٰ مسيح الله، مُحَمَّد رسول الله، مُحَمَّد حبيب الله، البشير النذير، امير المؤمنين علي ابن ابي طالب، عروة الوثقي، فاطمة بنت مُحَمَّد، الحسن المجتبيٰ و الحسين الشهيد، الامام ڪاظم، علي بن ڪاظم، محمد بن رضا، علي بن الجواد، الحسن العسكري، القائم المهدي.
محبهم في الجنة وعدوهم في النار. اها مڃيل حقيقت بلڪ ايمان آهي ته پاڻ صلي الله عليه وسلم جن خاتم الانبياء آهن. ڪانئن پوءِ رسالت ختم آهي. ليڪن وصايت ۽ امامت جاري آهي. لاني بعد احمد ۾ ٻارهن حروف آهن. مؤلف جو چوڻ آهي ته احد کان پوءِ وصايت ۽ احمد کان پوءِ امامت يعني بعد احد وصايت ۽ بعد احمد امامت. هر هڪ ۾ ٻارهن حروف جو عدد آهي.

قطعه جو ترجمو

”جيئن ته خاتم الرسل محمد صلي الله عليه وسلم عربي آهي. برگزيده ۽ شفاعت ڪندڙ الله جي درٻار ۾ آهي. مُحَمَّد صلي الله عليه وسلم اهو آهي، جنهن جو لقب سدا قائم آهي. ان کان پوءِ ختم نبوت جي شعاع جون لائون تجلي ڪندڙ آهن. امامت ۽ وصايت جو شعاع آهي، جو سندن ذات سڳوري جي مهر سان گردش مدار آهي. سندس والد جي ڪنيت ابومحمد آهي. ٻين روايتن ۾ ڄاڻايل هڪ قول مطابق صدوق آهي. ذات نبي، امامت جو اواخر آهي. سندن مهر جي نور سان زمين جي دل انوار آهي. روز قيامت تائين سندن نبوت قائم آهي. سندن امامت به هن جهان ۾ پائدار آهي. جهان محبت کان خالي نٿو ٿي سگهي. محب ان جو سندن رضا کي ئي خدا جي رضا شمار ڪندو آهي.“

معيار سالڪان طريقت

آهي مؤلف ”معيار“ بنده عاجز دائر سندن دیدار لئ منجه انتظار آهي. حساب ۽ روز جزا ۾ سندن حق جي طفيل نجات جو اميدوار آهيان، نه رکي مون کي محروم مولا کريم پنهنجي دولت دیدار کان.“
جيئن گذريل مضمون فاتحه الكتاب ۾ چئن خلفاء جي قطبيت، غوثيت عطاء ڪلاه ۽ سندن خاص دستار بندي بابت مجمل تذڪره ڪيو ويو آهي ۽ هاڻي معيار اول جي مضمون ۾ سندن ولایت، شان ۽ ولایت بعد از نبوت ۽ نبي کريم صلي الله عليه وسلم جن جي ظاهري جانشيني ۽ چار خلفاء جي اخلاص، شان وصف بابت انهيءَ معيار ۾ ڪجهه مفصل تذڪره ڪيو پيو وڃي، جنهن جي ابتدا خليفه اول جي بيان سان ڪئي پئي وڃي.

بيت جو ترجمو

پيغمبر جا جانشين آهي ئي آهن تون کين بيگانو نه ڄاڻ، آهي سندن پنهنجا آهن.
حضرت بيبي عائشه صديقه رضه کان روايت آهي جڏهن پاڻ سڳورا صلي الله عليه وسلم رحلت فرمائي ويا ته بمقتضائي حديث.

اصحابي ڪالنجوم بايهر اقتديهر اهتديتم.⁽¹⁾

جيئن ته پيري ۽ مريدي واري صحبت وارو طريقو پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم کان وٺي جاري هو. ڪم و بيش ٻن صدين گذرڻ بعد ڪوبه اصحابي سڳورو حيات نه رهيو. تابعين سڳورا علم يقين معرفت جي جستجو ۾ لڳي ويا ۽ حضرت خواجه حسن بصري رحمته الله عليه جيڪو حضرت امير المؤمنين عليه السلام کان فيضيات ٿيل هو. پيري مريدي جو سلسلو شروع ڪري ڏنو ۽ اهو ٻڌايو ويو آهي ته حضرت امير المؤمنين علي سڳورن جن کان چئن شخصن کي خلافت معنوي مليل هئي، جيڪي هي آهن:
(1-2) حسنين سڳورا (3) حسن بصري (4) ڪميل بن زياده قدس الله اسراره.

تصوف ۾ چار پير حقيقت آهن:

(1) آدم صفي الله عليه السلام (2) موسيٰ ڪليم الله عليه السلام، (3) ابراهيم خليل الله عليه السلام ۽ (4) سيدنا محمد مصطفيٰ صلي الله عليه وسلم.

تصوف ۾ چار پير معرفت آهن:

(1) جبرائيل عليه السلام، (2) ميڪائيل عليه السلام، (3) اسرافيل عليه السلام، (4)

عزرائيل عليه السلام.

۽ چار پير طريقت آهن:

(1) حسنين عليهما السلام، (2) حسن بصري (3) وڪميل بن زياد رضي الله عنهما.

چار پير شريعت:

چار خلفاء راشدين رضي الله عنهم.

⁽¹⁾ يعني منهنجا صحابي ستارن وانگر آهن، اوهان انهن مان جنهن جي به پيروي ڪندؤ هدايت حاصل ڪندؤ. (فتح الباري ص 57 ج 4- 327 ج 5- شرح الزرقاني ص 535 ج 1- 302 ج 2- التمهيد لابن عبدالبر ص 263-264 ج 4).

پھريون معيار
پھرين صدي هجريءَ جو بيان

سیدنا ابوبکر بن ابی قحافه رضی اللہ عنہ

هن سڳوري ﷺ جي اها خصوصيت آهي ته پاڻ سندن پيءُ ۽ ماءُ گهر واريون، پٽ ۽ ڌيئرن سڀ مسلمان ٿيا هئا. سندن نسب، پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن سان ”مره“ وٽ ملي ٿو. اسلامي دور ۾ کين صديق ۽ عتيق جي نالي سان سڏيندا هئا ۽ اسلام کان اڳ دور جاهليت ۾ سندن نالو عبدالڪعبه هو. اسلام آڻڻ کان پوءِ سندن نالو ڦيرائي عبدالله رکيو ويو.

سيد سعد الله سورتي سلسله طريقت طيفوريه ۾ پنهنجي خود لکيل شجره طريقت ۾ بيان ڪندي طريقه نقشبندي کي حضرت علي ﷺ ۽ حضرت صديق ڏانهن منسوب ڪندي لکي ٿو ته انهيءَ طريقن جي انتها انهن ٻنهي بزرگن تائين آهي.

حضرت صديق ﷺ نهايت متواضع ۽ متقي پرهيزگار هو. دور خلافت ۾ ان جي ڪپڙن جي سادي پوشاڪ پهريندو هو. ساري زندگي انهيءَ تي قائم رهيو ۽ سندس عمال به متابعت ڪندا هئا. اهل سنت جي چوڻ موجب ته اول ۾ ايمان آڻڻ وارو حضرت صديق هو ۽ اهل شيعت وارن جو چوڻ آهي ته سابق الايمان حضرت علي ﷺ هو. اهڙي طرح سندن چوڻ آهي ته ايمان آڻڻ وارن ۾ اول حضرت خديجه رضه، بعد ۾ حضرت علي ﷺ ۽ ان کان پوءِ زيد بن حارث ۽ ان کان پوءِ حضرت ابوبڪر ﷺ هو. درحقيقت مردن ۾ اول ايمان آڻڻ وارو حضرت ابوبڪر ﷺ ۽ ٻارن ۾ حضرت علي ﷺ ۽ عورتن ۾ حضرت خديجه ۽ غلامن ۾ حضرت زيد بن حارث هئا.

فائدو: هڪ بزرگ کي چيو ويو ته ابوبڪر ۽ علي رضی اللہ عنہما ۾ ڪهڙو فرق آهي؟ انهيءَ فرمايو ته اها ڳالهه فضول ۽ اجائي آهي، ڇو ته جڏهن حضرت علي رضی اللہ عنہ، پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي تجهيز ۽ تڪفين ۾ مشغول هو ته ان وقت سقيفه بني ساعد اصحابي جي گهر ۾ اصحابن باتفاق حضرت ابوبڪر ﷺ کي خليفو چونڊيو ۽ عمر بن خطاب ﷺ اول بيعت ڪئي. سعد بن عبادہ بيعت نه ڪئي، اماميه فرقي جو چوڻ آهي ته حضرت علي رضی اللہ عنہ سان گڏ، سلمان فارسي، عمار بن ياسر، ابوهريره سلمیٰ،⁽¹⁾ ابوايوب انصاري، حذيفه یمانِي، قيس بن سعد بن عبادہ ۽ عباس بن عبدالمطلب، عبدالله بن عباس، ابوذر غفاري، مقداد، خالد بن سعيد، ابی بن ڪعب، سهل بن حنيف، خزيمه ثابت ذوشهادتين ۽ ابوالهشم بن الهان پڻ بيعت ڪونه ڪئي هئي.

ڪن جو چوڻ آهي ته حضرت علي رضی اللہ عنہ سڳورن جن بي بي فاطمه جي وفات کان چاليهه ڏينهن پوءِ بيعت ڪئي هئي ۽ ڪن جو چوڻ آهي ته بيعت ڪونه ڪئي هئائون⁽²⁾ ۽ سندن خلافت

⁽¹⁾ صحيح لفظ ابوبرزه اسلمي آهي.

⁽²⁾ بخاري شريف جي ڪتاب المغازي جي حديث نمبر 3925 روايت حضرت عائشه رضه ۾ ذڪر آهي ته بي بي فاطمه رضه جي وفات کان پوءِ حضرت علي رضی اللہ عنہ جن خاندان بنو هاشم سميت حضرت ابوبڪر رضی اللہ عنہ جي بيعت مسجد نبوي ۾ صحابه جي مجلس ۾ ڪئي.

معيار سالڪان طريقت

جو مدو جملہ بہ سال تي مہينا ۽ اٺ ڏينهن رهيو ۽ سندن عمر ڪل ٽيهٺ سال هئي. سندن وفات جو سال 13هه مطابق 634 ع هو.

سند قادريه طريقو: حضرت امير ع جن کان حضرت سلمان رضي الله عنه فارسي تائين پهچي ٿو ۽ حضرت سلمان رضي الله عنه کان قاسم بن محمد بن ابي بڪر تائين اچي ٿو. چيو وڃي ٿو ته: حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه جن جيڪو پيراهن پهريندا هئا، سو خلعت طور کين حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن کان عطا ٿيل هو، بعد ۾ ڦرندو ٻاويهن واسطن بعد حضرت ابوالسعید ابوالخير کي رسيو ۽ ان کان پوءِ شيخ الاسلام جامي کي مليو. حضرت ابوبڪر رضي الله عنه جي اولاد ۾ بي شمار بزرگ، اولياءَ ۽ مشائخ ٿي گذريا آهن جن ۾ شيخ شهاب الدين سهروردي، شيخ بهاؤالدين ملتاني⁽¹⁾ ۽ مخدوم نوح هالڪندي رحمۃ الله عليه به سندس ئي اولاد منجهان آهن.

سيدنا عمر بن الخطاب رضي الله عنه

حضرت عمر رضي الله عنه جو شجره نسب، پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن سان ”ڪعب“ وٽ ملي ٿو. سندن لقب فاروق هو. نبوت جي ڇهين سال ۾ هن سڳوري اسلام قبول ڪيو. هن جي ايمان آڻڻ وقت تقريباً چاليهه شخص مسلمان ٿيا هئا. جنهن ڏينهن هن ايمان آندو، انهيءَ رات جو رسول الله صلي الله عليه وآله اصحابه وسلم جن الله تعاليٰ جي درگاه ۾ اها دعا گهري هئي ته: اللهم اعز الاسلام بابي جهل بن هشام او عمر رضي الله عنه بن الخطاب⁽²⁾ ترجمو: اي الله! ابوجهل يا عمر بن خطاب سان اسلام کي تقويت بخش.

چيو وڃي ٿو ته ايمان آڻڻ کانپوءِ حضرت عمر رضي الله عنه چيو ته مشرڪين، لات ۽ عزيٰ (بتن) جي اعلانيه پوڄا ڪن ٿا ۽ اسين خدا تعاليٰ جي لکي عبادت ڪريون؟ پاڻ سڳورا صلي الله عليه وسلم پوءِ ان ڳالهه کي پسند ڪندي (عبادت) لاءِ ڪعبه الله جي طرف روانا ٿيا. سندن ساڄي پاسي کان حضرت عمر رضي الله عنه تلوار کڻي ساڻن گڏ روانا ٿيا ۽ سندن کاٻي پاسي کان حضرت علي رضي الله عنه تلوار کڻي روانا ٿيا. پاڻ سڳورا صلي الله عليه وسلم جن اڳيان هلڻ لڳا ۽ صحابه ڪرام رضوان الله عليهم اجمعين پٺيان ۽ جڏهن اها ماجرا قريش ڏٺي ته حضرت عمر کي چوڻ لڳا ته ”تون ته مُحَمَّد جي قتل جي ارادي سان نڪتو هئين ۽ هاڻي هن ڪهڙي حالت ۾ آهين؟“ چيائين ”اوهان منجهان ڪنهن به ڪا حرڪت ڪئي ته اهو قتل ڪيو ويندو.“ رسول الله صلي الله عليه وسلم جن (جماعت سميت) خانہ ڪعبه ۾ آيا ۽ نماز ادا ڪيائون ۽ آيت ڪريمه نازل ٿي.

ياايها النبي حسبك الله ومن اتبعك من المؤمنين⁽³⁾

(1) حضرت شيخ بهاؤالدين ملتاني سيدنا ابو بڪر رضي الله جي اولاد مان ڪونه آهي.

(2) ترمذي حديث: 3683- فيض القدير ص 299 ج 5. تحفة الاحوذى ص 117 ج 10- نوادر الاصول ص 133 ج 3.

(3) سورة الانفال آيت: 64

ترجمو: اي نبي صلي الله عليه وسلم! تنهنجي لاءِ الله ۽ مؤمنن ڪافي آهن. تاريخ جو قول آهي ته آيت انهيءَ ئي وقت ۾ نازل ٿي هئي.

تاريخ جي ڪتاب ۾ درج آهي، حضرت عمر رضي الله عنه جي خلافت جي دور ۾ هڪ هزار ۽ ٽيهٺ شهر تابع ۽ فتح ٿيا ۽ چار هزار مسجدون تعمير ٿيون ۽ چار هزار ڪنيسائون ختم ٿيون ۽ هڪ هزار هڪ سو منبر ڪڙا ٿيا. والعلم عندالله.

چيو وڃي ٿو ته جڏهن حضرت ابوبڪر رضي الله عنه پنهنجي حياتي کان نا اميد ٿيو، تڏهن حضرت عمر رضي الله عنه جي خلافت جي حق ۾ هڪ عهدنامو لکي هڪ شخص کي ڏنائين ته اصحابن رضي الله عنه کان بيعت وٺي. گهڻن قبول ڪيو ۽ گهڻن جواب ڏنو ۽ انهن مان طلحه رضي الله عنه بن عبدالله، حضرت ابوبڪر رضي الله عنه وٽ ويو ۽ چيائين ته عمر رضي الله عنه خلافت جي لاءِ مناسب نه آهي. چيائين ته آءٌ ان کي ئي بهتر سمجهان ٿو. پوءِ لکيل عهدنامو اصحابن رضي الله عنهم وٽ آندو ويو ۽ بيعت ورتي وئي. پوءِ حضرت علي رضي الله عنه جن وٽ آيا ۽ بيعت طلب ڪيائون. حضرت علي رضي الله عنه فرمايو: **بَايَعْتُ بِمَنْ فِيهَا وَإِنْ كَانَ عُمَرَا.** (مون انهيءَ عهدنامي مطابق بيعت ڪئي، پوءِ ڀلي ڪٿي عمر هجي.)

حضرت عمر رضي الله عنه پنهنجي خلافت واري سموري دور ۾ ڪمال استقلال سان عدالت ڪئي ۽ آخر چوڏهين ذوالحج 23 هه جي رات جو مغيره بن شعبه جي غلام ابولولو جي ڪاري زخم سبب پنهنجي حياتي کان نا اميد ٿي ويو، تڏهن خلافت جي تعين جو مسئلو شوريءَ جي اڳيان رکي پاڻ رضي الله عنه وفات ڪري ويا. سندن فرزند عبدالله بن عمر زهد ۽ تقويٰ ۾ مشهور ۽ فقيه ٿي گذريو آهي.

حضرت فاروق رضي الله عنه جي اولاد ۾ اڪثر اهل ڪمال، بزرگ ۽ مشائخ پڻ گذريا آهن جن مان ڪابل ۾ فرخ شاهه ان جي نسب مان شيخ فريدالدين مسعود اڄوڏني ۽ امام رفيع الدين، جنهن جو اولاد حضرت مجدد الف ثاني، شيخ احمد سرهندي رحمته الله عليه نقشبندي ٿي گذريا آهن.

خليفو ٽيون سيدنا عثمان بن عفان رضي الله عنه

سندن نسب پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن سان عبدالمناف وٽ ملي ٿو. حضرت عثمان رضي الله عنه، نهايت مالدار غني هئا ۽ شرم و حيا جا پيڪر هئا. چيو وڃي ٿو ته کين هڪ هزار زرخرید غلام هئا. يقال له ذوالنورين لانه تزوج رقية و أم كلثوم بنتي رسول الله صلي الله عليه وسلم.

ترجمو: کين ذوالنورين جي لقب سان سڏيو ويندو هو، ڇو ته هن پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جي ٻن نياڻين سان هڪ ٻئي پٺيان نڪاح ڪيو. پاڻ رضي الله عنه پهرين محرم سن 24 هه ۾ خليفو ٿيا ۽ سن 35 هه ۾ شهيد ڪيا ويا.

سيدنا علي بن ابي طالب عليه السلام

سندن والده جو نالو فاطمه بنت اسد بن هاشم هو. هجرت کان پوءِ مدينه ۾ وفات ڪري وئي. سندن ولادت ڪعبه الله ۾ ٿي، سندن لقب اسد الله ۽ مرتضيٰ هو. ڪنيت ابوالحسن ۽ ابوتراب هئي. شيعاءَ کين بلاواسطه وصي رسول الله صلي الله عليه وسلم شمار ڪن ٿا ۽ خير البشر سمجهن ٿا ۽ اهل سنت خلافت جي ترتيب سان کين چوٿون خليفو شمار ڪن ٿا. علاؤالدوله سمناني چوي ٿو ته علم باطنيت ۽ وراثت علم ظاهر ۽ امامت حفظ سلسله باطن ۽ خلافت سلسله ظاهر جو رسول الله صلي الله عليه وسلم جن کان پوءِ علي عليه السلام، ولي وارث، امام ۽ وصي هو. امام خليفو نه ٿيندو آهي. عثمان رضي الله عنه کان پوءِ خليفو ٿيو. ان جي وضاحت اها آهي ته حضرت علي عليه السلام جي خلافت ڏانهن ڪابه رغبت ڪونه هئي. مگر صحابه ڪرام کي ڪو مستحق ماڻهو نه ملڻ ڪري ۽ صحابه جي اصرار سبب ضرورت خلافت قبول ڪيائون. حضرت علي عليه السلام سڳورن جون فضيلتون بيشمار آهن. جيڪي سندن اعليٰ رتبو بيان ڪن ٿيون. خبر بيان ڪئي ٿي وڃي ته معراج جي رات رسول الله صلي الله عليه وسلم جن آسمان ۾ هڪ قفل لڳل حجرو ڏٺو، جنهن مان نور نڪري رهيو هو، بموجب استدعا ان کي کوليو ويو ته ان مان ست صندوقون هڪ ٻئي جي پٺيان نڪرنديون آيون، آخري صندوق ۾ پوشاڪ هئي، جيڪا پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم کي باري تعاليٰ جي درگاه مان اُمت لاءِ عنايت ٿيل هئي. پاڻ سڳورا صلي الله عليه وسلم فڪر ۾ پئجي ويا ته هي نعمت منهنجي اُمت منجهان ڪهڙي شخص جي قسمت ۾ آهي. خطاب ٿيو ته هيءُ انهيءَ لاءِ آهي جيڪو خلافت کان پرده پوشيءَ جو شعار اختيار ڪري. ان رات جي صبح جو پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن حضرت ابوبڪر رضي الله عنه کي فرمايو ته هن طرح خلعت عطا ٿي آهي. اگر توکي اها ڏيان ته ڪهڙو عمل ڪندين. چيائين صدق و نثار پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم پنهنجو منهن مبارڪ ورائي عمر رضي الله عنه ۽ عثمان کان دريافت فرمايائون. انهن مان هڪ چيو عدل ۽ ٻئي چيو حياءَ ۽ جڏهن حضرت مظهر ولايت جي نوبت آئي ته انهيءَ فرمايو ته پرده پوشي خلق الله کان پنهنجو شعار بڻائيندس، پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم خلعت انهن کي عطا فرمائي ته الله تعاليٰ جو امر به ائين ئي آهي.

لمؤلفه

اين خلعت ولايت برقامت توزيبا
بعد از نبي ڪسي نيست بارتبه، توهمتا
معراج مصطفيٰ صلى الله عليه وسلم را دانيم اصل مقصد
بهر علي رساندن اين خرقه بود حقا

بعد ۾ اها خلعت ورثي ۾ حضرت امام موسيٰ كاظم ڪي عطا ٿي. انهيءَ کان پوءِ امام علي موسيٰ رضا ۽ شيخ بازيد بسطامي ڪي ملي. ان کان بعد شيخ معروف ڪرخي ڪي ملي ۽ ان بعد سري سقطيءَ ڪي ملي قدس الله اسرارهم.

سندن خاندان ۾ بيشمار مشائخ ۽ اولياءَ آهن ۽ حضرت ولايت جا چار خليفه آهن، حسن ۽ حسين عليهما السلام، حسن بصري ۽ ڪميل بن زياد ۽ ڪائنن فيض حاصل ڪرڻ وارا لاتعداد آهن.

امام اول جو مثال حضرت عيسيٰ عليه السلام وانگر آهي. پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم فرمايو ته جيئن بني اسرائيل جي هڪ جماعت حضرت عيسيٰ سان بغض ۽ عناد رکي ڪفر ۾ پئي ۽ ٻي جماعت حب ۾ حد کان تجاوز ڪري ڪفر ۾ پئي، اهڙيءَ طرح علي رضه سان عناد رکي هڪ جماعت گمراهي حاصل ڪئي ۽ ٻي جماعت حب ۾ حد کان تجاوز ڪري ڪفر ۾ هلاڪ ٿي. حضرت علي رضه جن سن 40 هه مطابق 661 هه ۾ شهيد ٿيا.

سيد الشهداء حمزه بن عبدالمطلب الهاشمي

پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جا چاچا ۽ رضاعي ڀاءُ هئا. پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم کين سندس آخري عمر ۾ پلائي ۽ چڱائي ۾ لڳائي ڇڏيو ۽ حضرت ولايت جي دوستي ۾ علم تفوق ۾ بلندي حاصل ڪيائين ۽ احد جي لڙائي ۾ سن 3 هه بمطابق سن 624 ع ۾ شهادت جو درجو حاصل ڪيائون.

جعفر بن ابي طالب هاشمي

هي حضرت پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جي صورت مبارڪ سان مشابهت رکندڙ هئا. خلق ۽ خلق ۾ سندن جهڙوڪي هو. پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن حضرت جعفر رضه کي سندن شان ۾ فرمايو ته:

أَشْبَهُتُ خُلُقِي وَ خُلُقِي (الحديث)

ترجمو: تون بناوت ۽ اخلاق ۾ مون سان مشابه آهين.

حضرت جعفر، حضرت علي کان عمر ۾ وڏو هو ۽ عقيل، حضرت جعفر کان عمر ۾ وڏو هو ۽ وري طالب عقيل کان به وڏو هو. حضرت جعفر مهاجرين اول مان هو. فتح خيبر جي ڏينهن ۾ پاڻ سڳورن جي خدمت ۾ حاضر ٿيو. پاڻ ڪريمن سندن شاندار استقبال ڪيو. پاڻ سڳورا صلي الله عليه وسلم حضرت جعفر کي پاڪر پائي فرمائڻ لڳا ته ”خير نه اٿم ته ڪهڙي ڳالهه جي خوشي مون کي وڌيڪ آهي، جعفر جي اچڻ جي يا خيبر جي فتح ٿيڻ جي.“

موت جي جنگ ۾ حضرت جعفر رضه کي اسلامي جهنڊو هٿ ۾ هو، مشرڪن سندن هٿ کي ڪپي ڇڏيو. وري پاڻ ٻئي هٿ سان جهنڊو بلند ڪيائون، ڪافرن سندن ٻئي هٿ کي به ڪپي ڇڏيو. وري پاڻ جهنڊي کي پنهنجي بازو سان بلند رکيائون. ڪافرن سندن بازو کي جدا ڪري

معيار سالڪان طريقت

چڏيو. وري فوراً نيزي جي سھاري سان جھنڊو بلند رکيائون. ان وقت پاڻ سڳورا صلي الله عليه وسلم مدينه شريف ۾ منبر تي تشریف فرما هئا. پردو پري ٿي ويو، پاڻ سڳورا صلي الله عليه وسلم جنگ جو روبرو مشاهدو ڪري رهيا هئا. جڏهن حصرت جعفر کي زمين تان نيزو ڪڍندي ڏٺائون ته آسمان ڏانهن پنهنجو منهن مبارڪ ڪندي عرض ڪيائون:

يا الله! منهنجي سؤت کي رُسوا نه ڪج! حق تبارڪ و تعاليٰ انهي ئي وقت کين ٻه پر عطا ڪيا ۽ پرواز ڪري روضه رضوان يعني بهشت ڏانهن هليا ويا، انهيءَ ڪري کين ”طيار“ يا ذوالجناحين (ٻن پرن وارو) جي لقب سان سڏيندا آهن. شهادت وقت سندن عمر ايڪيناليهه سال هئي.

عباس بن عبدالمطلب الهاشمي

حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جا چاچا سڳورا هئا. سادات صحابه رضي الله عنه ۽ حضرت امير المؤمنين علي عليه السلام جن جي اصحاب نصرت منجهان هئا. ابوطالب کان پوءِ حجاج سڳورن کي پاڻي مهيا ڪرڻ جو ڪم سندن ذمي هو. فتح خير کان اڳ اسلام آندو هئائون، ليڪن فتح مڪي کان پوءِ ان کي ظاهر ڪيائون. عمر ۾ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن کان ٻه يا ٽي سال وڏا هئا. رمضان شريف 32ھ ۾ حضرت عثمان رضي الله عنه بن عفان جي واقعي کان اڳ وفات ڪري ويا. سندن قبر مبارڪ بقيع ۾ آهي.

عبدالله بن عباس رضي الله عنه

پاڻ عظيم صحابي ۽ حضرت عباس جي اولاد ۾ افضل ۽ امير المؤمنين حضرت علي جا شاگرد ۽ پڻ مريد هئا.

عبيدالله بن عباس رضي الله عنه

پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جا خاص صحابي ۽ سادات ۽ حضرت امير المؤمنين حيدر جي ساٿين مان هئا. پنهنجي ڀاءُ عبدالله کان هڪ سال ننڍا هئا. معاويه جي عهد ۾ سعيد بن عثمان سان سمرقند ويا ۽ اتي ئي شهادت جو درجو حاصل ڪيائون.

عقيل بن عباس رضي الله عنه

پاڻ ڪريم صلي الله عليه وسلم جن سان جنگ حنين ۽ حجة الوداع ۾ گڏ هئا ۽ سن 8ھ ۾ طاعون جي وبا سبب وفات ڪري ويا. پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم، حضرت علي سان گڏ کين غسل ڏنو.

عبدالله بن جعفر طيار رضي الله عنه

اهل اسلام جي تاريخ ۾ هن سڳوري رضي الله عنه جي ولادت ارض حبشه ۾ بيان ٿيل آهي. پنهنجي پيءُ جي هجرت کان پوءِ فتح خير جي موقعي تي پيءُ سان گڏ مديني موٽي آيو. مون کي هي قول ياد آيو ته پيغمبر عليه السلام جن اسان جي گهر آيا. منهنجي پيءُ جي وفات تي اسان سان تعزيت ڪيائون ۽ منهنجي مٿي تي ۽ منهنجي ڀاءُ جي مٿي تي پنهنجو هٿ مبارڪ رکيائون ۽ منهنجي مٿي ۽ منهن تي چمي ڏنائون ۽ سندن اکين مبارڪن مان ڳوڙها ڪڙيا، تانجو سندن

ڏاڙهي مبارڪ تر ٿي وئي ۽ فرمايائون ته ”جعفر پنهنجي بهترين ماڳ تي وڃي رسيو. هاڻي سندن خليفو تون ئي آهين. سندن اولاد ۾ تون بهترين خليفو آهين.“ وري ٽن ڏينهن کان پوءِ آيا تعزيت وارو لباس لائون، پنهنجي جود ۽ سخا جي سمنڊ ۾ انتهائي باجهه سان ارشاد فرمايائون ۽ پڻ ٿورو ناراض به ٿيا ته منهنجي امت جي انهيءَ ٽوي تي الله تعاليٰ انعام فرمايو، جن پاڻ تي ظلم ڪيو. جيڪڏهن آءٌ انهن ماڻهن کي محروم ڪريان ته ڊڄان ٿو ته الله تعاليٰ اها نعمت مون کان واپس وٺندو.

سن 80 هه ۾ مديني ۾ وفات ڪيائين. سندس عمر 90 سال هئي. ڪي چون ٿا ته سن 84 هه ۾ وفات ڪيائين ۽ سندن عمر 80 ورهيه هئي. پر اڳيون قول وڌيڪ صحيح ۽ اوليٰ ڄاڻايو ويو آهي.

محمد بن جعفر طيار

هن حضرت کي پاڻ سڳورا صلي الله عليه وسلم ڏاڍو پائيندا هئا ڇو ته سندس شڪل و مشابهت ابوطالب جهڙي هئي. حضرت عمر رضي الله عنه جي وفات کان پوءِ حضرت علي سڳوري جن کيس پنهنجو نيٽو بڻايو، يعني اٺ ڪلثوم رضي الله عنه جيڪا علي سڳوري جي نياڻي حضرت عمر رضي الله عنه جن جي نڪاح ۾ هئي، ان جي وفات کان پوءِ هن حضرت جي نڪاح ۾ آئي. روضة الشهداء جي مصنف کيس سندس ڀاءُ عون بن جعفر شهداء ڪربلا ۾ شمار ڪيو آهي ۽ استيعاب جي مصنف ٻنهي جي شهادت شوستر شهر ۾ بيان ڪئي آهي ۽ قاضي نورالله (شوستري) ڪتاب مجالس المؤمنين ۾ سندس شهادت جو هنڌ شوستر شهر کان ٽي ميل پنڌ تي بيان ڪيو آهي.

عقيل بن ابي طالب

هن بزرگ جي ڪنيت ابوزيد هو. پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم کين فرمايو ته مون کي توسان ٻن طرفن کان پيار ۽ محبت آهي. هڪ طرف توسان قرابت اٿم ۽ ٻئي طرف منهنجو چاچو ابوطالب توکي ڏاڍو گهرندو هو. عقيل حضرت علي کان رنج ٿي، شام ملڪ ڏانهن هليو ويو، ڇو ته سندس شام وارن تي سهڻو اثر هو.

حضرت معاويه رضي الله عنه اڪثر ساڻس ڪل مذاق ڪندو هو. هڪ ڏينهن مجلس ۾ کيس چيائين ته جيڪڏهن تون مون کي پنهنجه ڀاءُ تسليم نٿو ڪرين ته منهنجي سامهون نه ايندو ڪر. جواب ۾ کيس چيائين ته اڃي لي في ديني و انت خير لي في دنياي واسال الله خاتمة خيرا (يعني دين ۾ منهنجو ڀاءُ آهين، دنيا جي لحاظ سان تون مون کان ڀلارو آهين، ۽ خير سان خاتمي جو الله تعاليٰ کي عرض ڪريان ٿو). وري کيس هڪ ڏينهن مجلس ۾ چيائين ته عقيل اهو آهي جنهن جو چاچو ابولهب آهي. جواب ۾ موت ڏنائين ته معاويه اهو آهي جنهن جي پٽي حمالة الحطب آهي (ابولهب جي زال هئي) بلڪ وڌيڪ چيائونس ته اي معاويه! ڇا منهنجي چاچي ابولهب کي ۽ پنهنجي پٽي حمالة الحطب کي دوزخ ۾ هن جي هيٺان فرش تي يبل ڏسڻ گهرين ٿو ۽ هاڻي تون انصاف ڪر ته انهي ٻنهي مان ڪهڙو بهتر آهي، فاعل يا مفعول. معاويه ڏاڍو لهجي ٿيو، ۽ هڪ ڏينهن وري معاويه، عقيل، کي چيو ته اوهان بنوهاشم ۾ شهوت جو حرص تمام گهڻو آهي.

معيار سالڪان طريقت

هن وراثيو ته هائو! ما في الرجال و منكر في النساء (يعني هائو! اسان جي مردن ۾ آهي ۽ اوهان جي عورتن ۾ آهي). سندس وفات شام ملڪ ۾ معاويه جي زماني ۾ ئي ٿي هئي.

عبدالله بن زبير عبدالمطلب

غزوه حنين ۾ حضرت علي ع. ۽ عباس رضيه سان گڏ ثابت قدم رهيو. چيو وڃي ٿو هڪ دفعي حضرت عبدالله، مڪه ۾ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي خدمت ۾ حاضر ٿيو، پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن مٿس چادر وڌي ۽ کيس پنهنجي پاسي ۾ ويهاريندي فرمايو ته هيءُ منهنجو فرزند آهي ۽ سندس پيءُ منهنجو دوست هو. روم جي جنگ ۾ شهادت جو درجو حاصل ڪيائين. پهريائين جنگ ۾ بن رومين کي هڪ ٻئي پٺيان جهنم رسيد ڪيائين، پوءِ پاڻ رضيه زمين تي ڪري پيو ۽ شهيد ٿي ويو. بعد ۾ ڏٺو ويو ته سندس جسم تي گهرا زخم رسيل هئا.

جعفر بن ابي سفيان بن حارث هاشمي

سندس والده، ابوطالب جي نياڻي هئي، جنگ حنين ۾ به سمجه سان هو ۽ معاويه جو دور به ڏٺائين، پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ هميشه رهندو هو، سال 50 هجري ۾ دمشق ۾ وفات ڪري ويو.

مسلم بن عقيّل

هيءُ حضرت حسين عليه السلام جي جانثارن مان خاص جانثار هو. ڪافي تڪليفون ڏٺائين ۽ ڪثرت شهرت سبب سندس وڌيڪ احوال لکڻ جي ضرورت ڪونه آهي.

ابوسفیان بن الحارث بن عبدالمطلب

حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جو سوٽ ۽ پڻ رضاعي ڀاءُ هو. شروعات ۾ اسلام آڻڻ کان منهن موڙيو هئائين. بعد ۾ ايمان آندائين ۽ اسلام آڻڻ کان پوءِ فضل ۽ تقويٰ ۾ ايتري قدر پختو ٿيو، جو پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي زبان مبارڪ تان هي الفاظ جاري ٿيا ته ”ابوسفیان بن حارث، جنت جي جوانن ۾ سردار آهي. جنگ حنين ۾ اڪثر صحابه رضيه جڏهن پسپا ٿيا ته هيءُ حضرت علي رضيه ۽ حضرت عباس رضيه سان گڏ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي حفاظت ڪري رهيو هو.“

عبدالمطلب بن ربیع بن الحارث

حضرت ولایت جن روایت فرمائين ٿا ته پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم هن صحابي رضيه جو نالو تبديل ڪري ڇڏيو هو. حضرت عمر رضيه جن جي خلافت تائين مدينه منوره ۾ رهندو

هو. ان کان پوءِ دمشق ويو ۽ اتي ئي سن 63ھ ۾ گذاري ويو. سندس فرزند محمد جي اتي ڏاڍو قدر شرف ۽ منزلت ٿي.

عمر بن ابي سلمه بن عبدالاسد

هيءُ به بني هاشم ۾ شمار آهي، ڇو جو سندس والده زوجہ رسول الله صلي الله عليه وسلم، أم المؤمنين ام سلمه آهي. سندس پرورش پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم ڪئي ۽ هيءُ حبش ۾ ڄائو. حضرت امير جي عهد ۾ بحرين جو والي رهيو هو ۽ سن 82ھ ۾ وفات ڪيائين.

ابو ايوب بن زيد انصاري

هن جو نالو خالد آهي قديم. رؤساء مدينه مان نالي شامل حڪيم يهودي، پنهنجي ساٿي نالي تبع بن مصدع بن ورد خابط عادل سان گهمندي ڦرندي، عرب، روم، عجم، ترڪستان ۽ هندستان جو سير سفر ڪندي يمن ۾ پهتا. اتان روانا ٿيندا جڏهن يثرب ۾ وارد ٿيا، ته شامل پنهنجي چار سو ساٿين سميت يثرب ۾ سڪونت اختيار ڪرڻ جي خواهش ظاهر ڪندي ساٿيءَ کان رخصت گهري.

ساٿيءَ کانئس يثرب ۾ سڪونت اختيار ڪرڻ جو سبب پڇيو تڏهن شامل کيس ٻڌايو ته هيءُ شهر نبي آخرالزمان جي هجرت جو هنڌ ۽ گهر آهي. بعد ۾ دوران سڪونت هن چيو ته جيڪڏهن مان انهيءَ وقت ۽ زماني ۾ موجود رهيس ته پاڻ سڳوري صلي الله عليه وسلم جي مٿان پنهنجي جان به قربان ڪري ڇڏيندس. ان وقت شامل ڪاغذ ۽ قلم طلب ڪيو ۽ ان تي هن طرح لکيائين:

بسم الله الرحمن الرحيم مون فلاڻي پٽ فلاڻي جي، محمد جي دين ۽ سندس ڪتاب تي ايمان آندو آهي ۽ خدا تعاليٰ جي سڀني ڪتابن ۽ پيغمبرن تي به ايمان آندو آهي ۽ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جي شفاعت جو پڻ اميدوار آهيان ۽ سندس سڳوري ملڪ ۾ پاڻ کي منسلڪ ڪريان ٿو. شامل اهو ڪاغذ لکي پنهنجي اولاد جي حوالي ڪندي، کين وصيت ڪئي ته حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جي ظهور وقت کين منهنجو اهو خط پهچائڻو ۽ سندن خدمت ۾ چار سو ڪنيزون به عرض رکجو. چيو وڃي ٿو ته مدينه منوره جي بيشتر آبادي انهيءَ ئي نسل مان آهي.

ان کان پوءِ شامل جي اڪويهين پشت يعني هڪ هزار ٽيونجاه ورهيه پوءِ ابو ايوب انصاريءَ جي وقت ۾ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي ظهور جي شهرت ٿي. تڏهن ان ڪاغذ کي هلال نالي هڪ شخص جي حوالي ڪري، کيس مڪي پاڪ روانو ڪيو ويو، ته پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم کي هيءُ پهچائي. ان وقت پاڻ سڳورا صلي الله عليه وسلم مڪي پاڪ جي ڪنهن واديءَ ۾ موجود هئا. جڏهن پاڻ سڳورن هلال کي واديءَ ۾ ايندي ڏٺو ته کيس سڏ ڪري چيائونس ته اي هلال! اهو ڪاغذ مون کي ڏي. هن چيو ته ڪهڙو ڪاغذ ۽ توهان

معيار سالڪان طريقت

جو نالو ڇا آهي؟ پاڻ صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته منهنجو نالو مُحَمَّد نبي آخر الزمان آهي ۽ حضرت جبرئيل عليه السلام انهيءَ ڪاغذ بابت تنهنجي نالي ۽ موڪليندڙ جي نالي جي خبر ٻڌائي آهي. پوءِ ڪاغذ وٺي، پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم حضرت ابوبڪر رضه کي ڏنو، ته جيئن پڙهي ٻڌائي ۽ جڏهن حضرت جن اهو مضمون ٻڌو ته روئي پيا ۽ فرمايائون ته آءٌ پنهنجي پيءُ جي ديدار جو مشتاق آهيان. ابوبڪر رضه چيو ته ڪهڙو پيءُ آهي. نه مياڻون اوهان جو رفيق آهي. اوهان جو اهو پيءُ آهي جنهن اڻ ڏٺي تي ايمان آندو ۽ محبت ۾ جان به قربان ڪيائين. طوبى لهر و حسن مآب⁽¹⁾ (پوءِ انهن کي خوشخبري هجي ۽ سندن لاءِ سهڻو نڪاڻو آهي).

هجرت جي شروعات ۾ مدينه اچي، پاڻ سڳورا صلي الله عليه وسلم جن ست مهينا پورا حضرت ايوب جي گهر ۾ رهيا. حضرت ابوب غزوه بدر ۽ بين غزوات ۾ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم سان همڪار هوندو هو. جنگ جمل ۾ حضرت علي جو طرفدار هو ۽ حضرت معاويه رضه جي زماني ۾ روم جي جنگ لاءِ رزم روانو ٿيو ۽ رستي ۾ بيمار ٿي پيو ۽ وفات وقت اها وصيت ڪيائين ته دشمن سان مقابلي وقت منهنجي لاش کي پنهنجن قدمن هيٺان دفن ڪجو، ان وصيت موجب کيس استنبول جي ويجهو سوران شهر وٽ دفن ڪيو ويو، سندس قبر مبارڪ وٽ مسلمان يا نصاريٰ برسات وڃڻ لاءِ دعا گهرندا آهن ته برسات رسي پوندي آهي. ڪتاب استيعاب موجب رومي جڏهن جنگ لاءِ فارغ ٿيا ته ارادو ڪيائون ته سندس قبر کي کڻيو وڃي. ان وقت ايڏي سخت برسات پئي، جو ائين پيو لڳي ته مٿن الله تعاليٰ جو قهر نازل ٿي رهيو آهي. پوءِ خوف سبب انهيءَ ارادي کان باز آيا.

مت انصاري

هيءُ حضرت ايوب انصاري جو فرزند هو. ٽئين خليفن جي وقت هيءُ هرات ۾ وڃي رهيو. سندس نسب شريف شيخ الاسلام انصاري هروي تائين پهچي ٿو.

معاذ بن جبل انصاري

هيءُ انهن ڇهن شخصن مان هڪ هو. جن پاڻ سڳورن رضه تي نبوت جي ٻارنهنن سان ايمان آندو هو. پاڻ سڳورن رضه جن جي خاص اصحابن مان هڪ هو ۽ کين فيض صحبت مان صفائي باطن ۽ مقامات ڪشف جي نعمت جو حصول ٿيو ۽ جڏهن رحلت سرور ڪائنات جو واقعو مدينه ۾ ٿيو ته ڀر ڪيس ڪشف جي ذريعي خبر پئي ته پاڻ سڳورا رضه رحلت فرمائي ويا آهن، پوءِ اڏانهن روانو ٿيو ۽ امير شام ابو عبیده رضه جي وفات کان پوءِ خليفه ثاني جي حڪم تحت ان جو جانشين ٿيو ۽ ان کان پوءِ تمام جلد وفات ڪري ويو.

⁽¹⁾ سورة الرعد پ 13

سعد بن عبادہ انصاري

هن صحابي کي، پاڻ سڳورن ﷺ جن جي خاص اصحابن مان هڪ خاص صحابي ۽ نقيب، شمار ڪيو وڃي ٿو. نبوت جي ٻارنهنين سال جن ڇهن ماڻهن پاڻ سڳورن ﷺ تي ايمان آندو هو، انهن مان هيءُ نه هڪ هو ۽ مدينه ۾ ايمان آندو هئائين، ڪامل زاهد هو. سندس وفات وقت حضرت جبرائيل عليه السلام پاڻ ڪريمين ﷺ ڏانهن سي خبر ڪئي آيو ته آسمان جا دروازا مٿس کوليا ويا آهن ۽ عرش رحمان کان رحمت وسي ٿي.

يزيد بن الحصين الاسلمي

هي بزرگ سيد الابرار ﷺ جن جي خاص اصحابن منجهان هڪ هو. هيءُ مقبول ۽ خاص علي عليه السلام جي شيعن مان هڪ هو. آخري عمر ۾ جڏهن عزا جي ارادي سان ”مرو“ ويو ته شهيد ڪيو ويو.

خالد بن سعد بن العاص

خالد بن سعد بن العاص بن اسد بن عبدالشمس بن عبدمناف القرشي الاموي، ڪنيت ابوسعيد، هن جي اسلام آڻڻ ۾ حضرت ابوبڪر صديق رضه جي ترغيب ۽ هڪ خواب هو. خواب جي حقيقت بيان ٿو ڪري ته ڏسان ٿو ته هڪ باهه جي ٻرندڙ شعلن جي ڪناري تي بيٺو آهيان. مون کي منهنجو پيءُ انهيءَ باهه ۾ اچڻ گهري ٿو، ايتري ۾ پاڻ سڳورا ﷺ جن آيا ۽ منهنجي گريبان کي پڪڙي پاڻ ڏانهن ڇڪيائون ۽ چيائون ته مون ڏانهن اچ ته باهه کان بچي ويندين. جاڳ ٿي ۽ پڪ ڄاتم ته خواب صحيح آهي. پوءِ پاڻ سڳورن ﷺ ڏانهن روانو ٿيس، رستي ۾ حضرت ابوبڪر رضه سان ملاقات ٿي جنهن کي ڳالهه ٻڌايم. هو پاڻ سڳورن ﷺ جي خدمت ۾ وٺي آيو ۽ اسلام جو شرف حاصل ڪيم.

ابوالهشم مالڪ بن التبهان الانصاري

عقبه اول ۽ عقبه ثاني ٻنهي ۾ نقيب هو ۽ اڪابر بن اصحابن مان خاص هو. جنگين ۾ پاڻ سڳورن ﷺ جن سان گڏ هوندو هو. پاڻ سڳورن ﷺ جي وفات کان پوءِ حضرت علي سڳوري جي گرويدن ۾ شامل ٿيو ۽ جنگ صفين ۾ نمايان ڪردار ڏيکاريائين ۽ فوت ٿي ويو.

حڪيم بن جبلة عبدي

ناميارو صحابي هو. صالح ٻانهو ۽ پنهنجي قوم جو سردار هو. حضرت عثمان رضه جي خلافت جي دور ۾ سنڌ ر آيو ۽ آخر جنگ جمل ۾ حضرت امير رضه جي گروهه ۾ پنهنجي قوم جي ستر ماڻهن سميت شامل ٿيو ۽ فدا ٿيو.

خزیمہ بن ثابت انصاري

هن صحابيء جو لقب ذوالشهادتين هو. چو ته پاڻ سڳورن ﷺ جن هن جي شاهديءَ کي هن چئن جي شاهديءَ جي برابر قرار ڏنو هو. جنگ صفين ۾ حضرت علي رضی اللہ عنہ جي ٽولي ۾ شامل ٿيو. جڏهن عمار رضی اللہ عنہ بن ياسر جنگ ۾ شهيد ٿيو تڏهن هن تلوار سنڀالي ۽ دشمنن سان سخت مقابلو ڪندي شهيد ٿي ويو.

سهيل بن حنيف انصاري

سڀني جنگين ۾ پاڻ سڳورن ﷺ سان شريڪ هوندو هو. ڪافرن سان سخت مقابلو ڪندو هو. اُحد جي جنگ ۾ استقامت جو ثبوت ڏنائين ۽ تيراندازي سان دشمنن کي دفع ڪندي، پاڻ سڳورن ﷺ جن جي پوري حفاظت ڪيائين. پاڻ سڳورن ﷺ جي وصال کان پوءِ حضرت علي رضی اللہ عنہ جن جو همنا ٿيو ۽ جنگ صفين ۾ ڪافي ڪارناما ڏيکاريا. آخر ۾ ڪوفي ۾ فوت ٿي ويو. سندس جنازي نماز حضرت علي رضی اللہ عنہ جن ڇهه يا ويهه تڪبيرن سان پڙهائي.

ابي بن كعب انصاري

هيءُ صحابي سڳورو انهن ڇهن مان هڪ هو، جن عقبه ثاني ۾ حضور اڪرم ﷺ جن جي بيعت ڪئي هئي، جنگ بدر ۾ شريڪ هو ۽ وحي جو ڪاتب، قاري ۽ فقيه هو. جڏهن آيت لڙيڪن الذين كفروا من اهل الكتاب⁽¹⁾ ترجمو: اهل كتاب مان جن ڪفر ڪيو، انهن پاڻ ۾ اختلاف نه ڪيو تانجو وٽن دليل آيو.

نازل ٿي تڏهن حضرت جبريل عليه السلام پيغمبر سڳوري جن کي فرمايو ته الله جلشانه جو حڪم آهي ته هيءُ آيت ابي بن كعب کي پڙهي ٻڌايو. حضور اڪرم ﷺ جن معنيٰ سان ابي بن كعب کي پڙهي ٻڌائي. هن پاڻ سڳورن ﷺ کان دريافت ڪيو ته ڇا منهنجو ذڪر ملاءِ اعليٰ (ملائڪن جو ٽولو) يا عالم بالا (ملائڪن جي دنيا) ۾ ٿيل آهي؟ پاڻ سڳورن ﷺ فرمايو ته هائو! ابي بن كعب ڏاڍو رُنو. سندس وفات جي تاريخ ۾ اختلاف آهي. گهڻن جي روايت آهي ته سندس وفات خلافت ثانيه جي دور ۾ ٿي آهي.

ابودجانه انصاري

هيءُ اڪابرین صحابن مان آهي. اُحد جي جنگ ۾ جڏهن اصحاب سڳورا پڻتي هتي ويا هئا ۽ پاڻ سڳورا ﷺ اڪيلا رهجي ويا هئا ته هيءُ حضرت امير رضی اللہ عنہ جن سان موٽي آيو ۽ ڪافرن سان جنگ ڪرڻ ۾ مشغول ٿي ويو. ابودجانه سهل بن حنيف ۽ عاصم ۽ طلحه سان گڏ

(1) سورة البينة آيت: 1

پاڻ سڳورن ﷺ جي خدمت ۾ پهتا ۽ سندن جسم مبارڪ جي چؤطرف ڍال ٿي بيٺا. ثقات راوين کان روايت آهي ته ابودجانه انصار رضه مان حضرت صاحب الزمان جو هڪ مددگار هو.

بشير بن سعد بن ثعلبه خزرجي انصاري

صاحب استيعاب لکي ٿو ته هي اصحاب عقبه مان هو. انهيءَ کان پوءِ سندس ڀاءُ سماڪ بن سعد پنهنجي والد سان جهاد ۾ حاضر ٿيو. جنگ احد ۽ ٻين جنگين ۾ به شريڪ هو. علامه حلي پنهنجي خلاصه بيان ۾ لکي ٿو ته، ”مقبول گروه ۾ داخل هو.“ حضرت ابوبڪر رضه جي خلافت واري زماني ۾ خالد بن وليد جي ڪمان هيٺ يمن ويو ۽ اتي شهيد ٿي ويو.

حجر بن عدي ڪندي ڪوفي

هيءُ حضرت افضل صحابين ۾ شمار ٿئي ٿو. جيتوڻيڪ عمر ۾ ننڍو هو پر ڪبائر ۾ شمار ٿيندو هو. مستجاب الدعوات ۾ معروف هو ۽ جنگ صفين ۾ حضرت علي رضه جن جو طرفدار هو ۽ نهروان ۾ به حضرت علي رضه جن سان گڏ هو. علامه حلي کيس ابدال لکيو آهي. زياد بن اميه بحڪم معاويه مٿس چند الزام مڙهيا ۽ پوءِ کيس شهيد ڪيو ويو، سن 51ھ ۾ شهيد ٿيو.

اسامه بن زيد بن حارثه بن شراحيل ڪلبي

صاحب (استيعاب) بيان ٿو ڪري ته سندس ماءُ جو نالو أم ايمن برڪته هو جيڪا پاڻ سڳورن رضه جي ڪنيز هئي. پاڻ سڳورن رضه جن جي وفات وقت هن حضرت جي عمر ويهه يا اٺويهه سال هئي. پاڻ سڳورن رضه کان پوءِ هيءُ وادي القريٰ ۾ وڃي رهيو ۽ آخر ۾ مدينه منوره ۾ موتي آيو ۽ معاويه رضه جي آخري ڏينهن ۾ وفات ڪري ويو.

ابراهيم ابورافع يا ابن رافع

خلاصه ۾ مذڪور آهي ته پاڻ سڳورن رضه جن جو آزاد ٿيل غلام هو ۽ سڀني جنگين ۾ پاڻ سڳورن رضه سان همڪار هوندو هو. پاڻ سڳورن رضه جن کان پوءِ حضرت امير رضه جن سان منسلڪ ٿيو. ”اصابه“ ۾ بيان ٿيل آهي ته سندس نالو اسلم ابي رافع قبضي آهي ۽ پاڻ رضه سڳورن جو آزاد ڪيل غلام هو ۽ ڪنيت سان مشهور هو. عام طرح اهو قول آهي ته سندس نالو ”اسلم“ هو. بخاري هو. شيخ نجاشي پنهنجي ڪتاب ۾ شڪ جو بيان ڪندي لکي ٿو ته سندس نالو ابورافع اسلم يا ابراهيم هو. جيئن اڳ ۾ بيان ٿيل آهي ته ابورافع پاڻ سڳورن رضه جو آزاد ڪيل غلام هو ۽ سندس نالو اسلم رکيو ويو هو. دراصل هو حضرت عباس رضه بن عبدالمطلب جو غلام هو ۽ هن پاڻ سڳورن رضه کي بخش ڪيو هو. ابورافع اسلم، حضرت عباس رضه جي اسلام آڻڻ جي

معيار سالڪان طريقت

خوشخبري جڏهن پاڻ سڳورن ﷺ کي پهچائي ته خوشي سبب کيس آزاد ڪري ڇڏيائون ۽ انهيءَ کان پوءِ احمد بن سعيد، جو حافظ مشهور آهي، انهيءَ به پنهنجي تاريخ جي ڪتاب ۾ انهيءَ ڳالهه کي نقل ڪيو آهي ته نالو ابي رافع ابراهيمي آهي. هو مڪه ۾ مسلمان ٿيو هو ۽ پوءِ مدينه ڏانهن هجرت ڪيائين. هر جهاد ۾ پاڻ سڳورن ﷺ سان گڏ هوندو هو ۽ پاڻ سڳورن ﷺ کان پوءِ حضرت علي رضه جن سان قريب ٿيو ۽ بيت المال جو نگران مقرر ٿيو ۽ انهن جي شهادت کان پوءِ حضرت امام حسن ع جي خدمت ۾ اچي رهيو ۽ پنجھتر سالن جي عمر ۾ وفات ڪري ويو. سندس پٽ جو نالو علي بن ابي رافع هو.

براء بن مالڪ بن النصر الانصاري

هيءُ حضرت براء پنهنجي وقت جو جليل القدر صحابي هو. اُحد جي جهاد ۽ ٻين جھادن ۾ پاڻ سڳورن ﷺ سان همراڪاب هوندو هو، دليريءَ ۾ بي مثال هو. دشمنن سان ميدان جنگ ۾ تنهن مقابلو ڪندو هو. حضرت عمر رضه جي زماني ۾ شوش جي فتح وقت شهيد ٿي ويو، اتي سندس قبر مشهور آهي ۽ مخلوق جي زيارت جو مرڪز آهي.

براء بن عازب الانصاري الحارثي الخزرجي

علامه حلي کيس مقبولين ۾ شمار ڪري ٿو. جنگ جمل، صفين ۽ نهروان ۾ حضرت امير سان گڏ هو. حضرت علي کان پوءِ ڪوفي ۾ سکونت اختيار ڪيائين ۽ مصعب بن زبير جي ڏينهن ۾ هو وفات ڪري ويو.

براء بن معرور بن صخر السلمي الخزرجي

هيءُ بزرگ انصاري عقبه اوليٰ جي نقيب مان هڪ هو. بني سلم بيان ٿو ڪري ته هن اڳ ۾ ڪنهن پادريءَ سان بيعت ڪئي هئي. پوءِ پنهنجو رخ ڪعبه ڏانهن ڪيائين. پنهنجي مال جو ٽيون حصو ڪنهن لاءِ وصيت ڪيو هئائين ۽ پاڻ سڳورن ﷺ جي مديني ۾ تشریف آوري کان اڳ وفات ڪري ويو هو ۽ هڪ مهيني کان پوءِ پاڻ سڳورا رضه مديني ۾ تشریف آور ٿيا ته اصحابن سان گڏ سندس قبر تي وڃي جنازي نماز پڙهيائون.

عقبه بن عمر بن ثعلبه الانصاري

ابومسعود بدري جي نالي سان مشهور آهي. ڇو ته سندس سکونت بدر ۾ هئي. بدر جي لڙائي ۾ سندس هجڻ ۾ اختلاف آهي ۽ حضرت علي رضه جي ساٿين مان هڪ ساٿي هو. هڪ دفعي حضرت علي رضه کيس ڪوفي جو خليفه مقرر ڪيو هو. ان کان چاليهه سال پوءِ وفات ڪري ويو. سندس وفات بابت بعض ڪوفي ۾ بعض مدينه منوره ۾ بيان ڪن ٿا.

حارث بن سراقه الانصاري

هيءُ غزوه بدر ۾ شهيد ٿيو سندس ماءُ جونالو حارث هو ۽ اها اس بن مالڪ جي پٽي هئي.

حارث بن النعمان بن نقيع الانصاري

هيءُ جليل القدر صحابي هو. سڀني جيڪن ۾ پاڻ سڳورن ﷺ جن سان شريڪ رهيو ۽ نهايت ثابت قدمي سان رڙهيو. حضرت جبرئيل عليه السلام کي به دفعا دحيه ڪلبي جي شڪل ۾ پاڻ سڳورن ﷺ جي آڏو ڏٺائين ۽ حضرت معاويه رضه جي وقت ۾ هو گذاري ويو.

حارث بن نعمان بن اميه الانصاري

هن جو ذڪر ڪتاب خلاصه ۾ مختصر طور بيان ٿيل آهي. هيءُ مقبولين منجهان هو. جنگ بدر ۽ جنگ احد ۾ شريڪ رهيو.

حارث بن هشام بن مثيره قريشي المخزومي

هيءُ حضرت جليل القدر صحابي ۽ معزز بن مان سو. خليفه ثاني جي رقت ۾ شام ملڪ ڏانهن جهاد ڪرڻ جي غرض سان روانو ٿيو مڪه وارا سندس حسن سلوڪ سبب کيس ڏاڍو چاهيندا هئا. روانه ٿيڻ وقت ڪجهه سفاڪو سانس عزت افزائي لاءِ گڏجي هليا. جدا ٿيڻ وقت هو روئڻ لڳا، کين تسلي ڏيندي چوڻ لڳو ته اوهان سان هيءُ مهنجي جدائي، الله تعاليٰ جي طرف منهنجو وجهڻ آهي. آخر شام جي علائقي ۾ جهاد ۾ مشغول ٿي ويو، اڳيئين جو سال بارهن هجري ۾ وفات ڪري ويو ۽ بعض جو چوڻ آهي ته يرموڪ جي واقعي ۾ گذاري ويو ۽ اهو واقعو 15ھ ۾ هو. ڪتاب ”اصابه“ ۾ مذڪور آهي سندس ڀاءُ ابو جهل ۽ سندس سوٽ خالد بن وليد ۽ سيد بني مخزوم هئا ڪنهن جو چوڻ آهي ته اسلام جي سابقين مان هو.

حارث بن غزبه انصاري

انصار مان هو ۽ حضرت امير ﷺ جي جماعت ۾ شامل هو.

عرفة ازدي انصاري

بعض عيبن کي نقطه سان پڙهن ٿا ۽ بعض غير نقطه سان. هيءُ انصاري ۽ اصحاب صفه مان هو.

مصعب بن عمير

هيءُ حضرت مهاجرين مان هو. مدينه منوره جا اڪثر ماڻهو هن جي تبليغ ۽ ارشاد سبب اسلام ۾ داخل ٿيا. روايت آهي ته جنگ اُحد ۾ اسلامي جهنڊو سندس هٿ ۾ هو. جڏهن سندس ساڄي هٿ کي ناڪاره ڪيو ويو ته هن پنهنجي کاٻي هٿ سان جهنڊي کي بلند رکيو ۽ کاٻو هٿ به جڏهن جدا ڪيو ويو ته هن پنهنجي بازو ۽ سيني جي سهاري سان جهنڊي کي بلند رکيو ۽ هيءُ آيت آخري دم تائين پڙهندو رهيو، وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ^(۱)

ترجمو: محمد ته رڳو هڪ رسول آهي، ان کان اڳ به رسول گذري چڪا آهن.

مشرڪ مٿس وار ڪيو ۽ شهادت حاصل ڪيائين.

چيو وڃي ٿو ته بي ثمري جو سندس اهو حال هو جو جڏهن شهيد ٿيو ته دنيوي سامان ۾ ڪيس هڪ ننڍڙي چادر کانسواءِ ٻيو ڪجهه ڪونه هو (ڪفن ڏيڻ وقت) جيڪڏهن ان سان سندس مٿو ڍڪيو پئي ويو ته پير اڳهاڙا رهن پيا.

اسيد بن حضير بن سماڪ انصاري اشهلي

مقبول صحابن مان هو. قرآن شريف نهايت سهڻو ۽ گهڻو پڙهندو هو ۽ بيان ڪيو ٿو وڃي ته ملائڪ سڳورا به سندس قرآن شريف سماعت ڪرڻ ايندا هئا. ويهين يا اڪويهين سال ۾ مدينه ۾ گذاري ويو ۽ بقيع ۾ دفن ڪيو ويو.

ابي بن ثابت انصاري

سندس شمار مقبول صحابن ۾ آهي. حسان بن ثابت جو ڀاءُ آهي. عقبه ۾ حاضر ٿيو ۽ جنگ بدر ۽ ٻن ٻين سڀني جنگين ۾ شريڪ هو. ٽئين خليفن جي وقت ۾ مدينه ۾ گذاري ويو.

ارقم بن ابي ارقم مخزومي

هن حضرت ستن يا ڏهن شخصن کان پوءِ اسلام آندو. اول مهاجرين ۾ هو پاڻ سڳورا ﷺ شروعاتي عرصو سندس گهر ۾ قيام ڪري اسلام جي دعوت ماڻهن کي ڏيندا رهيا. ارقم جو گهر صفا پهڙي وٽ هو. ان جي گهر ۾ چاليهن ماڻهن اسلام جو شرف حاصل ڪيو. انهن مان آخري عمر خطاب ﷺ هو. هن سال 50 هه ۾ وفات ڪئي. سندس عمر اسي سالن کان به مٿي هئي.

ثابت بن قيس بن شماس خزرجي انصاري

هن صحابي کي پاڻ سڳورن ﷺ جن جو قطب سڏيو وڃي ٿو. حضرت ابوبڪر ﷺ جي خلافت جي دور ۾ شهيد ٿيو.

ثابت بن ضحاڪ الخزرجي انصاري

هن صحابي کي خندق جي موقعي تي پاڻ سڳورن ﷺ پنهنجي سواري تي پيله سوار ڪيو ۽ کين وات ٻڌائيندو هليو ۽ سال 45ھ ۾ وفات ڪري ويو.

عباده بن صامت انصاري

هي بزرگ حضرت ابوذر رضه جو ڀائيٽو هو. فلسطين جي علائقي ۾ فوت ٿي ويو. بعض جو چوڻ آهي ته رمله ۾ فوت ٿي ويو.

حارث بن مالڪ انصاري

هيءُ اڪابرين صحابه ۾ سيد مختار هو. امام جعفر عليه السلام بيان فرمائين ٿا ته حضور اڪرم ﷺ جن صبح جي نماز کان پوءِ مسجد شريف ۾ تشریف فرما هئا ته هڪ نوجوان تي سندن نظر پئي جو بي خوابي سبب سندس مٿو ڀاري ۽ رنگ ڀيلو هو ۽ خود لاغر هو. پاڻ فرمايائون ته ڪهڙو سبب آهي جو تنهنجو هي حال ٿيو آهي؟ عرض ڪيائين يا رسول الله ﷺ! اوهين خوب ڄاڻو ٿا ته منهنجي حقيقت يقيناً مون کي غمزدہ ڪري ڇڏيو آهي. راتيون بيداريءَ ۾ ٿو گذاريان ۽ گرميءَ جا ڏينهن روزہ سان ٿو گذاريان ۽ منهنجي دل دنيا کان بيزار ٿي وئي آهي ۽ دنيا ۾ جو ڪجهه به آهي مڪر ۽ فريب آهي ۽ ڏسان ٿو ته عرش حساب لاءِ کڙو ڪيو ويو آهي ۽ ساري مخلوق گڏ ٿيل آهي. بهشت وارا، بهشت ۾ پنهنجين ڪرسين تي ويٺل آهن ۽ دوزخ وارا دوزخ ۾ عذاب هيٺ آهن.

پاڻ سڳورن ﷺ صحابه ڪرام کي فرمايو ته هي بنده اهو آهي، جنهن جي دل کي الله تعاليٰ ايمان جي نور سان روشن ڪيو آهي. بعد ۾ حارث کي فرمايائون ته پنهنجي دل کي انهيءَ حال تي ثابت قدم رک. (حارث عرض ڪيو) يا رسول الله ﷺ دعا گهرو ته مون کي الله تعاليٰ شهادت نصيب فرمائي، پاڻ سڳورن ﷺ جي دعا سان هو موته جي جنگ ۾ حضرت جعفر طيار رضه سان گڏ شهيد ٿيو.

عمرو بن أم مكتوم قرشي عامري

حضرت بي بي خديجه رضي الله عنها جو ڀاڻيڄو هو. سابقين اسلام ۾ داخل هو. پاڻ سڳورن ﷺ جن ڪيترا دفعا کيس مدينه جو نائب مقرر فرمايو هو. قادسيه جي جنگ ۾ شهيد ٿيو.

ابوطفيل عامر بن وائل الليثي (الڪناني)

غزوه أحد واري سال ۾ ڄائو هو. پاڻ سڳورن ﷺ جن جي لاڏاڻي وقت اٺن سالن جي عمر جو هو ۽ پاڻ سڳورن ﷺ کي ڏٺو هئائين. حضرت امير رضه کيس ڏاڍو گهرندو هو ۽ هيءُ سڀني جنگين ۾ ساڻس همراڪاب هوندو هو. سن 100 هجري ۾ وفات ڪري ويو.

مالڪ بن حارث بن اشتر نجفي

هس صحابي ﷺ جي وفات تي حضرت امير ﷺ کي بيحد صدمو رسيو ۽ چيائون ته هو منهنجي لاءِ ائين هو، جيئن مان پاڻ سڳورن ﷺ لاءِ هئس. جڏهن حضرت امير جي حڪم سان مصر تي امارت لاءِ وڃي رهيو هو ته معاويه جي چوڻ تي کيس ماکيءَ ۾ زهر ملائي ڏنو ويو ۽ اتي فوت ٿي ويو. سندس جنازي کي مدينه منوره ۾ آندو ويو ۽ سندس قبر اُتي ئي مشهور آهي.

زيد بن صوحان عبدي

ڪتاب ”خلاصہ“ ۾ کيس ابدالن ۾ شمار ڪيو ويو آهي. اصحاب حضرت امير عليه السلام مان هو. جنگ جمل ۾ شهيد ٿي ويو.

صعصعه بن صوحان عبدي

هيءُ صحابي پاڻ سڳورن ﷺ جي عهد ۾ مسلمان ٿيو حضرت علي حيدر ڪرار ﷺ جي خاص اصحابن مان هو. حضرت امام جعفر صادق ﷺ جن کان روايت آهي ته حضرت علي ﷺ جي جماعت مان پاڻ سڳورن ﷺ جي پيروي جو حق ادا ڪرڻ ۾ صعصعه ۽ ان جي جماعت جهڙو ٻيو ڪوبه نه هئ.

ربيع بن خيشم ثوري ڪوفي

هيءُ حضرات تابعين جي اٺن زاهدن مان هڪ هو. جنهن ۾ هرم بن حيان ۽ اويس قرني ۽ عامر بن عبد قيس آهن. سندس قبر رود خانه طوس ۾ آهي، جيڪو مشهد مقدس جي ويجهو آهي. ثقاف ۾ مروي آهي ته سندس قبر جي زيارت لاءِ حضرت امام علي بن موسيٰ رضا به متوجہ ٿيا هئا.

طرماح بن عدي بن حاتم

حضرت امير عليه السلام جي اڪابرین صحابه مان هو. فصاحت لساني ۾ مشهور هو.

سعید بن جبیر

هيءُ حضرت علم، زهد و تقويٰ جي صفتن سان موصوف هو، عبادت، ڪرامت ۽ خوارق ۾ معروف هو. يافعي پنهنجي تاريخ ۾ لکي ٿو ته کيس خُجاج جي حڪم سان 95ھ ۾ شهيد ڪيو ويو. سندس شهادت کان پوءِ اهو ظالم چاليهن ڏينهن کان وڌيڪ زندهه ڪونه رهي، سگهيو ۽ انهن ئي ڏينهن ۾ ڪنهن بزرگ خواب ۾ ڏٺو ته سعيد ان کي گريبان کان پڪڙي چئي رهيو آهي ته اي خدا تعاليٰ جا دشمن! مون کي ڪهڙي سبب ڪري قتل ڪيئي؟ سعيد جي عمر اڻٽاليه سال هئي ۽ سندس قبر واسط ۾ مشهور آهي.

ميشمر تمار ڪوفي

هيءُ بزرگ حضرت امير عليه السلام جي احبابن مان هڪ هو، ابن زياد کيس ڦاسيءَ ڇاڙهي شهيد ڪيو هو ۽ هن پنهنجي زبان سان حضرت امير عليه السلام کي به آگاه ڪري ڇڏيو هو ۽ منتظر هو ۽ پنهنجن مائٽن کي به ٻڌائي ڇڏيو هئائين ته ابن زياد مون کي حريث جي گهر ۾ ڦاسي تي ڇاڙهندو. چئن ڏينهن کان پوءِ مان ڏسان ٿو ته ٻن سوراخن مان رت ٽپڪي رهيو آهي.

چيو وڃي ٿو ته حريث جي گهر ۾ ڪجي جو وڻ هو. جڏهن به هيءُ بزرگ وڻ وٽان لنگهندو هو ته ان کي چونڊو هو: اي وڻ! تون منهنجي لاءِ تيار ٿي ۽ آءُ تنهنجي لاءِ تيار آهيان، جڏهن مون کي ڦاسيءَ تي ڇاڙهيو وڃي نه بقدر حيات غذا رساڻج، آخري انجام جو احوال عام ماڻهن کي به ٻڌائيندو رهندو هو. ابوحامد تمار کان روايت آهي ته هڪ جسي جي ڏينهن درياھ فرات ۾ ميشمر سان گڏ ٻيڙيءَ ۾ مان به سوار هئس نه اوچتو سخت طوفان لهي پيو ۽ تيز ٿيندو ويو ته ميشمر ان ٻيڙي مان لهي پيو ۽ طوفان جي حالات خصوصيات تي فڪري نظر وجهندي، ٻيڙي وارن کي چون لڳو ته طوفان تيز ٿيندو ويندو ۽ ٻيڙيءَ کي بند ڪري ڇڏيو ۽ هي علامتون آهي آهن جو اڄ معاويہ مري ويو هوندو. آخر ۾ اها خبر ظاهر ٿي ۽ سچ نڪتو.

حبيب بن مظاهر انصاري

هيءُ اڪابرين تابعين مان هو روضة الشهداء ۾ مذكور آهي ته حبيب بن مظاهر صاحب ڪمال و جمال هو. ڪربلا وقت پوڙهو هو ۽ حافظ القرآن هو. هر رات ۾ عشاء کان وٺي صبح تائين روزانو قرآن جو ختم ڪري حضرت رسالت ﷺ جن جي خدمت ۾ ايصال ثواب ڪندو هو. اڪثر وقت حضرت امير عليه السلام سان گڏ گذاريائين. بعد ۾ حضرت اسام عليه السلام سان ڪربلا ۾ شهيد ٿي جنت ۾ پهتو.

رشيد هجري

حضرت امير المؤمنين علي عليه السلام جي احباب مان هو. پاڻ سڳورن ﷺ کيس رشيد البلايا جي نالي سان سڏيو. اهو اشارو انهيءَ ڳالهه ڏانهن آهي ته امير عليه السلام جي محبت جي جرم ۾ کيس تڪليف ده طريقي سان شهيد ڪيو ويندو ۽ کيس خبر هئي. پيو ته پاڻ سڳورن ﷺ کيس خوابن جي علم ۽ مشڪلات جي علم جي به تعليم ڏني هئي، ايسٽائين جو جنهن کي به هي چون چاهيندو هو ته فلاڻي ڏينهن، فلاڻي وقت ۽ فلاڻي جاءِ تي مري ويندو ته ائين ئي ٿيندو هو.

چيو وڃي ٿو ته زياد جي پٽ کيس چيو ته ڇا توکي تنهنجي صاحب ٻڌايو آهي ته منهنجو موت ڪهڙي طرح ٿيندو؟ جواب ۾ چيائين ته هاڻو! مون کي ان جي تبيري لاءِ زور پريڻدين، ليڪن بلڪل انڪار ڪندس ته منهنجن هٿن پيرن کي پڇي وڍي ڇڏيندين. ابن زياد چيو ته

معیار سالکان طریقت

والله! تون ڪوڙ ٿو ڳالهائين. هٿن پيرن توڙڙ سان گڏ گهر کان به نيڪالي ڏني ويندي. چون ٿا ته هڪ موقعي تي هن قلم، ڪاغذ گهرائي آئنده ايندڙ واقعن جو بيان لکرايو ۽ چيائين ته زياد جي پٽ کي دروازي تي لٽڪائي اچو ته جيئن هو پاڻ کي بُري عاقبت کان بچائي. اهو جڏهن ابن زياد ٻڌو ته سخت غضب ۾ اچي حڪم ڪيائين ته سندس سر وڍي کيس ڦاسيءَ تي لٽڪايو وڃي.

ثابت بن بنائي

مليل باءِ کان پوءِ به نون، درميان ۾ الف قبيلہ ٻُنانہ سان منسوب ۽ سندس ڪنيت ابوفضالہ، ڄاول بدر ۾، حضرت امير عليه السلام جو پيارو صحابي جنگ صفين ۾ شهيد ٿيو.

جعده همداني

جعده: جيمر تي پيش ۽ عين تي زبر ۽ تاءِ تائيت جي آهي، همدان قبيلي مان هو ۽ پاڻ سڳورن عليه السلام کان پوءِ سندن اولاد امام حسن عليه السلام ۽ امام حسين عليه السلام جي خدمت ۾ رهيو ۽ آخر ۾ علي زين العابدين جن جي خدمت ڪيائين.

مقداد بن اسود

وصاع بنت زبير بن عبدالمطلب سندس گهر واري هئي ۽ هيءُ شيعه علي بن ابي طالب عليه السلام ۽ بزرگ هستي هو. قديم الاسلام هو ۽ پاڻ سڳورن عليه السلام سان غزوات ۾ شريڪ هوندو هو. صحيح ترمذي ۾ مذڪور آهي ته پاڻ سڳورن فرمايو ته، ان الله تبارك و تعاليٰ امرني بحب اربعة و اخبرني بحبهم و هم علي و مقداد و سلمان و ابوذر⁽¹⁾

ترجمو: الله تعاليٰ مون کي چئن شخصن سان محبت ڪرڻ جو حڪم ڏنو آهي ۽ هن مون کي ٻڌايو آهي ته مان انهن سان محبت ڪريان. اهي هي آهن: علي، مقداد، سلمان ۽ ابوذر رضي الله عنهم

۽ جامع صغير ۾ شيخ جلال الدين سيوطي شافعي بيان ڪيو آهي ته پاڻ سڳورن عليه السلام جن فرمايو ته:

(2) ان الجنة تشاق الي اربعة علي و عمار و سلمان و مقداد.

(ترجمو بيشڪ بهشت چئن شخصن لاءِ مشتاق آهي علي، عمار، سلمان ۽ مقداد رضي الله عنهم)

سندس مناقب لاتعداد ۽ ڳاڻائي کان وڌيڪ آهن. سندس وفات جو سن 33 هه آهي.

(1) ترمذي هن حديث کي غريب ڄاڻايو آهي. جامع ترمذي جي حديث 2572 ۾ ثلاثه جو لفظ آهي ۽ مقداد جو نالو ڪونه آهي.

(2) تفسير ابن ڪثير ص 169 ج 1- مجمع الزائد ص 117-118 ج 9.

قیس بن سعد بن عبادہ انصاري

هيءُ حضرت ابوتراب عليه السلام جو دوست ۽ آزاد ڪيل غلام هو ۽ حضرت امير عليه السلام کان پوءِ حضرت امام حسن عليه السلام جن جي خاص احبابن ۾ شامل ٿيو. پاڻ جملہ سادات طلس مان آهي، منجهن چار افراد هي آهن. (1) قيس بن سعد، (2) عبدالله بن زبير، (3) احنف بن قيس، (4) شريح قاضي. طلس معنيٰ آهي عرب، جن کي قدرتي طرح ڏاڙهيءَ جا وار نه هجن. چيو وڃي ٿو ته قيس ۽ سندس پيءُ سعد جي قد جي ڊيگهه ڏهه گراننيون هئي. انهن جي گرانٽ اسان جي ٻانهن جي برابر هئي.

سعد، سندس پيءُ ۽ سندس ڏاڏو دور جاهليت يا اسلامي دور ٻنهي وقت پنهنجي قوم جو وڏو ٿي رهيو آهي. سندس دسترخوان هر عام ۽ خاص لاءِ ڪليل هوندو هو. قيس، حضرت رسالت مآب جن جي نزديڪ عهديدار برائي سلاطين هو. بعد ۾ حضرت امام حسن عليه السلام جن سان گڏ مدينه ۾ کيس جزوي زهر ڏنو ويو ۽ معاويه جي آخري ڏينهن ۾ وفات ڪري ويو.

حسان بن ثابت انصاري

هيءُ حضرت جليل القدر انصار صحابن مان هو ۽ حضرت سيد المرسلين عليه الصلوة والسلام جن جو مداح هو. پاڻ سڳورن عليه السلام جن معراج جي رات عرش جي قريب ياقوت احمر جي دروازه سميت محل ڏٺو، جبرئيل عليه السلام کان دريافت فرمايائون، جنهن ٻڌايو ته اهو محل، اوهان جي امت جي شاعرن جي مرادن جو خزانو آهي ۽ ان جي ڪنجي شاعرن جي زبان آهي ۽ فرمايائون مون کي ٻڌايو ويو آهي ته اهو تحفو ڪنهن لاءِ ٿيندو. ٻئي ڏينهن صبح جو حسان عليه السلام پاڻ سڳورن عليه السلام جي مدح ۾ قصيده پيش ڪيو قصيده جي اول شعر ۾ ئي سندن مدح هئي. پاڻ سڳورن عليه السلام داد ڏنو ۽ اها خبر فرمايائون ته: واللہ ڪنز تحت العرش مفتاحها السنة الشعراء. اهوئي مضمون درست آهي.

ابوهريره رضي الله عنه

پاڻ سڳورن عليه السلام جن جو پيارو صحابي عليه السلام ۽ صاحب باطن هو. صحيح بخاري ۾ مذڪور آهي ته ابوهريره بيان ڪيو ته:

حَفِظْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَغَاثَانَ فَمَا أَحَدُهُمَا فَبَشْتُهُ وَأَمَّا الْآخَرُ فَلَوْ بَشْتُهُ قُطِعَ هَذَا الْبَلْعُومُ.⁽¹⁾

ترجمو: مون رسول الله عليه السلام کان (علم جا) ٻه برتن سکيا آهن، جن مان هڪ کي ظاهر ڪري چڪو آهيان ۽ جيڪڏهن ٻئي کي ظاهر ڪريان ته منهنجي خلق کي ڪپيو وڃي.

عصام یمینی مرادی

حضرت اویس قرنی جو چاچو هو. پاڻ سڳورن ﷺ جي زماني ۾ قطب ۽ ابدال جي نعمت سان نوازيل هو. اهڙي طرح ارباب مڪاشفات اهو ٻڌائين ٿا ته ان کان پوءِ انهي نعمت جو شرف نالي احمد بن عطاء کي حاصل ٿيو، جو مڪه ۽ مدينه جي وچ واري علائقي ۾ رهندو هو.

خيرالتابعين سهيل یمینی اویس قرنی

اویس قرنی بن عامر مرادی ٻڌائي ٿو ته سندس حیثیت امت محمدیه ۾ اهڙي طرح آهي جهڙي طرح حضرت موسیٰ جي امت ۾ سرخ اسود جي هئي. متقدمین اکابرین هڪ ٻئي سان زباني گفتگو ذریعی امور حقیقت جي معلومات حاصل ڪري پنهنجي قلبي آڇ کي تسکین ڏيندا هئا. اهڙي طرح سڀني انهيءَ وصف تي جنهن جو بنياد اویس رکيو، دین محمدی ﷺ جي آبیاري ڪندا رهن ٿا ۽ اهو طریقو سلسلہ اویسیہ ڏانهن منسوب آهي.

انهيءَ متعلق سلالۃ السادات، صاحب کرامت قدوة الواصلین عارف معارف یقین، میر سعدالله سورتی در رسالہ اجازت نامہ اش دران طریقہ نوشتہ... کمال السرمذ والخمول والعزلة عن الخلق والتوکل والتسليم والجود والشفقة و الخدمة والخلق باخلاقه ﷺ ظاهرا وباطنا واكثر ذکرهم لا إله إلا انت اکفني.

ترجمو: هو دائمي گمنامي ۽ خلق کان تنهائي واري زندگي گذاريندو هو، سندس مزاج ۾ توکل، تسليم ۽ سخاوت ۽ شفقت ۽ خلق جي خدمت واريون وصفون هيون اخلاق ۾ پاڻ سڳورن ﷺ جي پیروي ڪندڙ هو. ظاهر ۽ باطن ۾ اڪثر سندس ذکر هيءُ هوندو هو: لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَكْفِنِي.

سند

قَدْ وَصَلَ الْقَيْضُ إِلَهِي أَشْرَفِ الْمَوْجُودَاتِ صَاحِبِ مَقَامِ الْمُخْمُودِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ مُصْطَفِيٍّ ﷺ، وَبِهِ إِلَى الْإِمَامِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ وَبِهِ إِلَى قُطْبِ الْأَقْطَابِ أَوَيْسِ بْنِ عَامِرٍ قُرْنِيِّ وَبِهِ إِلَى مُوسَى بْنِ يَزِيدَ وَبِهِ إِبْرَاهِيمَ وَبِهِ إِلَى الشَّافِقِ الْبَلْخِيِّ وَبِهِ إِلَى خَاتِمِ الْأَصْمَرِ وَبِهِ إِلَى ثَرَابِ النَّحْشَبِيِّ وَبِهِ إِلَى حُسَيْنِ الْبَازِيَارِ وَبِهِ إِلَى أَبِي إِسْحَاقِ الْكَادُورِيِّ وَبِهِ إِلَى أَبِي عَمَرَ الْأَصْطَحْرِيِّ وَبِهِ إِلَى أَبِي مُحَمَّدٍ جَعْفَرٍ وَبِهِ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُفَيْفِ وَبِهِ إِلَى حُسَيْنِ الْبَازِيَارِ وَبِهِ إِلَى أَبِي إِسْحَاقِ الْكَادُورِيِّ وَبِهِ إِلَى الشَّيْخِ دَانِيَالِ الْمُنْخَنِجِيِّ وَبِهِ إِلَى الشَّمْسِ الدِّينِ وَبِهِ إِلَى زُكْنِ الدِّينِ وَبِهِ إِلَى غَوْثِ الثَّقَلَيْنِ جَلَالِ الْمِلَّةِ وَالْحَقِّ الْحُسَيْنِيِّ وَبِهِ إِلَى ثَرَابِ أَقْدَامِهِمْ سَعْدَ اللَّهِ وَبِهِ إِلَى مَسْعُودِ الْإِسْفَرَايِينِيِّ وَبِهِ إِلَى قُطْبِ الْأَقْطَابِ وَلِيِّ أَمْرِنَا السَّيِّدِ عَبْدِ الشَّكُورِ دَائِمِ الْخَضِرِ وَبِهِ إِلَى ثَرَابِ أَقْدَامِهِمْ سَعْدَ اللَّهِ.

غوث المتأخرين سيد محمد نوربخش پنهنجي تصنيف شجره اولياء ۾ لکي ٿو ته: ”اویس قرنی المجذوب قدس سره هو الذي وصفه رسول الله ﷺ بولايته وقال اني لاجد نفس الرحمن من جانب اليمن.

ترجمو: پاڻ فرمايو ته: اويس قرني قدس سره مجذوب هو. جنهن جي تعريف رسول اڪرم ﷺ جن فرمائي ۽ اويس قرني بعض راتين لاءِ چوندو هو ته هذه ليلة الركوع (يعني هيءَ ركوع جي رات آهي) ۽ وري ڪا رات ٻيئي آه و زاريءَ ۾ گذاريندو هو ۽ اهڙي طرح وري ڪڏهن چوندو هو ته هذه ليلة السجود (يعني هيءَ سجدي جي رات آهي) ۽ عشاء جي نماز کان وٺي صبح تائين سجي ۾ رات گذاريندو هو) ۽ چوندو هو ته مان ساري رات هڪ سجي ۽ هڪ ركوع ۾ گذارڻ جي طاقت رکڻ ٿو ۽ حسرت سان چوندو هو ته ڪاش! ازل کان وٺي ابد تائين هڪ ئي رات هجي ته مان هڪ ئي ركوع ۽ هڪ ئي سجي ۾ اها رات بسر ڪريان. چيو وڃي ٿو ته اويس جي والده به صاحب نفس هئي ۽ هڪ ڏينهن اويس پنهنجي ماءُ کان اجازت گهري ته مون کي جيڪڏهن اجازت ڏين ته مان پنهنجي پيغمبر (ﷺ) جي زيارت ڪري اچان. چيائين ته ڀلي وڃ. مگر جيڪڏهن پاڻ سڳورا ﷺ پنهنجي جڳهه تي موجود نه هجن ته ترسي نه پئج، بلڪ جلدي واپس هليو اچ. انهيءَ شرط موجب جڏهن اويس مديني ۾ پهتو ته پاڻ سڳورا ﷺ موجود ڪونه هئا. اويس واپس هليو آيو. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ پاڻ سڳورا ﷺ جڏهن پنهنجي گهر ۾ تشريف فرما ٿيا ته هڪ نئين نورانيت جو اثر محسوس ڪيائون، دريافت ڪرڻ تي کين ٻڌايو ويو ته هڪ اڻ سوار شخص آيو هو. پنهنجو نالو اويس ٻڌائي پيو وري واپس هليو ويو. پاڻ فرمايائون ته اهو نور ان جوئي هديءَ آهي جو رکي ويو.

منقول آهي ته قيامت جي ڏينهن ستر ملائڪ اويس جي شڪل ۽ صورت ۾ هوندا، جيڪي کيس پنهنجي حلقه ۾ وٺي بهشت ڏانهن روانا ٿي کيس پهچائي ايندا ته جيئن کيس مخلوق سڃاڻي نه سگهي، ڇو ته دنيا ۾ به هن مخلوق کان روپوشي اختيار ڪئي هئي. اهڙيءَ طرح جو ڪنهن کي به خبر ڪونه هئي ته ڪير آهي ۽ ڪٿي آهي قيامت ۾ به سندس پرده داري کي قائم رکيو ويندو.

سرور ڪائنات، فخر موجودات، افضل الصلوات و اڪمل التحيات عليه وآله فرمايو آهي ته منهنجي امت ۾ هڪ اهڙو شخص آهي جنهن جي شفاعت سان قبيله ربيع ۽ مضر جي پڪرين ۽ رڍن جي وارن جي برابر گنهگارن کي بخشيو ويندو. انهيءَ زماني ۾ انهن کان وڌيڪ ڪنهن به عرب قبيله ۾ رڍون، پڪريون ڪونه هيون.

روايت ۾ آهي ته حضور اڪرم ﷺ جن وفات وقت فرمايو ته منهنجو پيراهن اويس قرني کي ڏجو. کيس منهنجا سلام پهچائجو ۽ منهنجي امت لاءِ دعاءِ شفاعت ڪرڻ جو به پيغام پهچائجو. جڏهن صحابه رضه عرض ڪيو ته اوهان جي پيراهن (لباس) جو حقدار ڪير آهي. فرمايائون ته اويس!

پاڻ سڳورن ﷺ جن جي رحلت کان پوءِ خليفه ثاني ۽ مرتضيٰ علي عليه السلام جڏهن ڪوفه ۾ پهتا ته حضرت فاروق رضه نجد وارن⁽¹⁾ کان پڇيو ته ڪو قرن جو ماڻهو آهي ته ماڻهو

⁽¹⁾ صحيح هي آهي ته پاڻ يمن وارن کان پڇيائون ڇاڪاڻ ته ”قرن“ يمن جو شهر آهي، نه نجد جو.

معيار سالڪان طريقت

مڙي آيا. ڪانئن اويس قرني بابت دريافت ڪيائين ته ان جو ڪنهن کي ڪو ڏس پتو آهي. انهن مان ڪنهن ٻڌايو ته اسان کي پوري طرح ته خبر ڪونه آهي، البتہ هڪ اويس نالي شخص ديوانو آهي، ۽ وادي ۾ اٺ چاريندو آهي. مستانگي ۾ هوندو آهي. ماڻهو ڪانئس وحشت سبب دور پڇندا آهن. سندس خوراڪ رُڪي خشڪ ماني ۽ ماءُ سان گڏ ڪائيندو آهي. حضرت فاروق رضي الله عنه پنهنجي ساٿيءَ سان گڏ جڏهن اتي پهتو ته ڏٺائين حضرت اويس نماز ۾ مشغول هو. جڏهن نماز پوري ڪيائين ته پاڻ اڳتي وڌي آيا ۽ سفيدي نور واري نشاني سندس هٿ تي ڏٺائون جنهن نشاني بابت پاڻ سڳورن عليه السلام خبر ڏني هئي.

سندس هٿ کي چمپائون ۽ پاڻ سڳورن عليه السلام جا سلام پهچايائون ۽ پيراهن پيش ڪندي کيس اُمت جي شفاعت لاءِ دعا جي درخواست ڪيائون. حضرت اويس چند قدم پري ٿي سڄدي ۾ ڪري پيو ۽ چوڻ لڳو ته يا الله! ايستائين پاڻ سڳورن عليه السلام جو موڪليل پيراهن ڪونه ڏيکيندس، جيستائين سندن اُمت کي نه بخشيندين. غيبي خطاب ٿيو ته لباس ڍڪ اسان تنهنجي سفارش تي ڪجهه ماڻهن جي مغفرت ڪري ڇڏي. دعا ۾ مشغول ٿي رهيو ته فاروق رضي الله عنه سندس مٿي تي اهو پيراهن رکندڻ چيو ته پاءُ! سڄدي کان مٿو ڪڍي چيائين ته هرگز پيراهن نه پهريان ها، جيستائين ساري اُمت کي نه بخشايان ها. هاڻي به قبيلہ ربيع ۽ نصر جي بڪرين جي ڌڻ جي وارن جي برابر اُمت جي ماڻهن کي بخشيو ويو آهي. فاروق رضي الله عنه جڏهن اهو شرف ڏنو. چوڻ لڳو ته ڪير آهي جو مون کان هيءُ خلافت وٺي. چيائينس ته اچلي ڇڏا! پوءِ جنهن کي وڻندي اهو ڪڍندو. فاروق رضي الله عنه کيس چيو ته پاڻ سڳورن عليه السلام جن جي زيارت لاءِ چونه آئين. چيائين ته توهان پاڻ سڳورن کي ڏنو آهي. چيائين ته هاڻو! جنهن ڏينهن پاڻ سڳورن عليه السلام جو ڏند مبارڪ شهيد ٿيو ته اوهان سندن چهرو مبارڪ ڏنو هو. چيائين هاڻو! پوءِ اوهان اتباع سنت چونه ڪيو ۽ پنهنجو وات سڳورو کولي ڏيکاريائين ته سندس وات ۾ هڪ ڏند به ڪونه هو ۽ چيائين ته انهيءَ گمان ۾ ته الائي ڪهڙو ڏند شهيد ٿيو آهي. مون سڀني ڏندن کي توڙي ڇڏيو. فاروق رضي الله عنه دعا لاءِ عرض ڪيو، چيائين ته مان دعا ڪندو آهيان، اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُؤْمِنِينَ اَگَرِ مُؤْمِنِ آهين ته توکي فائدو رسندو. ورنه ڪونه! عرض ڪيائين ته وصيت فرما! چيائين ته اي عمر! تون خدا تعاليٰ کي سڃاڻين ٿو. چيائين هاڻو! فرمايائين ته بس، ٻئي ڪنهن کي به نه سڃاڻ! چيائين ته وڌيڪ (وصيت) ڪر. فرمايائين الله تعاليٰ توکي سڃاڻي ٿو. چيائين ته هاڻو فرمايائين ته اهوئي بهتر آهي ته توکي الله کانسواءِ ٻيو ڪوبه نه سڃاڻي. حضرت فاروق رضي الله عنه ڪا شيءِ سندس اڳيان نذرانہ طور پيش ڪئي. پاڻ رضي الله عنه پنهنجي کيسي مان ٻه درهم ڪڍي، ڏيکاريندي چيو ته هيءُ مون کي اُنن چارڻ جو معاوضو مليو آهي. جيڪڏهن اوهان ضمانت ڏيو ته هن درهمن جي خرچ ٿيڻ کان اڳ مون کي موت نه ماريندو ته مان نذرانو وٺان، ورنه هي ٻه درهم مون لاءِ ڪافي آهن. فرمايائين ته تڪليف معاف ڪجو قيامت قريب آهي ۽ آخرت جي سامان جي فڪر ۾ لڳل آهيان. چون ٿا ته ان کانپوءِ اويس قرني رضي الله عنه اهڙو گم ٿي ويو جو کيس ڪنهن به نه ڏٺو، مگر آخري عمر ۾ سن 3 رجب 37ھ ۾ حضرت علي رضي الله عنه جي رفاقت ۾ جنگ صفين ۾ وڙهندي شهيد ٿي ويو.

۽ ڪتاب شواهد النبوة ۾ لکيل آهي ته آخري عمر ۾ جهاد جي غرض سان آذربائيجان ويو اتي وفات ڪيائين. سندس دوستن ڪفن، دفن ڪيو، ليڪن سندس ڪفن ان جي گودڙيءَ مان نڪتو، جو انسان جو هٿ جو اٿيل ڪونه هو ۽ ايتري قدر جو جيستائين ان کي چڪيو پيو وڃي اهو دراز ٿيندو پيو وڃي. سندس قبر اتي آهي ۽ سفيد پٿر سان جڙيل آهي ۽ زيارتي ويندا رهندا آهن، العلم عندالله.

سلمان فارسي رضيه الله عنه

پاڻ سڳورن رضيه الله عنه جن جو آزاد ڪيل غلام ۽ خدمتگار هو ۽ پاڻ سڳورن رضيه الله عنه، سلمان رضيه الله عنه جي حق ۾ فرمايو ته سلمان مٺا اهل بيت يعني سلمان اسان جي اهل بيت مان آهي. سندس نسب منوچهر سان ملي ٿو، جنهن جو نالو ماهيه بن بدخشان بن ادرخش هو ۽ هڪ ڳوٺ ۾ رهندڙ هو. عبدالله روايت ٿو ڪري ته مون کي سلمان رضيه الله عنه ٻڌايو ته مان هڪ ڳوٺ ۾ رهندو هئس منهنجو پيءُ زميندار هو ۽ اسان باهه جي پوڄا ڪندا هئاسون، يعني اسان جو مذهب آتش پرستي هو. مون کي پنهنجي پيءُ هڪ ڏينهن زمين جي سنڀال لاءِ موڪليو ته مان رستي ۾ هڪ گرجا ڏٺو جنهن ۾ هڪ جماعت عبادت حق ۾ مشغول هئي. انهن جو طريقو مون کي ڏاڍو پسند آيو ۽ انهيءَ ملت ۾ شامل ٿي ويس ۽ جڏهن اها خبر منهنجي پيءُ کي پئي ته اُن مون کي قيد ۾ بند ڪري ڇڏيو. مان ڪنهن طريقي سان قيد مان جان ڇڏائي قافلي سان جيڪو شام ملڪ ڏانهن وڃي رهيو گڏجي اوڏانهن روانو ٿي ويس ۽ اتي جي گرجا ۾ هڪ وڏي راهب جي خدمت ۾ رهيس. پادري فوت ٿيڻ وقت موصل ۾ رهندڙ عموريه جي راهب جو ڏس ڏنو ته هن وقت اهوئي حق جي اطاعت ڪندڙ آهي ۽ هڪ مدت انهيءَ جي خدمت ۾ رهيس. انهيءَ به وفات وقت مون کي آخر الزمان پيغمبر عليه الصلوة والسلام جي ظهور جي خبر ٻڌائي ته هو عرب ملڪ ۾ ظاهر ٿيڻ وارو آهي. اتي حاضر ٿج. پوءِ حجاز ڏانهن ويندڙ هڪڙي قافلي سان گڏ حجاز ڏانهن روانو ٿيس. وادي القريٰ ۾ پهچي قافلي وارن مون کي هڪ يهودي جي هٿ وڪرو ڪري ڇڏيو. ان يهودي وري مون کي پنهنجي سوٽ جي هٿ وڪرو ڪري ڇڏيو. پوءِ ان سان گڏجي مدينه پهتس انهن ئي ڏينهن ۾ پيغمبر رضيه الله عنه جي آمد جي خبر ٻڌم ته قبا محل ۾ تشریف فرما ٿيا آهن، شام جي نماز وقت، قبا ۾ سندن خدمت ۾ حاضر ٿي ڪلمه توحيد پڙهي مسلمان ٿيس ۽ کين سمورو سربستو احوال ٻڌايم. پاڻ رضيه الله عنه فرمايو ته يهوديءَ کان پنهنجي آزادي حاصل ڪرڻ لاءِ ڳالهه ڪر. پوءِ مالڪ سان پاڻ ڳالهائيم جنهن چيو ته آزاديءَ جي عيوض ۾ ٽي سو پودا ڪجيءَ، جا ڦرندڙ کپن ۽ چاليهه وقيهه سون ڪپي. اهو احوال پاڻ سڳورن رضيه الله عنه کي عرض ڪيم. پاڻ سڳورن رضيه الله عنه ٽي سو ڪجيءَ، جا پودا اصحابن رضي الله عنهم کان پنهنجي هٿن مبارڪن سان گڏجي زمين ۾ لڳايا، جن سال جي اندر ڦر پيدا ڪيو ۽ انهيءَ دوران مال غنيمت ۾ بيضي جيترو سون جو ڳنڍو پاڻ سڳورن رضيه الله عنه کي مليو. پاڻ سڳورن رضيه الله عنه مون کي سڏائي، منهنجي حوالي ڪيو ۽ فرمايو ته باغ جي مالڪ يهودي کي ڏئي، پنهنجي آزادي حاصل ڪر. اهڙي طرح يهوديءَ کان آزادي حاصل ڪري پاڻ سڳورن رضيه الله عنه جي خدمت ۾ خادم ٿي رهڻ لڳس. هڪ ڏينهن پاڻ سڳورن رضيه الله عنه حضرت علي عليه السلام کي فرمايو ته منهنجي آزاديءَ جو پروانو لکي ڇڏ حضرت

معيار سالڪان طريقت

سلمان فارسي جي عمر بابت ٻه روايتون آهن، هڪ روايت ۾ سندس عمر جو انگ اڍائي سو ورهيه ٻڌايو ويو آهي ۽ ٻي روايت ۾ ساڍا ٽي سو ورهيه بيان ڪيو ويو آهي. احسن الكبار ۾ مرتضويٰ مناقب ۾ مذڪور آهي ته خليفه ثاني عليه السلام جي وقت ۾ هڪڙي ڏينهن حضرت امير المؤمنين علي عليه السلام صحابه رضوان الله عليهم جي مجلس ۾ ويٺي فرمايو ته اڄ رات خواب ۾ مون کي حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته مدائن ۾ سلمان عليه السلام فوت ٿي ويو آهي، تون جلد پهچي ان جو ڪفن دفن ڪر. بعض صحابه رضوان الله عليهم اجمعين ٺٺولي ڪندي چوڻ لڳا ته سندس ڪفن بيت المال مان ڪٿي ويندا؟ فرمايائون ته سلمان عليه السلام ان کان بي نياز آهي. انهي وقت ان شهر ڏانهن روانا ٿيا جماعت به ٿورو پنڌ ساڻ هلي، انهيءَ دوران حضرت امير عليه السلام نظر کان غائب ٿي ويا ۽ سلمان عليه السلام جو ڪفن دفن ڪري ظهر جي نماز ۾ وري مدينه طيبه ۾ اچي پهتا. فرمايائون ته سلمان عليه السلام کي قبر ۾ دفن ڪري آيس، انڪاري ماڻهن اها تاريخ لکي ڇڏي هئي. مدت کان پوءِ خط پهتو ته فلاڻي ڏينهن سلمان عليه السلام فوت ٿي ويو. اڃانڪ غيب مان هڪ شخص اچي ظاهر ٿيو. سلمان عليه السلام جو ڪفن دفن ڪري ۽ ان کي قبر ۾ دفن ڪري پوءِ غائب ٿي ويو. ڪتاب شواهد النبوة ۾ ان واقعي کي حضرت عثمان رضي الله عنه جي خلافت واري دور ۾ ذڪر ڪيو ويو آهي ۽ حبيب السير ۾ شافعي جي روايت آهي ته اهو واقعو حضرت علي عليه السلام جي دور خلافت ۾ ٿيو.

عمار بن ياسر

سندس پيءُ جو نالو ياسر هو ۽ والده جو نالو سميه هو. اها ڪافرن جي تشدد سان هلاڪ ٿي وئي. پاڻ حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جي امت جي پهرئين شهيد پياڻي آهي. جڏهن پاڻ سڳورا مدينه شريف هجرت ڪري ويا ۽ بن يثيمن کان زمين جو ٽڪرو خريد ڪري مسجد جي تعمير ۾ مشغول ٿي ويا. ان وقت صحابه رضي الله عنهم مان هر هڪ، هڪ هڪ سِرَ ڏوئي رهيو هو، ليڪن عمار بن ياسر ٻه ٻه سرون ڏوئي رهيو هو. پاڻ فرمايائون ته آفرين آفرين اي عمار⁽¹⁾

يا ويح عمار تقتله فئة باغية

ترجمو: آفرين آفرين اي عمار! کيس باغي فرقو قتل ڪندو

يعني عمار توکي باغين جو هڪ ٽولو قتل ڪندو ۽ جنگ صفيين ۾ حضرت علي عليه السلام جي طرفان وڙهيو ۽ زخمي ٿي پيو. کيس ڪشي شامياني ۾ آندو ويو. سخت زخمن جي ڪري بيتاب ٿيو، پاڻي طاب ڪيائين. سندس غلام ڪير جو پيالو پري آندو. ڪير جي پيالي تي الله اڪبر جي تڪبير جو نعرو هنيائين. ٿورو ڪير پي چيائين ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن سچ فرمايو ته دنيا ۾ آخري شيءِ جيڪا تنهنجي نصيب ۾ هوندي سا ڪير هوندو ۽ توکي باغي ماريوندا ۽ تنهنجو قتل جبرئيل ۽ ميڪائيل جي درميان ٿيندو. پوءِ ڪلمه شهادت پڙهي گذاري ويو. رضي الله عنه سن 37 هه ۾ گذاري ويو.

⁽¹⁾ بخاري حديث: 2812/447 متن ۾ حديث جا لفظ واضع ناهن

ابي مقدم تشریح بن زید حارثي

هن حضرت شاه ولايت کان فيض حاصل ڪيو هو. سندس عمر هڪ سو ويه سال هئي سن 66ھ ۾ گذاري ويو.

عبدالله مڪي

هيءُ حضور اڪرم ﷺ جن جو علمدار هو ۽ طريقت ۾ حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعالى عنه امير المؤمنين حضرت علي عليه السلام کان فيض حاصل ڪيو هئائين. قطب مدار آسمان ولايت شاه بديع الدين مدار جي نسبت طريقت ان تائين پهچي ٿي. اهڙي طرح سندس طيفورية الساميه جي سلسلي جي نسبت شيخ طيفور شامي تائين پهچي ٿي ۽ ان حضرت جي نسبت يمين الدين شامي سان ۽ يمين الدين شامي جي شيخ عبدالله حامل لواء رسول الله ﷺ جن کان حاصل ڪيل آهي.

سندس ڊگهي عمر جا سبب گهٽ آهن. تعجب خيز ڳالهه آهي ته قطب مدار بديع الزمان شاه مدار کان وٺي مير سعدالله سورتني تائين ايڏي ڊگهي ۽ طويل عرصي ۾ ٻن واسطن کان وڌيڪ ڪونه ٿيا آهن. هڪ شيخ محمود اسفرايني ۽ ٻيو سيد عبدالشڪور دايم الحضور مرشد ”مير مذڪور“ ۾ اها حقيقت رساله سيد الانبياء کان نقل ڪئي وئي آهي.

بلال بن رباح حبشي

سندس ڪنيت ابو عبدالله آهي. مسجد نبوي ﷺ جو مؤذن ۽ ابدالن جي زمهره ۾ شامل آهي. اصل هڪڙي ڪافر جو غلام هو. بلال جڏهن اسلام قبول ڪيو ته ڪافر کيس سخت ايذاءَ ڏيڻ شروع ڪيو. کيس پٿريلو تتل زمين تي لٽائي پارِي پٿر سندس سيني تي رکندو هو يا پٿريلو ڪردار زمين تي پٺي پر لٽائي تنگن کان وٺي گهليو ويندو هو. انهن سختين هوندي به سندس ايمان ۾ لوڏو ڪونه آيو پنهنجي زبان سان اُحد اُحد جو نعرو هڻندو هو. حضرت ابوبڪر رضه ان رستي سان جڏهن لنگهيو پئي ته اُحد اُحد جي صدا جو سبب پڇڻ تي کيس ساري ماجرا ٻڌائي وئي. اها ماجرا ٻڌي انهيءَ ڪافر کي وڏي رقم ڏئي بلال کي آزاد ڪري ڇڏيائين. پوءِ انهيءَ باري ۾ حضرت ابوبڪر رضه جي شان ۾ هيءُ آيت نازل ٿي. فَلَمَّا مِّنْ أُعْطِيَ وَاتَّقَىٰ (۱)

ترجمو: پوءِ جنهن ڏٺو ۽ پرهيزگاري ڪيائين

پاڻ سڳورن ﷺ جي رحلت کان پوءِ هن (بلال) شام ملڪ ڏانهن ويڃڻ جو ارادو ظاهر ڪيو، جنهن تي حضرت ابوبڪر رضه کيس چيو ته اتي رهي اذان ڏيندو ره. ان کي چيائين ته جيڪڏهن تون مون کي خدا تعاليٰ جي راه ۾ آزاد ڪرايو هو ته پوءِ مون کي آزاد ٿي ڇڏ اهو ٻڌي حضرت ابوبڪر رضه جن روئي پيا ۽ کين اجازت ڏنائون ته ڀلي شام ڏانهن هليو وڃ. شام ۾ ڪجهه وقت کان پوءِ هڪ دفعي خواب ۾ پاڻ سڳورن ﷺ بلال کي فرمايو ته اي بلال! تون مون کي ڇڏي هليو ويو آهين. مون تي زياد تي ڪئي اٿئي. صبح جو

معيار سالڪان طريقت

زيارت لاءِ روانو ٿي مدينه ۾ پهتو. چند ڏينهن اڳ حضرت بيبي فاطمه رضي الله عنها رحلت فرمائي وئي هئي. پوءِ ڏاڍو رنو ۽ چيائين ته: اي جگر گوشه رسول الله ﷺ تمام جلد وڃي ان سان مليين. مدينه وارن کيس اذان چوڻ لاءِ زور ڏنو. مگر چيائين ته پاڻ سڳورن ﷺ جي رحلت کان پوءِ مان اذان نه چوندو آهيان. ليڪن تمام اصرار تي جيئن بانگ شروع ڪيائين ته مدينه وارا زاروزار روئندا ڊوڙندا آيا، ان ڏينهن جي واقعي وانگر جڏهن پاڻ سڳورن ﷺ جي رحلت وقت مدينه دارالحزن بشجي ويو هو. ان کان پوءِ حضرت بلال رضه وري شام ڏانهن هليو ويو ۽ هر سال دمشق کان پاڻ سڳورن ﷺ جن جي زيارت لاءِ ايندو هو. دمشق ۾ ئي سن 20هه ۾ وفات ڪيائين ۽ باب صغير وٽ مدفون آهي.

حذيفه ڀماني

هي جليل القدر صحابي رضه حضور اڪرم ﷺ جن جو رازدان هو. صاحب ولايت هو. هر نبيءَ کي مخفي مددگار ۽ رازدار هوندو آهي نبي ﷺ جو رازدان هيءُ هو ۽ پاڻ سڳورا ﷺ مختلف موقعن تي نهايت اهم ۽ نازڪ ذم دارين جي ادائينگي ۾ حضرت حذيفه رضه جو تعاون حاصل ڪندا هئا. مشهور آهي ته صحابه رضي الله عنهم شڪ شبهي واري شيءِ جي باري ۾ ڪانئس ئي پڇندا هئا ته هن شيءِ بابت پاڻ سڳورن ﷺ جو ڪهڙو طرز عمل هو، انهيءَ ئي مان سندس ولايت جي مرتبي جي معلومات حاصل ٿئي ٿي. حضرت شاه ولايت خصوصيت سان سندس تذڪرو ڪندا هئا. پاڻ سڳورن ﷺ جي رحلت کان پوءِ ڪوفي ۾ رهڻ لڳو ۽ حضرت امير عليه السلام سان بيعت ڪيائين. بيعت ڪرڻ کان چاليهه ڏينهن بعد وفات ڪري ويو، وفات جو هنڌ مدائن آهي. مرض الموت ۾ پنهنجن پٽن صفوان ۽ سعيد کي وصيت ڪري ويا ته حضرت امير عليه السلام سان بيعت ڪجو. پنهنجي پيءُ جي وصيت موجب حضرت امير عليه السلام جي خدمت ۾ حاضر ٿي بيعت ڪيائون ۽ انهن جي خدمت ۾ رهيا، جنگ صفين ۾ شهادت حاصل ڪيائون.⁽¹⁾

⁽¹⁾ مدائن جو علائقو بغداد کان چاليهه ميلن جي مفاصلي تي موجود آهي. هن ئي علائقي ۾ سيدنا سلمان فارسي رضه جي مزار اقدس مرجع خلاق آهي. جنهن سان گذر رسول الله ﷺ جن جا ٻه اصحابي سڳورا حضرت حذيفه بن اليمان ۽ حضرت جابر بن عبدالله رضوان الله عليهم اجمعين جون قبرون موجود آهن. اهي قبرون پهريائين اتي موجود ڪونه هيون. جتي زير زمين پاڻي اچڻ سبب به دفعا حضرت حذيفه بن اليمان شاه عراق (فيصل اول) کي خواب ۾ قبرون منتقل ڪرڻ لاءِ چيو. شاه عراق مسلسل ٻن راتين تائين، ساڳيو خواب ڏٺو پر سمجهي نه سگهيو. پوءِ ٽئين رات حضرت حذيفه رضه مفتي اعظم عراق نور السعيد پاشا کي خواب ۾ اچي ساڳي ڳالهه دهرائي. اها ڳالهه مفتي صاحب شاه عراق سان ڪئي، ته هن کيس هڪدم مزارن جي منتقلي لاءِ فتويٰ جاري ڪرڻ جو عرض ڪيو. فتويٰ شاهي فرمان سڀني اخبارن ۾ نه رڳو شايع ٿيا، بلڪ اها خبر پوري دنيا ۾ ڦهلاجي وئي. آخر 24 ذوالحج سومر جي ڏينهن 1922ع ۾ لکين انسانن جي موجودگيءَ ۾ مزارن کي کوليو ويو. معلوم ٿيو ته حضرت حذيفه بن اليمان رضه جي قبر اظهر ۾ پاڻي اچي چڪو آهي، ۽ حضرت جابر بن عبدالله رضه جي مزار ۾ نميءَ جا آثار هئا. حالانڪ دجل اتان تقريباً چار فرلانگ پري هو. سڀني ملڪن جي سفيرن عراق حڪام بالا، مذهبي رهنمائن ۽ شاه عراق جي موجودگيءَ ۾ پهريائين حضرت حذيفه رضه جي جسد مبارڪ کي ڪرين جي ذريعي زمين تان ڪجهه اهڙي طرح مٽي ڪٽيو جو مقدس جسد ڪرين سان گڏ رکيل اسٽريچر تي پاتهي رڙهي آيو. پوءِ ڪرين کي اسٽريچر کان الڳ ڪري شاه فيصل، مفتي اعظم عراق، وزير ترڪي، ولي عهد مصر شهزاده فاروق ڪلهو ڏئي شيشي جي تابوت ۾ رکيو. ساڳيو عمل حضرت جابر بن عبدالله رضه جي نعش سان ڪيو ويو. انهن عظيم المرتبت صحابين جي ڪفن ۽ حجرن مبارڪ کي ڏسي لڳي ئي نه پيو ته ڪو ڪين 1400 سال اڳ دفن ڪيو ويو آهي. ان کان وڌيڪ اهو ته سندن اکيون مبارڪ کليل هيون. جن ۾ ايتري ته چمڪ هئي جو جنهن به کين ڇٽائي ڏٺو ٿي ته سندن اکيون ڪيريون پئي ٿي ويون.

ابوسعيد بن مسيب مخزومي

مديني جي ستن فقيهن مان عبدالله بن عباس، عبدالله بن عمر، زيد بن ثابت ۽ سعد بن وقاص رضي الله عنهم جن جي صحبت ۾ رهيو. حضرت زين العابدين عليه السلام جن جو چوڻ آهي ته: ”سعيد بن مسيب اعلم الناس لما تقدمه من الآثار و افضلهم في بابہ“ چاليه حج ادا ڪيائين. پنجاه سال تڪبير اوليٰ ۾ اول صف ۾ جماعت سان ڪڙو ٿي بيٺو ۽ ٽي سال اذان کان اڳ ۾ مسجد ۾ حاضر ٿيو.

عبدالملڪ پنهنجي دور حڪومت ۾ ڪانئس نياڻيءَ جو سڱ گهريو. انڪار ڪندي چيائين ته سخت سياري جي ٿڌ ۾ سخت ٿڌو پاڻي منهنجي مٿان هاري ڪوڙا هڻو ته به راضي هرگز نه ٿيندس. آخر ڪثير بن مطلب سان جيڪو جمل علمن ۽ فقه جو طالب هو، تنهن کي ٻن يا ٽن درهم جي مهر ۾ پنهنجي نياڻي نڪاح ۾ ڏنائين.

جرير بن عبدالله بجلي

پاڻ سڳورن عليه السلام جي رحلت واري ڏينهن ايمان آندو هئائين. قال رضي الله عنه ما حجبني رسول الله عليه وسلم منذ اسلمت ولا رأني إلا تبسم في وجهي⁽¹⁾. ترجمو: جنهن ڏينهن کان مون اسلام آندو آهي، پاڻ سڳورن عليه السلام مون کي ڪنهن به شيءِ کان نه روڪيو آهي ۽ جڏهن به مون ڏانهن نهاريندا هئا ته منهنجي سامهون اچي مسڪرائيندا هئا.

بلند قد و قامت سان نهايت خوبصورت هو. امير المؤمنين عمر رضي الله تعالى عنه سندس نالو ”امت جو يوسف“ رکيو هو. سن 32ھ ۾ فوت ٿي ويو ۽ شيخ الاسلام احمد جاميءَ جو سلسلو انهيءَ سان ملي ٿو.

امام ثاني ابو محمد حسن عليه السلام

جگر رسول الله عليه السلام، امام پيو. سندس لقب سيد ۽ مجتبيٰ آهي. اول کان آخر تائين انهيءَ نالي جو ترجمو شير آهي. ولادت سندس نصف رمضان ۾ ٿي. سن 30ھ سندس والد (حضرت علي رضي الله عنه) جي شهادت کان پوءِ سندس ظاهري خلافت ۾ مهينا هلايائين پوءِ استعيفا ڏنائين. اهڙي طرح حديث: ”الخلافة بعدي ثلاثون سنة“ کي تصديق بخشيائين. هن حضرت جي رحلت سال 50ھ/671ع 7 صفر المظفر ۾ ٿي سندس قبر مبارڪ بقيع ۾ آهي.

حضرت علي عليه السلام جن کان پوءِ سلسلہ محمديه، عليه ۽ سلسلہ شاذليه هن حضرت کان جاري ٿئي ٿو ۽ سلسلہ محمديه ٻين حضرات کان هڪ ٻئي جي پٺيان سلسلي وار از امام

⁽¹⁾ متن ۾ ”حجني“ آهي، جيڪو غلط آهي، درستيءَ لاءِ ڏسو صحيح مسلم شريف حديث: 2475- صحيح بخاري حديث: 2871. پڻ ترجمو به درست ڪيو ويو.

معيار سالڪان طريقت

قايم الي قطب الكلبي سيد ابراهيم ۽ ان کان سيد اسماعيل وان کان سيد مسعود اسفرايني ۽ ان کان سيد عبدالشکور دائر الحضور جن شاخون قائم ڪيون.

مير سعدالله پنهنجي سڏ جي آخر ۾ لکي ٿو:

سلسلہ شاذليہ امام خمس کان شيخ ابي محمد (جابر) پوءِ شيخ سعيد غزواني پوءِ شيخ فتح السعودي پوءِ ابي القاسم المرواني پوءِ ابي اسحق ابراهيم شيخ محمود القطب زين الدين محمود القزويني، پوءِ شيخ محمد شمس الدين پوءِ تاج الدين پوءِ ابي الحسن پوءِ صوفي الفقير پوءِ شريف المدني پوءِ شريف عبدالسلام بن مشيش پوءِ قطب زمان ابي الحسن علي بن محمد الشاذلي الشريف الحسيني.

ٽيون امام ابو عبدالله حسين

بر قلب اسماعيل عليهما السلام، انهيءَ نالي سان موسوم، جنهن جو ترجمو شبير آهي، سيد ۽ شهيد سندس لقب آهن، سندس شهادت ۽ دفن ڪربلا معليٰ ۾ سن 61ھ ۾ ٿيو.

عمر بن علي عليه السلام

جنهن وقت، امام حسين عليه السلام ڪربلا ۾ شهيد ٿيا، هيءُ مدينه ۾ هو. پوءِ مڪي ڏانهن ويو ۽ ان کان پوءِ ڪوفي روانو ٿي ويو. ان وقت معصب بن زبير سان مختار ثقفي جي لڙائي هئي ان ۾ شهيد ٿي ويو.

سندس پٽ نالي محمد گذاري ويو. ان کي چار پٽ پيدا ٿيا. جن مان عبدالله کي ٽي پٽ پيدا ٿيا ۽ انهن مان محمد جا ٻه پٽ رهيا، جن مان جعفر، سندس لقب المؤيد من السماء هو. ملتان ۾ اچي مقيم ٿيو. جنهن کي پنجاه پٽ پيدا ٿيا. انهن منجهان عبدالمجيد اچ شريف جو حاڪم ۽ عبدالله والي رياست بڻيو. اهڙي طرح سندس نسب هتي پهتو.

محمد حنفيه

حضرت علي رضه جي اولاد ۾ حضرت حسين عليهم السلام جن کان پوءِ هيءُ بزرگ ترين سندن فرزند هو. سندس لقب سيد التابعين ۽ ڪنيت ابوالقاسم هئي. ڪربلا جي واقعي ۾ ڪونه هو. جڏهن امام زين العابدين رضي الله عنه، شام کان واپسي فرمائي ۽ حضرت امام حسين رضه جي وصايت جو دعويٰ ڏياريو ته بحڪميت حجر الاسود حضرت زين العابدين جي بحیثيت امام رابع بيعت ڪيائين ۽ سندس ئي ارادت ۾ پنهنجي عمر پوري ڪيائين ۽ سن 81 هجري ۾ بعض جي چوڻ موجب مدينه ۾ ۽ بعض جي چوڻ موجب طائف ۾ وفات ڪيائين. جيڪي محمد حنفيه جي امامت جا قائل ۽ سندس معتقدين هئا. انهن جو چوڻ آهي ته اهوئي مهدي موعود آهي ۽ اهو زنده آهي ۽ جبل رضوي ۾ مقيم آهي ۽ آخري زماني ۾ ظاهر ٿيندو. انهن منجهان ئي هاشميه فرق جو چوڻ آهي ته ان جي امامت کان پوءِ سندس فرزند ابو هاشم کي

امامت ملي ۽ جيئن کيس فرزند صليبي ڪونه هو تنهنڪري وصايت، محمد بن علي بن عباس کي حاصل ٿي ۽ ان کان سندس فرزند ابراهيم بن محمد ۽ ان کان پوءِ سندس پيءُ عبدالله بن محمد لقب سفاح، جو عباسي خلفاء مان هو ان کي حاصل ٿي.

عباس بن علي رضي الله عنه

سندس لقب سقاء هو. ڪربلا واري واقعه ۾ شهيد ٿيو. سندس ٽي خاندان مان نالي حسن بن عبدالله سندس مسند تي ويٺو. پوٽن منجهان علي اعرج به مشهور ۽ معروف ٿيو.

عون علي عليه السلام

بحرالانساب ۾ مذڪور آهي ته حضرت امير عليه السلام پنهنجي دور خلافت ۾ کيس حلب جو حاڪم مقرر ڪيو هو. اتان جي سلطان جي گهراڻي مان شادي ڪيائين، جنهن مان کيس ٻه فرزند نالي عمر ۽ عثمان پيدا ٿيا، جيڪي حضرت امام شهيد عليه السلام سان گڏ ڪربلا ۾ شهيد ٿيا.

امير عمر بن عون علي عليه السلام

هيءُ امير عمر ولدعون علي جي نالي سان معروف هو حلب ۾ سال 95هـ ۾ فوت ٿي ويو.

امام رابع زين العابدين عليه السلام

سندس لقب سجاد زين العابدين هو ۽ نالو علي اوسط هئس. سندس ولادت نصف جمادي الآخر سن 37هـ آهي. برقلب يحيٰ نبي عليه السلام ۽ سندس ڪنيت ابوالقاسم، ابو محمد ۽ ابوالحسين هئي. سندس وفات جو سال 12 محرم سن 94هـ آهي. بقيع ۾ پنهنجي چاچي جي قبر جي ڀرسان مدفون آهي.

ابوالخالد ڪابلي

سندس نالو ڪنڪر يا وردان هو، اول ڪسائي مذهب ۽ محمد حنيفه جي ارادتمندن ۾ خاص هو. آخر ۾ اميرزاده امام زين العابدين جن جي خدمت ۾ رهي کائنات فيض حاصل ڪيائين. سندس ٽي حڪم موجب واپس پنهنجي وطن وريو.

حسن سعيد

امام همام سجاد عليه السلام جي آزاد ڪيل غلامن منجهان هو ۽ سندس خاص مددگار

حسن بن امام حسن علیه السلام

سندس لقب حسن المثنیٰ هو. پنهنجي وقت جي بزرگ ترين شخصيت هو. کربلا جي واقعي وقت نون سالن جي عمر جو هو. واقعہ کربلا ۾ زخمي ٿي پيو ۽ سندس مامو نالي اسماء بن خارجہ جنگ جي ميدان مان، کيس ٻاهر کڻي آيو. ڪجهہ وقت سندس گهر ۾ مقيم رهيو ۽ بعد ۾ حضرت امام زين العابدين جي خدمت ۾ رهيو ۽ انهن وٽ ئي وفات ڪري ويو.

قال بعض العلماء شهد واقعه کربلا وكان يومئذ من الفرسان المعدودين و الشهبان المذكورين فاصابه ثمان و ثمانون جراحة و وقع بين القتلي محمله اسماء بن خارجة سيد بني فراهه بالكوفة و بقي عنده عشر ثلاثة اشهر.

ترجمو: بعض عالم چون ٿا ته کربلا جي واقعي ۾ حاضر ٿيو. انهن ڏينهن ۾ ڪن چند گهوڙي سوارن ۽ دليرن مان هو ۽ زبردست لڙائي واقع ٿي، تانجو کيس انيائي زخم رسيا، پوءِ ڪوفي جي بني فراهه جي سردار اسماء بن خارجہ کيس ٻاهر کڻي آيو ۽ پوءِ ان جي ئي گهر ۾ ٽي مهينا مقيم رهيو.

سندس نرين اولاد مان هي معروف آهن: ابو علي حسن، لقب حسن المثلث ۽ ابو عبدالله محض.

ابوخادم

جليل القدر تابعين منجهان آهي. ڪافي صحابه رضي الله عنهم جي صحبت کيس نصيب ٿي ۽ سندس گفتار کي مشڪلات جي ڪنجي سڏيو ويندو هو. چونڊو هو ته تو دنيا کي پنهنجو مشغلو بڻايو آهي، حالانڪ آخرت ان کان وڌيڪ ۽ تمام ڀلي آهي.

ڪميل بن زياد نخعي

موحد خاص ۽ امير المؤمنين جن جو رازدان هو. پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن سندس باطن مٿان جيڪي اسرار الهي جا بار رکيا هئا، تن جو جڏهن جوش موجزن ٿيندو هو ته ان جوش جي بار کي هلڪي ڪرڻ لاءِ اهي راز ظاهر ڪندو هو.

نوي ورهيه جي عمر ۾ سن 83 هه ۾ حجاج بن يوسف ثقفي کيس شهيد ڪرائي ڇڏيو هو. خرقه فيض حضرت علي عليه السلام کان حاصل ڪيو هئائين. ڪڏهن حضرت جناب کان پڇندو هو ته حقيقت ڇا آهي؟ پاڻ جواب ڏيندا هئا ته تنهنجو حقيقت سان ڪهڙو واسطو؟ تنهنجو پهريون ساٿي راز آهي، پر منهنجي طرفان تو ڏانهن جيڪي به منتقل ٿئي. پڻ فرمايائين ته سوال ڪرڻ کان بچ. پوءِ فرمايائون ته حقيقت اها ڪشف آهي جيڪا بغير اشاري جي انوار الهي حاصل ڪري ٿي. (ڪميل) عرض ڪيو زوني بياناً وڌيڪ بيان فرمايو. فرمايائون ته محوالموهوم مع

صحو المعلوم (دنيا ۾ ڄاڻ هوندي به اڻڄاڻ ٿي وڃ) عرض ڪيائين ته وڌيڪ نصيحت فرمايو! فرمايائون ته ”نور“ عرض ڪيائين ته وڌيڪ بيان فرمايو! فرمايائون ته هٿڪ سر بغلبي السر (يعني گججهه ڪي گججهه سان مٽاءِ) عرض ڪيائين ته وڌيڪ بيان فرمايو! فرمايائون ته يشرق نور من صبح الازل فيلوح عليٰ هياكل التوحيد آثاره (صبح جي ابتدا سان اوڀر کان نور اڀري ٿو ۽ پوءِ توحيد جي سڀني آثارن تي چمڪي ٿو) قال زدني بيانا عرض ڪيائين ته وڌيڪ بيان فرمايو، فرمايائون ته اطفئ السراج فقد طلع الصبح. (يعني جڏهن صبح جي روشني ٿئي ته ڏيئي (چراغ) کي اجهائي ڇڏ). شرح دين بيان ڪندڙ شيخ فاضل عبدالرزاق ڪاشي.

ابي سعيد حسن بن يسار بصري قدس سره (معروف حسن بصري)

سندس والده، ام سلمه رضي الله عنها جي ڪنيز هئي، نالو حسن. بالپڻ ۾ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جي ڪوزه مبارڪ مان پاڻي پيتو هئائين. پاڻ سڳورن کي جڏهن اها خبر پئي ته فرمايائون ته جيتريقدر هن منهنجي ڪوزه مان پاڻي پيتو آهي، اوتريقدر منهنجو علم ان کي اثر ڪندو. ام سلمه رضيه الله عنها هميشه اها دعا گهرندي هئي ته اي الله! هن کي امام ۽ خلق جو پيشوا بڻائج. هيءُ اڪابر بزرگن منجهان هو. هڪ سو ٽيهه صحابن کان شرف حاصل ڪيو هئائين. جن ۾ ستر بدر جا شهيد به شامل آهن ۽ حضرت علي عليه السلام سان بيعت ڪئي هئائين ۽ ان کان ئي خرقه خلافت حاصل ڪئي هئائين ۽ جڏهن دعا گهرندو هو ته حبيب عجمي به دامن ڦيرائي گڏ دعا گهرندو هو ۽ چونڊو هو ته شرف قبوليت جو ڏنم. فرمايائين ته پڪري انسانن کان وڌيڪ سمجهدار آهي، ڇو ته جڏهن به مالڪ (پڪرار) کيس هڪل ڪري چوڻ يا ڪنهن به جوءُ ڏانهن وڃڻ کان روڪيندو آهي ته رڪجي ويندي آهي پر انسان کي خدا تعاليٰ ڪيترائي حڪم ڪري ٿو تڏهن به اهو باز نه ايندو آهي.

فرمايائين ته انسان کي اهڙي جڳهه تي موڪليو ويو آهي، جتي حلال ۽ حرام موجود آهي، پوءِ حلال جو محاسبو ٿيندو ۽ حرام سندس لاءِ عذاب بڻبو.

مذڪور آهي ته هڪ دفعي هڪ اهڙي جماعت وٽان لنگهيو جو ماڻهن جو ميڙ، ڪل چرچي ۾ مشغول هو. فرمايائون ته مان اهڙن ماڻهن تي حيرت ٿو ڪريان جيڪي ڪل چرچي ۾ مشغول آهن ۽ پنهنجي حال کان بي خبر آهن.

فرمايائون ته: الله تعاليٰ دوستن ۽ مهمانن تي خرچ ڪرڻ جو حساب ڪونه وٺندو آهي، البت جيڪو پيءُ ماءُ تي خرچ ڪيو ويندو. ان جو حساب ٿيندو ۽ سندس وفات جو سن 111ھ/ 729ع آهي.

بستين الطالبين ۾ حسن بصري کان روايت آهي ته: مؤمن واريون صفون ڪتي ۾ وڌيڪ آهن: ڪتو انسان کان برگزيده آهي. ڇو ته ان جون صفون هي آهن: (1) بک جو اظهار نه ڪندو آهي، اها وصف صالحن جي آهي. (2) ڪتي کي معين مڪان نه هوندو آهي، اها وصف متوڪلين جي آهي. (3) هميشه ننڊ نه ڪندو آهي، اها وصف طبيبن جي آهي. (4) ۽ جڏهن مرندي

معيار سالڪان طريقت

آهي ته ميراث نه ڇڏيندو آهي. اها وصف زاهدن جي آهي. (5) پنهنجي مالڪ جو دڙ نه ڇڏيندو آهي، توڙي جو کيس ڌڪاريو ويندو آهي اهو مقام صادقن جو آهي. (6) تنگ محل تي قانع رهي ٿو، اها خصلت متواضعين جي آهي. (7) هر حال ۾ هر شيءِ تي گذارو ڪري ٿو. مالڪ کان ٻيهر نٿو گهري اهو مقام راضي رهندڙن جو آهي. (8) ساري رات مالڪ جي وفاداريءَ ۾ ڊوڙندو ۽ شور ڪندو رهي ٿو، مگر ٽڪاوت جو ذڪر نه ٿو ڪري. اها وصف شڪرين جي آهي. (9) پنهنجي مالڪ کان خوف ڪري ٿو، اهو ادب خاشعين جو آهي. (10) پنهنجي مالڪ سان رات جي سخت اونداهيءَ ۾ گڏجي هلي ٿو ۽ رستي ۾ ڄاڻ ڪرائي ٿو اها وصف عارفن جي آهي. ڪنهن بزرگ کي کان پڇيو ته اي ڪٿا! تون ساري رات جاڳين ٿو پنهنجي پونڪ جي آواز سان به ماڻهن کي بيدار رکين ٿو، باقي اسر مهل جو جاڳڻ جو وقت آهي وڃي سمهين ٿو. چوڻ لڳو ته منهنجو جاڳڻ، ستل ۽ غافل ماڻهن جي لاءِ تنبيهه آهي، شايد منهنجي آواز سبب جاڳي پون ۽ پنهنجي زبان تي الله جو نالو آڻين ۽ اسر جي وقت انهيءَ ڪري سمهندو آهيان ته مٿان تهجد گذار ٻانهن جي عبادت ۾ ڪو خلل پوي.

بيت

هيچ نداني ڪه سگ را شور (غوغائي) چراست،

منع مي سازد كه جز حق بر در ديگر مرو.

ترجمو: ڪوئي نه ٿو ڄاڻي ته ڪتي جو شور ڇا جي لاءِ آهي، منع ٿو ڪري ته حق (مالڪ)

کانسواءِ ٻئي ڪنهن جي در تي نه وڃ.

ابوبڪر محمد بن سيرين نصراني

امام معبرين و مقتداء متجرين هو. تقويٰ ۽ زهد ۾ ڪامل ۽ ڪرامات عاليه جو حامل هو. ستر اصحاب بدر ۽ ٻارهن ٻين اصحابن سڳورن کان مستفيض ٿيل هو. کيس ٽي پٽ هئا. خوابن جي تعبير ۽ عجيب حڪايتن جو نتيجو نهايت عقلمندي سان بيان ڪندو هو، جيڪي ڪرامات مثل هوندا هئا. هڪ دفعي کيس ڪنهن بزرگ شخص ٻڌايو ته سفيد ڪبوتر، مسجد جي ڪنگري تي ويٺل ڏٺم، اوچتو باز ظاهر ٿيو ۽ ان ڪبوتريءَ کي ڪڍي هليو ويو. چيائين ته حجاج، حضرت جعفر طيار جي نياڻي سان شادي ڪندو ۽ ائين ئي ٿيو.

هڪ دفعي ڪنهن شخص کيس ٻڌايو ته مان پاڻيءَ جي صراحيءَ منجهان پاڻي پي رهيو آهيان ته ان کي به سوراخ آهن. هڪ منجهان منو ۽ ٻئي سوراخ مان ڪوڙو ۽ ڪارو پاڻي اچي رهيو آهي. چيائين ته خدا تعاليٰ کان ڊڄ پيڻ تي ٿو وڃين.

هڪ دفعي ڪنهن ٻئي شخص کيس ٻڌايو ته ڏسان ٿو ته زيتون جو تيل ڪري ۽ پڪيڙي رهيو آهيان، چيائينس ته تو جيڪا ٻانهي رکي آهي، سا تنهنجي ماءُ آهي.

هڪ دفعي ڪنهن عورت کيس چيو ته منهنجي مٿي منجهان هڪ ٻلو نروار ٿي ڪري منهنجي مڙس جي پيٽ ۾ ويو ۽ ان جي پيٽ مان رت چوسي پي رهيو هو.

چيائين ته، اڄ رات تنهنجي مڙس جي دڪان ۾ چور آيو ۽ ٽي سونوي درهم چوري ڪري کڻي ويو.

هڪ دفعي هڪ عورت وٽس آئي ۽ چيائينس ته خواب ۾ ڏٺم ته ثريا تارو چنڊ سان گڏ لهي آيو آهي ۽ اعلان ڪندي مون کي چئي رهيو هو ته نڪري وڃو، ابن سيرين جي هيٺ تبديل ڪئي وئي آهي. سندس پيڻ پڇيو ته اهو ڇا آهي. چوڻ لڳو ته مون کي گمان آهي ته هفتي کان پوءِ مون کي ڪو عهدو ڏنو ويندو ۽ ٿيو به ائين ئي.

حفصه بنت سيرين

محمد بن سيرين جي پيڻ هئي. زهد ۽ تقويٰ ۾ پنهنجي پاء جي برابر هئي. صاحبة آيات ۽ عاليه ڪرامات هئي.

جابر بن عبدالله بن حرام انصاري

هي حضرت مدينه جي انهن ڇهن شخصن مان هو، جن نبوت جي يارهين سال، پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي بيعت عقبه ڪئي هئي. جليل القدر صحابه رضوان الله عنهم مان هڪ هو. حضرت محمد جعفر صادق عليه السلام جن جو قول آهي ته پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جي پيروي ۾ ڪامل هن جهڙو ٻئي ڪنهن کي ڪونه ڏنم. امام باقر عليه السلام جن جي خدمت ۾ ساري عمر گذاريائين.

شيخ عمر ڪشي پنهنجي ڪتاب ۾ لکي ٿو ته جابر ڪاري رنگ جي پڳ مٿي تي ٻڌندو هو ۽ مسجد نبويه ۾ ويهي، ديني مسائل سکندو هو. اتي ويهي ڪڏهن ڪڏهن اوچتو بلند آواز سان نعرا لڳائيندو هو ”يا باقرالعلم!“ مدينه جا ماڻهو جڏهن اهو نعرو ٻڌندا هئا ته چوندا هئا ته هي ڏيوانو آهي ۽ کيس چريائپ جي بيماري آهي ۽ هڏيان ۾ اهو نعرو هڻي ٿو. اهو ٻڌي هو ماڻهن کي چوندو هو ته هڏيان ۾ ڪونه ٿو چوان ۽ ديوانه به ڪونه آهيان بلڪه پيغمبر سڳوري صلي الله عليه وسلم جن مون کي فرمايو ته، تمام جلد منهنجي اهل بيت مان هڪ شخص کي تون ڏسندين، جيڪو منهنجي نالي سان هوندو، يعني منهنجو نالو ۽ ان جو نالو هڪجهڙو هوندو ۽ ان جون عادتون منهنجين عادتون وانگر هونديون ۽ قارين وانگر علم جي قراة ڪندو. سندس وفات جو سال 99 هه ٻڌايو وڃي ٿو.

عمر بن عبدالعزيز بن مروان

معروف ۽ مشهور شخصيت آهي. مروان جو پوٽو آهي. جڏهن خلافت جي مسند تي ويٺو، المعصور بالله جو لقب حاصل ڪيائين.

جيئرو وڃي ٿو ته دور خلافت ۾ ڏاڍو ڏڪار پيو ۽ بهراڙي جا سڀ ماڻهو وٽس اچي گڏ ٿيا ۽ کيس چوڻ لڳا ته بيت المال ۾ ڪافي مال موجود آهي، اها الله تعاليٰ جي ملڪيت اسان ٻانهن لاءِ آهي، سو اسان کي ڏي ته خدا تعاليٰ توکي اجر ڏيندو. اهو ٻڌي ڏاڍو رُنو ۽ مال کين ڏيئي ڇڏيائين ۽ برسات وسڻ لاءِ دعا

معيار سالڪان طريقت

گهريائين ۽ عرض ڪيائين ته يا الله انهن کي به اسان وانگر (سڪيو) بڙاءُ انهيءَ وقت ڪڪر نمودار ٿيا ۽ جهڙو بڻجي سخت برسات وسائڻ لڳا ۽ آخر ڳڙو شروع ٿي ويو ۽ عمر بن عبدالعزيز جي گهر کي شڪاف پئجي ويو ۽ شڪاف مان هڪ ڪاغذ ڪري اندر آيو، جنهن تي لکيل هو ته:

هذا برائة من الله العزيز الجبار الي عمر بن عبدالعزيز من النار.

يعني: الله تعاليٰ غالب ۽ جبار جي طرف کان، عمر بن عبدالعزيز لاءِ هي دوزخ جي باهه کان چوٽڪاري جي (سند) آهي. انهيءَ چيو ته جيڪڏهن الله جي مدد اسان سان شامل حال نه هجي ها ته اسان پنهنجن چين کي سندس نالي سان روشن نه ڪري سگهون ٿا. چيائين ته انهن ماڻهن مان نه ٿيو. جيڪي شيطان تي بظاهر لعنت ڪن ٿا ۽ اندر ۾ ان جا مطيع آهن.

سندس پيءُ عبدالعزيز بن مروان هو. عبدالعزيز مصر جو گورنر هو ۽ سال 85 هه ۾ وفات ڪري ويو، سندس والده امير عاصم بنت عمر بن الخطاب - رضي الله عنهم - هئي. هڪ دفعي کيس اهو ارادو ٿيو ته اهليت رسالت مان ڪنهن هڪ شخص کي پنهنجو ولي عهد ڪريان. اها خبر جڏهن بنو اميه کي پئي ته انهن سندس ٻانهيءَ جي هٿان هڪ رات کيس زهر ڏياري شهيد ڪرائي ڇڏيو. اهو واقعو رجب سن 101 هه ۾ ٿيو. سندس خلافت جو عرصو ٻه سال پنج مهينا رهيو. سندس فرزند عبدالعزيز مشهور محدثين مان هو، سن 147 هه ۾ وفات ڪري ويو.

في روض الرياحين: عن بعض الصالحين قال كان لي ابن استشهد فلم أره في المنام الا ليلة توفي عمر بن عبدالعزيز (رضي الله تعاليٰ عنه) ترا آي لي تلك الليلة فقلت يا بني الم تكن ميتا؟ فقال لا (ولكنني) استشهدت وانا حي عند الله أرزق. فقلت له ما جاء بك فقال نودي في اهل السماء الا لا يبقي نبي ولا صديق ولا شهيد الا ويحضر الصلوة علي عمر بن عبدالعزيز فجئت لاشهد الصلوة ثم جئتكم لاسلم عليكم.

ترجمو: روض الرياحين ۾ مذڪور آهي ته هڪ صالح بيان ڪيو ته مون کي هڪ پٽ هو، جيڪو شهيد ٿي ويو. مون کيس ان رات خواب ۾ ڏٺو، جنهن رات عمر بن عبدالعزيز عليه السلام فوت ٿي ويو هو، پوءِ مون ان کي چيو ته اي پٽ! ڇا تون مري نه ويو آهين؟ پوءِ چيائين ته نه! پر مان شهيد ٿيو آهيان ۽ زنده آهيان ۽ الله وٽ رزق کائي رهيو آهيان. پوءِ کيس مون چيو ته توکي ڪهڙي شيءِ آندو آهي؟ چيائين ته آسمان کان آواز آيو ته ڪوبه باقي نه رهي نه نبي ۽ نه صديق ۽ نه شهيد، مگر حاضر ٿئي هر هڪ عمر بن عبدالعزيز جي جنازي جي نماز پڙهڻ لاءِ. پوءِ مان به آيس ته جيئن جنازي ۾ شريڪ ٿيان، پوءِ توهان وٽ آيس ته جيئن توهان کي سلام ڪريان.

ابي عاصم بصري

قال عبدالواحد بن زيد ابي عاصم البصري كيف صنعت حين طلبك الحجاج قال كنت في غرفتي⁽¹⁾

⁽¹⁾ معنيٰ جي اعتبار سان لفظ ”غرفتي“ صحيح معلوم ٿئي ٿو.

فدقوا علي الباب ودخلوا فدفعت لي دفعة فاذا انا علي قبيس بمكة فقال له عبدالواحد من اين كنت تاكل؟ قال كانت تأتي الي عجوزة وقت افطاري بالرغيفتين، الذين كنت اكلها بالبصرة فقال عبدالواحد تلك الدنيا امرها الله ان تخدم ابا عاصر.

ترجمو: عبدالواحد بن زيد، ابي عاصر کان پڇيو ته جڏهن توکي حجاج طلب ڪيو ته توسان ڪيئن معاملو ٿيو؟ چيائين ته جڏهن مون کي حجاج طلب ڪيو ته مان پنهنجي گهر ۾ موجود هئس پوءِ ڏسندي ڏسندي ئي آءُ ڪجهه ماڻهو ڪڙو ڪڙڪائي منهنجي گهر ۾ داخل ٿيا ۽ مون کي قابو ڪري وٺي ويا، ۽ مڪه جي جبل قبيس تي هيس. پوءِ عبدالواحد کانئس پڇيو ته توکي خوراڪ ڪٿان حاصل ٿيندي هئي چيائين ته سانجهيءَ جي وقت، سامهون وارن گهرن مان هڪ تمام پوڙهي عورت اچي کاڌو ڏيئي ويندي هئي، اهو کائيندو هئس، پوءِ عبدالواحد چيو ته اي ابا عاصر! هي دنيا الله تعاليٰ جي حڪم سان هلي ٿي.

سعید بن ابی عروبہ

اهل دين ۽ ڪامل يقين وارو بزرگ هو. ڳالهه ٿو ڪري ته حجاج بن يوسف ثقفي پنهنجي عهد دوران هڪ دفعي مڪه ۽ مدينه جي وچ تي ترسيل هو، پنهنجي دربان کي چيائين ته ڪو ماڻهو پيدا ڪر ته هو مون سان گڏ منجهند جي ماني کائي ۽ جڏهن انهيءَ جي آڏو دسترخوان وڇايو ويو ته هڪ بدوي جبل کان نڪري آيو. ان کي حجاج چيو ته اڄ ۽ هٿ ڌوئي صاف ڪري مون سان گڏ ماني ڪا. چيائين ته تنهنجي دعوت بهتر آهي يا ان جي بهتر آهي، جنهن کي دوست رکان ٿو. پڇيائينس ته اهو ڪير آهي. چيائين ته خدا تبارڪ و تعاليٰ جنهن مون کي روزي رکڻ جي دعوت فرمائي آهي. مون روزو رکيو آهي. چيائين ته هن سخت گرميءَ ۾؟ جواب ڏنائين ته هن کان سخت ۽ ڏاڍي گرميءَ ۾ روزا رکيا اٿم. چيائين ته اڄ افطار ڪر، سڀاڻي رڪڇ. جواب ۾ چيائين ته جيڪڏهن تون ضمانت ڏين ته مان سڀاڻي تائين جيئرو رهندس ته پوءِ ائين ڪريان. چيائين ته مان ائين نٿو چئي سگهان. البتہ طعام ڏاڍو لذت آهي. جواب ۾ چيائين ته مان تنهنجو لذت طعام چاهيان ٿو ۽ نه طعام کي پچائڻ وارو. البتہ عاقبت جي بهتري چاهيان ٿو.

سيدنا محمد بن ابی بکر بن قحافه تيمي قريشي

سندس والده جو نالو اسماء بنت عميس هو. هوءَ اصل ۾ حضرت جعفر بن طيار جي گهر واري هئي. حضرت جي شهادت کان پوءِ ساڻس سيدنا ابوبڪر رضي الله عنه شادي ڪئي. حجة الوداع واري سال ۾ ان مان محمد پيدا ٿيو. جڏهن ابوبڪر رضي الله عنه گذاري ويو ته ساڻس حضرت علي عليه السلام شادي ڪئي ۽ حضرت امير عليه السلام ئي سيدنا محمد جي پرورش ڪئي ۽ تربيت ڏني، حضرت امير عليه السلام پنهنجي عهد ۾ کين مصر جو گورنر مقرر ڪيو ۽ پوءِ کيس حضرت معاويه جي لشڪر شهيد ڪيو. حضرت امير مٿس ڏاڍو رُٺو ۽ فرمايائين ته کان عبدالله صالحاً ولنا صالحاً. يعني الله جو صالح ٻانهو هو ۽ اسان لاءِ به صالح پٽ هو.

سيدنا قاسم بن محمد بن ابي بڪر رضي الله عنه

هي حضرت امام زين العابدين جو ساٿي ۽ سادات تابعين مان هو ۽ مدينه منوره جي ستن فقيهن مان هڪ فقيه هو. يحييٰ بن سعيد جو قول آهي ته مدينه منوره ۾ مون اهڙو ماڻهو نه ڏٺو، جنهن کي قاسم تي فضيلت هجي. مالڪ بن انس رضي الله عنه جو قول آهي ته قاسم امت جي فقهاء مان هڪ فقيه آهي. کيس سالم بن عبدالله تي فوقيت آهي. قاسم، حضرت امام زين العابدين جو ماسات آهي.

سن 101ھ ۾ وفات ڪيائين جو سندس عمر ٻاهتر سال هئي. امام باقر سندس نياڻو هو ۽ امام جعفر صادق سندس ڏهٽو هو.

اصبغ بن نباته الحنظلي المجاشعي ڪوفي

هيءُ حضرت امير عليه السلام جي خاص ساٿين ۽ مددگارن مان هو. شرط الخميس جي جماعت مان هڪ هو. اصبغ کان ڪنهن پڇيو ته حضرت امير مان توکي ۽ تنهنجي چوڪري کي ڪهڙو فائدو رسندو آهي. چيائين ته مان انهيءَ سان اهو شرط ڪيو آهي ته اسان توسان گڏ راه حق ۾ مجاهده ڪريون ٿا پوءِ قتل ٿيون يا ڪاميابي حاصل ڪريون ته ساڻس اهو شرط ڪيو اٿم ۽ کين ضامن وڌو آهي ته انهيءَ جي عيوض ۾ اسان کي بهشت ۾ وٺي ويندين. خميس انهيءَ لشڪر کي چوندا آهن، جنهن جا ويهه حصا هجن. مقدمه، نسا، قلب، ميمنه ۽ ميسره.

حضرت قنبر

غلام خاص باب شبير ۽ شبر جڏهن هن کي حجاج لعين وٽ آندو ويو ته ڪائس حجاج پڇيو ته علي بن ابي طالب عليه السلام جي تون ڪهڙي خاص خدمت ڪندو هئين. جواب ۾ چيائين ته کيس مان وضو ڪرائيندو هئس. چيائين ته وضو کان پوءِ ڇا پڙهندو هو. جواب ۾ چيائين ته هيءُ آيت:

فَلَمَّا نَسُوا مَا دُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ إِذَا فُزُّوا بِمَا آوَتْوا أَخَذْتُهُمْ بَئِئَةً فَاذًا هُمْ مَبْلُسُونَ فَطَعَّ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. ⁽¹⁾

ترجمو: پوءِ کين جيڪا نصيحت ڪئي وئي، پوءِ انهيءَ کي جڏهن وساريائون تڏهن مٿن هر شي جا دروازا کولي ڇڏياسون. ايتريقدر جو جيڪو کين ڏنو ويو هو ته انهيءَ تي جڏهن ڏاڍا خوش ٿيا، تڏهن اوچتو کين پڪڙيوسون. پوءِ اهي انهيءَ مهل مايوس ٿي ويا. پوءِ ظالم قوم جي پاڙ پٽي وئي ۽ سڀ ساراهه الله جهانن جي پالڻهار لاءِ آهي.

حجاج چيو ته اسان سمجهون ٿا ته اها آيت اسان جي ئي شان ۾ تاويل ڪئي پئي وڃي ۽ اسان سڀني کي ظالم ڄاتو ٿو وڃي. قنبر جواب ۾ چيو ته هاڻو! حجاج کيس چيو ته جيڪڏهن تنهنجي سڀني وڏي وڃي ته ڇا ٿيندو؟ چيائينس ته تون ظالمن جي ٽولي ۾ شمار ٿيندين ۽ مان مظلومن ۾. پوءِ کيس شهيد ڪرايائين.

(1) سورة الانعام آيت: 44-45

ٲيو معيار ٲي صدي هجريء جو بيان

گذريل معيار اول ۾ چئن پير طريقت ۽ سندن خليفن جو احوال بيان ٿي چڪو آهي. هاڻي ٻي صدي جي بزرگن ۽ صاحب طريقت جو ذڪر، سلسلو، حليو ۽ اعمالن، اذڪارن، خاص مقام، زماني ۽ ڏينهن جو بيان ڪيو پيو وڃي ته جيئن مطالعو ڪندڙ ۽ طالب تحقيق سندن سلاسل، اذڪار ۽ اعمال کان واقف ٿي مستفيض ٿين. ٻارهن امامن مان چار امامن جو ذڪر معيار اول ۾ بيان ٿي چڪو آهي. باقي تن امامن جو ذڪر سندس احباب سان گڏ هن معيار ۾ ڪيو پيو وڃي ۽ باقي پنجن امامن جو ذڪر سندن احباب سميت ان شاء الله معيار نمبر 3 ۾ بيان ڪيو ويندو.

ان کان اڳ هتي حضرت قدوة الواصلين سيد سعدالله سورتني شافي و ڪافي جو قول عربي عبارت سان جيڪو سندس رساله مان نقل ڪيو ويو آهي، تبرڪ ۽ معلومات لاءِ درج ڪريون ٿا: ”يقول الفقير محمد سعدالله لما سئلت بيان في الهند اشهر من خانواده اربع عشر وقد تلتق بها هؤلاء القطب الاكبر في اجازة والاذن الانوار اردت ان اكتب ما يكشف عنها علي الوجه الاخضر مع زيادة ما تكثر فيه تعالي..... قد ذكر بعضهم انها التوسلات بالامام الحسن و الحسين والحسن البصري و ڪميل بن زياد و العشرة المبشرة لكن الاكثر الاشهر ان الحسن البصري بعد ما اخذ الطريقة العلية من امام الاولياء علي ابن ابي طالب كرم الله وجهه اولها الي عبدالواحد بن زيد ففرغت منه خمسة 1. زيديه 2. عياضيه 3. ادهميه 4. هبيرييه 5. چشتيه. والي حبيب عجمي فاتشعبت منه تسعة (1) حبيبيه (2) ڪرخيه (3) سقطييه (4) جندييه (5) طوسيه (6) سهرورديه (7) گاڏورنيه (8) طيفوريه (9) فردوسيه. فهذه اربعة عشر خانواده ولها سلاسل قد تجمع في واحدة منها اكثر من واحدة من الخانوادات.

ترجمو: فقير محمد سعدالله کان جڏهن سوال ڪيو ويو ته چوڏهن سلسل طريقت هندستان ۾ مشهور آهن ۽ انهن جي اجازت ۽ حڪم سان قلب اڪبر مقرر ڪيو ويندو آهي. پوءِ ان جي وضاحت اوهان جي سامهون لکان ته جيئن ان ۾ ڪابه ڪمي پيشي نه ٿئي، ڪن جو چوڻ آهي ته انهن جي توسل و نسبت امام حسن ۽ حسين و حسن بصري ۽ ڪميل بن زياد سان آهي ۽ پوءِ عشره مبشره پر اڪثر اهو مشهور آهي ته اهو سلسل عاليه حسن بصري جي واسطي سان حضرت امام الاولياء حضرت علي ڪرم الله وجهه سان ملي ٿو. پهريائين اهو عبدالواحد بن زيد تائين پهچي ٿو ان کان پوءِ پنجن شاخن ۾ ورهائجي وڃي ٿو: 1. زيديه 2. عياضيه 3. ادهميه 4. هبيرييه 5. چشتيه ۽ حبيب عجمي تائين پهچي ٿو. ان کانپوءِ نون شاخن ۾ تقسيم ٿي وڃي ٿو: (1) حبيبيه (2) ڪرخيه (3) سقطييه (4) جندييه (5) طوسيه (6) سهرورديه (7) گاڏورنيه (8) طيفوريه (9) فردوسيه. پوءِ اهي چوڏهن سلسل طريقت جڏهن ڪل گڏ ٿي هڪ ٿين ٿا ته کين خانوادات چيو ٿو وڃي.

هن معيار ۾ پنجن طريقن جي بزرگن جو احوال بيان ٿيل آهي، اهي هي آهن: چشتيه، زيدي، ڪرخيه، عياضي ۽ ادهميه.

قطعي جو ترجمو

آھ هيءُ نسخہ معيار طريقت،
 منجھ بيان آ سالڪن سڳورن.
 توفيق عمل سان طئي ڪرائين ٿا راه،
 نہ طاقت رڪان ٿو بنا تن جي دلخواہ.
 ٽڪرہ دل کي ٿا ڪن ڪيمائي،
 سالڪن جي سلوڪ جي ڏين ٿا آگاهي.
 ڏيئي ڄاڻ پوري رکائين ٿا عارفن سان،
 بنائين ٿا گداگر کي صاحب جاہ.
 قطرہ لطف الہي سان ٿيم بيشڪ،
 بحمد الله هرجاء منجھ افواہ.
 نہ جھليم تاب تنهن جو هنيائون نعرہ حق،
 مگر هو شان تعاليٰ الله الله.

طاؤس یماني

هي حضرت اڪابرین اولياء مان هو. تاريخي ڪتاب يافعي ۾ سندس لاءِ هن طرح بيان آهي: طاؤس بن ڪتيماڻ اليماني جڏهن حضرت عمر بن عبدالعزيز خلافت جي مسند تي ويٺو، تڏهن ان ڏانهن هيءُ جملو لکي موڪليائين ته آن اردت يكون عملڪ خيرا اڪله فاستعمل اهل الخير. يعني: تون پنهنجي عملن جي بهتري گهرين ٿو ته ڀلائي وارن کي مقرر ڪر. عمر بن عبدالعزيز چيو ته مون کي اهائي نصيحت ڪافي آهي. طاؤس یماني، ابن عباس ۽ ان جهڙن کان علم حاصل ڪيو هو. دوران حج هو اوچتو فوت ٿي ويو. ان وقت جو حاڪم هشام بن عبدالملڪ به حج ڪرڻ آيو هو. جنهن جنازي جي نماز پڙهائي. مذڪور آهي ته جنازي جي نماز تي خلق جو ايڏو ته هجور هو، جو جنازي کي ٻاهر آڻڻ به ڏاڍو مشڪل ٿي پيو. آخر مڪه جي امير پنهنجي سمورن ملازمن جي مدد سان خلق کي پاسي ڪري، جنازي کي ٻاهر آندو. جنازي سان گڏ هلڻ وارن ۾ اڪثريت سادات ۽ شرفاء جي هئي. عبدالله بن حسن بن حسين بن علي بن ابي طالب به سندس جنازي جي ڪٽ کي ڪلهو ڏنو. بي انتها هجور سبب ماڻهن جي مٿن جا پٽڪا هيٺ ڪري پيا ۽ ڪيترن ماڻهن جي پنين جون چادرون ڦاٽي ذرا ذرا ٿي ويون. سندس وفات جو سال ذوالحج 105 ه آهي.

امام خامس محمد بن علي بن حسين بن علي بن ابي طالب عليه السلام هي حضرت محمد باقر عليه السلام جي نالي سان مشهور آهي. سندس ڪنيت ابوجعفر آهي. سندس جسم، ناف کان مٿي تائين، پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جي جسم مبارڪ سان مشابه هو ۽ امام حسين سان ناف کان وٺي نهن تائين. پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جي جسم مبارڪ سان مشابه هو ۽ حضرت باقر عليه السلام جو جسم پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي ساري جسم مبارڪ سان مشابه هو، ان ڪري کيس محمد ثاني جي لقب سان سڏيندا هئا ۽ برقلب شيث عليه السلام هو. سندس والده أم حسن بنت امام حسين عليه السلام هئي. پاڻ حسني ۽ حسيني هو. سندس ولادت سن 64 هـ ۾ ٿي.

منقول آهي ته هڪ ڏينهن پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن حضرت جابر انصاري کي ڏسي فرمايو ته اي جابر! سيني اصحابن ۾ تنهنجي عمر ڊگهي آهي. جابر عليه السلام انصاري آخري عمر ۾ نابين ٿي ويو هو (هڪ دفعي ڪنهن شخص جي آهٽ ٻڌي) چيائين ته ڪير آهي؟ فرمايائين ته آءُ محمد بن علي بن حسين بن علي آهيان. عرض ڪيائين ته مان توهان مٿان قربان وڃان ٿورو اڳيرو اچو. جڏهن امام صاحب، وٽس ويو ته سندس هٿن کي چميائين ۽ سندس پيرن چمڻ جي به خواهش ظاهر ڪيائين. امام صاحب پري هتي بيٺو ۽ جابر عليه السلام عرض ڪيو ته حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جو چوڻ مون کي ياد آهي. جو پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم فرمايو هو ته يا جابر لعلڪ بيهي حين يلقي رجلا من ولدي يقال له محمد بن علي بن حسين لهب له النور الحکمة فاقرا مني السلام. يعني: اي جابر! شايد تون ان وقت (جيئرو) هجين ۽ منهنجي اولاد مان هڪ شخص سان تنهنجي ملاقات ٿئي، جنهن جو نالو محمد بن علي بن حسين هوندو. سندس (چهره) ۾ نور ۽ حڪمت جا نشان هوندا. کيس منهنجا سلام چئج!

مذڪور آهي ته جابر، امام صاحب کي عرض ڪيو ته ڇا اوهين نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جا وارث نه آهيو. فرمايائين ته هاڻو. وري چيائين ته ڇا اوهان جي دعا سان مرده زنده ۽ ڪوڙه برص وارا شفاياب نه ٿيندا آهن. فرمايائين ته هاڻو! پوءِ دعاءِ عرض ڪيائين. پوءِ جابر سندن ويجهو آيو، ته انهيءَ سندس اکين تي پنهنجو هٿ مبارڪ ڦيريندي يا ڪافي جو لفظ چيو. ايتري ۾ سندس ديد بحال ٿي وئي ۽ ڏسڻ لڳو. وري ٻيهر سندس اکين تي هٿ مبارڪ ڦيرايائين ته جابر عليه السلام جي ديد غائب ٿي وئي. پوءِ کيس امام صاحب فرمايو ته جيڪڏهن تون گهرين ته تنهنجي ديد قائم ٿئي ۽ تون ڏسڻ لڳين. پوءِ تنهنجو حساب الله سائين وٽ آهي ۽ جيڪڏهن تون نابين رهڻ گهرين ته پوءِ تون بي حساب بهشت حاصل ڪندين. پوءِ جابر عليه السلام نابين رهڻ پسند ڪيو.

فرمايائين ته ماڻهن جا مصائب اسان جي مٿان عظيم آهن. اگر بيان ٿا ڪريون ته مڃڻ وارا ڪونه آهن، اگر بيان ٿا ڪريون ته درست منزل تي اسان کانسواءِ ڪين ڪوبه پهچائي ڪونه سگهندو.

معيار سالڪان طريقت

فرمايائين ته پنجن قسمن وارن ماڻهن سان قرابت نه ڪج: (1) بکيو، جيڪو لقمه جي لالچ ۾ توکي وساري ويهندو. (2) بخیل جيڪو گهرج جي حالت ۾ توکان پري ٿي ويندو. (3) ڪوڙو جيڪو ڀروسو جوڳو نه هوندو آهي. (4) بيوقوف، جنهن جي نيڪي به نقصانده هوندي آهي. (5) قاطع صلة الرحم (ماڻهن سان تعلقات ٽوڙڻ وارو) جو سندس پڇاڙي چڱي نه ٿيندي آهي. صحيح قول موجب سندس وفات جو سال ۽ تاريخ 23 صفر 114هه آهي. مذڪور آهي ته ابراهيم بن وليد پنهنجي پيءُ جي چوڻ تي کين زهر ڏنو هو، پوءِ شهيد ٿي ويو. سندس قبر مبارڪ حضرت امام حسن عليه السلام جي ڀرسان آهي. باقريه شيعه فرقو کيس آخري امام سمجهي ٿو ۽ امامت مٿس ختم ۽ آخري زمانه ۾ واپس اچڻ جو عقيدو رکي ٿو.

فرزدق

نالو همام، سندس ڪنيت ابونواس سندس پيءُ جو نالو غالب بن صعصعه ٻڌايو پيو وڃي. دور جاهليت ۾ هي ناميارو شخص هو ۽ پنهنجي قبيل ۾ سڀ کان اول ايمان آندو هئائين. ابن عبدالرب ڪتاب استيعاب ۾ کيس صحابه رضي الله عنهم ۾ شمار ڪري ٿو. فرزدق عالي همت ۽ صاحب خشم هو. ماڻهو ساڻس سٺو سلوڪ ڪندا هئا. حالانڪ ننڍي ڏين ۽ بي ڊولي بدن سان فرزدق لفظ معنيٰ ريزه (ڌڙو، ٽڪرو) ان سان هر طرف مشهور هو.

ڪتاب حبيب السير ۾ مذڪور آهي ته هڪ دفعي خليفه هشار بن عبدالملڪ پنهنجي خلافت واري دور ۾ پنهنجي پيءُ ۽ ڀاءُ سان گڏ حج ادا ڪرڻ آيو. ليڪن سخت هجور ۽ ماڻهن جي رش سبب حجر اسود کي چمي نه سگهيو. ايتري ۾ حضرت امام زين العابدين تشریف فرما ٿيا. ساري خلق جي هجور جو امام صاحب ڏانهن توجهه ٿيو ۽ يڪدم سندس اچڻ واري رستي کان هٽي ان لاءِ ڪشادگي ۽ آساني پيدا ڪري ڇڏيائين. سندس تعظيم ڪندا رهيا ۽ کيس سلام ڪندا رهيا. شام وارن منجهان هڪ شخص، هشار کان پڇيو ته اهو ڪير آهي؟ هشار انهيءَ خوف کان ته متان اهل شام، امام ڏانهن مائل ٿين لاعلميءَ جو اظهار ڪيو. ايتري ۾ فرزدق اچي حاضر ٿيو ۽ امام صاحب جي شان ۾ قصيده غزا پڙهيائين. هشار، شڪ آڻي کيس قيد ڪيو. امام صاحب قصيده جي صل ۾ فرزدق ڏانهن هڪ هزار درهم موڪليا. اول هن درهم وٺڻ کان انڪار ڪيو ۽ چيائين ته مان صل لاءِ نه بلڪ محبت جي اظهار ۾ پڙهيو آهي. امام صاحب اصرار ڪندي کيس چيو هي اهل بيت جي خدمت جو صل آهي. واپس نه ڪر، پوءِ ورتائين. ڪتاب ڪامل ۾ مذڪور آهي ته هڪ ڏينهن حسن بصري ۽ فرزدق ٻئي هڪ جنازي ۾ شريڪ ٿيا. فرزدق چيو ته خبر اٿو ماڻهو چون ٿا ته هن جنازي نماز ۾ بهترين ماڻهو آيا آهن يا بدترين ماڻهو حاضر ٿيا آهن؟ حضرت حسن بصري عليه الرحمة فرمايو ته آءُ بهترين ماڻهن ۾ هوندس ۽ تون بدترين ماڻهن ۾. پر هن موقعي تي توکي انهيءَ ڳالهه چوڻ تي ڪنهن آماده ڪيو؟ چيائين ته سٺ سالن کان وٺي ڪلمه طيبه جو ورد اٿم، خبر نه آهي ته ڇا ٿيندو؟ فوت ٿيڻ کان پوءِ خواب ۾ ڪنهن بزرگ کانئس پڇيو ته ڪهڙي حال ۾ آهين؟ چيائين ته ڪلم طيبه جي برڪت سان خاتمه بالخير ٿيو. سن 116هه ۾ فوت ٿي ويو.

امام ابو محمد ۽ ابو عبدالله جعفر صادق عليه السلام

عليٰ قلب نوح عليه السلام، ڇهون امام آهي. سندن والده جو نالو سيده فرده بنت قاسم بن محمد بن ابي بڪر عليه السلام آهي. صحيح قول موجب هيءُ سن 80ھ ۾ پيدا ٿيو. سندس طريقت جي نسبت پنهنجي طرفن کان يعني پيءُ کان به ۽ ماءُ کان به عطا ٿيل آهي. مشائخ جي اڪثريت جي نسبت، هن امام صاحب سان لڳي ٿي، امت محمدي صلي الله عليه وسلم جي علماء جي اڪثريت هن امام صاحب جي شاگردي ۾ آهي. فرمايائين:

قال من قنع بما قسم له استغني ومن مد عينيه الي ما في يد غيره مات فقيرا. قال شر الناس من باع آخرته بدنياه و شر من ذالك من باع آخرته بدنياه غيره قال كمال العطا ثلاثة تعجيله و تصغيره و تستيره قيل له بالكفارة عمل السلطان؟ قال قضاء حوائج الاخوان.

ترجمو: جيڪو شخص پنهنجي قسمت ۾ آيل حصي تي قناعت ڪندو، اهو بي پرواه ٿيندو ۽ جيڪو ٻين جي مال ۾ اڪيون وجهندو اهو فقير ٿي مرنندو. فرمايائين ته اهو شخص نهايت بدترين آهي، جيڪو پنهنجي آخرت کي دنيا جي بدلي ۾ وڪڻي ۽ ان کان به بدتر اهو شخص آهي جيڪو ٻئي جي دنيا ٺاهڻ لاءِ پنهنجي آخرت کي وڪڻي ڇڏي. پڻ فرمايائين ته بخشش ۽ عطاءَ جو ڪمال تن ڳالهين ۾ آهي: ڪنهن تي جلدي بخشش ڪرڻ، پنهنجي بخشش کي گهٽ سمجهڻ ۽ ان کي ڳجهو رکڻ. فرمايائين ته صحبت ويه ڏينهن رکڻ گهرجي.

فرمايائين ته جيڪڏهن توکي ڪو بد چوي ته ڏک نه ڪر ڇو ته جيڪڏهن تو منجهه خامي آهي ته ان جو ڪفارو ٿي ويو ۽ جيڪڏهن تو ۾ خامي ڪونه آهي ته بنا تڪليف جي تو نيڪي حاصل ڪئي.

ڪتاب جفر جامع، جيڪو امامن عليهم السلام جي علوم ۽ اسرار تي مشتمل آهي سو سندس ئي جوڙيل آهي، چيو وڃي ٿو ته ابو موسيٰ جابر بن حيان صوفي يوسف جيڪو آنحضرت جي شاگردن مان آهي. هڪ ڪتاب لکيو. جنهن جا هڪ هزار حصا هئا. جيڪو حضرت سائين جي رسالن تي مشتمل آهي.

مذڪور آهي ته هڪ ڏينهن خليفه منصور جي منهن تي اچي هڪ مک ويني. خليفي ان کي گهڻوئي تڙيو پر وري وري موتي اچي سندس منهن تي ويهي پئي. خليفو عاجز ٿي ويو ايتري ۾ امام جعفر صاحب به اچي مجلس ۾ ويٺو ته خليفه منصور هڪدم ئي کانئس اهو پڇيو ته مک کي پيدا ڪرڻ ۾ ڪهڙي حڪمت آهي؟ فرمايائين ته تڪبر ۽ غرور واري ماڻهو کي ذليل ڪرڻ لاءِ مک کي پيدا ڪيو ويو آهي.

سندس وفات جو سال شوال 148ھ آهي. مدينه منوره ۾ بقيع ۾ مدفون آهي. شيعه جو جعفر به فرقو امام صاحب کي ئي آخري امام ۽ ان تي ئي امامت جي ختم هجڻ جو عقيدو رکي ٿو سندن چوڻ آهي ته جيڪو امام واپس وري ايندو سو اهوئي امام آهي.

اسماعيل بن امام جعفر صادق عليه السلام

هيءُ امام جعفر صادق عليه السلام جو وڏي ۾ وڏو فرزند هو. اهو سڀني کي گمان هو ته امام صاحب ان کي ئي پنهنجو جانشين مقرر ڪندو. مذڪور آهي ته امام صاحب هن کي امام ختم جي بنياد تي پنهنجو وليعهد بڻايو هو، پر پنهنجي پيءُ جي حياتيءَ ۾ سن 138 هه ۾ گذري ويو ۽ بقيع ۾ مدفون آهي. امامت جي قائل فرقن مان هڪ اسماعيلي فرقي جو چوڻ آهي ته نص اول⁽¹⁾ معتبر آهي ۽ مبارڪ فرق جو چوڻ آهي ته اسماعيل زنده آهي ۽ اهوئي مهدي موعود آهي. سندس پيءُ دشمنن جي خوف کان کيس مرده مشهور ڪيو هو. اسماعيل منجهان وري هڪ ڪثير جماعت جو عقيدو آهي ته اسماعيل فوت ٿيل آهي ان کان پوءِ محمد بن اسماعيل چار ساله امامت تي قائم ٿيو ۽ اهو خلف کان سلف تائين ويندي عبيدالله مهدي اسماعيلي تي پهچي ٿو، جيڪو اسماعيلي خليفن مان پهريون آهي.

محمد بن امام جعفر صادق عليه السلام

سندس لقب بناح ۽ ڪنيت ابوجعفر آهي. سندس پوئلڳ زبديه سڏائين ٿا سندن چوڻ آهي ته امام لاءِ موافق آهي ته خروج تلوار سان ڪري. سندس تربت جرجان ۾ آهي. ”گورسرخ“ جي نالي سان (گاڙهي قبر) مشهور آهي، جيڪا خلق جي فيض لاءِ زيارتگاه بڻيل آهي.

عبدالله اقطع

هيءُ حضرت امام جعفر صادق عليه السلام جو فرزند آهي. پاڻ اسماعيل کان وڏو يا ننڍو امام معروف آهي. وڏي ۽ تمام ڪشاده مٿو هئڻ سبب کيس اقطع سڏيندا هئا. پنهنجي پيءُ کان پوءِ امامت جي دعويٰ ڪيائين. سندس پوئلڳ ماڻهن کي فرق اقطع سڏيو وڃي ٿو، پنهنجي پيءُ جي وفات کان پوءِ ڪل ستر ڏينهن زندهه رهيو، پوءِ وفات ڪري ويو. سندس وفات جو سن 149 هه آهي. پوئين کيس ڪونه هو. اقطع فرق جو عقيدو آهي ته امام لاءِ ضروري آهي ته هو پنهنجو خليفو نامزد ڪري، جيئن هن کان پوءِ سندس جانشين بڻجي. جيڪڏهن جانشين نٿو بڻائي ته هو پاڻ ضرور موتي ايندو ۽ مهدي موعود آهي.

امام موسيٰ ڪاظم عليه السلام

امام ستون علي قلب موسيٰ عليه السلام سندس ڪنيت ابو ابراهيم ۽ ابوالحسن سندس ولادت سن 128 هه ۾ مڪه ۽ مدينه جي وچ ۾ ٿي کيس زين المجتهدين سڏيندا هئا.

(1) يعني پهرين واضح روايت.

هڪ دفعي روضہ رسول صلي الله عليه آله وسلم ۾ سربسجود ٿي عرض ڪري رهيو هو الذل عندي والعفو عندک (ذلت ۾ آڻ آهيان ۽ درگذر ڪرڻ، تو وٽ آهي) ساري رات سجدہ ۾ ائين چوندو رهيو. آخر مٿس صبح ٿي. هارون رشيد کيس زهر ڏياريو. جنهن ۾ سن 183ھ ۾ شهيد ٿي ويو. سندس مدفن بغداد شريف ۾ آهي.

شيعہ موسوي و مفضلہ فرقہ وارا کيس صاحب الزمان جي لقب سان سڏين ٿا ۽ امام جعفر صادق عليه السلام جي حجت بڻائين ٿا جو سندس قول آهي سابعكم قائمكم. اوهان منجهان ستون اوهان جو قائم هوندو. ڪي وري شڪ ۾ آهن ۽ اها مراد وٺن ٿا ته ستون امام جعفر صادق عليه السلام آهي جيڪو قائم آهي ۽ اماميه فرقہ جي قول موجب ته اهو محمد بن حسن عسڪري آهي.

ابو عبدالله محض

حضرت حسن (مثنیٰ) بن امام حسن عليه السلام جن جو فرزند هو. سندس لقب شيخ بنو هاشم هو. محض سيادت سبب کيس محض سڏيو پيو وڃي. سندس والده فاطمه بنت حسين ۽ سندس پيءُ حسن بن حسن هو. منصور جي قيد ۾ سن 145ھ ۾ گذاري ويو.

ادريس

هيءُ عبدالله محض جو فرزند هو. فخ جي واقعہ کان پوءِ سن 109ھ ۾ مصر هليو ويو ۽ مغربي آفريڪا ۾ پنهنجي سلطنت قائم ڪيائين. چند پشتون سندس اولاد ۾ سلطنت قائم رهي، جو آل ادريس جي نالي سان مشهور آهي. چيو وڃي ٿو ته سن 828ھ تائين، سلطنت سندس خاندان ۾ قائم رهي.

محمد بن عبدالله محض

هيءُ بنو هاشم جي معتبرين مان هو، سندس لقب مهدي هو. احجار الزيت⁽¹⁾ ۾ جڏهن شهيد ٿيو، تڏهن ”نفس زڪيه“ جي نالي سان مشهور هو. جيئن ته پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي حديث جي روايت آهي. فرمايائون ته منهنجي اولاد منجهان ”نفس زڪيه“ احجار الزيت ۾ قتل ڪيو ويندو. مذڪور آهي ته امام مالڪ رحمۃ اللہ علیہ بن انس رحمۃ اللہ علیہ اها فتويٰ ڏني هئي ته هلاڪت جي خوف کان خروج ڪرڻ جائز آهي ۽ جڏهن منصور جي لشڪر، مدينه منوره جو محاصرو سخت ۽ تنگ ڪيو، تڏهن شيعہ امراء وارو عهدنامہ ساڙي ڇڏيائين ۽ چيائين ته هيئنر موت مٿان

(1) احجار الزيت: مدينه منوره جي هڪ محلي جو نالو هو جتي مسلم بن عقبه جي سرڪردگيءَ ۾ يزيدي لشڪر مديني وارن جو قتل عام ڪيو هو ۽ نبي ڪريم ﷺ جن حضرت ابو ذرغفاري رضه کي خطاب ڪندي انهيءَ قتل عام جي اڳواٽ خبر ڏني هئي: تهذيب الڪمال ص 10 ج 28، المستدرک علي الصحيحين ص 470 ج 4، سنن ابي داؤد ص 110 ج 4، نيل الاوطار ص 77 ج 6.

معيار سالڪان طريقت

بيٺو آهي. مٿان اهو عهدنامو، منصور کي هٿ اچي وڃي ۽ اهو کين هلاڪ ڪري ڇڏي. پوءِ پاڻ تي سو ماڻهن سان گڏ، مدينه کان ٻاهر نڪري (ميدان جنگ) ۾ آيو تن تنها ستر ماڻهن کي لپٽائي شهيد ٿي ويو. اهو واقعو رمضان المبارڪ سن 145ھ ۾ رونما ٿيو. سندس سڙ مبارڪ منصور ڏانهن موڪليو ويو. شهيد جو پيءُ به ڀرسان قيد ۾ بند هو. انهيءَ جڏهن اهو ڏٺو ته فرمايائين: یرحمک الله لقد قتلوک صواما قواما. (الله توتي رحم ڪري، توکي انهيءَ حالت ۾ قتل ڪيائون جو تون روزيدار ۽ رات جو عبادتگذار هئين.)

مذڪور آهي ذوالفقار علي عليه السلام (تلوار علي) محمد بن عبدالله محض وٽ پهتي هئي جڏهن خروج جو ارادو ڪيائين ته هڪ واپاري کان چار سو دينار ورتائين ۽ ان جي عيوض تلوار (گهٺ) رهن رکيائين ۽ چيائين ته آل عبدال مطلب منجهان جيڪو به تو وٽ اچي ۽ رقم ادا ڪري ته پوءِ تلوار انهيءَ کي ڏيئي ڇڏجانءِ. پوءِ جڏهن جعفر بن سليمان بن علي بن عبدالله بن عباس مدينه جو امير مقرر ٿيو ان تاجر کي رقم ادا ڪري تلوار کانس واپس ورتي ۽ مهدي ڏانهن موڪلي ڇڏيائين ۽ هن وري رشيد کي پهچائي. ذوالفقار (تلوار علي) لاءِ ٻڌايو وڃي ٿو ته هن جي پنين طرف تي ارڙهن فقرا لکيل هئا ۽ سندس دستو هاڻيءَ جي هڏي جو جڙيل هو ۽ انهيءَ تي فقرا اُڪريل هئا.

ابراهيم

نفس زڪيه جو پيءُ هو پهرين رمضان المبارڪ ۾ بصره کان خروج ڪري ايران پهتو. سفر ۾ اٺ جي پچ کي ٻڌي پيو ته اٺ رفتار تيز نه پئو ڪري ۽ اٺ جي پچ کي پنهنجي هٿ ۾ قابو جهليائين پئي ته اهو رفتار کي تيز پيو ڪري. وقت جي ڪيترن ئي علماء ۽ اڪابرين مثلاً اعمش بن منصور ۽ امام ابوحنيفه ڪوفي کيس خروج جي فتويٰ ڏني. امام ابوحنيفه، پنهنجي پٽ حماد جي هٿ، سندس خدمت ۾ چار هزار درهم موڪليا ۽ کيس معذرت سان عرض ڪيائين ته جيڪڏهن خلق جي امانتن جي حفاظت جو بار مون کي مانع نه هجي ها ته مان خود اچي حاضر ٿيان ها.

مذڪور آهي ته نفس زڪيه جي شهادت کان پوءِ منصور هن کي به زهر ڏئي هلاڪ ڪري ڇڏيو. ابراهيم جي شهادت سن 145ھ ۾ ٿي.

يحيٰ

هيءُ ابراهيم جو پيءُ هو. هارون جي دور ۾ دليمان ۽ طبرستان خروج ڪري ويو هو. هارون، فضل برمڪي جي ذريعي ساڻس مصالحت جي آڇ ڪئي ۽ سندس تعظيم ڪرڻ جي آمادگي ڏيکاري ۽ مصعب زبير جي پوٽن مان عبدالله هارون کي چيو ته هو ري جي هڪ علائقو ڏانهن خروج ڪرڻ جو ارادو ڪري چڪو آهي ۽ مون کي پڻ سڏايو اٿس. يحيٰ، عبدالله جي ذريعي ڳالهه ٻوله ڪري فتني کي دفع ڪرڻ جو ارادو ڏيکاريو. مگر عبدالله انهيءَ ئي ڏينهن هلاڪ ٿي ويو ۽ هارون، يحيٰ کي قتل ڪونه ڪيو، مذڪور آهي ته هو پنهنجي طبعي موت سان وفات ڪري ويو.

ابو علي حسن بن حسن بن امام حسن عليه السلام
 سندس لقب حسن مثلث آهي ۽ معروف شهيد فخر آهي بنوهاشم جو بزرگ هو ۽ هادي جي زمانه ۾ سن 149ھ ۾ خروج ڪيائين ۽ مڪه جي ويجهڙائي ۾ فخر جي مقام تي ٻين ڪثير علوين سان گڏ هيءُ به شهيد ٿي ويو.
 امام تقی عليه السلام جي روايت آهي ته ڪربلا جي واقعہ کان پوءِ اهل بيت تي هن جهڙو ٻيو ڪوبه سخت ترين واقعہ نه گذريو آهي.

زيد بن حسن بن علي عليه السلام
 هي حضرت پنهنجي وقت ۾ علم ۽ عرفان ۾ ڪافي شهرت رکندڙ هو. سندس فرزند اميرابومحمد پنهنجي وقت ۾ بنوهاشم جو شيخ بزرگ سڏيو ويندو هو.
 منصور دوانيقي کيس مدينه منوره جي اجازت به ڏني هئي آخر خروج جو اهتمام ڪيائين. کيس قيد ڪيو ويو ۽ مهدي جي زمانه تائين گرفتار هو، مهدي کيس آزاد ڪري ڇڏي ڏنو. سندس نياڻيءَ جو نالو نفيسه هو، جيڪا شافعي مسلڪ جي عالمه فاضله ۽ نهايت قابل عورت هئي ۽ ان کان روايت پڻ بيان ڪندي هئي. اسحاق بن امام جعفر صادق کيس گهرايو ۽ پوءِ اها مصر هلي وئي. نفيسه مصر ۾ سن 208ھ ۾ وفات ڪري وئي ۽ اسماعيل مدينه منوره ڏانهن منتقل ٿيڻ جو ارادو ڪيو، مگر مصرين جي التماس تي هو ارادو ملتوي ڪري مصر ۾ ئي رهيو ۽ اتي ئي فوت ٿي ويو، سندس قبر تي وڏو مقبرو جڙيل آهي، ۽ اجابت دعا جي لاءِ مقام مشهور آهي.

موسيٰ بن عبدالله محض
 اڪابرین مان هو، شيعن کيس دعوت ڏني. هن پاڻ کي ظاهر ڪونه ڪيو. ان هوندي به حجاز ۾ سندس نالي جو خطبو پڙهيو ويندو هو، منصور کيس ڇڏي ڏنو ۽ هارون جي زماني تائين حيات هو. سن 200ھ ۾ فوت ٿي ويو.

عبدالعظيم
 فرزند عبدالله بن علي بن حسن زيد بن امام حسن عليه السلام. منصور جي عهد ۾ ڪجهه وقت مدينه جي امارت تي فائز رهيو ۽ پوءِ شهر ”ري“ ڏانهن منتقل ٿي ويو ۽ اتي ئي فوت ٿي ويو. سندس مرقده خاص ۽ عام جي زيارت گاهه آهي.
 قال امام رضا عليه السلام من زار اخي عبدالعظيم ڪمن زار جدي اباعبد الحسين. ترجمو: امام رضا عليه السلام جو قول آهي ته جنهن منهنجي پيءُ عبدالعظيم جي زيارت ڪئي، گويا انهيءَ منهنجي ڏاڏي ابا عبدالعظيم جي زيارت ڪئي.

معيار سالڪان طريقت

احمد بن خالد السرفي کان روايت آهي ته وقت جو سلطان مشڪلات سبب ري شهر ۾ خفيه طور اچي رهيو ۽ پنهنجي ڪنهن دوست جي محل ۾ زير زمين رات ۽ ڏينهن نماز ۽ عبادت ۾ ڪافي عرصو مشغول رهيو ڪڏهن ڪڏهن مخفي طور هڪ قبر جي زيارت لاءِ به ويندو هو. آهستي آهستي ڪجهه شيعا به سندس حال کان واقف ٿيا. انهيءَ وچ ۾ پيغمبر عليه السلام جي پوئلڳن مان هڪ خواب ۾ ڏٺو ته فرماين ته هن شهر جي فلاڻي ڪنڊ ۾ عبدالجبار بن وهاب جو باغ آهي. اتي هڪ صوف جو وڻ آهي. جنهن جي ڀرسان هيءُ مدفون ٿيندو. دفن ٿيڻ وارو ڏيکاريو ويو اهو هڪ نوراني صورت وارو شخص هو ۽ نشان ڏيکارڻ خاطر زمين جي ڀرسان ويٺو هو. هڪ ڏينهن خواب ڏسڻ وارو شخص جيڪو زمين جو مالڪ به هو، انهيءَ زمين تي اچي بيٺو، کيس اهو خواب پڻ ياد آيو ته مون کي آنحضرت صلي الله عليه وسلم جن هيءُ حڪم فرمايو هو. پوءِ زمين کي وقف ڪري شيعان جي حوالي ڪري ڇڏيائين. قريب ٽي هڪ بيمار امام زاده وفات ڪري ويو، جڏهن غسل لاءِ سندس لباس کي لاٿو ويو ته گريبان منجهان هيءُ رقعو نڪتو. جنهن تي لکيل هو ته:

انا ابوالقاسم عبدالعزيز بن عبدالله بن علي بن الحسن بن زيد بن الحسن بن علي بن ابي طالب عليه السلام.

سندس ڀر واري قبر جنهن جي زيارت لاءِ پنهنجي حياتي ۾ ويندو هو ۽ ٻڌايو هئائين ته اها قبر، موسيٰ ڪاظم عليه السلام جي فرزندن مان هڪ فرزند جي آهي.

امير عبيدالله يا عبدالله

هيءُ حسن بن حسين بن زين العابدين عليه السلام جو فرزند هو. پنهنجي ڏاڏي جي بلڪل همشڪل هو، جنهن ڪري سندس لقب ٽي زين العابدين هو، شوشتر شهر ۾ وفات ڪيائين. سندس مزار شريف بقاع شوشتر ۾ آهي. بعض جو چوڻ آهي ته بي اولاد هو ۽ بعض کيس اجل نقيب تاج الملة والدين علي بن محمد بن رمضان ٻڌائين ٿا ۽ سندس نسب ابن الطفطفي سان وڃي ملي ٿو.

زيد بن امام موسيٰ ڪاظم عليه السلام

ڪوفي ۾ مقيم هو. جڏهن ابوالسرايا امام علي رضا عليه السلام ڏانهن خروج ڪيو ته زيد کي بصره ڏانهن روانو ڪيائين. زيد، عباسين جي محلاتن کي باهه ڏياري. انهيءَ ڪري مٿس لقب لاجرم زيد النار پيو، پوءِ جڏهن ابوالسرايا شڪست کائي خوزستان هليو ويو ته زيد النار کي گرفتار ڪيو ويو. قيد ۾ سن 200 هه ۾ وفات ڪري ويو.

اسحاق

سيدي اسحاق جي نالي سان معروف ۽ امام موسيٰ ڪاظم عليه السلام جو فرزند آهي. سندس مزار فيض آثار هرات ۾ آهي.

أبو القاسم حمزه

حمزه بن امام موسیٰ کاظم علیہ السلام. ماڻهو کيس زنده خیال ڪندا آهن. سندس پٽ قاسم پٽ قاسم محمد الاعرابي ان جو پٽ احمد، نسب سادات موسوي انتها احمد تائين پهچي ٿي، کيس ڪجهه فرزند هئا، انهن مان ابو محمد اسماعيل وڏو ڏاڏو سلاطين صفوي، موسيٰ ۽ محمد المجدور ڏاڏاڻ نقباء عظام مشهد مقدس رضوي آهن.

ابراهيم

ابراهيم بن اسماعيل بن ابراهيم بن امام حسن عليه السلام. مخرج قاف ادا ڪري نه سگهندو هو. هڪڙي ڏينهن پنهنجي غلام کي قبا آڻڻ لاءِ چيائين. هو يلجي دراءِ (صوفين جي لباس جو هڪ قسم) کڻي آيو. ڪاوڙ منجهان قبا، قبا بجاءِ طباطبا چيائين ان کان پوءِ سندس لقب طباطبا مشهور ٿي ويو ۽ سادات طباطبا سان منسوب آهن.

أبو عبدالله محمد

ابراهيم طباطبائي جو فرزند آهي. سن 198ھ ۾ ابوالسرايا سان ڪوفه خروج ڪيائين خلق کان امام رضا عليه السلام جي لاءِ بيعت ورتائين ۽ کيس ڪوفي ۾ حضرت جي نائي هيت مخصوص امارت جوڙيائين ۽ آخر ۾ سن 200ھ ۾ ابوالسرايا سان گڏ قتل ٿي ويو.

مالڪ دينار بصري

بعض جو چوڻ آهي ته دينار سندس پيءُ جو نالو هو. بعض جو چوڻ آهي ته هڪ دفعي ٻيڙيءَ ۾ سوار ٿيو. ملاح کانئس پاڙو طلب ڪيو، هن ڪونه ڏنو جو وٽس ڪونه هو، ملاح مٿس ايڏو تشدد ڪيو جو هو بيهوش ٿي ويو. جڏهن هوش ۾ آيو ته کيس وري ٻيهر ماريو ويو. ٻڌڻ ۾ آيو آهي ته ساري درياھ جون مڇيون مٿي نڪري آيون ۽ هر هڪ مڇيءَ جي وات ۾ هڪ، هڪ دينار هو. مالڪ هڪ مڇيءَ جي وات مان هڪ دينار کڻي ملاح کي ڏنو ۽ ٻيڙي منجهان لهي پاڻي تي پنڌ ڪندي غائب ٿي ويو.

تاريخ گزيده ۾ ان واقعہ کي مروان حمار وارو زمانہ سن 130ھ ۾ ڄاڻايو ويو آهي. سندس ڪنيت ابويحيٰ هئي. حسن بصري ۽ حبيب عجمي جو همعصر هو.

مذڪور آهي ته آيت اياڪ نعبدو و اياڪ نستعين پڙهندي زار، زار روئندو هو ۽ چوندو هو ته جيڪڏهن الله جي ڪتاب ۾ نه هجي ها ته هرگز نه پڙهان ها.

مذڪور آهي ته جڏهن پنهنجي موت جا آثار ڏٺائين ته چيائين ته الهي تون ڄاڻين ٿو ته منهنجي زندگي تنهنجي ڳولڻ ۾ گذري آهي. اهو به وقت هو جو بصره ۾ ڳوليندو رهيس، ۽ هاڻي جيڪڏهن زندگي بخشين ته به تنهنجي لاءِ اٿم ۽ جيڪڏهن موت ڏين ته به تنهنجي لاءِ آهي.

ان صلوتي ونسڪي و محياي ومماتي لله رب العالمين.

معيار سالڪان طريقت

ترجمو: بيشڪ منهنجي نماز ۽ منهنجي قرباني منهنجي حياتي ۽ منهنجي مماتي الله لاءِ آهي جو جهان جو پاڻهار آهي. (القرآن 161:6)

وعن مالک بن دينار خرجت حاجا الي بيت الله الحرام واذا بشاب يمشي في الطريق بلا زاد وراحلة. فقلت ايها الشاب من اين؟ قال من عنده قلت الي اين؟ قال اليه. فقلت اين الزاد؟ قال عليه. قلت ان الطريق لا يقطع الا الماء والزاد فهل معك شيء؟ قال نعم قد زودت عند خروجي بخمسة احرف اعني كهيعص قلت ما كان معني كهيعص قال اما قوله كاف فهو الكافي واما الهاء فهو الهادي و اما الياء فهو الموفي و اما العين فهو العالم و اما الصاد فهو صادق. قال مالک لما سمعت هذا الكلام نزعتم قميصي ان اليه اياه فابني فقال ايها الشيخ العري خير من قميص الغني حلالها حساب و حرامها عقاب.

قال مالک اذا خير الليل رفع جهاده الي السماء، وقال ما من الا يسره الطاعات والا يضره المعاصي سب لي ما لا يشرك ويغفر لي ما لا يضرک.

ترجمو: مالک بن دينار چوي ٿو ته بيت الله ڏانهن حج جي ارادي سان نڪتس، رستي ۾ هڪ نوجوان مليو، جيڪو به وڃي رهيو هو پر کيس ڪوبه سفر جو سامان ساڻ ڪونه هو. مون کائس پڇيو ته ڪٿان ٿو اچين ۽ ڪيڏانهن وڃي رهيو آهين؟ چيائين ته ان ڏانهن. پوءِ مان چيو ته سامان ڪٿي آئي؟ چيائين ته ان جي ئي مٿان آهي. مون کيس چيو ته پاڻي ۽ سامان کان سواءِ سفر ڪيئن ٿي سگهي ٿو، پوءِ ڇا توکي ڪا شيءِ ساڻ آهي. چيائين ته هاڻو! مون نڪرڻ وقت پنجن حروف جي سامان جو توشو ساڻ کنيو آهي، اهي هي آهن: ”كهيعص“ کيس مون چيو ته انهن جي معنيٰ ڇا آهي؟ چيائين ته كاف کان مراد الکافي ۽ هاءِ کان مراد هادي ۽ يا کان مراد الموفي ۽ العين کان عالم ۽ صاد کان مراد صادق آهي.

مالک جو چوڻ آهي ته جڏهن مون اهو سندس ڪلام ٻڌو ته پنهنجي قميص لاهي کيس پهرڻ لاءِ ڏني، مگر هن وٺڻ کان انڪار ڪيو ۽ چيائين ٻئي کان قميص وٺي پائڻ کان بت اگهاڙو چڱو آهي. حلال جو حساب آهي ۽ حرام جو عذاب آهي جڏهن حاجي لبيڪ جي تلبيه چون پيا ته هيءُ لبيڪ نه پيو چوي. جڏهن کائس پڇيو ويو ته چيائين ته خوف ٿو ٿيڻ ته مٿان لبيڪ چوان ۽ لا لبيڪ جو لفظ ٻڌان ۽ جڏهن ماڻهو کي قرباني ڪندي ڏسي پيو ته عرض پيو ڪري. اللهم ان الناس ذبحوا و تقربوا اليک وليس لي شيءٌ شي اتقرب به اليک سوي نفسي. يعني اي الله ماڻهو قربانيون ڪري تنهنجو قرب حاصل ٿا ڪن، مگر مون کي تنهنجي قرب حاصل ڪرڻ لاءِ پنهنجي جان کان سواءِ ٻي ڪابه شيءِ ڪونه آهي، جو تنهنجي راه ۾ قربان ڪريان..... جان ڏنائين.

چوندو هو ته هذا حبيب الله، هذا خليل الله قتل بسيف الله. دفن ٿيڻ کان پوءِ خواب ۾ چيائين ته منهنجي منزلت بدر جي شهيدن جي مثل ڪئي وئي.

سندس ڪرامت بابت يافعي ابوالقاسم بن اندلسي جي حوالي سان لکي ٿو ته هڪ ڏينهن هڪ شخص مالڪ وٽ آيو ۽ عرض ڪيائين ته يا ابا يحيٰ! هڪ عورت جي حق ۾ دعا گهرجو

هوءَ چئن سالن کان وٺي حامله آهي ۽ تڪليف ۾ آهي ۽ ٻار جو پتوئي ڪونه آهي. پوءِ دعا لاءِ هٿ مٿي کڻي عرض ڪيائين ته: اللهم هذه المرأة ان كان في بطنها جارية فابد لها غلاما (اي الله! هن عورت جي پيٽ ۾ ڌيءَ آهي ته ان کي پٽ ۾ تبديل ڪر) فانڪ تمحوا ما تشاء و تنبت وعندڪ امر الكتاب (بيشڪ تون جنهن لاءِ گهرين ان کي مٿائي ڇڏين يا پيدا ڪرين ٿو ۽ تو وٽ ئي اصل ڪتاب آهي). ڪجهه مدت کان پوءِ اهو مرد (عرضدار) آيو ۽ سندس ڪلهن تي چار ساله پٽ هو.

عتبه ابن غلام بصري

حضرت خواجه حسن کان خرڇه خلافت کيس مليل هو. هر سال ڪجهه جو پنهنجي هٿن سان پوکيندو هو ۽ ان جو اٽو ڪري ضرورت موجب پاڻيءَ ۾ پسائي تر ڪري رکندو هو. سج جي گرمي تي سڪائي، هفتي ۾ هڪ دفعو کائيندو هو. چوندو هو ته مون کي ڪرامن ڪاتبين کان شرم ٿو ٿئي ۽ چوندا ته هفتي ۾ هڪ دفعو کائي آسوده حال ٿو ٿئي.

حبيب عجمي راعي بصري

هيءُ حسن بصري جو مريد هو. عجمي هئڻ سبب قرآن شريف جي الفاظ جي درست ادائينگي ڪونه ڪري سگهندو هو. مذڪور آهي ته هڪ دفعي حبيب، مغرب جي نماز وقت حسن بصري جي عبادت خاني ۾ آيو ۽ کيس حسن بصري امام ڪيو ۽ پاڻ مقتدي ٿيو. حبيب عجمي جڏهن قرائت شروع ڪئي ته الحمد کي الهمد ڪري پڙهيائين، يعني جاءِ خطي کي هاءِ هوز ڪري پڙهيائين. حضرت حسن نماز ٽوڙي پري ٿي ويو ۽ پنهنجي اڪيلي نماز پڙهيائين. انهيءَ رات حق تبارڪ تعاليٰ کي خواب ۾ ڏٺائين. عرض ڪيائين ته يا الله! ڪهڙي شيءِ ۾ تنهنجي رضا آهي؟ ندا آئي ته منهنجي رضا حاصل ڪرين ها ته نماز ۾ حبيب جي اقتدا ڪرين ها. اها نماز تنهنجي ساري عبادت کان بهتر هئي. هڪ دفعي حجاج جا سپاهي حسن بصري کي تلاش ڪري رهيا هئا ته حسن بصري، حبيب جي عبادت خاني ۾ لڪي پيو. سپاهي کيس ڳوليندا حبيب وٽ پهتا. کانئس حسن بصري جي پڇا ڪيائون. چيائين ته ايڏانهن اندر لنگهي ويو. وڌيڪ مون کي خبر ڪونه آهي. حجاج جا سپاهي اندر ويا، ڳوليائون پر کيس نه ڏٺائون. هو واپس هليا ويا. حسن ٻڌايو ته ست دفعا منهنجي مٿان هٿ هنيائون پر نه ڏسي سگهيا. سپاهين جي ويڃڻ کان پوءِ، حسن بصري رضه، حبيب کي چيو ته واه جو مريديءَ جو حق ادا ڪيو اٿئي. چيائين ته مان سچ ڳالهائو، تڏهن تنهنجي خلاصي ٿي ورنه ٻئي گرفتار ٿيون ها. پڇيائين ته تو ڇا پڙهيو هو. جواب ۾ چيائين ته ٻارهن دفعا آية الكرسي ڏهه دفعا آمن الرسول ۽ ڏهه دفعا سورة اخلاص پڙهيم ۽ پوءِ توکي الله تعاليٰ جي حوالي ڪيم.

سلسلہ حبيب ان ڏانهن منسوب آهي. حبيب ٻه ڀائر هئا. اعلم اصلح الناس نسبت اباڪم. اختيار ڪري ”حبيب“ ٿيا. پنهني کي خلافت عطا ٿيل هئي ۽ کين حڪم ٿيو ته جبل خرمان ۾ وڃي حق تعاليٰ جي عبادت ۾ مشغول ٿيو (هنن ائين ڪيو) ۽ خلق سان ميل جول هرگز نه رکيائون. اڪيلا

معيار سالڪان طريقت

۽ الڳ رهندا هئا. کاڌو هفتي کان پوءِ به ڪارڪون ڪائيندا هئا ۽ ان کان وڌيڪ نه ڪائيندا هئا. انهيءَ جبل ۾ ٻارهن سال گذاريائون. سندن طريقو اهو هوندو هو ته ڪنهن به مجلس ۾ حاضر نه ٿيندا هئا ۽ نه ئي سوکڙيون قبول ڪندا هئا بلڪه هميشه ذڪر الله ۾ مشغول هوندا هئا. کين ڪپڙا چتين لڳل هوندا هئا ۽ جيڪڏهن کين ڪو نئون ڪپڙو ملندو هو ته فقيرن کي ڏئي ڇڏيندا هئا. جهنگلي هرڻ، سندن آڏو اچي عرض ڪندا هئا ته اي الله تعاليٰ جا دوستو! اسان جو گوشت کائو! مگر انهن ڏانهن هرگز توجه نه ڏيندا هئا ۽ سندن مريدن به اهوئي طريقو جاري رکيو هو.

قال قدوة الواصلين سيد سعدالله سورتى فى رسالة اى طريقة الاختلاط مع الخلق بالكلية والسكون فى الجبال والغار ودوام الصوم والافطار بعد سبعة الى اربعين وليس الرفع البالي وقولهم ولا يخرج عن الشريعة المحمدية صلى الله عليه وسلم و اكثر ذكرهم "هو الله".
قدوة الواصلين سيد سعدالله سورتى پنهنجي رسالي ۾ لکي ٿو ته مخلوق کان پري رهڻ جبلن ۽ غارن ۾ وڃي لکي ويهڻ ۽ هميشه روزو رکڻ، ستن يا چاليهن ڏينهن کان پوءِ افطاري ڪرڻ ۽ گودڙين واري پوشاڪ پائڻ ۽ نه ڳالهائڻ ۽ قطع تعلقات ڪرڻ اهي سڀ شريعت محمدي ﷺ سان هرگز مناسبت ڪونه ٿا رکن ۽ اڪثر سندن ذڪر "هو الله" جاري رهندو هو.

عزيزي مغربي

مشائخ مغرب جي پيشوائن مان آهي. ذوالنون مصري ڏانهن هڪ شخص ڪنهن هڪ مسئلي حل ڪرڻ لاءِ ويو. جنهن کي چيائين ته تون جنهن جاءِ تان آيو آهين. انهيءَ کي الله تعاليٰ علم جي اول ۽ آخر ڄاڻ ڏني آهي. جيڪڏهن تون مسئلي جي حل جي تلاش ۾ آهين ته وري به انهيءَ ئي جاءِ تي وڃ جتي تو اول قدم رکيو هو.

اسرافيل مغربي

اولين اولياءِ منجهان ۽ ذوالنون مصري جي شيخن مان آهي. شيخ الاسلام نفحات ۾ بيان ڪيو آهي ته هيءُ فتح شخرف جو هو. جيڪو شهر مصر کان ٿي سو ميل پنڌ تي آهي هڪ فرصت ۾ اسرافيل کان هڪ سوال پڇيو ويو ته هل تعذب الاشرار قبل الدلل (ڇا تون شيرين کي ذليل يعني ضعيف ٿيڻ کان اڳ عذاب ڪندو آهين؟) چيائين ته مون کي ٿي ڏينهن صبر سان رهڻ ڏيو. چوٿين ڏينهن پاڻ چيائين ته توکي سوال جو جواب ڏيان ٿو. ته عمل کان اڳ ثواب زوا آهي ته پوءِ ايڏا کان اڳ عذاب جائز آهي؟ ائين چئي ڪري بيخودي جي ڪيفيت ۾ پئجي ٿي ويو. انهيءَ پريشان ڪيفيت ۾ گذاري ويو. گويا تڻ ڏينهن جي انتظار جي مهلت سندس مقصود هئي.

ابو الاسود مڪي

هڪ ڏينهن عزيزي سان ملڻ ويو. سلام ڪري چيائينس ته مان تنهنجو دوست ابو الاسود آهيان ۽ عزيزي ڪڙو ٿي کيس چيو ته عليڪ السلام ۽ چيائينس ته تون جهڙي به حال ۾ آهين.

خود غائب ٿي وڃ. هو ٻن ڏينهن کان پوءِ وري کيس ملڻ آيو ته ڏنائين عزيزي بيخودي جي حالت ۾ آهي. سندس زيارت غنيمت ڄاڻي واپس موٽي آيو.

سفيان ٿوري

ابو هاشم صوفي جو همعصر هو. سندس چوڻ هو ته هن ابو هاشم کي ڪونه ڏٺو هو ۽ اها ئي خبر ڪونه اٿم ته صوفي ڪير آهي ڪڏهن ڪڏهن مغرب جي نماز ۾ امامت ڪندو هو ته اياڪ نعبدو وياڪ نستعين پڙهڻ سان ئي بيهوش ٿي ويندو هو. جڏهن خود هوش ۾ اچي ويندو هو ته ڪانئس پڇيو ويو ته شيخ ڪهڙو حال ٿيو. چيائين ته خوف ٿو ٿيڻ ته متان مون کي چيو وڃي ته ڇا لاءِ منهنجي بندگي ٿو ڪرين ۽ مون کان مدد طلب ٿو ڪرين حالانڪ دوا لاءِ طبيب کي ٿو ڳولهي ۽ دوستي بادشاهه جي طلب ٿو ڪرين؟ پوءِ ڪوڙ چو ٿو ڳالهائين. نفحات ۾ سفيان ٿوري جي وفات سن 161ھ ۾ مذڪور آهي.

ابو هاشم صوفي

ڪن جو چوڻ آهي ته صوفي نالو مٿس انهيءَ ڪري پيو آهي جو صوفين جي لاءِ خانقاه جوڙائي هئائين. جيئن ته هڪ دفعي هڪ عابد امير شڪار لاءِ نڪتو ته واٽ تي ٻه شخص پنهنجون ٻئي ٻانهون بغلن ۾ ڪيو ويٺا هئا ۽ جو ڪجهه سندن آڏو رکيل هو کائي روان ٿيڻ لڳا. امير کين خوش آمديد چئي. انهن مان هڪ کان امير پڇيو ته اوهين ڪيڏانهن ويندا ۽ ڇا ڪندا چيائين ته خبر ڪانه اٿم مگر رستو طريقت آهي. وري ڪانئس امير پڇيو ته اوهان کي ڪا جڳهه آهي جو اتي اچون؟ انهن چيو ته ڪونه آهي. پوءِ امير سندن لاءِ سهوليت واري خانقاه ٺهرائي شيخ شام ۾ رهندڙ ۽ اصل ڪوفي آهي. سندس قول آهي ته: سئي سان جبل کي ٽڪڻ آسان آهي، مگر دل مان ڪبر ۽ وڏائي کي ٻاهر ڪڍڻ ڏکيو آهي.

عبدالواحد بن زيد

خواجہ مودود چشتي کان منقول آهي ته جڏهن حسن بصري سخت ضعيف ٿي ويو، تڏهن ٻن شخصن کي خلافت ڏنائين: (1) حبيب عجمي (2) عبدالواحد بن زيد، ۽ انهن منجهان چار سلسل پڻ ٿيا. هن ڪميل بن زياد کان فيض صحبت پڻ حاصل ڪيو هو. سلسل خلافت زيدان اصل اتان شروع ٿو ٿئي.

زيدان بابت، سيد سعد الله سورتِي پنهنجي رسالو ۾ لکي ٿو ته: ”هي طريقة حفظ القرآن و تحصيل علم الظاهر والباطن والاشتغال بالعبادات والرياضات و السكون في الصحاري والافطار بعد ثلاثة ايام بتمر او ورق تمة ولبس المرقع الباليه و قسمة ماجاء علي فقراء والتزام ترك الايذاء حتي الانعي والعقرب والبق والعمل والتسليم حتي ان

معيار سالڪان طريقت

استخدموه واخدموه الي ماشاء مثل العبد و عدم اتحاد مريد الا بهذه الشروط و اكثر ذكرهم سبحانه الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر.

ترجمو: سندن طريقو هي آهي ته قرآن جو حفظ، علم ظاهر ۽ باطن جي تحصيل ۽ عبادات ۾ مشغوليت ۽ رياضت ڪرڻ ۽ ويرانن ۾ سڪونت ۽ تن ڏينهن کان پوءِ ڪارڪ تي افطار ڪرڻ ۽ گودڙي نما لباس پائڻ ۽ جيڪو ميسر ٿئي فقيرن ۾ ورهائي ڇڏڻ، ترڪ ايذاء و طيره رکڻ ايستائين جو نانگ، وچون ۽ ڏينپو ڪي به نه مارڻ، تسليم تي عمل ڪرڻ ۽ هر ساه واري جي خدمت ڪرڻ انهن شرطن تي هلڻ ۽ تسليم ڪرڻ کان سواءِ هو مريديءَ جي زمره ۾ نه ٿو اچي سگهي ۽ اڪثر سندن ذڪر ٽيون ڪلمو آهي.

پنج تن هئا. عبدالرحمن بن عوف⁽¹⁾ جي پتن مان، جيڪي زيد سان نسبت ملائين ٿا. سندس پيءُ ۽ ڏاڏي جو نالو گم ڪيل آهي. سندن طريقو هي آهي ته قرات، حفظ ڪندا ۽ علم باڪمال سان بهرمند ٿيندا هئا. مجاهدو ۽ رياضت ايتريقدر ڪندا هئا، جو صائم الدهر هوندا هئا ۽ تن چئن يا پنجن ڏينهن کان پوءِ جهنگ جي ميوه يا گاه سان افطار ڪندا هئا. ڪپڙن مان جوئن ڪي نه ڪپندا هئا ۽ نانگ ۽ وچون ڪي به نه ماريندا هئا ۽ حق تعاليٰ جي عبادت ۾ مشغول رهندا هئا. شهر ۾ هرگز نه ايندا هئا ۽ دنيا وارن سان نه ملندا هئا. دربدر نه ڦرڻ، مليل هديا فقيرن کي ڏئي ڇڏڻ، وٽن جي پنن جي پوشاڪ پهڙڻ ۽ اڻ وٽندڙ شيءِ کان ڪراحت نه ڪرڻ اهوئي زبديان جو معمول ۽ طريقو آهي.

ابو يعقوب سوسي

سندس نالو يوسف بن حمدان، عبدالواحد بن زيد جو تربيت يافتہ هو. قديم مشائخ ۾ گڻيو وڃي ٿو. بصره ۾ رهندڙ هو پنهنجي زندگي ۾ رياضت، مجاهده ۽ ڪرامات ۾ مشهور هو. بصره جي ويجهي شهر ”رابلہ“ ۾ رهندڙ هو. جنان الدنيا جي لقب سان دنيا کان راهي ٿي ويو.

امر حسان

هيءُ وليہ الله ۽ عارف بانهي هئي. ڪوفه ۾ رهندڙ هئي. سفيان ثوري کيس ڏٺو ۽ معتقد ٿيو. ڪانسس ڪيترائي سوال ڪيا ويا، جن جا هن پورا جواب ڏنا. بعض جو چوڻ آهي ته سفيان ثوري کيس نڪاح ۾ آندو هو.

مذڪور آهي ته هڪ ڏينهن ثوري، امر حسان جي گهر ويو ته ڏٺائين ته گهر ۾ پراڻي ٺڌي جي ٽڪر کان سواءِ ٻيو ڪجهه به ڪونه آهي. چيائين ته جيڪڏهن تنهنجي چاچي جا پٽ لکي ڏين ها ته تو سان رعايت ڪن ها. جواب ۾ چيائين ته اي سفيان! جيڪو منهنجي دل ۽ اکين جي

(1) حضرت عبدالرحمن بن عوف انهن ڏهن جليل القدر اصحابين سڳورن مان آهي، جن کي رسول الله ﷺ جن سندس حياتيءَ ۾ جنت جي خوشخبري ڏني هئي. ترمذي حديث 3747

سامهون آهي. اهو ان کان بهترين آهي. منهنجي هيءَ حالت بهتر آهي. مون دنيا جي مالڪ ۽ قادر ۽ متصرف کان هرگز ان جو سوال نه ڪيو. پوءِ جيڪو ان تي قادر نه آهي، ان کان ان جو ڪيئن سوال ڪندس. اي سفيان! واللہ مون تي اهڙو به وقت ايندو آهي ۽ گذرندو آهي، جو سڀ شيءِ کانسواءِ الله تعاليٰ جي عبادت ۾ مشغول هوندي آهيان. سفيان روئي پيو.

احمد سبتي

هي هارون رشيد وٽ مزدوري ڪري پنهنجو گذارو ڪندو هو. هڪ ڏينهن جي مزدوري جي رقم کي هفتو هلائيندو هو ۽ سارو هفتو عبادت ۾ گذاريندو هو ۽ چوندو هو ته خدا تعاليٰ مون کي هڪ ڏينهن جي ڪمائي ۾ برڪت وجهي، باقي ڏينهن مون کي فارغ ڪري ڇڏيندو آهي. يعني هفتي جو هڪ ڏينهن مون کي پنهنجي لاءِ هوندو آهي. باقي ڏينهن الله تعاليٰ لاءِ هوندا آهن، جو ان جي عبادت ۾ گذاريندو آهيان. هيءُ ان وقت ڄاڻو هو، جڏهن سندس پيءُ حڪومت ۾ ڪونه هو. جڏهن سندس پيءُ کي حڪومت جو عهدو مليو ته هي پنهنجي پيءُ کان الڳ ٿي ويو. قرآن جو علم حاصل ڪيائين ۽ الله تعاليٰ جي جذبه محبت سان سرشار ٿيو. جڏهن سندس پيءُ حڪومت جي عهدي جي ڪرسيءَ تي ويٺو تڏهن هي کانئس جدا ٿي ويو. سندس ماءُ هڪ قيمتي منڊي کيس ڏني هئي. جيڪا هن پاڻ خريد ڪئي هئي. جڏهن وفات ڪري رهيو هو ته اها قرآن مجيد ۾ رکيل منڊي ٻاهر ڪڍي ڪنهن جي حوالي ڪري کيس چيائين ته هيءُ منڊي منهنجي پيءُ کي ڏجو ۽ کيس چئجو ته هيءُ سندس ننڍي پٽ غريب جي امانت آهي. جيڪو دنيا کان لاڏاڻو ڪري رهيو آهي. ان کان هرگز غافل نه ٿج ۽ نه غرور ڪج.

شيخ محي الدين عربيءَ جو بيان آهي ته مان احمد سبتي جي روح کي جسم جي حالت ۾ ڪعبة الله جو طواف ڪندي ڏٺو ته کانئس پڇيم، ته تنهنجي وقت ۾ دنيا جو قطب ڪير هو. چيائين ته مان هئس.

ابوحنيفه نعمان بن ثابت

اصل ۾ ڪابلي هو، ۽ ڪوفه ۾ پيدا ٿيو. چند صحابه رضي الله عنهم ڪرام کي ۽ ڪافي تابعين جي تعداد کي ڏٺو هئائين. حضرت امام جعفر صادق عليه السلام جن جي خدمت ۾ اڪثر رهندو هو. سندس استاد، فضيل بن عياض، ابراهيم ادهم، داؤد طائي ۽ بشر حافي آهن. سندس وفات سن 150 هه ۾ ٿي.

بهلول بن عمرو عاقل

هن جو نالو وهب عمرو آهي. مجنون عقلمندن ۾ شمار ڪيل آهي. سندس ولادت جو هنڌ ڪوفو آهي. حضرت امام بحق ناطق جعفر صادق عليه السلام جو فيض يافتہ آهي. ڪن ان کي هارون رشيد جي چاچن جي اولاد مان ڄاڻايو آهي.

معيار سالڪان طريقت

مذڪور آهي ته، جڏهن هارون رشيد حضرت امام جعفر عليه السلام جي قتل لاءِ فتويٰ طلب ڪئي ته هي ان وقت مفتي هو. ان کان به فتويٰ طلب ڪيائين. پوءِ امام عليه السلام جي اشاري موجب پاڻ کي ديوانو ظاهر ڪيائين. هڪ دفعي حضرت ابوحنيفه جي مدرسي وٽان گذريو ته انهيءَ هڪ طالب کي چيو ته امام جعفر عليه السلام لاءِ منهنجا ٽي سوال آهن. هو چوي ٿو ته خدا تعاليٰ کي نٿا ڏسي سگهون، جيڪڏهن موجود آهي ته پوءِ ان کي ڇو نه ٿا ڏسي سگهون؟ ٻيو چوي ٿو ته شيطان کي باهه سان عذاب ڏنو ويندو. ٻيلا باهه، باهه کي ڪيئن ساڙيندي؟ ٽيون چوي ٿو ته ٻانهو پنهنجي فعل جو ذميوار خود آهي، پر قرآن ۽ حديث جي ظاهري احڪام ان جي برخلاف آهن. اهو ٻڌي بهلول مٽيءَ جو روڙو ڪئي ابوحنيفه جي پيشاني تي هنيو. پوءِ کيس پڪڙي هارون وٽ وٺي ويا ۽ دعويٰ داخل ڪيائونس (هارون جي پڇڻ تي) ان چيو ته مون کين سندن اعتراضن جا جواب ڏنا آهن. هن سوال ڪيو ته موجود کي ڇو نه ٿا ڏسي سگهون، پوءِ پاڻ چو ٿو چوي ته پيشاني ۾ درد اٿم. پوءِ مون کي ڏيکاري ته درد جي ڪهڙي شڪل آهي ۽ چيائين ته باهه کي باهه ڪيئن ايڏا ڏئي سگهندي. پوءِ مٽيءَ جو پٿر انسان کي ڪهڙو عذاب يا نقصان رسائيندو. وري اعتراض بنده فائل، فعل نه آهي. پوءِ چيلاءُ مون تي دعويٰ داخل ڪئي وئي آهي. ابوحنيفه لاجواب ٿي واپس وريو.

شيخ ابوتراب

حاجي ترابي جي نالي سان مشهور آهي. دراصل هن جي احوال جي پوري طرح ڄاڻ حاصل ڪونه ٿي سگهي آهي. البتہ پخته روايتن موجب سندس وفات جو سن 171ھ آهي. هي پهريون ئي عرب بزرگ آهي جيڪو سنڌ ۾ وارد ٿيو، جو ڪن جو چوڻ آهي ته عباسي حڪومت جو نمائندو هو. ساڪره جي علائقي ۾ ٺٽي جي ڀرسان مدفون آهي. ڪافرن جي لشڪر سان جنگ ڪندي شهيد ٿيو. ان سان گڏ بيا به سندس ساٿي شهيد ٿيا. اهي به انهيءَ ئي قبرستان ۾ مدفون آهن.

شيخ ابو علي سنڌي

هيءُ بايزيد بسطاميءَ جي استادن مان هڪ هو. بايزيد جو بيان آهي ته ابو علي مون کي علم فتاويٰ ۽ وجد سيکاريو ۽ هن مون کان ”قل هو الله احد“ سکيو. سندس همعصر سن 200ھ جا آهن. مگر اهو معلوم نه ٿي سگهيو ته سنڌ جي ڪهڙي شهر جو رهاڪو آهي. قال ابويزيد دخل علي استاذي ابو علي السندي و بيد حراب قضيه فافاني جواهر فقلت له من اين لك؟ قال من هنا فاذا هي تضي كالسراج فحملت هذا منه.

ترجمو: ابويزيد ٻڌائي ٿو ته هڪ ڏينهن منهنجو استاد ابو علي سنڌي مون وٽ آيو. جنهن جي هٿ ۾ غنيمت جي مال مان هٿ آيل فافاني جواهر هئا ۽ جن جي چمڪ دمڪ شمع جي روشني وانگر هئي مون کانئس پڇيو ته اهي ڪٿان آندا اٿو چيائين ته هتان (مال غنيمت مان). اتي اهي ڏيئي وانگر چمڪي رهيا هئا. پوءِ انهن مان هي مون کينيا.

ابوالولید عبدالملک

هيءُ عبدالعزيز جو پٽ هو. هن ئي اسلام ۾ پهريون دفعو تصنيف ڪئي ۽ هي سن 151ھ ۾ فوت ٿي ويو.

شيخ معروف ڪرخي

سندس ڪنيت ابو محفوظ هئي. پيءُ جو نالو فيروز يا فيروزان هو. تذڪره اولياءَ ۾ ڄاڻايل آهي ته سندس پيءُ ماءُ نصاري هئا. پنهنجي پٽ ڪرخي کي معلم وٽ پڙهائڻ لاءِ ويهاريو. کيس معلم پڙهائڻ لڳو ته ڇهه ٽالٽ ٽالٽ يعني ٽي خدا آهن. ڪرخي چيو ڦل هو الله احد (يعني ڇهه الله هڪڙو آهي). نصاري استاد هر طرح سان ڪوشش ڪئي ۽ مارڪٽ به ڪئي ته هي ڇهه مگر هو اهوئي لفظ ڦيرائيندو رهيو (ڦل هو الله احد) آخر ڪرخي اتان ڀڄي. امام علي بن موسيٰ رضا عليه السلام جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ ان جي ئي هٿ تي مسلمان ٿيو ۽ دائود طائي سان به وابسته ٿيو ۽ رشحات ۾ مذڪور آهي ته کيس بن واسطن سان فيض مليل آهي. (1) امام الرضا عليه السلام ۽ ان جو والد بزرگوار خود امام جعفر صادق عليه السلام (2) داود طائي اهو حبيب عجمي کان ۽ اهو حسن بصري رحمة الله عليه کان ۽ حضرت علي عليه السلام کان حاصل ڪيو.

مذڪور آهي ته مردف بن علي، امام علي بن موسيٰ الرضا عليه السلام جن جو آزاد ڪيل غلام هو ۽ سندس دربان به هو. هڪ ڏينهن حضرت جن جي عام دربار ۾ خلق جو ايڏو ته انبوه ٿي ويو، جو ماڻهن جي پيهه سبب هڪ زيارتي لتن ۾ اچي مري ويو. حضرت سري سقطي روايت ٿو ڪري ته مون کي حضرت ڪرخي فرمايو هو ته جڏهن به توکي ڪا حاجت درپيش اچي ته الله تعاليٰ کان هن ريت دعا گهرج ته يارب معروف ڪرخي جي صدي، منهنجي هيءُ حاجت پوري ڪر ته يقيناً تنهنجي اها حاجت پوري ٿي ويندي.

حضرت ڪرخي سن 161ھ ۾ فوت ٿي ويو. سندس قبر بغداد ۾ آهي، جيڪا دعائن جي قبول ٿيڻ جي جاءِ آهي.

ڪرخي خاندان: سلسله ڪرخي جي طريقي جي خصوصيت هي آهي. سعدالله پنهنجي رساله ۾ لکي ٿو ته: هي الطريقة اختيار العزلة والصيام والافطار بعد ثلاثة ايام والقيام والناس ينام والتواضع والخشوع والرضا والبكاء والخشية من جلال الله والرياضة والمجاهدة و اكثر ذكرهم لا اله الا الله.

ترجمو: تنهائي اختيار ڪرڻ، هر ٽين ڏينهن روزو افطار ڪرڻ، ۽ جڏهن سائهو ستا پيا هجن ته ان وقت قيام ڪرڻ، تواضع خشوع، رضا ۽ الله جي خوف کان روئڻ ۽ رياضت، مجاهدو ۽ سندن ذڪر اڪثر لا اله الا الله آهي.

فضيل بن عياض

سندس ڪنيت ابو علي هئي. اصل ڪوفه جو هو. بعض جو چوڻ آهي ته هي خراسان کان ناحيه ۽ اتان سمرقند آيو ۽ بزرگي حاصل ڪيائين ۽ بعض لکن ٿا ته بخاري الاصل هو ۽ خواجه عبدالواحد بن زيد جو مريد هو. سندس وفات جو سن 187 هه آهي.

علي بن فضيل

هن حضرت زهد ۽ تقويٰ پنهنجي پيءُ کان حاصل ڪئي هئي ۽ عبادت ۽ خداخوفي ۾ هميشه مستغرق هوندو هو. هڪ ڏينهن زمزم پيئڻ مهل هيءُ آيت پڙهندي ٻڌائين ته: وَتَرَى الْمَجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُّقْرَنِينَ فِي الْأَصْفَادِ⁽¹⁾

ترجمو: ۽ توهان ان ڏينهن ڏوهارين کي زنجيرن ۾ جڪڙيل ڏسندا. هڪدم زرد ۽ بي حس ٿي ويو ۽ جان ڏنائين (فوت ٿي ويو)

خانواده عياضيان: عياضيان جو سلسلو طريقت، فضيل بن عياض سان منسوب آهي. سلسلو طريقت جي روش هي آهي ته اهي مجرد ۽ تنها رهندا آهن ۽ دائمي سفر ۾ رهندا آهن. نماز جا ڪپڙا سندن سبيل هوندا آهن، ورنه لباس ڪونه ڍڪيندا آهن. سوال هرگز نه ڪندا آهن. اگر سواءِ گهرڻ جي ڪين ڪا شيءِ ڏيندو آهي ته اها وٺندا آهن ۽ کائيندا آهن ورنه فاقه ڪيندا آهن. ساري رات جاڳي عبادت ڪندا آهن ۽ صبح جو سفر تي روانا ٿيندا آهن ۽ پيرين اڳهاڙو پنڌ ڪندا آهن. هر ٽئين ڏينهن افطار ڪندا آهن. مهمان ٿيڻ وقت خلق سان ميلاپ نه ڪندا آهن ۽ جيڪڏهن ڪو سندن صحبت اختيار ڪرڻ گهري ته پوءِ هو پنهنجو اهل و عيال خدا تعاليٰ جي حوالي ڪري ۽ دنيا مافيه تعلق ٽوڙي دل پنهنجي مالڪ سان لڳائي حاضر ٿئي ته پوءِ انهيءَ کي مريد ڪندا آهن.

اها طرز اختيار ڪرڻ کان پوءِ اهل الله ٿي ويندو آهي.

قال السيد الجليل عارف بالله مير سعدالله: هي طريقة التجرد من البيت واهله والصيار والقيام و لبس الطرقة وترك السؤال والتزام التواضع والمشى صافيا والافطار بعد ثلاثة اواربعة وعدم اخذ الا بهذه الشروط و اكثر ذكرهم حسبنا الله ونعم الوكيل. و نعم الموليٰ و نعم النصير.

ترجمو: سيد الجليل عارف بالله مير سعدالله بيان ڪري ٿو ته: سندن هيءُ طريقو آهي ته گهر ۽ اهل و عيال سان واسطا ٽوڙي ڇڏڻ، روزا رکڻ، عبادت ڪرڻ، پوشاڪ کان آجو رهڻ، سفر اختيار ڪرڻ، سوال ترڪ ڪرڻ، نوڙت ڪرڻ، مسلسل سفر ڪرڻ، تن يا چئن ڏينهن کان پوءِ

⁽¹⁾ آيت درست ڪئي وئي (سورة ابراهيم آيت: 49)

افطار ڪرڻ، مشروط وٺڻ ۽ کائڻ ۽ سندن اڪثر ذڪر هوندو آهي: ”ڪافي آهي اسان کي الله ۽ بهتر آهي اسان جو ڪارساز، بهتر آهي اسان جو مولا ۽ بهتر آهي اسان جو مددگار.“

ابو يوسف اسباط

اڪابرین اولين مان آهي. زهد، تقويٰ ۽ خوف الهي جو مجسمو هو. سندس قول آهي ته: حق تعاليٰ جي دوست کي ٽي شيون مليل هونديون آهن، حلاوت (عبادت ۾ لذت) محبت، خشيت (خوف الهي). فوت ٿيڻ جو سن 196 هه آهي.

ابويعقوب هاشمي

هي حضرت بيان ٿو ڪري ته مون کان اهو ڏينهن هرگز نٿو وسري، جڏهن مان عيد جي ڏينهن ”بازون“ سان پئي آيم ته ماڻهو عيد جي ميدان کان واپس اچي رهيا هئا ۽ ڏاڍيون خوشيون ڪري رهيا هئا. چيائين ته ماڻهو ڪيڏيون نه خوشيون ڪري رهيا آهن ته فرض کي پورو ڪيوسين حالانڪ کين خبر نه آهي ته اها عبادت قبول به ٿي يا نه؟ يعني رمضان جو احترام ۽ اطاعت پوءِ مون کي چيائين ته هيڏانهن اوري اچ پر پرو ٿي ويهون ۽ مٿن افسوس ڪريون.

شيخ ابواسحاق ابراهيم بن ادهر

هي سليمان بن منصور بلخي جو پٽ ۽ بلخ جو سلطان هو. حضرت محمد بن علي بن باقر عليه السلام جن کان روحاني فيض ۽ معرفت حق حاصل ڪئي هئائين. خرقه خلافت، حضرت فضيل بن عياض کان حاصل ڪئي هئائين ۽ سفيان ثوري، ابويوسف غسولي جن جو صحبت يافتہ به هو.

هڪ ڏينهن جبل ابوقبيس تي ويٺل هو. پنهنجي جماعت کي چوڻ لڳو ته جيڪڏهن ڪو ولي الله جبل کي چوي ته روان ٿي ”هل“ هو پنهنجي جڳهه کي ڇڏي روان ٿي هلڻ لڳندو. اها ڳالهه ٻڌڻ سان جبل قبيس جنبش ڪرڻ لڳو ته پاڻ پنهنجو قدم جبل کي زور سان هڻي چيائينس ته خاموش ٿي وڃ مان هڪ مثال ڏنو ته ڪو توکي هلڻ لاءِ چيو اٿم.

مذڪور آهي ته جوانيءَ ۾ شڪار ڪرڻ لاءِ ويو ته غيبي آواز ٻڌائين ته ڇا تون انهيءَ لاءِ پيدا ڪيو ويو آهين! اهو ٻڌي توبه ڪيائين ۽ طريقت لاءِ متوجه ٿيو. چوڏهن سال پيرين پنڌ ڪندين، جڏهن مڪه پاڪ جي ويجهو پهتو تڏهن مڪه جي بزرگ هستين سندس لاءِ شاندار استقبال ڪرڻ جون تياريون ڪيون، پاڻ محض انهيءَ خوف کان ته متان مون کي ڪوئي سڃاڻي وٺي، پاڻ کي قافلي کان جدا ڪري پوءِ قافلي کان اڳ پهتو ته حرم جي خادمن جو ٽولو استقبال لاءِ ٻاهر نڪري آيو ۽ کانئس پڇڻ لڳا ته ابراهيم ڪٿي آهي جو سندس استقبال لاءِ حرم جا بزرگ ٻاهر ايندا. ابراهيم چيو ته ڪنهن لاءِ ٿا پڇو، جيڪو زنديق (ملحد) آهي. حرم جي خادمن کيس چمات هڻي چيو ته زنديق تون آهين. پوءِ پاڻ چيائين ته مان به ته ائين ئي ٿو چوان ۽ چيائين

معيار سالڪان طريقت

تہ پيٽ قوت لاءِ پاڻ کي اهڙي طرح نہ بڻائج جو لاوارث ڀتيمن وانگر در در ڀٽڪندو وتين يا ڪٿي وانگر طمع رکندو رهين. اها وصف طالب حق جي خلاف آهي. ڪنهن چيو تہ سائين! گوشت مهانگو ٿي ويو آهي. چيائين تہ مان ٿو ان کي سستو ڪريان. چيائون تہ اهو وري ڪيئن؟ چيائين تہ گوشت نہ کائو تہ خودبخود سستو ٿي ويندو.

چيائين ماڻهن جي هلاڪت جون ٿي نشانين آهن. توبہ جي اميد تي گناه ڪرڻ ۽ حياتيءَ جي اميد تي توبہ نہ ڪرڻ ۽ رحمت کان مايوس ٿي توبہ نہ ڪرڻ.

چيائين تہ گناه جي ارادي کان اڳ ئي مون تي اهڙو خوف ۽ مايوسي مسلط ٿي ويندي آهي جو نہ ڄاڻندو آهيان تہ مون ڇا ڪيو ۽ ڇا ڪندس.

هڪ ڏينهن، ڪنهن بزرگ کان پڇيائين تہ تنهنجو گذارو ڪيئن ٿو ٿئي. چيائين تہ اگر ڪجهه ملي ٿو تہ شڪر ڪريان ٿو. اگر نہ ٿو ملي تہ صبر ڪريان ٿو. چيائين تہ اهو تہ بلخ جا ڪُٽا بہ ڪندا آهن، پڇيائين تہ ڀلا تون ڪيئن پنهنجو گذارو ڪرين ٿو. چيائين تہ جيڪڏهن ملي ٿو تہ خيرات ڪري ڇڏيان ٿو. اگر نہ ٿو ملي تہ شڪر ڪريان ٿو. ملڪ شام ۾ سن 261ھ ۾ فوت ٿي ويو.

سلسلہ ادهميان: هيءُ سلسلو حضرت ادھر سان مخصوص آهي. جنهن کي بہ خرقہ خلافت ڏيندا آهن، ان کي ادهمي چوندا آهن ۽ سندن نسبت ادھر سان جوڙيندا آهن ۽ پيءُ ڏاڏي کان بہ اولاد جي سلسلہ طريقت ۽ نسبي سلسلہ کي ادهمي سلسلو سڏائين ٿا ۽ سندن طريقو اهو هوندو آهي تہ هو مجرد رهندا آهن. گودڙي نما پوشاڪ پهريندا آهن. سفر ۽ حضر ۾ ذڪر الله کان خالي نہ هوندا آهن ۽ ٻئي ڪنهن کان بہ وظيفو وغيره نہ وٺندا آهن ۽ بغير گهرڻ جي فقير سمجهي ڪين ڪو ڪا شيءِ ڏيندو آهي تہ ان مان بہ چار گره وجهندا آهن. اهل دنيا سان ميلاپ هرگز نہ رکندا آهن. جيڪو بہ سندن مريد ٿيڻ گهرندو آهي تہ اهو طريقو رکڻ مٿس لازمي ٿيندو آهي ۽ ڌن دولت کان پاڪ رهندا آهن. سندس وفات جو سن ڄاڻايل نہ آهي.

هي الطريقة التوجه الي الحق ما يقطع عن الخلق وترك الطمع و اختيار العزلة و اكثر ذكرهم انت الله الواحد الاحد الفرد الصمد هكذا حرره سيد سعد الله سورتى في رسالته. ترجمو: هن طريقت ۾ حق ڏانهن توجه. مخلوق کان قطع تعلقات، طمع کان پاسو، گوش نشيني جي رغبت ۽ الله جو ذڪر هن ريت ڪن ٿا: تون الله، واحد، احد ۽ صمد آهين.

ابو علي شفيق

هيءُ ابراهيم بلخي جو فرزند هو. صاحب جامع الانوار لکيو آهي تہ هيءُ حضرت امام ڪاظم عليه السلام جو شاگرد هو ۽ حاتم اصم جو استاد هو ۽ ابراهيم ادھر جو مصاحب هو. ولايت ماوراء النهر ۾ مٿس رفض جي تهمت ڏيئي کيس شهيد ڪيو ويو. ختلان شهر ۾ مدفون آهي. سندس شهادت جو سن 174ھ آهي.

محمد بن مبارڪ بصري

هيءَ بيان ٿو ڪري ته مون ابراهيم ادھر سان بيت المقدس ڏانهن سفر اختيار ڪيو، رستي ۾ هڪ ڏاڙهون جي وٺ هيٺان منجهند جو آرام ڪرڻ لاءِ ترسياسون. ان وقت، ڏاڙهون جي وٺ مان هيءَ آواز آيو ته اي ابا اسحاق! منهنجو ڪجهه ميوو کائي منهنجي عزت افزائي ڪر. اهڙو آواز ٿي دفعا ڪيائين ۽ جڏهن تيون دفعو آواز ڪيائين ته اي محمد! ابواسحاق کي منهنجي سفارش ڪر ته هو منهنجي ڪا شيءِ کائي. پوءِ هن به ڏاڙهون وٺ مان پتيا هڪ مون کي ڏنائين ۽ پيو پاڻ تناول ڪيائين ۽ ڏاڙهون ٻئي ڪٿا هئا ۽ وٺ پوءِ خاموش ٿي ويو. موٽندي وقت به ساڳئي وٺ هيٺان آرام ڪيوسين. ساڳئي وٺ پڪاريو ۽ اسان ڏٺو ته ڏاڙهون ڏاڍا منا هئا ۽ سال ۾ ٻه دفعا ڦر ڏيڻ لڳو. الله جي پيارن ٻانهن جو سندس سايه هيٺ ويهڻ ۽ ڦر مان کائڻ سبب ان ۾ برڪت آئي ۽ مٿس نالوئي ”رمان العابدین“ پئجي ويو.

دائود بن نصرطائي

هيءَ حضرت اڪابرین ۾ تصوف جو سردار هو. پنهنجي زماني ۾ بينظير هو ۽ ابوحنيفه ڪوفي جو شاگرد هو. فضيل ۽ ابراهيم ادھر جو هر عصر هو ۽ طريقت ۾ حبيب عجمي راعي جو مريد هو ۽ خواجه معروف ڪرخي جي مشائخ مان هو ۽ سندس استاد امام ابو عبدالله احمد بن شيباني هو. سندس وفات جو سن 165ھ آهي.

دائود بلخي

هيءَ حضرت خراسان جي اولين مشائخ مان هو. ابراهيم ادھر بيان ڪري ٿو ته ڪوفي ۽ مڪي جي وچ ۾ مان هڪ بزرگ سان هر سفر ٿيس، هو مغرب جي نماز کان پوءِ ٻه رڪعتون نفل نماز پڙهي پنهنجن چين ۾ ڪجهه چوندو هو ته اچانڪ سندس ساڄي هٿ کان هڪ ”ٿريد“ جو پيالو ۽ پاڻي جو لوتو ڀريل پيدا ٿي اڳيان ايندو هو، جنهن مان هو پاڻ به کائيندو هو ۽ مون کي به کارائيندو هو، پوءِ مون اهو قصو هڪ صاحب آيات ۽ ڪرامت مشائخ سان ڪيو، جنهن ٻڌايو ته اهو منهنجو ڀاءُ داؤد هو ۽ هو بلخ جي ڳوٺاڻن کي به اها نعمت کارائيندو آهي، جنهن ڪري سندس وجود کي نعمت ڄاڻندا آهن.

ابراهيم بن سعد علوي الحسني

سندس ڪنيت ابواسحاق سان هئي. شريف حسني بغداد جي اولين مشائخ مان هو. پوءِ شام ۾ وڃي سڪونت اختيار ڪيائين. سندس استاد ابوالحارث اولاسي هو. هو به ابراهيم ادھر جي مثل هو. ابوالحارث ذڪر ٿو ڪري ته اولاس مان مان مڪه پاڪ جي زيارت لاءِ نڪتس ته رستي ۾ ٽي شخص گڏ هليا. مون کين چيو ته مان به اوهان سان سفر جو ساٿي ٿيان ٿو، پوءِ ٻه شخص جدا ٿي ويا ۽ باقي مون سان هڪڙو رهيو ۽ اهو ابراهيم سعد علوي هو. چيائين ته تون

معيار سالڪان طريقت

ڪيڏانهن ٿو وڃين. چيمر ته شام. چيائين ته مان فلاڻي جبل جي طرف کان ويندس. پوءِ اتان مون کان جدا ٿي ويو پر مون سان سندس خط و ڪتابت هلندي رهي.

ابو عبدالله احمد بن محمد شيباني مرودي

هي دائود بن نصر طائي جو پيارو شاگرد ۽ ارادتمند هو. اهل سنت و جماعت جي امامن مان هڪ هو ۽ هزارين حديثون کيس ياد هيون. بخاري ۽ مسلم نيشاپوري جون حديثون هن ئي نقل ڪيون هيون. اسي هزار مردن ۽ سٺ هزار عورتن سندس جنازي ۾ شرڪت ڪئي هئي.

شعوانه

هيءَ نهايت عبادتگذار عورت هئي، اصل ۾ عجم جي هئي. نهايت سادو هوندي هئي، ليڪن سندس آواز خوب ۽ دلڪش ۽ پرسوز هوندو هو. بهترين نغمات سان نهايت دلڪش و عظم ڪندي هئي ۽ سندس مجلس ۾ ڪافي زاهد، عابد ۽ ارباب قلوب اچي ويهندا هئا. مجلسي، کيس چوندا هئا ته اسان کي خوف ٿو ٿئي ته ايڏي گريه زاري ڪرڻ ۽ روئڻ سبب متان تون نابينه ٿي وڃين. ڇوڻ لڳي ته دنيا ۾ نابينه ٿيڻ، آخرت ۾ دوزخ جي عذاب کان نابينه ٿيڻ تمام بهتر آهي. فضيل عياض کيس دعا جي درخواست ڪئي. چيائين ته ميان تون ته اهو الله تعاليٰ جو انعام يافتو ٻانهون آهين جو دعا ڪيان ته قبوليت جو سبب تو کي ئي بڻايان، پوءِ فضيل رڙ ڪري بيهوش ٿي ويو.

ابو حارث الاسي

سندس نالو فيض بن خضر هو ۽ ابراهيم سعد علوي جو شاگرد هو. بيان ٿو ڪري ته اولاس وٽ ويٺو هئس ۽ خيال ٿيو ٻاهر نڪتم ۽ ڏنر ته پرده پٺيان ڪجهه چرپر نظر آئي، پوءِ پردو هٽائي ڏنر هڪ شخص نماز ۾ مشغول آهي. غور ڪرڻ کان پوءِ سڃاتو ته ابراهيم سعد هو. جنهن نماز کي مختصر ڪري، مون کي سلام ڪيو. پوءِ درياهه جي ڪپ تي هلي آياسون ايتري ۾ درياءَ ۾ چوليون آيون ۽ بي انتها مڇيون پاڻي جي سطح تي پنهنجا منهن ڪڍي خاطر تواضع لاءِ قطار ۾ بيهجي ويون ۽ پوءِ ڇڙوڇڙ ٿي ويون. ابراهيم چيو ته اي ابو الحارث! تون انهيءَ ڪم جي لاءِ نه آهين، بلڪ توکي گهرجي ته هن واريءَ ۾ پورجي، خلق کان لڪيل ره. دنيا سان تمام گهٽ واسطو رک ته جيئن تون منزل مائين. ائين چئي غائب ٿي ويو، وري نه کيس ڏنر.

ابراهيم ستنبره هروي

سندس ڪنيت ابواسحاق سان هئي. ابراهيم ادهم جو صحبت يافتو هو. بايزيد جي زماني ۾ هو ۽ اصل ڪرمان جو هو، تعليم هرات ۾ ورتي هئائين.

بیان ٿو ڪري ته ابراهیم ادهم جي صحبت اختیار ڪیم. پهریائین مون کي مجرد رهڻ جي تلقین ڪیائین. ان کان پوءِ محنت ۽ ڪم ڪار جي نصیحت ڪیائین. ان ڪمائي کي فقیرن تي خرچ ڪرڻ جي هدايت ڪیائین. ان کان پوءِ تاکید ڪیائین ته محنت مزدوري ڪري گذارو ڪر. الله تعالیٰ تي توکل رک ته توکي صدق ۽ یقین حاصل ٿیندو. مون عرض ڪيو ته اوهان جو فرمان اکین تي. ان کان پوءِ فرمایائین ته هاڻي دراسي جي دیهات ۾ وڃي مشغول ذکر ٿي پوءِ مان ویرانی ۾ گوشه نشینی اختیار ڪئي. یاد الہی ۾ مشغول ٿي ویس ۽ مون کي الله تعالیٰ تي اعتماد کامل، صدق، توکل جي نعمت حاصل ٿي.

ابراہیم رباطي

هيءُ ابراهیم ستنہ جو مرید هو. سندس توکل جو طریقو اختیار ڪيائین. سندس قبر هرات ۾ زنگي زاده رباط ۾ آهي.

ابراہیم صیاد بغدادی

سندس کنیت ابواسحاق سان هئي، معروف ڪرخي جو صحبت یافتہ هو، سندس طریقو مجرد رهڻ ۽ خلق کان پري لاتعلق رهڻ هو.

هڪ دفعي، سري سقطي وٽ آيو. کيس کجي جي ڦرهن جي تڏي جي ٺهيل گوڏ ٻڌل هئي. سري پنهنجي هڪ صحبتي کي ڏهه درهم ڏنا ته سندس لاءِ ڪپڙي جي گوڏ خريد ڪري اچي. سري جيئن جو هن کي پيسا ڏنا، ته هن چيو اهي ڏهه درهم مان پاڻوٽ برکت لاءِ رکندس. ان جي پوشاڪ نه وٺندس ۽ چيائين ته درويشن سان وينس ۽ ڏهن درهمن جو ذخيره به حاصل ڪیم، پوءِ روانو ٿي ويو.

ابراہیم آجري ڪبير

(جنید) عبدون زجاج کان سندس وصفون بیان ڪيل آهن.

ابراہیم آجري صغیر

سندس کنیت ابواسحاق هئي. ابو محمد جريري ۽ ابو احمد مغاربي بيان ڪن ٿا ته هڪ ڏينهن هڪ يهودي وٽس آيو ۽ ڪنهن شيءِ جي گهر ڪيائين ته هو پاڻ وٽ رکي. دوران گفتگو مذهب بابت مڪالمو ٿيو. يهودي چيو ته مون کي ڪا اهڙي شيءِ (ڪرامت) ڏيکاريو ته جيئن آءٌ اسلام جو شرف ۽ ان جي فضيلت پنهنجي اکين سان ڏسان ته ايمان آڻيان. پوءِ پنهنجي چادر لاهي ۽ يهودي جي چادر کانئس وٺي پنهي کي ويڙهي باهه ۾ وڌائين ۽ ٿوري دير کان پوءِ ڏٺائون ته سندس چادر سلامت موجود هئي ۽ يهوديءَ واري چادر سڙي خاڪ ٿي وئي. يهودي اهو ڏسي يڪدم ايمان آندو.

رابعه عدویه

رابعه جو والد بي شمر فقير ۽ مسڪين شخص هو رابعه جي ولادت واري رات گهر ۾ تيل جي ذري به ڪونه هئي جو سندس ناف جي مالش ڪئي وڃي، يا ڏيئو ٻاريو وڃي. ٽي نياڻيون اڳ ۾ هئڻ سبب هن جو نالو رابعه رکيو ويو. پوءِ سندس زال صدا ڪري چيو ته فلاڻي پاڙي واري ڏي وڃ، ٿورو تيل وٺي اچ ته ڏيئو ٻاري روشني ڪجي. هن عهد ڪيو هو ته مخلوق کان ڪڏهن به ڪا شيءِ نه گهرندس. پوءِ ٻاهر آيو، پاڙيسريءَ جي دروازي تي هٿ رکي واپس وريو. چيائين ته دروازو نٿا کولين غم ۾ سمهي پيو ۽ رات جو خواب ۾ حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن کي ڏٺائين، جن کيس فرمايو ته غم نه ڪر، تنهنجي نياڻيءَ جي شفاعت سان هزار امتي چوٽڪارو حاصل ڪندا صبح جو بصره جي امير ڏانهن چئي لکي موڪلجانءِ جنهن ۾ هيءُ نشاني لکجانءِ ته هر جمع جي رات چار سو دفعا مون تي درود موڪليندو آهين ۽ هن رات تون وساري وينو آهين. لهنذا انهيءَ وسارڻ جي ڪفاره ۾ مون کي چار سو دينار ڏي. امير کيس چار سو دينار ڏنا. ڪجهه وقت گذرڻ کان پوءِ رابعه جو پيءُ ۽ ماءُ فوت ٿي ويا ۽ سندس پيرون چڙوڇڙ ٿي ويون. رابعه هڪ شخص جي هٿ اچي وئي، جنهن کيس چهن درهمن ۾ وڪرو ڪري ڇڏيو. رابعه سارو ڏينهن روزه سان گذاريندي هئي ۽ ساري رات عبادت ۾ بيٺي هوندي هئي. هڪڙي دفعي سندس مالڪ رات جو اوچتو ڏٺو ته رابعه عبادت ۾ بيٺي آهي ۽ نور سان روشن فانوس سندس مٿي جي مٿان تنگيل موجود آهي، جنهن جي نور سان سارو گهر روشن ٿي ويو آهي. هو ڏکي ويو ۽ صبح جو کيس عزت ۽ احترام سان آزاد ڪري ڇڏيائين. پوءِ رابعه حضرت خواجه حسن بصري جي خدمت ۾ پهچي توبه ڪئي ۽ عبادت خانہ ۾ گوشه نشين ٿي وئي. هڪ دفعي مکه پاڪ رواني ٿي ۽ مکه پاڪ جي ويجهو رستي ۾ ڏٺائين ته ڪو سندس استقبال لاءِ اچي رهيو آهي. ابراهيم ادهم چوڏهن سال مسلسل هر قدم تي ٻه رکعتون نفل نماز پڙهندو پنڌ ڪندو مکه پاڪ پهتو هو ۽ ڏٺائين ته خانه ڪعبه موجود ڪونه آهي. ڇوڻ لڳو ته هي ڇا ٿي ويو؟ شايد منهنجي اکين ۾ خلل اچي ويو آهي. غيبي آواز ٻڌائين ته ڪعبو رابعه جي استقبال لاءِ ٻاهر نڪري ويو آهي. پوءِ رابعه کي ڏٺائين ۽ چيائين ته هيءُ ڪهڙو هنگامو ٻريا ڪيو اٿئي، جو نظام درهم برهم ٿي ويو آهي. چيائين ته هنگامو ته تو ٻريا ڪيو آهي جو چوڏهن سالن ۾ هي وات طئي ڪئي اٿئي. فرق اهو آهي جو تون نماز ۾ طئي ڪئي آهي ۽ مان نياز ۾ طئي ڪئي آهي.

بيت

اي ڪم ار زن فکر مرکب در طريق عشق چيست

اين بيا پهلو رابعه غلطيه رفت.

معني: ڇڏ فکر گهر جو ۽ گڏڻ عشق سان وات ۾ ٻيو ڪجهه هيءُ ڪهڙو طريقو آهي. هيڏانهن اچ رابعه جي پاسي سان ليٽڙيون پائيندو هل.

مذڪور آهي ته هڪ رات خواجه حسن بصري، چند دوستن سان گڏجي رابعه جي گهر وٽ آيو ۽ چيائينس ته وڻندڙ موسر آهي، ٻاهر اچي ڪائنات جو مشاهدو ڪر. چيائين ته ڪائنات کي ڏسي مان ڇا ڪنديس، مان ته ڪائنات جي جوڙڻ واري جو مشاهدو اندر ويهي ڪنديس.

هڪ دفعي، ڪنهن کي چار درهم ڏئي چيائين ته ڪمبل خريد ڪري اڃ اهو شخص ٿورو اڳتي وڃي واپس موٽي آيو ۽ چيائين ته ڪهڙي رنگ جو ڪمبل خريد ڪري اڃان؟ چيائينس ته هينئر کان ئي رنگن جو چڪر پئجي ويو پوءِ اهي درهم وٺي درياءَ ۾ اڇلائي ڇڏيائين.

مريم بصري

هيءُ خاتون، حضرت رابع بصري جي هر عصر هئي ۽ سندس ئي صحبت يافته هئي ۽ ساڻس ئي محبت الهي جون پڇاڙون ڪندي هئي. جڏهن به ڪٿي سخن الهي جي مجلس ٻڌندي هئي ته انهيءَ ۾ حاضر ٿيندي هئي. هڪ دفعي مجلس ۾ محبت الهي جو وعظ ٻڌي بيخود ٿي وئي ۽ انهيءَ ئي حال ۾ ساهه ڏنائين.

سندس اهائي گفتگو هوندي هئي ته جنهن وقت کان وٺي مان هيءُ آيت ٻڌي آهي، مون کي روزيءَ جو ڪوبه غم ۽ فڪر ڪونه هوندو آهي: **وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ** ترجمو: ۽ آهي آسمان ۾ اوهان جو رزق ۽ جيڪو توهان سان وعدو ڪيل آهي. (سورة الذاريات آيت: 22)

معاذة عدويه

هيءُ خاتون رابع عدويه جي هر عصره ۽ صحبت يافته هئي. چاليهه سال لڳاتار ڏينهن جو کاڌو نه کاڌائين ۽ رات جو نٿو نه ڪيائين.

عفيرة عابده

هيءُ خاتون معاذة عدويه جي صحبت يافته هئي ۽ ايترو روئندي هئي جو نابينه ٿي وئي.

ميمونه سوداء

عبدالواحد بن زيد بيان ٿو ڪري ته ٽي راتيون ساندھ، الله تعاليٰ کي عرض ڪيم ته يا الله! مون کي پنهنجي پياري ڪنهن ٻانهي (بنده) جي زيارت ڪراءِ حڪم ٿيو ته ڪوفه ۾ وڃ فلاڻي قبيلي ۾ ميمونه سوداء نالي منهنجي ٻانهي آهي، ان جي زيارت ڪر اتي ويس ۽ پڇڻ تي معلوم ٿيو ته فلاڻي هنڌ تي بڪرين چارڻ ۾ مشغول آهي. انهيءَ جاءِ تي پهتس ۽ ڏٺو ته خود نماز ۾ مشغول آهي ۽ ڏٺو جي سنڀال بگهڙ ڪري رهيا آهن. مون کي ڏسي نماز جلد ختم ڪيائين ۽ چيائين ته، ارجع يا ابن زيد (موٽي وڃ اي ابن زيد) چيم ته منهنجي نالي جي توکي ڪيئن خبر پئي. چيائين ته: ان الارواح جنود مجنّدة فما تعارف منه ائتلف و ما تناكر منها اختلف ترجمو: بيشڪ سڀ ارواح گڏيل لشڪر آهن، پوءِ انهن مان جيڪي روح اتي ملندا آهن، اهي دنيا ۾ به پاڻ ۾ ملندا آهن ۽ جيڪي اتي پاڻ ۾ نٿا ملن، اهي دنيا ۾ به نٿا ملن.

علي بن یگانہ

سندس کنیت ابوالحسن هئي اولين مشائخ مان هو ۽ ابراهيم ادهم جو صحبت يافته هو ۽ مصيصه جو رهاڪو هو.

ريحانه والہ

هيءَ خاتون بصره جي نهايت مشهور زاهده ۽ عابده هئي.

عبدالله مبارک

هن کي اهل قلم ۽ امام الاسلام لکيو وڃي ٿو. هڪڙي دفعي ڪنهن جڳهه تان عبدالله مبارڪ لنگهي رهيو هو ته سفیان ثوري کيس چيو ته: تعالٰ يا رجل المشرق (مشرق جا مرد هيڏانهن اچ). ته فضيل عياض جيڪو اتي حاضر هو چيائين والمغرب وما بينها (مغرب ۽ ان جي وچ ۾ جو ڪجهه آهي، ان جا به مرد) هيءُ هڪ ڀيري هڪ منزل تي لٿو. پاڻ هڪ قيمتي گهوڙو ڌاريو هئائين، جنهن تي زمين ڏانهن ويندو هو جيڪو اتي ئي فوت ٿي ويو هو. هڪ سال حج ۾ گذاريندو هو ۽ هڪ سال واپار ڪندو هو ۽ ان جو نفعو ساڻين تي خرچ ڪندو هو.

چوندو هو ته دل جي درد جي دوا ماڻهن کان پري رهڻ ۾ آهي

سهيل بن علي مروزي

عبدالله مبارڪ جو همعصر هو.

مالڪ بن انس

سندس کنيت ابو عبدالله هئي. علم ربيعه کان. قرائت نافع کان ۽ حديث زهري کان حاصل ڪئي هئائين. جنهن وقت به حديث بيان ڪندو هو ته وضو ڪندو هو ۽ پاڪ صاف ڪپڙا پهاريندو هو. راهه ويندي يا رستي ۾ بيهي ڪڏهن به حديث روايت ڪونه ڪندو هو. پوڙهائپ جي ضعيفي جي باوجود مدينه پاڪ ۾ پيادل گهمندو هو. چوندو هو ته هن پاڪ شهر ۾ ”نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جو جسد اطهر موجود آهي، مان هرگز سوار ٿي نه گهمندس.“ بعض کيس امام شافعيءَ جو استاد چون ٿا. ٽي سال ماءُ جي پيٽ ۾ هو ۽ سن 95هه ۾ پيدا ٿيو ۽ اسي سالن جي عمر ۾ سن 175هه ۾ فوت ٿي ويو.

چيو وڃي ٿو ته منصور دوانقيءَ سندس اگهاڙي بدن تي ستر ڪوڙا هڻايا هئا، ان کان پوءِ تندرست نه ٿيو ۽ وفات ڪري ويو.

شيبان مصاب

ذوالنون مصري، بيان ڪري ٿو ته لبنان جي جبل جي ڪهف (غار) ۾ هڪ شخص ڪي ٽن جنهن جو مٿو ۽ ڏاڙهي ٻئي سفيد هئا، ان کان مون دعا جي طلب ڪئي جنهن چيو ته: انسڪ الله بقره (الله جي قرب سان مانوس ٿي) وڌيڪ عرض ڪيم. چيائين ته جنهن کي خدا تعاليٰ پنهنجي قرب جو انس عطا ڪندو آهي ان کي چار خصلتون به عطا ڪندو آهي: عزا من غير عشيرة، علما من غير طلب و غني من غير مال واته غير جماعة. (مخلوق ۾ عزت بغير خاندان جي، علم بغير طلب جي، غني مال کان سواءِ ۽ بيشڪ اهو غير جماعت (يعني مخلوق جي مدد کان بي پرواهه) هوندو آهي. پوءِ رڙ ڪري هيٺ ڪري پيو ۽ پورا ٽي ڏينهن بيخودي ۾ رهيو. جڏهن ٽن ڏينهن کان پوءِ هوش ۾ آيو ته وضو ڪري نماز ۾ بيٺو ۽ ٻڌائين. فقال ذكر الحبيب هيج شوقي، ثم حبيب الحبيب ازهل عقلي، وقد استوحشت من ملاقات المخلوقين وأنست برب العالمين، انصرف عني، سلام. فقلت له رحمك الله وفقت عليك ثلاثة أيام رجا الزيادة ويكتب احب مولاك ترد محبة بدلافالمجنون لله تعاليٰ تيجان العباد و علم الزهاد و هم اصفياء الله و احبائه و عباده و اوليائه ثم خرج حرقه و فارق الدنيا في كانت الا هنهمه و اذا بجماعة من العباد ينحدرون من الجبل فتوالوه حتي واروه تحت التراب فسالت ما اسم هذا الشيخ فقالو شيبان المصاب.

ترجمو: پوءِ چيائين ته منهنجي حبيب جي ذڪر منهنجي شوق کي وڌائي ڇڏيو، پوءِ منهنجي حبيب جي حبيب منهنجي عقل کي زائل ڪري ڇڏيو. ماڻهن سان ملاقات ڪرڻ ۾ مون کي وحشت ٿئي ٿي. جهانن جي پالڻهار سان لڳاءُ رکيو اٿم. موٽي وڃ مون وٽان سلام هڃئي. پوءِ کيس مون چيو ته الله جي توتي رحمت هجي، ٽي ڏينهن وڌيڪ اوهان وٽ رهڻ جي اميد ڪريان ٿو ۽ چيائين رک پيارو وڌيڪ پنهنجي مولا کي ته هو به رکي توکي پيارو، اهڙي طرح جو الله تعاليٰ جي محبت ۾ ديوانو ٿي وڃ. ۽ جن کي مخلوق کان بيزاري آهي تقويٰ جو علم کين آهي. اهي الله جا ٻانها آهن، ان کي پيارا آهن ۽ ان جا دوست آهن. پوءِ سندس ساهه نڪتو ۽ دنيا کان لاڏاڻو ڪيائين. رڳو سندس کونگهري جو آواز نڪتو ته ڏسندي ئي ڏسندي جبل تان الله جي ٻانهن جي هڪ جماعت لهي آئي، تانجو ان جي جسم کي مٽي جي هيٺان دفن ڪيائون. مون پڇيو ته اهو بزرگ ڪير آهي؟ چيائون ته شيبان مصاب آهي.

غلام عبدالواحد بن زيد

عبدالواحد بن زيد بيان ٿو ڪري. پنهنجي خدمت لاءِ هڪ غلام خريد ڪيم. هڪ رات مان ڪنهن ڪم لاءِ وٽس ويس، مگر هو موجود ڪونه هو. سندس جاءِ جو دروازو بند ٿيل هو، مان حيرت ڪندي موٽي آيس. صبح جو اچي منهنجي هٿ تي هڪ درهم رکيائين ۽ چيائين ته رات جي خدمت جو حق اٿو. هر رات ائين ڪندو هو جو مون کي درهم ڏيندو هو. منهنجي خدمت

ڪان معافي ورتي هئائين. ڇند ڏينهن ائين گذريا ته هڪ پاڙيسري مون وٽ آيو ۽ چيائين ته هن غلام کي وڪڻي ڇڏ، ڇو جو هيءُ ڪفن چور آهي. ٻي رات جو ان ڳالهه جي تصديق لاءِ جستجو ۾ نڪتم. ڏٺم ته هو جڏهن جاءِ جي دروازي وٽ پهتو ته دروازو کلي ويو ۽ هو نڪري هڪ ويران زمين ڏانهن روانو ٿي ويو ۽ هڪ جهڙين واري زمين جي ٽڪري ۾ عبادت ۾ مشغول ٿي ويو ۽ ساري رات عبادت ۾ گذاريائين ۽ صبح جو آسمان ڏانهن هٿ ڪيائين ته هڪ درهر سندس هٿ تي اچي پيو. ان کي کيسي ۾ وجهي غائب ٿي ويو. اهو لقاءَ ڏسي کيس آزاد ڪرڻ جو ارادو ڪيم ۽ پوءِ سندس ڏاڍي ڳولها ڪيم ته کيس آزاد ڪريان پر کيس ڪونه لڌم. ماڻ ڪري زمين تي ويهي رهيس ته ايتري ۾ هڪ گهوڙي سوار، ڪميت گهوڙي تي نمودار ٿيو ۽ مون کان پڇا ڪيائين ته اتي ڪيئن ويٺو آهين. مون کيس سمورو حال ٻڌايو. هن چيو ته هن جڳهه تان هڪ تمام تيز رفتار گهوڙي سوار ڊوڙندو هليو ويو. پوءِ رات جو غلام حاضر ٿيو ۽ منهنجي در تي پهچي ڪڙو ڪڙڪيائين. مون کيس چيو ته مان توکي آزاد ڪرڻ جو ارادو ڪري چڪو آهيان ۽ (تون آزاد آهين) پوءِ مون کي هڪ پٿر جو ٽڪرو هٿ ۾ ڏنائين ۽ (پاڻ هليو ويو) پوءِ مون ان پٿر کي ڏٺو ته اهو سون جو هو. پوءِ مون کي ڏاڍو افسوس ٿيو ۽ پاڙيسري کي جڏهن اها ڳالهه ٻڌايم ته ان کي به ڏاڍو افسوس ٿيو پر چارو ڪوبه ڪونه رهيو.

غلام آخر عن ابراهيم قال رايت بالبصرة مملوكا في السوق ينادي عليه من يشتري هذا الغلام بعيوبه وهي ثلاث خصال لاينام الليل ولاياكل النهار ولايتكلم الا بما لايدمنها فقلت للغلام اراك عارفا. قال يا ابراهيم لو اعرفه ما اشتغلت بغيره. قال فعلمت انه من العارفين فقلت للبائع بكم هذا الغلام؟ فقال بما اردت فانه مجنون فاعطيته ثمنه فقلت في نفسي يارب اني قد اعتقه لوجهك الكريم فالتفت الي وقال يا ابراهيم ان كنت اعتقتني في الدنيا عن الرزق لقد اعتقك الله في الآخرة من النار ثم غاب عني.

ترجمو: ابراهيم بيان ٿو ڪري ته ”بصره جي مارڪيٽ ۾ هڪ غلام کي وڪرو ڪندي ڏٺم ته مٿس واک هلي رهيا آهن. ٻولي لڳائيندي چئي رهيو هو ته ڪير هن غلام کي عيبن سميت خريد ڪندو جو هن ۾ ٽي خصلتون آهن: هي رات جو نند نه ڪندو آهي ۽ ڏينهن جو کاڌو نه کائيندو آهي ۽ سواءِ تمام مجبوري جي هي هرگز نه ڳالهائيندو آهي. پوءِ مان غلام کي چيو ته تون عارفن مان معلوم ٿو ٿين. چيائين يا ابراهيم! جيڪڏهن هيءُ عارفن مان آهي ته هن غلام کي ڇو ٿو وڪڻين؟ چيائين ته هيءُ چريو آهي. پوءِ مان سندس لاءِ رقم ادا ڪري ڇڏي ۽ دل ۾ چيم ته يارب تعاليٰ هن کي مان تنهنجي رضا خاطر آزاد ڪريان ٿو. پوءِ هو مون ڏانهن متوج ٿيو ۽ چيائين ته اي ابراهيم! جيڪڏهن تو مون کي دنيا ۾ رزق ڏيئي آزاد ڪرايو ته توکي الله تعاليٰ آخرت ۾ دوزخ جي عذاب کان آجو ڪري ڇڏيو. پوءِ غائب ٿي ويو.“

صالح مُڙي بصري

هيءُ نهايت سهڻي آواز سبب مشهور هو، ۽ مالڪ دینار جو همعصر هو.

محمد بن واسع بصري

پنهنجي وقت ۾ اهل بصره ۾ افضل هو ۽ مالڪ دینار جو همعصر هو.

ثابت البناني

پنهنجي وقت جو بزرگ ترين شخص هو ۽ اهل بصره ۾ كثرة الصلوة هو. حبيب عجمي جو همعصر ۽ ان وقت جي مشائخ مان هو.

شيخ اباجهيز الضير بصري

صالح مري بيان ٿو ڪري ته آءٌ اباجهيز ضرير جي زيارت لاءِ روانو ٿيس. سندس جڳهه شهر کان ٻاهر هئي ۽ اتي ئي پنهنجو عبادت خانو قائم ڪيو هئائين. وات تي مون کي محمد بن واسع، مالڪ بن دينار، حبيب عجمي ۽ ثابت بناني مليا جيڪي پڻ زيارت جي ارادي سان مون سان گڏجي هليا. ظهر جي نماز ساڻن گڏ پڙهيم. پوءِ اول مٿس محمد بن واسع ظاهر ٿيو. پڇيائين ته ڪير آهين؟ چيائين ته تنهنجو ڀاءُ محمد بن واسع. چيائين ته تون اهو آهين جيڪو اهل بصره ۾ افضل آهي. هو خاموش ٿي ويو، ان کان پوءِ ثابت بناني وٽس ويو. کائس پڇيائين ته ڪير آهين؟ چيائين ثابت بناني. فرمايائين: انت الذي يقال انك اكثر احسن اهل البصرة (تون اهو آهين جنهن کي اڪثر اهل بصره سڏيندا آهن، هو خاموش رهيو، ان کان پوءِ حبيب عجمي اٿيو. کيس چيائين ته من انت (تون ڪير آهين؟) چيائين حبيب. فرمايائين ته انت الذي يقال انك احسن اهل البصرة مستجاب الدعوات. (تون اهو آهين جنهن کي بصره وارا بهترين شخصيت ۽ مستجاب الدعوات چوندا آهن) ان کان پوءِ مالڪ بن دينار اٿيو. کائس پڇيائين ته تون ڪير آهين. چيائين مالڪ. فرمايائين واه، واه! انت الذي يقال انك ازهد اهل البصرة (تون اهو آهين، جنهن کي اهل بصره زاهد ترين شخص سڏيندا آهن). پوءِ صالح مري وٽس ويجهو ويو. پڇيائين ته ڪير آهين؟ نالو ٻڌايائين فرمايائين انت الذي يقال انك احسن اهل البصرة صوتا (يعني تون اهو آهين جنهن کي اهل بصره آواز ۾ سڀ کان سهڻو سڏيندا آهن) وڌيڪ چيائين ته مان تنهنجي آواز جو مشتاق آهيان، مون کي قرآن ڪريم جون پنج آيتون ٻڌاء. پوءِ هن پڙهيو: يَوْمَ يَرْوُ الْمَلَائِكَةُ لَا بُشْرَى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ كَانَ هَبَاءً مَّثُورًا تَائِينَ.⁽¹⁾ آيت ٻڌندي ئي رڙ ڪري بيهوش ٿي ويو ۽ جڏهن هوش ۾ آيو ته وري کيس بيهوش پڙهڻ لاءِ چيائين. هن وري آيت پڙهڻ شروع ڪئي ته آيت ٻڌڻ سان وري رڙ ڪري بيهوش ٿي ويو ۽ ان ۾ ئي فوت ٿي ويو ۽ سندس گهرواري ٻاهر اچي ٻڌايو ته ابوجهيز فوت ٿي ويو ۽ چيائين ته اڪثر سندس دعا اها هوندي هئي.

معيار سالڪان طريقت

اللهم اجهر موتي اوليائك فعملت انكم لم تجتمعوا الا لموته فغسلناه و كفناه وحلينا حلية و دفناه

(يا الله! منهنجي موت وقت پنهنجي ولين کي ظاهر ڪج ۽ سندس گهر واري چيو) ته پوءِ مون کي معلوم ٿي ويو ته اوهان جو گڏ ٿيڻ ٿي سندس موت جي نشاني آهي (سندس دعا جو اثر آهي) پوءِ کيس اسان غسل ڏنو ۽ ڪفن ڏيکاريو ۽ کيس دفن ڪيو.

ابوحمره ثمانی ازوي

سندس نالو ثابت بن دينار آهي ۽ ڪنيت ابوصفدر آهي. امام علي رضا عليه السلام کان روايت آهي ته، ابوحمره، پنهنجي زماني ۾ سلمان مثل هو. ڇو جو اسان جي خاندان جي چئن شخصيتن جي خدمت ڪئي اٿس. علي بن حسين، محمد بن علي، جعفر بن محمد ۽ موسيٰ بن جعفر. هيءُ سن 150 هه ۾ فوت ٿي ويو.

يحيٰ بن امر طويل

فضل بن شاذان کان روايت آهي ته علي بن حسين جي زماني ۾ پنجن چئن کان سواءِ ٻيو ڪوبه شيعو ڪونه هو. انهن پنجن ۾ هڪ هيءُ به هو ۽ امام زين العابدين کان روايت آهي ته منهنجي پيءُ جي شهادت کان پوءِ پنجن شخصن کان سواءِ ٻيو ڪوبه شيعو ڪونه ڏٺو. اهي پنج هي آهن: ابو خالد ڪابلي، يحيٰ بن امر طويل، جبير بن مطعم ۽ جابر بن عبدالله انصاري. حضرت امام حسين عليه السلام جي سانحي کان پوءِ ڪافي شيعا ڦري ۽ ڀڄي ويا هئا.

ليث بن بختري اسدي يا مرادي

سندس ڪنيت ابومحمد ۽ ابوبصير هئي. حضرت امام محمد باقر عليه السلام سندس شان ۾ فرمايو آهي ته اهو شخص جيڪو جنت لاءِ خشوع ۽ خضوع سان خدا تعاليٰ جي عبادت ڪري ٿو، انهن سڀن سان ليث به (جنت ۾) هوندو.

بريد بن معاوية عجلی

حضرت امام ناطق بحق امام جعفر صادق عليه السلام کان روايت ڪري ٿو ته زمين جا اوتاد ۽ دين جا اعلام چار شخص آهن: (1) محمد بن مسلم (2) برید بن معاوية (3) ليث بن بختري ۽ (4) زرارہ بن اعين. برید جي وفات سن 150 هه ۾ ٿي.

محمد بن مسلم بن رباح طايفي ثقفي ڪوفي

هيءُ امام محمد باقر عليه السلام جي اصحاب مان هو، ڪنهن شخص عبدالله بن يعفور کان روايت ڪئي ته هن ٻڌايو ته مان امام جعفر صادق عليه السلام جي خدمت ۾ حاضر ٿي

کيس عرض ڪيو ته سارو وقت ڪم ڪار ۾ گذري ٿو وڃي ۽ ديني مسائل لکڻ لاءِ پهچي ڪونه ٿا سگهون. جيڪڏهن ڪو ماڻهو اسان وٽ ديني مسئلي جي پڇڻ لاءِ اچي ٿو ته هڪڙو ماڻهو اسان منجهان پڇي (اوهان وٽ) اچي ٿو ۽ مسئلو پڇي پوءِ کيس جواب ٻڌايو وڃي ٿو. ڇو ته هر مسئلي جي جواب جي اسان کي خبر ڪونه آهي. حضرت کيس فرمايو ته هر مسئلو محمد بن مسلم کان پڇندا رهو. ڇو ته هُن منهنجي پيءُ کان ديني مسئلا سکيا آهن. سندس وفات سن 150 هه ۾ ٿي.

زراره بن اعين شيباني ڪوفي

هيءُ حضرت امام باقر، حضرت جعفر صادق ۽ امام موسيٰ ڪاظم عليهم السلام جن جي اصحاب مان هو. حضرت امام جعفر صادق عليه السلام پنهنجي مجلس ۾ فرمايو ته لولا زرارۃ فقلت ان احاديث ابي سندهب (جيڪڏهن زرارہ نہ هجي ها ته پوءِ چوان ها ته بيشڪ منهنجي پيءُ جون حديثون ختم ٿيڻ واريون آهن). کيس ٻه پُٽ هئا جن جا نالا حسن ۽ حسين هئا.

حمزه طيار

سندس ڪنيت ابوعمار هئي. امام محمد باقر عليه السلام، سندس وجود سبب فخر ڪندو هو.

عبدالملڪ بن اعين شيباني ڪوفي

امام جعفر صادق عليه السلام پنهنجي اصحاب سميت عبدالملڪ جي قبر جي زيارت لاءِ خود مدينه منوره ويو هو. امام صاحب جڏهن سندس فوت ٿيڻ جي خبر ٻڌي هئي، تڏهن بي شمار رحمت لاءِ دعا ڪئي هئائين ۽ فرمايائين ته عبدالملڪ جهڙو ماڻهو پيدا نه ٿيندو. کيس هڪ پُٽ هو. جنهن جو نالو خريس هو. انهيءَ ڪري سندس ڪنيت ابوخريس هئي.

بڪر بن اعين شيباني

سندس ڪنيت ابوجهيم هئي. کيس ڇهه لائق فرزند هئا. ابو عبدالله جهيم، عبدالحميد، عبدالاعليٰ، عمر ۽ يزيد اهي سڀئي حضرت امام محمد باقر ۽ حضرت امام جعفر صادق عليهما السلام جي اصحاب مان هئا. حضرت امام جعفر صادق عليه السلام سندس وفات کان پوءِ فرمايو: لقد انزله الله تعاليٰ بين رسوله و امير المؤمنين علي عليه السلام (يعني الله تعاليٰ، پنهنجي رسول ۽ امير المؤمنين علي عليه السلام جي وچ ۾ کيس لاٿو).

حمران بن اعين شيباني ڪوفي

هيءُ پنهنجن ڀائرن زرارہ ۽ بين وانگر مستقيم هو. کيس ٻه لائق پُٽ حمزه ۽ محمد هئا. حضرت امام جعفر صادق عليه السلام سندس باري ۾ فرمايو آهي ته جنتي آهي ۽ ٻي روايت ۾ فرمايو آهي ته حمران مؤمن آهي ۽ امام جعفر صادق جي زماني ۾ ئي وفات ڪري ويو.

هشام بن حڪم ڪندي شيباني ڪوفي

هيءُ حوالي قبيلي جو فرد هو. ڪوفي جي محلي شيبان ۾ ڄائو ۽ اتي ئي پلي نپني وڌو ٿيو ۽ اتي ئي رهيو. بعد ۾ واپار جي خيال سان بغداد ۾ سڪونت اختيار ڪيائين ۽ آخري عمر ۾ بغداد ۾ ئي وفات ڪري ويو. سندس دل ۾ هميشه اهل بيت جي محبت موجزن هوندي هئي. سلسلہ سلوك ۽ طريقت جي راه ۾ بن امامن يعني ابو عبدالله جعفر صادق ۽ موسيٰ ڪاظم عليهما السلام کان فيضياب هو.

امام صاحب سندس شان ۾ ڪافي تعريف بيان فرمائي آهي. هارون رشيد جي زماني ۾ سن 179ھ ۾ جڏهن هي فوت ٿيو ۽ امام رضا عليه السلام کي خبر پئي ته سندس لاءِ ڏاڍيون رحمت جون دعائون گهريائين ۽ فرمايائين ته مٿس خدا تعاليٰ جي رحمت هجي، جو هن اسان جي مخالفن جي شبهات کي دفع ڪرڻ لاءِ ڪافي اهتمام ڪيو هو.

علي بن خنيس ڪوفي

هيءُ حضرت امام جعفر صادق عليه السلام جو آزاد ڪيل غلام هو. امام صاحب جن کيس اهل بهشت سڏيو هو. محمد بن عبدالله جو نفس زڪيه جي نالي سان مشهور هو. جڏهن خروج ڪرڻ جو ارادو ڪيائين ته ساڻس سات لاءِ هر هڪ ماڻهو کي ترغيب ڏيندو رهيو. داؤد ابن علي عباس، ڪيني ۽ بغض سبب کيس گرفتار ڪرائي ۽ قتل ڪرائي ڇڏيو، قتل ٿيڻ وقت ڪيترن ئي ماڻهن کي شاهد بڻائي هي چيائين ته منهنجو ورثو ۽ مال سڀ ڪجهه حضرت امام جعفر صادق عليه السلام جي ملڪيت آهي. امام صاحب جن کي جڏهن سندس قتل جي خبر پئي ته کيس سخت رنج پهتو ۽ غمگين ٿيا ۽ داؤد کي چيائين منهنجو ساٿي، جيڪو منهنجي مال جو نگران ۽ عيال جو خادم هو، ان کي تو ڇو قتل ڪيو؟ الله جو قسم ته حق تعاليٰ وٽ تنهنجي بخشش ۽ مغفرت جو ڪوبه رستو ڪونه آهي.

معاويه بن عمار دهنی

هي بحيله قبيله جي دهنی شاخ مان هو. حضرت امام جعفر صادق ۽ موسيٰ عليهما السلام جو صحبت يافتو هو. انهن کان روايتون ڪيل اٿس. سن 175ھ ۾ فوت ٿي ويو.

علي بن يقطين اسدي ڪوفي

عراق جي عرب بزرگ زادن مان هو. سندس پيءُ يقطين کي تشيع سبب مروان حمار گرفتار ڪرڻ جي پٺيان هو. انهيءَ ڪري هو ڪوفي ڏانهن هليو ويو. علي کيس اتي پيدا ٿيو ۽ حضرت امام موسيٰ ڪاظم جي وقت ۾ اماميه گروهه جو بزرگوار هو ۽ امام عليه السلام جي حياتيءَ ۾ ئي سن 180ھ ۾ وفات ڪري ويو.

جابر بن یزید جعفي کوفي

سندس چوڻ آهي ته جوانيءَ ۾ مان مدينه منوره ۾ حضرت امام محمد باقر عليه السلام جن جي خدمت ۾ رهيو هئس. اول جڏهن مدينه ۾ آيس ته مون کان پڇيو ويو ته ڪٿان ۽ ڪهڙي قبيل مان ۽ ڪهڙي ارادي سان هت آيو آهين. چوڻ لڳو ته مان جعفي قبيلي مان آهيان ۽ کوفي کان هت علم پڙهڻ جي خيال سان آيو آهيان (امام صاحب) کانئس پڇيو ته ڪنهن کان علم پڙهندين؟ چيائين ته اوهان کان! کيس فرمايو ويو: ته پاڻ کي کوفي هرگز نه سڏائج بلڪ اهو ٻڌائج ته مان مدينه جو آهيان. عرض ڪيائين ته ڇا؟ ائين ڪوڙ ڳالهائڻ جائز آهي؟ فرمايائون ته جيڪو شخص جنهن جاءِ تي موجود آهي. اهو اتان جوئي رهاڪو آهي، جيستائين هو ٻاهر نه وڃي. پوءِ ڪتاب مون کي ڏي ۽ فرمايائون ته بني اميه جي زماني ۾ اگر ڪنهن لاءِ هي الفاظ تون ٻڌين ته منهنجي لعنت ۽ منهنجي وڏن جي لعنت توتي هجي ته تون ان جو ڪوبه ردعمل يا اظهار نه ڪج ۽ ان کان پوءِ کيس ٻيا ڪتاب ڏنائين ۽ چيائين ته هن ڪتاب کي پڙه ۽ هن جي مضمون بابت ڪنهن کي به نه ٻڌاءِ ۽ نه چئ ۽ جيڪڏهن تون منهنجي انهيءَ چوڻ جي ڪابه خلاف ورزي ڪئي ته توتي منهنجي ۽ منهنجي وڏن جي لعنت هوندي ۽ ٿيندي. پوءِ چوي ٿو ته مون ستر هزار حديثون امام باقر عليه السلام کان سکيون ۽ انهن مان هڪ حديث به ڪنهن کي نه روايت ڪيم ۽ ڪرڻ گهران ٿو.

مذڪور آهي ته هڪ ڏينهن جابر آنحضرت کي عرض ڪيو ته حديثن جي اسرار جو عظيم بار مون کي سخت محسوس ٿو ٿئي، مگر ڪنهن جي اڳيان اظهار ڪونه ٿو ڪريان ڪڏهن ڪڏهن ڏسان ٿو ته اهو حديثن جو اسرار منهنجي سيني کي ايڏو جوش ۾ ٿو آڻي جو ان جي بار سان منهنجي حالت ابتر ۽ جنون وانگر ٿي وڃي ٿي. گويا ديوانگي ۾ آهيان. پوءِ کيس فرمايائون ته جڏهن تون پنهنجي حالت کي اهڙي طرح ڏسين ته پوءِ ٻاهر ويران ميدان ۾ نڪري وڃ ۽ اتي پنهنجي سيني جو جوش خالي ڪر.

مذڪور آهي ته جڏهن هشام بن عبدالملڪ، مسند تي ويٺو. تڏهن جابر پاڻ کي ديوانو بڻائي ڇڏيو. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ هشام جو حڪم پهتو ته جابر کي منهنجي اڳيان حاضر ڪريو. کوفي جي حاڪم، ماڻهن کان معلومات ڪئي ته ماڻهن شاهدي ڏني ته جابر ديوانو ۽ چريو ٿي ويو آهي. هشام ڏانهن اهڙي رپورٽ موڪلي وئي ۽ جابر کي ڇڏيو ويو.

ابان بن تغلب بن رباح بن سعيد بڪري جريري

سندس خانداني نسبت بڪر بن وائل سان لڳي ٿي. عالم ۽ قاري هو. قرائت جي خاطر طرز سبب معروف هو ۽ امام جعفر صادق عليه السلام کان ٽي هزار حديثون سکي ياد ڪيون هئائين. امام زين العابدين ۽ محمد باقر ۽ امام جعفر صادق عليهما السلام جن سان صحبت جي شرف هئڻ سبب هر هڪ کي سندس لاءِ محبت، عزت ۽ احترام هوندو هو.

معيار سالڪان طريقت

حضرت امام محمد باقر عليه السلام کيس هڪ هنڌ ويهي ماڻهن جا ديني مسائل حل ڪرڻ ۽ فتويٰ ڏيڻ جو حڪم فرمايو. هن حڪم جي بجا آوري ڪئي. هيءُ حضرت امام جعفر صادق جن جي حياتي ۾ سن 141ھ ۾ فوت ٿي ويو.

عبدالله بن شريك عامري

هن حضرت علي بن حسين ۽ محمد بن علي عليهم السلام جون ڪيتريون روايتون بيان ڪيون آهن. هڪ ڏينهن امام محمد باقر عليه السلام پنهنجي خاص مجلس ۾ فرمايو ته مان نزديڪ ڏسان ٿو ته عبدالله بن شريك عامري ڪاري پڳ پنهنجي مٿي تي ٻڌندو ۽ ان جو ٿر هو پنهنجي ٻنهي ڪلهن جي وچ ۾ پاڻ ٽيڪ ڪندو ۽ اسان اهليت جي خدمت ۾ چار هزار مرد ڪرار، جرار ۽ حصار سان گڏ ميدان ڪارزار ۾ اچي فاسقن ۽ شريرن سان لڙائي ڪندو، اهو انهيءَ ڳالهه ڏانهن اشارو آهي ته اهي سڀ اهليت جي امامن ۽ شيعه اماميه جا اصولي عقيدتمند آهن، انهن ڏانهن عبدالله رجعت ڪندو.

عبدالله بن ابي يعفور

هيءُ حضرت ڪوفه جي مسجد ۾ درس قرآن ۽ قرائت ۾ مشغول هوندو هو. کيس امام جعفر عليه السلام ڏاڍو پيارو رکندو هو. حضرت امام ڪاظم عليه السلام فرمائيندو هو ته عبدالله بن يعفور، امام محمد باقر ۽ جعفر صادق عليهما السلام جن جو حواري هو. امام جعفر صادق عليه السلام فرمائي ٿو ته: ما وجدته احدا يقبل وصيتي ويطيع امري الا عبد الله بن يعفور (يعني منهنجي وصيت کي قبول ڪرڻ وارو ۽ منهنجي حڪم جي فرمانبرداري ڪرڻ وارو عبدالله بن يعفور کان وڌيڪ ٻيو ڪو نه ڏٺو). جڏهن هن وفات ڪئي ته امام صاحب سندس لاءِ ڪافي رحمت جون دعائون گهريون.

فضل بن يسار هندي

خلاصه ۾ مذڪور آهي ته هيءُ عربي ۽ خالص بصري هو ۽ جليل القدر ثقه هو ۽ حضرت امام باقر ۽ حضرت امام جعفر صادق عليهما السلام جن جي راوين مان هو. سندس وفات جي وقت، حضرت امام جعفر صادق عليه السلام خود اتي ويا ۽ ميت کي ڏسي فرمايائون ته بخ، بخ، بشر المختبين بالجنة (يعني واه، واه عاجزي ڪرڻ وارو ماڻهو جنت ۾ آهي) ۽ وڌيڪ فرمايائون ته فضل منهنجي پيءُ جي دوستن مان آهي ۽ مان به کيس دوست رکان ٿو ۽ هن کي غسل به اهو شخص ڏئي، جيڪو منهنجي پيءُ جي دوستن مان هجي.

روايت آهي ته غسل ڏيڻ وقت فضل (ميت) جو هٿ سندس اڳهڙ تي رکيل هو سو هٿائي نه سگهيو ويو. امام جعفر عليه السلام جڏهن اها خبر ٻڌي ته فرمايائين: رحم الله هو منا اهل بيت (يعني مٿس الله رحم فرمائي ۽ هو اسان اهل بيت مان هو).

ليث بن بختري اسدي يا مرادي

امام جعفر عليه السلام کان مروی آهي ته بشر المخبئين بالجنة بريد بن معويه العجلي و ابوبصير و ليث ابن البختري المرادي و محمد بن مسلم و زرارہ اربعة نجبا امنا اللہ علي حلالہ و حرامہ لولا هؤلاء لانقطعت النبوة و اندرست (عاجزي كندڙ شخص جنتي آهي، بريد بن معويه عجلي ۽ ابوالبصير ۽ ليث بن بختري مرادي ۽ محمد بن مسلم ۽ زرارہ چارئي نجباء آهن. کين الله تعالى حلال ۽ حرام جي سڃاڻ ڏني آهي ۽ اهي سلسلہ فيض نبوت جو واسطو آهن). حضرت امام عليه السلام سندن بهشتي ٿيڻ جو ضامن ٿيو آهي.

بيت: زهي دولت زهي عزو زهي يار که حاصل شد بحب آل اطهار.
معنی: آل اطهار جي حب سبب حاصل ٿئي ٿي دولت به، عزت به ۽ مددگاري به.

بريد بن معويه عجلي

هيءُ حضرت امام باقر ۽ امام جعفر صادق عليهما السلام جن جو حواري هو ۽ امام جعفر عليه السلام جن جي حياتيءَ ۾ ئي فوت ٿي ويو. امام جعفر صادق عليه السلام فرمايو ته زمين جو اوتاد ۽ اعلام هي چار شخص آهن: (1) محمد بن مسلم (2) بريد بن معاويه (3) ليث بن بختري مرادي ۽ (4) زرارہ بن اعين سندس ٻي روايت ۾ آهي ته هيءُ منهنجي پيءُ جا اصحاب هئا: فرمائي ٿو ته:

ان اصحاب ابی کانوا رینا، احیانا و امواتا اعني زرارہ، و محمد بن مسلم، و ليث المرادي و بريد عجلي هؤلاء القوامون بالقسط، هؤلاء القوامون بالصدق، هؤلاء السابقون اولئك المقربون (بيشڪ منهنجي پيءُ جا اصحاب، غالب آهن ۽ مددگار آهن. حياتي، مماتي ۽ ڏک سک ۾ مددگار آهن اسان جا ۽ اهي هي آهن زرارہ، محمد بن مسلم، ليث مرادي بريد عجلي ۽ اهي انصاف تي قائم آهن صدق تي ۽ اهي ئي اول آهن ۽ اهي ئي اسان جا مقرب آهن. بريد جي وفات سن 150 هه ۾ ٿي.

شيخ عارف سيار محمد سوار

هيءُ حضرت معروف ڪرخي جو شاگرد هو. شوشتر شهر ۾ ڄائو ۽ اتي ئي پليو نپنو ۽ انهيءَ شهر ۾ مدفون آهي. غوث المتاخرين سيد نور بخش لکي ٿو ته ”محمد بن سوار“ سوار سندس پيءُ جو نالو نه آهي، بلڪ ان جو نالو شيخ هو پر سوار جي نالي سان مشهور ٿي ويو، ”حداد“ جي وزن تي ”سوار“ جي عبارت شيخ سان نسبت رکي ٿي، جيڪو سندس پيءُ آهي. بعض جو چوڻ آهي ته هو ڪاريگري ۽ هنر جو ماهر هو. واللہ اعلم.

بهر حال اڪابرین اولياء زاهد، متقي ۽ عالم هو. سهل بن عبدالله تستري جي وقت ۾ ٿي گذريو.

معار ٲيون ٲين صدي هجريء جو بيان

امام ابوالحسن علي رضا عليه السلام

برقلب يوسف نبي عليه السلام، امام انون، سندس لقب رضا ۽ مرتضيٰ ۽ سندس ولادت ۱۵ هجری مدینه منوره، بروز آچر، ڏهين ذيقعد سال 153 هه آهي، جيئن ته مامون جي عهد ۾، علوين، امام گهڻو خروج ڪيو. تڏهن فضل بن سهل ذولرياستين مامون کي چيو ته علوين مان ڪنهن کي معتبر شخص کي پنهنجو وليعهد منتخب ڪري ڇڏ ته جيئن اهو (فتنه) ختم ٿي وڃي. مامون به سو هڪ هجري ۾ امام صاحب کي خراسان ۾ سڏرائي کيس وليعهد مقرر ڪيو ۽ ان جو نالو، درهمن ۽ دينارن جو سينگار رکيو ۽ ڪاري علم کي جيڪو عباسين جو نشان هو. تبديل ڪري بيعت ڪري. ان کان پوءِ اهڙو عهدنامو لکي امام صاحب وٽ آندو ويو ته ان تي دستخط ڪري. امام صاحب ان (عهدنامو) جي پٺيءَ تي هن طرح لکيو: انکي قد عرفت من حقو الله مالهم يعرفه آباءکي فقبلت منکي عهدکي الا ان جعفر و الجماعة بدلان علي انه لايتمر.

ترجمو: بيشڪ تو اسان جي حقن کي سڃاتو پر تنهنجن وڏن ان کي نه سڃاتو پوءِ مان تنهنجو اهو عهد قبول ڪيو. مگر سلسلو قطع ۽ طوق کي بدلايو وڃي ورنه اهو (فتنه) هرگز ختم نه ٿيندو. آخر رمضان المبارڪ سال 202 هه يا سن 203 هه ۾ کيس زهر ڏنو ويو. سندس قبر مبارڪ سناباد طوس ۾ آهي، جنهن جو هن وقت نالو مشهد شريف آهي.⁽¹⁾

ابوالحسن علي (عريضي)

هيءُ امام جعفر عليه السلام جن جو فرزند هو ۽ غريضي ۾ ويندو هو، بيشڪ کيس عريضي سڏيندا هئا جو عريضان سان کيس منسوب ڪندا هئا. هن کي امام محمد تقی سان بيحد عقيدت هئي ۽ جنهن ڪري امام صاحب جي پيرن مبارڪ جي جتي پاڻ سان گڏ رکندو هئو اڪثر کيس چوندا هئا، ته امام محمد تقی عليه السلام تنهنجو وڏو ڀاءُ آهي ۽ کيس امام شمار ڪندا هئا ۽ چوندا هئا ته تون به امامت جي دعويٰ ڪندين. چيائين ته مان به ائين ئي ڪندس مگر اول اهو آهي ۽ سندس وفات جو سن 210 هه آهي.

حسين بن علي موسیٰ الرضا عليه السلام

شهزاده حسين جي نالي سان مشهور آهي. سندس تربت قزوین شهر ۾ آهي.

(1) امام سڳوري جي شهادت متعلق تاريخ ۾ اختلاف رهيو آهي. کين هارون رشيد جي قبر جي ڀرسان دفنايو ويو، ڇو جو جڏهن امام علي رضا عليه السلام ”سنا آباد“ آيا هئا ته اتي پنهنجي قبر جي نشاندهي فرمائي هئائون جتي اڳ ۾ هارون رشيد جي قبر هئي امام صاحب انهيءَ جي ڀرسان ليڪو ڪڍي فرمايو ته هن جڳهه تي مون کي دفن ڪيو ويندو.

ابوجعفر محمد تقی

امام نائون، برقلب صالح علیہ السلام سندس لقب تقی، جواد ۽ مرتضیٰ هو ۽ کيس ابوجعفر ثاني به سڏيندا هئا. انهيءَ ڪري به نالا ڪنيت بامام ناطق بحق امام جعفر صادق عليه السلام جي فرمان موجب هو. سندن ولادت رمضان المبارڪ سن 195هه آهي. قال العامل باظلم والمعين له الراضي به شركاء قال البصر علي المصيبة، مصيبة الشامة بها. عامل چيو ته ظلم جو مددگار ۽ ان تي راضي رهڻ وارو (ظلم ۾) شريڪ آهي. بصر چيو مصيبت جو نتيجو مصيبت آهي. چيائين ته جيڪڏهن توهان کان پڇا ڪئي وڃي ته الله تبارڪ و تعاليٰ کان خوف رکڻ ٿا يا نه؟ ته خاموشي اختيار ڪريو. ڇو ته جيڪڏهن چئبو ته نٿو خوف رکان ته ڪافر ٿيندو ۽ جيڪڏهن چئبو ته رکان ٿو ته ڪوڙو شمار ٿيندو.

چيائين ته مال جمع ڪرڻ ۾ چار خصلتون پيدا ٿين ٿيون؛ (1) بخل تمام گهڻو (2) ڊگهي اميد (3) حرص غالب (4) دنيا کي آخرت تي ترجيح ڏيڻ. سندس وفات جو ڏينهن چنڇر ذوالحج سن 215هه آهي.

حسن بن زيد

(سندس شجره) حسن بن زيد بن محمد اسماعيل جالب الحجارت بن حسن بن زيد بن امام حسن مجتبيٰ عليه السلام. پنجويه رمضان المبارڪ سن 205هه ۾ اهل طبرستان سندس بيعت ڪئي ۽ کيس داعي الخلق الي الحق جو لقب ڏنائون ۽ نو سال ۽ ڏهه مهينا حڪومت ڪيائين ۽ سن 225هه ۾ وفات ڪري ويو.

حسين بن احمد

حسين بن احمد بن اسماعيل الارقط بن محمد بن امام زين العابدين عليه السلام سال 201هه ۾ خروج ڪيائين، قزوين وغيره مان عباسين جي اهڪارن کيس ٻاهر ڪڍي ڇڏيو ۽ سندس لقب داعي الي الحق آهي آخر سن 253هه ۾ وفات ڪري ويو.

امام علي نقی علیہ السلام

امام ڏهون، برقلب ادریس علیہ السلام، سندس ڪنيت ابوالحسن ۽ سندس لقب، نقی، هادي ۽ زڪي هو. کيس عسڪري به سڏيندا هئا ڇو ته ڪافي مُدت سامره ۾ لشڪر سان رهيو هو. سندس والده، مامون جي نياڻي هئي. سندس ولادت سن 213هه ۾ ٿي. سندس بيان آهي ته: اسر اعظم ۾ ٽيهتر حرف آهن. انهن مان هڪ آصف بن برخيا وٽ آهي ۽ هڪ خدا تعاليٰ کانسواءِ ٻيو ڪوبه ڪونه ٿو ڄاڻي ۽ باقي ايڪهتر حروف مون وٽ آهن. سندس وفات 25 جمادي الآخر سن 254هه ۾ ٿي.

کيس، جعفر نالي هڪ فرزند هو، ڪتاب منتخب التواريخ ۾ مذڪور آهي ته جعفر کي هڪ سو ويهه فرزند هئا. ٻئي هنڌ لکيل آهي ته هڪ سو نو فرزند کيس هئا.

امام حسن عسڪري عليه السلام

برقلب ابراهيم عليه السلام ۽ يارهون امام، سندس لقب زڪي، خالص ۽ عسڪري هو. سندس ڪنيت ابومحمد هئي سندس ولادت جو ڏينهن خميس سال 231ھ هو. سندس وفات جو ڏينهن انين ربيع الاول سال 260ھ آهي. سامره ۾ پنهنجي پيءُ جي ويجهو مدفون آهي. کيس محمد مهدي ڪانسواءِ ٻيو ڪوبه اولاد ڪونه هو.

ابوالقاسم محمد مهدي

برقلب شيث عليه السلام اماميه فرق، جو چوڻ آهي ته هو الحجة وصاحب الزمان و المنتظر (يعني هو حجت، صاحب زمان ۽ منتظر آهي) سندس ڄمڻ جو هنڌ سامره آهي ۽ ڄمڻ جي تاريخ نصف شعبان سن 255ھ آهي. ننڍپڻ واري عمر ۾ ئي علم ۽ حڪمت کيس حضرت عيسيٰ ۽ حضرت يحيٰ عليهما السلام وانگر مليل هو. سندس پنج سال عمر هئي ته پيءُ گذاري ويس، ۽ سندس پنهنجي وفات جو سن 265ھ هو.

مذڪور آهي ته امام صاحب جي غيابت (غائب هجڻ) جا ٻه دور آهن: (1) غيابت صغريٰ ۽ (2) غيابت كبريٰ. غيابت صغريٰ ۾ سفيران بعرض حاجات شيعه اچڻ ٿيو جيڪو علي بن محمد تي ختم ٿيو. پهريون انهن مان ابوجعفر عثمان بن سعيد عمري اسدي آهي ۽ پوءِ ابوالقاسم حسين بن روح بن ابي شجر ابويحيٰ آهي ۽ ابوالحسن علي بن محمد التمری جو ذڪر معيار نمبر چوٿين ۾ بيان ڪيو ويندو. غيابت صغريٰ جي مدت ٽيهتر سال آهي. غيابت صغريٰ ۽ غيابت كبريٰ ۾ فرق هي آهي ته غيابت صغريٰ ۾ ٽي سفير مقرر آهن. جيڪي ايندا رهندا ۽ غيابت كبريٰ ۾ سندن اچڻ منقطع ٿي ويندو مگر سعادت مند احباب حضرت امام صاحب جي ديدار کان مستفيد ٿيندا رهندا.

علي بن محمد پنهنجي وفات توقيعي کان ڇهه ڏينهن اڳ ظاهر ٿيندو ۽ چوندو ته امام مهدي جا لکيل جملہ مڪلمات توقيعي هي آهن: يا علي بن محمد عظم الله اجرک و اجر اخوانک ما بينک و بين الموت الاستة ايام فاجمع امرک و لاتتعرض احد اليوم مقامک (اي علي بن محمد تنهنجي اجر کي الله عظيم ڪيو آهي ۽ تنهنجي پيءُ جي اجر کي به تنهنجي وچ ۾ ۽ موت جي وچ ۾ صرف ست ڏينهن آهن. پوءِ پنهنجي ڪم کي سنڀال ۽ پنهنجي مقام کان هڪ ڏينهن لاءِ به نه هٽ!

ڇهن ڏينهن کان پوءِ سن 265ھ ۾ گذاري ويو ۽ سندس حالات و خبر منقطع ٿي ويا.

معيار سالڪان طريقت

جابر انصاري کان روايت آهي ته حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته امام مهدي جي غيابت واري عرصي ۾ مخلوق اهڙي طرح فائدو حاصل ڪندي، جهڙي طرح سج کان فائدو حاصل ڪيو ويندو آهي. يعني حقيقت هن ريت آهي ته امام صاحب جي وجود جي نور جي برڪت ۽ ڪمالات جو فيض مخلوق کي رسندو ۽ مومنين جي دلين تي عرفان جو ظهور ٿيندو ۽ مصيبتون دفع ٿينديون. اهڙي طرح جو سج ڪڪرن جي پاڇي ۽ اوت هئڻ سبب به دنيا جي تختي تي روشني جو تاب پهچائيندو رهندو آهي. امام صاحب حجاب اندر رهندي به پنهنجي فيض دنيا تي سج جي ڪرڻن وانگر پهچائيندو رهندو. امام صاحب جي فيض جو منڪر به ائين آهي جهڙي طرح سج جي روشني جو منڪر هجي. جيئن سج جو ڪڪر جي اوت سبب جواب عارضي آهي، اهڙي طرح امام صاحب جو حجاب به وقتي آهي، ممڪن آهي جو بعض مومنين کي ان حالت ۾ به سندس رؤيت جو شرف حاصل ٿيندو رهي ۽ باطن جا انڌا ان کان بهر مند نه ٿي سگهندا هجن. مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا (جيڪي آهي هت اندو پوءِ اهو آخرت ۾ به اندو آهي بلڪ وات ۾ وڌيڪ گمراه ٿيو)

علاؤالدوله سمناني جو قول آهي جو چوي ٿو ته: امام محمد پنهنجي پوشيده هئڻ واري وقت ۾ ابدال هو ۽ جڏهن قطب زمان علي بن حسين بغدادي فوت ٿي ويو تڏهن هيءُ قطب ٿيو ان کان پوءِ عثمان بن يعقوب جو سي قطب ٿيو ۽ ان کان پوءِ احمد خوردي ۽ نياير کان عبدالرحمن بن عوف انهيءَ منصب تي ويٺو.

روايت آهي ته امام صاحب ٿيل ۽ ناف (ڏن) صاف ٿيل ڄايو هو ۽ سندس جسم تي هيءُ آيت لکيل هئي: قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا. (چئ حق آيو ۽ باطل ويو بيشڪ باطل وڃڻ وارو ئي آهي).

طريقه محمديه عليه الصلوة والسلام بوراثة خاص امام حسن عليه السلام وارث ٿيو. اهڙي طرح مذڪور امام صاحب کان سيد ابراهيم قطب ڪلي کي حاصل ڪيو. ان طريقه جو عمل آهي. تخلقوا باخلاق الله (الله جا اخلاق پاڻ ۾ پيدا ڪريو) ۽ ان تي پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جو قول، فعل ۽ حال وارد آهي ان جي حفاظت ڪرڻ ۽ ان تي قائم رهڻ.

محمد بن زيد

هيءُ حسن بن زيد جو ڀاءُ هو. کيس طبرستان جي حڪومت حاصل هئي. سن 287ھ ۾ قتل ٿي ويو.

يحيٰ بن حسين

سندس ڪنيت عبدالله بن قاسم الرسي بن ابراهيم طباطبا، سال 280ھ معتضد جي زماني ۾ يمن ڏانهن خروج ڪيائين. کيس لقب ”هادي“ سان به سڏيو ويندو هو سن 328ھ وفات ڪيائين. تقريباً ستن سالن تائين مڪه معظمه ۾ سندس نالي جو خطبو پڙهيو پئي ويو.

ابوسلیمان داراني

سندس نالو عبدالرحمن بن احمد بن عطيه العنسي آهي. بعض کيس عبدالرحمن بن عطيه سڏين ٿا. هي شام جي اولين مشائخ مان هو ۽ داران جي ڳوٺ جو رهندڙ هو. جيڪو دمشق جي ڳوٺن مان هڪ ڳوٺ هو. سندس قبر همان ۾ آهي. سندس استاد احمد بن ابي الحواري ریحانه الشام جنهن جو قول آهي ته قال لكل شيء صدا صدائي نور القلب الشيع.

داؤد بن احمد داراني

ابوسلیمان داراني جو ڀاءُ ۽ سندس صحبت يافتہ آهي.

فاطمه نيشاپوريه

هن (خاتون) جي بايزيد بسطامي ڪافي ساراه ڪئي آهي. جيڪڏهن مڪه پاڪ ۽ بيت المقدس ۾ هئي ته ڪانئس ذوالنون ڪافي سوال ڪيا (۽ مطمئن ٿي ويو) سال 223 هه ۾ فوت ٿي ويو.

ابوليد احمد

هيءُ ابي رجا جو فرزند هو. ڳوٺ داران جو رهندڙ هو، جو هرات جي نزديڪ آهي ۽ امام حنبل رحمه الله جي شاگردن مان هو ۽ سن 223 هه ۾ فوت ٿي ويو.

احمد بن ابي الحواري

هيءُ حضرت، دمشق جو رهاڪو هو. سندس ڪنيت ابوالحسن هئي ابوسلیمان ۽ ابو عبدالله بناجي جو صحبت يافتہ هو. ابوسلیمان داراني سندس مريد به هو. سندس ڀاءُ جو نالو محمد بن ابي الحواري هو. هو به زهد ۽ تقويٰ ۾ سندس برابري رکندڙ هو. سندس پٽ جو نالو عبدالله بن احمد بن ابي الحواري جيڪو زهد ۽ تقويٰ ۾ مڃيل هو ۽ صاحب ڪرامات به هو.

احمد بن ابي الحواري جي پيءُ جو نالو ميمون هو جيڪو ڪامل ۽ عارف بالله هو. ۽ مشهور آهي ته هنن جو خاندان زهد ۽ تقويٰ ۾ بي مثل هو. ڪان الجنيده رحمه الله يقول احمد بن ابي الحواري رحانه الشام (جنيد رحمه الله جو چوڻ آهي ته احمد بن ابي الحواري شام ملڪ جي خوشبو آهي).

سندس ڪلمات هي آهن ته دنيا ڍونڍ آهي. ان تي گڏ ٿيندڙ کٽا آهن ۽ کٽي کان ڪمتر به اهو شخص آهي جيڪو انهيءَ ڍونڍ کان پري نٿو ٿئي، حالانڪ کٽي جي جڏهن حاجت پوري ٿي ويندي آهي ته هو ڍونڍ کان هٽي ويندو آهي، پر دنيا کي دوست رکندڙ، هرگز ڪانئس پري نه ٿيندا آهن.

معيار سالڪان طريقت

مذڪور آهي ته ان ابوسليمان داراني سان عهد ڪيو ته مان تنهنجي فرمان جي هرگز مخالفت نه ڪندس. هڪ دفعي ابوسليمان پنهنجي هڪ مجلس ۾ وعظ ڪري رهيو هو، ته احمد بن ابي الحواري آيو ۽ کيس چيائين ته تنور ٽپي ويو آهي. جواب نه ملڻ سبب، تي دفعا سانده چيائين ته ابوسليمان تنگ ٿي ڪري کيس چيو ته وڃ! ان ۾ وڃي ويهه! ابوسليمان ڪجهه وقت وعظ ۾ مشغول رهيو، پوءِ کيس ياد آيو ته چيائين احمد کي تلاش ڪريو. هو تنور ڏانهن ويو هو. پوءِ جڏهن کيس ڳوليو ويو ته هو تنور ۾ ويٺل هو. مگر سندس هڪ وار کي به ته ڪونه آيو هو. سال 230 هه ۾ فوت ٿي ويو.

رابعه شاميه

هيءَ (خاتون) احمد بن ابي الحواريءَ جي گهرواري هئي. سندس مڙس جو بيان آهي ته هيءَ مختلف حالات ۾ هوندي هئي. ڪنهن وقت عشق ۽ محبت الهي مٿس غالب رهندو هو ۽ ڪنهن وقت انس ۽ ڪڏهن خوف ۽ اميد جي حالت ۾ هوندي هئي. سندس چوڻ آهي ته هڪ دفعي هڪ ٽالهي منهنجي اڳيان رکيل هئي. چيو ويو ته هن ٽالهيءَ کي مٿي ڪٺ پوءِ مان ڏٺو ته انهيءَ ٽالهيءَ ۾ هيءُ لکيل هو. ”امير المؤمنين هارون رشيد مري ويو“ پوءِ معلوم ڪيو ويو ته واقعي انهيءَ ڏينهن هارون رشيد گذاري ويو هو.

احمد خضرويه بلخي

هيءُ خراسان جي بزرگ مشائخ مان هو. سندس ڪنيت ابوحامد هئي. بلخ جو رهاڪو هو، ابوتراب نخشبي، حاتم اصم سندس صحبت يافته هئا ۽ ابراهيم ادهر کي ڏٺو هئائين ۽ سندس دوستن مان بايزيد ۽ ابوحنيفه حداثا دوست هئا، سال 240 هه ۾ فوت ٿي ويو.

حاتم بن عنوان الاصم

هيءُ خراسان جي ممتاز مشائخ مان هو. بلخ جو رهاڪو هو. شفيق بلخي جو صحبت يافته هو. احمد خضريه استاد هو. سن 237 هه ۾ بلخ جي نواحي علائقي ۾ فوت ٿي ويو. مذڪور آهي ته هي ٻوڙو نه هو، بلڪ هڪ دفعو وٽس ڪا عورت مسئل پڇڻ آئي ته هن کان اتفاقاً ريح خارج ٿي وئي ته سندس شرمساري کي دفع ڪرڻ لاءِ هن پاڻ کي ٻوڙو ڏيکاريندي، عورت کي چيائين ته (مان ٻوڙو آهيان) ڏاڍيان ڳالههءَ جو آهستي نه ٻڌي سگهندو آهيان. شيخ فريد الدين (پنهنجي ڪتاب) تذڪره الاولياءَ ۾ بيان ٿو ڪري ته اها عورت پندرهن سال زندهه هئي ان وقت تائين هن پنهنجو پاڻ کي ٻوڙو ظاهر رکيو.

نڪتو: جيڪو به شخص هن طريقت ۾ اچي ته کيس جڳائي ته چئن موتن لاءِ پاڻ کي پابند رکي، (1) موت ابيض، يعني فاقه ڪشي (2) موت اسود يعني هر ماڻهو جي ايذاء تي صبر ڪرڻ (3) موت احمر يعني نفس جي مخالفت ڪرڻ (4) موت اخضر يعني گودڙي نما پوشاڪ پهرڻ.

نڪتو: شيطان جي حاميءَ چيو ته ڇا کائڻ ٿو گهرين؟ چير موت! وري چيائين ته ڇا ٿو پهرڻ گهرين؟ چير ته ڪفن! وري چيائين ته ڪيڏانهن وڃڻ ٿو گهرين؟ چير قبر ۾! نڪتو: ڪنهن شخص کانئس پڇيو ته ڪهڙي آرزو ٿو رکين؟ چيائين ته عافيت! انهيءَ شخص چيو ته اها عافيت نه آهي جو روزو رکين ٿو. چير ته منهنجي لاءِ روزانه واري عافيت اها آهي جنهن ۾ الله جو گنهگار نه بڻجان.

نڪتو: ڪنهن شخص، ڏانهس ڪا شيءِ موڪلي ته هن قبول نه ڪئي. پوءِ کانئس پڇيو ويو ته ڇا لاءِ قبول ڪونه ڪئي؟ چيائين ته وٺڻ ۾ پاڻ کي ذليل محسوس ڪيم ۽ ڏيڻ واري کي عزت وارو محسوس ڪيم ۽ نه وٺڻ واري حالت ۾ پاڻ کي عزت وارو محسوس ۽ ڏيڻ واري کي ذليل. پوءِ عزت واري شيءِ کي اختيار ڪيم.

فتح موصلي⁽¹⁾

هيءُ موصل جي بزرگ ترين مشائخ مان هو. بشر حافي سندس دوستن مان هو. مذڪور آهي ته عيدالضحىٰ جي ڏينهن هڪ ميدان وٽان لنگهي رهيو هو ته ڏٺائين ته ماڻهو قربانيون ڪري رهيا آهن. چيائين ته ”ياالله جلشانه مون وٽ ڪابه شيءِ ڪونه آهي جو مان قرباني ڪريان صرف مان پاڻ آهيان ۽ بس“ ۽ پوءِ پنهنجي شهادت واري آڱر پنهنجي ڳچيءَ تي رکيائين ۽ ڪري پيو ۽ پوءِ ڏٺو ويو ته کيس ساهه ڪونه هو جان ڏنائين، ۽ سندس ڳچيءَ تي هڪ سائي لڪير موجود هئي.

سندس فوت ٿيڻ جو سن 220ھ بشرحافي کان ست سال اڳ آهي.

سالم العداد

حڪي انه کان سالم العداد رضي الله عن الابدال وکان يتره واتي فتح الموصلي وکان اذا سمع الاذان يتغير لونه ويصفر و يضطرب ثم يشب ويترك الخالوت وينشد (حكايت آهي بيشڪ سالم عداد ابدال هو ۽ پنهنجي قوم کي ڇڏي فتح موصلي وٽ آيو).

⁽¹⁾ اصل متن ۾ فتح بن شخرف تحرير آهي. جيڪو غلط آهي. هيٺ ڏنل احوال فتح موصلي جو آهي. ان ڪري عنوان کي درست ڪيو ويو آهي. ڏسو نفعات الانس صفحو 181. اردو ترجمو پروگيسو بڪس لاهور.

بشر حافي⁽¹⁾

سندس نالو بشر بن حارث بن عبدالرحمن بن حافي آهي. سندس ڪنيت ابونصر آهي. اصل مرو جو رهاڪو هو ۽ سندس پيدائش بغداد ۾ ٿي. ڳائيندڙ هو. هڪ ڏينهن حضرت امام موسيٰ ڪاظم عليه السلام سندس گهر وٽان لنگهيو ته ڳائڻ جو آواز ٻڌائين. ان وقت (بشرحافي) جي گهر مان سندس ٻانهي ٻاهر نڪتي. ان کان امام صاحب پڇيو ته گهر وارو، غلام آهي يا آزاد. ٻانهيءَ چيو آزاد. امام صاحب فرمايو ته تڏهن ته هيءُ گناه جو مرتڪب ٿئي ٿو ورنه جيڪڏهن بنده هجي ها ته الله تعاليٰ عزوجل جي بندگيءَ ۾ تقصير هرگز نه ڪري ها. پوءِ سندس ٻانهي گهر ۾ اچي کيس ساري ماجرا ٻڌائي. پوءِ بشرحافي انهيءَ ئي حال ۾ پيرن اگهاڙو پڳو ۽ امام صاحب جي خدمت ۾ پهچي توبه ڪيائين. پيرن اگهاڙي خدمت ۾ اچڻ سبب مٿس لقب حافي پيو. حافي بغداد ۾ مقيم هو ۽ اتي ئي فوت ٿي ويو. سندس وفات جو سن 227 هه آهي.

حارث بن اسد محاسبي

سندس ڪنيت ابو عبدالله هئي بزرگ ترين مشائخ ۽ علماء مان هو. اهل بغداد جو استاد هو. اصل بصره جو رهاڪو هو. پوءِ بغداد ۾ رهيو ۽ اتي ئي فوت ٿي ويو. چاليهه سالن تائين ديوار سان پنهنجي پني لڳائي نه ويٺو، بلڪ گوڏا پڇي هميشه ويهندو هو. ڪانئس پڇيو ويو ته چاجي لاءِ پنهنجو پاڻ کي ايڏي تڪليف ۾ ٿو وجهين چيائين شرم ٿو اچي ته حضرت جي مشاهده ۾ بنده ٿي نه ويهان.

قال من صحح باطنه بالمراقبة والاخلاص. زين الله ظاهره بالمجاهدة و اتباع السنة. چيائين: جنهن پنهنجي باطن کي مراقبه ۽ اخلاق سان تندرست ڪيو ته الله تعاليٰ ان جي ظاهر

⁽¹⁾ محمد حنيف عبدالمجيد جي شرح اسماء الحسنیٰ ۾ ڪتاب التوايين للعلامة مقدسي صفحو 226 جي حوالي سان بشر بن حافي جو قصو سندس زباني هن طرح ڄاڻايل آهي:

”هڪ بزرگ حضرت بشر بن حافي رحمة الله تعاليٰ کان پڇيو ويو ته توهان جو الله وٽ مقبوليت جو ڪهڙو ڪارڻ آهي، ان ڪري جو اوهان ماڻهن ۾ ائين مشهور آهيو. جيئن ڪو نبي سڳورو هوندو آهي. تنهن تي هن وراڻيو: ”اهو محض الله رب العزت جو فضل آهي، ان ۾ منهنجو ڪو ڪمال ڪونهي، آءٌ ته هڪ گنهگار ۽ عياش ضيعت جو ماڻهو هئس. هڪ دفعي رستي تان گذرندي هڪ ڪاغذ تي نظر پئي. مون اهو ڪڍي ڏٺو ته ان تي بسم الله الرحمن الرحيم لکيل هو. مون ان کي صاف ڪري پنهنجي کيسي ۾ رکيو ان وقت مون وٽ صرف ٻه درهم هئا. اهائي منهنجي ڪل ملڪيت به هئي. مان عطر واري وٽ ويس ۽ ڪانئس ”غاليه“ خوشبو خريد ڪيم (غاليه خوشبو مشڪ، عنبر، عود ۽ دهن سان ملائي ٺهندي آهي) اها خوشبو ان ڪاغذ جي ٽڪر تي ملي ڇڏيم. پوءِ ان رات جڏهن ستس ته خواب ۾ ڪنهن چوڻ واري چيو ته:

يا بشر بن الحارث! زفعت اسماعن الصريق وضيبته لاه ضيئ اسمك في الدنيا والآخرة

ترجمو: اي بشر بن حارث! تو اسان جي نالي کي رستي تان ڪڍي صاف ڪري معطر ڪيو آهي. اسان تنهنجي نالي کي دنيا ۽ آخرت ۾ معطر ڪنداسين. پوءِ کيس بزرگي عطا ٿي.

طبقات صوفيه ۾ سندس نسب هن طرح لکيل آهي: بشر بن الحارث بن عبدالرحمن بن عطا بن هلال بن همام بن عبدالله المعروف حافي.

کي مجاهدي ۽ سنت جي پيري سان سينگاري ڇڏيو. حضرت احمد بن حنبل رحمۃ الله جي وفات کان ٻه سال پوءِ هيءُ سن 243ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ذوالنون مصري

سندس نالو ثوبان بن ابراهيم ۽ ڪنيت ابوالفيض آهي. انهيءَ نالي ۽ ڪنيت سان اختلاف ڪن ٿا، مگر اهوئي صحيح آهي ۽ ڪي کيس اخيمر مصري سڏين ٿا، جتي شافعي جي قبر آهي. سندس پيءُ نوبه (حبشه) جو رهاڪو هو ۽ قریش جو آزاد ڪيل غلام هو ۽ نوبه جو شهر مصر ۽ حبشه جي وچ تي آهي. کيس پائر به هئا. انهن مان هڪ ذوالڪفل جنهن جو نالو ميمون ذوالڪفل بيان ڪيو وڃي ٿو ۽ سندس لقب ذوالنون مصري هو. مالڪ بن انس جو شاگرد هو. هي ڪنهن جو چوڻ آهي ته عبارت ۾ اشارو آيل آهي ته جنيد هن علم کي ترتيب ڏنو ۽ پکيڙيو ۽ ڪتابن ۾ بند ڪيو ۽ شبلي منبر تي چڙهي ان کي آشڪار ڪيو. جنيد چيو ته اسان انهيءَ علم کي پوشيده رکيو ۽ ڪنهن ڍنگ سان ان کي حد اندر بيان ڪيو ۽ شبلي اچي منبر تي چڙهي بيان ڪيو ۽ ذوالنون مصري وري سفر شروع ڪيو ۽ چيائين ته سفر ۾ جيڪي پهريون علم حاصل ٿيو اهو خاص ۽ عام کي ٻڌايم ۽ سفر ۾ جيڪو ٻيو علم حاصل ٿيو ان کي خاص ماڻهن کي ٻڌايم ۽ عام کي ڪونه ٻڌايم ۽ ساڳي ئي سفر ۾ مون کي جيڪو ٽيون علم حاصل ٿيو اهو نه عام کي ٻڌايم ۽ نه خاص کي ٻڌايم. فبقيت شريداً طريداً وحيداً (باقي رهيو اڪريو ڌڪاريل. گمراه ۽ بي سود طريقو) ان کي ڇڏي ڏنر ته جيئن اهڙي طريقه علم جو دنيا ۾ وجود ئي نه رهي.

جڏهن سندس جنازي کي ڪنيو ويو ته سبز پکي پنهنجن ڀرن سان مٿس چانو ڪندا هليا ۽ انهيءَ ڀرن جي چانو ۾ سڀئي ڪانڌي هلندا رهيا. جڏهن شافعي جو شاگرد مزني آيو ته ذوالنون جي جنازي کي نمايان ڪيو ويو.

مذڪور آهي هڪ دفعي ذوالنون مصري ٻيڙيءَ ۾ سفر ڪري رهيو هئو ته سفر ڪندڙن مان هڪ واپاريءَ جو هار گر ٿي ويو ته ٻيڙي وارن سڀني مسافرن اهو اتفاق ڪيو ته هار ذوالنون چوري ڪيو آهي. مٿس سڀني تشدد ڪيو ۽ کيس ذليل ڪرڻ لڳا. ايتري ۾ ڏٺائون ته درياءَ مان مڇيون مٿي سطح تي نڪري آيون، هر هڪ مڇي جي وات ۾ هڪ هار هو. ذوالنون هڪڙيءَ مڇيءَ جي وات مان هڪ هار کڻي واپاري کي ڏنو. ٻيڙي ۾ سڀني جڏهن اهو لقاءُ ڏٺو ته سندس پيرن تي ڪري پيا ۽ معافي گهريائون ۽ انهيءَ ڪري مٿس ذوالنون لقب پيو.

سندس ارشادات: چيائين ته مان هڪ عورت کي ڏٺو، کانئس پڇيو ته محبت جي انتها ڪهڙي آهي؟ چيائين ته محبت کي ڪا انتها ڪونه آهي.

پڇيم ته ڇا لاءِ؟ انهيءَ ڪري جو محبوب کي ئي انتها ڪونه آهي. چيائين: دوستي انهيءَ سان رک جو تون ان کان ڦري وڃين مگر اهو توکان نه ڦري!

معيار سالڪان طريقت

چيائين ته: دل ۾ دوزخ ۽ قرآن جو خوف ائين آهي، جيئن درياءَ ۾ پاڻي جو قطرو. کائنس پڇيو ويو ته عارف ڪير آهي. چيائين ته اهو مرد آهي جو انسان کان جدا انسان آهي. چيائين ته: ٻانهن اها شيءِ آهي جو ٻانهو اهڙيءَ طرح هجي جو سندس آڏو الله تعاليٰ کانسواءِ ٻي ڪابه شيءِ ڪونه هجي.

چيائين ته: عام توبه گناهه کان توبه آهي ۽ خاص توبه غفلت کان توبه آهي. چيائين ته: تدبير کي ترڪ ڪرڻ جو نالو توڪل آهي کائنس پڇيو ته افسوس ڪنهن تي وڌيڪ ڪرڻ ڪپي. چيائين ته جيڪو مرد بدخوءَ گهڻو هجي. کائنس پڇيو ويو ته دنيا ڇا آهي؟ چيائين ته اها هر شيءِ جيڪا خدا تعاليٰ جي ذات کان غافل ڪري ڇڏي. ڪنهن شخص کيس عرض ڪيو ته مون کي نصيحت ڪيو ۽ وصيت ڪيو! چيائين ته پنهنجي همت کي هٿ کان نه ڇڏ ۽ دل کي ماضي ۽ مستقبل جي چڪر يا انديشه ۾ نه وجهه يعني گذريل وقت ۽ اچڻ واري جو تصور دل مان ڪڍي ڇڏ صرف حال کي غنيمت ڄاڻ.

رحلت جي رات، پيغمبر عليه الصلوة والسلام جي ستر صحابه کي خواب ۾ ڏٺائين. جيڪي چئي رهيا هئا ته اڄ رات ذوالنون ايندو، سو انهيءَ جي استقبال لاءِ آيا آهيون. جڏهن سندس جنازو دفن ڪرڻ لاءِ کنيو پئي ويو ته رستي ۾ مؤذن جي اذان ٻڌائين ۽ پنهنجي شهادت واري آڱر کي مٿي ڪيائين ته ماڻهن سمجهيو ته شايد زندهه آهي. جنازو هيٺ رکيائون ۽ ڏٺائون ته سندس آڱر مٿي اُڀي بيٺي آهي. هر طرح سان هيٺ ڪرڻ جي ڪوشش ڪيائون مگر سندس آڱر هيٺ نه ٿي سگهي ۽ سندس پيشانيءَ تي سبز رنگ ۾ هن ريت لکيل هو:

هذا حبيب الله مات بسيف الله في حبيب الله (هيءُ جو پيارو آهي ۽ الله جي ترار سان مري ويو آهي. هيءُ الله جو پيارو آهي).

ٻئي ڏينهن سندس قبر تي هن طرح لکيل ڏٺو ويو. جيڪو انسان جي هٿ جو لکيل هرگز ڪونه هو. ذوالنون حبيب الله من الشوق قتيل الله (ذوالنون الله جو پيارو آهي ۽ ان جي شوق ۾ قتل ٿيل آهي) ۽ جڏهن به ان لکيل فقره کي ڏاهيو ويو ته وري، وري لکجي بيو اچي. سندس فوت ٿيڻ جو سن 245 هه آهي.

نڪتو: ذوالنون کان پڇيو ويو ته مريد ڇا آهي ۽ مراد ڪيئن آهي چيائين: المريد يطلب والمراد يهرب (مريد طلب ڪندڙ آهي ۽ مراد پهچندڙ آهي). شيخ الاسلام انصاري فرمائي ٿو ته مريد، سو هزار نياز سان طلب ڪري ٿو ۽ مراد سو هزار ناز سان پڇي ٿي.

نڪتو: ۽ هيءُ به فرمائي ٿو، التفكير في ذات الله جهل والاشارة اليه شرك و حقيقة المعرفة حيره. ترجمو: الله جي ذات ۾ سوچڻ جهل (ناداني) آهي ۽ انهيءَ ڏانهن اشارو ڪرڻ شرڪ آهي ۽ معرفت جي حقيقت ڄاڻڻ حيرانيءَ ۾ وجهندڙ آهي

شیخ ابوتراب نخشبی

سندس نالو عسکر بن الحسین آهي. چيو وڃي ٿو ته عسکر بن محمد بن الحسین آهي. خراسان جي ممتاز مشائخ مان هو. کيس علم، مروت، زهد ۽ توکل حاصل هو. ابوحاتم عطار بصري ۽ حاتم اصم بلخي جن جو صحبت يافتو هو. سندس استاد ابو عبدالله جلا ۽ ابو عبید بسري هو.

سندن چوڻ آهي ته: عارف اهو آهي جنهن کي ڪا شيءِ مائل نه ڪري ۽ هر شيءِ ان جي اڳيان روشن هجي.

چيائين ته: عبادت با منفعت کانسواءِ کيس ڪابه شيءِ سندس دل کي سڪون ميسر نٿي ڪري سگهي.

چيائين ته: جڏهن ٻانهو، حق سبحانه تعاليٰ کان منهن موڙيندو آهي ته سندس آخري عمر اولياءِ حق تعاليٰ جي شان ۾ پنهنجي زبان، طعن، انڪار ۽ رد سان دراز ڪندي گذرندي آهي. آخري عمر ۾ صحرا ۾ نماز پڙهي رهيو هو ته بادسوم سبب گرم هوا لڳڻ سبب خشڪ ٿي ويو. هڪ پورو سال پيرن تي بيٺو رهيو. ساهه ڪونه هئس. سن 245ھ جو واقعو آهي.

عبدالله بن حاضر

يوسف بن الحسین جو مامو هو. ذوالنون جي وقت جي مشائخ مان هو.

ابو عبدالله النباڄي

سندس نالو سعيد بن زيد هو. ذوالنون مصري جي زماني ۾ ممتاز مشائخ مان هو. احمد بن ابي الحواري جو استاد هو.

محمد بن حسن جوهری

سندس کنيت ابوبکر هئي. اهل بغداد مان هو ۽ ذوالنون مصري جو شاگرد هو.

ابوحاتم عطار

ابوتراب نخشبي جي وقت ۾ هو. ابوسعید خزار ۽ جنید سندس استاد هئا.

طاهر مقدسي

شام جي بزرگ ۽ قديم اڳواڻن مان آهي، ذوالنون مصريءَ رح کي ڏنائين ۽ يحيٰ جلا سان صحبت اختيار ڪئي هئائين. شبلي يا ذوالنون مصري ان کي شام جو شيخ چون ٿا.

ابويعقوب زيات

جنيد جي ارادتمندن مان هو.

محمد بن منصور طوسي

عثمان بن سعيد الدارمي، ابوالعباس مسروق، ابوجعفر، حداد مهين، ابوسعيد ۽ جنيد جو استاد آهي.

ابومحرز

ذوالنون مصري جو ساٿي هو. شيراز جي نواحي علائقي جو رهندڙ هو. پنهنجو احوال بيان ڪندي چوي ٿو ته: نسا (شهر) کان لڏي (شهر) شيراز ۾ مقيم ٿيس ۽ قايد سلطان جي تابعداري ۾ رهيس. مگر سندس اقوال ۽ افعال مون کي ناپسند لڳا. باطن ۾ سندس شان کان نفرت ڪندو رهيس ظاهري طور خاموش رهيس. ايتري ۾ آواز آيو قايد جو ڪمربند گم ٿي ويو آهي. هر ڪنهن کي جاپيندا ڏسندا، جڏهن مون وٽ پهتا ته ڏٺائون ته اهو ڪمربند منهنجي چيلهه کي ٻڌل آهي. مان کين چيو ته مون کي ته خبر ئي ڪونه آهي. قايد چيو ته اهو ڏوهه چوريءَ کان به وڌيڪ آهي. پوءِ سزا ۾ مون کي رستي تي بيهاري نشاندهي ڪري ڇڏيائون. پوءِ جيڪو به اتان مون وٽان لنگهي پيو ته مون تي ملامت ڪندو لنگهندو پئي ويو. پوءِ مون ائين خيال ڪيو ۽ سمجهيو ته باطن جي انڪار جي سزا ظاهري اکين سان ڏسڻي پئجي وئي آهي..

ابو عبدالله بن جلاء

هيءُ احمد بن يحيٰ جلاء، اصل بغدادِي هو. برامله ۽ دمشق ۾ اچي رهيو. ابوتراب نخشي جو شاگرد ۽ انهيءَ جوئي صحبت يافته هو.

ابراهيم بن عيسيٰ

هيءُ معروف ڪرخيءَ جو صحبت يافته هو، اصفهان ۾ سن 243ھ ۾ فوت ٿي ويو.

سري بن مغلس سقطي

سندس ڪنيت ابوالحسين هئي. حضرت جنيد رحمة الله جو مامو هو. اڪثر اهل بغداد جو استاد هو ۽ شيخ معروف ڪرخيءَ جو شاگرد هو ۽ حارث محاسبي ۽ بشرحافي جو مجلسي هو. سندس وفات جو سن 253ھ مطابق 867ع هو.

نڪتو: وفات وقت حضرت جنيد رحمۃ اللہ علیہ کي نصيحت ڪيائين ته: اياڪ و صحبة الاشرار ولا تقطع عن الله بصحبة الاخيار (تولاء لازم آهي ته شريرن جي صحبت کان پاسو ڪرين ۽ الله تعاليٰ جي نيڪ بندن جي صحبت کان غافل نه ٿج). ۽ انهن سان سدائين ره. بدياۃ المعرفة تجريد النفس للتفريد الحق (معرفت جي ابتدا حق تعاليٰ جي وحدانيت لاءِ نفس کي ڪاٽڻ آهي) نڪتو: من تزين للناس بما ليس فيه سقط من الله عزوجل (جنهن ماڻهن لاءِ انهيءَ شيء سان ڏيکاء ڪيو. جيڪا منجهس نه آهي، اهو الله تعاليٰ جي نظرن ۾ ڪري پوندو). سقطوي طريقو: ان ڏانهن ئي منسوب آهي. هي العزلة والتوكل وعدم قبول من خرافات الدنيا و الصيام و القيام و الافطار بعد ثلاثة ايام بكسرات جز سالوها من بيوت الناس لكسر النفس واكثر ذڪر لهر هو الغني (يعني تنهائي، توڪل، دنيا جون اجايون شيون قبول نه ڪرڻ، روزا، رات جو عبادت، ماڻهن کان ورتل ونڊ تي ٿيڻ ڏينهن افطار ڪرڻ، ڪسر نفس لاءِ ماڻهن کان پري رهڻ ۽ اڪثر سندن ذڪر ”هو الغني“ آهي.

ابو حفص زڪريا يحيٰ هروي

حضرت احمد بن حنبل رحمۃ الله کيس پنهنجي ابدالن ۾ شمار ٿو ڪري. ابوسعيد زاهد جو چوڻ آهي ته: مون زڪريا کي ڏٺو آهي هو صديقن مان آهي. سندس وفات 255ھ ۾ ٿي.

يحيٰ بن معاذ رازي

سندس ڪنيت زڪريا ۽ لقب وعظ آهي.

يوسف ابن حسين رازي جو بيان آهي ته علماء، حڪماء ۽ مشائخ جي زيارت لاءِ هڪ سو ويهه شهرن جو سير ڪيم مگر وعظ تي يحيٰ بن معاذ رازي کان وڌيڪ قادر ڪنهن کي به ڪونه ڏٺم.

قال انكسار العاصي، احب الي من صولة المطيعين (چيائين ته گنهگار جي عاجزي، فرمانبردارن جي فخر کان وڌيڪ افضل آهي). چيائين ته: زاهد دنيا جا غريب آهن ۽ عارف، آخرت جا غريب آهن.

يحيٰ بن معاذ کي چيو ويو ته: ڪي ماڻهو آهن جيڪي چون ٿا ته اسان انهيءَ مقام تي پهتا آهيون جو هاڻي اسان کي نماز جي ضرورت نه آهي، چيائين ته کين چئو ته توهان دوزخ ۾ پهتا آهيو.

نڪتو: ۽ چيائين: صدق المحبة العمل بطاعة المحبوب. (محبت جي سچائي، محبوب جي اطاعت جي عمل ۾ آهي).

نڪتو: چيائون ته حق تعاليٰ جنهن کي دوست رکندو آهي، ان جي دل کي پاڻ ڏانهن مائل ڪندو آهي، ڇو ته جنهن کي ڪو دوست رکندو ته دل به ان کي دوست رکندي آهي.

نڪتو: چيائين ”محبت جي حقيقت اها آهي ته ٻئي جي نيڪي تي خوش نه ٿئي ۽ ٻئي جي جفا تي رنج نه ٿئي.

نڪتو: ۽ سندس اهو به چوڻ آهي جيڪو دوست کي دوست ڪري نه ڏسي ته اهو دوست ئي نه آهي. سندس وفات نيشاپور ۾ سال 258ھ ۾ ٿي.

خلف بن علي

شيخ العارفين يحيٰ بن معاذ جن جو صحبت يافتہ هو.

سندس چوڻ آهي ته هڪ دفعي يحيٰ جي مجلس ۾ موجود هئس، هڪ شخص وجد جي حالت ۾ اچي ويو. ٻين شيخ کان پڇيو ته ڇا ٿي ويو. چيائين ته الله تعاليٰ جي وحدانيت جو وعظ ٻڌائين ته سندس دل تي الله تعاليٰ جي وحدانيت جو ڪشف ٿيو. انسانيت جي صفت کان محو ٿي ويو.

ابوعبداللہ محمد بن ادریس شافعي (امام شافعي)

تيرهن سالن جي عمر ۾ حرم شريف ۾ اعلان ڪيائين ته: سلوني ماشتم مون کان مسئلو پڇيو جيڪو توهان چاهيو! ۽ پندرهن سالن جي عمر ۾ فتويٰ لکڻ شروع ڪيائين. احمد بن حنبل کي ڪائنس ٽي سو هزار حديثون پهتيون ۽ طريقت جو فيض حضرت امام موسيٰ ڪاظم عليه السلام جن کان کيس حاصل ٿيل هو. سفيان ثوري فرمائي ٿو ته: شافعي جي عقل کي جيڪڏهن ڪو وزن ڪري ته نصف جهان جي عقل کان به هن جي عقل جي وزن جو پڙ پاري ٿيندو. هارون رشيد کي ڪنهن پڙ ڪاڍو ته شافعي قرآن شريف جو حافظ ڪونه آهي. پوءِ هارون رشيد، آزمائش خاطر کيس رمضان شريف ۾ امامت جا فرائض انجام ڏيڻ لاءِ امر ڪيو. پوءِ هو هر روز هڪ سيارو حفظ ڪندو هو ۽ رات جو تراويح ۾ پڙهندو هو. اهڙي طرح ساري رمضان المبارڪ ۾ تراويح پڙهيائين ۽ پورو قرآن شريف ختم ڪيائين. امام حنبل رحمۃ الله جي مذهب ۾ نماز کي ڄاڻي وائي ترڪ ڪرڻ وارو ڪافر ٿي ويندو آهي ۽ شافعي مذهب ۾ ائين ڪونه آهي. اهو صرف عذاب جو مستحق آهي. هڪ دفعي امام شافعي، امام حنبل رحمۃ الله کان هيءُ مسئلو پڇيو ته اوهان وٽ عمداً نماز ترڪ ڪرڻ وارو ڪافر ٿي ويندو آهي ته ان جي مسلمان ٿيڻ جي ڪهڙي صورت آهي. جواب ڏنائين ته نماز ادا ڪري. امام شافعي چيو ته ڪافر جي ته نماز ئي درست ڪونهي ته امام احمد حنبل خاموش ٿي ويو. مذڪور آهي ته امام صاحب جي والده زاهده هئي. اڪثر ماڻهو وٽس امانتون رکندا هئا. هڪ دفعي ٻن ماڻهن، ڪپڙن سان ڀريل صندوق وٽس امانت رکي. ڪجهه ڏينهن بعد انهن مان هڪ شخص آيو ۽ اها صندوق کڻي ويو ۽ وري ڪجهه عرصي بعد ٻيو شخص آيو، جنهن اها صندوق طلب ڪئي (والده کيس ٻڌايو ته اها صندوق تنهنجو ساٿي ڪٿي ويو) ان چيو ته اسان جو اهو شرط هو ته جڏهن ٻئي گڏجي صندوق

۾ اچون، پوءِ ڏج (پوءِ منهنجي غير موجودگي ۾ صندوق) ڇو هڪ کي ڏني اٿئي. اهو ٻڌي والده ڏاڍو عاجز ٿي وئي. ايتري ۾ شافعي مڪتب مان آيو، جو ان وقت ڇهن سالن جو هو. منهنجي والده کان ساري ماجرا ٻڌائين. پوءِ ان شخص کي چيائين ته تنهنجي امانت موجود آهي ۽ منهنجي شرط موجب تون پنهنجي ساٿيءَ کي وٺي اچ ۽ امانت کڻي وڃ. پوءِ هو لاجواب ٿيو ۽ فرمندو ٿي موٽي ويو.

هي سال 150 هه ۾ امام ابوحنيفه جي وفات واري ڏينهن ڄاڻو ۽ سال 204 هه ۾ فوت ٿي

يو.

ابو ابراهيم اسماعيل بن يحيٰ مازني

مصر ملڪ ۾ هيءُ مجتهد هو. امام شافعي جو شاگرد هو. پنهنجي (مسلڪ) مذهب بابت ڪيتريون ئي تصنيفون ڪيون اٿائين. شافعي هن جي حق ۾ فرمايو هو ته هيءُ منهنجي مذهب جو مددگار آهي. جملہ تصنيف مان سندس خاص تصنيف مختصر مازني آهي. ابو العباس شريح چوي ٿو ته: ڪتاب ”مختصر مازني“ دنيا جي نرالي چيز آهي. مصنف جڏهن به هن ڪتاب جو مسئلو لکندو هو ته ان کان اڳ ٻه رڪعتون نفل نماز پڙهندو هو علم باطن ۾ پڻ سندس اعليٰ درجو هو. فوت ٿيڻ کان پوءِ جڏهن سندس جنازو کنيو ويو ته مٿس عجيب پکي آيا ۽ پنهنجو پڙ پڙ سان ملائي جنازي مٿان ڇانو ڪندا گڏ هلندا رهيا ۽ جنازو ڇانو ۾ هلندو رهيو. اهڙي صورت ان کان سواءِ ذوالنون مصري جي مٿان به ٿي هئي.

علي بن عبدالحميد غضائري

هيءُ معتبر مشائخ مان هو. صاحب احوال عجيبه ۽ بلند اعمال جو صاحب هو. ابدالن ۾ شامل هو ۽ بيان ڪري ٿو ته هڪ دفعي سري جي گهر ۾ بي تابي جي حالت ۾ هئس، ته ٻڌم جو چوي پيو اللهم من شغلني عنك فاشغله عني بك (اي الله! جيڪو مون کي توکان مشغول رکي يعني توکان غافل ڪري، ان کي تون مون کان مشغول ۽ غافل رک) ان جي برڪت سان مون کي چاليهه حج پيادل حلب کان نصيب ٿيا.

ابو يزيد بسطامي

سندس نالو طيفور بن عيسيٰ سروشان هو. سندس ڏاڏو آتش پرست هو، پوءِ مسلمان ٿيو. احمد خضرويه، ابو حفص حداد ۽ يحيٰ بن معاذ سندس هر عصر هئا ۽ شفيق کي به ڏٺو هئائين. سندس وفات سن 261 هه ۾ ٿي.

ڪتاب جامع الانوار ۾ حيدر بن علي الآملي لکي ٿو ته هيءُ امام جعفر صادق عليه السلام جو شاگرد هو ۽ سندس پاڻي پريندڙ ۽ محرم اسرار هو. حضرت امام عليه السلام

معيار سالڪان طريقت

پنهنجي صلبي فرزند محمد بن جعفر جي ذريعي پوشيده طور بسطام کان وٺس اچڻ لاءِ چوائي موڪليو هو. شيخ حيات هو ته هو گذاري ويو.

ابوالفتح محدث بيان ٿو ڪري ته امام عليه السلام سال 148ھ ۾ فوت ٿي ويو هو. بايزيد سال 261ھ ۾ فوت ٿيو ۽ بايزيد جي عمر اسي سال کان مٿي هئي. پوءِ ائين چئي سگهجي ٿو ته بايزيد، امام علي بن موسيٰ بن جعفر صادق عليه السلام جي خدمت ۾ رهيو هوندو. مير سيد شريف (جرجاني) توجيه بيان ٿو ڪري ته شيخ جي حضرت سان ملاقات روحاني عالم ۾ ٿي هوندي.

صاحب معجم، ترجمه بسطام ۾ بيان ٿو ڪري ته ابوزيد طيفور بن عيسيٰ سروشان جي قبر بسطام جي اندر، بازار جي ڪناري تي ڏنڊ جو سندس ئي شهر هو.

ابو يزيد طيفور

هيءُ آدم بن عيسيٰ بن علي الزاهد بسطامي الاصغر جو پٽ هو. چيو وڃي ٿو ته ابوزيد بسطامي طيفور زاهد جي لقب وارا به شخص آهن: هڪ اڪبر ۽ ٻيو اصغر. جيڪو امام عليه السلام جو معاصر ۽ سندن گهر جو پاڻي پر بندڙ هو سو اڪبر هو ۽ اصغر ان کان ڪيترو عرصو پوءِ ٿيو. محمد بن جعفر صادق عليه السلام جنهن جو اڳي ذڪر ڪيو ويو آهي. اهو هڪ سو ست هجري جي اوائل ۾ بادشاهه اسلام ابي بينتو خان، جيڪو شيخ رضي الدين جو مريد هو. ان جي اولاد مان بايزيد به هو. امام زاده جي تربت تي قبي جي بنياد انهيءَ رکي هئي ۽ سندس خانقاه سلطان العارفين بايزيد جي پاسي ۾ ڄاڻايل آهي. شيخ رضي الدين جي فرزند، شيخ شرف الدين کي ڦرنداش جو حاڪم ڄاڻايل آهي.

مذڪور آهي ته کيس مرشد ڪيو هئائين ۽ وصيت ڪئي هئائين ته عارفن کان منهنجي قبر ادب جي لحاظ موجب ڪجهه هيٺ ڪري ٺاهجو، مرڻ کان پوءِ خواب ۾ ڪائنس پڇيو ويو ته تو سان ڪهڙو سلوڪ ٿيو. چيائين ته مون کان پڇيو ويو ته اي بزرگ ڇا آندو اٿئي. چيم ملڪ کي هڪ درويش جي درگاه تي نثار ڪري ڇڏيم. ان کي ائين نه چيائون ته ڇا آندو اٿئي بلڪ ڪائنس پڇيائون ته توکي ڇا گهرجي!

ساڳي طرح اهڙو بيان عراقيه نيشاپوري جو به آهي. جيڪو وقت جي عارفن مان هو. ان کان اهڙو سوال ڪيو ويو جڏهن فوت ٿي ويو. کيس خواب ۾ ڏٺو ويو ۽ چيائين ته مون کان پڇيو ويو ته ڇا آندو اٿئي. چيم ته آه ساري عمر اهڙي حال ۾ رهيس جنهن ۾ مالڪ الله تعاليٰ مون کي رهايو ۽ پوءِ هاڻي پڇيو ٿو وڃي ته ڇا آندو اٿئي. امر ٿيو ته سچ ٿو چوي، ڪائنس پري ٿي وڃو.

نوٽ: بايزيد بسطامي نالي به شخص آهن، ٻنهي نالن جي اشتراڪ سبب متن ۾ سندن احوال ۾ غلطي ٿيل آهي ۽ احوال گڏجي ويو آهي.

مذکور آهي ته پاڻ سڳورن صلي الله عليه وآله وسلم جن جي عصا مبارڪ، حضرت امام جعفر عليه السلام کي پهتي هئي. امام صاحب جن بايزيد کي وصيت فرمائي هئي ته باويهن سالن کان پوءِ هڪ درويش شهرستان ۾ پيدا ٿيندو، انهيءَ کي اها عصا ڏج. پوءِ جڏهن شيخ ظهور ڪيو ته انهي کي ڏنائين ۽ وصيت ڪيائينس ته سندس مدفن کان اڳ انهيءَ زمين جي نشاندهي ڪج جو وڻ هوندا ۽ شاخون ان جون ڪشاديون هونديون. مغلن جي زماني ۾ اها شاخ ڪٽي وئي ته اهو اتي ئي هلاڪ ٿيو ۽ ان جو روحانيت وارو فيض امام بحق ناطق جعفر صادق عليه السلام کان حاصل ٿيل هو. قوت القلوب ۾ ذڪر آهي ته سندس ولادت حضرت شيخ ابوطالب مڪي کان پوءِ ٿي.

ابوحفص حداد

هن جو نالو عمرو بن سلم هو. نيشاپور جي بهراڙيءَ جو رهندڙ، دنيا کان بيگانو ۽ ملامتي فرقي جو شيخ ۽ ابوعثمان حيري جو مرشد هو. شاهه شجاع ڪرمانِي ساڻس نسبت ڳنڍي، عظيم مرتبو حاصل ڪيو. رفيق احمد خضريه ۽ بايزيد سندس هم عصر هئا ۽ عبدالله سندس شاگرد ۽ صحبت يافتو هو. سال 264ھ ۽ 265ھ جي درميان فوت ٿي ويو.

چونڊو هو ته: ظاهر سھڻو ادب، باطني سھڻي ادب جو عنوان آهي. پاڻ سڳورن صلي الله عليه وآله وسلم جن فرمايو ته ”لو خشع قلبه، لخشعت جوارحه“⁽¹⁾

(يعني جيڪڏهن سندس قلب ۾ عاجزي هجي ها ته ان جا سڀ عضوا عاجزي ڪن ها.)

هڪ دفعي حج ادا ڪرڻ لاءِ وڃي رهيو هو ته ساڻس مريد به هئا. جڏهن بغداد وٽ پهتو ته استقبال لاءِ حضرت جنيد رحمة الله شهر کان ٻاهر آيو ته ڏٺائين ته ابوحفص جا مريد ادب سان سندس آڏو هٿ ٻڌيو بيٺا هئا. حضرت جنيد چيو ته اوهان پنهنجي مريدن کي شاهي آداب سان روشناس ڪرايو آهي ته چيائين ته حق تعاليٰ جي دوستن جو ظاهري ادب ڪرڻ حق تعاليٰ جي باطني ادب جو اظهار آهي. سندس قول آهي ته سنت جي پيروي نه ڪرڻ وارو ۽ پنهنجو پاڻ کي بُرو تصور نه ڪرڻ وارو ڪڏهن به (حق) ۾ شمار ٿي نٿو سگهي.

نڪتو: سندس چوڻ آهي ته: الفتوت اداء الانصاف وترک مطالبة الانتصاف. يعني جوانمردي اها آهي ته خود انصاف ڪري ۽ پنهنجي لاءِ انصاف جي طلب نه ڪري.

سندس چوڻ آهي: خوف جو ڏيئو (روشن) هوندو ته ڀلائي ۽ برائي جي (تميز) بخوبي ٿي سگهندي.

سندس چوڻ آهي ته فقر، بهترين اهو آهي جو دوستن تي نوازش (بي حساب) ڪري ۽ خود الله جي (نوازش جو) طلبگار هجي.

چيائين ته: معصيت مان ڪفر پيدا ٿيندو آهي، جيئن تپ مان موت پيدا ٿيندو آهي.

⁽¹⁾ مصنف عبدالرزاق حديث 2208، تعظيم قدر الصلاة ص 194 ج 1 تحفة الاحوذی ص 327 ج 1، نوادر الاصول ص 24 ج 4.

معيار سالڪان طريقت

چيائين ته گناهن جو نتيجو ڪفر جي صورت ۾ نڪرندو آهي، جيئن زهر جو نتيجو موت جي صورت ۾ ٿيندو آهي.

شاه شجاع ڪرمانِي

اصل شاهي خاندان مان هو. سندس رفيق، ابوحفص حداد ۽ ابوتراب نخشي ۽ ابو عبدالله زراع بصري ۽ ابو عبدالله بسري جو صحبت يافته هو. سندس استاد (مرشد) ابو عثمان حيري آهي. سندس فوت ٿيڻ جو سال 270ھ ۽ 300ھ جي درميان ۾ آهي.

مذڪور آهي ته هيءُ چاليهه سال پورا نه سٽو هڪ دفعي ننڊ ڪيائين ته خواب ۾ کيس الله تبارڪ و تعاليٰ جو ديدار ٿيو ته پوءِ هميشه سمهندو رهيو، انهيءَ ارادي سان ننڊ ڪندو هو ته جيئن ٻيهر خواب ۾ ديدار الهي نصيب ٿئي.

احمد بن وهب

هيءُ بصره جو رهاڪو هو. سندس ڪنيت ابوجعفر هئي. ابوحاتم عطار جو صحبت يافته هو. سندس استاد ۽ پير ابو يعقوب زيات هو ۽ شونيز مسجد ۾ ويهندو هو. سندس فوت ٿيڻ جو سال 271ھ آهي.

حمدون قصار

سندس ڪنيت ابوصالح هئي. اهل ملامت فرقو جو امام هو ۽ نيشاپور ۾ طريقه ملامت جي جاري ڪرڻ ۾ اول هيءُ هو. سهل تستري ۽ جنيد جو همعصر هو. ثوري مذهب رکندڙ هو ۽ مرشد استاد عبدالله منازل جو هو. مسلم بن الحسين، باروسي ۽ ابوتراب نخشي جو صحبت يافته هو، سندس فوت ٿيڻ جو سال 271ھ آهي.

فتح الله بن شخرف مروزي

سندس ڪنيت ابونصر هئي. خراسان جي اولين مشائخ مان هو. فوجي رسم موجب قبا ڍڪيندو هو. عبدالله بن احمد جو بيان آهي ته جيستائين خراسان مڃي زمين فتح نه ٿي هئي، هيءُ تيرهن سال بغداد شهر ۾ رهيو، ڪڏهن به بغداد جو ڦوٽ ڪونه ڪڍائين. انطاڪيه کان سٽون گهرائي ڪائيندو رهندو هو. سڪرات واري حالت ۾ ڪجهه پنهنجو پاڻ کي چئي رهيو هو. اسان ڪن ڏٺو ته چئي رهيو هو، الهي اشتد شوقي اليڪ فاجعل قدومي اليڪ (اي منهنجا الله! توڏانهن اچڻ ۾ بيتاب آهيان پوءِ جلد مون کي پاڻ ڏانهن گهراءِ) ۽ جڏهن کيس غسل ميت ڏئي رهيا هئاسون ته ڏٺوسون ته سندس پٺيءَ تي سائي پن سان اپريل لکيل هو. ”الفتح لله“ سندس جنازي نماز ٿيڻه دفعا پڙهي وئي، جنهن ۾ ٽن هزارن ماڻهن شرڪت ڪئي. سال 273ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ابو عبد الله مختار

پنهنجي زماني جي بزرگ هستين مان هو، چوندو هو ته کاڌي کي اهڙي طرح کاءِ جو تون ان کي کائي ڇڏين نه ته هو توکي کائي ڇڏي، جيڪڏهن تون کيس کائيندين ته نور ٿيندين ۽ جيڪڏهن هو توکي کائيندو ته دور ٿيندين.

سندس وفات جو سال 277ھ آهي. قبر جي تختي تي لکيل هو ته: سندس ڪافي ساٿي هئا ۽ سڀئي صاحب ولایت هئا. جيئن ته:

- (1) ابويعلى المختار العلوي حسني: صاحب ڪرامات هو ۽ ولایت ۾ مشهور هو. سيد امام جي نالي معروف هو. سندس قبر ابو عبدالله جي پيرن جي پاسي کان آهي.
- (2) فقيه ابو عثمان مرغزي: شوق و عشق جي باهه ۾ پڇڻ ڪري کيس (مرڪزي) شوق جو پڪل يا سڙيل سڏيندا هئا.

مذڪور آهي ته جڏهن سيد امام وفات ڪري ويو ته ان ڏينهن مرو جي درياءَ ۾ عظيم هيجان پيدا ٿيو ۽ هن جي به باطن ۾ هيجان پيدا ٿيو، جنهن ان کي وڃي هرات پهچايو. سندس هيجان جي شروعات جي تاريخ ۽ سيد امام جي وفات جي تاريخ ساڳي هئي. وفات کان پوءِ کيس خايجر باد قبرستان ۾ عبدالواحد بن مسلم جي پيرن ۾ دفن ڪيو ويو.

ابو عبدالله خاقان

هيءُ بغداد جي اڪابرین صوفين مان هو. شيخ جعفر جزاء بيان ٿو ڪري ته هو ڪرامت جو صاحب هو. ابن قصاب رازي بيان ٿو ڪري ته مون کي چيائين ته منهنجي پيءُ کي بازار ۾ دڪان هو، مون کي دڪان ۾ ويهاريڻو هو. هڪ شخص اتان لنگهندو هو ته مان کيس بغداد جي فقراء مان سمجهندو هئس، جيئن ته اڃا بلوغت جي سن کي نه پهتو هئس ته مون کي ان ڏانهن ڪشش ٿيندي هئي. مان اٿي کيس سلام ڪندو هئس. مون وٽ هڪ دينار هو اهو کيس ڏنم. پوءِ دينار وٺي هو روانو ٿي ويو ۽ مون ڏانهن ڪوبه توجهه ڪونه ڏنائين. پوءِ مون اهو خيال ڪيو ته دينار ضايع ڪيم ۽ مان ان جي پٺيان روانو ٿيس تان جو مسجد شونيزيه پهتس. اتي وڃي ڏنم ته ٽي فقراء اڳ ئي اتي موجود وينا آهن. هن اهو دينار انهن فقيرن کي ڏنو ۽ خود نماز ۾ مشغول ٿي ويو. انهن مان هڪ شخص دينار کڻي ٻاهر روانو ٿيو ۽ طعام خريد ڪري آيو ۽ انهن ساٿين اڳيان آئي رڪيائين ۽ اهو پاڻ ۾ ويهي کاڌائون ۽ اهو شخص نماز ۾ ئي مشغول رهيو ۽ هو جڏهن طعام کائڻ مان فارغ ٿيا. پوءِ انهن ڏانهن منهن ڪري چيائين ته توهان کي خبر آهي ته مان توهان سان طعام ۾ شامل ڇو نه ٿيس. چيائون ته خبر ڪونه آهي، چيائين ته جنهن شخص اهو دينار ڏنو آهي، انهيءَ جي آزادي لاءِ دعا ۾ مشغول هئس ۽ اهو آزاد ٿي ويو. (معلوم ٿيو ته اهو شخص) شيخ خاقان صوفي هو. سن 279ھ ۾ فوت ٿي ويو.

سهل بن عبدالله تستري

سندس ڪنيت ابومحمد هئي. پنهنجي قوم جو سردار ۽ عالمن جو استاد هو. حضرت ذوالنون سان بيعت هو ۽ پنهنجي مامي محمد بن سوار جو صحبت يافته هو ۽ جنيد جو همعصر هو ۽ ان جي هوندي جنيد فوت ٿي ويو هو.

سهل کان پڇيو ويو ته بدبختي جي نشاني ڪهڙي آهي. چيائين ته اها آهي جو ڪيس علم ڏنو وڃي ۽ علم جي توفيق نه ڏني وڃي ۽ علم هجيس ۽ ڪيس اخلاص نه هجي ۽ صحت ۽ ديدار ڏنو وڃي مگر قبوليت نه ڏني وڃي.

نڪتو: چيائين ته مبارڪ هجي انهيءَ لاءِ جنهن کي دوست ڳوليندا هجن ۽ جيڪڏهن ان کي اهو ملي ته نور آهي ۽ جيڪڏهن ان جي طلب ۾ مري وڃي ته شفاعت لڌائين. نڪتو: چيائين اول هذا الامر علم لا يدرك وآخره علم لا ينفذ.

ترجمو: اول هي امر علم آهي مگر نٿو لهي سگهي ۽ ان جي پڇاڙي اهو علم آهي جنهن تي عمل نه ڪري سگهي.

چيائين ته: ما دمت تخاف الفقر فانت منافق.

ترجمو: جيڪڏهن تون فقر کان خوف ڪائين ٿو ته تون منافق آهين.

سندس قول آهي ته فاقه ڪش ڪي شيطان به فريب نه ٿو ڏئي سگهي.

سندس مريدن ۾ هڪ بي ريش جوان هو، جنهن شيخ سهل کي عطيه ڏيڻ جو عرض ڪيو چيائينس ته هٿ مٿي ڪٿي ڪشاده ڪر جيڪو گهرين ٿو حاصل ٿيندو. هن هٿ ڊگهو ڪيو ته گهربل عطيه سندس هٿ تي اچي پيو. شيخ سهل جي عمر اسي ورهيه هئي. سن 283ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ابوسعيد خراز

سندس نالو احمد بن عيسيٰ هو. روزانو موزه کي چيري ڦاڙي وري ڳنڍيندو هو، پڇيو ويو ته ائين ڇو ٿو ڪرين. چيائين ته پنهنجي نفس کي مشغول ڪريان ٿو، اڳ ان کان جو هو مون کي مشغول ڪري. انهيءَ شغل ڪري سندس لقب خراز پيو. اصل بغدادِي هو ۽ صوفين جي محبت ۾ مصر ويو ۽ پوءِ مڪه پاڪ ۾ مجاور رهيو. بزرگ امامن ۽ مشائخ مان هو ۽ محمد بن منصور طوسيءَ جو عظيم شاگرد هو. ذوالنون مصري ابوعبيد بسري، سري سقطي ۽ بشرحافيءَ جو صحبت يافته هو.

مذڪور آهي ته ان کان اڳ ڪنهن به فنا ۽ بقا جي موضوع تي ڪونه ڳالهايو هو. شيخ الاسلام انصاري جو بيان آهي ته هو پاڻ کي جنيد جي شاگردن ۾ شمار ڪندو هو، سندس ساٿين مان آهي. ليڪن ان کان اڳ سال 286ھ ۾ فوت ٿي ويو.

(ابوسعيد) بيان ٿو ڪري ته ننڍپڻ ۾ منهنجي صورت تمام سهڻي حسن واري هوندي هئي. هڪ شخص مون تي ڏاڍو فريفت ٿي ويو ۽ مون کي تنگ ڪرڻ لڳو. (سندس شر کان بچڻ

خاطر) مان بيابان جو رخ ڪيو. ڏنم ته هو به منهنجي پٺيان ڪڍ لڳو ٿو اچي ۽ مون کي اچي ويجهو ٿيو آهي ته مان پنهنجو پاڻ کي ڪوھ ۾ اڇلايو ۽ دعا ڪيم ته اي الله! مون کي پنهنجي حفاظت ۾ رک. هو شخص به ڪوھ جي ڪناري تي اچي ويٺو ۽ مون کي ڏسندو ۽ رٿندو رهيو، ۽ وري مان الله تعاليٰ کي عرض ڪيو ته اي قادر! مون کي ڪوھ کان ٻاهر ڪڍ ۽ ان شخص جي سڙ کان به بچاءُ. ڏنم ته مون کي ڪنهن شيءِ وڪوڙي ڪوھ کان ٻاهر ڪڍي اڇلايو ته اهو شخص آيو ۽ منهنجا هٿ پير چمي معافي گهريائين ۽ عرض ڪيائين ته مون کي پنهنجي خدمت ۾ قبول ڪر ۽ منهنجي دل صاف ٿي وئي آهي ۽ مون منجهه اوهان لاءِ عقيدت پيدا ٿي پئي آهي. پوءِ مون منجهس صدق ۽ اخلاص ڏنو ۽ ساري زندگي منهنجو خادم ٿي رهيو ۽ مون وٽ ئي گذاري ويو.

عباس بن حمزه نيشاپوري

سندس ڪنيت ابو الفضل هئي. مروه جا بزرگ ان جا معتقد آهن. ذوالنون ۽ بايزيد بزرگ جو صحبت يافتو هو. ابوبڪر حفيد جو ڏاڏو هو. جنيد جي حياتيءَ ۾ ئي فوت ٿي ويو. سندس وفات جو سال 288 هه آهي.

ابو حمزه خراساني

هي اصل نيشاپور جو هو. جنيد، سري سقطي، بشرحافي ۽ ابوتراب نخشي سندس همعصر هئا. تذڪره اولياءَ ۾ ذڪر آهي ته هڪ دفعي حضرت جنيد، ابيس کي ڏٺو ته ماڻهن جي ڪلهن تي ننگو چڙهيو ويٺو آهي، چيائين ته اي ملعون شرم نٿو اچي جو ائين ماڻهن تي ويٺو آهين. چيائين ته هي ماڻهو (آدمي) ڪٿي آهن!؟ آدمي ته اهي آهن جيڪي شونيزيه ۾ مقبر آهن. جيڪي منهنجي جگر کي ساڙين ٿا. جنيد، شونيزيه پهتو، ڏٺائين ۽ ابو حمزه کي سڏ ڪيائين ۽ چيائين ملعون ڪوڙو آهي. الله جي پانهن جي درجات تائين پهچي نه ٿو سگهي بهرحال ابيس جي ڳالهه کين ٻڌايائين. ابوسعيد خراز به ساڻ هو. ابو حمزه اڪابرين مشائخ مان هو ۽ وجد جي حالت ۾ صحيح حالت ۾ به بيمثال هو. جڏهن به ڪو اهڙو آواز ٻڌندو هو ته وجد ۾ اچي ويندو هو.

هڪ دفعي حارث محاسبي جي گهر ۾ پڪريءَ جو پيڪاٽ ٻڌائين ته وجد ۾ اچي ويو ۽ چيائين ته عز الله جل جلاله. حارث چيس ته اها ڪهڙي حالت آهي، جيڪڏهن ٻڌائين ٿو ته فبها نه ته توکي قتل ڪندس، چيائينس اي ويچاره! وڃ، رک ۽ ڇاڻ اٿي جو پاڻ ۾ ملائي چند سال ڪائيندو ره ته تنهنجو مسئلو توتي روشن ٿي ويندو.

ابو حمزه بغدادی

سندس نالو محمد بن ابراهيم هو. عيسيٰ بن ابان جي فرزندن مان هو. سري سقطي جو همعصر هو ۽ سندس بشر حافي به صحبت يافتو هو. ابوتراب نخشي جي سفر جو رفيق هو،

ابوبڪر ڪتاني، خيرنساچ وغيرهما ڪائنس حديث روايت ڪندا هئا. ”قال حب الفقراء شديد ولا يصبر عليه الا صديق“ (چيائين ته فقراء جي محبت سخت آهي، صديق ڪانسواءِ ٻيو ڪوبه ان تي صبر ڪري نه سگهندو). جنيد، ابو حمزه خراساني جي وقت ۾ ابو سعيد خراز کان پوءِ سن 289ھ ۾ فوت ٿي ويو.

سيد الطائفه جنيد بغدادی

هي حضرت سري سقطي جو ڀاڻيڄو هو. سندس ڪنيت ابوالقاسم هئي. لقب قواريري، زجاج ۽ خراز هئس. قواريري ۽ زجاج لقب ان ڪري مٿس پيا جو سندس پيءُ شيشا وڪڻندو هو ۽ خراز ان ڪري جو پاڻ موزه ڳنڍيندو ۽ ٺاهيندو هو. پاڻ اصل نهاوندي هو پر ڄائو ۽ نپنو بغداد ۾. مسلك ابو ثور رکندڙ هو ۽ هڪ مهينو شافعي جو به شاگرد رهيو ۽ مذڪور آهي ته مسلك سفيان ثوري رکندو هو. سري سقطي، حارث محاسبي ۽ محمد قصاب کان به فيض حاصل ڪيو هئائين. هن قوم مان امام ۽ سادات هئا سندس نسبت خراز، نوري ۽ شبلي وغيره سان به رهي. ابوالعباس عطا جو چوڻ آهي ته ”امامنا من هذا العلم و مرجعنا المقتدي به الجنيد“ (اسان جو هن علم ۾ امام ۽ مرجع مقتدي جنيد آهي).

ذڪر آهي ته: خليفه بغداد ڪنهن کي چيو، اي بي ادب! هن چيو ته مان بي ادب ڪونه آهيان. ڇو ته جيڪڏهن ڪوبه اڌ ڏينهن، جنيد جي صحبت ۾ گذاري ٿو ته اهو بي ادب نٿو ٿي سگهي، پوءِ گهڻو وقت ساڻس رهڻ وارو ڪيئن بي ادب ٿيندو؟ شيخ ابو جعفر حداد جو قول آهي ته جيڪڏهن عقل کي ڪا صورت هجي ها ته اها صورت جنيد هجي ها.

مذڪور آهي ته اهڙي درجي جا ٽي شخص هئا ۽ ڪن جو چوڻ آهي ته چار شخص هئا. (1) جنيد بغداد مان (2) ابو عبدالله جلا، شام ملڪ مان، (3) ابو عثمان حيري، نيشاپور مان. مذڪور آهي ته هڪ دفع ننڍپڻ ۾ جنيد ٻارن سان راند ۾ مشغول هو ته سري ڪائنس پڇيو ته ”ما تقول في الشكر يا غلام!“ اي چوڪرا، شڪر جي تعريف بيان ڪرا! جواب ۾ چيائين ته الشكر ان لا تستعين بنعمه علي معاصيه. ترجمو: شڪر جي تعريف اها آهي ته الله جي نعمتن کي ان جي نافرمانين ۾ استعمال نه ڪر.

سري سقطي چيو ته گهڻو ڊڄان ٿو ته هينئر ئي توکي زبان جو اهو بهرو نصيب ٿيو آهي. جنيد چيو ته هميشه انهيءَ ڳالهه کان ڊڄندو هئس، تانجو هڪ ڏينهن انهيءَ درجي تي پهتس ۽ جنهن جو محتاج هئس، ان کي ساڻ آندم. انهيءَ چيو ته توکي بشارت هجي جو حق تعاليٰ کان درخواست ڪئي هنم ته هن کي ڪاميابي يا توفيق عطا فرما، پوءِ سري سقطي کيس وعظ ڪرڻ جو مشورو ڏنو. چيائين ته اوهان جي حياتيءَ ۾ وعظ ڪرڻ مون کي مناسب نظر ڪونه ٿو اچي. ليڪن انهيءَ جمعي رات پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن کي خواب ۾ ڏٺائين، جن کيس وعظ ڪرڻ جو حڪم فرمايو: ”تکلم علي الناس“ پوءِ صبح جو جڏهن مان بيدار ٿيس ته سري

سقطي جي گهر جي در تي پهتس ۽ خواب بيان ڪرڻ جو ارادو ڪيم ته پاڻ اڳي ئي فرمايائين ته هاڻي ته تون منهنجي ڳالهه سمجهي ويو آهين، جيڪا توکي اڳي ئي چوندو هئس. پوءِ صبح جو هڪ مجلس جو اهمام ڪندس ۽ ڳالهه جي شروعات مان ڪندس. اها خبر ڦهلجي وئي ۽ هڪ جوان عيسائي ويس ۾ اچي مجلس جي پرسان ويٺو ۽ چيائين ته: ”ايها الشيخ ما معنيٰ قول رسول الله صلي الله عليه وسلم اتقوا فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الله“⁽¹⁾

ترجمو: مؤمن جي فراست کان ڊڄندا رهو ڇو ته اهو الله جي نور سان ڏسندو آهي. اهو ٻڌي حضرت جنيد فرمايو ته انهيءَ جو مقصد اهو آهي ته توکي مسلمان ٿيڻ گهرجي ڇو جو اسلام تو وٽ پهچي چڪو آهي ۽ پوءِ اهو شخص مسلمان ٿيو. جنيد جي فوت ٿيڻ جو سال 298 هه آهي. سندس فوت ٿيڻ جو سال 99 يا 89 پڻ بيان ڪيو ويو آهي.

سلسل طريقت جنيدي مشهور ۽ معروف آهي. طريقت جدام ولافطار بعد سبعة ايام والريضة الشاقة و قبول الفتوح و الصرف علي الفقراء و اكثر ذكرهم الكريم الوهاب ذوالطول. ڪارڪ تي روزو رکڻ ۽ هفتي کان پوءِ ان جو ڪولڻ، سخت رياضت، نذرانو قبول ڪري، ان کي مسڪينن تي خرچ ڪرڻ ۽ اڪثر انهن جو ذڪر الكريم، الوهاب، ذوالطول آهي.

ابراهيم بن خواص

سندس ڪنيت ابواسحاق هئي. سندس استاد جعفر خلدي، سيرواني مهين هو. پاڻ بغدادي هو ۽ سندس پيءُ آمل جو هو. جنيد ۽ ثوري جو هم عصر هو. چيائين ته: ”العلم كله في كلمتين لا تتكلف ماكفيت ولا تضع ما استكفيت“ علم سارو ٻن ڪلمن ۾ آهي يعني جيڪو رزق توکي ڪافي ٿئي، ان ۾ تڪلف نه ڪر ۽ جيڪا شيءِ تنهنجي لاءِ ڪافي هجي، ان کي ضايع نه ڪر. سن 291 هه ۾ فوت ٿي ويو، سندس قبر حصار طبرڪه ۾ آهي، شيخ الاسلام (عبدالله) انصاري جو بيان آهي ته سندس قبر هرگز ڏسي نه سگهيس، ڇو ته اتي شينهن ستل هو. ان جي هيبت کان اتي وڃي نه سگهيس.

زڪريا بن داويه

سندس ڪنيت ابويحيٰ هئي. نيشاپور جو رهاڪو هو. احمد بن حرب جي شاگردن مان هو. جيڪي جمل زاهد ۽ متوڪلين هئا. غذا جي باري ۾ محتاط هوندو هو. پنهنجي هٿ جي ڪمائي ڪري کائيندو هو. ابو عثمان حيري جو قول آهي ته ابو يحيٰ زيد وانگر ڪيس موت جو انديشو، موت کان پوءِ ڪونه رهيو، سندس وفات 294 هه ۾ ٿي.

⁽¹⁾ الحديث: ترمذي

ابوالحسن نوري

سندس نالو احمد بن محمد ۽ احمد وڌيڪ درست آهي، ابن بغشوري جي نالي سان معروف آهي. سندس پيءُ بغشور جو رهاڪو هو. اهو شهر، هرات ۽ مرو جي وچ ۾ هو. پر ڄاڻو پليو بغداد ۾ هو. سري سقطي، محمد بن علي قصار ۽ احمد ابی الحواري جن کان فيض حاصل ڪيل هئس ۽ ذوالنون مصري کي به ڏٺو هئائين ۽ جنيد جو همعصر هو، پر جنيد کان ڪجهه اڳ جو هو ۽ جنيد جي وقت ۾ ئي فوت ٿي ويو. سندس وفات جو سال 295ھ هو. بعض جو چوڻ آهي ته سال 286ھ ۾ وفات ڪيائين.

جڏهن نوري گذاري ويو جنيد چيو ته ذهب نصف هذا العلم بموت النوري.
ترجمو: نوري جي وفات سبب هن علم (تصوف) جو اڌ هليو ويو.

ابوعثمان حيري

سندس نالو سعيد بن اسماعيل الحيري آهي. اصل نيشاپور جو رهاڪو هو. شاه شجاع جو مريد هو. ابوحفص حداد ۽ يحيٰ بن معاذ رازي کان کيس فيض حاصل ٿيل هو. وقت جو بي مثل امام هو. نيشاپور وارن جو استاد ۽ مرشد هو. مرو کان شاه شجاع سان گڏ نيشاپور ۾ آيو هو. ابوحفص کيس چيو ته جڏهن شاه شجاع واپس پنهنجي عيال ڏانهن وڃي ته تون اتي رهي پئج. جڏهن شاه واپس موٽي ويو ته ابوعثمان حيري ابوحفص وٽ رهي پيو ۽ ابوحفص کان فيض حاصل ڪندو رهيو. سال 298ھ ۾ فوت ٿي ويو. سندس قبر نيشاپور ۾ آهي. کانئس پڇيو ويو ته جوان مرد ڪير آهي، چيائين ته جيڪو پاڻ کي ڪجهه به نه سمجهي.

ابو احمد قلانسي

سندس نالو مصعب بن احمد بغدادی هو. اڪابرین مشائخ مان هو. اصل مرو جو هو. جنيد جي وقت جو هو ۽ کيس ڏٺو هئائين.
چوي ٿو ته هڪ ڏينهن مان پنهنجي قوم ۾ موجود هئس. چيم ته منهنجو آزار، منهنجي گفتگو کي زائل ڪري ٿو ڇڏي ته تون مون مٿان ڳالهائين ٿو.
شيخ سيرواني چوي ٿو ته جڏهن صوفي چوي ته منهنجا جوتا منهنجي لاءِ آزار آهن، ته سمجهه ته هو چوي ٿو ته انهن کي ملڪ نه آهي.

”في التاريخ حج ابو احمد قلانسي اُمت بمكة بعد انصراف الحاج بقليل 290ھ“
ترجمو: حج جي موقعي تي جڏهن حاجي واپس ٿيڻ لڳا، تڏهن ابو احمد قلانسي ٿورو بعد ۾ فوت ٿي ويو، تقريباً 290ھ ۾.

مذڪور آهي ته قلانسي بيمار ٿيو ۽ موت جي قريب ٿيو، تڏهن دعا گهربائين ته خداوند! اڳ تو وٽ منهنجي ڪابه مقبوليت آهي ته منهنجو موت بين المنزلين ۾ ٿئي ۽ ائين ئي ٿيو جو ڏوليءَ ۾ کيس ٻي جاءِ تي ڪڍي وڃڻ لاءِ آندو ويو پئي ته واٽ تي ئي فوت ٿي ويو.

عمروبن عثمان مڪي صوفي

سندس ڪنيت ابو عبدالله هئي. حسين منصور حلاج جو استاد هو. سندس نسبت حضرت جنيد سان هئي ۽ خراز کان به فيض حاصل ڪيو هئائين ۽ انهن جوئي همعصر هو ۽ ابو عبدالله نباجي کي به ڏٺو هئائين.

”وكان يقول ماصحبت احدا كان انفع لي صحبة ورؤية من ابي عبدالله النباجي“ ترجمو: ۽ بيان ٿو ڪري ته سڀني کان وڌيڪ مون کي نفعو پهچائيندڙ ابو عبدالله نباجي جي صحبت ۽ دیدار هو، علم حقائق جو عالم هو. اصل يمن جو هو. سندس سخن باريڪ هو سندس ڪلام کي ڇڏيو ويو هو. مڪه کان جڏهن جده آيو ته کيس قاضي مقرر ڪيو ويو ”في ڪتاب صفوة الصفوة لابن الجوزي انه توفي ببغداد 297هـ“ ترجمو: ابن الجوزي پنهنجي ڪتاب ”صفوة الصفوة“ ۾ بيان ڪيو آهي ته هو سال 297ھ ۾ بغداد ۾ فوت ٿي ويو.

مذڪور آهي ته عمروبن عثمان هڪ ”گنج نام“ تصنيف ڪيو هو. حلاج جيڪو سندس شاگرد هو، گجهي طور کڻي ويو ۽ ان کي ظاهر ڪيائين. ان ۾ باريڪ ڳالهيون هيون، جن جا ماڻهو منڪر ٿي پيا ۽ کيس ڇڏي ڏنائون. انهيءَ حرڪت سبب حلاج پنهنجي استاد جي غضب هيٺ آيو.

مذڪور آهي ته هڪ ڏينهن منصور کي (سندس استاد) ڪجهه لکندي ڏٺو. ان کان پڇيائين ته ڇا ٿو لکين؟ چيائين: اها شي لکان ٿو جيڪا قرآن جو مقابلو ڪري، پوءِ کيس بددعا ڏنائين. پوءِ هو اهاج ٿي ويو ۽ مٿس بددعا جو اثر رهيو. واللہ اعلم.

سمنون بن حمزه محب ڪذاب

سندس ڪنيت ابوالقاسم يا ابوالحسين هئي. پنهنجو پاڻ کي ڪذاب (ڪوڙو) جو لقب ڏنو هئائين. جيڪو کيس ائين نه سڏيندو هو، ان ڏانهن توجه نه ڏيندو هو. علم ۾ ممتاز هو ۽ محبت جو امام هو، ساري عمر کيس ائين سڏيندا هئا. سري سقطي، محمد بن علي القصاب ۽ ابواحمد قلانسي جو صحبت يافتہ هو، جنيد، ۽ نوريءَ جو همعصر هو. ڪن جو چوڻ آهي ته جنيد کان اڳي گذاري ويو ۽ ڪن جو چوڻ آهي ته ان کان پوءِ گذاري ويو.

چيائين ته: محبت ماڻهو کي پڪو صاف نه ٿي ڪري جيستائين پاڻ کي ساري عالم کان برو نه سمجهي. ابواحمد قلانسي جو بيان آهي سمون جو اهو ورد هو، جو هو رات ڏينهن ۾ پنج سو رڪعتون نماز جون پڙهندو هو. بغداد ۾ هڪ دفعو هڪ شخص فقراء تي چاليهه هزار درهم خرچ ڪيا. سمون چيو ته اي ابا احمد قلانسي! ايتري خرچ ڪرڻ جي مون منجهه طاقت ڪونه آهي، البتہ هڪ درهم جي عوض هڪ رڪعت نماز پڙهندس، پوءِ مدائن ويندس ۽ چاليهه هزار رڪعتون نماز پڙهندس.

معيار سالڪان طريقت

غلام خليل نالي هڪ شخص هو، جو پاڻ کي خوامخواه صوفي مشهور ڪندو هو ۽ هميشه وقت جي خليفه جي اڳيان صوفياءَ ڪرام جون برائون انهيءَ نيت سان ڪندو رهندو هو ته ماڻهو انهن جي بجاءِ سندس معتقد ٿي وڃن. جنهن وقت سمنون کي شهرت حاصل ٿي وئي ته ڪنهن عورت ساڻس نڪاح ڪرڻ جي درخواست ڪئي، ليڪن سمنون انڪار ڪري ڇڏيو. عورت حضرت جنيد جي خدمت ۾ سفارش ڪرڻ لاءِ پهتي ته ان به کيس ڌڪاري ڇڏيو پوءِ اها عورت غلام خليل وٽ پهچي (سازش ڪري) انجي ذريعي، سمنون تي زنا جي تهمت لڳائي ۽ غلام خليل خوش ٿي خليفه وٽ ويو ۽ ان جا ڪن پري ڪانئس سمنون جي قتل ڪرڻ جي اجازت حاصل ڪيائين. جڏهن جلاد سان گڏ پاڻ خليفه جي دربار ۾ پهتو ۽ خليفه سندس قتل جي حڪم ڪرڻ لاءِ ارادو ڪيو ته خليفه جي زبان بند ٿي وئي ۽ انهيءَ رات ئي خليفه خواب ۾ ڏٺو ته کيس ڪوئي چڻي رهيو آهي ته جيڪڏهن تو سمنون کي قتل ڪرايو ته سارو ملڪ تباهي هيٺ اچي ويندو. ٻئي ڏينهن خليفه ڪانئس معافي وٺي کيس رخصت ڪيو.

زهرون مغربي

هيءُ طرابلس جو رهاڪو هو. مظفرڪرمان شاهيءَ جو همعصر هو. ٻئي هڪ ٻئي جا ساٿي هئا ۽ گڏجي مڪه پاڪ روانا ٿيا. زهرون اڳ ۾ هو ۽ مظفر پٺيان ۽ سيده زوجه مظفر انهن جي پٺيان ۽ سڀ اهي ”رمله“ ۾ گذاري ويا. ابو عبدالله مغربيءَ جو بيان آهي ته جوانمردن ۾ زهرون جهڙو ٻيو ڪوبه جوانمرد ڪونه ڏٺم.

عرون بن وثابه

سندس ڪنيت ابو الاصبح هئي. شيخ الاسلام انصاري بيان ٿو ڪري ته احمد ابن ابي الحواري جي ڪتاب ۾ ڏنل ته هو مڪه ۽ شام جو شيخ هو. جڏهن دنيا جهان مان هليو ويو ته کيس خواب ۾ ڏٺو ويو ۽ ڪانئس پڇيو ويو ته چيائين ته پڪڙ هيٺ اچڻ وارن ۾ مون کي شمار ڪيو ويو، پوءِ امن هيٺ آندو ويو، ۽ پوءِ ڇڏيو ويو.

رويم بن احمد

بن يزيد رويم ابو محمد يا ابوبڪر يا ابوالحسين يا ابوشيبان ڪنيت رويم جو پوتو مهين آهي، جيڪو قرائت نافع کان روايت ٿو ڪري ۽ اهل بغداد مان آهي. هو مڃيل مشائخ مان ۽ فقيه ۽ آئمہ به هو. داؤد اصفهاني جي مسلڪ تي هو ۽ پاڻ کي جنيد جو شاگرد سڏرائيندو هو ۽ انهيءَ طبقي سان تعلق رکندڙ هو.

ابوعبداللہ خفيف جو بيان آهي ته توحيد بيان ڪرڻ جي ڪلام ۾ روم کان وڌيڪ مون ڪنهن کي به ڪونه ڏٺو. آخري ۾ هن پنهنجو پاڻ کي دنيا دارن جي روپ ۾ لڪائي ڇڏيو هو. ڪاروبار ڪرڻ ۾ کيس ڪوبه حجاب ڪونه ٿيندو هو. سري سقطي ۽ جنيد جو چوڻ آهي ته اسان فارغ مشغولي ۾ هوندا هئاسون ۽ هو مشغول فارغ.

ابوجعفر سماڪ

بغداد، سري سقطي جي مشائخ مان هو. جنيد جو چوڻ آهي ته مون کي سري ٻڌايو ته هڪ ڏينهن ابوجعفر سماڪ وٽس آيو ۽ ڏٺائين ته مون وٽ ماڻهن جو وڏو ميڙ ويٺو هو. پوءِ بيهي رهيو ۽ ويٺو نه ۽ پوءِ مون سان مجلس نه ڪيائين ۽ چيائين ته ”ياسري صرت مناخ الباطلين“ (ترجمو) اي سري! تون باطل پرستن جو مرڪز ٿي ويو آهين. ۽ پوءِ واپس هليو ويو ۽ اهڙي جماعت جو اجتماع، منهنجي چوڌاري پسند نه ڪيائين.

محمد بن منصور طوسي

استاد عثمان بن سعيد دارمي ۽ ابوالعباس (مسروق) ابوجعفر حداد مهين ابوسعيد خراز ۽ جنيد هو.

ابوبڪر ڪسائي دينوري

حضرت جنيد جي اولين اصحاب مان هو. عراق جي قهستان علاقي جو رهندڙ هو، جنيد جو بيان آهي ته ابوبڪر ڪسائي نه هجي ها ته مان به عراق ۾ نه هجان ها. هي جنيد جي هوندي ئي فوت ٿي ويو.

زياد كبير همداني

هيءُ به جنيد جي جماعت مان هو. مستجاب الدعواة هو. ڪهش همداني کيس صاحب ڪرامت سڏيو آهي.

ثابت الخباز

هن حضرت جنيد ۽ روم کان فيض حاصل ڪيو هو.

ابوعقوب خراط عسقلاني

هن ابوالحسن نوري کي ڏٺو هو. مگر ڪانئس فيض يافتہ ڪونه هو ۽ وقت جو ناميارو هو.

حسن بن علي

سندس کنیت ابوعلی هئي. جنید ۽ ابو حمزه جي استادن مان هو، پر سندن ساٿين مان به هو ۽ سري سقطي جي اڪابر اصحابن مان هو.

مذکور آهي ته محمد بن عبدالله گاذر، کيس هڪ تنهائي واري هنڌ تي ڇڏي آيو ۽ ان کان اها ڳالهه پورو هفتو وسري وئي (جو وٽس نه ويو) ۽ جڏهن ياد پوڻ تي وٽس آيو ته وسارڻ جو ان وٽ عذر پيش ڪيائين ته حسين بن علي کيس چيو ته فڪر ۽ رنج نه ڪر ڇو ته الله تعاليٰ پنهنجي دوستن کي تنهائيءَ جي وحشت کي برداشت ڪرڻ جي توفيق عطا فرمائيندو آهي.

محمد و احمد

اهي ابي الورد جي اولاد مان هئا ۽ عراق جي بزرگ مشائخن مان هئا. جنید جا همعصر هئا ۽ سري سقطي، ابو الفتح عمال، حارث محاسبي ۽ بشرحافي جا صحبت يافته هئا.

ابوجعفر بن کرنبي

حضرت جنید جو همعصر هو. بغداد جي جملہ مشائخ جو رهنا هو.

احمد بن ابراهيم مسوحي

سندس کنیت ابو علي هئي. سري سقطي ۽ بشرحافي جو صحبت يافته ۽ روايت ڪندڙ هو.

مذکور آهي ته: جڏهن حج ڪرڻ لاءِ روانو ٿيو ته پاڻ سان هڪ چولو، پراڻي چادر، بنا کڙي جي جتي ۽ هڪ ڪٺرو ساڻ کنيائين ۽ مناسب سڪل ماني به ساڻ کنيائين ۽ هر شام جو ان سڪل ماني مان ٽڪر کڻي ڪٺري ۾ پسائي رکندو هو ۽ صبح جو کائيندو هو. اهڙي طرح بغداد کان مڪه پاڪ تائين سفر پورو ڪيائين.

ابوعقوب مزابلي

هيءُ بغدادی هو ۽ حضرت جنید جو همعصر هو.
ڪانس پڇيو ويو ته تصوف ڇا آهي؟ چيائين ته ”تضمحل فلها معالم الانسانية“.
ترجمو: جنهن شخص ۾ بشري خصوصيتيون ختم ٿي وڃن.

ابوعقوب زيزي

ابو عبدالله خفيف چوي ٿو ته ابوعقوب زيزيءَ سان محفل سماع ۾ شامل هئس. قوال هڪ بيت چيو، ابن زيزيءَ پنهنجا هٿ اُٿا زمين تي رکيا ۽ پنهنجي سيني کي اڳتي ڪيائين ۽ آسمان ڏانهن نھاري چوڻ لڳو ته بيت ڇو الله جو قسم! مون کان سواءِ ڪو نٿو ٻڌي. اوچتو ان

جي گردن جي رڳن ۾ رت وهڻ لڳو ڇڻ ته ڪنهن ٿڪو هڻايو آهي. انهيءَ حالت ۾ بيهوش ٿي ويو. اتان ان کي ڪڍي ويا. سندس رت کي اگهيائون. ابراهيم خواس ان کي ڏٺو هو.

ابوجعفر حفار بغدادی

هيءُ اصحاب جنيد جو همعصر هو ۽ ان جي ئي قريب سن هو.

ابوجعفر صيدلاني

ابوالحسن صايغ دينوري جو استاد هو. جنيد ۽ ابوالعباس عطا جو همعصر هو، مڪه پاڪ جو مجاور هو ۽ مصر ۾ گذاري ويو. سندس قبر زقاق مصري جي پاسي ۾ آهي ۽ ابوسعيد خراز جو صحبت يافتہ هو.

ابوصايغ دينوري جو بيان آهي ته منهنجي استاد (مرشد) ابوجعفر صيدلاني مون کي ٻڌايو ته هڪ رات پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن کي خواب ۾ ڏٺم ته سندن چوڌاري ڪل مشائخ ويٺل هئا. ان وقت هڪ فرشتو آسمان تان لهي آيو سندس هٿ ۾ دسترخوان ۽ ابريق (پاڻيءَ جو ٿانو) هئا ۽ هر هڪ جي اڳيان دسترخوان ۽ ابريق رکندو ويو ۽ پوءِ منهنجي اڳيان اهو دسترخوان ڪڍي ويو ۽ چيائين ته هيءُ انهيءَ جي لاءِ نه آهي. عرض ڪيم ته يارسول الله صلي الله عليه وسلم! جيڪڏهن مان انهن منجهان نه آهيان ته انهن کي دوست ته رکان ٿو. فرمايائون ته دسترخوان پيهر ايندو. حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جڏهن مون کي روئندي ڏٺو ته تبسم ڪندي فرمايائون ته اسان کي پيارو گهرين ٿو يا دسترخوان کي؟ چيائين ته هن وقت مون کي هن مجلس ۾ شريڪ ڪونه ڪيو پيو وڃي، اهو رنج ٿو ٿئي.

تمثيل: ابراهيم ادهم به بيان آهي ته هڪ رات خواب ۾ ڏٺم ته هڪ فرشتو هڪ ڊگهو ورق ڪڍي آيو ۽ هن ۾ لکڻ لڳو، پڇيم ته ڇا ٿو لکين: چيائين ته سندس دوستن جا نالا. چيم ته منهنجو نالو به لک، چيائين نه! چيم ته ڇا مان انهن مان نه آهيان يا انهن کي دوست نٿو رکان؟ مان انهن مان آهيان ۽ کين دوست رکان ٿو. وري انهيءَ وقت ٻيو فرشتو آيو ۽ چيائين ته ڪاغذ ڪٽ ۽ سندس نالو منڍ ۾ لک ته کيس دوست رکندڙ به منهنجا دوست آهن.

ابوالعباس عطا جو چوڻ آهي ته تنهنجو هٿ جيڪڏهن انهن وٽ نٿو پهچي سگهي ته سندس دوستن وٽ پهچاءُ پر جيڪڏهن تون سندن درجي تائين رسائي نٿو ڪري سگهين ته تنهنجا شفيع نه ٿيندا.

ابوبڪر خباز

هيءُ حريري جي استادن مان آهي.

ابوبڪر بن ابي سعدان

احمد بن محمد بن ابي سعدان بغدادی. حضرت جنيد جي اصحاب مان هو ۽ ابوسعيد خراز جو صحبت يافتہ هو.

ابوعبدالله اڪبري بصري

سندس اصل نالو محمد بن حسان هو. ابوتراب نخشي جو صحبت يافتہ هو.

ابوجعفر خراز اصطخري

هيءُ حسن بن حمويه جي اصحاب مان هو ۽ ابوعبدالله خفيف جو همعصر هو.

هشام بن عبدان

سندس ڪنيت ابومحمد هئي. ابوعبدالله خفيف کيس ڏسي، سندس ڏاڍي تعريف ڪئي..

ابومحمد خفاف

هيءُ ابوعبدالله خفيف جو مريد هو.

عبدالله قصار

هيءُ خفيف ۽ سهل تستري جو همعصر هو.

ابوعبدالله سالمی

سندس نالو احمد بن سالم هو ۽ تستري جي خليفن مان هو.

شيخ عبدالله باکويه

سندس نالو علي بن محمد بن عبدالله هو. مگر باکويه مشهور هو. جوانيءَ ۾ ابوعبدالله خفيف کي ڏٺو هئائين.

ابوالعباس احمد بن يحيٰ شيرازي

شيخ ابوعبدالله خفيف جو مرشد هو. جڏهن رڻ پٽ ۾ ويو ته اتي شينهن سان لڙائي ڪئي هئائين، سهل تستري کي ڏٺو هئائين.

ابوبڪر اشناني

سندس جواني جو حال نامعلوم آهي. حوالي ڪندو رهندو هو. ابوبڪر اشناني جڏهن صبح جو پنهنجي گهر ۾ حوالي ٻڌي ته وجد ۾ اچي ويو ۽ بيخودي ۾ اچي بي حال ٿي ويو. ۽ شيخ عبدالله خفيف کي چيائين ته هو صبح جو اچي. پوءِ جڏهن صبح جو وٽس آيو ته ڏٺائين هو فوت ٿي چڪو هو. پوءِ کيس دفن ڪري ڇڏيائون. ابوعبدالله ان گهر ۾ حوالي ٻڌي ته چار ڏينهن ازخود غائب هو.

عبدالرحيم اصطخري

ڪنيت ابو عمر ۽ روم جو صحبت يافته هو ۽ سهل بن عبدالله تستري کي ڏنو هئائين. سندس طريقت جو طريقو خفيه ۽ ”شطاره“ جي لقب سان مشهور آهي. جعفر حداد کي به ڏنو هئائين.

ڪنهن شخص کيس نصيحت ڪرڻ لاءِ عرض ڪيو، چيائين ته همت، همت، همت ته همت رک سڀئي شيون همت تي مدار رکن ٿيون.

ابوعبدالله عباداني

هيءُ عبدالله بن سهل تستري جي خاص مريدن مان هو. حضرت شبلي رحمۃ الله عليه کي به ڏنو هئائين.

ابوجعفر معاذ مصري

هيءُ ابوالحسين سيرواني ڪهنين جو مرشد هو ۽ ابوجعفر حداد مصري ۽ ابن البرقي کي ڏنو هئائين.

ابوعبدالله سجزي

هيءُ ابوحفص جو صحبت يافته هو.

موسيٰ بن عثمان جирفتي

شيخ عبدالله طاقی جو مرشد هو. ابوعبدالله خفيف جو همعصر هو.

شيخ ابوالحسن بشري سجزي

هيءُ ابوعبدالله خفيف جو مريد هو. نوري کي ڏنو هئائين.

احمد بن عاصم انطاڪي

سندس ڪنيت ابو علي يا ابوعبدالله هئي. اتباع تابعين سندس طريقو هو. بشرحافي سري سقطي ۽ حارث محاسبي جو همعصر هو ۽ فضيل عياض کي ڏنو هئائين ۽ احمد ابي الحواري جي استادن مان هو. سندس عمر دراز هئي.

نڪتو: سندس چوڻ آهي ته هر عمل، علم آهي ۽ امام هر علم جي عنايت.

نڪتو: ڪانئس، اخلاص بابت پڇيو ويو، چيائين ته جنهن وقت تون عمل صالح نٿو ڪرين ته تون اها طلب نه رک ته توکي ياد ڪيو وڃي ۽ انهيءَ لاءِ (تون عمل صالح ڪرين) ته

معيار سالڪان طريقت

توڪي بزرگ تصور ڪن ۽ عمل صالح جي ڪرڻ ۾ اها اميد ۽ خواهش نه رکڻ ته سندس تعريف ڪئي وڃي، اهو اخلاص آهي.

ابو حامد اسود

هيءُ بالزنجي نالي سان مشهور آهي. بوعلي رودباري جي استادن مان هو ۽ ٽي سال ساندھ مسجد الحرام ۾ ڪعبة الله جي پرسان وينو رهيو. ڪڏهن به ٻاهر نه آيو. البتہ طهارت لاءِ نڪرندو هو ۽ ڪنهن به کيس ڪا شيءِ کائيندي نه ڏٺو نه وري ڪو قوت وٽس ايندي ڏٺو ويو. جنهن وقت ۾ هو وجد ۾ ايندو هو ته سفيد ٿي ويندو هو، پوءِ وري سياهه ٿي ويندو هو.

ابو جعفر بن بڪر حداد

هيءُ ابن عطا جو مريد هو. ابو جعفر حداد ٻئي ڪبير ۽ صغير بغدادي هئا. حضرت جنيد ۽ روير جو همعصر هو.

ابو جعفر بن بڪر حداد صغير

هيءُ مصري هو ۽ ابوبڪر ڪبير جي اصحاب مان هو. ابن عطا سان مجلس ڪندو هو ۽ ان جي ئي شاگرديءَ ۾ آيو ۽ ابوتراب نخشي جو صحبت، يافتہ هو.

ابو عبدالله حصري، بصري

هيءُ بغداد جي قديم مشائخ مان هو. فتح موصلي جو مريد هو.

ابو عبدالله رودباري

سندس نالو احمد بن عطا هو. شام جي مشائخ مان هو. ابوعلي رودباريءَ جو ڀاڻيجو هو.

ابوالحسن بن شعره

هيءُ صوفي مشائخ مان هو. ابواحمد اسود جو همعصر هو. ساڻس جامع مصر ۾ هليو ويو. مذڪور آهي ته: سندس قبر مان قرآن شريف پڙهڻ جو آواز ايندو هو جو زيارتي پڻ ٻڌندا هئا.

عبدالله بن خبيق انطاڪي

سندس ڪنيت ابومحمد هئي. اصل ڪوفه جو رهاڪو هو. پوءِ انطاڪيه ۾ مقيم رهيو. سندس تصوف ۽ طريقت جو سلسلو، سفيان ثوري جي طريقه تي هو ۽ اصحاب سفيان جو صحبت يافتہ هو.

فتح بن شخرف کيس ڏٺو هو. بيان ٿو ڪري ته مان کيس ڏٺو هو، چيائين ته: اي خراساني! چئن شين کان سواءِ ٻيو ڪجهه به ڪونه آهي. (1) اکيون، (2) زبان، (3) دل، (4) خواهش. پنهنجي اکين جي حفاظت ڪر ته الله تعاليٰ جي منع ڪيل شين ڏانهن هرگز نه نهارين ۽ زبان جو خيال ڪر ته جيئن اهي الفاظ نه ڪڍين، جنهن کي الله تعاليٰ پسند نه ڪندو هجي ۽ دل ڏانهن نگاهه رک ته جيئن اها ڪنهن به مسلمان جي خلاف بغض ۽ ڪينو نه رکي ۽ خواهش کي قبضي ۾ رک ته جيئن اها ناشائستہ شيءِ ڏانهن مائل نه ٿئي. جيڪڏهن اهي خصلتون تو منجهه ڪونه آهن ته پوءِ تون پنهنجي مٿي ۾ مٽي وجهي ڇڏ جو بدبخت آهين.

ابوالحسن مالڪي

سندس نالو احمد بن سعيد مالڪي هو، بغدادي فصيح هو. حضرت جنيد، نوري ۽ انهيءَ طبقي جي مشائخ جو صحبت يافته هو، پوءِ طرطوس ويو ۽ اتي فوت ٿي ويو.

شيخ محمد بن علي حڪيم ترمذي

سندس ڪنيت ابو عبدالله هئي. ابوتراب نخشي، احمد خسرويه ۽ ابن جلا جو صحبت يافته هو. ابوبڪر وراق جيڪو سندس مريد هو. بيان ٿو ڪري ته هر چنچر جي رات حضرت خضر عليه السلام وٽن ايندو هو ۽ هڪ ٻئي کان حال احوال پڇندا هئا.

محمد بن خالد ترمذي

سندس ڪنيت ابوبڪر هئي، احمد خسريه کي ڏٺو هئائين. سندس چوڻ آهي ته: تنهنجو سرمايه تنهنجي دل آهي. جڏهن تون پنهنجي دل کي ظن ۽ گمان ۾ مشغول رکندين ته جنهن خاطر تون آيو آهين، اهو وقت ضايع ڪيئي ڇو ته اهو وقت وري تو وٽ ٻيهر ڪونه ايندو. ۽ چيائين ته: ”الانسان في خلقه احسن ما في جديد غيره“

ابونصر محمد بن حامد

هيءُ خراسان جي نوجوانن مان هو.

قاسم عربي

هي هڪ دفعي بيمار ٿي پيو. بشر حافي سندس عيادت و زيارت لاءِ ويو. ڏٺائين ته سندس مٿي هيٺان هڪ سر رکيل آهي ۽ پراڻي ٻوريءَ جو هڪ ٽڪر سندس پاسي ۾ رکيل آهي. جڏهن بشر حافي ٻاهر آيو ته قاسم عربي جي هڪ پاڙيسري کيس ٻڌايو ته ٽن سالن کان وٺي هيءُ اسان جي پاڙي ۾ رهيل آهي، مگر هرگز اسان کان ڪابه شيءِ ڪونه گهري اٿائين.

ابوبڪر شقاق

سندس نالو محمد بن عبدالله هو، ابوسعيد خراز جي اصحاب مان هو.

ابوالحسن بنان

ابوسعيد خراز جو صحبت يافتہ ۽ پڻ ان جو مريد هو. تيه نالي رڻ پٽ ۾ فوت ٿي ويو.

ابو نصر خباز ۽ ابوالحسن سوهان آزن

هيءُ حصري جو هر عهد هو ۽ گذرگاه مشائخ مان هو ۽ ٻہ واسطا قديم تر هو ۽ هرات جو رهندڙ هو. ابونصر، شاگردِ حصري هو. ابوالحسن سوهان جامع مسجد ۾ ويهندو هو. سندس شاگرد (مريد) شيخ الانصار بيان ٿو ڪري ته اسان جو پير سائين رمضان شريف جي ساري رات سجدي ۾ گذاريندو هو ۽ صبح جو سجدي مان اُٿندو هو ۽ هر سال حج ڪندو هو ۽ روزو ۽ نماز پورا ڪندو هو. قرآن مجيد جي تلاوت خشوع سان ڪندو هو. بيشتر توبه و استغفار ڪندو هو ۽ عبادت جي قبوليت لاءِ دعا گهرندو هو.

باب فرغاني

سندس نالو عمر هو ۽ فرغانه جو رهاڪو هو. اتان جي درويشن ۽ بزرگ مشائخن کي باب سڏيندا هئا.

شيخ عمووي کي ڏٺو هئائين، ڪشف المحجوب واري لکيو آهي ته هيءُ اوتاد الارض هو.

ابونصر سراج

سندس لقب طائوس الفقراء هو. ابومحمد مرتعش، سري سقطي ۽ سهل تستري کي ڏٺو هئائين. سندس مسڪن ۽ مدفن طوس آهي.

ابومحمد حداد

ابوحفص حداد نيشاپوريءَ جو مريد هو ۽ نيشاپور جي هڪ ڳوٺ جو رهندڙ هو. ابوحفص کيس چيو ته لوهارڪو ڏنڌو ڪر ۽ ان جي ڪمائي درويشن تي خرچ ڪر ۽ پاڻ نه ڪاءِ ۽ پنهنجو گذارو سوال ۽ گهرڻ ذريعه ڪندو ره ۽ هن اهڙي طرح ڪيو ته ماڻهن جو لاڙو ڏانهس وڌندو ويو ۽ خلق سندس پويان هوندي هئي ۽ هر ماڻهو پنهنجو هٿ هن اڳيان احسان ڪرڻ لاءِ تنگيندو هو. (اهو حال ڏسي) ابوحفص کيس چيو ته هاڻي سوال ڪري کائڻ، توتي حرام آهي ۽ جيڪو ڏنڌو ڪرين ٿو ان جي آمدني مان پنهنجو گذارو ڪر ۽ پاڻ ڪاءِ.

مذکور آهي ته جنهن وقت سندس مرید ان ڏانهن ايندا هئا ته کين چوندو هو ته پنهنجي مقصد کي هن طريقه سان حاصل ڪيو وڃي جو حجامت جو ڏنڌو شروع ڪريو ته توهان کي حجام سڏيندا ته اهڙي طرح توهان کي ڪو به عارف جي حيثيت سان ڪونه سڃاڻيندو ۽ اهو طريقو صاحب ملامت ۽ خلاف نفس جو مذهب آهي.

ابوبڪر صيدلاني

هيءُ فارس جو هو ۽ نيشاپور ۾ وفات ڪئي هئائين. شبلي کيس بزرگ تصور ڪندو هو.

ابراهيم فازويه

سندس ڪنيت ابواسحاق هئي. محمد بن سعيد جو فرزند هو. فارس جي مشائخ مان هو. نيشاپور ۾ فوت ٿي ويو، ابوحفص کي ڏنو هئائين، ابوعثمان حيري جو مرید هو، مروت ۽ سخاوت ۾ عظيم الشان مقام رکندڙ هو. حسن قرائت ۾ بهترين ۽ عمده آواز هئڻ سبب کيس نازويه جي لقب سان سڏيندا هئا.

ڪانئس پڇيو ويو ته: فقير ڪير آهي؟ چيائين ته اهو آهي، جنهن کي ڪا حاجت نه هجي، شيخ الاسلام بيان ٿو ڪري ته: نه ڪانئس ڪو حاجت رکي ۽ نه ڪو ڪنهن ۾ حاجت رکي. دنيا جي حق ۾ تنهنجي نظر ۽ مقصد صرف سرسري هجي، حصول دنيا لاءِ اضطراري ڪيفيت نه هجي ۽ راه گذاري ۾ اختصار هجي.

ابوحمزہ

جنيد کيس شونيزيه شهر ۾ ڏنو هو، ۽ اهو ۽ جنيد، ابوعلي مسوحي جا شاگرد هئا.

حسين بن محمد بن موسيٰ سلمیٰ

شيخ ابو عبدالرحمن سلمیٰ سندس والد هو ۽ عبدالله منازل ۽ ابوعلي ثقفي جو صحبت يافتہ هو. شبلي کي ڏنو هئائين.

عبدالله بن محمد بن منازل

سندس ڪنيت ابومحمد هئي. طریقت جو سلسلو حمدون قصار کان حاصل ڪيائين ۽ نيشاپور جي بزرگ مشائخ مان هو.

ابوعباس نهاوندي

سندس اصل نالو احمد بن محمد بن فضل هو. شاگرد (مرید) جعفر خلدي ۽ پير شيخ عمو جو هو.

محمد يوسف بن معدان بناء

سندس کنيت عبدالله هئي، جنيد، سندس فضيلت جو قائل هو.

محمد بن فاذه

سندس کنيت ابو جعفر هئي ۽ پاڻ ابويوسف جي مريدن مان هو.

علي بن حمزه اصفهاني حلاج

هيءُ محمد يوسف بنا جو شاگرد هو.

ابو غريب اصفهاني

محققن مان هو، عين جمع جي عشق ۾ پهتو هو. کيس حلولي سڏيندا هئا. ابو عبدالله خفيف سندس دوست هو.

شيخ علي سهيل بن ازهر اصفهاني

سندس کنيت ابو الحسن هئي. يوسف بنا جو مريد هو، ۽ جنيد جو همعصر هو.

ابو عبدالله بن بانيڪ

سندس نالو احمد بن ابراهيم هو، ارغان فارس جو رهاڪو هو. بندگان ارغانيءَ جو مريد هو، شبليءَ کي ڏٺو هئائين ۽ سندس عمر سو سال کان به مٿي هئي.

ڪهمش بن حسين همداني

تمام گهڻن مشائخ کي ڏٺو هئائين ۽ انهن جو صحبت يافتو هو. جنيد، زيارت لاءِ وٽس ويو هو.

ابو ثابت رازي

يوسف بن حسين رازيءَ سان سلسلہ طریقت قائم ڪيو هئائين.

ابوبڪر رازي

مڪه معظمه ۾ ابو عمرو زجاجي کي ڏٺو هئائين.

شیخ ابوقاسم جعفر

سندس نالو جعفر بن احمد بن محمد هو. نیشاپور جو رهندڙ هو ۽ ابن عطا محمد بن حواري ۽ ابوعلی رودباري جو صحبت یافتہ هو.

عبدالله بن محمد

هيءُ عبدالرحمن رازي، شعراني جو فرزند هو، ۽ ابوعثمان حيري جي اڪابر اصحاب مان هو.

ابوجعفر فرغاني

سندس نالو محمد بن عبدالله هو. ابوعثمان حيري ۽ اصحاب جنيد ۽ نزيل بغدادي جو خادم رهيو هو.

ابوعلی جورجاني

سندس نالو حسن بن علي هو. محمد بن علي ترمذي ۽ محمد فضل بلخي جو صحبت یافتہ هو ۽ انهن جي عمر جي قريب هو. سندن ئي طريقت تي هو. چوي ٿو ته: بخل ۾ ٽي حرف آهن، ب سان بلا (مصيبت) خ سان خسران (نقصان) لام جو لوم (ملامت) پوءِ بخل مصيبت آهي پنهنجي نفس لاءِ ۽ نقصان آهي، پنهنجي خرچ ڪرڻ تي ۽ بخل سبب مٿس ملامت به آهي.

غيلان موسوس

کيس غيلان مجنون سڏيندا هئا. محمد بن سمين جو چوڻ آهي ته هن کي ڪوف جي ويران جڳهه تي ڏٺو. هو نه ڪنهن کان گهرندو هو ۽ نه ڪنهن جي شيء کي قبول ڪندو هو. ڪنهن به کيس نه ڏٺو ته هو ڇا ٿو ڪاڻي.

ابوعقوب اقطع

جنيد جو ڪاتب هو ۽ (راسله) مڪه ۾ هو.

ابوموسيٰ ديلمی

بايزيد جو همعصر هو.

عباس بن احمد شاعر ازدي

ابومظفر کرمانشاهيءَ جو مريد هو. ابوالقاسم بوسلمه (باوردي) ان کي ڏٺو هو. سندس گهر (برمله) شام ۾ هو. شيخ ابوسعيد (ماليني) حافظ بربالين سندس انتقال وقت موجود هئو، بيان ٿو ڪري ته ڪائنس پچيم ته تنهنجو ڪهڙو حال آهي. چيائين ته تشویش ۾ آهيان، سمجهه ۾

معيار سالڪان طريقت

نتو اچي ته ڇا ڪريان. جيڪڏهن وڃڻ کي اختيار ڪريان ته ڊڄان ٿو ته دليري ظاهر ٿيندي. ۽ گستاخيءَ جو خطرو آهي ۽ جيڪڏهن هت رهڻ پسند ٿو ڪريان ته خوف ٿو ٿئي ته متان آرزو رکڻ ۽ ديدار کان ڪراهت جو قصوروار ٿيان. منتظر آهيان ته هو خود ڇا ٿو ڪري، پوءِ اهو چوڻ هجي ته منهنجي لاءِ روئڻ، رڙڻ نه ڪجو، پوءِ جڏهن هو روانا ٿي ويا ته جان ڏنائين.

ابوشعيب مقنع

سندس نالو صالح هو ۽ ابوسعيد خراز جو همعصر هو، ۽ مصر جو رهندڙ هو.

ابوبڪر زقاق كبير

سندس نالو احمد هو ۽ مصر جو رهاڪو هو. ابوبڪر زقاق صغير ۽ ابوبڪر ذقي جو مرشد هو.

ابوبڪر زقاق صغير

سندس ڪنيت ابوبڪر هئي. بغداد جو رهاڪو هو. ابوبڪر زقاق كبير جو مريد هو.

شيخ ابوالقاسم ابوسلم باوردي

اڪثر مشائخن کي ڏٺو هئائين ۽ اهڙي طرح ابوعبداللہ رودباري ۽ يعقوب نهرجوريءَ جو صحبت يافته هو.

ابوجعفر محمد بن علي نسوي

محمد عليان جي نالي سان معروف هو ۽ ابوعثمان جيري جي پيارن صحابن مان هو. چوي ٿو ته:

نڪتو: جنهن به پسندگي ۽ گهڻ سان ڪرامت جو اظهار ڪيو، اهو مدعي آهي ۽ جنهن کان بنا گهڻ جي ڪانئس ڪرامت جو ظهور ٿيو اهو ولي آهي.
نڪتو: سندس چوڻ آهي ته جيڪو غيرالله کي پڪاري سڪون حاصل ڪري ٿو ته الله تعاليٰ کيس وساري ڇڏي ٿو ۽ جيڪو الله تعاليٰ کي پڪاري سڪون حاصل ڪري ٿو ته الله پين طريقن کان کيس بي نياز ڪري ڇڏي ٿو.

ابوحسين باروسي

سندس نالو سلم بن حسن هو ۽ ڪنيت ابوعمران هئي حمدون قصار جي استادن مان ۽ نيشاپور جي قديم مشائخ مان هو.

ابوعبداللہ ڪرام

هيءُ ابوالحسين ٻاروسيءَ جو همعصر هو. ڪائنس پڇيو ويو ته منهنجي جماعت جي حق ۾ ڇا راءِ رکين ٿو. چيائين ته سندن باطن جو جيڪو احوال آهي، سو جيڪڏهن ظاهر هجي ها ۽ جيڪو زهد سندن ظاهر تي آهي، سندن باطن ۾ هجي ها، ته اهي حق جا مرد هجن ها. کين گهڻو نماز پڙهندي ڏٺم ۽ روزي ۾ فراواني آهي پر (نور) ايمان ڪا به شيءِ آهي، جيڪو نه آهي. چيائين ته باطن جي اونداهي ظاهر جي اونداهي آهي.

مولف جي وضاحت: اهو ظاهر آهي ته هنن مشائخ جي وفات جو سال بيان نه ڪيو ويو آهي، البتہ سندن همعصرن جي قياس مان ظاهر آهي ته ٿوري گهڻي گهٽ وڌائي جي باوجود اهي هن صديءَ جا بزرگ آهن. وڌ ۾ وڌ سندن وفات جي سالن ۾ ڏهن ويهن سالن جو فرق آهي، تنهن ڪري انهن کي ٽين صدي اندر تحرير ڪرڻ ۾ ڪو مضائقو ڪونه آهي.

ابوالعباس بن مسروق

سندس نالو احمد بن محمد بن مسروق، اهل طوس مان هو ۽ بغداد ۾ رهائش اختيار ڪئي هئائين. قطبن مان هو ۽ قطب مدار جو صحبت يافته هو. ابوعللي رودباري جي استادن منجهان هو. حارث محاسبي، سري سقطي محمد بن منصور ۽ محمد بن حسين برجلاني جي شاگرديءَ ۾ رهيو هو ۽ انهن کان ئي صحبت جو شرف حاصل ڪيو هئائين.

قال من ترك التدبير عاش في راحة ترجمو: جنهن تدبير ترك ڪئي، اهو راحت ۾ رهيو. قال: كنت ببصره فرايت صياد اصطاد السمك علي بعض السواحل والي جنبه في دوخلة زدت الصببة السمك الي عاد فالتفت الرجل فقال لاينتہ اي شيء عملت بالسمكة فقلت يا ابي اليس يروي عن رسول الله عليه وسلم انه قال: لا تقطع سمكة في سبكة الا اذا غفلت عن ذكر الله فتبكي الرجل ورمي بالشباك.

ترجمو: چيائين ته مان بصره ۾ هئس، پوءِ هڪ مڇي جي شڪاريءَ کي ڏٺم ته ساحل تي (شڪار) لاءِ ويٺو هو. سندس ڀر ۾ هڪ نينگريءَ مڇي ڦاسائي ٻاهر ڪڍي. پوءِ اهو شخص، نينگريءَ ڏانهن متوجه ٿي پڇڻ لڳو ته اي ڏي! ڪهڙي طرح تو مڇيءَ کي ڦاسايو؟ پوءِ چيائين: اي ابا! ڇا تو پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جي اها حديث ڪونه ٻڌي آهي ته مڇي تڏهن ڦاسندي آهي جڏهن الله جي ذڪر کان غافل هوندي آهي. پوءِ اهو شخص ڏاڍو رُٺو ۽ جار کي ستي ڇڏيائين.

ابوعبداللہ مغربي

سندس نالو محمد بن اسماعيل هو. ابراهيم خواص ۽ ابراهيم بن شيبان جو استاد (مرشد) هو ۽ ڪرمانشاهي ۽ ابوبڪر بيڪندي جو به استاد هو ۽ ابوعللي الحسين علي (رزين) هروي جو شاگرد (مريد) هو.

معيار سالڪان طريقت

مذڪور آهي ته ابو عبدالله جي عمر هڪ سو ٻاويهه سال هئي، عمر سندس استاد هو، ان جو استاد ابوالحسين هو. ابوالحسين عبدالواحد زيد بصري جو شاگرد هو، جيڪو حسن بصري جو شاگرد هو. سندس قبر ابو عبدالله جي ڪوھ طور سينا تي، سندس استاد ابوالحسين رزين جي ڀر ۾ خرنوب جي وٺ هيٺان آهي. سندس وفات جو سال 273ھ آهي. شيخ الاسلام انصاريءَ جو بيان آهي ته هن اونداهي هرگز ڪونه ڏني هئي، جنهن وقت خلق کي اونداهي نظر ايندي هئي، هن کي روشني نظر ايندي هئي.

ممشاد دينوري

عراق جي بزرگ مشائخ مان هو، يحييٰ جلا جو صحبت يافتہ هو. جنيد، رويبر ۽ نوريءَ جو همعصر هو.

سندس قول آهي ته: الله تعاليٰ عارف کي آئينو ڏئي ڇڏيو آهي ته جيئن پنهنجي فڪر ۽ خيال کي چوڌاري نه ڊوڙائي بلڪ انهيءَ آئيني ۾ الله تعاليٰ کي ڏسندو رهي. هڪ ڏينهن سندس گهر جي ٻاهران هڪ ڪٽي پونڪ ڪئي. ممشاد چيو لا اله الا الله پوءِ ڪٽو اُٿي ئي مري ويو.

ابوعامر نالي هڪ سندس مريد هو. حڪايت ٿو ڪري ته هڪ ڏينهن ممشاد جي مجلس ۾ ويٺو هئس ته هڪ جوان سندس حجره کان نڪري آيو ۽ ميزباني جي اجازت گهريائين ۽ شيخ کيس اجازت نه ڏني. جڏهن هو ٻاهر ويو هليو ته مريدن چيو ته شيخ ائين هرگز ڪونه ڪندو آهي، ڇا سبب آهي؟ فرمايائين ته: هيءُ انهن ماڻهن مان آهي، جنهن جي هٿ ۾ دنيا ايندي ويندي رهي ٿي. هيءُ چاهي ٿو ته ڪجهه خرچ ڪريان ته جيئن سندس سرمايو وري وري حاصل ڪري سگهان. سندس دل جو مقصد حصول دولت آهي. سندس وفات سن ۴۰۰ھ ۾ آهي.^(۱) سلسلہ چشتي ان کان ئي ابتدا ڪري ٿو، شيخ ابواسحاق چشتي خليفه پيران چشت جو مرشد هو.

مذڪور آهي ته: شيخ ممشاد سندس نالو پڇيو. فرمايائين ته توهان چشتي خواجه آهيو ۽ سلسلہ چشت اوھان وٽان شروع آهي. پوءِ کيس چشت جي خرقہ خلافت عطا ڪيائين. پنج شخص طريقہ چشت جا پکيڙيندڙ آهن:

- (1) ابواسحاق چشتي
- (2) خواجه احمد چشتي
- (3) خواجه محمد چشتي
- (4) خواجه ناصرالدين چشتي
- (5) خواجه قطب الدين (مودود) چشتي.

(۱) نفحات ۾ سندس وفات جو سال 299ھ ڏنل آهي.

انهن مان هر هڪ چشتي سلسلہ سان پيوستہ آهي.
چشت: هرات جي هڪ گهٽ جو نالو آهي ان سلسلہ جو باني ان گهٽ سان تعلق رکندڙ هو، انهي ڪري ان سلسلہ سان نسبت ڪري کين چشتي سڏيو وڃي ٿو.

طيفور بايزيد

سندس نالو بايزيد هو ۽ حبيب عجمي جو خليفو هو. سندس عمر هڪ سو ٻاونجاه سال هئي. حسن بصري رحمة الله عليه ۽ امام جعفر صادق عليه السلام کي ڏٺو هئائين ۽ سندن خدمت به ڪئي هئائين. چار شخص سندس خاص مريد هئا، جيڪي پاڻ کي طيفوري سڏائيندا هئا جن کي خرقة خلافت بايزيد پاڻ پهراڻي هئي.
سلسلہ طيفوري هن ريت آهي، هن ۾ ٻه فرقا هئا ۽ آهن: (1) طيفوريه بسطاميہ (2) طيفوريه شطاريہ.

طيفوريه بسطاميہ: هيءَ طريقہ ابي يزيد طيفور بن عيسيٰ بسطامي سان منسوب آهي. هي طريقہ التخلق باخلاق الله تعاليٰ والاستغراق في الله تعاليٰ مع التعطش بحيث يقول بلسان خارج هل من مزيد و المجاهدة والقلق والاضطراب والسماع واكثر ذڪرهم: انت الاول والاخر والظاهر والباطن وتارة الفوز الباسط الظاهر سماع عند القوم وتارة هو الله، هو الله وتارة الله، الله يكشف الراس والرجل.

ترجمو: هن طريقي ۾ الله تعاليٰ جي صفات ۾ غور ۽ فڪر ڪرڻ ۽ الله تعاليٰ جي ذات ۾ مستغرق رهڻ ۽ اهڙي طرح ٿي وڃڻ جهڙي طرح ڪو اڃايل پاڻي لاءِ پريشان ٿڙپندو آهي ۽ ظاهري طور زبان سان بولڻ ته اڃا به وڌيڪ آهي ۽ مجاهده، تشنگي، اضطراب (مالڪ جي محبت جي لنو ۾) ۽ اڪثر سندن ذڪر هوندو آهي تون اول آهين ۽ تون آخر آهين ظاهر آهين باطن آهين ۽ ٻيو دفعہ الفوز، الباسط، الظاهر جماعت ۾ ۽ وري هو الله، هو الله ۽ وري الله، الله، الله. مٿي کي گوڏن تي رکي تصور ڪرڻ (مراقبه ڪرڻ).

(2) اما شطاريه منسوبة الي شيخ عبدالله الشطاري وسمي به الآن بلالقيه النفي والاثبات. المعال له غير الله موجود حتي فعال انت الشطار ومن سمه اشتهر اتباعه بالشطارية فهي طريقة التخلق باخلاق رسول الله صلي الله عليه وآله وسلم والا شتله امة بالشهود والبقاء. بجميعة ليس شمه فنا وكذا قيل هدايتهم نهاية عنهم و اكثر ذڪرهم جليل و جميل والله حاضري والله ناظري والله شاهدي والله معني واشغالهم وطرقهم مذكور في جواهر الخمسة.

ترجمو: شطاريه سلسلو، شيخ عبدالله شطاري ڏانهن منسوب آهي ۽ هاڻي کيس الشيخ بلالقيه جي نالي سان سڏيو وڃي ٿو. سندن طريقہ نفی ۽ اثبات ۽ بلنديءَ سان ذڪر الله ڪانسواءِ سڀ ڪجهه غير موجود آهي. ايسٽائين جو تون شطار ٿي وڃين ۽ جنهن به انهي طريقہ جو اتباع ڪري نالي کي مشهور ڪيو، اهو شطاريه آهي ۽ هن طريقہ ۾ تابعداري باخلاق رسول الله صلي الله عليه وآله وسلم ۽ اڪثر سندن ذڪر هي آهي، جليل جميل ۽ الله حاضر آهي ۽ الله ناظر

آهي، الله شاهد آهي ۽ الله مون سان گڏ آهي ۽ سندن سلسله طریقت ۽ ”اشغال جواهر الخمسه“ ڪتاب ۾ مذڪور آهي.⁽¹⁾

(1) ”جواهر الخمسه“ محمد غوث گوالياري جي تصنيفن ۾ تمام گهڻي شهرت رکندڙ ڪتاب آهي. شطاريه سلسلي جي صوفيا جو ان ڪتاب تي باقاعده عمل رهيو آهي. شاه محمد غوث جي شيخ طریقت حاجي حميدالدين حصور (930ھ/1523ع) پهرين دفعي مضامع کان پوءِ چئي ڏنو ته:

”هيچ ولي نباشد كه برين اسرار مطلع فه گردو“

شاه وجيه الدين پنهنجي خليفي سيد صبغة الله پڙوچي، جنهن پنهنجي خليفي شيخ احمد شناوي جنهن پنهنجي خليفي شيخ احمد قشاشي کي جواهر الخمسه جي اجازت ڏني. جنهن شيخ ابراهيم کي جنهن پنهنجي فرزند شيخ ابوظاهر جنهن پنهنجي شاگرد رشيد حضرت شاه ولي الله کي اجازت ڏني.

شاه ولي الله پنهنجي ڪتاب ”انتباه في سلاسل اوليا الله“ ۾ حضرت شاه محمد غوث گوالياري جو ذڪر ڪيو آهي. جواهر الخمسه جي ديباچہ ۾ مصنف جي تحرير مان، ان تصنيف جو سال 928ھ بمطابق 1521ع لڳي ٿو. جڏهن محمد غوث گوالياري گجرات آيو ته اتي 956ھ/1549ع ڌاري ان ڪتاب ۾ ترميمون ڪيائين. اهي اضافا ايترا ته هئا جو ڪتاب نئين ۽ بهتر صورت وٺي سامهون آيو.

جواهر الخمسه اصل فارسي زبان ۾ ئي تحرير ڪيو ويو، پر انسائيڪلوپيڊيا آف اسلام جي مقالہ نگار عبدالمقتدر شيخ محمد غوث گواليار جو ذڪر ڪندي لکي ٿو:

”علم تصوف ۾ سندس ڪيتريون ئي تحريرون آهن، جواهر الخمسه کي تمام گهڻي شهرت حاصل ٿي جيڪو عربيءَ ۾ تحرير ٿيل آهي. 1549ع/956ھ ۾ پاڻ ان کي مڪمل ڪيائين جنهن بعد ان ۾ ترميمون ۽ اضافا ڪري ان کي فارسيءَ ۾ منتقل ڪيائين. انڊيا آفيس لائبريري لنڊن ۾ موجود ”پرنس قلمي نسخا“ جي عنوان تحت ڇپيل پهريون جلد 1903ع ۾ جواهر الخمسه جي فارسي نسخي 1173ھ جو تعارف ڪرائيندي ايٿي رقمطراز آهي ته:

”شيخ محمد غوث عربيءَ ۾ علم تصوف جي متعلق جيڪو ضخيم ڪتاب لکيو آهي هي، ان جو فارسي ترجمو آهي.“
شيخ موصوف لاءِ اسٽوري جيڪو ”فارسي ادب“ جلد اول ۽ ثانيءَ جو مصنف آهي لکي ٿو:

”Author of the Arabic Sufi work at Jawahiril Khamsa“

اهي جلد 1953ع ۾ لنڊن مان شايع ٿيا. اسٽوري پنهنجي تائيد ۾ ٻرو ڪلمن جو حوالو ڏئي ٿو. جنهن پڻ جواهر الخمسه کي عربي الاصل لکيو آهي، مگر ڪنهن به عربي نسخي نه ملڻ کان علاوه خود جواهر الخمسه جو مطالعو ان ڪتاب کي فارسي الاصل هجڻ ثابت ڪن ٿا.

محمد غوثي شطاري گلزار ابرار ۾ جواهر الخمسه مان جيڪي اقتباسات ورتا آهن، سي پڻ ان جي فارسي الاصل هجڻ جو دليل ڏئي رهيا آهن. هن همعصر بزرگ ڪٿي به اهو نه ڄاڻايو آهي ته اهو ڪتاب اصل عربيءَ ۾ تحرير ڪيو ويو هو. البت ڪتاب ۾ عربي ٻوليءَ ۾ دعائون ۽ لفظن جو استعمال ڪنهن اهڙي ماڻهو لاءِ مغالطي جو سبب بڻجي سگهي ٿو. جنهن کي عربي ۽ فارسي لفظن جي فرق ڪرڻ ۾ ڏکيائي ٿيندي هجي.

مٿين حقيقت واضح ٿيڻ کان پوءِ سوال اهو ٿو پيدا ٿئي ته ان فارسي ڪتاب جو عربي ترجمو ڪڏهن ۽ ڪنهن ڪيو، جو اها غلط فهمي پيدا ٿي. نواب صديق حسن خان شيخ وجيه الله الپڙوچي (1015ھ/1606ع) جي شاگرد سيد صبغت الله الپڙوچي (1015ھ/1606ع) جي حالات ۾ لکي ٿو:

”شيخ وجيه الدين گجراتي کان مختلف علم حاصل ڪيائين. تنهن کان پوءِ پروج واپس وريو. 999ھ ۾ مالوه به ويو ۽ بلاد دکن ۾ احمدنگر جي بادشاهه برهان الملڪ وٽ ترسيو. حرمين جو ٻيهر سفر ڪيائين. دوران سفر جڏهن بيجاپور آيو ته سلطان ابراهيم سندس وڏي خدمت ڪئي ۽ سفر جو سامان مهيا ڪيو.“

الشیخ محمد غوث جي طريقي جا خرڇا چئن قسمن جا آهن:

- (1) خرڇه شڪر پاره مختلف رنگن جا ٽڪرا
 - (2) خرڇه هزار ميخي
 - (3) خرڇه چار گوشتي چورس
 - (4) خرڇه زنده پيل پراڻي ڪپڙن جا ٽڪرا ست سان سبيل.
- انهن چئن خرڇن کي جن حضرات اختيار ڪيو انهن جا سلسليوار نالا هي آهن:

1. شيخ مسعود
2. شيخ محمود
3. شيخ ابراهيم
4. شيخ احمد

شيخ مسعود شڪر پاره اختيار ڪيو، شيخ محمود خرڇه هزار ميخي قبول ڪيو ۽ شيخ ابراهيم خرڇه چورس اختيار ڪيو ۽ شيخ احمد خرڇه زنده پاتو.

پاڻ وري سفر تي روانو ٿيو ۽ بالآخر مدينه منوره ۾ پهتو، جبل احد جي ڀر ۾ سڪونت اختيار ڪيائين. موصوف جواهر الخمسه کي فارسيءَ مان عربي ۾ منتقل ڪيو. 1015ھ ۾ مدينه منوره ۾ وفات ڪيائين ۽ اتي ئي دفن ڪيو ويو. (نواب صديق حسن خان ابجد العلوم جز ثالث رحيق المختوم مطبوعه پوپال 1295ھ، ص 898)

سبحه المرجان ۾ غلام علي بلگرامي به اهو لکيو آهي تہ: سيد صبغة الله (1015ھ) جواهر الخمسه جو معرب آهي. بيان ڪيل حوالن جي پيش نظر اهو چئي ٿو سگهجي تہ شيخ محمد غوث گوالياري 928ھ/1521ع ۾ جواهر الخمسه جو معرب آهي.

برلن يونيورسٽي جرمنيءَ ۾ سيد صبغة الله پڙوچي جو عربي ترجمو گوالياري 928ھ/1521ع ۾ جواهر الخمسه فارسيءَ ترجمو ڪيو. گجرات اچڻ کان پوءِ ڪجهه دوستن جي چوڻ تي 956ھ ۾ ان ۾ اضافو ڪيائين.

جواهر الخمسه جا قلمي نسخا پاڪ- هند ۾ ڪيترن ئي هنڌن تي ڏسڻ لاءِ ملن ٿا. جنهن مان ڪتاب جي مقبوليت جو اندازو ٿئي ٿو. جيئن:

- (1) سينٽرل لائبريري سنڌ يونيورسٽي
- (2) نسخہ اسلاميه ڪاليج پشاور
- (3) اسلامڪ ريسرچ انسٽيٽيوٽ بمبئي
- (4) دارالمصنفين اعظم گڙھ
- (5) فورت وليمر ڪاليج لنڊن
- (6) نسخہ بيجاپور لنڊن
- (7) نسخہ خدا بخش لائبريري پٽنڊ.

ان کان علاوه سنڌ ۾ ڪامل ۽ نامڪمل نسخا ڪيترين ئي خانگي لائبررين ۾ موجود آهن، جن مان ڪجهه جو ذڪر ”خزينة المخطوطات“ ۾ ڪيو ويو آهي. مسيح الاوليا شيخ عيسيٰ جندالله سنڌي جيئن تہ حضرت غوث محمد گوالياريءَ جي خليفي شيخ لشڪر محمد عارف جو خليفه ارشد هو، ان ڪري يارهين صدي يا ان کان بعد جي ڪجهه قلمي نسخن ۾ مسيح الاوليا جي حوالي سان پڻ ڪجهه وظائف ان ڪتاب ۾ شامل ٿي ويا آهن. جن ۾ لکيل آهي تہ هن وظيفي شروع ڪرڻ کان اڳ هيترا نفل پڙهي ان جو ثواب حضرت مسيح الاوليا سنڌي جي روح پرفتوح کي بخشيو وڃي. ان کان پوءِ وظيفو شروع ڪجي.

معيار سالڪان طريقت

جيڪو به انهيءَ سلسلہ ۾ آيو ۽ خلافت حاصل ڪيائين، انهيءَ ان روش کي جاري رکيو. طعام جا ٿي لقما يا ٻه لقما کائيندو هو ۽ سندس نگاهه اڪثر فيض رسان هوندي هئي ۽ جنهن جي طرف نظر ڪرم ڪندا هئا ته سندن الله تعاليٰ سان تعلق جوڙي ڇڏيندا هئا.

مذڪور آهي ته شيخ علاء الدين طرطوسي ۽ شيخ نجم الدين ڪبريٰ فردوسيءَ جي وچ ۾ پڻ ڀاڻيچارو قائم هو. ٻئي ضياء الدين ڪبريٰ وٽ آيا ۽ عرض ڪيائون ته اسان جي عمر آخري درجي تي پهتي آهي. ڳالهه ايتري تائين پهتي آهي ته هاڻي مجاهده سان اسان کي پنهنجو مقصد هٿ نه ٿو اچي. ڪهڙو حيلو ڪرڻ گهرجي؟ شيخ فرمايو ته مان پاڻ به انهيءَ مسئلہ ۾ مبتلا آهيان. سو ڪنهن جو مريد نٿو ٿي سگهان، جيستائين خود مطلب حاصل نٿو ڪريان، پوءِ ٻنهي بزرگن چيو ته جنهن به جڳهه لاءِ مخدوم فرمائيندو اتي وڃي مريد ٿينداسون. پوءِ ٽئي بزرگ گڏجي شيخ وجيه الدين ابو حفص بن عمير وٽ ويا ۽ مريد ٿيا، بعد از ارادت شيخ ضياء الدين سهروردي ۽ شيخ علاء الدين طرطوسي کي خلافت ڏنائون ۽ حڪم ڪيائون ته پنهنجي شهر ۾ وڃي الله جي پانهن جي رهبري ڪريو.

خانواده طرطوسي: دراصل هن سلسلي جو باني شيخ يوسف ابوالفرح طرطوسي آهي. ظاهري طرح ان جي نسبت شيخ وجيه الدين ابو حفص ابن عمير سان آهي، يعني سلسلہ طوسيان هاڻي ان ڏانهن منسوب آهي ۽ مذڪور آهي.

هي طريقت التسليم و التفويض والرضا والقضا والجود بها جاء علي السوية بين المسلم والكافر والفقير والغني والسماع والقيام بالتواجد واكثر ذكرهم يارب العالمين.

ترجمو: هن طريقي ۾ تسليم سپردگي، رضا، قضا ۽ سخا، مسلم ۽ ڪافر تي فقير ۽ مالدار سڀ تي هڪجهڙائي قائم رکڻ جو سلسلو آهي. سماع، قيام، وجد ان جا جزا آهن ۽ سندن اڪثر ذڪر يارب العالمين هوندو آهي.

خانواده سهروردي: هن سلسلہ جو بنياد وجهندڙ به بزرگ نالي ضياء الدين ڪبريٰ ۽ شيخ نجم الدين ڪبريٰ آهن. شيخ ضياء الدين ڪبريٰ کيس فرمايو ته تنهنجو نالو تازه ۽ روشن ٿيندو شيخ ضياء الدين، ستن مهينن کان پوءِ شيخ نجم الدين کي خلافت ڏئي ڇيائين ته تون فردوسيءَ جي مشائخ مان هڪ آهين، انهيءَ آڌار تي ان ڏينهن کان وٺي هر هڪ مريد فردوسي سلسلي جو سڏائيندو رهي ٿو ۽ ان ۾ ڪبريٰ فردوسي جو به واڌارو ڪيو وڃي ٿو. مشاد دينوري به انهن مان آهي. اهڙي طرح جنيد بغدادی جا پوئلڳ فردوسي سلسلہ سان گڏوگڏ سهروردي طريقت جا سماع ۽ ساز ڪل ٻڌندا رهن ٿا ۽ ذڪر جلي به ڪن ٿا. خير ۽ شر جيڪا به شيءِ کين رسندي هئي ان کي نعمت ڄاڻندا هئا چون ڇا ڪونه ڪندا هئا. ماصنع الله فهو خير مومنن ۽ ڪافرن جي سخن کي برابر سمجهندا آهن.

شيخ هبیره بصري

هيءُ خواجه حذيفه مرعشيءَ جو مريد هو. انهيءَ خواجه ابراهيم ادهم کان، انهيءَ فضيل عياض کان فيض حاصل ڪيو هو.

سلسلہ ھبيريہ: ھي سلسلو سندس نالي سان منسوب آھي. ھنن جي روش اھا آھي تہ ھو ڳوٺ يا شھر جي آبادي ۾ ڪونہ رھندا آھن ۽ بيابان ۾ اڪيلا رھندا آھن ۽ جھنگ جو ميوو ۽ گاهه کائيندا آھن. رات ۽ ڏينھن وضو سان رھندا آھن. دنيا ۽ دنيا دارن ڏانھن توجه ڪونہ ڏيندا آھن ۽ ڪنھن جي بہ سوکڙي قبول ڪونہ ڪندا آھن ۽ ٽئين يا چوٿين ڏينھن جھنگ جي ميوي يا بغير لوڻ جي سبزيءَ سان افطار ڪندا آھن ۽ جيڪو بہ سندن مريد ٿيندو آھي، کيس اھڙي روش کي اختيار ڪرڻو پوندو آھي. سندن اڪثر ذڪر لاحول ولاقوة إلا باللہ العلي العظيم ھوندو آھي.

ابو عبدالله برقي قدس سرہ

ھيءُ شام جي اڪابرین مشائخ مان ھو.

شيخ الاسلام انصاري بيان ٿو ڪري تہ ابو علي ڪاتب، ابو عثمان مغربي کي ٻڌايو تہ ھڪ دفعي ابن البرقي بيمار ھو، سندس کاڌي لاءِ حلوه پيش ڪيو ويو. چيائين تہ ملڪ ۾ ڪو حادثو ٿيو آھي. تيرھن ڏينھن ڪا بہ شي ڪونہ کاڌائين آخر خبر آئي تہ قرامط حرم شريف تي حملو ڪيو آھي ۽ خلق کي قتل ڪيو اٿائون ۽ حجر اسود کي ٽڪرا ڪري ڇڏيو اٿائون.

ابو عثمان مغربي، ابو علي ڪاتب کي چيو تہ ائين نہ آھي، ابو علي چيو تہ اگر ائين نہ آھي تہ ٻڌاء تہ مڪہ ۾ ڪھڙو واقعو ٿيو آھي، چيائين تہ اڄ مڪہ ۾ ڪاري اوندھ آھي طلحين ۽ بڪرين جي ماڻھن جي وچ ۾ جنگ جاري آھي، طلحين جو اڳواڻ ھڪ مرد ڪاري رنگ جي گھوڙي تي سوار گاڙھي پڳ سان آھي، آخر ائين ئي معلوم ٿيو. قرامط وارو واقعو سال 317ھ ۾ ٿيو ھو.

نڪتو: شريف حمزه عقيلي، بلخ ۾ چيو تہ اھو عارف نہ آھي، جو ملڪ ۾ ڪا شي جنبش ڪري يا پيدا ٿئي تہ ان جي کيس خبر نہ پوي.

شيخ الاسلام انصاري چيو تہ اھو غلط آھي ۽ اھو ٻانھپ جي شان جي خلاف آھي تہ ھو ڳجھ کي ظاھر ۽ آشڪار ڪري.

فلا يظھر علي غيبہ احدا- وما کان اللہ ليطلعکم علي الغيب.

۽ سڀڪجھ اللہ تعاليٰ ٿو ڄاڻي ۽ بس.

ابوالحسن بن ھند قريشي

سندس نالو علي بن ھند ھو. فارس جي خاص مشائخ مان ھو. جعفر حداد ۽ ان جھڙن ٻين بزرگن مثلاً عمر بن عثمان، جنيد ۽ انھيءَ ئي طبقي وارن ٻين بزرگن کان فيض حاصل ڪيو ھئائين.

سندس قول آھي تہ اللہ تعاليٰ جلشانہ جنھن کي پنھنجي قرب جو درجو عطا ڪندو آھي، ان کي انھيءَ ئي نعمت سان مسرور ۽ راضي رکندو آھي ڇو تہ بساط قرب ۾ بي سڪوني ۽ ناخوشيءَ جو عنصر ھرگز ڪونہ ھوندو آھي.

معيار سالڪان طريقت

ابوعبداللہ خفيف جو بيان آهي ته: شيخ ابوالحسن بن هند پنهنجي ڪثير جماعت سان شيراز ۾ هڪ دعوت ۾ موجود هو ۽ آءٌ سفر ۾ هئس (ان دوران) چيائين ته ابوعبداللہ پنهنجو نصيب وڃائي وينو. جماعت عذر پيش ڪيو ته هو سفر ۾ آهي. (اتي موجود ڪونه آهي) وري اتي ئي چيائين سندس نصيب شامل آهي ان وچ ۾ مان به اتي پهچي ويس ۽ سلام ڪيم ۽ ابوالحسن اتي بيٺو ۽ پنهنجي پهراڻ کي ويڙهي ۽ ڪچ ۾ قابو ڪندي مون ڏانهن ڦري آيو ۽ چيائين ته قلوب المومنين لا يڪذب (مومنن جون دليون غلط ڪونه ڳالهائينديون آهن) پوءِ مان کين چيو ته ڪجهه بچائي رکجو مون کي ڏاڍي بک لڳي آهي. اهڙي طرح جماعت ۾ اچي شامل ٿيس.

ثُحفة رحمها الله

سري سقطي بيان ٿو ڪري ته: هڪ رات مون کي ننڊ هرگز نه آئي ڏاڍي پریشاني ۽ بي چيني ۾ مبتلا هئس ۽ تهجد کان به محروم ٿي ويس. عجيب حالت هئي، ائين پيو معلوم ٿئي ته شايد دل تڻڻ واري آهي. صبح جي نماز کان پوءِ طبيعت ۾ سڪون حاصل ڪرڻ لاءِ ٻاهر نڪتس ۽ بي چيني کي رفع ڪرڻ ۽ علاج لاءِ شفاخاني پهتس ته حڪيم کي احوال ڪري دوا وٺان. اتي پهچڻ شرط دل کي ڪجهه سڪون حاصل ٿيو ۽ اوچتو هڪ ڪنيز تي نظر پئي، جيڪا نهايت خوبصورت پاڪ ۽ صاف پوشاڪ پهريل هئي. مگر سندس هٿ ۽ پير ٻڌل ۽ بند ٿيل هئا ۽ مون کي ڏسي، سندس اکين ۾ پاڻي پرچي آيو ۽ چند شعر به پڙهيائين.

شفاخاني جي مالڪ کان پڇا ڪيم ته هيءُ ڪير آهي. چيائين ته ٻانهي آهي مگر ديواني آهي، سندس مالڪ هٿ پير ٻڌي (هت شفاخانه ۾) ڇڏي ويو آهي. اها ڳالهه ٻڌي ڪنيز جو آواز روئڻ وانگر پرچي آيو ۽ انهيءَ ئي حالت ۾ چند اشعار پڙهيائين. جن شعرن مون کي روئاري ڇڏيو. مون کي روئندو ڏسي ان ڪنيز چيو ته اي سري! مالڪ جي صفت ٻڌي صرف روئين ٿو. توکي ان وقت بيهوش ٿيڻ ڪپي ها، پوءِ مان پاڻ اتي وٽس ويس ۽ کانئس پڇيم ته اي ڪنيز! چيائين ليڪ اي سري! چيم: مون کي ڪيئن سڃاڻين ٿي چيائين ته: زماني کان بي خبر ڪونه آهيان جو اوهان کي نه سڃاڻان ۽ وري کيس چيم ته ڪنهن کي دوست ٿي رکين، جنهن جي فراق ۾ ايڏو پریشان آهين؟ چيائين ته ان کي دوست ٿي رکان جنهن مون کي بيحد نعمتن سان نوازيو آهي ۽ پنهنجي ذات کان مون کي واقف ڪيو آهي، پوءِ کانئس پڇيم ته هن جاءِ تي توکي ڇو بند ڪيو ويو آهي. چيائين ته اي سري! حاسدن جي پاڻ ۾ ياري آهي پوءِ يڪدم رڙ ڪري (نعرو هڻي) ڪري پئي. مون گمان ڪيو ته شايد مري وئي. مگر ٿوري دير کان پوءِ اُتي وري شعر چوڻ شروع ڪيائين. مون شفاخاني جي مالڪ کي چيو ته هن کي آزاد ڪريو پوءِ هڪدم ٻانهيءَ چيو ته مان ڇو آزاد ٿيان؟ کيس چيم وڃ. جيڏانهن توکي وڻي. چيائين ڪيڏانهن ويندس. مون کي منهنجي حبيب هڪ مالڪ جي ملڪ بڻايو آهي پوءِ مالڪ جي راضي ٿيڻ تائين صبر ۾ روئنديس. ايتري ۾ سندس مالڪ به شفاخانه ۾ آيو ۽ مون کي ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو ۽ تعظيم

سان سلام ڪيائين. مون کيس چيو ته منهنجي تعظيم ڪرڻ کان وڌيڪ ته هن ڪنيز جي تعظيم ڪرڻ بهتر آهي. مگر هن کي توڻو جو بند ڪيو آهي. چيائين ته ديواني آهي نه ڪائي ٿي ۽ نه پئي ٿي ۽ نه وري ننڊ ٿي ڪري ٿي. منهنجي پونجي آهي، مون کيس ويهه هزار درهم ۾ خريد ڪيو آهي ۽ سندس هنر تي ڪاٺو لڳائي ڏنم ته ويهه هزار رقم نفعي بخش ٿي آهي. ڪانس پڇا ڪيم ته کيس ڪهڙو هنر هو؟ چيائين ته مطربه (سٺي ڳائڻي) هئي. وري ڪانس پڇيم ته گهڻي وقت کان وٺي، اهڙي حال ۾ آهي. چيائين ته هڪ سال کان وٺي ائين آهي. هڪ ڏينهن ڳائيندي ڳائيندي اٿي بيٺي ۽ ڳاڻڻ واري ساز کي ٽوڙي ٽڪرا ڪري ڇڏيائين. آه ۽ زاري ڪرڻ لڳي مون سوچيو ته ڪنهن جي محبت ۾ مبتلا ٿي وئي آهي. مگر معلوم ٿيو ته ائين نه آهي.

شيخ سري جو چوڻ آهي ته مون تحفه جي مالڪ کي چيو انهيءَ ٻانهيءَ جي واجب رقم مان ادا ڪندس. ان کان وڌيڪ به توکي نفعو ڏيندس. سندس مالڪ رڙ ڪري مون کي چيو ته اي درويش! تون هن کي ڇا ڪندين! ۽ ايڏي رقم تون ڪٿان ادا ڪندين. کيس چيم ته ان جو تون فڪر نه ڪر. تون پنهنجي جاءِ تي ره مان هاڻي رقم ڪٿي تو وٽ حاضر ٿيان ٿو. پوءِ روئندي گهر ڏانهن روانو ٿيس ۽ الله جو قسم ته مون وٽ هڪ دينار به موجود نه هو. ساري رات فڪر ۽ پریشانيءَ ۾ رهندي الله تبارڪ و تعاليٰ کي ٻاڏائيندو رهيس ته اي منهنجا پروردگار تنهنجي فضل تي اعتماد ڪندي، هيءُ وعدو ڪيو اٿم. هاڻي مون کي رسوا نه ڪج. صبح جو اوچتو منهنجي در تي احمد بن مثنٰي آيو ۽ پاڻ سان گڏ پنج سون جون ٿيلهيون به کڻي آيو ۽ چيائين ته هاڻي مون کي حڪم ڪيو ته هي سون اوهان کي پيش ڪريان ته جيئن تحفه کي خريد ڪيو. پوءِ الله تعاليٰ جي اڳيان سر بسجود ٿي، سندس شڪر بجا آندم. پوءِ ان سان گڏجي شفاخاني ڏانهن روانو ٿيس، ڏنم ته مالڪ شفاخاني ۾ بيٺا بيٺا جي حالت ۾ ڦري رهيو آهي. مون کي ڏسي خوش ٿيو ۽ مرحبا ڪيائين ۽ چيائين ته بيشڪ تحفي جو الله تعاليٰ وٽ وڏو درجو آهي ۽ کيس ان جو قرب حاصل آهي. ڇو ته مون کي به خواب ۾ اهڙي آگاهي ٿي هئي. پوءِ تحفي اسان کي ڏنو ۽ اکين ۾ پاڻي آئي، عاجزي جي ڪيفيت ۾ چيائين ته مون کي مخلوق ۾ مشهور ڪري ڇڏيئي. ايتري ۾ تحفه جو مالڪ به روئندو حاضر ٿيو. کيس چيم ته ڇا جي لاءِ ٿو روئين. تو جيڪا رقم چئي هئي سا آندي اٿم ۽ ان کان وڌيڪ پنج هزار نفعو به آندو اٿم. چيائين ته الله جو قسم هرگز نه! چيم ڀلا جيڪي چوڻ توکي ڏيان. چيائين ته ساري دنيا جي دولت ڏين ته به هرگز قبول ڪونه ڪندس. هاڻي خالص الله تعاليٰ سبحانه جي نالي تي تحفي کي آزاد ڪري ڇڏيم. پڇيم ته ڇا ماجرا آهي؟ چيائين ته رات مون تي عتاب نازل ٿيو. هاڻي توکي شاهد ٿو ڪريان ته انهيءَ مال کان بري ۽ بيزار آهيان ۽ مثنٰي ڏانهن نهاريم ته هو به روئي رهيو هو. ڪانس روئڻ جو مقصد پڇيم ته چوڻ لڳو ته الله تعاليٰ جنهن ڪم لاءِ مون کي سڏايو هو ته معلوم ٿو ٿئي ته مون کان ناراض آهي ۽ هاڻي آءٌ توکي شاهد ڪري چوان ٿو ته مون پنهنجو سمورو مال راه خدا ۾ صدقو ڪري ڇڏيو. مون چيو ته سبحان الله اهو سڀ تحفه جي برڪت جو نتيجو آهي. پوءِ تحفه اٿي ۽ پنهنجي بدن تان ريشمي لباس لاهي ٿاڻ جو لباس پهري ٻاهر روئندي رواني ٿي

معيار سالڪان طريقت

وئي. ان کانپوءِ اسان به ان جي ڪڍ ٻاهر نڪتاسون ۽ سندس ڪافي ڳولها ڪئي سون، مگر هو ۽ اسان کي نظر ڪونه آئي.

ڪجهه وقت کان پوءِ اسان ٺٽي ڄڻا. ڪعبة الله جي زيارت ڪرڻ جو قصد ڪري روانا ٿياسون. ابن مثنئي ته رستي ۾ ئي فوت ٿي ويو ۽ باقي تحف جو مالڪ ۽ آءُ مڪه ۾ پهتاسون. ڪعبة الله جي طواف جي دوران مون هڪ درد پري آواز سان ڳائڻ ۽ شعر جو آواز ٻڌو. آءُ طواف بعد انهي درد پري آواز جي آڌار تي پهتس. مون کي ڏسي چيائين ته اي سري! چيم لبيڪ! تون ڪير آهين، الله تعاليٰ توتي رحمت ڪري. چيائين. لا اله الا الله جي سڃاڻ هوندي به مون کي نٿو سڃاڻين؟ مان اهائي تحف آهيان. ليڪن تحف ڏاڍي ڪمزور ٿي وئي هئي. کانئس پڇيم ته تنهنائي پسند ڪرڻ کان پوءِ ڪهڙو فائدو حاصل ڪيئي؟ چيائين ته مون کي الله تعاليٰ پنهنجو قرب ۽ انس ۽ محبت عطا فرمائي ۽ غير سان وحشت ۽ نفرت پيدا ڪيائين. کيس ٻڌايم ته احمد مثنئي ته فوت ٿي ويو. چيائين ته الله تعاليٰ مٿس رحم فرمائي وڏو بزرگ ۽ ڪافي خوبين جو مالڪ ۽ صاحب ڪرامت هو ۽ هو بهشت ۾ منهنجو پاڙيسري هوندو ۽ وري کيس ٻڌايم ته تنهنجو مالڪ، جنهن توکي آزاد ڪيو هو، سو مون سان گڏ هت آيو آهي. پوءِ انهيءَ جي حق ۾ دعا گهريائين ۽ پوءِ ڪعبة الله جي ديوار وٽ آئي ۽ ڪري پئي ۽ ساهه نڪري ويس. جڏهن سندس مالڪ آيو ته تحف کي مرده ڏسي هو به ڪري پيو. مان کيس اشارو ڏي ڏٺو ته ڏنر ته هو فوت ٿي چڪو هو. ان کان پوءِ ٻنهي کي ڪفن ڏئي سندن جنازه پڙهي کين دفن ڪيو ويو.

جاريه سوداء

ذوالنون بيان ٿو ڪري ته هڪ ڪاري رنگ جي ڪنيز کي ڏنر (محلي جا) ٻار کيس پٿر چٽي رهيا هئا جو هو چٽي رهي هئي ته مان الله کي ڏسان ٿي. آءُ ٿورو اڳتي وڌيس ته مون کي سڏ ڪيائين، پوءِ کانئس مون پڇيو ته مون کي ڪيئن ٿي سڃاڻين. چيائين ته الله تعاليٰ جي دوستن جو جامو هڪ جهڙو هوندو آهي. پوءِ ان سان سڃاڻيندا آهن. کيس چيم ته ٻار ائين چو ٿا چون. چيائين ته اهي سچ ٿا چون ڇو ته مون ان کي سڃاتو آهي. صرف پردو رکيل آهي.

امراة مجهولة

اهڙي طرح ذوالنون مصري کان ٻي روايت آهي ته طواف ڪري رهيو هئس ته ڏنر ته آسمان کان هڪ چمڪندڙ نور جي لات وسي رهي آهي. طواف پورو ڪري، ڪعبة الله جي ديوار کي ٽيڪ ڏئي اچرج ۾ پئجي ويهي رهيس. اوچتو هڪ درد ڀريو آواز منهنجي ڪن تي پيو. انهيءَ آڌار تي اوڏانهن ويس ۽ ڏنر ته هڪ ڪنيز ڪعبة الله جي پردي کي چٽيل، سوز ۽ گداز سان مناجات ڪري رهي هئي. مون کيس ڪجهه چيو جواب ۾ چيائين ته مالڪ کي چوڻ اهڙي طرح ٻاڏايان تون پري هليو وڃ.

جاریہ مجهولہ

ذوالنون هيء به حكايت ٿو ڪري ته هڪ نهايت عبادتگذار ٻانهي بابت ٻڌو هئم ته هوء هڪ نامناسب محلي ۾ رهي ٿي. پوءِ سندس ڊيري تي پهتس ۽ ڏٺم ته سندس چهري تي رات جي بيخوابيءَ جا آثار هئا. کيس سلام ڪيم. هن جواب ڏنو. کيس چيم ته اي جاريه! نصاريٰ جي علائقي ۾ سڪونت اختيار ڪئي اٿئي؟ چيائين ته الله تعاليٰ کانسواءِ ٻيو ڪنهن کي به ڪونه ٿي ڏسي سگهان. کيس چيم ته ڇا تنهائيءَ جي وحشت محسوس ڪونه ٿي ڪرين، چيائين هرگز نه! مالڪ منهنجي دل کي پنهنجي محبت، حڪمت ۽ لطائف سان پُر ڪري ڇڏيو آهي ۽ سندس ديدار جو شوق دل ۾ ڦرندو رهي ٿو. ان جي ياد کانسواءِ دل ۾ ٻيو ڪجهه نه ٿي رکان. کيس چيم ته حڪمت واري نظر ٿي اچين پوءِ مون کي به تنگ راهه مان ڪڍي ٻاهر ڪشادي راهه ۾ آڻ.

چيائين اي جوانمرد! تقويٰ سان پاڻ کي سينگار، زهد ۽ پرهيزگاري جي راهه تي گامزن ره ۽ الله تعاليٰ کان خوف رکندڙ وارن جو سلوڪ اختيار ڪر ۽ سندس در تي ڪوبه پردو لڳل نه آهي ۽ نه وري ان جي در تي ڪو دربان آهي. پنهنجن خادمن کي فرمائي ٿو ته ڪنهن به ڪم ۾ منهنجي نافرماني نه ڪن.

محمد خير

هيءُ مشائخ هو. مذڪور آهي ته هن ۾ جڏهن نيڪيءَ جو خيال پيدا ٿيو ته شبلي وٽ آيو ۽ توبه ڪيائين ۽ ساڻس بيعت ڪرڻ جو ارادو ڏيکارياڻين ته شبلي محمد خير کي جنيد ڏانهن موڪليو. ڪشف المحجوب واري لکيو آهي ته جنيد ڏانهن موڪلڻ ڪو عجز سبب ڪونه هو، بلڪ شبلي، جنيد جي عزيزن مان هو.

ابوبڪر محمد بن اسماعيل قفال (شاشي)

ڪتاب هفت اقليم ۾ سندس نالو حسين بن علي بن اسماعيل ڄاڻايل آهي. هيءُ فقيه، محدث، شاعر ۽ وقت جو امام هو. کيس باطني علوم ۾ سند هئي. فقه ۾ اول هن ئي تصنيف ڪئي هئي ۽ فقه شافعي کي هن ئي ماوراءِ النهر ۽ شاش ۾ پڪيڙيو. طبقات فقهاء ۾ شيخ ابواسحاق شيرازيءَ سندس لاءِ تمام گهڻي تعريف ۽ توصيف بيان ڪئي آهي. سندس ولادت سال 291ھ ۾ ٿي ۽ انتقال 330ھ ۾ ٿيو. هن پنهنجي عمر کي ٽن قسمن يعني ٽن درجن ۾ ورهائي ڇڏيو هو، پهرين قسم يعني اول سال ۾ حج ڪرڻ، ٻئي سال ۾ جهاد لاءِ روم ڏانهن وڃڻ ۽ ٽئين سال ۾ پنهنجي ولايت جو فيض پهچائڻ.

خواجه محمد نامي

هيءُ خواجه نصيرالدين عبيدالله احرار جي ڏاڏاڻن مان هو. بغداد جو رهندڙ هو ۽ جنهن وقت قفال حج ڪرڻ لاءِ ويندو هو ته خواجه محمد بغداد مان پنهنجي اهل و عيال سميت شاش ۾ اچي رهندو هو ۽ قفال جي نمائندگي ڪندو هو.

محمد بن صباح

هيءُ اڪابرین جي زمره ۾ شمار هو ۽ طلحہ بن محمد صباح السلمي جو والد بيان ڪيو ٿو وڃي.

سعدون مجنون

سالڪ مجذوب محبوب هو. هڪ دفعي محمد بن صباح نيلي، بصره جي بيابان ۾ اُڃ سبب بي حال ٿي ويل هو. اوچتو هي اتي نمودار ٿيو ته هن کان پڇيائون ته توکي ڇا گهرجي. چيائين ته مون کي پاڻيءَ جي ضرورت آهي. چيائين ته آسمان جي سين مان يا ويران زمين جي سين مان ٿو گهرين. جواب ۾ چيائين ته آسمان وارو ٿو گهران، پوءِ بس هڪ دفعي آسمان ڏانهن نظر ڪيائين ته ان وقت ئي وڃ ۽ گجگوڙ شروع ٿي ويو ۽ ڪڪر پيدا ٿي وسڻ لڳا. مالڪ دينار ۽ ذوالنون مصري کيس ڏٺو هو ۽ ڪرامتن جو به مشاهدو ڪيو هئائون. محقق بڪمال ۽ عقل ۾ مجنون الحال هو ۽ پنهنجي بابت چوندو هو ته: انا مجنون الجوارح لست بمجنون القلب يعني: مان ظاهري حالت ۾ مجنون آهيان ۽ قلب ۾ مجنون ڪونه آهيان.

ابوعبيد خواص

بشرحافي ذڪر ٿو ڪري ته هن ستر سالن تائين آسمان ڏانهن نه نهاريو. کانئس سبب پڇيو ويو ته چيائين ته حياءُ ٿو ٿئي ته محسن ڏانهن هن بدڪار منهن سان ڪيئن نهاريو. وا عجباه من مطيع تبدل وتستحي مع احسانه و من عاص تتذلل لايتحي مع عصياته. يعني: هاءِ عجب آهي انهيءَ فرمانبردار شخص تي جيڪو احسان شناس هجڻ جي باوجود الله کان حياءُ ٿو ڪري ۽ عجب آهي انهيءَ نافرمان شخص تي جيڪو نافرمانيءَ جي باوجود الله کان حياءُ نٿو ڪري.

بلال خواص

سندس چوڻ آهي ته تيه ۾ هڪ عجيب بني اسرائيل شخص کي ڏٺم، الهام سان معلوم ٿيو ته خضر آهي. کانئس پڇيم ته شافعي ڇا هو؟ چيائين ته هو اوتاد هو ۽ احمد حنبل ڇا هو؟ چيائين ته هو مرد صديق هو. پير ته بشر بن حارث ڪيئن آهي؟ چيائين ته اهو پنهنجو مت پاڻ آهي. پير توکان ٻار جي باري ۾ پڇان ٿو. چيائين ته وڃو بهترين نيڪي اها آهي ته ماءُ جي خدمت ڪري.

عبدالله بن صالح

سهل بن عبدالله تستري جو همعصر معلوم ٿو ٿئي. وقت جو معروف صاحب کمال هو. ذکر آهي ته مالڪ بن قاسم الجبلي کي ڏنو هئائين.

مالڪ بن قاسم جبلي

عبدالله بن صالح بيان ٿو ڪري ته هميشه شهر شهر گهمندو ڦرندو، مڪه پاڪ وڃي پهتس، پوءِ اتي ئي مقيم ٿي ويس ڇو جو اهوئي شهر برڪت وارو آهي ۽ هر جمع جي رات، دنيا جا ماڻهو حاضر ٿيندا آهن. آخر شيخ کي انهي جاءِ تي لڌم. سندس مڪان سوگز کان پري ڪونه هو.

حماد بن عيسيٰ (جهي ڪوفي) بصري

مذڪور آهي ته هن حضرت امام موسيٰ ڪاظم عليه السلام جن جي خدمت ۾ پهچي عرض ڪيو ته حضرت دعا گهرو ته حق تبارڪ و تعاليٰ مون کي گهر، زال، خادم ۽ پٽ عطا ڪري ۽ رزق جي فراواني ڏئي ۽ مون کي توفيق ڏئي ته هر سال حج جي سعادت حاصل ڪريان. حضرت عليه السلام هٿ ڪڍي دعا ڪئي ته اللهم صل عليٰ محمد و آل محمد وارزقه داراً، وزوجه، وخادماً، وولداً و حج خمسين سنة. کيس دعا جي برڪت سان سڀ ڪجهه حاصل ٿيو ۽ پنجاه حج ڪيائين. هڪ دفعي قفاة واديءَ ۾ احرام جو غسل ڪري رهيو هو ته اوچتو پاڻي جو سيلاب اچي ويو ۽ ان ۾ ٻڏي فوت ٿي ويو. سندس عمر ستر سالن کان وڌيڪ هئي. فوت ٿيڻ جو سال 209 هه آهي.

يونس بن يعقوب بن قيس بحلي دهنی

هيءُ بن حضرتن حضرت امام جعفر صادق ۽ امام موسيٰ عليهما السلام جن جي خاص خادمن مان هو. امام رضا عليه السلام جن جي ڏينهن ۾ مدينه ۾ فوت ٿي ويو. امام عليه السلام جن ولایت ڪري سندس ڪفن دفن ۽ تجهيز جو اهتمام ڪيو ۽ پنهنجي غلام ۽ پنهنجن وڏن جي غلام کي موڪليو ته هو کيس بقیع ۾ دفن ڪري اچن ۽ ڪوفه جي شيعن مان هڪ خاص شيعي کي موڪليو ته هو سندس نماز جنازه پڙهائي. ۽ کيس حڪم فرمايائين ته سندس باري ۾ الله جي پاڇه جو مشاهدو ڪر جو عراق کان اچي پيغمبر جي پاڙي ۾ پهتو آهي.

عبدالرحمن بن حجاج بحلي ڪوفي

هيءُ حضرت امام جعفر صادق عليه السلام جو وڪيل هو. ان کان پوءِ امام موسيٰ ڪاظم عليه السلام جن جو خادم رهيو ۽ ان کان پوءِ امام رضا عليه السلام جن جي خدمت ۾ رهيو. انهن ڏينهن ۾ جڏهن مامون، حضرت امام صاحب کي پنهنجو وليعهد بڻايو، هيءُ فوت ٿي ويو. امام موسيٰ ڪاظم عليه السلام کيس اهل بهشت چيو آهي.

حسن بن علي بن فضال ڪوفي بحلي

حضرت امام موسيٰ عليه السلام جي خدمت ۾ رهندڙ هو. حضرت امام رضا عليه السلام جو به خدمتگار هو. وڏي ۾ وڏو عابد هو. علائقي جي صحرا ۾ وڃي سڄدي ۾ مشغول ٿي ويندو هو، صحرا جا سمورا پکي سندس چوڌاري جمع ٿي ويندا هئا. اهي به ساڻس زمين تي محو ٿي ويندا هئا. ان وقت ائين معلوم ٿيندو هو ته گويا زمين تي ڪا چادر وڇايل آهي ۽ صحرا جا وحشي جانور به وٽس وٿاڻ ڪندا هئا ۽ هرگز نه ڊڄندا هئا ۽ اهڙي طرح ساڻس هري ويا هئا، گويا انهن ئي منجهان آهي.

عبدالجبار بن مبارڪ نهاوندي

هيءُ هڪ ڏينهن حضرت امام محمد بن علي جواد عليه السلام جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ عرض ڪيائين ته اسان جي پيءُ کي اوهان جي بزرگن کان هيءُ روايت پهتي آهي ته گمراهن سان لڙائي ڪندي هر فتح ۾ جيڪا به شي هٿ اچي اها وقت جي امام جي ملڪ آهي. فرمايائون هاڻو! پوءِ هن چيو ته گمراهن سان جنگ ڪندي مون کي چند فتوحات ۾ جيڪي ڪجهه هٿ آيو هو، پاڻ کي ان کان پري رکندي، اوهان جي خدمت ۾ کڻي آيو آهيان ۽ چاهيان ٿو ته اوهان مون کي پنهنجي غلاميءَ ۾ قبول ڪريو. فرمايائون ته قبول ڪيم پر دستور موجب منهنجي مڪان تي حاضري پريندو رهج. پوءِ ٻارهن سال سندن جاءِ تي برابر ويندو رهيس ۽ ڪين پنهنجي غلاميءَ کي ياد ڏياريندو رهيس. آخر ۾ فرمايائون انت خز بوجه الله (يعني تون الله جي راه ۾ آزاد آهين) پوءِ پنهنجن هٿن سان آزادي نام لکي مهر مبارڪ هڻي مون کي عطا ڪيائون.

ابراهيم بن عبده نيشاپوري

هن کي امام حسن عسڪري عليه السلام هڪ پروانو لکي ڏنو هو. جنهن ۾ لکيل هو ته نيشاپور ۽ ان جي آسپاس وارن شيعن لاءِ امام صاحب جي طرفان کيس وڪيل مقرر ڪيو وڃي ٿو.

عبدالله بن حمدويه بيهقي

کيس امام حسن عسڪري عليه السلام پروانو لکي روانو ڪيو، جنهن ۾ لکيل هو ته اهل نيشاپور ابراهيم بن عبده جي تابعداري ڪن.

اسحاق بن اسماعيل نيشاپوري

کيس امام حسن عسڪري عليه السلام هڪ پروانو پنهنجي صحيح ۽ خاص مهر هڻي لکي ڏئي، هن کي نيشاپور ڏانهن روانو ڪيو ته نيشاپور ۽ سندس آسپاس وارا شيعا ابراهيم بن عبده جي علي الوکالت تابعداري ڪن.

عبدالله بن خاقان

هيءُ خالص الاعتقاد مؤمنين مان هو. متوڪل عباسيءَ، مٿس شيعت جي تهمت هڻي، قيد ڪيو هو، ڪافي مدت کان پوءِ جڏهن هو آزاديءَ مان مايوس ٿي ويو ته امام علي نقي عليه السلام ڏانهن خط لکيائين ته سندس لاءِ الله تعاليٰ کان دعا گهري. حضرت امام عليه السلام جن دعا گهري انهيءَ ئي رات متوڪل بيمار ۽ بيمار ٿيو. اڻڄاتل کيس آرام ڪونه آيو. جيستائين هن سڀني قيدين کي آزاد نه ڪيو. عبدالله جي آزاديءَ لاءِ هن خصوصي فرمان جاري ڪيو.

خيران خادم قراڻي

هيءُ ابوالحسن ثالث علي بن محمد بن اصحاب مان هو ۽ ٻئي قول موجب ته سندن وڪيل هو.

يونس بن عبدالرحمن يقطيني

هيءُ حضرت امام رضا عليه السلام جن جو وڪيل هو. اُمة احمدي جي درميان ان حديث موجب ته علماء امتي کانبياء بني اسرائيل هو (يعني منهنجي امت جا علماء بني اسرائيل جي انبياء وانگر آهن) حضرت امام رضا عليه السلام فرمايو ته ابو حمزه (شمالي) منهنجي زماني ۾ ائين آهي. جهڙي طرح پاڻ سڳورن جي وقت ۾ سلمان رضي الله تعالى هو ۽ يونس به پنهنجي وقت ۾ سلمان رضي الله عنه وانگر هو.

ڪتاب يوم وليلة ۾ امام حسن عسڪري عليه السلام بابت ذڪر ڪيو آهي ۽ فرمايو ويو آهي ته اعطاء الله بڪل حرف نور يوم القيامة. يعني الله تعالى کيس قيامت جي ڏينهن هر هڪ حرف جي بدلي ۾ نور عطا فرمائي.

کيس چاليهه ڀائر هئا. روزانو وٽن سلام ڪرڻ ويندو هو. ويهه سال روزا رکيائين ۽ ويهه سال سوال ڪندڙ کي برابر ڏيندو رهيو. پنجيتاليهه حج ۽ چوونجاهه عمره ڪيا هئائين. سال 220 هه ۾ مدينه ۾ وفات ڪري ويو.

صفوان بن يحيى بجلي ڪوفي

هيءُ امام رضا ۽ امام محمد جواد عليهما السلام جن جو راوي ۽ سندن وڪيل هو. سندس والد، حضرت امام جعفر عليه السلام جن وٽ وڏو رتبو رکندڙ هو. عبدالله بن جندب ۽ علي بن نعمان جيڪي ٻئي متقي مؤمنين مان هئا، انهن سان شريڪ مال تجارت هو. يعني ساڻن گڏجي واپار ڪندڙ هو. انهن مان هر هڪ بيت الله شريف ۾ روزانو ايڪونجاهه رڪعتون نفل نماز پڙهندو هو ۽ پاڻ ۾ اهو عهد ڪيو هئائون ته اسان منجهان هر هڪ تي لازم آهي ته فرض نماز کانسواءِ هو نفل نمازون به پڙهندو رهي ۽ زڪوة ڏئي ۽ روزا به رکي. صفوان به انهن مان هو ۽ هيءُ روزانو هڪ سو ٽيونجاهه رڪعتون نفل نماز پڙهندو هو ۽ هر سال ۾ ٽي مهينا روزا رکندو هو ۽ هر سال ۾ ٽي دفعا پاڻ تي زڪوة ڏيڻ لازم ڪري ڇڏي هئائين ۽ هر خيرات ۽ نيڪي جيڪا پنهنجي لاءِ ڪندو هو ته اهڙي طرح انهن (مرحومن) دوستن لاءِ به ڪندو هو ۽ ان جو ثواب سندن روحن کي بخشيندو هو ۽ تقويٰ جي باري ۾ ايتري قدر پخته هو جو هڪ دفعي سفر ۾ هڪ اُنڻ پاڙي تي حاصل ڪيائين ۽ ان تي سامان به رکيائين (منزل تي پهچي) هڪ شخص کي ٻه دينار امانت طور ڏنائين ته ڪوفي ۾ ان جي مالڪ کي پهچائي ڇو ته سامان بابت ان کان اجازت ورتل ڪونه هئي ۽ نه وري پاڙو ڳالهائڻ وقت سامان ۾ داخل هو.

حسن بن محبوب بجلي ڪوفي (الزراڌ)

سندس پڙڏاڏي جو نالو وهب هو. هو جرير بن عبدالله بجلي صحابيءَ جو غلام هو. هي زره ٺاهڻ جو ڪاريگر هو (وهب) حضرت امير جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ته جرير کان خلاصي ڏياري وڃي ۽ هڪ روايت آهي ته کين آزاد ڪيو ويو هو ته جيئن حضرت امير جي خدمت ۾ رهي.

معیار سالکان طریقت

محمد بن ابي نصر جو بيان آهي ته حضرت امام رضا عليه السلام جن کي عرض ڪيم ته حسن بن محبوب اوهان کان اسان کي ڪتاب پهچايو هو، چيائين ته نڪ. لا تقبل الزراد بل قل السراد ان الله تعالى يقول وقدر في السرد. پر کيس زراد نه سڏيو بلڪ کيس سراد سڏيو، ڇو ته الله تعالى قرآن شريف ۾ فرمايو آهي ته وقدر في السرد يعني اندازي سان زره ۾ ڪڙيون ملائ زراد ۽ سراد جي معنيٰ هڪ ئي آهي يعني زره ٺاهيندڙ. حسن جي عمر 75 سال هئي. سن 224ھ ۾ فوت ٿي ويو.

عبدالله بن جندب بصري

هيءُ حضرت امام موسيٰ ۽ امام رضا عليهما السلام جن جي راوين مان هو. امام عليه السلام سندس حق ۾ فرمايو آهي ته: ”اني راض عنك واللّٰه و رسوله صلي الله عليه وسلم“ (مان توکان راضي آهيان ۽ الله ۽ ان جو رسول صلي الله عليه وسلم به.)

عبدالله بن مغيره ابو محمد بجلي عقيلي ڪوفي

هيءُ دراصل واقفي مذهب رکندڙ هو. بيان ٿو ڪري ته حج پورو ڪرڻ کان پوءِ جڏهن ملتزم ڏانهن وڃي اتي الله تعالى کان پنهنجي هدايت لاءِ دعا گهريم ته پوءِ منهنجي دل ۾ اها تمنا پيدا ٿي ته حضرت امام رضا عليه السلام جن جي خدمت جو شرف حاصل ڪريان ۽ آخر حضرت جن جي خانہ مبارڪ جي در تي پهچي بيهي رهيس ته اندران حضرت جن جي ندا پڌم فرمايائون ته اي عبدالله بن مغيره! ڪيئن آيو آهين ۽ وري پاڻ فرمايائون ته الله تعالى توکي قبول ڪيو آهي ۽ دين جي هدايت جي حصول لاءِ حڪم فرمايو آهي.

زڪريا بن آدم بن عبدالله بن سعد اشعري قمي

هيءُ حضرت امام رضا عليه السلام جن وٽ ڏاڍو مڪرم هو. هڪ ڏينهن عرض ڪيائين ته ارادو اٿم ته پنهنجي مائٽن کان پاڻ کي پري رکان ڇو ته هو مون سان بدسلوڪي سان هلن ٿا. فرمايائين ته الله تعالى توکي پنهنجن مائٽن جي بدسلوڪي کان بچائي رکندو. اهڙي طرح اهل بغداد هڪ شخص جي ذريعي حضرت امام رضا عليه السلام کي عرض رکيو ته دين جي مسائل معلوم ڪرڻ لاءِ هر وقت اوهان جي خدمت ۾ حاضر ٿيڻ نٿو ٿي سگهي. انهيءَ ڪري ڪو اڀاءُ ڪيو وڃي، فرمايائون ته دين ۽ دنيا جي مسائل حل ڪرڻ لاءِ زڪريا بن آدم قمي مقرر آهي (ڪائٽس فائڊو حاصل ڪريو). کيس عظيم سعادت هيءُ حاصل آهي ته هڪ سال حضرت امام عليه السلام سان حج ۾ مدينه کان مڪه تائين رفيق رهيو.

محمد بن عبدالله بن جعفر بن حسين

بن جامع بن مالڪ حميري قمي. سندس ڪنيت ابو جعفر هئي. صاحب الامر جو ڪاتب هو. حضرت جن کان جيڪي شريعت جا سوال پڇيا ويندا هئا، انهن جا جواب هيءُ لکندو هو ۽ دستخط حضرت جن ڪندا هئا.

کيس ٽي ڀائر هئا، جعفر حسين ۽ احمد بربڪ ۽ اهي سڀئي حضرت امام عليه السلام جا آزاد ڪيل غلام هئا.

محمد بن احمد بن الجنيد ابو علي ڪاتب الاسڪافي

شيخ نجاشي چوي ٿو ته مون پنهنجن ڪن بزرگن کان ٻڌو آهي ته کيس وقت جي حاڪم طرفان مال ۽ تلوار ملندو هو، ان ڏس ۾ پنهنجي ٻانهيءَ کي وصيت ڪئي هئائين، آخرڪار اهو مال ۽ اها تلوار ضايع ٿي وئي.

محمد بن احمد بن عبدالله بن قضاة بن صفوان بن مهران الجمال اسدي

اماميه فرقو جو شيخ هو. موصل جي قاضيءَ سان مناظري سبب، موصل جي واليءَ وٽ جو آل حمدان جي سلاطين مان هو، ڪافي قدر ۽ منزلت حاصل ڪئي هئائين. چيو وڃي ٿو ته محمد بن احمد سندس مباحلو پڙهيو. هن پنهنجي حيثيت ۽ مباحله ۾ فوقيت کي قائم رکڻ لاءِ سخت مناظرو ڪيو جنهن سبب عناد جي صورت پيدا ٿي پئي. مباحله کان پوءِ چيائين منهنجي هٿ سان محمد بن احمد پنهنجو هٿ ملائي (هٿ ملائڻ بعد) سندس هٿ سڄي ڪارو ٿي ويو ۽ کيس بخار ٿي پيو ۽ ٻئي ڏينهن انهيءَ ئي حال ۾ ساھ ڏنائين.

عثمان بن سعيد عمري اسدي

هيءُ عمر بن مريث صيرفي ڪوفي جي اولاد مان هو ۽ امام ابي جعفر محمد بن علي هادي عليه السلام جن جي اصحاب مان هو. يارهن سالن جو هو ته امام صاحب جن جي خدمت ۾ آيو. سندس پرورش به پاڻ ڪيائون. آخر حضرت امام حسن عسڪري جن جي وڪالت جي شرف سان فائز ٿيو. پهريون سفر هو جو حضرت عسڪري جن کيس وڪالت جي سلسلي ۾ صاحب الامر مقرر ٺهرايو. فرمايائون ته صاحب الامر جي وڪالت کان پوءِ پيءُ جي وڪالت سندس پٽ ابو جعفر جي حوالي ڪئي وڃي.

ابوسري منظور بن عمار پوشنجي

گزيده ۾ لکيل آهي ته شروعاتي زماني ۾ هن هڪ ڪاغذ جو ٽڪرو لٽو ۽ ان کي رکڻ لاءِ کيس ڪا مناسب جڳهه نظر ڪونه آئي ۽ پوءِ انهيءَ ڪاغذ کي ڳهي ڇڏيائين. پوءِ ان جي برڪت سبب مٿس علم جا دروازا کوليا ويا.

فوت ٿيڻ کان پوءِ ڪائنس پڇيو ويو ڪهڙي ڳالهه سبب توکي نجات حاصل ٿي ته چيائين ته صلوة ۽ حب علي بن ابي طالب عليه السلام سبب نجات حاصل ٿي. نفحات جي طبقه اوليٰ ۾ کيس اهل مرو ۽ اهل باورد چيو ويو آهي. بعض کيس پوشڪند لکن ٿا ۽ بصره جو هو ۽ حڪماء مشائخ مان هو.

معيار چوٽون چوٽين صدي هجري جو ذڪر

شیخ ابوعلی حسین محمد الاکار

هيءُ شيخ ابو عبدالله خفيف جي احباب مان هو ۽ شيخ ابواسحاق گاذروني جو مرشد هو. مذکور آهي ته: شيخ حسين اڪار جڏهن گاذرون ۾ پهتو ته مشائخ صاحبان اڳيئي اتي گڏ ٿيل هئا. شيخ حسين جي پهچڻ کان پوءِ هڪ چوڪرو انهيءَ مجلس ۾ آيو ته انهن شيخ حسين کي ٻڌايو ته هيءُ قرآن مجيد ڏاڍو سهڻو پڙهندو آهي. انهيءَ چوڪري کي چيو ويو ته قرآن شريف پڙه. هن پڙهيو ۽ شيخ وجد ۾ اچي ويو جڏهن فارغ ٿيو ته مشائخ کان گهر ڪندي چيائين ته هن چوڪري کي شيراز پهچايو. پوءِ هو اتي پهتو ۽ شيخ جي صحبت ۾ رهيو. سال 300ھ ۾ فوت ٿي ويو ۽ سندس قبر شيخ ابو عبدالله خفيف جي روضي جي ڀر ۾ آهي.

طلحہ بن محمد صباح نبلي

هيءُ ابو عثمان حيري جي اڪابر ساٿين مان هو. سال 302ھ ۾ فوت ٿي ويو.

يوسف بن حسين رازي

سندس ڪنيت ابويعقوب هئي. شيخ ري ۽ جبال سندس زماني ۾ هئا ۽ ذوالنون مصريءَ جو مريد هو. ابوتراب نخشي، يحييٰ معاذ رازي ۽ نظير کي سندس صحبت حاصل هئي ۽ ابوسعيد خراز جو رفيق هو. کيس جنيد سان ڪافي خط و ڪتابت هوندي هئي. امام هو پر هن طائفه کي سندن طريقي جي ڪري مٿن ملامت ڪئي ويندي هئي. پنهنجي وفات جي وقت چيائين ته الهي! خلق کي تنهنجي سڃاڻ ڪرائڻ ۾ ڪافي جهڊ ڪير ۽ جيڪو ٿي سگهيو ته پاڻ به عمل ڪير. منهنجا مالڪ! هاڻي منهنجي ڪوتاهين کي به معاف ڪج ۽ انهن کي به بخش پوءِ گذاري ويو. سندس وفات جو سال 303ھ آهي.

خواب ۾ کانئس پڇيو ويو توسان ڪهڙو ورتاءُ ٿيو. چيائين ته الله سبحانه و تعاليٰ مون کي فرمايو ته اهي الفاظ وري چؤ. پوءِ مون ٻيهر چيا. پوءِ فرمايائين ته توکي انهيءَ ڪري بخشي ڇڏير.

ابوالعباس سريچ

سندس نالو احمد بن عمران بن سريچ هو. سندس بزرگي جي نسبت، مير شافعي ڪهين سان بيان ڪئي پئي وڃي. عراق جو فقيه هو. بغداد ۾ حضرت جنيد سان مجلس ڪندو هو ۽ ان جو صحبتي هو ۽ جڏهن وعظ ڪندو هو ته ماڻهن ۾ خوشي ۽ جذبو پيدا ٿيندو هو ۽ چوندو هو ته هن گفتگو جي میناج ۽ برکت جو سبب حضرت جنيد جون مجلسون آهن. شيخ ابو عبدالله

معيار سالڪان طريقت

خفيف فرمائي ٿو ته ابن سريچ جي شيراز ۾ اچڻ کان اڳ عالم سڳورا صوفين کي جاهل تصور ڪندا هئا. جڏهن ابن سريچ شيراز ۾ آيو ۽ صوفين جو مرتبو ۽ مقام بيان ڪيائين. پوءِ اهو شان ٻڌي انهيءَ جي وقت جي علماءِ ڪرام صوفين جي مقام کي سڃاتو. سال 305ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ابوبڪر بن عيسيٰ مطوعي

ابهري. ابوبڪر طاهر جي زماني ۾ هو ۽ ان کان بزرگ تر هو. سال 305ھ ۾ فوت ٿي ويو.

شيخ ابوالقاسم بشر ياسين

پنهنجي وقت جي اڪابرين مشائخ مان هو. شيخ ابوسعيد چوي ٿو ته مان ننڍو ٻار هئس ته مون کي منهنجو پيءُ نماز تي گڏ وٺي ويندو هو. رستي ۾ پير ابوالقاسم ملندو هو. هڪ دفعي منهنجي پيءُ کان پڇيائين ته اي ابوالخير هيءُ ٻار ڪير آهي؟ ته مان نه پيو سمجهي سگهان ته هن جهان کان وڃڻ بعد اها خالي جاءِ ڪا پُر ٿيندي. مگر هاڻي پڪ ٿير ته هيءُ اوهان جو فرزند اها سعادت حاصل ڪندو. پوءِ چيائين ته نماز کان فارغ ٿي مون وٽ اچجو. پوءِ جڏهن مان وٽس ويس ته هو هڪ مٿانهين طاق وٽ ويٺو هو ۽ منهنجي پيءُ کي چيائين ته ابوسعيد کي ڪلهي تي چاڙهه ته هو مٿي طاق تي رکيل ٽڪي لاهي کڻي اچي. پوءِ ائين ڪيوسون. ٽڪي لائي سون، ٽڪي گرم هئي. منهنجي هٿ کي ٽڪي جي گرمي محسوس پئي ٿئي. پوءِ انهيءَ ٽڪيءَ کي ٻه ٽڪرا ڪيائين ۽ ان جو هڪڙو ٽڪرو پاڻ کائين ۽ هڪڙو ٽڪرو مون کي کائڻ لاءِ ڏنائين. منهنجي پيءُ چيو ته ڇا منهنجو نصيب ان ۾ ڪونه آهي؟ چيائين ته اي ابوالقاسم تيهه سالن کان وٺي اها ٽڪي طاق تي رکيل آهي ۽ وعدو ورتل هو ته هيءُ ٽڪي ان کي عطا ڪئي ويندي، جنهن جو هٿ ان سان گرم ٿئي. هاڻي اها بشارت توتي پوري ٿي. هي سال 308ھ ۾ فوت ٿي ويو.

حسين بن منصور حلاج

سندس ڪنيت ابوالمغيث هئي. عمرو بن عثمان المڪي صوفي جو مريد هو ۽ جنيد بغداد جي صحبت جو فيض حاصل ڪيو هئائين. اڪثر مشائخ سندس بزرگيءَ جو انڪار ڪندا آهن. ليڪن چند شخص مثلاً ابن عطاء، عبدالله خفيف، شبلي، ابوالقاسم نصيرآبادي ۽ ابوالعباس سريچ سندس قتل کي رضا نه ٿا ڄاڻن. شيخ ابوالقاسم ڪزه ڪاني (گرگاني) شيخ ابوعلی فارمدي، امام يوسف همداني ابوالقاسم بشري هن سلسلي ۾ توقف اختيار ڪيو آهي. ٻئي طرف ڪي حضرات کيس حلولين مان شمار ڪن ٿا. ٻين جو چوڻ آهي ته پاڻ بي ڪاهستي هو. چون ٿا ته عمرو بن عثمان هڪ ڪتاب تصنيف ڪيو هو. ان کي گجهي طور حاصل ڪري. آشڪار ڪيو هئائين ان ڪتاب ۾ باريڪ ڳالهون هيون. تنهن ڪري فتنو ۽ فساد پيدا ٿيو. پوءِ هن حلاج جي حق ۾ بدعا ڪئي. جنهن جو اثر ظاهر ٿيو ۽ هو قتل ٿيو.

سندس شهادت باب الطاق وٽ بغداد ۾ سنه 309ھ تاريخ 24 ذيقعد بروز سومر ٿي. سندس شاگرد نالي⁽¹⁾..... هو ان کي به قتل ڪيو ويو هو ته اهڙي طرح سندس ٻئي شاگرد نالي ابوالحسين کي به قتل ڪيو ويو هو.

عبدالملڪ اسڪاف

هيءُ حلاج جو مريد هو. سندس عمر هڪ سؤ ويهه (120) سال هئي. بلخ شهر ۾ شريف حمزه عقيلي سان گڏ هو.

شيخ الاسلام انصاري جو بيان آهي ته هو ۽ منهنجو پيءُ، پير فارسي، ابوالحسين طبري ۽ ابوالقاسم حنانه سڀئي شريف حمزه عقيلي وٽ گڏ هوندا هئاسون.

عبدالملڪ اسڪاف جو چوڻ آهي ته: هڪ دفعي حلاج کان پڇيم ته اي شيخ عارف ڇا آهي؟ چيائين ته اها خبر توکي اڱاري ڏينهن پوندي. پوءِ ذي القعد جي مهيني ۾ سال ٿي سؤ نو هجريءَ ۾ کيس باب الطاق تي نيو ويو ۽ سندس هٿ ۽ پير ڪاٽيا ويا ۽ سندس اکيون ڪڍيون ويون ۽ اونڌو ڦاسيءَ تي لٽڪائي ماريو ويو ۽ پوءِ کيس ساڙيو ويو ۽ اها رک درياءَ ۾ اڇلائي وئي.

فارس بن عيسيٰ بغدادِي

حلاج جو صحبت يافتہ هو. کيس ان کان خلافت به مليل هئي. سندس ڪنيت ابوالقاسم هئي، خراسان کان آيو هو ۽ اتان سمرقند هليو ويو. وفات تائين اتي ئي رهيو. شيخ ابوالقاسم حڪيم سمرقندي ۽ شيخ علم الهدِي ابومنصور ماتريدي جو همعصر هو. ابومنصور جي وفات سال 335ھ ۾ ٿي ۽ ٽي شخص به ان سان هئا، جن جو موت به ان کان جدا ٿيو. فارس مقبول ترين هو. سندس ملفوظات تصنيفات ۾ آندا ويا آهن.

فارس جو بيان آهي ته حلاج کان پڇيم ته مريد ڇا آهي؟ چيائين ته: ”هو الرامي باول قصده الي الله فلا يعرج حتي يصل“ يعني: مريد اهو آهي جنهن جو منزل مقصود الله جو قرب حاصل ڪرڻ هجي پر جيڪڏهن ان درجي تائين نٿو رسي سگهي ته پوءِ نه ڪنهن جي دستگيري وٺي ۽ نه وري ڪنهن ڏانهن متوجه ٿئي.

ابراهيم بن فاتڪ

کيس احمد بن فاتڪ سڏيو ويندو هو. سندس ڪنيت ابوالفاتڪ هئي، جنيد ۽ نوري جي احباب مان هو. حلاج جو مريد هو.

(1) اصل متن ۾ نالي جي جڳهه تي ڪجهه به لکيل نه آهي

معيار سالڪان طريقت

سندس بيان آهي ته جنهن رات حلاج کي ڦاسي تي چاڙهيو ويو هو ته انهيءَ رات الله سبحانه و تعاليٰ کي خواب ۾ ڏٺم. عرض ڪير ته اي منهنجا مالڪ! هي حسين سان ڇا ڪئي. فرمائين ته: سر خود مٿس آشڪار ڪير. جيڪو خلق کي ٻڌائيندو رهندو هو، اهو کيس ڏٺم. خلق کي خود آرائي پاڻ ٻڌائيندو هو.

احمد بن حسين بن منصور حلاج

هيءُ پنهنجي پيءُ جو مريد هو. عبدالله باڪويه سندس همعصر هو.

ابوالخير حمصي

وقت جي نامور مشائخ مان هو، ڪيترا دفعا بيان لٽاڙيندي توڪل ڪندي، پيادل ڪعبه الله جي زيارت لاءِ مڪه پهتو. سال 310ھ کان پوءِ فوت ٿيو.

ابوبڪر بن شفيق

طرطوس جي مشائخ مان هڪ ڳالهه ٿو ڪري ته مون ابوالخير کان حڪايت ٻڌي، ليڪن منهنجي دل يقين نه ڪيو. پڇيم ته اها حڪايت ڪهڙي آهي. چيائين عيسيٰ بن مريم بابت مشائخ مان هڪ ٻڌايو ته من مثل قول ابوالخير محمد بن حامد کان ٻڌم ته: ”وقد ذكر قول النبي صلي الله عليه وسلم كيف اخاف علي امتي انا اولهم و عيسيٰ آخرهم صلوة الله عليهما. فقال ابن حامد ان عيسيٰ عليه السلام ينزل ثلاث مرات يظهر في اول مرة علي الاولياء و في الثانية علي الصلحاء و في الثالثة ينزل بيت المقدس فيراه الخلق العام.“

ترجمو: نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جو فرمان ڏنو ڪيائين ته آءٌ پنهنجي امت تي خوف ڪيئن ڪريان، جنهن جو پهريون شخص آءٌ آهيان ۽ ان جي آخر ۾ عيسيٰ عليه السلام آهي. ابن حامد چيو ته عيسيٰ عليه السلام ٽي دفعا دنيا تي لهندو پهريون دفعو اولياء ڪرام تي ظاهر ٿيندو ۽ ٻيو دفعو صالحن تي ٿيندو، ۽ ٽيون دفعو بيت المقدس ۾ لهندو. پوءِ کيس عام خلق ڏسندي.

حسن اطروش

بن علي بن حسن بن علي بن عمر الاشرف بن امام زين العابدين عليه السلام سال 301ھ تي سو هڪ ۾ ديلمان ۾ خروج ڪيائين ۽ طبرستان کان حوزه اڪثر ايندو رهندو هو. فقه زيبه جون تصنيفات ڪيون هئائين ۽ گيلان جي سيني ماڻهن کي زيبه بڻائي ڇڏيو هئائين. 311ھ ۾ وفات ڪيائين.

علي مرعش

بن عبدالله بن محمد الملقب بالسليق بن الحسن بن الحسين الاصغر بن امام زين العابدين عليه السلام سندس اولاد چئن فرقن ۾ ورهائجي وئي:

- (1) سادات مازندران: هنن کي سلطنت به حاصل ٿي هئي.
- (2) سادات شوشتر: سادات شوشتر انهن جي پوئين مان مير شمس الدين اسدالله معروف شاه مير ۽ مير سيد شريف هو.
- (3) مرعشيه اصفهان: هيءُ متاخرين ۾ افضل شمار ڪيو ويندو هو. انهن مان خليفه اسدالله بزمان صفويه مشهد جو متولي هو.
- (4) مرعشيه قزوین: صفويه جي وقت ۾ سندن پوٽن مان آستانه شاهزاده حسين متولي ٿيو. بعض جو قزوین سان لاڳاپو هو. جن مان مير علاؤالملڪ مرعشي به هو.

ابوجعفر بن احمد

بن حمدان بن علي سنان، هيءُ ابوعثمان جو صحبت يافته هو. ابوحنيفه کي ڏٺو هئائين. سال 311ھ ۾ فوت ٿي ويو.

نڪتو: چيائين ته ”تڪبر المطيعين علي العصاة بطاعتهم شر من معاصيهم واضر عليهم“ يعني: فرمانبردارن جو پنهنجي فرمانبرداريءَ سان گنهگارن جي نافرمانين تي فخر ڪرڻ، اها ڳالهه سڀ کان وڌيڪ خراب ۽ هاجيڪار آهي.

نڪتو: ”جمال الرجل في حسن مقاله وكماله في صدق فعالة“ يعني: ماڻهو جو جمال سندس سهڻي ڳالهائين ۾ ۽ سندس ڪمال سندس عملن جي سچائيءَ ۾ آهي.

ابوالعباس بن عطا

بن محمد سهل بن عطاء الاذمي. جنيد جو مريد هو. ابراهيم مارستاني جو شاگرد هو. کيس ابوسعيد خراز بزرگ تصور ڪندو هو ۽ دوست رکندو هو. علاج سان تعلق هئڻ سبب کيس قتل ڪيو ويو.

”سئل ابن عطا ما افضل الطاعات قال ملاحظة الحق علي دوام اوقات“ يعني: ابن عطا کان پڇيو ويو ته افضل اطاعت ڪهڙي آهي چيائين ته هر وقت حق جو ملاحظو ڪرڻ. ۽ هيءُ به چيائين ته: ”الادب الوقوف مع المستحسنيات فليل له وما“ معنيٰ ذالڪ فقال ان تعامل الله بادب سزا وعلانية فاذا كنت كذا لك كنت اديباً و ان كنت اعجمياً. ترجمو: چيائين ته ادب سڀني پلائين تي قائم رهڻ آهي. چيو ويو ته ان جي معنيٰ ڇا آهي؟ جواب ڏنائين ته ظاهر ۽ ڳجهه ۾ الله تعاليٰ سان ادب وارو معاملو ڪرين. جڏهن تون ائين ڪندين ته تون باادب شخص ليڪيو ويندين، جيتوڻيڪ تون غير عربي هجين.

سال 309ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ابومحمد جريري

سندس نالو احمد بن محمد حصين يا حسين بن محمد يا عبدالله بن يحيي هو. جنيد جي اڪابر احباب مان هو، جنيد کان پوءِ سندس جانشين ٿيو. قرامطه واري جنگ ۾ اڄ جي وگهي فوت ٿي ويو. سندس وفات جو سال 317ھ آهي.

معيار سالڪان طريقت

هڪ درويش جو بيان آهي ته ابو محمد جريري کي نهايت خسته حالت ۾ ڏٺو. سندس حالت ڏاڍي خراب هئي. چير يا شيخ دعا ڪر ته اها مصيبت رفع ٿي وڃي. چيائين ته دعا ڪيم ته جواب آيو ته مان اهو ڪندس جيڪو مان چاهيان ٿو. درويش چوي ٿو ته کيس مان بار بار اهوئي چوڻ لڳس ته مون کي فرمايائين ته اي برادر! هيءُ دعا جو وقت ڪونه آهي. هيءُ وقت رضا ۽ تسليم جو آهي، مصيبت جي نزول کان اڳ دعا هوندي آهي. جڏهن مصيبت اچي ته رضا ٿي ويندي آهي.

حسن بن قاسم

بن حسن بن عبدالرحمن الشجري بن قاسم بن حسن بن زيد بن امام حسن عليه السلام. سال 304 هـ ۾ گيلان ۽ مازندران جو فرمانروا ٿيو. سندس لقب ”داعي الي الحق صغير“ هو. سنه 316 هـ ۾ فوت ٿي ويو.

محمد بن فضل بلخي

سندس ڪنيت ابو عبدالله هئي. سندس مذهب سبب متعصب مائهن کيس بي گناه بلخ کان ٻاهر هڪالي ڇڏيو. پوءِ شهر فرا ۾ پهتو ۽ ڪينڊڙن تي ملامت ڪيائين. شيخ الاسلام انصاري جو بيان آهي ته ان کان پوءِ بلخ کان ڪوبه صوفي سمرقند اچڻ لاءِ آماده نه ٿيو. کيس اتان جو قاضي مقرر ڪيو ويو. ان کان پوءِ حج جي اراده سان اتان نڪتو ۽ نيشاپور ۾ پهتو ۽ اتي کيس وعظ ڪرڻ لاءِ چيو ويو. پوءِ ڪرسي تي ويٺو ۽ چيائين ته الله اکبر ولذكر الله اکبر ورضوان من الله اکبر ۽ ڪرسي کان هيٺ لهي آيو. آخر ۾ سمرقند موٽي ويو ۽ اتي ئي گذاري ويو.

مذڪور آهي ته ابو عثمان حيري ڏانهن لکيائين ته شقاوت (بدبختي) جي علامت ڪهڙي آهي، چيائين ته ٽي شيون آهن: 1- ”اها آهي ته کيس علم هجي ۽ عمل جي توفيق نه هجي. 2- ٻيو اخلاص کان محروم هجي ۽ 3- ٽيون اولياءُ الله جي صحبت جي برڪت کان بي بهره هجي. ابو عثمان چيو ته محمد بن الفضل مائهن تي تنقيد ڪندڙ آهي. اهو به چيائين ته عجب ٿو لڳي ته ڪو ماڻهو بيابان ۽ واديون لتاڙيندي، عبور ڪري پنهنجي گهر تائين پهچي ٿو ۽ لنگهندي اتي آثار انبياءِ ڏسي ٿو، مگر نفس ۽ خواهشات جي واديءَ کي عبور نه ٿو ڪري سگهي ته جيئن پنهنجي دل تائين پهچي ۽ پروردگار جا آثار خود ڏسي سگهي. سندس وفات جو سال 319 هـ آهي.

محفوظ بن محمود نيشاپوري

هيءُ ابو عثمان حيري جو صحبت يافتہ هو. ابو حفص جي احباب مان هو. ابو حفص جي پاسي ۾ ئي دفن ٿيو. سندس وفات جو سال 314 هـ هو.

بکیر دراج

هي ابوالحسن دراج جو ڀاءُ هو. بغداد ۾ رهندو هو ۽ سندس ڀاءُ ابوالحسن کائنس وڌيڪ فاضل، زاهد ۽ بزرگ هو. سندس چوڻ آهي ته جڏهن کان وٺي مان هن راه (دين) ۾ قدم رکيو آهي، منهنجي مٺ ۾ ڪڏهن به فاسد خيالات ڪونه آيا آهن.

ابوعمر و دمشقي

ابوعبدالله جلا ۽ ذوالنون جي احباب جو صحبتي هو. سال 320ھ ۾ فوت ٿي ويو.

وليد بن عبدالله سقاء

سندس ڪنيت ابواسحاق هئي ۽ ذوالنون جي احباب جو صحبت يافتہ هو. سال 320ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ابوبڪر واسطي

سندس نالو محمد بن موسيٰ هو. پر ابن فرغاني جي نالي سان مشهور هو، ٿوري ۽ جنيد جي اولين ساٿين مان هو ۽ قوم جي مشائخ علماء مان هو. هن تصوف جي اصول بابت جيڪي نڪتا بيان ڪيا، ٻئي ڪنهن به اهڙا بيان ڪونه ڪيا آهن. اصول ۽ ظاهري علمن جو عالم به هو. کيس هڪ استاد ۽ شاگرد به هو. سندس استاد حضرت جنيد هو ۽ شاگرد ابوالعباس سياري هو. مرو شهر ۾ سال 330ھ ۾ فوت ٿي ويو. سندس تربت به اتي آهي.

ابوالحسن دراج

هيءُ بغداد جو هو. ابراهيم خواص جو شاگرد هو. ابوعمران مزين ۽ شيخ ابوعمر و دمشقي جو صحبت يافتہ هو. سال 320ھ ۾ سماع ٻڌندي فوت ٿي ويو.

ابوالحسن وراق

سندس نالو محمد بن سعد هو. نيشاپور جي اولين مشائخ مان هو ۽ عثمان حيري جي احباب مان هو. سال 320ھ کان اڳ فوت ٿي ويو.

عبدالله بن محمد خراز

سندس ڪنيت ابومحمد هئي، ڪيترائي سال مڪه جي مجاورت ڪئي هئائين ۽ ابوعمران ڪبير جو صحبت يافتہ هو. ابوحفص کي ڏٺو هئائين ۽ بايزيد جا احباب کيس بزرگ تصور ڪندا هئا. چيائين ته: ”الجوع طعام الزاهدين والذكر طعام العارفين“ يعني: بُڪ زاهدن جو کاڌو آهي ۽ ذڪر عارفين جو طعام آهي.

معيار سالڪان طريقت

يوسف بن الحسين جو بيان آهي ته عبدالله جو مٽ مون ڪونه ڏٺو ۽ نه وري هُن پنهنجو مٽ ڏٺو. سال 320ھ کان اڳ فوت ٿي ويو.

فتوت ۾ هڪ ڀيرو جو بيان آهي ته هڪ دفعي ويهن ماڻهن جي جماعت سان گڏ حج جي نيت سان ري شهر کان ٻاهر روانو ٿيو ۽ جڏهن هڪ اهڙي منزل تي پهتو جو باقي مڪه پاڪ پهچڻ ۾ يارهن منزلون هيون ته سنگت کي چيائين ته: استودعكم الله (اوهان کي هاڻي الله جي حوالي ٿو ڪريان) چيو ويو. اي سائين ڪيڏانهن ٿا وڃو: هاڻي مڪه مڪرمه ته اوهان جي آڏو آهي، چيائين ته ري شهر کان هيستائين اوهان سان گڏجي ان ڪري آيس ته اوهان جي دل جيئن خوش ٿئي، مون حج جي نيت ڪونه ڪئي هئي. اوهان جي خوشي خاطر هت آيس، هاڻي وري موٽي ري وڃان ٿو ته جيئن اتان حج جي نيت ڪري وري اچان ۽ حج جي موسم ۾ اڃان پنج مهينا پيا آهن. ان شاء الله تبارڪ و تعاليٰ اوهان سان اچي ملندس.

ابو علي رودباري

سندس نالو احمد بن محمد بن ابوالقاسم بن منصور هو. وزراء جي اولاد مان هو ۽ سندس نسبت ڪسري سان ملي ٿي. هيءُ حديث جو حافظ، عالم، فقيه، امام ۽ قوم جو سردار پڻ هو. ابو عبدالله رودباري چوي ٿو ته ابو علي ڪاتب کي ”سيدنا“ ڪري سڏيندا هئا. سندس چوڻ آهي ته اهو شريعت کان طريقت ۾ ۽ حقيقت کان شريعت ۾ آيو ۽ بغداد ۾ جنيد، نوري ۽ ابو حمزه (حسن) مسوحي جو صحبتي هو. شام ۾ ابو عبدالله کان فيض يافتو هو. اصل بغداد جو هو پر مصر ۾ مقيم رهيو ۽ مصر جا مشائخ ۽ صوفي کيس ”پير ابو علي مشتولي“ سڏيندا هئا. سن 321ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ابوبڪر ڪتاني

سندس نالو محمد علي بن جعفر بغدادی هو. کيس چراغ حرم سڏيندا هئا ۽ جنيد جي احباب مان هو. سال 322ھ ۾ فوت ٿي ويو.

شيخ محمد بن اسماعيل خيرالنساج

هيءُ اصل سامره جو هو ۽ بغداد ۾ رهائش اختيار ڪيائين سري سقطي جو مريد هو ۽ جنيد جو همعصر هو. نوري، ابن عطا ۽ جريري جو مرشد هو. ابراهيم خواص ۽ شبلي ٻئي سندس اڳيان توبه تائب ٿيا هئا. ادب سبب شبلي کي حضرت جنيد ڏانهن موڪليو هئائين. بعمر صدو بيست سال در گذشت 322ھ.

نقل ڪيو ويو آهي ته جعفر خلدي چيو ته خير النساج کان پڇيم ته اهو نالو توتي ڪيئن پيو؟ ٻڌايائين ته مان الله تعاليٰ سان عهد ڪيو هو ته مان تازو چوهارو وغيره ڪونه ڪائيندس. پوءِ مون هڪ ڏينهن (عهد ٽوڙيو) ۽ تازو چوهارو کاڌم. اوچتو هڪ شخص مون کي ڏٺو چيائين

تہ ”اي خير! آقا کان پڳل غلام آهين.“ ظاهري طور مون کي پڳل غلام پيو سمجھي، ڇو تہ منهنجي صورت ۽ لباس اهڙي قسم جو هو. پوءِ تہ ماڻهو مڙي آيا ۽ چيائون تہ تنهنجو نالو خير آهي ۽ تون ڪنهن جو (پڳل) غلام آهين. حيران ٿي ويس ۽ پوءِ سمجھيم تہ مون کي انهيءَ عهد توڙڻ جي سزا ملي آهي، جيڪو الله سان ڪيو هئس. پوءِ مون کي (ڪپڙي) اٿڻ جي جڳھ تي وٺي ويو، جتي ٻيا غلام بہ ڪپڙو اُڻي رهيا هئا. مون کي بہ اتي ڪپڙي اُڻڻ جي آڏاڻي تي ويهاريائين. مون بہ اهڙي طرح ڪپڙو اُڻڻ شروع ڪيو، گويا اڳ ئي آءٌ بہ ڄاڻندو هئس. چئن مهينن کان پوءِ وضو ڪيم. پنهنجي مالڪ جي آڏو سجدي ۾ ڪري پيس ۽ توبہ ڪيم. ٻئي ڏينهن اصلي صورت ۾ آيس ۽ آزادي حاصل ڪيم. اهڙي طرح منهنجو نالو (نساج) اُڻندڙ پيو. ابوالحسن مالڪي بيان ٿو ڪري تہ نزع (موت) جي وقت خيرالنساج وٽ موجود هئس. مغرب جي نماز جو وقت ٿيو تہ هو بلڪل هوش ۾ اچي ويو ۽ پنهنجون اکيون پٽي پنهنجي گهرجي دروازي ڏانهن اشارو ڪري چيائين تہ قف! عافاك الله يعني: بيھ! معاف ڪري توکي الله. تون مون کي نماز پڙهڻ جي مهلت ڏي تہ مان نماز پڙهي وٺان، ڇو تہ جيئن توکي ساھ ڪڍڻ جو حڪم آهي. اهڙي طرح مون کي وقت تي نماز پڙهڻ جو حڪم آهي ۽ نماز پڙهڻ فرض آهي. پري ٿي تہ مان نماز ادا ڪريان پوءِ پاڻي گهرائي وضو ڪيائين ۽ نماز پڙهي سمهي پيو ۽ اکيون بند ڪيائين ۽ ساھ ڏنائين.

بنان بن محمد حمال

هيءُ اصل واسطي جو هو ۽ مصر ۾ رهائش اختيار ڪيائين. حضرت جنيد جو صحبت يافتہ هو ۽ ابوالحسن نوري جي استادن مان هو. سال 316ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ابومحمد مرتعش

سندس نالو عبدالله بن محمد هو. نيشاپوري هو. پوءِ بغداد جي شهر جي محلہ حيره ۾ مقيم ٿيو. ابوحفص جي احباب مان هو ۽ جنيد کي ڏٺو هئائين ۽ طريقت جو سلسلہ سلطان ابواسحاق گذروني سان هئس ۽ ان جو شيخ ابوبڪر خطيب ۽ ان جو محمد عبدالله بن محمد نيشاپوري سان ۽ ان جو شيخ ابوالقاسم خطيب ۽ ان جو شيخ ادين خليفہ بغدادي سان هو. ابومحمد مرتعش مسجد شونيزيه ۾ سال 328ھ ۾ گذاري ويو.

ابوعلي ثقيفي

سندس نالو محمد بن عبدالوهاب هو. ابوحفص حداد ۽ حمدون قصار کي ڏٺو هئائين. نيشاپور ۾ امام و مقتدا هو. علوم شرعي کي نظرانداز ڪري علم صوفيان ۾ مشغول ٿي ويو. ابوعثمان حيري کيس بزرگ تصور ڪندو هو. سندس وفات جو سال 328ھ آهي.

ابو یعقوب نهرجوري

سندس نالو اسحاق بن محمد هو، مشائخ علماء مان هو. جنید ۽ عمرو بن عثمان مکی جو صحبت یافتہ هو ۽ ابو یعقوب سوسي جو مرید هو. کيترائي سال مکہ ۾ مجاور ٿي رهيو ۽ اتي ئي گذاري ويو. سندس وفات جو سن 330ھ آهي. ”قال الدنيا بحر والآخرة ساحل المركب التقوي والناس علي سفر.“ چيائين ته دنيا سمنڊ آهي ۽ آخره ڪنارو آهي پيڙي تقوي آهي ۽ انسان سفر ۾ آهي.

ابوبڪر عبدالله

بن طاهر بن حارث طائي ابھري، جبل جي اڪابرین مشائخ مان هو ۽ شبلي جو همعصر هو. ابويوسف بن الحسين جو صحبت یافتہ هو مظفر ڪرمانشاهي جو رفيق هو. سال 330ھ ۾ وفات ڪري ويو.

ابوالحسن صايع دينوري

سندس نالو علي بن محمد سهل هو. دينور جي اڪابر مشائخ مان هو ۽ مصر هليو ويو ۽ اتي ئي وفات ڪيائين. شيخ ابوالحسن قرافي، دقي ۽ ابو عثمان مغربي جو مرشد هو. سال 330ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ابوعبدالله خفيف شيرازي

سندس نالو محمد بن خفيف بن اسڪفشاذ الضبي هو. شيراز جو رهواسي هو ۽ سندس والده نيشاپوري هئي. کيس شيخ الاسلام سڏيندا هئا. شيخ ابوطالب خزرج بغدادی، جو مرید هو. روم کي ڏنو هئائين ۽ ڪتاني، يوسف بن الحسين مالڪي ابوالحسين مزین ابوالحسين دراج، طاهر مقدسي، ابو عمرو دمشقي ۽ ٻين ڪيترن جو پڻ صحبت یافتہ هو. شافعي مذهب رکندڙ هو. ابتداء ۾ هڪ رکعت ۾ ڏهه هزار دفعا ”قل هو الله احد“ پڙهيائين ۽ فرض نماز کانسواءِ هڪ هزار رکعتون پڙهندو هو. ويهه سال تات جو ڪپڙو پاتائين ۽ هر هفتي ۾ ست داڻا ڏاک ڪائڻ تي افطار ڪندو هو. انهيءَ ڪري سندس لقب ”خفيف“ پيو. جنهن سال دنيا مان رحلت ڪري ويو، انهيءَ سال چاليهه ڇلا ڪڍيا هئائين. بادشاهه زاده هئڻ سبب چار سو عورتن سان نڪاح ڪيو هئائين. ڪمال تي پهچڻ سبب ماڻهو کيس پنهنجون ڌيئرون خوشي سان نڪاح ۾ ڏيندا هئا. دخول کان اڳ کين طلاق ڏيئي ڇڏيندو هو. چاليهه عورتون سندس خادم فراش هونديون هيون. انهن سڀني زالن ۾ صرف هڪ زال جيڪا وزير جي ڌيءَ هئي، کيس چاليهه سال پنهنجي نڪاح ۾ رکيو هئائين. انهن سڀني کان پڇيو ويو ته خلوت ۾ شيخ جو ڪهڙو حال هوندو هو؟ چيائون ته اسان کي خبر ڪانه آهي، آخر سڀني زالن گڏجي ائين چيو وزير جي ڌيءَ کي خبر هوندي، ڇو ته اها چاليهه سال سندس نڪاح ۾ رهي آهي. ان کان پڇيو ويو ته

شيخ جو ڪهڙو حال آهي؟ چيائين ته پهريائين جڏهن خلوت ۾ آيو ۽ ٿورو مون کي ڏنائين ۽ طعام جيڪو مان تيار ڪيو هو نه کاڌائين ۽ منهنجو هٿ وٺي چڪي پنهنجي پيٽ تي گهميائين. ڏنر ته سندس سيني کان وٺي ناف تائين ان جي پيٽ تي پندرهن گنديون هيون. چيائين ته اهي سڀ ڪجهه منهنجي صبر جي قليل نعمت آهي. پوءِ مون کي تنهنجي حسين صورت ۽ اهڙي طعام سان دلچسپي ڪونه آهي. پوءِ بغير ڪاٺ جي اٿيو هليو ويو. سال 331 هه ۾ فوت ٿي ويو. خفيف: اها جماعت آهي، جيڪا سندس اقتدا ڪندي هئي.

امر محمد

هيءُ خاتون شيخ ابي عبدالله خفيف جي والده هئي ۽ اصل نيشاپور جي هئي. رمضان المبارڪ جي آخري ڏهاڪي ۾ ساري رات جاڳي نماز پڙهندي هئي ته جيئن کيس شب قدر جي برڪت ۽ نعمت نصيب ٿئي ۽ صبح تائين نماز ۽ عبادت ۾ گذاريندي هئي. هڪ رات امر محمد پنهنجي گهر ۾ الله تعاليٰ جي عبادت ۾ مشغول ويني هئي ته اوچتو مٿس شب قدر جا انوار ظاهر ٿيا. پنهنجي پٽ کي سڏ ڪري چيائين ته جيڪو مان طلبيان پئي اهو هٿ آهي، شيخ پڇندو آيو، انوار ڏنائين ۽ ماءُ جي قدمن ۾ ڪري پيو ۽ ان کان پوءِ چيائين ته هن وقت والده جو قدر محسوس ڪير. پوءِ پنهنجي پٽ سان گڏجي سامونڊي سفر جي ذريعي حجاز مقدس ۾ پهتي.

شيخ ابوبڪر شبلي

جعفر بن يونس يا دلف جعفر يا دلف بن حيدر سندس نالو هو. سندس قبر تي جعفر بن يونس مرقوم آهي. اصلي مصري آهي پوءِ بغداد ۾ آيو ۽ خير نساج جي مجلس ۾ توبه تائب ٿيو. جنيد جو مريد هو ۽ عالم ۽ فقيه برجسته هو ۽ مالڪي مذهب رکندڙ هو. سندس والد خليفه وقت جي هڪ خاص عهدي تي فائز هو ۽ رشحات ۾ درج آهي ته سندس والد واسطي جو حاڪم هو. هن پهريائين انابت ۽ توبه، وقت جي معروف مشائخ محمد خير جي اڳيان ڪئي. شبلي، جنيد جي عزيزن مان هو. تنهن ڪري ادب ۽ لحاظ جي رعايت ڪندي شبلي کي جنيد ڏانهن روانو ڪيو.

”في طبقات السلمي انه خراساني الاصل بغدادی المنشأ والمولد اصله من اسروشنه من فرغانه ومولده (كما قيل) سامره“ يعني: طبقات سلمي ۾ مذڪور آهي ته هو اصل خراساني هو بغداد ۾ ڄائو ننڍو ۽ وري مذڪور آهي ته اصل اسروشنه فرغانه جو هو ۽ سندس ڄمڻ جو هنڌ، جيئن چيو ويو آهي ته سامره هو.

جنيد جو چوڻ آهي ته ”لا تنظروا الي ابي بڪر الشبلي بالعين التي ينظر بعضكم الي بعض فانه عين من الله تعاليٰ“ يعني: ابوبڪر شبلي ڏانهن انهيءَ اک سان نه نهاريو جهڙي طرح توهان هڪ ٻئي ڏانهن نهاريو ڪندا آهيو، ڇو ته سندس اک الله تعاليٰ جي اکين مان (هڪ) آهي.“

معيار سالڪان طريقت

پڻ فرمائي ٿو ته: ”لڪل قوم تاج و تاج هذا القوم الشبلي“ يعني: هر قوم لاءِ هڪ تاج هوندو آهي ۽ هن قوم جو تاج شبلي آهي. ماه ذوالحج سال 334ھ ۾ ستاسي سال جي عمر ۾ گذاري ويو.

بڪير دينوري جو بيان آهي ته سندس موت جي گهڙي ۾ مان وٽس موجود هئس ۽ نماز جو وقت آيو، چيائين ته مون کي وضو ڪرايو، مون کيس وضو ڪرايو. سندس ڏاڙهيءَ مبارڪ ۾ مون کي خلال ڪرڻ وسري ويو. زبان سان ڳالهائي نه پئو سگهي ۽ پوءِ منهنجي هٿ کي وٺي، پنهنجي ڏاڙهي مبارڪ جي وچ ۾ آندائين ته خلال ڪر ۽ ان وقت ئي سندس ساهه پرواز ڪري ويو. جڏهن هڪ بزرگ اهو ٻڌو ته چيائين ته شبلي پنهنجي عمر جي آخري گهڙي تائين به آداب شريعت کي نه ڇڏيو.

بڪير وڌيڪ بيان ٿو ڪري ته شبلي وٽ سندس وفات واري ڏينهن موجود هئس ۽ هو سمهيل هو کيس ويهائي جي ٽيڪ ڏيئي وهاريو ۽ هڪ ميت جو جنازو اتان لنگهيو. شبلي چيو ته سڀاڻي مون سان به اهائي ڪار ٿيندي. مان جامع مسجد ڏانهن ويس نماز کان فارغ ٿي موٽي آيس. ڏنر ته شبلي فوت ٿي چڪو آهي. چيائون ته فلاڻي ڳوٺ ۾ هڪ صالح شخص آهي جو ميت کي غسل ڏيندو آهي، ان کي وٺي اچ پوءِ پرھ ڦٽي جو انهي صالح جي گهر وٽ پهتس ۽ آهستي در کڙڪايم اندران آواز آيو ته ”شبلي گذاري ويو“ ۽ پوءِ ٻاهر آيو، ڏنر ته اهوئي شخص آهي. کانئس پڇيم ته توکي شبلي جي وفات جي خبر ڪيئن پئي؟ چيائين ته اي نادان! انهيءَ وقت خبر پئي جڏهن شبليءَ چيو ته سڀاڻي ساڻس اها ڪار ٿيندي.

مذڪور آهي ته هڪ شخص شبليءَ کان پڇيو ته سو درهم تي ڪيتري زڪواة ڏيڻ گهرجي؟ چيائينس ته تنهنجي لاءِ پنج درهم ۽ منهنجي لاءِ ٻه سو پنج درهم. انهيءَ شخص عرض ڪيو ته منهنجي لاءِ پنج چو ۽ توهان جي لاءِ ٻه سو پنج ڪيئن؟ فرمايائون ته ٻه سو درهم ايتار ڪرڻ ۽ پنج درهم زڪواة ڏيڻ. پڇيائين ته اهو ڪنهن جو مذهب آهي چيائين ته اهو مذهب ابوبڪر جو آهي.

ابراهيم بن شيبان ڪرمانشاهي

سندس ڪنيت ابواسحاق هئي. علائقي جبل جو شيخ هو. ابو عبدالله مغربي ۽ ابراهيم خواص جي احباب مان هو. سال 337ھ ۾ وفات ڪري ويو.

ابوسعيد اعرابي

سندس نالو احمد بن محمد هو، اصل بصره جو هو ۽ مڪه پاڪ ۾ رهائش اختيار ڪئي هئائين. حرم جو شيخ هو ۽ جنيد، عمرو بن عثمان، نوري، مسوح، ابو جعفر حفاد ۽ ابوالفتح جمال جو صحبت يافتو هو. سندس وفات سال 340ھ يا 341ھ ۾ ٿي.

سندس چوڻ آهي ته الله تعاليٰ بعض پنهنجي دوستن جا اوصاف دشمنن کي ڏيندو آهي ته جيئن انهن صفتن جي ذريعي دوستن سان مهرباني ڪن، جن جي هو لائق هوندا آهن.

شيخ ابوبڪر طمستاني

هيءُ فارس جو هو، شيلي ۽ ابراهيم دباغ شيرازيءَ جن جو تربيت يافتہ هو. شيلي کيس بزرگن ۾ شمار ڪندو هو ۽ سندس تعظيم ڪندو هو.

فارس ۾ جڏهن کيس ڪو اطمينان حاصل نه ٿيو ته مشائخ وقت کان پنهنجي اطمينان حاصل ڪرڻ لاءِ خراسان روانو ٿيو.

نيشاپور ۾ آيو ۽ اتي سن 340ھ کان پوءِ گذاري ويو.

سندس قول آهي ته الله تعاليٰ دنيا کي ڪارخانہ حڪمت بنايو آهي ۽ هر فرد پنهنجي استعداد ۽ ڪشف مطابق نصيب حاصل ڪري ٿو ۽ چيائين ته وصل بي فصل آهي، جڏهن وصل ايندو آهي فصل ظاهر ٿيندو آهي ۽ چيائين ته عقلمند شخص اهو آهي، جيڪو بقدر ضرورت ڳالهائي ۽ ضرورت کان وڌيڪ نه ڳالهائي. ۽ چيائين ته زندگي موت ۾ آهي، يعني نفس جو موت دل جي حياتي آهي. سندس سال وفات 340ھ آهي.

ابوالخير تيناتي الاقطع

سندس نالو حماد هو، غلام هو. تينات جو رهندڙ هو. تينات هڪ ڳوٺ هو جيڪو مصر کان چند ميل پنڌ تي هو يا ولايت مغرب جي مصيصه نالي هڪ هنڌ تي هو ۽ هيءُ ڪپڙو اٿڻ جو ڪم ڪندو هو. ڪوبه نه ڄاڻندو هو ته ڪيئن ٿو اٿي ڇو ته ٻنهي هٿن کان معذور هو. شينهن سندس مطيع هو. ابو عبدالله جلال ۽ جنيد جو صحبت يافتہ هو. سال 341ھ ۾ فوت ٿي ويو.

”قيل له ان السباع انس بک قال نعم الكلاب تانس بعضها ببعض“ يعني: ڪانئس پڇيو ويو ته ڇا توسان جهنگلي جانور هري مري ويا آهن؟ چيائين ته هائو! ڪتا به هڪ ٻئي سان ٺهيل هريل هوندا آهن.

سندس قول آهي ته پنهنجي عمل کي پاڻ ظاهر ڪرڻ رياءَ، ڏيڪاءَ آهي ۽ پنهنجي حال کي خود ظاهر ڪرڻ تڪبر آهي.

مذڪور آهي ته هن اهو عهد ڪيو هو ته هر اها شيءِ جيڪا زمين مان اُڀري پيدا ٿئي ٿي، ان ڏانهن هٿ به نه ڊگهو ڪندس ۽ نه ان مان ڪجهه کائيندس. ليڪن هڪ دفعي ڪانئس اهو عهد وسري ويو ۽ هن ميوي دار وڻ ڏانهن هٿ ڊگهو ڪري ان مان ڪجهه پٽي حاصل ڪري کائي ڇڏيو. فوراً کيس عهد ياد آيو، پوءِ جو ڪجهه سندس هٿ ۽ وات ۾ هو ڪڍي ٻاهر اُڇلايائين. اوچتو سپاهي آيا ۽ کيس پڪڙي، حاڪم آڏو وٺي ويا ۽ ٻين چورن ۽ ڌاڙيلن سان گڏ هن کي به شامل ڪيائون ۽ حڪومت جي قانون مطابق ٻين سان گڏ هن جو به هٿ ۽ پير ڪپيائون. پوءِ الله تعاليٰ کي عرض ڪيائين ته

معيار سالڪان طريقت

ياالله! منهنجي هٿ خطا ڪئي جو ڊگهو ٿي ميوو پٽيائين، ليڪن منهنجي پير ته خطا ڪونه ڪئي. حاڪم کيس ان وقت سڃاتو ۽ نادم ٿيو ۽ پنهنجي گهوڙي ڏنائيس ۽ چيائين ته افسوس آهي جو غلط ڪيو اٿم. چيائين ته تو غلط ڪونه ڪيو آهي، ڇو ته منهنجي هٿ خطا ڪئي هئي، ان جي سزا پوڳيائين.

ابو علي مشتولي

سندس نالو حسن بن موسيٰ آهي. ابو علي ڪاتب ۽ ابويعقوب موسيٰ جو مريد هو. مشتولي هڪ ڳوٺ جو نالو هو. جيڪو مصر شهر کان تقريباً ٽن ميلن جي مفاصلي تي هو. سندس وفات جو سال 340ھ آهي.

شيخ ابوالعباس دينوري

سندس نالو احمد بن محمد هو. يوسف بن الحسين جو صحبت يافته هو ۽ عبدالله خراز، جريري، ابن عطا ۽ روير کي ڏٺو هئائين. ڪانئس پڇيو ويو ته الله تعاليٰ کي تو ڪهڙي طرح سڃاتو. چيائين ته مون مالڪ کي عجز ۽ انڪساري ذريعي سڃاتو ۽ معرفت حاصل ڪيم. سمرقند ۾ سال 340ھ ۾ فوت ٿي ويو.

جعفر حذاء

هيءُ جنيد جو صحبت يافته هو. شبلي سندس فضيلت جو قائل هو ۽ بندگان بن الحسين کيس شبلي تي فوقيت ڏيندو هو. سال 341ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ابوالقاسم حڪيم

سندس نالو اسحاق بن محمد بن اسماعيل هو ۽ ابوبڪر وراق جو مريد هو. سال 341ھ ۾ وفات ڪري ويو.

ابوالعباس سياري

سندس نالو قاسم بن القاسم بن المهدي هو ۽ احمد بن سياري جو ڏهتو هو ۽ اهل مرو مان هو ۽ ابوبڪر واسطي جو مريد هو. ان جي صحبت ۾ رهي درجي تي پهتو. امام صوفي جو چوڻ آهي ته انهيءَ جي خاندان کي سياريه سڏيندا آهن. هيءُ سال 342ھ ۾ فوت ٿي ويو. سندس قبر مرو ۾ آهي.

ابوالقاسم طباطبا

بن محمد بن اسماعيل ابراهيم طباطبا سندس نالو آهي. مصر جي معزز اڪابر بن مان هو. انهيءَ علائقي جي طالبان جو رئيس هو. پنهنجي زندگيءَ جو اڪثر حصو جهاد ۾ گذاريائين. زهد ۽ تقويٰ ۾ پنهنجو مٿ ڀاڻ هو. سال 345ھ ۾ فوت ٿي ويو.

سندس فرزند ابو محمد عبدالله: سردار، عالم فاضل صاحب گفتار هو ۽ کيس ڪافي ملڪيت، جائداد ۽ زمين هئي ۽ بيشمار خادم رکندڙ هو. مصر ۾ رهندڙ هو ۽ سندس شان ۾ سندس بزرگي بابت خواب ۾ ارشاد نبوي ﷺ صادر ٿيو ته ”اذا فات زيارتي فارزقه ابي عبدالله بن احمد طباطبا“. يعني: جڏهن توڪان منهنجي زيارت فوت ٿي وڃي ته ابو عبدالله بن احمد طباطبا جي وڃي زيارت ڪر.

ابوبڪر مصري

سندس نالو محمد بن ابراهيم هو. ابوبڪر دقي ۽ قرافي جو مرشد هو ۽ زقاق ڪبير جو مريد هو. جنيد ۽ نوريءَ جو صحبت يافتہ هو. سال 345ھ ۾ ابوبڪر عطوفي سان گڏ وفات ڪيائين.

ابوبڪر عطوفي

سندس نالو محمد بن علي بن حسين بن وهب عطوفي هو ۽ جنيد جو مريد هو. سال 345ھ ۾ رمل ۾ وفات ڪري ويو.

ابوالحسن زاهد

هيءُ عليہ طائف جو بزرگ هو. سال 345ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ابومزاحم شيرازي

سندس بيعت شبلي ۽ جنيد سان هئي، سندس وفات سال 345ھ ۾ ٿي. هو جڏهن معرفت بابت وعظ ڪندو هو ته مشائخ ٿي خائف ٿي ويندا هئا.

مذڪور آهي ته هو ابوحفص جي زيارت جي لاءِ ويندو رهندو هو. ابوحفص ۽ سندس جماعت وٽ خيراتي چند درهر آيا هئا. جماعتين چيو ته انهن سان اسان پنهنجيون پوشاڪون پاڪ ڪنداسون. ابوحفص چيو ته اهو ته اسان ڪري ڇڏيو آهي، البتہ هاڻي پنهنجو پاڻ کي پاڪ ڪريون. انهيءَ گفتگو ۾ مشغول هئا ته هڪ شخص اتي آيو چيائين ته پهريائين پنهنجو پاڻ کي ڌوئو ۽ پوءِ پوشاڪون پهريو. اهو شيخ ابو مزاحم هو جو فارس کان اچي پهتو هو. چيائين ته اگر اهو ابومزاحم آهي ته مان ان کي سڃاڻيندس ته هن به مون کي ڏٺو هوندو. ان وقت ابومزاحم آڏو آيو ۽ جڏهن اهو ڏٺائين ته سلام ڪيائين ۽ ڪپڙو مٿي تي رکي ڪم ۾ لڳي ويو.

نڪتو: ابوالحسين قوشنجي جو قول آهي ته: ”مَنْ ذَلَّ فِي نَفْسِهِ رَفَعَ اللَّهُ قَدْرَهُ وَمَنْ عَزَّ فِي نَفْسِهِ أَدْلَهُ اللَّهُ فِي أَعْيُنِ عِبَادِهِ“ يعني: جنهن پنهنجي نفس کي مات ڪيو، الله تعاليٰ ان جي درجي کي بلند ڪيو ۽ جنهن پنهنجي نفس ۾ غرور آندو ته الله تعاليٰ کيس پنهنجي بدن جي نظر ۾ ذليل ڪيو.

حسین بن محمد موسیٰ سلمیٰ

سندس پيءُ جو نالو شیخ ابو عبدالرحمن سلمیٰ هو. اکابرین مشائخ مان هو. ابو عبدالله منازل ۽ ابوعلیٰ ثقفی جو صحبت یافتہ هو ۽ شبليءَ کي ڏٺو هئائين. مذکور آهي ته جڏهن عبدالرحمن کي پٽ ڄائو، تڏهن پنهنجي ساري ملڪيت کي ڪجهه وڪڻي ۽ ڪجهه صدقو ڪري ڇڏيائين. ماڻهن کيس چيو ته توکي پٽ ڄائو آهي، انهيءَ لاءِ ڪجهه بچائي رکين ها. چيائين ته جيڪڏهن صالح ٿيندو ته وهو يتولي الصالحين، يعني الله تعاليٰ نيڪ ماڻهن جو مددگار آهي، پر جيڪڏهن مفسد ٿيو ته مان سندس فساد ۾ مددگار ٿيڻ نٿو گهران. سال 348ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ابراهيم بن يوسف بن محمد زجاجي

سندس ڪنيت ابواسحاق هئي. سندس والد ابو عمر زجاجي هو ۽ ابو حفص جي اکابر احباب مان هو. طریقت ۾ ملامتي سلسلو رکندڙ هو ۽ خلاف نفس صاحب مذهب هو.

ابوعمر زجاجي

سندس نالو محمد بن ابراهيم هو، کيس ابراهيم به چيو ويو آهي. اصل نيشاپوري هو ۽ ابو عثمان حيري، جنيد، روم ۽ خواص جو صحبتي هو. تقريباً سن حج ڪيا هئائين. ابو عمرو، جنيد کي ٻڌائي پيو ته مڪه پاڪ ۾ هئس ۽ مشائخ وقت جهڙوڪ ڪتاني، ابوالحسن، مزين ڪبير ۽ صغير ۽ ٻيا به ڪيترا حلقو ٻڌي وينا هوندا هئاسين ۽ وچ ۾ ابو عمرو زجاجي ويهندو هو. سندس وفات جو سال 348ھ آهي.

مذکور آهي ته حج جي وقت ۾ وٽس هڪ عجمي آيو ۽ عرض ڪيائين ته مان حج پورو ڪيو آهي ۽ مون کي براءت (چوٽڪارو) وٺي ڏي، ڇو ته مون کي دوستن اوهان لاءِ چيو آهي ته هو (چوٽڪارو) ڪرائي ڏيندو آهي. سندس سادگي ۽ صدق ڏسي ساڻس مزاح طور زمزم ڏانهن اشارو ڪندي کيس چيائين هوڏانهن وڃ اتي پهچي هيئن چئ.

يارب اعطني البرائة يعني: اي رب! مون کي چوٽڪارو عطا ڪر. ٿوري دير کان پوءِ اهو عجمي واپس موٽي آيو ۽ سندس هٿ ۾ هڪ ڪاغذ هو. جنهن تي سبز حروف ۾ لکيل هو ته: هذا براءة فلان بن فلان من النار.

ابوالحسن صوفي علي بن حسن بن سهل قوشنجي

ابو عثمان حيري کيس عالم مثال ۾ ڏٺو ۽ سندس وفات جو سن 348ھ آهي. عهد ڪيو هئائين ته جنهن وقت مان بالغ ٿيس ته انهيءَ وقت پنهنجون ڪجهه شيون درويشن کي خيرات ڏيندس، ڇاڪاڻ ته عبادت ۾ خلل خوراڪ جي ڪري پوندو آهي يا دوزخ

جي باهه جي انديشي جي ڪري. پوءِ رڻ پٽ ۾ بالغ ٿيو. تنهن ڪري پنهنجي گوڏ کي لاهي ٻيڙ جي وٽ ۾ ٻڌي ڇڏيائين ته جيئن ڪنهن درويش کي ڪم اچي. چيائين ته توبه اها آهي ته وري ان گناه جو ذڪر ئي نه ڪري ذڪر ڪري ته حلاوت نه لهي.

ڪانئس پڇيو ويو ته توڪل ڇا آهي؟ چيائين ته جيڪو ملي ته ڪائي خوش ٿئي ۽ نه ملڻ تي غمگين نه ٿئي.

چيائين ته شيخ جي فوت ٿيڻ ڪري هرات آيس. انهيءَ ڪري اتي رهي پيس. چيائين ته ڪجين جي باغ کان قبرستان وڃي رهيو هئس. هڪ عورت قبر جي ڀرسان ويٺي هئي ۽ چئي رهي هئي ته ماءُ جو جگر بي مثل هوندو آهي. سندس انهيءَ ڳالهه جي ڪري منهنجو حال اهو ٿيو آهي. سندس فوت ٿيڻ کان پوءِ گهرجي ڀرسان ڪيس دفن ڪيو ويو ۽ قبر تي مريدن خانقاهه قائم ڪئي ۽ گهر جي مٿان چار صوفي مجاور رهندا هئا، جن جو مقصد هو ته هڪ ٻئي جي پويان ان جي پاسي ۾ دفن ٿين.

ابو محمد جعفر

بن محمد بن نصير خلدي. خلد بغداد شهر جو هڪ محلو هو. تڏا ٺاهيندو هو جنيد جو مريد هو ۽ ابراهيم خواص، (روير) نوري، سمنون ۽ حريري جو صحبت يافته هو. شيخ ابوالعباس نهاوندي جو پير هو. سندس قبر شونيزيه ۾ سري ۽ جنيد جي قبرن جي ڀرسان آهي. سندس وفات جو سال 348ھ آهي.

سندس قول آهي ته ”الفتوة احتقار النفس وتعظيم حرمة المسلمين“. ترجمو: پنهنجي نفس کي حقير سمجهڻ ۽ مسلمانن جي تعظيم و احترام ڪرڻ ئي جوانمردي آهي.

جعفر بن نصير خلدي خواص جو بيان آهي ته مان بيت المقدس ۾ موجود هئس ته ڏٺم ته هڪ شخص جنهن کي عبا ويڙهيل هئي. اوچتو آسمان ڏانهن نگاهه ڪري چيو ته جيڪڏهن مون کي تون دوست رکين ٿو ته مون کي ملائي ۽ فالوده ڪاراءِ ورنه مان تنهنجي گهر جون سيئي شمع (قنديلون) ٽوڙي ٽڪر ڪري ڇڏيندس. پوءِ هو سمهي پيو ٿوري دير کان پوءِ هڪ شخص آيو جنهن کي هڪ ٿانو ۾ ملائي ۽ فالوده هو. سو ان شخص کي کائڻ لاءِ ڏئي ويو. پوءِ پاڻ کاڌائين ۽ باقي بچيل طعام لاءِ چيائين ته پنهنجي فرزند کي ڪاراءِ، هو ٻاهر آيو. ڪانئس پڇيم ته هي ڪير آهي، چيائين ته نه سڃاتم ته (ڪير) آهي. البتہ مون کي هڪ ماڻهو ڏئي ويو. منهنجا فرزند، ڪجهه ڏينهن کان وٺي ملائي ۽ فالوده جي طلب ڪري رهيا هئا ۽ پوءِ ميسر ٿيو، اوچتو غيبي آواز آيو ته وڃ! اهو فلاڻي شخص کي ڪاراءِ ۽ باقي هيءُ فرزندن کي ڏي ڇو ته هيءُ انهيءَ جي لاءِ توکي ڏنو ويو آهي.

ابوبڪر بن دائود دينوري

هيءُ شام ملڪ جو رهاڪو هو ۽ ابن جلا جو صحبت يافته هو.

سندس قول آهي ته معده طعام جو محلات آهي. جيڪڏهن ان ۾ حلال رزق وجهندين ته تو منجه نوراني طاقت پيدا ٿيندي ۽ منجهس شهي واري (مال وجهڻ جي حالت) ۾ حق کان پري ٿي ويندين ۽ جيڪڏهن حرام (مال وجهندين) ته گناهن ۾ غرق ٿي ويندين. پورا سو سال زنده رهيو ۽ دينور ۾ سال 350 هه ۾ گذاري ويو.

بندار بن الحسين

بن محمد بن مهلب شيرازي، سندس ڪنيت ابوالحسن هئي ۽ شيراز (بازجان) جو هو. سندس قبر به اتي ئي آهي. شيلي جو مريد هو، جعفر حداد جو صحبت يافته هو ۽ ابو عبد الله خفيف جو مرشد هو. سندس وفات جو سال 353 هه هو.

ابراهيم بن دائود قصار رقي

سندس ڪنيت ابواسحاق هئي. جنيد ۽ ابو عبد الله جو همعصر هو. سندس عمر تمام ڊگهي هئي. سال 326 ۾ فوت ٿيو. هو متقين جو قبلو ۽ صوفين جو ڪعبو هو. قصو بيان ڪيل آهي ته هڪ درويش ڪنهن واديءَ مان لنگهيو پيو وڃي ته شينهن مٿس حملو ڪرڻ چاهيو ۽ جڏهن شينهن جي سندس پوشاڪ تي نظر پئي ته شينهن هيٺ ڪنڌ ڪري هليو ويو ۽ پوءِ درويش جڏهن پنهنجي جبي تي نظر وڌي ته ڏٺائين ته سندس جبه ۾ ابراهيم جي خرق جي چٽي لڳل هئي ۽ سبيل هو. پوءِ سمجهيائين ته اها ان جي برڪت هئي. چيائين ته ڪفايت شعاريءَ ۾ سڪون آهي. زياده طلبي ۾ رنج ۽ پریشاني آهي. چيائين اهو راضي آهي. جيڪو سوال نٿو ڪري.

ابو عبد الله تروغبدي

سندس نالو محمد بن محمد الحسين هو. طوس جي مشهور مشائخ مان هو ۽ ابو عثمان حيري جو صحبت يافته هو. سندس وفات جو سال 350 هه آهي. ”قال طوبى لمن لا يكن له وسيلة اليه غيره.“ يعني: چيائين ته ان کي مبارڪ هجي جنهن کي ان (مالڪ) کان سواءِ ان ڏانهن پيو ڪوبه وسيلو ڪونه هجي.

”قال ترك الدنيا للدنيا جمع الدنيا.“

يعني: چيائين ته جنهن دنيا کي ڏيکارڻ لاءِ دنيا کي ترڪ ڪيو، گويا ان گهڻي دنيا ۽ دولت جمع ڪئي.

چيائين ته الله تبارڪ و تعاليٰ پنهنجي ٻانهي کي ان جي وسعت موجب معرفت عطا ڪئي آهي ۽ انهيءَ ئي مطابق معرفت جي مصيبت ۾ به مبتلا ڪيو آهي ته جيئن اها مصيبت، معرفت ۾ سندس حفاظت ڪندي رهي.

چيائين ته بغير ڪنهن امتياز جي مخلوق جي خدمت ڪر، ڇو ته اها خدمت تنهنجي لاءِ سودمند، برڪت ۽ شان واري آهي. پوءِ سڀني حقدارن جي خدمت ڪر ته تون پنهنجي مراد کي حاصل ڪرين ۽ مقصد تنهنجي هٿن کان نه وڃي.

شيخ ابواسحاق شامي

هيءُ بزرگزيده بزرگ هو ۽ سندس قبر شام ملڪ ۾ عڪه شهر ۾ آهي ۽ شيخ علو ممشاد جي احباب مان هو ۽ هو وري شيخ هبيرة بصري جي احباب مان هو ۽ اهو وري حذيفه مرعشي جي احباب مان هو ۽ اهو وري ابراهيم ادهر جي احباب مان هو.

ابواسحاق شامي، ڳوٺ چشت ۾ پهتو ۽ خواجه ابواحمد ابدال، جيڪو قديم چشتي مشائخ مان هو، ان وٽ پهتو ۽ سندس صحبت ۾ رهي تربيت حاصل ڪيائين.

چشتي خاندان: هن جڳهه تان چشتي وجود ۾ آيو ۽ چشت، هرات جي هڪ ڳوٺ جو نالو آهي. سلوڪ چشتي جي روش هي آهي ته شهرن ۾ وڃي مخلوق کي الله جلشانه جو نالو سيکاريندا آهن. دنيا ۽ اهل دنيا کان بي نياز رهندا آهن ۽ هميشه رياضت ۾ هوندا آهن ۽ مسڪينن سان ميل جول رکندا آهن. فقيرن کي، اميرن تي ترجيح ڏيندا آهن ۽ فقيرن جا هٿ، پير خود ڏوئيندا آهن ۽ کين پنهنجي هٿن سان کاڌو ڪرائيندا آهن. ”اي طريقه ترك الدنيا و اسبابها والاجتهاد في الرياضة والذكر بالجهر من النفي والاثبات والجلال رفع الاخط كا تعلقة وسماع الغنا من الغير لهو تمت.“

خواجه ابواحمد ابدال چشتي

هيءُ فرسانه جي سلطان جو پٽ هو. شريف خاندان مان هو ۽ سندس پيءُ علائقي جو حاڪم هو. سلطان جي پيڻ نهايت نيڪ، پرهيزگار ۽ صالح هئي. شيخ ابواسحاق شامي وٽس ايندو هو ۽ ان وٽ ئي ماني کائيندو هو. هڪ دفعي ان صالح کي چيائين ته تنهنجي پيءُ کي پٽ پيدا ٿيندو، جنهن جو عظيم شان هوندو. البتہ تون پنهنجي پاڇائي جي غذا جي حفاظت پاڻ ڪج، جيئن ايام حمل ۾ سندس پيٽ ۾ ڪا حرام يا شبيهي واري شيءِ نه وڃي ۽ اها پوڙهي، پرهيزگار عورت، شيخ جي چوڻ موجب پاڻ پنهنجي هٿن سان چرخي ۾ سٽ ڪتي، انهيءَ جي آمدني مان پنهنجي پاڇائي کي خوراڪ مهيا ڪري ڏيندي هئي. آخر سال 260 هه ۾ خواجه ابواحمد پيدا ٿيو ۽ انهيءَ صالحه عورت ان جي به پنهنجي گهر ۾ حلال رزق سان تربيت ڪئي.

ڪڏهن ڪڏهن شيخ ابواسحاق ايندو هو ۽ ٻالپڻ جي عمر ۾ خواجه کي ڏسندو هو. چونڊو هو ته جڏهن هيءُ ڇوڪرو، وڏو ٿيندو ته پنهنجي خاندان جو بزرگ شخص ظاهر ٿيندو ۽ جڏهن خواجه ويهن سالن جي عمر جو ٿيو ته پنهنجي پيءُ سان گڏ شڪار جي ارادي سان جبلن ۾ ويو ۽ اتان پنهنجي خادمن ۽ اهلڪارن کان جدا ٿي ويو ۽ جڏهن جبلن جي وچ ۾ پهتو ته ڏٺائين ته

معيار سالڪان طريقت

چاليهه شخص رجال الله جبل ۾ بيٺا آهن. انهن ۾ شيخ ابواسحاق به موجود آهي. اهو حال ڏسي هو گهوڙي تان هيٺ لهي آيو ۽ شيخ کي پيرين پيو ۽ مجلس کان پوءِ پنهنجو گهوڙو ۽ هٿيار وغيره اتي ڇڏي ڏنائين ۽ گودڙي پھري انهن سان گڏ روانو ٿي ويو ۽ ان بعد سندس پيءُ ۽ اهلڪارن سندس ڏاڍي ڳولا ڪئي، مگر هو ملي نه سگهيو ۽ ڪجهه ڏينهن کان پوءِ معلوم ٿيو ته هو شيخ ابواسحاق سان گڏ فلاڻي ڳوٺ ۾ رهي ٿو. سندس پيءُ اهلڪار موڪليا ته کيس وٺي اچو، ساڻس هر قسم جا حيل هلايائون نصيحتون ڪيائون ۽ کيس بند ڪيائون ته به ان کي واپس آڻي نه سگهيا، آخر سندس پيءُ ان جون ڪرامتون ڏسي توبه ڪئي. سال 355ھ ۾ فوت ٿي ويو.

علي بن بندار

بن الحسين صوفي، صيرفي، نيشاپوري. سندس ڪنيت ابوالحسن هئي. نيشاپور ۾ عثمان حيري ۽ محفوظ جو صحبتي هو ۽ سمرقند ۾ محمد فضل بلخي سان، بلخ ۾ محمد ۽ حامد سان، جرجان ۾ علي جرجاني سان، ري ۾ يوسف بن الحسين سان، بغداد ۾ جنيد، روم، سمنون، ابن عطا ۽ جريري سان، شام ۾ طاهر مقدسي، ابن جلا ۽ ابو عمر دمشقي سان، مصر ۾ ابوبڪر مصري، ابوبڪر دقاق ۽ ابو علي رودباري سان سندن صحبت ۾ رهيو هو. ساري جهان جا مشائخ ڏنا هئائين. سال 359ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ابوبڪر دقي

سندس نالو محمد بن دائود دمشقي هو. چون ٿا ته اصل دينوري هو پوءِ شام ۾ آباد ٿيو. ابو علي رودباري جو هر عصر هو. زقاق ڪبير جو مريد هو. جنيد کي ڏنو هئائين ۽ ابوبڪر مصري جو صحبتي هو. هڪ سو ويهه (120) سال جي عمر ۾ سال 359ھ ۾ گذاري ويو.

ابوبڪر شبيهي

سندس نالو محمد بن جعفر شبيهي هو. وقت جي ممتاز مشائخ مان هو ۽ نيشاپور ۾ شيخ عثمان حيري جي صحبت حاصل ڪئي هئائين. سال 360ھ کان اڳ فوت ٿي ويو.

ابوبڪر مفيد

محمد بن احمد بن ابراهيم. هي جرجر شهر جو برگزيده امام هو. جنيد ۽ يوسف بن الحسين کي ڏنو هئائين ۽ ابو عثمان حيريءَ جو صحبت يافته هو. سال 364ھ ۾ وڏي ڄمار ۾ گذاري ويو.

ابو عمرو اسماعيل بن نجيد

بن احمد سلمی، شيخ ابو عبد الرحمن سلمی جي ماءُ جو ڏاڏو هو ۽ ابو عثمان حيري جي خاص مريدن مان هو. جنيد کي ڏنو هئائين. سال 365ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ابو عبدالله مقري

سندس نالو محمد بن احمد بن محمد هو. يوسف بن الحسين، عبدالله خراز رازي، مظفر کرمانشاهي ۽ ابن عطار جريري جو صحبت يافته هو. سال 366ھ ۾ گذاري ويو.

ابو محمد راسبي

سندس نالو عبدالله بن محمد راسبي بغدادي هو. جنيد کي ڏنو هٿائين ۽ ابن عطا، جريري ۽ جنيد جي مريدن جو صحبت يافته هو. سال 367ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ابوبکر قطيعي

هيءُ بغداد ۾ حافظ ۽ امام هو. حديث جي علم ۾ هيءُ عبدالله بن احمد بن (حنبل) جو شاگرد هو. جنيد کي ڏنو هٿائين. سال 368ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ابراهيم بن ثابت

سندس کنيت ابواسحاق هئي، جنيد جو صحبت يافته هو، ان کان شيخ ابو محمد جعفر بن محمد نصير الخلدي، ان کان شيخ ابوالحسن، ان کان بنان بن محمد حمال صحبت حاصل ڪئي. سندس استاد ابوالحسن هو. سال 369ھ ۾ گذاري ويو.

شيخ عبدالله رودباري

سندس نالو احمد بن عطا هو. شام جو شيخ هو ۽ صور شهر جو وينل هو. صور شهر درياھ جي ڪناري تي هو. سندس قبر به اتي هئي، پوءِ درياھ جي ٽٽڻ ٿي وئي. سندس وفات جو سال 369ھ آهي.

ابوسهل صعلوڪي

سندس نالو محمد بن سليمان صعلوڪي الفقير هو. وقت جو امام ۽ علوم شريعت ۾ وحيد زمان هو ۽ شبلي، مرتعشي ۽ ابو علي ثقفي جو صحبت يافته هو ۽ ابوالحسن قوشنجي ۽ ابونصر الصفار نيشاپوريءَ جو رفيق هو.

شيخ ابو عبدالرحمن بيان ٿو ڪري ته سماع بابت ابوسهل کان سسٽلو پڇيو ويو. چيائين ته ”يستجب لاهل الحقايق ويباح لاهل العلم ويكره لاهل الفسق والفجور“. يعني: اهل حق لاءِ مستحب آهي ۽ اهل علم لاءِ مباح آهي ۽ فاسقن فاجرن لاءِ ناجائز آهي. سال 369ھ ۾ نيشاپور ۾ گذاري ويو.

حسن بن حمزه بن علي معروف مرعشي

سندس نالو حسن بن حمزه بن علي بن عبدالله بن محمد بن الحسن ۽ لقب سليق بن حسين الاصغر هو ۽ طبرستان ۾ رهندڙ هو ۽ مشهور مرعشي هو. وقت جي برگزیده بزرگن ۽ فقيهن مان هو ۽ پوءِ بغداد آيو ۽ اتي ئي گذاري ويو. سندس وفات جو سال 358ھ آهي.

ابوبڪر فالي زبان

هيءُ بخارا جو برگزیده بزرگ هو. جنيد کي ڏٺو هئائين. سندس عمر طويل هئي ۽ شيخ عمودي کي به ڏٺو هئائين.

ابوالحسن حصري

سندس نالو علي بن ابراهيم بن علي بصري هو. بغداد ۾ رهندڙ هو. شبليءَ جو مريد هو. سندس وفات جو سن 371ھ هو.

ابوالقاسم نصرآبادي

سندس نالو ابراهيم بن محمد بن محمود هو. نيشاپوري هو. ابراهيم شيبان جو مريد هو. شبلي ۽ واسطي کي ڏٺو هئائين. ابو علي رودباري، مرتعشي ۽ ابوبڪر طاهر ابهریءَ جو صحبت يافتہ هو. سال 372ھ ۾ فوت ٿي ويو.

شيخ اسماعيل نصرآبادي

هيءُ شيخ ابوالقاسم نصرآباديءَ جو وڏو فرزند هو.

ابوعثمان مغربي

سندس نالو سعيد بن سلام مغربي هو. ابوالحسن صايغ دينوري جو مريد هو ۽ مغرب يعني مراڪش جي شهر قيروان شهر جي ڳوٺ ۾ رهندڙ هو.

سندس بيان آهي ته شروعات ۾ مون کي ٻيو ڪوبه ڪم ڪونه هو. گهوڙا ۽ ڪتا پاڻ وٽ پالي رکندو هئس ۽ قريبي بيت ۾ وڃي شڪار ڪندو هئس ۽ پاڻ سان ڪاٺيءَ جو هڪ وڏو پيالو به رکندو هئس ۽ ان ۾ کير وجهي رکندو هئس. هڪ ڏينهن ارادو ڪيم ته ان پيالي مان کير پيئان پر منهنجي ڪٽي ايڏو ته شور مچايو ۽ مون سان وڃڙي ويو جو مان پيالي منجهان کير پي نه سگهيس، وري ٻيو دفعو پيالي مان کير پيئڻ جي ڪوشش ڪيم، ته منهنجي ڪٽي مون کي کير پيئڻ نه ڏنو ۽ جڏهن ٽيون دفعو کير پيئڻ جو ارادو ڪيم ته مون کان اڳ ئي ڪٽي پنهنجو وات پيالي ۾ وجهي کير پي ڇڏيو ۽ ٿوري دير ۾ ڪٽو سڄي ويو ۽ مري ويو. پوءِ پيالي ۾ نظر ڪيم ته ان ۾ ڪو نانگ پنهنجو زهر وجهي ويو هو. اهڙي طرح مون تان ڪٽو فدا ٿي ويو، پوءِ ڏاڍو پڇتايو ۽ توبه ڪيم.

ابوالحسن کواشاني جو بيان آهي ته ابوعثمان پيشنگوئي ڪئي هئي ته جنهن ڏينهن مان گذاري ويندس، ان ڏينهن ملائڪن جي اچڻ سبب مٽي اڏامندي. پوءِ ڏٺو ويو ته سندس وفات واري ڏينهن ايڏي ته مٽي اڏامي جو جنازي جا حاضرين هڪ ٻئي کي ڏسي نٿي سگهيا. هيءُ ڪيترائي سال مڪه جو مجاور رهيو. کيس وقت جو امام سڏيندا هئا ۽ وڏن برگزيده مشائخن مان هو. آخري وقت ۾ نيشاپور آيو ۽ سال 373ھ ۾ وفات ڪري ويو. سندس قبر نيشاپور ۾ ابوعثمان حيري جي پاسي ۾ آهي.

ابوبڪر طرطوسي حرمي

سندس نالو علي بن احمد بن محمد هو ۽ سندس لقب طاؤس الحرمين هو. ابوالحسن مالڪيءَ جو شاگرد هو. ابراهيم شيبان ڪرمانشاهي سان سندس صحبت ۽ نسبت هئي. سندس وفات جو سن 374ھ هو.

عبدالواحد بن علي سياري

هيءُ ابوالعباس جو ڀاڻيجو ۽ سندس مريد هو ۽ مرو ۾ پنهنجي سراءِ کي صوفين لاءِ وقف ڪري ڇڏيو هئائين. سال 355ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ابوالقاسم مقري

سندس نالو جعفر بن احمد بن محمد مقري هو. ابو عبدالله مقري جو ڀاءُ هو ۽ ابن عطاء، جريري، ابوبڪر بن ابي سعدان، ابوبڪر ممشاد ۽ ابو علي رودباري جو صحبت يافتہ هو. سال 378ھ ۾ وفات ڪري ويو.

ابوالقاسم رازي

سندس نالو جعفر بن احمد بن محمد هو ۽ نيشاپوري هو. ابن عطاء، محمد بن ابي الحواري ۽ ابو علي رودباريءَ جو صحبت يافتہ هو. سال 378ھ ۾ وفات ڪري ويو.

جعفر بن امام عاشر علي نقی

سندس لقب جعفر ثاني هو. هيءُ سال 251ھ ۾ پيدا ٿيو ۽ هڪ سو ويهه سال نو مهينا عمر پوري ڪري سن 374ھ ۾ گذاري ويو ۽ کيس هڪ سو ويهه فرزند هئا. سيد عبدالله. سندس لقب علي اصغر هو. بخارا جي سادات جي جد مان هو ۽ سيد جلال بخاري ساڪن اچ انهن مان هو ۽ سيد احمد ولد سيد عابد جد سادات مشهدي ساڪن محلہ مغل واره نٿو ۽ سادات انجوي ساڪن نٿن اولاد سيد محمد انجوي جي نسبت ان ڏانهن آهي.

معيار سالڪان طريقت

سيد اسماعيل: ولد سيد جعفر ثاني سادات بکر (نزد سکر) جي اولاد جي نمائندگي انهن مان آهي. سيد محمد مڪي به انهي مان آهي.

متنبي

هيءُ معروف مقبول شاعر ۽ سريع الاجابت هو. هڪ ڏينهن هو رستي تان لنگهي رهيو هو ته رستي تي هڪ بيمار ڪتو سمهيو پيو هو ته سعبويه جو ڀاءُ نفطويه جنهن پورا چاليهه سال علم نحو جي حصول ۾ مشقت ڪئي هئي. مذاق طور چوڻ لڳو ته جيڪڏهن متنبي اهو آهي ته ان کان بهتر هيءُ ڪتو آهي. ڪانئس پڇيائين ته تنهنجو نالو ڇا آهي. چيائين نفطويه نالو اٿم. چيائين احرق الله. اتفاق سان ڏياري جي رات (شب برات نصف شعبان) هئي. چوڪرا آتش بازي ڪري رهيا هئا. هيءُ اتان لنگهيو، کيس باهه لڳي وئي ۽ سڙي ويو. ابن رشيق پنهنجي ڪتاب ”عمده“ ۾ بيان ڪيو آهي ته هو ڌاڙيلن سان لڙائي ڪندي، پاڻ سندس پٽ ۽ مفلح نالي غلام قتل ٿي ويا ۽ اهو سال 354ھ هو.

ابوالخير حبشي

سندس نالو اقبال هو. سندس لقب ”طاؤس الحرم“ هو. جرجان جي پيرن جو غلام هو، مالڪ کيس آزاد ڪري ڇڏيو هو ۽ سٺ سال مڪه ۽ مدينه جي مجاورت ۾ رهيو. شيخ عمر ۽ شيخ عباس، سندس زيارت تي فخر ڪندا هئا. سن 383ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ابوبڪر بن محمد بن عبدالله

هيءُ پنهنجي وقت جو زاهد ترين شخص هو ۽ امام شافعي جي فقه ۾ زندگي گذاريائين ۽ بخارا شهر جي هڪ محلي ڪلاباد ۾ سن 385ھ ۾ گذاري ويو.

ابراهيم آجري ڪبير

حضرت جنيد جو بيان آهي ته مون عبدون زجاج کان ٻڌو ته هن چيو ته ابراهيم آجري مون کي چيو ته: ”لان ترد الي الله عزوجل همڪ ساعة خير لڪ مما طلعت عليه الشمس“. يعني: هڪ گهڙي الله ڏانهن رجوع ڪرين ته اها ڳالهه تنهنجي لاءِ انهن سڀني شين کان پلي آهي، جنهن تي سج اڀري ٿو.

ابوبڪر سوسي

سندس نالو محمد بن ابراهيم هو. ملڪ شام جو صوفي هو ۽ رمله شهر ۾ شيخ عمو ۽ احمد ڪوفي کي ڏٺو هئائين دمشق ۾ سال 386 ۾ فوت ٿي ويو.

ابوبکر بن محمد ابوالحسن بن محمد مزین

سندس نالو علي بن محمد هو. اهل بغداد مان هو. جنید ۽ اهڙن ٻين مشائخن جو صحبت یافتہ هو. سال 388ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ابوطالب محمد بن علي بن عطية حارثي مكي

صاحب قوت القلوب پنهنجي ڪتاب دقايق ۾ تصنيف ڪيو آهي ته تصوف ۾ سندس نسبت شيخ عارف ابوالحسن محمد بن ابي عبدالله احمد بن سالم بصري سان هئي ۽ انتساب شيخ ابوالحسن جو پنهنجي پيءُ ابو عبدالله احمد بن سالم ۽ ان جو انتساب پنهنجي پيءُ سهل بن عبدالله تستري قدس الله ارواحهم سان هو. سال 386ھ ۾ مڪه ۾ فوت ٿي ويو.

ابوالحسن محمد

بن احمد بن اسماعيل بن سمون. ”کان يلقب بالناطق الحكمة از مشائخ بغداد“. يعني: بغداد جي مشائخ ۾ کيس حڪمت سان ڳالهائيندڙ جي لقب سان ياد ڪيو ويندو هو.

ابوعقوب ميداني

نصيبين جي مشائخ مان هو. شبلي بغداد کان مصر ويو. ميداني به انهيءَ جي تقليد ڪئي، شبلي سندس استقبال ڪيو. شبلي، پنهنجو هٿ سندس مٿي تي رکي چيو ته خيرڪ الله يعني: الله توکي پنهنجي لاءِ پسند ڪري ۽ انهيءَ جي زبان ۽ وارن مان به آواز نڪتو آئين.

ابوصالح مزين

هيءُ ابن عطاء جو صحبت یافتہ هو. سهل بن عبدالله تستري بيان ٿو ڪري ته کيس حرم پاڪ ۾ ڏٺم. ساڻس نسبت جي طلب ڏيکاريم چيائين اي سهل! اگر ابوصالح سپاڻي اچي ته انهيءَ سان نسبت قائم ڪجانءِ. چيم ته خبر ڪونه اٿم ته ڪٿي آهي؟ چيائين ته اتي ئي هو، ليڪن هينئر نظر کان غائب ٿي ويو آهي.

ابراهيم آجري صغير

سندس ڪنيت ابواسحاق هئي. ابو محمد جريري ۽ ابواحمد مغازلي کيس ڏٺو هو. مذكور آهي ته هڪ يهودي آجر وٽ آيو. چيائين ته ڪا ڪرامت مون کي ڏيکار ته ايمان آڻيان. آجر يهودي کان سندس چادر وٺي پنهنجي چادر سان گڏ ويڙهي ڳنڍو ڪري تنور جي باهه ۾ اڇلائي ڇڏي. ٿوري دير کان پوءِ جڏهن ڪڍيائون ته سندس چادر صحيح سلامت هئي ۽ يهوديءَ جي چادر سڙي رک ٿي وئي. پوءِ يهودي ايمان آندو.

محمد بن خالد آجری

هيءُ بزرگ مشائخ مان آهي. جعفر خلدي سندس بابت ڪافي حڪايتون بيان ڪندو هو.

ابوجعفر مجذوم

هيءُ ابوالعباس عطا جو همعصر هو. پنهنجي وقت جو يڪتا ۽ پوشيده غوث هو. ابوالحسن دراج کيس قادسيه مسجد ۾ ڏٺو هو.

ابوبڪر ارموي

سندس نالو حسين بن علي بن يزدانيار هو. سندس طريقه تصوف مخصوص ۽ نرالو هو. جنهن جو بعض مشائخ مثلاً شبلي وغيره انڪار ڪيو آهي.

ابوجعفر معاذ مصري

سندس مرشد ابوالحسين سيرواني ڪهين هو. سندس چوڻ آهي ته ابوجعفر حداد مصري ۽ ابن البرقي، اهي ٻئي مصر ۾ هئا. ڪانئن پڇيو ويو ته تصوف ڇا آهي؟ ٻنهي بزرگن چيو ته اهو اثر آهي جو زمين تي ڪڏهن نروار ۽ ڪڏهن لڪل هوندو آهي.

ابوطالب الاخيمي

ابوعثمان مغربي بيان ٿو ڪري ته مون ابوطالب کي ڏٺو ته هو پڪين سان ڳالهائيندو هو ۽ هيءُ به ٻڌائي ٿو ته مان ابوطالب سان سفر ۾ گڏ هئس. رستي ۾ مون کي جهنگلي جانورن ۽ درندن جو ڏاڍو خوف پئي ٿيو، ڇو ته درندا تمام گهڻا هئا. کيس چيم ته تمام جلد هيءُ منزل پار ڪري هلون. پوءِ هڪ رات هڪ جڳهه تي قيام ڪيوسون. هو سمهي نند ڪرڻ لڳو. ليڪن مون کي نند نه آئي. مون کي چيائين ڇو نٿو سمهين، چيم ته جهنگلي جانورن جي خوف کان نند نٿي اچي. مون کي چيائين ته حق تعاليٰ کان خوف رک، ٻئي ڪنهن جو به خوف نه ڪر.

ابوبڪر موازيني

هيءُ مصر جو هو. شيخ سيرواني جو مرشد هو. هو بيان ٿو ڪري ته ابن خباز کان ٻڌم ته عيدالاضحيٰ جي ڏينهن جمره جي ڀرسان بيٺو هئس ته هڪ درويش نظر آيو، جنهن کي هٿ ۾ ڪوزو هو. چوي پيو ته ”ياسيدي! تقرب الناس اليڪ بذبائهم و قرباناتهم وليس بي ملك الا نفسي فشق شهقة ومات. ترجمو: اي منهنجا مالڪ! ماڻهو پنهنجين قربانين ۽ ذبح جي ذريعي تنهنجو قرب حاصل ڪن ٿا. ليڪن مون کي پنهنجي جان کانسواءِ ٻيو ڪجهه به نه آهي. پوءِ ڏاڍي سخت رڙ ڪيائين ۽ مري ويو.

ابوبکر مغازلي

مصر جو هو ۽ سيرواني جو مرشد هو. اهو بيان ٿو ڪري ته هڪ ڏينهن اهو ارادو ڪيم ته ابوالحسن مزین کي آزمایان. پوءِ سندس سراءِ جي در تي ويس ۽ چيم ته یا اهل الدار واسوني بشيءَ يعني مون کي ڪنهن شيءَ جي بخشش ڪريو. پوءِ هن پنهنجن گهر وارن کي چيو ته هن کي ڪا شيءَ ڏيو. جيڪڏهن هو الله کي سڃاڻي ها ته مون وٽ آزمائش لاءِ نه اچي ها. پوءِ جڏهن اهي الفاظ ٻڌم ته ان کي ڇڏي هليو ويس.

ابوالحسن سيرواني (کبير)

سندس نالو علي بن محمد هو. ابوالحسن سيرواني صغير جو مرشد هو. سيروان مغرب جو هو ۽ دمياط ۾ رهندو هو ۽ پوءِ خواص کي گهرائي، کيس وصيت ڪيائين ته: الزم الفقراء فان الخير فيهم معني: فقراء جي صحبت اختيار ڪر ڇو ته انهن ۾ ئي پلائي آهي.

ابوالحسن سيرواني (صغير)

سندس نالو علي بن جعفر دائود هو. سيروان مغرب جو هو. سيرواني كبير جو شاگرد هو. مصر جي خواص جو ساٿي هو. پوءِ بيت الله جو مجاور ٿي رهيو ۽ اتي ئي گذاري ويو. ابوبڪر موازيني، جنيد، شبلي، ابوالخير تيناني، ڪتاني، ابوعلی کاتب ۽ ابوبڪر مصري وغيره انهن سڀني کي ڏٺو هئائين. سندس عمر هڪ سو چوويهه سال هئي. آخري عمر ۾ ڪرسي استعمال ڪندو هو ۽ جڏهن موذن تکبير چونڊو هو ته نماز لاءِ اٿي بيهندو هو ۽ نماز کان پوءِ وري ڪرسيءَ تي ويهي رهندو هو ۽ سماع جي وقت به ائين ڪندو هو.

ابوالحسن سيوطي

سهل تستري جي ساٿي هارون کيس ڏٺو هو. ابوعلی رودباري ذڪر ٿو ڪري ته دوستن تي مهربان ۽ شفيق ابوالحسن سيوطي جهڙو ٻيو ڪونه ٿيندو. هڪ دفعي بيابان ۾ سفر ڪندي رات جو قيام ڪيوسون. سخت بک لڳي هئي. رستي ۾ آبادي جي ۽ ڳوٺن جي به خبر ڪانه پئي لڳي. پوءِ سيوطي گدڙ ۽ بگهڙ وانگر اونايون ڪيون ته جيئن ڪتن جي جاءِ جي خبر پوي. پوءِ اوناين تي ڪتا پونڪڻ لڳا ۽ انهن جي آواز تي ويو ۽ دوستن لاءِ ڪجهه شيون ۽ کاڌو کڻي آيو.

ابوعلی کاتب

مصر جي اڪابرین مشائخ مان هو. ابوبڪر مصري ۽ ابوعلی رودباري جو صحبت يافته هو. سندس پير ابوعلی مشتولي هو. ابوعثمان مغربي کيس بزرگ هستي چونڊو هو ۽ رودباري

به سندس علم ۽ بزرگي سبب تعظيم ڪندو هو. سندس چوڻ آهي ته جنهن به وقت مون کي ڪا مشڪل پيش ايندي هئي ته خواب ۾ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جي زيارت ٿيندي هئي ۽ پاڻ سڳورن کان ئي حل پڇندو هئس.

حمزه بن عبدالله علوي حسيني

سندس ڪنيت ابوالقاسم هئي. ابوالخير تيناتي جو مريد هو.

چيائين ته صوفي کي گهرجي ته هو سفر ۽ حضر ۾ هڪ ئي حال ۾ هجي، يعني هر حال ۾ پنهنجي اوصاف کي قائم رکي. سافر البادية علي المتوكل سنين ولم يضع جنبه علي الارض سنين. يعني ٻه سال پورا جهنگل ۽ بيابان ۾ گهمندو رهيو، ليڪن ٻئي سال زمين تي پئي نه رکيائين.

گري خويش علوين مان هڪ شخص شيخ الاسلام انصاري وٽ آيو ۽ چيائين ته منهنجو پيءُ پورا پنج سال هر روز پنهنجي پير ابوزيد وٽ ويندو هو ۽ صوفين کي مرو ڏانهن موڪليندو هو.

ابوالعباس باوردي

بزرگ هو. شبلي کي ڏٺو هئائين، نيشاپوري آهي، شيخ ابوبڪر طمستاني به نيشاپور ۾ هو، ٻنهي شبلي کي ڏٺو هئو، شبلي صاحب حال هو. توحيد جو ذرو به نه رکندو هو. شيخ الاسلام انصاري چوي ٿو ته جيئن ماڻهو چون ٿا، تيئن صحيح آهي، شبلي توحيد جي باري ۾ ڪا دعويٰ نه ڪندو هو پر اهو مطلب نه آهي ته ان جو يقين نه رکندو هو.

ابوالعباس بردعي

سندس نالو احمد محمد بن هارون بردعي صوفي هو. هن ٻڌايو ته مرتعش مون کي چيو ته جيترو توکي ديدار (زيارت) فائدو پهچائيندي، اوترو توکي وعظ نفعو نه پهچائي سگهندو ۽ هيءُ به چيائين ته ابوطاهر ابهري ٻڌايو ته: لا يصلح الكلام الا لرجل اذا سكت خاف العقوبة بسكوته. يعني: ڪلام انهيءَ شخص کي فائدو ڏئي سگهي ٿو، جو جڏهن اهو خاموش ٿئي ته سندس خاموشيءَ جي ڪري ان جي سزا جو خوف ٿئي.

ابوعلي خيران

سندس نالو حسن بن صالح بن خيران هو. فقه شافعي جو پيرو هو ۽ متقي ۽ فقيه هو. کيس سختيءَ هيٺ آندو ويو جو جڏهن قاضي القضاة جو عهدو قبول نه ڪيائين ته مقتدر بالله عباسي جي وزير علي بن عيسيٰ علائقہ جي امير کي لکيو ته شيخ ابوعلي خيران کي پيش ڪر ته کيس قضا جو عهدو ڏنو وڃي، مگر هن هرگز قبول نه ڪيو.

ابو عبدالله حضرمي

مرتعش جو بيان آهي ته کانئس تصوف بابت سوال ڪيم. مگر ويهن سالن تائين انهيءَ پنهنجي طرفان ڪا ڳالهه نه ڪئي، هر جواب قرآن مجيد جي آيت سان ڏيندو هو: رَجُلٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ (اهي اهڙا ماڻهو آهن جو انهن جيڪو الله سان انجام ڪيو هو، ان کي سچو ڪيائون) مون پڇيو ته سندن صفت ڪهڙي آهي؟ چيائين ته لَا يَزِيدُ إِلَهُهُمْ ظَرْفُهُمْ وَأَقْدَرُهُمْ هَوَاءُ (سورة ابراهيم) (سندن نظر انهن ڏانهن وري نه سگهندي ۽ سندن دليون پيون ڏڪنديون) مون پڇيو ته انهن جو هنڌ ڪٿي آهي؟ جواب ۾ چيائين ته: فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ (سورة القمر). (اهي سچي مجلس ۾ طاقتور بادشاهه وٽ رهندا) پڇيم ته وڌيڪ بڌاءُ. چيائين: اِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عِنْدَهُ مُسْتَوْلاً (سورة بني اسرائيل) (بيشڪ ڪن ۽ اکيون ۽ دليون ۽ سڀني (عضون جي باري ۾) پڇا ڪئي ويندي.)

ابوبڪر رازي بجلي

سندس نالو محمد بن عبدالله هو. نيشاپور جو رهاڪو هو. عبدالله سلمي جو استاد ۽ ابوبڪر بيڪندي جو شاگرد هو. مرد مجاهد ۽ متقي هو. مذڪور آهي ته ان کان وڌيڪ ڪوبه مشائخ الله تعاليٰ جي خوف کان روئڻ وارو ڪونه هو. هر مريد ۽ مبتدي جيڪو به کيس ڏسندو هو ته سندس محبت ۾ گرفتار ٿي ويندو هو. ابتدائي دور ۾ مڪه پاڪ جو سفر ڪيائين ۽ اتي پهچي مشائخ ۽ صوفين سان مليو ۽ هڪ سال مڪه جي مجاورت ڪيائين. سندس چوڻ آهي ته مڪه پاڪ ۾ مون تي تنگ وقت آيو. پوءِ مان يمن روانو ٿيس. مون وٽ هڪ دينار هديه جو موجود هو. سفر جو سامان ساڻ ڪنيم. ارادو ڪيم انهيءَ دينار جو جُبو خريد ڪندس ۽ موٽي مڪه پاڪ ۾ ايندس ۽ دينار کي ٻن پٿرن جي وچ ۾ پوري ڇڏيم ۽ ان تي نشاني ڪري ڇڏيم. مڪه پاڪ ۾ موٽي آيس ۽ طواف کان پوءِ ابوعمر زجاجي کي ڏنم. کانئس مسئلو پڇيم. هن چيو ته اهو دينار ڪٿي اڄ ۽ پنهنجي جان تي خرچ ڪر.

ابوبڪر شبيڪر

نيشاپوري هو. پنهنجي وقت جو وڏو صاف دل صوفي هو. خواجہ سهل صعلوڪي جي عزيزن مان هو. هڪ ڏينهن خواجہ سهل ان کي ڏٺو ۽ کيس چيائين ته مائٽ مون ڏانهن ڇو نه ٿو اچين؟ چيائينس ته آءُ تودانهن آيو هئس، مگر تون آرام مان نه اٿئين مان مايوس ٿي موٽي آيس. يعني تو تڪبر ڪيو ۽ مان فقير درويش آهيان. مون پنهنجي لاءِ ڏلت محسوس ڪونه ڪئي. چيائين ته اڄ هاڻي ضرور اٿي ايندس. هڪ دفعي خواجہ سهل پنهنجي سراءِ ۾ موجود هو (هي ويو) کيس آڌر پاءُ ڪيائين پر جڏهن موٽي اچڻ لاءِ هو ٻاهر آيو ته عزت افزائي لاءِ هو ٻاهر به قدم نه آيس. پوءِ وري وٽس هرگز نه ويو.

ابوبڪر قصري

هي اصل قصر هبیره جو هو. لیکن شیراز ۾ سکونت اختیار ڪئي هئائين. محقق بزرگ هو ۽ اهل غیب کيس نظر ايندا هئا.

شيخ عبدالله خفيف جو بيان آهي ته هڪ ڏينهن قصري مون کي چيو ته اُت ته صحرا ڏانهن هلون. پوءِ ٻئي روانا ٿياسون ته اتي هڪ قوم کي ڏٺوسون ته بازار جي منڍ ۾ نرد راند پيا کيڏن. شيخ ابوبڪر ساڻن ويهي رهيو ۽ پاڻ کي راند ۾ شامل ڪيائين. مون کي شرمندگي ٿي ته هيءُ ڇا ٿو پيو ڪري ۽ وري روانا ٿياسين ۽ اڳتي هلي ڏٺوسين ته ڪجهه ماڻهو شطرنج راند پيا کيڏن. پوءِ انهن ڏانهن ويو. ويهڻ وارو وڇاڻو ڦاڙي ۽ کيڏڻ وارو سامان ۽ ڪاٺيون توڙي ڇڏيائين. انهن گهڻيون ئي دانهون ڪيون، پوءِ جڏهن اتان روانا ٿياسين ته رستي ۾ مون ساڻس جهڳڙو ڪيو ته هيءُ ڪهڙو طريقو آهي جو هن جاءِ تي تون انهن سان فراخدي سان پيش آئين ۽ هاڻي هت تو ساڳي ئي عمل ۾ وري هنن سان سختي ۽ عتاب وارو سلوڪ اختيار ڪيو؟ چيائين ته اها حالت علم لدني واري هئي، جنهن ڪري ڪوبه فرق نه ڏنم ۽ هاڻي علم ظاهري واري حالت ۾ آهيان جو حڪم وارو طريقو اختيار ڪيم.

ابوبڪر بن ابي سعدان

احمد بن محمد بن ابي سعدان بغداد جو هو. جنيد جي احباب مان هو ۽ رودباريءَ جو همعصر هو. وقت جي مشائخ مان هن علم جو سڀ کان وڌيڪ ڄاڻو هو. ابوالحسن صديق ۽ ابوالعباس فرغاني جو چوڻ آهي ته هن زماني ۾ ٻن شخصن کان وڌيڪ انهي ٽولي ۾ ٻيو ڪوبه ڪونه ٿا ڏسون: ۱- ابوعلی رودباري مصر جو 2- ٻيو عراق جو ابوبڪر پٽ سعدان. ابوبڪر، ابوعلی کان علم ۾ وڌيڪ آهي. روبر ۽ ابو عبدالله کي ڏٺو هئائين.

ابوالعباس ارزي

ابوالحسن عباداني جو بيان آهي ته مان ۽ هڪ درويش بصره مان مون سان گڏ ٻيڙي ۾ سوار ٿيو ۽ درويش کي ڏٺوسين ته هڪ ڪنڊ ۾ سرجهڪائي نماز پڙهڻ لاءِ ويٺو آهي. جڏهن هو فارغ ٿيو، تڏهن کيس چيوسين ته اسان هاڻي توکان موڪلايون ٿا. ڪو ڪم ڪار هجي ته فرمايو، چيائين ته سڀاڻي شام جو هن دنيا منجهان مان موڪلائي ويندس. ملاح کي منهنجي جُبي مان ڪجهه شيون ڪڍي ڏجو ته جيئن ڪشتي کي ڪناري تي لڳائي ۽ فلاڻي وڻ هيٺان هڪ بزرگ به موجود هوندو. مون کي دفن ڪندو ۽ منهنجي فقيرائي گودڙي حله (محل) ۾ هڪ جوان کي ڏجو جو اوهان کي ان جي نشاني ڏيندو. پوءِ جيڪو به هن چيو، تيئن ڏٺوسين ۽ ائين ڪيوسين ۽ حله جي محلي ۾ آياسين، جتي اهو جوان موجود هو. جيڪو درويش ٻڌايو هو. گودڙي ورتائين پوءِ کيس خدا جو واسطو ڏئي چيوسين ته هي درويش ۽ تنهنجو قصو ڪيئن

آهي؟ چيائين ته اهو درويش هو وٽس ميراث هئي. مون کي اها ڏيکاري ويو هو. چيائين ته وارثن جي طلب تي کين ڏج. اهو چئي گودڙي ڍڪي ۽ سمورو سامان مون کي ڏئي موڪلائي نظر کان غائب ٿي ويو. اسان حله جي مسجد ۾ رهياسين. ٻن ڏينهن کان وٺي ڪابه شيءِ ڪونه ڪاڏي سين ۽ ڪا شيءِ ڪڍي ويو ته جيئن ڪاڏي لاءِ ڪو سامان وٺي اچي. اتان جا ماڻهو کيس جبي سميت حله جي سردار ڏانهن وٺي ويا. کيس سردار چيو ته هي جبو منهنجي پٽ جو آهي، جيڪو تن ڏينهن کان وٺي غائب آهي. ان کي نشان ٻڌايا ويا ۽ سارو قصو بيان ڪري ٻڌايو ويو. سجده شڪر بجا آندائين ۽ چيائين شڪراهي جو منهنجي پشت ۾ اهڙو ۽ ان وانگر ظاهر ٿيو.

ابوالفضل جعفر جعدي

شيخ ابو عبدالله خفيف جو بيان آهي ته مون کي جعفر جعدي ٻڌايو ته ابو عمرو اصطخري کيس چيو ته غسل ڪري رهيو هئس ته منهنجي گوڏ ڍلي ٿي وئي. پوءِ ڏنر ته ٻه هٿ منهنجي پٺيءَ تي لڳا ۽ منهنجي گوڏ کي مضبوط ڪري منهنجي چيلهه تي ٻڌي ڇڏيو. پوءِ جعفر جعدي اٿيو ۽ اصطخر سان گڏجي ابو عمرو جي گهر آيا. سندس پير پڪڙيو ويو. ابو عمرو جا جماعت تي اٿي بيٺا ۽ چيائين درگذر ڪريو. ان جو غصو الله ڪارڻ هوندو آهي ۽ ٻارهن ميل مفاصلو پيرين پنڌ ڪري آيو آهي. پوءِ ابو عمرو معذرت ڪئي، چيائين ته هيئن مان نه چيو آهي. بلڪ هيئن ۽ هيئن چيو آهي ان کان پوءِ پنهنجي جماعتين کي فرمايائين ته سندس بهترين خدمتگاري ڪريو.

عبدالعزيز بحراني

سخت سرديءَ جي موسم ۾ هيءُ شهر شيراز ۾ پهتو. پاڻ سان ڪڍي آيل خوراڪ جون شيون اچي ايثار ڪيائين. ابو عبدالله خفيف جو بيان آهي ته شهر کان نڪرڻ وقت مون کانئس پڇيو ته ڪيڏانهن ٿو وڃين. چيائين ته هڪ سامونڊي ڳوٺ ٿو وڃان. مان به ساڻس سنگت ڪئي ۽ اتي ڏٺوسون ته ابوالخير مالڪي پنهنجي مسند تي دروازي ڏانهن مهڙ ڪيو ويٺو هو. چيائين ته بحران جو هتان گذرگاهه آهي. کائڻ وارا آيا. هيءُ اٿي بيٺو اسان کي چيائين ته مهرباني فرمائي اوهان به طعام کائو. پوءِ اسان کاڌوسون. مگر بحراني اٿيو ۽ پوءِ پنهنجي چادر کڻي پنهنجي ڪلهي تي رکيائين ۽ پوءِ ابوالخير مالڪيءَ چيو ته جيڪر هن طعام منجهان ڪابه شيءِ هو پاڻ سان کنيو وڃي ها، جو پڪل کاڌو پنهنجي آڏو پيل آهي. پوءِ ابوالخير پڇيو ته هاڻي هن کاڌي کي ڪيڏانهن ڪيان؟ چيائين ڪتن جي آڏو اڇلائي ڇڏ.

ابوالحسين حڪيمي

سندس بيان آهي ته مون کي جنيد ٻڌايو ته هڪ ڏينهن سري سقطي جي مجلس ۾ موجود هئس. اتي ٻيا به ڪافي ماڻهو موجود هئا مگر مون پاڻ کي سڀني کان سرس پئي سمجهيو. اتي

معيار سالڪان طريقت

انهيءَ ڳالهه تي ذڪر ڇڙيو ته ننڍپڻ کي گهٽ ڪهڙي شيءِ ٿي ڪري؟ انهن منجهان هڪ چيو ته پاڻيءَ کي گهٽ پيئڻ ۽ پني چيو ته بڪ ڪڍڻ، مگر مون چيو ته: علي القلوب باطلاع الله تبارک وتعالیٰ عليٰ کل نفس بما کسبت يعني: پنهنجي قلب کي الله جلشانه ڏانهن اهڙي طرح راغب ڪرڻ جو کيس نفس تي فوقيت حاصل ٿئي. چيائين ته پُٽ! تو بلڪل صحيح ۽ بهتر ٻڌايو. پوءِ مون کي نزديڪ ڪيائين. پوءِ جڏهن به مان ڪنهن به اهڙي مجلس ۾ هوندو هئس ته مون کي مقدم رکندو هو.

موسيٰ بن عمران جيرفتي

هيءُ بزرگ، جيرفت شهر جو رهندڙ هو. شيخ عبدالله انطاڪي جو پير هو. شيخ عبدالله خفيف کي ساڻس ڪجهه رنجش هئي. هڪ دفعي ڏانهس چوائي موڪليائين ته شيراز شهر ۾ منهنجا هزارين مريد آهن. اگر هر هڪ تي هزار دينار رکان ته هڪ رات لاءِ ڪو حاجتمند ڪونه رهي، موسيٰ بن عمران کيس جواب ۾ چوائي موڪليو ته جيرفت (شهر) ۾ منهنجا هزارين دشمن آهن. اگر ڪنهن به وقت هو مون تي هٿ ڪن ته هڪ رات به مون کي فرصت ڪونه رهي.

ابوعبدالله مانڪ

ارغان فارس جو هو. سندس نالو احمد بن ابراهيم مالڪ آهي، بندار جو شاگرد هو. ارغاني ۽ شبلي کي ڏٺو هئائين. سندس عمر هڪ سو نو ورهيه هئي. جڏهن گفتگو ڪندو هو ته به شخص سندس وات کي لعاب کان پاڪ صاف ڪندا رهندا هئا. چو ته کيس ڏند ڪونه هئا. شيخ الاسلام انصاري بيان ٿو ڪري ته منهنجي پير شيخ ابونصر قباني، ابو عبدالله مانڪ کي ڏٺو هو. هڪ ڏينهن شبلي منبر تي چڙهي چيو ته ”حق“ جنيد ابوعبدالله حاضر هو، چيائين ته غيبت حرام آهي.

ابوعبدالله دوني

دون شهر جو رهواسي هو ۽ شوري رکندو هو. شيخ الاسلام انصاري، خرقانيءَ کان روايت ٿو ڪري ته مان دونيءَ جي هڪ مريد کان ٻڌو ته چيائين شيخ اسان جو، مست ٿي زندگيءَ ۾ رهندو ۽ مست ٿي رهي وفات ڪري ويندو. ابوعبدالله دوني کان پڇيو ويو ته فقر ڇا آهي؟ چيائين اسم واقع فاذا تر هو الله. اهو اسم واقع آهي، پوءِ جڏهن پورو ٿيندو آهي ته اهوئي الله آهي. قرآن شريف جي تلاوت تمام گهڻي ڪندو هو ۽ سماع سان به کيس ڏاڍو لڳاءُ هوندو هو. جڏهن تلاوت ۾ زڪواة ۽ صدقه بابت ڪا آيت ايندي هئي ته ڏاڍو خوش ٿيندو هو ۽ وٽس جو

ڪجهه هوندو هو ته اهو خيرات ڪري ڇڏيندو هو. هڪ شخص کي چيائين ته هينئر در کان ٻاهر وڃ وري موٽي اچ ته توکي وري وري ڏيان. ابوالحسين طرزي جوهر طريقه ۽ همعصر هو.

ابوالحسين طرزي

طرز فارس ۾ هڪ هنڌ جو نالو آهي. هيءُ وقت جو وڏو بزرگ هو. بزرگن ۽ درويشن کي ڪافي دوست رکندڙ هو.

شيخ الاسلام انصاري بيان ٿو ڪري ته ابونصر حاجي مون کي ٻڌايو ته شيخ ابوالحسين طرزي کي ڏٺم ته هو درويشن جا پير مهيندو هو ۽ سندن مٿي جي مالش به ڪندو هو. شيخ الاسلام انصاري بيان ٿو ڪري ته دعا ڪرائڻ لاءِ شيخ عبدالله طريقي وٽ پنهنجي سنگت وٺي ويس. دريافت ڪيائين ته اوهين شادي شده آهيو؟ چير هائو! چيائين محنت ڪري ڪمائيندا آهيو؟ چير هائو! چيائين ۽ اهل و عيال سان خوش رهو، ڪم ڪار ڪندا رهو، رات جو وقت گهر ۾ گذاريندا ڪريو ۽ گهر ٻار کان سواءِ پريشان حال ماڻهن جي پرگهور ڪندا ڪريو. هو خوش ٿيو ۽ دعا ڪيائين. شيخ عمو جڏهن اهو ٻڌو ته چيائين ته عبدالله دوني ۽ ابوالحسين جا احباب به ائين ئي ڪندا هئا.

ابوعبدالله دينوري

سندس نالو محمد بن عبدالخالق دينوري هو ۽ پنهنجي وقت جي بزرگ ترين مشائخ ۽ اڪابرين مان هو.

طبقات سلميه ۽ شيخ الاسلام انصاري بيان ٿو ڪري ته هو پنهنجي آخري عمر ۾ وادي القريٰ جي هڪ مسجد ۾ مسافر ٿيو. ماڻهن کيس رهڻ نه ڏنو ۽ مهمانداري نه ڪيائون. هو بڪ جي وگهي فوت ٿي ويو. ٻئي ڏينهن ماڻهن کيس مرده ڏنو ۽ کيس ڪفن ڏيئي دفن ڪري آيا. ڪجهه دير کان پوءِ ڏٺائون ته اهو ڪفن محراب ۾ پيل موجود آهي ۽ ان ۾ هڪ ڪاغذ به پيل آهي، جنهن ۾ خط لکيل آهي ته منهنجي دوستن مان هڪ دوست اوهان وٽ آيو، پر ان کي مهمان توهان ڪونه رکيو ۽ هو بڪ جي وگهي فوت ٿي ويو. باقي اوهان جو ڪفن ڇا ڪيو ۽ اهو خط ڪنهن انسان جو لکيل ڪونه هو.

ابوالحسين سرڪي

شيخ سيرواني، ابوالعباس سهروردي، شيخ ابواسامه، ابوالخير حبشي، ابوسعيد شيرازي ۽ شيخ محمد ساخري هڪ ٻئي جا دوست هئا ۽ سرڪيءَ جي وڏي تعظيم ڪندا هئا. شيخ ابوالحسين ڪپڙو اُڻندو هو. هڪ ڏينهن مذڪوره دوستن سان گڏجي صحرا ۾ ويو. تيز صحرائي هوا (باد سموم) هلڻ لڳي. دوست پريشان ٿيا. چيائين ته پريشان نه ٿيو، هيءُ آنڌي مون کي ڪٿي ويندي ۽ مان ويندس هليو. اوهان کي چوٽڪارو ملندو، سيلاب ايندو ۽ اوهين

معيار سالڪان طريقت

سيراب ٿيندا. پوءِ ائين ئي ٿيو هو گذاري ويو، پوءِ دوست آيا ۽ سيراب ٿيا ۽ سيلاب کيس گهلي کڻي هليو ويو.

شيخ محمد ساخري

هيءُ بشوريدي قوم جو برگزيده ۽ معروف بزرگ هو. مذڪور آهي ته هڪ دفعي حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جي قبر مبارڪ تي آيو ۽ چيائين يار رسول الله صلي الله عليه وسلم اوهان جو مهمان آهيان. مون کي ڏهه ڪرايو يا هي قنڊليون پڇي ڇڏيان؟ پوءِ هڪ شخص ان ڏانهن آيو ۽ کيس گهر وٺي ويو ۽ خوب کاڌو ڪارائينس ۽ ڏهه ڪرايائينس ۽ چيائينس ته جناب نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن مون کي خواب ۾ حڪم فرمايو ته منهنجو بي باڪ مهمان آيل آهي، ان کي وٺي وڃي خوب کاڌو ڪارائينس ۽ پوءِ چو جيڪو گهرين. هيءُ آرزو جي جاءِ نه آهي.

شيخ احمد جوالگر

هيءُ محمد ساخري جي ساٿين مان هو، جيڪي هڪ ٻئي جا صحبتي هئا. اصل ۾ فرغانه جو رهاڪو هو ۽ حرم پاڪ جو مجاور هو. هڪ دفعي مڪه پاڪ ۾ قحط پيو. سندس قوم جي صوفين شاديون ڪيون ۽ وليما ڪيائون. پوءِ فراخي حاصل ٿي. شيخ جوالگر به زال حاصل ڪئي، رات گذري وئي. ٻئي ڏينهن صوفين کي چيائين ته منهنجي طرفان هن ڪم ۾ ڪو بخل نه آهي جو مان ان تي خوش نه ٿيان، (مگر منهنجي زال مون سان) کي گهڙيون به (پيار جون) ڳالهيون نه ڪيون.

ابوالحسين حداد هروي

درويش بزرگ ۽ صوفي هو. مڪه پاڪ جو مجاور هو. هڪ ڏينهن مشائخ ۾ شيخ ابوالعباس قصاب آيو ۽ پڇيائين ته جو انمردي ڪهڙي آهي؟ چيائين ته ڀڳل مليدي کي ٿڌو نه ڪر ظاهر ۾ پنهنجن دوستن کي وعدو ڏنو هئائين. ۽ مليدو سندن آڏو آندائين. شيخ الاسلام احمد ڪوفاني کان نقل ٿو ڪري ته ابوالحسين پنهنجي آخري عمر ۾ استرآباد ۾ رهندو هو. هڪ شخص کيس چيو ته جنهن رات به تنهنجي ميزباني نه ٿئي ته منهنجي گهر هليو ايندو ڪر. چيائين ته ائين خود ڪڏهن ڪڏهن ٿو ٿئي ۽ اهو مون کي پنهنجو پاڻ لاءِ ڪرڻ گهرجي.

آخري عمر ۾ صوفين کان ملول ٿيو ۽ چيائين ته خدايا! مون کي پاڻ ڏانهن گهراءِ، انهيءَ دعا کان پوءِ ئي ڏينهن زندهه رهيو.

ابوالمظفر ترمذي

سندس نالو جبال بن احمد هو. حنبلي مذهب جو امام هو. ترمذ جو رهندڙ هو ۽ وقت جو برگزيده بزرگ هو ۽ خضر عليه السلام ساڻس گفتگو ڪندو هو ۽ مجلس به ڪندو هو. محمد حامد واشگردي ۽ ابوبڪر وراق جو شاگرد ۽ شيخ الاسلام جو مرشد هو.

اميرچئ سفال فروش (ڪنير)

شيخ الاسلام انصاري بيان ٿو ڪري ته مون پنهنجي والد کان ٻڌو ته اميرچئ نڪر جا ٿانو وڪندڙ ڪي وڃونءِ پنهنجي دڪان کان بي دل ڪري ڇڏيو هو. هو ڪنهن ٻئي هنڌ صحرا ۾ هليو ويو. اتي ئي فوت ٿي ويو ۽ چوي ٿو ته خود منهنجي پيءُ به ڪنهن جاندار کي ڪونه ڪهندو هو. اهو ابدالن جو مذهب آهي ۽ اهي ابدالن منجهان هئا.

ابوالحسين مرو رودي

شبلي کي ڏٺو هئائين ۽ بيان ٿو ڪري ته شبلي کان پڇيم ته اڪرم الاڪرمين ڪير آهي؟ چيائين ته هي اهو آهي هڪ دفعي ڪنهن جي خطا معاف ڪري ته وري ان جو ڪڏهن به تذڪرو نه ڪري ته فلاڻي دوست يا ماڻهو جي خطا معاف ڪئي هئ ۽ نه وري ان کي ڪا تڪليف پهچائي.

شيخ لقمان سرخسي

مجنونن ۾ عقلمند مجنون هو. شيخ ابوسعيد ابوالخير اڪثر چوندو هو ته شيخ لقمان خدا تعاليٰ جي طرفان امر ۽ نهی کان آزاد ٿيل آهي. شيخ ابوسعيد جو بيان آهي ته اسان سرخس ۾ ابوالفضل وٽ هئاسون ته هڪ شخص آيو ۽ چيائين ته لقمان سخت بيمار پيو آهي. پاڻ فلاڻي رباط ۾ آيل آهي ۽ تن ڏينهن کان وٺي ڳالهائي ٿي ڪونه ٿو ۽ اڄ صرف اهو چيائين ته پير ابوالفضل کي وڃي چئو ته لقمان وڃي رهيو آهي. ابوالفضل جماعت سميت اتي پهتو. لقمان کيس ڏسي مشڪيو ۽ ٿوري دير کان پوءِ فوت ٿي ويو. پر سندس اکين ۾ ڪوبه ڦيرو نظر ڪونه آيو. ماڻهن سندس موت ۾ اختلاف ڪيو پر پير ابوالفضل چيو ته فوت ٿي ويو آهي، پر جيستائين اسين هتي آهيون اڪيون بند نه ڪندو. آخر جڏهن اهي اٿي آيا ته پوءِ اڪيون ٻوٽيائين.

شيخ محمد قصاب آملی

هيءُ دامغان جو هو ۽ ابوالعباس قصاب جو مريد هو. هڪ دفعي شيخ ابوالعباس سان مجلس ڪري موٽيو پئي آيو ته سندس آواز بلند ٿيو. شيخ الاسلام انصاري کيس جرجاني تصور ڪري ٿو.

ابوالخیر مالکی

سندس نالو بندار بن یعقوب مالکی آهي. شیخ عبدالله خفیف کيس ڏٺو هو.

ابوبکر شعراني

هيءُ عبدالله خفیف جو همعصر هو. خفیف کيس اصطخر ۾ ڏٺو هو.

ابومحمد عتايدي

هيءُ عبدالله خفیف جي استادن مان هڪ هو.

هشام بن عبدان

سندس کنيت ابو محمد هئي، شيخ ابو عبدالله خفیف کان پڇيو ويو ته ڪهڙو سبب آهي جو هشام نماز نه ٿو پڙهي. چيائين ته مطالعہ غيب ۾ پيوسته ٿيل آهي، غيبي امور مٿس غلبو ڪري ويا آهن. حيرت جي مقام ۾ غرق آهي ۽ ظاهري اعمال کان پوئتي پيل آهي.

مومل جصاص

هيءُ شيراز جي اڪابرین مشائخ مان آهي. ابو الحسن مزین کي ڏٺو هئائين. سندس ڏاڍي تعظيم ڪندو هو. ابو عبدالله خفیف جو بيان آهي ته خردی ۾ حج جو ارادو ڪيم ته مومل جصاص مون کي وصيت ڪئي ته جنهن وقت عرفات جي ميدان ۾ پهچين ته اتي اوليا الله جي ڳولها ڪج، ڇو ته انهي جاءِ تي هو ضرور هوندا آهن. پوءِ مان اتي ميدان جي هيٺانهين ۾ پهتس ۽ ڏٺم ته اتي ڏهه شخص بيٺا آهن ۽ انهن جي وچ ۾ هڪ شيخ بزرگ ۽ منهنجو شيخ ابو محمد عتايدي به ساڻن گڏ موجود هو ۽ مون کي پاڻ ڏانهن سڏ ڪري پنهنجي پاسي ۾ جاءِ ڏنائين ۽ ٻين کي به چيائين ته هن ٻار جي حفاظت ڪجو. جڏهن وري مزدلفه ۾ پهتس ته منهنجي شيخ مون کي فرمايو ته پنهنجي سنگت کي به سڏ ڪر پوءِ سڏ ڪيم پر جواب نه مليو ۽ هڪدم اهي سڀ منهنجي نظر کان غائب ٿي ويا.

علي بن شلويه

هيءُ مومل جصاص جو همعصر هو. شيخ ابو عبدالله خفیف کيس ڏٺو هو.

ابوبکر اسڪاف

شيخ ابو عبدالله خفیف جو بيان آهي ته ابوبکر اسڪاف ٽيهه سال روزا رکيا. نزع موت جي حالت ۾ ڪپهه جو ٽڪر پاڻيءَ ۾ پسائي سندس وات تي رکيو پئي ويو ته ان کي پري هٽائي رهيو هو. دنيا مان روزي سان لاڏاڻو ڪري ويو.

ابوالضحاک

شيخ ابو عبدالله خفيف بيان ٿو ڪري ته مون کي ابوالضحاک ٻڌايو ته هڪ ڏينهن مان پنهنجي گهر جي ڇت تي ويٺو هئس ته شيطان کي ڏٺم ته هو گهٽين ۾ گهمي رهيو هو. کيس چيم ته اي ملعون هتي ڇا پيو ڪرين. يڪدم ٽپ ڏيئي منهنجي ڇت تي چڙهي آيو ۽ درهم آڏو اڇلايائين. مون کيس زور سان ٿڌ هڻي ۽ پوءِ هتي ويس ڪجهه سالن کان پوءِ حج ڪرڻ لاءِ روانو ٿيس ته رستي ۾ هڪ وڏي ندي ڏٺم. حيران ٿي بيهي رهيس پوءِ هڪ ضعيف پوڙهو ڏٺم ته لنگهي ويو ۽ انجي پٺيان ڪافي پاڻي نمودار ٿيو. مان ٻڌڻ جي قريب هئس مگر مشڪل سان ڪناري تي پهتس. پوڙهي کي ڏٺم ته ڪناري تي بيهي نظارو ڪري رهيو آهي. مون کي ڏسي چيائين ته اي ابوضحاک توبه ڪر. وري بيهر مون کي چمات نه هئجان ۽ پوءِ غائب ٿي ويو.

ابومحمد خفاف

شيخ ابو عبدالله خفيف ذڪر ٿو ڪري ته ابوالحسن مزين اسان ڏانهن لکيو ته اوهان جو مرید درياھ ۾ آهي. جيڪڏهن بچي ويو ته جلد اوهان لاءِ جواهر آڻيندو. سندس مطلب ابومحمد خفاف هو.

ابوجعفر خراز اصطخري

حسن بن حمويه جو دوست هو. ابو عبدالله خفيف ٻڌائي ٿو ته هو اصطخر ۾ اسان وٽ هو. ابن زيدان التماس ڪيو ته کيس ان جي اڳيان پيش ڪيم.

عبدالله قصار

ابو عبدالله خفيف جو همعصر هو. سهل بن عبدالله تستري سندس فضيلت جو قائل هو.

ابراهيم المتوڪل

شيخ ابو عبدالله خفيف حڪايت ٿو ڪري ته اسان جي ٽولي منجهان هڪ شخص مون کي چيو ته مان ٻاهر صحرا ۾ وڃان ٿو. ڏٺم ته ابراهيم متوڪل پنهنجا ڪپڙا ڌوئي اُس ۾ سڪڻ لاءِ رکيا. کيس چيم ته مون ڏانهن اچ ته شيون کائون. پنهنجو پسيل چولو ئي پهري مون سان گڏ روانو ٿيو ۽ جڏهن ٿورو پنڌ ڪيوسون ۽ ڏٺوسون ته ٿورو ڪانول پيرو رستي ۾ پيل آهي. انهيءَ اهو ڪٿي کاڌو ۽ ويهي رهيو ۽ چيائين ته تون وڃ، مون کي هي ڪافي آهي. هر طرح جي ڪوشش ڪيم مگر اهو نه آيو.

ابوطالب خزرج بن علي

هيءُ جنيد جي احباب مان هو. شيراز آيو ۽ کيس پيٽ جي خرابي هئي، ابو عبدالله خفيف حڪايت ٿو ڪري ته سندس خدمت اختيار ڪيم. هر رات يارهن، ٻارهن دفعا (حاجت) لاءِ اُٿندو هو. هڪ رات مون کي سڏ ڪيائين مگر گهري نند سبب نه ٻڌم وري سڏ ڪرڻ تي اٿيس. تانوَ سندس آڏو رکيم. چيائين اي فرزند! مخلوق جي خدمت ڪرڻ وقت سگهه ڏيکار ته جيئن پنهنجي خالق جي عبادت ڪرڻ ۾ توکي سگهه پيدا ٿئي.

ابوعلي وارچي

ابو عبدالله خفيف ڳالهه ٿو ڪري ته (ابوعلي) شيراز ۾ آيو. ان وقت حڪومت اهو حڪم جاري ڪيو هو ته هڪ وسيع دسترخوان قائم ڪيو وڃي ۽ فقرا کي ان مان کاڌو کارايو وڃي. عشا جي نماز کان پوءِ اسان سان مجلس ڪيائين. هڪ رات ارادت جي ڏينهن جو ذڪر نڪتو. پوءِ هن پنهنجو پيراهن مٽي ڪري، ڪنڌ جي هيٺان طوق جي مقدار موجب نشان ڏيکاريو. کانئس پڇيوسين ته هيءُ ڇا آهي؟ چيائين ته جبل تي مون کي لغام لڳل هو. ٿاٺ جي پوشاڪ پهريندو هئس. ان سبب ڪنڌ جو گوشت کاڄي ويو. جڏهن ان کي لائڻ ته ڪنڌ جو گوشت پرچي آيو ۽ باقي نشان رهجي ويا. کانئس پڇيو ويو ته هت اچڻ ۾ تنهنجو ڪهڙو مقصد آهي؟ چيائين ته منهنجي ماءُ ڏاڍي ڪمزور ۽ ضعيف ٿي وئي آهي. منهنجي مٿان ڪافي قرض ٿي ويو آهي، انهيءَ سبب محتاج ٿي ويو آهيان ته شايد ڪو نظر ڪري.

ابوسليمان نيلي

هيءُ ابوالحسن قرافي جو همعصر آهي. چيائينس اي ابا سليمان توکي خلق جي لباس ۾ گهڻو ٿو ڏسان، پر تنهنجي ٻن پرون جي وچ ۾ حڪومت ڏسي رهيو آهيان. واقعي آخر ۾ مغرب جو حاڪم ٿيو.

اهڙي طرح ابوبڪر دقي، قرافي وٽ آيو ۽ کيس چيائين ته هن وقت تون مجرد (ڪنوارو) آهين، مگر توکي ٻن پينگهن جي وچ ۾ ڏنر. آخر دقي زال پرڻيو ۽ کيس ٻه فرزند پيدا ٿيا، جيڪي ٻن پينگهن ۾ لڏڻ لڳا. ان وقت قرافي کي ياد ڪيائين.

ابوسليمان خواص مغربي

هڪ دفعي هو گورستان ۾ گڏهه تي سوار هو، گڏهه کي مک چڪ سان پٽي رهي هئي ۽ گڏهه لتون پيو هئي ۽ گڏهه جي لت وٺ جي ٿارين ۾ قاسي پئي. هن گڏهه کي لت سان ڌڪ هنيو. گڏهه منهن ورائي، کيس فصيح زبان ۾ چيو ته اهو ڌڪ پنهنجي دماغ تي هڻ. هيءُ ابوالخير جو همعصر هو ۽ دمشق ۾ فوت ٿي ويو.

شيخ احمد (حراني)

هيءَ حضرت ٽيهه سال مسلسل مڪه پاڪ ۾ مجاور رهيو ۽ صرف صبح جي کاڌي تي سارو ڏينهن گذاريندو هو. حصري ۽ جهم رقي کي ڏٺو هئائين.

جهم رقي

هڪ ڏينهن هڪڙو شخص سندس اڳيان رقص ڪرڻ لڳو. هو اٿيو ۽ انهيءَ شخص جو مٿو ٻنهي پيرن ۾ وجهي مضبوط ڪري ۽ کيس مٿي کڻي هڪ ديوار کان ٻي ديوار تي هڻندو رهيو. ايستائين جو هو شخص پيهوش ٿي ويو.

ابوالحسن ارموي

هيءَ حصري ۽ ابو عبدالله رودباري جي ڏينهن ۾ هو ۽ ابن خفيف جي وقت ۾ فوت ٿي ويو. سندس قبر انهيءَ ئي جڳهه تي آهي.

ابوبڪر وراق ترمذي

سندس نالو محمد بن عمر الحڪيم هو. ابو عيسيٰ ترمذي جو مامو هو. آسماني ڪتاب توريت، انجيل ۽ زبور ڄاڻندو هو. سندس قبر ترمذ ۾ آهي.

بڪر سغدي

هيءَ سمرقند جي سغد شهر جو هو. ابوبڪر وراق جو مريد هو. وفات واري ڏينهن هي وٽس موجود هو.

صالح بن مڪتوم

هيءَ بلخ جو هو ۽ ابوبڪر وراق جي مريدن مان هو.

ابوزيدا يا ابوزيد مرغزي

هيءَ خراسان جو هو. کيس ابراهيم شيباني ڪرمانشاهيءَ جي صحبت حاصل هئي. جڏهن هيءَ فوت ٿيو ته سخت بارش هئي گهر ۾ ئي امانت ۽ رعايت طور دفن ڪيو ويو پوءِ جڏهن سندس قبر ٻئي هنڌ تيار ڪري، مدفن کي کوليو ويو ته اتي هو موجود ڪونه هو.

ابراهيم مرغيناني

سندس ڪنيت ابواسحاق هئي. هو چوندو هو ته جنهن وقت ڪن علم حاصل ڪري ٿو ته فھر وري حڪمت حاصل ڪري ٿو ۽ انهي پنهي جي حصول کي حياتي چئجي ٿو.

سيد اجل شريف حسين

بن محمد ابراهيم بن امام همام موسيٰ ڪاظم عليه السلام عراق جي سادات عالي درجات جي نقابت جو سلسلو هن وٽ ختم ٿو ٿئي. سندس وفات جو سال 400ھ آهي.

ابوالعباس نهاوندي

سندس نالو احمد بن محمد بن الفضل هو. جعفر خلدي جو مريد ۽ شيخ عمر جو پير هو. سندس چوڻ آهي ته رياضت جي ابتدائي دور ۾ مڪمل ٻارهن سالن تائين سرگردان ڦرندو رهيس، تڏهن وڃي منهنجي قلب جي هڪ گوشه جو انڪشاف ٿيو. فرمايائين ته عام ماڻهن جي اها تمنا هوندي آهي ته الله تعاليٰ هڪڙي ساعت ساڻن ساڻ هجي ليڪن منهنجي تمنا اها هوندي آهي ته الله تعاليٰ مون کي اها توفيق ڏئي ته مان پنهنجي ذات جو مشاهدو ڪريان ته مان ڇا آهيان ۽ ڪيڏانهن ٿو وڃان. نڪتو: شيخ ابوسعيد ابوالخير جي سخنن ۾ مذڪور آهي ته اصل ۾ هيءُ حديث آهي ته پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن فرمايو آهي ته: اللهم لا تكلني الي نفسي طرفه عيني ولا اقل من ذلك. ترجمو: اي الله! مون کي اڪ چنپ جيتري دير يا ان کان به گهٽ گهڙيءَ لاءِ منهنجي نفس جي حوالي نه ڪر.

ابوالعباس نسائي

سندس نالو احمد بن محمد بن زڪريا هو. اصل ۾ نسا جو هو ۽ پوءِ مصر ۾ مقيم ٿيو. شيخ الاسلام انصاري جو چوڻ آهي ته شيخ عباس فقير هروي ان کي مصر ۾ ڏٺو هو ۽ شيخ عمو کي مڪه پاڪ ۾. عباس مون کي ٻڌايو ته سندس سراءِ جي در تي هميشه گهوڙا ۽ سواري جا جانور بيٺل هوندا هئا، جو خلق زيارت لاءِ ايندي هئي ۽ ڪڏهن ڪڏهن مون کي موڪليندا هئا ته جانورن جي سنڀال ڪر ۽ مان دل ۾ چوندو هئس ته نيڪي جو ڪم منهنجي حوالي ڪيو ويو آهي ۽ خراسان کان مصر آيس ۽ جانورن جو نگران بڻيس. هڪ دفعي ڪو آيو ۽ شيخ سڏ ڪري چيو ته ”اي هروي! تون اڃا قبر ۾ نه ويندين. تمام جلد تون بلند درجي تي پهچندين ۽ تنهنجي در تي به سواريءَ جا جانور ٻڌل هوندا ۽ ماڻهو زيارت لاءِ ايندا رهندا ۽ آخر ائين ٿيو. سندس ارادت تحت زيارت لاءِ وٽس ايندا هئا. مذڪور آهي ته هڪ آتش پرست ٻڌو ته

مسلمانن ۾ صاحب فراست به ڄڻا آهن. پوءِ پهريائين شيخ ابوالعباس قصاب جي خانقاه ۾ داخل ٿيو ته شيخ کيس فرمايو ته بيگانن جي آستاني ۾ اچڻ جو ڪهڙو ڪم؟ هن جڏهن اهو ٻڌو ته چوڻ لڳو ته هي انهن مان پهريون شخص آهي. پوءِ سڌو شيخ عباس نهاونديءَ جي خانقاه ۾ آيو. شيخ نهاوندي کيس ڪجهه به نه چيو پورا چار مهينا ساندھ جماعت سان وضو ڪري نماز پڙهندو رهيو ۽ چئن مهينن کان پوءِ جڏهن آتش پرست واپسيءَ جو ارادو ڪيو تڏهن شيخ کيس فرمايو ته اها ڳالهه جوانمردِي جي خلاف آهي ۽ نان ۽ نمڪ جو اهو حق نه آهي ته جهڙي طرح خالي آيو، ته اهڙي طرح ئي خالي واپس هليو وڃي. اهو ٻڌي آتش پرست سڄي دل سان مسلمان ٿيو ۽ سندن خدمت ڪري ڪمال درجي تي پهتو. سندس وفات کان پوءِ ان جو جانشين ٿيو.

ابوصالح هارون حدثاني

هي برگزيده بزرگ هو. سندس بيان آهي ته ابوالخير تيناتيءَ جي گهر سندس زيارت لاءِ ويس. چيائين ڪيڏانهن ٿو وڃين. چيم طرطوس ٿو وڃان ۽ چيائين ته هن سال ڪهڙو ارادو اٿئي، چيم ته مڪه پاڪ وڃڻ جو ارادو اٿم. چيائين ته الله تعاليٰ اوهان کي نعمتون عطا ڪيون آهن. ان جو حق ڪونه ٿا ڄاڻو ۽ ان جي فرمانبرداري نه ٿا ڪريو. الله تعاليٰ توهان لاءِ ديهات ۽ دريا سڀ پيدا ڪري اوهانجي اختيار ۾ ڏيئي ڇڏيا آهن. ابوصالح چوي ٿو ته مان کيس چيو ته اي شيخ حج ۽ جهاد لاءِ ٿو چوين. چيائين هائو! ڇا لاءِ پنهنجي فرصت جي وقت کي غنيمت نه ٿا ڄاڻو ۽ اجايو وڃايو ٿا.

مثال: شيخ الاسلام انصاري ٻڌائي ٿو ته ابوالقاسم خلال مروزي وٽ هڪ شخص آيو. کائنس سفر ڪرڻ جي اجازت گهريائين. پير ان کان پڇيو ته ڇا لاءِ سفر ۾ ٿو وڃين؟ چيائين ته جيڪڏهن پاڻي وهندو نه رهندو ته پوءِ خراب ٿي ويندو. کيس پير چيو ته پوءِ درياھ ڇو نٿو ٿئين جو نه به وهي تڏهن به خراب نه ٿئي.

زهير بن بڪير

هيءُ مشهور صاحب تصانيف هو. سندس چوڻ آهي ته ڪيترو وقت مون کي پنهنجا غلام نظر نه آيا، پر اصل عرب غلام ڏسڻ ۾ آيا. هڪ رات مون خواب ڏٺو ته انهيءَ ٽولي وارا قطارن جي صورت ۾ آسمان جي در تي بيٺل آهن ۽ مون کي آواز پيو اچي ته اي پٽ بڪير! اهي سڀ غلام جيڪي تون ڏسين ٿو اهي عجمي آهن. البته انهن جي وچ ۾ هڪ شخص آهي سو عرب جو آهي.

شيخ الاسلام انصاري جو چوڻ آهي ته مان تيرهن ابوالخير سڃاڻان ٿو، جيڪي انهيءَ ٽولي مان سڀ غلام هئا ۽ جهانن وارن جا سردار هئا ۽ بعض جا نالا مون کي ياد آهن. ابوالخير تيناتي ابوالخير مالڪي، ابوالخير حبشي، ابوالخير عسقلاني ۽ ابوالخير حمصي.

ابومسلم مغربي

ابراهيم رقي جو بيان آهي ته پنهنجي شروعاتي دور ۾ مسلم مغربي جي زيارت ڪرڻ جو ارادو ڪري وٽس ويس ۽ جڏهن مسجد ۾ پهتس ته ڏٺو هو امامت ڪري رهيو هو ۽ الحمد ئي پڙهڻ ۾ چند غلطيون ڪيائين. مون دل ۾ خيال ڪيو ته منهنجو پنڌ ئي اجايو ۽ ضايع ٿي ويو. انهيءَ رات اتي ترسي پيس. ٻئي ڏينهن طهارت جي خيال سان فرات نديءَ جي ڪناري تي ويس ۽ ڏٺو ته رستي ۾ شينهن ستو پيو آهي. پوءِ موٽي آيس ۽ ٻئي دفعي به ساڳي حالت درپيش آئي. آخر سڌ ڪيم ته ابومسلم پنهنجي عبادتخاني کان ٻاهر نڪري آيو. پوءِ جڏهن شينهن کيس ڏٺو ته سندس تواضع ڪيائين. پوءِ ابومسلم هر هڪ شينهن جي ڪن کي پڪڙي سندن گوشمالي ڪئي ۽ چيو ته اي ڪٽو! توهان کي مان ڪونه چيو هو ته مهمانن جي عزت ڪجو. پوءِ مون سان مخاطب ٿي چيائين ته اي ابا اسحق! اوهان هن ظاهري حالات کي ڏسندي ائين سمجهندو ته اسين خلق کان ٿا ڊجون. ليڪن اسان پنهنجي باطن کي ڏسون ٿا ته خلق اسان کان ٿي ڊجي.

ابراهيم دهستاني

شيخ الاسلام انصاري بيان ٿو ڪري ته شيخ محمد قصاب، دامغان ۾ مون کي چيو ته اهو وقت ايندو جو هن علائقي ۾ اهل ڪلام اچي ظاهر ٿيندا. پوءِ ان جاءِ تان دل برداشت ٿيس. پوءِ اٿيس ۽ شيخ ابراهيم دهستاني وٽ ويس ۽ ان کان سندن مذهب ۽ سخن بابت پڇڻ لاءِ روانو ٿيس ۽ جڏهن وٽس پهتس ته بيان ڪرڻ کان اڳ ئي مون کي چيائين ته مُحَمَّد! موٽي وڃ. لايعرفه احد غيره يعني: الله کي الله کان سواءِ ڪنهن به نه سڃاتو. ذوالنون جو قول آهي ته العلم في ذات الله جهل. يعني: الله جي ذات جي باري ۾ علم حاصل ڪرڻ جهالت آهي. شيخ الاسلام بيان ٿو ڪري ته سندس قول آهي ته الله کي ان کان سواءِ ۽ ان جي ڪلام کان سواءِ ڪوبه سڃاڻي ڪونه ٿو سگهي. جڏهن تو ان جي قرآن ۽ سنت کي سڃاتو ته گويا تو ان کي سڃاتو، يعني تصديقي ۽ تسليمي سڃاڻپ صرف عقل جي ذريعي حاصل ٿي نه ٿي سگهي. عقل مخلوق آهي، جنهن جي تخليق محدود آهي. لهنذا الله جي سڃاڻپ عقل ۽ قياس سان حاصل ڪري نه ٿي سگهجي، ڇاڪاڻ ته ايمان سماعي آهي، عقلي نه آهي.

ابوجعفر محمد بن عثمان بن سعيد عمري اسدي

ناحية مقدسه ۾ تقريباً پنجاه سال حضرت جن جي خدمت ۾ امر ۽ وڪالت جو پيشڪار هو. جيڪي به حضرت جن وٽ سوالات عرضداشت وغيره سندن مخلصين جي طرفان پيش ٿيندا هئا، تن جا جواب باصواب حضرت جن جي دستخط سان روانا ڪندو هو. جڏهن جمادي الاول سال 305هـ ۾ بيمار ٿيا ۽ بيماري سخت ٿيندي وئي، تڏهن شيعه فرقي جي جماعت ابوجعفر کان پڇڻ لڳي ته جيڪڏهن تون وفات ڪري وڃين ته ڪنهن کي تنهنجو جانشين ڪريون؟ ابوالقاسم حسين بن روح ڏانهن اشارو ڪيائين.

ابوالقاسم حسين بن روح بن ابي بحر نوبختي

حضرت صاحب الامر جي اٺڪويهه سال سفارت ڪيائين. شعبان سال 326ھ ۾ فوت ٿي

ويو

ابوالحسن علي بن محمد سمري

ابوالقاسم حسين بن روح کان پوءِ حضرت قايم الدين جي سفارت جو منصب هن حضرت اختيار ڪيو ۽ سال 328ھ ۾ حضرت صاحب الزمان جي دستخط سان هڪ خط ظاهر ٿيو. جنهن ۾ لکيل هو ته سندس مرن کان پوءِ ڇهن ڏينهن بعد ان تي سفارت ختم ٿي ويندي ۽ اهو ذڪر حضرت صاحب الامر جي وصيت ۾ بيان ٿيل آهي.

ابوالحسن علي بن حسين بن موسيٰ بن بابويه القمي

هيءُ ابن بابويه جي نالي سان مشهور هو. علي بن بابويه اهل قم جو بزرگ هو ۽ هو پنهنجي زماني ۾ عراق ۾ اچي رهيو ۽ ناحيه مقدسه مهدي ۾ ابوالقاسم حسين بن روح جو وڪيل رهيو. کانئس ڪجهه ديني مسئلا پڇيائين ۽ موڪلائڻ وقت هڪڙو خط لکي، علي بن جعفر بن اسود جي هٿ ۾ ڏنائين ته هو حضرت کي پهچائي ۽ انهيءَ خط ۾ اها استدعا ڪيل هئي ته دعا فرمائيندا ته الله تعاليٰ نرين اولاد عطا ڪري. جڏهن اهو خط صاحب الامر جي خدمت ۾ پهتو، تڏهن جواب ۾ لکيائونس ته، وقد دعوت الله لك بذالك وسترزق ولدي ذكركم خيرين يعني: ۽ بيشڪ مون تنهنجي لاءِ اها دعا گهري آهي ۽ سگهوئي توکي الله به پيارا فرزند عطا ڪندو. حضرت جن جي دعا جي برڪت سان الله تعاليٰ کيس ٻه فرزند عطا ڪيا: ابوجعفر ۽ ابو عبدالله.

ابو جعفر جو چوڻ آهي ته مان حضرت صاحب الامر جي دعا سان پيدا ٿيس ۽ ان تي مون کي فخر آهي. علي بن بابويه سال 329ھ ۾ وفات ڪري ويو ۽ سندس باري ۾ سڀني جو چوڻ آهي ته هڪڙي ڏينهن ابوالحسن علي بن محمد سمري جي خدمت ۾ هڪ صاحب الامر جي وڪيل، جيڪو سندن ويجهو ويٺو هو. انهيءَ اوچتو پنهنجي زبان سان هي ڪلمات چيا ته رحم الله علي بن الحسين ابن بابويه. حاضرين عرض ڪيو ته اهو زندهه آهي. چيائين ته اڄ ئي وفات ڪري ويو. پوءِ انهيءَ جماعت اها تاريخ لکي ڇڏي، کين معلوم ٿيو ته برابر اها ئي تاريخ آهي.

محمد بن علي بن حسين بن موسيٰ بن بابويه القمي

سندس ڪنيت ابوجعفر هئي ۽ ابو عبدالله جو ڀاءُ هو. حضرت صاحب الزمان جي دعا سان پيدا ٿيو هو. ان پيدائش تي فخر ڪندو هو. روايت آهي ته هن تي سو تصنيف ڪيون هيون. ري جي شهر ۾ سال 331ھ ۾ وفات ڪيائين.

معيار پنجون پنجين صدي هجريءَ جو ذڪر

خواجه يحيٰ بن عمار شيباني

هن شيخ عبدالله خفيف کي شیراز ۾ ڏٺو هو. شيخ الاسلام انصاريءَ جو بيان آهي ته علم جي رسمن کي پوري ڪرڻ لاءِ خواجه يحيٰ هرات ۾ آيو. قاضي ابو عمرو بسطامي به کيس هرات واري مجلس ۾ ڏٺو هو ۽ چيائين ته پر ۽ بحر جو گشت ڪيم، مگر دين کي ترو تازه هرات ۾ ڏٺم ۽ قاضي ابو عمر پنهنجي وقت جو بي مثل بزرگ هو. هڪ دفعي خواجه يحيٰ بيمار ٿيو، جڏهن بهتر ٿيو ته هڪ مجلس قائم ڪيائين ۽ ان ۾ ٻن چوڪرن کي هٿ کان وٺي منبر ڏانهن وٺي ويو ۽ چيائين ته يحيٰ عمار پنهنجي ذميداري جو بار لاهي هنن جي مٿان رکڻ گهري ٿو ليڪن هن وقت نٿو ڪري سگهان. جڏهن يحيٰ عمار هن دنيا مان لاڏاڻو ڪري وڃي ته ذميداري مٿانئن ايندي. حضرت مصطفيٰ صلي الله عليه وسلم جن هن دنيا مان لاڏاڻو ڪري ويا، سندن جانشين سيدنا ابوبڪر رضي الله عنه ٿيو ۽ سيدنا ابوبڪر رضي الله عنه لاڏاڻو ڪري ويو ته سندس جانشين سيدنا عمر رضي الله عنه ٿيو ۽ جڏهن سيدنا عمر رضي الله عنه لاڏاڻو ڪري ويو ته سندس جانشين سيدنا عثمان رضي الله عنه ٿيو ۽ سيدنا عثمان کان پوءِ سندس جانشين سيدنا علي رضي الله عنه ٿيو. منهنجي لاڏاڻي کان پوءِ عبدالله منهنجو جانشين ٿيندو ۽ مسند تي ويهي ملحدن ۽ بدعتن جو دماغ درست ڪندو.

شيخ الاسلام انصاري چوي ٿو ته مان انهيءَ ڏينهن سندس ڪرسيءَ جي ڀرسان ويٺو هئس. خواجه مون ڏانهن اشارو ڪندي چيو ته عبدالله هيءُ چوڪرو آهي. پوءِ شيخ عمو مون کي چيو ته عبدالله تون آهين؟

شيخ الاسلام چيو ته برگزيده مشائخ جو ديدار ۽ نسبت اٽل ۽ اهي ٻڌائيندا هئا ته فلاني پير کي ڏٺم ۽ فلاڻن مشائخن جي صحبت حاصل ڪيم.

في تاريخ امام اليافعي توفي الامام الواعظ يحيٰ بن عمار الشيباني السجستاني نزيل هرات في 402ھ امام يافعي جي تاريخ ۾ آهي ته امام الواعظ يحيٰ بن عمار شيباني سجستاني نزيل هرات ۾ سال 402ھ ۾ فوت ٿي ويو هو.

ابوطيب سهل

بن محمد بن سليمان صعلوڪي، مشهور مشائخ مان هو. سندس وفات جو سال 404ھ آهي.

ابوعلي دقاق

سندس نالو حسن بن محمد دقاق هو. نصرآباديءَ جو مريد هو نيشاپور ۾ رهائش ڪيائين ۽ سن 405ھ ۾ فوت ٿي ويو.

السید شریف الرضي

هيءُ بغداد جي اشراف مان هو ۽ مير مرتضيٰ علم الهدی نقیب علویہ جو ڀاءُ هو. سال 406ھ ۾ فوت ٿي ويو.

قاضي ابو عمر بسطامي

هيءُ پنهنجي وقت جو بي مثل بزرگ هو. خواجه يحيٰ ابن عمار شيباني کي ڏٺو هئائين. سال 408ھ ۾ فوت ٿي ويو.

خواجه محمد

بن ابي احمد چشتي سلطان محمود بن سبکتگين سومنات واري جهاد ۾ کيس پاڻ سان گڏ وٺي ويو هو. سال 411ھ ۾ فوت ٿي ويو.

محمد ڪاڪو آسيابان

هيءُ چشت جو رهاڪو ۽ خواجه محمد بن احمد چشتي جو مريد هو.

شيخ عبدالرحمن سلمي

محمد بن حسين بن محمد موسيٰ سلمي شيخ ابوالقاسم نصرآباديءَ جو مريد هو ۽ نصرآبادي شيليءَ جو مريد هو. شيخ ابوسعيد ۽ پير ابوالفضل جي فوت ٿيڻ کان پوءِ ان جي صحبت ۾ رهيو ۽ خرقو پائائين.

شيخ ابوسعيد جو چوڻ آهي ته پهرين دفعي کيس مون ڏٺو ته هو پنهنجو تذڪرو خوشخط ۾ لکي رهيو هو. سمعت جدي ابا عمرو بن نجيد السلمي يقول سمعت ابا القاسم الجنيد بن محمد البغدادي يقول التصوف هو الخلق من زاد عليك بالخلع زاد عليك بالتصوف واحسن ما قيل في التفسير الخلق ما قال الشيخ الامام ابوسهل الصعلوڪي الخلق من الاعراض عن الاعراض.

شيخ عبدالرحمن چيو آهي ته: الذي لا بد الصوفي منه شيان الصدق في جميع الاحوال و الادب في المعاملات.

ترجمو: مون پنهنجي ڏاڏي ابو عمرو بن نجيد سلمي کان ٻڌو ۽ هن چيو ته مون ابوالقاسم الجنيد بن محمد بغداديءَ کان ٻڌو، جنهن چيو ته تصوف جو (مطلب) خلق آهي، جنهن توکي خلق ۾ وڌايو، تنهن توکي تصوف ۾ وڌايو. ۽ خلق جي بهترين تفسير شيخ امام ابوسهل صعلوڪي جي آهي ته خلق جي معنيٰ اعتراض کان پاسو ڪرڻ آهي.

۽ شيخ عبدالرحمن چوي ٿو ته بيشڪ صوفي اهو آهي جنهن ۾ ٻه شيون هجن هڪ هر ڳالهه ۾ صدق ۽ ٻيو هر معاملو ۾ ادب.

ابوالحسن بن جهمر

سندس نالو علي بن عبدالله حسن بن جهمر همداني هو. ڪوڪبي ۽ جعفر خلدي جو مريد هو. کيس هڪ فرزند هو جو سندس خلاف طريقت هو. پيءُ کائنس ناراض هو، هڪ ڏينهن مسجد الحرام ۾ موجود هو ته هڪ شخص سيرواني کي چيو ته اهو شيخ ابوالحسن جو پٽ آهي. ڪهڙو سبب آهي جو مٿس پيءُ رنج ۽ ناراض آهي. شيخ سيرواني چيو ته هر پٽ، پيءُ جو پٽ نه هوندو آهي. جيڪڏهن سندس پيءُ جي بزرگي نه هجي ها ته ان کي ڪير سڃاڻي ها. اها پيءُ جي بزرگي ئي آهي جنهن جي ڪري مخلوق جي زباني سندس پٽ مشهور آهي. ابوالحسن سن 414 هـ ۾ وفات ڪري ويو.

ابوالحسن محمد

بن علي بن حمزه بن محمد بن الحسن بن محمد بن علي بن محمد يحيٰ بن امام رابع زين العابدين عليه السلام ڪوفه ۾ ڄائو ۽ پليو بغداد جي خليفي جو مددگار هو. عراق جي سادات جي نقابت کيس حاصل هئي. حج جي امارت ۾ شريف مرتضيٰ جو نائب رهيو. سال 415 هـ ۾ فوت ٿي ويو.

شيخ ابو زرعه

سندس نالو عبدالوهاب بن محمد بن ايوب اردبيلي هو ۽ شيخ ابو عبدالله خفيف سان گڏ حجاز کان مديني تائين سفر ڪيو هئائين ۽ سال 415 هـ ۾ فوت ٿي ويو.

شيخ عبدالله طاقی

محمد بن الفضل بن محمد سجستاني هروي، موسيٰ بن عمران جبرفتي جو مريد هو. ظاهري ۽ باطني علوم جو عالم هو.

شيخ الاسلام انصاريءَ جو بيان آهي ته هو منهنجو مرشد ۽ پڻ استاد هو، حنبلي اعتقاد رکندڙ هو. ڪنهن به جيڪڏهن ان کي بي ادبيءَ جي نگاه سان ڏٺو ته اهو نابين ٿي ويندو هو. وقت جا مشائخ سندس ڏاڍي تعظيم ڪندا هئا. سال 419 هـ ۾ فوت ٿي ويو.

شيخ ابو عبدالله دهستاني

سندس نالو محمد بن علي هو ۽ لقب سندس شيخ المشائخ هو. شيخ ابوالحسن جو همعصر هو. سندس طريقت جي نسبت ٽن واسطن سان شيخ عموبسطاميءَ سان لڳي ٿي. سندس پائيتو سلطان العارفين بايزيد بسطامي جو مريد هو. سال 417 هـ ۾ فوت ٿي ويو ۽ سندس قبر بسطام ۾ آهي، جيڪا بسطام جي عجائب مان آهي. هڪ سڪل وٺ سندس قبر جي مٿان هو. پاڻ

معيار سالڪان طريقت

سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جي عصا مبارڪ جيڪا امام ناطق جعفر صادق عليه السلام کي پهتل هئي، سا بايزيد کي ڏنل هئي ته ٻه سو ورهين کان پوءِ دهستان ۾ هڪ درويش پيدا ٿيندو انهيءَ کي پهچائجو ۽ ان جي زمين تي نشان ۽ وڻ به ٻڌايو ويو هو شيخ جي فرزندن منجهان هڪ فرزند ان جو معائنو ڪيو ۽ پوءِ وصيت موجب اها امانت سندس حوالي ڪيائين.

شيخ ابوالحسن خرقاني

سندس نالو علي بن جعفر هو. پنهنجي وقت جو بي مثل عوث ۽ قبلو هو. تصوف ۾ سندس نسبت سلطان العارفين بايزيد بسطامي سان هئي ۽ سندس سلوڪ جي تربيت ۽ روحانيت جو رشتو ابويزيد سان هو. سندس وفات جو سال 425ھ آهي. سندس قول آهي ته جيڪڏهن ڪو شاعر حق جي تلاش جي خواهش ڪري ته کيس ڪهرجي ته قرآن شريف جي تلاوت ڪري ان کان سواءِ ڪڏهن به حق کي رسي نه سگهندو.

سندس قول آهي ته حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جو وارث اهو آهي، جيڪو پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جي فعل جي پيروي ڪري ۽ اهو نه آهي جيڪو صرف ڪاغذ ڪارا ڪندو رهي.

سندس قول آهي ته روشن ترين دليون اهي آهن جيڪي دنيا ۽ دولت کان بي نياز آهن ۽ بهترين عمل اهو آهي جنهن ۾ خلق کي ڏيکارڻ جو غرض نه هجي ۽ حلال ترين رزق اهو آهي، جنهن ۾ محنت ۽ جدوجهد هجي ۽ بهترين دوست اهو آهي، جنهن جي زندگيءَ جو مقصد الله تعاليٰ کي راضي ڪرڻ هجي.

شيخ ابواسحاق ڪازروني (گازروني)

بن شهر يار ڪازروني، اصل فارس جو هو. سندس پيءُ مسلمان ٿيو ۽ نور ڪازرون شهر ۾ ڄائو ۽ پليو ۽ ابو علي حسين بن محمد الفيرو زآباد الاشار جو مريد هو. مذڪور آهي ته وقت جي حڪومت جي وزيرن منجهان هڪ وزير سندس معتقد هو. جنهن کيس بيحد اصرار ڪيو ته سندس تحفا ۽ شيون قبول ڪري سگر هن وٺڻ کان صاف انڪار ڪيو. پوءِ وزير چند غلام آزاد ڪري ان جو ثواب شيخ لاءِ نذر ڪيو. جڏهن شيخ کي اها خبر پئي ته چيائين ته بندن کي آزاد ڪرڻ اسان جو شيوو نه آهي. بلڪ اسان جو مذهب اهو آهي ته آزاد بندن کي پنهنجي شفقت، مهرباني ۽ احسان سان بند ڪريون. سندس وفات سال 426ھ ۾ ٿي.

ابوالقاسم شريف مرتضيٰ علم الهدی

بن حسين بن محمد بن ابراهيم بن امام همام موسيٰ ڪاظم عليه السلام. عراق جي سادات عالي درجات جي نقابت سيد حسين تي ختم ٿئي ٿي. سندس وفات جو سن 400ھجري آهي.

سيد ابوالقاسم مرتضيٰ ڪي علم الهديٰ جو لقب جناب حضرت شاهه اولياءَ کان مليل هو. سندس وفات جو سال 436ھ هو. جيئن ته سندس عمر ۽ ترڪو هر جنس مان اسي اسي هو انهيءَ ڪري ”ثمانين“ جي لقب سان معروف هو.

ابومنصور محمد انصاري

هيءُ مت انصاري هروي جي فرزندن مان هو. شيخ حمزه عقيلي جو مريد هو. ابوالمظفر ترمذي جي خدمت ۾ رهيو ۽ بلخ شهر ۾ فوت ٿي ويو. سندس قبر پنهنجي مرشد حمزه عقيليءَ جي ڀرسان آهي.

شيخ الاسلام بيان ٿو ڪري ته مون ستر سال علم پڙهيو ۽ لکيو، تڪليفون سٺ، مگر پهريائين عقيدتي جون ڳالهيون سڀ پنهنجي پيءُ کان سکيون هيون.

ابواسمٰعيل عبدالله بن ابي منصور محمد انصاري

شيخ الاسلام جو بيان آهي ته منهنجو پيءُ بلخ شهر ۾ حمزه عقيلي سان گڏ رهندو هو. هڪ دفعي هڪ خاتون، شريف ڪي چيو ته ابومنصور ڪي چئو ته مون سان شادي ڪري. منهنجي پيءُ ڪي چيائين ته هن قبول نه ڪيو، وري چيائينس ته آخر شادي ڪندين، توکي پٽ ٿيندو. چيائين، ڇا پٽ! پوءِ جڏهن هرات ۾ آيو ۽ شادي ڪيائين پوءِ مان وجود ۾ آيس.

نفحات ۾ ذڪر آهي ته هن پنهنجي متعلق ٻڌايو ته مون ڪي ڇهه هزار شعر ۽ اشعار عرب مان سو هزار بيت ياد آهن. الله تعاليٰ سبحانه مون ڪي حفظ جي ايڏي طاقت عطا ڪئي آهي ته جيڪو به علم مان لکندس اهو مون ڪي فوراً ياد ٿي ويندو. ٽي هزار حديثون مون ڪي ياد آهن، ۽ ٽي سو دفعا هزار اسناد احاديث جي طلب ۾ مون جيڪا به سعي ڪئي آهي. ٻئي ڪنهن به اهڙي سعي ڪونه ڪئي هوندي.

عشاق جي مجالس ۾ ايندو هو ته خواجه عبدالله جيڪو شيخ ابوالحسن خرقاني جو مريد هو، سو به اتي موجود هوندو هو. شيخ چيو ته عبدالله بياباني سورمو هو. ۽ زندگيءَ جي تازگي جي طلب لاءِ اڃانڪ آيو ۽ ابوالحسن خرقاني سان زندگيءَ جي تازگي لاءِ ناتو جوڙيائين. هاڻي نه عبدالله رهيو ۽ نه خرقاني.

خود خواجه عبدالله پاڻ بيان ٿو ڪري ته جڏهن مان شيخ جي خدمت ۾ پهچندو هئس ته صبح کان وٺي شام تائين سندس جميعت جي چراغدان جي نور سان اقتباس ڏسندو هئس ۽ جيڪڏهن اها صحبت رات جي پهر ۾ ڪو حاصل ڪرڻ گهرندو هو ته انهيءَ ئي نور جا شعاع پاڇي وانگر ڦرندا رهندا هئا ۽ اهي وري مون کان فيض جو حصول ڪندا هئا.

ان چيو ته تذڪري ۽ تفسير ۾ خواجه عمار جو شاگرد هئس ۽ چوڏهن سالن جو هئس ته وٽس رهندو هئس ۽ آخر ۾ سڪڻ ۽ پڙهڻ وارن ڪي چونڊو هو ته هينئر عبدالله جو تعاون حاصل ڪريو ڇو ته هاڻي مون کان پوءِ اهوئي امام ٿيندو.

شيخ ابوسعيد

فضل الله بن ابوالخير ۽ پير ابوالفضل سرخسي جي مريدن مان هو. مذڪور آهي ته سندس چوڻ موجب خرقه خلافت شيخ عبدالرحمن سلمیٰ کان پاتو هئائين. سندس عمر هزار مهينا هئي ۽ پنهنجي پير جي فوت ٿيڻ کان پوءِ هڪ سال شيخ ابوالعباس وٽ رهيو. سال 440ھ ۾ فوت ٿي ويو.

مذڪور آهي ته هڪ رات ابوالعباس پنهنجو پهراڻ هن کي پهرايو ۽ هن جو پهراڻ خود پاتائين ۽ ان وقت ۾ سڀئي مشائخ ساڻس مسخري ڪندا هئا شيخ کان پڇيائون ته هن جي معنيٰ ڇا آهي: تفكر ساعة خير من عبادة سنة يعني: هڪ گهڙي فڪر ڪرڻ، هڪ سال جي عبادت کان وڌيڪ چڱو آهي. چيائين ته: نفس جي نيستي جو فڪر (انديشو) هستيءَ جي هڪ سال کان بهتر آهي.

بيت

جڏهن منهن تنهنجو ڏنم اي شمع طراز،
نه ڪم ڪيم، نه روزو رکيم، نه نماز
جڏهن توسان گڏ هيم مجاز من جمل نماز
هيم توسان به نماز من جمل مجاز

شيخ عمو

سندس ڪنيت ابواسماعيل هئي ۽ نالو احمد بن محمد بن حمزه صوفي هو. شيخ الاسلام انصاري جو چوڻ آهي ته هو منهنجو پير (فرشاد) آهي يعني صوفين جا آداب ۽ طور طريقا انهيءَ کان سکيا اٿم ۽ عمو منهنجو مريد هو ۽ جڏهن هو ڪيڏانهن ويندو هو ته مان سندس جاءِ تي هوندو هئس ۽ جيڪڏهن مان ڪيڏانهن ويندو هئس ته هو منهنجي جڳهه تي هوندو هو.

شيخ ابوالعباس نهاوندي، کيس عمو جو لقب ڏنو هو شيخ ابوبڪر فزار کي هن نيشاپور ۾ ڏنو هو ۽ حج لاءِ پهريون سفر شيخ ابونصر طالقاني سان گڏ ڪيو هئائين ۽ شيخ ابوبڪر فاليزبان کي بخارا ۾ ڏنو هئائين ۽ جنيد ۽ شيخ مفيد کي به ڏنو هئائين ۽ شيخ سيروانيءَ جي به کيس صحبت حاصل هئي ۽ ابوالحسن جهضم همداني، شيخ ابوالخير حبشي، شيخ محمد ساخري، شيخ جوالگر، شيخ ابواسامه، ابوالحسن سرڪي ۽ ابوالعباس نسائي وغيره سندس ئي وقت جا مشائخ هئا ۽ سڀني کيس فيض رسايو هو ۽ شيخ ابوالفرح طرطوسي کي به ڏنو هئائين. پيانوي سال جي عمر ۾ سال 441ھ ۾ وفات ڪري ويو.

ابو عبدالله باڪو

سندس نالو علي بن محمد بن عبدالله المعروف ابن باڪو هو. جواني ۾ شيخ عبدالله خفيف کي ڏٺو هئائين. جڏهن شيراز کان نيشاپور پهتو ته اتي استاد امام قشيري ۽ شيخ ابوسعيد سان ملاقات ڪئي هئائين. شيخ ابوالعباس نهاوندي سان ڪافي عرصو مجلس ڪيائين. هو به سندس فضيلت جو قائل هو ۽ ان کان پوءِ وري شيراز موٽي آيو. ويجهو ڪنهن ٽڪري تي گوشه نشيني اختيار ڪيائين. وقت جا سڀئي مشائخ، علماء ۽ فقراء اتي کانئس فيضياب ٿيڻ ويندا هئا. سال 442ھ ۾ فوت ٿي ويو.

خواجہ يوسف

بن محمد بن سماعيل نالو هئس. خواجہ محمد بن ابي احمد چشتي جو ڀائيڄو هو. پنهنجي مامي جو مريد ۽ تربيت يافته هو. سندس ئي جانشين ٿيو. سال 459ھ ۾ فوت ٿي ويو.

اخي فرج زنجاني

هيءُ شيخ ابوالعباس نهاونديءَ جو مريد هو. سندس وفات جو سن 457ھ آهي. سندس قبر زنجان ۾ آهي.

مذڪور آهي ته هن هڪ ٻلو پاليو هو (جنهن جي خاصيت هي هئي ته جيترا به مهمان خانقاه ۾ ايندا هئا، هيءُ اچي انهن کي ڏسي مهمانن جي تعداد مطابق مياڻون ڪندو هو. پوءِ خانقاه جو خادم ٻلي جي آواز جي حساب تي ديگ ۾ پاڻيءَ جا پيالا وجهندو هو. هڪ ڏينهن مهمانن جي تعداد کان هڪ عدد وڌيڪ مياڻون ڪيائين. تعجب ڪيائين. پوءِ ٻلو مجلس ۾ آيو ۽ هر هڪ مهمان کي سَنگهندو ويو ۽ انهن مان هڪ شخص تي پيشاب ڪيائين ۽ پوءِ معلوم ڪيو ويو ته اهو بيگانو هو.

هڪ ڏينهن بورچيخاني جي خادم ديگ ۾ کير جو ڀريل ٿانو وجهي ڇڏيو. پوءِ ٻلي ڏٺو ته نانگ جو بچو کير ۾ پيل آهي. ٻلو ديگ جي گرد ڦريو ۽ رڙيون ڪيائين ۽ سخت پنهنجي پریشاني ڏيکارياين ۽ خادم جي دامن کي چنبڙي پيو ته کير ۾ نهاري مگر خادم ڪوبه خيال ڪونه ڪيو. آخر ٻيو چارو نه ڏسي پاڻ ديگ ۾ ٽپو ڏيئي اندر ويو ۽ مري ويو. پوءِ جڏهن ديگ جي کير کي هاريو ويو ته منجهانئس ڪارو نانگ برآمد ٿيو. شيخ فرمايو ته ٻلو درويشن مٿان قربان ٿيو، تنهن ڪري ان تي قبر جوڙيائون ۽ زيارتگاهه به ٺاهيائون. هفت اقليم جي صاحب لکيو آهي ته اڃا تائين اها قبر ماڻهن جي زيارتگاهه بڻيل آهي.

ابوالحسن سالبه بن ابراهيم

هيءُ شيخ ابومسلم نسوي جي احباب مان هو. عباس هروي جو پير هو. سال 473ھ ۾ وفات ڪري ويو ۽ سندس خاتما ۾ ئي کيس دفن ڪيو ويو. جڏهن سندس وفات جو وقت آيو ته پنهنجي خادم کي شيخ عبدالله بن عبدالرحمن ڏانهن موڪليائين ته ڪفن جي ترتيب ڪري. هو بازار مان ٻه ڪفن خريد ڪري آيو. سندس پهچڻ کان اڳ شيخ وفات ڪري ويو ۽ جڏهن ڪفن کڻي در تي پهتو ته وفات جي خبر ٻڌائين ۽ هي به الله اڪبر جو نعره هڻي وفات ڪري ويو. پوءِ ان کي به شيخ جي پاسي ۾ دفن ڪيو ويو.

امام الدين ابوالقاسم قشيري

سندس نالو عبدالڪريم بن هوازن القشيري هو. ابو علي دقاق فارمدي جو مريد هو. سال 465ھ ۾ فوت ٿي ويو. ڪشف المحجوب جو مصنف سندس قول لکي ٿو ته منهنجي شروعاتي حالت ۾ مون کي هڪ پٿر اچي لڳندو هو. اهو هر روز گهر جي روشندان مان اچي منهنجي ڀرسان ڪرندو هو، جيڪو سون ٿي ويندو هو. ان جو سبب هي هو ته پٿر ۽ سون ٻئي مون وٽ هڪجهڙا هوندا هئا. بلڪ سون پٿر کان به گهٽ درجي جو هوندو هو.

شيخ ابوالحسن نجار هروي

هيءُ قهندز شهر ۾ وادڪو ڪم ڪندو هو. وقت جو برگزيده بزرگ هو. مگر کيس ڪنهن به نه سڃاتو. ڪنهن وقت کيس مڪه ۾ به ڏٺو ويندو هو. سال 487ھ ۾ فوت ٿي ويو.

شيخ احمد ڪوفاني

شيخ الاسلام انصاري بيان ٿو ڪري ته هو شيخ عمو جو خادم هو. گهڻن پيرن سان ملاقات ڪئي هئائين ۽ گهڻا سفر ڪيا هئائين. هن مون کي چيو ته توکي بخوبي خبر آهي ته مان ڪنهن ڪنهن سان ملاقاتون ڪيون آهن. يعني تون انهن جي حقيقت کان بخوبي واقف آهين هي سال 481ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ابونصر بن ابي جعفر بن ابي اسحاق هروي خانچه بادي

مذڪور آهي ته ابونصر محمد بن احمد بن ابي جعفر اصل ڪرمان جو هو. سندس توبه ڪرڻ جو واقعو هن ريت آهي ته هڪ ڏينهن ڪو شخص فتويٰ پڇڻ آيو ته هن مسئلي ۾ دين جا امام ڇا ٿا فرمائين ته جوانيءَ ۾ هڪ شخص ڪاوڙ مان پنهنجي لٺ کڻي ٻانهي جي ڪن تي زور سان هڻي، پوءِ ٻانهي منهن ڦيرائي کيس چيو ته اي مالڪ! اڄ جهڙي طرح مون تي ڪاوڙ ڪري مون کي رنج پهچايو اٿئي، اهڙي طرح سڀاڻي حساب واري ڏينهن توکي به اهڙوئي رنج

پهچايو ويندو ان کان پوءِ ويه سال ٿي ويا آهن، جو اهو شخص اڃا تائين روئندو رهي ٿو. هاڻي سندس اکين مان پاڻيءَ جي بجاءِ رت وهي رهيو آهي. ان حالت ۾ طهارت جو ۽ نماز جو ڇا ٿيندو. اهو ٻڌي ابونصر جو هوش هليو ويو ۽ انهيءَ شخص کي ڏسڻ جو عزم ڪيائين ۽ جڏهن وٽس پهتو ته ڏٺائين ته هڪ پيرسن شخص نوراني چهرو ۽ سفيد وارن سان آهي جنهن جي اکين مان اڃا تائين رت جاري آهي. مون کي ڏسي ٿورو ڪليو ۽ جان ڏنائين. ابونصر کيس ڪفن ڏئي دفن ڪرايو پوءِ پاڻ ٻاهر روئندو آيو. وات تي هڪ پيو پيرسن کيس مليو ۽ چيائين اي جوان! ڇا لاءِ ٿو روئين؟ ڇا تو الله تعاليٰ جي اها آيت نه ٻڌي آهي ته ائين ڪرڻ نه گهرجي، تنهنجو ائين روئڻ دامن کي ساڙي ٿو ۽ نه دل کي. پيرسن ائين چئي اُتي جو اُتي فوت ٿي ويو. ابونصر کي ڏک مٿان پيو ڏک پهتو. پوءِ ان مان فارغ ٿي ٻاهر آيو ۽ تي سو فقراءَ جي زيارت ڪيائين. انهن جي خدمت به ڪيائين ۽ حضرت خضر عليه السلام سان به ملاقات ڪيائين.

آخر هرات شهر ۾ 120 سالن جي عمر ۾ سال 500 هـ ۾ گذاري ويو. سندس قبر هرات جي خانچر باد ڳوٺ ۾ آهي.

خواجہ مظفر

بن احمد بن حمدان سندس نالو ۽ ڪنيت ابومحمد هئي. شيخ ابوسعيد کيس وڏو بزرگ سمجهندو هو ۽ چونڌو هو ته اسان هن درگاه ۾ بندگي لاءِ ايندا آهيون. خواجہ خداوندي راه ۾ ايندو آهي، يعني اسان مجاهده سان مشاهده مائيندا آهيون ۽ هو مشاهده کان مجاهدو حاصل ڪندو آهي.

هڪ ڏينهن خواجہ مظفر نوقان چيو ته اسان ۽ شيخ ابوسعيد جي درجات ۾ اهو فرق آهي ته پيمانہ ارزق ۾ هڪ داڻو شيخ ابوسعيد کي حاصل آهي، باقي مون وٽ آهي. شيخ ابوسعيد جي مريدن مان جڏهن هڪ مريد اهو ٻڌو ته کيس ڪاوڙ لڳي ۽ اتي هليو ويو ۽ پنهنجي شيخ کي ساري ڳالهه ٻڌايائين. پوءِ شيخ ابوسعيد فرمايو ته خواجہ مظفر کي وڃي ڇو ته تون يا اسان ان ميدان ۾ ڪجهه به نه آهيون.

شيخ ابوالفضل بن حسن سرخسي

سندس نالو محمد بن حسن هو. شيخ ابوسعيد ابوالخير جو پير ۽ شيخ ۽ ابونصر سراج جو مريد هو.

شيخ ابوسعيد جو بيان آهي ته پير ابوالفضل موت جي حالت ۾ هو ته کانئس پڇيو ويو ته اي شيخ! توکي ڪٿي دفن ڪيو وڃي؟ جواب نه ڏنائين. وري کيس چيو ويو ته فلاڻي قبرستان ۾ توکي دفن ڪيو وڃي؟ چيائين الله، الله مون کي اوڏانهن هرگز نه کڻي وڃجو، اتي اولياءَ ڪرام، امام ۽ بزرگ دفن ٿيل آهن. مان ڪير آهيان جو مون کي سندن مٿي کان ڊڙي تي

معيار سالڪان طريقت

دفن ڪيو وڃي. اتي گنهگارن ۽ ناپسندن جا مقبرا به موجود آهن. دوستن، بيگانن جي گودڙي پھري آھي ۽ ٻئي ڏينھن مسجد جي ميدان ۾ کيس دفن ڪيو ويو.

شيخ حمزه عقيلي هروي

بلخ شهر ۾ رهندو هو. حضرت خضر عليه السلام جي صحبت حاصل ڪيائين ۽ سندس دوستن مان هو. شيخ الاسلام انصاري جي پير جو به پير هو. سندس سڀئي دوست صاحب ڪرامت هئا. جهڙوڪ پير فارسي، عبدالملڪ اسڪاف، ابوالقاسم خٽانه، حسن طبري، عارف عيار ۽ ابومنصور محمد انصاري.

سندس قول آهي ته جيڪڏهن تون ڪا نيڪي ڪرين ٿو ته پنهنجي لاءِ ڪرين ٿو ۽ جيڪڏهن جفا ڪرين ٿو ته به تون پنهنجي لاءِ ٿو ڪرين ۽ رستو بند ٿو ڪرين. چيائين ته جيڪڏهن توکي ڪو شخص ڪا شيءِ ڏئي ٿو ته گويا اهو توکان پنهنجو حق طلب ڪري ٿو. جيڪڏهن توکي ڪا شيءِ نه ٿي ملي ته ان جو ڪو فڪر نه ڪر.

ابوبڪر جوزقي

سندس قبر نيشاپور ۾ آهي. ابوسعيد ابوالخير جو چوڻ آهي ته هڪ ڏينهن ابوبڪر جوزقي جي سراءِ ۾ ويس ته ڏنم پير صاحب ڏاڍي شان ۽ شوڪت سان ويٺو هو. کائنس حقيقت پچيم ته چيائين ته حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته الله تبارڪ و تعاليٰ جا ٻه لشڪر آهن. هڪ لشڪر آسمان تي ملائڪن جو آهي ۽ ٻيو لشڪر زمين تي صوفين جو آهي.

خواجہ ايوب انصاري

هيءُ قنڌار جي مشائخ مان هو. خواجہ عبدالله انصاريءَ جو ڀاءُ هو.

شيخ جمال الدين ابوعقوب يوسف ڪورائي

هيءُ روشن دل پير هو. سندس هٿ ۾ منهن صاف ڪرڻ جو ڪپڙو يعني رومال ۽ لٺ هوندا هئا. شيخ الاسلام انصاري کيس ڏٺو هو.

شيخ نورالدين عبدالرحمن

هيءُ شيخ جمال الدين ابوعقوب ڪورائيءَ جو مريد هو.

ابو عبدالله موليٰ

هيءُ هرات جو هو ۽ پير ابوسعيد جو همعصر هو.

عارف عيار

سندس نالو منصور هو. بلخ جو رهندڙ هو. شريف حمزه عقيلي جي احباب مان هو. هڪ ڏينهن چيائين ته علي عليه السلام خيبر کي فتح ڪيو. جيڪڏهن الله تعاليٰ جي مدد هجي ۽ ذوالفقار مون کي ملي ۽ مشاهدو مصطفيٰ صلي الله عليه وسلم جن جو ٿئي ته جيڪڏهن مان ڪوہ قاف فتح نه ڪريان ته مون تي تاوان ٿئي.

شيخ الاسلام انصاري بيان ٿو ڪري ته علي عليه السلام جي حق ۾ ائين چوڻ نقص آهي، بلڪ اهو آشڪار آهي ته علي عليه السلام کي ٽي شيون عطا ٿيل هيون.

شيخ ابو عمران ٿلثي

مصر جي ويجهو هڪ ڳوٺ ۾ رهندڙ هو. شيخ الاسلام انصاري زباني شيخ عباس فقير چيو ته شيراز ۾ شيخ ابوالحسين سالب وٽ ويس ته ابو عمران ٿلثي اتي آيو. شيخ سندس استقبال ڪيو ۽ کيس وٺي ويو.

مذڪور آهي ته سندس اها عادت هئي ته هو مهمان کانسواءِ هرگز ماني ڪونه کائيندو هو ۽ جيڪڏهن مهمان نه ايندو هو ته روزو رکندو هو. هڪ ڏينهن ڪوبه نه آيو ته روزو رکيائين. شام جي ويجهو ڪوئي مهمان اچي ويو. ان کيس حديث ٻڌائي. رات ٿيڻ کان اڳ ئي شيون کاڌائين. انهيءَ رات الله تعاليٰ کي خواب ۾ ڏٺائين. الله تعاليٰ کيس فرمايو ته اي عمران تو هڪ نيڪ عادت رکي هئي ته اسان به توسان نيڪ سنت جاري رکي هئي. تون پنهنجي عادت بدلي ڪئي ته اسان به پنهنجي سنت کي تبديل ڪري ڇڏيوسون. بيدار ٿيو ۽ سخت غم ۾ پئجي ويو. دير نه ٿي ته مصر جي والي عمران جي ملڪ ۾ ٿلث ڳوٺ تي چڙهائي ڪئي ۽ پنهنجي حاڪم کي موڪليائين ته ان تي زوريءَ قبضو ڪري، کيس ماري پيش ڪيو وڃي.

شيخ ابوالعباس قصاب آملِي

سندس نالو احمد بن محمد بن عبدالڪريم هو. طبرستان جي آمل شهر جو بزرگ هو. محمد بن عبدالله طبري جو مريد هو ۽ اهو وري ابو محمد جريري جو مريد هو. پنهنجي وقت جو قبله ۽ غوث هو. شيخ الاسلام انصاري سندس همعصر هو.

مذڪور آهي ته هڪ ملحد شخص مصر کان شيخ ابوالعباس جي آزمائش لهن لاءِ آمل ۾ آيو ۽ طهارت خانو ويو ۽ ڪوزا ڪونرا سڀ ٽوڙي ڇڏيائين. چيائين ته استنجي لاءِ مون کي

معيار سالڪان طريقت

ڪونرو آئي ڏيو. شيخ بازار مان بيا ڪونرا گهرائي کيس ڏنا ۽ اهي به پڇي ڇڏيائين ۽ پوءِ چيائين ته شيخ کي گهرجي ته پنهنجي ڏاڙهي آئي ته مان ان سان استنجو ڪريان شيخ جي ڏاڙهي وڌي هئي، اها پنهنجي بنهي هٿن ۾ جهلي وٽس ويو ۽ چيائين ته وٽ! ڪاسائي جو پٽ اهڙي جاءِ تي اچي پهتو آهي، جو سندس استنجو ڏاڙهي کان سواءِ نه ٿو ٿي سگهي. پوءِ اهو ڏسي ملحد شخص سندس پيرن تي ڪري پيو، معافي ورتائين ۽ توبه ڪري مسلمان ٿيو ۽ سندس ئي مريد ٿيو.

انهيءَ شخص کانئس ڪرامت جي طلب ڪئي. چيائين ته اها ڳالهه نه ٿو ڏسان ته ڪاسائي جو پٽ، ڪاسائي پيءُ کان ڪجهه سکي سگهي پوءِ شيلي وٽ بغداد ويو. اتي شورش ڏسي وري مڪه پاڪ ويو ۽ اتي ڪجهه شورش ڏسي وري مدينه پاڪ ويو. پوءِ مدينه کان بيت المقدس ويو ۽ اتي کيس خضر عليه السلام مليو. ان سندس دل کي فيض سان رنگيو ۽ اهو قبول ڪري واپس پنهنجي ماڳ تي آيو ۽ مخلوق تي ظاهر ڪيائين ته مون توبه ڪئي آهي. پوءِ الله تعاليٰ جون نعمتون ڪافي حاصل ٿيس. پوءِ پروانا سندس چوڌاري فيض جي حصول لاءِ پهچي ويا. سندس ڪرامتون تمام گهڻيون آهن.

خالوي نيشاپوري

سندس نالو احمد هو ۽ سرخس جو رهاڪو هو. سرخس مان هليو ويو. محمد حسن نالي شيخ جو مريد هو. پنهنجي سموري عمر پنهنجي شيخ تي قربان ڪري ڇڏيائين. دنيا کان لاڏاڻي وقت سندس ڪفن جي بندوبست ڪرڻ ۾ هٿا ته چيائين اوهان جو ڪفن مون کي نه ڪپي. مالڪ مون کي پائيهي سڀ ڪجهه عنايت ڪندو ائين چئي دم ڏنائين.

ابو علي رازي

شيخ الاسلام انصاري روايت ٿو ڪري ته اهو هن صوفي ٽوليءَ جون روايتون بيان ڪندو هو.

سيد علي بن عباس موسوي

چوٿين صدي هجري ۾ هيءُ سنڌ ۾ وارد ٿيو. الور ۽ ڀانپرا شهر جو حاڪم دلوراءِ جو پٽ هو، جنهن جي ظلم جي ڪري اهو شهر زمين ۾ غرق ٿي ويو. پوءِ سيد جي خدمت ۾ حاضر ٿي توبه ڪيائين ۽ پنهنجي نياڻي سيد صاحب جي نڪاح ۾ ڏنائين. انهيءَ منجهان جيڪا اولاد ٿي اها عرب ٿي. سندس اولاد جي رهڻ واري جڳهه جو نالو لڪلوي هو. سندس اولاد مان ڪافي بزرگ اولياءَ پيدا ٿيا ۽ سيد جي اولاد مان چار قبيلا ٿي ويا. هڪ قبيلو ڳوٺ آمر ۾ رهڻ لڳو جو دلوراءِ جي پيءُ آمر جي نالي سان منسوب هو.

ڇٽو ولد آمر دلوراءِ جو ننڍو ڀاءُ هو. راه هدايت جي طلب ۾ حجاز مقدس روانو ٿيو ۽ اتي هڪ قاريه خاتون جيڪا صاحب جمال هئي سان نڪاح ڪيائين ۽ سنڌ ۾ موٽي آيو. سندس ڀاءُ جيڪو نهايت ظالم هو، تنهن پنهنجي هن ڀاءُ جي زال تي طمع جي نظر وڌي. ڇٽي کي ڏاڍو صدمو پهتو. نيٺ پاڻ ۽ پنهنجي پاڪدامن گهر واري سميت سندس شهر کي ڇڏي، سيوهڻ ۾ وڃي رهائش اختيار ڪيائين ۽ اتي ئي فوت ٿي ويو.

ابوسليمان خواص مغربي

شيخ ابوسعيد ابوالخير جو همعصر هو ۽ دمشق ۾ فوت ٿي ويو.

شيخ ابوالقاسم گرگاني

سندس نالو علي هو. سندس نسبت ٽن واسطن سان شيخ ابوعثمان مغربي شيخ ابو علي ڪاتب، شيخ ابو علي رودباري سان لڳي ٿي. پوءِ وري سيد الطائفه جنيد تائين پهچي ٿي. رشحات ۾ سندس باطني نسبت ٻن طرفن کان لکيل آهي: هڪ شيخ ابوالحسن خرقاني سان روحاني نسبت، ٻي شيخ عثمان مغربي سان.

صاحب ڪشف المحجوب لکي ٿو ته: هڪ واقعو مون کي پيش آيو، جنهن جي حل ٿيڻ جو ٻيو چارو نه ڏسي شيخ وٽ ويس ۽ ڏٺو ته هو مسجد ۾ ويٺو آهي ۽ سوال جو جواب مسجد جي ستون کان پيو پڇي. کيس عرض ڪيم ته اي شيخ! منهنجو واقعو هن طرح آهي... چيائين ته اي پٽ! الله تعاليٰ هن ستون (ٽنڀي) کي هن وقت مون سان ڳالهائڻ جو امر فرمايو آهي. مذڪور آهي ته نيشاپور جي جبلن ۾ هڪ چشمو هو. شيخ ابوالقاسم هڪ ڏينهن گهوڙي تي سوار ٿي انهيءَ چشمي تي ويو. گهوڙي کي ڀرسان ٻڏي، پاڻ نماز ۾ مشغول ٿي ويو پوءِ هڪ گهوڙي چشمي مان نڪري، گهوڙي تي ٽپو ڏيئي جفت (لڳ) ڪيو. مقرر مدت کان پوءِ گهوڙي مان هڪ عجيب غريب ڦر پيدا ٿيو. شيخ ۾ ٻيهر لالچ پيدا ٿي. وري ٻئي دفعي انهيءَ گهوڙي تي سوار ٿي، چشمي تي ويو ته چشمي منجهان اوچتو هڪ گهوڙو ٻاهر نڪتو ۽ انهيءَ ٻچي کي پاڻ سان گڏ وٺي چشمي ۾ اندر غائب ٿي ويو. شيخ انهيءَ گهوڙي جي ٻچي کي سڏ ڪيا ۽ آواز ڏنا پر کيس ڪجهه به حاصل نه ٿيو ۽ انهيءَ ڪري مٿس لقب شيخ ڪره ڪاني (گرگاني) پيو.

ڪڏهن ڪڏهن شيخ ابوسعيد ۽ شيخ ابوالقاسم طوس شهر ۾ گڏجي هڪ تخت تي ويهندا هئا ۽ سڀئي درويش سندن اڳيان بيٺا هوندا هئا. هر درويش جي دل ۾ اهائي ڳالهه هوندي هئي ته هنن ٻنهي بزرگن جي منزلت ڪهڙي آهي. شيخ ابوسعيد ان درويش ڏانهن رخ ڪري چيو ته هر هڪ ائين ٿو دل ۾ چوي ته ٻه بادشاهه پاڻ ۾ گڏ هڪ وقت ۾ هڪ هنڌ هڪ تخت تي نه ويهي سگهندا آهن، مگر هي ٻه درويش هن ۾ تنگي محسوس ڪونه ٿا ڪن. حق تعاليٰ انهيءَ جي

معيار سالڪان طريقت

اڪين آڏو پردو کڻي ڇڏيو، ته جيئن شيخ جي صدق جو سخن ان جي دل تي ظاهر ٿئي. پوءِ انهيءَ درويش جي دل تي اهو ظاهر ٿيو انهن ٻنهي شيخن جي وچ ۾ ڪوبه فرق ڪونه آهي. ابوسعيد فرمايو ته مختصر ملڪ آهي ۽ انهيءَ ۾ هر روز اسان جهڙا ستر هزار ماڻهو نه پهچي سگهن ٿا ۽ نه وري وڃي سگهن ٿا.

شيخ ابوالقاسم چيو ته تمام گناهن جي ارتڪاب جو مرڪز عقل ۽ پنهنجو هوش آهي، سواءِ نشه جي بيهوشي جي. پوءِ بادشاهه جڏهن نشو ڪندو آهي ته پنهنجي عقل واري تخت تان معزول ٿي ويندو آهي. پوءِ بيهوشي واري حالت ۾ پنهنجي ظلم جي هٿ کي دراز ڪري ملڪ کي تباهي ۽ غارتگري طرف ڌڪيندو آهي. عقل جي زائل ٿيڻ سبب سندس دماغي قوت غضب ۽ شهواني حالات ۾ تبديلي ٿي ساري ملڪ ۾ تباهي آڻي ڇڏيندي آهي.

خواجہ علي بن حسن کرمانی

هيءُ کرمان جو شيخ هو. شيخ عمو جي مريد هجڻ جي دعويٰ ڪندو هو. مرشد جي زندگيءَ ۾ ڪڏهن به مسند تي نه ويٺو.

خليل خازن

هيءُ پنهنجي وقت جي معروف صوفين مان هو. هن ۽ خواجہ علي حسن جي وچ ۾ ڪجهه رنجيدگي هئي، ليڪن ڪڏهن به ان کي ظاهر نه ڪيو هئائون.

شيخ ابو علي فارمدي

سندس نالو فضل بن محمد هو. خراسان جو شيخ الشيوخ هو. وعظ ۽ نصيحت ڪرڻ ۾ ابوالقاسم قشيري جو شاگرد هو. تصوف ۾ سندس نسبت ٻن طرفن کان هئي. اول شيخ ابوالقاسم کره کاني (گرگاني) طوسي کان ۽ ٻي شيخ ابوالحسن خرقاني کان.

هيءُ پنهنجي حڪايت بيان ٿو ڪري ته پنهنجي ابتدائي دور ۾ نيشاپور ۾ علم پڙهڻ ۾ مشغول هئس ته ابوسعيد کي ڏٺم ته سماع ۾ پنهنجو پهراڻ ڦاڙي ذرا ذرا ڪري ڇڏيائين، پوءِ ان کي وري جمع ڪيائين ۽ هڪ آستين جي ڪپڙي جو ٽڪرو جدا ڪري مون کي سڏ ڪيائين ته اي ابو علي طوسي تون ڪٿي آهين؟ مان ڪنڊ ۾ ويٺو هئس، مون کي نه ڏٺو هئائين. سڏ جو جواب کيس نه ڏنم ته شايد منهنجي نالي جهڙو ماڻهو ڪو ٻيو هجي ۽ ٽيون دفعو مون کي چيائين ته شيخ! مان توکي ٿو سڏيان. وٽس ويس. پوءِ انهي ڦاٽل ڪپڙي جو ٽڪرو مون کي ڏئي چيائين ته جيئن ته هيءُ آستين جي ڪپڙي جو ٽڪر ان لاءِ کنيو اٿم ته بطور برڪت اهل کي ڏيان ۽ هن مان مون ڪافي فائدا حاصل ڪيا پر هاڻي مان تحصيل ڪري چڪو آهيان. هڪ قلم ۽ مس ڪپڙي ٻاهر ڪڍيم ۽ استاد جي اڳيان اچي اها ڳالهه ڪيم. پوءِ چيائين ته تون پنهنجي تحصيل کي پوشيده رکج پوءِ مدرسه کان سفر ڪري، خانقاهه ۾ آيس.

هڪ ڏينهن استاد وٽ هئس، سخت گرمي هئي. گرميءَ سبب ٻه چار پاڻيءَ جا ڏول بدن تي هارين. استاد به گرميءَ سبب ٻاهر آيو ۽ ڏٺائين ۽ پڇيائين. مان خوف سبب خاموش رهيس اها غلطي مون کان ٿي آهي. جڏهن تي دفعا پڇا ڪيائين. تڏهن چيم ته مان هئس. فرمايائين ته ابوالقاسم ستر سالن تائين صرف هڪ ڏول مان ڪم ڪڍيو پئي، پوءِ ڪجهه مدت امام وٽ رهيس. هڪ ڏينهن اوچتو منهنجي حالت ۾ ڪجهه ڦيرو آيو ۽ مان پنهنجي حالت ۾ گر ٿي ويس ۽ ان حالت جو تذڪرو استاد سان ڪيم. جنهن چيو ته اي ابو علي هن کان وڌيڪ مون وٽ ڪجهه نه آهي جو توکي فيض رسايان، ۽ نه وري مون کي اها ڪا خبر آهي ته وڌيڪ تون ڪٿان حاصل ڪري سگهندين. پوءِ پنهنجي دل ۾ فڪر ڪيم ته هاڻي ڇا ڪريان. ان وقت ۾ شيخ ابوالقاسم گرگاني جو نالو ٻڌو هئم، ان جي خدمت ۾ ويس ۽ کيس سارو احوال بيان ڪري ٻڌايم پوءِ فرمايائين ته تنهنجي ابتدا مبارڪباد جي قابل آهي. اگر تربيت حاصل نه ڪندين ته درجي تي نه پهچي سگهندين. پوءِ سندس خدمت ۾ رهي رياضتون ڪندو رهيس ۽ منزل تي پهتس.

ڪجهه مدت کان پوءِ هڪ مجلس منعقد ٿي ۽ پنهنجي فرزند کي منهنجي حوالي ڪيائين. مجلس منعقد ٿيڻ کان پوءِ شيخ ابوسعيد مهنه کان طوس آيو هو. ابو علي کي سندس خدمت لاءِ مقرر ڪيو هئائون. شيخ چيو ته اي ابو علي! جلدي ڪر ننڍو طوطو ٻولڻ لڳو آهي، پوءِ سخن جا دروازا مون تي کلي ويا ۽ هو موٽي ويو.

شيخ ابوبڪر بن عبدالله طوسي نساج

هيءُ ابوالقاسم ڪره ڪاني (گرگاني) جي ساٿين مان هو ۽ ابوبڪر دينوريءَ جو صحبت يافته هو.

ڪانئس پڇيو ويو ته مطلوب جو ديدار ڪهڙي طرح حاصل ڪري سگهجي ٿو، چيائين ته صدق جي آئيني جي طلب ۾ ڏسي سگهجي ٿو.

چيائين ته جيستائين پاڻيءَ جي اُچ جو تصور نه رکندين ۽ باهه جي گرميءَ جا خيال ذهن ۾ نه رکندين. تيستائين مطلوب جي طلب جي دعويٰ کي نه پهچي سگهندين.

چيائين ته جيستائين پنهنجي هستيءَ کي مٽائي وسوسن ۽ وڏائي کي ختم نه ڪندين ۽ دل جي ديد کي غير الله جي خيال کان مٽائي روشن نه ڪندين، تيستائين صدق جو بچ ايمان جي زمين ۾ پوکي نه سگهندين.

مذڪور آهي ته هن ابتدائي دور ۾ ڪافي مجاهدا ۽ ڪشالا ڪڍيا، مگر مشاهدو ماڻي نه سگهيو، پوءِ پروردگار جي درگاهه ۾ ٻاڏايائين ته مٿس ندا آئي ته اي نساج طلب جي ورد تي قناعت ڪر، تون وڌيڪ حاصل ڪري ڇا ڪندين؟

چيائين ته الهی! ما الحکمة في خلقي يعني: يا الله! منهنجي پيدائش ۾ ڪهڙي حکمت آهي؟ جواب آيو ته الحکمة في خلقک رؤيتي في مراة روحک و محبتي في قلبک يعني:

معيار سالڪان طريقت

تنهنجي پيدائش ۾ حڪمت هيءَ آهي ته تنهنجي روح جي آئيني ۾ پاڻ کي ڏسان ۽ تنهنجي قلب ۾ پنهنجي محبت کي پسان.
سندس مرشد شيخ احمد غزالو، هو.

شيخ ابونصر قباني

شيخ الاسلام جو بيان آهي ته هن ڪافي ۽ مفيد سفر ڪيا ۽ بيشمار مشائخن سان مليو.
شيخ ابوعمرو اڪاف وٽ اردن ۾ رهيو ۽ سندس ڪافي خدمت ڪيائين، ابوعمرو نجيد شيخ ابونصر عبدالله مانڪ کي ڏٺو هو ۽ شبلي جو مريد هو.

شيخ ابومنصور گاڏر

شيخ الاسلام جو بيان آهي ته هي شان شوڪت وارو درويش هو. ڪافي مشائخ جي زيارت ڪئي هئائين. عمو جو مريد هو. شيخ احمد نجار استرآبادي کي به ڏٺو هئائين ۽ ابونصر سراج مصنف ڪتاب لمعه کي به ڏٺو هئائين.

اسماعيل دباس جبرفتي

شيخ الاسلام سندس پيرن مان سڏيو وڃي ٿو. چيائين ته منهنجو پير روشن ضمير هو ۽ شيخ مؤمن شيرازي کي ڏٺو هئائين.

شيخ ابوالحسن بشري سجزي

شيخ الاسلام انصاري جو چوڻ آهي ته منهنجي مرشدن مان هو. جن مشائخ سان منهنجو تعلق هو، اهي ئي هستيون هيون: 1. خرقاني، 2. طاقي اهي ٻئي جاسوس القلوب هئا ۽ ابوالحسن بشري صوفين جي روايات ۾ ثق آهي. بيشمار مشائخ جي زيارت ڪئي اٿس. مثلاً سيرواني، شيخ ابوالحسن جهضم، ابوبڪر طوسي، ابوعمرو نجيد، نوري، ابوذرعه طبري ۽ مصري وغيره. ابوعبدالله خفيف جو مريد هو.

ڪاڪا ابوالقصر بستي

شيخ الاسلام انصاري جو بيان آهي ته هو برگزيده بزرگ شخص هو. مان ننڍو هئس ته منهنجو پيءُ مون کي اوڏانهن نه وٺي ويندو هو. هڪ جمعي جي ڏينهن مون کي انهن بزرگن ڏانهن وٺي ويو ته منهنجي مٿي تي دعا ۽ برڪت جو هٿ گهرائي. پر پوءِ انهن وٽ پيش نه ڪيائين ته متان ماڻهو ملامت نه ڪن. شيخ ابوالحسن تيشي ساز ۽ سندس ڀاءُ ابواحمد، ابوالقصر بستي جي مريدن ۽ خادمن مان هئا.

ڪاڪا احمد سنبل ۽ سندس برادر محمد خواجہ

شيخ الاسلام انصاري جو چوڻ آهي ته هيءُ سندس ڀاءُ هو ۽ باطن جي درجي ۾ ان کان وڌيڪ نڪ هو، پر سندس ڀاءُ هن کان ظاهر ۾ وڌيڪ پرهيزگار، صاحب ڪرامت ۽ مشهور هو.

ابوالحسن مٿني

سندس نالو علي بن مٿني هو.

شيخ ابوسعيد ابوالخير چوي ٿو ته مان جوان هئس ته استرآباد ۾ شيخ ابوالحسن وٽ ويس ۽ هو فضل ۽ شان وارو پير هو ۽ شبلي جي به صحبت حاصل ڪئي هئم.

شيخ مؤمن شيرازي

شيخ الاسلام انصاري جو بيان آهي ته شيخ اسماعيل دباس مون کي ٻڌايو ته مان حج جي نيت سان روانو ٿي شيراز ۾ پهتس ۽ مسجد ۾ اندر ويس ته شيخ مؤمن کي ڏٺم، جيڪو درزي گري ڪندو هو. سلام ڪري سندس ڀر ۾ وينس. مون کان پڇيائين ته ڪهڙي ارادي سان روانو ٿيو آهين. چيم ته حج جي نيت سان پڇيائين ته ماءُ زندهه اٿئي. چيم ته هائو زندهه آهي چيائين ته مان پورا پنجاه حج پيرين اگهاڙي پنڌ ادا ڪيا آهن، انهن جو ثواب توکي ٿو ڏيان ۽ تون مون کي پنهنجي ماءُ جي خدمت ڪرڻ ۽ ان جي خوش ٿيڻ جو ثواب ڏي.

ابوسعيد معلم

شيخ الاسلام چوي ٿو ته پير روشن هو ۽ شيخ ابراهيم گيلي کي ڏٺو هئائين.

شيخ محمد ابوحفص

شيخ الاسلام کيس پنهنجن مرشدن ۾ شمار ڪندو هو.

شيخ ابوالليث فوشنجي

شيخ الاسلام چوي ٿو ته ليث فوشنجي هڪ خدا رسیده بزرگ ۽ عارف هو.

محمد بن عبدالله گاذر هروي

هيءُ هرات ۾ پنهنجي قوم ۾ هڪ وڏو بزرگ هو. سندس تاريخ هن ريت آندي اٿئون. وهو محمد بن عبدالله القصري الهروي من فتیان مشائخ هرات يعني: پاڻ محمد بن عبد الله قصري هروي هو، هرات جي نوجوان مشائخ مان هو. خواجہ عبدالله بوذهل منجهس وڏي عقيدت رکندڙ هو. هڪ ڏينهن کيس چيائين ته آخر تون منهنجي هن شهر مان ڪڏهن نه ڪڏهن ٻاهر ڪڍيو ويندين. هن پناهه گهري. اتفاقاً جڏهن سندس ڳالهه جو اثر ماڻهن وساري ڇڏيو، عام و خاص دنيا جي رنگيني ۾ ڦاسي پيا ته قدر نه ڄاڻندي سندس املاڪ کي ٻاهر ڪڍي اڇلايائون.

معيار سالڪان طريقت

خواجہ کائنات معذرت گهرندي چيو ته مان خود شهر کان ٻاهر نڪري ويڃڻ گهران ٿو، اوهان اهڙي زحمت ڇو ٿا ڪريو پوءِ شهر کان نڪري ويو.

قربنج

شيخ الاسلام چوي ٿو ته هو درويش پير هو. الله تعاليٰ کيس ولایت سان گڏ فراست به عطا ڪئي هئي. گذرگاهه ۾ مدفون آهي.

خواجہ خيرچ

شيخ الاسلام انصاري بيان ٿو ڪري ته هو صاحب ڪرامت هو. غلام هو پر مالڪ کيس آزاد ڪيو هو. پوءِ گذرگاهه ۾ هنرمندي ڪندو هو. اتي ئي رهائش اختيار ڪئي هئائين.

ابو عبدالله احمد

بن عبدالرحمن بن نصر الماليني هرات جي وڏن مشائخ مان هو. شيخ عمو جو همعصر هو. ۽ ان سان حج به ڪيائين ۽ حرم جي مشائخ سان مليو. سندن صحبت جو شرف حاصل ڪيائين. سندس احباب مان هڪ عبدالله بن محمد بن عبدالرحيم جي نالي سان هو. شيخ مون کي هڪ دفعي چيو ته فلاڻي کي هن طرح ۽ هن طرح پيغام ڏئي اچ. جڏهن ان جي حڪم سان چند قدم پنڌ ڪير ته پاڻ کي مڪه پاڪ ۾ موجود ڏٺو. اڌاءِ رسالت ڪرڻ گهريم ۽ حج پورو ڪيم. اتي ڪنهن شخص چيو ته شيخ جي هدايت جي خلاف ڪم نه ڪر. وڃ وگرهه تي مهينا رستي ۾ رهين ها. پوءِ واپس ويو ۽ ظهر جي نماز پنهنجن ساٿين سان پڙهيائين. سندس قبر، هرات جي مالين شهر ۾ آهي.

شيخ ابوذر بوزجاني

شيخ الاسلام چيو ته مون هڪ شخص کي ڏٺو، پوءِ گويا اهوئي شخص ڏٺو. هڪ ڏينهن سبڪتگين، يعني سلطان محمود جو پيءُ جنهن جي وفات 387ھ ۾ ٿي هئي، ڏٺوسين ته هو، سندس خدمت ۾ آيو، جنهن کي سختيءَ سان نصيحت ڪيائون. سلطان محمود، ان وقت اڃا ٻار هو. ان کي جڏهن شيخ جي خدمت ۾ پيش ڪيو ويو ته شيخ کيس پنهنجي پاڪر ۾ وٺي مٿس ڏاڍي شفقت ڪئي.

شيخ احمد نصر

اڪابر مشائخ مان هو. حصري کي ڏٺو هئائين ۽ ابوالعباس قصاب جو همعصر هو. ويهارو کن حج ڪيا هئائين. اڪثر خراسان کان ئي احرام ٻڌندو هو. ڪڏهن ڪڏهن حرم شريف

۾ صوفين جون پراسرار، عجيب ۽ سمجھ ۾ نه ايندڙ ڳالهيون ٻڌندو هو ته کيس ناڳوار لڳنديون هيون. ان وقت به سو ستر صوفي حرم ۾ موجود هئا. سڀني کي حرم مان ٻاهر ڪڍي ڇڏيائين. ان وقت حصري پنهنجي گهر کان ٻاهر نڪري آيو ۽ پنهنجي خادم کي چيائين ته هيءُ جوان خراسان کان هر سال ايندو آهي. جيڪڏهن وري اچي ته کيس هرگز رستو نه ڏج. احمد نصر جڏهن آيو ۽ اها ڳالهه ٻڌائين ته يڪدم بيهوش ٿي ويو. ڪجهه وقت کان پوءِ حصري آيو ۽ چيائينس ته ادب کي ترڪ ڪرڻ سبب توکي اها سزا ملي جو توکي به ٻاهر ڪڍيو ويو. طرطوس ۾ ڪافرن مسلمانن جي مٿان مصيبت ۽ تباهي آندي آهي ۽ الله تعاليٰ کي پاڏاءِ ۽ رات ڏينهن نماز ۾ مشغول ره ۽ عاجزي ڪر، شايد انهن صوفين جي دل راضي ٿئي ۽ تنهنجو ڪفارو ادا ٿي وڃي. پوءِ احمد نصر ائين ڪيو. ڪجهه وقت گذرڻ کان پوءِ حصري وٽس آيو ۽ خطاب ڪيائين ته يا ولدي و ڦره عيني يعني: اي منهنجا پٽ! ۽ منهنجين اکين جا ٺار! تنهنجي مراد توکي هاڻي حاصل ٿي ۽ هاڻي جڏهن به تون حرم ۾ ويندين ته اهل حرم تنهنجو استقبال ۽ تعظيم ڪندا.

ابو علي شبوي مروزي

سندس پورو نالو محمد بن محمد بن عمر بن شبويه آهي ۽ ابوالعباس سياري جي احباب مان هو.

في تاريخ مشائخ الصوفية القاسم بن القاسم ابوالعباس بن بنت الامام احمد بن سيار المروزي يعني: مشائخ الصوفيه جي تاريخ ۾ آهي ته ابوالعباس قاسم بن قاسم احمد بن سيار مروزي جي ڏيءَ جو پٽ هو. ۽ ابو علي دقاق ۽ شيخ ابوسعيد ابوالخير جو همعصر هو.

معشوق طوسي

سندس نالو محمد هو. برگزيده بزرگ هو، مگر مجذوب هو. طوس شهر ۾ رهندو هو. سندس قبر به اتي آهي.

شيخ ابوسعيد ابوالخير کيس ڏٺو هو. عين القضاة همداني پنهنجي بعض رسالن ۾ لکيو آهي ته محمد معشوق نماز ڪونه پڙهندو هو. خواجه محمود حمويه، امام غزالي کان روايت ٿو ڪري ته قيامت ڏينهن صديقن جي اها تمنا هوندي ته ڪاش! اسان مٿي هجون ها ۽ محمد معشوق ان تي قدم گهمائي ها.

شيخ ابوالعباس شقياني

شيخ ابوالخير ان جي وقت ۾ هو. سندس نالو احمد بن محمد هو. ڪيترن ئي مشائخ سان ملاقات ڪئي هئائين، اڪابرین اهل تصوف مان هو.

امير علي عبور

عين القضاة پنهنجي چند مکتوبات ۾ بيان ٿو ڪري ته حاضر ۽ غائب ۾ ڪڏهن به يڪسان نه هوندو هو، بلڪ باوجود قلبن جي ويجهڙائي جي مقام تي فائز هجڻ جي، ماڻهن جي قرب جي تمنا به ڪندو هو. مذڪور آهي ته امير علي عبور هڪ بزرگ پير هو ۽ محمد شهر آبادي سندس هڪ مريد هو. هڪ ڏينهن کيس مرشد چيو ته بازار مان ڪجهه شيون وٺي اچ. کيس خريد ڪرڻ جي استطاعت ڪونه هئي. پوءِ پاڻ کي وڪڻي اهي گهريل شيون خريد ڪري، مرشد ڏانهن موڪلي ڏنائين. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ جڏهن مرشد کي انهيءَ واقعي جي خبر پئي ته مريد وڪامجي ويو آهي ته ڏانهس ماڻهو موڪليائين ته هيڏانهن اچ. پوءِ پنهنجي پير وٽ حاضر ٿيو. کيس چيائينس ته اي جوانمرد! هزارين سال جڏهن کان دنيا پيدا ٿي آهي ته سوز عشق فراق ۾ ايترو پڇندو رهيو آهين، ان تي به تو بس نه ڪئي، پوءِ وري هي ظاهري فراق ۽ وچوڙي ۾ پڇڻ اختيار ڪئي. هيءُ محمد معشوق جو يار ۽ همعصر هو.

ابوالفضل بن محمد بن الحسن ختلي

صاحب كشف المحجوب ذڪر ٿو ڪري ته منهنجي طريقت جي اقتدا ان سلسلي جي آهي. هو حصري جو مريد هو ۽ صاحب ڪرامت و باطن هو ۽ ابوعمر و قزويني ۽ سالبه جو همعصر هو. سٺ سالن تائين بحڪم خلوت ۽ گوشه نشيني ۽ گمناميءَ ۾ گذاريائين ۽ هو اڪثر جبل لگار جي دامن ۾ رهندو هو.

صاحب كشف المحجوب ذڪر ٿو ڪري ته ڪڏهن ڪڏهن اولياءِ ڪرام ڪنهن واديءَ ۾ گڏجاڻي ڪندا هئا. هڪ دفعي حصري مون کي به پاڻ سان گڏ وٺي ويو. پوءِ اتي ڏنر ته هر هڪ تختي تي اچي ويهي پيو رهي. حصري انهن ڏانهن ڪوبه توجهه ڪونه پيو ڪري. ايتري ۾ هڪ شخص ظاهر ٿيو جنهن جي پير ۾ پراڻي چٽيون ڳنڍيل جتي ۽ هٿ ۾ پيگل لٺ هئي. هلڻ جي رفتار هيڻي، بدن نير برهنه ڏٻرو ضعيف ۽ ڪمزور هو. پوءِ حصري هڪدم اٿيو ۽ سهار، ڏئي، کيس هڪ بلند جڳهه تي ويهاريائين. مان حيران ٿي ويس ۽ ڪانئس پڇا ڪيم: چيائين ته حق تبارڪ و تعاليٰ جي اولياءِ ڪرام مان هڪ ولي آهي. مگر ولايت جي تابع نه آهي بلڪ ولايت سندس تابع آهي ۽ اهو ابوالفضل هو.

دمشق جي ويجهو پنئين طرف بيت الجن نالي هڪ ڳوٺ آهي، جنهن ۾ هن وفات ڪئي.

ابومنصور سوخته

شيخ الاسلام انصاري ذڪر ڪري ٿو ته ابومنصور قهندز ۾ ”پير سوخته“ مشهور هو، ڇو ته هن پنهنجي نفس کي سوز عشق ۾ ساڙي ڇڏيو هو. انهي ڪري سندس نالو سوخته (سڙيل) پئجي ويو ۽ هيءُ مرد صادق هو.

ابوحفص غاورداني

شيخ الاسلام جو بيان آهي ته ابو حفص غاوردان جيڪڏهن زندهه هجي ها ته حيا سبب اوهان پنهنجي پهاڙ سان پنهنجي منهن کي لڪايو ها. مون کيس ڏٺو هو سيد بزرگ هو. هو ظاهري صاحب ڪرامت ۽ صاحب عظيم فراست هو. سندس دوست پوشيده هوندا هئا. ساڻن سندس دوستي اهڙي طرح پوشيده هوندي هئي جو انهن کان سواءِ ڪنهن کي به دوست نه رکندو هو ۽ پنهنجن دوستن کان سواءِ ڪنهن کي نه سڃاڻندو هو. بوبشر ڪواشاني، احمد مرجانه ۽ احمد ڪاهه دستاني اهي ٽي ابو حفص غاورداني جا هم سماع ۽ هم عصر هئا.

شيخ احمد حاجي

شيخ الاسلام انصاري چيو ته شيخ احمد حاجي منهنجي پيرن مان هو ۽ شيخ حصري ۽ ابوالحسن طرزي کي ڏٺو هئائين.

شيخ ابوسلمه باوردي

شيخ الاسلام هروي انصاري جو چوڻ آهي ته هيءُ منهنجن پيرن مان هو. منهنجو پير خطيب، صوفي ۽ سياح هو. تمام گهڻن مشائخن جي زيارت ڪئي هئائين. مثلاً: ابو عبدالله رودباري، عباس شاعر، ابو عمر نجيد ۽ ابو يعقوب نهرجوري وغيره.

ابوعلي ڪيال

شيخ الاسلام انصاري جو چوڻ آهي ته مان ابو علي ڪيال کي ننڍپڻ ۾ ڏٺو هو. سيستان جو شيخ هو. ملائيه طريقه جو پير هو. ڪرامت ڏيکارڻ کي سٺو نه چوندو هو ۽ نه ان جي واکاڻ ڪندو هو، بلڪ چوندو هو ته تنهنجو چهروئي ڪرامت آهي. شيخ احمد نصر شيخ ابوسعيد ماليني انهيءَ سان صوفين جي سراءِ صف ۾ ويهندا هئا ۽ مان به اتي موجود هوندو هئس.

ابوعلي زرگر

شيخ الاسلام جو چوڻ آهي ته هيءُ به منهنجي پيرن مان هو ۽ مڪيه صوفي پيرن مان هو. ابو العباس قصاب آملِي جو مريد هو.

علي بن عثمان بن علي جلابي غزنوي

سندس ڪنيت ابوالحسن هئي ۽ شيخ ابوالفضل بن حسن ختني جو مريد هو. ٻين به بيشمار مشائخ جو صحبت يافتو هو. تصوف جي ڪتاب ڪشف المحجوب جو منصف آهي، جنهن ۾ گهڻا لطائف ۽ حقائق بيان ٿيل آهن. فن تصوف ۾ نهايت معتبر ڪتاب آهي.

معيار سالڪان طريقت

سندس چوڻ آهي ته شيخ ابوالقاسم گرگاني کان دريافت ڪيم ته درويش لاءِ ڪمترين شيءِ ڪهڙي آهي، جنهن موجب هو فقر جي نالي کي لائق بڻائي. چيائين ته ٽي شيون آهن: (1) سچ جي ڦاٽل ٽڪري کي سبڻ ڄاڻي، (2) سچي ڳالهه کي چوڻ ۽ ٻڌڻ جي ڄاڻ رکي، (3) زمين تي سڄو قدم رکڻ ڄاڻي.

مون سان گڏ ٻيو ٿولو به هو. انهن مان هر هڪ پنهنجي پنهنجي وضاحت ڪئي. مون چيو ته سچ جي ٽڪري کي سبڻ جو مطلب آهي ته فقر اختيار ڪري ۽ نه ڪه زينت. جڏهن فقر کي سبندو ته پوءِ جيڪڏهن غلط سبجي ويس ته به صحيح ٿي ويندو. سچو سخن اهو آهي جو حياتيءَ ۾ ٻڌي ۽ نه ممائيءَ ۾. پنهنجي زندگي جو تصرف حصول حق لاءِ ڪري ۽ نه بيهودگي لاءِ. زندگيءَ گذارڻ جي طريقي ۾ فھر اختيار ڪري ۽ نه ڪه عقل. سچائيءَ جو قدم زمين تي رکڻ مان مراد اها آهي ته زمين تي وجد سان پير رکي نه ڪه لهو سان ۽ اهو سخن بعينه انهيءَ بزرگ جي اڳيان نقل ڪيو ويو. چيائين ته اصاب علي جزاء الله.

خواجہ احمد حماد سرخسي

صاحب ڪشف المحجوب ذڪر ٿو ڪري ته هيءُ پهريائين جنگجو طبيعت جو مالڪ هو ۽ ڪافي عرصو منهنجي رفاقت ۾ رهيو. هو پنهنجي ابتدائي توبه ڪرڻ جو ذڪر خود ٻڌائي ٿو ته جهنگل ۾ اُٺ چرندا هئا. هڪ ڏينهن شينهن هڪ اُٺ تي حملو ڪري کيس کڻي ويو. اُٺ جي ڳچي مٿي هئي هن رڙيون ڪيون ۽ انهن رڙين تي جهنگ جا سڀئي جانور پنهنجين جاين مان نڪري اتي پهتا ۽ اُٺ کي ڦاڙي چيري ڇڏيائون. شينهن پري هليو ويو. جانور بيهي رهيا، بگهڙ، گدڙ، لومڙيون سڀ اچي اُٺ جو گوشت کائيندا ويا ۽ پيٽ پري واپس ويندا رهيا. جگر جي گوشت جو ٽڪر رهيل هو، جو شينهن کائڻ پيو گهري، هڪ لومڙي پري ڏسڻ ۾ پئي آئي، جيڪا شينهن جي پري ٿيڻ جو انتظار ڪري رهي هئي. شينهن پري هليو ويو ۽ لومڙي اچي پنهنجو پيٽ پري واپس هلي وئي. آخر ۾ شينهن آيو ۽ بچيل گوشت ۽ جگر جو ٽڪرو کاڌائين. مان پري کان ڏسي رهيو هئس ۽ واپس وڃڻ وقت شينهن نهايت فصيح زبان ۾ چيو ته اي احمد! لقمي تي مرڻ، ڪتن جو ڪم آهي، ۽ مرد هيئن هوندا آهن. مون هيءُ ڏٺو ۽ ٻڌو (مون تي ڪافي اثر ٿيو) پوءِ سڀ ڪم ڇڏي توبه ڪيم.

اديب ڪمندي

صاحب ڪتاب ڪشف المحجوب جو همعصر هو. چيو وڃي ٿو ته ويهه سال بيبي نماز پڙهندو رهيو، ڪڏهن به نماز جي تشهد ۾ نه وينو. ڪانئس پڇيو ويو ته نماز ۾ ڇو نه ٿو ويهين؟ چوڻ لڳو ته منهنجو درجو اڃا تائين انهيءَ جاءِ تي نه پهتو آهي، جو مان مشاهده حق جي اندر وينو رهان.

شيخ ابو عبدالله صومعي

هيءُ گيلان جي بزرگ مشائخ مان زاهدن جو امير هو ۽ وڏين ڪرامتن وارو هو. جيڪا به رب تعاليٰ کان دعا گهرندو هو، فوراً قبول ٿي ويندي هئي. مذڪور آهي ته سندس ئي جماعت جا چند حضرات واپار جي ارادي سان سمرقند روانا ٿيا. پوءِ جڏهن سمرقند جي ويجهو پهتا ته هڪ ڦورن جو ٽولو ان قافلي کي ڦرلٽ ڪرڻ لاءِ آيو. جماعتن پنهنجي مرشد کي ياد ڪيو. ڏٺائون ته سندن مرشد وچ ۾ بيٺو آهي ۽ هي پڙهي ٿو: سبح قدوس ربنا الله. هي لٽيرا دور ٿي وڃن. پوءِ اهي ڦورو سڀ چڙوچڙ ٿي ويا، ڪوبه نقصان نه پهچائي سگهيا ۽ پوءِ مرشد نظر کان غائب ٿي ويو ۽ ڪنهن به نه ڏٺو ته ڪيڏانهن ويو. پوءِ جڏهن گيلان ۾ واپس موٽي آيا ته معلوم ڪيائون ته سندن شيخ هرگز هتان ڪونه ويو هو ۽ اهو مرشد شيخ عبدالقادر جو ڏهڻو هو.

قاضي ابراهيم باخري

شيخ الاسلام بيان ٿو ڪري ته هن ٻڌايو ته مان الله تبارڪ و تعاليٰ جلشانه کي خواب ۾ ڏٺو ۽ عرض ڪيم يا الله! ٻانهو تو وٽ ڪهڙي طرح پهچي سگهي ٿو؟ فرمايائين ته جنهن به وقت ٻانهو هٿڙا ڪٿي مون کي پڪاري ٿو ته ان وقت ڪابه شيءِ وچ ۾ حائل ڪونه هوندي آهي.

پير محمد ڪشو

شيخ الاسلام بيان ٿو ڪري ته سڄي توبه ڪندڙ هو. ڪيتريون ئي رياضتون وصال لاءِ ڪيون هئائين. وصال لاءِ روزه رکڻ جو ارادو ڪيائين ۽ آءٌ وصال جي وقت وٽس موجود هئس. چاليهه ڏينهن مون کي اڳ ۾ چيو هئائين ته هو اوهان وٽ ستر ڏهاڙا پورا ڪندو ۽ اهو به چيو اٿن ته سو ڏهاڙا. واللہ اعلم. مون کي چيو هئائين ته اگر تون مون کي ٻاهر ڳولهيندين ته اوڀر ۽ اولهه ۾ ڪونه هوندس.

شيخ عبدالله زاهد هروي

مدت ٽي سال وصال جو روزو رکيائين. وقت جو مشهور و معروف صاحب قبول هو. ان وقت جي سردارن جي خاندان مان هڪ نوجوان چوڪري. عقيدت هئڻ سبب ساڻس نڪاح ڪيو. ٻارهن سال سندس گهر ۾ رهي، پر ڪنواري جو ڪنواري رهي. جڏهن شيخ الاسلام هرات ۾ آيو ته شيخ عبدالله پنهنجي گهر واريءَ کي چيو ته پهراڻ آڻي ڏي ته لباس ڍڪي شيخ احمد جي خدمت ۾ وڃان. چون ٿا ته بزرگ شخص آهي. ڏسان ته ڪهڙو حال اٿس. کيس گهر واري چيو ته جيڪڏهن آزمائش وٺڻ لاءِ وڃين ٿو

معيار سالڪان طريقت

تہ ڀلي وڃ ۽ جيڪڏهن اچڻ لاءِ چوي تہ پوءِ کيس وٺي اچج. پوءِ هو شيخ الاسلام وٽ آيو ۽ کيس سلام ڪيائين، فرمايائين تہ تنهنجي گهر واري توکي ڇا چيو آهي؟ پوءِ ڪم ڪندين. چيائين هاڻو! پوءِ چيائين تہ موٽي وڃ ۽ جبل سنگين جي لنگهه وٽ محمد قصاب ڪاشتڪار جو دڪان آهي، جنهن تي پڪين جو پڪل گوشت تنگيل آهي. اهو وٺ ۽ خوشبو ۽ ٿورو گيهه ۽ سوجي بقاله تان خريد ڪر ۽ هٿ ۾ کڻي وڃي پنهنجي گهر وارن کي ڏي. حمل سلعتہ فقد بري من الڪبر يعني: انهيءَ منهنجو سامان کنيو تہ پوءِ تڪبر کان آڄو ٿي ويو. ۽ انهن کي چئ تہ هن جو ٻوڙ ڇاڙهن ۽ ان مان سوجي ۽ گيهه ۾ مٺاڻ وجهن. پوءِ پنهنجي گهر واريءَ سان گڏجي ڪاٺ پوءِ جيڪي ڪجهه توتي بارهن سالن کان وٺي واجب آهي ۽ تون ان جي پورائي نه ڪئي آهي، تنهن جي پورائي ڪر ۽ پوءِ حمام ۾ وڃي غسل ڪر. جو ڪجهه تون ان ۾ چاهيندين، اهو حاصل ڪندين. جيڪڏهن نه حاصل ٿئي تہ منهنجو دامن اچي پڪڙج. شيخ عبدالله پاڻ ۾ اها قوت نه پيو سمجهي. ڊجي پيو. شيخ فرمايس تہ نه ڊج جيڪڏهن ڪا حاجت درپيش اچي تہ منهنجي مدد طلب ڪج. شيخ زاهد جڏهن اها خوراڪ کاڌي تہ مرداني قوت پيدا ٿي پيس. سندس گهر واري چيو تہ هيءُ شيءِ ڪاٺ ان کان پوءِ جيڪو وڻي سو ڪر. شيخ زاهد انهيءَ خوراڪ کائڻ کان پوءِ ڪم شروع ڪري ڏنو ۽ جڏهن دخول جي قوت پاڻ ۾ نه ڏٺائين تہ شيخ کي ياد ڪيائين. ۽ شيخ انهيءَ مهل هڪ مجلس ۾ ويٺو هو ۽ مشڪيو ۽ هڪل ڪيائين تہ اي زاهد! پنهنجي ڪم ۾ لڳي وڃ ۽ ڊج هرگز نه! پوءِ زاهد پنهنجي مقصد ۾ ڪامياب ٿي ويو. پوءِ حمام ۾ ويو ۽ اتي چار ديوار شهر جو نظارو مٿس منڪشف ٿيو. پوءِ جڏهن شيخ جي خدمت ۾ آيو ان فرمايو تہ احمد ڇو ڪهڙو قصور تنهنجي همت شهر جي چوڊيواريءَ کان وڌيڪ نه هئي. اگر همت هجي ها تہ شهر جي چوڊيواريءَ جي بجاءِ دنيا جي چوڊيواريءَ جو ڪشف ٿئي ها.

بيڪ مرويه

شيخ ابوسعيد ابوالخير جو چوڻ آهي تہ مرو مون وٽ آيو ۽ چيائين تہ توکي هڪ حقيقت پيش ڪرڻ آيو آهيان. چير تہ ڇا ڳالهه آهي تہ ماڻهو لاءِ دعا گهرين تہ اسان کي هڪ دم کي به پري نه ڪر ۽ مان ٽن سالن کان وٺي اهو عرض ڪندو رهان ٿو تہ اک چنپ جيتري دير مون کي رخصت ڏي تہ مان پاڻ کي ڏسان تہ مان ڇا آهيان يا مان خود آهيان به. مگر اڃا تائين ڪونه ماڻي اٿر.

باب ارسلان

هيءُ اولين ترڪ مشائخ مان هو. خواجه احمد يسوي ذڪر ٿو ڪري تہ تربيت جي اول نظر وٽائين حاصل ڪئي هئائين. پوءِ هو خواجه يوسف همداني وٽ ويو ۽ ڪمال حاصل ڪيائين ۽ سندس ٽيون خليفو ٿيو. سندس پهرين پٽ منصور اٿا ان کان ئي تربيت حاصل ڪئي هئي. پوءِ پنهنجي پيءُ جي اشاري سان خواجه احمد يسوي وٽ ويو ۽ ڪمالييت جي درجي تي پهچي سندس پهريون خليفو ٿيو. منصور اٿا جو فرزند عبدالملڪ خواجه، سندس فرزند تاج خواجه، ان جو پٽ تاج زنگي اٿا، حڪيم اٿا جي اول خليفن مان هو. هر هڪ ڪمال کي پهتل هو.

معيار ڇهون ڇهين صدي هجريءَ جو ذڪر

حجة الاسلام محمد بن محمد غزالي طوسي

سندس ڪنيت ابو حامد هئي ۽ لقب زين الدين هئس. تصوف ۾ سندس نسبت شيخ ابو علي فارمدي سان هئي. ابتدا ۾ علوم جي تحصيل ۽ تڪميل طوس ۽ نيشاپور ۾ ڪئي هئائين. ان وقت ۾ وزير نظام الملڪ سان به ملاقات ڪيائين، جنهن سندس ڏاڍو قدر ڪيو ۽ سن 484ھ ۾ بغداد ويو. اتي زهد ۽ تقويٰ جي تربيت حاصل ڪيائين. سن 488ھ ۾ حج ڪيائين ۽ ان کان پوءِ شام ڏانهن هليو ويو. ڪافي مدت اتي قیام ڪيائين، پوءِ اتان وري بيت المقدس ويو. بعد ۾ مصر ۽ اسڪندريه جو سير ڪندي، پنهنجي وطن واپس آيو. مخلوق کان ڪنارو ڪري خلوت اختيار ڪيائين ۽ انهيءَ سلسلي ۾ ڪافي مفيد ڪتاب تصنيف ڪيائين. مثلاً احیاء العلوم، جواهر القرآن ۽ تفسير ياقوت التاويل ۽ چاليهه رسالا ۽ مشکوٰۃ الانوار وغيره. وري نيشاپور ۾ واپس اچي درس ڏيڻ شروع ڪيائين. ڪجهه وقت کان پوءِ ان کي ترڪ ڪري وطن واپس آيو ۽ اتي صوفين لاءِ هڪ خانقاه جوڙيائين ۽ ديني طلباء لاءِ هڪ وڏو مدرسه قائم ڪيائين. مساکين ۽ حاجتمند طلباء لاءِ وظائف مقرر ڪيائين. پوءِ پنهنجي ساري زندگي، تعليم القرآن، صوفين سان صحبت ارباب قلوب سان ڪجهه يون ۽ تدريس علوم لاءِ وقف ڪري ڇڏيائين. آخر سال 505ھ ۾ هن دنيا مان لاڏاڻو ڪري ويو.

شيخ احمد غزالي

هيءُ شيخ ابوبڪر نساج جي احباب مان هو. معتبر تصنيفات جو مالڪ هو. انهن مان هڪ معروف تصنيف سوانح (العشاق) آهي. ڪتاب لمعات از شيخ فخرالدين عراقی، سندس سنن تي واقع آهي.

مذڪور آهي ته هڪ ڏينهن ڪنهن شخص هن کان سندس پيءُ حجة الاسلام لاءِ پڇيو ته اهو ڪٿي آهي؟ جواب ۾ چيائين ته هو رت ۾ آهي. سائل ڳولها ڪندي کيس ڏٺو ته هو مسجد ۾ ويٺو آهي. پوءِ احمد جي انهي قول تي کيس تعجب ٿيو ۽ حجة الاسلام کي سندس پيءُ جو اهو قصو ٻڌايائين. هن چيو ته احمد سچ چيو آهي. ڇو ته مان ان وقت هڪ حيض جي مسئلہ جي حل ڪرڻ ۾ مصروف هئس.

ذڪر آهي ته قزوین جي صوفين مان هڪ صوفي طوس ۾ آيو ۽ حجة الاسلام سان سندس ملاقات ٿي. ان کان سندس پيءُ احمد بابت پڇا ڪيائين ته هو ڪٿي آهي. چيائينس ته تون کيس سڃاڻندو آهين يا هن سان تنهنجي ڪا ڳالهه ٻوله ٿي آهي؟ چيائين ته هاڻو پوءِ انهيءَ ئي ساعت احمد سامهون اچي ويو. ان کي ڏسي چيائين ته سبحان الله! اسان طلب ڪئي ته احمد ملي ويو.

مذڪور آهي ته وفات جي وقت سندس ڪٿ ڍلي هئڻ سبب، بدن تي ورم اچي ويو هو. حاضرین جي ڪجهه گفتگو ٻڌي چوڻ لڳو، جڏهن اسان هيٺ لهي وينداسون ته پوءِ جنهن کي وڻي سو سوار ٿئي.

هيءُ سال 517ھ ۾ فوت ٿي ويو. سندس قبر قزوين ۾ آهي ۽ خواجه ابونجيب شهروردي سندس ئي تربيت يافته هو.

خواجه يوسف بن ايوب همداني

سندس ڪنيت ابويعقوب هئي. طريقت جو فيض کيس ابو علي فارمدي کان حاصل ٿيو ۽ شيخ عبدالله جويني ۽ شيخ حسن سمناني جي به کيس صحبت حاصل هئي. ٻين ڪيترن ئي اولياءَ سان منسلڪ رهيو. سال 545ھ ۾ فوت ٿي ويو ۽ مرونڊ ۾ مدفون آهي.

ڪتاب فصل الخطاب ۾ از شرف الدين العقيل الانصاري البخاري ۾ خواجه محمد پارسا جي ولادت 440ھ ۽ وفات 535ھ لکيل آهي. يافعيءَ لکيو آهي ته سندس وفات رستي ۾ ٿي آهي. هرات کان اچي رهيو هو ته رستي ۾ سندس موت واقع ٿيو ۽ اتي ئي کيس دفنايو ويو. ابن النجار جو سندس مريد هو ان جو چوڻ مرو لاءِ آهي.

مذڪور آهي ته خواجه يوسف همداني کي چار خليفه هئا. ان جي وفات کان پوءِ هر هڪ دعوت جي ڪم ۾ سندس جانشيني اختيار ڪئي.

(1) پهريون خليفو: خواجه عبدالله برقي، جيڪو ”برق“ ڏانهن منسوب آهي، چو ته هن جا وڏا پڪرين ۽ چيلن جا واپار ڪندا هئا. سندس قبر بخارا ۾ شورستان جي دڙي تي شيخ ابوبڪر اسحاق ڪلابادي جي قبر جي ڀرسان آهي.

ٻيو خليفو: خواجه حسن انداقي آهي. سندس ڪنيت ابومحمد هئي ۽ حسين جو پٽ هو. انداقي اندڪ مان معرب آهي. هيءُ هڪ ڳوٺ هو. بخارا کان ٿي ميل پنڌ تي آباد هو. سندس ولادت 469ھ ۾ ٿي ۽ وفات 593ھ ۾ ٿي ۽ سندس قبر بخارا جي ڳوٺ ڪلاباد جي ٻاهرين دروازي وٽ شيخ ابوبڪر اسحاق ڪلابادي جي قبر جي اوڀر ۾ آهي.

ٽيون خليفو: خواجه احمد يسوي، کيس اتايسوي به سڏيندا هئا.

”اتا“ ترڪي زبان ۾ پيءُ کي سڏيندا آهن. مشائخ ۽ بزرگ جي عزت تحت کيس ”اتا“ سڏيو ويندو هو. شهر بستيءَ ۾ پيدا ٿيو هو. بستي ترڪستان جي شهر مان هڪ شهر هو. ابتدا ۾ باب ارسلان کان تربيت حاصل ڪئي هئائين، جو ترڪستان جي اوائل مشائخ مان هو. خواجه جڏهن ڪمال کي رسيو ته حسب تقرير خواجه يوسف ان کان پوءِ خواجه عبدالله برقي ۽ خواجه حسن انداقي خلق کي دعوت ۽ فيض رسائڻ لاءِ مرشد جو قائم مقام ٿيو. جڏهن غيبي اشارو تحت ترڪستان ڏانهن متوجه ٿيو ته پنهنجي جماعت جي متابعت ۽ خدمت جي ذم داري خواجه عبدالخالق غجدواني جي سپرد ڪيائين جو پڻ يسي (يسوي) هو.

چوٿون خليفو خواجه عبدالخالق غجدواني ٿي هو.

خواجه احمد يسوي، ٿرڪ مشائخ جي حلقي جو رهبر هو. اڪثر مشائخ جي نسبت ان سان لڳي ٿي ۽ ان کي چار خليفه هئا.

پھریون خلیفو: منصور انا: هيءُ باب ارسلان جو فرزند ارجمند هو. اول پنهنجي پيءُ کان تربيت حاصل ڪئي هئائين ۽ ان جي وفات کان پوءِ وصيت موجب هن حضرت کان تربيت حاصل ڪري ڪمال درجي کي پهتو.

ٻيو خلیفو: عبدالملڪ انا: هيءُ منصور انا جو وڏو فرزند هو. پنهنجي پيءُ جو ئي قائم مقام هو.

تاج خواجه کان پوءِ عبدالملڪ انا جو پيارو پٽ، زنگي انا جو والد، خواجه بزرگوار هو. ان کان پوءِ ٻيو خلیفو خواجه احمد يسوي (سعیداتا) آهي.

ٽيون خلیفہ خواجه احمد يسوي (سليمان انا) هو. اهو ترڪن جي اڪابر مشائخ مان هو. سندس حڪمتون ترڪي زبان ۾ لکيل آهن. سندس ڪتاب جو نالو ”شافعي“ آهي، جيڪو سندس تصنيف ٿيل آهي. منجهس درويشن جي مقامات جو به ذڪر آهي، جنهن جو فارسي ترجمو پڻ ٿيل آهي.

نڪتو: هر شخص کي خضر سمجھ ۽ هر رات کي شب قدر ڄاڻ.

نڪتو: سڀئي نيڪ آهن، پر مان بد آهيان.

نڪتو: سڀئي ڪڻڪ آهن، ليڪن مان جو آهيان.

چوٿون خلیفو: حڪيم انا جيڪو خوارزم جي علائقي ۾ فوت ٿي ويو، جنهن جي قبر ڳوٺ آق قورغان ۾ مشهور آهي.

زنگي انا

کيس زنگي بابا ڪري سڏيندا هئا. حڪيم انا جو وڏو ۽ اول خلیفو هو. سندس رهائش شاش شهر ۾ هئي ۽ قبر به سندس اُتي ئي آهي.

خواجه عبدالله کان منقول آهي ته مان جڏهن به زنگي انا جي قبر تي زيارت لاءِ ويس ته سندس قبر مان الله، الله، جو آواز ٻڌم ٿي.

باب ارسلان جو پوٽو تاج خواجه جو فرزند ڪيترائي سال پنهنجي والد جي تربيت هيٺ هو. سندس وفات کان پوءِ اشاره غيبي موجب حڪيم انا جي خدمت ۾ رهيو. حڪيم انا جي وفات کان پوءِ سندس گهر واري جنهن جو نالو عنبر انا هو. براق خان جي نياڻي هئي، عدت ۾ آئي ۽ عنبر انا جي جيڪي به اولاد هئا، سي سڀ بزرگ عالم، فاضل ۽ ڪامل هئا ۽ هر هڪ پنهنجي وقت جو مقتدا، سالڪ هو.

مذڪور آهي ته حڪيم انا سياه چمڪندڙ رنگ جو هو. هڪ ڏينهن عنبر انا مذاق ڪندي چيو ته ڪاش حڪيم انا اهڙي ڪاري رنگ جو نه هجي ها. جڏهن حڪيم انا سندس انهيءَ مذاق کان واقف ٿيو ته کيس چيائين ته تيار ٿي وقت پري نه آهي، جو مون کان به وڌيڪ ڪاري رنگ جو تنهنجو ساٿي ٿيندو ۽ اهو اشارو انهيءَ ڳالهه ڏانهن هو ته مون کان پوءِ تنهنجي زندگي انا سان پيوست ٿيندي ۽ ڪن جو چوڻ آهي ته زنگي انا ۽ حڪيم انا جو بظاهر ڪوبه ميلاپ ڪونه.

معيار سالڪان طريقت

هو. البتہ روحاني طور حڪيم اٿا سندس تربيت يافته هو. حڪيم خوارزم ۾ وفات ڪئي ۽ زنگي اٿا تاشقند ۾ رهندو هو. جڏهن حڪيم اٿا جي وفات جي خبر ٻڌائين ته تعزيت لاءِ خوارزم پهتو. جڏهن عنبر اٿا جي عدت جا ڏينهن گذري ويا ته سندس محرم جي هٿ ان ڏانهن نڪاح جو پيغام موڪليائين. پر عنبر اٿا نه صرف نڪاح کان انڪار ڪيو، بلڪه ضد ۽ ناراضگيءَ جو اظهار ڪيو. عنبر اٿا جي انهيءَ انڪار ۽ ناراضگي تي درويش کي ڏاڍو رنج پهتو. پوءِ زنگي اٿا ڏانهن چوائي موڪليائين ته عنبر اٿا کي شايد اهو قول ياد ڪونه آهي جو پاڻ حڪيم اٿا کي مذاق ۾ چيو هئائين ته ڪاش! حڪيم اٿا ڪاري رنگ جو نه هجي ها. جنهن کي حڪيم اٿا جواب ۾ چيو ته توکي تمام جلد مون کان وڌيڪ ڪارو ساڻي ملندو. اهو اشارو مون ڏانهن هو. عنبر اٿا جڏهن اهو ٻڌو ته ڏاڍو رڻ لڳي ۽ نڪاح جي رضامندي ڏيکارياين. حالات ڦيرو کاڌو، ضد ڇڏي راه راست تي اچي وئي.

زنگي اٿا کي به چار خليفه هئا، جن جا نالا هي آهن:

(1) اوزون حسن اٿا، (2) سيد اٿا، (3) صدر اٿا، (4) بدر اٿا.

اهي چارئي خليفه ابتدا ۾ بخارا جي مدرسن ۾ علوم جي تحصيل ۾ مشغول هئا. هڪ رات اوچتو انهن چئن کي روحانيت ۽ طريقت جي تربيت جي حصول جو ذوق پيدا ٿيو. علي الصباح پنهنجن گهرن کي تاراج ڪري، جهنگ ڏانهن روانا ٿيا. پوءِ اتان ترڪستان پهچي زنگي اٿا جي خدمت ۾ حاضر ٿي ڪانئس فيض حاصل ڪيائون.

اوزون حسن اٿا

زنگي اٿا جو پهريون خليفو هو.

مذڪور آهي ته چئن طالب العلم، زنگي اٿا کي تاشقند جي جهنگ ۾ ڏٺو، جيڪو نيم برهنه حالت ۾ اجرت تي مال چاري رهيو هو. سندس اهوئي گذران جو ذريعو هو. نماز کان پوءِ جڏهن ذڪر ۾ مشغول ٿي ويندو هو ته ڏڻ کي چرڻ لاءِ ڇڏي ڏيندو هو. ٻيا ڌنار به پنهنجو مال ڇڏي، حلقو ٻڌي ساڻس گڏ ذڪر ۾ مشغول ٿي ويندا هئا. هنن چئن کي ڏٺائين ته انهن سڀني سندس اڳيان اچي کيس سلام ڪيو. زنگي اٿا سلام جو جواب ڏئي، ڪانئس پڇيو ته ڪيئن آيا آهيو ۽ ڇا ٿا چاهيو؟ چيائون ته طالب العلم آهيون ۽ مرشد جي ڳولها ۾ آهيون. فرمايائين ته مان نشان توهان کي ڏيان ٿو، پوءِ پنهنجي نظر چئن طرفن ڏانهن ڦيرايائين. پوءِ فرمايائين ته هر طرف هوا ۾ سنگهي ڏٺم، مگر اوهان جو مرشد ۽ رهنما مون کان سواءِ ٻيو ڪوبه نظر نه آيو.

سيد اٿا ۽ بدر اٿا کي اها ڳالهه ٻڌي دل تي ڏاڍو بار پيو ۽ چوڻ لڳا ته اسان سيد ۽ عالم آهيون. هن ڪاري شخص ڳنوار جا اسان ڪيئن تابع ٿيون. باقي حسن اٿا ۽ صدر اٿا انڪار نه ڪيو (اهي ٻئي بيعت ڪرڻ لاءِ راضي ٿي ويا) زنگي اٿا انهي چئن جي دلين تي توجه ڪري، پاڻ ڏانهن ڇڪي جذب ڪرڻ جو عمل ڪيو، پوءِ بعد تڪميل عمل اوزون حسن اٿا کي پنهنجو خليفو بڻايو.

سيّد اُتا

سندس نالو احمد هو. هر طرح جي، سخت رياضت ڪيائين. مگر کيس ڪوبه فائدو حاصل ڪونه پيو ٿئي. عنبر اُتا جي ذريعي (مرشد زنگي اُتا) جي سفارش به ڪرايائين. عنبر اُتا جي سفارش ٻڌي زنگي اُتا مُشڪيو ۽ فرمايائين ته سيّد هجڻ ۽ علم سندس راه ۾ رڪاوٽ بڻيل آهن. شروع ۾ ته منهنجو انڪار ڪيو هئائين، پوءِ صدر اُتا تي متوجه ٿيو ۽ کيس منزل مقصود تي پهچايائين.

صدر اُتا

سندس نالو صدرالدين هو.

بدر اُتا

سندس نالو بدرالدين هو، زنگي اُتا جو ٽيون يا چوٿون خليفو هو. بخارا شهر ۾ هجڻ وقت يا ته حجره ۾ ويٺو هوندو هو، يا سبق وٺڻ ۾ مصروف هوندو هو، يا سفر ۾ رهندو هو. هڪ وڇاڻي کان سواءِ ننڊ ڪونه ڪندو هو. زنگي اُتا پهريائين صدر اُتا ڏانهن متوجه ٿيو هو، ڇو ته مرشد وٺڻ کان هن انڪار نه ڪيو هو. البتہ بدر اُتا، شروعاتي انڪار سبب، آهستي آهستي فيض جي رسائي حاصل ڪندو رهيو ۽ آخر ۾ عنبر اُتا جي سفارش تي ڪماليت جي منزل تي پهتو.

شيخ حماد دباس

بن مسلم. شيخ عبدالقادر جيلانيءَ جي وقت جي جملہ مشائخ مان هيءُ هڪ هو. سندس خاص مصاحب مان هو، کان اميا و فتح عليه باب المعارف والاسرار وصار قدوة المشايخ الکبار شيخ.

هيءُ اُمي (اڻپڙهيل) هو، ليڪن مٿس معارف ۽ اسرار جو دروازو کلي ويو. پوءِ عارف ۽ شيخ کبير بڻجي ويو.

روايت ۾ نقل آهي ته شيخ عبدالقادر جيلاني، جوانيءَ ۾ شيخ حماد جي صحبت ۾ ويهندو هو. هڪ ڏينهن ادب ۽ احترام سان سندس مجلس ۾ شيخ عبدالقادر جيلاني ويٺو هو. اٿي ڪري وڃڻ لڳو تڏهن شيخ حماد چيو ته هن عجميءَ کي الله تعاليٰ اهڙا قدم عطا فرمايا آهن جو سندس وقت جي تمام اولياءَ ڪرام جي گردن تي ان جا قدم هوندا ۽ انهيءَ ئي وقت الله تعاليٰ کان کيس حڪم مليو ته چيائين ته قدمي هڏا علي رقبة کل ولي الله يعني منهنجو هيءُ پير، هر ولي الله جي گردن تي هوندو ۽ سندس وفات جو سال 529 هه آهي.

معيار سالڪان طريقت

حكايت: شام جي علماء مان هڪ عالم نالي عبدالله ڳالهه ٿو ڪري ته آءٌ ۽ ابن سقا بغداد ۾ هئاسون. ان وقت بغداد ۾ هڪ بزرگ شخص رهندو هو، جنهن کي غوث ڪري سڏيندا هئا. هو ڪنهن وقت ظاهر ٿيندو هو. ڪنهن وقت غائب. آءٌ ابن سقا ۽ شيخ عبدالقادر عليه الرحمة پڻ جوانيءَ ۾ هئاسون ۽ سندس زيارت لاءِ وٽس ويندا هئاسون. ابن سقا ٻڌايو ته کانئس هڪ مسئلو پڇيوسين، ته جواب نه ڏنائين. مون چيو ته اهو مسئلو مان ٿو پڇان. پوءِ مسئلو ان جي اڳيان پيش ڪري، جواب جو انتظار ڪرڻ لڳم. شيخ عبدالقادر عليه الرحمة فرمايو ته آءٌ ٿو وٽس وڃان ۽ سندس برڪات جو انتظار پيو ڪندس. پوءِ جڏهن سندس جاءِ تي آياسون ته هو موجود ڪونه هو. ٿوري دير کان پوءِ ظاهر ٿيو ۽ غصي سان ابن سقا ڏانهن نگاهه ڪيائين ۽ چيائين ته مسئلو ٿو پڇين ڇا جواب نٿو ڄاڻان؟ مسئلو هن طرح آهي ۽ جواب هن طرح. ڪفر جي باهه تنهنجي زبان تي وسي ٿي، ان کان پوءِ عبدالله ڏانهن مخاطب ٿي چيائين ته اي عبدالله! مون کان مسئلو ٿو پڇي ۽ ڏسي ٿو ته مان ڇا ٿو چوان ۽ اهو مسئلو هن ريت آهي. جواب به هن ريت. هر طرح دنيا توکي غافل رکڻ گهري ٿي. شيخ عبدالقادر پاڻ انهيءَ مسئلي کي سمجهي ٿو ۽ ڄاڻي ٿو ۽ بزرگي جو ادب رکي ٿو ۽ پوءِ چيائين ته اي عبدالقادر! ادب جي نگاهه رکڻ سبب الله تعاليٰ ۽ ان جو رسول ﷺ توکان ڏاڍو خوش آهن ۽ مان ڏسان پيو ته توکي منبر تي ويهاري ڏيان ۽ تون چوندن ته قديمي هڏه علي رقبه ڪل اولياءِ الله ۽ ڏسان ٿو ته وقت جا سڀ اولياءِ الله پنهنجا گردن تنهنجي قدم جي هيٺان آڻيندا. ائين چئي غائب ٿي ويو. پوءِ کيس هرگز ڪونه ڏٺم. ابن سقا، علوم ۾ مهارت رکڻ سبب روم روانو ٿي ويو. روم جي بادشاهه علم جو قدر ڪندي، کيس پاڻ وٽ رکيو ۽ پوءِ بادشاهه جي ڌيءَ تي عاشق ٿيو ۽ کانئس ان جو سڱ گهريائين. انهيءَ کيس چيو ته اگر تون نصراني ٿئين ته توکي پنهنجي ڌيءَ جو سڱ ڏيان ٿو. هن نصراني ٿيڻ قبول ڪيو. آخر غوث جو چوڻ صحيح ثابت ٿيو ۽ عبدالله دمشق ۾ اوقاف جو نگران مقرر ٿيو، اهڙيءَ طرح دنياداري ۾ لڳو.

مذڪور آهي ته هڪ ڏينهن شيخ عبدالقادر پنهنجي رباط ۾ مجلس ڪوٺائي، جنهن ۾ سڀ مشائخ اندازاً پنجاهه جي قريب حاضر ٿيا. جن ۾ هيءُ به هئا: شيخ علي هيٽي، شيخ بقا بن بطو، شيخ ابوسعيد قيلوي، ابونجيب سهروردي، شيخ جاگر، قصب البان، موصلي ۽ شيخ ابوسعود وغيره. انهن کان سواءِ ٻيا به ڪيترائي اڪابرين مشائخ اچي حاضر ٿيا. ان مجلس ۾ شيخ عبدالقادر منبر تي بيهي اعلان ڪيو ته قديمي هڏه علي رقبه ڪل ولي الله. انهيءَ اعلان کان پوءِ شيخ هيٽي اٿي منبروت آيو ۽ شيخ عبدالقادر رحمة الله جو قدم مبارڪ پنهنجي هٿ سان وٺي، پنهنجي گردن تي رکيو ته پوءِ سندس دامن جي هيٺان اچي بيٺو ۽ انهيءَ کان پوءِ سڀ مشائخ اٿيا ۽ انهن مان هر هڪ سندس قدم مبارڪ کڻندو پنهنجي گردن تي رکندو ويو. شيخ ابوسعيد قيلوي چيو ته جڏهن عبدالقادر ﷺ اهو اعلان ڪيو ته حق سبحانه و تعاليٰ سندس دل تي تجلي ڪئي ۽ رسول الله ﷺ جن مقربين ملائڪن جي جماعت سان گڏ تشریف فرما ٿيا. پهريان ۽ پويان اولياءِ ڪرام سڀ حاضر ٿيا. انهن ۾ زندهه اولياءِ پنهنجي جسمن سان اچي

حاضر ٿيا ۽ جيڪي مماتيءَ ۾ هئا، سي پنهنجي روحن سان اچي حاضر ٿيا ۽ شيخ عبدالقادر جي خلعت ۾ اچي شريڪ ٿيا، ملائڪ، رجال غيب انهيءَ مجلس ۾ صفن وانگر قطارن ۾ کڙا رهيا، ساري روءِ زمين تي اهڙو ڪوبه ولي ڪونه رهيو، جنهن انهيءَ موقعي تي پنهنجي گردن کي جهڪايو نه هجي ۽ بعض جو چوڻ آهي ته عجم جو هڪ شخص مجلس ۾ موجود هو، جنهن تواضع ڪونه ڪيو ۽ اهو ان حال کان بي خبر رهيو.

حڪيم سنائي غزنوي

سندس ڪنيت ۽ نالو ابوالمجد محدود بن آدم هو. شيخ رضي الدين علي لالا سندس سؤت ان سان گڏ هو. صوفيه طبقي جي شاعرن مان وڏو شاعر هو. سندس توبه ڪرڻ جو واقعو ۽ سبب هيءُ آهي جو سياري جي موسم ۾ سلطان محمود سبڪتگين چند ڪافرن جي ٽولي کي سيڪت ڏيڻ لاءِ غزنين کان چڙهائي ڪري هت آيو ۽ هن سندس تعريف ۾ قصيده ٺاهي ان جي اڳيان پيش ڪيو. اتي هڪ مدهوش شخص، جيڪو شراب پي بيخوديءَ جي حالت ۾ باهه جي انگينيءَ وٽ ويٺو هو، تنهن پنهنجي ساقي کي چيو ته هڪ جام محمود سبڪتگين رند کي به پيار. ساقي کيس چيو ته هو مسلمان غازي مرد آهي. چيائين ته پوءِ اها مردانگي ڪهڙي ڪم جي آهي، جيڪو تخت تي ويٺو آهي، تڏهن به سندس حڪم نٿو هلي. کيس ڪپي ته هليو وڃي ته جيئن ملڪ لاءِ ڪو ٻيو اچي. پوءِ چيائين ته ڀلا هڪ پيالو ٻئي رند سنائيڪ شاعر کي ڏي. ساقي کيس چيو ته سنائي مرد فاضل ۽ لطيف مزاج آهي. چيائين ته جيڪڏهن هو لطيف مزاج هجي ها ته ڪنهن ڪم ۾ مشغول هجي ها ۽ پوءِ هو ڪارآمد ٿئي ها. ڪاغذ تي چند خوشامدي جملا لکي پيش ٿو ڪري. پوءِ کيس خبر نه آهي اهي ڪارآمد ٿيندا يا نه. کيس ڪو شاباش جو عيوض ملندو يا نه؟ پوءِ سنائي جڏهن اهو ٻڌو ته سندس طبيعت ۾ ڦيرو اچي ويو ۽ سلوڪ سان رغبت رکيائين.

مولانا جلال الدين رومي جي بيتن ۾ بيان آهي ته حڪيم سنائي پنهنجي وفات ٿيڻ وقت ڪجهه چئي رهيو هو. حاضرين جڏهن سندس وات تي ڪن ڏٺو ته هيءُ بيت پڙهي رهيو هو:

بيت

باز گشتم ز آنچه گفتم ز آنکه نيست

در سخن معني و در معني سخن

معني: توبه ڪيم ان کان جيڪو ڪجهه چيم. جو هو ئي ڪونه، ڪلام ۾ معنيٰ ۽ معنيٰ ۾ ڪلام.

سندس عزيز اهو ٻڌي چيو ته عجب حال ۾ آهي جو هلڻ وقت به ڪلام سان ڪلام ڪرڻ ۾ مشغول آهي.

سندس وفات جو سال 525ھ آهي.

خواجہ قطب الدین مودود

هن ستن سالن جي عمر ۾ قراءۃ سان قرآن مجيد حفظ ڪيو ۽ تحصيل علوم لاءِ به مدرسي ۾ داخل ٿيو. ويهن سالن جي عمر ۾ سندس والد سڳورو فوت ٿي ويو. هيءُ انهيءَ جو جانشين ٿيو. انهيءَ وقت شيخ الاسلام شيخ احمد النامقي الجامي، جام نالي ولايت کان روانو ٿي هرات ۾ آيو. اڪثر خواجہ جا خدام کيس چوڌاري وڪوڙي ويا، پر سندس معتقدين ان جي ويجهو اچڻ ۾ رڪاوٽ بڻيا. اهو ڏسي شيخ الاسلام پاڻ اٿيو ۽ ان ڪشمڪش کي پار ڪندي، سندس محبت جي غلبي تحت خود ان وٽ پهتو ۽ تمام ويجهو وڃي وٽس ويهي رهيو. ٽي ڏينهن خواجہ شيخ الاسلام وٽ رهندي، نوازشون حاصل ڪندو رهيو ۽ پوءِ بلخ ۽ بخارا ڏانهن روانو ٿي ويو ۽ چئن سالن کان پوءِ موٽي چشت ۾ آيو. شاه سنجان رڪن الدين محمود نالي سندس ئي تربيت سان منزل مقصود تي پهتو ۽ شاهي لقب سان نوازيو ويو. ان کان اڳ ۾ کيس صرف خواجہ سجان سڏيو ويندو هو، بعد ۾ شاه سنجان جي خطاب سان هميشه سرفرازي ۽ فخر جو کيس مقام مليو. مودود سال 532ھ ۾ فوت ٿي ويو.

شيخ ابوبڪر شادان

هيءُ وقت جو قطب هو. سال 531ھ ۾ فوت ٿي ويو.

عين القضاۃ همداني

سندس پورو نالو ابوالفضايل عبدالله بن محمد ميخانجي عين القضاۃ هو. شيخ محمد بن حمويه جو صحبت يافتہ هو. کانئس ڪافي ڪرامتون ظهور ۾ آيون. جيئن ڪنهن کي جبارڻ ۽ مارڻ. هن چيو ته مون ۽ منهنجي پيءُ، فقراڻي ٽولي سان گڏ هڪ صوفيءَ جي گهر ۾ رقص ڪيوسون. ابوسعيد ترمذي بيتڪي جو چوڻ آهي ته منهنجي پيءُ به ان کان گريز نه ڪيو. چيائين خواجہ احمد غزالي کي به رقص ڪندي ڏٺو هئم، جنهن جي لباس جا نشان به ياد اٿم. ابو سعيد چيو ته مرڻ جي تمنا اٿم، پوءِ مون کيس چيو ته مري وڃ ۽ انهيءَ ئي حال ۾ اچي مري ويو. وقت جو مفتي موجود هو. جنهن چيو ته جهڙي طرح زنده کي مرده ٿو ڪرين ته ڇا مرده کي به زنده ڪري سگهين ٿو؟ چيم ته مرده ڪير ۽ ڪهڙو آهي؟ چيائين سعيد. عرض ڪيم ته اي الله! سعيد کي زنده ڪر، انهيءَ ئي گهڙيءَ زنده ٿي ويو.

حبیب السیر ڪتاب ۾ لکيل آهي ته قوام الدين ابوالقاسم درڪزيني، جو سنجر جي سلطان جو وزير هو، کيس عين القضاۃ جي باري ۾ پڙڪايو ويو ته هو واعظن جي ذريعي ماڻهن ۾ بداعتقادي ۽ فساد پکيڙي رهيو آهي. ان ڪري وزير عين القضاۃ جي قتل جي ارادي سان چڙهائي ڪئي ۽ وقت جي فقيهن ۽ عالمن، عين القضاۃ جي ان ظاهري عمل موجب ان جي قتل جي فتويٰ ڏني هئي. پوءِ عين القضاۃ کي ان وقت گرفتار ڪري قاسميءَ تي لٽڪايو ويو. هو ان

وقت پنهنجي مدرسي ۾ درس ڏيئي رهيو هو. قاسيءَ کان پوءِ سندس جسم کي ساڙي رک ڪري رک ڪي هوا ۾ اڏاريو ويو. اهو واقعو 533ھ جو آهي.

چيو ٿو وڃي ته عين القضاة پنهنجي قتل کان اڳ هڪ ڪاغذ جو ٽڪر مهر هئي پنهنجي احباب جي حوالي ڪري ڇڏيو هو. چيو هئائين ته فلاڻي تاريخ تي جمعي جي نماز کان پوءِ کولي پڙهجو. اتفاقن سندس شهادت جو ڏينهن ۽ تاريخ به اها هئي جنهن جي لاءِ چئي ويو هو. پوءِ جڏهن ڪاغذ کي کولي پڙهيو ويو ته هي رباعي لکيل هئي:

رباعي

اسان شهادت جي موت جي دعا گهري سون
هيءُ جو ٿي گهٽ قيمت شيون اسان گهريون
دوست ائين ئي ڪيو جيئن اسان گهريوسون
جيڪي باهه ۽ لفظ ۽ تڏو گهريوسون.

ارشادات

- (1) چيائين ته جنهن شيءِ سان توکي محبت ۽ پيار آهي، گويا تنهنجو خدائي اهو آهي ۽ تنهنجي نفعي خواهش ئي تنهنجي مالڪ آهي.
 - (2) چيائين ته تون چوڻ به ٿو ۽ ڄاڻي به ٿو ته الله هڪ آهي پوءِ ڇو تون هزار رب جوڙي، انهن کي سجدو ٿو ڪرين.
 - (3) چيائين ته همت جي نشاني اها آهي جو هو نفعي ۽ نقصان تي هرگز نظر نه ڪر، بلڪ سندس مالڪ ئي سندس مقصود هجي.
 - (4) چيائين ته انس ۽ آسائش قناعت کان سواءِ حاصل نه ٿيندو آهي.
- چيائين ته صاحب همت کان درد پيدا ٿيندو آهي. اهڙي طرح ابوالحسن خرقاني چيو ته حسنو (ڪيس) کي درد پيدا ٿيو آهي، پوءِ جتي به هو وڃڻ گهري ٿو درد سندس ساڳي جاءِ تي موجود آهي. جوانمرد کي گهرجي هميشه اهڙي طرح مستعد رهي جو منزل کي مائٽ لاءِ خريف جي سامان لاءِ سياري ۾ ئي تياري ڪري.

ابوالعباس بن عريف صنهاجي اندلسي

سندس نالو احمد بن محمد هو. سندس خدمت ۾ بيشمار طالب رهندا هئا. ايڏي اجتماع هئڻ سبب بادشاهه وقت کي پنهنجي زوال جو خوف پيدا ٿيو. ان ڪري کيس دربار ۾ طلب ڪيائين. هو رستي ۾ ئي فوت ٿي ويو ۽ بعض جو چوڻ آهي ته پهچڻ سان ئي فوت ٿي ويو ۽ بعض جو چوڻ آهي پهچڻ کان ڪجهه وقت پوءِ فوت ٿي ويو.

صاحب فتوحات پنهنجي شيخ ابو عبدالله الشعراني کان نقل ڪيو آهي ته هن فرمايو ته هڪ ڏينهن مان پنهنجي شيخ ابن عريف وٽان ٻاهر نڪري، جهنگ جو سير ڪرڻ ويس ۽ ڏنر ته وڻ ٿڻ ۽ گاهه سڀ مون تي خصوصيت سان جهڪن پيا. مون تي اچڻ کان پوءِ پنهنجي شيخ سان

معيار سالڪان طريقت

اهو قصو ڪيم. انهيءَ فرمايو ته اسان اهڙي تنهنجي تربيت ڪونه ڪئي آهي، الله تعاليٰ تنهنجو اهو امتحان ٿو وٺي. آءُ توکي الله تعاليٰ جي ئي حوالي ڪريان ٿو. پوءِ توبه ڪر ۽ توبه جي صدق جي علامت اها آهي ته جڏهن تون انهيءَ جاءِ تي موٽي ويندين ته وٺ ٿو توکي ڪجهه به نه چوندو ۽ نه تو ڏانهن توجه ڏيندا، پوءِ ابو عبدالله جڏهن موٽي انهيءَ جڳهه تي ويو ۽ انهي وٺ وغيره کان ڪجهه ڪونه ٻڌائين، شڪر جو سجدو بجا آندائين ۽ پوءِ پنهنجي شيخ ڏانهن موٽي ويو.

شيخ ابن عريف جي وفات جو سن 536ھ آهي.

شيخ الاسلام احمد نامقي جامي

سندس ڪنيت ابونصر هئي. بن حسن حضرت جرير بن عبدالله الجلي رحمته الله عليه جي فرزند

مان هو.

شيخ کي 42 يا 43 فرزند هئا. سندس وفات کان پوءِ صرف 14 پٽ سندس رهيا ۽ سڀئي عالم، پيشوا، ڪامل ۽ صاحب ڪرامت ۽ تصنيف هئا. شيخ اُمي هو، ٻاويهين سالن جي عمر ۾ کيس توبه جي توفيق ٿي ۽ هو جبل ۾ هليو ويو ۽ ارڙهن سالن جي رياضت کان پوءِ موٽي اچي چاليهن سالن ۾ ارشاد خلق جي عمل تي مامور ٿيو. مٿس علم لدني جا دروازا کلي ويا ۽ علم توحيد، معرفت، باطني حڪمت، روش طريقت ۽ اسرار حقيقت جي متعلق ٽن سون کان وڌيڪ صفحن تي ڪتاب تصنيف ڪيائين. ڪو عالم ۽ حڪيم ان تي ڪوبه اعتراض ڪري نه سگهيو. شيخ ظهيرالدين عيسيٰ جيڪو شيخ جو فرزند هو. ان پنهنجي ڪتاب ”رموزالحقائق“ ۾ لکيو آهي ته منهنجي پيءُ جي هٿ تي ڇهه سو هزار ماڻهن توبه ڪري فرمانبرداري قبول ڪئي ۽ پاڪ زندگي گذارڻ لڳا.

مذڪور آهي ته شيخ ابوسعيد ابوالخير کي هڪ جبو خلعت ۾ مليو هو. جيڪو سيدنا ابوبڪر صديق رحمته الله عليه جي ميراث هو. کيس حڪم ٿيو ته پنهنجي فرزند شيخ احمد ۽ ان جي فرزند ابوطاهر کي وصيت ڪر ته منهنجي وفات کان چند سال بعد هڪ سهڻو نوجوان بلند بالا سهڻين اکين وارو ظاهر ٿيندو، جنهن جو نالو احمد هوندو. منهنجي هيءَ خلعت (خرقه) ان کي ڏجو. اهو خرقه ٻاويهه مشائخ پهريو هو. آخر ۾ شيخ الاسلام کي رسيو. ۽ اُهي علي عابدي کان روايت آهي ته هڪ دفعي شيخ الاسلام نامق جي جبل ۾ موجود هو ته کيس خبر پئي ته سندس پيءُ لاچار ٿي ويو آهي. هو ڊوڙندو آيو ۽ والد وٽ پهچي تازو وضو ڪري، شام واري نماز پڙهي، پنهنجي مصليٰ تي ويهي رهيو. سندس حالت متغير ٿي وئي ۽ پوءِ ٻيهي مناجات شروع ڪيائين ۽ عرض ڪيائين ته اي منهنجا الله! تنهنجي بارگاهه کان اها ئي توقع هئي ته منهنجي غير موجودگيءَ ۾ منهنجي پيءُ جو جڏهن اهڙو حال ٿيندو ته ضرور مون کي خبر پهچندي ۽ ٻي نماز تائين انهيءَ ئي مناجات ۾ کڙو رهيو. پوءِ پنهنجي هٿ کي ڊگهو ڪري پنهنجي پيءُ جي کاڌيءَ کي پڪڙي دعا ڪندو رهيو. پوءِ سندس پيءُ چيو ته آخرت جو حال ڏسان پيو. منهنجي پٽ کي جيڪو ڪم

ڪرڻو هئو سو ڪيائين، پوءِ پٺ ڪي مخاطب ڪري چيائين ته هاڻي وڌيڪ ڇا ڪرڻ گهرجي. چيائينس ته اول توبه ڪر ۽ ڪلمه شهادت پڙه ۽ خواجه ائين ئي ڪيو. ڇهن ڏينهن تائين زندهه رهيو پوءِ وفات ڪري ويو، شيخ احمد جي وفات جو سال 539ھ هو.

سهلا سرخسي

هيءُ عقلمند مجنونن مان هو. صاحب ڪرامت هو. شيخ الاسلام جاميءَ جي صحبت ۾ رهيو.

حڪيم عثمان بن محمد مختاري

هيءُ حڪيم سنائي غزنوي جي وقت جو هو. سندس ئي معتقد هو. سال 554ھ ۾ گذاري ويو.

جاريه حبشيه

شيخ عبدالقادر جيلاني قدس سره فرمائي ٿو ته آءٌ جوانيءَ ۾ پهريون دفعو حج جو ارادو ڪري بغداد کان روانو ٿيس ۽ شيخ عدي به منهنجو رفيق هو. هڪ ڏينهن جاريه حبشيه برقع ۾ پوش عورت نمودار ٿي ۽ تيزيءَ سان اچي اسان کي پهتي. سڏ ڪري چيائين ته اي نوجوانو! ڪٿان آيا آهيو. چيو سون عجم کان. چيائين ته اڄ مون کي ڏاڍي تڪليف پهتي آهي. پڇيوسون ته ڪيئن؟ چيائين ته هن ئي گهڙي، بلاد حبش ۾ ڏنر ته الله تعاليٰ تنهنجي دل جي مٿان تجلي ڪئي ۽ برڪت عطا ڪئي، ايتري قدر جو اڳ ٻئي ڪنهن کي عطا ڪونه ڪئي وئي آهي. توکان سواءِ ٻين کي ته سڃاڻان پر توکي سڃاڻڻ جو ارادو ڪيم، ته ڏسي وٺان ۽ سڃاڻان، انهيءَ ڪري هت حاضر ٿيس. پوءِ چيائين ته اڄ اوهان سان مجلس ڪنديس ۽ اڄ رات اوهان سان گڏ افطاري ڪنديس. پوءِ واديءَ جي هڪ طرف رواني ٿي ۽ اسان وري ٻئي طرف روانا ٿياسون. جڏهن رات آئي ته هوا مان هڪ طبق هيٺ اچي پيو، جنهن تي ڇهه نان هئا ۽ ان کان پوءِ ٽي لوڻا پاڻيءَ جا پهتا. پوءِ مانيون کاڌيون سين ۽ پاڻي پيتوسين، جيستائين اسان کاڌو نه کاڌو انهيءَ به نه کاڌو ۽ جيستائين اسان پاڻي نه پيتو، تيستائين انهيءَ به پاڻي نه پيتو. ائين ئي (جاريه حبشيه) اسان کان جدا ٿي وئي ۽ پوءِ هرگز کيس راهه ۾ ڪونه ڏٺوسين. جڏهن مڪه پاڪ پهتاسون ته شيخ عدي کي طواف دوران هڪ تجلي ڏسڻ ۾ آئي. ڳولها ڪئي سون. پر چيو ويو ته مرده آهي. اوچتو جاريه نظر آئي، جيڪا سندس سيراندي کان بيٺل هئي ۽ چئي رهي هئي ته جيتوڻيڪ تون زندهه ڄاتو وڃين ٿو حالانڪ تنهنجي موت جو حڪم ٿي چڪو آهي، پر پيرن تي کڙو ٿي بيهه. ان کان پوءِ مون کي طواف ڪندي تجلي نظر آئي ۽ پنهنجي باطن ۾ اول خطاب ٻڌم ۽ آخر ۾ مون کي چيو ويو ته اي عبدالقادر! تنهائي کي ڇڏي ظاهري زندگي ۾ ره ۽ توحيد کي پاڻ تي لازم ڪندي مخلوق کي نفعو رساءِ. دنيا ۾ منهنجا خاص ٻانهن موجود آهن، مان چاهيان ٿو ته تنهنجي

ذريعي کين قرب جو شرف بخشين. اوچتو اتي جاريه نمودار ٿي ۽ چيائين اي جوان! مون کي خبر نه پئجي سگهي ته تنهنجو الله وٽ ڪيڏو بلند درجو آهي، ڇو ته اڄ تنهنجي مٿان نور جو ڪڪڙ بيٺل ڏٺم ۽ آسمان جا مقرب ملائڪ تنهنجي چوڌاري اچي جمع ٿيا ۽ اهڙو تنهنجو مقام ڏسي سڀني اوليائن جون اکيون حيران ٿي ويون. اهڙي درجي جي حصول ۾ تمنا ڪندي اميد وار ٿيا. ان کان پوءِ جاريه هلي وئي. مون وري کيس نه ڏٺو.

عدي بن مسافر شامي ٿر هنڪاري

هيءُ شيخ عقيل منهنجي ۽ حماد دباس جو صحبت يافتہ هو. حضرت شيخ عبدالقادر جيلاني جي پهرين حج ۾ سندس ساٿي هو. هن جو ذڪر مٿي جاريه حبشيه جي بيان ۾ ڪيو ويو آهي. سندس وفات جو سال 554ھ آهي.

شيخ محي الدين سيّد عبدالقادر جيلاني قدس سره و نور مرقدہ

سندس ڪنيت ابو محمد هئي، بن شيخ موسيٰ جنگي دوست بن عبدالله بن يحيٰ زاهد بن دائود بن محمد بن موسيٰ الجون بن عبدالله بن حسن المثني بن حسن مجتبيٰ عليه السلام. نسبہ ابو عبدالله صومعي سندس والده سڳوري ام الخير امة الجبار فاطمه بنت ابي عبدالله الصومعي.

مذڪور آهي ته سندس والده سڳوري بيان ٿي ڪري ته جڏهن منهنجو فرزند عبدالقادر پيدا ٿيو ته رمضان شريف جو مهينو هو. ڏينهن جو ڪير هرگز نه پيئندو هو. هڪ دفعي آسمان تي جهڙ هڻڻ سبب رمضان شريف جو چنڊ نه ڏيکارجي سگهيو، پوءِ شيخ عبدالقادر جن جي والده سڳوري کان پڇا ڪيائون، جنهن ٻڌايو ته اڄ عبدالقادر ﷺ ڪير ڪونه پيتو آهي، پوءِ پڪ ٿي ته روزو آهي. آخر معلوم ٿيو ته رمضان شريف جي پهرين تاريخ آهي.

سندس ولادت 471ھ ۾ ٿي، جنهن جو عددي لفظ عاشق جي عدد سان لڳي ٿو. شيخ عبدالقادر ﷺ جن جي زباني. روايت آهي ته چيائين مان ننڍو هئس ته عرفه جي ڏينهن ٻاهر صحرا ۾ نڪري ويس ته هڪ سان منهنجي حفاظت لاءِ آيو ۽ هن مون کي موٽايو ۽ چيائين ته اي عبدالقادر ﷺ تون هر ڪم لاءِ مامور نه آهين ۽ نه وري تون عام مخلوق آهين. مان ڊڄي ويس ۽ موتي آيس ۽ پنهنجي سراءِ جي ڇت تي ويهي رهيس ۽ ڏٺم ته حاجي سڳورا عرفات ۾ بيٺا آهن. پوءِ مان پنهنجي والده سڳوري جي خدمت ۾ آيس ۽ کيس عرض ڪيم ته مون کي الله تعاليٰ جي راه ۾ وقف ڪري ڇڏ ۽ مون کي اجازت ڏي ته بغداد وڃي علم پڙهڻ ۾ مشغول ٿيان ۽ الله تعاليٰ جي نيڪ بانهن، صالحين جي به زيارت ڪريان. پوءِ مون کان انهيءَ ارادي ڪرڻ جو سبب پڇيائين. مون کيس ساري ڳالهه ٻڌائي، پوءِ روئي پيئي ۽ مون کي اجازت به ڏنائين ۽ اسي دينار ڪڍي آئي جيڪا منهنجي پيءُ جي ميراث هئي. انهن منجهان چاليهه دينار منهنجي پاء لاءِ رکيائين ۽ چاليهه دينار منهنجي پهرائ جي اندران سبي سفر جي اجازت ڏنائين ۽ وصيت

ڪيائين ته هر حال ۾ سچ ڳالهائج پوءِ موڪلائي مان ٻاهر آيس. چيائين الله تعاليٰ جي راه ۾ توکي روانو ڪريان ٿي ۽ ان جي ئي حوالي ٿي ڪريان. پوءِ هڪ ننڍڙي قافلي سان گڏ مان بغداد روانو ٿيس. جڏهن همدان کان لنگهياسون ته سٺ ڦورو ڦري آيا ۽ قافلي کي ڦري ٿي ويا ۽ مون سان ڪابه چيڙچاڙ نه ڪيائون. انهن منجهان هڪڙو لٿيرو سڌو مون وٽ آيو ۽ پڇيائين ته اي فقير! تو وٽ به ڪجهه آهي. چيم هائو، مون وٽ چاليهه دينار آهن. هن سمجهيو ته شايد مسخري ٿو ڪري. پوءِ مون کان وري ٻئي لٿيري پڇيو، ان کي به ساڳي ڳالهه ٻڌايم. وري ٽئين ڦورو پڇيو مون ان کي به چيو ته مون وٽ برابر چاليهه دينار آهن. دينارن جي ڳالهه ٻڌي سردار به حيرت ۾ پيو ۽ پڇيائينس ته اهي تنهنجا دينار ڪٿي آهن. چيم منهنجي پهرائ جي اندرين پاسي ۾ سبيل آهن. منهنجو پهرائ وٺي ان کي کوليائين ته دينار حاصل ڪيون. ڌاڙيلن جي سردار مون کي چيو ته تو اهي ڇو ظاهر ڪيا، حالانڪ اسان کي ڪابه خبر ڪونه پئجي سگهي ها. چيم ته منهنجي والده سڳوري مون کان سچ تي رهڻ جو عهدو ورتو هو، انهيءَ ڪري سندس عهد جي خيانت نه ڪيم. پوءِ اهو چورن جو سردار ڏاڍو زُلو ۽ چيائين ته ڪيترن ئي سالن کان وٺي مان پنهنجي پروردگار جي عهد ۾ خيانت ڪري رهيو آهيان. پوءِ منهنجي هٿ تي توبه ڪيائين. سندس ٽولي ڏٺو ته جڏهن اسان جي سردار انهيءَ ڪم کان توبه ڪئي آهي ته پوءِ ڇو نه اسان به توبه ڪريون. پوءِ سڀني ڦورن منهنجي هٿ تي توبه ڪئي ۽ ڦر لٽ ڪيل سڀ مال مالڪن کي موٽائي ڏنائون. اهي منهنجي هٿ تي توبه ڪرڻ وارا پهريان شخص هئا.

شيخ عبدالقادر رحمۃ اللہ علیہ جيلاني وڌيڪ فرمايو ته جمع جي ڏينهن بعض ستياح بغداد ۾ آيا ۽ انهن مان هڪ پيرين اگهاڙي بيمار ۽ رنگ ڦريل نظر آيو. مون کي چيائين ته السلام عليڪ يا سيد عبدالقادر! مون به کيس جواب ڏنو. چيائين ته منهنجي ويجهو اڄ ۽ مون کي ڏس. پوءِ سندس ويجهو ويس ۽ ڏٺم ته سندس جسر جو گوشت تازو وڍيل هو، مگر کيس ڪونه سڃاتم. پڇيائين ته ڇا مون کي سڃاتو اٿئي؟ چيم ته نه! چيائين ته مان دين اسلام آهيان جو اهڙي طرح لاغر ۽ ناتوان ٿي ويو آهيان. هاڻي الله تعاليٰ مون کي تنهنجي هٿان زندهه ڪندو. انت محي الدين. پوءِ جڏهن جامع مسجد ۾ داخل ٿيس ته ماڻهو استقبال لاءِ اٿي آيا ۽ منهنجون جتيون منهنجي آڏو ٺاهي رکيائون ۽ چيائون ته شيخ محي الدين. پوءِ جڏهن نماز ختم ڪيم ته هر طرف کان ماڻهو ڦري آيا ۽ منهنجا هٿ، پير چمڻ لڳا ۽ اهوئي خطاب ڪرڻ لڳا ان کان پوءِ مون کي انهيءَ ئي لقب سان سڏڻ لڳا. سن 488ھ ۾ بغداد آيس ۽ وعظ ۽ تبليغ جي تربيت حاصل ڪيم. 521ھ ۾ مجلس وعظ شروع ڪيم.

فرمائي ٿو ته پورا يارهن سال هڪ برج ۾ ويهي عبادت ڪيم. الله تعاليٰ سان عهد ڪيم ته جيستائين ڪاڏي جو لقمو منهنجي وات ۾ وجهي نه ڪارائيندين، تيستائين هرگز نه کائيندس ۽ جيستائين نه پياريندين، تيستائين هرگز نه پيئندس. هڪ دفعو پورا چاليهه ڏينهن نه کاڌم. چاليهه ڏينهن کان پوءِ هڪ شخص آيو ۽ ٿورو طعام منهنجي اڳيان رکي هليو ويو. سخت بک هئڻ سبب منهنجي نفس گهريو ته طعام کي کائڻ شروع ڪريان. پوءِ خيال آيو ته جيڪو

معيار سالڪان طريقت

الله سان عهد ڪيو اٿم، ان کي نه توڙيان پوءِ ٻڌم ته منهنجي باطن مان ڪو بلند آواز سان فرياد ٿو ڪري ته الجوع، الجوع (ٻُڪ، ٻُڪ) اوچتو شيخ ابوسعيد مخزومي اتان لنگهيو ۽ اهو آواز ٻڌائين. چيائين ته اي عبدالقادر هي ڇا آهي؟ چيم ته نفس جي پريشاني ۽ بي چيني آهي، پر منهنجو روح برقرار آهي. الله تعاليٰ جي مشاهدي ۾ پرسڪون آهي. چيائين منهنجي گهر اڄ پوءِ روانو ٿيڻ لڳس، وري پنهنجو پاڻ کي چيم ته ٻاهر هرگز نه ويندس ايتري ۾ ابوالعباس خضر عليه السلام آيو. چيائين ته اٿ ۽ ابوسعيد وٽ وڃ! پوءِ روانو ٿيس ۽ جڏهن ابوسعيد جي گهر وٽ پهتس ته ڏٺم ته هو اڳي ئي منهنجو انتظار ڪري رهيو آهي. مون کي ڏسي چيائين ته اي عبدالقادر! منهنجي چوڻ تي نه آئين ۽ جڏهن خضر توکي چيو ته پوءِ آيو آهين، پوءِ مون کي پنهنجي گهر ۾ وٺي ويو ۽ طعام آندائين. پوءِ گهره، گهره ٺاهيندو منهنجي وات ۾ وجهندو ويو، تانجو منهنجو بلڪل ڏيئي ويو ۽ مون کي خلعت (خرقه) پهرايائين. ان کان پوءِ صحبت کي پاڻ تي لازم ڪري ڇڏيم.

الشيخ ابو محمد عبدالقادر بن ابي صالح بن عبدالله الجيلي الخرقه من يد الشيخ ابي سعيد المبارك بن علي المخزومي وهو لبسها من يد الشيخ ابي الحسن علي بن محمد بن يوسف القرشي الهنڪاري وهو لبسها من يد الشيخ ابي الفرح الطرطوسي وهو من يد الشيخ ابي الفضل عبدالواحد بن عبدالعزيز التميمي وهو من يد الشيخ ابي بكر الشبلي قدس الله تعاليٰ ارواحهم.

ترجمو: شيخ ابو محمد عبدالقادر بن ابي صالح بن عبدالله جيلانيءَ کي هي خلعت (پوشاڪ) الشيخ ابي سعيد المبارك بن علي مخزومي جي هٿان پهراڻي وڃي ٿي ۽ ان کي الشيخ ابي الحسن علي بن محمد بن يوسف القرشي هنڪاري جي هٿ سان پارائي وئي هئي. ۽ ان کي وري شيخ ابي الفرح طرطوسي هٿ سان پارائي هئي ۽ ان کي وري ابي الفضل عبدالواحد عبدالعزيز تميمي پنهنجي هٿ سان پارائي هئي ۽ ان کي شيخ ابوبڪر شبلي پنهنجي هٿ سان پارائي هئي.

پڻ فرمايائين ته هڪ دفعي سير ڪرڻ لاءِ ٻاهر نڪتس ته هڪ شخص مليو جنهن کي مان اڳ ڪونه ڏٺو هو. مون کي چيائين ته مون سان سنگت ڪندين، مون چيو ته هائو! پوءِ چيائين ته بشرطيڪ تون مخالفت نه ڪندين. چيم ته نه ڪندس. پوءِ چيائين ته اتي ويهي ره، جيستائين جو مان موٽي اچان پوءِ هڪ سال گذري ويو. مان اتي ويٺو رهيس مگر هو نه آيو ۽ هڪ سال کان پوءِ آيو هڪ گهڙي ويهي، پوءِ اُٿيو ۽ چيائين ته جيستائين مان نه اچان، هتان ڪيڏانهن به نه وڃ وري سال کان پوءِ موٽي آيو ۽ ساڳي طرح چئي وري هليو ويو ۽ وري سال کان پوءِ آيو پاڻ سان نان ۽ ڪير ڪشي آيو ۽ چيائين ته مان خضر آهيان ۽ مون کي حڪم ٿيو آهي ته توسان گڏ کاڌو کان. پوءِ اسان گڏجي کاڌوسون پوءِ چيائين ته اٿ هاڻي بغداد هلون پوءِ بغداد ۾ پهتاسون.

سندس وفات بحساب عدد ”معشوق الهي“ هر عدد 561هـ بمهر 91 سال هر عدد ”ڪامل“ قادريه سلسله ساڻس ڏانهن منسوب آهي. ان جو طريقو سندس تصنيفات مان معلوم ڪري

سگهجي ٿو. سلسلو جو خاص ذڪر ماهوحي. يا اهڙي طرح آهي. اهڙي طرح مير سعدالله پنهنجي رسالي ۾ لکيو آهي ته سندس سٺو شيخ جنيد بغدادی تائين پهچي ٿي. جيئن ته هو از قطب الاوان ابي سعيدالمبارڪ ۽ اهو از قطب شيخ ابي الحسن علي القرشي ۽ اهو از شيخ يوسف طرطوسي ۽ اهو از شيخ عبدالعزيز تميمي ۽ اهو از شيخ احمد ۽ اهو از شيخ ابي بڪر شبلي ۽ اهو از سيد الطائفه جنيد بغدادی. کيس ڏهه فرزند صاحب ڪرامت هئا:

1. شيخ سيف الدين عبدالوهاب، سندس فرزندن مان وڏو فرزند هو.
2. شرف الدين عيسيٰ.
3. شيخ تاج الدين ابوبڪر عبدالرزاق.
4. شيخ سراج الدين عبدالجبار. سندس ڪنيت ابوالفرح هئي. پنهنجي والد سڳوري کان فيض جو ڪمال حاصل ڪيو هئائين ۽ عراق جو مفتي هو. سندس وفات ۽ قبر بغداد ۾ آهي.
5. شيخ عبدالحق ابراهيم هن به پنهنجي پيءُ کان صوري ۽ معنوي ڪمالات حاصل ڪيا ۽ سندس قبر واسط شهر ۾ آهي.
6. شيخ ابوالفضل سندس قبر بغداد ۾ آهي.
7. شيخ ابو عبدالرحمن عبدالله پنهنجي پيءُ کان علم فقه ۽ حديث پڙهي هئائين ۽ سندس قبر بغداد ۾ آهي.
8. شيخ ابوزڪريا يحيٰ ۽ هيءُ به فاضل ۽ ڪامل هو. سندس قبر بغداد ۾ پنهنجي پيءُ سيد عبدالوهاب جي قبر جي ڀرسان آهي.
9. ابونصر موسيٰ پنهنجي پيءُ جي حياتيءَ کان پوءِ ڪسب ڪمال لاءِ دمشق ويو ۽ اتي فوت ٿي ويو. سندس قبر به انهيءَ جاءِ تي آهي.

شيخ ضياء الدين ابونجيب عبدالقاهر سُهروردي قدس سره

سندس نسب ٻارهن واسطن سان حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه سان ملي ٿو ۽ طريقت ۾ سندس نسبت شيخ احمد غزالي سان آهي. کيس ظاهر ۽ باطن ۾ ڪمال حاصل هو. سندس تصنيفات ۽ تاليفات تمام گهڻيون آهن ۽ سال 563ھ ۾ فوت ٿي ويو.

شيخ شرف الدين عيسيٰ

هيءُ حضرت شيخ محي الدين سيد عبدالقادر جيلانيءَ جو ٻيو نمبر فرزند هو. علم پنهنجي پيءُ کان حاصل ڪيو هئائين. پنهنجي پيءُ کان پوءِ حديث ۽ فقه جو درس ڏيندو هو. حضرت غوث ڪتاب فتوح الغيب کي سندن لاءِ تصنيف ڪيو. ۽ ڪتاب جواهر الاسرار سندس ئي تاليف ڪيل آهي ۽ هيءُ سال 573ھ ۾ وفات ڪري ويو. سندس قبر مصر ۾ آهي.

خواجه احمد بن مودود بن يوسف چشتي

هڪ رات خواب ۾ ڏٺائين ته جناب رسالت مآب ﷺ مون کي فرمائي رهيا آهن ته جيڪڏهن تون اسان جو مشتاق آهين ته اسان به تنهنجا مشتاق آهيون. صبح جو ٽن سائين سان گڏجي حجاز ڏانهن روانو ٿيو. حج ڪرڻ کان پوءِ مدينه طيبه ۾ پهتو ۽ ڇهه مهينا حرم جي مجاورت ڪيائين. سندس حرم ۾ خدمتگار ٿي رهڻ، اتان جي اڳين خادمن تي ڏاڍو گران گذريو. پوءِ کيس رنجائڻ ۽ پڇاڻڻ جون ترڪيبون سوچي رهيا هئا. پوءِ روضه مبارڪ مان آواز آيو، جنهن کي سڀني حاضرين ٻڌو ته هن کي هرگز نه رنجايو وڃي، ڇو ته اهو اسان جي مشتاقن منجهان آهي.

بعد ۾ واپس بغداد پهتو ۽ شيخ شهاب الدين سهرورديءَ سندس وڏو استقبال ڪيو ۽ وڏي عزت ۽ احترام سان کيس پنهنجي خانقاه تي وٺي آيو، ڇاڪاڻ ته کيس خليفي خواب ۾ ڏٺو هو، تنهنڪري سندس تعظيم ڪيائين ۽ هدي ڏنائينس ۽ ان کان هديه واريون شيون وٺي فقراء ۾ تقسيم ڪري ڇڏيائين.

سندس ولادت 507 هه ۾ آهي ۽ سندس وفات 577 هه ۾ آهي.

حيات بن قيس حراني

هيءُ انهن چئن شخصن منجهان آهي جن لاءِ شيخ ابوالحسن قريشي فرمايو آهي ته مشائخ مان چئن شخصن کي مان ڄاڻان ٿو جيڪي پنهنجن قبرن ۾ تصرف ٿا ڪن:

(1) معروف ڪرخي، (2) شيخ عبدالقادر جيلي، (3) شيخ عقيل مينجي (منبجي) ۽ (4)

شيخ حيات حراني.

سندس وفات جو سال 581 هه آهي.

شهاب الدين مقتول سهروردي

سندس نالو يحييٰ بن حبش هو. مشائخ⁽¹⁾ ۽ اشرافيان⁽²⁾ جي حڪمت ۾ امتيازي حيثيت جو حامل هو. انهن مان هر هڪ بابت تصنيفات به ڪيون اٿائين.

بعض جو چوڻ آهي ته کيس علم سيميا⁽³⁾ جي ڄاڻ هئي. چنانچ هڪ دفعي پنهنجي سنگت سان سفر ۾ نڪتو ۽ بيابان ۾ کين بک لڳي ارادو ڪيائون ته هڪ ٻڪري خريد ڪئي وڃي. ان ڏس ۾ ٻڪرار ضد ڪيو. سنگت کي چيائين ته اوهان ٻڪري ڪاهي هلو مان کيس

(1) مشائخ: قديم حڪماء جو اهو ٽولو جيڪو پاڻ ۾ هڪ ٻئي وٽ وڃي علمي حقائق ۽ اسرار معلوم ڪندا هئا.

(2) اشرافيان: اهو ٽولو جيڪو ڪثرت رياضت سان، باطن جي صفائي ڪندو هو. هڪ ٻئي وٽ وڃڻ جي ضرورت محسوس ڪرڻ ڪندا.

(3) سيميا: علم ظلمر - علم نظر بندي - علم روح

راضي ڪندس پوءِ اُهي جڏهن ٻڪري کي ڪاهي پري هليا ته هن به ويڃڻ جو ارادو ڪيو ته ٻڪرار سندس هٿ کي پڪڙي پاڻ ڏانهن ڇڪيو ته سندس هٿ جدا ٿي، ٻڪرار جي هٿ ۾ هليو آيو ۽ ان مان رت به وهڻ لڳو. هو هٿ کي ڦٽو ڪري روئڻ لڳو. اهو رومال ڳاڙهو هٿ ۾ هو. پاڻ سنگت وٽ اچي پهتو.

حلب جي علمائن سندس لاءِ قتل جي فتويٰ جاري ڪئي. پوءِ 63 ورهين جي عمر ۾ سال 587ھ ۾ قتل ڪيو ويو.

بعض کيس ملحد ۽ زنديق سڏين ٿا ۽ بعض جو چوڻ آهي ته صاحب ڪرامت هو. سندس قتل کان پوءِ هن جي ڪرامات جا ڪافي شواهد ميسر ٿيا. شيخ شمس الدين تبريزي فرمايو ته خدا جي پناهه! هو ڪافر نه ٿي ويو هجي، جو سندس علم هن جي عقل تي غالب ٿي ويو هو. علم آيو ۽ عقل مغلوب ٿي ويو.

افضل الدين حقاقي بدليل خاقاني

سندس لقب سلطان الشعراء حسان العجم آهي. فلڪي شاعر جو شاگرد هو. شعر جي ڪري کيس ڪافي شهرت حاصل هئي. هر قصيدو حضرت بادشاهه جي خدمت ۾ موڪلي ان جو صلہ هڪ هزار دينار مع تشريفات ۽ انعامات حاصل ڪندو هو. ان کان سواءِ هو مبدع سخن هو. سندس ڪلام جي طرز نرالي هئي ۽ حضرت خاقان ڪبير منوچهر سان سندس نسبت قوي هئي ۽ ان جي خواص مان هو. انهيءَ حالت ۾ چند سال گذارڻ بعد کيس اوچتو ذوق فقر پيدا ٿيو. پوءِ شيروان شاهه جي اجازت کان بغير بلقان ڏانهن روانو ٿيو. شاهه جي اهلڪارن کيس رستي ۾ ئي گرفتار ڪري شاهه وٽ پيش ڪيو. شاهه کيس ست مهينا شاهراڻ قيد ۾ بند ڪيو. آخر خاقان ڪبير جي ڪوشش ذريعي آزاد ٿيو. پوءِ مکه پاڪ ڏانهن روانو ٿيو.

سفر دوران اسرار ڏنائين. خضر عليه السلام سان ملاقات ڪيائين. دين جي ڪيترن ئي مشائخ سان مليو. جن جو تذڪره تحفة العراقين ۾ ڪيو اٿائين. ان بعد تبريز ۾ واپس آيو ۽ دنيا کان لاتعلق ٿي آخرت جي پلائي لاءِ گوشه نشيني اختيار ڪيائين. آخر سال 595ھ ۾ فوت ٿي ويو. کيس سرخاب ۾ دفن ڪيو ويو.

شيخ ابومدين مغربي

سندس نالو شعيب بن حسين ۽ حسن هو. پنهنجي حلقه جي اڪابرین مان هو. وقت جي ڪافي مشائخ جو صحبت يافته ۽ تربيت يافته هو. شيخ محي الدين عربي به سندس تربيت ڪئي هئي.

امام يافعي ٿو فرمائي ته يمن جي اڪثر شيوخ جي نسبت شيخ عبدالقادر سان آهي. بعض جي نسبت ابومدين سان آهي. يعني انهن ٻنهي مان هڪ شيخ مغرب آهي ته ٻيو شيخ مشرق يعني شيخ عبدالقادر. هيءُ سال 590ھ ۾ فوت ٿي ويو.

شيخ جايجير قدس سره

هن جي شيخ ابوالوفا ڏاڍي تعريف ڪئي آهي ۽ پنهنجي طاقيه (درويشن جي پائڻ جي هڪ خاص قسم جي ٽوپي) شيخ علي هيٽي جي ذريعي ان ڏانهن موڪلي ڏني هئائين، پر خود حاضريءَ جي زحمت نه ڪيائين. چيائين ته مون حق تعاليٰ کي عرض ڪيو آهي ته جايجير کي منهنجو مريد بڻاءِ پوءِ الله تعاليٰ مون کي اهو عنايت فرمايو آهي. هيءُ اصل ڪرمان جو باشندو هو. پوءِ عراق جي صحرا ۾ هڪ ڏينهن سامره ۾ ترسيو ۽ ان جاءِ تي ئي هو ته فوت ٿي ويو. سندس وفات جو سال 590 هه آهي.

شيخ نظامي گنجوي

سندس پيدائش جو هنڌ قم آهي. هيءُ علوم ظاهر ۽ باطن جي جامع عالم هئڻ سان گڏ سرڪاري ضابطن جو وڏو ڄاڻو هو. پنهنجي ساري زندگي قناعت، تقويٰ ۽ گوشه نشيني ۾ گذاريائين. اهل دنيا ڏانهن سندس توجه هرگز ڪونه هو. سندس ڪتاب مشنوي پنجگانہ يعني پنج گنج ڪتاب کي ڪافي شهرت حاصل آهي. ان ۾ ظاهري طور تي افسانا ۽ سلاطين کي نصيحتون آهن، پر روحانيت ۽ حقيقت تي ٻڌل آهي. هيءُ سال 594 هه ۾ فوت ٿي ويو.

شاه سنجان

سندس نالو رڪن الدين هو. سنجان خواف جي هڪ ڳوٺ جو رهاڪو هو. خواجه مودود جو مريد هو. ڪجهه وقت چشت ۾ امامت ڪيائين ۽ کيس خواجه سنجان سڏيندا هئا. شاه جو لقب کيس خواجه مودود عطا ڪيو هو. انهيءَ ڪري کيس شاه سنجان به سڏيندا هئا. سندس وفات جو سال 597 هه آهي.

ابومحمد الحسن بن علي بن حمزه بن محمد بن الحسن الحسيني

معروف بابن الاقساسي

سندس ولادت ۽ پرورش ڪوفي ۾ ٿي. بغداد جي خليفي ناصر سادات عالي درجات جي نقابت ان جي ئي سپرد ڪئي. اسي کان وڌيڪ ورهين جي عمر ۾، سال 593 هه ۾ گذاري ويو.

شيخ سيدي احمد بن ابي الحسن رفاعي

هيءُ امام موسيٰ ڪاظم عليه السلام جي اولاد مان هو. سندس خرقه خلافت پنج واسطن سان شيخ شبلي تائين پهچي ٿو. جهڙوڪ هن جو واسطو شيخ علي سواسطي مغاوي سان ۽ هن

جو واسطو شيخ ابي الفضل بن كافح سان ۽ هن جو واسطو شيخ علي بن علام سان، هن جو شيخ علي بن بازياري سان، هن جو شيخ مملي العجمي سان ۽ آخري واسطو ابي بڪر شبلي سان. سلسله رفاعيه سندس نالي سان منسوب آهي.

طريقة الزهد والمجاهدة والستر علي عيوب الخلق والشفقة عليهم و ترك العقاب الي الدنيا و دوام اشتغال بالا ذكار الجليلة و اكثر ذكرهم هو الحي القيوم والله لا اله الا هو الحي القيوم الفا ليلا و نهارا.

يعني سندن زهد جو طريقو: تقوي، نفس جي خلاف مجاهدا ڪرڻ، مخلوق جي عيبن جي پرده پوشي ڪرڻ، خلق جي مٿان شفقت ڪرڻ، دولت ۽ دنيا کان ڪناره ڪشي ڪرڻ، ايذاء تي صبر ڪرڻ ۽ رات ۽ ڏينهن ۾ ذکر ۾ مشغول رهڻ سندن اڪثر ذکر رات ڏينهن ۾ هڪ هزار ڀيرا هو الحي القيوم ۽ والله لا اله الا هو الحي القيوم جو ورد هو. سندس پويان سيد علي رفاعي سيد عبدالرحيم رفاعي ۽ قطب الاقطاب شاه مسعود اسفرايني ۽ اُمر عبیده ساکن بطایح هئا.

ابوالحسن علي جو سندس ڀاڻيجو ٿئي. بيان ٿو ڪري ته هڪ ڏينهن هن وٽ خلوت ۾ آءٌ ويٺو هئس. اتي ڪوبه آواز ڪونه ٻڌم ۽ نه وري ڪا شيءِ ڏٺم. البتہ روشندان مان برق رفتار چمڪندڙ هوا جو گذر ٿيو. مون شيخ کان پڇيو ته اهو ڇا هو؟ چيائين تو ان کي ڏٺو ڇا؟ چيم هائو! چيائين ته هيءُ شخص انهن چئن مان آهي جنهن کي ٽن ڏينهن کان مهجور ڪيو ويو آهي پر کيس خبر ڪونه آهي. عرض ڪيم اي سائين! هن جي مهجور ٿيڻ جو سبب ڪهڙو آهي. فرمايائين ته هو بحر محيط جي هڪ ٻيٽ ۾ مقيم هو. ان جاءِ تي ڇهه ڏينهن رات مسلسل برسات پئي. پوءِ هن پنهنجي خيال خاطر چيو ته جيڪر اها برسات ڪنهن آباديءَ جي مٿان وسڪارو ڪري ها، پر استغفار ته ڪيائين. انهيءَ بي ادبي ۽ اعتراض سبب کيس مهجور ڪيو ويو. پوءِ وري عرض ڪيم اي سائين! سندس مهجور ڪرڻ کي ظاهر ڇو نه ڪيو وڃي. فرمايائين ته نه! مون کي شرم ٿو اچي، چيم جيڪڏهن مون کي فرمايو ته مان ظاهر ڪريان، فرمايائين ته ڇا تون ظاهر ڪندين؟ چيم هائو!

فرمايائين ته پنهنجي ڪنڌ کي گريبان ۾ وجهي مراقبو ڪر. مون ائين ڪيو ته ٿوري دير کان پوءِ منهنجي ڪنن ۾ آواز پيو ته اي علي! پنهنجو ڪنڌ مٿي ڪر، پوءِ ڪنڌ مٿي ڪري ڏنم ته مان بحر محيط جي هڪ جزيره ۾ آهيان. اهو ڏسي حيران ٿي ويس. اتان اتي ٿورو پنڌ ڪيم ۽ اڳتي وڌي ڏنم ته هڪ شخص موجود آهي. ان کي سلام ڪري کيس اهو سمورو قصو ٻڌايم. مون کان قسم وٺي چيائين ته جو ڪجهه به توکي چوان، اهو توکي ڪرڻو پوندو. چيم هائو ڪندس. چيائين ته هيءُ منهنجي خلعت منهنجي ڪنڌ ۾ وجهي مون کي زمين تي گهليندو وڃ ۽ اعلان ڪندو وڃ ته هيءُ سزا انهيءَ شخص کي ملي آهي، جنهن شخص الله تعاليٰ جي حڪمت تي اعتراض ڪيو هو. پوءِ وعدي موجب مون ائين ڪيو. پوءِ غيبي آواز آيو ته اي علي! هاڻ ان

معيار سالڪان طريقت

ڪي ڇڏي ڏي. آسمان جا ملائڪ انهي لاءِ آه و زاري ڪن ٿا. الله تعاليٰ ڪانئس راضي ٿي ويو آهي. پوءِ جڏهن اهو آواز ٻڌم ته بيهوش ٿي ويس. جڏهن هوش ۾ آيس ته پاڻ کي پنهنجي پير جي اڳيان موجود ڏٺم.

سيدي احمد جي فوت ٿيڻ جو سال 578ھ آهي.

شيخ ابو عبدالله محمد بن ابراهيم قريشي هاشمي

هيءُ امام العارفين ۽ دليل السالڪين هو. هيءُ پاڻ ذڪر ٿو ڪري ته آءٌ منيٰ ۾ هئس. تمام سخت اُڃ لڳي پاڻي ڪونه لڌم. آخر گهڻي ڳولها ۽ پريشاني کان بعد پاڻيءَ جو هڪ ڪوه ڏٺم، جنهن جي مٿان پاڻي حاصل ڪرڻ لاءِ ماڻهن جو انبوهه بيٺو هو. انهن مان هڪڙي کي مون چيو ته هن لوتي ۾ مون کي ٿورو پاڻي ڏي. منهنجي هٿ کان چڪ سان لوٽو ڪسيندي وري واپس ڏنائين. مون سمجهيو ته شايد پاڻي ڏيڻ نه ٿو چاهي، شڪسته دل سان لوٽو ورتم پر ڏٺم ته ان ۾ منو پاڻي موجود آهي، اهو پاڻي پيتم وري لوتي کي پاڻيءَ سان پري واپس آيس ۽ سنگتين سان اهو قصو ڪيم. هو ڊوڙندا ويا مگر ان جاءِ تي ڪجهه به ڪونه ڏٺائون. سندس وفات جو سال 599ھ آهي.

السيد الاجل الاشرف شرف الدين حسن بن ناصر علوي

دولت شاه، تذڪرو آندو آهي ته سيد صاحب هڪ مجلس ڪونائي، جنهن مجلس ۾ تقريباً ستر هزار ماڻهو جمع ٿيا. جڏهن بهرام شاه اها خبر ٻڌي، تڏهن هن به اڳهاڙيون تراريون هڪ مياڻ ۾ وجهي ڏانهس موڪلي ڏنيون. سيد صاحب بهرام شاه جو غرض سمجهي ويو ۽ فوراً سفر اختيار ڪري مدينه طيبه ۾ حاضر ٿيو ۽ نبي اڪرم ﷺ جن جي روضه المبارڪ تي پهچي التجائي عرضداشت پڙهيائين. حمد الله مستوفي پنهنجي ڪتاب تاريخ گزيده ۾ ذڪر ڪري ٿو ته سيد صاحب روضه اطهر تي جڏهن هي بيت پڙهيو:

بيت

لاف فرزندني نيarm زد در اين حضرت ولي

مدحتي آوردم اينڪه خلعتي بيرون فرست

ترجمو: فضول طلب نه آندي آهي، فرزند هن حضرت وارث وٽ مگر مدح آندي اٿم ته خلعت

منهنجي ٻاهر موڪلي وڃي.

پوءِ فوراً خلعت روضه اطهر کان ٻاهر نڪري آئي، ماڻهن جڏهن اهو ڏٺو ته هر طرف کان ڊوڙندي سندس گرد جمع ٿي ويا ۽ اعتقاد ۾ مربوط ٿي ويا. پوءِ جڏهن هي بغداد ۾ آيو ته ان وقت سلطان مسعود بن محمد بن ملڪ شاه (529ھ / 1134ع) ۾ المسترشد بالله عباسي⁽¹⁾ کي قتل

⁽¹⁾ صحيح لفظ آهي المسترشد. ڏسو معجم البلدان ص 291 ج 1، كشف الظنون ص 1169 ج 2. انهيءَ ڪري متن ۾ لکيل المرشد درست ڪيو ويو آهي.

ڪري، بغداد جو مالڪ بشجي ويٺو ۽ ڏولي سامان ۽ زر جي پري ڪيس نذر ڪيائين ۽ تمام عزت ۽ احترام سان خراسان ڏانهن ڪيس روانو ڪيائين. جڏهن جوين پهتو ته ڳوٺ ۾ ئي (مال متاع تقسيم ڪري) پاڻ کي آزاد رکيائين. سال 539ھ ۾ سندس مرغ روح هن عنصرِي پنجري مان پرواز ڪري ويو.

جمال الدين محمد بن ناصر علوي

هيءُ سيد حسن جو وڏو ڀاءُ هو. حسن ڪلام ۽ افراد کان بزرگ ترين هو. بهرام شاه ڪيس عالي مرتبي تي فائز ڪيو.

شيخ ابوطاهر ڪرد

هيءُ حضرت خضر عليه السلام جي صحبت ۾ رهيو هو. سندس مرشد شيخ احمد جام هو. شيخ احمد جام کي ساڻس ڪافي محبت هئي.

ابي عبدالله احمد نقيب قمر بن محمد اعرج

بن احمد بن موسيٰ المرقع بن امام تقى عليه السلام سندس نسب شريف سادات رضويه مشهد شريف تائين پهچي ٿو. سيد نقيب مير شمس الدين محمد تيرهن واسطن سان اتي ختم ٿئي ٿو.

سلطنت مرزا شاه رخ جي زماني ۾ سن 850ھ ۾ گذاري ويو. هيءُ قمر شهر کان مشهد آيو. ميرزا ابوطالب سندس اولاد مان مشهور آهي. سندس ڀائر، اولاد ۽ ڀائٽيا ڏاڍي شان، شوڪت ۽ حشمت سان مشهد ۾ رهيا هئا. سندس جماعت جا ڪافي فرد سنڌ ۽ هند ۾ اچي آباد ٿيا.

شيخ صدقہ بغدادِي

هڪ ڏينهن شيخ صدقہ وعظ ڪيو ته ظاهري شريعت مطابق سندس مؤاخذو ڪندي. اها ڳالهه خليفي تائين پهچائي وئي. خليفي تعزير لاءِ ڪيس طلب ڪيو. جڏهن سندس مٿي کي اڳهاڙو ڪيو ويو ته خادم آواز بلند ڪيو ته اي شيخ! تڏهن ڏک هڻڻ واري جو هٿ شل ٿي ويو ۽ مٿس هيبت طاري ٿي وئي. اهو ڏسي خليفو به ڊجي ويو ۽ ان تي به هيبت طاري ٿي وئي. حڪمران ڪيائين ته هن کي ڇڏي ڏيو. پوءِ شيخ صدقي اتان سڌو رباط ۾ آيو ڏٺائين ته ڪيترائي ماڻهو ۽ مشائخ سندس لاءِ منتظر وينا آهن. پوءِ ٻاهر آيو ۽ وعظ شروع ڪيائين. پوءِ مشائخ ۾ اچي ويٺو. جڏهن ٻاهر آيو ته مٿي منبر تي وڃي ويٺو. ان بابت ڪجهه به نه چيو هئائين ۽ قاريءَ کي به نه چيو هئائين ته ڪجهه ڪي آيتون پڙه. پر ماڻهو تمام وڏي وجد ۾ اچي ويا ۽ حالت قوي ٿي وئي. شيخ صدقہ دل ۾ چيو ته نه مان ڪجهه چيو ۽ نه وري قاري ڪجهه پڙهيو، باقي هيءُ وجد ڪهڙي سبب ڪري ٿيو. شيخ عبدالقادر ان ڏانهن منهن ڪري چيو ته ياهاڻا! منهنجو هڪ مريد بيت المقدس کان هت هڪ گام ۾ آيو آهي، جيڪو منهنجي هٿ تي توبه ڪندو. اڄ حاضرين سندس مهماني ڪئي آهي. ان تي شيخ صدقہ چيو ته جيڪو شخص

معيار سالڪان طريقت

بيت المقدس کان هڪ گام ۾ آيو آهي، ان کي توبه ڪرڻ ۽ مرشد رکڻ جي ڪهڙي ضرورت آهي. شيخ عبدالقادر وري کيس چيو ته يا هذا! هو توبه ٿو ڪري ته ٻئي دفعي هوا ۾ نه ويندو. منهنجي ضرورت کيس اها آهي ته حق سبحانه تعاليٰ جي محبت ۽ قرب جي راهه کيس ڏيکارين.

شيخ بقا ابن بطو

سندس بيان آهي ته هڪ ڏينهن شيخ سيد عبدالقادر رحمة الله عليه جي مجلس ۾ موجود هئس ۽ هو وعظ ڪري رهيو هو. اوچتو خاموش ٿي ويو ۽ منبر تان پاڻ هيٺ لهي زمين تي اچي ويٺو. ٿوري دير کان پوءِ منبر ڏانهن وڃي ٻئي نمبر ڏاڪي تي ويهي رهيو. پوءِ مون ڏٺو ته پهريون ڏاڪو تمام ڪشادو ٿي ويو ۽ جيتري قدر مون ڏٺو ته ريشمي ۽ بهترين سبز رنگ جون قالينون وڇايون ويون. چيو ويو ته رسول الله ﷺ جن پنهنجي اصحاب سميت اچي هت ويهندا ۽ حق سبحانه و تعاليٰ شيخ عبدالقادر جي دل تي تجلي ڪندو. اهڙي طرح ٿوري دير کان پوءِ هو هڪدم جنبش ڪري تواضع لاءِ اٿيو. رسول الله ﷺ جن کيس پاڪ ۾ وٺي مٿس نگاهه ڪئي. ان کان پوءِ هو يڪدم ننڍو ۽ ڏٻرو ٿي ويو، ايتري قدر جو مثل جهرڪي. وري ان کان پوءِ ڊگهو. وڏو ٿي ويو، مگر صورت هيٺينڪ ان کان پوءِ مون کان سڀ ڪجهه پوشيده ٿي ويو. پوءِ حاضرين شيخ بقا کان پاڻ سڳورن ﷺ جن جي ۽ سندن اصحاب سڳورن رضوان الله عليهم اجمعين جي ڪيفيت جي معلومات لاءِ پڇا ڪئي. فرمايائين ته الله تبارڪ و تعاليٰ کين اهڙي قوت بخشي آهي، جو هو پنهنجن ارواحن مطهره کي متشڪل ڪري ۽ جسمن ۾ آڻي ۽ صفات سان اعيان ڪري سگهن ٿا ته مخلوق کين ڏسي، اهو يقين ڪري ته اهڙي قوت الله تعاليٰ کين برابر بخشي آهي. بعد ۾ جنبش ڪرڻ، ننڍو ٿي وڃڻ ۽ وڏو ٿي وڃڻ بابت جڏهن شيخ کان پڇيو ويو ته چيائين ته تجلي اول اهڙي صفت اوليٰ جي حامل هئي جو بشر کي ان جي برداشت ڪرڻ جي طاقت ڪونه هئي، مگر نبي ڪريم عليه الصلوة والسلام جن جي تائيد سان اها برداشت ٿي وئي. جيڪڏهن رسول الله ﷺ جن جي تائيد نه هجي ها ته شيخ ختم ٿي وڃي ها. بي تجلي بصفه جلال هئي. ان کي به شيخ برداشت ڪري ويو، مگر ننڍڙو ٿي ويو ۽ ٽين تجلي بصفه جمال هئي، جنهن تجلي سان شيخ وڏو ۽ ڊگهو ٿي ويو.

ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ. ترجمو: اهو الله جو فضل آهي، جنهن کي گهري ٿو، تنهن کي ڏئي ٿو ۽ الله وڏي فضل وارو آهي.

شيخ ابا عثمان صريفي

هيءُ شيخ عبدالقادر جو مريد هو.

سندس بيان آهي ته هڪ دفعي مان صريفين شهر ۾ سڌوسنئون سمهيو پيو هئس. منهنجو منهن آسمان ڏانهن هو. ڏٺم ته هوا ۾ پنج ڪبوتر اڏامندا ويا. ان مان هڪ ڪبوتر هيءُ پڙهندو ويو: سُبْحَانَ مَنْ عِنْدَهُ خَزَائِنُ الْأَرْضِ كُلِّ شَيْءٍ وَمَا يَنْزِلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ. ترجمو: تعريف آهي ان جي جنهن وٽ زمين جي سڀني شين جا خزان آهن ۽ قدر موجب ان کي لاهيندو آهي. ٻئي

ڪبوتر هن ريت پڙهيو: سُبْحَانَ مَنْ أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خُلُقَهُ ثُمَّ هَذِي تَرْجَمُو: تعريف آهي ان جي جنهن سڀ شي کي سندس خلقت عطا ڪئي، پوءِ کيس راهه ڏيکارين. ۽ ٽئين ڪبوتر هن ريت پڙهيو: مَنْ بَعَثَ الْأَنْبِيَاءَ خُبْرَهُ عَلَى خُلُقِهِ وَ فَضَّلَ عَلَيْهِمْ مُحَمَّدًا. ترجمو: جنهن موڪليو نبين کي حجت طور پنهنجي مخلوق جي مٿان ۽ فضيلت بخشين محمد کي انهن جي مٿان. ۽ چوٿين ڪبوتر هن ريت پڙهيو: كُلُّ مَا فِي الدُّنْيَا بَاطِلٌ إِلَّا مَا كَانَ لِلَّهِ وَلِلسُّوْلَةِ تَرْجَمُو: الله ۽ سندس رسول کان سواءِ جيڪي ڪجهه دنيا ۾ آهي سڀ باطل آهي. آخري ڪبوتر هن ريت پڙهيو: يَا أَهْلَ الْعَقْلَةِ عَنْ مَوْلَاكُمْ قُومُوا إِلَيَّ رَبُّكُمْ رَبُّ كَرِيمٍ يُعْطِي الْجَزِيلَ وَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ تَرْجَمُو: اي پنهنجي مولا کان غافل بندو! آتو ۽ نوڙو پنهنجي رب ڏانهن (اهو) رب ڪريم آهي، اوهان کي تمام گهڻو عطا ڪندو ۽ اوهان جا گناهه بخشي ڇڏيندو.

پوءِ جڏهن مون اهو ڏٺو ۽ ٻڌو ته بيهوش ٿي ويس ۽ جڏهن هوش ۾ آيس ته محسوس ڪيم ته دنيا ۽ جو ڪجهه دنيا ۾ آهي، ان کان منهنجي دل بيزار ٿي چڪي آهي. پوءِ دل ۾ نيڪي طرف وڃڻ جو عهد ڪيم ۽ عرض ڪيم ياالله! مون کي سڌي راهه ڏيکارڻ وارو هادي عطا ڪر. پوءِ روانو ٿيس ۽ اها خبر ڪونه هئڻ ته ڪيڏانهن وڃي رهيو آهيان. اوچتو مون کي هڪ پوڙهو شخص مليو ۽ سلام ڪيائين، منهنجو نالو به ڪيائين. پوءِ مون کيس قسم ڏئي پڇيو ته تون ڪير آهين؟ ۽ منهنجي نالي جي خبر توکي ڪيئن پئي؟ چيائين ته مان خطير عليه السلام آهيان. شيخ عبدالقادر قدس سره جي مجلس ۾ ويٺو هئس ته مون کي چيائين ته اي ابوالعباس! ڪالهه رات صريفين ۾ هڪ شخص نيڪي جو عهد ڪيو آهي، جيڪو قبول ٿيو آهي ۽ ستين آسمان کان مٿان ندا آئي آهي ته مرحبا! هڪ منهنجي پانهي مون سان عهد ڪيو آهي، شيخ جي اطاعت کي تسليم ڪيو آهي. پوءِ تون اوڏانهن وڃ ۽ کيس مون وٽ آڻ! پوءِ چيائين ته يا ابا عثمان! عبدالقادر سيد العارفين قبله الواحدين في هذا الوقت فعليڪ بملازمة خدمته و تعظيمه ترجمو: اي عثمان جا پيءُ! عبدالقادر هن وقت عارفين جو سردار ۽ مؤحدن جو قبلو آهي. پوءِ سندس خدمت ۾ رهڻ ۽ عزت و احترام ڪرڻ تنهنجي مٿان لازم ڪيو ويو آهي. پوءِ مان پاڻ ته حاضر نه ٿي سگهيس، مگر ٿوري دير کان پوءِ پاڻ کي بغداد ۾ موجود ڏٺو ۽ خطير عليه السلام غائب ٿي ويو. پوءِ مان شيخ عبدالقادر جي خدمت ۾ حاضر ٿيس. شيخ چيو مرحبا بمن جذبه مولاه اليه بالسنة الطير و جمع له كثيرا من الخير. اي ابا عثمان! خوش ٿي جو الله تعاليٰ توکي منهنجي مريدي ۾ ڏنو آهي. سندس اصل نالو عبدالغني بن نقطه هو. ايڏو ته بلند مرتبه وارو ٿي ويو جو اڪثر اولياء الله ڪرام مٿس رشڪ ڪندا هئا. ملائڪ ڪرام فخر ڪندا هئا. ان کان پوءِ پنهنجي مٿي تي طاقيه (درويشي ٽوپي) پهريائين ۽ پوءِ چيائين ته حاصل ڪيم سڀ ڪجهه حاصل ڪيم.

محمد الاواني معروف به ابن قايد

هيءُ حضرت شيخ محي الدين سيد عبدالقادر قدس سره جي مريدن مان هو.

معیار سالکان طریقت

ڪتاب فتوحات مڪيه ۾ مذڪور آهي ته شيخ عبدالقادر ڪيس مفرد الحضرت جي لقب سان سڏيندو هو. فرمائيندو هو ته محمد بن قايدهن من المفردين. صاحب فتوحات چوي ٿو ته مفردن جي جماعت اها آهي، جيڪا قطب جي دائري کان ٻاهر آهي ۽ خضر عليه السلام انهن مان آهي ۽ پاڻ سڳورن ﷺ جن جي بعثت کان اڳ آهي. ابن القايد چوي ٿو ته سڀئي لاڳاپا لاهي، حضرت وٽ اچي حاضر ٿيس، اوچتو پنهنجي اڳيان قدامت جا نشان ڏنر ته مون کي جوش آيو ۽ چيم ته هيءُ ڪنهن جي قدم جو نشان آهي. جڏهن جو مون کي يقين هو ته مون کان اڳ ڪوبه ڪونه اچي سگهندو. چيائين ته هيءُ نشان قدم تنهنجي نبي ڪريم ﷺ جن جو آهي. پوءِ منهنجي دل کي تسڪين حاصل ٿي.

ابوسعود بن شبلي قدس سره

هيءُ به حضرت شيخ محي الدين سيد عبدالقادر جيلاني قدس سره جن جي مريدن مان هو. چوي ٿو ته هڪ دفعي مان درياءُ دجله جي ڪناري سان وڃي رهيو هئس ته اوچتو مون کي خيال پيو ۽ سوچڻ لڳس ڇا حق تعاليٰ جا اهڙا ٻانهن هوندا، جيڪي درياءُ ۾ سندس بندگي ڪندا هوندا. ان وقت ئي پاڻي پري ٿيو ۽ هڪ شخص ان مان ظاهر ٿيو ۽ چوڻ لڳو ته اي ابوسعود! الله تعاليٰ جا اهڙا ٻانهن موجود آهن. جيڪي پاڻيءَ ۾ ئي سندس بندگي ڪن ٿا ۽ مان به انهن منجهان آهيان. تڪريت شهر ۾ فلاڻي ڏينهن يعني پندرهن ڏينهن کان پوءِ هن طرح حادثو رونما ٿيندو، پوءِ آخر ائين ئي ٿيو. ڪتاب فصوص ۾ مذڪور آهي ته هڪ دفعي شيخ ابوسعود پنهنجي مريدن جي مجلس ۾ چيو ته:

پندرهن سال ٿيا آهن ته الله تعاليٰ مون کي مملڪت ۾ تصرف جو اختيار ڏئي ڇڏيو آهي، مگر مون تصرف ڪونه ڪيو آهي. ابن قايدهن هڪ ڏينهن ڪانئس پڇيو ڇا لاءِ تون تصرف ڪونه ٿو ڪرين؟ چيائين ته مون پنهنجو تصرف حق تعاليٰ جي حوالي ڪري ڇڏيو آهي. جهڙي طرح هو چاهي تصرف ڪري.

عجيب طريقي جو مالڪ هو. جيڪو به ڪانئس ڪو سوال يا طلب ڪندو هو ته ان کي هرگز رد ڪونه ڪندو هو. پاڻ ڪنهن کان به ڪا شيءِ ڪونه گهرندو هو. ڪاٺ پيئڻ ۽ پوشاڪ پائڻ ۾ تڪلف ڪندو هو.

هڪ دفعي هڪ درويش ڪيس ڏنو ته سندس ڀڳ دستار بيش بها رقم يعني ٻه سو دينار جي هئي. خاص طور ان درويش چيو ته ان رقم مان ٻه سو درويشن جا پهراڻ ٺهي سگهن ٿا. هڪ درويش ايڏي قيمتي دستار جو پهري آهي. پوءِ جڏهن شيخ کي اها خبر پئي ته چيائين ته پاڻ ڪونه دستار ٻڌي آهي. البت جيڪڏهن تون چاهين ته هيءُ دستار ڪڍي وڃ ۽ وڪرو ڪري ان رقم مان ڪپڙا ۽ دستار وٺي درويشن کي پهرا. هو دستار ڪڍي ويو ۽ وڪرو ڪري آيو ۽ درويشن لاءِ سڀ ڪجهه وٺي آيو ۽ سندن آڏو اچي رکيائين. مگر نماز ظهر وقت ڏٺائين ته اها ساڳي دستار شيخ جي مٿي سان ٻڌل آهي. ڏاڍي تعجب ۽ حيراني ۾ پئجي ويو ته هي ڇا آهي. ڪيس ساڻي چيو ته تعجب ڇو ٿو ڪرين، فلاڻي

ڪان پڇ ته هيءَ دستار تو ڪٿان آندي؟ پوءِ جڏهن دستار آئيندڙ کان پڇيو ويو ته هن چيو ته پر سال بيڙيءَ ۾ هئس ته طوفان سبب بيڙيءَ جي ٻڏڻ جو خوف ٿيو، پوءِ اهو نذر ڪيم ته جڏهن منهنجي بيڙي سلامتيءَ سان منزل تي پهتي ته بهترين دستار شيخ کي هديءَ طور پيش ڪندس. ڇهن مهينن کان وٺي اهڙو هديو بغداد ۾ ڳولهيندو رهيس. مگر هٿ ڪونه ٿي آيو ۽ شرم کان هيڏانهن نه پئي رهيس. مگر اڄ فلاڻي دڪان تي ڏٺم ۽ پوءِ خريد ڪري شيخ جي خدمت ۾ آڻي پيش ڪيم.

ابوربيع ڪفي مالقي

هيءُ ابوالعباس عريف جي مريدن مان هو.

هو چوي ٿو ته مون ستر هزار دفعا ڪلمه طيبه جو ورد (لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) جو پڙهيو ۽ ڪنهن جي به نالي تي بخش ڪونه ڪيو هئم. هڪ ڏينهن سنگت سان گڏ دسترخوان تي کاڌو کائي رهيو هئس ته اسان سان گڏ هڪ نينگر به کائڻ لڳو ۽ چوڪرو صاحب ڪشف هو. جنهن وقت انهيءَ نينگر کاڌي لاءِ پنهنجو هٿ طعام ڏانهن وڌايو ته اوچتو ڏانهن ڪري روئڻ لڳو. کانئس روئڻ جو سبب پڇيو ويو. چيائين ته هن وقت دوزخ جو مشاهدو ڪيم ۽ ڏٺم ته منهنجي ماءُ کي عذاب ٿي رهيو آهي. ابوربيع چوي ٿو ته مون پنهنجي دل ۾ چيو اي رب تعاليٰ تون ڄاڻين ٿو ته مون ستر هزار دفعا ڪلمه لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ پڙهيو آهي. ان کي هن نينگر جي ماءُ جي چوٽڪاري لاءِ سندس ماءُ کي بخش ڪيم. جيئن جو اها بخشش جي نيت ڪيم ته ڏٺم ته چوڪرو کلي رهيو آهي. چيائين ته منهنجي ماءُ کي چوٽڪارو ملي ويو. پوءِ طعام کائڻ شروع ڪيائين.

شيخ فرمائي ٿو ته پاڻ سڳورن عليه السلام جن جي صحيح حديث آهي ته فرماين ٿا ته جنهن شخص ستر هزار دفعا ڪلمه لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ پاڻ لاءِ يا ڪنهن ٻئي لاءِ پڙهيو ته ان کي دوزخ جي باهه کان نجات حاصل ٿي ويندي. اها تصديق انهيءَ نينگر جي ڪشف مان حاصل ٿي وئي.

سلطان مجدالدين طالبه

هيءُ اهل عسڪر مان هو. توڪل ۽ تجديد ۾ بي مثل هو.

هڪ دفعي سخت سيلاب آيو جو هرات شهر کي ٻوڙي پيو، کيس انهيءَ حالت جي خبر ڏنائون. چيائين ته منهنجو هيءُ جُبو ڪٿي وڃو ۽ سيلاب جي اڳيان رکو. پوءِ ائين ڪيائون ۽ سيلاب اڳتي وڌڻ کان رڪجي ويو.

امام فخرالدين رازي به ان جي زماني ۾ هو. سندس صحبت جو قرب ۽ برڪت به حاصل ڪئي هئائين. وفات کان پوءِ کيس فيروزآباد ۾ اندرون درٻ خشڪ ۾ دفن ڪيو ويو.

شيخ محمود اشنوي

رساله ”غاية الامكان في معرفة الزمان والمكان“ جو مصنف هو. هيءُ مولانا شمس الدين محمد بن عبدالملڪ ديلمی جو شاگرد ۽ اڪابرین مشائخ ۽ محققين مان هو. هن حقيقت زمان

معيار سالڪان طريقت

تي جيڪا تحقيق ڪئي آهي. سا ڪنهن ٻئي مصنف تمام گهٽ ڪئي آهي. هيءُ سلطان مجدالدين طالبه جي پرسان مدفون آهي.

شيخ احمد چشتي

هيءُ پيو شيخ احمد چشتي بن مودود آهي، جنهن جو مٿي ذڪر ٿي چڪو ۽ شيخ نجار کي ڏٺو هئائين.

خواجہ اسماعيل چشتي

هيءُ شيخ احمد چشتي جو ڀاءُ هو. شيخ الاسلام انصاريءَ جو بيان آهي ته عقل ۽ فراست ۾ احمد جي ڀاءُ جهڙو مون ڪونه ڏٺو.

درويش محمد چرگر

هيءُ ابدالن مان هڪ برگزيده ابدال هو. هرات جي جامع مسجد ۾ زندگي بسر ڪندو هو. هڪ دفعي مسجد ۾ ستو پيو هو ته ڪنٺري مان پاڻي هارجي پيو ۽ اُتي آلاڻ ٿي وئي. مسجد جي خادم سمجهيو ته هن مسجد ۾ پيشاب ڪيو آهي. سو هن کي ايتري ته مارڪٽ ڪيائين جو سندس عضوا ٽٽي پيا. درويش پوءِ آه پريندو روانو ٿي ويو. پوءِ مسجد کي باهه لڳي ۽ مسجد ۾ جيڪو به ڪاٺ هو سڀ سڙي ويو ۽ باهه وڌندي بازار کي لڳي ۽ دڪانن کي به ساڙڻ لڳي. اها خبر سلطان مجدالدين کي ڏنائون. هو جلد اچي پهتو ۽ چيائين ته اي چرگر! مسلمانن جي شهر کي نه ساڙ! پوءِ چرگر پنهنجي اکين جو پاڻي باهه تي اُڇلايو ۽ باهه ختم ٿي وئي. چرگر هيءُ بيت ڳائيندو رهيو.

رباعي

هيءُ باهه اوچتو جو پڙڪي، انهيءَ کي سيڪت هئي جنهن منهنجي دل کي ساڙيو.
جيڪڏهن منهنجي اکين جو آب مدد نه ڪري ها ته سڀئي دڪاندار سڙي وڃن ها.

شيخ عمار ياسر

هيءُ حضرت شيخ نجيب الدين سهروردي جي مريدن مان هو. هيءُ ناقصن جي تڪميل ۽ مريدن جي تربيت ۽ ڪشف ۾ ڪمال رکندڙ هو.

شيخ نجر الدين ڪبري، فواتح الجمال ڪتاب ۾ لکي ٿو ته جڏهن شيخ عمار جي خدمت ۾ پهتس ۽ انهيءَ جي امر سان خلوت ۾ رهڻ جو قصد ڪيم ۽ خلوت ۾ رهيس، مگر دل نه لڳي. جڏهن اڪتساب علوم ظاهري پورو ڪيم ته هر فتوحات غيبي جيڪا مون حاصل ڪئي هئي پوءِ منبر تي چڙهي طالبان حق تائين پهچايم. جنهن نيت سان خلوت اختيار ڪيم ته اهو مقصد

حاصل ڪونه ٿي سگهيو، انهيءَ ڪري اها ڇڏي ٻاهر نڪري آيس. پوءِ شيخ فرمايو ته اول صحيح نيت ڪر ۽ پوءِ خلوت اختيار ڪر. پوءِ تنهنجي باطن ۾ نور پيدا ٿيندو. پوءِ پنهنجي ڪتابن کي وقف ڪري ڇڏيم ۽ سڀ ڪپڙا فقيرن ۾ تقسيم ڪري ڇڏيم. صرف هڪڙو جُبو رکيم جو پاڻ پاتم ۽ پوءِ چيم ته هيءُ خلوتخانه منهنجي قبر آهي ۽ هيءُ جُبو منهنجو ڪفن آهي ۽ ٻاهر اچڻ لاءِ ٻيو ڪوبه امڪان ڪونه اٿر ۽ اهو عزم ڪري ڇڏيم ته جيڪڏهن ڪنهن سڏيندڙ مون کي ٻاهر نڪرڻ تي مجبور ڪيو ته پنهنجي جني کي ڦاڙي ذرا ذرا ڪري ڇڏيندس، جيئن اگهاڙي حالت ۾ ٻاهر نڪرڻ کان شرم محسوس ٿئي ۽ ٻاهر نڪرڻ کان رڪجي وڃان. پوءِ شيخ منهنجي مٿان توجهه ڪيو ۽ چيائين ته هاڻي تون نيت درست ڪئي آهي ۽ هاڻي وڃ. پوءِ مون خلوت ۾ اچي پنهنجي مقصد کي حاصل ڪيو ۽ شيخ جي نظر سان مون لاءِ فتوحات جا دروازا کلي ويا.

شيخ عبدالجamil

هيءُ روم ۾ وقت جو امام و مقتداء هو. کيس حضرت خضر عليه السلام کان فيض صحبت حاصل ٿيل هو. هن کيس فرزند جي ڄمڻ جي بشارت ڏني هئي ۽ غجدوان شهر ۾ اقامت پذير هو. اتي ئي گذاري ويو.

خواجہ عبدالخالق غجدواني

هيءُ شيخ عبدالجamil جو فرزند هو. اهو نالو سندس پيءُ حضرت خضر عليه السلام جي چوڻ سان رکيو هو. جوانيءَ ۾ قلبي ذڪر جو سبق حضرت خضر عليه السلام کان ورتو هئائين. ان وقت فرمائين ته حوض ۾ وڃي پاڻيءَ ۾ ٽپي هڻ ۽ دل سان لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ پڙه. پوءِ ائين ڪيم ۽ جڏهن خواجہ يوسف همداني هتي آيو ته سندس صحبت کي پاڻ تي لازم ڪري ڇڏيم. پوءِ خواجہ يوسف جو مان چوٿون خليفو ٿيس ۽ ٽن خليفن جو ذڪر اڳتي بيان ٿيندو.

نقشبندي سلسلو ڏانهن منسوب آهي جيئن ته:

اعمال هذه الطريقة مشهورة و اكثر ذكرهم الخفي بالجلالة. ترجمو: هن طريقي جا اصول مشهور آهن ۽ سندن ذڪر اڪثر خفي الله جل جلاله سان هوندو آهي. جڏهن هيءُ گذاري ويو ته سندس خليفا چار رهيا.

(1) خواجہ احمد صديق: هيءُ ان کان پوءِ سندس جانشين ٿيو. سندس قبر ڳوٺ فغيان ۾

آهي جو بخارا کان 3 ميل پنڌ تي آهي.

(2) خواجہ اولياءِ ڪلان: کيس ڪبير به سڏيندا هئا. اصل بخارا جو هو. سندس قبر

خاڪريز حصار تي برج عيار جي ويجهو واقع آهي. جڏهن سندس وفات جو وقت ويجهو آيو ته چئن شخصن جن جا نالا مذكور آهن، کيس خلافت ۽ ارشاد جي اجازت ڏئي ڇڏي.

معيار سالڪان طريقت

خواجه اولياءِ كبير جا خليفه هي آهن:

(1) خواجه دهقان قلتي: هيءُ اولياءِ كبير جو پهريون خليفو آهي ۽ مرشد جي وفات کان پوءِ سندس مسند ارشاد تي ويٺو ۽ سندس قبر ڳوٺ قلتي ۾ آهي، جيڪو ڳوٺ بخارا شهر جي اتر ۾ ٻن ميلن جي پنڌ تي واقع آهي.

(2) خواجه زڪي خداآبادي: هيءُ خواجه اولياءِ جو ٻيو نمبر خليفو هو. خواجه دهقان کان پوءِ ان جي مسند تي ويٺو ۽ باقي خلفاء ۽ جماعت سندس خدمت ۾ رهڻ لڳي. سندس قبر ڳوٺ خداآبادي ۾ موجود آهي، جيڪو بخارا شهر کان پنج ميل پنڌ تي هڪ تمام وڏو ڳوٺ آهي.

(3) خواجه سوڪمان: خواجه اولياءِ جو هيءُ ٽيون خليفو هو. خواجه زڪي کانپوءِ هيءُ خلق جي اصلاح ۽ دعوت حق ڏيڻ ۾ مشغول ٿي ويو. ساري جماعت سندس ئي تابعداري ڪرڻ لڳي. سندس قبر خواجه اولياءِ جي ڀرسان آهي.

(4) خواجه غريب: هيءُ خواجه اولياءِ جو صليبي فرزند هو. پنهنجي پيءُ جو چوٿون نمبر خليفو هو. خواجه سوڪمان کان پوءِ خلق جي هدايت ۽ ارشاد لاءِ هن پنهنجي زندگي وقف ڪري ڇڏي.

شيخ سيف الدين باخري، جيڪو شيخ نجم الدين كبير جي احباب جو همعصر هو. فتح آباد بخارا ۾ شيخ سيف الدين جي قبر آهي، تنهن سان ڪافي صحبت ڪئي هئائين. ان وقت ۾ شيخ مجذوب محبوب القلوب شيخ حسن بلغاري جو ارسن ۽ بلغار کان بخارا جي ولايت ۾ آيو ۽ نوي سال جي عمر جو هو، خواجه غريب جي خدمت ۾ آيو، جنهن جو اهو اڻ ڏٺي معتقد ٿيو هو.

خواجه غريب جا خليفه:

(1) خواجه اولياءِ پارسا: خواجه غريب جي چئن خليفن مان هيءُ پهريون خليفو هو. سندس مسکن ۽ مدفن ڳوٺ خرمن ۾ آهي. هيءُ ڳوٺ بخارا جي علائقي ۾ آهي، جنهن کي هاڻي مندرس ۽ مطموس جي نالي سان سڏيو وڃي ٿو.

(2) خواجه حسن ساوري: خواجه غريب جو ٻيو نمبر خليفو آهي. سندس قبر بخارا علائقي جي ڳوٺ ساور ۾ آهي.

(3) خواجه اوڪتمان: هيءُ خواجه غريب جو ٽيون نمبر خليفو هو. سندس قبر بخارا جي ويجهو حوض مقدم ڌڙي تي آهي. انهيءَ شهر جو نالو قبله خواجه آهي.

(4) خواجه اولياءِ غريب: خواجه غريب جي خليفن مان هيءُ چوٿون نمبر خليفو آهي.

خواجه سليمان ڪرميني

هيءُ خواجه عبدالخالق غجدوانيءَ جو ٽيون نمبر خليفو آهي. بعض کيس خواجه اولياءِ جي خليفن ۾ شمار ڪن ٿا. ٿي سگهي ٿو ته پهريائين خواجه عبدالخالق جي خدمت ۾ رهيو هجي ۽ بعد ۾ سندس امر سان خواجه اولياءِ جي خدمت ۾ وقت پورو ڪيو هجيس.

ڪائنس پڇيو ويو ته ”والمخلصون عليٰ خطر عظيم“ جيڪو حديث ۾ آيو آهي، اهو ڪهڙو عظيم خطرو آهي؟ چيائين ته جيڪڏهن اهو خطرو يا خوف هجي ها ته مصدر جي لفظ سان اچي ها. پر جيئن ته مصدر تي عليٰ جو حرف آهي، جنهن ۾ دليل آهي ته ”خطر عظيم“ مان مراد عالي مقام آهي، جيڪو مخلصين کي حاصل ٿيندو. پوءِ انهيءَ مقام تي خوف لازم ٿيندو ۽ مٿن خوف غالب رهندو ۽ اهو مقام نهايت بلندي وارو آهي. مثال ائين آهي ته جهڙي طرح سج کي جيتري قدر ويجهو وڃبو اوترو ان جي گرميءَ جي تاثير وڌيڪ ٿيندي. خواجه سليمان جي قبر، ڪرمينه ولايت جي هڪ ڳوٺ ۾ آهي. اهو بخارا علائقي جي ڏهن ڳوٺن مان هڪ ڳوٺ آهي.

خلفاء خواجه سليمان ڪرميني

اول: خواجه محمود شاه بخاري.

بيو: شيخ سعدي غجدواني هر هڪ پنهنجي پنهنجي وقت جو صاحب ارشاد ۽ مريدن جي رهنمائي ڪندڙ رهيو آهي.

شيخ ابوسعيد بخاري: هيءُ خواجه سليمان جي اڪابر احباب مان هو. شيخ محمد بخاريءَ جو پير ۽ مقتدا هو. شيخ محمد بخاري ڪتاب مسلك العارفين ۾ لکيو آهي ته خواجه سليمان، شيخ ابوسعيد جي جاءِ تي طالبن جو رهبر ٿيو.

شيخ ابوسعيد کان پڇيو ويو ته خيالات اچن ٿا، پوءِ ٿري وڃن ٿا، جيڪڏهن اسان انهن خيالن کي ٽارڻ جي ڪوشش ڪريون ٿا ته ٿري وڃن ٿا، پوءِ اسان ڪيئن سمجهون ته اهي خيالات نفساني آهن يا شيطاني؟

فرمايائين ته جيڪڏهن (ٽارڻ کان پوءِ به) ساڳي حالت وري اچي رهي ته سمجهو ته اهو نفساني خطري وانگر آهي ڇو ته تنگ ڪرڻ ۽ الجھن ۾ وجهڻ ان جي صفت آهي. هو هڪ آرزو جي بار بار طلب ڪندو آهي، تانجو سندس مقصد حاصل ٿئي. پر جيڪڏهن بي حالت ظاهر ٿئي ته اهو شيطاني خطرو آهي. ڇو ته شيطان جو مقصد گمراهه ۽ غافل ڪرڻ هوندو آهي. هڪ طريقي سان نه، ته ٻئي طريقي سان. سالڪ جي راهه وڃائڻ شيطان جو مقصد آهي.

خواجه عارف ريوکروي

هيءُ خواجه عبدالخالق غجدواني جو چوٿون نمبر خليفو هو. ريوکري هڪ ڳوٺ هو جو بخارا جي علائقي ۾ هو. بخارا شهر کان ڇهن ميلن جي مفاصلي تي هو. ان جاءِ کان غجدوان هڪ ميل شرعي پنڌ تي واقع آهي. ارادت ۽ طريقت جي سندس نسبت خواجه بهاؤالدين نقشبندي سان هئي، جيڪو خواجه عبدالخالق جي چئن خليفن مان هو.

خواجہ محمود فغنوي

هيءُ خواجہ عارف جي افضل احباب مان هو. سندس ڄمڻ جو هنڌ ڳوٺ انجير فغنوي هو. هيءُ ڳوٺ ولايت بخارا جي مضافات ۾ آهي ۽ سندس رهڻ جو هنڌ وري واپڪني هو. اهو ڳوٺ اتان جي سڀني ڳوٺن ۾ وڏو هو. بخارا شهر کان ٽي ميل پنڌ تي هو. سندس قبر به انهيءَ جڳهه تي آهي. سندس ڏندو گلڪاري هوندو هو.

خواجہ محمود جي وفات کان پوءِ خواجہ عارف واپڪني ڳوٺ ۾ اعلانيه ذڪر ۾ مشغول ٿيو. خواجہ حافظ الدين، جيڪو وقت جو وڏو عالم هو. سندس جد اعليٰ خواجہ محمد پارسا استاد شمس الدين حلواني جي چوڻ سان بخارا شهر ۾ هڪ وڏي علماء جي ميڙ ۾ خواجہ عارف کان سوال ڪيو ته اعلانيه ذڪر اوهان ڪهڙي نيت سان ٿا ڪريو؟ جواب ۾ چيائين ته جيئن سٺل جاڳي پوي ۽ غافل هوشيار ٿئي ۽ سڌي واٽ تي اچي.

سائل چيو ته اوهان جي نيت صحيح آهي ۽ اوهان جو اهو شغل جائز آهي. وري خواجہ محمود عرض ڪيو ته اعلانيه ذڪر جا ڪي شرط بيان فرمايو. فرمايائين ته شرط هي آهن ته ذڪر ڪندڙ مسلمان هجي، سندس زبان پاڪ هجي، ڪوڙ ۽ ڳلا کان پرهيز ڪندڙ هجي، رزق حلال کائي شهبهي واري کاڌي کان به پاسو ڪري، سندس دل ريا ۽ ڏيکاء کان پاڪ هجي ڪپڙا ۽ سندس بدن پاڪ هجي. پنهنجي رب ۽ مالڪ کان سواءِ ٻئي ڪنهن ڏانهن ڌيان نه ڏي.

امير خرد واپڪنوي

سندس نالو امير حسين هو. خواجہ محمود جي خليفن منجهان پهريون خليفو هو. سندس وڏو ڀاءُ امير حسن، مير ڪلان جي لقب سان مشهور هو. خواجہ محمود جي مريدن مان هو. پر خلافت امير خرد کي مليل هئي. امير خرد جي قبر واپڪني شهر ۾ آهي.

خواجہ علي ارغنداني

هيءُ امير خرد جو خليفو هو. سندس قبر ڳوٺ ارغنه ۾ آهي ۽ هي ڳوٺ بخارا شهر کان پنج ميل پنڌ تي آهي.

شيخ بدرالدين ميداني

هيءُ حسن بلغار جي اڪابر احباب مان هو. ان جو ئي صحبت يافتہ هو. ان کان پڇيو ويو ته قرآن مجيد ۾ ”ذڪراً كثيراً“ جو حڪم آهي. الله تعاليٰ فرمائي ٿو ته: واذكروا الله ذڪراً كثيراً. (پوءِ ذڪر زبان آهي يا دل؟) فرمايائين ته ابتدائي ذڪر زبان آهي ۽ انتهائي ذڪر دل آهي.

ابتدائي ذڪر قرب الٰهي پيدا ڪرڻ جي ذريعي آهي. البتہ انتهائي ذڪر دل کي متاثر ڪري ٿو. دل جي متاثر ٿيڻ ڪري جسم جا سڀئي عضوا ذڪر جي عمل ۾ شروع ٿي وڃن ٿا. انهيءَ ذڪر ڪثير سبب سالڪ حقيقت کي پهچي وڃي ٿو.

حقيقت جي حال تي پهچڻ بعد ان جي هڪ ڏينهن جي عبادت جو درجي ٻئي جي سڄي سال جي عبادت جي برابر آهي.

فرمايائين ته آيت توبوا الي الله ۾ انهيءَ ڳالهه ڏانهن اشارو آهي ته توبه ڪرڻ ۾ قبوليت جي بشارت آهي. ڇو ته جيڪڏهن قبوليت نه هجي ته توبه ڪرڻ جو حڪم نه فرمايو وڃي ها.

شيخ ابو محمد عبدالرحمن طفسونجي

طفسونج شهر، بغداد جي علائقي ۾ آهي. هڪ دفعي طفسونج ۾ شيخ ابو محمد عبدالرحمن منبر تي چڙهي چيو ته انا بين الاولياءِ كالڪرڪي بين الطيور اطولهم عنقا يعني آءٌ اولياءِ ڪرام جي درميان ۾ اهڙي طرح آهيان، جهڙي طرح ڊگهي ڳچي وارو پکي هوندو آهي⁽¹⁾

شيخ ابو علي الحسن بن احمد جيڪو شيخ عبدالقادر جي مريدن مان هو. جنت شهر جي پسگردائي ۾ رهندڙ هو. اتي مجلس ۾ موجود هو. اٿيو ۽ هڪ شخص کان فقراڻي ٽوپي يا پوشاڪ وٺي پنهنجي مٿي تي رکي شيخ عبدالرحمن کي چوڻ لڳو ته تيار ٿي مان توسان ملهه وڙهندس. شيخ عبدالرحمن خاموش ٿي ويو. پنهنجي جماعت کي چيائين ته هيءَ ڳالهه مان ڪنهن مصلحت کان خالي نٿو ڏسان. پوءِ شيخ ابو علي حسن کي چيائين ته دل (فقراڻي ٽوپي يا پوشاڪ) تون پنهنجي پاءِ! شيخ ابو علي چيو ته مان جتان آيو آهيان، پيهر واپس نه ويندس پوءِ پنهنجي ڳوٺ جنت ڏانهن منهن ڪري پنهنجي گهر واريءَ کي سڏ ڪري چيائين ته اي فاطمه! منهنجو پهراڻ آڻ ته مان پهريان. سندس گهر واريءَ اتي ڳوٺ ۾ آواز ٻڌو ۽ پهراڻ موڪليائين. کيس راهه ۾ ئي ملي ويو. پوءِ شيخ عبدالرحمن کانئس پڇيو ته تنهنجو مرشد ڪير آهي؟ چيائين ته شيخ عبدالقادر. پوءِ شيخ عبدالرحمن چيو ته سندس ذڪر ته مان ٻڌو آهي. مگر چاليهن سالن کان وٺي مون کي درڪات تي قدرت حاصل آهي. هرگز کيس اُتي ڪونه ڏٺم ۽ پوءِ پنهنجي مريدن کي چيائين ته بغداد ڏانهن وڃو ۽ شيخ عبدالقادر کي وڃي چئو ته عبدالرحمن اوهان کي سلام ٿو چوي ۽ چوي ٿو ته چاليهن سالن کان وٺي درڪات جي دروازي تي مون کي قدرت حاصل آهي. مگر مون توکي هرگز نه ڏٺو آهي، نه اندر ۽ نه ٻاهر. شيخ عبدالقادر به انهيءَ ئي وقت پنهنجي بعض مريدن کي فرمايو ته طفسونج ڏانهن روانا ٿيو. جو رستي ۾ اوهان کي شيخ عبدالرحمن طفسونجي جا مريد ملندا. جيڪي مون ڏانهن پيغام کڻي پيا اچن، سو انهن کي واپس ڪجو ۽ جڏهن عبدالرحمن وٽ پهچن، پوءِ کيس هيءُ چوين ته عبدالقادر اوهان کي سلام ٿو چوي ۽ چوي ٿو ته:

⁽¹⁾ سنڌيءَ ۾ ان کي ٻڳهه چوندا آهن (فرهنگ جعفري ص 187)

معيار سالڪان طريقت

انت في الدركات ومن هو في الدركات لايري من هو في الحضرات و من هو في الحضرة لايري من هو في المخدع و انا في المخدع ادخل و اخرج من باب السر من حيث لاتراني بامارة ان خرجت لك الخلعة الفلانية في الوقت الفلاني علي يدي خرجت لك وهي خلعة الرضا و بامارة خروج التشريف الفلاني في الليلة الفلانية لك علي يدي. خرجت لك وهو تشريف الفتح وبامارة ان اخلع عليك في الدركات بمحضر من اثني عشر الف ولي الله سبحانه خلعة الولاية وهو فرجية خضراء طرازها سورة اخلاص علي يدي خرجت.

ترجمو: تون به هئين دركات ۾ ۽ اهو ڪير هو دركات ۾ جنهن کي نه ڏٺو ويو ۽ ڪير هو حضرات ۾ ۽ اهو ڪير هو اتي موجود جنهن کي نه ڏٺو ويو ۽ ڪير هو اتي پوشيده جڳهه تي ۽ اهو آءٌ هئس پوشيده هئڻ. پوءِ گجهي دروازي کان داخل ٿيس پئي ۽ ٻاهر نڪتس پئي، پر مون کي جتي ڪنهن به نه ڏٺو ۽ انهيءَ جي نشاني هيءَ ظاهر ٿي، جو تنهنجي لاءِ خلعت فلاڻي ۽ فلاڻي وقت تي منهنجي هٿان نڪتي تنهنجي لاءِ ۽ اها هئي خلعت رضا ۽ انهيءَ نشاني سان ته فلاڻي تشريف جو خروج ٿيو. فلاڻي رات ۾ تنهنجي لاءِ منهنجي هٿان ۽ نڪتي جيڪا تنهنجي لاءِ اها تشريف فتح هئي. انهيءَ نشاني سان جو مان توکي پوشاڪ پهراڻي درڪات ۾ ٻارهن هزارن اولياءِ الله جي موجودگيءَ ۾. اها خلعت ولايت جي هئي ۽ اها قبا سائي رنگ جي هئي ۽ نمونہ ان جو سورة اخلاص جي مانند هو اها به تنهنجي لاءِ منهنجي هٿان نڪتي.

پوءِ وات تي شيخ عبدالرحمن جا مريد کين مليا، جن کي واپس ڪيائون ۽ شيخ عبدالرحمن کي اهو پيغام پهچايائون. پوءِ شيخ عبدالرحمن چيو ته صدق الشيخ عبدالقادر هو سلطان الوقت و صاحب التصرف فيه. يعني: شيخ عبدالقادر سچ فرمايو آهي ۽ هو وقت جو بادشاهه ۽ ان ۾ تصرف جو مالڪ آهي.

شيخ اسماعيل قصري

هيءُ شيخ ابونجيب سهروردي جي مريدن مان هو. پر شيخ نجم الدين ڪبري جي صحبت ۾ رهيو ۽ خرقو انهيءَ جي هٿان حاصل ڪيائين. ان وري خرقه محمد بن مانڪيل جي هٿان حاصل ڪيو، جنهن وري محمد بن دائود کان، جيڪو خادم الفقراء جي نالي سان معروف هو. انهيءَ ابوالعباس ادريس کان، انهيءَ ابو عبدالله بن عثمان کان، ۽ انهيءَ وري ابويعقوب نهرجوري کان، جنهن ابويعقوب سوسي کان، جنهن وري عبدالواحد بن زيد کان ۽ انهيءَ ڪميل بن زياد کان حاصل ڪيو.

شيخ روزبهان ڪبير مصري

هيءُ اصل گاذروني هو. پر مصر ۾ مقيم ٿيو ۽ شيخ ابونجيب سهروردي جي مريدن مان هو. اڪثر اوقات استغراق ۾ رهندو هو. شيخ نجم الدين ڪبري جي صحبت ۾، رياضت ۾

مشغول رهندو هو، جتي گوشه نشيني به اختيار ڪئي هئائين. شيخ روزبهان سندس دامادي به قبول ڪئي هئي، جنهن مان کيس به پٽ پيدا ٿيا.

في ڪتاب تحفة البررة سمعت شيخنا ابا الجناب يقول سمعت روزبهان بمصر قيل لي مرارا اترك الصلوة فانك لا احتاج اليها فقلت يارب اني لا اطيع ذالك ڪلفني شيئا آخر.

ترجمو: تحفة البررة ڪتاب ۾ آهي ته مون پنهنجي شيخ ابي الجناب کان ٻڌو، جنهن چيو مون مصر ۾ روزبهان کان ٻڌو ته هن مون کي ڪيترائي دفعا چيو ته نماز کي ڇڏي ڏي، ڇو ته توکي انهيءَ جي ضرورت نه آهي. پوءِ مون چيو ته يارب! بيشڪ مان ان جي طاقت نٿو رکان، منهنجي ڪفالت ڪنهن ٻئي شيءِ سان ڪر.

قضيब البان موصلي

سندس ڪنيت ابو عبدالله هئي.

شيخ محي الدين ابن عربي جي ڪامل مريدن مان هو. موصلي جو هڪ فقيه قاضي ساڻس سخت اختلاف، ڪينو ۽ حسد رکندڙ هو. هڪ ڏينهن موصلي جي گهڻين مان لنگهندي کيس اهو قاضي سامهون اچي ويو. قاضي دل ۾ خيال ڪيو ته اڄ هن کي پڪڙي، حاڪم جي حوالي ڪرڻ گهرجي ته جيئن کيس سخت سزا ڏئي. پوءِ اوچتو ڏٺائين ته پري کان مٿي اڏامندي پئي اچي ۽ پوءِ جڏهن اها مٿي ويجهو آئي ته ان منجهان هڪ فقيه جي صورت ۾ انسان ظاهر ٿي بيٺو ۽ قاضي کان پڇڻ لڳو ته ڪهڙي قضيब البان کي حاڪم جي حوالي ڪري کيس سزا ڏيارڻ گهرين ٿو؟ پوءِ قاضي توبه ڪئي ۽ سندس مريد ٿيو.

بعض ماڻهن شيخ عبدالقادر رحمه الله کي شڪايت ڪئي ته قضيब البان نماز ڪونه پڙهندو آهي. فرمايائون ته ان جو سرُ هميشه خانہ ڪعبه ۾ سجدي ۾ پيو هوندو آهي.

ابوالحسن علي بن احمد

هيءُ شيخ عبدالقادر جيلاني جي مريدن مان هو. بغداد جي پسگردائيءَ جي ڳوٺ جنت ۾ رهندڙ هو. شيخ عبدالرحمن طفسونجي پنهنجي مريدن جي مجلس ۾ سندس شان بيان ڪندي ٻڌايو ته سندس هڪ وار به الله جي عنايت کان خالي نٿو ڏسان.

شيخ ابوالحسن بستي

هيءُ جيئن ته خواجہ يوسف همداني، شيخ ابو علي فارمدي جي مريدن مان هو، جنهن جي هيءُ رباعي بمشڪل عين القضاب همدانيءَ جي رسالن مان معلوم ٿي سگهي آهي.

رباعي

ترجمو: ڏٺوسون پوشيده دنيا ۽ اصل پنهني جهانن کي ۽ علت ۽ عار کان گذري وياسون آساني سان، انهي نورسيه کان لا جي نقطه کي برتر ڄاڻ ۽ انهيءَ کان پڻ اهڙيءَ طرح گذري وياسون جو نه هي رهيو ۽ نه هو رهيو.

شيخ حسن سڪاڪ سمناني

هيءُ شيخ ابو الحسن بستي جي مريدن مان هو. سمنان ۾ سڪاڪيه جي نالي سان سندس خانقاه هئي. اوائل ۾ اتي شيخ رڪن الدين علاو الدوله مقيم هو. پنهنجي ڪجهه ملڪيت به وقف ڪري ڇڏي هئائين، جيڪا ڏانهس ئي منسوب هئي.

محمد بن حمويه جويني

سندس ڪنيت ابو عبدالله هئي. شيخ ابو الحسن بستي جي مريدن مان هو. علوم ظاهري ۽ علوم باطني سان آراسته هو. ”سلوة الطالبين“ جي نالي سان هڪ تصوف جي باري ۾ ڪتاب لکيو هئائين. جنهن ۾ گهڻن حقائق ۽ دقائق جو تذڪرو درج ڪيو هئائين.

شيخ علي هيئتي

هيءُ برگزيده مشائخ مان هو. ڪرامتن ۽ ڪشف ڪاني جو صاحب هو. حضرت شيخ عبدالقادر جيلانيءَ جو مريد هو.

مذڪور آهي ته هڪ دفعي شيخ عبدالقادر جيلاني مجلس ۾ وعظ فرمائي رهيو هو، ته شيخ علي هيئتي به سندن ڀرسان ويٺو هو. ان کي ننڊ اچي وئي. شيخ عبدالقادر رحمه الله اهل مجلس کي فرمايو ته خاموش رهو. پوءِ پاڻ منبر تان لهي هيٺ آيو ته شيخ علي هيئتي جي اڳيان سامهون ادب سان بيهي رهيو. پوءِ شيخ علي بيدار ٿيو. ان وقت شيخ عبدالقادر کيس فرمايو ته ڇا تون حضور نبي ڪريم عليه الصلوة والسلام جن جي خواب ۾ زيارت ڪئي. چيائين هائو! شيخ عبدالقادر رحمه الله فرمايو ته مان سندن لاءِ ئي ادب ۾ بيٺو هئس. وري شيخ علي کان پڇيائون ته ڪهڙي وصيت فرمايائون. چيائين ته اوهان جي خدمت ۾ رهڻ جو حڪم فرمايائون. پوءِ شيخ علي چيو ته مون جيڪي به خواب ۾ ڏٺو سو عبدالقادر رحمه الله بيداريءَ ۾ ڏٺو.

سيد ڪبير الدين

هي علويه خاندان ۾ برگزيده عالم ۽ افضل ولي الله هو. سندس سلسلہ طريقت مصطفويه هو. سندس نسبت اسماعيل بن امام ناطق جي واسطي سان حضرت جعفر صادق عليه السلام تائين پهچي ٿي. صديقيه طائفه جو نالو انهيءَ ئي سيد جي تصديق سبب مشهور ٿيو. اهڙيءَ طرح تقيه به اٺني عشري ٽولي جو آهي، پاڻ کي ٻارهن امامن سان منسوب ڪندا آهن. سندن ايمان آهي ته سڀ ٻار ۽ ذميوار امام صاحب پاڻ پنهنجي سر تي کڻي ويو ۽ اٺني عشري کي پاڪ ڪري ويو. هن ٽولي جا هزارين ماڻهو ولايت هند مثلاً ملتان، سنڌ، گجرات ۽ لاهور وغيره ۾ رهندڙ آهن ۽ اهوئي ٽولو آهي، جيڪو پنهنجي مال جو خمس (پنجون حصو) سيد ڪبير جي اولاد کي ڏيندو رهندو آهي.

شيخ ابو عبدالله قرباقي

فتوحات ابن عربي ۾ ذڪر آهي ته شيخ ابوالعباس حريري سن چھ سو ٽي هجري ۾ مصر ۾ مون کي ڳالهه ٻڌائي ته آءٌ شيخ ابو عبدالله قرباقي سان گڏ بازار ۾ پئي ويس ۽ ان پنهنجي ننڍڙي ٻار لاءِ هڪڙي قصريه خريد ڪئي. قصريه انهيءَ ٿانو کي چيو ويندو هو. جنهن ۾ ٻارن کي پيشاب ڪرايو ويندو هو. اهو ٿانو شيشي جو هوندو هو. جمامه نالي هڪ صالح مرد به اسان سان گڏ هو. پوءِ هڪ جاءِ تي ويهي ڪجهه شيون کائڻ ويٺا. پوءِ خيال آيو ته ڪجهه نان ۽ حلوو کائڻ لاءِ ونجي، پر حلوي لاءِ ٿانو ڪونه هو. پوءِ چيائون ته هيءُ ٿانو (قصريه) اڃا تائين پاڪ ۽ صاف آهي. انهيءَ ۾ ئي حلوو وجهي کائجي. پوءِ ان ۾ کاڌوسون. جڏهن سنگت هلي وئي ۽ ابو عبدالله اهو ٿانو قصريه هٿ ۾ کڻي روانو ٿيو ته خدا جو قسم! مون ۽ ابو عبدالله قرباقي ٻنهي چئن قصريه مان آواز ٻڌو ته جنهن شيءِ ۾ الله تعاليٰ جي اولياءَ ڪرام ڪا شيءِ کاڌي هجي، تنهن کي پيشاب يا ناپاڪ شيءِ لاءِ استعمال هرگز نه ڪرڻ گهرجي. انهيءَ آواز کان پوءِ اهو ٿانو سندس هٿ کان زمين تي ڪري پيو ۽ ٽڪرا ٽڪرا ٿي ويو. اها عجب حالت منهنجي ذهن ۾ گهمندي رهي. شيخ ابو عبدالله چيو ته مون شيخ ابوالعباس کي اها ڳالهه ٻڌائي. چيائين ته اوهين قصريه جي نصيحت کان غافل ٿيل آهيو. اوهان جو خيال اهو هوندو ته ڪيترائي ٿانو آهن، جن ۾ اوهان کان افضل ۽ بهتر ماڻهو کاڌو کائي چڪا هوندا، اهي ٿانو ناپاڪ هندن تي پيل آهن، سو اها ڳالهه نه آهي. هن مان اوهان کي تنبيهه ڪرڻ مقصود آهي ته حصول معرفت کان پوءِ الله تعاليٰ کان پنهنجي دٻين کي اغيار ڏانهن نه ڦيريو (يعني جنهن ٿانو ۾ معرفت الهي هجي انهيءَ ٿانو ۾ غير الله جو تصور نه آڻجي). ۽ ٿانو جي ٽٽڻ جو اشارو انهيءَ ڳالهه ڏانهن آهي ته ٿي سگهي ٿو ته حق سبحانه تعاليٰ جي بارگاهه ۾ اهڙي طرح اوهين به ٽٽي وڃو.

شيخ ابو عبدالله تونسلي

هيءُ خلق خدا کان ڪناره ڪش ٿي، تلمسان شهر کان ٻاهر هڪ ننڍڙي ڳوٺ ۾ رهندو هو. هڪ ڏينهن تلمسان جو بادشاهه نالي يحيٰ جيڪو گهوڙي تي نهايت دٻدي سان وڃي رهيو هو. انهيءَ شيخ کي وات تي ڏٺو، پوءِ گهوڙي کي ڦيرائي وٽس وڃي سلام ڪيائين ۽ ان وقت هو ريشمي لباس ۾ ملبوس هو. پڇيائين ته اي شيخ! هن لباس ۾ جيڪو مون پاتو آهي، نماز جائز آهي يا نه؟ شيخ ڪليو! پڇيائين ته ڇو ٿو ڪلين؟ چيائين ته تنهنجي ناداني ۽ بي سمجهي تي ٿو ڪلان؟ تنهنجو حال ان ڪٿي جي مثل آهي، جيڪو جڏهن ڪو مردار پيل هوندو آهي ته ان مردار کي کائي ڍءُ ڪندو آهي ۽ مٿي کان وٺي پيرن تائين نجاست ۽ پليديءَ ۾ ڀريل هوندو آهي. پوءِ جڏهن پيشاب ڪندو آهي ته پنهنجي تنگ کي مٿي ۽ پري ڪري پيشاب ڪندو آهي ته متان اوچتو پيشاب جا ڇنڊا نه لڳن ۽ تنهنجو به پيٽ حرام مال سان ڀريل آهي ۽ مخلوق تي ڪيل ظلمن جو بار تنهنجي گردن تي بي انداز آهي. هاڻي تون مون کان پڇين ٿو ته هنن ڪپڙن ۾

معيار سالڪان طريقت

نماز جائز آهي يا نه؟ پوءِ يحيٰ تمام ڏاڍو رُنو ۽ گهوڙي تان هيٺ لهي، سندس پيرين پيو ۽ توبه ڪري سلطنت ڇڏڻ جو عزم ڪيائين.

يحيٰ بن يعان

هي تلمسان جو اهو بادشاهه هو، جنهن توبه ڪئي هئي ۽ روحاني رنگ لڳڻ سبب سلطنت کي ڇڏي، شيخ ابو عبدالله جي خدمت ڪرڻ ۽ ان وٽ رهڻ جو عمل اختيار ڪيائين. تن ڏينهن کان پوءِ کيس شيخ چيو ته هاڻي تنهنجي مهماني وارا ڏينهن ختم ٿي ويا، هاڻي رَسو کڻي ڪاٺيون ڪري وڪڻي گذارو ڪر. پوءِ جهنگ ۾ ڪاٺيون ڪري پنهنجي مٿي تي کڻي اچي بازار ۾ وڪڻي، انهيءَ رقم مان پنهنجي ضرورت آهر کڻي، باقي صدقو ڪري ڇڏيندو هو. شهر جا ماڻهو اهو ڏسي روئندا هئا ته سلطنت کي ڇڏي ڪهڙي حال ۾ راضي آهي، پنهنجي ساري زندگي انهيءَ ئي شهر ۾ گذاريائين تانجو اتي ئي فوت ٿي ويو. مذڪور آهي ته شيخ ابو عبدالله تونسِي هر وقت يحيٰ جي حق ۾ دعا گهرندو رهندو هو. فرمائيندو هو ته يحيٰ بادشاهي کان زهد ڏانهن آيو، پر جيڪڏهن اسان انهيءَ آزمائش ۾ مبتلا ٿيون ها ته شايد زهد ڏانهن نه اچي سگهون ها.

شيخ حافظ ابوالعلاء حسن بن احمد عطا

هي نهايت برگزيده صوفي طبقي مان هو. خاقاني ڪتاب ”تحفه“ ۾ سندس ڏاڍي تعريف بيان ڪئي آهي.

تنڪور شيخ

هيءُ ترڪستان جي اعليٰ مشائخ مان هو. اتايسوي جي اڪابرين خاندان مان هو. خواجہ عبيدالله (احرار) پنهنجي چاچي خواجہ محمد کان نقل ٿو ڪري ته سندن چوڻ آهي ته هي خاندان تنڪور کان ترڪستان ويو، جتي ڪافي فائدا حاصل ڪيائون.

شيخ ابي زيد قرطبي

هيءُ پنهنجي وقت جي برگزيده مشائخ مان هو. مشهور صاحب ڪرامات هو.

شيخ ابوالعباس جوري

هيءُ اندلس جي اشبيل علائقي جي ڳوٺ جور ۾ رهندڙ هو. پنهنجي وقت جو صاحب ڪمال، منتخب اهل ڪمال ۽ ارباب حال هو.

شيخ ابي اسحاق بن ظريف

هيءُ برگزيده مشائخ مان هو. وقت جو شاندار مڪاشفن ۽ عجيب مقامات جو صاحب هو.

شيخ ابي العباس قسطلاني ڇهه سو مشائخ کي ڏٺو ۽ انهن سڀني منجهان صرف چئن برگزيده مشائخ جي متابعت ڪيائين، جن منجهان ٽي بزرگ اهي آهن ۽ چوٿون بزرگ شيخ ابي الربيع مالقي هو.

شيخ ابوبڪر بن هوار بطائحي

شيخ تاج العارفين ابوالوفا، احمد شنبڪي کان آندو آهي ته ابن هوار شروعات ۾ بطائحي ۾ ڦرلٽ جو پيشو ڪندڙ هو، جڏهن ان ڏنڌي کان توبه ڪيائين ته عراق جي زمين ۾ اهل طريقت جو ڪوبه شيخ نظر ڪونه آيو. الله تعاليٰ جي حضور ۾ گريه ۾ سوال ڪيائين پوءِ هڪ رات خواب ۾ حضور اڪرم ﷺ جن کي ڏٺائين. حضرت ابابڪر رضه سندن اڳيان هو. پاڻ سڳورن رضه جن کي خلعت هئي، پوءِ حضرت ابابڪر صديق رضه کي حڪم فرمايائون ته خرڇه ۽ ٽوپي کيس پهراڻي ۽ پاڻ سڳورن رضه جن سندن شان ۾ فرمايو ته عراق ۾ سندن سنت کي زنده رکڻ لاءِ قيامت تائين تون ئي مڪلف رهندين.

هيءُ شيخ ابومحمد شنبڪي جو مريد هو. سندس حياتي ۾ شينهن ۽ ٻيا جهنگلي جانور سندس مطيع رهندا هئا.

تاج العارفين شيخ ابوالوفا

هيءُ عراق ۾ پنهنجي وقت جي نامور مشائخ مان هو. کيس چاليهه ارباب ڪمال خادم هئا، جهڙوڪ شيخ علي هيٽي، شيخ بلقا بن بطو، شيخ عبدالرحمن طفسونجي، شيخ مطر باذراني، شيخ ماجد ڪردِي ۽ شيخ احمد بقللي ڀماني.

مذڪور آهي ته جنهن وقت کيس ڪي مشڪلات درپيش اينديون هيون ته انهن جي حل لاءِ پنهنجي مرشد جي خدمت ۾ حاضر ٿيندو هو. شيخ وٽ هڪ مقصد لاءِ ويو ته ڏٺائين ته شيخ نند ۾ ستو پيو آهي. سندس سڀئي عضوا الله تعاليٰ جي تسبيح ۽ تهليل ۾ مشغول آهن. پوءِ سندس سجاڳ ٿيڻ تائين انتظار نه ڪيائين ۽ نه وري کيس سجاڳ ڪرڻ جي گستاخي ڪيائين. هڪ دفعي سندس مرشد جي عضون ٿي، سندس مشڪل کي حل ڪرڻ جو طريقو ٻڌايو. پوءِ انهيءَ جواب ۾ کيس تسلي ٿي ۽ موٽي آيو.

اول ئي تاج العارفين جو لقب حاصل ڪيائين.

ومن كلامه: لا يكون الشيخ شجاصي يعرف من قاف الي قاف فليل له ما قاف الي قاف؟ قال بطيعه الله علي جميع مافي الاكوان من ابتداء خلقه يكن الي مقام ”وقفوه انهم مسئولون“ قال الذكر شهود الحقيقة وخمود الخليفة.

ترجمو: سندس ڪلام مان آهي ته شيخ شجاصي کي ڄاڻ نه هئي ته قاف کان قاف تائين ڇا آهي؟ پوءِ کيس چيو ويو ته جيڪو قاف کان قاف تائين آهي، سو الله تعاليٰ جي قدرت ۽ فرمان هيٺ آهي، ۽ سموري مخلوق جيڪا ابتدا کان حشر ۾ قيام تائين هوندي، تن کان بيشڪ

معيار سالڪان طريقت

پڇيو ويندو، پوءِ هيءَ آيت پڙهيائين: ”۽ انهن کي روڪيو، انهن کان سوال ڪيو ويندو.“ پوءِ چيائين ته ذڪر حقيقت جو مشاهدو آهي ۽ ذميواريءَ جو بار.

شيخ منصور بطائي

هي بزرگ مشائخ مان هو. صاحب ڪرامات عاليه هو.

شيخ علي هيئتي فرمائي ٿو ته هڪ دفعي جهنگ ۾ هڪ شينهن هڪ جوان جي ٻانهن ٽوڙي به ٽڪر ڪري ڇڏي، پوءِ شيخ اچي ڏٺو ۽ شينهن کي چيائين ته ڇا توکي نه چيو هئڻ ته پاڙيسرين کي تڪليف هرگز نه ڏج. شينهن جي پيشانيءَ جا وار پڪڙي چيائينس ته مري وڃ! الله تعاليٰ جي حڪم سان مري ويو. پوءِ جوان جي بازو جيڪا شينهن ٽوڙي جدا ڪئي هئي، ان کي کڻي جوان جي ٽٽل جاءِ تي رکي چيائين ته يا حَيُّ يا قَيُّومُ يا ذوالجلال والاکرام، پوءِ انهيءَ دمر جوان جي ٻانهن جڙي درست ٿي وئي، جهڙي طرح پهريائين هئي.

الشيخ الكبير عارف بالله عقيل منبجي، المعروف ”طيّار“

لانه لما اراد الانتقال من قرية التي كان بها مقيما، ببلاذ الشرق صعد الي منارتها طار في الهواء والناس ينظرون اليه فجاء فوجدوه في منبج و هو احد الاربعة الذي قال فيهم الشيخ ابوالحسن القرشي رايته اربعة من المشائخ يتصرفون في قبورهم كتصرف الاحياء الشيخ معروف الكرخي رحمة الله عليه والشيخ سيد عبدالقادر جيلاني قدس الله سره والشيخ عقيل منبجي والشيخ حيات بن القيس الحراني.

ترجمو: ڇاڪاڻ ته جڏهن انهيءَ پنهنجي ڳوٺ کان اڀرندي شهر وڃڻ جو ارادو ڪيو ته مناري تي چڙهيو ۽ اڏامي هوا ۾ هليو ويو ۽ ماڻهو ڪيس ڏسندا رهيا. پوءِ ڪيس ”منبج“ ۾ ڏٺائون. پاڻ انهن چئن هستين مان هڪ آهي، جن جي باري ۾ شيخ ابوالحسن قرشي فرمائي ٿو ته مون مشائخ مان چئن شخصن کي ڏٺو، جيڪي پنهنجي قبرن ۾ اهڙي طرح تصرف ڪن ٿا. جهڙي طرح زندهه شخص زندگي ۾ تصرف ڪندا آهن. جن ۾ شيخ معروف کرخي، شيخ سيد عبدالقادر جيلاني، شيخ عقيل منبجي ۽ شيخ حيات بن قيس حراني شامل آهن.

چيو وڃي ٿو ته هڪ ڏينهن هڪ صاحب ڪمال ولي پنهنجي مريدن جي جماعت سان گڏ فرات نديءَ جي ڪناري تي آيو. پوءِ پنهنجو هڪ مصلو دريا جي پاڻيءَ تي وڇايائين ۽ انهيءَ تي ئي فوت ٿي ويو. پوءِ شيخ منبجي پنهنجي مصلبي تي ويهي مصلبي سميت پاڻي ۾ ٽپي هڻي ۽ ٻئي ڪناري تي نڪتو. سندس جسم مصلو ۽ سامان بلڪل خشڪ هئا.

شيخ ابي يعزا

شيخ ابي مدين بيان ٿو ڪري ته قحط سالي (ڏڪار جي حالت) ۾ شيخ يعزا جي خدمت ۾ ويس، هو جهنگ ۾ ويٺو هو. سندس چوڌاري جهنگلي جانور ۽ پکي ويٺل هئا. هڪ هڪ ٿي

وٽس پڪي ۽ جانور اچي رهيو هو. پنهنجي پنهنجي آواز ۾ ڪجهه چئي رهيو هو. پوءِ شيخ ابي يعزا جو جواب ٻڌي واپس هليو پئي ويو. اها ماجرا ڏسي مان شيخ کان پڇيو ته هيءُ ڇا ماجرا آهي. چيائين قحط سالي ۽ بڪ سبب اهي جانور پريشان آهن. سندن رزق جو هنڌ هن وقت مغرب جي زمين آهي. الله تعاليٰ کين رزق جي عطا ڪرڻ جي آگاهي فرمائي آهي، مگر ان جڳهه تي نشاندهي مان ٻڌائي رهيو آهيان.

شيخ ابي الحسن ابن شيخ ابوالبرڪات اسماعيل بن ابي

سعيد نيشاپوري بغدادی

هيءُ وقت جو صاحب حال و صاحب طريقت هو.

شيخ عزاز بطاڻحي

هيءُ عراق جي اڪابر مشائخ ۽ ڪامل عارفين مان هو.

چيو وڃي ٿو ته جنهن وقت به کيس وڻ مان ميوو پتي ڪاٽڻ جي خواهش ٿيندي هئي ته وڻ جي ميوي واريون ٿاريون خودبخود جهڪي سندس آڏو اچي بيهنديون هيون، ضرورت موجب ميوو پٽڻ کان پوءِ خودبخود وري موٽي پنهنجي ساڳي جاءِ تي وڃي بيهنديون هيون.

سندس ڪلمات هي آهن: الارادة تحويل القلب من الاشياء لرب الاشياء والتصوف الجلوس مع الله بلائهم والتجريد بارقة تحرق البقاء وتمحق الرسوم و تعصر من رؤية الكون والوجد نور يزهو مقرون بنيران اشتياق تحرق البقايا و يلوح علي اليها كل آثارة و المحبة كاس لها وهج في الاسرار.

ترجمو: ارادو يعني پنهنجي قلب کي شين کان ۽ شين جي حاجت کان صاف ۽ پري رکڻ آهي ۽ تصوف پنهنجين آزمائشن ۾ الله سان لنو لڳائڻ آهي ۽ گوشه نشيني خبرداريءَ سان رهڻ آهي ۽ تجريد پنهنجي هستي کي فنا ڪرڻ آهي، جنهن ۾ سالڪ پنهنجين عادت ۽ خصلتن کي مٽائي ڇڏيندو آهي ۽ زندگي جي ضرورتن کي، گهرج آهر حاصل ڪرڻ آهي ۽ وجد نور آهي، جيڪو عشق جي باهه مان پيدا ٿيندو آهي ۽ سالڪ جي هر باقي شيءِ کي ساڙي ڇڏيندو آهي ۽ محبت الهي ان جو جام آهي، جيڪو اسرار الهي جي روشني مان پيدا ٿيندو آهي.

شيخ ابو مظفر

عبدالسميع بن عبدالله بن عبدالسميع واسطي شيخ عزاز بطاڻحي کي ڏٺو هئائين ۽ سندس مقامات جي باري روايتون به ڪيون اٿس.

شيخ جليل ابي عمر اسماعيل

بن ابي البركات واسطي، شيخ عزاز بطاڻي جو خادم هو. وقت جو معروف صاحب ڪمال هو.

الولي الكبير، سيد محمد بن يعقوب

سندس ڪنيت اباحره هئي. ڇاڪاڻ ته وقت جي سلطان جي ايڏائڻ ۽ ظلمن کان الله جي مخلوق تنگ اچي وئي هئي. اهڙي حالت ڏسي هن شيخ پنهنجي آڱر جي اشاري سان سلطان کي قتل ڪري ڇڏيو. سندس آڱر حربه يعني هٿيار جو ڪم ڪيو، انهيءَ ڪري سندس اها ڪنيت پئجي وئي. يافعي کيس حياتيءَ ۾ ڏٺو هو. سندس وفات کان پوءِ هن جي قبر جي زيارت ڪرڻ ويندو هو.

شيخ ڪبير عارف بالله علي بن وهب سنجاري

جهڙي طرح خواب ۾ ابوبڪر بن هوار بطاڻي، سيدنا ابوبڪر صديق رضي الله جن جي دست مبارڪ سان گودڙي پھري هئي. اهڙي طرح بيداريءَ ۾ هن پاڻ کي اهڙي گودڙي پھريل ڏئي ۽ پنهنجي همعصر مشائخ ۾ وقت جو برگزيده عارف ڪامل هو.

شيخ صالح ابي يعقوب اسرائيل

بن عبدالمقتدر الحميد سائج. هڪار، لبنان، عراق ۽ عجم جي جبلن ۾ سير ۽ سياحت ڪندو رهيو. اڪيلائپ جي زندگي بسر ڪندو هو. شيخ بن مسافر ۽ ان جي همعصرن سان مجلسون ڪندو رهيو ۽ صاحب ڪرامات عاليه هو.

شيخ عبدالله متوفي

وقت جو مشهور صاحب ڪرامات هو. سندس لقب مفتي العارفين هو. من ڪلامه: اول التصوف علم واوسطه عمل و آخره موهبة. فالعلم يكتشف من الاسرار و العمل يعين علي الطلب والموهبة، تبلغ غاية الامل واصله علي ثلث طبقات مريد طالب ومتوسط ساير و منتهي واصل فالمرید صاحب وقت و المتوسط صاحب الحال و المنتهي صاحب اليقين. ترجمو: سندس ارشاد آهي ته تصوف جو اول ”علم“ آهي ۽ وچ ”عمل“ آهي ۽ پڇاڙي ان جي ”بخشش“ آهي. علم اسرار کي کولي ٿو ۽ عمل طلب ۾ مدد ڪري ٿو ۽ بخشش آرزو جي

انتها آهي ۽ ان جو اصل مرید و طالب جي ٽن طبقات تي ٻڌل آهي: وچولو، ڪامل ۽ آخري. مرید اصل صاحب وقت، متوسط صاحب حال ۽ منتهی صاحب یقین هوندو آهي.

شیخ ابي الحسن بن احمد طفسونجي

هن جو بیان آهي ته منهنجي مرشد شیخ عبدالرحمن طفسونجي، پنهنجي وفات وقت مون کي اها وصیت فرمائي هئي ته شیخ عبدالقادر جن جي خدمت کي پاڻ تي لازم ڪري ڇڏج ۽ ان وٽ ئي قیام ڪج. سندس وفات کان پوءِ وصیت موجب شیخ عبدالقادر جن جي خدمت ۾ رهڻ لڳس، خلعت حاصل ڪیم ۽ دامادي جي به نسبت جو شرف حاصل ٿيو. گویا وٽن قیام ڪرڻ جو حکم نسبت داماد (ناني) ڏانهن اشارو هو.

شیخ ابي البركات اسماعیل بن ابي سعید نیشاپوري

هيءُ بغداد جو هو. وقت جي مشهور بزرگان دین مان هو. معروف، مشهور مشائخ مثلاً عزاز وغيره سندس پٽ هئا.

شیخ ڪبير ابي الحسن

وقت جي معروف شخصیت هو.

شیخ جلیل ابي عباس احمد

بن علي صرصري هو. شیخ حماد عباس جو فیض یافتہ هو. سندس ئي خلیفو به هو. شیخ ابوطاهر به سندس وقت جو معروف بزرگ هو.

شیخ ابوسعید قلوري

هيءُ اکابر مشائخ مان هو. مستجاب الدعوات هو ۽ وقت جا برگزیده مشائخ سندس همعصر هئا. جهڙوڪ شیخ حماد باس وغيره.

شیخ ابوسعید

هي اکابر عارفین ۽ معتبرین ۽ فقیهن مان هو.

شیخ ابو محمد مدني بیان ٿو ڪري ته شیخ بسیر دمشق کان سفر جي اجازت گهریم. هن مون کي ٻه عدد صوف ڏنا ۽ چيائين ته هڪ صوف وڃڻ وقت سفر دوران کائج ۽ ٻيو صوف ضرورت لاءِ رکي ڇڏج ۽ ٻي ڪنهن شيءِ جي کائڻ لاءِ توجهه هرگز نه ڪج ۽ عراق کان وٺي دمشق تائين سفر ڪیم ۽ هڪ ئي صوف تي گذارو ڪیم ۽ مون کي ٻئي کاڌي جي طلب ڪونه

معيار سالڪان طريقت

ٿي ۽ نه وري مون کي بک لڳي ۽ واپس موٽڻ وقت ٻئي رکيل صوف کي کاڌم ته ساري وات مون کي بک ڪونه لڳي. اهڙي طرح دمشق کان عراق جو سفر پورو ڪيم.

شيخ امام ابي عمرو عثمان

بن مرزق القرشي. هي شيخ عقيل منبجي جو همعصر ۽ سندس دوست هو. سندس پٽ شيخ اصيل ابي الخير به معروف عارفين مان هو.

شيخ ابي محمد مبارڪ بن محمد الفرازي

هن جو به وڏن مشائخن ۾ شمار هو. شيخ عقيل منبجي جو دوست هو.

شيخ فقيه ناسڪ ابي محمد بن عبدالله بن محمد افريقي

هيءُ ابويعزا جي مريدن مان هو. هن جي تعريف ۾ بيحد مناقب بيان ڪيا ويا آهن.

شيخ ابي مدين مشڪور

هيءُ به شيخ ابويعزا جي مريدن مان هو. پنهنجي شيخ جون ڪافي ڪرامتون بيان ڪيون اٿائين.

شيخ صالح ابو عبدالله بن محمد

بن ڪامل الحسيني ۽ معروف زمان شيخ حضرت سيد عبدالقادر جيلانيءَ جن جي معارف جو بيان ڪندڙ آهي.

شيخ ابو محمد شيبني محلي

هيءُ برگزيده مشائخ مان هو. شيخ سيد عبدالقادر جيلاني جن جي همعصرن مان هو.

شيخ قيس بن يونس شامي

هيءُ به شيخ سيد عبدالقادر جيلاني جي همعصر ۽ دوستن مان هو. وقت جي نامور مشائخ مان هو.

شيخ علي بن ادريس يعقوبي

هيءُ شيخ بقا جي مخلص ۽ ارادتمند احباب مان هو.

شيخ عبدالرحمن بن احمد اسيلي

هيءُ شيخ علي بن وهب جو همعصر هو. وقت جو برگزيده بزرگ هو.

شیخ موسیٰ بن ماهین زولي

روایت آهي ته بعض عرفا منجهان هڪ خاتون پنهنجي چئن مهينن جي عمر واري ٻار کي ڪڍي، شيخ جي خدمت ۾ حاضر ٿي ۽ چيائين ته هيءُ ٻار فلاڻي جو پُٽ آهي ۽ هن عمر جو آهي ۽ هن لاءِ دعا فرمائيندا. شيخ انهيءَ ٻار ڏانهن پنهنجو رخ ڪري فرمايائون، اي پٽ! پڙه! قل هو الله احد پوءِ ٻار سورة اخلاص نهايت فصيح زبان سان پڙهي ويو ۽ ان وقت ئي ڳالهائڻ ۽ برجستو گهڻ ٿيڻ لڳو. راويءَ جو بيان آهي ته ٽن سالن کان پوءِ ان ٻار کي ڏنم! ته کيس زبان ۾ اهائي فصاحت موجود هئي، جيڪا چئن مهينن جي عمر ۾ شيخ جي تصرف سان حاصل ٿي هئي.

شيخ ابي محمد عبدالله بن مسعود معروف رومي

هيءُ شيخ ابي نجيب شهروردي جي احباب ۽ خادمن مان هو.

شيخ امام عارف تقي الدين علي

بن مبارڪ واسطي، هيءُ سيدي احمد رفاعي جو دوست ۽ ان سان گڏ رهندو هو.

شيخ جليل ابي الحسن علي

هيءُ سيدي احمد رفاعي جو ڀاڻيجو هو. صاحب مقامات جليل هو. شيخ عمو ۽ سيدي احمد رفاعي جو صحبت يافته ۽ فيض يافته هو.

شيخ علي بن مريس يعقوبي

هيءُ شيخ علي هبتي جي مريدن مان هو. پنهنجي زماني جي نامور مشائخ سان مجلسون ڪيون هئائين ۽ پاڻ به وقت جي نامورن مشائخ ۾ شمار ٿيندو هو.

شيخ ابوالحسن جوسفي

هيءُ شيخ علي هيٽي جي دوستن مان هو. سندس تعريف ۽ مقامات جون ڪافي روايتون بيان ڪيون اٿائين.

شيخ ابي نصر صالح

بن ابي المعالي، هن شيخ عبدالرحمن طفسونجي ۽ ان جي وقت جي مشائخ کي ڏٺو هو.

شيخ ابوالفتح

هيءُ شيخ يحيٰ بن محمد بن مرتعش جو خادم هو.

معيار سالڪان طريقت

سندس چوڻ آهي ته مون پنهنجي شيخ کان پڇيو ته مٿس ارتعاش لقب پوڻ جو سبب ڪهڙو آهي؟ فرمايائين ته شيخ بقا جي ڳوٺ جي مٿان هئا ۽ اڏامندو ٿي ويس ته هڪ شخص کي مزبله ۾ ويٺل ڏٺم ته کيس چير ته اي مزبله ۾ ويٺل شخص، اُٿا پوءِ اسان ڏانهن نگاهه ڪيائين. ڏٺم ته شيخ بقا هو. ان جي نگاهه جي هيبت جي ارتعاش منهنجي مٿان غلبو ڪيو ۽ مان عاجز ٿي ويس.

شيخ مطر باذراني

هيءُ ساداتِ عارفين ۽ اڪابر مشائخ محققين مان هو.

شيخ عوض

بن سلامة بغدادی ۽ شيخ مطر جي دوستن مان هو.

شيخ ابي طاهر

بن احمد صرصري پيءُ ۽ پٽ ٻئي ڄڻا. شيخ مطر باذراني جا فيض يافته هئا. شيخ جي مقامات جي حق ۾ ڪافي روايتون سندن بيان ڪيل آهن.

شيخ ابي محمد ماجد الڪردی

صاحب ڪرامات عاليه هو. مقامات جليه جو مالڪ هو. سندس فرزند شيخ سليمان بيان ٿو ڪري ته هڪ ڏينهن پنهنجي پيءُ وٽ خلوت ۾ موجود هئس، ڪابه شي کائڻ يا پيئڻ لاءِ ڪونه هئي جو والد صاحب پنهنجي خلوت خانو مان ٻاهر نڪري آيو ۽ پنهنجي جڳهه تي ويهي رهيو. مان به سندس اڳيان ادب سان ويهي رهيس ته اڃانڪ ويهه شخص وٽس اچي ويهي رهيا. پوءِ مون کي فرمايائين ته خلوت خانو ۾ وڃ، ڪجهه شيون کڻي اچ ته دوستن کي ڪارايون. آءٌ حيران ٿي ويس ته اتي ته ڪابه شيءِ ڪونه آهي، ڇا کڻي اچان؟ پر ادب کي ملحوظ رکندي مان خلوت ۾ اندر ويس ته ڏٺم ته خادم، طعام جا دسترخوان جهليو بيٺا آهن. پوءِ کڻي ٻاهر آياسون. سڀني کائي ڏيئي ڪيو، ليڪن طعام برابر باقي هو. انهيءَ ئي ساعت ۾ پندرهن شخص ٻيا به آيا، انهن به خوب کائي ڏيئي ڪيو ۽ پوءِ ٻيا به آيا جن طعام کاڌو ۽ اڳين به انهن سان ٻيهر طعام کائي ڏيئي ڪيو.

شيخ ابوالحسن سنجاري

هيءُ هڪ وڏو بزرگ ۽ صاحب عرفان هو.

شيخ العالم ابي طالب عبدالرحمن

بن ابي الفتح هاشمي واسطي، مغربي. هيءُ پنهنجي وقت جي اڪابرین مشائخ مان هو.

شیخ القدوة جمال العارفين ابا محمد

بن عبدالله بصري ابي العباس خضر عليه السلام جو صحبت يافتہ هو. ڪيترن ئي مشائخ سان مجلسون ڪيون هئائين. پاڻ به جليل القدر بزرگ هو.

شيخ القدوة ابا عمرو بن عثمان بن مرزوق قرشي

شيخ احمد بن بركات السعد بن صايغ بيان ٿو ڪري ته مصر ۾ ان وٽ ٻه شخص حاضر ٿيا، انهن ۾ هڪ عربي هو. ٻيو شخص عجمي هو. انهن پنهنجي پنهنجي زبان يعني عربي ۽ عجمي جو مسئلو چيڙيو ۽ آخر ائين فيصلو ٿيو ته عرب کي ڪيپي ته هو عجمي زبان ۾ ڳالهائي ۽ عجمي کي ڪيپي ته هو عربي زبان ۾ گفتگو ڪري. پوءِ ٻئي ڏينهن ٻنهي شخصن کي ڏنر ته عجمي شخص فصيح زبان ۾ گفتگو ڪري رهيو هو. عرب وري نهايت بلاغت سان عجمي زبان ۾ گفتگو ڪري رهيو هو. عرب ٻڌايو ته اڄ رات ابراهيم خليل الله عليه السلام کي خواب ۾ ڏنر ته مون کي عجمي زبان سيکاري رهيو هو. عجمي ٻڌايو ته اڄ رات خواب ۾ حضور اڪرم ﷺ جن جي زيارت ڪيم جن مون کي عربي زبان جي تلقين فرمائي. جن سببن جي ڪري هر هڪ کي اها نعمت نصيب ٿي آهي.

ابي العباس احمد

بن بركات سعدي مقري، جليل القدر اولياء مان هو، پنهنجي مرشد شيخ قدوة ابا عمرو بن عثمان جي مناقب جون ڪافي حڪايتون بيان ڪيون اٿس.

شيخ فرح عارف ابي عبدالله محمد

بن ابوالحسن مخرومي. هيءُ شيخ قدوة ابا عمرو بن عثمان جي دوستن مان هو. شيخ ابي عبدالله محمد جو مرشد هو.

شيخ جليل الاصيل ابي الخير سعد

بن شيخ القدوة عارف بالله ابي عمرو بن عثمان بن مرزوق قرشي جو خدمت يافتہ هو.

شيخ فرح بن عبدالله حبشي

صاحب حالات جليله هو. شيخ سويد سنجاريءَ جو مريد هو.

شيخ المعارف ابي المحاسن يوسف

بن شيخ القدوة ابي الحسن زنجاني. شيخ فرح ۽ شيخ سنجار کي ڏٺو هئائين ۽ شيخ سنجار سندس مقامات عاليه جو ڪافي بيان ڪيو آهي. جيئن ته بيان ٿو ڪري ته سمعت شيخي

معيار سالڪان طريقت

سويد رضي الله عنه يقول جاهدت نفسي في بدايتي و منتهى الماء مدة فاخذت في بعض سياحتي بغدير من الماء فراودتني نفسي علي الشرب فامتنعت فرايت من شيء اسود القى نفسه في الماء فاذا هي نفسي تمثلت بين يدي في الماء تسالني بالله تخفيف عنها فقلت والله لا حلت علي مجاهداتي ولا مما بايعت الله تعالى عليه.

ترجمو: شيخ سويد رضي الله كان بدم، جنهن چيو ته ابتداء ۾ مون پنهنجي نفس سان ڏاڍو مجاهده ڪيو. ڪافي مدت پاڻي ۾ گذاريم (مگر پاڻي نه پيتم) پوء پاڻيءَ جي وڏي تلاءَ ۾ سير ڪرڻ شروع ڪيم. پوءِ منهنجي نفس مون کي پاڻي پيئڻ تي آماده ڪيو. پوءِ ڪجهه پيتم. ايتري ۾ ڏٺم ته ڪاري رنگ جي ڪنهن شيءِ پنهنجو پاڻ کي پاڻيءَ ۾ اڇلايو آهي. اها منهنجي نفس جي مثالي صورت هئي، جيڪا منهنجي آڏو اچي بيٺي ۽ الله جو قسم وجهي مون کي مٿون ڪيائين ته مون تي ڪجهه هلڪائي ڪر. مون کيس چيو ته پنهنجن مجاهدن ۾ هلڪائي ڪري سگهندس، مگر الله تعاليٰ سان عهد ڪيل ڳالهين ۾ هرگز نه ڪندس پوءِ وڌيڪ مون کي ٻڌايائين نفس کي عاجز ۽ مات ڪري آخر ۾ کيس رعايت ڪيم.

شيخ جليل ابي الفضائل سويد سنجاري

سندس خلف رشيد، شيخ اصيل اسماعيل بيان ٿو ڪري ته سنجار جي سلطان کيس سڏايو، سندس مريدن کي خوف ٿيو. چيائين (ڪا ڳالهه ڪونهي) آءٌ توهان سان آهيان. پوءِ جڏهن سلطان جي وڏي در وٽ پهتا ته سلطان کي سخت قولنج شروع ٿي ويو ۽ جڏهن گهٽي ۾ پهتا ته درد جي شدت سبب سلطان کي بيهوشي طاري ٿي وئي. سلطان جي اهل ۽ عيال اهو يقين ڪيو ته شيخ کي گهراڻو سبب اها تڪليف پهتي آهي. پوءِ مرد ۽ زالون روئندا، شيخ جي قدمن ۾ ڪري پيا ۽ پوءِ شيخ جي دعا سان هو چڱو ٿي ويو. هو وقت جي عارفين، اڪابر محققين ۽ مشائخ علمائن مان هو.

سندس قول آهي ته عارفين جو مقام ڇهن اصولن تي ٻڌل آهي اهي اصول هي آهن:

- (1) القصد الي الله في السير (سير سلوڪ ۾ الله تعاليٰ جي ڳولها جو ارادو ڪرڻ).
- (2) والاعتصام بالله تعاليٰ في الامور (سڀني ڪمن ۾ الله جي رضا مطلوب رکڻ).
- (3) والجلوس مع الله تعاليٰ بالادب (الله تعاليٰ جي اڳيان ادب سان ويهڻ).
- (4) والنصيحة العباد السر والجهر (ٻانهن کي ظاهري ۽ پوشيده نصيحت ڪرڻ).
- (5) والڪتم اسرار الله تعاليٰ في الطي و ثبوت الحال مع العلم بالصبر (الله تعاليٰ جي اسرارن کي پوشيده ۽ ڍڪي رکڻ ۽ حال جي پختگي تي علم ۽ صبر سان قائم رهڻ).
- (6) وذكر لا اله الا الله الملك الحق المبين (۽ لا اله الا الله الملك الحق المبين جو ذڪر جاري رکڻ).

قال: العلم ثلاثة، العلم باحكام الله و هو العلم بالامر والنهي والاحكام الحدود و علم مع الله تعاليٰ و هو علم الخوف والرجاء والمحبة والشوق و علم بالله و هو العلم بنعوته وصفاته و علم

الظاهر وعلم الطريق و علم الباطن و علم المنزل يعني علم الحقيقة والمواطن الوصول الي رب الخليفة و علم الحكم وعلم الشرع وكل باطن لا يقيمه ظاهر فهو باطل واصل العقل الصمت و باطنه و كتمان الاسرار و ظاهره و الاقتداء بالسنة و اذا غلب الهوي توارى العقل ومن احتجب في شيء من علوه فلا ينظر الي شيء من عيوبه

ترجمو: چيائين ته علم تي قسم آهي: الله تعاليٰ جي احڪامن جو جائز، امر ۽ نهجي سان ۽ حدود جا احڪام ۽ الله تعاليٰ جي معرفت حاصل ڪرڻ خوف ۽ سندس محبت ۽ شوق اميد سان ۽ الله تعاليٰ جي نعمتن ۽ صفتن جي ڄاڻ، ظاهري علم، طريقت جي علم ۽ باطني علم جي ڄاڻ حاصل ڪرڻ. منزل جي خبر يعني حقيقت ۽ مقامات ۽ وصل رب تعاليٰ جو علم هجڻ، ۽ شرعي احڪامن جي ڄاڻ جو هجڻ ۽ جيڪو به باطن، ظاهر جي اصلاح کي قائم نه ڪري، اهو باطل آهي ۽ عقل جو بنياد خاموشي آهي ۽ باطن، اسرارن کي پوشيده رکڻ ۾ آهي ۽ ظاهري اعتبار سان سنت رسول ﷺ جي پيروي ڪرڻ ضروري آهي. شهوتن جو غلبو عقل کي ختم ڪري ڇڏيندو آهي ۽ جيڪو شخص بلند مرتبي تي پهچي، پوءِ ان کان ڪا شيءِ گجهي رهي ته کيس ڪڏهن پنهنجو ڪو عيب نظر نه ايندو.

شيخ رسلان

هيءُ شام جي اڪابرين مشائخ ۽ معروف عارفين مان هو. صاحب درجات هو. ڪافي مشائخ سندس صحبت حاصل ڪئي ۽ ان جا مناقب ۽ ڪرامتون به بيان ڪيون ۽ جن مشائخ سندس صحبت حاصل ڪئي ۽ مناقب بيان ڪيا تن مان خاص هي آهن: امام ابي الفرح عبدالرحمن بن شيخ ابي العلاء خزرجي ۽ شيخ عارف ابي محمد ابراهيم بن محمد بعلبڪي وغيره.

ابو محمد صالح اڪاڪي

هيءُ شيخ ابومدين مغربي جي مريدن مان هو. فقيه ابي العباس احمد بن قريش تلمساني کان مذڪور آهي ته هڪ دفعي مغرب ۾، شيخ ابي مدين جي زماني ۾ مسلمانن ۽ يورپي عيسائين جي وچ ۾ جنگ لڳي. عيسائي مسلمانن تي غالب اچڻ لڳا. پوءِ شيخ چند مريدن سان گڏجي جهنگ ڏانهن روانو ٿيو ۽ هڪ واريءَ جي ڌڙي تي ويهي رهيو. پوءِ سڀ خنزير شيخ وٽ جمع ٿيا. پاڻ تلوار ڪڍي سڀني سوئرن کي قتل ڪري ڇڏيائين. کانئس پڇيو ويو ته فرمايائين ته هاڻي مسلمان فرنگين تي غالب ٿي ويندا. پوءِ انهيءَ تاريخ کي واقعي سان پيڻيو ويو ته اها ڳالهه صحيح نڪتي ۽ مسلمانن جي لشڪر ۾ موجود هڪ شخص ڳالهه ڪئي ته شيخ کي جنگ جي دوران ڏٺو ويو ته پنهنجي ترار سان فرنگين کي قتل ڪري رهيو هو. حالانڪ شيخ جي موجودگي واري جڳهه ۽ جنگ واري ميدان جو مفاصلو هڪ مهيني جي پنڌ تي هو.

۽ اهي مشائخ ڪرام جيڪي کانئس طريقت ۾ فيضياب ٿيا هئا، سي هي آهن:

(1) شيخ كبير عارف بالله عبدالرزاق مغربي

- (2) شيخ صالح ابي عبدالله محمد بن حجاج مغربي
 (3) شيخ صالح فاضل ابي العباس احمد بن محمد انصاري
 (4) سندس فرزند شيخ جليل معارف ابي اسحق ابراهيم
 ۽ انهن کان سواءِ هڪ سندس صحبت جو فيضياب شيخ ابومدين مغربي هو.

شيخ عبدالرحيم ۽ شخص عبدالرزاق

شيخ جليل ابي الحجاج الاقصري کان روايت آهي ته مصر ۾ ٻه شخص گڏ هوندا هئا. عبدالرزاق چيو ته لوح محفوظ ۾ ڏنل ته هڪ وقت بيت المقدس ۾ هڪ ابدال گذاري ويو آهي. پوءِ مون کي ان جي ڪفن، دفن ڪرڻ جو حڪم ٿيو آهي. انهيءَ ساعت ۾ بيت المقدس هليو ويو ۽ ان ابدال جو ڪم حڪم موجب پورو ڪري مصر ۾ موٽي آيو ۽ شيخ عبدالرحيم چيو ته مون کي اهو حڪم ٿيو آهي ته انهيءَ ابدال جو بدل شخص. مصر ۾ نيل ندي جي وچ ۾ ٻيڙيءَ ۾ سفر ڪري رهيو آهي. پوءِ ٻئي جڙا ويا ۽ ٻيڙيءَ کي نيل جي ڪناري تي ڏنائون ۽ انهيءَ شخص کي به ٻيڙيءَ ۾ ڏنائون. شيخ عبدالرحيم پنهنجي لٺ زمين ۾ کوڙي ته ٻيڙي وانگر ٿي پائيءَ جي مٿان هلڻ لڳي. پوءِ نيل نديءَ جي وچ ۾ بينل ٻيڙي کي وڃي پهتا ۽ انهيءَ شخص سان مليا. مصافح ڪري سندس هٿ چمڪائون پوءِ لٺ کي حرڪت ڏنائون. ته اها ٻيڙي به رواني ٿي هلي ۽ مغرب جي نماز اتي پڙهيائون. شيخ جي قبر جنانه شهر ۾ آهي ۽ سندس نسبت حسيني آهي.

شيخ جليل ابي الحجاج الاقصري

هن طريقي جي نامور بزرگن مان آهي.

امام ابوالفرح عبدالرحمن

بن شيخ ابي العلاء خزرجي، هيءُ شيخ رسلان جو صحبت يافته هو. پنهنجي وقت جو برگزیده بزرگ هو.

شيخ ابي محمد ابراهيم

بن محمود بعلبكي هي به نامور مشائخ مان هو.

شيخ ابي العباس احمد

بن قريش تلمساني کيس شيخ ابومدين مغربي جي سلسلي سان نسبت هئي.

امام مجدالدين ابي الحسن علي

بن وهب قريشي ۽ حجاج الاقصريءَ جو همعصر ۽ مصاحب هو.

شیخ امام تقی الدین

هيءُ امام مجدالدین جو فرزند هو. انهيءَ جي صفتن سان موصوف هو.

شیخ الجلیل عالم ابی اسحاق

بن ابی طاهر انصاري هن شیخ عبدالرحیم کي ڏٺو هو. پنهنجي وقت جي بزرگن کان فیض حاصل ڪيو هئائين.

شیخ عبدالله قریشی

هيءُ برگزیده عارف صاحب برکت ۽ مستجاب الدعوات هو. شیخ عبدالرحیم کي ڏٺو هئائين ۽ ان جي شان ۾ چيو هئائين ته: غلب علي انوار جميع احباب الاحوال من اهل الديار والمصرية في وقته.

ترجمو: پنهنجي وقت جي ڳوٺن يا شهر وارن، سڀني احباب الاحوال هستين مٿان کيس غلبو حاصل هو.

شیخ ابو عثمان بن مروره

هيءُ بزرگ ست سال ساندهر آسمان ڏانهن پنهنجي منهن ڪيو بيٺو رهيو، انهيءَ ساري مدت ۾ ڪابه شيءِ ڪونه ڪاڏائين نه پيٽائين ۽ وري ڪو ڪپڙو پهريائين. ان کان پوءِ بشریت جي احڪام اندر آيو ۽ خيال ڪيائين ته پنهنجي گهر وڃان ۽ پنهنجي گهر واريءَ سان صحبت ڪريان ته نيڪ ۽ صالح فرزند مون کي پيدا ٿئي. پوءِ پنهنجي گهر واري وٽ آيو ۽ کيس اها ڳالهه چيائين. سندس گهر واري کيس چيو ته جيڪڏهن اهو ڪم رات جو ڪري هليو ويندين ته ڪنهن کي به خبر ڪونه رهندي ۽ پوءِ ماڻهو تنهنجي ۽ منهنجي باري ۾ ڪهڙي راءِ رکندا ۽ ڇا چوندا. بهتر اهو آهي ته صبح ٿئي ته ڳوٺ وارن کي پنهنجي اچڻ جي خبر ڪر. قدرت الهي سان انهيءَ وقت ڳوٺ ۾ ننڍي وڏي، مرد ۽ عورت سڀني جي ڪن تي انهيءَ جي آمد جي خبر پهچي وئي ته شیخ پنهنجي گهر واري وٽ آيو آهي. پوءِ گهر واريءَ سان صحبت ڪري هليو ويو. پوءِ ست سال پيا انهيءَ رنگ ۾ رهيو. کيس اگهڙ وارن جي پوشاڪ سان ڍڪيل هئي ۽ جتان به هيءُ لنگهيو پئي ته وٽ ٿڌ پري هڻندا پئي ويا ۽ جهنگلي جانور درندا کيس رستو ڏيندا پئي ويا ۽ پکي پرندا مٿس ڇانو ڪندا رهيا. پوءِ ستن سالن کان پوءِ شیخ ساڳي رنگ کان ٻاهر نڪري هوش ۾ آيو ۽ انسانيت جي اوصاف ۽ شرعي احڪامن جي پابندي ڪيائين. پورا چوڏهن سال سندس نمازون قضا ٿي ويون، سندس اڳيان ڪتا ۽ شينهن رانديون ڪندا هئا.

شیخ عارف ابی حفص عمر

بن مصدق واسطي، هيءُ شیخ عثمان بن مروره جو صحبت يافتہ ۽ مرید هو.

شيخ عارف ابي فتح بن ابي مغامر واسطي

هيءُ شيخ ابي حفص عمر جو يار طريقت ۽ عثمان بن مروة جو صحبت يافتہ ۽ مريد هو.

شيخ مڪارم النهر خايسي

هيءُ صاحب مڪارم ۽ صاحب ڪرامات عظيم هو. سندس قول هي آهن: قال اول وصال العبد الحق في هجرانه نيف و اول هجران العبد الحق مواصلة لنفسه واول درجات القرب محو شواهد النفس واثبات شواهد الحق ومن طلب الدلالة في انا لا غايته لها ومن طلب الله عزوجل وجده باول خطوته يقصده بها.

ترجمو: چيائين ته ٻانهي تي حق تعاليٰ جو پهريون حق نفس کان جدائي آهي ۽ ٻانهي جو حق تعاليٰ جي قرب کان پري رهڻ جو پهريون سبب سندس نفس سان تعلق قائم ڪرڻ آهي. قرب جا درجا مائٺ لاءِ پهريون مقام نفس جي شواهد کي مٽائڻ آهي ۽ حق جي شواهد کي مضبوط رکڻ آهي ۽ جنهن ”انا“ يعني نفس لاءِ دليل طلب ڪيو ته پوءِ نفس جي سڌن جي ڪابه انتها نه آهي ۽ جنهن الله عزوجل کي طلب ڪيو ته اهو پنهنجي مقصد کي پهرئين منزل تي ئي لهندو.

شيخ ابي محمد علي

بن ادريس، هن جي ڪرامات جون حڪايتون شيخ ابوالڪرام بيان ڪيون آهن. شيخ ابي الحسن جوسيقي ۽ شيخ علي سان مجلسون ڪيون هئائين.

شيخ خليفه

بن موسيٰ عراقي، هيءُ عظيم محقق ۽ صاحب ڪرامات عاليه هو. قال صلاح القلب في اربع خصال: المتواضع لله والافتقار الي الله - والخوف من الله - والرجا في الله (دل جي اصلاح جون ٽي خصلتون آهن، الله تعاليٰ جي اڳيان عاجزي ڪرڻ، الله تعاليٰ جو ئي محتاج هجڻ ۽ الله تعاليٰ جو خوف رکڻ ۽ الله تعاليٰ جي رحمت ۾ اميد رکڻ).

شيخ كبير عارف بالله ابي عبدالله محمد

بن احمد قرشي، هيءُ صاحب ڪمال ۽ وڏي شان وارو هو.

شيخ ابي محمد عبدالخالق

بن ابي بقاء، هيءُ پنهنجي وقت جي برگزيده مشائخ مان هو.

شیخ ابي العباس احمد

هيءُ بلسين علائقي جو گودڙي پوش هو.

شيخ فضائل

بن علي مجرومي وقت جو برگزيده بزرگ هو.

ابوالعباس قسطلاني

بن قطب الدين ۽ شيخ عبدالله قرشي جو شاگرد هو.

من كلماته قال اذ اصع الفقير الفقر فهو الاسم الاعظم. قال احتقار الفقراء سبب لكل

رديلة

قال من له يصحب الفقراء بالادب حرم بركتهم الولي في بداية هو الحريص علي اخبار الاولياء و احوالهم بسمع الحق فلاينكره ولايقرض عليه يشاق الي الاحوال وتحرص علي حصولها ويتمني المقامات موصولها.

قال والولي في نهاية هو الذي يفيد ويستفيد ويجد في احواله و اعماله البركة.
قال والمريد من سلم نفسه الي الله حفظها حسن الخلقة حسن الخلق معاملة كل شيء بما يونسه ولا يوحشه فمع العلماء بحسن الاستماع والافتقار و مع اهل المعرفة بالسكون والانتظار ومع اهل المقامات بالتواضع والانكسار.

قال لقيت من المشائخ قريبا من الست مائة شيخا فاقتديت باربعة: الشيخ ابي زيد القرطبي والشيخ ابي الربيع المالقي والشيخ ابي العباس الجوري والشيخ ابي اسحاق بن ظريف.

ترجمو: چيائين ته جڏهن فقير پنهنجي فقر کي صحيح کيو ته اهو اسم اعظم آهي.
فقراء کي حقير سمجهڻ رڌالت جو سبب آهي.

جنهن کي فقراء جي صحبت ادب سان نصيب ٿئي، اها سندن لاءِ برکت آهي. شروعات ۾ ولي اولياء ڪرام جي خبرن ۽ احوالن ۾ دلچسپي رکندڙ هوندو آهي. حق جو ٻُڌڻ ۽ ان جو انڪار نه ڪرڻ ۾ نه گهٽائيندو آهي، پنهنجي اشتياق کي اولياء جي احوال حاصل ڪرڻ ۾ ۽ ان ۾ دلچسپي کي وڌائيندو آهي ۽ انهيءَ مقامات تي پهچڻ جي تمنا رکندڙ هوندو آهي.

چيائين ته ولي اهو آهي جنهن جي پڇاڙي پنهنجي احوال ۽ اعمال ۾ برکت حاصل ڪرڻ هجي ۽ فائدو پهچائي ۽ فائدو حاصل ڪري.

چيائين ته مريد اهو آهي جنهن پنهنجي نفس کي الله جي رضا آڏو جهڪايو ۽ ان جي حفاظت ڪيائين. بهتر اهو آهي جنهن جو خلق هر شيءِ ۾ هر ڪنهن سان بهتر هجي ۽ ان ۾ انسيت هجي، وحشت نه هجي ۽ علماء سان حسن ادب سان پيش اچي ۽ انهن جي فيض جي

معيار سالڪان طريقت

حصول ۾ پراميد هجي ۽ اهل معرفت سان پرسڪون ۽ سندن ڪرم جو منتظر رهي ۽ اهل مقامات سان نوڙت ۽ عجز سان پيش اچي. چيائين ته مون تقريبن ست سو مشائخن سان ملاقاتون ڪيون آهن، مگر پيروي صرف چئن مشائخن جي اختيار ڪيم، جن ۾ شيخ زيد قرطبي، شيخ ابي ربيع مالقي، شيخ ابي العباس جوري ۽ ابي اسحاق بن ظريف آهن.

شيخ ابوالبرڪات

بن صحر اهوي. هيءُ اوڀر واري علائقي جي وڏن مشائخن مان هو، هيءُ صاحب ڪرامات ظاهره ۽ احوال باطنه ۽ بلند مقامات وارو هو. پنهنجي چاچي شيخ ابي الفضائل مشهور عدي بن مسافر کان فيض حاصل ڪيو هئائين. پنهنجي چاچي مرشد جي وفات کان پوءِ جبل هڪار (موصل جي هڪ ڳوٺ) هجرت ڪري ويو ۽ ڪلام حقائق ۾ ڪافي مهارت رکندڙ هو.

شيخ ابي حفص عمر بن محمد معدني

هيءُ شيخ ابوالبرڪات جي مريدن مان هو. ڳالهه ٿو ڪري ته هڪ ڏينهن پنهنجي مرشد ابوالبرڪات جي خدمت ۾ ويٺو هئس ته شيخ منهنجي خاطرداري ڪندي، گرم نان ۽ پڳل گوشت آڻي رکيو ۽ ساڳئي وقت گرم کير جي ملائي ۽ ان ۾ پڪل گوشت به آندائين. مان جڏهن کائڻ لاءِ آيس ته شيخ فرمايو ته اهو منهنجي اڳيان آڻي رک ڇو ته مون کي اڃا قرار نه ٿو ٿئي. ايتري ۾ ڏٺم ته هڪ شخص هوا ۾ اڏامندو اچي وارد ٿيو ۽ منهنجي بک ختم ٿي وئي ۽ انهي شخص اهو نان ۽ گوشت کاڌو ۽ ٿوري دير شيخ وٽ ويهي ڪجهه ڳالهيون ڪري هوا ۾ اڏامي هليو ويو. پوءِ شيخ مون کي فرمايو ته اي عمرو! جنهن کاڌي لاءِ تون آئين اهو کاڌو تنهنجو ڪونه هو. اهو کاڌو انهيءَ شخص لاءِ هو جيڪو کائي هليو ويو ۽ جڏهن به سندس خاطرداري ڪندا آهيون، هو ان وقت ئي حاضر ٿيندو آهي ۽ هن وقت چين ملڪ جي بلاد اقصيٰ ۾ مقرر آهي.

شيخ مقري ابوالفتح نصر

هيءُ ابوالبرڪات جي مريدن مان هو.

ڳالهه ٿو ڪري ته فصل خريف جي موسم ۾ آءٌ شيخ سان گڏجي ٻاهر واديءَ ۾ ويس ۽ سائين سان فقراءَ جي جماعت به ساڻ هئي. مون کي مني ڏاڙهون ۽ کٽي ڏاڙهون کائڻ جي تمنا ٿي. انهيءَ وقت اسان جي خاطر واديءَ ۽ جبل جا سڀئي ميون جي قسمن وارا وڻ منن ۽ کٽن ڏاڙهن سان ڀرجي پُر ٿي ويا. پوءِ فرمايائون ته انهن وڻن جيڪي صوف، آڙو ۽ ڊاڪ وغيره جا وڻ آهن. انهن مان مٺا ۽ کٽا ڏاڙهون چونڊي پٽي ڪا. پوءِ انهن مان چونڊي پٽي کاڌم ۽ ڍؤ ڪيم. پوءِ ٻي ساعت ۾ اٿي ويس ۽ شيخ ساڻ ڪونه هو. پوءِ ڏٺم ته انهن وڻن ۾ هڪ به ڏاڙهون نه هو.

شيخ عارف ابي فرح عبدالرحمن

بن ناسڪ ابي الفتح نصرالله بن علي حميدي شيباني، هيءُ به ابوالبرڪات جي مريدن مان هو. سندس فرزند شيخ اصيل ابي محمد عبدالله هو. هو ڳالهه ٿو ڪري ته مان پنهنجي پيءُ

کان ٻڌو هو جنهن ٻڌايو ته هڪ ڏينهن آءُ جبل تي هئس ته سخت طوفان مون کي جبل تي ٽڪڻ ۽ هلڻ نه پيو ڏئي. شيخ به جبل تي منهنجي سامهون ويٺل هو. هٿ سان اشارو ڪيائين پوءِ آءُ هئا ۾ معلق ٿي ويس ۽ ٿوري دير هئا ۾ رهيس. پوءِ شيخ آواز ڪري چيو ته اي طوفان! هن کي آهستي آهستي جبل تي رساءِ پوءِ طوفان مون کي آرام سان جبل جي سطح تي رسايو.

شيخ جليل ابي البركات

بن معدن عراقي، شيخ ابوالبركات بن صخر جو صحبت يافتہ هو.

هيءُ بيان ٿو ڪري ته هڪ دفعي مصر ۾ هئس ۽ ارادو ڪيم ته ٻيڙيءَ ۾ سير ڪريان. پوءِ هڪڙي شخص جي هڪڙي ننڍڙي ٻيڙي ڏنم، جنهن ۾ صوفين جي جماعت ويٺي هئي. پوءِ آءُ به انهيءَ ۾ سوار ٿي ويس، ٻيڙي رواني ٿي مگر ٻيڙي وارن مون کي ڪجهه نه چيو. ڪجهه وقت هلڻ کان پوءِ ٻيڙي کان هيٺ لٿاسون. پوءِ اتي مون کي اڻ ڏنل هڪ بيت نظر آيو، پوءِ انهن سان گڏجي آءُ به بيت ۾ آيس. اهو بحر محيط جو هڪ ڏورانهون خطو هو، جيڪو ماکولات (کائڻ، پيئڻ جي شين) سان ڀريل هو. اتي هڪ مسجد ۾ آياسون، جتي ست بزرگ صاحب ولايت موجود هئا ۽ انهن ۾ هڪ سڀ کان وڏو بزرگ ويٺل هو. جنهن مون کان پڇيو ته تون ڪيئن هت آيو آهين؟ چيم ته تقدير آندو آهي. هر نماز ۾ اهوئي بزرگ امامت ڪندو هو. نماز کان پوءِ هو پنهنجي هڪ ڪنڊ ۾ وڃي ويهي رهندو هو. روزاني مغرب جي نماز کان پوءِ انهن مان هڪ شخص اندر خلوت خانہ ۾ گهڙي ويندو هو. طعام کڻي جماعت جي اڳيان اچي پيش ڪندو هو. پورو هفتو آءُ اتي رهيس، مگر مون سان ڪنهن به گفتگو ڪونه ڪئي. هر شخص رات جو پنهنجي واري موجب خلوت خانہ ۾ طعام کڻي جماعت جي آڏو پيش ڪندو هو. پوءِ ستين رات مون کي چيائون ته اڄ رات تنهنجو وارو آهي وڃي ۽ طعام کڻي اڄ آءُ پوءِ خلوت خانہ ۾ ويس مگر ڪجهه به ڪونه ڏنم. سخت غمگين ٿيس ۽ الله تعاليٰ کي التجا ڪيم ته اي مالڪ! تون مدد فرما. الله تعاليٰ دعا قبول ڪئي، ايتري ۾ ته طعام جا طبق آسمان کان هيٺ لهي آيا. پوءِ شڪر ڪيم ۽ اهي کڻي سنگت جي آڏو رکيم. پوءِ چيائون ته الحمد لله الذي رزقنا ابا صالحا (الله جي تعريف آهي جنهن اسان کي صالح ڀاءُ جي هٿان رزق ڏنو). اڃا اتي هئس ته انهيءَ رات سخت طوفان آيو ۽ سمنڊ جي پاڻيءَ جو وڏو شور ٻڌم ۽ يڪدم ننڊ مان سجاڳ ٿيس ۽ ڪلمه طيب زبان تي ورد ڪيم ۽ جماعت جو بزرگ منهنجي آڏو اچي بيٺو ۽ چيائين ته فرنگين جي جهازن (سامونڊي ٻيڙين) مسلمانن سان جنگ جوڙي آهي، انهيءَ ڪري انهن ٻيڙن کي غرق ڪرڻ لاءِ هيءُ طوفان ڪڙو ٿيو آهي. پوءِ ڪلمه طيبه پڙهندي تون هيٺ لهي ٻيڙي ۾ سوار ٿي روانو ٿي. انهيءَ ڪلمه طيبه جي برڪت سان ٻيڙيون سلامتيءَ سان ڪناري تي رسنديون. پوءِ صبح جو انهن مان هڪ شخص آيو ۽ مون کي هٿ کان جهلي ڪناري تي پهچايائين ۽ اتي ساڳي ٻيڙي ڏنم، جنهن ۾ ساڳيا ئي صوفي سوار هئا. ٿوري دير گذري ته ٻيڙي اچي ڪناري تي رسي. آءُ لهي ڪناري تي آيس ۽ پٺيان نظر ڪيم ته ٻيڙي ۽ اهي سوار غائب ٿي ويا. ٻن سالن کان پوءِ مون جبل هڪار تي پاڻ ۾ شيخ ابوالبركات بن صخر جن وٽ ڏٺو ۽ اهو بزرگ به پنهنجي

معيار سالڪان طريقت

جماعت سان گڏ ادب سان ويٺل ڏٺم، جيڪي فيض حاصل ڪري رهيا هئا. پوءِ اٿي سندس قدم بوسي ڪيم ۽ دعا لاءِ درخواست ڪيم، پوءِ هو دعا ڪري روانو ٿي ويو. مون کي شيخ ٻڌايو ته هي اهو بزرگ اوتاد يا ابدال بندن جو رهبر آهي ۽ هن وقت بحر محيط جي ٻيٽن ۾ مقرر آهي.

شيخ ابي مفاخر عدي

هيءُ شيخ ابي البرڪات بن صخر جو فرزند هو. جنهن کان ئي فيض ۽ رتبو حاصل ڪيو هئائين ۽ مشائخ جي ڪثير جماعت سندس معتقد هئي.

شيخ ابي اسحاق ابراهيم اعرف

شيخ ابي المجد بن سعدان واسطي، ذڪر ٿو ڪري ته شيخ ابراهيم جي مجلس ۾ موجود هئس، حاضرين کي چيائين ته مون کي الله تعاليٰ تصرف جي طاقت ڏني آهي، جو منهنجي اڳيان ڪوبه مون کان اڳ اٿي نه ٿو سگهي، جيستائين آءٌ نه چاهيان. شيخ ابي مجد بيان ٿو ڪري ته شيخ جو اهو ٻڌي منهنجي نفس لوڏو کاڌو ۽ وهه پيدا ٿيو. پوءِ شيخ مون ڏانهن رخ ڪري چيو ته جيڪڏهن توکي طاقت آهي ته اٿي ڏيکار! انهيءَ وقت منهنجو بدن پارِي ۽ ساڻو ٿي ويو ۽ ڪابه چرپر ڪري نه پيو سگهان. سخت بوجه برداشت ڪندي، مون کي ڪٿي گهر پهچايو ويو ۽ منهنجو حال پاڻي کان ٻاهر ڦٽڪندڙ مچي وانگر هو. پوءِ آخر ۾ سبب محسوس ڪيم ته ڇا آهي؟ چيم ته مون کي شيخ ابراهيم اغرب وٽ پهچايو. پوءِ مون کي شيخ وٽ پهچايو ويو ۽ ان منهنجي هٿ کي پڪڙي دم ڪيو. آءٌ انهيءَ ئي وقت صحيح ٿي ويس.

مذڪور آهي ته جڏهن شيخ ابراهيم اعزب گذاري ويو ته سج گرهڻ ٿي شام جي بعض مشائخ چيو ته زمين جو سج، آسمان جي سج تي غالب ٿي ويو آهي. پڇيو ويو ته زمين جو سج ڪير آهي. جواب ۾ چيائون ته شيخ ابراهيم.

هو پنهنجي مامي شيخ جليل سعدي احمد بن ابي الحسن رفاعي جو صحبت يافته هو. ان جي ئي سلسلہ طريقت تي ڪار بند هو.

شيخ العالم عارف ابي عبدالرحيم عسڪر

هيءُ عبدالرحيم نصيبي جو فرزند هو. شيخ عبدالقادر جيلانيءَ جو مريد هو. شيخ ابراهيم اعزب سان صحبت ڪئي هئائين.

شيخ محي الدين عمر ڪيماني

هيءُ ۽ شيخ عمر بزاز، ٻئي شيخ عبدالقادر جيلاني جا صحبت يافته هئا.

شيخ جليل ابي محمد صالح مغربي اڪاڪي

هيءُ شيخ ابومدين جي مريدن مان هو. ان سان گڏ شيخ عبدالقادر جيلانيءَ سان مجلس ڪئي هئائين.

جيءُ وڃي ٿو ته هو شيخ عبدالقادر رحمۃ اللہ علیہ جي خدمت ۾ پهچي هڪ سو ويهه ڏينهن ساڻس خلوت جي مجلس ۾ رهيو ۽ هڪ ڏينهن کيس فرمايائين ته قبله جي طرف نظر ڪرا! پوءِ جڏهن ان نظر ڪئي ته ڪعبه الله شريف کيس آڏو ڏسڻ ۾ آيو ۽ ان وقت ئي وري کيس فرمايائين ته مغرب جي طرف نظر ڪرا! جڏهن اوڏانهن نظر ڪيائين ته کيس، سندس مرشد شيخ ابومدين مغربي کي ڏٺائين. فرمايائين ته توڙي جو تون هڪ قدم تي رسين يا ان کان وڌيڪ ڪيتري ئي مفاصلي تي هجين، سندس سلوڪ اهڙو ئي هميشه هوندو. فرمايائين ته اهو به آءٌ ئي آهيان پوءِ هو اتان روانو ٿي شيخ ابومدين جي خدمت ۾ حاضر ٿيو.

شيخ ابوالبقا محمد

هيءُ ابهر صرڦيني جو فرزند هو. هيءُ حڪايت ٿو ڪري ته کيس عمر کان آرزو هئي ته مان رجال الغيب سان ناتو جوڙيان. ان وقت آءٌ شيخ محي الدين عبدالقادر رحمۃ اللہ علیہ جي خدمت ۾ هئس. هڪ رات خواب ۾ ڏٺم ته آءٌ احمد بن حنبل جي زيارت لاءِ سندس قبر تي ويل آهيان. اتي سندس قبر تي هڪ شخص کي بيٺل ڏٺم، پوءِ مون اهو خيال ڪيو ته رجال الغيب جو هڪ فرد آهي، پوءِ جڏهن سجاڳ ٿيس ته دل ۾ چيم ته جيڪر اهو بيداريءَ ۾ به ڏسان. پوءِ امام جي زيارت لاءِ سندس قبر تي پهتس ۽ ڏٺم ته ساڳي صورت وارو فرد اتي موجود آهي، پوءِ پڪ ٿيم ته اهو رجال الغيب آهي. پوءِ انتظار ڪرڻ کان سواءِ تڪڙ ڪري سندس زيارت لاءِ ويجهو ويس ۽ دجله پهتس ته چاهيم ته ان کي عبور ڪريان. پوءِ عبور ڪري ان جي نزديڪ پهچي کيس قسم ڏنم ته ٿوري دير اتي ترس. جڏهن هو ترسيو ته کانئس پڇا ڪيم ته تنهنجو مذهب ڪهڙو آهي. چيائين ته حنيفا مسلمانا مانا من المشرڪين. پوءِ دل ۾ چيم ته اهو اشارو حنفي مذهب ڏانهن ڪري ويو. پوءِ شيخ عبدالقادر رحمۃ اللہ علیہ جيلاني جي مدرسه ڏانهن موٽي آيس. اڃا در تي مس پهتس ته اندران آواز آيو: يا حَمْدُ! ما في الارض من المشرق الي المغرب في هذا الوقت ولي الله عزوجل حنفي سواء (اي مُحَمَّد!) هن وقت اوڀر کان اولهه تائين جيڪو به زمين تي ولي الله آهي سو حنفي ئي آهي).

شيخ خضر

هيءُ عبدالله حسيني موصلي جو فرزند هو. سندس فرزند شيخ ابي عبدالله محمد کان روايت آهي ته سندس والد تيرهن سال شيخ عبدالقادر جيلاني جن جي خدمت ۾ بسر ڪيا.

شيخ عباد ۽ شيخ ابوبڪر حامي

هي ٻئي بزرگ وقت جا صاحب ڪمال هئا.

معيار سالڪان طريقت

ليڪن سيد شيخ عبدالقادر جيلاني سندن شان ولایت کي درجہ بدرجہ سلب ڪري ڇڏيو هو ۽ ڪافي مدت کان پوءِ ائمه طريقت جي سفارش سان وري کين ساڳي حالت تي پهچائي ڇڏيو هو.

ابوالحسن علي بن يحيٰ بن ابي القاسم ارجي

ابوالحسن علي بن عبدالله ابهري

ابومحمد رجب داري

ابي علي بن نجيم خواراني

ابي محمد سالم بن علي امباطي

انهن مان هر هڪ طريقت جو بزرگ ۽ معرفت ۾ صادق هو. هر هڪ شيخ سيد عبدالقادر جيلانيءَ جو فيض يافته هو.

شيخ القدوة ابي سعود احمد

هيءُ ابي بڪر حريميءَ جو فرزند هو. شيخ سيد عبدالقادر جيلانيءَ جن جو مريد هو.

شيخ امام احمد

هيءُ صالح بن شافعي جيلي جو فرزند هو. شيخ سيد محي الدين عبدالقادر جيلاني جن جو مريد هو.

شيخ عبدالله

هيءُ ابي الحسن بن جباتي جو فرزند هو. سيد عبدالقادر جيلاني جن جو مريد هو.

شيخ ابي سعيد عبدالله

هيءُ سلمان هاشمي جيلي جو فرزند هو. سندس گهر واري أم احمد هئي. ٻئي اهل طريقت ۽ صاحب مقامات شريف هئا.

شيخ ابونصر بغدادي

هيءُ صحراوي نالي سان معروف هو. شيخ سيد عبدالقادر جيلاني جن جو مريد هو.

شيخ ابي حفص

هيءُ عمر بن حسين بن خليل طبسي جو فرزند هو. شيخ سيد عبدالقادر جيلاني جن جو مريد هو.

شيخ امام حافظ ابي ذرعه طاهر

هيءُ محمد مقدسي رازي جو فرزند هو. شيخ سيد عبدالقادر جيلاني جن جو مريد هو.

شيخ جليل ابي الخير

هيءُ شيخ القدوة ابي محمد مطر باذراني جو فرزند هو. هيءُ پنهنجي پيءُ جي ڳالهه ڪندي چوي ٿو ته جڏهن منهنجي پيءُ جي وفات جو وقت آيو ته ڪانئس پڇيم ته توبه کان پوءِ آءٌ ڪنهن جي پيروي ڪريان. چيائين ته شيخ سيد عبدالقادر جيلانيءَ جي. آءٌ اهو گمان ڪري رهيو هئس ته شايد غشي جي حالت ۾ ٿو چوي. ٿوري دير کان پوءِ وري ڪانئس پڇيم ته وري به ساڳي ڳالهه ڪيائين. آخري ٽيون دفعو پڇيم ته وري به شيخ سيد عبدالقادر جيلاني جو نالو ڪيائين. ان کان پوءِ شيخ عبدالقادر رحمه الله جي خدمت ۾ حاضر ٿيس. شيخ فرمايو ته پيءُ جي وصيت کي ڇا لاءِ دل سان تسليم نه پيو ڪرين، حالانڪ ان منهنجي مٿان عظيم ذمہ داري وڌي آهي.

شيخ ابي محمد مفرح

هيءُ بنهان شيباني نيساني جو فرزند هو. شيخ سيد عبدالقادر جيلانيءَ جن جو مريد هو. سندس چوڻ آهي ته جڏهن شيخ عبدالقادر جيلاني شهرت حاصل ڪئي ته هڪ سو فقيه وٽس جمع ٿي مسائل دريافت ڪرڻ لڳا. فرمايائون ته هر هڪ پنهنجو پنهنجو جدا علمي سوال پڇي ته هو ڇا ٿو چاهي؟ آءٌ به انهن منجهان هڪ هئس ۽ شيخ جي هر مجلس وعظ ۾ حاضر ٿيندو هئس. هڪ دفعي شيخ جيلاني جي سيني مان تجلي نڪتي ۽ حاضرين کي مات ڪري وئي. هر هڪ جي علمي صلاحيت ختم ٿي وئي ۽ علم وساري ڇڏيائون. پوءِ سڀئي هڪ عظيم اضطراب ۾ مبتلا ٿي ويا. پوءِ مٿي اگهاڙا ٿي شيخ جي ڪرسي وٽ وڃي سندس پيرن کي چنبڙي پيا. پوءِ شيخ جيلاني هر هڪ کي پنهنجي سيني سان لڳائيندو ويو ۽ هو اصلي حالت ۾ ايندا ويا. پوءِ فرمايائون ته اوهان جا سوال هي آهن ۽ انهن جا جواب هي آهن.

شيخ العارف ابي القاسم محمد

هيءُ احمد حسيني جو فرزند هو. شيخ سيد عبدالقادر جيلاني جن جو مريد هو.

شيخ ابي عبدالله محمد

هيءُ محمد ازهري حسيني جو فرزند هو. شيخ سيد عبدالقادر جيلاني جن جو مريد هو.

سيد كبير عارف معروف شيخ بقا

هيءُ شيخ سيد عبدالقادر جيلاني جن جي خاص مريدن مان هو.

شيخ ابي الحسن علي

هيءُ محمد بن احمد بغدادي معروف ابن حماميءَ جو فرزند هو. سنه 553ھ ۾ ڄائو هو. ننڍپڻ ۾ پاڻ سڳورن رحمه الله جن کي خواب ۾ ڏٺائين ۽ عرض ڪيائين ته يارسول الله ﷺ! هن

معيار سالڪان طريقت

وقت ڪهڙي شخصيت ڪتاب ۽ اوهان جي سنت تي ڪامل ڪاربند آهي، جنهن جي پيروي ڪئي وڃي؟ فرمايائون ته شيخ عبدالقادر رحمه الله آهي ۽ ائين ئي دفعا فرمايائون. پوءِ ننڊ کان سجاڳ ٿيڻ بعد مون پنهنجي پيءُ سان اها حقيقت ڪئي. منهنجو والد صبح جي نماز کان پوءِ مون کي شيخ عبدالقادر رحمه الله جن جي مجلس ۾ وٺي ويو. پاڻ رحمه الله مجلس کي وعظ فرمائي رهيا هئا. خلق جو تمام وڏو هجور هو. اسان اڳتي وڌڻ کان عاجز ٿي وياسون. پوءِ شيخ رحمه الله اسان کي پاڻ سڏي ويجهو ويهاريو ۽ قميص منهنجي پيءُ کي ۽ ٽوپي مون کي پهريائين ۽ مجلس ختم ٿيڻ کان پوءِ خرقه به سند طور عطا ڪيائين.

شيخ صالح ابي محمد داؤد

هي علي بغدادي، معروف بعلبڪيءَ جو فرزند هو. شيخ عبدالقادر جيلاني جن جي مريدن مان هو. سندس چوڻ آهي ته سنه 548ھ ۾ شيخ معروف ڪرخي کي خواب ۾ ڏٺو. ماڻهو کيس وڪوڙي بيٺا هئا ۽ دعا ڪرڻ لاءِ عرض ڪري رهيا هئا. قال لي هات يا داؤد قصتڪ عرضها علي الله قلت و شيخي عرفوه اعني محي الدين. فرمود والله ما عرفوه ولايعرفوه. (چيائين ته اي داؤد! پنهنجو قصو اچي ٻڌاءِ، جنهن کي الله تعاليٰ بيان فرمايو آهي. مون چيو ته پنهنجي شيخ جو قصو به بيان ڪريان، يعني شيخ محي الدين جو؟ انهيءَ فرمايو ته الله جو قسم! ان کي ماڻهن نه سڃاتو آهي ۽ نه سڃاڻندا.

پوءِ بيدار ٿيس ۽ صبح جو شيخ جي مدرسي لاءِ روانو ٿيس. ان جي در تي وڃي وينس ۽ اندران آواز آيو ته يا داؤد! استجبڪ ماعرفوه ولايعرفوه وهات قصتڪ اعرضها علي الله. يعني: چيائين ته اي داؤد! پنهنجو قصو اچي ٻڌاءِ، جنهن کي الله تعاليٰ بيان فرمايو آهي. الله جو قسم! ان کي ماڻهن نه سڃاتو آهي ۽ نه سڃاڻندا.

شيخ عمر ابي منصور

هيءُ مبارڪ واسطي واعظ مشهور جراحه جو فرزند هو. شيخ عبدالقادر جيلاني جن جي خاص مريدن مان هو.

شيخ عيسيٰ

بن عبدالله بن فيماز رومي ۽ شيخ عبدالقادر جيلاني جن جو مريد هو.

(1) شيخ ابي طلح بن مظفر

(2) شيخ ابي سعيد بن محمد

(3) شيخ ابي محمد عبدالله بطاڻحي

اهي سڀ شيخ عبدالقادر جيلاني جن جا مريد هئا.

شيخ ابي محمد بطاڻحي ذڪر ٿو ڪري ته آءُ شيخ وٽ ويس، جتي چار شخص ڏٺم، جن جو شان بلند ۽ بيمثل هو. جڏهن هو اتي هليا ويا ته مون حضرت جن کان پڇيو ته هي ڪير هئا. فرمايائون ته سائن ملاقات ڪر ۽ ڪانئن پڇا ڪر. پوءِ مدرسه جي صحن ۾ ئي انهن مان هڪ کي رسيس ۽ کيس دعائ لاءِ عرض ڪيم. انهيءَ چيو ته ”بشري لڪ و انت خادم رجل بركة، يحرص الله تعالى سهلها و جبلها وبرها و بحرها و بدعوته ترحم الخليفة برها وفاجرها و نحن وسائر الاولياء تحت ظل قدمه و في دائر امره (ترجمو: خوش نصيب آهين تون جو برڪت واري شخص جو خادم آهين جو کيس تصرف ڏنو آهي الله تعالى مائرين تي، جبلن تي، خشڪي تي، سمند تي ۽ ميدانن تي، رحم وارو نائب بنايو اٿين، کين نيڪ ۽ بد تي، اسين ۽ سمورا اولياء ڪرام سندس قدم جي پاڇي هيٺ آهيون ۽ سندس حڪم جي دائري اندر آهيون. ائين چئي هو مدرسي کان ٻاهر نڪري نظر کان غائب ٿي ويا. شيخ رحمه جي خدمت ۾ حاضر ٿيس، جنهن ٻڌايو ته اهي ڪوهه قاف جي اولياء جا سردار هئا.

شيخ ابي القاسم احمد

هيءُ محمد بغدادي حريمي جو فرزند هو. شيخ عبدالقادر جيلاني جن جي مريدن مان هو. شيخ حافظ ابي محمد عبدالغني بن عبدالواحد مقدسي. حافظ ابي محمد عبدالعزيز بن نصر بغدادي معروف ابن الآخر، شيخ ابي محمد عبداللطيف بن ابي طاهر بغدادي صوفي، شيخ ابي عبدالله ابومحمد ابوالغنايم ازهر ابن ابي المفاهر حسيني بغدادي، اهي سڀئي شيخ سيد عبدالقادر جيلاني جا مريد هئا.

شيخ صالح ابي المظفر اسماعيل

هيءُ علي حيري جو فرزند هو. شيخ علي هيٽي ۽ شيخ سيد عبدالقادر جيلاني جن جي مريدن مان هو.

شيخ القدوة ابي محمد علي

هيءُ ابوبڪر يعقوبي جو فرزند هو. چيو وڃي ٿو ته شيخ علي هيٽي، هن کي سندس هٿ کان وٺي شيخ عبدالقادر رحمه جن جي خدمت ۾ آندو ۽ چيائين ته هيءُ منهنجو غلام آهي. شيخ عبدالقادر جيلاني پنهنجو ڪرتو لاهي کيس پهرايو ۽ فرمايائين ته هيءُ عافيت جي خلعت آهي.

معيار سالڪان طريقت

هو بيان ٿو ڪري ته 65 سال اتي گذاريم، مون کي ڪوبه غم و فڪر هرگز ڪونه پهتو جو ان جي ڪابه شڪايت ڪريان ۽ ٻئي دفعي وري به حضرت شيخ رحمته الله عليه جن جي خدمت ۾ وٺي ويو. پوءِ باطن جي خلعت جي درخواست عرض ڪيائين، پوءِ حضرت جن مون تي توجهه فرمايو ته ملڪ ۽ ملڪوت جا اسرار مون تي کلي ويا، يعني ظاهر ٿي ويا.

- (1) شيخ ابي عبدالله حنيلي قروي
 - (2) شيخ ابي اسحاق ابراهيم بن عبدالله طبري
 - (3) شيخ القدوه ابي الحسن علي قرشي فقيه
 - (4) ابي القاسم بن عباد انصاري
 - (5) شيخ عارف بالله خليفه بن موسيٰ عراقي شهير ملڪي
- هيءُ سڀ حضرت شيخ سيد عبدالقادر جيلانيءَ جا فيض يافته هئا.
- (1) شيخ ابي الرضي محمد بن احمد بغدادی مشهور نالو ”مفيد“.
 - (2) شيخ ابوالخليل احمد بن اسعد بن وهب مقري بغدادی
- اهي ٻئي شيخ ابي سعيد قیلوي ۽ شيخ علي بن هيئتي جا همعصر ۽ شيخ سيد عبدالقادر جيلاني جن جا فيض يافته هئا.

شيخ ابي سلمان داؤد

هيءُ يوسف سخي عالم جو فرزند هو. وقت جي نامور عارفن ۽ مشائخ مان هو.

شيخ حسن بلغاري

هيءُ مجذوب ۽ محبوب القلب هو. جڏهن بخارا جي علائقي ۾ آيو، خواجه غريب نوي سال جي عمر جو هو. شيخ حسن کيس ڏٺو ۽ پوءِ سندس اقتدا نه ڪيائين.

شيخ ابوالقاسم محمد

هيءُ مسعود بخاري جو فرزند هو. خواجه محمد پارسا جي اڪابرین مريدن مان هو.

شيخ محمد بخاري

ڪتاب ”مسلك العارفين“ جي مصنف لکيو آهي ته هي شيخ ابوسعيد بخاريءَ جو مريد هو. خواجه سليمان ڪرميتي جي اڪابرین احباب مان هو.

معیار ستون ستین صدي هجريء جو ذکر

شیخ سیف الدین عبدالوہاب قدس سرہ

هيءُ شيخ محي الدين سيد عبدالقادر جيلانيءَ جن جو پهريون فرزند هو. علوم ظاهري ۽ علوم باطني پنهنجي والد سڳوري کان حاصل ڪيا هئائين ۽ پنهنجي والد سڳوري جن جي وفات کان پوءِ مدرسو ۾ پاڻ وعظ ڪندو هو. طلباء جي تعليم، تربيت ۽ تدريس جو ڪم ڪندو هو.

سندس قول آهي ته شجاعت صبر جي هڪ ساعت آهي. سندس ولادت شعبان مهيني سنه 512ھ ۾ ٿي ۽ وفات 25 شوال 602ھ ۾ ٿي سندس قبر بغداد ۾ آهي.

شيخ سعدالدين حموي

سندس نالو محمد بن مؤيد بن ابي بڪر بن ابي الحسن بن محمد حمويه هو. شيخ نجم الدين ڪبري جي مريدن مان هو. شيخ صدرالدين قنوي سندس خدمت ۾ پهتو. چوي ٿو ته مون انهيءَ کان ٻڌو ته ”ميشاق“ ست آهن، جيڪي ”الست“ ميشاق تي منحصر نه آهن. اهو مون پنهنجي شيخ، شيخ محي الدين کي عرض ڪري ٻڌايو ته فرمايائون ته ڪليات جو بيان ٿو ڪري نه ته جزئيات ان کان به وڌيڪ آهن.

سندس چوڻ آهي ته ڪنهن ڪنهن وقت منهنجو روح عروج تي هوندو آهي ۽ قالب کان جدا ٿي ويندو آهي ۽ تيرهن ڏينهن ان حالت ۾ رهندو آهي ۽ وري جڏهن قالب (جسم) ۾ اچي ويندو آهي ته اٿي ويهي رهندو آهيان. خبر نه اٿم وري ڪيترا ڏينهن قالب ۾ رهندو آهي. وري چيائين ته تيرهن ڏينهن اها حالت رهندي آهي. سندس وفات سال 605ھ ۾ ٿي.

شيخ روزبهان بقلي

سندس ڪنيت ابومحمد بن ابونصر بقلي نسوي ٿر شيرازي آهي. عشاق جو اڳواڻ هو. شروعات ۾ عراق، حجاز ۽ شام جو سفر ڪيائين ۽ ثغر اسڪندريه ۾ شيخ ابونجيب شهروردي جي درس حديث صحيح بخاري ۾ شريڪ ٿيو ۽ شيخ سراج الدين محمود بن خليفه بن عبدالسلام بن احمد بن سالبه کان خرقه حاصل ڪيائين.

سندس تصنيفات تمام گهڻيون آهن، مثلاً: شرح شطحيات عربي ۽ فارسي ڪتاب الانوار في كشف الاسرار وغيره.

پنجاه سال شيراز جي جامع عتيق ۾ درس ڏنائين ۽ سماع جو شائق هو. مگر آخر ۾ سماع کان باز آيو.

شيخ ابوبڪر ظاهر جيڪو سندس مريدن مان هو، بيان ٿو ڪري ته هر سحر (اسر) ۾ پنهنجي شيخ سان گڏ قرآن شريف پڙهندو هئس. هڪ ڏهاڪو هو قرآن شريف پڙهندو هو ته آءُ

معيار سالڪان طريقت

ٻڌندو هئس ۽ هڪ ڏهاڪو آءُ پڙهندو هئس ته شيخ ٻڌندو هو. جڏهن هو فوت ٿي ويو، تڏهن سندس تربت جي مٿان ويهي قرآن شريف جي تلاوت ڪندو هئس ۽ شيخ جي قرائت ياد پوندي هئي ته نهايت غمگين ٿي ويندو هئس. ان کان پوءِ ڏهاڪي جي پوري ٿيڻ کان پوءِ قبر مان سندس قرائت جو آواز ٻڌڻ ۾ ايندو هو. اهو سلسلو ٻئي ڏهاڪي جي پوري ٿيڻ تائين رهندو هو. جنهن وقت ماڻهو اچي مڙندا هئا ته آواز منقطع ٿي ويندو هو. مدت تائين اهو سلسلو جاري رهيو. جڏهن مون انهيءَ جو اظهار ڪيو ته اهو سلسلو بند ٿي ويو. سندس وفات سال 606ھ ۾ ٿي.

شيخ ابوالحسن ڪردويه

سٺ سال پورا شيراز شهر ۾ هيءُ گوشه نشيني حالت ۾ رهيو ۽ خضر عليه السلام جي صحبت کيس حاصل هئي.

سندس وفات جو سبب هيءُ ٿيو ته هڪ شخص وٽس آيو جنهن کانئس پڇيو ته هن جاءِ تي هڪ شخص آهي، جيڪو دعويٰ ٿو ڪري ته منهنجو نفس، حضرت عيسيٰ عليه السلام جي نفس مثل آهي، جو هو طبعي مُرده کي زنده ڪندو هو. آءُ غفلت وارن مُردن کي زنده ڪندو آهيان. اهو ٻڌي شيخ هڪ آه پڙهيو ته: يارب! منهنجي عمر ايڏي ڊگهي ڪئي اٿئي جو هن زماني کي پهچي، ماڻهن جون اهڙيون ڳالهون ٻڌان ٿو ۽ هاڻي وڌيڪ نٿو چاهيان. پوءِ کيس پيٽ ۾ تڪليف به ٿي ۽ انهيءَ ئي مرض ۾ محرم ماه جي آخر ۾ سال 606ھ ۾ وفات ڪري ويو.

ڪجهه وقت اڳ جڏهن شيخ روزبهان بيمار ٿيو ته شيخ ابوالحسن ڪردويه ۽ شيخ علي سراج جيڪي وقت جا بزرگ ۽ عارف بالله هئا ۽ شيخ روزبهان جي اولاد جي نانگ مان هئا. شيخ روزبهان جي عيادت لاءِ وٽس آيا. شيخ روزبهان انهن ڏانهن منهن ڪري چيو ته هن اونداهي پنڃري منجهان نڪرڻ جي آرزو ڪئي اٿم، سا قبول ٿي وئي آهي. پوءِ چيائين ته آءُ اوهان کان اڳ روانو ٿي ويندس ۽ اي ابوالحسن تون پندرهن ڏينهن کان پوءِ مون وٽ اچي رسندين ۽ اي علي! تون هڪ مهيني کان پوءِ اسان وٽ ايندين. اهڙي طرح شيخ ابوالحسن محرم جي آخر ۾ ۽ شيخ علي وچ صفر مهيني ۾ سال 606ھ ۾ وفات ڪري ويا.

شيخ پهتہ ديولي

سندس ڪنيت ابوالخير ۽ لقب شاه عالم هو. سندس نالو حسين بن راجبال بن ڪاه بن لاکو بن سخيره هو. اپلان قوم مان هئا.

اهڙيءَ طرح قاضي محمود علامه عباسي لکيو آهي ته شيخ بهاؤالدين زڪريا ملتاني رحمۃ اللہ علیہ جا گهرا دوست هي هئا: شيخ فريد شڪر گنج، سيد جلال بخاري سرخ، مخدوم عثمان مروندي عرف شهباز قلندر ۽ ابتدائي دور ۾ سندس گذر هن ٽڪري وٽان ٿيندو هو، جيڪا شيخ پهتہ جي

مدفن هئي. هتي پهچي پنهنجي قلب کي نور سان روشن ڪندا هئا ۽ هن جاءِ تي جبل ۾ هڪ غار ۾ موجود هو. جنهن ۾ شيخ بلڪل تنها گوشه نشيني ۾ الله تبارڪ و تعاليٰ جي ياد ۽ عبادت ۾ مشغول هوندو هو. مخلوق کانئس ناآشنا هوندي هئي. البتہ جڏهن هي بزرگ وٽس ويندا هئا ته ظهور ۾ ايندو هو. مجلس کان پوءِ وري پوشيده ٿي ويندو هو. سندس وفات جو سال 666ھ آهي.

سندس مدفن هڪ عجيب جڳهه تي آهي، جتي اولياءِ ڪرام جا گذرگاهه ۽ اهل الله جي زيارت گاهه آهي. درگاهه جا متولي، پاڻ سڳورن ﷺ جن جي ولادت واري تاريخ يعني 21 ربيع الاول تي ٽن ڏينهن لاءِ عرس جي ميلي جو اهمتمام وڏي شان شوڪت سان ڪندا آهن، جتي سڀ فقراءِ جمع ٿيندا آهن.

شيخ جي دستار مبارڪ اڃا تائين متولين وٽ موجود آهي، سا تبرڪاً صاحب خانقاه پنهنجي مٿي تي رکي هجوم سان گڏ خانقاه کان نڪري مقرر جڳهه تي ميلي جي صورت ۾ ويندا آهن. انهيءَ جي ڏسڻ سان اهل دل جي ڪيفيت ته عجيب ٿي ويندي آهي، مگر عام مخلوق تماشو تصور ڪندي آهي.

ابوالحسن علي بن حميد صعيدي

هيءُ ابن صباغ جي نالي سان معروف هو. سندس والد صباغ (رنگ ساز) هو، جيڪو ڪپڙا رنگيندو هو. هيءُ صوفي طريقي ۾ هليو ويو ۽ مٿس تصوف جو رنگ چڙهي ويو ۽ ان کان سندس والد ڏاڍو ناراض هوندو هو. هڪ ڏينهن رنگ لاءِ تمام گهڻا ڪپڙا اچي جمع ٿيا. کيس سندس پيءُ رنگائڻ ۾ مدد ڪرڻ لاءِ چيو، مگر هن هڪ ڪپڙو به ڪونه رنگيو. سندس والد ڏاڍي ڪاوڙ ڪئي. پوءِ پيءُ جي ڪاوڙ ڏسي هن ڪپڙن کي ڌار ڌار رنگڻ جي بجاءِ سڀ ڪپڙا هڪ ئي رنگ ۾ وجهي ڇڏيا. اهو ڏسي سندس پيءُ ڪاوڙ ۾ پرڃي کيس چوڻ لڳو ته هيءُ وري تو ڪهڙي حرڪت ڪئي، جو ڪپڙا مختلف رنگن ۾ مطلوب هئا، مگر تو هڪ ئي رنگ ۾ وجهي ضايع ڪري ڇڏيا. اهو ٻڌي هن پنهنجو هٿ رنگ واري ڌول ۾ وجهي سڀئي ڪپڙا ٻاهر ڪڍيا ته هر هڪ ڪپڙو جدا جدا مطلوب رنگ ۾ رنگيل هو. سندس پيءُ اها ڪرامت ڏسي حيران ٿي ويو ۽ آئنده ڪڏهن به کيس ڪا تڪليف ڪونه ڏنائين. هيءُ سال 612ھ ۾ فوت ٿي ويو.

شيخ مجدالدين

سندس نالو مجدالدين شرف بن مؤيد بن ابن الفتح بغدادِي هو. سندس ڪنيت ابوسعيد هئي. اصل بغداد جو هو. ان کان اڳ پندرهن سال شيخ نجم الدين ڪبريٰ جي خدمت ڪيائين. شيخ الشيوخ کيس خوارزم وٺي آيو.

معيار سالڪان طريقت

هڪ ڏينهن سُڪر جي حالت ۾ چوڻ لڳو ته اسان بدڪ جو بيضو آهيون، درياءَ جي ڪناري تي ۽ اسان جو شيخ مرغي (ڪُڪڙ) آهي. جڏهن تربيت جا پَر (ڪنڀ) اسان جي مٿي تي نڪري ايندا ته اسان بيضي منجهان ٻاهر نڪري درياءَ ۾ هليا وينداسون ۽ شيخ ڪناري تي هوندو. سندس شيخ اها گفتگو ڪرامت جي ذريعي ٻڌي ورتي. فرمايائين ته تون درياءَ ۾ ئي ويندين. پوءِ مجدالدين جڏهن سُڪر کان نڪري هوش ۾ آيو ته اها ڳالهه ٻڌي ڏاڍو پشيمان ٿيو. شيخ سعدالدين حموي کي چيائين ته جڏهن شيخ کي راضي ۽ خوش ڏسين ته مون کي خبر ڪڇ ته کيس مان عاجزي پيش ڪندس. پوءِ پيرين اگهاڙو باه سان ڀريل ٿالهه مٿي تي رکي شيخ وٽ حاضر ٿيو ۽ تريون ڪوڙي بيهي رهيو. شيخ کيس فرمايو ته درويشي عذر ٿو ڏيکارين. ايمان ۽ دين ته سلامت ساڻ ڪنيو ٿو وڃين، پر جلدي وڃ درياءَ داخل ٿيندين ۽ اسان ته تنهنجي سِرَ جي مٿان بينل هونداسون ۽ (نه صرف اهو) پر سردارن جا سِرَ ۽ ملڪ خوارزم تنهنجي سِرَ جو (عيوض ٿيندو) ۽ سارو عالم درهم برهم ٿي ويندو.

مذڪور آهي ته انهيءَ ماجرا کان پوءِ تمام جلد خوارزم جي سلطان کي ماڻهن چيو ته تنهنجي ماءُ وعظ ٻڌڻ جي بهاني سان شيخ مجدالدين وٽ ويندي آهي ۽ ابوحنيفه جي مذهب موجب شيخ سان نڪاح به ڪيو اٿائين. سلطان حڪم ڪيو ته شيخ مجدالدين کي درياءَ دجله ۾ ٻوڙي ختم ڪري اچو. پوءِ ائين ڪيو ويو ۽ شيخ نجم الدين کي جڏهن اها خبر پئي ته متغير ٿي ويو ۽ يڪدم سجدي ۾ هليو ويو. جڏهن سجدي مان سِرَ مٿي کنيائين ته چيائين ته منهنجي فرزند مجدالدين جي خون جي عوض سلطان خوارزم جو سارو ملڪ کانئس ڪسجڻ وارو آهي. جڏهن سلطان اها ڳالهه ٻڌي ته گهٻرائجي ويو. پوءِ پيرين پنڌ حضرت جي خدمت ۾ پهتو ۽ سون زر جو ٿالهه ڀريل ۽ تلوار ۽ ڪفن ترار مٿي سان ٻڌل اچي پيش ڪيائين. ۽ عرض ڪيائين ته جيڪڏهن ديت قبول ٿا ڪريو ته هيءُ زر، سون حاضر آهي ۽ جيڪڏهن قصاص ٿا چاهيو ته هيءُ ترار ۽ منهنجو سِرَ موجود آهي. شيخ فرمايو ته کان ڏالڪ في الڪتاب مسطوراً (يعني اهو ڪتاب ۾ سڀ ڪجهه لکيل آهي). فرمايائين ته ان جو ديت تنهنجو سمورو ملڪ آهي. تنهنجو سِرَ به ويندو ۽ ان خلق جو به ۽ اسان تنهنجي سِرَ مٿان بيٺا هونداسون. پوءِ چنگيز خان خروج ڪيو ۽ اهو سڀ ڪجهه ڪيائين جيڪو لکيل ٻڌايو ويو. چيو وڃي ٿو ته هڪ ڏينهن شيخ مجدالدين جي محفل ۾ قوال هي بيت ڳايو:

بيت

ازل کان عشق جو جام بهترين اڻيل آهي، جيڪڏهن ان جي ڪناري تي هڪ سبز رنگ جي لڪير به هجي ها.

سبز رنگ جي لڪير چوڻ وقت ان پنهنجي هٿ کي ٻڙيءَ تي ترار وانگر گهمايو ۽ ساڳي وقت پنهنجي شهادت جو اشارو ڪندي هيءَ رباعي چيائين:

ترجمو: بحر محیط ۾ ٽٻي هڻڻ گهران ٿو يا ٻڌي ويندس يا موتي آئيندس ڪم اهو تنهنجو خطري کان خالي ڪونه آهي. يا تنهنجو چهرو سرخ ڪندس يا وري گردن ڪٽائيندس. سندس شهادت سال 616ھ يا 617ھ ۾ ٿي.

ڪتاب ”تحفة البرره“ ۾ مذڪور آهي ته سندس خرقه جي نسبت پاڻ سڳورن ﷺ جن سان متصل آهي. صحيح حديث ۾ فرمايو ويو آهي ته پاڻ سڳورن ﷺ خرقه، علي عليه السلام جن کي پهراڻي، انهن وري حسن بصري کي، انهيءَ وري ڪميل بن زياد کي پهراڻي. ڪميل وري عبدالواحد بن زيد کي ۽ ان وري ابوعقوب نهرجوري کي، انهيءَ عمرو بن عثمان مڪي کي ۽ انهيءَ وري ابوعقوب طبري کي ۽ انهيءَ وري ابوالقاسم رمضان کي ۽ انهيءَ وري ابوالعباس بن ادریس کي ۽ انهيءَ وري دائود خادم کي ۽ انهيءَ وري محمد بن مانڪيل کي ۽ انهيءَ وري شيخ اسماعيل قصري کي ۽ انهيءَ وري شيخ نجم الدين ڪبري کي ۽ انهيءَ وري هن فقير مجدالدين بغداديءَ کي پهراڻي.

شيخ نجم الدين ڪبري

سندس اصل نالو احمد بن عمر بن محمد بن عبدالله، خوارزمي خيوي هو. سندس مشهور نالو نجم الدين ڪبري فردوسي هو. سندس ڪنيت ابوالجنا ب هئي.

احمد بن عمر خيوي ڪبري ايام تحصيل علم جي وقت ۾ جنهن سان به مناظرو ڪندو هو ته اڳلي تي غالب اچي ويندو هو. انهيءَ ڪري ماڻهو چوڻ لڳا ته سڀ تي غالب ٿيڻ جو سبب سندس نظر جو تاثير آهي، جو جنهن تي به اها نظر وجهندو هو ته هو ولي ٿي ويندو هو.

هڪ ڏينهن اصحاب ڪهف جو قصو چڙيو ته شيخ سعدالدين حموي جي دل ۾ اها ڳالهه آئي ته ڇا اڄوڪي امت ۾ اهڙو شخص به آهي، جنهن جي صحبت ڪتي تي به اثر ڪري؟ شيخ پنهنجي نور فراست ذريعي محسوس ڪيو ۽ اُٿيو ۽ خانقاه جي در تي اچي بيٺو. اوچتو ڪُٽو اچي پهتو. پڇ ڪي لوڏيندو شيخ جي آڏو آيو ۽ پوءِ شيخ مٿس نظر ڪئي ته اتي ئي بيخوديءَ ۾ اچي ويو ۽ شهر کان پنهنجي رخ کي ڦيري قبرستان جو رستو اختيار ڪيائين ۽ پنهنجو مٿو زمين سان رڳڙيندو رهيو ۽ جتي به اچي يا وڃي پيو ته پنجاهه يا سٺ ڪُٽا سندس چوڌاري حلقو ٻڌي بيٺا رهيا ۽ پنهنجن چنبن سان آداب بجا آئيندا رهيا ۽ پوئڪ هرگز سندس آڏو ڪونه پئي ڪيائون ۽ نه وري ڪجهه کائي رهيا هئا. آخر اهو ڪُٽو مري ويو. شيخ فرمايو ته کيس دفن ڪري ڇڏيو ۽ سندس قبر تي عمارت جوڙي ڇڏيو.

علوم ظاهري جي حصول جي دوران حديث جي علم لاءِ اسڪندريه وڃڻ جي اجازت طلب ڪيائين ته انهيءَ رات خواب ۾ حضور اڪرم ﷺ جن جي زيارت ڪيائين. پاڻ سڳورن ﷺ کيس ابوالجنا ب جي ڪنيت سان خطاب ڪيو. ان جي معنيٰ اها آهي ته دنيا کان اجتناب ڪرڻ وارو. پوءِ پنهنجي مرشد جي ڳولها ۾ نڪتو ۽ اول شيخ اسماعيل قصري جي خدمت ۾

معيار سالڪان طريقت

حاضر ٿيو. هن سندس ڪجهه تربيت ڪري، جڏهن سندس دانشمندي جي رڳ ڦڙڪندي ڏٺائين ته کيس عمار ڏانهن موڪليائين ان وري کيس شيخ روز بهان بجلي ڏانهن موڪلي ڏنو. هن سندس ڪامل تربيت ڪئي. پوءِ موٽي عمار وٽ آيو. هن به سندس فيض ۾ اضافو ڪيو ۽ طريقه خاص جي کيس تربيت ڪيائين. ان طريقه کي طريقه ڪبرويه يا طريقه فردوسيه چيو پيو وڃي.

حيدر

حرمين شريفين جو حاجي هو. سندس نسب امام زاده عبدالله بن امام موسيٰ ڪاظم عليه السلام جن سان ملي ٿو. اهڙي طرح پاڻ جو لکيو اٿائين ته سندس سلوڪ جي نسبت ۾ لفظ ”سيد“ کي مخفي رکيو ويو آهي ۽ سندس نسبت چند واسطن سان سيد ابراهيم خوارزمي تائين پهچي ٿي ۽ اهي سڀ امام موسيٰ ڪاظم عليه السلام جي مريدن مان آهن.

مشهور آهي ته جڏهن سيد حيدر، حضرت امير المؤمنين عليه السلام جن جي روضي جي زيارت لاءِ اتي پهتو ته روضي جي ڀرسان هڪ پٿر لڳل هو، جنهن کي ٽيڪ ڏئي بيٺو رهيو ۽ پورو هفتو اتي رات ڏينهن بيٺو رهيو، ڪابه چرپر ڪونه ڪيائين. نه کاڌائين ۽ نه پيئائين. ائين رات هڪ هولناڪ آواز اٿيو گويا قيامت جي صور ڦوڪڻ وارو آواز آهي. ان آواز ۾ چيو ويو ته منهنجي فرزند حيدر جي سار سنڀال لهو، جو شرف زيارت جي جستجو لاءِ نڪتو آهي. کيس منهنجي مقبري (روضي) تائين پهچايو.

منجمله اهڙي طرح جو قول اسماعيل فرقي جو به آهي ۽ اهڙي طرح اثنا عشر فرقي وارا به ان قسم جي ارادت رکڻ واري کي مؤمن سڏين ٿا ۽ تبريز وارن جي اڪثريت ان جي ارادتمند ۽ پڻ ساڻس وابسته آهي. سندس قبر تبريز ۾ آهي.

شيخ قطب الدين حيدر توني

هيءُ وقت جو قطب هو. حيدري فرقي وارا پاڻ کي ان ڏانهن منسوب ڪندا آهن. کيس ابدالن جو بادشاهه سڏيندا آهن. هن چنگيز خان جي اچڻ جي خبر ٻڌائي. پوءِ پاڻ 618ھ ۾ غائب ٿي ويو.

شيخ تاج الدين عبدالرزاق

سندس ڪنيت ابوبڪر هئي. حضرت شيخ سيد عبدالقادر جيلاني جن جو پنجون نمبر فرزند هو. هيءُ ڪامل ولي الله هو. علوم ظاهري ۽ علوم باطني پنهنجي والد سڳوري کان حاصل ڪيا هئائين. کيس نرين اولاد تمام گهڻي هئي.

پنهنجي والد سڳوري جو خليفو ۽ سجاده نشين هو. متاخرين جي نسبت اڪثر ساڻس لڳي ٿي. اسان جي موجوده زماني تائين ائين آهي. ”سجاده“ سندس هڪ فرزند جو نالو آهي. سندس ولادت سال 528ھ ۾ ٿي ۽ وفات سال 632ھ ۾ بغداد ۾ ٿي.

شيخ فريدالدين عطار قدس سره

هيءُ شيخ مجدالدين بغداديءَ جو مريد هو. ڪتاب تذڪره اولياءَ جي ديباچي ۾ سندس نسبت بابت ذڪر ڪيو ٿو وڃي ته هڪ ڏينهن هو امام شيخ مجدالدين بغداديءَ جي خدمت ۾ آيو ته ڏٺائين ته هو روئي رهيو آهي. پڇيائينس ته خير ته آهي، ڇاڪاڻ ٿو روئين؟ چيائين ته ان ڪري جو هن امت جا اڳواڻ اڳوڻي امت جي انبياءَ ڪرام عليهم السلام جي مثل هوندا، جيئن فرمايو ويو آهي ته علماء امتي ڪانبياءَ بني اسرائيل. (منهنجي امت جا علماء بني اسرائيل جي نيين وانگر آهن) پوءِ چيائين ته انهيءَ ڪري روئان پيو ته جيڪا ذميداري اسان جي مٿان الله تعاليٰ رکي آهي، ان مطابق اسان جو عمل ڪونه آهي. اسان هن قوم کان ڦريل آهيون يا قوم دنيا جي ڏيک ۾ مشغول آهي. ٻئي قسم جي اسان ۾ طاقت ڪونه آهي. روئان ٿو ته الله تعاليٰ اسان جي توبه قبول فرمائي. بعض جو چوڻ آهي ته کيس اويسي فيض رسيل هو.

مولانا جلال الدين رومي فرمايو آهي ته منصور جي نور ڏيڍ سو سالن کان پوءِ فريدالدين عطار جي روح تي تجلي ڪئي ۽ سندس مربي ٿي ويو. مذڪور آهي ته سندس توبه ڪرڻ جو سبب هيءُ ٿيو ته شروع ۾ هي عطر جي دڪان جو مالڪ هو، هڪ ڏينهن پنهنجي ڪاروبار ۾ مشغول هو ته هڪ فقير درويش وٽس الله جي نالي تي ڪجهه شيءِ ڏيڻ جي به چار دفعا صدا لڳائي، پر هن ڪوبه توجهه درويش ڏانهن ڪونه ڪيو، ڪجهه اثر نه ڏسي. درويش کيس چيو ته اي سيٺ! تون ڌنڌي ۾ ايڏو مشغول هئڻ سبب ساهه ڪيئن ڏيندين؟ عطار جواب ۾ کيس چيو ته جيئن تون ساهه ڏيندين. درويش ورائيو ته ڀلا مون وانگر ڪيئن ڏئي سگهندين؟ ائين چئي پنهنجي ڪشڪول کي مٿن کان رکي، چيائين ته الله! پوءِ فوت ٿي ويو. اهو ڏسي عطار جي دل تي ايڏو اثر ٿيو جو سڀڪجهه خيرات ڪري فقيري اختيار ڪيائين.

مذڪور آهي ته مولانا جلال الدين رومي بلخ وڃڻ وقت عطار وٽ نيشاپور ويو هو. ان وقت عطار تمام پوڙهو ٿي چڪو هو. جلال الدين ساڻس مجلس ڪئي هئي. جنهن جو ذڪر هن پنهنجي رساله ”اسرارنامه“ ۾ ڪيو آهي. جهڙي طرح چوي ٿو ته:

گُرد عطار ^{بيت} گشت مولانا
شربت از دست شمس بودش نوش

مولانا ڦرندو هو عطار جي چوڌاري شمس جي هٿ شربت هو ان جو ۽ وري ٻئي هنڌ چيو اٿائين:

عطار روح بود و سنائي دوجشم او
ما از پئي سنائي و عطار آمديم

معيار سالڪان طريقت

(عطار ان جو روح هو. سنائي ان جون ٻه اڪيون آهن. اسان سنائي ۽ عطار جي پٺيان آياسون) سندس شهادت جو سال 627ھ آهي. سندس قبر نيشاپور ۾ آهي.

شيخ بهاؤالدين ولد قدس سره

هن بابت بعض جو چوڻ آهي ته هيءُ شيخ نجم الدين ڪبري جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ پڻ انهيءَ جوئي خليفو هو. سندس نالو محمد بن حسين بن احمد خطيب بڪري هو. حضرت ابوبڪر رضي الله عنه جن جي اولاد مان هو. سندس والده، خراسان جي بادشاه علاؤالدين محمد خوارزم جي نياڻي هئي ۽ نبي ڪريم سيد المرسلين صلي الله عليه وسلم جن جي اشاري موجب پنهنجي نياڻي حسين خطيبي جي زوجيت ۾ ڏنائين. پاڻ سڳورن عليه السلام جن جي حضور مان کيس ”سلطان العلماء“ جي لقب جو شرف حاصل ٿيو. جڏهن شيخ ڏانهن الله جي مخلوق جو رجحان ٿيو ۽ ماڻهن جا ميڙ وٽس گڏ ٿيڻ لڳا ته وقت جي ڪجهه علماء مثلاً امام فخرالدين رازي وغيره کي حسد ٿيو. سندس خلاف سلطان وقت جا ڪن ڀرڻ لڳا ته کانئس خطرو آهي. سلطان معذرت سان کيس بلخ کان نڪري وڃڻ لاءِ حڪم ڪيو. مولانا رومي ننڍي ڄمار جو هو. هيءُ سڀني بغداد جي رستي مڪي پاڪ ڏانهن روانا ٿيا. بغداد ۾ جڏهن سڀني پهتا ته کانئن هرڪو پڇڻ لڳو ته هيءُ ڪهڙي جماعت آهي ۽ ڪٿان آئي آهي ۽ ڪيڏانهن وڃڻ گهري ٿي. شيخ فرمايو ته من الله والي الله ولا حول ولا قوة الا بالله ۽ جڏهن شيخ شهاب الدين سهروردي اهو ٻڌو ته فرمايائين ته: ما هذا الا بهاؤالدين البلخي پوءِ ڊوڙي وڃي سندس شاندار استقبال ڪيائين ۽ پنهنجي سواري کان هيٺ لهي اچي احترام سان سندس گوڏن کي چميون ڏنائين. پوءِ پنهنجي خانقاه تي نزول فرمائڻ جي استدعا ڪيائين. مگر شيخ فرمايو ته هن ٻانهي لاءِ مدرسو ٿي وڌيڪ مناسب آهي پوءِ جامعہ مدرسه مستنصرية ۾ نزول ڪيائين.

شمس الدين افلاڪي پنهنجي ڪتاب مناقب العارفين ۾ ذڪر ٿو ڪري ته علماء بغداد شيخ کي عرض ڪيو ته مجلس کي وعظ ڪن. وعظ ڪرڻ سان خلق ايتري قدر ته جمع ٿي، جو مسجد ۾ ويهڻ جي ڪابه گنجائش ڪونه رهي. منبر کي به مصلي تي رکيو ويو. شيخ شهاب الدين سهروردي ۽ ٻيا به ڪيترائي بزرگان دين وعظ جي مجلس ۾ شريڪ ٿيندا هئا ۽ وعظ جي آخر ۾ قبرستان ڏانهن اشارو ڪندا هئا ۽ چند ميت پنهنجين قبرن مان زنده ٻاهر نڪري پنهنجي زبان سان ڪلمه طيبه پڙهي وري واپس زمين ۾ هليا ويندا هئا.

ڪجهه وقت بغداد ۾ رهڻ کان پوءِ مڪه معظمه ڏانهن روانا ٿيا. حرم ۾ ڪجهه وقت قيام ڪري، پوءِ روم ڏانهن روانا ٿيا. روم جي شهر زنجان ۾ چار سال ۽ شهر لارنده ۾ ست سال قيام ڪيائون. مولانا روم کي ارڙهن سالن جي عمر ۾ سنه 623ھ ۾ سلطان ولد نالي پٽ پيدا ٿيو ۽ جڏهن اهو وڏو ٿيو ته اڻ ڄاڻائيءَ سبب ماڻهو پيءُ ۽ پٽ ٻنهي کي پاڻ سمجهندا هئا. ان کان پوءِ کين سلطان لارنده کان قونية اچڻ جي استدعا ڪئي. مولانا بهاؤالدين اتي ئي پنهنجي رب ڏانهن لاڏاڻو ڪري ويو. وفات جو سال 628ھ آهي.

شيخ ابن الفارض

سندس ڪنيت ابو حفص هئي، نالو عمر هو. بني سعد قبيلي منجهان هو. جيڪو پاڻ سڳورن عليه السلام جن جي دائي بيبي حليم جو قبيلو هو. اصل حموي هو. مصر ۾ ڄائو هو. سندس والد حسن بن علي بن رشيد حموي اندلس (مغرب) جو هو. جڏهن علم فرائض ۾ ڪمال حاصل ڪيائين، تڏهن ابن الفارض جي نالي سان مشهور ٿيو. هيءُ اڪابرين علماء منجهان هو. مصر ۾ پالنا حاصل ڪيائين.

سندس فرزند ڪمال الدين محمد ڳالهه ٿو ڪري ته مون کي والد ٻڌايو ته مون اول پنهنجي پيءُ کان تجريد ۽ سياحت جي اجازت حاصل ڪئي. پوءِ مصر جي وادين ۽ جبلن جو سير ڪندو رهيس. ڪجهه وقت کان پوءِ موٽي پنهنجي پيءُ جي خدمت ۾ رهيس. پنهنجي پيءُ جي وفات کان پوءِ سياحت ۾ ئي وقت گذاريندو رهيس. ليڪن ڪجهه به فائدو ڪونه رسيو. هڪ دفعي مصر جي هڪ مدرسي ۾ آيس ۽ ڏٺم ته مدرسي ۾ پير بقال بي ترتيبو وضو ڪري رهيو آهي. عجب ۾ پئجي ويس. ايتري ۾ پير بقال آواز ڪيو ته اي عمر! مصر ۾ ته تو ڪجهه به حاصل نه ڪيو، هاڻي ڇو نه ٿو وڃين! مون چيو ته مڪو پاڪ تمام پري آهي، نه موسم آهي نه وري سفر جو توشو ۽ نه وري سفر جو ڪو ساڻي آهي. چيائين مڪو ته اجهو سامهون آهي. پوءِ نظر ڪيم ته مڪو نظر آيو ۽ وري ٻيهر نظر ڪيم ته پاڻ کي مڪي ۾ موجود ڏٺم، پوءِ ته فتح جا دروازا سڀ مون تي کلي ويا ۽ خوب سير ڪيم. مڪي جي پهاڙن ۽ وادين سڀني جو سير ڪيم.

حرم کان ٻاهر ڪجهه مفاصلي تي قيام ڪندو هئس، ليڪن پنج وقت نماز حرم شريف ۾ جماعت سان پڙهندو هئس. پورا پندرهن سال انهيءَ حالت ۾ گذري ويا. اوچتو پير بقال جو آواز ڪن تي پيو فرمايائين ته: يا عمر! تعالٰيٰ قاهره احضر وفاتي يعني: اي عمر! قاهره هليو اچ جو منهنجي وفات جو وقت اچي ويو آهي. پوءِ تمام جلد روانو ٿي مصر پهتس ۽ ڏٺم ته هو وفات جي گهڙين ۾ آهي. سلام ڪيم، جواب ڏنائين ۽ چند دينار مون کي ڏنائين ته هن رقم سان منهنجي تجهيز ۽ تڪفين ڪج ۽ ڪجهه منهنجي جنازي جي تابوت ڪڍڻ وارن کي ڏج ۽ فلاڻي ڳوٺ ۾ منهنجو مڙھ ڪڍي وڃجو، جو اتي منهنجي شيخ جي قبر آهي ۽ منهنجو تابوت جنازو ان جاءِ تي رکي جنازي نماز پڙهجو، مگر جنازي نماز پڙهائڻ لاءِ اتي هڪ شخص ايندو. ان سان گڏ نماز پڙهجو، بس پوءِ الله کي پيارو ٿي ويو ۽ مون سندس وصيت موجب عمل ڪيو. ان جاءِ تي جبل مان ڪو ماڻهو آيو جيڪو پڪي شتاب مثل هو. ڏٺم ته سندس پير زمين تي پهتو. ان شخص کي سڃاڻم ته هيءُ ته اهو شخص آهي، جيڪو بازار ۾ پيرين اگهاڙو گهمندو رهندو آهي ۽ ماڻهو ساڻس مسخريون ڪندا هئا ۽ کيس مڪون ۽ تقون به هڻندا هئا. مون کي چيائين ته اي عمر! تون اڳ ۾ ئي ۽ جنازي جي نماز پڙهه! ۽ نظر ڪيم ته آسمان مان سبز ۽ سفيد پڪي

معيار سالڪان طريقت

لهي اسان سان گڏ نماز ۾ شريڪ ٿيا آهن. نماز کان پوءِ هڪ عجيب قسم جو پڪي انهن مان هيٺ لهي آيو ۽ جنازي کي ڪلهو ڏئي کڻي هليو ۽ ٻيا پڪي ان سان گڏ تسبيح پڙهندا روانا ٿي نظر کان غائب ٿي ويا. پوءِ ان شخص مون کي چيو ته: يا عمر! اما سمعت ان ارواح الشهداء في جوف طير خضر تسرح من الجنة حيث شئت هم شهداء السيوف واما شهداء المحبة فكلهم ارواحهم واجسامهم في جوف الطير خضر وهذا الرجل منهم ياعمر!

ترجمو: اي عمر! تو ٻڌو آهي ته بيشڪ شهيدن جا روح سائي پڪيءَ جي قالب ۾ جنت ۾ جتي به کين وڻي کائن ۽ پيئن ٿا ۽ اهي ترار سان شهيد ٿيل آهن. محبت جا شهيد به، سندن ڪل ارواح ۽ جسم انهن جا سبز پڪين جي قالب ۾ آهن ۽ اهو شخص انهن مان آهي.

اي عمر! مان به انهن مان آهيان. مگر منهنجي ذلت وجود ۾ آئي آهي، پوءِ مون کي انهن مان ٻاهر ڪڍيو ويو آهي ته هينئر بازار ۾ مون کي مڪون ماريون ٿيون وڃن ۽ ان سان ذلت جي تاديب ڪئي پيئي وڃي.

ابن فارض جي وفات جو سال 632 هه آهي ۽ انهيءَ حساب سان سندس عمر نوي سال شمار ڪئي پئي وڃي.

شيخ شهاب الدين الدين سهروردي قدس سره

ابوحفص عمر بن محمد البكري سندس نالو هو. هيءُ بزرگ سيدنا ابوبڪر صديق رضي الله عنه جن جي اولاد مان هو. سندس طريقت جي نسبت پنهنجي چاچي شيخ ابونجيب رضي الله عنه سهروردي سان پيوسته هئي، ليڪن شيخ عبدالقادر جيلاني جن جي صحبت ۾ به ڪافي مدت رهيو. ان کانسواءِ ٻين ڪيترن ئي مشائخ جي به صحبت حاصل ڪئي هئائين. چيو وڃي ٿو ته جزيره عبادان ۾ به بعض ابدال جي صحبت ۾ ڪافي مدت رهيو ۽ خضر عليه السلام سان مجلسون ڪيون هئائين. شيخ عبدالقادر جيلاني جن سندس شان ۾ فرمايو آهي ته:

انت آخر المشهورين بالعراق (تون عراق جو آخري مشهور شيخ آهين). شيخ شهاب الدين ڪافي تصنيفات ڪيون آهن جن ۾ اهم تصنيف ”عوارف المعارف“ آهي، جيڪا هن مڪه مڪرمه ۾ تصنيف ڪئي هئي. جنهن لاءِ فرمائي ٿو ته جڏهن به مون کي ان ۾ ڪا مشڪل درپيش ايندي هئي ته الله تعاليٰ جي بارگاهه ۾ حاضر ٿي نفل پڙهي خانہ ڪعبه جو طواف ڪندو هئس ته مشڪل حل ٿي ويندي هئي.

هيءُ بزرگ پنهنجي وقت ۾ بغداد جو شيخ الشيوخ هو. اهل طريقت حضرات تمام ڏورانهين علائقي کان سفر ڪري سندس خدمت ۾ ايندا هئا ۽ فيض حاصل ڪري ۽ فتواون به وٺي واپس هليا ويندا هئا.

کتب الیه بعضهم یاسیدی! ان ترکث العمل اخلدت الی البطالة و ان عملت دخلنی العجب فکتب فی جوابه اعمل و استغفرالله من العجب. ترجمو: کنهن شخص ڏانهس لکيو ته اي سائين! جيڪڏهن آءٌ عمل کي ترک ٿو ڪريان ته سُستيءَ ۾ مبتلا ٿي وڃان ٿو ۽ جيڪڏهن عمل کي جاري رکان ٿو ته مون ۾ عجب (وڌائي ۽ فخر) پيدا ٿو ٿئي. جواب ۾ کيس لکيائين ته عمل کي جاري رک ۽ عجب کان الله تعاليٰ جي اڳيان توبه ڪندو ره.

رساله ”اقبالیه“ ۾ مذکور آهي ته کنهن شخص شيخ سعدالدين حموي کان شيخ محي الدين جن جي درجي بابت پڇيو ته فرمايائين ته ”بحر مواج لا نهاية له (سمند جون موجون جن جي ڪا انتها نه آهي) وري شيخ شهاب الدين سُهروردي جي درجي بابت کانئس پڇيائين ته فرمايائين: ”نور متابعة النبي في جبين السُهروردي شيء آخر (سُهرورديءَ جي پيشانيءَ ۾ نبي ڪريم ﷺ جي متابعت جي نور جي (عراق ۾) آخري چمڪ آهي). سندس ولادت سال 539ھ ۾ ٿي ۽ وفات سال 632ھ ۾.

شيخ علي سجزي

هيءُ خواجه معين الدين سجزيءَ جو مقرب ۽ فيض يافته هو. سنه 633ھ ۾ فوت ٿي ويو. مذکور آهي ته هڪ ڏينهن سندس خانقاه ۾ احمد جام قوال هيءُ بيت پڙهيو. ترجمو: تسليم ۽ رضا جي خنجر سان ڪنلن کي هر زماني ۾ غيب کان زندگي ملندي آهي. اهو بيت ٻڌي چار ڏينهن حيرت جي عالم ۾ هو. پنجين رات گذاري ويو. حسن دهلوي پنهنجي نظم ۾ انهي ڳالهه ڏانهن اشارو ڪندي چيو آهي: ترجمو: انهيءَ بزرگ بيت جي هڪ ست تي پنهنجي جان ڏني. ليڪن انهيءَ کان ۾ هڪ ٻيو گوهر به آهي. تسليم جي خنجر سان ڪنلن کي هر زماني ۾ غيب کان بي زندگي به ملندي آهي.

خواجه معين الحق و الدين حسن سجزي

هيءُ طريقت جو شيخ الشيوخ هو. سندس هڪ خط ۾ لکيل عبارت لڌي وئي آهي، جنهن ۾ چوي ٿو ته بغداد جي مسجد جنيد ۾ خواجه عثمان هاروني جي خدمت ۾ حاضر ٿيس. جنهن چيو ته ٻه رڪعت نفل نماز پڙه. پڙهيم، پوءِ فرمايائين ته هاڻي قبلي ڏانهن رُخ ڪري ويهه، پوءِ وينس. پوءِ فرمايائين ته سورة البقره هڪ دفعو ۽ ڪلمه سبحان الله ويهه دفعا پڙه. پوءِ اهو پڙهيم. پوءِ چيائين ته هيڏانهن اچ ته تنهنجو تعلق الله سان ڳنڍي ڇڏيان. پوءِ ڦٽنجي ڪڍي ان سان چار ترڪي ٽوپيون ڪٽيائين ۽ هڪ خاص ڪمبل عطا ڪيائين ۽ پوءِ چيائين ته هاڻي ويهي هڪ هزار دفعا قل هو الله پڙه، اهو پڙهيم پوءِ چيائين ته اسان جي سلسلي ۾ هڪ ڏينهن ۽ هڪ رات مجاهده به هوندو آهي پوءِ وڃ! هڪ ڏينهن رات ان کي پورو ڪر. پورو ڪري ٻئي ڏينهن

معيار سالڪان طريقت

سندس خدمت ۾ حاضر ٿيس. پوءِ چيائين ته مٿي نظر ڪر. آسمان ڏانهن نهاريم ته فرمايائين ڇا توکي ڪجهه نظر اچي ٿو، عرض ڪيم ته هزارين جهان نظر ٿا اچن. پوءِ فرمايائين ته بس! هاڻي تنهنجو مقصد پورو ٿيو.

مولانا جمال الدين ڪتاب سيرالعارفين ۾ لکي ٿو ته هو ٻارهن سال، خواجه عثمان هاروني جي خدمت ۾ رهيو. شيخ عبدالحق محدث دهلوي ڪتاب اخبار الاخيار ۾ لکي ٿو ته پورا ويهه سال سندس خدمت ۾ رهيو ۽ هو سفر ۽ حضر ۾ خواجه جي جامه جي سنڀال ڪندو هو. آخر خلافت جو شرف حاصل ڪيائين.

حضرت معين الدين، راجا پرٿوي راج جي زماني ۾ اجمير ۾ اقامت پذير ٿيو ۽ ڪيترائي خادم خواجه جن جي خدمت ۾ رهڻ لڳا. هڪ دفعي راج پرٿوي راج خواجه معين الدين جي خادم کي ڏاڍو ايڏاءُ رسايو. جڏهن خواجه کي خبر پئي ته فرمايائين ته راج کي زندهه گرفتار ڪري کيس ڦاسي ڏني ويندي. پوءِ تمام جلد سلطان معزالدين غزني کان اچي چڙهائي ڪئي. پرٿوي راج ساڻس جنگ ڪئي، جنگ ۾ شڪست کائي زندهه گرفتار ٿيو. ان واقعي کان پوءِ، انهيءَ علائقي ۾ اسلام جو واڌارو ٿيو ۽ خواجه جي فيض جو آفتاب اُڀريو. هر طرف ڌوم مچي وئي ۽ ستين رجب سنه 633ھ ۾ وفات ڪري ويو. وفات کان پوءِ سندس پيشانيءَ تي لکيل هو ته: حبيب الله مات في حب الله (الله جو پيارو هو. الله جي پيار ۾ ئي مري ويو). سندس مدفن اجمير ۾ آهي. شروع ۾ سندس قبر سِرُن جي هئي ۽ بعد ۾ پٿرن جي. هڪ صندوق ٺاهي قبر جي مٿان رکي وئي، ته قبر بلند ٿي وئي.

اول قبر جي مٿان جنهن مقبرو ٺهرايو هو، سو خواجه حسين ناگوري هو. ان کان پوءِ خانقاه جا دروازا وغيره هندوستان جي مختلف بادشاهن ٺهرايا.

خواجه قطب الدين بختيار اوشي پنهنجي ڪتاب دليل العارفين ۾ خواجه معين الدين چشتي جا ملفوظات لکيا آهن:

ارشاد فرمايائين ته عاشق جي دل محبت جي باهه جي آڙاه سان ڀريل آهي، جو ڪجهه ان ۾ ايندو سڙي خاڪ ٿي ويندو.

چيائين ته خواجه عثمان هارونيءَ کان ٻڌو هئم، جنهن شخص ۾ ٽي خصلتون هونديون. ان کي الله تعاليٰ سبحانه دوست رکندو آهي. (1) سخاوت دريا مثل، (2) شفقت سج مثل، (3) نوڙت ۽ عاجزي زمين وانگر.

چيائين ته: نيڪي کان افضل نيڪ ماڻهن جي صحبت ۾ رهڻ آهي. بدي ڪرڻ کان بدتر گناهه، بدترين ماڻهن جي صحبت ۾ رهڻ آهي.

چيائين ته: ڪنهن مسلمان جي بي حرمتي ڪرڻ کان وڌيڪ بدترين گناهه ٻيو ڪونه آهي. چيائين ته: الله تبارڪ و تعاليٰ جي سڃاڻپ جي علامت اها آهي ته هو مخلوق کان پاسو ڪري ۽ معرفت ۾ خاموش رهي.

چيائين ته: عارف جي عبادت پاس انفاس (ذڪر) آهي

چيائين ته: جنهن شخص سخاوت جي صفت حاصل ڪئي گويا هر نعمت حاصل ڪيائين.
چيائين ته: عارف جي نشاني هيءَ آهي جو هو موت کي دوست رکندو آهي ۽ راحت کي
ترڪ ڪندو آهي ۽ الله تعاليٰ جي ذڪر سان انس رکندو آهي.

شيخ نورالدين عبدالرحمن اسفرايني ڪسري

هيءَ شيخ احمد جوزفانيءَ جي مريدن مان هو. هي طالبان حق جي سلوڪ ۽ مريدن جي
تربيت ۽ انهن جي حالات جي ڪشف ۾ وڏو شان رکندڙ هو.

شيخ رڪن الدين علاؤالدوله بيان ٿو ڪري ته منهنجي پيءُ مون کان پڇيو ته هن زماني
۾ اولياءَ ڪرام ڪٿي ٿا رهن؟ مون کيس ٻڌايو ته يمن ۾ ابن عجيب ۽ شستر ۾ شمس الدين
ساوچي، ابهر ۾ خواجہ جامي ۽ چند مشائخ ٻيا به کيس ڳڻي ٻڌايم. پوءِ چيائين ته انهن جي
هوندي خلق کي ارادو ڪري شيخ نورالدين ڏانهن ڇو ٿو آئين؟ مون جواب ۾ کيس چيو ته
منهنجو اهو مقصد نه آهي ته آءٌ انهن کي شهرت لاءِ وٺي ٿو وڃان، هرگز نه! بلڪ اهو ٿو چاهيان
ته خلق کي صحيح رستو ٻڌايان، ڇو ته هن وقت ۾ انهيءَ کان سواءِ ٻيو اهڙو ڪوبه رهنما ڪونه
آهي، جو خلق جي مزاج مطابق سندن رهنمائي ڪري ۽ منهنجو اهو ڪم آهي ته بزرگ تر مشائخ
جي نشاندهي ڪري، انهن جي خدمت ۾ کين پهچايان ۽ اهو عقل واري ماڻهو جو ڪم نه آهي،
جو سون جي خريدار کي لوھ جي دڪان تي وٺي وڃي. چيو وڃي ٿو ته آخري زماني ۾
عبدالرحمن جي سلسلہ طريقت جو نشان به ڪونه رهندو يا ڪونه رهيو.
هيءُ بغداد ۾ سال 639ھ ۾ وفات ڪري ويو.

شيخ موسيٰ سدراني

هيءُ شيخ ابومدين مغربيءَ جي اڪابر مريدن مان هو.

شيخ سعدالدين فرغاني قصيده تائيم ۾ ذڪر آندو آهي ته شيخ معتبر طلحه بن عبدالله بن
طلحه تستري عراقي کان سنہ 665ھ ۾ بدم جنهن روايت ڪئي ته مون کي شيخ عمادالدين محمد
بن شيخ شهاب الدين سهروردي چيو ته هڪ دفعي حج جي موقعي تي آءٌ پنهنجي والد سان گڏ
هئس ۽ آءٌ خانه ڪعبه جو طواف ڪري رهيو هئس ته ڏٺم ته هڪ مغربي شخص به طواف ڪري
رهيو آهي ۽ خلق جو توجه ان شخص ڏانهن آهي ۽ منهنجو تعارف به ان کي ڪرايو ويو ته ”هيءُ
شيخ شهاب الدين سهروردي جو فرزند آهي.“ پوءِ مون ڏانهن توجه ڪري مون کي مرحبا ڪيائين
۽ منهنجي مٿي کي چمي ڏئي دعا ڪيائين. مون پڇا ڪئي ته هي ڪير آهي، ٻڌايائون ته هن کي
شيخ موسيٰ ٿا سڏين. پوءِ اُتي پنهنجي پيءُ وٽ ويس ۽ کيس خبر ڪيم والد صاحب ڏاڍو خوش
ٿيا. پوءِ اتي حاضرين مان بعض صاحبان سندس مناقب شروع ڪيا.

انهن چيو ته هو هڪ رات، ڏينهن ۾ ستر هزار قرآن شريف ختم ڪندو آهي. اهو ٻڌي
منهنجو والد صاحب خاموش رهيو. انهن مان هڪ شخص جيڪو منهنجي والد صاحب جي خاص

معيار سالڪان طريقت

مريدن مان هو. قسم ڪئي ڳالهه ڪئي ته هڪ رات مون شيخ موسيٰ کي طواف ڪندي ڏٺو. سندس پٺيان آءٌ به طواف ڪري رهيو هئس. ڏٺم ته حجر اسود کي چمي ڏئي طواف شروع ڪيائين ۽ آغاز تلاوت سورة فاتحه کان ڪيائين. آءٌ به گڏ هئس. سندس تلاوت کي حرف بحرف صاف ٻڌي ۽ سمجهي رهيو هئس. اول طواف ۾ جڏهن خانه ڪعبه کي چڪر ڏئي حجر اسود جي قريب آيو ته قرآن شريف جو هڪ ختم پورو ڪيائين ۽ سندس سارو ختم مون حرف بحرف صاف ٻڌو. پوءِ منهنجي والد سڳوري تصديق ڪئي ۽ منهنجي والد سڳوري وڌيڪ چيو ته اڳ بسط جو زمانو هو. بعض اولياءَ جي نسبت اهڙا واقعا رونما ٿيندا هئا.

حكايت: شيخ الشيوخ ابن سڪينه جو هڪ سونارو مريد هو. جنهن جي مٿان اهو ڪم رکيل هو ته هر جمعي تي جمعي نماز کان اڳ خانقاه تان مصلا ڪئي جامع مسجد ۾ صوفين لاءِ وڃائي ڇڏي ۽ نماز ختم ٿيڻ کان پوءِ اهي مصلا ويڙهي ڪئي خانقاه تي پهچائي. هڪ جمعي تي خانقاه تي مصلن جو ويٺو ويڙهي رکيائين ته مسجد ڪٿي ويندس. پوءِ درياءَ دجله جي ڪناري تي ويو ته جمعي جو غسل ڪري اڃان. پوءِ پنهنجا ڪپڙا بدن جا لاهي ڪناري تي رکي درياءَ ۾ غسل ڪرڻ لاءِ ويو، جيئن جو پاڻيءَ ۾ ٽپي هڻي، منهن ٻاهر ڪڍيائين ته ڏسي هيءُ درياءَ دجله ته ڪونه آهي ۽ هيءُ ته مصر جو نيل درياءَ آهي. پوءِ پاڻيءَ کان ٻاهر نڪري مصر شهر ڏانهن روانو ٿيو. اوچتو هڪ سوناري جي دڪان تي پهتو ته جيئن ان کان ڪو ڪپڙي جو ٽڪر وٺي، اگهڙ ڪي ڍڪيان ۽ اهو سونارو به سمجهي ويو ته هيءُ به سونارو آهي. امتحان ۾ مبتلا آهي. پوءِ کيس ڏاڍي عزت ۽ اڪرام سان پنهنجي گهر وٺي ويو ۽ پنهنجي نياڻيءَ سان سندس نڪاح ڪيائين ۽ کيس انهيءَ گهر واريءَ مان ٽي فرزند ٿيا ۽ ست سال اتي گهر واريءَ سان گذاريائين ۽ هڪ ڏينهن نيل درياءَ تي وهنجڻ آيو ۽ پاڻيءَ ۾ ٽپي هڻي، جيئن جو منهن ٻاهر ڪڍيائين ته پاڻ کي بدستور دجله درياءَ تي بغداد ۾ ڏٺائين ۽ سندس ساڳيائي ڪپڙا ڪناري تي رکيل هئا. پوءِ ڪپڙا ڍڪي خانقاه تي آيو ۽ ڏٺائين ته مصلن جو ويٺو ائين ئي ويڙهيل رکيل آهي.

بعض دوستن چيو ته جلدي ڪر، ڇو ته ڪجهه جماعت مسجد ۾ پهچي وئي آهي، مصلن کي مسجد ڏانهن ڪشي ويس ۽ نماز کان پوءِ تمام تڪڙو گهر ۾ آيس ته گهر وارن چيو ته مهمانن لاءِ مڇي پچرائي، پوءِ ڪيڏانهن هليو ويو هئين. پوءِ مهمانن کي وٺي آيو ۽ مڇي کاڌائون. فارغ ٿيڻ کان پوءِ شيخ ابن سڪينه جي خدمت ۾ ويس ۽ کيس سموري ڳالهه ٻڌايم. پوءِ چيائين ته اها اولاد خود بخود مصر کان بغداد اچي رسندي، پوءِ ٿيو به ائين.

شيخ ابن سڪينه مون کان پڇيو ته ڇا انهيءَ ڏينهن ڪو شڪ يا انديشو تنهنجي دل ۾ ويٺو هو. چيم ته هاڻو! ان ڏينهن مون کي آيت: کان مقداره خمسين الف سنة (مقدار ان جو پنجاه هزار سال) ۾ شڪ ويٺو هو. پوءِ شيخ چيو ته اهو واقعو توتي الله جي رحمت آهي جو تنهنجي اعتقاد کي صحيح فرمايائين. الله تعاليٰ پنهنجي ٻانهن تي زماني کي بسط ڪري

ڇڏيندو آهي. شيخ موسيٰ جي ولادت سال 560ھ ۾ اندلس جي شهر مرسية ۾ ٿي ۽ سندس وفات سن 638ھ ۾ ٿي.

مولانا شمس الدين تبريزي

نالو محمد علي بن ملڪ داد. نفحات ۾ پنهنجي ڳالهه ٿو ٻڌائي ته آءٌ بلوغت کي پهتل هئس ۽ مڪتب ۾ پڙهندو هئس ته عشق سيرت محمدي ﷺ ۽ انهن جي محبت ۾ مون کي طعام کائڻ جي تمنا هرگز نه رهندي هئي ۽ چاليهن ڏينهن کان پوءِ ٿورڙو کائڻو کائيندو هئس. شيخ ابوبڪر سله باف تبريزي يا رڪن الدين سنجاسي يا اوحد الدين کرمانی يا بابا کمال خنجدي جو مريد هو. پر شايد کيس هر هڪ جي صحبت يا تربيت حاصل ٿي هجي. آخر ۾ هو سفر ۾ وقت گذارڻ لڳو ۽ ڪارو ڪمبل اوڙهي هر هنڌ ڦرندو رهيو ۽ هر جاءِ تي سراءِ ۾ قيام ڪندو رهندو هو.

جڏهن بغداد جي سرزمين تي پهتو ته اوحدالدين کرمانیءَ کي ڳولهي وٽس آيو ۽ کائنس پڇيائين ته ڇا پيو ڪرين؟ جواب ۾ چيائين ته چنڊ کي پاڻيءَ جي پاٽ ۾ پيو ڏسان. مولانا شمس الدين کيس ورائيو ته جيڪڏهن توکي ڪا ڪنڌ ۾ تڪليف نه آهي ته آسمان ۾ چنڊ کي ڇو نه ٿو ڏسين! مذڪور آهي ته هڪ دفعي مولانا کمال بابا جي خدمت ۾ ويٺو هو ته ان مجلس ۾ شيخ فخرالدين عراقی موجود هو. چوڻ لڳو ته شيخ بهاؤالدين زکريا ملتاني اهڙي مقام تي پهتو آهي، جو جيڪا به فتح ۽ ڪشف کيس حاصل ٿئي ٿو، ان جو اظهار نظر يا نثر ۾ ڪري، بابا کمال آڏو پهچائي ٿو، ليڪن شمس الدين اهڙو ڪوبه اظهار نه ٿو ڪري. فرزند شمس الدين کان اهڙا اسرار ۽ حقائق جن جو ذڪر شيخ فخرالدين ٿو ڪري ته روشن ٿي نه سگهندا. البتہ مشاهدو اهو ٻڌائي ٿو ته سندس اسرار ۽ رموز ڪنهن واسطي سان شاندار نموني جلوه گر ٿيندا ۽ ان درجي تي پهچڻ جي مون ۾ قوت ڪونه آهي.

بابا کمال وڌيڪ فرمايو ته اي شمس الدين! حق تبارڪ و تعاليٰ هڪ ڏينهن توکي اهڙو ساڻي عطا ڪندو جيڪو اولين ۽ آخرين معارف حقائق کي تنهنجي نالي سان ظاهر ڪندو. اهو اشارو مولانا روم ڏانهن هو.

ان کان پوءِ سال 642ھ ۾ مولانا سفر اختيار ڪيو ۽ گهمندو ڦرندو قونية جي علائقي ۾ پهتو ۽ ڳوٺ خان لشڪر ريزان ۾ قيام ڪيائين. انهيءَ زماني ۾ مولانا جلال الدين رومي درس ۽ تدريس ۾ مشغول هوندو هو. هڪ ڏينهن فاضلن جي جماعت ڳوٺ خان لشڪر ريزان کان لنگهندي ان ڳوٺ ۾ ترسيا ته شمس الدين سندن استقبال ڪندي، مولانا جي سواريءَ جون واڳون جهليندي کائنس پڇڻ لڳو ته يا امام المسلمين! بايزيد بزرگيءَ ۾ وڌيڪ آهي يا محمد ﷺ؟ اهو ٻڌي مولانا متغير ٿي ويو ۽ چيائين ته هيءُ جملو نهايت هيبتناڪ آهي. آءٌ ڊڄان ٿو ته انهيءَ جملي سبب ست آسمان به ڌڪي نه وڃن ۽ زمين ڦاٽي نه پوي ۽ خوفناڪ باهه منهنجي دماغ تي نه پهچي ۽ عرش کان دونهن نه اُپري. ان کان پوءِ چيم محمد ﷺ جن ته عالمن جا اڳواڻ آهن

معيار سالڪان طريقت

پوءِ بايزيد ڇا آهي ۽ هن قول جو ڪهڙو مطلب آهي جو پاڻ ڪريمين ﷺ فرمايو آهي ته ما عرفناك حق معرفتك (يعني تنهنجي سڃاڻڻ جو اسان پورو حق ادا ڪونه ڪيو) ۽ بايزيد ٿو چوي ته سبحاني ما اعظم شاني و انا سلطان السلاطين (تعريف آهي منهنجي ۽ ڪيڏو نه آهي شان منهنجو ۽ بادشاهن جو به بادشاهه آهيان) پوءِ چيائين ته هنن قولن کي سمجهڻ جي ضرورت آهي، انهن ۾ بايزيد جي قرب تي اُج (پياس) جو ظرف ننڍڙو هو جو پاڻي جي هڪ ڏڪ پيئڻ سان ئي سيراب ٿي ويو ۽ اتي ئي ساڪت ٿي ويو ۽ پاڻ ڪريمين ﷺ جن جي قرب جي پياس جي ظرف کي ڪا انتها ڪونه هئي. پياس ۾ پياس جاري هئي سندن سيني کي المر نشرح لک صدرڪ سان ڪوليو ويو. ارض الله واسعة ٿيو. قرب جي پياس جو پاڻي پياريو پئي ويو، مگر مزيد به استدعا ٿيندي رهي. پوءِ مولانا شمس الدين نعرو هڻي هيٺ ڪري پيو. مولانا رومي سواري کان لهي آيو ۽ پنهنجن شاگردن کي فرمايائين ته هن کي ڪٿو ۽ مدرسي ڏانهن وٺي هلو ۽ سندس مٿي کي ڳوڏن ۾ قابو ڪيو ته هيءُ خودبخود هوش ۾ اچي ويندو ۽ پوءِ کيس ڪٿي روانا ٿيا. پهچڻ بعد پورا ٿي مهينا رات، ڏينهن خلوت ۾ رهيا ۽ ٻاهر هرگز ڪونه نڪتا.

۽ بعض جو چوڻ آهي ته شمس الدين قوني ۾ پهچي مولانا جي مجلس ۾ آيو. مولانا جلال الدين ان وقت پاڻي جي حوض جي ڪناري تي ويٺو هو. ڪجهه ڪتاب سندس آڏو رکيل هئا. پڇيائينس ته هيءُ ڇا آهي؟ چيائين ته هن کي قيل ۽ قال چيو پيو وڃي. چيائينس ته هيءُ تنهنجي لاءِ ڪهڙي ڪم جا آهن؟ پنهنجو هٿ ڊگهو ڪري سڀ ڪتاب حوض ۾ اڇلائي ڇڏيائين. مولانا کي سخت صدمو رسيو ۽ چيائين ته اي درويش! هيءُ ڇا ڪري ڇڏي. هن ۾ منهنجي والد جا به فوايد هئا، ٻيا ملي ڪونه سگهندا. شمس الدين پنهنجو هٿ پاڻي ۾ وجهي، هڪ هڪ ڪتاب ٻاهر ڪڍندو ويو. پاڻيءَ ڪنهن به ڪتاب کي ڪوبه اثر ڪونه ڪيو هو. کانئس مولانا پڇيو ته هيءُ ڪهڙو راز آهي. شمس الدين ورائيو ته هيءُ ذوق ۽ حال آهي. توکي هن جي ڪهڙي خبر. ان کان پوءِ هڪ ٻئي سان مجلسون ڪندا رهيا.

چيو وڃي ٿو ته هڪ رات شمس الدين مولانا سان خلوت ۾ ويٺو هو ته ٻاهران هڪ شخص آيو ۽ شيخ کي ٻاهر اچڻ لاءِ اشارو ڪيائين. شيخ فوراً اُٿيو ۽ مولانا روم کي چيائين ته مون کي قتل ڪرڻ لاءِ سڏي رهيا آهن ۽ ان وقت ۾ ست ماڻهو انهيءَ ڪم لاءِ ٻاهر لڪا ويٺا هئا ۽ پوءِ شيخ نعرو هنيو ته اهو ٿولو بيهوش ٿي ويو ۽ هڪ انهن ۾ مولانا روم جو فرزند علاؤالدين محمد به هو، جو به داغ اٿه ليس من اهلڪ جي مصداق ٿيو ۽ جڏهن جماعت هوش ۾ آئي ته اتي رت جي چند قطرن کان سواءِ ٻيو ڪجهه به نظر ڪونه آيو ۽ ان کان پوءِ سندس ڪابه نشاني پيدا ڪونه ٿي. اهو واقعو سن 645ھ ۾ ٿيو. اهي ظالم بدبخت ٿورن ڏينهن اندر مصيبت ۾ مبتلا ٿي هلاڪ ٿي ويا.

بعض جو چوڻ آهي ته بهاؤالدين ولد جي پاسي ۾ دفن ٿيل آهي ۽ پڻ چيو وڃي ٿو ته سندن بدن کي هڪ ويران ڪوه ۾ اڇلايو ويو هو. هڪ رات خواب ۾ سلطان ولد کي اشارو ٿيو ته فلاڻي ڪوه ۾ آءُ پيل آهيان. پوءِ اڌ رات جو دوستن کي ساڻ ڪري انهيءَ ڪوه مان کيس ٻاهر ڪڍي مناسب جڳهه تي دفن ڪيائون.

حکیم ناصر خسرو

سندس کنیت ابوالمعین هئي. سندس نسب ڇهن واسطن سان امام موسيٰ رضا عليه السلام سان ملي ٿو. دنيا جي هر علم تي کيس ڪافي عبور حاصل هو. توريت، زبور ۽ انجيل جي به کيس ڪافي ڄاڻ هئي. بعض ماڻهو کيس ملحد چوندا ۽ بي دينيءَ جي تهمت مٿس مڙهيندا هئا ۽ بعض ماڻهو کيس مؤحد سڏيندا هئا.

خليفن مستنصر بالله عباسي جي زماني ۾ هن کي بدخشان علائقي جي وزارت ڏني وئي. علماء کرام هن جي ظاهر کان هراس ۾ هوندا هئا ته متان جبر ڪري ۽ پورا ويهه سال جبل ڀر ۾ هڪ غار ۾ عبادت ۾ مشغول هو. مختصر ڪاڏي تي وقت گذاريندو هو. آخر ۾ هڪ سو چاليهه سالن جي عمر ۾ سنه 653ھ ۾ فوت ٿي ويو. فوت ٿيڻ وقت پنهنجي ڀاءُ نالي سعيد کي گهرائي وصيت ڪيائين ته جڏهن مان گذاري وڃان ته ڪنهن کي به خبر نه ڪج جنيان جي علماء مان به شخص حاضر ٿيندا ۽ انهن سان تون منهنجي جنازي جي امامت ڪج ۽ پوءِ فلاڻي جبل جي غار ۾ دفن ڪج ۽ غار جي در تي ٿورو پاڻي ڇڪج ۽ ان کان پوءِ غار جي در تي هڪ وڏو پٿر کوڙي ڇڏج.

شيخ نجم الدين دايه

هيءُ شيخ نجم الدين ڪبريٰ جي مريدن مان هو. پنهنجي شيخ جي حڪم سان تربيت لاءِ شيخ مجد الدين جي خدمت ۾ ويو ۽ چنگيز خان واري واقعي دوران هيءُ خوارزم کان وٺس آيو. مولانا جلال الدين ۽ شيخ صدر الدين قونوي جن جي صحبت ۾ به ڪافي مدت رهيو. سال 654ھ ۾ فوت ٿي ويو. سندس قبر بغداد جي علائقي شونيزيه ۾ شيخ سري سقطي ۽ شيخ جنيد جن جي مقبري جي ٻاهران آهي.

شيخ سيف الدين باخري

هيءُ شيخ نجم الدين ڪبريٰ جي خليفن مان هڪ هو. ظاهري علم جي تحصيل ۽ تڪميل کان پوءِ شيخ نجم الدين جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ روحاني تربيت حاصل ڪيائين. شروعات ۾ کيس خلوت ۾ ويهاريائين ۽ بائيٽاليه ڏينهن کان پوءِ سندس خلوت جي در تي اچي در ۾ پنهنجي آگر وجهي، سڏ ڪيائين ته اي سيف الدين!

ترجمو: مان عاشق تنهنجو آهيان ۽ غم جي لائق آءُ آهيان.

تون معشوق آهين تنهنجو غم سان ڇا واسطو آهي.

اُتي ٻاهر نڪري اچ پوءِ هو ٻاهر نڪري آيو ۽ پوءِ هٿ، هٿ ۾ ڏئي بخارا ڏانهن روانو ٿي ويا. چيو وڃي ٿو ته شيخ نجم الدين لاءِ خطا⁽¹⁾ کان ڪنيزيون آيل هيون. زفاف جي رات پنهنجي جماعت کي چيائين ته اڄ رات آءُ لذت مشروعي ۾ مشغول رهڻ گهران ٿو ۽ اوهين به موافقت ۽ ترڪ رياضت ۾ رهجو.

(1) خطا: چين ۽ ترڪستان جي سرحد وارو علائقو.

معيار سالڪان طريقت

شيخ سيف الدين انهيءَ رات پاڻيءَ جو هڪ وڏو مٽڪو ڀري خلوت جي در تي ٻاهران بيهي رهيو ۽ صبح جو جڏهن شيخ ٻاهر آيو فرمايائين ته اوهان کي مون نه چيو هو ته اڄ رات آرام ۾ رهجو ۽ آرام جو سرور حاصل ڪجو. سيف الدين چيو ته ان کان وڌيڪ مون کي ٻيو ڪهڙو سرور حاصل ٿيندو جو آءٌ آستاني جي در تي خادم بڻجي بيٺو آهيان. فرمايائين ته بشارت ملي آهي سلطان جي سواري رواني ٿي چڪي آهي.

چيو وڃي ٿو ته هڪ سلطان سندس زيارت لاءِ وٽس آيو ۽ واپس وڃڻ وقت عرض ڪيائين ته سائين! هڪ گهوڙو نذر ڪيو اٿم ان تي سواري ڪرڻ فرمائيندا. بادشاهه رڪاب کي جهليو ته جيئن شيخ سوار ٿئي، گهوڙو ڏاڍي سرڪشي پيو ڪري. پوءِ بادشاهه گهوڙي جون واڳون پڪڙي، تقريباً پنجاه گامون سواري سان گڏ ڊوڙندو رهيو. شيخ بشارت جي حڪايت جيڪا سلطان کي ٻڌائي، جنهن ڪجهه شعر چيا، جيڪي هي آهن:

ترجمو: هر رات تنهنجي ڳليءَ جي پاسبان وانگر آهيان ۽ تنهنجي آستاني جي ڳليءَ ۾ ڦرندو رهان ٿو. نڪري ايندو اي صنم قيامت جي ڏينهن، نالو منهنجو تنهنجيءَ ڳليءَ جي ڪٽن جي لسٽ ۾.

مذڪور آهي ته هڪ ڏينهن هو ڪنهن درويش جي جنازي ۾ حاضر ٿيو. حاضرين چيو اي شيخ! ڪا تلقين فرمايو ميت جي ڏينهن آيا آهيو فرمايائين:

ترجمو: جيتوڻيڪ آءٌ جملي جهان کان وڌيڪ گنهگار آهيان، مگر تو ۾ عفو جي اميد اٿم. تون منهنجو هٿ وٺيندين. چيائين ته بوقت عجز تنهنجو هٿ وٺندم، ان کان وڌيڪ عاجز جي گهر نه ڪر جو (اڳيئي) عاجز آهيان.

بعض جو چوڻ آهي ته شيخ سيف الدين هلاڪو خان جي وقت ۾ سال 648ھ ۾ فوت ٿي ويو. ڪن کيس منڪوقا آن جو همعصر چيو آهي ۽ منڪوقا آن جي والده پنهنجي پُٽ جي حڪومت جي زماني ۾ هڪ هزار بالش نقره بخارا ڏانهن موڪليا ته اتي هڪ مدرسو قائم ڪيو وڃي ۽ متولي شيخ مفوض کي ڪيو وڃي.

سندس فوت ٿيڻ جو سال 658 هه آهي. سندس قبر فتح آباد بخارا ۾ آهي.

شيخ بهاؤالدين زڪريا ملتاني

سندس ولادت جمعي جي صبح 27 رمضان المبارڪ سن 566ھ ڳوٺ ڪوٽ ڪروڙ ملڪ ديپال ۾ ٿي. ٽي ڏينهن کير ڪونه پيئائين جو روزا هئا. سندس والده جو نالو فاطمه بنت عيسيٰ بن قطب الڪونين شيخ سيد عبدالقادر جيلاني قدس سره هو.

سندس خاندان قريش هو. قصي بن ڪلاب سان منسوب آهي. واقدي ذڪر ٿو ڪري ته: وجدت نسخة موثوقة بخط شيخنا، شيخ الاسلام صدرالدين ابوالمعانم رضي الله عنه كانت نبذة الانساب محمد بن زكريا بن محمد بن ابي بڪر بن علي بن محمد بن حسن بن عبدالله بن حسين بن مطرفة بن لويمة بن خادم بن محمد بن مطرف بن عبد الرحمن بن عباد ۽ هن پاڻ

سڳورن ﷺ جن جي هٿ تي ايمان آندو هو. ابن الاسد بن مطلب بن اسد بن عبدالعزيز بن قصي بن ڪلاب.

چيو وڃي ٿو ته بهاؤالدين زڪريا بن شيخ ابومحمد بن شيخ ابراهيم بن شيخ عبدالله بن شيخ شهاب الدين بن شيخ زڪريا بن نورالدين بن شيخ سراج الدين بن شيخ وجد الدين بن شيخ مسعود بن شيخ رضي الدين بن القاسم بن جعفر بن ابوبڪر رضي الله عنه. والعلم عندالله. مذكور آهي ته بهاؤالدين جڏهن ڪير پياڪ ٻارڙو هو ته سندس والد قرآن شريف جي تلاوت ڪندو هو. ان وقت تائين هو هرگز ڪير ڪونه پيئندو هو جيستائين سندس والد جي تلاوت جاري هوندي هئي.

ٻئي طرف رسالہ ”خلاصة العارفين“ ۾ سندس احوال ۽ متضمن ملفوظات مطابق، سندس شيوخ ۾ شيخ جلال الدين بخاري، شيخ فريد الدين، شيخ نظام الدين ۽ شيخ الاسلام جعفر جو به ذڪر ڪيو ويو آهي.

شيخ بهاؤالدين پورا پندرهن سال درس تدريس ۽ وعظ و نصيحت ۾ مشغول رهيو. روزانو ستر علماء ۽ فضلاء ڪانئس فيض حاصل ڪندا هئا. آخر ۾ حج ڪرڻ ويو. حج پورو ڪري واپسي ۾ بغداد ۾ اچي شيخ شهاب الدين سهروردي جي خانقاه ۾ حاضر ٿيو. حديقه الاولياءَ ۾ لکيل آهي ته جڏهن شيخ شهاب الدين کيس ايندي ڏٺو ته فرمايائين مرحبا، مرحبا خوش آمديد. بشارت هجي توکي جو پاڻ سڳورن ﷺ جن تنهنجي باري ۾ تمام گهڻي سفارش فرمائي آهي ۽ فرمايائون ته معراج جي رات عرش جي هيٺان هڪ پيراهڻ لٽڪيل ڏٺم، جيڪو الله تعاليٰ جي ذڪر جي جوش ۾ جهومي رهيو هو. پڇا ڪيم ته جواب ۾ ٻڌايائون ته اهو پيراهڻ تنهنجي اُمت جي هڪ شخص نالي بهاؤالدين جو آهي. پوءِ آءُ ان ڏينهن کان وٺي تنهنجي انتظار ۾ آهيان. پوءِ کيس مريد ڪري ۽ خلافت جي سُنڌ ڏئي ملتان ڏانهن واپس روانو ڪيائين.

شيخ بهاؤالدين اول سنڌ ۾ پنهنجي ارشاد جو سلسلو جاري ڪيو، سنڌ جي اڪثريت خصوصاً مشائخ سنڌ پنهنجي ارادت جي نسبت سندس خانقاه ڏانهن ڪندا آهن ۽ مريد سڏائڻ تي فخر محسوس ڪندا آهن.

شروعات ۾ سندس سير و سياحت جا ساٿي هي آهن: شيخ فريد اجوڌي، مخدوم عثمان مروندي ۽ سيد جلال سرخ بخاري. سندس وفات جو سال 660ھ آهي سندس قبر ملتان جي پراڻي قلعي ۾ آهي. سندس ڪامل مريدن مان خاص هي آهن: شيخ فخرالدين عراقي ۽ ڪتاب الرموز، نزهة الارواح ۽ زاد المسافرين جو مصنف امير حسيني آهن.

خواجہ ابوعلی کھري

هيءُ بزرگ علي عاشق جي نالي سان معروف هو. شيخ بهاؤالدين جي مريدن مان هو. واصل بالله هو. ملتان کان ٻاهر غار ۾ رهندو هو. سندس شيخ اوڏانهن ئي ساڻس ملڻ ويندو هو.

هڪ دفعي ڪنهن لرزش سبب شيخ جي نظر عنايت کان پري ٿي پيو ان سبب روزانو سو مٺ طعام کائڻ سان به سندس ڏهه ڪونه پئي ٿيو ۽ هڪ دفعي بڪ جي ٺي حالت ۾ روانو ٿيو ته شيخ جلال الدين تبريزي سان سندس ملاقات ٿي. شيخ سندس لرزش معاف ڪرڻ لاءِ مراسله ان جي شيخ ڏانهن موڪليو پوءِ سندس خطا معاف ٿي ۽ هو ساڳي درجي تي رسيو.

حسن افغان

هيءُ بزرگ به شيخ بهاؤ الدين جي مريدن مان اعليٰ مرتبه وارو مريد هو. شيخ فرمائي ٿو ته قيامت جي ڏينهن جيڪڏهن مون کان پڇيو ويو ته اسان جي بارگاهه ۾ ڇا ڪشي آيو آهين؟ عرض ڪندس ته ”حسن افغان“.

شيخ محمد ڪجوجاني

ڪجوجان، هڪ ڳوٺ جو نالو آهي. جيڪو تبريز کان هڪ ميل پنڌ تي آهي ۽ هيءُ بزرگ پنهنجي وقت جو ڪامل ولي الله ۽ زهد ۽ تقويٰ ۾ بي مثل هو. ابا قاخان جي وقت ۾ سن 663ھ ۾ فوت ٿي ويو.

سلطان جاريه

سندس نالو سيد حسين ولد سيد ابومحمد عبدالله اڪبر بن سيد ابي صالح موسيٰ بن عبدالله هو.

سال 666ھ ۾ وفات ڪري ويو ۽ اهو نالو ۽ نسب سندس قبر جي تختي تي لکيل آهي. اڃا تائين اهو يادگار باقي آهي.

مذڪور آهي ته هيءُ بزرگ حسيني نسب آهي. جڏهن سنڌ ۾ وارد ٿيو ته سنڌ جي بعض سابق مشائخن کيس برداشت ڪيو ۽ بعض سندس رهڻ کي پسند نه ٿي ڪيو. پوءِ ان حسيني بزرگ پاڻ سڳورن عليه السلام جن جي خدمت ۾ خواب ۾ اهڙو اظهار ڪيو. حڪم ٿيو ته اهو سنڌ لاءِ مقرر ٿيل آهي. جيڪو وٽيس سو ڪري ۽ جيڪو وٽيس سو چوي. سندس مزار نئي جي الهندي طرف هڪ مشهور پهاري تي آهي.

خواجہ قطب الدين بختيار اوشي ڪاڪي

هيءُ بزرگ خواجہ معين الدين چشتي جو جليل القدر خليفو هو. هميشه ياد الهي ۾ مستغرق هوندو هو. سندس پاڙي ۾ هڪ بقاليءَ جو دڪان هوندو هو، جنهن کان ضرورت جو سامان بطور قرض وٺندا هئا پر کيس چوڻ هو ته قرض ٿي سو درهم کان وڌيڪ نه ڏج ۽ جڏهن فتوحات اينديون هيون ته قرض ادا ڪري ڇڏيندا هئا. هڪ دفعي قرض کان بيزار ٿي ارادو ڪيائين ته ڇا به ٿي پوي قرض نه ڪٽندس. ان کان پوءِ الله جي قدرت سان هڪ ماني روزانو

مصلیٰ هينان مهيا ٿيندي هئي، جنهن تي سارو عيال گذارو ڪندو هو. ڪيترو ئي وقت ائين گذري ويو. انهيءَ دڪاندار اهو خيال ڪيو ته شايد خواجه مون کان ناراض ٿي ويو آهي. پوءِ پنهنجي گهر واريءَ کي موڪليائين ته خواجه جي گهر واريءَ کان اهو احوال معلوم ڪري اچ ته ڇا ماجرا آهي؟ خواجه جي گهر وارن کيس احوال ٻڌايو. پوءِ راز ظاهر ٿيڻ بعد، مانيءَ مهيا ٿيڻ بند ٿي وئي. افغاني زبان ۾ ڪاڪ مانيءَ کي چوندا آهن. انهيءَ ڪري خواجه جو لقب ڪاڪي (ماني وارو) پئجي ويو.

شيخ نظام الدين اولياءَ کان منقول آهي، فرمايائين شيخ معين الدين، خواجه قطب الدين کي پنج سو درهم تائين قرض وٺڻ جي اجازت ڏني هئي. خواجه جڏهن ڪمال درجي کي پهتو، تڏهن خواجه معين الدين، شيخ علي سجزي کي حڪم فرمايو ته هڪ تحرير لک ته قطب الدين دهلي روانو ٿي وڃي ۽ اسان اتان جي خلافت قطب الدين کي ڏئي ڇڏي آهي ۽ سندس رهڻ جي جاءِ دهلي آهي. سر تسليم ڪرڻ کان پوءِ کيس دستار، ٽوپي خاص ۽ خواجه عثمان هاروني جي عصا (هاسو) قرآن مجيد، مصلو، جُتي مبارڪ عطا ڪري رخصت ڪيائين. پوءِ حڪم موجب دهلي پهتو ۽ ساري عمر اتي رهيو ۽ سال 668ھ ۾ گذاري ويو.

شيخ جلال الدين احمد جوزفاني

هيءُ شيخ رضي الدين لالا جو مريد هو.

شيخ رڪن الدين علاو الدوله جو چوڻ آهي ته شيخ احمد ذاڪر عالي مرتبي وارو هو. تصوف ۽ سلوڪ جي سندس مناسبت شيخ ابوالحسن خرقاني ۽ ان کان رضي الدين علي لالا سلطان بايزيد سان هئي. شيخ رضي الدين علي لالا فرمائي ٿو ته جيڪو شخص اسان جي جلال الدين جي خاموشي ۽ سکوت سان موافقت ڪري ته ٻين ماڻهن جو ڪجهه جنيد ۽ شبلي کان حاصل ڪيو آهي. اهو جمال الدين احمد کان حاصل ڪري سگهي ٿو. سندس وفات سنه 669ھ ۾ ٿي.

شيخ رضي الدين علي لالا غزنوي

سندس نالو علي بن سعيد بن عبدالجليل آهي، شيخ سعيد، سندس چاچي حڪيم سنائي جو فرزند هو. شروع ۾ هيءُ شيخ ابويعقوب يوسف همداني جي صحبت ۾ رهيو. بعد ۾ شيخ نجم الدين ڪبري جي خدمت ۾ پهچي. سندس مريد ٿيو ۽ علم باطني ۽ ظاهري تي دسترس حاصل ڪيائين ۽ ڪافي اڪابر مشائخ جي صحبت به حاصل ڪيائين.

چيو وڃي ٿو ته هڪ سو چوويهه ڪامل مشائخ کان خرقه ولايت حاصل ڪئي هئائين ۽ سندس وفات کان پوءِ هڪ سو تيرهن خرقه باقي هئا. هندوستان جو سفر اختيار ڪيائين ۽ حضرت ابوالرزارتن جي خدمت ۾ پهچي کانئس مستفيض ٿيو ۽ ابوالرزارتن کان پاڻ سڳورن عليه السلام جن جي امانت وصول ڪيائين. اهڙي طرح شيخ رڪن الدين علاو الدوله ان ڳالهه جي

معيار سالڪان طريقت

تصديق ڪندي فرمائي ٿو ته: صحب يعني شيخ رضي الدين علي لالا صاحب رسول الله ﷺ ابوالرضارت بن نصر فاعطا مشطاً من امشاط الرسول ﷺ (شيخ رضي الدين علي لالا، صاحب رسول ﷺ ابوالرضا رتن کان امانت پاڻ سڳورن ﷺ جي ڦڻي مبارڪ حاصل ڪئي).

ابوالرضا رتن بن نصر

هيءُ بابا رتن جي نالي سان مشهور هو. مذڪور آهي ته هيءُ سن 6 صدي هجري کان پوءِ هندوستان ۾ ظاهر ٿيو ۽ سندس دعويٰ هئي ته آءٌ حضور اڪرم ﷺ جن جي اصحاب مان آهيان. چنانچہ گذريل ذڪر ڪيل پاڻ سڳورن ﷺ جن جي ڦڻي مبارڪ شيخ رضي الدين علي لالا کي ڏني هئائين. ۽ بابا رتن پاڻ سڳورن ﷺ جون ڪافي حديثون بيان ڪندو هو. چوندو هو ته پاڻ سڳورن ﷺ جن جي دعا مبارڪ سان مون کي ايڏي ڊگهي عمر عطا ٿي آهي. صاحب قاموس محمد بن يعقوب فيروزآبادي بيان ٿو ڪري ته مون انهيءَ صحابي کان ڪيتريون حديثون ٻڌيون هيون. شيعه انهيءَ جي تڪذيب ٿا ڪن، ڏهبي ان جي احاديث جي ڪذب ۾ ڪتاب تصنيف ڪيو آهي. والعلم عندالله.

شيخ حميدالدين صوفي سعيد ناگوري سوالي

سندس لقب سلطان تارڪين هو. ڪنيت ابواحمد هئي. خواجہ معين الدين چشتي جي عظيم خليفن مان هو. سعيد بن زيد رضي الله عنه صحابي جي اولاد مان هو. سندس چوڻ آهي ته دهلي جي فتح ٿيڻ واري ڏينهن مسلمانن جي گهراڻي ۾ اول پيدا ٿيڻ وارو آءٌ ٿي هئس.

شيخ نظام الدين اولياءَ سندس تصنيفات مان سندس ئي ملفوظات جو انتخاب ڪري پنهنجي هٿ سان لکيا هئا ۽ سيرالاياءَ جي مصنف انهن کي سلطان المشائخ کان نقل ڪيا آهن. مذڪور آهي ته هڪ ڏينهن خواجہ معين الدين ڏاڍو خوش هئا. حاضرين کي فرمايائون ته قبوليت جا دروازا کليل آهن جنهن کي جو به گهرڻو آهي گهري وٺي، پوءِ ڪنهن دنيا طلب ڪئي ۽ ڪنهن آخرت. پوءِ شيخ ڏانهن منهن ڪري فرمايائين ته ڇا تون اهو گهرين ٿو ته دنيا ۽ آخرت ٻئي تنهنجون منور هجن. چيائين ته بنده کي ڪابه خواهش ڪونه آهي. گهر گهر پوءِ خواجہ حميدالدين ان وقت خواجہ قطب الدين ڏانهن پنهنجو رخ ڦيرائي عرض ڪيو جو به حڪم ٿئي اهو سڀ اوهان جي اختيار ۾ آهي. پوءِ خواجہ معين الدين فرمايو: التارڪ الدنيا و الفارغ عن العقبي سلطان التارڪين (سلطان التارڪين) يعني دنيا کان تارڪ ۽ آخرت کان فارغ ۽ تارڪين جو بادشاهه حميدالدين صوفي. انهيءَ کان پوءِ سندس لقب تارڪ السلطان پئجي ويو.

مذڪور آهي ته شيخ حميدالدين ناگور کي سوالي نالي هڪ ڳوٺ ۾ ڪجهه زمين جو ٽڪرو هو. جنهن کي پاڻ پنهنجي هٿن سان آباد ڪري، پنهنجي عيال جو گذر اوقات ڪندو هو. سندس وفات 673 هه ۾ ٿي ۽ شهر ناگور ۾ ئي سندس قبر آهي.

شیخ ابوالغیث جمیل یمینی

شروعات ۾ هيءُ ڦر لُٽ ڪندڙ ڌاڙيل هو. هڪ ڏينهن ڦر ڪرڻ جي ارادي سان قافلي جي انتظار ۾ ويٺو هو ته غيبي آواز ٻڌائين يا صاحب العين عليڪ عين (اي قافلي تي) نظر ڪرڻ وارا تنهنجي مٿان به نظر (ڪيل) آهي. انهيءَ آواز سندس دل تي ڏاڍو اثر ڪيو ۽ توبه ۽ انابت ڪري، شيخ ابن افلاح یميني جي خدمت ۾ حاضر ٿيو. جڏهن سندس ڪرامت جو ظهور ٿيو، تڏهن ابن افلاح یميني کيس چيو ته هينئر تون مون وٽان هليو وڃ، ڇو ته هڪ مياڻ ۾ به ترارون پئجي نه سگهنديون آهن. گهڻوئي کيس منتون ڪيائين. مگر شيخ ابن افلاح پاڻ وٽ کيس رهڻ جي اجازت نه ڏني. پوءِ ٻئي ڪنهن شيخ جي طلب ۾ نڪتو، هر ڪنهن شيخ کيس ائين ئي چيو ته اسان وٽ تنهنجي حاجت ڪونه آهي. آخر شيخ ڪبير علي اهل دل جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ هن کيس قبول ڪيو. ابوالغیث جو چوڻ آهي ته آءٌ جڏهن شيخ ڪبير علي جي خدمت ۾ پهتس ته پاڻ کي ائين محسوس ڪيم ته آءٌ سمنڊ جو صرف هڪ قطرو آهيان. سندس وفات جو سال 651ھ آهي.

شيخ ابوالحسن علي بن عبدالله مغربي شاذلي

سندس نالو علي بن عبدالله آهي. حسيني سادات مان هو. اسڪندريه جو رهاڪو هو. اتي وٽس ڪثير تعداد ۾ ماڻهو حاضر ٿي سندس صحبت کان فيضياب ٿيندا هئا ۽ هيءُ عظيم اولياءَ ۽ اڪابر مشائخ مان هو.

جڏهن ڪو دعاءَ وٽس ويندو هو ته چوندو هو ڪان الله لک. الله تنهنجي لاءِ (ڪافي) آهي. جيتوڻيڪ هيءُ ڪلم نندو آهي پر مطلوبات سان ڀريل آهي.

يعني جنهن جو الله تبارڪ و تعاليٰ ساٿي ٿئي ته ان جون سڀ حاجتون پوريون ٿينديون. يعني ”جنهن جو رب ته ان جو سڀ“ اهڙي طرح پاڻ سڳورن ﷺ جن فرمايو آهي ته من ڪان الله ڪان الله له. (جيڪو الله لاءِ آهي، الله تنهن لاءِ آهي)

شيخ ابوالحسن اهو به فرمايو آهي ته: ڪل فقير لم يكن فيه اربعة آداب فاجعله التراب سواء الرحمة للصاغر والحرمة للأكابر والاتصاف من النفس وترك الانتصاف يعني: فقير اهو هرگز نه آهي. جنهن ۾ چار خوبيون نه هجن، ندين تي برابر شفقت ڪرڻ، وڏن جي عزت ڪرڻ، پنهنجي نفس لاءِ انصاف جي تقاضا ڪرڻ ۽ ٻين سان انصاف نه ڪرڻ.

سال 654ھ ۾ فوت ٿي ويو. کيس جهنگ ۾ دفن ڪيو ويو، جتان جو پاڻي ڏاڍو ڪارو ۽ ڪڙو هوندو هو. هن جي اتي دفن ٿيڻ کان پوءِ سندس برڪت سان انهيءَ جهنگ جو پاڻي منو ٿي ويو.

طريقه شاذليه ڏانهس ئي منسوب آهي. واعمال هذه الطريقة الرياضات بالزهد و المجاهدات و كثرة الصوم و قليل النوم والخروج الي الصحرا و الاقامة عند القبور و ترك

معيار سالڪان طريقت

التسبية بامور دار الفرور و اكثر وردهم تلاوة القرآن والقراءة الحزب المنسوب اليه قدس الله سره و تكرار بعلي العظيم والحكيم العليم والعزيز الرحيم و ذكرهم كلمة التوحيد بترديد الرس بالنفي والاثبات ثمالا بغير حزب ترجمو: هن طريقي ۾ رياضت تقوي سان ۽ مجاهدا ڪرڻ ۽ گهڻا روزا رکڻ ۽ ٿوري نند ڪرڻ ۽ جهنگل ڏانهن نڪرڻ ۽ (عبرت) لاءِ قبرن وٽ ترسڻ ۽ دنيا جي فريب کان بچڻ ۽ قرآن مجيد جي تلاوت تمام گهڻي ڪرڻ ۽ شيخ کان ڏسيل دعائن کي پڙهڻ ۽ الله تعاليٰ جي صفاتي نالن کي مثلاً علي العظيم حڪيم العليم ۽ عزيز الرحيم بار بار پڙهڻ ۽ ڪلمه توحيد جو ذڪر نفي ۽ اثبات سان پاڻ تي لازم ۽ هر وقت ڪرڻ.

شيخ ابوالعباس مرسي

هيءُ شيخ ابوالحسن مغربي شاذلي جو مريد هو. صاحب ڪرامات ۽ عالي مقامات هو. هڪ شخص سندس مهماني ڪئي. شبيهي وارو طعام آڻي سندس آڏو اچي رکيائين. پوءِ شيخ کيس چيو ته جنهن پوک جي واهيءَ کي پرک واري رڳ هٿ ۾ هجي اهو ڪيئن شبيهي واري طعام ۾ هٿ وجهندو. مون کي ته اهڙيون سٺ رڳون آهن. اهو ٻڌي صاحب طعام توبه ڪئي.

شيخ محي الدين محمد بن علي بن محمد بن عربي

هيءُ حاتمي طائي اندلسي هو. وحدت الوجود جي قائل ٿولي مان هو. ظاهري عالمن مٿس ڪافي تنقيد ۽ طعن ڪيو ۽ بعض صوفي جماعت جي علمائن ۽ فقهاڻن کيس عظيم شخصيت شمار ڪيو آهي.

شيخ مؤيدالدين جندي شرح فصوص ۾ بيان ٿو ڪري ته هو. محرم جي شروع ۾ اندلس جي هڪ شهر اشبيلي ۾ گوشه نشين ٿيو ۽ سارو مهينو کاڌو نه کاڌائين. عيد جو مهينو آيو ته هيءُ گوشه نشيني کان ٻاهر نڪري آيو ۽ خوشخبري ڏنائين ته آءٌ محمدي ولايت جي شاخ ”مقيده“ جي مُهر آهيان، جيڪا چئن ولايتن مان هڪ آهي.

شرح جي مقدمي ۾ سندس ولادت سال 560 هـ ۾ ۽ وفات 688 هـ ۾ ڄاڻايل آهي ۽ سندس قبر صالحيه دمشق ۾ آهي.

حضرت محقق رومي ان جو اشارو هن ريت ڪيو آهي:

ترجمو: اسان دمشقيه جي عشق ۾ حيران ۽ سرگردان آهيون. جان ڏيندڙ، دل ٻڌل ۽ دمشقيه جا شيدائي آهيون. صالحيه جبل جي کاڻ اندر گوهر جي طلب ۾ دمشقيه جي درياءَ ۾ غرق آهيون.

محمدي ولايت مطلقه جي مهر (خاتمر) حضرت صاحب الزمان عليه السلام هو. هن بزرگ جي خاتمر (مهر) محمدي محدودي آهي. اهو مرتبه روح جو مرتبه آهي ۽ هيءُ مرتبه قلب جو مرتبه آهي.

اڪابر مشائخ مان هڪ بزرگ سندس مناقب هڪ ڪتاب ۾ جمع ڪيا آهن ۽ ان ۾ لکي ٿو ته شيخ محي الدين جون تصنيفات پنج سو کان به وڌيڪ آهن. بعض اصحاب پنهنجي رسالن

جي فهرستن ۾ سندس ڪتابن جو تعداد اڍائي سو کان وڌيڪ ڏيکاريو آهي. انهن ڪتابن جي اڪثريت تصوف تي مشتمل آهي. انهن ڪتابن جي ڏيکاري ۾ خود لکي ٿو ته ٻين مصنفن ۽ مؤلفن وانگر منهنجو مقصد عام نه آهي بلڪ هن ڪتاب جي لکڻ ۾ حق سبحانه تبارڪ و تعاليٰ جو امر وارد آهي ۽ اهو امر حق تعاليٰ کان خواب ۾ يا مڪاشف سان صادر ٿيو آهي ۽ انهيءَ جي حڪم سان آءٌ انهي ڪم تي مامور ٿيو آهيان.

امام يافعي تاريخ ۾ ذڪر ڪيو آهي ته هن شيخ محي الدين جي هڪ دفعي شيخ شهاب الدين سهروردي سان ملاقات ٿي مگر گفتگو ڪرڻ کان سواءِ هڪ ٻئي کي ڏسي جدا ٿي ويا. پوءِ ڪنهن شخص کانئس شيخ شهاب الدين بابت پڇيو ته چيائين ته: رجل مملو من فرقة الي قدمه من السنة ترجمو: هيءُ شخص انهيءَ جماعت جو اڳواڻ آهي جنهن جو قدم سنت کان ٻاهر نه آهي وري شيخ محي الدين متعلق شيخ شهاب الدين فرمايو ته: هو بحر الحقائق (هو حقيقتن جو سمنڊ آهي). کيس تصوف ۾ خرقه جي نسبت هڪ واسطي سان شيخ محي الدين سيد عبدالقادر جيلانيءَ کان حاصل آهي ۽ خرقه ولايت ۾ ٻي نسبت کيس هڪ واسطي سان خضر عليه السلام کان حاصل آهي.

لبست هذه الخرقه المعروفة من يد ابي الحسن علي بن عبدالله بن جامع بستانه بالمقلي خارج الموصل سنه احدى و ستمائة ولبسها ابن جامع من يد الخضر عليه السلام في الموضع البسه اياها. ترجمو: هي روايت معروف نه آهي ته هن بزرگ خرقه ولايت ابي الحسن علي بن عبدالله بن جامع جي هٿ کان سندس باغ ۾ مقلي وٽ موصل کان ٻاهر سن 601 ۾ حاصل ڪئي ۽ ابن جامع اهو خرقو خضر عليه السلام جي هٿان پهريو ۽ اها روايت گهڙيل آهي. ۽ ٻي روايت ۾ آهي ته سندس نسبت خضر عليه السلام سان بلاواسطه آهي.

شيخ حسن بلغاري

هيءُ شيخ شمس الدين رازيءَ جو مريد هو. شمس الدين وري شيخ حسن سقا جو مريد هو. شيخ حسن سقا شيخ ابونجيب سهروردي جو مريد هو. هيءُ اصل آذربائيجان جي ڳوٺ نخجوان جو رهاڪو هو. سندس والد نالي عمر خواجه وڏو تاجر هو.

شيخ حسن 23 سالن جي عمر ۾ قيچاق جهنگ ۾ ڪافرن جي هٿ چڙهيو ۽ 7 سال انهن ڪافرن سان گڏ گذاريائين ۽ 30 سالن جي عمر ۾ سندس طبيعت ۾ ڦيرو آيو. توبه ڪري ساري عالم اسلام ۾ حق جي ڳولها ۾ سير ڪندو رهيو. ڪيترن ئي اولياءَ ۽ مشائخ سان مليو ۽ مجلسون ڪيائين. 9 سال بلغار ۾ گذاريائين. 3 سال بخارا ۾ 27 سال ڪرمان ۾ ۽ 1 سال مراغه تبريز ۾ گذاريائين.

معيار سالڪان طريقت

سندس چوڻ آهي ته پورا 30 سال جذب ۾ رهي قطب بڻجي ويس ۽ قلب محمد ﷺ جن تي اهو جذب واقع ٿيو ۽ وري انهيءَ جذبي ۾ 30 سال پيا گذاريم ۽ 3 سال پيا پاڻ سڳورن ﷺ جن جي عمر برابر زندگي طلب ڪئي هئي.

اهڙي طرح سندس وفات سال 698ھ ۾ ٿي ۽ سندس قبر سرخاب تبريز ۾ آهي.

شيخ عمر ياغستاني

هيءُ تاشقند جبل جي علائقي ياغستان جو رهندڙ هو. سندس ماءُ جي پيڙهي جو ڏاڏا حضرت خواجه عبيدالله هو. جنهن جو نسب نون واسطن سان عبدالله بن عمر بن الخطاب رضي الله سان ملي ٿو.

هيءُ شيخ حسن بلغاريءَ جو برگزيده خليفو قطب الواصليين شيخ مجذوب ۽ محبوب هو. شيخ حسن بخارا ۾ هو ته شيخ عمر سندس خدمت ڪندو هو. ڪسب ڪمال جي رياضت ۾ مشغول هوندو هو.

ڪيس هڪ فرزند هو، جنهن جو نالو خاوند ظهور هو. جنهن کي نصيحت ڪندي چوندو هو ته اي ظهور ملا نه ٿي، صوفي نه ٿي، هيئن نه ٿي ۽ هونئن نه ٿي بلڪ مسلمان ٿي.

شيخ خاوند ظهور

هيءُ بزرگ شيخ عمر ياغستاني جو فرزند هو. صاحب علوم ظاهري ۽ باطني هو. ولايت ۾ پنهنجي والد کان به وڌيڪ عالي درجي تي پهتل هو. مشائخ جي صحبت ۾ رهي ڪافي فيض ۽ ڪمال حاصل ڪيو هئائين.

خواجه داؤد

هيءُ شيخ خاوند ظهور جو فرزند هو.

مذڪور آهي ته خواجه محمد پارسا اندرجان علائقي کان سمرقند ڏانهن روانو ٿيو ۽ پنهنجي خاص ماڻهن مان هڪ فرد کي شاش جي رستي خواجه داؤد ڏانهن موڪليو ته ڪيس اسان جي سفر حجاز جي ارادي جي خبر ڪري. پوءِ خواجه داؤد، خواجه پارسا ڏانهن ڪوڏر يا ڪهاڙي جو هڪ طبق موڪليو ۽ سندس قاصد کي انعام طور هڪ پوستين ڏنائين. پوءِ جڏهن خواجه محمد پارسا ان کي ڏٺو ته چيائين ڪوڏر يا ڪهاڙي جو موڪلڻ حڪمت کان خالي ڪونه آهي. ضرور ان ۾ ڪا حڪمت آهي. آخر جڏهن مدينه ۾ فوت ٿي ويو ته قبر کوٽڻ لاءِ ڪوبه اوزار ڪونه هو. آخر انهيءَ ئي ڪوڏر سان قبر کي کوٽيو ويو ۽ قاصد کي رستي ۾ سخت سرديءَ ورتو. پوءِ جيڪڏهن پوستين نه هجي ها ته هلاڪ ٿي وڃي ها.

سيد عبدالاول پنهنجي مسموعات ۾ لکي ٿو ته 888ھ جي مهيني ذيقعد جي آخري عشري ۾ خواجه عبيدالله، تاشقند ۾ شيخ خاوند ظهور جي مزار تي ويو. پڇا ڪيائين ته حضرت

جي انتقال کي ڪيترا سال ٿيا آهن. فرمايائون ته 65 سال ٿيا آهن جو خواجه داؤد انتقال ڪري ويو آهي ۽ ان جي انتقال وقت حضرت 7 سالن جو هو. اهڙي طرح خواجه داؤد جي عمر 75 سال ٿي. اهڙي طرح هيءُ 888ھ ۾ 147 سالن جي عمر جو ٿيو.

شيخ فريدالحق والدين مسعود اجوڏني

هيءُ خواجه قطب الدين بختيار اوشي ڪاڪيءَ جو خليفو هو. خواجه معين الدين سجزيءَ کان به فيض حاصل ڪيو هئائين ۽ شيخ بهاؤالدين سان به سندس گهرو تعلق هو. ان جو رفيق سياحت به هو. سندس نسب فاروقي هو. فرخ شاهه ڪابلي جي اولاد مان هو. هيءُ اجڙيل حال درويش شهر بشهر گهمندو رهيو. آخر اجوڏن (پاڪ پٽن) ۾ وارد ٿيو. اجوڏن جا شهري تند مزاج سخت ۽ ظاهر پرست هئا ۽ درويشن جا منڪر هئا. کيس شهر ۾ رهڻ نه ڏنائون. پوءِ پاڻ شهر جي ٻاهران هڪ پاسي ڪپڙ جي وڻ هيٺان ديرو ڄمايائين ۽ عبادت ۾ مشغول ٿي ويو ۽ کيس ان جاءِ تي فرزند به پيدا ٿيا ۽ پاڻ عيال سميت فقر ۽ فاقن ۾ وقت گذاريندو رهيو.

مذڪور آهي ته جڏهن به مجاهده (چل ڪرڻ) گهريائين ٿي ته خواجه قطب الدين جي خدمت ۾ حاضر ٿي کانئس اجازت گهريائين. خواجه کيس فرمايو ته ڇو ڪر، پوءِ چلو شروع ڪيائين ٿي ڏينهن ڪجهه نه کاڌائين ٿن ڏينهن کان پوءِ هڪ شخص چند نان اچي آڏو پيش ڪيا. ان کي غيبي نعمت سمجهي قبول ڪيائين ۽ انهن سان افطار ڪيائين. پوءِ سندس دل قبول نه ڪيو ۽ انهن کي رد ڪري ڇڏيائين. ان کان پوءِ پنهنجي پير صاحب وٽ آيو ۽ ساري ماجرا کيس ٻڌايائين. پير صاحب کيس چيو ته هاڻي ٿي ڏينهن خماري طعام سان افطار ڪج. باري تعاليٰ جي عنايت سان معده ۾ قوت پيدا ٿيندي. وري پوءِ ٿي ڏينهن ٻيا به ڇڏي ڪر ۽ جو ڪجهه غيب کان توکي ملي، انهيءَ سان افطار ڪج. ٿي ڏينهن روزا ڇڏي وارا رکيائين، مگر افطاري وقت کيس ڪجهه به حاصل نه پيو ٿئي. سندس مزاج ۽ بدن ۾ ڪافي ڪمزوري پيدا ٿي پئي. لاشعوري طور زمين تي هٿ هڻي چند پٿر کڻي پنهنجي وات ۾ وڌائين ته الله جي قدرت سان اهي منائي ٿي ويا. وري خيال ڪيائين ته شايد هي فريب هجي. اُتي ڪري ٻاهر ڪڍيائين وري جڏهن کيس بک بي حال ڪيو، ضعف لاحق ٿي ويو ته وري چند پٿر وات ۾ وڌائين ته منائي ٿي ويا، وري ٻاهر ڪڍي اُڇلايائين. وري ٽيون دفعو وات ۾ وڌائين ته منائي ٿي ويا، پوءِ کيس يقين ٿيو ته هي الله جي طرفان نعمت آهي. پوءِ کاڌائين. ٻئي ڏينهن خواجه جي خدمت ۾ حاضر ٿي حقيقت ڪيائين ته خواجه کيس فرمايو ته تو صحيح عمل ڪيو آهي ۽ اهو سڀ غيب کان آيل هو. هاڻي تون هميشه منائي وانگر منو ٿي رهندين. ان کان وٺي سندس لقب ”شڪر گنج“ پيو.

سير الاولياءَ ۾ وري هن طرح مذڪور آهي ته چند سوداگر اتان شڪر (منائي) جي بار جو قافلو ڪاهيو پئي ويا ته خواجه صاحب کانئن ڪجهه شڪر منائي طلب ڪئي ته سوداگرن ڪوڙ ڳالهائيندي چيو ته اُن تي ته لوڻ آهي. فرمايائين ته لوڻ هوندو. پوءِ جڏهن بار کي کوليائون

معيار سالڪان طريقت

تہ ڏنائون تہ برابر لوڻ آهي. پوءِ ڊوڙندا حضرت خواجه جي خدمت ۾ حاضر ٿيا ۽ معافي گهريائون ۽ عرض ڪيائون تہ دعا فرمايو تہ شڪر ٿي وڃي. پوءِ دعا سان وري شڪر ٿي وئي. انهيءَ سبب سندس لقب ”شڪرگنج“ پيو. سندس وفات 5 محرم 664ھ ۾ ٿي.

مذڪور آهي تہ شيخ فريدالدين ۽ شيخ بهاؤالدين ملتاني جو پاڻ ۾ ڏاڍو پيار ۽ سڪ هوندي هئي. اڪثر ڪري گڏ ويهندا ۽ سفر گڏ ڪندا هئا. بعض جو چوڻ آهي تہ پاڻ ۾ هڪ ٻئي جا ماسات به هئا. وقت بوقت شيخ بهاؤالدين ڏانهس بيت لکي موڪليندو رهندو هو، جيڪي شيخ فريدالدين جي مجلس موافق نه هوندا هئا. هڪ دفعي شيخ بهاؤالدين ڏانهس هڪ رقعو موڪليو جنهن ۾ لکيل هو تہ:

ميان ما وتو عشقبازي است (اسان ۽ تنهنجي وچ ۾ عشبازي آهي) تہ جواب ۾ شيخ فريدالدين معذرت سان ڏانهس لکيو تہ:

ميان ما وشما عشق است، بازي نيست (اهمان ۽ توهان ۾ عشق آهي مگر بازي راند ڦيرگهير) نه آهي.

سندس مدفن پاڪ پتن ۾ آهي، جو مشهور شهر آهي.

مولانا جلال الدين محمد بلخي رومي

سندس ولادت 604ھجري ۾ ٿي.

پنجن سالن جي عمر جو هو تہ روحاني صورتون، غيبي شڪليون، ملائڪ، جن وغيره، قبائون ڏيکي، مختلف صورتن ۾ مٿس ظاهر ٿيندا هئا.

سندس والد مولانا بهاؤالدين ولد مرحوم جو هڪ لکيل خط لڌو ويو، جنهن ۾ لکيل هو تہ جلال الدين ڇهن سالن جي عمر جو هو تہ هڪ جمعي جي ڏينهن تي چند پنهنجي هڪ جيڏن ٻارن سان گهر جي ڇت تي ويهي نظارو پئي ڪيائون. انهن مان هڪ ٻار ٻين ٻارن کي چيو تہ اچو تہ هڪ ڇت کان ٻي ڇت تي ٿپا ڏيندا هلون ۽ سير ڪندا رهون. جلال الدين چيو تہ ان قسم جي حرڪت ڪٿا، ٻلا ۽ ٻيا جانور ڪندا آهن. پوءِ انسان تي افسوس آهي جو اهڙين حرڪتن ۾ مشغول ٿو رهي. جيڪڏهن اوهان ۾ قوت ۽ همت آهي تہ اچو تہ آسمان ڏانهن اڏامون. انهيءَ ڳالهه ڪرڻ جي دوران جلال الدين ٻارن جي نظر کان غائب ٿي ويو. ٻارن وٺي دانهون ۽ رڙيون ڪيون ڪجهه دير کان پوءِ جلال الدين ظاهر ٿيو مگر سندس رنگ ڦريل ۽ چهرو متغير ۽ پریشان هو. ٻڌائڻ لڳو تہ ان وقت جڏهن آءٌ اوهان سان گفتگو ڪري رهيو هئس تہ هڪ جماعت جنهن کي سبز قبائون پهريل هيون، مون کي آسمان ڏانهن کڻي ويا ۽ عجائب ملكوت مون کي ڏيکاريا ۽ اوهان جي رڙين ۽ دانهن تي مون کي موتائي هٿ ڇڏي ويا. جلال الدين انهيءَ ئي عمر ۾ ٽن چئن ڏينهن کان پوءِ هڪ دفعو افطار ڪندو هو.

جڏهن پنهنجي والد سان گڏ، مڪه پاڪ جو سفر اختيار ڪيائين، نيشاپور ۾ قيام ڪرڻ وقت جيتوڻيڪ هيءُ تمام ننڍي عمر جو هو، مگر شيخ عطار سندس تمام گهڻي تعظيم ڪئي.

پنهنجو تصنيف ڪيل ڪتاب اسرار نام به کيس ڏنائين. مولانا فرمائي ٿو ته آءٌ انهيءَ جسم ۾ نه آهيان جو عاشقن جي نظر ۾ منظور هجان. بلڪ ان ذوق ۽ خوشيءَ ۾ آهيان ته مريدن جا باطن منهنجي ڪلام سان نمايان ٿين ٿا. الله، الله مريد جيڪو ان ساهه کي حاصل ڪري ۽ ان ذوق سان لطف اندوز ٿئي ته غنيمت ڄاڻي ۽ شڪر ڪري.

مذڪور آهي ته جڏهن سلطان الاولياءَ مولانا جو والد گذاري ويو ته سلطان علاؤالدين سلجوقي تمام اڪابرين ۽ صدور سان گڏجي سندس جاءِ تي اچي جمع ٿيا ۽ مولانا کي پنهنجي پيءُ جو جانشين ڪيائون. مولانا جي والد بهاؤالدين جو هڪ مريد هو جنهن جو نالو برهان ترمذي هو. هو سندس جوانيءَ ۾ مريد ٿي پنهنجي منزل مقصود کي رسيو هو. پنهنجي مرشد جي لاڏاڻي وقت هو حاضر ڪونه هو. ڪجهه وقت کان پوءِ قونيه ۾ آيو. ان کان هڪ سال اڳ بهاؤالدين رحلت ڪري ويو هو. مولانا کي علوم ظاهري ۾ ڪامل ڏسي چيائين ته اگرچہ ظاهر ۾ پنهنجي پيءُ جي جڳهه وسائي اٿئي ليڪن باطني علم کان بهرور نه ٿيو آهي، جيڪو مون تنهنجي پيءُ کان حاصل ڪيو آهي. جيڪڏهن تون منهنجو مريد ٿئين ته توکي حاصل ٿيندو. پوءِ مولانا خوشي سان سندس مريد ٿيو ۽ پورا ٽو سال سندس خدمت ۾ رهيو.

جڏهن سندس سيد فوت ٿي ويو ته پورا پنج سال شمس تبريزي سان منسلڪ رهيو. ان کان پوءِ صلاح الدين زرڪوب جي خدمت ۾ رهيو، بعد ۾ حسام الدين سان عمر گذاريائين. سندس تاريخ ولادت 604ھ آهي ۽ وفات جي تاريخ 672ھ آهي.

سندس قول آهي ته آزاد مرد اهو آهي جو اگر کيس ڪوئي تڪليف ۽ رنج پهچائي ته رنجيده نه ٿئي ۽ جوانمرد اهو آهي جو جيڪڏهن ڪو شخص تڪليف پهچائڻ جي لائق آهي انهيءَ کي به تڪليف ۽ ايذاءُ نه پهچائي.

مذڪور آهي ته مولانا سراج الدين قونوي جو صاحب صدر هڪ بزرگ شخص هو مولانا روم کان خوش نه هو. هڪ ڏينهن بعض شخص مولانا سراج الدين کي ٻڌايو ته مولانا روم چوي ٿو ته آءٌ تيهتر فرقن سان گڏ آهيان. مولانا سراج الدين پوءِ پنهنجي هڪ خاص ماڻهو کي موڪليو ته پڪ ڪري اچ ته مولانا ائين چوي ٿو؟ جيڪڏهن اهو اقرار ڪري ته کيس بي عزتو ۽ ذليل ڪج. پوءِ هو شخص آيو ۽ مولانا روم کان پڇيائين. هن چيو ته هاڻو! برابر آهي. پوءِ هن شخص مولانا کي گهٽ وڌ ڳالهايو ۽ بيهودگي سان پيش آيو. پوءِ مولانا کليو ۽ چيائين ته جيڪي ڪجهه تون چئي رهيو آهين، انهيءَ سان به گڏ آهيان. پوءِ اهو شخص شرمسار ٿيو ۽ اٿي هليو ويو.

هڪ ديندار شخص مولانا روم جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ عذر پيش ڪيائين ته گهڻي حاضر ٿيڻ کان معذور آهيان. مولانا کيس چيو ته عذر پيش ڪرڻ جي ضرورت نه آهي. ڇو ته جيڪي ماڻهو تنهنجي اچڻ ۾ خوش ۽ احسانمند رهن ٿا. آءٌ اوترو تنهنجي نه اچڻ ۾ خوش ۽ احسانمند رهان ٿو.

علاؤالدين جو چوڻ آهي ته مولانا روم جي اها ڳالهه مون کي ڏاڍي وڻندي هئي جو هميشه پنهنجي خادم کان پڇندو هو ته اڄ کائڻ پيئڻ جي ڪا شيءِ گهر ۾ موجود آهي. جيڪڏهن

معيار سالڪان طريقت

هو چوندو هو ته ڪا شيءِ ڪونه آهي ته خوش ٿي چوندو هو ته الحمد لله! اڄ اسان جو گهر به پاڻ سڳورن ﷺ جن جي گهر مبارڪ جي مشابه آهي، پر جيڪڏهن خادم چوندو هو ته سڀ شيون موجود آهن ته غمگين ٿي ويندو هو. چوندو هو ته اڄ اسان جي گهر مان فرعونيت جي بوءِ اچي رهي آهي.

هڪ ڏينهن مولانا روم فرمايو ته رباب جو آواز بهشت جي دروازي جو آواز آهي. جيڪو اسان ٻڌون پيا. هڪ سماع جي منڪر چيو ته اسان به رباب جو اهوئي آواز ٻڌندا آهيون، جيڪو مولانا ٻڌي پيو. ليڪن اسين مولانا وانگر جوش ۽ وجد ۾ ڪونه ايندا آهيون. مولانا منڪر جي جواب ۾ چيو ته اسين جيڪو آواز ٻڌندا آهيون سو دروازي جي کلڻ جو آواز هوندو آهي ۽ هي منڪر دروازي بند ٿيڻ جو آواز ٻڌندا آهن.

فرمايائين ته هڪ شخص هڪ درويش جي خلوت گاه ۾ داخل ٿيو، چيائين ته تنها ڇو وينو آهين؟ چيائينس ته هينئر تنها ٿيو آهيا جو تون آيو آهين، جو تو مون کي حق تعاليٰ کان روڪيو آهي.

شيخ مؤيدالدين جندي کان سوال پڇيو ويو ته شيخ صدرالدين حضرت مولانا جي شان ۾ ڇا فرمائيندو هو؟ چيائين واللہ! هڪ ڏينهن شيخ صدرالدين پنهنجي مخصوص احباب مثلاً شمس ابڪي، شيخ فخرالدين عراقي، شرف الدين موصلي ۽ شيخ سعيد فرغاني وغيره مجلس ۾ ويٺا هئاسون ته مولانا روم جي خصلتن ۽ سيرت بابت گفتگو شروع ٿي. تڏهن شيخ چوڻ لڳو ته جيڪڏهن بايزيد بسطامي ۽ جنيد هن زماني ۾ موجود هجن ها ته هن جوانمرد جي حاشيه برداريءَ ۾ فخر محسوس ڪن ها. هي ته فقر حڪمدي ﷺ جي خوان جو سالار آهي ۽ ان جي طفيل اسان مزا ماڻي رهيا آهيون.

مخدوم عثمان مروندي

عرف لعل شهباز لعل قدس سره بن سيد كبيرالدين بن سيد صدرالدين هيءُ اسماعيل بن امام جعفر صادق عليه السلام جي اولاد مان هو. انهن چئن دوستن مان هڪ هو. جيڪي گڏجي سياحت ڪندا هئا. هيءُ سال 663ھ ۾ ملتان ۾ آيو. ان وقت دهليءَ جو حاڪم سلطان محمد بن سلطان غياث هو. اهل تصوف هو، صالح نيڪ مردن، اهل الله ۽ شاعرن سان صحبت ڪندو هو. سيد عثمان جا دوست، شيخ بهاؤالدين زڪريا ۽ شيخ فريد شکرگنج سندس مقربين مان هئا ۽ امير خسرو ۽ امير حسين دهلوي سندس خدمت ۾ رهندا هئا. سيد عثمان جي سڪونت لاءِ سوچيو ويو. شاهه بوعلي قلندر جي خدمت ۾ وڃڻ جو اشارو ٿيو، مخدوم عثمان، شاهه بوعلي قلندر جي خدمت ۾ پهتو. جنهن کيس چيو ته هندوستان ۾ اڳيئي ٿي سو قلندر رهن ٿا. بهتر آهي ته تون سنڌ ڏانهن هليو وڃ ۽ سندس اشارو سنڌ جي سيوهڻ شهر ڏانهن هو. مخدوم شهباز قلندر سيوهڻ ۾ پهتو. اتفاقاً جنهن جڳهه تي لعل شهباز رهڻ جو سوچيو اها جڳهه فاحشه عورتن جو اڏو هو. جتي بچڙايون ٿينديون رهنديون هيون. انهيءَ جاءِ تي شهباز قلندر جي پهچڻ بعد ان

رات ۾ ڪوبه شخص بچڙائي ڪرڻ تي قادر نه ٿي سگهيو. فاحش مردن ۽ عورتن اهو محسوس ڪيو ته ان نئين شخص جي اچڻ ڪري ائين ٿيو آهي. صبح جو شهباز قلندر جي خدمت ۾ پهتا ۽ توبه ڪري پاڻ ۾ سڌارو آندائون.

ان کان پوءِ شيخ شهباز جو ارادو ٿيو ته هڪ زمين جو ٽڪرو هٿ ڪري پوک به ڪئي وڃي. پوءِ زمين هٿ ڪيائون ۽ انهيءَ زمين تي احاطو ڪيڻ لاءِ مزدور ڇڏيائون ۽ خود هاسو پنهنجي هٿ ۾ جهلي زمين جي اندر بيهي رهيو. ايتري ۾ هڪ شخص آيو ۽ زمين جي مالڪ هجڻ جي دعويٰ ڪري رڪاوٽ پيدا ڪيائين. لعل شهباز کيس اها لٽ هڻي چيو ته مَرُ پوءِ مري ويو ۽ کيس دفنايو ويو. ميت جا مالڪ پهتا. لعل شهباز سان گوڙ ڪيائون. ان فرمايو ته مون ڪُتي کي ڪُٺو آهي نه ڪي ماڻهو کي ۽ هٿ زمين ۾ مدفون آهي. پوءِ جڏهن قبر کي کوٽي ڏٺائون ته برابر ڪُٺو آهي. پوءِ سمجهي ويا ته هيءُ فقير صاحب جو مقام آهي. پوءِ سندس بيعت ڪيائون ۽ زمين کيس ڏئي ڇڏيائون. سندس فوت ٿيڻ جو سال 673 هه آهي.

صدرالدين قتال

هيءُ شيخ بهاؤالدين زڪريا ملتانيءَ جو فرزند ۽ جانشين هو. پنهنجي پيءُ وانگر صاحب رشد ۽ ارشاد هو پيءُ جي مسند تي ويهڻ کان پوءِ ڏهه سال مريدن تي تصوف، طريقت ۽ سلوڪ جي تعليم تربيت ڏيندو رهيو. سندس ڪرامتون بي شمار ۽ مشهور آهن ۽ ڪنوز الفوائد ۾ لکيل ملفوظات معروف ۽ مفيد آهن. سندس وفات جو سال 678 هه آهي.

شيخ نجيب الدين علي بن بزغش

بزغش وقت جو وڏو تاجر ۽ سرمايه دار هو. شام کان شيراز ۾ آيو ۽ اتي شادي ڪيائين. هڪ رات خواب ۾ ڏٺائين ته اميرالمؤمنين علي عليه السلام طعام کڻي وٽس آيو آهي ۽ ان سان گڏجي کاڌائين. لهن ڏهن کيس فرزند پيدا ٿيو ته ان نسبت سان سندس نالو علي رکيائين. پوءِ جڏهن علي وڏو ٿيو ته خواب ۾ ڏٺائين ته شيخ كبير جي روضي مان هڪ پيرِ بزرگ شخص ٻاهر نڪري آيو ۽ ان جي ڪنڊ ٻيا ڇهه پيرِ بزرگ شخص نڪري بيٺا. اول شخص ڪجهه ڪليو ۽ سندس هٿ کي وٺي آخري شخص جي حوالي ڪندي چيائينس ته هيءُ تو وٽ الله جي امانت آهي. صبح جو خواب جي حقيقت پنهنجي پيءُ کي ٻڌايائين. ان زماني ۾ شيخ ابراهيم نالي هڪ عاقل مجنون هوندو هو. جنهن لاءِ کيس ٻڌايو ويو اهوئي توکي تعبير ٻڌائي سگهندو. ان کان ڇهه هن وٽ ويو ۽ کيس خواب ٻڌايائين. شيخ ابراهيم خواب ٻڌي چيو ته پير اول شيخ كبير هو. ان جي پويان لڳل پير سندس طريقي تي هلندڙ هئا. ٿي سگهي ٿو ته آخري پير حيات هجي ۽ تربيت ڪرڻ سندس ئي حوالي هجي، علي اهو ٻڌي حجاز مقدس ڏانهن روانو ٿيو ۽ جڏهن شيخ شهاب الدين سهرورديءَ جي خدمت ۾ پهتو ته ان کيس سڃاتو ته اهوئي شخص آهي، جنهن کي مون خواب ۾ ڏٺو هو.

معيار سالڪان طريقت

شيخ اڳ ئي سندس حال کان واقف هو. خواب کيس ٻڌايائين پوءِ شيخ شهاب الدين سهروردي وٽ خادم ٿي رهيو ۽ ڪيترائي سال سندس خدمت ۾ رهي خرقه خلافت ماڻيائين. پوءِ پنهنجي مرشد جي اجازت سان شيراز موٽي آيو ۽ شادي ڪري، پنهنجي خانقاه قائم ڪري طالبان حق جي هدايت ۽ تربيت ۾ مشغول ٿي ويو. سال 678ھ ۾ فوت ٿي ويو.

شيخ عبدالله بلياني

سندس لقب اوحدالدين هو. شيخ ابو علي دقاق جي اولاد مان هو. جيئن: عبدالله بن مسعود بن محمد بن علي بن احمد بن عمر بن اسماعيل بن ابو علي دقاق. ابو عليءَ کي هڪ پٽ هو. جنهن جو نالو اسماعيل هو. ۽ کيس هڪ نياڻي هئي جنهن جو نالو فاطمه بانو هو. جيڪا شيخ ابوالقاسم قشيري جي زال هئي. عبدالله بلياني جو سلسلو طريقت هن ريت آهي:

هن پنهنجي پيءُ ضياءُ الله مسعود کان، جنهن کي امام مسعود به سڏيندا هئا، فيض ورتو ۽ هن اصيل الدين شيرازي کان، هن شيخ رڪن الدين سنجاسي کان، هن شيخ رڪن قطب الدين ابورشيد ابهري کان، هن شيخ جمال الدين عبدالصمد زنجاني کان ۽ هن شيخ نجيب الدين سهروردي کان فيض حاصل ڪيو. سندس وفات جو سال 686ھ آهي.

شيخ ياسين مغربي حجام

هيءُ صاحب ولايت ۽ صاحب ڪرامات هو. پاڻ کي حجام ۾ پوشيده رکيو هئائين. امام نووي به سندس مريدن ۽ معتقدين مان هو. سال 687ھ ۾ فوت ٿي ويو.

شيخ ابراهيم جعفري

سندس ڪنيت ابوالبراهيم هئي، هن جو مذهب محو ڪلي ۽ نفي وجود ۽ افلاس ۽ ناداشت هئي. سال 687ھ ۾ وفات ڪري ويو.

شيخ شرف الدين، مصلح الدين بن عبدالله سعدي شيرازي

هيءُ اڪابرین صوفين ۽ فاضلن مان هو. شيخ عبدالله خفيف جي خانقاه جو مجاور هو. ڪيترن ئي ملڪن جو سير ڪري چڪو هو. ڪافي پيادل حج ڪيا هئائين. سومات ۾ هڪ وڏي بت کي ٽوڙيو هئائين. ڪيترن ئي وڏن مشائخ جي خدمت ۾ حاضري ڏنائين ۽ شيخ شهاب الدين سهروردي جي خدمت ۾ به رهيو ۽ ان سان گڏ هڪ دفعي درياءَ ۾ بيڙيءَ جو سفر به ڪيو هئائين. بيت المقدس ۽ شام جي بعض علائقن ۾ (في سبيل الله) ماڻهن کي پاڻي پيارڻ جي مدت تائين خدمت به ادا ڪندو رهيو. هن جي خضر عليه السلام سان به مجلس ٿي هئي.

هڪ دفعي هڪ امير سان جو پڻ سيد هو، سندس ملاقات ٿي جنهن شيخ کيس رنجيده ڪيو. پوءِ رات ان امير سيد کي حضور اڪرم ﷺ جن اچي خواب ۾ ملامت ڪئي. پوءِ جڏهن هو امير نند مان سجاڳ ٿيو ته سڌو شيخ جي خدمت ۾ پهچي، ان کان معافي ورتائين. شيخ پنهنجي دل مان رنج ڪڍي ڇڏيو.

مذڪور آهي ته ان وقت هڪ شيخ کانئس منڪر هو. هڪ رات جو خواب ۾ ان منڪر شيخ ڏٺو ته آسمان جا دروازا کوليا ويا آهن ۽ ملائڪ نور سان ڀريل طبق کنيو نازل ٿي رهيا آهن. شيخ انهن کان پڇيو ته هي ڇا آهي ۽ ڪنهن جي لاءِ آهن. چيائون ته شيخ شيرازي جو انعام آهي جو هن هي شعر چيو آهي، جيڪو الله تعاليٰ جي بارگاه ۾ قبول ٿيو آهي ۽ اهو بيت هي آهي:

بيت

برگ درختان سبز در نظر هوشيار،

هر ورقي دفتری ست معرفت کردگار.

(سبز وڻن جي پنن ۾ غور سان نظر ڪر، هر پن تي پالڻهار جي معرفت جي حقيقت درج آهي.)

اهو بزرگ جڏهن نند مان سجاڳ ٿيو ته چنڊ جي ڪامل رات هئي. انهيءَ وقت شيخ شيرازي کي خوشخبري ٻڌائڻ لاءِ سندس خلوت خانہ تي پهتو. ڏٺائين ته چراغ ٻري رهيو آهي ۽ شيخ شيرازي جي زبان تي اهو بيت هو. شوال 691ھ ۾ وفات ڪيائين.

شيخ فخرالدين ابراهيم عرف عراقي

هيءُ ڪتاب لمعات جو مصنف آهي ۽ همدان جي علائقي ۾ رهندڙ هو. ننڍپڻ ۾ ئي قرآن ڪريم حفظ ڪيو هئائين ۽ قرآن شريف نهايت سهڻي آواز ۽ تجويد سان پڙهندو هو. همدان جا ماڻهو سندس قرائت جا نهايت شيدائي هئا. ستن سالن جي عمر ۾ همدان جي مدرسي ۾ علم حاصل ڪرڻ لاءِ داخل ٿيو.

سندس جوانيءَ جو واقعو آهي ته هڪ دفعي قلندرن جي جماعت همدان ۾ آئي، انهن سان گڏ هڪ نهايت خوبصورت ڳيرو چوڪرو به هو، شيخ انهيءَ چوڪري کي ڏٺو ته مٿس عاشق ٿي پيو ۽ انهن جي رواني ٿيڻ کان پوءِ هن به انهن جو پيڇو ڪيو ۽ انهن جهڙو ئي ويس ڍڪي روانو ٿيو. شهر شهر اچي هندوستان ۾ وارد ٿيو ۽ ملتان ۾ شيخ بهاؤالدين زڪريا ملتاني جي خدمت ۾ حاضر ٿيو. شيخ قلندري ڪشالا ڪيڻ لاءِ کيس چاليهه ڏينهن لاءِ خلوت ۾ ويهاريو. اڃا ڏهه ڏينهن مس گذريا ته مٿس وجد طاري ٿي ويو ۽ سندس حال متغير ٿي ويو ۽ هيءُ غزل چوڻ لڳو:

مطلع

نخستین بادہ کاندر جام کردند،

ز چشم مست خوبان دام کردند.

ترجمو: پهريائين ئي جام جي اندر شراب پريائين، ۽ خوبصورت مست اکين سان ڦاسائي ڇڏيائين.

۽ انهيءَ شعر کي بلند آواز سان ڳائي رهيو هو. روئي رهيو هو. خانقاه جي فقراء انهيءَ طريقي کي خلاف آداب طريقت سمجهيو ۽ منع ڪرڻ تي نه مڙيو ته اها خبر شيخ تائين پهچايائون ۽ پوءِ شيخ فرمايو ته اوهان جي لاءِ منع آهي ۽ هن لاءِ منع نه آهي. چند ڏينهن کان پوءِ شيخ جي هڪ خاص مريد جو گذر شراب خاني وٽان ٿيو ته اهو غزل سازن ۽ چنگ تي شراب خاني ۾ ڳايو پئي ويو. پوءِ اها حقيقت ۽ صورت حال به شيخ اڳيان پيش ڪئي وئي. شيخ چيو ته جيڪو غزل تو ٻڌو آهي اهو مون کي چئي ٻڌاءِ ۽ پوءِ جڏهن هيءُ مقطع چيائين ته:

مقطع

چو خود کردند راز خویش را فاش

عراقي را چرا بدنام کردند.

ترجمو: جڏهن تو پنهنجي راز کي پاڻ ظاهر ڪيو ته عراقيءَ کي ڇو ٿا بدنام ڪن.

شيخ فرمايو ته عراقيءَ جي هاڻي منزل پوري ٿي چڪي آهي. پوءِ شيخ خلوت خانہ ۾ آيو ۽ چيائينس ته اي عراقي! خراب جاين تي مناجات ٿو ڪرين ٻاهر نڪري آ پوءِ هو ٻاهر نڪري آيو ۽ پنهنجو سرُ شيخ جي پيرن ۾ رکيائين. شيخ سندس مٿي کان مٿو مٿي ڪنيو ۽ پنهنجي پوشاڪ لاهي کيس پهريائين ۽ پنهنجي نياڻي به کيس نکاح ۾ ڏنائين. جنهن مان کيس هڪ فرزند پيدا ٿيو ۽ ان جو نالو ڪبيرالدين رکيائين.

پورا پنجويهه سال پنهنجي مرشد جي خدمت ۾ رهيو ۽ وفات وقت شيخ کيس پنهنجو خليفو نامزد ڪيائين. شيخ جي ٻين خاص خادمن کي عراقيءَ سان حسد پيدا ٿيو ۽ وقت جي بادشاهه جا ڪن پرڻ لڳا ۽ چوڻ لڳا ته هيءُ خلافت جي لائق نه آهي، ڇو جو هو رات ڏينهن ڳيرو چوڪرن سان صحبت رکي ٿو. پوءِ جڏهن عراقي اهڙي ڳالهه ٻڌي ته خلافت ڇڏي، حرمين شريفين جي زيارت لاءِ روانو ٿي ويو ۽ زيارت کان پوءِ روم ڏانهن هليو ويو. شيخ صدرالدين سان ملاقات ڪيائين.

روم جو امير معين الدين سندس معتقد ٿيو ۽ ان جي زندگيءَ تائين روم ۾ رهيو. بعد ۾ مصر روانو ٿي ويو. مصر جو سلطان سندس مريد ٿيو ۽ کيس مصر جو شيخ الشيوخ بڻايائين. پر جيئن ته عراقي بي تڪلفي سان بازارن ۾ گهمندو ڦرندو رهندو هو ته اتي هڪ موچيءَ جي پُٺ تي عاشق ٿي پيو. پوءِ هميشه روزانو ان موچيءَ جي دڪان تي وڃي چوڪر جي سونهن جو نظارو ڪندو هو.

پوءِ مصر کان شام ملڪ ڏانهن وڃڻ جو قصد ڪيائين. پوءِ مصر جي سلطان شام جي امير ڏانهن لکي موڪليو ته امراءِ، اڪابر علماء ۽ مشائخ گڏجي عراقيءَ کي شاندار استقبال سان

مشرف ڪن. حڪم مطابق سندس شاندار استقبال ڪيو ويو. ان وقت اميرالملڪ سان گڏ سندس خوبصورت ۽ حسين فرزند ساڻ هو. پوءِ شيخ ان چوڪري کي ڏسي مٿس فريفتہ ٿي پيو ۽ ان سان روح رهاڻ ڪرڻ لڳو.

شيخ کي ڇھ مهينا دمشق ۾ گذريا ته سندس فرزند ڪبيرالدين به ملتان کان هت دمشق ۾ اچي رسيو ۽ پوءِ ڪافي مدت پنهنجي پيءُ جي تربيت هيٺ رهيو ۽ ڪافي مدت کان پوءِ شيخ عراقي پنهنجي وفات واري ڏينهن پنهنجي فرزند ڪبيرالدين کي گهرائي، مريدن جي مجلس ۾ کيس ڪافي وصيتون ڪري رخصت ڪيو ۽ ان وقت هيءُ رباعي به پڙهيائين:

رباعي

در سابقه چون قرار عالم دادند،
مانا که نه بر مراد آدم دادند،
زان قاعده و قرار کان روز افتاد،
نه بيش بکس وعده نه کمر دادند

ترجمو: اڳ ۾ جڏهن ته ٻنهي جهانن جو قرار عطا ڪيائون، ميان ٿو ته آدميءَ جي مراد مطابق قرار ڏنائون. جيڪو سکون ۽ قرار شروع ڏينهن کان نصيب ٿيو آهي، سو ڪنهن شخص کان نه وڌيڪ نصيب ٿيو آهي ۽ نه گهٽ نصيب ٿيو آهي.

شيخ جي وفات سال 688ھ ۾ ٿي ۽ سندس قبر شيخ محي الدين ابن عربي جي قبر جي پوئين پاسي دمشق جي علائقي صالحه ۾ آهي. سندس فرزند ڪبيرالدين جي قبر به سندس قبر جي ڀرسان آهي.

شيخ عثمان چاؤچي

هيءُ غازان خان جي عهد ۾ هو. صاحب ڪمال ۽ عالي درجات هو. خان جي عهد ۾ ئي سال 695ھ ۾ وفات ڪري ويو. سندس قبر مشهد ۾ سيد اسحاق جي مدفن جي ڀرسان آهي.

ابو محمد عبدالله جرجاني مغربي

هيءُ برگزيده مشائخ ۽ اڪابر صوفين مان هو. علوم الهي ۽ معارف رباني جا دروازا مٿس کليل هئا. سال 699ھ ۾ فوت ٿي ويو.

مذڪور آهي ته جڏهن هيءُ شيخ آسمان ڏانهن منهن ڪري ڳالهائيندو هو ته آسمان کان هڪ نور جو ٿڌو سندس وات تائين ڏسڻ ۾ ايندو هو. خاموش ٿي ويندو ته اهو نور جو ٿڌو به منقطع ٿي ويندو هو. جڏهن شيخ اها ڳالهه ٻڌي ته کڻڻ لڳو ۽ چيائين ته جنهن وقت اهو نور جو ٿڌو منقطع ٿي ويو هو ته اُهو به خاموش ٿي ويو هئس ۽ اهو نور امداد الهي هو.

شيخ سعيد الدين فرغاني

هيءُ اهل معرفت وڏو ڪامل ۽ وجدان ۾ وڏو بزرگ شمار ڪيو ويندو هو. ”مناهج العباد الي الميعاد“ سندس مشهور تصنيف آهي.

هن ڪتاب ۾ مريدن جو مشائخ ڏانهن منسوب ٿيڻ ٽن طريقن سان بيان ٿيل آهي. پهريون طريقو خرقه پيو تلقين ذڪر ۽ تيون صحبت، خدمت ۽ ادب. خرقا ۾ آهن. هڪ خرقو ارادت هيءُ پنهنجي شيخ مرشد کان سواءِ ٻئي ڪنهن به شيخ کان وٺي نه ٿو سگهجي. ٻيو خرقه تبرڪ هيءُ ٻين ڪيترن ئي مشائخ کان وٺي سگهجي ٿو. هو پنهنجي خرقه ارادت بابت بيان ٿو ڪري ته مون شيخ نجيب الدين بزغش شيرازيءَ کان خرقو پاتو ۽ ان شيخ شهاب الدين سهروردي کان حاصل ڪيو ۽ ان پنهنجي چاچي قاضي وجيه الدين ۽ ان پنهنجي پيءُ ابومحمد عمويه، ان اخی فرج زنجاني کان خرقو حاصل ڪيو. ان شيخ ابومحمد احمد اسود دينوري کان خرقو حاصل ڪيو. ان شيخ ممشاد دينوري کان خرقو حاصل ڪيو. ان ابوالقاسم جنيد کان، ليڪن اخی فرج جي نسبت هن طرح آهي ته اخی فرج ابوالعباس نهاوندي کان ۽ هن شيخ عبدالله خفيف شيرازي کان ۽ هن ابومحمد رومير بغدادي کان ۽ هن جنيد قدس الله اسراهر کان ولايت جو خرقو پاتو. شيخ شهاب الدين سهرورديءَ خرقو جي نسبت شيخ ابوالقاسم جنيد کان اڳتي ڪونه وڌائي آهي ۽ جنيد کان حضور اڪرم ﷺ تائين نسبت صحبت بيان ڪئي اٿن ته خرقو جي.

تلقين ذڪر شيخ سعيد، شيخ نجيب الدين کان ۽ هن شيخ شهاب الدين سهروردي کان ۽ هن پنهنجي چاچي ابونجيب سهروردي کان ۽ هن شيخ احمد غزاليءَ کان هن ابوبڪر نساچ کان ۽ هن شيخ ابوالقاسم گرگاني کان ۽ هن ابوعثمان مغربي کان ۽ هن ابوعلي ڪاتب کان ۽ هن علي رودباري کان ۽ هن سيد الطائفه جنيد قدس الله اسراهر جن کان حاصل ڪئي.

شيخ جمال الدين نور

شيخ نجيب الدين بيان ٿو ڪري ته هڪ شخص مون کي اچي ٻڌايو ته هڪ نوري مسافر هن شهر ۾ آيو آهي ۽ ان جو نالو جمال الدين آهي ۽ هو قوي جذبي جو مالڪ آهي. جامع مسجد ۾ مقيم آهي. پوءِ آءٌ مسجد ۾ ويس ۽ ڏٺم ته هو واقعي قوي جذبو رکندڙ آهي ۽ پوري استغراق جي حالت ۾ آهي. ان جون ٻئي اکيون رت سان ڀريل ٻن پيالن وانگر آهن. مون کيس سلام ڪيو ۽ هن مون کي جواب ڏنو ۽ چيائين ته مون کي انهن ماڻهن سان ڪوبه واسطو نه آهي، جيڪي سفيد کي سياه ڪن ٿا. حاضرين مان ڪنهن شخص چيو ته هيءُ هڪ صوفي آهي، پوءِ کانئس حال احوال پڇڻ لڳس. چيائين ته آءٌ هڪ لوري مرد آهيان ۽ اڻ پڙهيل آهيان ڪابه ڄاڻ ڪونه اٿم. آءٌ گهوڙا پاليندو هئس ۽ مون وٽ ڪافي گهوڙا هوندا هئا. هڪ ڏينهن صبح جو آءٌ گهوڙن وٽ ويٺو هئس ته اوچتو مون تي حال جو ڪشف ٿيو ۽ منهنجي اندر جذبو پيدا ٿيو ۽ حجاب جو

پردو هٿايو ويو. آءٌ بيهوش ٿي ڪري پيس ۽ گهوڙن جي پيرن ۾ لپتندو رهيس پوءِ جڏهن آءٌ هوش ۾ آيس ته مون تي توحيد جو راز ڪلي ظاهر ٿي ويو.

شيخ نجيب الدين بزغش فرمائي ٿو ته ان جي زبان کان اڪثر شطحيات غير شرعي ڳالهيون ادا ٿينديون هيون پوءِ علماء ۽ فقهاء جي هڪ جماعت مٿس ڪفر جي فتويٰ صادر ڪئي ۽ اها فتويٰ اتابڪ ابوبڪر بادشاه جي اڳيان پيش ڪيائون ته جيئن هن جي قتل ڪرڻ جو حڪم جاري ڪري. بادشاه چيو ته جيستائين شيخ نجيب الدين بزغش ۽ شيخ معين الدين جيڪي وقت جا وڏا بزرگ آهن، فتويٰ نه ڏيندا تيستائين سندس قتل جي اجازت نه ڏيندس. پوءِ انهن ٻنهي کان جڏهن فتويٰ پڇي وئي ته شيخ نجيب الدين بزغش شيرازي ۽ شيخ معين الدين اها فتويٰ ڏني ته جمال الدين لوري مجذوب ۽ مغلوب الحال آهي، ان کي قتل ڪرڻ جائز نه آهي. انهيءَ ڪري کيس رهائي حاصل ٿي.

شيخ نجيب الدين جو چوڻ آهي ته آءٌ هڪ ڏينهن وضو ڪري رهيو هئس ۽ جمال الدين لوري مون کي ڏسي رهيو هو. جڏهن آءٌ پنهنجي منهن تي پاڻي هڻي رهيو هئس ته چيم ته ارفع الحدث آءٌ ناپاڪي کي دور ڪريان ٿو، اهو ٻڌي جمال الدين چيو ته ڪوئي حدث پاڪائي باقي رهي ٿي ته توکي ائين چوڻ ڪيندو هو ته ارفع المحدث آءٌ مخلوق ۽ تمام تعينات کي پاڻ کان پري ڪريان ٿو.

شيخ شمس الدين صفي

هيءُ نهايت عظيم بزرگ هو. ڪرامات ۽ مقامات جو مالڪ هو. شيخ نجيب الدين جي خدمت ۾ ويو ۽ ان کي قرآن شريف ٻڌائيندو هو. شيخ نجيب الدين کيس فقه جا مسائل ٻڌائيندو هو. جڏهن شيخ شهاب الدين سُهروردي جن جي خدمت ۾ روانا ٿيا ته ٻئي سفر ۾ گڏ هئا ۽ پهچڻ بعد شيخ جي خدمت ۾ به گڏ وينا هوندا هئا. ڪانئس فيض حاصل ڪرڻ بعد جڏهن واپس روانا ٿيڻ لڳا ته شيخ شهاب الدين رخصت وقت هر هڪ کي ويهه، ويهه ڪلاه (توپيون) ڏنيون، جن مان هر هڪ ٽوپيءَ تي ان بزرگ جو نالو لکيل هو. فرمايائين اول اهي ٽوپيون انهن بزرگن کي پهچائجو جن تي سندن نالا لکيل آهن. ان کان پوءِ ارشاد جو آغاز ڪجو ۽ ان کان پوءِ ٻين شخصن کي خرقو پهراڻجو.

شيخ اوحدالدين حامد الڪرماني

هيءُ رڪن الدين سنجاسيءَ جو مريد هو. اهو شيخ قطب الدين ابهرئيءَ جو مريد هو. ۽ اهو شيخ ابونجيب سُهروردي جو مريد هو. ڪافي بزرگن جي زيارت ڪئي هئائين ۽ شيخ محي الدين ابن عربيءَ جي خدمت ۾ به رهيو. شيخ شهاب الدين سُهرورديءَ کي به ڏٺو هئائين. پاڪباز عاشق مزاج هو. جڏهن سماع جي محفل ۾ جوش ۾ ايندو هو ته حاضرين ۾ خوبصورت ڳيرو چوڪرن جا پيراهن ڦاڙي ٽڪرا ڪري ڇڏيندو هو. پوءِ هيءُ جڏهن بغداد ۾ آيو

معيار سالڪان طريقت

تہ وقت جي خليفِي جو فرزند بہ ڏاڍو حسين ۽ جميل هو. خليفِي جڏهن اهو ٻڌو تہ چيائين تہ هو بدعتي ۽ ڪافر آهي ۽ جيڪڏهن منهنجي مجلس ۾ اهڙي حرڪت ڪيائين تہ کيس قتل ڪري ڇڏيندس. پوءِ پاڻ پنهنجي ان فرزند سميت سماع جي محفل ۾ آيو تہ شيخ کي ڪرامت جي ذريعي اها خبر پئجي وئي. پوءِ سماع جي محفل گرم ٿي تہ شيخ هيءَ رباعي پڙهي:

رباعي
سهل است مرا برسر خنجر بودن
درپاي مراد دوست بي سر بودن
تو آمده که کافري را به کشي
غازي چو توئي بهجاست کافر بودن

ترجمو: آسان آهي خنجر هيٺان منهنجو سر ڏيڻ. ائين دوست جي قدمن تي قربان ٿيڻ غازي آيو آهي. ڪافر کي قتل ڪرڻ، اي دوست روا آهي، هاڻي منهنجو ڪافر ٿيڻ. اهو ٻڌي، خليفو پنهنجي پٽ سميت شيخ کي پيرين پيا ۽ سندس مريد ٿيا.

ابو محمد عيسيٰ

هيءُ شيخ شهاب الدين سُهروردي جي مريدن مان هو. صاحب ڪمال هو.

شيخ محمد يميني

هڪ ڏينهن شيخ شهاب الدين سُهروردي فرمايو تہ ٻاهر وڃ ۽ جنهن به شخص کي ڏسين، ان کي هيڏانهن وٺي اچ. پوءِ ٻاهران هڪ اجنبِي مسافر اندر آيو. شيخ کيس فرمايو تہ اي شيخ محمد هيڏانهن منهنجي ويجهو اچي ويهه. ڇو تہ تو منجهان محبت جي خوشبوءِ اچي رهي آهي. پوءِ کيس پنهنجي ويجهو وهاريائين ۽ دسترخوان وڇايو ويو، جنهن سان گڏ ڪجهه ڏاڙهون به کاڌائون. پوءِ مٿس توجه ڪيائون ۽ کيس خرقو ڏئي اجازت سان روانو ڪري ڇڏيائون.

شيخ ابراهيم مجذوب

هيءُ هڪ عجيب حالت جو مالڪ هو. ڪجهه ڏينهن برابر کاڌو کائيندو رهندو هو ۽ ڪجهه ڏينهن سانده هرگز نه کائيندو هو. ڪنهن وقت تہ ايتري قدر شيون کائي ويندو هو. جو ان جو ڪو حساب ئي ڪونه هوندو هو. ڪڏهن هڪ ئي دفعي ۾ هڪ سو مڻ به کاڌو کائي ويندو هو. شيخ نجيب الدين علي بن بزغش سان ملاقات ڪئي هئائين.

شيخ نورالدين عبدالصمد نطنزي

بن شيخ علي الاصفهاني، مريد شيخ نجيب الدين علي بن بزغش هو، سندس مريدن ۾ شيخ عزالدين محمود ڪاشي ۽ شيخ ڪمال الدين عبدالرزاق ڪاشي به هئا.

شیخ عزالدین محمود کاشي

هيءُ عوارف جو مترجم هو. پنهنجي شاگردن جي اجازت نامي کي خود لکندو هو. چوي ٿو ته انا اروي يعني ڪتاب عوارف المعارف عن شيخي ومولاي نورالدين عبدالصمد بن شيخ علي الاصفهاني و من الشيخ العالم ظهيرالدين عبدالرحمن بن علي بن بزغش وهما عن شيخهما الامام العالم العارف نجيب الدين علي بن بزغش شيرازي وهو عن سيخه قطب الاولياء سيد العارفين مصنف الڪتاب ترجمو: آءُ ڪتاب عوارف المعارف کي پنهنجي مرشد ۽ مولانا نورالدين عبدالصمد بن شيخ علي الاصفهاني ۽ شيخ عالم ظهيرالدين عبدالرحمن بن علي بن بزغش کان روايت ڪريان ٿو ۽ انهن ٻنهي حضرات پنهنجي شيخ امام عالم عارف نجيب الدين بن بزغش شيرازي کان ۽ هن پنهنجي قطب الاولياء سيد العارفين منصف ڪتاب کان روايت ڪئي آهي.

شيخ ڪمال الدين عبدالرزاق کاشي

هيءُ شيخ نورالدين عبدالصمد نظري جو مريد هو. علوم ظاهري ۽ علوم باطنيءَ ۾ جامع هو. شيخ رڪن الدين علاؤالدوله جو همعصر هو. سندن وچ ۾ وحدت الوجود جي قول تي مخالفت ۽ مباحثا ۽ دلائل جاري هوندا هئا.

شيخ نورالدين عبدالرحمن مصري

هيءُ پنهنجي وقت جي برگزيده بزرگن ۾ شمار ٿيندو هو. ابتداء ۾ پنهنجي علائقي جي هڪ شيخ سان بيعت هو. پر ان شيخ کان سندس مقصد پورو نه ٿيو. خود سندس شيخ فرمايو ته تنهنجو مقصد عجم جي هڪ شيخ کان پورو ٿيندو. پوءِ پاڻ ان عجمي بزرگ جو انتظار ڪندو رهيو ۽ ڪجهه مدت کان پوءِ شيخ جلال الدين يوسف نوراني مصر ۾ آيو. هيءُ سندس خدمت ۾ پهتو ۽ ويهن ڏينهن جي صحبت ۾ رهڻ سان سندس مقصد پورو ٿي ويو. شيخ يوسف نوراني کيس اجازت ڏني ۽ ان اجازت نامي ۾ کيس برادر مر تحرير ڪيو ڇو ته ان وقت هيءُ تمام وڏي عمر جو ٿي ويو هو. شيخ جمال الدين جي نسبت بن بزرگن سان آهي. هڪ شيخ حسام الدين شمشيري سان ۽ ٻي شيخ نجم الدين محمود اصفهاني سان ۽ هي ٻئي بزرگ، شيخ نورالدين عبدالصمد نظري جا مريد هئا.

ابواسحاق بن ظريف

هيءُ شيخ محي الدين ابن عربي جي مشائخ مان هو. شيخ ابن عربي فتوحات ۾ لکي ٿو ته هيءُ بزرگ ترين مشائخ مان هو. سندس هيءُ قول مذكور آهي ته: ”جيڪي ماڻهو مون کي سڃاڻن ٿا سي سڀ اولياءَ الله آهن. کانس پڇيو ويو ته اهو ڪيئن؟ چيائين ته هر هڪ انهن

معيار سالڪان طريقت

منجهان ٻن حالتن کان ٻاهر نه آهي يا هو منهنجي حق ۾ ڀلائي ۽ نيڪي جي ڳالهه ٿو ڪري يا ان جي برعڪس برائي ٿو ڪري. اگر هو منهنجي حق ۾ ڀلائي جي ڳالهه ٿو ڪري ته هو منهنجي اها صفت بيان ٿو ڪري جيڪا سندس پنهنجي صفت آهي، ڇو ته جيڪڏهن هو انهيءَ صفت سان موصوف نه هجي ها ته منهنجي اهڙي صفت بيان نه ڪري ها. پوءِ منهنجي نظر ۾ اهو ولي الله آهي ۽ جيڪڏهن هو مون بابت برائي بيان ٿو ڪري ۽ مون کي برو سمجهي ٿو ته هو صاحب فراست ۽ كشف جو مالڪ آهي ۽ الله تعاليٰ کيس منهنجي حال کان واقف فرمايو آهي. لهنذا اهو شخص به اولياءِ الله مان آهي.

شيخ نجيب الدين متوڪل

هيءُ شيخ فريدالدين شڪرگنج جو ڀاءُ ۽ خليفه مجاز هو. نهايت متوڪل هو. ستر ورهين جي عمر ۾ گذاريائين. جيتوڻيڪ کاڌي پيئي جي ڪا مستقل آمدني ڪونه هئي ۽ کيس گهر ٻار به هئا، مگر ان هوندي به ڏاڍو خوش گذاريندو هو. کيس خبر ئي ڪونه هوندي هئي ته ڏينهن ڪهڙو آهي، مهينو ڪهڙو آهي يا درم ڇا آهي، يا دينار ڇا آهي. مذڪور آهي ته هڪ دفعي عيد جي ڏينهن سندس گهر ۾ چند درويش اچي جمع ٿيا. وٽس ڪجهه به ڪونه هو، گهر جي ڇت تي وڃي الله تعاليٰ کي ٻاڏايائين. ان مهل ئي هڪ پوڙهو شخص ظاهر ٿيو ۽ هيءُ بيت پڙهي رهيو هو:

بيت

بادل گفتم دلاخضر را بيني

دل گفتم اگر مرا نمايد بينم

ترجمو: مون پنهنجي دل کي چيو ته ڇا اوهان خضر عليه السلام کي ڏسندا آهيو؟ دل مون کي چيو ته جيڪڏهن هو مون کي ڏسڻ ۾ اچي ته ڏسون! پوءِ انهيءَ پوڙهي طعام جو هڪ وڏو طبق ڀريل شيخ جي اڳيان اچي رکيو ۽ چيائين ته عرش تي ملاءِ اعليٰ جا ملائڪ تنهنجي توڪل جي تعريف ڪري رهيا هئا. چيائين ته الله شاهد آهي ته اهو مون پنهنجي نفس لاءِ نه ڪيو آهي ۽ طعام آڻڻ وارو خواجه خضر عليه السلام هو. شيخ نظام الدين فرمائي ٿو ته شيخ فريدالدين شڪرگنج، کيس ابدالن ۾ شمار ڪندو هو. خواجه قطب الدين جي مزار واري رستي ۾ سلطان محمد عادل جي مشهور عمارت مندل جي سامهون شيخ نجيب الدين متوڪل جي قبر آهي ۽ خواجه نظام الدين اولياءِ جي جڳهه ۽ شيخ نجيب الدين جي جڳهه به انهيءَ جاءِ تي هئي.

قاضي حميدالدين ناگوري

سندس نالو محمد بن عطاء هو. خواجه قطب الدين جي مصاحبن مان هو. سماع ۽ وجد جو ڏاڍو شائق هو. وقت جي علمائن سندس خلاف هڪ دستاويز تيار ڪري بادشاهه وقت کي پيش

کيو هو. ان کان پوءِ نظام الدين به سماع جو ڪافي شوق ۽ ذوق جو اظهار ڪيو. سندس تصنيف ڪافي آهن، جن ۾ ”طوالع“ مشهور آهي. مذڪور آهي ته پاڻ علوم شريعت، طريقت ۾ جامع ۽ مهارت رکندڙ هو، ۽ خوش طبعي به ڪندو هو.

سندس قبر خواجه قطب الدين جي ڀرسان آهي ۽ پاڻ وصيت ڪئي هئائين ته منهنجي قبر جي سطح خواجه جي قبر جي سطح کان هيٺ ڀرو رکجو. ليڪن سندس اولاد ان ڳالهه کي پسند نه ڪيو ۽ خواجه جي قبر کان بلند رکيائون.

شيخ جمال الدين خطيب هانسوي

هيءُ شيخ فريدالدين شڪرگنج جو خليفو هو. ٻارهن سال هانسي ۾ ان جي خدمت ۾ گذاريائين. شيخ نظام الدين اولياءَ فرمائي ٿو ته جڏهن شيخ فريد مون کي خلافت ڏني ته مولانا جمال الدين مون لاءِ نه ترسيو، حالانڪ ان کان اڳ اتي ترسيل هو. اهو مون کي ڏک پهچايو اٿس. حالانڪ اهو سندس شان ۽ مزاج جي موافق نه هو. مولانا جمال الدين کي بذريعه ڪرامت اهو معلوم ٿي ويو. چيائين ته اهڙي ڳالهه هرگز نه آهي، بلڪ تڪلفات کان بچڻ خاطر آءٌ هليو ويس.

شيخ برهان الدين

هيءُ شيخ جمال الدين خطيب هانسويءَ جو فرزند هو.

شيخ شهاب الدين خطيب هانسوي

شيخ نظام الدين اولياءَ هن بزرگ بابت فرمائي ٿو ته هو هر دل عزيز هو. هميشه رات جو سورة بقره پڙهي سمهندو هو. هڪ رات سورة بقره پڙهي رهيو هو ته گهر جي ڪنڊ مان هڪ آواز آيو.

بيت

داري سرما وگرند دوراز بر ما

ما دوست کشيم تونداري سر ما

ترجمو: تون اسان جي سر حاصل ڪرڻ لاءِ ايندو آهين ورنه تون اسان کان پري ئي ٿي وڃين. اسان ته توکي دوست سمجهندا آهيون، مگر تون اسان جي سر کان ناواقف آهين. گهر وارا سڀئي سمهيا پيا هئا. حيران ٿي ويس. وري پيهر اهو ئي آواز آيو. پوءِ الله تعاليٰ جي حضور ۾ التجا ڪيم ته اي مالڪ! تنهنجي عهد جي حتي المقدور وفاداري ۽ حڪم جي تعميل ڪئي آهي. تنهنجي رحمت ۾ اميد اٿم ته تون به عهد جي وفا ڪندين. اي مالڪ! جڏهن منهنجي موت جو وقت اچي ته مون وٽ نه عزرائيل اچي ۽ نه ڪو ٻيو ملائڪ فقط آءٌ هجان ۽ تنهنجي ذات هجي. آخر سندس انتقال ائين ئي ٿيو، جيئن سندس خواهش هئي.

شیخ قطب الدین هانسوي

هيءُ عالي مقام مشائخ مان هو.

سندس صحبت مان فيضياب ٿيڻ وارا مريد هي آهن:

- (1) شيخ نظام الدين هانسوي، (2) شيخ نور دولت مغل ڪش، (3) شيخ علم الدين حاجي ۽ (4) سيد تاج الدين شير سوار مارتازيان.

شيخ صلاح الدين زرڪوب

سندس نالو فريدون قونوي هو. شروعات ۾ هي سيد برهان الدين محقق ترمذي جو مريد هو. هڪ ڏينهن مولانا روم زرڪوبين جي بازار مان لنگهي رهيو هو ته ضرب جو آواز هنيائين ته انهن زرڪوبين تي حال طاري ٿي ويو. اهي سڀ گردش ڪرڻ لڳا.

شيخ صلاح الدين کي به الهام ٿيو ۽ هو پنهنجي دڪان مان ٿيو ڏئي ٻاهر نڪري آيو ۽ مولانا جي قدمن تي پنهنجو سر رکيائين. مولانا به کيس پاڪر پائي پنهنجي شفقت ۽ توجهت آندو ۽ مٿس ڪافي نوازشون ڪيائين ۽ کيس پاڻ سان گڏ وٺي آيو. ظهر جي نماز کان وٺي عصر جي نماز تائين سماع ۾ رهيا ۽ هيءُ بيت مولانا پڙهندو رهيو:

يڪي گنجي پديد آمد درين دڪان زرڪوبي

زهي صورت زهي معنيٰ زهي خوبي زهي خوبي

ترجمو: هن زرڪوبي جي دڪان تي هڪ خزانو ظاهر ٿيو. واه صورت واه معنيٰ واه خوبي واه خوبي.

شيخ صلاح الدين پنهنجي دڪان جو سمورو سامان بيٺي بيٺي خيرات ڪري، مولانا سان گڏ روانو ٿيو ۽ سندس صحبت ۾ رهڻ لڳو. مولانا روم ساڻس اهائي محبت ۽ پيار رکندو هو. جهڙو کيس شيخ شمس الدين تبريز سان پيار هو. ڏهن سالن تائين سندن صحبت ۽ محبت قائم رهي. هڪ ڏينهن مولانا کان اهو سوال پڇيو ويو ته عارف ڇا آهي يا ڪير آهي؟ فرمايائين ته عارف اهو آهي جو تنهنجي دل جي ڳالهه چئي ڏئي ۽ تون خاموش ويٺو رهين ۽ اهڙو مرد صلاح الدين آهي. جڏهن مولانا روم جو فرزند سلطان ولد پنهنجي سن بلوغت کي پهتو ته شيخ صلاح الدين جي نياڻيءَ سان سندس نڪاح ڪرايائين ۽ عارف چلي انهيءَ ئي جي بطن مان پيدا ٿيو. شيخ صلاح الدين قونيه ۾ مدفون آهي ۽ مولانا بهاؤالدين سندس پاسي ۾ مدفون آهي.

شيخ حسام الدين بن حسن بن محمد بن حسن بن اخي ترك

جڏهن شيخ صلاح الدين گذاري ويو ته مولانا سندس پٽ چلبي حسام الدين کي خلافت عنايت ڪئي ۽ ساڳيوئي انس ۽ محبت ان سان رکيائين. مثنوي جي ارڙهن بيتن، يعني مثنوي جي شروع ”بشنو از ني“ کان ”پس سخن کوتاه بايد والسلام“ جي نظم ڪرڻ جو سبب هيءُ

بزرگ ئي بڻيو. پوءِ مولانا پنهنجي دستار مان هڪ ڪاغذ ڪڍي حسام الدين کي ڏنو، جنهن ۾ ابتدائي ارڙهن بيت لکيل هئا. پوءِ اڪثر طور رات جي شروع ٿيڻ کان وٺي پرھ ڦٽي تائين مولانا شعر چوندو ويندو هو. حسام الدين انهن کي لکندو ويندو هو.

هڪ ڏينهن چلپي حسام الدين مولانا سان ڳالهه ڪئي ته جنهن وقت منهنجي مخدوم جا احباب هيءَ مشنوي پڙهندا آهن ۽ حاضرين مجلس ان جي معرفت جي نور ۾ مستغرق ٿي ويندا آهن ته مان ڏسندو آهيان ته هڪ غيبي جماعت هٿن ۾ ترارون جهليو ”پري ٿيو“ جا الفاظ چوندي حاضر ٿيندي آهي ۽ جو شخص ان کي اخلاص سان نه ٻڌندو آهي ته (هيءَ رجال الغيب جي جماعت) ان جي ايمان جون پاڙون ۽ دين جون شاخون ڪاٽي ڇڏيندي آهي ۽ ان کي گهليندي گهليندي جهنم تائين رسائيندي آهي. پوءِ مولانا فرمايو ته ائين ئي آهي. جيئن تو ڏٺو.

مثنوي

دشمن اين حرف اين دم در نظر
شد تمثّل سرنگون اندر سقر.
اي حسام الدين توديدي حال او
حق نمودت پاسخ افعال او

ترجمو: دشمن انهيءَ صورت ۽ انهيءَ طريقي تي نظر ايندو آهي، جو سندس صورت هيٺ جهڪيل ۽ اهو پاڻ دوزخ ۾ رهندو آهي. اي حسام الدين تو! جيڪا ماجرا ڏٺي سا سچ آهي. سندس افعال جو اهو ئي بدلو آهي.

سيد برهان الدين محقق ترمذي حسني

هيءُ بهاؤالدين ولد جي مريدن مان هو. خراسان ۽ ترمذ ۾ سردارن جو سردار مشهور هو. صلاح الدين زرڪوب سندس مريد هو. مولانا روم جي به ابتدائي تربيت ڪئي هئائين. فرمائيندو هو ته پنهنجو حال صلاح الدين کي بخش ڪيم ۽ قال مولانا کي بخش ڪيم. مولانا جي حياتيءَ ۾ ئي گذاري ويو. سندس مزار دارالفتح قيصريه ۾ آهي. مذڪور آهي ته جڏهن شيخ شهاب الدين شهوردي روم ۾ تشریف فرما ٿيو ته سيد برهان الدين جي زيارت لاءِ وٽس ويو. ڏٺائين ته سيد برهان الدين رُڪ جي ڍير تي ويٺو آهي. کيس ڏسي ٿوري جنبش ڪيائين ۽ بس. شيخ شهاب الدين شهوردي سندس پري کان ئي تعظيم ڪئي ۽ اتي ئي ويهي رهيو، ليڪن سندن پاڻ ۾ گفتگو نه ٿي. مريدن شيخ کان خاموشيءَ جو سبب دريافت ڪيو ته فرمايائين ته اهل حال، زبان حال سان گفتگو ڪندا آهن ۽ زبان قال سان نه ڪندا آهن. ماڻهن (شيخ شهاب الدين) کان دريافت ڪيو ته فرمايائين ته هو درياءَ معاني آهي جو حقائق محمدي ﷺ جي موتين سان مؤجزن آهي ۽ نهايت واضح به آهي ۽ نهايت پوشيده به آهي.

شيخ صدر الدين محمد

ولد اسحاق قونوي سندس ڪنيت ابوالمعالي هئي. شيخ مؤيد الدين جندي، مولانا شمس الدين ابڪي، شيخ فخر الدين عراقي، شيخ سعيد الدين فرغاني ۽ شيخ سعد الدين حموي جن جي کيس صحبت حاصل هئي.

شيخ علي ڪرد

هيءُ دانائن ۾ ديوانو هو. اهل دمشق جي اڪثريت سندس مريد ۽ معتقد هئي ۽ انهن تي اهڙي طرح حڪم هلائيندو هو، جهڙي طرح مالڪ پنهنجي غلام تي هلائيندو آهي. شيخ شهاب الدين شهروردي جڏهن دمشق ۾ آيو ته هن جي زيارت ڪرڻ جو ارادو ظاهر ڪيائين. ماڻهن کيس چيو ته هو ته بي نمازي ۽ اگهاڙي جسر رهندو آهي. فرمايائين ته جيئن به آهي آءٌ سندس زيارت ڪندس. مون کي ان جي خدمت ۾ پهچايو. پوءِ ان وٽ ويو، هن شيخ کي ڏسي پنهنجي اگهڙ کي ڪجهه ڍڪيو. پوءِ شيخ چيو ته تون ڪهڙي به حالت ۾ هجين، اسان کي واپس ڪونه ڪري سگهندين. اڄ ته اسان تنهنجا مهمان آهيون. پوءِ کيس سلام ڪري سندس ويجهو ويهي رهيو. ان وقت اوچتو به مزدور ظاهر ٿيا، جن کي ڪافي کاڌو ساڻ هو. شيخ علي انهن کي اشارو ڪيو ته اهو طعام اسان جي مهمان آڏو رکو. پوءِ انهن شيخ جي آڏو رکيو. پوءِ شيخ علي کيس چيو ته بسم الله. هيءُ اوهان جي مهماني آهي کائو! پوءِ شيخ اهو طعام کاڌو ۽ سندس بزرگي ۽ نيازمندي جو اعتراف ڪندي موڪلائي واپس هليو ويو.

شيخ جمال الدين عين الزمان گيلي

هيءُ شيخ نجم الدين جي خليفن مان هو. زبردست عالم ۽ فاضل هو. مذڪور آهي ته جڏهن تحصيل سلوڪ لاءِ شيخ نجم الدين جي خدمت ۾ حاضر ٿيڻ جو ارادو ڪيائين ته علمي ڪتابن کان انتخاب ڪري هڪ مجموعو تيار ڪري، پاڻ سان ڪيائين ته سفر ۾ وٺڻ رهندي.

جڏهن خوارزم جي ويجهو پهتو ته رات جو خواب ۾ ڏٺائين ته شيخ کيس چئي رهيو آهي ته اي گيليڪ! انهيءَ گهڙي کي اڇلائي پوءِ اسان ڏانهن اچ! پوءِ جڏهن سجاڳ ٿيو ته سوچڻ لڳو ته گهڙي ڪهڙي آهي. ٻي رات به اهوئي خواب ڏٺائين ۽ آخري رات جي خواب ۾ پڇيائين ته ڪهڙي گهڙي آهي. جواب ۾ کيس ٻڌايو ويو ڪتاب جو مجموعو جيڪو ساڻ کنيو اٿئي. پوءِ جڏهن سجاڳ ٿيو ته ان ڪتابن کي دريا جيڪون ۾ اڇلائي ڇڏيائين. پوءِ جڏهن شيخ وٽ پهتو ته شيخ کيس چيو ته جيڪڏهن انهيءَ مجموعي کي تون درياھ ۾ نه اڇلائين ها ته توکي ڪوبه فائدو ڪونه رسي ها، پوءِ شيخ کيس خرڇه پھرايو ۽ چاليھ ڏينهن چلي ۾ کيس ويهاريائين. چلو پوري ٿيڻ کان پوءِ کيس ”عين الزمان“ جو لقب ڏئي قزوين روانو ٿيڻ جي رخصت ڏنائين.

مذڪور آهي ته قزوین جي سادات منجهان هڪ سيد، شیراز وڃڻ جو ارادو ڪيو. شيخ کي عرض ڪيائين ته شیراز جو بادشاهه اوهان جو ڪافي ارادتمند آهي. ان ڏانهن مون لاءِ سفارش لکي ڏيو. شيخ هڪ ڪاغذ جو ٽڪرو گهرايو ۽ ان تي صرف اهو لکيائين ته ”عسل و رازيانہ“ پوءِ پرچ ڪيس ڏئي ڇڏيائين. جڏهن سيد صاحب شیراز پهتو ۽ بادشاهه جي ملاقات جو ارادو ظاهر ڪيائين ته ماڻهن کيس ٻڌايو ته هو پيٽ جي درد ۾ مبتلا آهي ۽ غسل خاني ۾ آهي. پوءِ هو غسل خاني جي در وٽ پهتو ۽ ڏٺائين ته بادشاهه پيٽ جي تڪليف سبب سخت پريشان آهي. بادشاهه کي سلام ڪيائين ۽ بادشاهه کانئس پڇيو ته ڪٿان آيو آهين، چيائينس ته قزوین مان. کانئس شيخ جو احوال پڇيائين. هن اهو ڪاغذ جو پرچو کيس ڏنو. بادشاهه اهو کولي ڏٺو ته ان ۾ لکيل هو ته ”عسل و رازيانہ“ پوءِ چيائين ته شيخ پنهنجي نور فراست سان منهنجو حال معلوم ڪري منهنجو علاج لکيو آهي. پوءِ ان وقت ئي گهرائي استعمال ڪيائين ۽ کيس فوراً فائدو ۽ شفا حاصل ٿي ۽ سيد صاحب جي ڪافي عزت ۽ رعايت ڪيائين.

شاهه جميل گرناري

سندس نالو عبدالهادي هو. امام موسيٰ ڪاظم عليه السلام جن جي اولاد مان هو. بموجب استدعا ۽ اخلاص، سلطان شاهه عالم عرف ”پير پته ديولي“ جي ڀرسان هڪ عليحده مقبري خاص ۾ مدفون آهي ۽ سندس چل ڳاهه ضلع کرنال جي سورٺ شهر ۾ آهي. جيڪو مخلوق جو مرجع ۽ خلق جي خاص ۽ عام جي حاجت روائي جو مرڪز آهي. اتي هڪ ٽڪريءَ جي پٺيان هڪ بلند جڳهه تي صاف درٻار آهي. پوءِ جيڪو به شخص انهيءَ جڳهه تي حاجت روائي لاءِ چل ڪيندو آهي ته اهو مهمان غيب هوندو آهي ۽ سندس حاجت پوري ٿيندي آهي ۽ سندس چار ڪامل خليفاهن:

(1) شاهه وجيه الدين

(2) شيخ زڪريا

(3) شيخ ميمون

(4) شيخ ڪريه قتال

شاهه وجيه الدين

ولد سيد فتح شاهه، امام محمد تقی عليه السلام جي اولاد مان هو. سندس مزار شيخ جميل جي درٻار جي پٺئين پاسي احاطي جي اندر مشهور آهي. سندس چار فرزند هئا، جن جا نالا هي آهن:

(1) شاهه حسن: پنيور جبل جي مٿاهين پاسي ۾ آرامي آهي، سندس اولاد باقي آهي.

(2) شاهه ڪهروريه: سندس اولاد جو جهول ۾ هڪ وڏو ڳوٺ آهي.

(3) شاهه آري: سندس مدفن شيخ جميل جي درگاهه جي پٺ ۾ اتر طرف کان آهي.

معيار سالڪان طريقت

مذڪور آهي ته هيءُ پنهنجي ڦٽي ۽ ڏندن هميشه سان رکندو هو. پير جي وفات کان پوءِ پاڻ کي زنده درگور ڪيائين ۽ ان ڏند مان وڻ ٿي ويو، جو اڃا تائين قبر جي مٽي کان بطور يادگار باقي بيٺو آهي.

(4) لال شاه چتو: ننڍپڻ ۾ پاڻ کي پاڻيءَ ۾ لڪائي ڇڏيو هئائين، سندس مزارون مختلف جاين ۽ علائقن ۾ آهن، پر جتي به ڪوتائي ڪندا هئا ته اتي ان جي قبر ٺاهي ڇڏيندا هئا.

شيخ ميمون

هيءُ شيخ جميل گرناريءَ جو مريد ۽ خليفو هو. سندس مدفن ڳوٺ ڍنڍي ۾ مشهور آهي ۽ هڪ عهد هيٺ آيل مجموعو مٿس مقرر آهي.

شيخ پال لونڪ

شيخ جميل شاه گرناري پنهنجي وفات وقت اها وصيت ڪئي هئي ته ٻه شخص هڪ ڇهن انگرين واري ٻار کي پيش ڪندا، اهوئي منهنجو جانشين آهي ”پال لونڪ“ مان مراد طفل (ٻار) هو.

سندس مدفن نٿي ۾ درياءَ جي اوڀارين ڪناري تي آهي.

شيخ جميل خود ان کي پنهنجو جانشين مقرر ڪيو ۽ ان وري پنهنجي پٽ کي جانشين بڻايو.

شيخ عمادالدين

اسماعيل ولد شيخ صدرالدين بن شيخ بهاؤالدين ملتاني ڪامل ولي الله ۽ ڪامل متقي هو. ملتان ۾ فوت ٿي ويو.

سيد جلال سرخ بخاري

ولد سيد ابوالمؤيد علي، هيءُ جعفر ثاني بن امام همام علي نقوي عليه السلام جي اولاد مان هو. شيخ بهاؤالدين ملتاني جي مريدن مان هو. کيس ٻه فرمانبردار فرزند هئا: (1) سيد علي، (2) سيد جعفر جيڪو ملتان کان بکر ۾ آيو. جنهن سيد بدرالدين ولد سيد محمد مڪي جي ٻن نياڻين سان هڪ ٻئي جي پٺيان شادي ڪئي (يعني هڪ جي فوت ٿيڻ کان پوءِ ٻيءَ سان شادي ڪيائين جن مان ٻه فرزند پيدا ٿيا. (1) سيد محمد غوث، (2) سيد احمد ڪبير.

اهل فساد ۽ گمراهن جي نهايت ڪمال طريقه سان اصلاح ڪيائين ۽ هدايت ۽ ارشاد جو سهڻو مثال پيدا ڪيائين.

اوچ شريف ۾ گذاري ويو ۽ سندس اولاد سنڌ ڀرگشي ۽ گجرات وغيره ۾ ڪافي آهي، جنهن ۾ برگزیده بزرگ اولياءَ ٿي گذريا آهن:

سلسلہ عليه بخاريہ شاهيہ مشهور جيلالي

اعمال هذه الطريقة البخارية المنسوبة الي قطب العالم سيد جلال بخاري هي باخلاق الرسول الله صلي الله عليه وسلم ظاهراً و به باطناً و آخرهم ذكر لا إله إلا الله وايضاً يحيى يا قيوم.

ترجمو: هيءُ طريقه سلسلہ قطب العالم سيد جلال بخاري ڏانهن منسوب آهي ۽ هن جو بنياد پاڻ سڳورن ﷺ جن جي اخلاق ۽ سنت تي ٻڌل آهي. ظاهري ۽ باطني طور سندس ذڪر لا إله إلا الله ۽ يحيى يا قيوم آهي.

سندس سلسلہ جي سند هن ريت آهي: هيءُ پاڻ سيد محمود کان ۽ هو سيد احمد کان، هو سيد عبدالله کان ۽ هو سيد امام علي نقی کان ۽ هو امام سيد جعفر کان ۽ هو امام سيد علي کان ۽ هو امام سيد جواد کان امام جعفر صادق تائين. اهو امام کان حضرت امام شاهه ولایت علیهم السلام تائين.

(1) سيد محمد مکی

هيءُ سلطان العارفين سيد محمد شجاع نقوي جو فرزند هو. ساکن مشهد رضوي.

(1) سادات بکر جو مؤسس اعليٰ سيد محمد مکی ؒ جي قبر کليڪٽري ڊپٽي ڪمشنر سکر جي بنگلي جي ڏکڻ طرف هڪ وڏي چوڊواري اندر آهي. سندس قبر تي ٻارهن دري جي طرز جي تعمير ٿيل آهي. جيڪا پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ سکر جي هڪ ميمڻ گرین شاپ جي واپاري سيمينٽ جي ٺهرائي هئي. سندس قبر جي آسپاس ڪيترين ئي قديم قبرن جا آثار ختم ٿي ويا آهن، سواءِ ٻنهي پاسي ٻن ٻن قبرن جي.

پير حسام الدين راشدي مقدمه حديقۃ الاولياءِ ۾ قلمي ڪتاب ”شجره سادات“ مؤلف سيد قمبر علي رضوي بکري تاليف 1261ھ ۾ سيد محمد مکی جي مزار ۽ قبرستان متعلق لکي ٿو: ”سيد محمد مکی، جي گهر واري جيڪا شيخ شهاب الدين سهروردي جي نياڻي ٿئي، ان جو نالو بي بي فاطمه هو، بي بي فاطمه جو مقبرو مڙس جي مقبري (قبر) جي اولاهين ديوار سان لڳ ٻاهران آهي“

سيد محمد مکی، جي مزار تي لڳل قديم زماني کان شجره جو ذڪر الوحيد اسپيشل نمبر جون 1936 ۾ ڄاڻايل آهي. ساڳيو حوالو ڏيندي رحيمداد خان مولائي شيدائي ”تاريخ سکر“ ۾ ساڳيو شجره ڏنو آهي. جيڪو پيڙهي به پيڙهي هن طرح آهي:

”تعويذ قبر حضرت قطب الاقطاب سلطان العارفين امير المؤمنين سيد محمد مکی بن سيد شجاع نور الله مفجر بن سيد عقيل بن سيد اسماعيل بن امير المؤمنين سيدنا جعفر ثاني بن امام علي تقی بن امام محمد تقی بن امام شان علي بن موسيٰ رضا بن موسيٰ ڪاظم بن امام جعفر صادق بن امام محمد باقر بن امام زين العابدين بن امام حسين بن حضرت امير المؤمنين امام المشرق والمغرب اسدالله الغالب علي بن ابي طالب رضي الله عنهم“
الوحيد اسپيشل سنڌ آزاد نمبر 1925ع ۾ تاريخ سکر ۽ ٽيون شجره نسبت ڏيڻ کان پوءِ، لکن ٿا ته: ”ان ڪتبي مان ائين به معلوم ٿئي ٿو ته سيد محمد مکی حضرت سيدنا شيخ الشيوخ شهاب الدين سهرورديءَ جو ڏهڻو هو.“

مٿي ڄاڻايل ٻنهي ڪتابن ۾ اهڙي قسم جي ڪابه عبارت ڏنل نه آهي. البت ڪجهه ٻين حوالن ۾ سيد شجاع کي شيخ الشيوخ جو ناني ۽ سيد محمد مکیءَ کي ڏهڻو ڏيکاريو ويو آهي. ”منبع الانساب“ مؤلف مير معين الحق جهونسي جيڪو سيد محمد مکیءَ جي ستين پيڙهي مان هو. پاڻ جهونسي مان آبائي وطن بکر آيو ۽ خانداني شجره گڏ ڪري اهو ڪتاب تاليف ڪيائين. هن نسخي موجب سيد محمد مکیءَ کي چار فرزند سيدنا شهاب الدين سهرورديءَ جي نياڻيءَ مان هئا. انهن مان ٻه فرزند سيد صدرالدين ۽ سيد بدرالدين ته ڄاواني بکر ۾.

سيد بدرالدين سهره هئو. سيد جلال سرخ بخاري سهروردي جو جنهن مان اڄ جي بخاري سادات جو نسل آهي. سيد محمد مکیءَ جي ٻئي فرزند سيد صدرالدين جي پٽ بدرعالم جو فرزند سيد مرتضيٰ جهونسي ۾ رهي رهيو. منبع الانساب جو لکندڙ انهيءَ بزرگ جي پيڙهي مان آهي. انهيءَ ڪتاب جو هڪ نسخو (OR- 226) برٽش ميوزم ۾ موجود آهي.

”منبع الانساب“ کان سواءِ پير حسام الدين راشدي مقدمه حديقۃ الاولياءِ ۾ جنهن ٻئي نسخي جو ذڪر ڪيو آهي. اهو 1261ھ ۾ سيد قمبر علي رضوي بکري ”شجره سادات“ جي نالي سان تاليف ڪيو. هيءُ مستند نسخو پڻ سيد محمد مکی کي شيخ الشيوخ شهاب الدين السهرورديءَ جو ناني ڏيکاري ٿو. هو وڌيڪ ٻڌائي ٿو ته حضرت شيخ شهاب الدين سهروردي جي نياڻيءَ جنهن جو نالو بي بي فاطمه آهي. تنهن جي قبر مڙس جي قبر جي اولاهين ديوار سان لڳ آهي.

پير حسام الدين ”شجره سادات“ کي مستند ڪتاب ڄاڻائيندي لکي ٿو ته 1934ع ڌاري انهيءَ جو هڪ نسخو سيد مير الهورائي شاهه روهڙي واري وٽ هو ۽ هڪ نسخو ٿي ۾ آهي. جنهن جي آخر ۾ عبارت آهي: بتاريخ بيستم شوال 1298ھ از مير حقيير غلام مرتضيٰ مرتضائي.

معيار سالڪان طريقت

سيد محمد شجاع، سفر حجاز ۾، شيخ شهاب الدين سهروردي جي خدمت ۾ سندس زيارت لاءِ ويو. انهيءَ جو مريد ۽ ناني (داماد) بڻيو ۽ ان کان پوءِ سيد مڪي پنهنجي گهر واري سميت مڪي پاڪ ۾ آيو. واپسيءَ وقت مشهد مقدس ۾ بهشت نظير حضرت امام موسيٰ رضا عليه السلام جي روضي جي زيارت لاءِ آيو.

سيد محمد مڪي پنهنجي رب جي حڪم سان، بکر سنڌ ۾ وارد ٿيو ۽ اتي ئي سڪونت اختيار ڪيائين، ماڻهن کي غفلت، عصيان ۽ بي ديني کان نجات ڏياري راه مستقيم ڏيکارياڻين ۽ بکر ۾ ئي فوت ٿي ويو. کيس قلعہ ارڪ ۾ دفن ڪيو ويو.

سادات بکر ۾ اڪثر ان بزرگ جي اولاد آهي. سندس فرزند بدرالدين ۽ فرزند سيد خطيب صدرالدين هرھڪ پنهنجي وقت جو ڪامل ولي الله ۽ برگزیده بزرگ ٿي گذريو آهي. سندس اولاد ۾ گهڻا ولايت ۽ ڪمال وارا ٿي گذريا آهن.

مٿي ڄاڻايل ٻن قلمي نسخن ”منبع الانساب“ ”شجره سادات“ کي سيد محمد مڪي جي پنهنجي خاندان جي فردن پنهنجون سين به سين روايتون شجرا ۽ دستاويز سامهون رکي لکيو. اهڙي سبب آهي جو پير حسام الدين راشدي انهن کي مستند ڄاڻائي ٿو، انهن مان هيٺيون گهريل ڳالهيون ملن ٿيون:

(1) سيد محمد مڪي شيخ الشيوخ سيدنا عمر بن محمد شهاب الدين السهروردي جو ناني هو نه ڪي ڏهڻو.

گذشتہ سان پيوست

(2) شيخ شهاب الدين السهروردي جي نياڻي بي بي فاضمه سگوري جيڪا سيد محمد مڪي جي منڪوحه هئي، تنهن جي قبر مڙس جي اولهين ديوار سان گڏ آهي.

ان جي برعڪس سيد محمد مڪي متعلق مضبوط روايتون پڻ موجود آهن، جن ۾ کيس شيخ الشيوخ شهاب الدين السهرورديءَ جو ڏهڻو ثابت ڪيو ويو آهي، سندس اولاد علم جي زيور سان آراسته رهيو، سيد بدرالدين ؒ جي اولاد مان ويجهي زماني ۾ سيد علي اڪبر شاه ۽ سيد علي اصغر شاه جامع عربي حيدرآباد جي حوالي سان وڏو نالو ڪڍيو. سيد علي اصغر شاه جي وڏن مان محمد شاه جن بکر ڇڏي ميهڙ ۾ سڪونت اختيار ڪئي. سندس پوين مان سيد محمد شاه حسيني ؒ فقہ ۾ نالو ڪڍيو. پاڻ فقہ حنفي جي بنياد تي ماڻهن کان آيل سوالن جا جواب فتوائن جي صورت ۾ جاري ڪندو هو.

انهن نيڪ سيرت بزرگن جي اولاد مان سيد انور شاه حيدرآباد ۾ حال حيات آهي، جنهن جي دختر نيڪ اختر سيده فرزانہ انور شاه بحبشيت جج پڻ عام ماڻهو کي انصاف جي فراهمي ۾ چڱو نالو ڪمايو آهي.

شیخ کامل شیخ نوح بکري⁽¹⁾

هيءُ سنڌ جي برگزيده اولياءِ ڪرام مان هو. شيخ شهاب الدين سهروردي جي اڪمل مريدن مان هو. شيخ بهاءُ الدين زڪريا ملتاني، جڏهن پنهنجي مرشد شيخ شهاب الدين سهروردي

(1) لينسڊائون پل جي سکر واري شاخ جي منهن وٽ ريل جي پٿرين جي لڳ نياڙي گنبذ جي اندر شيخ نوح قدس سره العزيز جي آخري آرامگاهه آهي. اها ايراضي ڪنهن دور ۾ بکر جي قلعي جي هئي. هيءُ بزرگ شيخ الشيوخ سيدنا شهاب الدين البغدادي السهرورديءَ جو وڏو خليفو هو. ڄاتل تاريخ موجب سهروردي بزرگن جي سنڌ ۾ پهرئين خلافت سکر ۾ قائم ٿي. جيڪا شيخ نوح بکريءَ جي هئي سومرن ۽ سمن جي ڏينهن ۾ سهروردي خلافتون سيوهڻ ۽ لاڙ ۾ قائم ٿيون. اهو سلسلو گجرات تائين ڦهلجندو نظر اچي ٿو.

تاريخي حوالن ۾ نوح بکري سان گڏ شيخ الشيوخ جو لقب انهيءَ ڳالهه کي ثابت ڪري ٿو ته سندس ڪيترائي خليفه ۽ مريد اهڙا پيدا ٿي چڪا هئا جيڪي پاڻ پنهنجي حلقن ۾ مرشدن جي حيثيت ۾ هئا ۽ سهروردي سلسلي جي ڦهلاءَ ۾ اهم ڪردار ادا ڪري رهيا هئا. انهيءَ حقيقت کي نظر ۾ رکندي اهو چئي سگهجي ٿو ته حضرت بهاءُ الدين زڪريا ملتاني سهروردي کان اڳ سنڌ ۾ ان فڪر جي ڦهلاءَ ۾ شيخ نوح رحمته الله عليه ۽ سندس پوئلڳن اهم ڪردار ادا ڪري عام ماڻهو جو رجوع پاڻ ڏي ڪري ڇڏيو هو.

شيخ نوح بکري رحمته الله عليه متعلق تاريخي ماخذ طور تحفة الڪرام ۽ حديقۃ الاولياءِ پيش ڪيا وڃن ٿا جڏهن ته ڪجهه ان ڇپيل قلمي نسخا پڻ اندازاً ۽ روايتن تي ٻڌل ڳالهين سمهون اٿن ٿا. سيد عبدالقادر جي تاليف حديقۃ الاولياءِ (1016ھ) نوشتہ شد) مان سندس هيٺيون احوال ملي ٿو:

ترجمو: پاڻ شيخ المشائخ ٿي گذريو آهي پاڻ وڏو تحقيق جو صاحب شيخ الشيوخ هو. سندس نالو نوح بکري قدس الله سره العزيز آهي. سنڌ جي مشاهير اولياءِ مان هو ۽ بزرگهه الاهي ۾ به مقبول اولياءِ الله هو. جنهن کي پنهنجي رب سان خصوصي محبت ۽ انس هو. پاڻ سيدنا برهان الصدق واليقين شيخ شهاب الدين سهروردي قدس الله سره العزيز جي هٿ تي بيعت ڪئي هئائين ۽ سندس ئي خاص مريد ۽ معتقد هو ”فرشتہ“ يعني بکر جو رهاڪو هو. تنهنجي هجي يا محفل ۽ مجلس هميشه ذڪر ۽ عبادت الاهي ۾ مشغول هوندو هو. سڌائين ترڪ دنيا کي ترجيح ڏنائين. نقل آهي ته جنهن وقت غوث العالم شيخ بهاءُ الدين زڪريا رحمته الله عليه ولایت پناه دستگهه شيخ شهاب الدين رحمته الله عليه جي زيارت کان مشرف ٿيو ۽ سندس هٿ تي بيعت ڪيائين ته وطن واپس ورن وقت شيخ کيس فرمايو ته اسان جو هڪ ڀلارو مريد ”فرشتہ“ سنڌ يعني بکر ۾ آهي ان جي باري ۾ ڄاڻ حاصل ڪج چڪن ته انتهائي قبل ۽ هدايت ۽ ارشاد جو صاحب شخص آهي. پنهنجي هدايت جو ڏيئرو به ٻاري ٿو ۽ ٻين کي هدايت ڪرڻ به ڄاڻي ٿو. ان کان صرف رهنمائي وٺڻ جي ضرورت آهي. اتي وڃي معرفت جي شمع ٻار ۽ هدايت جي نور سان بشري لاڳاپن جاسپ ڪڪ ڪانا ساڙي رک ڪر جڏهن شيخ بهاءُ الدين زڪريا مقتدا، علم شيخ شهاب الدين سهروردي رحمته الله عليه جا هي گفتا سندس باري ۾ ٻڌا ته سندس دل ۾ شيخ نوح بکريءَ جي محبت ۽ عشق جي بله پڙڪا کاڌا ۽ جڏهن بکر پهتو ته کيس معلوم ٿيو ته شيخ موصوف هن دنيا مان لاڏاڻو ڪري چڪو آهي ۽ جنت الفردوس ۾ پهچي چڪو آهي. جنهن ڪري شيخ بهاءُ الدين وڏي حسرت سان موتي ويو. هيئنر شيخ نوح بکري قدس الله سره جي مزار قلع بکر ۾ آهي. الله تعاليٰ ان کي هر طرح جي خوف ۽ خطره کان محفوظ رکي. آمين“

حديقۃ الاولياءِ، تاريخ فيروز شاهي تحفة الڪرام ۽ معيار سالڪان طريقت شيخ نوح بکري متعلق ساڳي روايت کي ٿوري گهڻي ڦيرگهير سان پيش ڪن ٿا. جڏهن ته ”تجليات اسرار معاني“ مصنف ميان ولي محمد سيوستانی (فارسي قلمي 1203ھ) ۾ ۽ تذڪره مشاهير سنڌ ان ۾ اهو اضافو ڪن ٿا ته شيخ الشيوخ شهاب الدين السهروردي البغدادي (اول) جو نه رڳو خليفو ۽ مريد هو، بلڪ سندس عزيز به هو. وفائي صاحب تذڪره مشاهير سنڌ جلد 3 ۾ ڄاڻائي ٿو:

”مخدوم نوح (بکري) صديقي نسل جو شيخ شهاب الدين السهرورديءَ جي نسل مان آهي. واللہ اعلم“ اهڙي طرح ”تجليات اسرار معاني“ ۾ حضرت لعل شهباز جي هڪ ”دمساز رفيق“ ساٿي شيخ نوح صديقي جو ذڪر موجود آهي. تاريخ ۾ انهيءَ حقيقت لاءِ ڪافي مواد موجود آهي. ته شيخ نوح بکري بهاءُ الدين زڪريا ملتاني ۽ حضرت لعل شهباز جو زمانو ساڳيو آهي. جڏهن بهاءُ الدين زڪريا ملتاني پنهنجي مرشد جي حڪم موجب بغداد مان فرشتہ بکر ۽ شيخ نوح سان ملڻ لاءِ پهتو ته هو پنهنجي حياتيءَ جا ڏينهن پورا ڪري چڪو هو. جنهن کان پوءِ هو 1210ھ/1228ع ۾ قباج جي دور ۾ ملتان وريو. ان مان مخدوم نوح بکريءَ جي وفات جي زماني جو اندازو ٿئي ٿو.

شيخ نوح جي اولاد مان سندس هڪ پٽ شيخ مڪو يا شيخ مڱڻ ”قلندر نام“ سنڌي، مصنف فتح محمد صغير سيوهاڻي ۾ ٻڌايل آهي. سندس مزار قلندر لعل شهباز جي روضي مبارڪ جي اوڀر ڏکڻ تي نوشاهاني واري ڪمري ۾ موجود آهي. هي شيخ عثمان مروندي رحمته الله عليه سان رفقت ڪندي سيوهڻ ۾ مقبر رهيو. سندس وفات کان پوءِ سندس مزار جو سنڀاليندڙ رهيو ۽ باقي اهل اولاد بکر ۾ خانقاهه ۾ مدرسي جي اهم ڪردار ۾ مصروف رهيا. (ڊاڪٽر ٽالپر سنڌ جا اسلامي درسگاهه)

معيار سالڪان طريقت

ڪان رخصت وٺي روانو ٿيو، تڏهن کيس مرشد فرمايو ته فرشته بکر ۾ شيخ نوح جي ضرور زيارت ڪج. ليڪن قضاء الهي پيش آئي جو شيخ نوح شيخ بهاؤالدين جي بکر ۾ پهچڻ کان اڳ انتقال فرمائي ويو.

حاجي منگه

هيءُ سنڌ جو برگزيده بزرگ ۽ صاحب ولايت ڪامل ولي الله هو. ڪراچي بندر جي قريب مشهور پهڙيءَ وٽ مدفون آهي ۽ ساري زندگي اتي ئي گذاريائين. مخدوم عثمان عرف لعل شهباز ساڻس ملاقات ڪندو هو. سندس ڪرامت سان ڪندري نالي هڪ گرم پاڻيءَ جو چشمو ان وقت کان وٺي جاري آهي ۽ اهو چشمو پهڙي وٽ سندس قبر جي ڀرسان روان آهي، جو مخدوم حاجي منگه جي ڪرامت جو يادگار آهي. انهيءَ چشمي ۾ بيشمار ”واڳون“ بطور مجاور ۽ عجائبات رهندا آهن. اها نهايت عجيب ڳالهه آهي جو شيخ (منگه) جي مزار جي قريب گرم پاڻي جي گذرگاه وٽ هڪ وڏو پٿر جڙيل آهي، جو پل وانگر ڪم ڏئي رهيو آهي. ان جي هيٺان بلڪل متصل پاڻي وهڪرو ڪري رهيو آهي، جو ماڻهو اهو گرم پاڻي حاصل ڪري پوءِ ٿڌو ڪن ٿا ۽ پوءِ اهو وڌيڪ نمڪيات وارو بڻجي وڃي ٿو. زائرين ۽ اهل حاجت درگاه تي اچي قربانيون ڪن ٿا ۽ ان جو گوشت چشمي ۾ رهندڙ واڳن کي ڪرائين ٿا. انهن ۾ هڪ وڏي واڳون، جو لقب ”بخ“ آهي، جو انهن سڀني واڳن جو وڏيرو آهي. جيڪڏهن واڳن قرباني قبول ڪئي ته اها حاجت پوري ٿيڻ جي بشارت آهي بي حالت ۾ ناڪامي.

شيخ شرف الدين بو علي قلندر

هيءُ اصل عراق جو هو. پليو ۽ نينو پاڻي پٽ ۾ هو. شمس تبريز ۽ مولانا روم سان ڪافي مجلسون ڪيون هنائين.

سندس ملفوظات ۾ مذڪور آهي ته شروعات ۾ دهلي ۾ علم جي تحصيل ۾ مشغول رهيو ۽ تقريباً ويه سال رياضت ۾ صرف ڪيائين. پوءِ پنهنجو سمورو توجه طريقت ۽ حقيقت جي حصول ڏانهن مبذول ڪيائين. پوءِ ويه سال عبادت ۾ بسر ڪيائين. پوءِ جذب الهيءَ ۾ مجذوب ٿي ويو ۽ شهر جي بازارين ۾ گهمندو ڦرندو رهندو هو. نه ڪنهن سان ڳالهائيندو هو. نه ڪنهن ڏانهن نهاريڻو هو. اتفاقاً جيڪڏهن ڪنهن به شيءِ تي نظر پئجي ويندي هئس ته اها شيءِ سڙي خاڪ ٿي ويندي هئي.

سندس ملفوظات ۾ اهو به لکيل آهي ته چوندو هو ته حضور اڪرم ﷺ جن مون تي سنت معاف ڪري ڇڏي آهي ۽ آءٌ چاليهه سال پورا بغير سنت جي فرض ادا ڪندو رهيس. پوءِ مون کي حق تبارڪ و تعاليٰ فرمايو ته جيئن ته منهنجي حبيب تنهنجي مٿان سنت معاف ڪئي آهي، پوءِ مون توتان فرض به معاف ڪري ڇڏيو آهي.

هڪ دفعي سلطان محمد تغلق ڏانهس هيءُ رباعي لکي موڪلي هئي:

رباعي

ڪه راست ڪند صورت مردي و زني
ڪه بشڪند اين ظلم جاني وتني
ڪس نيست ڪه استاد قضا را پرسد
از بهرچه سازي و چرامي شڪني.

ترجمو: ته جوڙي تو صورت مرد ۽ عورت جي، وري ٿوڙيو تو ان جي جان ۽ جسم کي،
ڪنهن کي به طاقت نه آهي جو پڇي قضا جي مالڪ کان ته، ڇا لاءِ ٿو تون جوڙين ۽ وري ڇا لاءِ ٿو
تون ٿوڙين.
ڏانهس لکيائين:

رباعي

شرطست ڪه در امر قضا دم نزي
اين نوع ڪه تو گفتي نه مردي نه زني
گل راڇه مجالست ڪه گويد به گلال
از بهرچه سازي و چرا مي شڪني

ترجمو: لازم آهي توتي ته قضا جي امر ۾ دم نه هڻ هن قسم جي گفتگو ڪرڻ وارو نه
مرد آهي ۽ نه عورت. مٿي ڪي ڪهڙي مجال آهي جو ڪنير (جوڙيندڙ) کان پڇي ته ڇا لاءِ ٿو
تون جوڙين ۽ ڇا لاءِ ٿو تون ٿوڙين.
هيءُ مڪتوب سلطان علاؤالدين خلجي ڏانهن لکيائين.
علاؤالدين خلجي دهليءَ جي خواجه کي هيءُ سنڌ ڏئي ٿو ته هڪ خواجه سراءِ الله تعاليٰ
جي هڪ فقير کي چماٽ هنئي آهي. سندس انهيءَ حرڪت تي الله تعاليٰ جو عرش جنبش ۾ اچي
ويو. پوءِ جيڪڏهن ان کي سزا ڏيو ٿا ته بهتر آهي، ورنه دهلي تي ٻيو بادشاهه اچي حڪومت
ڪندو.

مبارڪ خان

جواني سندس نالو هو. بو علي قلندر جو محبوب ۽ مريد هو. سندس قبر به بو علي قلندر
جي ڀرسان آهي.

شيخ ريحان جهنگلي

سندس اصل نالو چنيسر هو، شيخ زڪريا ملتانيءَ سان ملڻ ويو ۽ پوءِ انهيءَ جو ئي
مريد ٿيو. سندس رهائش رڪن پور ۾ هئي ۽ ساڻس مخدوم لعل شهباز به ملاقات ڪئي هئي.

معيار سالڪان طريقت

سندس فرزند هي هئا: شيخ محمد قطب ۽ شيخ دودو شهيد. اهي ٻئي پائر سنڌ جا نامور مشائخ ٿي گذريا آهن ۽ لعل شهباز قلندر شيخ دودو جي فاتح لاءِ ويو هو.

شيخ ابوالعباس مرسي

هيءُ شيخ ابوالحسن شازليءَ جو شاگرد هو. مذڪور آهي ته چيائين ته آءٌ مدينه منوره جي زيارت ۽ امير حمزه رضي الله جي مزار تي حاضري ڀرڻ جو قصد ڪيو ۽ رستي ۾ مون سان گڏ ٻيو شخص به رفيق ٿيو. پوءِ امير حمزه رضي الله عنه جي مزار جي قبي ۾ بيٺا هئاسون ته روحانيت جون برڪتون وسڻ لڳيون. پوءِ ڏٺم ته روضي جي قريب هڪ شخص دعا ۾ مشغول آهي. پنهنجي رفيق کي چيو ته هيءُ شخص ابدال آهي ۽ هاڻي هن ساعت ۾ دعا جو قبول ٿيڻ يقيني آهي. پوءِ رفيق دعا ۾ هڪ دينار طلب ڪيو ۽ مون دين ۽ دنيا جون پلايون ۽ دنيا جي مصيبتن ۽ آخرت جي عذاب کان عافيت طلب ڪئي. پوءِ جڏهن مدينه منوره جي ڀرسان آياسون ته هڪ شخص منهنجي رفيق کي هڪ دينار ڏنو ۽ شيخ ابوالحسن جي نظر اسان تي پئي. منهنجي رفيق کي چيائين ته اي خسيس مرد! ان وقت تون اها همت ڪري جيڪا به دعا گهرين ها. توکي عطا ٿئي ها. ڇو نه تو ابوالعباس وانگر دنيا ۽ آخرت جي عافيت طلب ڪئي، جو کيس ٻئي پلايون عطا ٿيون ۽ قطب جي رتبي تي فائز ٿيو.

سيد احمد كبير

ولد جلال سرخ بخاري والد مخدوم جلال جهانيان، جيڪو سنڌ جي شهر اوچ شريف ۾ مدفون آهي. هيءُ اصول طريقت لاءِ گهمندي ڦرندي گجرات ۾ به وارد ٿيو. ان کي ئي مسڪن بڻايائين. سندس زندگيءَ ۾ ڪيترائي مشائخ زنده رهيا ۽ فوت ٿي ويا. گجرات شهر جي ٻاهران سندس روضو شريف آهي، جيڪو مخلوق لاءِ زيارتگاهه آهي.

امراة مصريه

امام يافعي، تاريخ مشائخ ۾ هڪ شيخ جي روايت بيان ٿو ڪري ته مصر جي پسگردائي ۾ هڪ عورت هئي، جيڪا پورا ٽي سال هڪ پير تي بيٺي رهي. سياري توڙي اونھاري ۾ هڪ جاءِ تي بيٺي رهي ۽ انهن تنهي سالن ۾ نه ڪجهه کاڌائين ۽ نه وري ڪجهه پيتائين.

امراة مصريه اخري

امام يافعي ڪتاب روض الرياحين ۾ ذڪر ٿو ڪري ته مصر جي نواح ۾ هڪ شخص، هڪ عورت کي ڏٺو جيڪا حيراني واري حالت ۾ هئي. جنهن لاءِ ٻڌايو ويو ته اها عورت ٽيهن

سالن کان وٺي بن پيرن تي هڪ جاءِ تي بيٺل آهي. نه کيس اُس تي اثر ڪري نه برسات ۽ نه سردي تي اثر ڪري نه گرمي ۽ نانگ بلاؤن سندس چوڌاري ڦرندا رهن ٿا.

شاهه گريدز

هيءُ مشهور خاندان سادات گريدز مان هو. گريدز کان ملتان ۾ آيو ۽ وقت جي مشهور ۽ نامور مشائخ مان هو. حضرت بهاؤالدين زڪريا ملتاني جو همعصر هو. ملتان ۾ فوت ٿي ويو ۽ سندس قبر به ملتان ۾ آهي.

مذڪور آهي ته شاهه گريدز ڪيتري ئي زماني تائين وفات کان پوءِ پنهنجي قبر مان هٿ ٻاهر ڪڍي مريدن جي بيعت ڪندو هو. اڃا تائين اهو سوراخ موجود آهي. جنهن مان پاڻ پنهنجو هٿ ٻاهر ڪڍي ماڻهن جي بيعت ڪندو هو.

شيخ ابي احمد اندلسي

شيخ ابي العباس حرار جو چوڻ آهي ته آءٌ پنهنجي جماعت مريدن جي سان گڏجي سندس زيارت لاءِ ويس. ڏٺم خلق جو عظيم هجور سندس چوڌاري موجود هو. ان ۾ اندازاً پندرهن سالن جي عمر جا چار سو نوجوان ارباب ڪشف موجود هئا.

شيخ ابي العباس حرار

هيءُ پنهنجي وقت جي نامور مشائخ مان هو. عظيم ڪرامتن وارو رهبر هو.

شيخ ابي العباس مريني

هيءُ شيخ ابوالعباس جو هم زمان ۽ سندس صحبتي هو.

شيخ صفي الدين ابن منصور

شيخ ابوالحسن حرار جو شاگرد هو. اصل ملڪ اشرف جي وزير جو پُٽ هو. دمشق ۾ شيخ علي ڪردي کي به ڏٺو هئائين. سندس هڪ رسالو هو، جنهن ۾ لکيل هو ته شيخ شهاب الدين سهوردي کي ڏٺو هئائين ۽ شيخ علي ڪردي سان ملاقات ڪئي هئائين ۽ اهو سمورو احوال شيخ علي ڪردي جي بيان ۾ مذڪور آهي.

شيخ همن مزين

هيءُ الله تعاليٰ جي بندگي جو جذبو پيدا ڪرڻ ۽ اهل الله ۽ مشائخ کان فيض حاصل ڪرڻ جي ارادي سان شيخ بهاؤالدين زڪريا ملتاني جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ اهل سلوڪ ۽

صاحب خاندان ڪرامت جي زمره ۾ شامل ٿيو. شيخ نعمت الله سندس فرزند ۽ شيخ جيه سندس پوٽو هو.

شيخ جيه

ولد شيخ نعمت الله بن شيخ همن مزين. آخري ايام ۾ شيخ الاسلام بهاؤالدين زڪريا ملتاني سان نٿي شهر ۾ آيو. ابن الكه جي نالي سان سندس هڪ مريدن جي جماعت موجود هئي. انهن سوچيو ته ملتان وڃي مرشد جي زيارت ڪرڻ ۾ ڪافي دشواري پيش اچي ٿي، مزيني سان ملڻ لاءِ سائين زڪريا ملتاني ضرور هتان گذرندو، پوءِ رستي تي ويهي رهڻ گهرجي ۽ زيارت جو اهڙي طريقو آسان آهي. پوءِ انهيءَ ڳالهه تي متفق ٿي رات مقرر ڪيائون. پوءِ اها خبر شيخ جيه کي به رسي. پوءِ هو به مرشد جي منزل اقامت جي چوگرد پرواني وانگر ڦرندو رهيو ۽ جڏهن شيخ کيس ڏٺو ته هندي زبان ۾ کيس فرمايائين ته:

اڃا مڪلي ڪون ديا

جيئن ته لفظ ديا (ڏيڻ) هندي ۾ چراغ (ڏيڻو) کي چوندا آهن. انهيءَ ڪري سنڌي کيس مڪليءَ جو ڏيڻو جي لقب سان سڏيندا آهن. بهرحال شيخ جيه کي بسبب شهادت الله تبارڪ و تعاليٰ جي بارگاه کان پير دست گاهي ڪلي جو شرف حاصل ٿيو. شيخ جيه جو والد به سندس شهادت کان پوءِ ستت گذاري ويو، ۽ احاطه کان ٻاهر اترين پاسي ۾ مدفون آهي.

معیار انون انین صدي هجريء جو ذكر

ابوعبداللہ معروف ابن مطرف اندلسي

هيءُ مڪه مڪرمه جو مجاور هو. روزانو بيت الله جا پنجاه طواف ڪندو هو. سن 707ھ ۾ فوت ٿي ويو.

مڪه معظمه جي بادشاهه بسبب انتهائي عقيدت و احترام سندس جنازي کي پاڻ ڪلهو ڏنو هو.

سندس فوت ٿيڻ واري ڏينهن شيخ نجم الدين اصفهاني فرمايو ته مات الفقرمن الحجاز (اڄ حجاز کان فقر موڪلائي ويو).

مذڪور آهي ته شيخ ابومحمد بڪري مغربي بيان ٿو ڪري ته اسان چئن شخصن، زيارت ۽ حج ڪرڻ جو ارادو ڪيو. موڪلائڻ جي ارادي سان ابن مطرف جي خدمت ۾ وياسون. ابن مطرف چيو ته فلاڻي منزل ۾ پاڻي بلڪل نه آهي. اوهان کي تڪليف ۽ دشواري پيش ايندي. پر پوءِ برسات پوندي ۽ اوهان کي آساني ٿيندي. پوءِ واقعي ائين ٿيو جيئن شيخ اسان کي ٻڌايو. پوءِ اسان برسات جو پاڻي پيتو، وضو ۽ ڪجهه پاڻي ۽ ٻيو پنهنجو سامان کڻي روانا ٿياسون ۽ ٿورو اڳتي هلي ڏٺوسون ته برسات جو ڪوبه نشان نه هو.

سلطان ولد بهاؤالدين

ولد مولوي روم، اول سيد برهان الدين محقق کان فيض حاصل ڪيو. بعد ۾ شيخ شمس الدين تبريزي جي خدمت ۾ رهيو. کيس پنهنجي سهري شيخ صلاح الدين سان به ڪافي عقيدت هئي. پورا يارهن سال چلبي. حسام الدين کي پنهنجي پيءُ جو قائم مقام ۽ خليفو بڻائي رکيو. ڪيترائي دفعا مولانا روم کيس خطاب ڪندي فرمايو ته: اُنت اشبه بي خلقا و خلقاً (تو مون سان خلق ۽ خلق ۾ وڌيڪ مشابهت رکندڙ آهين) ۽ مولانا کي ساڻس ڏاڍو پيار ۽ محبت هئي.

مذڪور آهي ته هڪ ڏينهن مولانا ازراه نوازش فرمايو ته بهاؤالدين منهنجو هن دنيا ۾ اچڻ تنهنجي ظهور جو سبب آهي ۽ اهي سڀ ڳالهيون منهنجي اقوال ۾ آهن ۽ تنهنجي افعال ۾. وري هڪ ڏينهن کيس چيائين ته دمشق وڃ ۽ پاڻ سان گڏ ڪافي زر ۽ مال کڻي وڃ ۽ اهو سڀڪجهه شمس الدين تبريز جي قدمن ۾ وڃي اُچلاءِ ۽ سندس جتي مبارڪ جو رُخ روم ڏانهن موڙ، ۽ جڏهن تون دمشق پهچيندين ته ان کي صالحيه (سراءِ) ۾ هڪ خوبصورت فرنگي چوڪري سان شطرنج راند کيڏيندي ڏسندين. اهڙي طرح جو جيڪڏهن شمس الدين تبريز راند کڻي ويندو ته فرنگي چوڪري کي سوڻ وٺندو ۽ جيڪڏهن فرنگي چوڪري راند کڻي ويندو ته شمس الدين جي رخسارن تي چوڪرو به چماتون هڻندو. خبردار! هرگز بدگمان نه ٿڃ. اهو چوڪرو به اهل سلوک مان آهي، پر کيس خبر نه آهي ۽ پاڻ کي نه ٿو سڃاڻي. پوءِ جڏهن اتي پهتو ته حڪم جي تعميل ڪندي، سارو مال ۽ زر شمس الدين جي قدمن ۾ اُچلايائين ۽ ساري جماعت سميت پنهنجو سڙ به سندس قدمن تي رکيائين. پوءِ جڏهن ان فرنگي چوڪري اهو ڏٺو ته

معيار سالڪان طريقت

بي ادبي سبب ڏاڍو پشيمان ٿيو ۽ معافي گهرندي مٿو اگهاڙو ڪري انڪساريءَ جو اظهار ڪيائين ۽ چيائين ته جو ڪجهه وٽس مال متاع موجود آهي، حاجتمند ماڻهن ۾ ورهائي ڇڏي، مگر مولانا شمس الدين کيس اها اجازت نه ڏني ۽ چيائينس ته تون هاڻي فرنگستان وڃ ۽ اتي وڃي پنهنجي عزيز اقارب کي اسلام جي دولت سان مشرف ڪر ۽ انهيءَ جماعت جو تون قطب بڻجي وڃ.

پوءِ سلطان ولد پنهنجو گهوڙو سواري لاءِ شمس الدين تبريز کي ڏنو ۽ پاڻ گهوڙي جو رڪاب پڪڙيندي پيادل روانو ٿيو ۽ کيس چيائين ته تون به سوار ٿي. عرض ڪيائين ته بادشاهه جي سوار هوندي غلام سوار نٿو ٿي سگهي. سفر ڪندي سلطان ولد پيادل دمشق ۾ شمس الدين تبريز جي خدمت ڪندي پهتو. مولانا شمس الدين انهيءَ گفتگو جو ذڪر ڪيو ته مولانا روم ڏاڍو خوش ٿيو ۽ فرمايائين ته الله تعاليٰ جلشانه پنهنجي بخشش مان مون کي به شيون عطا ڪيون آهن: (1) سُر ۽ سُر. سُر مولانا جي اخلاص جي راه ۾ فدا ڪري ڇڏيم ۽ سُر بهاءُ الدين ولد کي بخشيم. اگر کيس عمر نوح (عليه السلام) عطا ٿئي ها ۽ ان راه ۾ خرچ ڪري ها ته به کيس اهڙي سعادت نه ملي ها، جيڪا کيس هن سفر ۾ ملي آهي.

مذڪور آهي ته جڏهن مولوي روم گذاري ويو ته ستين ڏينهن کان پوءِ چلپي حسام الدين اٿيو ۽ سڀني مريدن ۽ اصحاب کي گڏ ڪري سلطان ولد جي خدمت ۾ آيو ۽ چيائينس اسان سڀني جي اها خواهش آهي ته اڃا اوهان پنهنجي پيءُ جي مسند تي ويهو. آءُ اوهان جي غلاميءَ ۾ هر رڪاب ٿي هلندس ۽ غلاميءَ جو سمورو بار پنهنجي ڪلهن تي ڪندس. سلطان ولد ڏاڍو رُنو ۽ چيائين: الصوفي اوليٰ بحرقته واليتيم اخريٰ بحرقته (صوفي پنهنجي خرقن سان وڌيڪ موزون ۽ لائق آهي ۽ يتيم پنهنجي يتيمي جي باهه سان بهتر آهي).

اي حسام الدين! جهڙي طرح تون منهنجي والد جي زماني ۾ خليفه ۽ بزرگوار هئين، اهڙي طرح اڄ به خليفو ۽ بزرگوار آهين.

چيائين ته منهنجي والد سڳوري هڪ ڏينهن فرمايو ته اي بهاءُ الدين! جيڪڏهن تون چاهين ٿو ته هميشه بهشت ۾ رهين، ته سڀني جو دوست ٿي ره، ڪنهن لاءِ به دل ۾ ڪينو ۽ بغض هرگز نه رک. پوءِ هي رباعي پڙهيائين:

رباعي

پيشي طلبي ز هيچ کس پيش مباح
چو مرهم وموم باش چون نيش مباح
خواهي که ز هيچ به تو بد نرسد
بدگوئي و بد آموز و بداندیش مباح

ترجمو: جيڪڏهن تون ڪاميابي طلب ٿو ڪرين ته ڪنهن جي به اڳيان اٽڪاءَ نه بڻج، مرهم ۽ موم وانگر ٿي وڃ ۽ ايذاءَ ڏيندڙ هرگز نه ٿي. جيڪڏهن تون گهرين ٿو ته ڪنهن کان به توکي تڪليف نه رسي ته بدڪلام، بدسلوڪ ۽ بدگمان نه ٿي.

سڀني انبياء ڪرام جو اهوئي اخلاق هو، انهيءَ ڪري تمام مخلوق سندن فرمانبردار ۽ مطيع ٿي وئي.

مذڪور آهي ته: پنهنجي وفات واري رات هيءُ بيت پڙهيائين:

بيت

امشب آنست ڪم بينر شادي،

دريابر از خدائي خود آزادي

ترجمو: اڃا اها رات آهي جو ڏنر خوشي. وقت اچي ويو آهي هاڻي قيد کان آزادي جو.

سال 712ھ ۾ فوت ٿي ويو.

چلبي عارف

پٽ سلطان ولد ۽ شيخ صلاح الدين زرڪوب جي نياڻي مان هو. پنهنجي پيءُ جي وفات کان پوءِ سندس مسند تي متمڪن ٿيو. طالبان جي اشڪال کي رفع ڪرڻ ۽ عالمن جي تدريس ۾ وقت جو نامور بزرگ هو.

شيخ سليمان موله ترڪماني

هيءُ دمشق ۾ رهندو هو. سندس جسم تي هڪ پراڻي ۽ ميري عبا ڍڪيل هوندي هئي. پنهنجي جڳهه تان گهٽ اُٿندو هو. گهٽ ڳالهائيندو هو. چند علماء ڪرام پنهنجي جلالت ۽ بزرگي هوندي به ساڻس نيڙمنديءَ جو سلوڪ ڪندا هئا. رمضان شريف جي مهيني ۾ ڏينهن جو ڪجهه نه ڪجهه کائيندو رهندو هو. نماز هرگز نه پڙهندو هو. پر کين غيب جون ڳالهيون معلوم ٿي وينديون هيون ۽ هو اهي خبرون ٻڌائيندو رهندو هو.

امام يافعي فرمائي ٿو ته ٿي سگهي ٿو ته هو پنهنجي حال کي لڪائڻ ۽ مخلوق کي غلط فهميءَ ۾ وجهڻ لاءِ ائين ڪندو هجي ۽ هو اهڙي جڳهه تي نماز پڙهندو هجي، جو کيس ڪوبه ڏسي نه سگهندو هجي ۽ رمضان ۾ جو ڪجهه وات ۾ چٻاڻڻ ۽ وجهڻ جو ڏيکاءُ هجي ۽ ٽڙيءَ کان هيٺ نه لهندو هجي، ڇو ته اهڙي قسم جون ڳالهيون اڪثر صوفين ۾ ڏٺيون ويون آهن. مثلاً قضيبي البان موصلي ۽ شيخ ريحان وغيره.

سندس وفات جو سال 714ھ آهي.

عبدالله شامي قطب

عمادالدين عبدالرحمن بارسيني جي انتقال کان پوءِ قطب جو عهدو حاصل ٿيس ۽ هيءُ

نبي اڪرم ﷺ جو اڻويهون قطب شمار ٿيڻ لڳو.

ظهيرالدين عبدالرحمن بن علي بن بزغش

هيءُ پنهنجي پيءُ جو مريد ۽ خليفو هو. جڏهن پنهنجي والده جي پيٽ ۾ ئي هو ته شيخ شهاب الدين سهروردي پنهنجي خرقه جو هڪ ٽڪرو ان لاءِ موڪلي ڏنو هو. جڏهن هو ڄاڻو ته کيس انهيءَ ٽڪري ۾ ويڙهيو ويو.

دنيا ۾ اول خرقه اهوئي کيس پاتو ويو. پوءِ جڏهن وڏو ٿيو ته پنهنجي پيءُ جي خدمت ۾ رهي تربيت حاصل ڪيائين ۽ پنهنجي پيءُ جي حياتيءَ ۾ ئي حج ڪرڻ ويو. پوءِ عرفه جي رات خواب ۾ ڏٺائين ته روضه نبوي ﷺ تي حاضر ٿيو آهيان ۽ سلام پيش ڪيو اٿم ته حجره شريف کان آواز آيو ته: عليڪ السلام يا ابا النجاشي پوءِ جڏهن سندس پيءُ کي اها خبر پئي ته سندس والده کي اها خوشخبري ٻڌايائين، جنهن تي سندس والده ڏاڍي خوش ٿي ۽ چيائين ته بيشڪ مراد حاصل ٿي.

سندس وفات جو سال 716 هه آهي.

فخرالسادات والعارفين اميرحسيني

سندس نالو حسين بن عالم بن الحسين آهي، اصل ڪزيو جو هو. ڪزيو غور علائقي جي هڪ ڳوٺ جو نالو آهي. پاڻ ڪتاب ڪنز الرموز جو مصنف آهي ۽ مشهور ائين آهي ته هيءُ بي واسطه شيخ بهاؤالدين زڪريا ملتاني جو مريد هو. بعض ڪتابن ۾ لکيل آهي ته هيءُ شيخ رڪن الدين ابوالفتح جو مريد هو. هو پنهنجي پيءُ صدرالدين جو مريد هو، هو پنهنجي پيءُ شيخ بهاؤالدين زڪريا ملتاني جو مريد هو.

مذڪور آهي ته سندس توبه ڪرڻ جو سبب هيءُ آهي ته هڪ ڏينهن هو شڪار لاءِ جهنگل ۾ ويو. اتي هڪ هرڻ کي ڏٺائين. ارادو ڪيائين ان تي تير جو وار ڪريان. پوءِ هرڻ ان ڏانهن نھاري چوڻ لڳو ته اي حسيني! مون کي تير نه هڻ توکي الله تعاليٰ جي بندگي ۽ معرفت لاءِ پيدا ڪيو ويو آهي ۽ نه ڪنهن ڪم لاءِ. ائين چئي هرڻ غائب ٿي ويو. ليڪن ان جي دل ۾ حق جي طلب جي باهه شعل زب ٿي ۽ سموري مال متاع کان دستبردار ٿي، فقراء جي جماعت ۾ شامل ٿي ملتان ۾ اچي رسيو ۽ شيخ رڪن الدين انهيءَ جماعت جي مهماني ڪئي. شيخ رڪن الدين کي رات جو خواب ۾ حضور اڪرم ﷺ جن فرمايو ته منهنجي فرزند کي انهيءَ جماعت کان ٻاهر ڪڍي وٺ ۽ کيس ڪم ۾ لڳاءِ. ٻئي ڏينهن ان کي جماعت کان ٻاهر ڪڍي مقصود ڪم ۾ لڳايائين، تانجو هو بلند مقامات تي پهچي ويو. تربيت مڪمل ڪرڻ کان پوءِ کيس خراسان واپس ٿيڻ جي اجازت ڏني وئي. پوءِ سيد صاحب هرات ۾ اچي مقيم ٿيو. پوءِ اهل هرات جي اڪثريت سندس مريد ۽ معتقد ٿي وئي ۽ اتي ئي پنهنجي زندگي پوري ڪيائين. سن 718 هه ۾ فوت ٿي ويو. قبر مصرخ هرات ۾ حضرت عبدالله بن جعفر طيار جي گنبذ کان ٻاهران آهي.

شيخ محمود شبستري

هيءُ نامور صوفين مان هو. سندس احوال جو شاهد ڪتاب گلشن راز آهي. اميرحسيني جي منظوم سوالن جا جواب شيخ محمود شبستري ڏنا آهن، جيڪي گلشن راز ۾ موجود آهن. سندس وفات جو سن معلوم نه آهي.

شيخ نجم الدين عبدالله بن محمد اصفهاني

هيءُ ابوالعباس مرسيءَ جو مريد هو. ڪافي مدت تائين مڪه پاڪ جو مجاور رهيو. شروعات ۾ هڪ شيخ بلاد عجم ۾ کيس چيو ته تمام جلد مصر ۾ تنهنجي ملاقات هڪ قطب سان ٿيندي. ان کان پوءِ قطب جي طلب ۾ هو مصر روانو ٿيو. رستي ۾ هڪ ڏاڙيلن جي ٽولي کيس گرفتار ڪيو ۽ کيس جاسوس سمجهي قيد ڪري ڇڏيائون. اتي قيد ۾ نگاهه ڪيائين. اوچتو پير صاحب ائين اچي داخل ٿيو جيئن باز شڪار جي مٿان ايندو آهي. کيس آزاد ڪري ڇيائين ته اي عبدالله! هاڻي روانو ٿي وڃ.

سندس چوڻ آهي ته جڏهن آءٌ مصر ۾ پهتس ته ٻڌم ته شيخ ابوالعباس مرسي هتي آيو آهي. فقراءَ سان گڏجي آءٌ به سندس زيارت لاءِ ويس ۽ ڏنم ته اهوئي پير سائين آهي، جنهن مون کي آزاد ڪرايو هو. اها نشاني به ٻڌايائين جنهن جي حاضرين کي خبر نه هئي. پوءِ سندس خدمت ۽ صحبت کي پاڻ لازمي ڪري ڇڏيم، تان جو هو فوت ٿي ويو. پوءِ سندس مرشد ساذلي جي مزار تي زيارت لاءِ ويس، ان مون کي حڪم ڏنو ته مڪه پاڪ وڃ ۽ ان جو مجاور وڃي ٿي. پوءِ نجم الدين بحڪم شيخ ساذلي مڪه ويو. ساري عمر اتي گذاريائين ۽ اتي ئي سال 721ھ ۾ فوت ٿي ويو. فضيل عياض جي قبر جي ڀرسان مدفون آهي.

خراسان جي اڪابرن منجهان هڪ شيخ بيان ٿو ڪري ته آءٌ سال 703ھ ۾ حرم پاڪ ۾ سندس خدمت ۾ ويس ۽ هڪ ڏينهن مون کي ڇيائين ته هيءُ حديث تو ٻڌي آهي ته بدلاءِ امتي اربعون، اٺئي عشر في العراق و ثمانية و عشرون في الشام. چيم هائو! پر مون کي اها ڳالهه مشڪل ٿي لڳي ته اها جماعت صرف شام ۽ عراق ۾ ڇا لاءِ آهي. پوءِ فرمايائين ته پاڻ سڳورن ﷺ ساري عالم کي بن حصن ۾ ورهايو آهي. هڪ اوڀر وارو حصو ۽ ٻيو اولهه وارو حصو. عراق اوڀر واري حصي ۾ آهي. جنهن ۾ خراسان، هندوستان، ترڪستان ۽ اڀرندي پاسي وارا سڀ شهر عراق ۾ اچي وڃن ٿا ۽ شام اولهه طرف آهي، انهيءَ ڪري مصر ۽ آلهندي وارا سڀ شهر شام ۾ اچي وڃن ٿا.

شيخ نظام الدين اولياءَ خالدي دهلوي

سندس نالو محمد بن احمد بن علي بخاري هو. سندس لقب سلطان المشائخ هو. سندس پڙڏاڏو خواجہ علي، امام علي موسيٰ رضا عليه السلام جي اولاد مان هو. سندس نانائو خواجہ

معیار سالکان طریقت

عرب مان هو. اهي ٻئي بزرگ ماوراء النهر کان لڏي هند ۾ اچي بدايون شهر ۾ آباد ٿيا. شيخ نظام الدين بدايون ۾ ڄائو، ليڪن سندس پرورش دهليءَ ۾ ٿي. هن ديني علوم جي حصول جي دوران هڪ رات دهليءَ جي جامع مسجد ۾ بسر ڪئي. مسجد جو مؤذن، پرھ ڦٽي جو فجر جي اذان ڏيڻ لاءِ مسجد ۾ آيو ته قرآن شريف جي هيءَ آيت پڙهيائين:

ألم يان للذين آمنوا أن تخشع قلوبهم لذكر الله. ترجمو: ڇا ايمان آڻڻ وارن ماڻهن لاءِ اڃا اهو وقت نه آيو آهي جو سندن دليون الله جي ذڪر سان ڊڄي وڃن.⁽¹⁾

انهيءَ آيت ٻڌڻ سان ئي سندس طبيعت ۾ انقلاب اچي ويو. مٿس هر طرف کان انوار الهي جي برسات وسڻ لڳي. پوءِ بغير متاع راهه ۽ بغير سواري جي روانو ٿيو. شيخ فريد جي خدمت ۾ حاضر ٿي سندس مريد ٿيو. کانئس تربيت حاصل ڪري، منزلِ کمال کي پهتو. پوءِ شيخ بين ماڻهن کي ارشاد و هدايت ڪرڻ ۽ کمال تي پهچائڻ لاءِ کيس اجازت ڏئي دهلي روانو ڪيو.

شيخ فريدالدين خرقه ولايت خواجه قطب الدين بختيار ڪاڪي کان حاصل ڪيو ۽ ان خواجه معين الدين حسن سجزي کان ورتو ۽ ان خواجه عثمان هاروني کان ۽ ان حاجي شريف زندني ۽ ان شيخ الاسلام قطب الدين مودود چشتي رحمهم الله کان حاصل ڪيو.

اگرچہ چيو وڃي ٿو ته شيخ فريد جي مريدن مان هو پر واضح آهي ته ستر سال کان وڌيڪ سندس عمر هئي. پنهنجو وقت اڪثر رياضت ۽ مجاهدن ۾ گذاريو هئائين. اڪثر روزو رکندو هو. صرف ٽن لقمن سان ئي افطار ڪندو هو.

مذڪور آهي ته هڪ پريشان شخص سندس خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ عرض ڪيائين ته هڪ ڪاغذ گم ٿي ويو آهي جنهن ۾ وصوليءَ جي ڪثير رقم لکيل آهي. شيخ نظام الدين کيس هڪ درهم ڏنو ۽ چيائينس ته هن جو حلوو خريد ڪري فقيرن کي ڪاراءِ ۽ ان جو ثواب شيخ فريدالدين جي روح کي بخش. هن جڏهن حلوو خريد ڪيو ته ڏٺائين ته جنهن ڪاغذ ۾ حلوو خريد ڪيو اٿم ته اهوئي ڪاغذ آهي، جيڪو گم ٿي ويو هو.

ان قسم جي ٻي به ڪرامت آهي ته هڪ شخص ڪنهن وٽ هڪ سو دينار امانت طور رکيا هئا. ان کيس رسيد لکي ڏني هئي. پوءِ جڏهن امانت واپس طلب ڪرڻ وٽس ويو ته هن کانئس لکيل رسيد طلب ڪئي. رسيد نه هئڻ سبب هن انڪار ڪيو. پوءِ هو شخص پريشان حال شيخ بنان حال وٽ آيو ۽ عرض ڪيائين. شيخ کيس چيو ته آءٌ پيرسن آهيان حلوي کي ڏاڍو پسند ڪندو آهيان. هاڻي هڪ سير حلوي جو وٺي اڃ ته پوءِ دعا ڪريان. جڏهن هو حلوو خريد ڪري آيو ۽ شيخ جي آڏو رکيائين ته حلوي وارو ڪاغذ اها رسيد هئي، جيڪا ان شخص کان گم ٿي وئي هئي. پوءِ حلوي سميت ڪاغذ ان شخص کي موٽائي ڏنائين ۽ چيائين ته حلوو تون ڪاءِ ۽ ٻارن کي ورهائي ڏي ۽ ڪاغذ پنهنجي ڪم ۾ آڻ.

شيخ نظام الدين اولياء جي تاريخ وفات سن 725ھ آهي.

امير خسرو دهلوي

سندس لقب يمين الدوله آهي. سندس پيءُ امير لاجپن هو.⁽¹⁾ بلخ هزاره کان هند ۾ وارد ٿيو. گوڻ پٽياله ۾ آباد ٿيو. امير خسرو انهيءَ هنڌ پيدا ٿيو. جڏهن هيءُ پيدا ٿيو ته سندس والد هڪ گودڙي ۾ ويڙهي هڪ مجذوب وٽ کڻي ويو، جيڪو سندس پاڙي ۾ رهندو هو. مجذوب چيو ته اهڙي شخص کي آندو اٿئي جو خاقان کان به به قدم اڳتي وڌي ويندو. ننڍپڻ ۾ ئي سندس پيءُ فوت ٿي ويو هو. سندس مامي پرورش ڪئي، بالغ ٿيڻ کان پوءِ شيخ نظام الدين اولياءَ جو مريد ٿيو.

هڪ ڏينهن پنهنجي شيخ جي مدح ۾ شعر چيائين، شيخ ٻڌي ڏاڍو خوش ٿيو. چيائينس ته توکي ڇا ڏيان؟ عرض ڪيائين ته ڪلام جي مناس. فرمايائينس ته منائيءَ جو هڪ پريل ٿالهه منهنجي ڪٽ هيٺان پيل آهي، سو ڪڍي اچ پوءِ ان مان ڪجهه تقسيم ڪر ۽ ڪجهه پاڻ کائ. پوءِ ائين ڪيائين کيس مراد حاصل ٿي.

مذڪور آهي ته نظام الدين اولياءَ سان گڏ حج ۽ سير و سياحت به خوب ڪيائين. پنج دفعا حضور اڪرم ﷺ جن جي خواب ۾ کيس زيارت نصيب ٿي.

پنهنجي مرشد شيخ نظام الدين اولياءَ جي اشاري سان سندس خواجه خضر سان ملاقات ٿي. ان کي وات جي لعاب جي عنايت ڪرڻ جي التماس ڪيائين، مگر هن چيو ته اها دولت سعدي جي حصي ۾ اچي چڪي آهي. خسرو دل شڪسته ٿي پنهنجي مرشد کي ماجر ٻڌائي. پوءِ پنهنجي وات جو لعاب، خسرو جي وات ۾ وڌائين ته ان جون برڪتون ظاهر ٿيون جو 99 ڪتاب تصنيف ڪيائين ۽ سندس چوڻ آهي ته منهنجي تصنيف ۾ چار لک شعرن کان وڌيڪ ۽ پنج لک کان گهٽ شعر آهن.

مذڪور آهي ته شيخ نظام الدين اولياءَ چوندو هو ته هر ڪنهن شخص کي ڪنهن نه ڪنهن شيءِ تي فخر هوندو آهي ۽ منهنجو فخر سيني جو سوز، هي ترڪ الله، يعني خسرو آهي.

امير خسرو فرمائي ٿو ته هڪ دفعي منهنجي دل ۾ اهو خيال پيدا ٿيو ته خسرو اميرن جو نالو آهي. ڪهڙو نه چڱو ٿئي ها جو منهنجو نالو فقيرن جهڙو هجي ها ۽ قيامت ڏينهن مون کي فقيري واري نالي سان پڪاريو وڃي ها. اها تمنا پنهنجي شيخ اڳيان بيان ڪيائين. پوءِ هڪ وقت ۾ کيس شيخ چيو ته قيامت ۾ توکي ”مُحَمَّدُ جو ڪاسه لیس، گداگر“ سڏيندا.

مذڪور آهي ته جوانيءَ ۾ شيخ سعدي سان ملاقات ڪئي هئائين ۽ سلطان غياث الدين بلبن جي دور حڪومت کان وٺي تغلق شاهه جي زماني تائين حيات هو. ستن بادشاهن جي خدمت ۾ رهيو هو. انهيءَ ذميداري هوندي به مجاهده ۾ مشغول هوندو هو.

(1) ڪجهه ڪتابن ۾ امير خسرو جي پيءُ جو نالو امير سيف الدين لکيل آهي.

سلطان غیاث الدین تغلق شاھ، خسرو کی لکنوتی (بنگالہ) پاڻ سان گڏ وٺي ويو هو. پوءِ جڏهن واپس آيو ته اها خبر ٻڌائين ته سندس شيخ ۽ مرشد هن دنيا مان لاڏاڻو ڪري ويو آهي. مٿي (ڏوڙ) مٿي ۾ وجهي ۽ پنهنجو منهن ڪارو ڪري، چولو ڇاڪ ڪري، شيخ جي مزار تي حاضر ٿيو ۽ ليٽڙيون پائي، نوحه ۽ زاري ڪيائين (مرشد جي وفات کان) ڇهه مهينا پوءِ پاڻ به گذاري ويو. سندس فوت ٿيڻ جو سال 725ھ آهي.

شيخ رڪن الدين

فيض الله ابو الفتح فرزند ۽ خليفه شيخ صدرالدين قتال بن شيخ الشيوخ بهاؤ الحق والدين زڪريا ملتاني رحمة الله عليه.

شروعات ۾ جڏهن هيءُ ننڍڙو هو ته نماز جي ٻانگ جو وقت ٿيو. مولانا مؤذن کي طلب ڪيو ته هو ٻانگ ڏئي. شيخ رڪن الدين سندس دامن پڪڙي بيهي رهيو ته نه ڏي. انهيءَ چڪتاڻ ۾ ڪجهه وقت گذري ويو ته شيخ الاسلام شيخ بهاؤ الدين جي نظر مؤذن تي پئي ته ڪانسس پڇيائين ته ڇا ڳالهه آهي. مؤذن کيس عرض ڪيو ته مخدوم زاده مون کي ٻانگ ڏيڻ نٿو ڇڏي ۽ چوي ٿو ته ”آءٌ نماز جي ٻانگ ڏيندس“ ته شيخ کلي ننڍڙي کي چيو ته تون ڪيئن ٻانگ ڏئي سگهندين. مؤذن ته ڇت تي چڙهي ٻانگ ڏيندو آهي.

پورا ٻاونجاه سال پنهنجي ڏاڏي جي گادي تي قائم ۽ پنهنجي صحبت سان عام ۽ خاص کي فيض رسائيندو رهيو ۽ سندس خاندان جا ڪافي فرد سندس ئي حياتي ۾ لاڏاڻو ڪري ويا.

مجمع الاخبار ۾ سندس ڪافي ملفوظات ۽ حالات درج آهن. سلطان قطب الدين بن علاؤ الدين، حضرت کي دهليءَ اچڻ جي استدعا ڪئي. اصل ۾ ان کي دعوت ڏئي دهلي گهرائڻ جو مقصد نظام الدين اولياءَ جي وڌندڙ اثر کي ٽوڙڻ ۽ سندس عقيدت کي گهٽ ڪرڻ هو. شيخ نظام الدين اولياءَ جڏهن حضرت جي آمد جي خبر ٻڌي ته استقبال لاءِ شهر کان ٻاهر حوض خاص علائقي تائين نڪري آيو ۽ سلطان ملاقات ڪرڻ کان پوءِ حضرت کان پڇيو ته مشائخ دهلي مان اول ڪهڙي شيخ اوهان جو استقبال ڪيو. فرمايائين ته اهو شخص جيڪو هن شهر جو بهترين مشائخ جو به شيخ آهي. سلطان کي نظام الدين اولياءَ جي باري ۾ جيڪو ڪينو هو، ان کي هڪ ئي نڪتي سان رفع ڪيائين.

پوءِ ٽي سال دهليءَ ۾ قيام ڪيائين، ان وچ ۾ شيخ نظام الدين اولياءَ گذاري ويو. سندس جنازي نماز شيخ رڪن الدين پڙهائي. فرمايائين ته منهنجي دهليءَ ۾ اچڻ جي اهائي حڪمت هئي، جو هن نعمت کي حاصل ڪيم.

مذڪور آهي ته حضرت شيخ جو هڪ ڇاڇو هو، جنهن جو نالو علم الدين هو. حديقۃ الاولياءَ ۾ ذڪر آهي ته سندس ظاهري حال مقامي علمن جي تحصيل ۾ گذريو، مگر شروع جا ڪجهه ڏينهن حسد ۾ پريل هو. چونڊو هو ته مون کي الله تعاليٰ علم ۽ فڪر جي نعمت بخشي

آهي، جنهن سبب هر صفت جو احاطو ڪري سگهان ٿو ۽ رڪن الدين انهيءَ کان عاجز آهي ۽ منهنجي وجود جي هئڻ سبب رڪن الدين پنهنجي پيءُ ۽ ڏاڏن جي مزارات جي توليت کي رسي نٿو سگهي.

پنهنجي بعض خادمن کي چيائين ته رڪن الدين کي وڃي چئو ته صرف ائين پنهنجي سر خيالن پچائڻ جي ڪابه حيثيت نه آهي، جيستائين دهلي ۾ امتحان ڏئي اچي. جڏهن شيخ رڪن الدين اهو پيغام ٻڌو ته دهليءَ ڏانهن روانو ٿيو.

دهليءَ جي بادشاهه سلطان تغلق کي علم الدين سان گهرو واسطو ۽ تعلق هو. انهيءَ طرفداري سبب شيخ جي خدمت ۾ وڃڻ کي گوارا نه پيو ڪري. پوءِ ٻئي دهلي پهتا ۽ شيخ علم الدين سلطان تغلق وٽ هليو ويو. پوءِ شيخ رڪن الدين چيو ته تڪبر، متڪبرين وٽ ئي چڱو آهي. وڏائي، وڏائي ڪندڙن وٽ ئي بهتر آهي. پوءِ بادشاهه کي پنهنجي استقبال لاءِ نه ڏسي شيخ رڪن الدين، شيخ نظام الدين اولياءَ جي خانقاه ڏانهن هليو ويو. شيخ علم الدين اتي علماء ۽ مشائخ کي گڏ ڪيو ته جيئن شيخ رڪن الدين سان علمي بحث ڪيو وڃي. شيخ رڪن الدين کي ان تي غصو آيو ۽ حڪم فرمايائين ته هڪ اڻپڙهيل جاهل ٻانهيءَ کي خريد ڪري آندو وڃي. پوءِ ائين ڪيو ويو. پوءِ ان ٻانهي کي بنظر ڪرامت لائق بڻائي، چاچي جي مقابلي لاءِ موڪليو ويو. اهو ٻانهو حالانڪ اڻپڙهيل هو، پر ڪامل جي نظر ۽ صحبت سبب دانشمند ٿي ويو. بحث جي شروعاتي گفتگو ۾ ئي غالب ٿي ويو. جيڪو به ڪانئس سوال پڇيو ٿي ويو ته ان جو صحيح ۽ ڪارآمد جواب ڏئي پيو. ان وچ ۾ بادشاهه هڪ مهم کي حل ڪرڻ لاءِ سنڌ تي چڙهائي ڪرڻ جي تياري ڪرڻ لڳو ۽ علم الدين کي موڪلي ڇڏيائين ۽ باقي اڳوڻي بغض جي آڌار تي، شيخ رڪن الدين کي نه ڇڏيائين ۽ چيائين ته جيستائين باغين کي سزا ڏئي موٽي اچان ته اوهين اتي هجو. شيخ جڏهن اها ڳالهه ٻڌي ته چيائين ته کيس اها خبر نه آهي ته تيستائين پاڻ به سلامت رهندو يا نه؟ انهن لفظن جي خبر بادشاهه کي به پئي. پوءِ ٿوري ئي وقت ۾ سنڌ ڏانهن روانو ٿيو ۽ اتي بندوبست ڪري تمام جلد واپس آيو ۽ شهر کان ٻاهر پنهنجي محل ۾ منزل ڪيائين ۽ سمورا مشائخ ۽ معزز شخص سندس استقبال لاءِ ويا ۽ شيخ رڪن الدين کي شيخ حاتم، جيڪو حضرت رڪن الدين جي خادمن مان هو، استقبال لاءِ وٺي ويو. سلطان سڀني مشائخن ۽ بزرگن جي دعوت ڪئي هئي، جڏهن سمورا بزرگ دسترخوان تي طعام کائڻ ويٺا ته سلطان طنز طور چيو ته بعض ڪرامت فروش ماڻهو ڪنهن جي سلامت اچڻ ۾ ڊاڙون هڻن ٿا، ليڪن کين پنهنجي خبر ئي ڪونهي ته خود دائمي قيد ۾ قيد آهن. شيخ رڪن الدين اهو طعنو پنهنجي ذات ڏانهن محسوس ڪري. کاڌي کان ان مهل ئي هٿ ڪڍي ڪاوڙ کان اڌ ۾ ئي اٿي نڪري ويو. پوءِ سلطان جو پٽ نالي محمد جڏهن شيخ کي ڪاوڙ ۾ ڏٺو ته يڪدم پاڻي جو لوٽو ڀري شيخ وٽ پهتو ته جيئن شيخ کي هٿ ڏوٿاريان پر جيئن پاڻي جو ڪٽرو شيخ سندس هٿ ۾ ڏنو.

معيار سالڪان طريقت

ڪانس وٺي هٿ ڌوئڻ لڳو ۽ پنهنجا هٿ ڌوئڻ وقت ڪرامتي زبان سان چوڻ لڳو ته تغلق جو وجود هن جهان ۾ ۽ هن جهان ۾ ڌوئي ڇڏيم ۽ سلطنت تي محمد کي ويهاريو ۽ ٻنهي جهانن جي مراد حاصل ڪيم ۽ ان وقت سندس خاص خادم شيخ حاتم، کيس عرض ڪيو ته سلطان کي اڄ جي درويش شيخ جمال جي پٺ آهي. چيائين اول جمال ان کان پوءِ تغلق، اتفاقاً ان وقت هو اڄ ۾ هو. چيائين ته منهنجي پير دستگير مون کي ڪُٺو آهي پوءِ ساهه نڪري ويس ۽ تغلق محل ڏانهن آيو ته ڏٺائين ته محمد تخت تي ويٺو آهي ۽ وري جڏهن شيخ رڪن الدين سفر کان موٽي ملتان آيو ته سندس چاچي علم الدين شهر جو دروازو بند ڪرائي ڇڏيو ته جيئن داخل نه ٿئي. جڏهن شيخ اهو ٻڌو ته چيائين اڃا تائين اهو بس نه ٿو ڪري. اندروني آتش کيس اڃا تائين ساڙي ٿي، انهيءَ ئي گهڙي موت جو مزو چڪيائين ۽ نتيجو ڏٺائين.

انهيءَ کان پوءِ چيائين ته وڏن جا جيڪي به ڪتاب آهن، سي سندس آڏو جمع ڪري کين باهه ڏيو. انهن کي باهه ڏني وئي ته اهي سڙي رک جو ڍير ٿي ويا. مذڪور آهي ته هڪ ڏينهن انهيءَ رک جي ڍير تي شيخ جي نظر پئي ته چيائين: ڪن پوڄاڪ ڍڪي آهي. ان کان پوءِ شهر ۾ ۽ ان جي پسگردائي ۾ هر علم جي ڪتاب جي جنهن به ضرورت مند کي ڪتاب جي ضرورت پوندي هئي، شيخ جي خدمت ۾ اهو اچي عرض ڪندو هو ته شيخ کيس چوندو هو، هن ڍير ۾ هٿ داخل ڪري ڪڍي وٺ. پوءِ اهو شخص رک جي ڍير ۾ هٿ وجهي حسب منشا ڪتاب حاصل ڪندو هو.

سندس فوت ٿيڻ جو سال 734 هه آهي.

شيخ حاتم يا حاڪم

سندس نالي ۾ اختلاف آهي، ۽ هيءُ شيخ رڪن الدين ملتانيءَ جو خادم خاص هو. شيخ رڪن الدين کان پوءِ شيخ اسماعيل شهيد، پنهنجي پيءُ ۽ ڏاڏي جي گاديءَ تي ويٺو. پوءِ شيخ صدرالدين ثاني ولد شيخ اسماعيل شهيد پنهنجي وڏن جي درگاهه جو متولي ٿيو ۽ شيخ الاسلام مرجع اهل الله پنهنجي وڏن جي نقش قدم تي هلي حياتي گذاري. پوءِ شيخ رڪن الدين ثاني ولد شيخ صدرالدين ثاني. پوءِ شيخ اسماعيل جو فرزند شيخ يوسف ٿيو ۽ شيخ الاسلام وڏن جي مزارات ۽ ارشادات جو متولي رهيو.

شيخ صفي الحق و الدين ابو الفتح اسحاق اردبيلي

هيءُ امام موسيٰ ڪاظم عليه السلام جي اولاد هو. جڏهن سندس دل ۾ الله تعاليٰ جي محبت جو جذبو پيدا ٿيو ته مرشد جي طلب ۾ تڪيو ۽ پنهنجي ڀاءُ صلاح الدين جي ملاقات جي بهاني سان شيراز ۾ آيو ۽ شيخ عبدالله خفيف جي خانقاهه ۾ مقیم ٿيو. سندس ڀاءُ ڪافي ڪوشش ڪئي ته سندس گهر هلي مگر هر هرگز نه ويو. انهيءَ ئي شهر ۾ شيخ سعدي ۽ ٻين ڪيترن ئي اولياءَ ڪرام

سان صحبتون ڪيائين ۽ آخر امير عبد الله فارسي ۽ شيخ محمد زاهد جيلانيءَ جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ اتي رياضت ۽ مجاهده شروع ڪيائين. ايتريقدر جو مهيني ۾ صرف کاڌي جو هڪ ٽڪر ۽ مختصر پاڻي پيئڻ کان وڌيڪ هرگز نه واپرائيندو هو. پوءِ ٿوري ئي وقت ۾ ڪاميابيءَ جي منزل ماڻي ويو. کيس شيخ حڪم فرمايو ته اردبيل ۾ سالڪن کي وڃي تلقين ڪر. هن ائين ڪيو ٿورڙي ئي وقت ۾ سندس معتقدين جو تعداد بيشمار ٿي ويو. هڪ ڏينهن امير نگران کانئس پڇيو ته اوهان جا مريد وڌيڪ آهن يا ايران جو لشڪر. فرمايائين ته ايران ۾ هڪ تنها لشڪر جي مقابلي ۾ منهنجا هڪ سو فرد ارادتمند آهن. صفوة الصفا ۾ پير محمد کان مذڪور آهي ته هڪ ڏينهن اندازاً اٺن هزارن ماڻهن سندس هٿ تي توبه ڪئي ۽ مريد ٿي کانئس سلوڪ جو سبق ورتائون.

مولانا عبداللطيف، جيڪو مسجد جو پيش امام به هو بيان ٿو ڪري ته هڪ شيخ فرمايو ته هن وقت منهنجا ٻه هزار مريد ڪماليت جي درجي کي پهچي چڪا آهن. هاڻي کين ڪوبه خوف خطرو نه آهي.

قريباً ٽيهه سال پنهنجي فيض ۽ ڪماليت کان الله جي مخلوق کي مستفيض ڪندو رهيو ۽ سنه.....⁽¹⁾ ۾ منصب ولايت عهد ارشاد خد صدر الملت والدين مٿي ڄاڻايل موسيٰ عليه السلام کي وڃي رسيو.

امير خرد و ابڪني

سندس نالو امير حسين هو. خواجه محمود انجير فغنوي جو پهريون خليفو هو. پنهنجي وقت جو ڪامل بزرگ هو. سندس قبر و ابڪني جي رستي تي آهي.

امير حسن

عرف مير ڪلان ۽ امير خرد جو ڀاءُ هو. هيءُ خواجه محمود جي مريدن مان هو. ليڪن خلافت سندس ڀاءُ امير خرد کي ملي.

خواجه علي ارغنداني

هيءُ امير خرد جو خليفو هو، سندس قبر ويهه ارغندان، ڳوٺ زنداني ۾ آهي جو بخارا کان پنج ميل پنڌ تي آهي.

خواجه علي رامتيني

محمود الخير فغنوي جي خليفن مان هيءُ ٻيو نمبر خليفو هو. سندس لقب عزيزان هو. نسبت خواجه بهاؤ الدين خلفاء خواجه محمود منجهان ٻن واسطن سان ان سان ملي ٿي. ڪپڙي اڻڻ جي صنعت ۾ مشغول هوندو هو. الله رب العزت جي معرفت ۾ ڪمال درجي کي پهتل هو. مولانا جمال رومي پنهنجي غزليات جي هن بيت ۾ هن جي طرف ئي اشارو ڪيو آهي.

(1) متن ۾ سن ڄاڻايل ناهي

بيت

گر نه علم حال فوق قال بودي کي شدي

بنده اعيان بخارا خواجه نساچ را

ترجمو : جيڪڏهن علم حال، علم قال کان بلند نه هجي ها ته بخارا جي اعيان بزرگ خواجه نساچ جا خادم ڪيئن بڻجي سگهون ها.

سندس ولادت بخارا جي هڪ وڏي ڳوٺ رامتين ۾ ٿي. جيڪو ڳوٺ بخارا کان ٻن ميلن جي پنڌ تي چند حصن تي مشتمل آهي ۽ سندس قبر خوارزم ۾ آهي.

سندس وفات سن 719ھ ۾ ٿي. سندس عمر 120 سال هئي کيس ٻه فرزند هئا.

(1) خواجه خورد : حضرت عزيزان جو وڏو فرزند، سندس نالو خواجه محمد هو. پنهنجي

والد صاحب جي حياتي ۾ 80 سال جي عمر کي پهتو هو. پنهنجي پيءُ جي وفات کان پوءِ به 19 سال حيات هو. سال 719ھ ۾ گذاري ويو.

(2) خواجه ابراهيم : حضرت عزيزان جو ننڍو فرزند هو. جڏهن حضرت عزيزان جي وفات

جو وقت ويجهو آيو ته خواجه ابراهيم کي اجازت ارشاد ڏنائين. بعض مريدن کي خيال ٿيو ته ان ۾ ڪهڙي حڪمت آهي، جو وڏي فرزند هوندي به ننڍي فرزند کي ارشاد جي اجازت ڏني وئي آهي. خواجه کي جڏهن ان ڳالهه جي خبر پئي ته فرمايائين : خرد اسان کان پوءِ ٿورو وقت رهندو ۽ جلد اچي اسان سان ملندو.

خواجه ڪلاه دوز

هيءُ حضرت عزيزان جي اڪابر مريدن منجهان هو. سندس خليفو به هو. سندس قبر خوارزم ۾ آهي.

خواجه محمد حلاج

هيءُ به حضرت عزيزان جو مريد ۽ خليفو هو. سندس قبر بلخ علائقي ۾ آهي.

خواجه محمد باوردي

هيءُ به حضرت عزيزان جو مريد ۽ خليفو هو. سندس قبر خوارزم ۾ آهي.

خواجه محمد بابا سماسي

حضرت عزيزان کي 4 ڪامل خليفه هئا، هر هڪ خليفو جو نالو محمد هو. بابا سماسي انهن چئن خليفن مان آخري خليفو هو. سندس ڄمڻ جي جاءِ ڳوٺ سماسي هئي، جيڪو راميتين جي ڳوٺن مان هڪ ڳوٺ هو. رامتين کان هڪ ميل ۽ بخارا کان ٽي شرعي ميل پنڌ تي هو. سندس قبر به اتي ئي آهي.

مذڪور آهي ته جڏهن عزيزان جي وفات جو وقت ويجهو آيو ته خواجه محمد بابا کي پنهنجي مريدن جو رهنما بڻايائين ۽ سڀني کي سندس متابعت ڪرڻ جي وصيت فرمايائين. خواجه بهاءُالدين کي پنهنجي فرزند ۾ قبول فرمايو هئائون. خواجه بهاءُالدين جي ولادت کان اڳ هندو ان جي محلي مان حضرت عزيزان وٽان لنگهندا هئا ۽ چوندا هئا ته هن محلي جي مٽيءَ مان هڪ مرد ڪامل جي خوشبو ٿي اچي. تمام جلد هندن جو محلو، عارفن جو محلو ٿيندو. هڪ دفعي انهيءَ جڳهه تان آخري دفعو لنگهيا ته چيائون ته هاڻي اها خوشبوءِ تمام وڌي وئي آهي. شايد اهو مرد ڪامل وجود ۾ اچي ويو آهي. تن ڏينهن کان پوءِ انهيءَ ٻار کي سندس ڏاڏو عزيزان جي خدمت ۾ کڻي آيو. فرمايائون ته هيءُ اسان جو فرزند آهي، اسان کيس قبول ڪيو آهي ۽ پنهنجي مريدن کي چيائون ته هيءُ اهوئي مرد آهي، جنهن جي خوشبوءِ ايندي هئي. زماني جو ڪامل رهبر ٿيندو ۽ امير ڪلان کي فرمايائون ته منهنجي فرزند بهاءُالدين جي پرورش تربيت ۽ شفقت ۾ ڪا ڪوتاهي نه ڪج. جيڪڏهن ان ۾ تو ڪو قصور ڪيو ته آءٌ هرگز توکي معاف نه ڪندس. امير ڪلان پنهنجي سڀني تي هٿ هڻي چيو ته آءٌ مرد نه آهيان جيڪڏهن هن ۾ ڪوتاهي ڪيم.

خواجه محمد بابا سماسي کي به چار خليفه هئا. اهي سڀئي ڪامل ۽ فاضل هئا ۽ صادقين ۽ سالڪين جي دعوت حق، ارشاد ۽ تربيت ۾ مشغول هوندا هئا.

خواجه سوخاري

هيءُ خواجه محمد بابا جي خليفن مان آهي. سندس قبر ڳوٺ سوخار ۾ آهي ۽ هيءُ ڳوٺ بخارا شهر کان ٻن ميلن جي پنڌ تي آهي.

خواجه محمود سماسي

هيءُ خواجه محمد بابا جو فرزند ۽ سندس خلفاء مان آهي.

مولانا داشمند علي

هيءُ بابا سماسيءَ جي خليفن مان برگزيده خليفو هو. سندس ولادت ۽ وفات سوخار ڳوٺ ۾ ٿي ۽ داش گيري (ڪنپارڪو ڪم) ڪندو هو. بخارا جي ٻوليءَ ۾ (داش گر) ڪنپير کي چيو ويندو آهي.

سندس والده جو بيان آهي ته جڏهن هو منهنجي پيٽ ۾ هو ته ان وقت جيڪڏهن منهنجي کاڌي ۾ ڪو شين وارو لقمه اچي ويندو هو ته مون کي پيٽ ۾ دردناڪ سور پوندو هو. آخر سبب معلوم ڪرڻ کان پوءِ ان کي ترڪ ڪري ڇڏيندي هيس.

مذڪور آهي ته هو پنهنجي جوانيءَ جي وقت ۾ ڪشتي وڙهڻ (ملهه) ۾ مشهور هو. هڪ دفعي دنگل ۾ ڪشتي وڙهي رهيو هو ته هڪ شخص سندس حال کي ڏسي نفرت جي نظر

معيار سالڪان طريقت

سان چوڻ لڳو ته هن سيد زاده شريف کي اهڙو ذلت وارو ڏٺو نه ٿو جڳائي، جو اهڙي لباس ۾ آهي، جيڪو ڪمتر ماڻهو پائيندا آهن. پوءِ انهيءَ شخص کي ان حال ۾ ئي جهوٽو وٺي ويو. انهيءَ دوران ڏٺائين ته قيامت قائم ٿي چڪي آهي ۽ هو سڀني دوستن سميت پيٽ ۾ نهايت سخت تڪليف سان رڙهندو ٿو وڃي. اوچتو امير آيو، جنهن کيس پنهنجي بازن کان وٺي ڪڍي ٻاهر ڪڍيو. پوءِ آسانيءَ سان هلڻ لڳو. جڏهن جهوٽي مان سجاڳ ٿيو ته امير ان ڏانهن متوجه ٿي فرمايو ته زور آزمائي، انهيءَ ئي ڏينهن لاءِ آهي.

مذڪور آهي ته هڪ ڏينهن خواجه محمد بابا ملهه وڙهڻ واري ميدان جي ڪناري وٽان لنگهيو ته پهلو ان ملهه وڙهي رهيا هئا. اهو ڏسي خواجه بيپي رهيو ته بعض مريدن جي دل ۾ اهو خيال پيدا ٿيو ته ڪهڙو سبب آهي جو حضرت خواجه انهن گمراهن ڏانهن متوجه ٿيو آهي. خواجه صاحب جي ته جستجو واري نظر هئي. فرمايائين ته هن دنگل ۾ هڪ ڪامل مرد به آهي، جنهن جي صحبت سان ڪافي ماڻهو درجي ڪماليت کي رسندا اسان جي نظر انهيءَ تي آهي، چاهيان ٿو ته کيس سڏ ڪريان. انهيءَ دوران امير جي نظر مٿن پئجي وئي انهن جي نظر جي جذبي امير تي اثر ڪيو ۽ جڏهن هو روانا ٿيا ته بي اختيار سندن ڪڍ لڳو ۽ کين پهتو ۽ وري دنگل جي ميدان ڏانهن هرگز واپس نه وريو. پورا ويهه سال نه دنگل ڏٺائين ۽ نه وري بازار ڏٺائين ۽ پنهنجي شيخ جي خدمت ۾ رهيو ۽ منزل مقصود حاصل ڪيائين.

حضرت امير کي چار فرزند هئا ۽ چارئي پڻ خليفه هئا ۽ پنهنجي هر هڪ فرزند کي هر هڪ خليفن جي حوالي ڪري ڇڏيائين.

امير برهان

هيءُ امير ڪلان جو پهريون فرزند هو. امير ڪيترائي دفعا هن جي شان ۾ فرمائيندو هو ته منهنجو هيءُ فرزند خواجه بهاؤالدين جي مريدن ۾ خاص حيثيت وارو آهي. سندس پيءُ هن جي تربيت لاءِ کيس خواجه جي حوالي ڪري ڇڏيو هو.

امير حمزه

هيءُ امير ڪلان جو ٻيو نمبر فرزند هو. پنهنجي پيءُ جو مٿس نالو رکيو هئائين. کيس نالي سان هرگز نه سڏيندو هو، بلڪ ”منهنجا پيءُ“ ڪري خطاب ڪندو هئس. ڪائنس عظيم ڪرامتون صادر ٿينديون هيون. انهن مان بعض جو تذڪره ڪتاب ”مقامات امير ڪلان“ ۾ درج آهي، جيڪو امير حمزه جي پوٽي جو تاليف ڪيل آهي. امير حمزه جو خرقو صادق هو. سندس پيءُ تربيت لاءِ کيس مولانا عارف ديك ڪراني جي حوالي ڪيو ويو هو.

مولانا عارف نقل ٿو ڪري ته انهيءَ چيو ته جيڪڏهن دوستي ۾ چاهين ته توهان جو بار کڻان ته اهو ڏاڍو مشڪل ۽ دشوار آهي ۽ جيڪڏهن اهڙو يار چاهين ٿو، جنهن جو اوهان بار کڻو ته سارو جهان تنهنجو دوست ٿي ويندو. سندس وفات جو سال 808ھ آهي. پيءُ جي وفات کان پوءِ سندس قائم مقام ٿيو. کيس چار خليفه هئا.

مولانا حسام الدين شاشي

هيءُ امير حمزه جو خليفو اول هو. مولانا حميدالدين شاشيءَ جو فرزند هو. بخارا جي اڪابر علماء مان هو. خواجه بهاؤالدين جي وقت ۾ هو. ان جي وقت جي سڀني مشائخ ۾ ارادت ۽ اخلاص رکندڙ هو. مولانا حسام الدين اول شيخ محمد سونجي جو مريد ٿيو. اڪابر مشائخ مان هو. بعد ۾ امير جو ارادتمند ٿيو.

منقول آهي ته مولانا حميدالدين کي سندس وفات وقت ڏاڍي تشویش ٿي. پوءِ سندس فرزند حسام الدين کانئس پڇيو ته ڇا سبب آهي؟ چيائين ته آءٌ قلب سليم ٿو ڳوليان. مگر نه ٿو لھان. چيائينس ته ٿوري دير لاءِ مون ڏانهن ڌيان فرمائ، ٿوري دير کان پوءِ کيس باطن ۾ اطمینان ٿيو ۽ چيائينس ته اي پٽ! جزاک الله خيراً. مون پنهنجي عمر به انهيءَ طريقي تي گذاري ۽ هاڻي مون کي اها حسرت نه آهي ته مون اها عمر اجائي وڃائي، پر انهيءَ ئي طريقي جي برڪت سان پنهنجو صالح ۽ باجميعت فرزند ڇڏي لاڏاڻو ڪري ٿو وڃان.

مولانا کمال الدين ميداني

هيءُ امير حمزه جو ٻيو نمبر خليفو هو. ميدان ڳوٺ جو رهاڪو هو. ميدان ڳوٺ سمرقند ولايت جي پسگردائي ۾ ديهه قصبه ڪوفين ۾ هڪ ننڍو ڳوٺ آهي.

اميرخورد ۽ امير بزرگ

هي ٻئي امير حمزه جا ٽيون نمبر ۽ چوٿون نمبر خليفو هئا. ٻئي امير برهان جا فرزند هئا ۽ امير برهان امير حمزه جو وڏو ڀاءُ هو.

بابا شيخ مبارڪ بخاري

هيءُ امير حمزه جي اڪابر مريدن مان هو، بعض کيس امير ڪلان جي مريدن ۾ شمار ٿا ڪن، پر اهو شيخ مبارڪ ڪرميتني هو، جنهن کي امير ڪلان جي مريدن جي ذڪر ۾ آندو ويو هو.

خواجه محمد پارسا بابا جي زيارت لاءِ گهڻو ويندو هو

مذڪور آهي ته هڪ ڏينهن بابا شيخ مبارڪ، حضرت محمد پارسا جي گهر آيو. حضرت خواجه کيس حضرت ابوالنصر جي فاتح لاءِ عرض ڪيو. بابا فاتح شروع ڪئي. فاتح پڙهڻ جي دوران هو گهر کان هڪدم ٻاهر نڪري ويو. گهر کان ٻاهر ئي فاتح جو ختم ڪيائون. پوءِ حاضرين ان جو سبب پڇيو ته چيائين گهر ۾ اندر فاتح پڙهڻ وقت آسمان کان ملائڪن جو هڪ وڏو ميڙ نازل ٿي شريڪ ٿيو، جنهن ڪري مون لاءِ جڳهه تنگ ٿي وئي، لاچار پوءِ ٻاهر آيس ۽ ٻاهر ئي ختم ڪيم.

معيار سالڪان طريقت

اها ڳالهه ڪئي پئي وڃي ته امير حمزه کي پنهنجي عزيزن کانسواءِ ٻيا به ڪيترائي صاحب ڪمال مريد هئا، جهڙوڪ عمر سوزنگر بخاري، شيخ احمد خوارزمي، مولانا عطاء الله سمرقندي، خواجه محمود حموي، مولانا حميدالدين ڪرمتيني، مولانا نورالدين ڪرمتيني، مولانا سيد احمد ڪرمتيني، شيخ حسن نسفي، شيخ تاج الدين نسفي ۽ شيخ علي خواجه نسفي. جيئن ته هر هڪ جو جدا جدا ذڪر نٿو ڪري سگهجي، انهيءَ ڪري تبرڪ طور سندس نالا بيان ڪيا ويا آهن.

امير شاه

هيءُ اميرڪلال جو ٽيون فرزند هو. هيءُ صحرا منجهان ضرورت جيترو ڪلراڻو لوڻ آڻي وڪڻي روزمره جو خرچ پورو ڪندو هو. سندس پيءُ تربيت لاءِ کيس شيخ يادگار جي حوالي ڪيو ۽ امير جو خليفو پڻ ٿيو.

امير عمر

هيءُ اميرڪلال جو چوٿون نمبر پٽ هو. سندس پيءُ تربيت لاءِ کيس شيخ جمال الدين دهستاني جي حوالي ڪيو هو. سندس ئي خليفو ٿيو. هو پنهنجي وقت جو اڪثر حصو احتساب ۽ امربالمعروف ۽ نهني عن المنڪر ۾ گذاريندو هو.

مولانا عارف ديك ڪراني

حضرت اميرڪلال جي چئن خليفن ۾ هيءُ سندس ٻيو نمبر خليفو هو. سندس مدفن، هزاره جي هڪ ڳوٺ، جيڪو ”ڪوهڪ“ دريا جي ڪناري تي آهي ۽ بخارا شهر کان هيءُ ڳوٺ نون شرعي ميلن جي پنڌ تي آهي. اميرڪلال جو فرمان آهي ته منهنجي مريدن ۾ خواجه بهاؤالدين ۽ مولانا عارف جهڙو ڪوبه مريد نه آهي.

سندس چوڻ آهي ته دوزخ ۽ بهشت جي حصول جو مالڪ پاڻ بنده آهي. جيڪڏهن سندس اعمال خراب آهن ته سندس لاءِ دوزخ آهي، جيڪڏهن اعمال سندس چڱا آهن ته بهشت جو وارث آهي.

مولانا درويش ادرسڪني

هيءُ امير خورد جي مريدن مان هو. مولانا عارف ديك ڪرانيءَ سان سندس مائٽي هئي. هميشه ذڪر جهري ۾ مشغول هوندو هو. هڪ دفعي مولانا عارف وٽس ويو. کيس ذڪر جهري ڪرڻ کان منع ڪيائين، مگر هن انهيءَ ڳالهه ڏانهن ڪوبه توجه نه ڏنو ۽ برابر ذڪر جهري ڪندو رهيو. آخر بذريعه ڪرامات کيس ان جي ممانعت معلوم ٿي ته پوءِ ذڪر جهر ڪرڻ بند ڪري ڇڏيائين.

مولانا امير اشرف بخاري

هيءُ مولانا عارف ديك ڪراني جو خاص خليفو هو. مولانا جي انتقال کان پوءِ سندس مسند تي ويٺو ۽ طالبن جي رهبري شروع ڪيائين.

امير اختيار الدين ديك ڪراني

هيءُ مولانا عارف ديك ڪراني جو پڻ خليفو هو. سندس وفات کان پوءِ مريدن کي ارشاد ڪرڻ جي مسند تي ويٺو.

شيخ يادگار ڪن سروني

هيءُ امير ڪلال جو ٽيون نمبر خليفو هو. ڪن سروني ڳوٺ جو رهندڙ هو. هيءُ ڳوٺ بخارا شهر کان ٻن ميلن جي پنڌ تي واقع هو. امير ڪلال پنهنجي پٽ امير شاهه جي تربيت هن جي حوالي ڪئي هئي ۽ هن امير شاهه کي عالي مقام تي رسايو.

شيخ جمال الدين دهستاني

هيءُ امير ڪلال جو چوٿون نمبر خليفو هو. حضرت مربيءَ امير عمر جي فرموده موجب هيءُ امير جو چوٿون نمبر فرزند هو.

شيخ محمد حفيظ

هيءُ امير ڪلال جي خاص مريدن مان هو. آخر ”مقامات امير ڪلال“ ۾ ذڪر آهي ته جڏهن پيا سڀ دنيا منجهان لاڏاڻو ڪري ويا ته سڀئي مريد شيخ محمد حفيظ جي گهر ۾ اچي گڏ ٿيا ۽ چيائون ته اڄ امير جي جاءِ تي اوهان آهيو، چيائين ته ان جي معنيٰ ته اوهين مون کي ٿا طلب ڪريو حالانڪ سندس فرزند امير حمزه وٽ اوهان کي وڃڻ کپي. پوءِ سڀئي مريد امير حمزه وٽ ويا ۽ ان جي خدمت ۾ مريدي اختيار ڪيائون.

امير ڪلال واشي

هيءُ امير ڪلال جي خاص مريدن مان ۽ واش ڳوٺ جو رهندڙ هو. هي ڳوٺ بخارا شهر کان پري ٽن ميلن جي پنڌ تي واقع آهي ۽ امير ڪلال کان پوءِ هن ئي مريدن ۽ طالبين جي تربيت شروع ڪئي هئي.

خواجہ علاؤ الدين غجدواني، خواجہ بهاؤ الدين وٽ وڃڻ کان اڳ، کانئن ئي ذڪر جي تعليم وٺندو هو. خواجہ علاؤ الدين بيان ٿو ڪري ته آءٌ نون سالن جو هئس ته امير ڪلال واشيءَ جي خدمت ۾ حاضر ٿيس. مون کي ذڪر خفيءَ ۾ مشغول ڪيائين ۽ فرمايائين ته: اهڙي طرح ان ۾ مشغول ره جو تنهنجي سائين کي به خبر نه رهي پر جيڪڏهن تون سمجهين ته ماڻهن کي خبر پئجي وئي آهي ته ان ۾ اضافو ۽ پاڻ ۾ جرائت پيدا ڪر ۽ پنهنجي ڏڻ ۾ مشغول ره. پوءِ ڪجهه وقت ائين ڪندو رهيس ۽ رياضتون به تمام گهڻيون ڪيم. انهيءَ ڪري جسم ۾ لاغري

معيار سالڪان طريقت

۽ ضعف پيدا ٿي پيو. اهو حال ڏسي منهنجي والده مون کان سبب پڇيو. پوءِ چيائين ته جيڪڏهن نٿو باز اچين ته منهنجو ڪير توکي حلال نه آهي پوءِ لاچار ٿيس ۽ والده کي چيم ته ڇا ڪريان، منهنجي امڙ پوءِ مون کي چيو ته هن طريقي سان مشغول ره. پوءِ نهايت پریشاني واري حالت ۾ امير کي احوال ڪيم جنهن فرمايو ته ان والده کي به اجازت ڏني سون. هڪ ڏينهن منهنجو ڀاءُ ڪنهن ڪم سان جهنگل ڏانهن ويل هو. امڙ مون کي سڏيو. آءٌ وٽس ويس پوءِ مون کي چيائين ته ٿانو کي پاڪ ڪري پاڻيءَ کي گرم ڪر. مون ائين ڪيو. پوءِ پاڪائي ڪيائين ۽ ٻه رکعتون نفل نماز پڙهيائين ۽ مون کي پنهنجي ڀرسان ويهاري فرمايائين ته هن طريقي سان مشغول ٿي پوءِ آءٌ مشغول ٿيس ۽ خود به مشغول ٿي وئي ۽ ٿوري دير کان پوءِ جان بحق تسليم ڪيائين.

شيخ شمس الدين ڪلال

هيءُ امير ڪلال جي جملہ مریدن ۾ برجستو هو. مقامات ۾ سندس نالو خواجه بهاؤالدين مذكور آهي. اها حقيقت گجهي نه آهي ته امير ڪلال جي خدمت ۾ پنهنجن عزيزن کان سواءِ ٻيا به سندس ڪيترائي مريد موجود هوندا هئا. جهڙوڪ خواجه وارزوني، مولانا جلال الدين ڪشتي، مولانا بهاؤالدين طوايسي، شيخ بدرالدين ميداني، مولانا سليمان ڪرميني، شيخ ايم ڪرميني ۽ خواجه محمد وابڪني اهني سڀئي عالم، فاضل ۽ ڪامل عارف هئا. جيئن ته سندن احوال خاص اسان جي نظر مان نه گذريو آهي. انهيءَ ڪري سندن نالن جو ذڪر تبرڪ طور بيان ڪيو پيو وڃي.

مولانا بهاؤالدين قشلاقي

سندس ڄمڻ جو هنڌ قشلاق هو. خواجه مبارڪ قرشوي جي ڄمڻ جو به هنڌ اهو هو. بخارا شهر جي بهراڙيءَ ۾ شهر کان ٻارهن ميلن جي پنڌ تي واقع هو. شيخ صحبت ۽ سندس استاد حديث، حضرت خواجه بهاؤالدين مولانا عارف ڊيڪ ڪراني جو والد هو. مولانا عارف جي خدمت ۾ حاضر ٿيڻ کان اڳ، امير ڪلال جي صحبت ۾ رهندو هو. ان جو مريد هو.

شيخ فيض الله

هيءُ شيخ رڪن الدين ولد المشائخ، بهاؤالدين زڪريا ملتاني جو خليفو هو. معروف مشائخ هو. سندس تصانيف مان فتاويٰ صوفيه معروف آهي.

شيخ احمد غوري

هيءُ به جناب ڪرامت مآب، غوث الاولياءَ شيخ رڪن الدين ولد شيخ المشائخ حضرت شيخ الاسلام شيخ بهاؤالدين زڪريا ملتاني جو خليفو هو. ڪتاب الاوراد جي شرح شيخ بهاؤالدين زڪريا ملتاني جن ڪئي آهي. جنهن جو نالو ”ڪنزالعباد“ رکيو ويو آهي، جنهن ۾ اڪثر عارفين جا وظائف آهن.

ابوالمکارم رکن الدین علاوالدولہ

سندس اصل نالو احمد بن محمد بیابانکي هو. سمنان جي سلطان مان هو. سندس عمر پندرهن سال هئي ته وقت جي سلطان جي دربار سان وابسته ٿيو ۽ هڪ جنگ ۾ جڏهن جو سلطان دشمن سان جنگ ۾ مصروف هو ته هن ۾ جذب جي كيفيت پيدا ٿي. پوءِ سڀ تعلق کي ٽوڙي سال 687ھ ۾ بغداد ويو. اتي شيخ نورالدين عبدالرحمن کسرتي جي خدمت ۾ حاضر ٿيو. پوءِ حجاز کان موٽڻ وقت سن 689ھ ۾ ارشاد جي کيس اجازت ملي ۽ سن 720ھ ۾ خانقاه سڪاڪيه ۾ آيو ۽ اتي سورهن سال گذاريائين ۽ هڪ سو چاليهه ڇلا ڪڍيائين جڏهن سندس عمر 77 سال جي ٿي ته جمع جي رات 2 رجب سال 736ھ ۾ برج احرار صوفي آباد ۾ گذاري ويو. کيس قطب الزمان عبدالوهاب جي خانقاه ۾ دفن ڪيو ويو.

مذڪور آهي ته پنهنجي زندگيءَ جي آخري ڏينهن ۾ خواب ڏٺائين ته قيامت قائم ٿي چڪي آهي. سڀني اعمالن، ذڪر اذڪارن ۽ مراقبن کي توريو پيو وڃي. مون کي اهي نيڪ اعمال ڪم آيا جيڪي پنهنجي وزارت جي دور ۾ مظلومن جي مدد لاءِ ڪيم.

چيو وڃي ٿو ته مولانا نظام الدين هروي جو پنهنجي وقت جو مڃيل دانشمند هو. شيخ جي مٿان ڪفر جي فتويٰ ڏني ۽ ڏانهس لکيائين ته تون ڪافر آهين. رقعہ ڏسي ڏاڍو زارو زار روئڻ لڳو ۽ پنهنجي نفس کي چوڻ لڳو ته اي نفس! ستر سالن کان وٺي آءٌ توکي چوندو ٿو اڃان ته تون ڪافر آهين، مگر تون هرگز نه ٿي اعتبار ڪيو. هاڻي ڪوبه شڪ نه رهيو آهي جو مسلمانن جي امام ۽ وقت جي وڏي مفتي توکي ڪافر چيو آهي. هاڻي گردن جهڪاءِ ۽ اڃ کان پوءِ مون کي هرگز تنگ ۽ رنج نه ڪج. ان کان پوءِ هي رباعي پڙهيائين :

رباعي

نفسی ست مراک غیر شیطانی نیست
و از فعل بدش هیچ پشیمانی نیست
ایمانش هزار بار به تلقین کردم
این کافر ستر مسلمانی نیست

ترجمو : منهنجو نفس (برابر) شيطان کان ٻاهر نه آهي ۽ پنهنجي بچڙي فعل ڪرڻ کان پوءِ به کيس ڪابه پشيماني نه آهي. سندس ايمان بابت هزار دفعا کيس تلقين ڪئي اٿم، پر هن ڪافر کي مسلماني پوش نه آهي.

فائدو: هڪ درويش شيخ کان سوال پڇيو ته جڏهن بدن خاڪ ۾ رکيو ٿو وڃي ۽ ان ۾ سمجھ باقي نه ٿي رهي ۽ جو بدن روح کان فائدو حاصل ڪندو هو، سو روح کان جدا ٿي ويو. عالم ارواح ۾ ڪوبه پردو نه آهي ته پوءِ قبرن تي وڃڻ جي ڪهڙي ضرورت آهي ۽ وڃڻ ۾

ڪهڙو فائدو آهي ڇو ته ڪنهن به بزرگ جي روح ڏانهن توجه ڪيو وڃي ته اهڙي طرح هوندو، جهڙي طرح هو پنهنجي قبر ۾ هوندو.

شيخ فرمايو ته قبر تي ويڃڻ ۾ گهڻائي فائدا آهن. هڪ ته هيءُ جو جڏهن ڪو شخص ڪنهن بزرگ جي زيارت لاءِ ويندو آهي ته هو جيتريقدر رستو پورو ڪندو ويندو، ايتريقدر سندس توجه وڌيڪ ٿيندو ويندو ۽ جڏهن زائر، سندس قبر تي پهچندو ته کيس پنهنجي اکين سان ڏسندو ته ان جي حس به ان ڏانهن مڪمل طور متوجه ٿيندي ۽ ٻيو هيءُ ته هر چند ته ارواح کي حجاب نه آهي ۽ سارو جهان سندن لاءِ هڪجهڙو آهي. پر جنهن بدن ۾ روح ستر سالن تائين قائم رهيو آهي ۽ ان جي بدن جي حشر کان پوءِ ان سان هميشه لاءِ دائمي رهندو انهيءَ ئي قبر ۾ هوندو، انهيءَ ڪري انهيءَ جڳهه (قبر) تي بنسبت ٻين جڳهين جي نظر ۽ تعلق وڌيڪ هوندو آهي.

ان کان پوءِ پاڻ هيءُ واقعو بيان ڪيائين ته هڪ دفعي آءٌ حضرت جنيد جي خلوت ۾ ويس ته مون کي ڏاڍو لطف ۽ سرور آيو، ڇو ته اها حضرت جنيد جي خلوت هئي. پوءِ جڏهن سندس خلوت مان نڪري ٻاهر آيس ۽ سندس قبر تي ويس ته مون کي اهو لطف ۽ سرور نه آيو جيڪو سندس خلوت ۾ هو. پوءِ اها حقيقت پنهنجي شيخ کي ٻڌايم ته هن فرمايو ته خلوت جو لطف تون حضرت جنيد جي سبب حاصل ڪيو هو يا نه؟ مون چيو هائو! ان جي ڪري مون کي لطف حاصل ٿيو. پوءِ فرمايائين ته اهو ظاهر آهي ته هو ڪافي وقت انهيءَ جاءِ تي رهيو هو. اهو لطف صرف انهيءَ جي رهڻ سبب اتان حاصل ٿيو. لازمي آهي ته ان بدن مان جنهن ۾ اهو روح طويل مدت رهيو هجي وڌيڪ لطف و سرور حاصل ٿئي. البته قبر ڏانهن ڏاڍو متوجه ٿي ڏسڻ نه گهرجي ۽ نه انهيءَ ۾ مشغول رهڻ گهرجي، ڇو ته متان انهيءَ توجه ۾ قصور نه ٿي وڃي ۽ جنهن خرڇ ۾ اهل دل پوشيده لڪل هوندا آهن، ان خرڇ جي مشاهدي ڪرڻ سان جڏهن ڪافي لطف ٿو ٿئي ته بدن خرڇ کان ته وڌيڪ ويجهو آهي. غرض ته زيارت ڪرڻ جا ڪافي فائدا آهن. جو اهل دل هتي ئي توجه ڪري، پاڻ سڳورن ﷺ جن کان روحانيت جو فائدو حاصل ڪري سگهي ٿو ته جيڪو اهل دل مدينه منوره روانو ٿئي ٿو ته حضور اڪرم ﷺ جن جي روحانيت، سندس سفر ۾ تڪليف کان باخبر هوندي آهي ۽ جڏهن اتي پهچندو آهي ۽ پنهنجي اکين سان روضه پاڪ کي ڏسندو آهي ۽ مڪمل توجه ڪندو آهي ته ان فائدو جي هن فائدي سان ڪهڙي نسبت؟ ۽ اهل مشاهده، انهيءَ جي مطلب ۽ مقصد کان پوريءَ طرح باخبر آهن.

نڪتہ : چيائين ته ماڻهو عجيب اعتقاد ٿا رکن، سندن چوڻ آهي ته درويش محتاج هجي. اهو نٿا ڄاڻين ته الله تعاليٰ ڪڏهن به پنهنجي ڪنهن ولي کي ڪنهن جو محتاج نه ڪيو آهي. آخر هن دنيا کي ان نعمت جي باوجود انهيءَ جي برڪت سان هن دنيا کي قائم رکيو آهي ۽ تخليق جو مقصد ئي اهي اولياءُ الله آهن، شيخ مجدد الدين بغدادی، پنهنجي خانقاه جي خوراڪ جو خرچ سالانه به لک دینار زر سرخ اشرفيون ڪندو نه هو ڇا؟

شیخ صدرالدین موسیٰ نبیره شیخ زاهد

هيءُ پنهنجي والد کان پوءِ تقويٰ ۽ طهارت جي گاديءَ تي متمکن ٿيو. وقت جا بادشاهه مثلاً جاني بيگ خان ۽ سندس پٽ تردي بيگ خان ۽ امير تيمور گورگان سندس ارادتمنديءَ مان برڪت حاصل ڪندا هئا.

”صفوة الصفا“ ۾ مذڪور آهي ته هڪ ڏينهن شيخ زاهد پنهنجي نياڻي بي بي فاطمه کي شيخ صفي سان عقد نڪاح لاءِ آندو ۽ نڪاح جي مجلس دوران هو اٿي ٻاهر ويو. وري موتي اچي ويهي رهيو. سندس مريدن مان بعض ان جو سبب پڇيو ته فرمايائين ته بي بي فاطمه جي فرزندن مون تي بار وڌو جن جي تعظيم خاطر ٻاهر ويس. هن چيو ته منهنجو ۽ صفي جو قائم مقام آهي ٿيڻ گهرن ٿا.

جڏهن صدرالدین رحلت فرمائي ويو ته شيخ خواجه علي کي قائم مقام ڪيو ويو. شيخ خواجه علي پنهنجي زندگيءَ جي آخري ڏينهن ۾ حج ڪرڻ جي ارادي سان صرفيه ٽولي سان گڏجي ويو. مسند تي شيخ ابراهيم کي ويهاريو ويو. حج جي اڏائيگي بعد واپسيءَ ۾ رستي تي بيمار ٿي پيو ۽ فوت ٿي ويو.

شيخ ابراهيم منصب خلافت پنهنجي پٽ جنيد کي ڏئي گذاري ويو. سلطان جنيد جڏهن ارشاد و هدايت جي صدارت تي ويٺو ته تمام ٿوري وقت ۾ خاص ۽ عام خلق جا وڏا وڏا هجور ۽ ميڙ سندس خدمت ۾ اچڻ وڃڻ لڳا. ميرزا جهان شاه جيڪو عراقين ۽ آذربائيجان جو فرمانروا هو، اهو ڏسي کيس پنهنجي ملڪ جي زوال جو وهڻو ويٺو. پوءِ حڪم ڪيائين ته اوهين اردبيل ۾ سڪونت اختيار نه ڪيو. پوءِ سلطان جنيد بکر جي علائقي ڏانهن توجه فرمايو.

پوءِ بکر علائقي جي حاڪم ابوبڪر پنهنجي نياڻي خديجه نالي سندس نڪاح ۾ ڏني ۽ ڪجهه وقت کان پوءِ اهو صوفيه ٿولو پاڻ ۾ متفق ٿي، ڪرجستان ڏانهن جنگ ڪرڻ لاءِ روانا ٿيا. امير خليل الله واليءَ شروان کين رستي ۾ ئي پڪڙيو ۽ جنگ کان پوءِ کين قتل ڪري ڇڏيو ۽ ان کان پوءِ صوفيه ٿولي فرمانبرداريءَ ۾ سلطان حيدر جو دامن پڪڙيو ته هيءُ سلطان جنيد ۽ پاڻچ امير حسن بيگ جي هدايت يافته اولاد مان آهي ۽ کيس خلافت جي مسند تي ويهاريائين. سلطان حيدر ناجي سقرلاط قرمزي جو ٻارهن ترڪن تي مشتمل هو کان نجات حاصل ڪري ان کي ڇڏي ڏنائين ۽ هر انهيءَ شخص کي جيڪو سندس ارادت سان وابسته هو. ان کي حڪومتي اختيار ڏيندو رهيو ۽ جڏهن امير حسن بيگ، ميرزا جهان شاه تي ۽ ميرزا سلطان ابوسعيد تي غالب ۽ ڪامياب ٿيو ته خيرسگالي جذبي هيٺ انهيءَ ڪٽنب سان ميرزا حسن بيگ مراسم قائم ڪيا ۽ پنهنجي صليبه نياڻي حليمه بيگي آغا جو نڪاح سلطان حيدر سان ڪري سندس زوجيت ۾ ڏنائين. پوءِ سلطان حيدر کي انهيءَ بيگم مان ٽي فرزند عالي مرتبه پيدا ٿيا ۽ انهن مان شاه اسماعيل جي اولاد مان ڪافي سلاطين پيدا ٿيا ۽ انهن جون خانداني سلطنتون قائم ڪيون.

شیخ اوحالدین اصفهانی

نفحات ۾ لکيل آهي ته اوحدين جي مريدن کان ٻڌڻ ۾ آيو آهي ته اوحالدین کرماني هو. اهڙي طرح سندس نسبت جو بنياد هن تي ٻڌل آهي. سندس مثنوي ”جامر جم“ نالي سان موجود آهي ۽ حقائق، معارف، ديوان ۽ ترجيحات ”جامر جم“ مان اخذ ڪري سگهجن ٿا.

مثنوي

اوحدي شصت سال سختي ڏيڊ- تاشبي روي نيك بختي ڏيد
سرگفتار ما مجازي نيست- بازکن ڏيد کين ببازي نيست
سال ها چون فلک بسر گشتم- تا فلک وارديده در گشتم
برسر پاي چله داشته ام- چون نه از بهرذله داشته ام
از برون درميان بازارم- وز درون خلوتي ست بايارم
کس نه بيند جمال سلوت من- ره ندارد کسي بخلوت من
تادل من به دوست پيوسته است- سوزها گرد سر من بسته است.

ترجمو : بيت ۾

اوحدي سٺ سال سختي ڏني، تڏهن وڃي هڪ رات خوش بختي ڏني،
ابتداء گفتار سان جي نه آه مجازي، هتي وڃ واجهائڻ نه آه ڪا بازي،
سالها سال جڏهن فلڪ وانگر ڦيرم، تڏهن صاحب فلڪ جي حقيقت تي رسيم،
پيرن مٿان بيهي ڪري چلا ڪڍيم، هرگز اهي پيٽ لاءِ نه پئي ڪيم،
ٻاهر جڏهن به منجهه بازار هيم، ته به خلوت جي اندر گڏ يار سان هيم،
ڪنهن به نه ڏٺو منهنجي جمال جو سرور، نه ڏني راه ڪنهن به منهنجي خلوت جي مور
جيئن ته دل منهنجي دوست سان آه جڙيل، چوڌار منهنجي سوز آه هر وقت ٻريل.
سندس قبر مراغه تبريز ۾ آهي. سندس وفات جو سن 738 هه انهيءَ جاءِ تي لکيل آهي.

خواجہ قطب الدين يحيٰ جامي نيشاپوري

سندس ڪنيت ابوالفضل هئي. جامر ۾ رهڻ ڪري، کيس ”جامي“ سڏيندا هئا ۽ سندس
ڄمڻ جو هنڌ نيشاپور هو. علوم ظاهري ۽ علوم باطنيءَ ۾ معروف هو. شيخ رڪن الدين
علاء الدين الدوله شيخ صفي الدين اردبيلي، شيخ شرف الدين اردبيلي ۽ شيخ شرف الدين
درگزيني جن جي صحبت ۾ رهي ڪمال کي پهتو ۽ ست دفعا حج بيت الله ڪيو هئائين.
مذڪور آهي ته هڪ ڏينهن جهنگل ۾ پنهنجي ڌڻ کي چاري رهيو هو ته منجهس اوچتو
حج بيت الله ڪرڻ جو عشق جاڳيو ۽ ڌڻ کي ڇڏي اتان ئي حج ڏانهن روانو ٿيو ۽ پنهنجي
سائين لاءِ هيءُ رقعو لکي ڇڏي ويو ته ڪالهه ڪجهه همراهن سان پنهنجي ڌڻ سان گڏ جهنگ جي
طرف سير و تفريح لاءِ نڪتس ته هن رباعي جي مضمون مطابق :

با دوست به بوستان شدم ره گذري
برگل نظري فگندم از بي خبري
دلدار به لطف گفت شرم افتاد
رخسار من اينجا تودر گل نگري

هڪدم آواز آيو ته لاتدع مع الله (الله کان سواءِ ٻئي ڪنهن کي هرگز نه پڪار) ايمان جي غيرت پنهنجي جاءِ کان نڪري آئي ۽ الله جي طرف جي ڪشش جو طوق منهنجي گردن ۾ پيو ۽ دل کي مضبوط ڪري ڇڏيو. آواز آيو ته جيڪڏهن تون پنهنجي خوشيءَ سان نه ايندين ته توکي گهلي ڪشي وينداسون.

پوءِ پنهنجي وطن ڏانهن نه ويو. جهنگ مان ئي هن آيت جو اتباع ڪندي ته: وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا (ماڻهن کي پڪار ته تو وٽ حج لاءِ پيادل اچن) پوءِ پياده ئي حج لاءِ روانو ٿي ويو.

بيت ترجمو

غريب هرڻ ڦندي واري جي پويان ڇو نه وڃي، جو سندس گردن ته طوق ۾ قيد آهي. وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى (سلامتي آهي ان تي جنهن هدايت قبول ڪئي) کيس قطبن ۾ شمار ڪيو وڃي ٿو.

سال 740ھ ۾ فوت ٿيو. سندس قبر فيروزآباد شهر کان ٻاهر آهي.

شيخ جمال الدين باڪلنجر

هيءُ پنهنجي وقت جي بزرگ ترين مشائخ مان هو. سال 750ھ ۾ وفات ڪري ويو. سندس قول آهي ته الله تعاليٰ فرمايو آهي ته وَأَعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ⁽¹⁾

(پنهنجي رب جي عبادت ڪر ايسٽائين جو تو وٽ يقين يعني موت اچي وڃي) جو مطلب هي آهي ته عين ذات قديم کي ڏسڻ کان سواءِ يقين حاصل نه ٿيندو آهي ۽ ذات قديم جي صورت جي نيت کان سواءِ عمل جو نالو عبادت آهي. اها نيت جيڪا عمل کان بهتر آهي، سا اهائي آهي. عمل جي صورت، بغير نيت ذات قديم جي، عبادت هرگز نه آهي. بلڪ رسم ۽ عادت آهي ۽ فرمايائين ته طالب حق اهو آهي. جنهن جو مطلوب عيان عين قديم کانسواءِ ٻيو ڪوبه هرگز نه هجي ۽ عيان عين قديم کانسواءِ سڀ ان جي اڳيان محال ۽ باطل هجي.

شيخ عبدالله بلياني بيان ٿو ڪري ته جنهن وقت آءُ اڃا ننڍڙو هئس ۽ شيخ جمال الدين منهنجي والد ضياءُ الله مسعود جي خدمت ۾ هوندو هو. انهن ڏينهن ۾ منهنجو آواز ڏاڍو مٺو ۽ سريلو هوندو هو. پنهنجي سڪون قلب خاطر آءُ اڪثر ذڪر جي وچ ۾ نهايت سريلي آواز سان

(1) سورة الحجر آيت: 99

معيار سالڪان طريقت

بيت به چوندو هئس. شيخ جمال الدين منهنجي آواز کي ڏاڍي توجه سان ٻڌندو هو. پوءِ پاڻ ڏاڍو خوش ٿيندو هو. ان جي خبر نه هئڻ سبب، آءٌ جلد خاموش ٿي ويندو هئس. هڪ ڏينهن مون کي شيخ جمال الدين چوڻ لڳو ته اي شيخ! ائين تون چو ٿو ڪرين، جو اسان کي نيم بسمل ڪري ٿو ڇڏين. آئنده ائين هرگز نه ڪج. درويشن جي دل کي خريد ڪر ۽ منهنجي والد به ائين ئي ارشاد فرمايو.

امام عبدالله يافعي يميني

سندس پورو نالو ابوالسعادت عفيف الدين عبدالله ابن اسعد اليافعي اليميني نزيل الحرمين هو. پنهنجي وقت جي اڪابر مشائخ مان هو. علوم ظاهري ۽ باطني ۾ اڪمل هو. مصنف تاريخ ”مرآة الجنان“ عبرة اليقظان في حوادث الزمان و روض الرياحين في الحكاية الصالحين ۽ ڪتاب درالنظيم في فضائل قرآن العظيم ۽ ان کان سواءِ ٻيون به ڪيتريون سندس تصنيف آهن. تاريخ ”مرآة الجنان“ سال 750ھ جي واقعن تائين لکي اٿس. ان کان پوءِ خبر نه آهي ته حياتيءَ ۾ هو يا نه؟

شيخ نصيرالدين محمود

هيءُ شيخ نظام الدين اولياء جي خاص خليفن مان مشهور بزرگ هستي هو. پنهنجي مرشد نظام الدين اولياء کان پوءِ دهلي جي ولايت جو وارث ٿيو. سندس طريقو فقر ۽ صبر هو. کيس دهليءَ جو چراغ به سڏيو ويندو هو. سندس وفات سال 757ھ ۾ ٿي.

خواجہ ضياء نخشي

هيءُ بدايون شهر جي محلي خمول ۾ مشغول رهندو هو. مذڪور آهي ته شيخ نظام الدين اولياء جي زماني ۾ ئي ”ضياء“ رهندڙ هئا؛ پهريون ”ضياء سنامي“ جيڪو شيخ اولياء جو منڪر هو. ٻيو ”ضياء برني“ جيڪو شيخ اولياء جو معتقد ۽ مريد هو. ٽيون ”ضياء نخشي“ جو شيخ الاولياء جو نه منڪر هو نه معتقد هو. هو سلطان التارڪين شيخ حميدالدين ناگوري جي پوٽي شيخ فريد جو مريد هو. سندس وفات سنه 751ھ ۾ ٿي.

سلطان المحققن اميرڪبير نصير حسيني مڪي

هيءُ اصل مڪه معظمه جو هو. شيخ نصيرالدين محمود جي صحبت ۾ رهي سندس ئي جماعت ۾ شامل ٿي ويو.

سيد محمد حسيني

سندس لقب گيسو دراز هو. شيخ نصيرالدين چراغ دهلي جي عظيم خليفن مان هو. مٿس گيسو دراز جو لقب هن طرح پيو جو هڪ ڏينهن ٻين مريدن سان گڏ شيخ جي پالڪيءَ کي هن به کلهو ڏئي کنيو ته سندس ڊگها وار پالڪيءَ جي هڪ حصي ۾ ڦاسي پيا. پوءِ ادب، عشق ۽ محبت جي جذبي هيٺ انهيءَ ئي حالت ۾ پالڪيءَ سان گڏ ڊوڙندو رهيو. ڪافي مفاصلي کي طئي ڪرڻ بعد جڏهن سندس شيخ ۽ مرشد کي معلوم ٿيو ته هو ڏاڍو خوش ٿيو ۽ انهيءَ وقت هيءُ بيت چيائين:

هرڪس مريد سيد گيسو دراز شد،

والله خلاف نيست که او پاکباز شد

ترجمو: جيڪو شخص سيد گيسو دراز جو مريد ٿيندو، الله جو قسم اها ڳالهه خلاف نه آهي جو هو پاکباز ٿي وڃي.

چشت مشائخ ۾ هي خصوصيت جو مالڪ هو. اسرار حقيقت جي بيان ۾ مخصوص طريقي جو حامل هو. پنهنجي پير جي وفات کان پوءِ دکن ڏانهن هليو ويو. اتي وڏي مقبوليت حاصل ڪيائين ۽ اتي ئي انتقال ڪري ويو.

سيد گيسو دراز جي عمر هڪ سو ورهيه کان مٿي هئي⁽¹⁾

سيد محمد جعفر مڪي حسيني

هيءُ حضرت مقام توحيد ۽ وحدت ۾ عالي مرتبو رکندڙ هو. ان کان سواءِ بلند پايه جو بزرگ ۽ ولي هو.

هن پنهنجي ڪتاب نالي ”بحر المعاني“ ۾ اڪثر توحيد جا معارف ۽ حقائق بيان فرمايا آهن. هن بزرگ ”ذائق المعاني“ ۽ ”حقائق المعاني“ جي لکڻ جو وعدو فرمايو هو، جن ۾ مختلف مڪاتب فڪر، علوم ۽ معرفت جا اسرار بيان فرمايل آهن ۽ لکيو اٿس ته مون ڪوه قاف ۾ صفوان بن قصي کي ڏٺو، جيڪو چوي ٿو ته مون حضرت امير جي خدمت ۾ اسلام جو شرف حاصل ڪيو، جنهن منهنجي لاءِ ڊگهي عمر جي دعا فرمائي. پوءِ آءٌ صاحب زمان جو منتظر آهيان. هن بحر الانساب ۾ پنهنجو ۽ اهل بيت جي نسب جو بيان فرمايو آهي.

شيخ نجر الدين محمد بن محمد ادڪاني

هيءُ شيخ رڪن الدين علاؤالدوله جو مريد هو. اسي سالن جي عمر ۾ سال 778ھ ۾ وفات ڪري ويو. پاڻ اسفراين جي علائقي ۾ حصار ۾ مدفون آهي.

⁽¹⁾ سندس وصال سن 825ھ ۾ ٿيو.

مولانا جلال الدين محمود زاهد مرغاني

هيءُ ظاهر علوم ۾ مولانا نظام الدين هرويءَ جو شاگرد هو. تقويٰ ۽ پرهيزگاريءَ ۾ كامل ترين هو. شريعت جو سخت پابند هو، هڪ دفعي جي ڳالهه آهي ته ٻنيءَ جي ڪيڙڙ ۾ استعمال ٿيندڙ هڪ اوزار جيڪو وقف ٿيل هو، هڪ هاري استعمال ڪيو. پوءِ جڏهن مولانا کي ان جي خبر پئي ته ان ٻنيءَ جو سارو فصل تيار ٿيڻ کان پوءِ فقراڻن ۽ مسڪينن ۾ خيرات ڪري ڇڏيائين.

ٻيو واقعو هي آهي ته هرات جي بادشاهه اشرفين جي هڪ پريل ٿيلهي، مولانا جي خدمت ۾ موڪلي پر مولانا هرگز قبول نه ڪئي. ٿيلهي آئيندڙ عرض ڪيو ته جيڪڏهن آءٌ بادشاهه ڏانهن واپس ڪشي ويندس ته کيس ڏک ٿيندو. انهيءَ ڪري توهان ٿيلهي ونو. پوءِ غريبن ۽ مسڪينن ۾ تقسيم ڪري ڇڏيو. مولانا کيس چيو ته اهو ڪم تون پاڻ پنهنجي سر وڃي ڪر، مگر اهو شرط آهي ته وٺڻ وارن کي اهو ٻڌائج ته ٿيلهي ڪٿان آئي آهي؟ پوءِ مدرسي ڏانهن ويو. اها ڳالهه ٻڌائيندي، ٿيلهي شاگردن جي اڳيان پيش ڪيائين مگر اها ڪنهن به قبول نه ڪئي. سندس وفات جو سال 778 هه آهي.

مير قوام الدين معروف مير مزدڪ

هيءُ حسين اصغر بن امام زين العابدين عليه السلام جي اولاد مان هو. خراسان ويو. سيد عز الدين سوغندي جو مريد ٿيو. ڪافي مدت وٽس رهي، سلوڪ جي تربيت حاصل ڪيائين. سندس اصل وطن مازندران هو. واپس اتي آيو ۽ سنه 760 هه تائين اتي رهيو، ويهن سالن جي لڳ ڀڳ اتي رهيو ۽ سال 780 هه ۾ فوت ٿي ويو. آمل ۾ مدفون آهي، ان کان پوءِ سندس پٽ ڪمال الدين سندس جانشين ٿيو ۽ سندس ڀاءُ سيد رضي الدين آمل جو والي ٿيو.

شيخ محمد خلوتي

هيءُ خلوتي طريقي جو موجد هو. سندس نسبت شيخ نجم الدين ڪبري سان هئي، جيڪو عمار ياسر الله ليسي جو مريد هو، اهو شيخ ابو نجيب عبدالقاهر شهروردي جو مريد هو، اهو امام احمد غزالي ڏانهن منسوب هو. اعمال هذه الطريقة العليٰ من اليٰ بسات والرسوم والعبادات الاكتفاء و باقل ما تخلص ذمة عن الواجبات كالجماعة في مسجد البيت مع النساء سيما اذا لم يبرزن والمساجد والجماعات وترك السعي باسباب المعاش والبزور الخضوع والخشوع لرب السموات واكثر ذكرهم الجلالة خفية والحَيِّ القيوم.

ترجمو: هن طريقي جي عملن جو بنياد هن ڳالهه تي آهي ته معاشري جي ريتين، رسمن ۽ عادتن کان الڳ ٿلڳ رهجي. البتہ انهن ۾ نرمي اختيار ڪرڻ گهرجي، جن سان واجبات جي ادائينگي ٿئي ٿي. مثلاً عورتن سان گڏ مسجد البيت ۾ نماز پڙهڻ، جڏهن جو ڪين مسجدن ۽ جماعتن ۾ سينگار ۽ زينت جي ڪري وڃڻ جي اجازت نه هجي ۽ معاشي وسيلن جي تلاش

ڪرڻ، ظاهر ۽ باطن ۾ خشوع ۽ خضوع سان رب تعاليٰ جي بندگي ڪرڻ ۽ سندن اڪثر ذڪر گجھي طرح جل جلاله ۽ الحي القيوم جو ورد هوندو هو.

شيخ سيف الدين خلوتي

هيءُ شيخ محمد خلوتي جو مريد هو. جڏهن خوارزم ۾ ذڪر ۾ مشغول ٿيندو هو ته سندس ذڪر جو آواز شهر کان چار فرلانگ پري تائين ٻڌڻ ۾ ايندو هو. سندس قبر خلوتيان جي مزارن ۾ گزرگاه جي ڀل وٽ آهي. سندس وفات جو سال 783ھ آهي.

امير سيد علي بن شهاب بن محمد همداني

هيءُ شروعات ۾ شيخ شرف الدين محمود بن عبدالله مزودقاني جي مريديءَ ۾ شامل هو، ليڪن شيخ تقى الدين دوستي کان طريقت جا سبق ورتائين ۽ ڪماليت کي پهتو. تقى الدين کان پوءِ وري شرف الدين ڏانهن پوري طرح رجوع ٿيو ۽ کيس عرض ڪيائين ته ڇا حڪم آهي؟ فرمايائينس ته دنيا جي چوڌاري چڪر لڳاءِ. پوءِ ٽي دفعا دنيا جا چڪر لڳايائين ۽ هڪ هزار چار سو اولياءَ الله جي ديدار جو شرف حاصل ڪيائين ۽ هڪ ئي مجلس ۾ چار سو اولياءَ ڪرام سان ملاقات ڪيائين.

سندس نسبت جي سند هن ريت آهي: هو شيخ زين الدين خواني سان وابسته هو. هو شيخ عبدالرحمن قريشي سان ۽ هو شيخ نجم الدين محمود اصفهاني سان، هو شيخ عبدالصمد نظري سان، هو شيخ نجيب الدين علي بن بزغش شيرازي سان ۽ هو حضرت شيخ الشيوخ شهاب الدين سهروردي سان وابسته هو.

سندس تصنيفات ڪافي آهن جن ۾ مشهور تصنيفات هي آهن: ڪتاب اسرار النقط، شرح اسماء الله، شرح فصوص الحڪم، شرح قصيده خمريه فارسيه ۽ ذخيره الملوك.

سندس وفات سال 786ھ ۾ ٿي. کيس ڪابل جي علائقي ۾ ختلان ۾ دفن ڪيو ويو. چيو وڃي ٿو ته سلطان جایتو پنهنجي دور حڪومت ۾ پنهنجي ابدي آرامگاه لاءِ هڪ محل پئي جوڙايو ۽ اهو حڪم نافذ ڪيائين ته افتتاحي موقعي تي ملڪ جا سڀ علماء، فاضل، اڪابرین، سادات ۽ مشائخ حاضر ٿي شرڪت ڪن، ته محل جي افادت ظاهر ٿئي ۽ محل عالي قدر زينت جو موجب بڻجي. امير علي ان وقت ۾ ستن سالن جي عمر جو هو. سندس مامو کيس پنهنجي ڪلهن تي کڻي مجلس ۾ حاضر ٿيو. مجلس ۾ آيل مخدوم مهمانن مان جنهن به آيتن يا حديثن کي پيش ڪيو، ته هي ننڍڙو انهن کي دل ۾ ياد ڪندو ٿي ويو. گهر اچي، انهن کي ترتيبوار لکيائين جنهن جو نالو ”اوراد فتحه“ رکيو ويو.

طريقه همدانيه: هو پنهنجي اعمال جي نسبت پاڻ سڳورن ﷺ جن جي اخلاق جي پيروي سان ڪن ٿا. من الزهد و المجاهدة والرياضات الجلیلة العلیة والانقطاعات الحميلة السنه

معيار سالڪان طريقت

واڪثر ذڪرهم بسد اللسان بالحنك وسد الاذنين بالمسبحين ويدهو السرة الي الاعلا خاب بملاحظة تسعة وتسعين اسماء الرب تعاليٰ و بتحريك الراس في ملاحظة كل اسم.

ترجمو : ڪانئن تقويٰ، مجاهدو، رياضت، تمام گهڻي ۽ آرامده ۽ زينت واري شين کان پاسو ۽ پرهيز ڪرڻ ۽ سندن اڪثر ذڪر زبان بند ڪرڻ، حلق سان ڪرڻ ۽ ڪنن کي بند ڪري حمد و ثنا پڙهڻ ۽ هٿن جي آڱرين جي اشاري سان رب تعاليٰ جي نوانوي نالن کي پڙهڻ ۽ الله تعاليٰ جي هر اسم پڙهڻ وقت پنهنجي مٿي کي تحرڪ ۾ آڻڻ (لوڏڻ).

مخدوم جهانيان

جلال الدين ولد سيد احمد ڪبير بن سيد جلال سرخ.
مڪه مڪرمه ۾ امام عبدالله يافعيءَ جي صحبت حاصل ڪيائين ۽ واپس دهلي ۾ آيو ۽ شيخ نصيرالدين چراغ دهلويءَ جي خدمت ۾ حاضر ٿي، خرقه خلافت چشتيه حاصل ڪيائين. ان کان پوءِ حرم نبوي جي شيخ الاسلام امام المحدثين عفيف الدين عبدالله المطري کان ڪلاه ارادت ۽ خرقه تبرڪ حاصل ڪيائين. پورا ٻه سال سندس خدمت ۾ رهيو. پوءِ پنهنجي شيخ جي اشاري سان گادرون ڏانهن ويو. شيخ الاسلام امين الحق والدين جي پيءُ شيخ امام الدين کان مرحوم شيخ الاسلام جي عطا ڪيل ”مصري“ ۽ ڪئنجي ۽ اجازت نامو حاصل ڪيائين. ان کان پوءِ شيخ رڪن الدين بن شيخ صدرالدين بن شيخ بهاؤالدين زڪريا ملتانيءَ جي خدمت ۾ پهچي ڪانئس خرقه تبرڪ ۽ ارادت حاصل ڪري ڪماليت کي پهتو.

پوءِ سلطان محمد تغلق کيس شيخ الاسلام جي عهدي تي فائز ڪري، سيوهڻ ۽ ان جي آسپاس وارو علائقو جاگير طور ڏنو ۽ اتي خانقاه ”فحمدي“ نالي قائم ڪيائين. ڪجهه وقت سيوهڻ ۾ قيام ڪري پوءِ ڪعبه الله جي زيارت لاءِ ويو. اتان موٽي اُچ شريف ۾ آيو ۽ سلطان فيروز جي دور حڪومت ۾ حسب ارادت ڪيترائي دفعا اُچ شريف کان دهلي ويندو رهيو. آخرڪار سندس وفات سال 785ھ ۾ اُچ شريف ۾ ٿي. ”مخدوم جهانيان“ جو لقب مٿس هن ڪري پيو ته هڪ دفعي عيد جي ڏينهن شيخ بهاؤالدين جي روضي تي حاضري ڀرڻ لاءِ ويو. دعا ڪيائين ته اندران آواز آيو ته حق تبارڪ و تعاليٰ توکي ”مخدوم جهانيان“ ڪري ڇڏيو، تنهنجي عيد اهائي آهي ۽ ان کان پوءِ شيخ صدرالدين جي روضي تي حاضري ڀرڻ لاءِ ويو ته اتي به کيس اهوئي آواز ٻڌڻ ۾ آيو. جڏهن ٻاهر آيو ته هر هڪ کيس انهيءَ لقب سان سڏيندو رهيو.

مولانا روح الدين

سندس نالو ابوالمڪارم محمد بن ابي بڪر بلدي هو.
شيخ عالم مفسر شيخ جنيد شيرازي پنهنجي تصنيف ”شرح مزارات شيراز“ ۾ لکيو آهي ته مولانا روح الدين ڪيترائي سال جامع عتيق ۾ درس ۾ مشغول هوندو هو. لکي ٿو ته

سندس وفات کان پوءِ کيس خواب ۾ ڏٺم ته چيائين ته علماء جي درجي ۾ آهيان ۽ انبياء ۽ انهن ۾ صرف هڪ درجي جو تفاوت آهي. سال 787ھ ۾ فوت ٿي ويو.

مولانا زين الدين ابوبڪر تائب آباد باخري

هن ظاهري علوم مولانا نظام الدين هرويءَ کان حاصل ڪيا ۽ طريقت ۾ کيس اويسي فيض حاصل هو. روحانيت جو فيض شيخ الاسلام احمد نامقي، جامي کان حاصل ڪيو هئائين ۽ پورا ٽي سال پيرين اگهاڙي شيخ الاسلام جي زيارت لاءِ سندس مقبري تي تائب آباد ويندو رهيو. قرآن شريف جا پورا هزار ختم روضه شيخ الاسلام تي ڪيا هئائين ۽ اتان کيس اشارو ٿيو ته مشهد مقدس ۾ رضوي عليه السلام جي روضي جي زيارت جو شرف حاصل ڪر ۽ مشهد ۾ بابا محمد طوسيءَ سان ملاقات ڪيائين. غوث المتاخرين کيس سيد محمد نوربخش جو مريد، ان کي ابوظاهر خوارزمي جو مريد ۽ ان کي عبدالله عبدالهاديءَ جو مريد ۽ ان کي شيخ علاؤالدين سمناني جو مريد ڄاڻائي ٿو.

خواجہ بهاءُالدين نقشبند، ساڻس ملاقات ڪئي هئي جنهن جو چوڻ آهي ته کيس سمنڊ جي مثل ڏٺم.

سندس وفات جو سال 791ھ آهي.

خواجہ بهاءُالدين نقشبند

سندس نالو محمد بن محمد بخاري هو. سندس ولادت سال 718ھ ۾ ٿي ۽ سندس عزيزن جي قول مطابق وفات 791ھ ۾ ٿي. سندس ڄمڻ جو هنڌ ۽ وفات جو هنڌ ۽ مدفن ”قصر عارفان“ آهي، جيڪو بخارا شهر کان هڪ ميل پنڌ تي هڪ ڳوٺ آهي.

خواجہ بهاءُالدين کي خواجہ محمد بابا سماسي جي طرف کان مقبول نظر ۽ فرزند هئڻ جي نسبت حاصل آهي. (خواجہ محمد بابا کيس پنهنجي فرزنديءَ ۾ قبول ڪيو هو). البتہ هن آداب طريقت ۽ سلوڪ جي تعليم سيد اميرڪلان کان حاصل ڪئي هئي، ليڪن بحسب حقيقت هو اويسي نسبت رکندڙ هو. روحاني تربيت خواجہ عبدالخالق غجدواني کان حاصل ڪئي هئائين.

مذڪور آهي ته اميرڪلان کان پوءِ ست سال مولانا عارف ديك ڪراني جي خدمت ۾ رهيو ۽ ان کان پوءِ قشمر شيخ جي خدمت ۾ رهيو. وري ٻارهن سال خليل اتا جي خدمت ۾ گذاريائين.

خواجگان جي سلسلہ ۾ خواجہ محمود انجير فغنوي کان وٺي اميرڪلان تائين ذڪر خفيه کي ذڪر جليه ۾ جمع ڪندا رهيا. پوءِ ان ذڪر کي وري اعلانيہ ذڪر جي سلسلي ۾ شامل ڪري ان کي قائم ڪيائين.

معیار سالکان طریقت

جڏهن خواجہ بہاؤ الدین جي ظہور جو زمانو آیو ته پوءِ جڏهن بہ کيس امیرکلاں سان مجلس ڪندي ڪو ڏسندو هو ته هو ڪنارو ڪري ويندو هو. خواجہ بہاؤ الدین ڪڏهن بہ ڪو غلام يا ٻانهيءَ نہ رکي. ڪائنس ان جو سبب پڇيو ويو ته چيائين ته بندگان سان گڏ خواجگي صحيح نہ ٿي لڳي ۽ وري ڪائنس پڇيو ويو ته اهو سلسلو ڪٿي ٿو پهچي؟ فرمايائين ته انهيءَ سلسلي جي ڪڙي ڪٿي بہ ۽ ڪنهن سان بہ نہ ٿي ملي. بلڪ الله تعاليٰ جو هيءُ ارشاد آهي ته يٰاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اٰمِنُوْا بِاللّٰهِ⁽¹⁾

انهيءَ ڳالهہ ڏانهن اشارو آهي ته هر گهڙي هن طبعي وجود جي نفی ڪئي وڃي ۽ حقيقي معبود جو اثبات ڪيو وڃي. شیخ جنید قدس سرہ فرمائي ٿو ته سن سال ٿيا آهن جو هاڻي ایمان جي درجي ۾ آیو آهین. فرمائي ٿو ته لا اله ۾ (معبود نفس جي) نفی آهي ۽ الا الله ۾ حقيقي معبود جو اثبات آهي ۽ مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللّٰهِ ۾ پنهنجو پاڻ کي فائِضُونِي جي حڪم ۾ پابند ڪرڻو آهي. سندس چوڻ آهي ته هن ذکر ڪرڻ جو مقصد ڪلمہ توحید جي حقیقت کي پهچڻ آهي ۽ ڪلمہ توحید جي حقیقت اها آهي ته ڪلمي کان سواءِ سڀ شيءِ جي نفی ٿي وڃي. گهڻو ڳالهائڻ شرط نہ آهي.

فرمایائین ته حضرت عزیزان فرمائیندو هو ته صوفین جي جماعت جي نظر ۾ زمین هڪ دسترخوان آهي ۽ اسان چئون ٿا ته هڪ ناخن (ننھ) جي بابر آهي. ڪابه شيءِ سندن نظر کان غائب نہ آهي.

چند ماڻهن ڪائنس ڪرامات جي طلب ڪئي. فرمایائین ته اسان جي ڪرامات ته ظاهر آهي، جو ايڏن عظیم گناهن جي بار جي باوجود بہ زمین جي مٿان گهمي ڦري رهيا آهين. فرمایائین ته شیخ ابوسعید ابوالخیر کان پڇيو ويو ته اوهان جي جنازي جي وقت ڪهڙي آیت جو ورد ڪيو وڃي. فرمایائین ته آیت پڙهڻ ته وڏو ڪم آهي اوهان صرف هيءُ بيت پڙهجو:

بيت

چيست ازین خوبتر درهم آفاق کار،

دوست رسد نزد دوست یار بہ نزدیک یار

ترجمو: هن دنیا ۾ هن کان وڌيڪ ٻيو ڪو ڪم نہ آهي، جو دوست پنهنجي دوست وٽ پهتو ۽ یار پنهنجي یار وٽ.

وري فرمایائین ته اسان جي جنازي جي اڳيان هي بيت پڙهجو:

بيت

مفلسانیم آمدہ در کوی تو

شَیْنًا لِلّٰهِ از جمال روی تو.

(اسان تنهنجي ڳلي جا مفلس آهيون، الله ڪارڻ ڪجهه شيءِ مون کي به ملي تنهنجي رخ جي جمال مان).

مولانا جمال الدين خالديءَ کان پڇيو ويو ته خواجه بهاؤالدين جي نسبت متاخرين مشائخ ۾ ڪهڙي بزرگ سان نسبت لڳي ٿي؟ فرمايائين ته توهان متقدمين مشائخ بابت پڇو، ڇو ته ٻن سالن کان وڌيڪ عرصو گذريو آهي جو اهڙي قسم جي ولايت جا آثار مٿس ظاهر ٿيا آهن، جو پوين ۾ ڪنهن به بزرگ جي مٿان اهڙا آثار رونما نه ٿيا آهن. سندس وفات جو سال 791ھ آهي.

شمس الدين محمد حافظ شيرازي

هيءُ صوفي بزرگ غيب جي زبان ۾ اسرار جو بيشڪ ترجمان هو، ليڪن اهو معلوم نه ٿي سگهيو آهي ته ڪهڙي پير سان دست بيعت هو. ليڪن ان جا شعر صوفي طبقي سان موافقت ۽ مطابقت رکن ٿا. اهڙي طرح نفحات ۾ آهي. سندس فوت ٿيڻ جو سال 792ھ آهي.

سيد فخرالدين

ولد مير قوام الدين جو مير بزرگ جي نالي سان مشهور ۽ سيد عزيزالدين جو مريد هو. پنهنجي پيءُ جي وقت ۾ ئي رسم دار هو. سندس وفات جو سال 792ھ آهي.

مولانا ظهيرالدين خلوتي

هيءُ بزرگ ظاهري ۽ باطني علوم ۾ جامع هو. مولانا زين الدين ابوبڪر تائب آبادي فرمائي ٿو ته آسمان جي هيٺان ظهيرالدين جي مثل مون ڪوبه نه ڏٺو. هو شيخ سيف الدين خلوتي جو مريد هو. ست قرائت جو قاري هو. سندس چوڻ آهي ته جڏهن مان پنهنجي استاد اڳيان سارو قرآن پاڪ ختم ڪيو ته هڪ رات پاڻ سڳورن عليه السلام جن کي خواب ۾ ڏٺو. فرمايائون ته اي! ظهيرالدين مون کي قرآن ٻڌاءِ مون پوءِ اول کان وٺي آخر تائين قرآن شريف پڙهيو هڪ دفعي ”اربعين“ ۾ خلوت نشين هو، هن چلي ۾ صرف چار دفعا ڪڻڪ جا داڻا اُباري استعمال ڪيا. هر ڏهين ڏينهن اُباري ڪائيندو هو. سندس وفات جو سال 801ھ آهي، سندس قبر مزار خلوتيان ۾ سندس مرشد جي قبر جي پير ۾ آهي.

سيد جلال الدين

هيءُ خود امير تيمور گورگانيءَ جو پير ۽ مقتدا هو. مٿس اقبال امير سني ۾ توجه ڪيو هو.

شيخ محمد

هيءُ امير حمزه جي همعصرن مان هو. وقت جو نامور بزرگ هو.

بابا ماچين

هيءُ ماچين علائقي جو بزرگ هو. صاحبِ كشف ۽ صاحبِ يقين هو. ڪامل محقق به ڪانئس فيض حاصل ڪندا هئا. هيءُ ماچين علائقي کان شاش علائقي ۾ آيو ۽ تاشقند ۾ سڪونت اختيار ڪيائين ۽ شيخ برهان الدين آبريز سندس مريد هو.

مولانا جاني رومي

هيءُ مجذوبن جي جماعت ۾ برگزيده بزرگ هو. اڪابر خاص ۽ عام جو مرجع هو.

مولانا ناصر بخاري

هي به ڪامل مجذوبن جي جماعت جو خاص هو. سيد قاسم تبريزي ساڻس ملاقات ڪئي هئي ۽ سندس معتقد به هو.

مير ديوانه سبزواري

هن سيد قاسم تبريزي کي ڏٺو هو. سندس مداح هو. هڪ دفعي سندس دل ۾ خيال ٿيو ته هي مير ديوانه سبزواري بهتر آهي يا بابا محمود طوسي. مجذوب مير ديوانه سندس خيال کي معلوم ڪري ورتو. پوءِ سيد ڏانهن منهن ڪري چيائين ته (اي سيد!) بابا محمود منهنجي ڪمان جو هڪ تير آهي. وري سيد قاسم سبزواري کان روانا ٿي بابا محمود وٽ طوس ۾ پهتو، بابا محمود سان مليو ۽ بابا محمود سندس اراده کي پرکي ورتو ۽ مير ديواني جو قول به کيس معلوم ٿيو. کيس چيائين ته اهو هڪ تير آهي، جيڪو بي پر ۽ بي نوڪ آهي.

مولانا محمود حصاري

نامور بزرگ ۽ اهل حال هو. شيخ زين الدين جو خليفو هو.

درويش عبدالرحيم

هيءُ به شيخ زين الدين جو خليفو هو.

شيخ فخرالدين نوري

هيءَ اڪابر صوفين جي جماعت ۾ برگزيده صوفي هو.

هڪ ڏينهن حضرت عزيزان کان پڇيو ويو ته روز ازل ۾ اَلَسْتُ بِرَبِّكَمُ جي سوال جو جواب سڀني بلي سان ڏنو. ڇا لاءِ روز ابد ڪنهن جواب ۾ لَمَنْ الْمَلِكُ نه چيو. فرمايائين ته روز ازل شريعت جي ذميداري جو ڏينهن هو. شرع ۾ قال آهي ۽ روز ابد شرع جي ذميداري جي خاتمي جو ڏينهن آهي ۽ عالم حقيقت جي ابتدا آهي ۽ حقيقت جي صفت ۾ قال جو وجود نٿو ٿي سگهي پوءِ بيشڪ حق سبحانه و تعاليٰ پاڻ پنهنجي جواب ۾ فرمايو ته لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ.

قشر شيخ

هيءَ ترڪ مشائخ ۽ احمد يسوي جي خاندان مان هو. خواجہ بهاؤالدين، سيد امير ڪلال جي فرموده موجب ته هينئر توکي اجازت آهي ته ترڪ ۽ تاجيڪ ۾ جتي به توکي خوشبوءِ ملي، اتان حاصل ڪر. پوءِ آءٌ (قشر شيخ) جي خدمت ۾ پهتس هُن مون کي پوري محبت سان رکيو ۽ فرمايائين ته مون کي نو فرزند آهن، ڏهون فرزند منهنجو تون آهين پر تون انهن سڀني تي مقدم آهين.

قشر شيخ جي مزاج ۾ حد درجي جي بي تعلقي ۽ بيگانگي جو جذبو موجود هو. آخري زندگيءَ ۾ به بخارا جي جهنگلن ۾ ڦرندو رهندو هو. ديوانن وانگر ڳالهيون ڪندو رهندو هو. ڪجهه عرصي کان پوءِ جهنگل ڇڏي ٻاهر نڪري هڪ دڪان تي اچي ويهي رهيو. پنهنجي سڀني پُٽن ۽ مريدن کي سڌرايائين ۽ چيائين ته منهنجي موت جو وقت اچي ويو آهي. هينئر سڀئي گڏجي ڪلمه توحيد پڙهو. پوءِ سڀني گڏجي ڪلمه توحيد پڙهيو، پاڻ به پڙهيائين ۽ انهيءَ حال ۾ جان ڏنائين.

خليل اٽا

خواجہ بهاؤالدين فرمائي ٿو ته ابتدائي وقت ۾ هڪ رات ۾ مون خواب ڏٺو، جنهن ۾ ”حڪيم اٽا“ جيڪو ترڪ اڪابر مشائخن مان هو، جنهن مون کي هڪ درويش جي سفارش ڪئي ۽ انهيءَ درويش جي صورت ڏيکاري. پوءِ جڏهن آءٌ سجاڳ ٿيس ته هن درويش جي صورت ۽ شڪل منهنجي ذهن ۾ پختو ٿي وئي. پوءِ پنهنجي ڏاڏيءَ کي اهو خواب ٻڌايم. ڏاڏيءَ فرمايو ته توکي ترڪ مشائخ مان فيض نصيب ٿيندو. آءٌ انهيءَ درويش جي ڳولها ۾ هئس ته هڪ ڏينهن بخارا جي بازار ۾ ساڻس ملاقات ٿي. مون کيس سڃاتو ۽ کانئس نالو پڇيم ته خليل ٻڌايائين. پر ان وقت ته ساڻس وڌيڪ گفتگو يا مجلس نه ٿي سگهي. البتہ جڏهن گهر پهتس ته رات جو هڪ درويش قاصد آيو، جنهن چيو ته توکي خليل اٽا گهرايو آهي، آءٌ سندس خدمت ۾ پهتس. ارادو ٿيو ته کيس خواب جي ڳالهه ٻڌايان، مگر هن اڳي ئي ٻڌائي ڇڏي. آءٌ سندس صحبت ۾ رهڻ

معیار سالکان طریقت

لڳس ۽ ان جي صحبت ۾ عجيب ۽ غريب مشاهدا ڪندو رهيس. ڪجهه مدت کان پوءِ مملڪت ماوراء النهر جو خليل انا حاڪم ٿيو، آءٌ سندس خدمت ۾ ساڳي طرح رهڻ لڳس. پوءِ مون کي ڪڏهن نرمي ۽ ڪڏهن سختي سان خدمت جا آداب سيکاريندو رهيو. پورا ڇهه سال سندس خدمت ۾ گذاريم. پوءِ سندس سلطنت جو زوال آيو. ان وقت منهنجي دل دنيا کان پرڄي آئي پوءِ بخارا جي هڪ ڳوٺ ريورتون ۾ اچي رهڻ لڳس.

ابوالبرڪات تقي الدين علي دوستي سمناني

هيءُ شيخ رڪن الدين علاؤالدوله جي مريدن مان هو. هڪ ڏينهن شيخ رڪن الدوله فرمايو ته جڏهن سالڪ تجلي جي وقت ڪنهن صورت کي سمجهي ته سمجهي وٺي ته اها ظاهري تجلي آهي. حق تعاليٰ کي ان صورت کان پاڪ تصور ڪرڻ گهرجي. اهڙي طرح حضرت موسيٰ عليه السلام وٽ مان آواز ٻڌو: ”اني انا الله.“ (بيشڪ آءٌ الله آهيان). جيڪو شخص چوي ته وٽ الله آهي ته اهو ڪافر ٿيو ۽ جيڪو شخص چوي ته اها ڳالهه الله تعاليٰ نه چئي آهي ته اهو به ڪافر ٿيو. پوءِ ظاهري تجلي تي ان قسم جو اعتقاد رکڻ گهرجي. ان ڏينهن اخي علي دوستي حاضر هو. شيخ فرمايو ته مون کي علي دوستيءَ جو واقعو ڏاڍو پسند آيو ۽ اها ڳالهه آءٌ صرف درويشن جي اعتقاد جي پختگي لاءِ چئي رهيو آهيان. حق تعاليٰ علي دوستي تي هن سال هڪ دفعي ڪل موجودات جي صورت ۾ تجلي ڪئي ۽ ان کان پوءِ حق تعاليٰ تنزيه ۽ تسبيح سان گڏ سندس زبان تي هي الفاظ جاري ڪيا:

چوڻ لڳو حق تعاليٰ پنهنجي ذات سان گڏ، ان کان پڇيو ته تو مون کي ڏٺو؟ ان جواب ۾ چيو نه! الله تعاليٰ فرمايو ته هي جيڪي شيون تو ڏٺيون هيون، اهي ڇا هيون؟ ان عرض ڪيو ته اهي تنهنجي آثار ۽ صفات جون صورتون هيون. ليڪن تنهنجي ذات سڀني صورتن کان پاڪ آهي. پوءِ حق تعاليٰ کي اها ڳالهه پسند آئي ۽ ان جي تعريف ڪيائين.

شيخ ڪجج

هيءُ موحد، مدقق، سالڪ محقق هو. ايلڪانيان جي سلطان حسين ۽ سندس پٽ سلطان اويس جي دور حڪومت ۾ 707 هه ۾ هو. شيخ الاسلام تبريز سان سندس ملاقات ٿي هئي. سندس اولاد امير تيمور تائين رهي.

اخي علي مصري

هيءُ ملڪ شام ۽ روم جو برگزيده بزرگ هو. سندس مريد بيشمار هئا. جيئن ته هيءُ منصف مزاج بزرگ هو. هڪ دفعي پنهنجي مريدن جي جماعت کي چيائين ته جيڪڏهن اوهان حق جا طالبو آهيو ته آءٌ به حق جو طالب آهيان ۽ مون مرشد نه ورتو آهي. هينئر مون خواب ۾

ڏٺو آهي ۽ پڻ ٻڌو به اٿم ته خراسان ۾ مرشد موجود آهي. پوءِ هلو ته ان جي خدمت ۾ پهچون. پوءِ سڀ علاؤالدين رڪن الدين احمد بن محمد جي خدمت ۾ حاضر ٿيا.

اخي احمد دهستاني

هيءُ شيخ رڪن الدين علاؤالدوله جو مريد هو. شيخ رڪن الدين علاؤالدوله فرمائي ٿو ته چلي جي خلوت ۾ مهيني جي اٺيهين رات هئي ته خواب ۾ ڏٺم ته مسافرن جي هڪ جماعت آهي، انهن ۾ هڪ نوجوان آهي، جنهن جي مٿان حق تعاليٰ جي نظر عنايت آهي ۽ اهو منهنجي حوالي ڪيو ويو آهي. پوءِ مون پنهنجي خادم کي هدايت ڪري ڇڏي ته هڪ مسافرن جي جماعت هت ايندي ان کي واپس وڃڻ جي اجازت نه ڏج، جيستائين آءٌ فارغ ٿي ٻاهر نه اچان. آخر اها جماعت اچي وئي. ٻئي ڏينهن جمع هو. منهنجو چلو ختم ٿيڻ وارو هو. مون کين چيو ته مون سان مسجد ۾ ملاقات ڪجو. ٻئي ڏينهن آءٌ مسجد ۾ ويس ته اهي سڀ مسافر مليا، مگر اهو شخص جيڪو خواب ۾ ڏٺو هئس، انهن ۾ نظر نه آيو. کانئن پڇا ڪيم ته ڪو ٻيو شخص به باقي آهي؟ چيائون ته هائو! اهو مسجد کان ٻاهر سامان جي سنيال ڪري رهيو آهي. چيم ته ان کي به وٺي اچو. پوءِ اهو به آيو. ڏٺم ته برابر ساڳيو آهي. انهن جي اٿي وڃڻ کان پوءِ مون پنهنجي خادم کي چيو ته ٻاهر وڃ ۽ ان نوجوان کي چو ته انهيءَ جماعت کي ڇڏي مون وٽ ڪجهه ڏينهن قيام ڪر ته بهتر آهي. خادم ٻاهر ويو ته ڏٺائين ته اهو نوجوان ٻاهر بيٺو آهي. کانئس خادم ٻاهران بيهڻ جو سبب پڇيو ته چيائين ته آءٌ شيخ جي خدمت ۾ رهڻ گهران ٿو. پوءِ جيڪڏهن شيخ مون کي پاڻ وٽ رهڻ جي اجازت ڏي ته آءٌ هن جماعت کي ڇڏي ڏيان. خادم کيس چيو ته شيخ مون کي پاڻ انهيءَ لاءِ موڪليو آهي ته تون ڪجهه وقت قيام ڪر پوءِ شيخ جي خدمت ۾ رهي پيو.

شيخ علي فراهي

هن بزرگ جو والد فره رياست جو حاڪم هو. جڏهن هو پوڙهو ضعيف ٿي ويو ته هن حڪومت جون ذميداريون پنهنجي پٽ علي جي حوالي ڪيون ۽ کيس ڪجهه لشڪر ڏئي، بادشاهه وقت ڏانهن روانو ڪيو ته امارت جو پروانو کانئس حاصل ڪري. پوءِ هو روانو ٿيو. اتفاق سان سمنان جي جهنگلي علائقي ۾ کيس ڦورن، ڌاڙيلن سان مقابلو ڪرڻو پيو. انهيءَ لڙائيءَ ۾ سندس سڀ ساٿي مارجي ويا ۽ پاڻ به سخت زخمي ٿي پيو ۽ مُرده ساٿين ۾ پيو رهيو. شيخ رڪن الدين کي ڪشف ذريعي حڪم ٿيو ته اتي وڃ هڪ زخمي زنده شخص کي ڪڍي اچي، سندس تيمارداري ڪر. شيخ اتي پهتو، مگر هو مُردن ۾ هڻڻ سبب کيس نظر نه آيو ۽ موٽي ويو. وري کيس ساڳيوئي حڪم ٿيو. وري موٽي آيو. اهڙي طرح جڏهن ٽيون دفعو لقاء ٿيس، تڏهن مُردن ۾ گولهي کيس لڌائين. پوءِ ان کي خانقاه تي ڪڍي آيو ۽ تيمارداري ڪيائينس. جڏهن بلڪل تندرست ٿيو، تڏهن شيخ کيس فرمايو ته هاڻي توکي اختيار آهي، جيڏانهن توکي وڃي پلي وڃ! چيائين ته اوهان حضور جناب کي ڇڏي ڪيڏانهن ويندس. ٻئي هنڌ

معيار سالڪان طريقت

جاءِ ڪين اٿر، اوهان جي ئي خدمت ۾ رهندس. پوءِ شيخ جي خدمت ۾ رهيو ۽ تربيت حاصل ڪري ڪمالي تي رسيو.

شيخ محمد فراهي

هيءُ هڪ واسطي سان علي فراهيءَ جو مريد هو. آخري عمر ۾ حج جي ارادي سان سفر اختيار ڪيائين. جڏهن بنوجان ڳوٺ ۾ پهتو ته اتي فوت ٿي ويو. اتي ئي کيس دفن ڪيو ويو. مذڪور آهي ته انهيءَ ئي سفر حج ۾ جڏهن هڪ شهر ۾ پهتا ته اتي اوباش ماڻهن جي ڪثرت هئي. جڏهن اتي مراقبو ڪيائين ته ان ۾ هڪ رڙ ڪيائين. سندس هڪ ساٿي ڪانئس پڇيو ته هيءُ ڇا آهي؟ ڇيائين ته هن شهر جون بدڪرداريون مون مٿان منڪشف ڪيون ويون. انهن اوباش ماڻهن ۾ هڪ سهڻي تمام خوبصورت عورت به ڏٺي. عرض ڪيم ته ياالله! انهيءَ عورت کي منهنجي ڪري بخش. پوءِ ندا آئي ته ائين ڇو نه ٿو چوين ته توکي انهيءَ عورت جي صدقي ۾ بخشيان. ڪجهه دير کان پوءِ اها عورت حاضر ٿي. کيس توبه جي توفيق نصيب ٿي.

امام رفيع الدين

سندس نسب جو سلسلو اٺن واسطن سان، شهاب الدين بلقب فرخ شاهه ۽ اتان پندرهن واسطن سان حضرت عبدالله بن عمر فاروق رضي الله عنه سان ملي ٿو ۽ مخدوم جهانيان جو مريد هو. اصل رهاڪو سنام جو هو. پنهنجي پير جي خاص حڪم تحت سرهند ولايت جو پير مقرر ٿيو. ان جڳهه تي سندس پاءُ فتح الله حاڪم هو. بنا سڃاڻ جي ۽ بي خبري ۾ بوعلي قلندر کي رنجش پهچائڻ سبب کيس جهنگل جي مردار خور جانورن ۾ رکيو ويو هو، جيڪو آباد نه ٿي ٿيو. پوءِ بوعلي قلندر وٽ وڃي معذرت ڪيائين ۽ معافي ورتائين، تڏهن اهو آباد ٿيو. پوءِ هميشه اتي سڪونت اختيار ڪيائين ۽ اتي ئي فوت ٿي ويو. نسب شيخ عبدالاحد والد شيخ مجدد الف ثاني ڄڻ واسطن سان ساڻس ملي ٿو.

شيخ يحيٰ

ولايت جي باب ۾ پنهنجي قبيلي ۾ مشهور هو.

شيخ فياضي

طالبن کي فيض بخشيائين.

شيخ فيض الله

بن ضياء الدين عباسي ۽

شیخ حماد قریش

۽ شیخ روح الله ولد امجد شیخ حماد قریش ۽ قطب المحققین ۽ قطب ۽ مدفون قلعہ مؤ

مر

شیخ جمال درویش اُچی

هيءُ مخدوم جهانيان جي خليفن مان هو. معروف صاحب کمال هو، سلطان تغلق سندس
کافي معتقد ۽ ارادتمند هو. شيخ رکن الدين جي رنجش سبب اُچ شريف ۾ وضو ڪندي فوت
ٿي ويو، سندس وفات 735ھ ۾ ٿي.

شیخ محمود قطب

عرفان جي آسمان جو قطب هو. مخدوم جهانيان جي خدمت مان جيڪو مريد فيضياب
ٿيو، سو صاحب کمال ٿيو ۽ هيءُ به کماليت جي درجي تي پهتل هو. ٻيا مريد جيڪي سندس
عنایت جي لطف سان نوازيل هئا، سي هي آهن:
شيخ احمد چشتي پتني، شيخ شرف الدين مهابلي، تاج الدين بکري، شيخ احمد شيرازي،
شيخ سکندر مسعود، شيخ معليٰ يحيٰ ابن علي اصغر، مخدوم سيد شرف الدين يحيٰ ۽ مخدوم
اخي جمشيد. جن جو احوال نظر نٿو اچي.

مخدوم ناصرالدين محمود

هيءُ مخدوم جهانيان جو فرزند ۽ جانشين هو. پنهنجي وقت جو مشهور صاحب
کرامات ۽ دل وارن جو مرڪز هو.

سيد راجو قتال

سندس نالو صدرالدين ميران هو. مخدوم جهانيان جو پيءُ هو. حالات غريبه ۽ تصرفات
عجيبه جو مالڪ هو. تمام وڏي جماعت کي کماليت تي پهچايو هئائين ۽ سندس جماعت جي
بزرگن مان چند بزرگن جو سلسلو هي آهي:

شيخ مودود بن قاضي علم الدين، هو عبدالقادر شيخ شهيد کان متوالي نهروجي، عارف
بلوچ، بلوچستان سنڌ کان قاضي نورالله شوشري کان مذڪور آهي ته اهي سندس خاص مريدن
مان هئا.

ضياء الدين برني

هيءُ تاريخ فيروزشاهي جو مصنف آهي ۽ شيخ نظام الدين اولياء جو مريد هو. امير
خسرو ۽ مير حسن علامه سجزي سان کيس کافي محبت هئي ۽ ارادتمنديءَ جي شروعات ۾

معيار سالڪان طريقت

غور شهر جي نور ڳوٺ ۾ سڪونت اختيار ڪيائين. لطافت طبع ۽ فن نديمي ۾ ڪماليت هئڻ سبب سلطان محمد تغلق شاھ وٽ ڏاڍو پيارو بڻجي ويو. فيروز شاھ جي عهد حڪومت ۾ ڪناره ڪش ٿي ويو ۽ گوشه نشيني اختيار ڪيائين. وفات جي وقت بلڪل تنها ۽ هٿين خالي هو. سندس جنازي مهل انهن پورين کانسواءِ ٻيو ڪجهه نه مليو، جن تي سمهندو هو. کيس شيخ نظام الدين جي روضي جي ڀرسان سندس والده جي پيرن ۾ دفن ڪيو ويو. هفت اقليم جي ليکڪ سندس تعريف کي خواجه حسن دهلوي جي احوال ۾ گڏي ڇڏيو آهي.

مولانا تاج الدين

هيءُ شيخ نظام الدين اولياءَ جي صحبت جو فيض يافته هو. سندس قبر ڪلهو ڪري ۾ آهي ۽ اتي عبارت ”ازدهلي“ لکيل آهي.

مولانا حميد شاعر قلندر

هيءُ به نظام الدين اولياءَ جو مريد هو. شروعات ۾ مولانا برهان الدين غريب جي خدمت ۾ رهندو هو. سندس ملفوظات جمع ڪيائين. ان کان پوءِ نصير الدين محمود جي خدمت ۾ رهڻ لڳو ۽ انهيءَ جا به ملفوظات جمع ڪيائين. ان جو نالو ”خير المجالس“ رکيائين.

مولانا برهان الدين بلخي

هيءُ اڪمل ولي هو. مشهور صاحب ڪرامات هو. دهليءَ ۾ ڪجهه وقت لاءِ ماڻهن کي فيض پهچائڻ ۽ معتقدن جي دلين کي روشن ڪرڻ آيو ۽ تمام وڏي عمر هئڻ سبب گذاري ويو.

شيخ شرف الدين

هيءُ يحيٰ منيريءَ جو فرزند هو. هندوستان جي مشهور مشائخ مان هو. ڪافي تصنيفات ڪيون هئائين. جن ۾ ”مکتوبات“ مشهور ۽ بهترين ڪتاب آهي.

مذڪور آهي ته هو شيخ نظام الدين جي مريد ٿيڻ جي شوق ۾ دهليءَ ۾ پهتو. پر هن جي پهچڻ کان اڳ شيخ نظام الدين انتقال ڪري ويو. اتفاقاً شيخ نجيب الدين سهروردي ان وقت دهليءَ ۾ موجود هو. شرف الدين سندس زيارت لاءِ ويو، شيخ نجيب الدين سهروردي کيس ڏسي چيو ته: اي درويش اڃا! مدت کان آءٌ تنهنجي انتظار ۾ هئس ته اچي ته مون وٽ رکيل امانت سندس حوالي ڪريان. پوءِ ان جو مريد ٿيو ۽ اها امانت حاصل ڪري پنهنجي وطن واپس وريو.

هيءُ به مشهور آهي ته اگرهه جي جهنگن ۾ ڪيترائي سال عبادت ۾ گذاريائين ۽ سندس قبر منير شهر ۾ آهي. منير شهر بهار جي علائقي ۾ آهي.

مولانا خواجہ حسن سجزي دهلوي

سندس نالو نجم الدين هو. علاؤالدين کاتب جو فرزند هو. شيخ نظام الدين اولياء جو مرید هو. هن بزرگ ۽ امير خسرو دهلوي ۾ ڏاڍي دوستي ۽ پيار هو. سندس شعر خسرو دهلوي جي شعرن کان وڌيڪ نمکين آهن. هن پنهنجي شعر ۾ سعدي جي شعر جي طرز اختيار ڪئي هئي. هن پنهنجي مرشد جا ملفوظات جمع ڪري، انهيءَ جو نالو ”فوائد الفواد“ رکيو. خسرو چوندو هو ته ڪاش! منهنجون سڀ تصنيفات ان جي نالي منسوب هجن ها ۽ هي ”فوائد الفواد“ منهنجي نالي سان منسوب هجي ها ۽ ان جي تعريف ۾ هي رباعيون چيائين:

رباعي

يڪ حرف تو چهل صباح عالم را نور
يڪ حرف تو هشت خلد را مايه نور
حرف سيمين چهل ولي را دستور
زان چار چهار ركن عالم معمور

رباعي

دارم دلي غمين بيمارز و مپرس
صد واقعہ درمکين بيمارز و مپرس
شرمنده شوم اگر به پرسي علمم
اي اکرم اکرمين بيمارز و مپرس

شيخ حسام الدين ملتاني

جڏهن سلطان محمد تغلق، دهليءَ جي ڪجهه ماڻهن کي ديوگير ڪوچ ڪرڻ جو حڪم ڏنو ته هيءُ گجرات ويو. پتن شهر ۾ گذاري ويو. اُتي ئي کيس دفن ڪيو ويو.

مولانا سراج الدين

سندس لقب اُخي سراج هو. شيخ نظام الدين اولياء جو مرید هو. ان جي فوت ٿيڻ کان پوءِ لکنؤ هليو ويو.

مولانا فخرالدين زراڌي

هيءُ به شيخ نظام الدين اولياء جي مریدن مان هو. هن ٻه رسالا لکيا، جن جي مقدمي ۾ فقه جي اصول جا قاعدا ۽ انهن جي وضاحت بيان ڪري، ان کي پورو ڪيو هئائين.

مولانا علاؤالدين نيلي

هيءُ به شيخ نظام الدين اولياءَ جو مريد هو. سندس مرشد جي اجازت هوندي به هن خلافت جو چرچو نه ڪيو.

شيخ محمود

سندس ۾ سمن جي حڪومت دوران هيءُ سنڌ جي برڪ عالمن ۽ برگزيده مشائخ مان هو. سندس بابرڪت سڪونت سيوستان ۾ هئي. سندس اولاد مان قاضي شرف الدين معروف ”مخدوم راهو“ مشهور هو. ان وقت جي طريقت جي نامورن سالڪن مان هو. قاضي ڌڻو سيوستانی سندس فرزند هو.

سيد حسين خمڪ سوار گجراتي

هيءُ به شيخ نظام الدين جي مريدن مان هو. صاحب ولايت ۽ صاحب ڪرامات هو. سندس مزار بين شهيدن سان گڏ فراز قلع ۾ آهي، جيڪو ڪروٽيلي نالي سان مشهور آهي ۽ چيو وڃي ٿو ته اها هڪ عجيب جڳهه باصفا ۽ باسڪون آهي. پڻ چيو وڃي ٿو ته ڪافرن سان جنگ ڪندي، بلند پهاڙ جي چوٽي تان حملو ڪري کين تباھ ڪندو رهيو. اهو سندس ڪرامت جو ڪمال هو.

شيخ عبدالله غرجستاني

هيءُ شيخ رڪن الدين علاؤالدين جي مريدن مان هو. غرجستان جي هڪ ڳوٺ جو رهندڙ هو. ننڍڙي عمر جو هو ته سندس والد گذاري ويو. سندس والده هڪ ٻئي شخص سان نڪاح ڪيو.

هڪ ڏينهن سندس ويڳي پيءُ کان ڪا اهڙي ڳالهه ظاهر ٿي، جو ننڍڙي کي وهم وينو ته هو مون کي قتل ڪري ڇڏيندو. سو هو ڳوٺ کان پڇي نڪتو ۽ پسگردائيءَ ۾ وڌي پائيءَ جي چشمي تي هڪ وڻ بيٺو هو، جنهن تي چڙهي وڃي لڪي ويٺو. اتفاقاً درويشن جي هڪ جماعت انهيءَ وڻ هيٺان منزل ڪئي ۽ پاڻي هڻڻ سبب انهن درويشن ان پاڻيءَ ۾ ننڍڙي جو پاڇو ڏٺو. پوءِ ان کي وڻ تان لاهي پاڻ سن گڏ وٺي ويا. جڏهن سمنان ۾ پهتا ته شيخ رڪن الدين کانئن اهو ننڍڙو ورتو ۽ ان جي پرورش ۽ تربيت ڪيائين. جڏهن ڪامل ۽ ارشاد طالبان جي لائق ٿيو، تڏهن کيس طوس جي ولايت ڏنائين. جڏهن هو طوس ۾ آيو ۽ هدايت طالبان ۾ مشغول ٿي ويو ته ڪجهه وقت کان پوءِ وقت جي بادشاهه کيس عرض ڪيو ته بعض دشمنن سان جنگ ۾ اسان سان گڏ رهو، جنهن کي انهيءَ قبول ڪيو. پوءِ انهيءَ جنگ ۾ شهيد ٿي ويو. سندس جسم کي طوس ۾ آڻي دفن ڪيو ويو. سندس قبر طوس ۾ آهي.

بابا محمود طوسي

هيءُ شيخ عبدالله جي مريدن مان هو. شيخ عبدالله چلم ۾ ويندو هو. هڪ ڏينهن خانقاه جي خادم کي فرمائين ته اڃ رات به درويش خانقاه ۾ ايندا. پوءِ هوشيار ۽ خبردار رهج، جيئن هو بي خودي ۾ نه اچن ۽ خلوت کان ٻاهر نڪري نه وڃي سگهن. خادم حاضر ۽ چوڪس هو ته اوچتو بابا محمود نعرو هڻي ٻپ ڏئي، ٻاهر نڪري هليو ويو. باقي هندو الياس کي قابو ۾ رکيائين. بابا محمود جهنگن ۽ جبلن ۾ گم ٿي ويو. هندو الياس هوش ۾ اچي صحيح رستي تي ڪامل ٿي ويو، ليڪن بابا محمود مغلوب ۽ مجذوب ٿي ويو.

اخي علي قتل شاه

هيءُ به شيخ عبدالله جي مريدن مان هو. شيخ عبدالله کي جڏهن بادشاه وقت جنگ ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ طلب ڪيو، تڏهن چيائين ته آءُ هن لڙائيءَ ۾ شهيد ٿي ويندس. اخي عليءَ کي مون کان پوءِ منهنجو جانشين بڻائجو. پوءِ وصيت موجب اخي عليءَ کي سندس جانشين ڪيو ويو. هنن پنهنجي پير جو طريقو ارشاد جاري رکيو.

شيخ حافظ بهاؤالدين بن عمر ابروهي

هيءُ شيخ اخي عليءَ جي مريدن مان هو. ننڍپڻ ۾ ئي سندس والد فوت ٿي ويو. کيس درزيءَ جي دڪان تي ڪم سکڻ لاءِ ويهاريو ويو. مولانا رضي الدين ماياني جو شيخ عبدالله غرجستاني جو مريد هو. خضر عليه السلام جو به صحبت يافتو هو، ابروهه ۾ آيو ۽ ٻڌايائين ته شيخ عمر جو پٽ درزيءَ جي دڪان تي ويهاريو ويو آهي. چيائين ته درزين وٽ وڃڻ وارو نقصان ۾ رهندو. پوءِ ابن عمر کي سڏرائي پاڻ سان گڏ شهر طوس وٺي ويو. هڪ صالح حافظ جي حوالي ڪري چيائينس ته هن کي حافظ قرآن بڻاءِ.

ابن عمر جو چوڻ آهي ته جڏهن مون کي شروع ۾ سلوڪ جي وات ۽ وصل الي الله جي خواهش پيدا ٿي ته نيشاپور ۾ مولانا شمس الدين خليفو ارشاد ۾ مشغول هو. شيخ اخي علي جي راه ۾ هڪ بيابان هو. مون هر ولايت ۾ ”عزيزي“ جو نالو ٻڌو. پريشان ٿي ويس ته ڪيڏانهن وڃان؟ پوءِ هڪ دفعي خواب ۾ ڏٺم ته هڪ شخص پيرين اگهاڙو ڊوڙندو آيو، مون کي جهلي، اخي علي جي هنج ۾ ويهاريائين پوءِ مون سمجهيو ته اخي علي جي خدمت ۾ حاضر ٿيڻ گهرجي. پوءِ ان جي خدمت ۾ پهچي ساڻس بيعت ڪيم ۽ سندس خدمت ۾ رهڻ لڳس.

خواجہ حميدالدين ڪهوارڪر

هيءُ حق تعاليٰ جي محبوب ۽ مجذوب ٻانهن ۾ پيارو ٻانهو هو. اسماعيل ڳوٺ ۾ شيخ محمد جي تربت وٽ ۽ هڪ پٿريلو ڌڙي تي ويهي وعظ ڪندو هو. رضي الدين ماياني ۽ شيخ حافظ ابروهي، جن جو همعصر هو.

مولانا رضي الدين علي ماياني

هيءُ شيخ عبدالله غرجستاني جو مريد ۽ خضر عليه السلام جو صحبت يافتہ هو.

شيخ صفي الدين گاذروني كبير

هيءُ اڪمل اولياءَ مان هو. اڄ ۾ فوت ٿي ويو. سندس زمانو انين صدي هجري آهي. سندس پوٽو صفي الدين صغير هو. هيءُ ٻئي بزرگ پنهنجي وقت جا ڪامل اولياءَ الله هئا. صفي الدين شيخ كبير جي درگاه هن وقت به اهل الله ۽ عوام جي محبوب زيارتگاه ۽ دعائن جو مرڪز آهي.

گنج احمد

هي ملڪ گجرات جي اڪابرين مشائخ مان هو. حقيقت احمد جي جو خزانو ۽ دائمي معنائن جو خزانو عطا هجڻ سبب کيس ”گنج احمد“ سڏيندا هئا. وقت جا سلطان، امراء، ننڍا ۽ وڏا سڀ منجهس بي پناه عقيدت رکندڙ هئا.

شيخ احمد کهتو

کهتو هڪ ڳوٺ جو نالو آهي جو ناگور جي علائقي ۾ آهي. شيخ انهيءَ ئي ڳوٺ ۾ ڄائو هو. اخبار الاخبار ۾ آهي ته سندس وڏا دهلي کان آيل هئا ۽ ننڍپڻ جو عرصو هن دهليءَ ۾ گذاريو هو. مشهور آهي ته ننڍپڻ ۾ هڪ رات سخت طوفان کيس کڻي اڏاري وطن کان پري ڪنهن علائقي ۾ وڃي اڇلايو. پوءِ گهمندي ڦرندي ڪجهه ڏينهن کان پوءِ کهتو ڳوٺ ۾ پهتو. اتي شيخ ابواسحاق مغربي کي هٿ آيو. جنهن کيس پاڻ وٽ رهائي، سندس تربيت ڪري ڪامل ولي الله بڻايو. بعد ۾ شيخ احمد دهليءَ ۾ اچي رهيو ۽ ڪافي مدت کان پوءِ حرمين شريفين جي زيارت لاءِ ويو. اتي سندس ڪافي عزت ۽ تعظيم ٿي. حج ۽ زيارت کان واپس ٿيڻ بعد سلطان مظفر دهليءَ ۾ پراڻي ڏيڻ ويٺ جي آڌار ۽ حجت تي کيس گجرات وٺي آيو ۽ اتي ڳوٺ سرنج ۾ رهايائينس. پوءِ اتي سڪونت اختيار ڪيائين ۽ اتي ئي فوت ٿي ويو.

مذڪور آهي ته گجرات جي سلطان احمد باقي کي شيخ احمد ۾ ڏاڍو اعتقاد هو. سندس اشاري مطابق تن بين احمد نالي بزرگن: هڪ احمد كبير ۽ ٻيو گنج احمد ۽ ٽيون احمد نعلبند، جيڪي وقت جا معروف بزرگ ۽ مشائخ هئا، انهن جي اعانت سان سلطان احمد هڪ شهر نالي احمد آباد تعمير ڪرڻ چاهيو ٿي. اتي هڪ جوڳي جنهن جو نالو ”مرتاض“ هو، ان ۾ رهندو هو. جوڳي نه ٿي چاهيو ته اهو شهر تعمير ٿئي. انهيءَ ڪري جيڪو به ڏينهن ۾ تعمير جو ڪم ٿيو پئي ته اهو رات ۾ ڊنل پيو هوندو هو. هو استدراج جو ماهر هو. ان زور تي اهي حرڪتون ڪندو هو. آخر سڀني بزرگن جوڳي نالي ”مانڪ نات“ ڏانهن پيغام کڻي ويا ۽ چيائونس ته

ڪيتري تائين پهچ رکين ٿو؟ چيائين زمين، آسمان جون شيون آهي سگهان ٿو، ليڪن منهنجو امتحان انهيءَ ۾ ئي آهي ته ڪنٺري جي بلڪل تنگ منهن جي سوراخ ۾ اندر وڃي پورو ويهي سگهان ٿو. پوءِ سندس امتحان ورتائون. پوءِ جڏهن هو اندر ڪنٺري ۾ وڃي ويهي رهيو ته ڪنٺري کي ڍڪ ڏئي مٿان بند ڪري ڇڏيائونس ۽ هو نڪري نه سگهيو. جوڳي رڙ ڪري چين ته اوهين منهنجي مٿان غالب اچي ويا آهيو. هاڻي شهر ڀلي تعمير ڪيو، ليڪن اگر ان ۾ منهنجي نالي تي ڪا جڳهه يادگار رکندؤ ته پائدار رهندو. پوءِ ان کان وٺي ابتدائي چونڪ مانڪ واري جڳهه مشهور ۽ معروف آهي ۽ احمدآباد جي شهر جي اڏاوت جي تاريخ لفظ ”خير“ ۾ 810ھ ۽ تاريخ جامع مسجد شاهي لفظ ”بخير“ 812ھ ۾ مضمور آهي.

احمد نعلبند

هيءُ بزرگ نعل، الله جي محبت ۾ مستغرق ۽ خدمتگاريءَ ۾ شهسوار ۽ حقيقت ۽ معرفت ۾ الله کان آگاه ۽ تنهي احمدن جو همعصر هو. احمد آباد ۾ گذاري ويو. سندس مدفن احمد آباد جي بازار ۾ خاص ۽ عام جو زيارتگاه آهي.

عزيز بخاري

هيءُ حضرت ڪتاب ”كشف الحقائق“ جو مصنف ۽ فاتحه ڪتاب جو متضمن ۽ ڏهن رسالن ۽ انهن جي خاتمه جو ليکڪ هو. سن 671ھ ۾ بعض فقراء جي التماس تي لکڻ شروع ڪيو هئائين ۽ ڪفار جي طرفان غير معمولي حالات پيدا ٿيڻ سبب ماوراءِ النهر جي علائقي ۾ هليو ويو. اتان خراسان ۾ پهتو ۽ ڇڏيل باقي مسوده (بياض) سال 680ھ ۾ مڪمل ڪري ڇڏيائين.

هن ارادو ڪيو ته سياڻي مڪمل بياض منظر عام تي آڻيان، ليڪن انهيءَ رات ۾ پاڻ سڳورن ﷺ جن کي خواب ۾ ڏٺائين، جن کيس فرمايو ته جيستائين سن 700ھ نه گذري، تيستائين هن ڪتاب جو خلق ۾ اظهار نه ڪر. عرض ڪيائين ته: يارسول الله ﷺ هن ڪتاب جا ڪي جزا ته ماڻهو ڪڍي ويا آهن، فرمايائون ته باقي جيڪو بچيل آهي ته ان کي ستين صدي هجري جي گذرڻ تائين ظاهر نه ڪر.

شيخ حاجي محمد

هيءُ خوبشان جو رهاڪو هو. سندس طريقت جي نسبت چئن واسطن سان مير سيد علي همداني سان ملي ٿي.

کيس 37 خليفه صاحب ارشاد هئا ۽ خراسان ۾ پنهنجي وقت جو مڃيل بزرگ هو. سندس خليفن مان نامور خليفه هي هئا:

(1) شيخ عمادالدين فضل الله: هيءُ خراسان ۾ پنهنجي وقت جي نامور مشائخ مان هو.

معيار سالڪان طريقت

- (2) مولانا محمد زاهد: هيءُ بلخ ۾ ڪيترائي سال عبادت ۽ خلق جي رشد ۽ هدايت ۾ مشغول رهيو.
- (3) خليفه صدرالدين هرڪاوي: بلخ ۾ جهان خلق کي فيض رسائيندو رهيو.

شيخ نورالدين خوافي

سندس رجحان عبادت جي ڪثرت ڏانهن هو. سندس پوتو شيخ عبداللطيف خوارزم ۾ پنهنجي وقت جو معروف ۽ ممدوح بزرگ هو. سلاطين وقت سندس معتقدين ۽ مريد رهيا.

مولانا تاج الدين

دشت ڪولڪيءَ جو رهاڪو هو. اڪابرين اولياءَ الله مان هو. مولانا يعقوب چرخي سندس خدمت ۾ ڪافي وقت رهيو.

شيخ سراج الدين پرمسي

پرمس ونڪي ڳوٺن مان هڪ ڳوٺ آهي. اها جڳهه بخارا شهر کان شرعي چئن ميلن جي پنڌ تي آهي.

مولانا تاج الدين درغمي

هيءُ پنهنجي وقت جو اڪابرين مشائخ هو. ظاهري ۽ باطني علوم جو عالم هو. صاحب احوال عاليه ۽ ڪرامت ظاهره هو. خواجه عبيدالله احرار جي ڏاڏنگ مان هو.

مولانا محمد بشاغري

سمرقند ولايت جي اوڀر، اتر ۾ بشاغر هڪ وڏو ڳوٺ آهي ۽ شهر کان ٻارهن ميلن جي مفاصلي تي واقع آهي. ظاهري ۽ باطني علوم جو ماهر ۽ عالم دين هو. اويسي طريقت جو فيض يافته هو. مولانا تاج الدين جي مائٽن مان هو. خواجه محمد پارسا ساڻس ملاقات ڪئي هئي.

خواجه ابراهيم شاشي

هيءُ خواجه عبيدالله احرار جو مامو هو. عالم، عارف، صاحب ذوق ۽ صاحب وجد هو. شروعات ۾ سيد شريف جرجاني ۽ خواجه عطاءالدين عطار جي صحبت حاصل ڪئي هئائين.

خواجه عمادالملڪ

هيءُ فاضل ۽ ڪامل شيخ هو. سندس چوڻ آهي ته احوال ۽ وجد جي مجموعي کان استقامت بهتر ۽ محبوب تر آهي.

مولانا مسافر

هيءَ سلسلہ مشائخ ترک کي وڌيڪ پائيندو هو. خواجہ عبيدالله احرار اشعار ۽ احوال ۾ ساڻس ڪچهري ڪندو هو.

پير عزيزي

هيءَ خواجہ عبيدالله احرار جي چاچاڻ مان هو. مولانا مسافر جي خلفاء مان هو. وقت جو معروف بزرگ هو. سندس ئي سلسلي سان وابسته هو.

خواجہ شهاب الدين

هيءَ خواجہ عبيدالله احرار جو پڙڏاڏو هو. روحانيت، ڪرامات ۽ وجدان ۾ ڪامل هو. مجذوبن سان محبت رکندڙ هو. گهڻو ڪري پوک ڪرڻ يا واپار ۾ مشغول هوندو هو. سفر ۾ پاڻ سان گڏ ڪو ساٿي نه ڪڻندو هو. هڪ دفعي ڌاڙيلن کيس سوگهو ڪيو. مجذوبن جا نالا ڪڻندو رهيو. اهي حاضر ٿيا ۽ کيس آزاد ڪرايائون.

شجره نسب ۾ حضرت عون بن علي فرزند امير المؤمنين علي عليه السلام جي اولاد مان هو. سندس شجره هن ريت آهي:

شهاب الدين بن محمد عبدالله بن خواجہ قطب الدين يحيٰ بن ناصر الدين محمد بن ظهير الدين محمد بن وحيد الدين بن رضي الله محمد بن رشيد بن عبيدالله بن خواجہ علاؤ الدين احمد بن خواجہ بهاؤ الحق والدين بن امير محمد جعفر بن مير محمود بن مير عبدالله بن امير ابراهيم بن امير محمد بن مير محمد عبدالله بن امير عمر بن امير عون بن علي عليه السلام. والعلم عندالله.

مذڪور آهي ته جڏهن سندس وفات جو وقت ويجهو آيو ته پنهنجي فرزندن محمد ۽ محمود کي سڏرايائين ۽ کين چيائين ته اوهين به پنهنجن فرزندن کي گهرايو. جڏهن اهي سڀ وٽس آيا ته محمد جي فرزندن مان جيڪي سندس وڏا پٽ هئا، تن جا نالا اسحاق ۽ مسعود رکيائين ۽ ڏسي چيائين ته ڪافي پریشاني ڏسندا ۽ محمود جي فرزند، خواجہ عبيدالله کي، جيڪو تمام ننڍڙي عمر جو هو، پيچدار پوشاڪ ۾ کيس آندو ويو هو، شهاب الدين جڏهن پنهنجي انهيءَ ننڍڙي پوٽي کي ڏٺو ته پاڻ اٿي ويٺو ۽ پوٽي کي هٿ کان وٺي پنهنجي هنج ۾ ويهاري چوڻ لڳو ته هي اهو ٻار آهي، جنهن جي مون گهر ٿي ڪئي. پر افسوس جو جن ڏينهن ۾ هن جو ظهور ٿيندو ته آءٌ نه هوندس ۽ هن جهان ۾ سندس تصرفات ڏسي نه سگهندس ۽ تمام جلد هيءُ پٽ عالمگير هستي ٿيندو. شريعت کي رائج ڪندو ۽ طريقت کي رونق بخشيندو. وقت جا سلاطين سندس اڳيان ڪنڌ جهڪائيندا. سندس بابت سڀ حالات هڪ هڪ ڪري شروع کان آخر تائين بيان فرمايائين. پوءِ سندس سمورو بدن مٿي کان وٺي پيرن تائين چمڙائين ۽ کيس ان جي پيءُ جي حوالي ڪري، سندس تربيت لاءِ وصيت ڪيائين.

خواجہ محمد شاشي

هيءُ خواجہ شهاب الدين جي پيءُ جو ڀاءُ (چاچو) هو. ولايت جي فيض ۽ ذوق سان بهرور هو، ڪامل ولي الله هو.

خواجہ شهاب الدين فرمائي ٿو ته منهنجو ڀاءُ علائقي جي حڪام جي ڪابه شيءِ هرگز قبول نه ڪندو هو. منهنجي ۽ ان جي وچ ۾ ڪنهن به وجود جو واسطو رکيل نه هوندو هو. اسان ٻئي هڪ ٻئي جا ڪم يا مقصد، قاصد يا پيغام کان سواءِ ٿي معلوم ڪري ويندا هئاسون. البته جيڪڏهن ان ڪابه شيءِ قبول ڪئي ۽ اها شيءِ شبيهي واري هوندي هئي ته ان جي نحوست سبب اسان جي اها بنا واسطي واري نعمت ڪسجي ويندي هئي ۽ واسطي جي محتاجي لاحق ٿي ويندي هئي. پوءِ اسان قاصد يا خط لکڻ جا محتاج ٿي ويندا هئاسون.

خواجہ محمود شاشي

هيءُ خواجہ شهاب الدين شاشيءَ جو فرزند ۽ خواجہ عبيدالله احرار جو والد هو. هيءُ ڪامل درويش ۽ ولي الله هو. ڪاٺ ۽ پيٽ ۾ ڏاڍو محتاط رهندو هو. خواجہ عبيدالله جو سندس والده جي طرفان ڀاءُ هو، هن جي تعريف ڪندو هو. چوندو هو ته قوي جذبي وارو آهي ۽ اڪثر ڪري سخت مجاهدات ۽ رياضات ۾ مشغول هوندو هو. تمام ٿورو ڪاٺيندو ۽ تمام ٿورو سمهندو هو. اڪثر خاموش رهندو ۽ ماڻهن سان ميلاب به تمام گهٽ رکندو هو. چار مهينا لڳاتار انهيءَ ئي حالت ۾ رهيو. سندس ماءُ جي طرفان ڀاءُ خواجہ عبيدالله نقل ٿو ڪري ته ان کان پوءِ خواجہ جي جذبه طلب کي تسڪين حاصل ٿي.

شيخ عبدالعزيز ديريني

هيءُ مشهور ولي الله ۽ صاحب ڪمال هو. امام يافعي ۽ سندس مريد هن جي ڪرامتن جون ڪافي حڪايتون ڪندا هئا.

قطب الآفاق خواجہ اسحاق ختلاني

هيءُ بزرگ سيد علي همدانيءَ جو مريد ۽ سيد الاقطاب سيد محمد نوربخش محمد بن حاجي سمرقنديءَ جو مرشد هو. مذڪور آهي ته جڏهن سيد نوربخش جي اعليٰ سيادت ۽ مرتبو خواجہ اسحاق ختلاني تي ظاهر ٿيو ته کيس سڏي سندس بيعت ڪيائين. دست بيعت وقت فرمايائين ته محمد نوربخش فرزند مصطفيٰ ﷺ جي بيعت ٿو ڪريان ۽ قرآن مجيد جي هيءُ آيت پڙهيائين: **إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنكُثْ عَلَىٰ نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمَا يَكْفُرُ بِهِ إِلَّا عَظِيمًا** ^(۱)

^(۱) سورة الفتح آيت: 10

ترجمو: جيڪي ماڻهو توسان بيعت ڪن ٿا. اُهي الله سان بيعت ٿا ڪن. الله تعاليٰ جو هٿ سندن هٿن جي مٿان آهي پوءِ جيڪو عهد ڪي ٿو ڏيندو ته عهد ٽوڙڻ جو نقصان کيس ئي ٿيندو ۽ جيڪو انهيءَ عهد ڪي جيڪو الله سان ڪيو هئائين، ان کي پورو ڪندو، ته پوءِ الله جلد وٽان کيس وڌو اجر ڏنو ويندو.

پوءِ ان وقت شيخ جي مريدن مان ڏهن شخصن سيد جي بيعت ڪئي.

سيد عز الدين سوغندي

هيءُ خراسان ۾ پنهنجي وقت يعني 800ھ جو ڪامل ولي الله ۽ مرجع طالبان حق ٿي گذريو آهي. مير قوام الدين مرعشي جو مريد هو. ويهه سال علائقي مازندران جو حاڪم رهيو ۽ سال 781ھ ۾ وفات ڪري ويو. انهيءَ رياست جي حڪومت سندس اولاد جي هٿ ۾ رهي.

شيخ احمد

هيءُ جلال بخاريءَ جو خليفو هو. سندس لقب مخدوم جهانيان هو. ڪتاب ”خزانة جلالی“ جو مصنف هو.

شيخ فضل الله عباسي

هيءُ سيد مخدوم جهانيان جو مريد هو. ڪتاب ”جواهر جلالی“ جو مؤلف هو.

معیار نائون نائین صدي هجريء جو ذکر

شیخ ابوالعباس احمد بن فهد الحلبي

هيءُ حضرت شيخ فاضل ابوالحسن علي بن خازن حائري جو مريد هو. جيڪو شيخ سعيد شهيد محمد بن مكي صوفي مرتاض جو مريد هو. هيءُ صاحب ذوق ۽ صاحب حال هو. هڪ دفعي خواب ڏٺائين ته سيد اجل مير مرتضيٰ علم الدين، پنهنجو هٿ حضرت امير عليه السلام جي هٿ ۾ ڏئي، ٻئي گڏجي حضرت امام عليه السلام جي آستاني ۾ وڃي رهيا آهن ۽ سندن بدن تي سائو ريشمي لباس ڍڪيل هو. شيخ وٽن وڃي سلام ڪيو ۽ سلام جو جواب به ٻڌائين. سيد مرتضيٰ کيس چيو اها بنا خير ما اهل البيت ۽ ان وقت ئي کانئس سندس ڪتابن جي باري ۾ پڇيائين ۽ حضرت اهو ٻڌي کيس فرمايو ته ڪتاب پلي تصنيف ڪر پر ان ۾ آسان مسئلا ۽ انهن جا دليل بيان ڪر ۽ انهن جي شروعات هن طرح سان ڪر: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الْمُتَعَدِّسِ بِكَمَالِهِ عَنْ مُشَابَهَةِ الْمَخْلُوقَاتِ. سڃاڻ ٿيو ۽ انهيءَ فرموده موجب عمل ڪيائين ۽ خطبه کي پورو ڪيائين ۽ تحرير هيٺ آيل ڪتاب کي هدايت موجب لکيائين. سندس خاص شاگرد ۽ مريد هي آهن:

(1) سيد محمد بن فلاح موسوي واسطي جيڪو مشعشع جو پهريون بادشاهه هو (2) سيد محمد نوربخش جو اڪابر صوفيه مان هو.

خواجہ علاؤالدين عطار

سندس نالو محمد بن محمد بخاري هو. خواجہ بهاؤالدين جو پيارو مريد ۽ خاص خليفو هو. خواجہ صاحب پنهنجي حياتيءَ ۾ ئي پنهنجي مريدن جي تربيت جو ڪم هن بزرگ جي حوالي ڪري ڇڏيو هو.

قدوة العلماء المدققين سيد شريف جرجاني جو چوڻ آهي ته شيخ زين العابدين علي ڪلال جي صحبت حاصل ٿي ته رقص کان مون کي نجات حاصل ٿي ۽ جڏهن خواجہ علاؤالدين جي خدمت ۾ پهتس ته الله تعاليٰ کي سڃاتم. ”رشحات“ ۾ مذڪور آهي ته خواجہ محمد کي ٽي فرزند هئا:

(1) خواجہ شهاب الدين

(2) خواجہ مبارڪ

(3) خواجہ علاؤالدين عطار

پنهنجي پيءُ جي وفات کان پوءِ ميراث منجهان خواجہ علاؤالدين ڀائرن کان ڪو حصو نه ورتو ۽ نه ان مان ڪابه شيءِ قبول ڪيائين. بي ثمريءَ جي حالت ۾ بخارا جي مدرسن ۾ حصول علوم ۾ مشغول ٿي ويو.

وڏي خواجہ کي صغيره نالي هڪ نياڻي هئي. سندس والده کي چئي ڇڏيو هئائين ته جنهن به وقت سندس نياڻي بالغ ٿئي ته مون کي خبر ڪج. جڏهن کيس خبر ٻڌائي وئي ته هڪدم

معيار سالڪان طريقت

شهر ۾ قصر عارفان ۾ پهتو ۽ مدرسي ۾ اچي علاؤالدين جي حجري ۾ گهڙي ويو. ڏنائين ته سندس حجري ۾ پراڻين بورين جو وڇاڻو آهي. ويهائي لاءِ ٻه پڪيون سرون ۽ طهارت لاءِ هڪ پگل ڪٺرو آهي. علاؤالدين وڏي خواجه کي ڏٺو ته اٿي ويٺو ۽ نيازمندي سان سندس آڌرڀاءُ ڪيائين.

خواجه صاحب کيس فرمايو ته مون کي هڪ نياڻي آهي، جيڪا اڄ بلوغت جي سن کي پهچي چڪي آهي. انهيءَ جو توسان نڪاح ڪرڻ گهران ٿو. علاؤالدين تواضع سان عرض ڪيو ته مون کي انڪار نه آهي. اها منهنجي لاءِ وڏي سعادت آهي، مگر مون وٽ ڪابه شيءِ ڪونه آهي. اوهان پاڻ مشاهدو ڪري رهيا آهيو. فرمايائين ته تنهنجو ۽ انهيءَ جو رزق الله تعاليٰ وٽ مقرر ۽ مقدر آهي. ان جو ڪوبه فڪر ڪونه آهي. اهو نڪاح ٿي ويو ۽ علاؤالدين کي سندس حجري مان ڪڍي پنهنجي گهر ۾ آندائين. پنهنجي تڪبر يا مولويت کي ختم ڪرڻ يا ڪنهن ٻي حڪمت هيٺ کيس صوفن جي ٽوڪرو ڏنائين ته مٿي تي رکي بازارن ۽ گهٽين ۾ ڦري گهري وڪڻي پنهنجو گذارو ڪر. علاؤالدين خوشي سان ڪٿي ويو ۽ وڪرو ڪري موٽي آيو. جڏهن سندس پائرن اهو ٻڌو ته بدنامي محسوس ڪيائون، خواجه وڏي کي جڏهن اها خبر پئي ته سندس پائرن ان کي ناموس جي گهٽتائي سمجهن ٿا، تڏهن علاؤالدين کي حڪم ڪيائين ته آئينده پائرن جي گهرن جي ويجهو گهٽين ۾ وڃي صوف وڪڻ. علاؤالدين بغير ڪراحت جي انهيءَ تي عمل ڪيو. حضرت خواجه صاحب سندس باطن تي نظر رکندو رهيو ۽ بجاءِ کيس ٻيون سهولتون پهچائڻ جي، کيس ڪماليت تي پهچايائين. خواجه بزرگ جي نياڻيءَ مان خواجه حسن عطار پيدا ٿيو.

خواجه علاؤالدين جي وفات جو سال 802ھ آهي. سندس مدفن چغانيان ۾ آهي.

خواجه حسن عطار

هيءُ خواجه علاؤالدين جو فرزند هو. چيو وڃي ٿو ته هيءُ ننڍپڻ ۾ گابي تي سوار ٿي گهمندو هو. ٻارن سان گڏ مزار باغ ۾ راند کيڏندو هو. هڪ ڏينهن سندس پيءُ کيس ڏسي چيو ته تمام جلد هن ٻار جو رڪاب وقت جا سلطان وٺندا ۽ جهليندا. جڏهن خواجه پنهنجي بزرگي جي درجي تي رسيو ته خراسان ۾ آيو ۽ باغ زاغان ۾ مرزا شاهرخ سان ملڻ ويو. مرزا خچر جي سواري گهراڻي کيس سوار ڪيو ان جو رڪاب پڪڙيو. سواريءَ ڪجهه شوخائي ڏيکاري. مرزا بيگ هڪ هٿ ۾ رڪاب ۽ ٻئي هٿ ۾ لغام کي مضبوط جهلي سواريءَ سان گڏ چنڊ قدم ڊوڙندو هليو. خواجه سواريءَ تان هيٺ لهي، بخارا ڏانهن منهن ڪري تواضع سان پنهنجي ننڍپڻ وارو قصو ميرزا کي ٻڌايو، جنهن ڪري ميرزا جي عقيدت ۾ اضافو ٿيو.

مذڪور آهي ته خواجه حسن عجيب جذبي جو مالڪ هو. هو جنهن ڏانهن به نظر ڪندو هو ته اڳلو اتي ئي ان جي آڏو بيخوديءَ ۾ اچي ويندو هو.

پوري ماوراء النهر ۽ خراسان جي علائقي ۾ سندس تصرف، طريقت ۽ سلوڪ ڪافي مشهور هو. جيڪو شخص سندس هٿن کي چمندو هو ته اهو بيخودي ۾ اچي ويندو هو. مراقبي ۾ اچي سلوڪ واري جذبي جون صفتون حاصل ڪري وٺندو هو، ۽ ان جي نظر به ٻين جي دلين ۾ جذبو پيدا ڪندي هئي.

آخري ڏينهن ۾ خواجگان جي طريقي تي جڏهن به هو شفاخانه ۾ ايندو هو. بيمارن جي مزاج پرسي ڪندو هو ته انهن جي بيماريءَ کي پنهنجي سر تي کڻندو هو. جڏهن حجاز جي سفر مان موٽڻ وقت، شيراز ۾ آيو ته سندس هڪ مخلص معتقد کي بيمار ڏٺائين جو هو هڪ مهلڪ مرض ۾ مبتلا هو. وٽس آيو ۽ مريض شفاياب ٿي ويو، پر پاڻ هن دنيا مان لاڏاڻو ڪري ويو. سندس لاش چغانيان ۾ آڻي پنهنجي پيءُ جي قبر جي ڀرسان کيس دفن ڪيائون. وفات جو سال 826 هه آهي.

خواجہ يوسف عطار

هيءُ خواجہ حسن عطار جو فرزند هو. هنن ۽ شيخ بهاؤالدين جي وچ ۾ گهرا تعلقات هئا. هڪ ڏينهن شيخ بهاؤالدين جي مجلس ۾ ذڪر نڪتو ته بعض اڪابر طريقت، ذڪر حبس نفس (يعني ساه بند ڪري ذڪر ڪرڻ) جو طريقو ٻڌائين ٿا ته انهيءَ ئي طريقي تي ذڪر ڪرڻ جي هدايت فرمائين ٿا. شيخ فرمايو ته حبس نفس جو طريقو هندو ۽ جوگين جو آهي. انهيءَ طريقي جو اصول حصر نفس آهي، (ساه تي ضبط رکڻ) اها ڳالهه خواجہ حسن جي مجلس ۾ وڃي پهتي ته شيخ بهاؤالدين عمر انهيءَ طريقي جي نفی ڪئي. شيخ جي خدمت ۾ لکيائين ته اهو اوهان ڪٿان ٻڌو آهي، جو حبس نفس جي نفی ڪئي اٿو؟ پاڻ فرمايائين ته طريقت جي مشائخ منجهان ڪنهن اهو طريقو ڪونه فرمايو آهي. حالانڪ صاف ظاهر ۽ تحقيق شده آهي ته حضرت خواجہ بزرگ ۽ سندس خليفن ذڪر حبس نفس جي هدايت فرمائي آهي. اوهان ڪهڙي بنياد تي ان جي نفی فرمايو ٿا. شيخ جواب ۾ لکيو ته منهنجي انهيءَ ڳالهه جي چوڻ جو مقصد نفی هرگز نه آهي. جواب ۾ اختصار کان ڪم وٺندي، انهيءَ حقيقت کي واضح نه ڪيائين.

شيخ عبدالرزاق

هيءُ شيخ حسن جو مريد ۽ ان جي خاص خليفن مان هو. سندس طريقو رابطي واري رياضت ۽ نسبت جي ورزش ڪرڻ هو.

مولانا حسام الدين پارسائي بلخي

هيءُ خواجہ علاؤالدين عطار جي خليفن مان هو. ابتداء ۾ خواجہ بزرگ جي صحبت جو شرف حاصل ڪيو هئائين. ليڪن خواجہ بزرگ، تربيت لاءِ کيس خواجہ علاؤالدين جي حوالي ڪري کيس فرمايو ته هن کي تڪميل جي درجي تي رساءِ. خواجہ احرار جو بيان آهي ته جڏهن

معيار سالڪان طريقت

مون کي مولانا يعقوب چرخيءَ جي صحبت حاصل نه ٿي سگهي ته بلخ ۾ مولانا حسام الدين جي خدمت ۾ حاضر ٿيس. عرض ڪيم ته خواجگان جو طريقو بيان فرمايو. پاڻ ان کي بيان فرمايائون. مون سندن طريقو قبول ڪيو، مگر خاطري حاصل نه ٿي ان ۾ وڌيڪ اضافو ڪيائين ۽ چيائين ته انهيءَ ئي قدر تي تون ڪاربند ره ته ڪنهن به وقت توکي ڪم ايندو ۽ فائدو رسائيندو ۽ ڪيترائي طلبگار انهيءَ ئي طريقي تي هلي پنهنجي استعداد موجب فائدو حاصل ڪري چڪا آهن. انهيءَ طريقي نسبت سان ٿوري ئي وقت ۾ مقدار موجب اطمینان حاصل ٿي سگهي ٿو ۽ اڪثر اوقات ۾ انهيءَ نسبت کان سواءِ حاصل ٿي نٿو سگهي. انهيءَ ئي طريقي جي ڄاڻ توکي به آئينده فائدو ڏيندي ۽ اتفاق سان جڏهن آءُ تاشقند ۾ ويس ته جماعت آئي، جنهن انهيءَ ئي طريقي جي طلب ڪئي ته معلوم ٿيو ته مولانا حسام الدين انهيءَ ڪري انهيءَ طريقي تي ڪاربند رهڻ جو وڌيڪ تاڪيد ڪيو هو.

مولانا ابوسعيد

هيءُ به خواجه علاؤالدين جي اڪابرین مريدن مان هو. انهيءَ جي انتقال کان پوءِ خواجه حسن جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ ڪانئس تربيت حاصل ڪري ڪماليت جي درجي تي پهتو.

شيخ عمر ماتريدي

هيءُ به خواجه علاؤالدين عطار جي مريدن مان هو. سندس ئي خدمت ۾ تمام وقت رهيو ۽ خواجه احرار کيس ڏٺو هو. ڪانئس نقل ٿو ڪري ته عراق جي مشائخ، خراسان جي مشائخ ڏانهن خط لکي موڪليو ته اسان جي هميشه حالت وجد ۾ رهي ٿي ۽ ان ۾ چند الفاظ ۽ اصطلاح مجاهده ۽ مڪاشف جا به لکيا هئائون. خراسان جي مشائخ اها صورتحال وري ماوراءِ النهر جي مشائخ ڏانهن لکي موڪلي. انهن اها صورتحال ترڪ مشائخ کان پڇي. ترڪ مشائخ چيو ته اسان انهيءَ بابت وڌيڪ ڄاڻ نه نٿا رڪون، البتہ اهو تمام بهتر طريقو آهي. اسان به شروعات ان سان ڪئي هئي. يعني انهيءَ طريقي جو اصل مقصد ۽ ڪم پنهنجي نفس کي مارڻ ۽ پنهنجي وجود جي نفي آهي.

مولانا احمد مسڪ

هيءُ خواجه علاؤالدين جي خاص مريدن مان هو. سندس آستاني جي خاص خادمن مان هو.

درويش احمد سمرقندي

سندس ڪنيت ابوالميامن هئي. لقب جمال الدين ۽ محمد سندس پيءُ جو نالو هو، بحسب ظاهر شيخ زين الدين خوافي جو مريد هو. کيس اجازت نامو سال 821ھ ۾ مليل هو، پر حقيقت ۾ اهل توحيد جو مشرب مٿس غالب هو. خاندان خواجگان نقشبندي جو وارث هو.

خراسان، عراق حجاز ۽ ماوراء النهر جي سفر اختيار ڪرڻ کان اڳ خواجه علاؤالدين عطار جي صحبت ۾ ڪافي وقت گذاريو هئائين ۽ سندس مجلسن جي برڪتن جو حظ حاصل ڪيو هئائين. ان جي جدائي کان پوءِ انجي مجلس صحبت کي ياد ڪري ڏاڍو ڏک ۽ افسوس ڪندو هو. اهڙي طرح جيڪي مراسلات حضرت ڏانهن لکي موڪليا هئائين انهن مان اها ڳالهه واضح ٿئي ٿي.

منه

عشقم که در دوکون مکانم پدید نیست
عنقاي مغربم که نشانم پدید نیست
ز ابرو غمزہ دوجہان صید کردہ ام
منکر بدان کہ تیروکمانم پدید نیست
چون آفتاب در رخ بر ذرہ ظاہرم
از غایت ظہور عیانم پدید نیست
گویم بہر زبان و بہر گوش بشنوم
وین طرفہ ترکہ گوش و زبانم پدید نیست.

ترجمو: منهنجي عشق ٻنهي جهانن ۾ منهنجو مڪان نه لڌو مون کي تعجب آهي جو منهنجي نشان کي به نه لڌو ويو غمزده ابرو سان ٻنهي جهانن جو شڪار ڪرڻ ٿي گهريم بدقسمتي سان پنهنجي تير ۽ ڪمان کي ڪونه لڌم، جڏهن سج جي سامهون ذره مثل ظاهر ٿيم، ته انتهائي ظهور سبب مون کي عيان نه ڏنو ويو چاهيم زبان سان چوڻ ۽ ڪن سان ٻڌڻ پر ان گهڙي زبان، ڪن کي به ڪونه لڌم.

سيد شريف جرجاني

هيءُ حضرت خواجه علاؤالدين عطار جي پيارن مريدن مان هو. نفحات ۾ سندس تذڪرو آهي ته هن فقير بعض عزيزن کان ٻڌو ته سيد صاحب ڪيترائي دفعا هيءُ چيو هو ته جڏهن مون کي شيراز جي مشائخ جي صحبت حاصل ٿي ته رقص کان مون کي نجات حاصل ٿي ۽ جڏهن خواجه علاؤالدين جي خدمت ۾ پهتس ته الله تعاليٰ کي سڃاتم.

خواجه علاؤالدين عطار، سيد کي شيخ نظام الدين خاموش جي حوالي ڪري ڇڏيو ۽ فرمايو ته هن خاندان جي نسبت کي درست ڪري ڇڏيم.

شيخ ڪمال خجندي

هيءُ برگزيده بزرگ هو. تڪلفات ۽ شعر شاعري ۾ هميشه مشغول رهندو هو. شايد ان ۾ پاڻ کي پوشيده رکڻ جي ڪوشش ڪندو هو. خواجه عبدالله فرمائي ٿو ته هو ڪافي مدت شاش شهر ۾ به رهيو هو. منهنجو والد ٻڌائي ٿو ته هو گوشت ڪڏهن به نه کائيندو هو.

معيار سالڪان طريقت

هڪ ڏينهن مون چيو ته شيخ ڪمال جيڪڏهن گوشت کائي ته ڪيڏو نه سٺو ٿئي. ان وقت مون وٽ هڪ متاري ڳئون موجود هئي، شيخ خوش طبعي ۾ چيو ته جڏهن تو پنهنجي ڳئون ذبح ڪئي ته اسان گوشت کائينداسون. ان کي ٻڌائڻ کان سواءِ مون پنهنجي ڳئون ذبح ڪري، گوشت جو طعام تيار ڪري سندس آڏو اچي رکيو. اسان جي خاطر ان اسان سان گڏجي گوشت کاڌو.

هيءُ تبريز جي هڪ ويران جڳهه تي رهندو هو. سندس انتقال کان پوءِ ان جي جهوپڙي کي ڏٺو ويو ته ان ۾ هڪ ٿڌو جنهن تي ويهندو ۽ سمهندو هو. هڪ پٿر جو ويهاڻو هو، جنهن تي مٿو رکندو هو. وٽس رحل ۽ قرآن شريف کان سواءِ ٻيو ڪجهه به نه هو. سندس قبر تبريز ۾ آهي. جنهن جي تختي تي هيءُ بيت لکيل آهي:

ڪمال از ڪعبه رفتي بر در يار

هزارت آفرين مردانه رفتي

ترجمو: ڪمال ڪعبي کان روانو ٿي دوست جي در تي ويو. کيس هزار دفعا آفرين جو مردانگي سان ويو.
سندس وفات جو سال 803 هه آهي.

مولانا فخرالدين پورستاني

ظاهري تعليم جي حصول کان پوءِ سندس طبيعت سلوڪ ڏانهن مائل ٿي ۽ اچانڪ ان جي حصول جو منجهس جذبو پيدا ٿيو. پنهنجو سمورو متاع ۽ ڪتاب وغيره پنهنجي حجري ۾ ڇڏي بي اختيار مصر جي ڪشش ۾ شيخ شفي الله جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ ان جي فوت ٿي وڃڻ کان پوءِ طوس ۾ شيخ محي الدين طوسيءَ جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ شيخ محي الدين، امام غزاليءَ جي اولاد مان هو. ڪجهه وقت سندس صحبت ۾ رهيو. مگر جڏهن سندس مقصد حاصل نه ٿيو ته اُهي قتل شاه جي اولاد وٽ ويو ۽ اتي به سندس گهريل مقصد حاصل نه ٿيو ته پوءِ اُهي علي قتل شاه جي فرزندن کيس چيو ته هاڻي تون شيخ حافظ وٽ وڃ، تنهنجو مقصد ان وٽ ئي پورو ٿيندو. پوءِ ان جي خدمت ۾ پهتو ۽ شيخ حافظ جي حياتي تائين وٽس رهيو. ان کان پوءِ ولايت ڄام ۾ آيو. ڄام جي مشائخ وقت جو ايترو پيار، خلوص ۽ قدر ٻئي ڪنهن به شخص سان ڪونه هو، جيترو هن شخص سان هو. آخر ۾ حرمين شريفين جي زيارت لاءِ روانو ٿيو. ان بعد جڏهن مصر ۾ آيو ته اتي فوت ٿي ويو. سندس قبر قرافه ۾ امام شافعي جي ڀرسان آهي. سيد فخرالدين جي نالي سان مشهور آهي.

خواجہ محمد پارسا

سندس نالو محمد بن محمود حافظي بخاري هو.
خواجہ بزرگ جو خاص مريد ۽ سندس ٻيو نمبر خليفو هو.

مذکور آهي ته خواجہ بهاؤالدین هڪ ڏينهن پنهنجي مجلس ۾ فرمايو ته کيس (خواجہ محمد) کي برخ اسود جي صفت عطا ٿيل آهي. برخ اسود صفت وارو هڪ شخص بني اسرائيل جي زماني ۾ هوندو هو جنهن کي هڪ درهر جي خريد ڪيل پراڻي چادر ڍڪيل هوندي هئي، مگر حق سبحانه تبارڪ و تعاليٰ جي دربار ۾ محبوبيت جو درجو رکندڙ هو. مذکور آهي ته بني اسرائيل ۾ اويس قرني طريقي کي برخ اسود سڏيو ويندو هو. محمدین ۾ يعني مُحَمَّد ﷺ جي امت ۾ اڪابر متقدمين جي هڪ جماعت آهي، جيڪي حقيقت جي زبان کان سواءِ، هڪ ٻئي جي مقصدن کي معلوم ڪن ٿا. اهڙين هستين کي برخيان سڏيو وڃي ٿو ۽ دين محمدي جي جماعت ۾ جيڪو اهڙي صفت جو مالڪ آهي، ان کي ”اويس“ سڏيو وڃي ٿو.

هڪ ڏينهن خواجہ بزرگ پنهنجي ٻين مريدن کي خطاب ڪندي فرمايو ته: اهو حق ۽ اها امانت، جيڪا خواجگان جي خليفن کان هن فقير کي پهتي هئي اها ۽ جيڪي به انهيءَ وات ۾ مون ڪمائي ڪئي آهي، سي سڀ توهان جي حوالي ڪيم. جهڙي طرح ديني ڀاءُ مولانا عارف اها امانت اسان جي حوالي ڪئي هئي ۽ اوهان ان کي قبول ڪيو ۽ ان کي حق سبحانه و تعاليٰ جي مخلوق تائين پهچايو. پوءِ انهن تواضع جو اظهار ڪندي، قبول ڪيو. سندس آخري بيماري ۾، خواجہ محمد جي غير موجودگيءَ ۾، پنهنجن دوستن ۽ مريدن جي مجلس ۾، خواجہ محمد پارسا جي حق ۾ خواجہ بزرگ فرمايو ته اسان جي ظهور جو مقصد، ان جو وجود هو. ان جي ٻن طريقن يعني جذبي ۽ سلوڪ سان تربيت ڪئي اٿم، پوءِ جيڪڏهن ان ۾ مشغول رهيو ته ان سان سارو جهان روشن رهندو. ٻئي موقعي تي چيائين ته جو ڪجهه خواجہ محمد چوندو هو ته حق تعاليٰ ان کي قبول ڪندو هو. هجري سال 822ھ ۾ بخارا شهر کان حج لاءِ مڪه مڪرمه ۾ پهتو ۽ 19 ذي الحج جي ساڳئي سال مڪه مڪرمه کان روانو ٿي مدينه منوره ۾ آيو. زيارت ڪيائين، بشارتن کي قلمبند ڪيائين. 23 ڏينهن مدينه منوره ۾ رهيو. ان کان ٻئي ڏينهن الله تعاليٰ کي پيارو ٿي ويو، سندس وفات جو سال 834ھ آهي. شيخ زين الدين خوافي مصر کان تراجيل اچو پڙهائي، سندس قبر تي ان جي تختي ٺاهي لڳائي هئي.

خواجہ ابونصر پارسا

ڀاڻ خواجہ محمد پارسا جي شجره پاڪ جو ثمر هو. سندس لقب برهان الدين ۽ حافظ الدين هو. نفحات ۾ مذکور آهي ته هن علوم شريعت ۽ رسوم طريقت پنهنجي والد سڳوري کان حاصل ڪيا هئا ۽ نفي وجود ۽ بذل موجود جي عمل ۾ پنهنجي والد کان به اڳتي قدم رکيو هئائين. پنهنجي حال کي سارو وقت پوشيده رکندي منزل ماڻيائين. هيءُ الله جو پوشيده ولي سال 865ھ ۾ وفات ڪري ويو.

مولانا محمد فغاري

هيءُ خواجہ بزرگ جو پيارو ۽ مقبول مريد هو. فغاري ڳوٺ ۾ پيدا ٿيو هو. فغاري، سمرقند ۽ بخارا جي وچ تي هڪ وڏو ڳوٺ آهي. خواجہ بزرگ جي هدايت موجب ان کان پوءِ خواجہ محمد پارسا جي صحبت ۾ رهيو.

خواجہ مسافر خوارزمي

هيءَ بہ خواجہ بزرگ جو مخلص مرید ۽ خادم هو. سندس کان پوءِ ان جي حڪم موجب خواجہ محمد پارسا سان وابستہ ٿيو. اصل خوارزم جو رهاڪو هو. نوي سال جي عمر جو هو. خواجہ احرار کيس ڏٺو هئو.

مولانا يعقوب چرخي

هيءُ عثمان بن محمود بن محمد غزنويءَ جو فرزند هو. خواجہ بزرگ، خواجہ بهاؤالدين ۽ خواجہ علاؤالدين جي اڪابر اصحاب مان هو. چرخ، غزنيين ولایت جو هڪ ڳوٺ آهي. سندس قبر هلفتون ۾ آهي، جيڪو حصار علائقي جو ڳوٺ آهي. خواجہ بزرگ کيس نصاب خضري جي طريقي ۾ مشغول رکيو ۽ فرمايائين ته لدني علم جو سبق اول اهو آهي. خواجہ خضر، حضرت خواجہ عبدالخالق غجدواني وٽ پهچي هڪ عدد جي ان ۾ رعايت ڪري سگهي ٿو. خواجہ علاؤالدين، خواجہ بزرگ کان پوءِ چغانين ۾ پهتو ۽ ان جو وصيت نامو پڙهيائين. ان کان پوءِ خواجہ بزرگ جي طرفان اتان جو نامور بزرگ ٿيو.

خواجہ ناصرالدين عبيدالله احرار

سندس چوڻ آهي ته آءٌ هرات ۾ هئس ته مون کي مولانا يعقوب جي خدمت ۾ وڃڻ جو شوق پيدا ٿيو. پوءِ ولایت چغانين ڏانهن پيادل روانو ٿيس. تڪليف ۽ دشواري سان اتي پهتس. پوءِ جڏهن ساڻس ملاقات ڪيم ته خواجہ مون سان سختي، ترش روئي ۽ تنبيهه جي انداز ۾ پيش آيو، ايتري قدر سختي ڪيائين جو نزديڪ هو ته منهنجو باطن ۽ عقيدو ان کان ڦري وڃي. آءٌ غمزدہ ۽ مايوس ٿي ٻاهر آيس ۽ پوءِ جڏهن ٻئي دفعي سندس مجلس ۾ ويس ته مون سان ڏاڍي شفقت، مهرباني ۽ پيار سان مليو.

مولانا يعقوب فرمائي ٿو ته خواجہ عبدالله، جڏهن طلب حق لاءِ آيو ته ٺهيل تيار ٿيل ڏيئو ۽ تيل ۽ وٽ پاڻ سان کنيو آيو. اسان صرف ان کي ڪارآمد بڻائي سندس حوالي ڪيو. روشن ڪيو. رشحات ۾ مذڪور آهي ته خواجہ عبيدالله احرار جو پڙڏاڏو خواجہ محمد جي نالي سان مشهور آهي، جيڪو اصل بغداد جو هو. بعض جو چوڻ آهي ته خوارزم جو هو.

امام رباني جي جملہ مریدن مان ابوبڪر محمد بن اسماعيل قفال شاشي، عظيم علماء جو سرتاج هو. قفال پنهنجي عمر کي ٽن حصن ۾ ورهائي ڇڏيو هو. هڪ سال جهاد ڪرڻ لاءِ روم ويندو هو، ٻئي سال حج ڪرڻ لاءِ ويندو هو. ٽيون سال پنهنجي ولایت ۾ گذاريندو هو. حج تي وڃڻ وقت بغداد ۾ آيو، اتي خواجہ محمد نالي سندس ارادتمند رهندو هو. پاڻ به وقت جو وڏو بزرگ هو. سندس آجيان ڪيائين ۽ ڪڏهن پنهنجي اهل و عيال ۽ ٻارن کي وٺي سندس خدمت ۾ شاش به ويندو هو. سندس شاگردن مان ڪجهه هي هئا:

شيخ عمر ياغستاني: هيءُ ياغستاني جي واديءَ ۾ رهندڙ هو. اها وادي تاشقند جي پهاڙن جي وچ ۾ آهي، حضرت عبيدالله سندس ناناڻ مان آهي. فاروقي آهي ان جو احوال ستين معيار ۾ اچي چڪو آهي.

شيخ خاوند طهور: جيڪو شيخ عمر جو فرزند هو. سندس فرزند خواجه داؤد آهي. خواجه عبيدالله جي والده شيخ دائود جي نياڻي هئي.

مولانا تاج الدين ورغمي: هيءُ خواجه عبيد الله جي ڏاڏاڻ مان هو. خواجه شهاب الدين سندس پڙ ڏاڏو ۽ خواجه محمود شاشي سندن پيءُ هو. هن حضرت جي ولادت باسعادت سال 806ھ ۾ ٿي ۽ سندس وفات جو سال 895ھ آهي، پاڻ سمرقند شهر ۾ گذاري ويو ۽ شهر جي محلہ خواجه كفشير ۾ دفن آهي. مٿس وڏو مقبرو به جوڙيو ويو.

خواجه ڪلان

هيءُ خواجه ناصرالدين عبيدالله احرار جو پهريون نمبر فرزند هو. ظاهري علوم ۾ زبردست عالم هئڻ جي باوجود باطني نسبت ۾ پنهنجي والد کان بهرمند ٿيو هو. سندس والد پنهنجي ٻين پٽن کان وڌيڪ هن جي تعظيم ڪندو هو. سندس اچڻ وقت استقبال ڪندو هو. ويڃڻ وقت عزت افزائي طور چند قدم ساڻس گڏ هلندو هو. مسند تي کيس پاڻ سان گڏ ويهاري ڏنو هو. شاهه بيگ خان جي غلبي جي زماني ۾ سمرقند ۾ فوت ٿي ويو. فوت ٿيڻ کان پوءِ سندس ميت کي ڪڍي، شيخ ابوبڪر قفال جي ڀرسان سندس والده جي پيرن ۾ دفن ڪيو ويو.

خواجه محمد يحييٰ

هيءُ حضرت احرار جو ٻيو نمبر فرزند هو. سندس والد پنهنجي حياتيءَ جي آخري ايامن ۾ کيس پنهنجو قائم مقام ڪيو ۽ فايز الانوار جي مزار جي مجاورِي سندس تحويل ۾ ڏني. مولانا عبدالرحمن جامي، خواجه محمد يحييٰ جو ڏاڏو معتقد هو. هڪ ڏينهن چيائين ته خواجه محمد يحييٰ خواجهگان جي طريقت جي مناسبت پوري پوري رکندڙ آهي. علمي نسبت، خواجه ڪلان تي غالب آهي. جذبي جي نسبت خواجه محمد يحييٰ تي غالب آهي. هڪ ڏينهن سندس والد کيس فرمايو ته اي فرزند يحييٰ! تنهنجي روحانيت جي نسبت امام حسين (عليه السلام) سان آهي. پوءِ خواجه انهيءَ بشارت جي خبر هيٺ شهادت جو اميدوار رهيو. آخر محرم سال 906ھ ۾ اوزبڪان جي هٿان حضرت امام پنهنجي عيال سميت خراسان ڏانهن کوچ ڪيو، تڏهن تاشقند جي ويجهو پنهنجي ٻن فرزندن خواجه زڪريا ۽ خواجه عبدالباقي سان گڏ شهادت جو درجو حاصل ڪيائين. پوءِ سندس محب ان جو لاش پنهنجي پٽن جي لاش سميت محلہ كفشير ڪڍي آيا ۽ چار ديواري علاؤالدين ۾ سندس والد جي قبر جي ويجهو دفن ڪيائون.

مولانا سيد حسين

هيءُ خواجه عبيدالله جي خاص مريدن مان هو. مذڪور آهي ته مولانا سيد حسين تمام ننڍڙو ٻار هو، هڪ دفعي سندس پيءُ تاشقند ۾ آيو. اتفاق سان خواجه جي اڳيان ان وقت ماکيءَ سان ڀريل هڪ ٿانو پيل هو. هيءُ ٻار ان ماکيءَ جي ٿانو ۾ مشغول ٿي ويو. خواجه ان وقت کانئس پڇيو ته اي پُٽ! نالو ڇا آهي؟ بي اختيار سندس وات مان نڪري ويو ماکي. خواجه کلي چيو ته هن ٻار ۾ پوري قابليت آهي. جيتري قدر هو ماکي کائيندو اوترو ئي هيءُ منو ٿيندو. هو ايتريقدر ماکيءَ ۾ مصروف ٿي ويو جو پاڻ کي ئي وساري ڇڏيائين. اگرچہ سندس زندگي جو مقصد ماکيءَ کان به منو آهي. سندس دل جي آئيني ۾ طلب حق جو بيحد شغف پيدا ٿيندو. پوءِ سندس والد اهو فيصلو ڪيو هن ٻار جي تربيت سندس ئي حجري ۾ ڪئي وڃي. پوءِ کيس مڪتب ڏانهن موڪليو ويو. هڪ جيڏن سان مڪتب ۾ ويندو رهندو هو. جڏهن علمن جي تحصيل ڪيائين ته علم باطني ڏانهن متوجہ ٿي ڪماليت کي پهتو ۽ وقت جي نامور مشائخن ۾ شمار ٿيو.

مولانا قاسم

هيءُ خواجه عبيدالله جي مريدن ۽ قديم خادمن مان هو. خواجه جي هميشه خدمت ۾ رهڻ ۽ وٽس هر وقت گڏ هئڻ سبب سندس اتان جا عزيز ۽ اقارب کيس خواجه صاحب جو پٽيلوئي سڏيندا هئا.

شروعات ۾ هيءُ باغباني ڪرڻ تي مقرر هو. هر صبح ڪوڏر ڪلهي تي رکي باغ ڏانهن هليو ويندو هو. سندس گهر واري ٻه مانيون سندس کيسي ۾ وجهي ڇڏيندي هئي. هو شام تائين باغ ۾ ڪم ڪندو هو. سندس کيسي جي کيس خبر ئي ڪونه هوندي هئي. شام جو جڏهن گهر موٽندو هو ته اهي ٻئي مانيون سندس کيسي ۾ موجود هونديون هيون. خواجه کان جي طريقه موجب ايترو ته جذبي ۾ هوندو هو جو کيس خبر ئي نه هوندي هئي ته ڇا مون ڪجهه ڪاڌو به آهي يا نه يا کيسي ۾ ڪهڙي شيءِ رکيل آهي؟ سندس باقي حال کي به ان تي ئي قياس ڪيو وڃي. سندس تاريخ وفات ”فياض“ لفظ مطابق 891ھ آهي.

مير عبدالاول

هيءُ خواجه احرار جي اڪابر مريدن مان هو. کيس خواجه جو داماد هئڻ جو شرف به حاصل هو.

هيءُ شروعات ۾ خواجه صاحب جي خدمت ۾ نيشاپور پهتو. پوءِ خواجه ماوراءِ النهر آيو ۽ هن ساڻس رابطي واري طريقي کي اختيار ڪيو. ست سال لڳاتار سندس نسبت ۾ رياضت کي قائم رکندي رهيو ۽ انهيءَ شرط سان رهيو ته اڪثر وقت شيخ جي اڳيان سندس خدمت ۾

موجود هوندو هو. انهيءَ شرط مطابق ڪڏهن ڪڏهن شيخ کيس مجلس مان نيڪالي ڏئي ڇڏيندو هو. ساڻس تلخي سان به پيش ايندو هو. ستن سالن کان پوءِ کيس پنهنجي داماديءَ ۾ قبول ڪيائين ۽ خواجه صاحب جي انهيءَ نياڻيءَ سڳوريءَ مان کيس ٽي پُٽ ۽ ٻه نياڻيون پيدا ٿيون. انهن ٽن منجهان ٻن جا نالا امير ڪلان ۽ امير خرد هئا.

مولانا جعفر

هيءُ به خواجه احرار جي مخلص مريدن مان هو، عالم فاضل ۽ ڪامل عارف هو. سندس وفات واري بيماري وقت خواجه صاحب ڪفشير ۾ تشریف فرما نه هو. زراعت جي ڪم ۾ هو، جڏهن مولانا جي مرض جي شدت جي کيس خبر پئي ته ڏانهس روانو ٿيو. پر خواجه جي پهچڻ کان اڳ ئي مولانا وفات ڪري ويو. تجهيز ۽ تڪفين کان پوءِ خواجه صاحب سڀني مريدن سان گڏجي جنازي سان ساڻ هليو ۽ قبر ۾ کيس پاڻ داخل ڪيائين. ٽي ڏينهن پورا سندس تعزيت جي تڏي تي وينو رهيو ۽ اسي ٻڪرا ڪُهي پچائي مرحوم لاءِ خيرات ڪيائين. اهو واقعو مولانا برهان الدين جي وفات کان اٺ ڏينهن پوءِ 893ھ ۾ پيش آيو.

مولانا برهان الدين ختلاني

هيءُ به خواجه عبيدالله جي خاص مريدن مان هو. ٻن شخصن کي مادر زاد دانشمند ڪري سڏيندا هئا. هڪ مولانا زاده مولانا عثمان ۽ ٻيو مولانا برهان الدين ختلاني. هيءُ تقريباً چاليهه سال خواجه صاحب جي خدمت ۽ صحبت ۾ رهيو. هن جي وفات جو واقعو مولانا جعفر جي وفات جي واقعي کان اٺ ڏينهن اڳ ٿيو. حضرت خواجه سمرقند ۾ مريدن جي خاص جماعت ۽ عوام سان گڏجي سندس جنازي نماز ادا ڪئي ۽ ملايان جي چار ديواري ۾ کيس دفن ڪيائون.

مولانا لطف الله ختلاني

هيءُ حضرت مولانا برهان الدين جو ڀاڻيڄو هو. خواجه احرار جي خاص مريدن مان هو. شريعت ۽ طريقت جي علمن جو ماهر هو. بسط جي صفت مٿس هميشه غالب رهندي هئي. اڪثر ڪلندو ۽ مشڪندو رهندو هو. هميشه حضرت خواجه کي منين ڳالهين سان تبسم ڪرائيندو هو. سندس چوڻ آهي ته ننڍپڻ ۾ حضور اڪرم ﷺ جن جي سهڻي صورت جي خواب ۾ زيارت ڪئي هئم. اها صورت اڃا تائين منهنجي دل تي نقش آهي. جڏهن حضرت خواجه جي خدمت ۾ رسيو ته مجلس ۾ گفتگو ڪندي فرمايائين ته ڪي ماڻهو ڪڏهن حضور اڪرم ﷺ جن جي صورت سڳوري کي خواب ۾ ڏسن ٿا ۽ ساڳئي وقت، ساڳئي صورت ۾ وري مون ڏانهن به نظر ڪن ٿا. اهو ٻڌي واقعي اها ئي صورت سڳوري منهنجي اکين آڏو تري آئي ۽ منهنجي عقيدتمندي ۽ ارادتمندي اڳي کان به ڪامل ٿي وئي ۽ پوءِ سندس مريد ٿيس.

مولانا شیخ

هيءُ به خواجہ احرار جي اکابر مريدن مان هو.

مولانا سلطان

هيءُ دانشمند ۽ ظاهري علمن جو زبردست عالم هو. مولانا ابوسعید اویي سان گڏ پورا ٽيه سال خواجہ جي آستانہ تي اللہ تعالیٰ جي بندگي ڪيائين.

مولانا قاضي زاده

هن بزرگ حضرت صاحب جن جي فضائل ۾ هڪ ڪتاب لکيو، جنهن جو نالو “سلسلہ العارفين و تذکرۃ الصديقين” رکيائين ۽ سن 885ھ ۾ حضرت جي خدمت ۾ پيش ڪيائين. پورا ٻارهن سال سندس خدمت ۾ رهيو.

مولانا خواجہ علي تاشقندي

هيءُ ۽ شيخ حبيب بخاري، تاشقندي ٻئي حضرات حضرت ناصرالدين خواجہ احرار جا پراڻا ۽ مخلص مريد هئا.

مولانا نورالدين تاشقندي

هيءُ به حضرت خواجہ احرار جي پيارن ۽ مقبول مريدن مان هو. رشحات وارو لکي ٿو ته چند خادم آيا جن پاڻ کي حضرت خواجہ تي فدا ڪرڻ گهريو، جڏهن وبا جي بيماري جي لهر علائقي ۾ پکڙجي وئي ته حضرت خواجہ تي به طاعون جو حملو ٿيو ۽ ان بيماريءَ ۾ هڪ نيري رنگ جو وڏو ڳوڙهو حضرت جي کاٻي پاسي کان نهايت سختيءَ سان اُڀري آيو، جنهن مان سخت خطرو پيدا ٿيو. حضرت جي جان بابت مايوسي پيدا ٿي پئي. پوءِ هن فدائي اٿي عرض ڪيو ته سائين! مون کي اجازت ڏيڻ فرمايو ته اوهان جي انهيءَ مرض کي آءٌ پنهنجي سر تي کڻان، ڇو ته هن دنيا ۾ منهنجي وجود سان ڪابه شيءِ وابسته ڪونه آهي، يعني آءٌ اڪيلو آهيان. ليڪن اوهان جي وجود مبارڪ سان ڪيتريون جانيون وابسته آهن، جن جي تربيت، رهنمائي ۽ هدايت جو ڪم اوهان جي ذات سان وابسته آهي. حضرت خواجہ کيس فرمايو ته تون اڃا نوجوان آهين. هن جهان کي اڃا ڪونه ڏٺو اٿئي ۽ توکي ڪيتريون اميدون ۽ آرزون هونديون. تنهنڪري تون انهيءَ خيال تان لهي وڃ. اهو ٻڌي اهو فدائي ڏاڍو زُٺو ۽ عرض ڪيائين ته اي سائين! مون کي اوهان کانسواءِ ٻي ڪابه آرزو ڪونه آهي، بس اهائي تمنا اٿم ته هيءُ سر اوهان تان قربان ڪريان. پوءِ کيس اجازت ڏنائين. اجازت حاصل ڪرڻ کان پوءِ فوراً فدائيءَ تي بيماريءَ جو اثر شروع ٿيو ۽ اهو نيري رنگ جو ڳوڙهو فدائي ڏانهن منتقل ٿي ويو. تن ڏينهن کان پوءِ خواجہ خوش چڱو ڀلو ٿي ويو.

بعض مريدن جي جماعت مان جيڪي صاحب كشف قبور ۽ محقق هئا، انهن جو چوڻ آهي ته مولانا نورالدين جي وفات کان پوءِ اسان خواجه سواره سان گڏ سندس خدمت ۾ تاشڪند جي قبرستان جي مشرقي حصي (اڀرندي) کان لنگهي رهيا هئاسون ته مولانا نورالدين جي قبر ڦري خواجه صاحب ڏانهن رخ ڪيو ته خواجه صاحب فرمايو ته اي نورالدين! ساڄي پاسي، پوءِ انهيءَ هڪدم ڦري پنهنجو رخ قبلي ڏانهن ڪيو. سندس وفات 840 هه ۾ ٿي.

مولانا اتراري

هيءُ خواجه احرار جي پيارن ۽ خاص مريدن مان هو. طلب حق جي شروعات ۾ چند عشاق جي صحبت اختيار ڪيائين. سندن طريقي موجب رياضت شروع ڪري ڏنائين. هڪ دفعي کيس اهو وهر ويٺو ته مبادا انهن جي رياضت جي طريقي ترڪ ڪرڻ سبب اهي عاشق ارواح مون کي ڪو ايذا نه رسائين، پوءِ جڏهن خواجه صاحب جي خدمت ۾ ويو ۽ ان کيس فرمايو ته اڄ رات هن طرح توکي ڏسڻ ۾ ايندو ته ترڪ مشائخ سڀ هٿيارن سان بزرگ جي چوڌاري ڦرندا رهندا. پوءِ ڪنهن به قسم جي قوت ۽ طاقت کي احاطي اندر اچڻ جي جرئت نه ٿي سگهندي، ۽ نه وري تصرف ڪري سگهندا. غالباً اها ئي تنهنجي لاءِ حفاظت هوندي، پوءِ مولانا زاده جو اهو وهر ختم ٿي ويو.

خواجه جي حياتيءَ ۾ کانئس سفر حج جي اجازت وٺي روانو ٿيو ۽ حج ڪرڻ بعد دمشق ۾ مستقل قيام ڪيائين. ڪافي مدت اتي طالبان حق کي فيض پهچائيندو رهيو ۽ اتي ئي هن فاني دنيا مان لاڏاڻو ڪري ويو.

مولانا ناصرالدين اتراري

هيءُ مولانا زاده اتراريءَ جو ننڍو ڀاءُ هو. حضرت خواجه ناصرالدين عبيدالله احرار جي مقبول خادم مان هو.

هندو خواجه ترڪستاني

هيءُ ترڪستان جي شيخ زادن جي سپاهين مان هو. خواجه احرار جي قديم مريدن مان هو. هڪ ڏينهن خواجه بيابان ۾ کيس هوا ۾ اڏامندو ڏٺو. خواجه کي اها ڳالهه پسند نه آئي. کيس هوا مان ڪيرائي، زمين تي اچلايائين. سخت پريشان ٿيو ۽ اها قدرت به کانئس ڪسجي وئي. پورو هڪ سال خواجه جي بي التفاتي جو نذر رهيو ۽ ڪرامتن کي ڏيکي ڇڏيائين ۽ آئنده لاءِ توبه ڪرڻ جو عهد ڪيائين، پوءِ کيس اها نعمت واپس ملي.

بيت

هر لحظه بصورت رخ دوست بيبين
در آئينه روي همان دوست بيبين
تو دیده نه نداری که به بيني اورا
ورنه ز سرت تا قدمت اوست بيبين

معيار سالڪان طريقت

ترجمو: هر گهڙي دوست جي صورت ڏسندو ره ۽ آئيني ۾ انهيءَ ئي دوست جي صورت ڏسندو ره. تون اها نظر نه ٿو رکين جو ان کي ڏسي سگهين، حالانڪ تنهنجي مٿي کان وٺي پيرن تائين اهوئي آهي.

مولانا اسماعيل فرڪتي

هيءُ به حضرت خواجه بزرگ احرار جي خاص ۽ مقرب مريدن مان هو. سيف الدين مناري جو فرزند هو. هيءُ سيف الدين به خواجه بزرگ جي خاص مريدن مان هو. مذڪور آهي ته جهڙي طرح خواجه بزرگ بهاءُ الدين نقشبندي جي صحبت ۾ چار سيف الدين هئا، جن ۾ هڪ سيف الدين مناري به هو. هن خواجه جي خدمت ۾ به اسماعيل نالي جا چار بزرگ هئا. جن ۾ پهريون هيءُ فرڪتي هو.

مولانا اسماعيل قمري

هيءُ دانشمند متقي هو. هرات جي تراڪمه تبريز کان سمرقند ۾ آيو ۽ خواجه احرار جي خدمت اختيار ڪيائين. گهڻو وقت خواجه سواره سان گڏ گهمندو رهيو. خواجه وقت بوقت ساڻس عملي مذاڪرو به ڪندو رهندو هو.

مولانا اسماعيل شمسي

منجهس مولويت ۽ اهليت جي ڪماليٽ هئي. حضرت خواجه احرار جي فيض کان مشرف ٿيو. جڏهن مٿس باطني شغل جا آثار نمودار ٿيا ته ان وقت هو تراڪمه تبريز ۾ هو. جنهن وقت مولانا اسماعيل قمري سان گڏ خراسان روانو ٿيو ته ٻنهي جي هر نالي هئڻ سبب سندن سنگت ۾ مونجهارو پيدا ٿي پيو. تنهنڪري سنگت کين قمري ۽ شمسي ڪري سڏيندا هئا. چند سال تربيت کان پوءِ خواجه کيس تاشڪند ڏانهن اماڻيو ته سندس قائم ڪيل مدرسي ۾ رهي تدريس جو ڪم ڪري ۽ حڪم موجب تدريس جو ڪم ڪندو رهيو ۽ ساري عمر ان ۾ گذاريائين.

مولانا اسماعيل ثالث

جڏهن خواجه احرار جي خدمت ۾ اسماعيل شمسي ۽ اسماعيل قمري ٻئي موجود هئا تڏهن انهن ڏينهن ۾ هيءُ اسماعيل به حضرت جي خدمت ۾ حاضر ٿيو، تنهنڪري جماعت هن جو لقب ”ثالث“ (ٽيون) رکيو. خواجه ڏاڍي توجه سان سندس تربيت ڪئي ۽ خواجه جي صحبت جي نظر التفات سبب تمام جلد ڪماليٽ کي پهتو. هيءُ مرد برجستو ۽ طاقتور هو، تنهنڪري خواجه جي خدمت به مردانگي سان ڪندو هو. خواجه جي ساري حياتي ۾ سفر ۽ حضر ۾ ان سان گڏ هوندو هو. ان کان پوءِ مڪه شريف وڃي مجاوري ڪيائين ۽ انتقال تائين اتي ئي رهيو.

مولانا سريلي

هيءُ سمرقند جي هڪ ڳوٺ ”سريل“ جو رهندڙ هو. سندس پيءُ مولانا نظام الدين خاموش جي مخلصن مان هو. خواجه احرار جي مقبول مريدن مان هو.

شيخ عبدالڪبير يماني

هيءُ حضرموت جو رهندڙ هو. ابتدائي حال ۽ فيض جي طلب جي شروعات ۾ عجم ۽ عرب جا شهر ۽ ڳوٺ گهمندو ڦرندو رهيو. ويهن سالن جي انهيءَ سير بعد مڪه پاڪ جو مجاور ٿيو ۽ ان وقت ۾ قوم جو شيخ ٿي ويو.

چيو وڃي ٿو ته جڏهن يمن کان مڪه شريف ۾ آيو ته پورو هڪ سال ساندهه کاڌو ۽ پاڻي هرگز نه پيتائين ۽ اڪثر طواف ۾ ئي مشغول هوندو هو. تشهد جي ويهڪ کان سواءِ پيرن جي ٽيڪ سان ويٺو هوندو هو.

مولانا علاؤالدين آبيز سندس مجاورت واري وقت ۾ سندس خدمت ۾ ڪافي ايندو ويندو هو. بيان ٿو ڪري ته مون کان پڇيائين ته ظلم ڇا آهي؟ مون جواب ۾ کيس چيو ته ڪنهن به شيءِ کي ان جي اصل جڳهه تي نه رکڻ. فرمايائين ته دل ياد حق جي جڳهه آهي، پوءِ ان کي ٻئي هنڌ ڇو ٿو رکيو وڃي اهو ظلم نه آهي؟ سندس وفات جو سال 892ھ آهي.

نجم الدين عمر

هيءُ صاحب ڪرامات ۽ مجذوب هو. مولانا علاؤالدين فرمائي ٿو ته جنهن وقت منهنجي دل سلوڪ ڏانهن مائل ٿيندي هئي ته مولانا سعدالدين ڪاشغري جي خدمت جو شرف حاصل ڪندو هئس ۽ ڪنهن وقت جڏهن ظاهري تحصيل کي ترڪ ڪري، باطن جي سلوڪ ڏانهن طريقت ۾ متوجہ ٿيندو هئس ته ڏاڍو پريشان ٿي ويندو هئس. هڪ ڏينهن انهيءَ پاسي جي سخت ڪشش سبب فيروز شاه مسجد ۾ اچي نماز پڙهيم ۽ محراب کي پني ڏئي ويهي رهيس ۽ فڪرات ۾ محو هئس ته محراب منجهان آواز آيو ته نمائش کي ترڪ ڪر ۽ زبون حالي اختيار ڪر. اهو ٻڌي ڏاڍو حيران ٿيس ۽ ٻاهر اچي ميدان ڏانهن رخ ڪيم. جڏهن قبرستان ۾ گهڙيس ته ڏٺم ته نجم الدين عمر به اتي موجود هو. مون کان اڳواٽ ئي پڇيائين ته خير آهي؟ مون کيس چيو ته ان (مولانا سعدالدين) ڏانهن ئي وڃان ته کانئس پڇا ڪريان ته هن باري ۾ ڇا ٿو چوي جڏهن وٽس پهتس ته مون کي چيائين ته مسجد فيروزشاهه ۾ هينئر توکي نه چيو هئم ته ”نمائش ترڪ ڪر ۽ زبون حالي اختيار ڪر.“ حيران ٿي ويس. پوءِ منهنجي دل دنيا جي هر شيءِ کان بي رغبت ٿي وئي ۽ ان جي ڪابه ڪشش نه رهي. سڀني ڳالهين کي ترڪ ڪري، مولانا سعدالدين جي خدمت ۾ رهڻ اختيار ڪيم ۽ هڪ ڏينهن جامع مسجد ۾ اڪيلو محراب ۾ ويٺو هئس ته پاڻ منهنجي مٿان آيا ۽ فرمايائون ته: ا طرح و ا طرح (نفس کي ڪڍي ڇڏ ۽ خوشي حاصل ڪر).

شيخ مظفر ڪڏڪني

هيءُ خلوتيه جو بزرگ هو. مولانا سعدالدين ڪاشغري جو همعصر هو.

صدرالدين رواسي

شيخ زين الدين خوافي جي خليفن مان هو. شيخ مظفر ڪڏڪني ۽ مولانا سعدالدين ڪاشغري جو همعصر هو.

خواجہ علاؤالدين غجدواني

خواجہ عبيدالله فرمائي ٿو ته هيءُ خواجہ بزرگ جي مريدن مان هو. ان ئي بزرگ کيس خواجہ محمد پارسا جي خدمت ۾ رکيو هو. جڏهن خواجہ محمد پارسا ڪنهن سفر ۾ ويندو هو ته کيس ساڻ وٺي ويندو هو. سمرقند جي اڪابرین مان هڪ شخص ٻڌايو ته خواجہ جي خدمت ۾ عرض ڪيم ته علاؤالدين تمام پوڙهو ٿي ويو آهي. منجهس ڪا به قوت ڪونه رهي آهي. جيڪڏهن کيس سفر ڪرڻ کان معذور سمجهو ته بهتر ٿيندو. فرمايائين ته هن ۾ ٻيو ڪوبه ڪم ڪونه اٿم، البتہ وڏن جي نشاني آهي، ان کي ڏسندو آهيان ته پنهنجا عزيز ياد پوندا آهن.

رشحات ۾ مذڪور آهي ته سندس ولادت جو هنڌ غجدوان هو. سندس قبر مرزھ ۾ آهي. هيءُ ڳوٺ بخارا شهر جي ڏکڻ ۾، عيدگاه جي ويجهو بالائي تلي ديهه ۾ واقع آهي. اٺويهه سال اميرڪلان جي صحبت ۾ رهيو. اميرڪلان جي مقربين مريدن مان هو، ذڪر جي تعليم ورتائين. خواجہ بزرگ جي انتقال کان پوءِ خواجہ بزرگ جي اشاري موجب خواجہ محمد پارسا ۽ خواجہ برهان الدين ابونصر سان وابسته ٿيو.

خواجہ بزرگ جي ڳالهه ڪن ٿا ته اهو فرمائيندو هو ته اڪابرین جو مقولہ آهي ته مردہ شينهن کان زندهه ٻلو بهتر آهي. انهيءَ چوڻي کي بيت ۾ آندو ويو آهي:

قطعو

ٽاڪي به زيارت مقابر - عمرت گذراني اي فسرده

يڪ گربه زندهه نزد عارف - بهتر ز هزار شير مردہ

مولانا بدرالدين صرافاني

هيءُ خواجہ علاؤالدين جي مريدن ۽ خادمن مان هو. ”صرافان“ بخارا جي محلن مان هڪ محلہ هو.

مولانا نظام الدين خاموش

هيءُ خواجہ علاؤالدين عطار جي مريدن مان هو. خواجہ بزرگ شروعات ۾ کيس بخارا جي نواحي علائقي جي هڪ ڳوٺ ۾ هڪ عالم جي صحبت ۾ ڏٺو، ان کان پوءِ هو علاؤالدين

جي خدمت ۾ پهتو. مولانا سعدالدين ڪاشغري فرمائي ٿو ته سندس سيني وٽان ان جو پهراڻ
هميشه سڻيو رهندو هو. پوءِ معلوم ٿيو ته ڪاڏي ڪاڻ مهل مٿس حال وجد جو غلبو ٿي ويندو
آهي ته پوءِ ڪاڏي ڪاڻ وارو چمچو سندس هٿ کان ڪري پوندو آهي. ان جي سڻپ جو اثر سندس
پهراڻ تي پوندو آهي. اهو سڻيو ٿي ويندو آهي.

خواجہ عبداللہ اصفهاني

هيءُ خواجہ علاؤالدين جي مريدن مان هو. سندس چوڻ آهي ته پهريون دفعو جڏهن آءٌ
خواجہ جي خدمت ۾ ويس ته هيءُ بيت پڙهيم:

بيت

تو زخود گم شو ڪمال اينست و بس

تو مباح اصلاً وصال اين است و بس

ترجمو: تون پاڻ کي فنا ڪري ڇڏ، اهوئي ڪمال آهي. بس، تون پاڻ کي ظاهر نه ڪر.
اهوئي وصال آهي. بس.

امير قاسم تبريزي

هيءُ شروعات ۾ شيخ صدرالدين اردبيلي سان عقيدت ۽ ارادت رکندڙ هو. ان کان پوءِ
شيخ صدرالدين علي يميني جي صحبت ۾ حاضر ٿيو، جيڪو شيخ اوحد الدين ڪرمانئيءَ جي
مريدن مان هو. امير قاسم جا ارادتمند پنهنجي نسبت شيخ صدرالدين علي يميني سان ڪن ٿا.
زمانن وارا امير قاسم جي باري ۾ ٻن ٽولين ۾ تقسيم آهن، جنهن جي ڪري ان جا ٻه اثر آهن.
هڪڙا ان جي ڪلام ”ديوان اشعار“ کي حقائق جي اسرار تي مشتمل سمجهن ٿا ۽ ٻيا اهي ماڻهو
آهن، جيڪي پاڻ کي ان ڏانهن منسوب ڪن ٿا ۽ پاڻ کي ان جو ئي مريد سمجهن ٿا. پر سندن
حال ۽ طريقو اڪثر دين اسلام کان خارج آهي.

خواجہ ناصر الدين عبید اللہ فرمائي ٿو ته سيد خواجہ بزرگ (قاسم تبريز) خواجہ
بهاؤالدين (نقشبند) کي ابيورد جي بهراڙي ۾ ڏٺو هو. ان جي صحبت ۾ رهيو ۽ ان جي طريقي
جو معتقد هو.

ٻيا چون ٿا ته حضرت سيد قدس سره (قاسم تبريزي) فرمايو ته آءٌ جتي به پهچندو هئس ته
مجدوبن جي باري ۾ معلوم ڪندو هئس ۽ پوءِ انهن وٽ وڃي پهچندو هئس. هڪ دفعي جڏهن
هڪ مجدوب وٽ پهتس ته ان کي سڃاتو. ڇو ته اوائل تحصيل علم جي وقت مون کيس تبريز
۾ ڏٺو هو. پوءِ کانئس دريافت ڪيم ته تنهنجي هيءَ حالت ڇو آهي؟ مولانا رومي جي زباني
چيائين ته هر صبح آءٌ جڏهن اُٿندو هئس ته تفرق ۾ پئجي ويندو هئس. هڪ شخص مون کي هڪ
طرف چڪيندو هو ۽ ٻيو ٻئي طرف چڪيندو هو. هڪ دفعي آءٌ اٿيس ته مون کي هڪ شيءِ
پنهنجي گرفت ۾ ورتو، پوءِ آءٌ هر شيءِ کان آزاد ٿي ويس.

معيار سالڪان طريقت

فرمايائين ته اها ڳالهه ڪافي دفعا سيد قاسم کان پڌر ۽ جڏهن به آءٌ اها ڳالهه کانئس پڌندو هئس ته طبيعت ۾ عجيب ڦيرو اچي ويندو هو. ان جي اکين مان به ڳوڙها جاري ٿي ويندا هئا. سندس وفات سن 830ھ ۾ ٿي.

خواجہ حسن عطار هرات ۾ سندس لنگر ڏانهن ويو هو. سيد صاحب سان ملاقات ڪيائين ۽ مولانا ابوسعيد به ان سان گڏ هو.

امير قوام الدين سنجاني

هيءُ شروعات ۾ ڳوٺ سنجان جي مالڪن ۾ حصيدار هو (يعني هيءُ به مالڪ هو) ۽ ڳوٺ جي پيدائش ۽ جمع ۽ خرچ وغيره جي سنڀال سندس ئي ذمي هئي. اوچتو منجهس جذبو پيدا ٿيو. ان وقت جو ڪجهه سندس ملڪيت ۾ هو ان کان دستبردار ٿي ڇڏي هليو ويو ۽ سلوڪ ۽ آخرت جي وات ۾ مشغول ٿي ويو. پنهنجي هٿ کي مسلمانن جي خدمت لاءِ وقف ڪري ڇڏيائين. جيڪوبه شخص کيس ڪاغذ ڏيندو هو، ان تي کيس ڪجهه لکي ڏيندو هو، خواه قرآن شريف هجي يا ڪجهه ٻيو لکي ڏيندو هو. طالبن ۾ ترتيب جو خيال رکندو هو. جهڙي طرح هو آڻيندو هو. ان ترتيب سان کيس لکي ڏيندو هو. زين العابدين جو همعصر هو. سال 734ھ ۾ پيدا ٿيو ۽ سال 820ھ ۾ فوت ٿي ويو.

ناصر بخاري

ظاهري نظر ۾ سندس ڪلام کي شاعري تصور ڪيو پيو وڃي. پاڻ الله تعاليٰ جي درٻار ۾ مقبول ۽ خاص بندين مان هو. بخارا شهر جي بازار ۾ خواجہ پارسا کيس مستيءَ جي حالت ۾ ڏسي سندس وڏي تعظيم ڪندو هو. سندس مريد ان تي تعجب کائيندا هئا. انهن مريدن کي فرمائيندو هو ته ستر دفعا ولايت جو منصب کيس پيش ڪيو ويو، مگر هن قبول نه ڪيو. سندس مرتبه جي فوقيت جو تصور نه ٿو ڪري سگهجي. سندس وفات جو سال 839ھ آهي.

شيخ عيسيٰ لنگوتي

هي بزرگ ترڪ وطن ڪري سنڌ ۾ آيو. سما دور ۾ ساموئيءَ ۾ رهائش اختيار ڪيائين. ساموئي ڳوٺ مڪلي ٽڪري جي ويجهو آهي. هيءُ اتي مدفون آهي. ڪيترائي بزرگ ارادت هيٺ سندس زيارت لاءِ ايندا هئا. باطني خبرون اڪثر ٻڌائيندو هو. چيو وڃي ٿو ته اصل ۾ برهانپور جو هو.

سيد محمد حسين عرف مير مراد کي سندس ولادت واري ڏينهن ڏٺائين ۽ مريد ٿيو ۽ اهڙي طرح مذڪور آهي ته سندس ولادت جو منتظر رهندو هو. ۽ سيد بس جي ولادت کان پوءِ هي 831ھ ۾ فوت ٿي ويو.

مرشد حقاني نورالدين نعمت الله كهستاني

سيد عالي جناب ۽ حضرت وهاب جي قرب جو نوازيل، وقت جي مشائخ جو مرڪز ۽ طالبان حق کي فيض رسائيندڙ، جماعت نعمت الله شاهي جو ذريعو بڻيل هو. شيخ آذري کانئس خرقو حاصل ڪيو هو. هيءُ ابو عبدالله يافعي جو مريد هو. صدرالدين شيرازيءَ جي صحبت کان به فيض حاصل ڪيو هئائين. قاضي مير حسين يزديءَ، شيخ ڏانهن لکيو ته ڪرمان جا علماء، شاه نعمت الله نورالدين کي ڪافر سڏين ٿا، مٿس ڪفر جي فتويٰ ڏني اٿائون. هن جواب ۾ فرمايو ته يعرفون نعمة الله ثم ينكرونها واكثرهم كافرون⁽¹⁾ (سڃاڻن ٿا الله جي نعمت کي ۽ پوءِ ان جو انڪار ڪن ٿا ۽ انهن مان اڪثر ڪافر آهن).

مذڪور آهي ته وٽس هر شيءِ ايندي هئي، ٿورو ڪائي پوءِ سڀ فقراءَ کي ڏئي ڇڏيندو هو. شاه رخ ميرزا ڏانهن لکيو ته اوهان شهبهي وارو ڪاڌو ڇا لاءِ ٿا کائو؟ ان جي جواب ۾ ان ڏانهن هي بيت لکي موڪليائين.

بيت

گر شود خون جملہ عالم مال مال
کي خوراند خدا ولا حلال

ترجمو: جيڪڏهن ساري جهان جو مال رت ٿي وڃي (حرام ٿي وڃي) ته به الله تعاليٰ اسان کي حرام رزق ڪيئن ڪارائيندو؟

شاه ميرزا رخ، امتحان خاطر هڪ چيلو زبردستي هٿ ڪري ذبح ڪيو. ان جو طعام تيار ڪرايو. سيد صاحب کي دعوت ٿي گهرايو ۽ طعام گڏ ڪائڻ لاءِ عرض ڪيائين. طعام کائڻ جي دوران شاه رخ چيو ته هيءُ چيلو هڪ عاجز (عورت) کان زبردستي ڪسيو ويو آهي، سيد صاحب فرمايو ته شايد الله تعاليٰ هن ۾ ڪا مصلحت فرمائي هجي. پوءِ انهيءَ عورت کي گهرائي کانئس حقيقت پڇيائون. هن ٻڌايو ته منهنجو پٽ فلاڻي جڳهه تي قيد آهي. اڄ ٻڌم ته سيد نعمت الله ڪرمان کان هتي تشریف فرما ٿي رهيو آهي، مون وٽ هڪ متارو چيلو هو. ارادو ڪيم ته اهو چيلو سائين جن جي دعوت لاءِ پيش ڪريان ۽ دعا گهريان، مان ۽ منهنجو پٽ ان سبب آزاد ٿي وينداسون. آءٌ اهو چيلو سائين جن ڏانهن آڻي رهي هيس ته شاه رخ جي ماڻهن مون کان زبردستي اهو ڪسي ورتو. اهو ٻڌي شاه رخ توبه ڪئي ۽ پيرن کي چميو ۽ عقيدتمند ٿي ويو ۽ چيائين ته ڪرمان جي علمائن جي طرفان ڪفر جي فتويٰ ڏيڻ سبب مون هيءُ امتحان ورتو هو. سندس فوت ٿيڻ جو سن 834ھ لکيل آهي. ڪرمان ۾ مدفون آهي، جتي لنگر ۽ خانقاه آهي. سندس عمر پنجهتر سالن کان وڌيڪ هئي.

(1) النحل آيت.

شيخ زين الدين ابوبڪر خوافي

طريقت ۾ سندس نسبت نورالدين عبدالرحمن مصري سان وابسته آهي. سندس چوڻ آهي ته اجازتنامو، جيڪو مون کي لکي ڏنو ويو هو، سو خراسان ڏانهن واپس اچڻ وقت بغداد ۾ مون کان رهجي ويو. ڪافي عرصي کان پوءِ جڏهن خراسان کان مصر ڏانهن وڃڻ جو اتفاق ٿيو ته ان وقت منهنجو شيخ رحلت فرمائي چڪو هو. پوءِ آءٌ خلوت خانہ ۾ ويس ته مون کي ان خلوت خاني ۾ اجازت نامو لکيل مليو، جيڪو چند حرفن جي تفاوت کان سواءِ اصل ساڳيو هو. باوجود هن جي ته اهو خلوت خانہ محفوظ نه هو. ان جو دروازو کليل رهندو هو. آءٌ نه ٿو چئي سگهان ته هي اصل مسودو هو يا شيخ پنهنجي نور ولايت بصارت سان هيءُ معلوم ڪري ورتو هو ته منهنجو اجازتنامو گم ٿي ويو آهي ۽ آءٌ ڪڏهن هت وري ايندس انهيءَ ڪري منهنجو هيءُ اجازتنامو بيهل لکي هت رکيو ويو هو. بهرحال هن اجازتنامي جو هن غير محفوظ خلوت خانہ ۾ مدت دراز تائين پنهنجي اصل حالت ۾ محفوظ رهڻ، اها سندس ڪرامت آهي.

قطب العالم بديع الدين عرف شاه مدار

کيس قطب مدار آسمان ولايت، رهنما، بديع دين ۽ رسول الله عليه الصلوة والسلام جو مختار سڏيو ويندو هو. سندس طريقت بواسطه طيفور شامي ۽ بحضرت عبدالله تائين پهچي ٿي، جو پاڻ سڳورن عليه السلام جن جو مڪي جو علمدار هو. حضرت عبدالله ٽي سندس آخري پشت آهي. هو قطب مدار، آسمان ولايت جو خاص طريقو رکندڙ هو. ان طريقي کان فيض حاصل ڪندڙ لاتعداد ماڻهو آهن، جن منجهان چند هستين جو انتخاب ڪري انهن جي بيان تي اڪثفا ڪئي وڃي ٿي ۽ هيءُ سال 840ھ ۾ فوت ٿي ويو ۽ سندس مدفن مڪن پور ۾ آهي.

مداريان: بابا شيخ پيڪا قاضي شهاب الدين پرڪال، سلطان شمس الدين پاڻي پا، شيخ منصور، ميان لالوديوانه، شيخ ارغوان، شيخ محمود پاڻي پا، قاضي صدر، برق ديوانه، ميان صبغة الله ۽ مولانا حسام الدين سلامي.

سندس عقب: حضرت شيخ قاضن، سندس نامور مريدن مان هو. ان کان شيخ ابوالفتح هدايت الله، ان کان سلطان الموحدين حاجي حميد، ان کان شيخ محمد غوث گجراتي ۽ ان کان شاه وجيه الدين گجراتي ۽ ان کان حضرت سيد ياسين ۽ ان کان حضرت مولانا شهباز ۽ ان کان مولانا عبدالشڪور بن قاضي سيف الدين طوسي ۽ ان کان شاه محمد بزيوري صوبه بنگاله جو ۽ ان کان حضرت ميان جان محمد.

ايضاً: شيخ ابوالفتح هدايت الله کان، شيخ اسحاق مداري ۽ ان کان شيخ اله داد ۽ ان کان ملڪ چاند محمد رومي ۽ ان کان وري جمال محمد بن ملڪ چاند.

ايضاً: شاه مدار جي مريدن مان اجمل پڙاڻجي هو. ان کان سيد ٻڍل پڙاڻجي. ايضاً: ميران سيد جمن جنهن کان شيخ فخرالدين ۽ شيخ صدرالدين ڪوه ڪاري.

ايضاً: سيد بڊل پڙاڻجي کان، شيخ درويش بن قاسم اوڌي ۽ ان کان وري شيخ عبدالقدوس گنگوھي ۽ ان کان شيخ رڪن الدين ۽ ان کان شيخ عبدالاحد بن زين العابدين سرهندي والد مجدد الف ثاني.

شيخ يوسف سيد محمد انجوي

هيءُ شيخ اسماعيل ثانيءَ جو فرزند ۽ شيخ بهاؤالدين زڪريا ملتانيءَ جي اولاد مان هو. وڏن جي تحرير نامہ موجب هيءُ شيخ الاسلام شهر ملتان ۽ مزارات جو متولي ٿيو. جنهن وقت هند ۾ افراطري پيدا ٿي ته ملتان جي سردارن ۽ زميندارن جي اڪثريت جيڪي هن خاندان جا مريد هئا، انهن سال 847ھ ۾ کيس سلطنت تي ويهاريو. اُچ ۽ ٻين شهرن جي منبرن تي سندس نالي جو خطبو پڙهائيندا رهيا ۽ هو ملڪ جا ضروري انتظامات بجا آڻيندو رهيو، لانگاه قوم جي سردار راءِ سيهره جو ”شهر ديري“ ۽ ان جي آسپاس واري علائقي تي قبضو هو. وڏن کان وٺي هن سلسلي جي مريدن منجهان هو. جنهن پنهنجي نياڻي شيخ کي ڏني ۽ پوءِ ٺڳي ۽ دوکي سان پير شيخ کي شهيد ڪرايائين ۽ پاڻ سلطان قطب الدين جي لقب سان سلطنت تي قبضو ڪري ويهي رهيو.

شيخ جي شهادت سن 859ھ ۾ ٿي.

شيخ سيد برهان الدين عبدالله

سندس ڪنيت ابومحمد ۽ لقب قطب العالم ۽ نالو عبدالله بن ناصرالدين محمود بن مخدوم جهانپان آهي. پنهنجي پيءُ جو مريد ۽ خليفو هو. وقت جي اڪثر مشائخ جي صحبت کان فيض حاصل ڪيو هئائين، سندس ولادت ڏھ رجب سال 790ھ ۾ ٿي. سندس عمر 68 سال، چار مهينا ۽ چويهه ڏينهن هئي. سندس سال وفات 856ھ هو.

مذڪور آهي ته هڪ رات هو تهجد لاءِ اُٿيو. سخت اونڊاهي هئي. سندس پير ۾ هڪ ڪوڪو چيچي ويو. فرمايائين ته خبر نه آهي ته هيءُ پٿر هو، يا لوهه هو، يا ڪاٺي. پوءِ جڏهن صبح ٿيو ته ماڻهن ڏٺو ته ان شيءِ جو هڪ ٽڪرو پٿر، هڪ ٽڪرو لوهه ۽ هڪ ٽڪرو ڪاٺي جو هو. قدرتي طور مرڪب ٿي ويو هو. دارا شڪوه سفيته الاولياءَ ۾ لکي ٿو ته اڄ 1049ھ سن آهي ته اهو ٽڪرو تنهي شڪلين ۾ گجرات ۾ اڃا تائين سندس اولاد وٽ موجود آهي.

شيخ بهاؤالدين عمر

هيءُ سيد محمد شاه جو ڀاڻيجو ۽ سندس مريد هو. روايت آهي ته سلسله شيخ علاؤالدول تائين هو. ننڍپڻ کان جذبه جي ڪيفيت وارو هو. مولانا سعدالدين ڪاشغري جي روايت آهي ته مڪه جي هڪ ميدان ۾ کيس ڪا بيماري لاحق ٿي وئي، پاڻ روزي سان هو. سندس جماعت ڪافي زور ڀريو ته روزي کي ڇڏيو، مگر هن هرگز قبول نه ڪيو. هڪ ڏينهن مون ڏٺو ته

معيار سالڪان طريقت

اهل غيب جي هڪ جماعت سندس خلوت خانہ ۾ وڃي رهي آهي، پر ان جي دروازي تي پهچي واپس اچي رهي آهي، پوءِ مون انهيءَ روڻداد بابت ڪانئس پڇا ڪئي. چيائين ته هائو. اهي قطب هئا ۽ جڏهن ڏٺائون ته آءُ پنهنجا قدم ڊگها ڪري سمهي پيو آهيان ته ادب جي لحاظ کان واپس هليا ويا. پوءِ جڏهن مون پنهنجا پير سڪيڙيا ته موتي مون وٽ آيا ۽ فاتح پڙهيائون ۽ واپس هليا ويا. ان ڏينهن سندس چهر تي صحت جا آثار نظر آيا ۽ افطاري ڪرڻ جي ضرورت محسوس نه ٿي. پاڻ ڪڏهن فقراءَ ۾ دائمي توجه ۽ مطلوب حقيقي ڏانهن منجهن ترغيب پيدا ڪرڻ لاءِ هي بيت کين پڙهي ٻڌائيندا هئا.

بيت

دل آرامي ڪه داري دل در و بند
دگر چشم از هم عالم فروبند

ترجمو: جيڪڏهن تون دل جو سڪون ۽ آرام چاهين ته دنيا جي ٻين شين کي پنهنجي اکين تان هٽائي ڇڏ.

سندس وفات 857ھ ۾ ٿي. وفات کانپوءِ سندس فرزند ۽ مريد چغانيان ڳوٺ ۾، جتي پاڻ هميشه ويهندا هئا، قبر کوٽڻ ۾ مشغول ٿي ويا. پر سلطان وقت، استدعا ڪئي ته کين شهر جي ويجهو دفن ڪيو وڃي ۽ جنازه کي کنيو ويو. (سلطان وقت) جنازه کي ڪلهو ڏنو. (هرات جي) عيدگاهه جي اترطرف کيس دفن ڪيو ويو ۽ مٿس عاليشان مقبره جوڙيو ويو.

مولانا سعدالدين ڪاشغري

هيءُ خواجه ڪلان جو فرزند هو. مولانا فرمائي ٿو ته ٻارهن سالن جي عمر ۾ آءُ پنهنجي پيءُ سان سفر ۾ هئس. هڪ ڏينهن هڪ پرواري دڪان تي ويٺا هئا سون ته آسپاس وارن دڪاندارن حساب، ڪتاب تي ايڏو ته شور ڪيو، جو سندن گفتگو پري پري وارا ماڻهو ٻڌي، بيزار ٿي ويا. جڏهن شور برداشت کان ٻاهر ٿي ويو ته منهنجو والد صاحب روئندو انهيءَ هجوم ڏانهن ويو. جڏهن دڪاندارن جي هجوم کيس روئندي ڏٺو ته پنهنجي گفتگو کان بس ڪندي، ڪانئس پڇڻ لڳا ته توکي ڇا ٿي ويو جو هروڀرو روئندو ٿو اچين؟ کين چيائين ته، صبح کان وٺي، هن وقت تائين آءُ ڏسي رهيو آهيان ته اوهان الله تعاليٰ کي هڪ گهڙي به ياد نه ڪيو. انهيءَ حيرت جي ڪري مون کي توهان تي رحم آيو ۽ بي اختيار روئڻ لڳس.

مولانا سعدالدين چند سال، مولانا نظام الدين جي خدمت ۾ بسر ڪيا، پوءِ حجاز جي سفر لاءِ ڪانئس اجازت گهريائين. جڏهن خراسان آيو ۽ هرات ۾ اچي مشائخ، سيد قاسم تبريزي، مولانا بايزيد پوراني، شيخ زين الدين خوافي ۽ شيخ بهاؤ الدين عمر جن جي صحبت لاءِ سندن خدمت ۾ حاضر ٿيو. حضرت امير قاسم جي حق ۾ فرمايائين ته هيءُ عالم جي معاني جي ڪُن ۾ آهي، هن وقت سندس آڏو اوليائن جون سڀ حقيقتون جمع آهن. مولانا ابو يزيد پورانيءَ جي باري ۾

فرمايائين ته کيس الله تعاليٰ هر ڪم کان آجو رکيو آهي، هر ڪم سندس الله تعاليٰ پورو ڪري ٿو. شيخ بهاؤالدين عمر جي باري ۾ فرمايائين ته سندس آئينو الله تعاليٰ جي آڏو آهي. پاڻ انهيءَ ذات کانسواءِ ٻيءَ ڪابه شيءِ نٿو ڏسي ۽ شيخ زين الدين لاءِ فرمايائين ته هو شريعت ۽ تقويٰ ۾ قابل تعريف شخصيت آهي.

مولانا عمر رومي

هيءُ مولانا سعد الدين ڪاشغري جي اڪابرين مريدن مان هو. مولانا سعدالدين ڪاشغري جو قول آهي ته هيءُ هر ڪم کي فرض ڄاڻندو هو. پوءِ سندس حق ۾ هر ڪم آسان ٿي ويو. جيئن اصول آهي ته هر شيءِ جي حصول لاءِ تلاش ۽ ڪوشش ڪبي آهي ته اها حاصل ٿي ويندي آهي. چوڻي آهي ته ڳولهيو ۽ حاصل ڪيو. پر هن بزرگ اول حق تعاليٰ کي حاصل ڪيو پوءِ تلاش ڪيائين. جيڪڏهن اول الله کي حاصل نه ڪري ها ته وصال ڪيئن حاصل ٿيس ها.

مصرع

تا تو نه گيري جمال، عشق نه گيرد ڪمال

ترجمو: جيستائين جاهد ۽ جمال حاصل نه ڪندين، تنهنجو عشق ڪمال جي درجي تي نه پهچندو.

اول حق سبحانه تعاليٰ هر بنده تي سندس ارادت جي آڌار ۽ صفت جي تجلي جو ظهور فرمائيندو آهي، پوءِ اهو انهيءَ تجليءَ موجب حق سبحانه تعاليٰ جو طلبگار ٿيندو آهي. پوءِ انهي حصول جي صورت ۾ طلب تي ترجيح حاصل ڪندو آهي.

فرمايائين ته جيڪو شخص، ڪنهن کي دوست رکندو آهي ته گهرندو آهي ته سڀ کيس دوست رکن. اگرچہ محبت جي غيرت جي تقاضا اها آهي ته محبوب کي مخفي رکي، ليڪن محبت جي انتها سبب بيوس هوندو آهي. ان کي لڪائي نه سگهندو آهي. کيس خبر نه پوندي آهي ته ڪهڙو حيلو هلايان ۽ ڪهڙي تدبير سوچيان ته ماڻهن ۾ منهنجي ساراهه ٿئي ۽ اهي منهنجا معتقد ۽ طالب ٿين، جيڪا به صورت هجي، جڏهن اهو شخص پنهنجي اندر محبوب جون وصفون پيدا ڪندو آهي ته پوءِ ماڻهو سندس طالب ٿي ويندا آهن.

فرمائي ٿو ته: جنيد ٻڌايو ته منهنجي مراقبي جو استاد هڪ ٻلي هئي (جنهن مون کي صحيح مراقبه ڪرڻ جو طريقو سيکاريو. مون هڪ دفعي ٻليءَ کي ڏٺو ته ڪوئي جي سوراخ (برڙ) جي ڀرسان ويٺي آهي. ايتري قدر متوجه ۽ محو آهي جو سندس بدن جو هڪ وار به چرپر ڪونه پيو ڪري. پوءِ اوڏانهن تعجب سان پئي نهاريم ته مون کي مٿان آواز ٿيو ته اي بي همت! تنهنجو مقصد ڪٿي جي حصول کان مٿي آهي. تنهنجي طلب ٻليءَ جي مقصد کان مٿي آهي. پوءِ موٽي اچي مراقبه ۾ محو ٿي ويس.

مولانا عبدالرحمن جامي

سندس اصل لقب عماد الدين هو. مشهور لقب نورالدين آهي. سندس ولادت خرچرد ڄام ۾ سن 807ھ ۾ ٿي. سندس نسبت شيخ عالم عامل ڪامل، مجتهد امام، محمد شيباني سان ملي ٿي ۽ امام اعظم جي مذهب جو پيروي ڪندڙ هو.

هو محمد بن عبدالله بن طاؤس بن هرمز الشيباني و کان هرمز ملڪا بغداد واسلم علي يد عمر بن الخطاب رضي الله عنه ذڪر في ڪتاب المصفيٰ انه کان بين الامام محمد وابي حنيفة قرابة قربته فانه محمد بن الحسن بن عبدالله بن طاؤس بن هرمز وهو ملڪ اسلم علي يد عمر بن الخطاب رضي الله عنه و ابو حنيفة نعمان بن ثابت بن طاؤس بن هرمز

ترجمه: هيءُ محمد پٽ عبدالله بن طائوس پٽ هرمز شيباني هو ۽ هرمز، بغداد جو بادشاهه هو، جنهن حضرت عمر بن خطاب رضي الله تعالى عنه جن جي هٿ تي اسلام قبول ڪيو ۽ ڪتاب ”المصفيٰ“ ۾ ذڪر آهي ته ان جي ۽ امام محمد ۽ ابي حنيفة جي وچ ۾ قرابت هئي. اها قرابت هن ريت آهي ته محمد بن الحسن پٽ عبدالله پٽ طائوس، پٽ هرمز بادشاهه جنهن حضرت عمر بن خطاب رضي الله عنه جي هٿ تي اسلام آندو ۽ ابو حنيفة نعمان بن ثابت بن طائوس بن هرمز.

والد نظام الدين محمد دشتي ۽ سندس ڏاڏو مولانا شمس الدين محمد ”دشتي“ علم ۽ تقويٰ ۾ بي مثال هئا. کيس دشت انهيءَ ڪري سڏيو ٿو وڃي ته اصفهان شهر جي دشت محلي جو رهندڙ هو. پوءِ زمانه جي حالتن ۽ حادثن سبب ڄام ولایت ۾ منتقل ٿيو. قضا ۽ فتويٰ جي منصب تي فائز ٿيو. سندس ماءُ پيءُ امام محمد شيباني جي اولاد مان هئا.

مولانا قوام الدين محمد جو ڏاڏو، امام محمد جي اولاد مان هو. اهو به پنهنجي علائقي کان منتقل ٿي، ڄام جي علائقي ۾ آيو ۽ پنهنجي نياڻيءَ جو سڱ، مولانا شرف الدين حاجي شاهه جي نڪاح ۾ ڏنائين. انهيءَ مان جيڪو اولاد ٿيو تن مان هڪ نياڻي مولانا شمس الدين عمر دشتي کي نڪاح ۾ ڏني وئي، جنهن مان سندس والد ماجد مولانا نظام الدين پيدا ٿيو ۽ سندس وڏا ڄام ولایت ۾ اچي رهيا. خط وڪتابت ۽ ٻين عبارت ۾ پاڻ کي ”دشتي“ لکندو هو. جڏهن هرات کان منتقل ٿي آيو ته ان جي بجاءِ ”جامي“ لکڻ لڳو. مولانا جي ولادت واري وقت ۾ خاقان منصور شاهه رخ سلطان، عراق ۽ فارس جي ملڪن کي پنهنجي قبضي ۾ آندو. سندس وفات جو سال 898ھ آهي.

مولانا سعدالدين ڪاشغريءَ جي نياڻي مان کيس چار فرزند پيدا ٿيا ۽ ٽي فرزند ته ننڍي هوندي ئي فوت ٿي ويا ۽ سندس چوٿون پٽ زندهه رهيو، جنهن جو نالو ضياءُ الدين يوسف هو.

مولانا شهاب الدين بيرجندي

هيءَ مولانا سعدالدين ڪاشغري جي اڪابر مريدن مان هو. بيرجندي جو رهندڙ هو. بيرجندي ولايت قانين جو هڪ شهر هو. سندس اصل نالو احمد بن محمد هو. پنجونجاهه (55) سالن جي عمر ۾ سن 856ھ ۾ فوت ٿي ويو ۽ سندس قبر مولانا سعدالدين ڪاشغري جي مناري جي ڀرسان آهي.

مولانا علاؤالدين آبيز

سندس ڄمڻ جو هنڌ آبيز ڪروهي آهي، جيڪو قوهستاني علائقي ۾ آهي. پاڻ مولانا سعدالدين ڪاشغري جي اڪابر مريدن مان هو. مولانا سعدالدين کان پوءِ مولانا نور الدين عبدالرحمن جاميءَ سان وابسته ٿيو.

مولانا شمس الدين روجي

هي به مولانا سعدالدين جي خاص مريدن مان هو. ڪيترائي سال جامع هرات ۾ دعوت ۽ تبليغ حق ۾ گذاريائين. سندس ڄمڻ جو هنڌ روج ديھ آهي، جيڪو شهر کان نون ميلن جي پنڌ تي قبلي طرف آهي. سندس ڄمڻ جو سال 820ھ آهي. سندس وفات جو سال 904ھ آهي شروعات ۾ سندس مدفن مولانا سعدالدين جي مزار جي پٺيان هو. بعد ۾ اتان ڪڍي خواجه عبيدالله انصاري جي مزار جي ڀرسان گذر گاه ۾ کيس دفن ڪيو ويو ۽ ان جي مٿان وڏو قبو بڻايو ويو.

مولانا جلال الدين پوراني

هن پنهنجي زندگي کي مسلمانن جي ضروريات جي پوري ڪرڻ لاءِ وقف ڪري ڇڏيو هو. ظاهري طور ته ڪنهن سان بيعت ڪونه ڪئي هئائين. البت اويسي فيض سان رنگيل هو. پاڻ ئي چونڌو هو ته مون کي ڪابه مشڪل ڪڏهن پيش ايندي هئي ته آءٌ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جي روحانيت مبارڪ ڏانهن متوجہ ٿيندو هئس ته مشڪل حل ٿي ويندي هئي. مولانا ظهير الدين خلوتي جي صحبت ۾ گهڻو رهندو هو. سندس طريقي کي تمام گهڻو پسند ڪندو هو، مگر سندس مريد ڪونه ٿيو. زراعت ۽ باغباني جي آمدني سندس ذريعه معاش هئي، مهمانن تي تمام گهڻو خرچ ڪندو هو. هر قسم جي کاڌي، پيئي جو سامان مهمانن لاءِ تيار رکندو هو. سندس گهر، ڪڏهن به مهمانن کان خالي ڪونه هوندو هو. پاڻ چونڌو هو ته مهمانن جي اچڻ جي مون کي اڳواٽ ئي خبر پئجي ويندي آهي ته مون وٽ ڪيترا مهمان اچي رهيا آهن. پوءِ اڳي ئي سندن لاءِ طعام وغيره تيار ڪري رکندو آهيان ته جيئن بغير انتظار ڪرڻ جي کين کاڌو بروقت ميسر ٿئي. پر هڪ دفعي هڪ ترڪ درياءَ جي ڪناري کان چنڊ روغن جوش (شيرمال) مسجد ۾ کڻي آيو ۽ مون کي ڏٺائين ۽ قسم کڻي چيائين ته هيءُ حلال رزق مان تيار

معيار سالڪان طريقت

ڪري ڪٿي آيو آهيان. سو تون اهو ڪاءُ مون انهن مان هڪ شيرمال ڪشي، ان جا به اڌ ڪيا ۽ وري اڌ کي به به حصا ڪري (چوٿون حصو) ڪٿي وات ۾ وجهي ڪاٿي ڇڏير ڪاٿڻ کان پوءِ اهو (ڪشف) وارو سلسلو ختم ٿي ويو. يعني مهمانن جي اچڻ واري اڳواٽ خبر پوڻ وارو سلسلو ختم ٿي ويو. ڏاڍو پريشان ٿيس سندس وفات جو سال 864 هه آهي. سندس مقبرو پوران ۾ آهي.

خواجہ شمس الدين محمد کوسي جامي

هيءُ، بزرگ شيخ الاسلام احمد نامقي، جامي جي پڙپوٽن مان هو. مولانا سعد الدين ڪاشغري سندس وعظ جي مجلس ۾ حاضر ٿيندو هو ۽ ان کان ڪافي اثر وندو هو. (سندس ڏاڍي تعريف ڪندو هو). پنهنجي وعظ جي دوران فرمايائين ته حق تبارڪ و تعاليٰ فرمايو آهي ته ”اَحْسَنُ كَمَا اَحْسَنَ إِلَيْكَ“⁽¹⁾ (جيئن الله تعاليٰ تو سان چڱائي ڪئي آهي. تون به چڱائي ڪر) ازل ۾ الله تعاليٰ ظاهر هو، ٻانهون لڪل هو. پوءِ ٻانهي کي شرف ڏئي ظاهر ڪيائين ۽ پاڻ کي گجهو رکيائين ۽ هاڻي ٻانهي مٿان لازم آهي ته حق تعاليٰ کي ظاهر ڪري ۽ پنهنجي وجود جي نفي ڪري، کيس ختم ڪري ڇڏي.

روايت آهي ته خرقه شيخ الاسلام جيڪو کيس شيخ ابو سعيد پهچايو هو، اهو سلسلو بسلسلہ حضرت صديق اڪبر رضي الله عنه کان هلندو وٽس پهتو. ان ۾ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جن جي پيراهن مبارڪ جو هڪ پيوند لڳل هو. خواجہ شمس الدين جامي علوم ظاهري ۽ باطنيءَ ۾ جامع هو. سندس وفات سن 863 هجري ۾ ٿي.

مولانا شمس الدين محمد اسدي

سندس چوڻ آهي ته ظاهري علوم جي تحصيل کان پوءِ مون منجهه سلوڪ جي حصول جو شوق پيدا ٿيو ته شيخ زين الدين خوافي جي خدمت ۾ حاضر ٿيس. هڪ ڏينهن هو مجلس ۾ جماعت جي بيعت ڪري رهيو هو ۽ بيعت جو قاعدو هن ريت هو جو مرشد هڪ مريد جو هٿ بيعت وقت جهلي بيهندو هو ۽ ٻيو مريد انهيءَ درويش جو دامن پڪڙيندو هو ۽ ٽيون مريد وري انهيءَ درويش جو دامن پڪڙيندو هو. اهڙي طرح سلسلو وڃي شيخ تائين پهچندو هو. مون به انهيءَ قطار ۾ هڪ درويش جو دامن سوڳهو ڪيو ۽ جڏهن انهيءَ مجلس کان ٻاهر نڪتس ته سڌو مدرسي جي انهيءَ حجره ۾ آيس، جتي آءٌ پڙهندو هئس. پوءِ ذڪر ۾ مشغول ٿي ويس ۽ ذڪر جي تاثير روز بروز منهنجي اندر وڌندي رهي ۽ منهنجو باطن کلندو ويو. ايتري قدر جو مڪمل نموني انهيءَ طرف منهنجي دل چڪجي آئي ۽ روحانيت ۾ دلچسپي وڌڻ لڳي. پوءِ بهاءُ الدين عمر جي خدمت ۾ حاضر ٿيس ۽ سندس صحبت ۾ رهي فائز ٿيس. ماڻهن جو پخته

⁽¹⁾ سورة القصص آيت:

خيال هو ته مولانا شمس الدين، زين الدين خوانيءَ جو مريد آهي مگر هن ڪڏهن به اهڙو اعتراف نه ڪيو.

(مولانا شمس الدين) فرمائي ٿو ته آءٌ جڏهن مولانا فخرالدين لورستاني جي خدمت ۾ پهتس ته پنهنجي پوشاڪ لاهي مون کي پهرايائين. هيءُ بزرگ سن 864ھ ۾ فوت ٿي ويو.

امير سيد قاسم انوار

سندس اصل نالو معين الدين علي بن نصر بن هارون ابن القاسم تبريزي هو. چند واسطن سان امام زاده هارون بن امام موسيٰ ڪاظم عليه السلام سان سندس نسب جو شجره ملي ٿو. ٽن سالن جي عمر ۾ مٿس مختلف علمن جا دروازه کليا، جيئن اهڙي خبر هن بن بيتن مان پڻ پوي ٿي:

بيت

مرا علم ازل درسيه دادند
عجب علمي ولي درسي ندادند
مراسم سال حالي گشت معلوم
که شيخ چله را درسي ندادند

ترجمو: مون کي علم ازل کان سيني ۾ ڏنائون. عجب علم آهي، پر مون کي ان جو درس نه ڏنائون. منهنجي علم جا ٿي حال مون کي معلوم آهن ته شيخ چلي ڪيڏ جو درس به مون کي نه ڏنو.

ڪتاب ”حبيب السير“ ۾ ذڪر آيو آهي ته شيخ صفي الدين اردبيلي سندس تربيت ڪري، کيس عرفان جي درج تي پهچايو. پر قاضي احمد غفاري ”تاريخ جهان آرا“ ۾ ڄاڻايو آهي ته هو قطب الاولياءَ صدر الدين موسيٰ ابن شيخ صفي الدين جو مريد هو. سندس اصل نالو معين الدين علي هو. جڏهن خواب ۾ ڏٺائين ته مٿس قسمت، انوار پيئي اچلائي ۽ اهو خواب جو واقعه پنهنجي شيخ صدر الدين کي بيان ڪري ٻڌايائين ته انهيءَ اشاري موجب سندس نالو ”قاسم انوار“ مقرر ٿي ويو.

نفحات ۾ کيس شيخ صدر الدين اردبيليءَ جو مريد ڄاڻايو ويو آهي. ان کانپوءِ علي يميني جي صحبت اختيار ڪيائين ۽ شيخ علي يميني، شيخ اوحد الدين ڪرمانلي جو مريد هو. ميرزا شاه رخ جي سلطنت جي دور ۾ هيءُ ڪيترائي سال ماڻهن جي هدايت ۽ تربيت لاءِ هرات ۾ مشغول رهيو ۽ ٻه دفعا پيادل حج ڪيائين ۽ ميرزا جي خاطر ڪجهه وقت ماوراءِ النهر ۾ گذاريائين. ڪجهه وقت سمرقند ۾ به رهيو. آخري وقت ۾ ڳوٺ خرچرد ۾ اچي قيام ڪيائين ۽ اتي رحلت ڪري ويو. سندس وفات جو سن 837ھ ڄاڻايو ويو آهي.

مولانا محمد شيرين مشهور مغربي

هيءُ شيخ اسماعيل سيسي جو مريد هو. (شيخ اسماعيل) شيخ نورالدين اسفرايني جي مريدن مان هو. (مولانا محمد شيرين مغربي) مغربي ممالڪ جو جڏهن سير ۽ سفر ڪيو ته ان سفر ۾ پاڻ هڪ اهڙي شخص جي هٿ کان خرقو پاتائين، جنهن کي شيخ محي الدين ابن عربيءَ سان نسبت حاصل هئي ۽ هيءُ شيخ ڪمال خجند جي صحبت ۾ به رهيو هو.

روايت آهي ته هڪ دفعي، شيخ اسماعيل سيسي چند درويشن کي چلي ۾ ويهاريو. کيس پڻ چل ۾ ويهڻ لاءِ طلب ڪيائين پر (مغربي) هي غزل چئي معذرت ڪئي:

غزل

مامهر تو ديدم ز ذرات گذشتم
از جمله صفات از بي آن ذات گذشتم
در خلوت تاريخ رياضيات گذشتم
درواقع از سبع سموت گذشتم
ديدم که اين هم خواب است و خيال
مردانه از اين خواب و خيالات گذشتم
باما سخن از کشف و کرامات چه گوئي
چون ما از سر کشف و کرامات گذشتم
اي شيخ! اگر جمله کرامات تو اين است
خوش باش کزين جمله کرامات گذشتم
اين ها بحقيقت هم آفاق طريق اند
مادر طلب از جمله آفات گذشتم
ما از بي نوري که بود مشرق انوار
از مغربي و کوكب و مشڪات گذشتم

غزل جو ترجمو نظم ۾

ڏٺو سون فرمان تنهنجي کي
مگر ان ذرات مان به گذريا آهيون
جستجو ٿي ذات ان جي ۾
جمله ان صفات کان به گذريا آهيون
خلوت جي انڌيري ۾ رياضتون ڪڍيون آهن
اسين پوءِ بي خوديءَ جي علم ۾
برابر ست سموت کان به گذريا آهيون
ڏٺوسون ته آه هيءُ به خواب ۽ خيال
پوءِ مردانگيءَ سان ان خيالات کان به گذريا آهيون

اي شيخ! اگر آهن جملہ کمالات تنهنجيون هي
يقين ڄاڻ! انهيءَ کمالات کان به گذريا آهيون
اگر آهه طريقو هيءَ آفاقيت جي حقيقت جو
پوءِ طلب ان جي ۾ اسين جملہ آفات کان به گذريا آهيون
اسين آهيون مشرق انوار جي نور پٺيان
مغرب جي ته تارن ۽ مشڪوات کان به گذريا آهيون
شيخ جڏهن هيءَ غزل ٻڌو ته ڏاڍو خوش ٿيو. سندس وفات 859ھ ۾ ٿي.

سيد محمد انجوي

هيءَ ميران محمد جي نالي سان معروف آهي. ڄام صلاح الدين تماچي جي وقت ۾ هن پنهنجي پٽ نالي سيد احمد سان گڏ سال 786ھ ۾ مطابق اعداد ”بسم الله“ ڳوٺ مراد اونيئو ديهه مانجر تعلقه ٽٽي ۾ دائمي رهائش اختيار ڪئي هئائين ۽ اٺين صديءَ جي اختتام ۾ ۽ نائين صدي هجريءَ جي آغاز ۾ پنهنجي وقت جو بي مثال بزرگ ۽ ڪمال درجہ جي شيخ جي حيثيت ۾ گذاري ويو. بعد ۾ سندس پوٽي سيد علي ثاني اتان سندس نعلين کي منتقل ڪري، نوري قبرستان جي ڀرسان هڪ صاف کليل جڳهه تي دفن ڪيو. پوءِ اهو خاص ۽ عام جي زيارت گاهه جو مرڪز بڻجي ويو.

سيد احمد انجوي

هيءَ سيد محمد انجوي عرف ميران محمد جنهن جو ذڪر مٿي ڄاڻايل آهي، جو پٽ هو. پنهنجي پيءُ کان پوءِ قاضي نعمت الله عباسيءَ جي نياڻيءَ سان نڪاح ڪيائين. روايت آهي ته هڪ ڏينهن سيد احمد پنهنجي وقت جي مشائخ مان شيخ عيسيٰ لنگوٽي، جنهن جو ذڪر مٿي اچي چڪو آهي، جي خدمت ۾ سندس زيارت لاءِ ويو. شيخ وٽ قاضي نعمت الله داشمند عرف عباسي اڳي ئي ويٺو هو. شيخ جڏهن سيد کي ڏٺو، تڏهن سندس تعظيم لاءِ اٿي، ان جو آڌرڀاءُ ڪيائين. وڃڻ وقت کيس ٻاهر ڇڏي آيو. (قاضي) کائس ايتري تعظيم ڪرڻ جو سبب پڇيو. هن جواب ۾ قاضي کي چيو ته اچڻ وقت سيد جي تعظيم هئي ۽ وڃڻ وقت، قطب جي تعظيم هئي. جيڪو قطب سندس نسل مان هن جي وجود ۾ موجود آهي، آءٌ انهيءَ جي ولادت جو منتظر آهيان، جو سندس مريد ٿيندس. سيد احمد قاضي کان ناراض ٿي ويو هو، ڇو ته قاضي سندس اٿي استقبال نه ڪيو هو. انهيءَ ناراضگيءَ جي اثر سبب، قاضي جڏهن پنهنجي گهر پهتو ته نظر کان ناپينو ٿي ويو. انهيءَ رات خواب ۾ ڏٺائين ته سندس نظر کان محرومي جو سبب سيد صاحب جي ناراضگي آهي. جيڪڏهن (قاضي صاحب) پنهنجي نياڻي، سيد صاحب جي نڪاح ۾ ڏيندو ته سندس نظر بحال ٿي ويندي. هوڏانهن قاضي جي نياڻيءَ پاڻ کي خواب ۾ ڏٺو ته کيس سيد صاحب جي نڪاح ۾ ڏنو ويو آهي. آخر ٻئي ڏينهن شيخ صاحب جي وساطت سان قاضي صاحب

معيار سالڪان طريقت

پنهنجي نياڻي بي بي فاطمه کي سيد صاحب جي نڪاح ۾ ڏئي شادي ڪرائي پنهنجو ناني بڻايو. ان منجهان کيس چار فرزند پيدا ٿيا.

1. سيد علي 2. سيد جعفر 3. سيد شريف 4. سيد حسين ۽ پاڻ سال 854ھ ۾ فوت ٿي ويو.

شيخ آذري

سندس نالو حمزه هو. سندس لقب ملڪ الشعراءَ هو (يعني شاعرن جو بادشاهه) آخر ۾ شيخ محي الدين جي خدمت ۾ حاضر ٿيو. تمام سخت رياضتون ڪيائين ۽ ان جي فوت ٿيڻ کانپوءِ سيد نعمت الله جي خدمت ۾ پهچي خرقو پاتائين ۽ پوءِ سير ڪرڻ نڪتو ۽ سفر ۾ ڪيترن ئي اولياءَ ڪرام سان مجلسون ڪيائين.

دولت شاهه، ذڪر ٿو ڪري ته جڏهن شيخ بيت الله شريف کان واپس وريو ته سڌو هندستان ۾ آيو ۽ سلطان محمد جوڻ پهرين مجلس ۾ ئي کيس پنجاهه هزار دينار بطور انعام عنايت ڪيا. (شيخ آذري) ڪائنس وٺڻ نه ٿي گهريا، مگر (هن چيو ته) معزز مهمان جي تڪريم لاءِ اسان وٽ اها رسم آهي. ان جي تعظيم ۽ تواضع ڪرڻ جو اسان وٽ اهوئي طريقو آهي. اها ڳالهه شيخ آذري جي طبيعت تي ڏاڍي گران گذري. ليڪن سندس دل رکڻ خاطر ڪائنس وٺي خيرات ڪري ڇڏيائين ۽ ان جي باري ۾ هيءُ قصيدو چيائين:

بيت

من ترڪ هند جيفه جيپال گفته ام
باد بردت جونہ بيڪ جو نمي خرم

ترجمو: هند کي ڇڏڻ وقت مون مردار جيپال کي چيو هو ته جوڻ جي غرور ۽ تڪبر جو مون تي ذره برابر به اثر نه ٿيو.

طبقاتِ اڪبري ۾ ذڪر آهي ته جڏهن احمد شاه بهمن بيدر شهر جو بنياد رکيو ته دارالامارت جي محلات جي تعمير شروع ڪيائين ته ان وقت شاعرن لکڻ لاءِ شعر چيا. انهيءَ موقعي تي شيخ آذري پڻ هي شعر چيا:

حبذا قصر مشيد که ز فرط عظمت
آسمان شده ازپايه اين درگاه است
آسمان هر نتوان گفت که ترک ادب است
قصر سلطان جهان احمد بهمن شاه است

هند جي سفر کان پوءِ هڪ وڏي زميواري جو بار پنهنجي سر ڪيائين ۽ پورا ٽيهه سال سجاده اطاعت تي ويٺو ۽ پوءِ سال 856ھ ۾ اسي سالن جي عمر ۾ ڳوٺ اسفرائن ۾ انتقال ڪري ويو.

هڪ دل واري کان نقل آهي ته حضرت رسالت پناه صلي الله عليه وآله وسلم جن جي خواب ۾ زيارت ڪيم. پاڻ سڳورا پنهنجي اصحاب سان ڪيڏانهن وڃي رهيا هئا. عرض ڪيم ته حضور صلي الله عليه وآله وسلم ڪيڏانهن تشریف فرما ٿيا آهيو؟ پاڻ سڳورن صلي الله عليه وآله وسلم جن فرمايو ته آڌري جي ملاقات لاءِ ٿا وڃون، جو هن منهنجي فرزند جي حق ۾ مريضو چيو آهي، ان جو کيس صلو ڏيڻ لاءِ ٿا وڃون.

منه

سوراخ في شود دل من چون گل حسين
هر که بخاطرم سفر کربلا رود

ترجمو: منهنجي دل ۾ زخم ٿو ٿئي جڏهن حضرت حسين منهنجي خاطر کربلا جو سفر اختيار ٿو ڪري.

سيد محمد بن فلاح

هيءُ بن واسطن سان فرزند محمد صالح بن امام همام موسيٰ كاظم عليه السلام آهي. سندس ڄمڻ جو هنڌ واسط شهر هو. سلوڪ ۾ شيخ احمد بن فهد جو مريد هو. (شيخ احمد بن فهد) اٺئي عشره جي اڪابر صوفين ۽ عظيم مجتهدين مان هو. ڪتابي علم سان گڏ عجيب علمن جو ڄاڻو هو. وفات وقت شيخ کيس هڪ هڙ ڏني ته هن کي فرات نديءَ ۾ وڃي اڇلائڻ ۽ انهيءَ سبب ۽ حيلي سان کيس عجيب اسرار حاصل ٿيا. خوزستان جي علائقي جي ماڻهن کي پنهنجو مريد بڻايائين ۽ انهن کي اسم ”علي“ تي مشتمل ذڪر سيکاريائين. ذڪر دوران کين شيعت تي بيعت ڪندو هو. هٿ وٺڻ سان مضبوط پهڙ مثل ٿي ويندا هئا ۽ ڪيترائي عجيب ڪرتب ڪري ڏيکاريندو هو. مثلاً ترار کي تيز ڪري، پنهنجي پيٽ ۾ اندر داخل ڪندو هو. ٻيا به عجيب غريب ڪرتب ڏيکاريندو هو. روز بروز انهن ۾ اضافو ڪندو ويو. آخر هڪ ڏينهن پاڻ کي مهديءَ جو لقب ڏنائين. سن 808ھ ۾ خروج ڪيائين ۽ ساري خوزستان مثلاً شوشتر، درفول ۽ حويله تي غلبو حاصل ڪيائين.

سندس تفصيلي احوال، عراق جي پوين عرب تاريخ نويسن، تاريخ غياثي، ۾ آندو آهي. قاضي نور الله شوشتر ڪتاب مجالس المؤمنين ۾ تذڪرو ڪيو آهي. سندس وفات جو سال 870ھ آهي.

سيد محمد

سندس اصل نالو شاه منجهن هو. مشهور شاه عالم جي نالي سان هو. سيد برهان الدين قطب عالم جو فرزند هو جنهن جو ذڪر به اچي چڪو آهي. ان جو پيءُ شيخ احمد گتو هو. انهيءَ

جو تربيت يافته هو. سندس مرقد، رسول آباد گجرات ۾ آهي، جيڪا عام ۽ خاص جي زيارت گاهه ۽ دربار آهي.

سندس وفات سن 880ھ ۾ ٿي (اهو عدد فخر کي ظاهر ٿو ڪري) سندس پوتو سيد محمد ثاني، سهڻي صورت، فصاحت، بلاغت ۽ اوصاف ۾ اسلاف جي ڪاپي هو. شاهجهان بادشاهه ساڻس ٻه دفعا ملاقات ڪئي هئي.

صفي الدين گاذروني صغير

هيءُ شيخ صفي الدين كبير جي اولاد مان هو. انهيءَ جي دور ۾ شيخ محمد غوث گيلاني اچ ۾ وارد ٿيو. سندس فرزندن جي نسبت سان هو وابسته ٿيو. پنهنجي وڏن وانگر بزرگي ۽ نامداري ۾ مشهور ٿيو. سندس وفات جو سال 880ھ آهي.

مخدوم شيخ محمد غوث

ولد شاه مير بن سيد علي بن سيد مسعود بن احمد بن احمد بن سيد صفي الدين بن سيد سيف الدين عبدالوهاب بن سيد السادات غوث الثقلين، قطب رباني محبوب سبحاني، سيد عبدالقادر جيلاني قدس سره رضي الله عنه، جامع العلوم ۽ اصول ۽ فروع جي علوم جو ڄاڻو، عارف بالله، هندوستانی مشائخ جو فيض يافته هو. اچ شهر ۾ آيو ۽ اتي گيلاني جي نالي سان مشهور ٿيو. بيشمار ڪافرن کي شرف اسلام سان مشرف ڪيائين. شيخ صفي الدين صغير جيڪو شيخ كبير گاذروني جي اولاد مان هو، جنهن جي مزار الله جي ٻانهن جي لاءِ زيارتگاهه بڻيل آهي، تنهن جي نياڻي سان نڪاح ڪيائين ۽ اتي ئي مستقل سڪونت اختيار ڪيائين. ملتان جي لانگاه قوم جا سڀ زميندار سندس مريد ٿيا. انهيءَ گهر واري مان کيس چار پٽ ۽ هڪ نياڻي پيدا ٿي. سندس فوت ٿيڻ جي تاريخ 891ھ آهي.

سيد علي

ولد سيد احمد بن سيد محمد انجوي، جنهن جو ذڪر مٿي اچي چڪو آهي. مقدم اولياءَ، اشرف ۽ اصل بالله هو. کيس ٻه فرزند سڳورا هئا، جن جا نالا مظهر جلال و جمال، سيد جلال ۽ سيد جمال هئا ۽ ساري جماعت سندن ئي مريد هئي. پنهنجي وڏي ڀاءُ سيد محمد حسين سان ارادتمندي ظاهر ڪيائون. سندس فوت ٿيڻ جو سال 889ھ هو.

سيد جعفر

هيءُ، سيد علي انجويءَ جو ڀاءُ هو. گجرات ۾ اچي شادي ڪيائين ۽ اتي ئي معروف ۽ مشهور ٿيو. فيض ۾ اويسي هو ظاهري سلوڪ جي رياضت، شاه عالم وٽ ڪيائين ۽ پنهنجي

ظاهري مرشد جو اشارو درويش يعقوب جو ڏنائين. سيد انهيءَ جاءِ تي سلوڪ جي تڪميل ڪئي ۽ انهيءَ ئي جماعت جو معتقد ٿيو.

کيس هڪ فرزند نالي بني تهامي احمد بن جعفر پيدا ٿيو. اهو صاحب هدايت ۽ رشد ٿيو، پنهنجي حياتيءَ ۾ ئي کيس قائم مقام بڻايائين ۽ پوءِ پاڻ سنڌ ۾ اچي نٿي ۾ رهيو. اتي ئي وفات ڪيائين ۽ پنهنجي وڏن جي قبرستان ۾ ئي کيس دفن ڪيو ويو. سندس وفات جو سن 880ھ آهي.

سيد محمد حسين

پٽ سيد احمد انجوي، سندس لقب پير مراد هو. وقت جو قطب ۽ ڄمندي ولي الله هو. اڪثر اولياءِ ڪرام مثلاً شاھ گرگنج ۽ شيخ عيسيٰ کي سندس ڄمڻ جي اڳواٽ ئي خبر هئي. سندس ولادت مطابق ”قوت عينا“ (831ھ) ۾ ٿي. روايت آهي ته ڄام فتح خان پٽ ڄام سڪندر جي زماني ۾ جڏهن هي پيدا ٿيو ۽ اڃا اکيون نه پٽيون هئائين ته شيخ عيسيٰ لنگوٽي، جيڪو وقت جي مشائخ مان هو، هن سڳوري سائين جو منتظر هو. ۽ ٻين مشائخ کي به سندس آمد جي خبر ڪيائين ۽ اهي به سيد جي آمد جو انتظار ڪرڻ لڳا. شيخ چيو ته هيءُ اهو سيد آهي جنهن جي مريد ٿيڻ جو مون انتظار پئي ڪيو. الحمد لله جو پنهنجي مراد کي رسيو. ان جي ٽئين ڏينهن کان پوءِ هو گذاري ويو.

روايت آهي ته جتي سيد اقامتگاه بڻائڻ جو ارادو ڪيو، اتي هندو برهمڻن جي عبادتگاه هئي، جيڪا ديوان لڪير نهرائي هئي. ان جو باني ڄام نندو حڪمران هو. سيد صاحب جي خادمن ان بوسيده عبادتگاه کي ڏاهي، ان جاءِ تي هڪ مسجد نالي صفه تيار ڪري رهيا هئا، پر لڪير هر طرح سان ڪوشش ڪئي ۽ هٿ جوڙيا ته ان کي نه ڏاهيو. پر آخرڪار سندس معتقد ٿي سيد صاحب جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ عرض ڪيائين ته منهنجي پوٽي نالي موله جي حق ۾ ڀلائيءَ جي دعا گهرو. سيد فرمايو ته شهر جي اترين پاسي کان رهائش ڪيو ۽ اهو محلو تنهنجي پٽ جي نالي ٿيندو ۽ اهو نٿو هوندو ۽ تنهنجي پٽ جي نالي قائم رهندو ۽ عبارت ”موله نٿي“ جي عبارت ان مان آهي.

روايت آهي ته جڏهن شيخ صدرالدين ملتان ۾ سيد جي بزرگي جو چرچو ٻڌو ته نٿي ۾ وارد ٿيو ۽ پوءِ سيد صاحب ڏانهن ملاقات جو پيغام موڪليائين. سيد جن ان ڏانهن چوائي موڪليو ته اوهان کي هٿ اچڻ کپي ڇو ته آءٌ پيغمبر ﷺ جن جو فرزند آهيان ۽ اوهين ابوبڪر رضي الله جا فرزند آهيو. هستي جي حساب سان اوهان کي ئي اچڻ گهرجي.

شيخ پهريائين ڪير جو پيالو پري، سيد جي خدمت ۾ موڪليو، يعني سنڌ اسان سان اهڙي طرح پريل آهي، جهڙي طرح هيءُ پيالو پريل آهي، جنهن ۾ هاڻي وڌيڪ ڪابه گنجائش نه آهي. سيد ان پيال ۾ گل جون به ٽي پنڪڙيون وجهي شيخ ڏانهن پيالو واپس موڪليو ۽ ان جو مطلب اهو ٿيو ته جهڙي طرح ڪير جي پيالي ۾ پنڪڙين جي گنجائش آهي، اهڙي طرح اسان لاءِ به سنڌ

معيار سالڪان طريقت

پر گنجائش باقي آهي. آخر ملاقات ڪرڻ لاءِ هڪ مسجد ۾ آيا ۽ ٻنهي هستين جو مسجد ۾ اچڻ واري ڏينهن کي ماڻهن نعمت ۽ سعادت وارو ڏينهن شمار ڪيو. شيخ رستي ۾ هڪ مرده ٻلو پيل ڏٺو ۽ ان کي اشارو ڪيائين ته هو جيئرو ٿي اُٿي بيٺو. سيد به گڏ هو، مگر سيد ڪجهه به نه ڪڍيو. پوءِ ٻئي گڏجي مسجد ۾ پهتا. خطيب اڃا تائين سٺل هو. سيد صاحب پنهنجي خادم کي فرمايو ته ٻاهر وڃ. جيڪو به ماڻهو توکي ملي ان کي وٺي اچ. خادم ٻاهر ويو ۽ ڏٺائين ته هڪ برهمڻ درياءَ جي مٿان ڇلانگ لڳائيندو، ٽپندو پيو اچي. ان کي سيد صاحب جو پيغام پهچايائين. هو بنا دير اچي پهتو ۽ جڻيون ۽ ڪڙا توڙي، مسلمان ٿيو ۽ پوءِ منبر تي چڙهي وعظ ڪرڻ ۾ مشغول ٿي ويو ۽ اهڙا ته نڪتا بيان ڪيائين جو ٻڌندڙ حيران ٿي ويا. نماز کان فارغ ٿيڻ بعد هو شيخ وٽ آيو ۽ سيد صاحب چيو ته مرده کي زنده ڪرڻ بدعت آهي.

اُزسرنو ماڻهو کي ايڏا پھچائڻ آهي. موت جي تلخي پيهر ۽ آخرت جو عذاب چڪائڻ آهي. البته مرده دل کي زنده ڪرڻ مشاڻ جي سنت آهي. شيخ تصديق ڪئي ۽ چيائين ته تون بيشڪ مريدن جي سڄي مراد آهين! ان کانپوءِ سيد تي ”مراد“ جو لقب پيو. شيخ جو حلم ڏسي، سيد صاحب شيخ کي ”حليم“ جو لقب ڏنو ۽ اهو ذڪر رساله تذڪرة المراد ۾ آهي. سيد عبدالڪريم پنهنجي رساله ۾ اهو ذڪر شيخ طلحہ جي باري ۾ بيان ڪيو آهي. والعلم عندالله. سن 883ھ ۾ ٻاھڻ ورهيه جي عمر ۾ وفات ڪري ويو.

مخدوم رمضان

هيءُ ملاعاريءَ جو فرزند هو. ڳوٺ مونيہ ۾ قريب ٽٽه جو رهندڙ هو. سنڌ جي نامور مشائخ مان ۽ صاحب ڪرامات عاليه هو.

شيخ ملاعبدالرحمن عباسي

هن تقويٰ جي لباس ۾ پاڻ کي پوشيده رکيو هو. سما قوم جا سڀئي ڄام سندس معتقد هئا. سندس نالو ملا لٽر مشهور آهي. سندس قبر ٽٽي ۾ آهي جيڪا خاص ۽ عام جي زيارتگاهه آهي. سندس وصيت موجب ان جي قبر کي دمدار نموني بڻايو ويو، اهو انهيءَ لاءِ ته غمگين ماڻهو به منهنجي قبر کي ڏسي ته کلي ۽ مسرور ٿي وڃي. سندس اولاد اڃا تائين ٽٽي ۾ موجود آهي.

شيخ اسحاق

هيءُ سلطان بن بهلول قادريءَ جو فرزند هو. شيخ ابو المناقب جمال الدين عبدالله جي پوٽي، غوث الثقلين جو مريد ۽ خليفو هو. پنهنجي وقت ۾ سر زمين جي ماڻهن کي پنهنجو فيض رسايائين ۽ اتي ئي فوت ٿي ويو. سندس قبر ڳوٺ اگهر ۾ خاص ۽ عام جي زيارتگاهه آهي.

شاه گرگنج

سندس طريقه قلندري، دروشي هو. صاحب ڪرامت هو. شيخ عيسيٰ لنگوتيءَ جو هر عصر هو. غيبي ۽ يقيني خبرون ڪافي ٻڌائيندو هو. اهل شهر اها تصديق سان ڳالهه ڪن ٿا ته هر صبح جي وقت، شينهن کي، سندس آستاني جي صفائي ڪندي، هو ڏسندا هئا.

سندس مزار نٿي ۾ مشهور جڳهه تي آهي، جتي سندس حياتي ۾ گوشه عبادت ۽ رهائش هئي. روايت آهي ته هڪ شخص جي رسيد گم ٿي وئي. دعا لاءِ وٽس ويو. کيس فرمايائين ته هدير پيش ڪرڻ کانسواءِ درويش وٽ دعا جي لاءِ وڃڻ سندن سنت جي خلاف آهي. هاڻي وڃ ٿورو حلو وٺي اچ ته دعا ڪريان ۽ ارادت جي خيال سان بازار ۾ وڃي حلو خريد ڪري آيو ۽ سندس اڳيان اچي رکيائين. ان مان شاه گرگنج ٿورو ڪنيو. باقي ڪاغذ سميت موتائي سندس حوالي ڪيائين. پوءِ ڏٺائين ته گم ٿيل ڪاغذ اهوئي حلو وارو آهي.

ان قسم جي حڪايت ۽ ڪرامت بزرگي ۾ تعجب جي ڳالهه آهي ته اهڙي قسم جون ڪاغذ واريون ۽ ٻيون به ڪرامتون ڪيترن ئي مشائخ کان صادر ٿيون آهن. جهڙي طرح شيخ عيسيٰ لنگوتي وقت جي قطب پير مراد جي ولادت جي اڳواٽ ئي خبر ڏني هئي. پوءِ سيد صاحب برابر ان جي حياتيءَ ۾ ئي پيدا ٿيو.

شيخ البه

سندس اصل نالو مارڪ هو. ڄام نظام الدين سم جي عزيزن مان هو. روايت آهي ته سيد محمد حسين عرف سيد مراد انجوي هندن جي مندر کي ڏاهي مسجد ۾ تبديل ڪرڻ ٿي گهريو. جنهن جو باني ۽ حاڪم وقت ڄام نظام الدين هو. ڄام صاحب هڪ شخص کي سيد صاحب جي خدمت ۾ موڪليو ته انهيءَ اراديءَ کان لهي وڃي ۽ مندر کي نه ڏاهي (پيغام پهچائڻ وارو شخص) حڪومتي منصب تي مامور هو. سيد صاحب ڏانهن حڪم پهچائڻ لاءِ روانو ٿيو ۽ جڏهن سندس درگاه تي پهتو ته سيد صاحب جي چهري ۾ نور ڏسي هميشه لاءِ سيد صاحب جو ٿي ويو ۽ هرگز واپس نه ويو.

هڪ ڏينهن سيد صاحب کيس حڪم ڏنو ته ٻاهران وٺ جي پاڙ وارو ڏندڻ پٽي اچ ۽ ڏندڻ جا وٺ ٻاهران ڪافي بيٺل هئا. پوءِ جنهن به وٺ جي پاڙ کوٽي سڀ ڏندڻ حاصل ڪرڻ گهريائين ته کيس خزانو نظر پيو اچي ته ان ڏانهن ڪوبه توجه نه پيو ڪري. آخرڪار پنهنجو ڪم ڪري موٽي آيو، جنهن لاءِ موڪليو ويو هو. سيد صاحب اهو سڀ ڪجهه پنهنجي نور ڪرامت سان معلوم ڪندو رهيو. کيس فرمايائين ته جيڪا شيءِ توکي ڏسڻ ۾ پئي اچي، اها چو نه پيو تون ڪئين. چيائين ته انهيءَ سان منهنجو ڪهڙو ڪم؟ اهي شيون ته مون کي الله تعاليٰ اڳي ئي ڏنيون هيون، پر انهن کي ته اڃا ئي آيو آهيان. پوءِ سيد صاحب جي زبان تان ”البه“ (بي طمع) جو لفظ جاري ٿي ويو. جنهن ڪري سندس نالو ”البه“ پئجي ويو.

پنهنجي مرشد جي خدمت ۾ رهي ڪافي فيض حاصل ڪيائين ۽ وقت جي برگزیده مشائخ ۾ شمار ٿيڻ لڳو ۽ پنهنجي مرشد جي حياتيءَ ۾ ئي فوت ٿي ويو. سيد صاحب هر انهيءَ ڏينهن تي جنهن ۾ وفات ڪئي هئائين، سندس قبر جي زيارت لاءِ پيادل ويندو هو. حالانڪ سندس قبر ڪافي مفاصلي تي هئي.

شيخ جمن جتي

سندس طريقه درويشي قلندري هو. جنهن جاءِ تي دفن ٿيل آهي. اها جڳهه درويشن جي زيارت جو مرڪز آهي. صاحب ڪرامات هو. سمن جي عهد ۾ خلق الله جي فيض جو چشمو هو. سندس زمانه جي تعين جي خبر نه ٿي پوي، البتہ نائين صدي هجري کان ٻاهر هو.

پير بابو

سندس اصل نالو عمر فقير هو. شيخ حاجي بهاؤ الدين قريشيءَ جو شاگرد هو. شيخ زڪريا ملتانيءَ جي اولاد مان هو. ٿي سگهي ٿو ته سندس رهائش وغيره سندس مدفن جي جاءِ تي ئي هجي.

روايت آهي ته هڪ ڏينهن کيس خبر پئي ته سيد مراد قطب، پير شيخ البه جي زيارت لاءِ ويل آهي، جيڪو فلاڻي رستي تان واپس ورنڊو. هيءُ درويش انهيءَ ئي جاءِ تي پهچي زيارت ڪرڻ جي انتظار ۾ بيهي رهيو. اتفاق سان سيد صاحب ڪنهن ٻئي رستي کان واپس هليو ويو. هيءُ پورو هفتو سندس انتظار ۾ بيٺو رهيو. سيد صاحب جڏهن ٻئي هفتي ۾ ان رستي کان لنگهيو تڏهن، سندس احوال کان واقف ٿيو ته سيد صاحب جي زبان مان اوچتو هيءُ لفظ نڪتا ته ”بابو ڪمال ڪيو آهي.“ انهيءَ ڏينهن کانپوءِ مٿس ”بابو“ نالو هر خاص ۽ عام جي زبان تي جاري ٿي ويو.

پير بابو آخري ڏينهن ۾ پنهنجي ماڳ ڏانهن وڃي رهيو هو ته رستي ۾ ڏاڙيلن هٿان شهيد ٿي ويو. پوءِ سندس بي جان جسم کي ڪڍي سندس استاد جي اڳيان پيش ڪيو ويو. کيس سندس رهائشگاه وٽ دفن ڪيو ويو. بعض ماڻهو کيس سادات متعلوي جي نسبت سان ملائين ٿا. (والعلم عندالله)

استاد العارفين حاجي شيخ بهاؤ الدين

هيءُ صديقي قريشي هو. شيخ بهاؤ الدين زڪريا ملتانيءَ جي اولاد مان هو. بيت الله شريف جي زيارت ڪري، موٽي اچي ٺٽي ۾ قيام پذير ٿيو. هڪ قبرستان جي خالي پيل زمين تي هڪ مدرسه قائم ڪيائين، جنهن ۾ ظاهري علمن سان گڏ، باطني تربيت به ڪندو رهيو ۽ سيد مراد جو هر عصر هو. غالباً وقت جي اهم مشائخ جو به استاد هو.

درس پنہ، شیخ حماد نیرون کوٽي ۽ مراد پلیجو
هي ٿي بزرگ، سيد عليءَ جا مريد ۽ فيض يافته هئا. سندن تفصيلي احوال ڪونه ٿو ملي
سگهي.

ملا آري

هيءُ مخدوم محمد رمضان جو فرزند هو. مقبر ڳوٺ سونديه هو. مدفن به اتي ئي اٿس.
روايت آهي ته هو جڏهن سيد صاحب جي خدمت ۾ ارادت سان حاضر ٿيو ته ان وقت قوم
گندره ۽ ڪينجهر ڍنڍ جا مير بحر جيڪي سائين جا مريد هئا، اعتقاد ۽ ارادت سبب نذراني جا
طبق ڪڍي، سيد جي خدمت ۾ پيش ڪيائون. ان وقت کان وٺي اها قوم سيد موصوف جي اولاد
جي ارادتمند رهندي اچي ٿي.

شيخ ابراهيم

هيءُ شيخ ريحان جي پڙ پوٽن مان آهي. سيد علي انجوي جي همعصرن مان آهي. وقت جي
نامور مشائخ ۽ بزرگن ۾ شمار اٿس.

شيخ حسين سومرو

هيءُ سيد محمد حسين عرف پير مراد انجوي جو مريد هو.

شيخ عيسيٰ جونپوري

هيءُ شيخ احمد جو فرزند هو. جڏهن اميرتيمور دهليءَ ۾ آيو ۽ اتي لت مار شروع
ڪيائين ته شيخ احمد جونپور ڏانهن هليو ويو. ان وقت شيخ محمد عيسيٰ جي عمر تقريبا اٺ
سال هئي. پاڻ شيخ فتح الله اوڌي جو مريد هو. سندس پير کيس ملڪ العلماء قاضي شهاب الدين
جي شاگرديءَ ۾ ڏنو ته کيس تعليم ڏني وڃي ۽ ظاهري علمن جي تحصيل کان پوءِ باطني
ترڪبي ۾ مشغول ٿي ويو ۽ علم باطنيءَ جي به تڪميل ڪيائين. تصفيه باطن ۾ ايتريقدر ته
محو هوندو هو جو کيس ڪابه خبر نه هوندي هئي. ايتريقدر جو سندس حجري جي ڀر ۾ هڪ وڻ
خودبخود پيدا ٿيو، اهو تمام وڏو ٿيو، مگر کيس ڪابه خبر نه رهي، ۽ ڪثرت مراقبه سبب
سندس جسم جا سڀئي هڏا ڀري آيا هئا. سڀني ۽ ڪنڌ ڪُٻو ٿي ويو هئس کاڌي اندر پيهجي وئي
هئس. سندس مزار جونپور ۾ آهي.

امير ابوالغيث

هيءُ بکر جي اعليٰ بزرگن مان نهايت نيڪ صورت ۽ سيرت هو. جڏهن ميرزا امير محمد
پوٽو امير تيمور بکر جي علائقي کي قبضي هيٺ آڻڻ لاءِ آيو ته هو (امير) مرزا سان ملڻ لاءِ

متوجه ٿيو ۽ مرزا خواب ۾ ڏٺو هو ته پاڻ سڳورن ﷺ جن کيس سيد جي تعظيم ڪرڻ جو حڪم فرمايو هو. جڏهن سيد وٽس ملڻ لاءِ ويو ته مرزا ڏاڍي تعظيم سان کيس پاڪر پائي مليو ۽ پاڻ سان گڏ تخت تي ويهاريائين ۽ خواب جي حقيقت عرض رکيائين. پوءِ کيس الور جو پرڳڻو انعام ۾ ڏئي روانو ڪيائين.

شيخ حماد بن شيخ رشيد الدين جمالي

هيءُ قدوة الواصلين، شيخ جمال اُچ واري جو ڏهڻو هو. مڪلي ٽڪريءَ جي مسجد جي ڀرسان جتي مدفون آهي، اتي ئي سندس خانقاه هئي. سندس چهري تي هميشه نقاب رهندو هو. حجر جي ۾ ئي رهندو هو. طالبن جي جماعت حجره جي ٻاهران حلقو ٻڌي ويهندي هئي ۽ اتان ئي ظاهري ۽ باطني علمن، تصوف ۽ معرفت جو فيض حاصل ڪندا هئا.

روايت آهي ته ان وقت جي سنڌ جي حاڪم ڄام جوڻي سمو کي اهو خوف ويٺو ته ڄام تماچي ۽ سندس پٽ صلاح الدين جن کي حڪومت جي خواهش هئي (ڄام تماچي ۽ صلاح الدين) شيخ حماد جا مريد خاص هئا ته مبادا شيخ بددعا ڪري منهنجي حڪومت کي ختم ڪري، انهن کي نه ڏئي. پوءِ مخفي طور انهن ٻنهي کي قيد ڪري بهنه (هند ۾) جيل ڏانهن موڪلي ڇڏيائين، جنهن جي شيخ کي ڪا خبر نه پئي. تماچيءَ جي والده، صبح جو روزانو، شيخ جي حجر جي ٻاهران اچي بهاري ڏئي ويندي هئي ۽ ڪڏهن شيخ ان کي ڏسي وٺندو هو ته پٽ ۽ پوٽي جي احوال کان کيس واقف ڪندو هو. اهو ڄاتو ٿي ويو ته ڄام جوڻي جي انهيءَ حرڪت جو مقصد شيخ کي پاڻ ڏانهن توجه ڏيارڻ هو. تن ڏينهن ۾ گهر جي هڪ سنڌي مخبر اها خوشخبري ڏني ته ڪرامت جي ذريعي ڄام جوڻي جي حڪومت ختم ٿيڻ واري آهي ۽ هنن (يعني ڄام تماچي وارن) جي هٿ ۾ مملڪت ايندي. اها خبر ڄام جوڻي کي به پهتي. پوءِ ڄام جوڻي شيخ جي خدمت ۾ پهچي، عرض ڪيو ته اوهين درويش آهيو. اوهان کي اهڙن دنياوي معاملن ۾ دخل ڏيڻ نه ٿو چڱائي. اوهان لاءِ سڀ هڪجهڙا ۽ برابر آهن. ملڪي معاملن ڏانهن اوهين توجه نه فرمايو. شيخ انهيءَ اعتراض کي اجايو سمجهي کيس چيو ته سنڌ جو علائقو اسان جي هٿ ۾ ۽ اسان جي اختيار ۾ آهي، جنهن لاءِ وٺندو، تنهن کي ڏينداسون. پوءِ ڄام مايوس ٿي موٽي آيو ۽ انهيءَ دم شيخ جي توجه سان، ڄام تماچي ۽ صلاح الدين قيدخاني مان آزاد ٿي پنهنجي ماڳ ڏانهن روانا ٿيا. تن ڏينهن کان پوءِ درياءُ وڌي جي ڪناري تي پهتا ته شيخ کي خبر ڪيائون. پاڻ پنهنجي پوشاڪ جو هڪ ٽڪرو ڦاڙي انهن ڏانهن موڪليائين ته هن ٽڪري جو جهنڊو تيار ڪري، پنهنجي هٿ ۾ کڻي اڳيان روانا ٿيو، توهان پنهنجي پٺيان هڪ ڪشير جماعت ڏسندؤ.

ڄام جوڻي کي جڏهن اها خبر پئي ته هن به هڪ وڏو لشڪر تيار ڪري انهن جي مقابلي لاءِ موڪليو پوءِ لشڪر جا ماڻهو جهنڊي کي ڏسندي، ازخود ڄام تماچيءَ جا طرفدار ٿيندا پئي ويا. پوءِ ڄام جوڻي جڏهن اهو ڏٺو ته ذلت ۽ خواري کان بچڻ لاءِ هڪ رستي کان فرار ٿي

ويو. پوءِ تماچي اچي سلطنت تي ويٺو ۽ حڪومت جون واڳون پنهنجي هٿ ۾ کنيائين. ان جي ۽ شيخ عيسيٰ لنگوتي جي درميان تحقيقي خط ڪتابت ٿيندي رهي. سندس وفات جي سال جو تعين معلوم نه ٿي سگهيو.

درويش نوح هوٿياڻي

هيءُ ڳوٺ ڪبير جو رهندڙ هو. اگرچ هي مال چارڻ جو ڪم ڪندو هو (ٻڪرار هو) پر کيس روحانيت جو فيض حاصل هو. جيئن ته ڄام تماچي ۽ سندس پٽ صلاح الدين هند جي جيل مان آزادي حاصل ڪري هتي پهتا هئا ۽ کين ٽن ڏينهن جو فاقو هو. ارادو ڪيائون ته سندس ڏڻ مان هڪ ٻڪريءَ کي ڪهي پنهنجي بک کي دفع ڪريون. ڏنارن منع ڪندي کين چيو ته اوهان کي ڄام تماچي جي ڏوهي آهي ته اسان جي ڏڻ جي ويجهوئي نه وڃو. ڄام تماچي اها ڳالهه ٻڌي چيو ته سلطان جوڻو آهي، ڄام تماچي ڪٿي آهي جنهن جي تون ڏوهي ڏئي رهيو آهين. چيائين ته اهو برابر ٻاهر آهي پر ان جي غيرموجودگي ۾ ٽن ڏينهن کان وٺي ڄام تماچي جي نالي جي منادي ٻڌندو رهان ٿو.

شيخ بابا حسن ابدال

هيءُ سبزواري سادات جي صحيح النسب اولاد مان هو. شروعات ۾ ئي کيس حرمين شريفين جي زيارت جو شوق پيدا ٿيو ۽ اتي ڪافي سال گذاريائين. سن 850ھ ۾ ميرزا شاه رخ جي زماني ۾ حرمين شريفين کي ڇڏي، سبزواري هليو آيو. شاه رخ مرزا نسبت جي آڌار تي سندس ڏاڍو آڌرڀاءُ ڪيو ۽ سندس ڏاڍي خدمت ڪئي ۽ ساري هند جي سفر ۾ ان سان ساڻ رهيو. واپسي وقت شهر قنڌار ۾ اقامت ڪيائين ۽ مريدن کي فرمايائين ته هن زمين منجهان مون کي محبت جي پوءِ ٿي اچي. پوءِ اتي ئي مستقل سڪونت اختيار ڪيائين، تانجو فوت ٿي ويو.

سندس مزار جامع رفيع ۾ ”ارغنداب“ وٽ آهي. اتان اڪثر ڳوٺن جو لنگهه آهي. جمعي جي ڏينهن اتي مردن ۽ عورتن جو عجيب اجتماع ٿيندو آهي. سندس آستاني جي اڳيان هڪ گنبد رفيع آهي، جيڪو مخروطي شڪل ۾ ان تراشيل پٿرن سان جڙيل آهي. هر هڪ پٿر پنج مڻ وزن جو آهي. چُونِي، گچ ۽ مٽي سان اوساريل آهي. ان جي اهڙي اڏاوت کي ڪرامت ۾ شمار ڪن ٿا.

سيد حسين زنجيريا

هيءُ سبزواري سادات مان هو. نون واسطن سان سندس سلسله نسب امام موسيٰ ڪاظم عليه السلام سان ملي ٿو. سندس والده، بابا حسن ابدال جي پيڻ هئي، جنهن کي بابا حجاز کان واپس ٿيڻ وقت سيد عين الدين جي نڪاح ۾ ڏنو هو. عين الدين پنهنجي وقت جي برگزيده مشائخ مان هو.

جنهن مان کيس سيد حسين پيدا ٿيو. جڏهن اهو ستن سالن جي عمر کي پهتو ته پنهنجي والدين جي نظر کان غائب ٿي ويو. عين الدين جي خادمن هر طرح سان هن جي ڳولا ڪئي، مگر هو ڪونه لڌو. وري ستن سالن جي عرصي بعد سيد حسين اوچتو پنهنجي گهر اچي

معيار سالڪان طريقت

پهتو. سندس والدين جون اکيون روشن ٿي ويون. پوءِ هو چوڻ لڳو ته قطب عالم بابا حسن ابدال جي ارشاد سان مون کي هتان پري ڪڍي وڃي هندستان جي علائقي ۾ پهچايو. اتي منهنجي لاءِ ارباب ايمان وارن سلوڪ جي تربيت جو انتظام ڪيو هو. اتي هڪ سال گذاريو. ان کان پوءِ مون کي درويشن جي خانقاه تي پهچايو ويو. ڇهه سال پورا اتي اسلام جي فرضن ۽ سنتن جي تعليم حاصل ڪيم. پوءِ پنهنجي والدين کي ملڻ لاءِ سير ۽ سفر شروع ڪيم. فيض کان مستفيض ٿيندو رهيس، هاڻي مرشد ڪامل جي تلاش ۾ آهيان. قدرتي الهام اهو ٿيو آهي ته بابا حسن ابدال جي خدمت ۾ حاضر ٿيان.

روايت آهي ته هڪ ڏينهن منجهند جي وقت جو سيد حسين بيعت لاءِ بابا حسن جي خدمت ۾ حاضر ٿيو هو. مريدن کي فرمايائين ته ڪنهن شخص جي خوشبوءِ پئي اچي. اهو شخص اهڙي هستي آهي جو ان جي ڏسڻ سان دل کي روشني حاصل ٿيندي. پوءِ سندس استقبال لاءِ تيار ٿي ويو. جماعت وارا اڃا ٿورو پنڌ روانا ٿي هليا ته ڪين سيد حسين رستي تي ئي ملي ويو. پوءِ ان سان گڏجي بابا حسن جي خدمت ۾ اچي حاضر ٿيا. بابا حسن سندس پيشاني ۽ چهري کي چميون ڏنيون ۽ پنهنجي مسند تي گڏ ڪيس ويهاريو. قنڌار جي مشائخ جڏهن اهو ٻڌو ته ڊوڙندا آيا. بابا فرمايو ته سيد حسين جي تعظيم ۽ زيارت لاءِ ڪافي جماعت اچي وئي آهي. انهيءَ جي اعزاز ۾ دعوت جو انتظام ڪيو وڃي. پوءِ پنج سير گوشت ۽ ڏهه سير قنڌاري ميڊي جي هڪ ديگ تيار ڪئي وئي. معتبر ماڻهن جي روايت آهي ته سيد حسين انهيءَ ديگ مان گهٽ ۾ گهٽ ڏيڍ سو طبق طعام جا پري درويشن جي اڳيان پيش ڪيا ۽ سڀني کائي ڍو ڪيو. ان کان سواءِ سيد حسين جون بيشمار ڪرامتون آهن.

صاحب طير و سير محمد عرف سيد شير قلندر

هيءُ سيد حسين زنجير پا جو فرزند هو. ننڍپڻ ۾ ئي سندس والد سلوڪ ۽ رياضت جا ڪافي مجاهدا ڪرائي ۽ تربيت ڏئي ڪيس اعليٰ درجي جي ڪماليت تي پهچايو. مٿس شينهن جو لقب هن ڪري پيو ته امير ذوالنون ارغون کي سيد کان ڪافي رنجش هئي. هڪ دفعي سخت ڪاوڙ ۾ اچي، سيد کي گهرائي قيد ۾ بند ڪري ڇڏيائين. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ ذوالنون پشيمان ٿيو ۽ چند طبق طعام جا تيار ڪرائي، ڪنهن معتبر شخص جي هٿ سيد ڏانهن قيد ۾ موڪليائين، جڏهن اهو شخص قيدخاني وٽ پهتو ته ڏٺائين ته اتي هڪ وڏو ببر شينهن ويٺو آهي. پنهنجا پاسا ورائيندو رهي ٿو. موٽي اچي امير ذوالنون کي اها ڳالهه ٻڌايائين. امير کيس چيو ته تون ڏٺو آهين. پوءِ پنهنجا خاص ٻه ٻيا شخص ان ڏانهن موڪليائين، جڏهن انهن به ساڳي حالت ڏٺي ۽ موٽي آيا. تڏهن امير ذوالنون پاڻ خود ۽ پنهنجن فرزندن سميت اتي ويو ۽ روبرو اها حالت ڏسي استغفار پڙهي توبه ڪيائين ۽ پشيماني ڏيکاريائين. تڏهن سيد پنهنجي اصلي صورت ۾ آيو ۽ امير ذوالنون کائنس معافي ورتي. سندس هٿن ۽ پيرن کي چميون ڏيندي رخصت ڪيائينس.

درويش پنيو ناريجو

هيءُ پنهنجي وقت جو نامور اولياءُ ۽ سنڌ جي برگزيده مشائخ مان هو. روايت آهي ته هڪ رات پنهنجي گوشه عبادت ۾ ذڪر الله ۾ مشغول هو ته گهوڙي سوار ڌاڙيل آيا ۽ درویش کي ٻاهر ڪڍي مٿس تشدد ڪري ڇاڀڪ هڻندي ڇيائونس ته اسان کي شهر وارو رستو ڏيکار. درویش سندن اڳيان ٿي هلڻ لڳو. چند قدم اڳتي وڌيا ته گهوڙن جي پيرن کي پٿر لڳڻ شروع ٿيا ۽ گهوڙن جي پيرن ۾ پٿر ڦاسڻ لڳا. جڏهن گهوڙي سوارن پٿرن ڦاسڻ جو آواز ٻڌو ته چوڻ لڳا ته هت ته اڳ پٿريلو زمين نه هئي. حالانڪ هت ڪوبه جبل نه آهي. درویش کين چيو ته هيءُ زمين نه آهي، بلڪ ڪوهه قاف آهي، جيڪو اوهان ضرور ٻڌو هوندو ۽ ائين چئي سوارن کي جبل جي ڪڏوٽ وٺي ويو ۽ ان ۾ ڪري هلاڪ ٿي ويا. پوءِ پاڻ فوراً پنهنجي گوشه عبادت ۾ اچي عبادت ۾ مشغول ٿي ويو. سندس وفات 900ھ ۾ ٿي ۽ سندس قبر نهر رين جي ڪناري تي ڳوٺ ديدو جي سامهون آهي.

درويش علاؤالدين ٻگهيو

هيءُ دشت ڳوٺ جو رهندڙ هو. سندس زبان کي ايتريقدر ته قبوليت بخشيل هئي، جو جيڪي هو چوندو هو ته ٿي ويندو هو. ڪڏهن ڪڏهن اهڙي دعا جي قبوليت جي خوف سبب دعا ٿي نه گهرندو هو. سن 900ھ ۾ فوت ٿي ويو. کيس ڳوٺ دشت ۾ برهمڻ آباد عرف پانپرا ۾ دفن ڪيو ويو.

قاضي صدو

سندس اصل نالو صدرالدين ولد حماد هو. سندس نسبت قصبه ڳوٺ سهيره جي قضاات وارن سان ملي ٿي. برپٽ ۾ رهندڙ اوليائن ۽ سنڌ جي مشائخ ۾ برگزيده بزرگ هو. روايت آهي ته هڪ شخص گهوڙي ڌاري هئي. جيڪا سنڌي هئي ويامندي نه هئي. قاضيءَ جي خدمت ۾ آيو ۽ عرض ڪيائين ته دعا ڪريو ته منهنجي گهوڙي ڦر ڏئي ۽ ان لاءِ هڪ نذر به باسيائين. قاضي هڪ ليمون هٿ ۾ کڻي کيس ڏنو ۽ چيائينس ته اهو وڃي گهوڙي کي ڪاراءِ. ليمون کائڻ بعد گهوڙي ڏيکي ٿي. پوءِ هڪ نهايت خوبصورت ڦر چٽيائين. پوءِ گهوڙي جي مالڪ نذر جي ادا ڪرڻ ۾ خسيس بخل ڪيو. يعني نذر هرگز پورو نه ڪيائين. هڪ ڏينهن قاضي سندس جاءِ وٽان لنگهيو. قاضيءَ کي ڏسي شرم کان جوڙ جي پوک ۾ وڃي لڪي پيو. قاضي پنهنجي نور ضمير سان کيس ڏسي ورتو. پوءِ قاضيءَ پنهنجي ٻڳ جي هڪڙي پٽي ٽڪرو ڦاڙي، هوا ۾ ان ڏانهن اڇلايو ته پوءِ ٻڳ جي پٽي نانگ ٿي وئي ۽ گهوڙيءَ جي مالڪ کي وڃي ڏنگيائين. پوءِ ان جي دوستن نانگ کي ماري ڇڏيو ۽ کيس کڻي قاضي وٽ آيا. قاضي

دعا ڪئي هو خوش ۽ تندرست ٿي ويو، مگر اها خباثت دل مان نه ڪڍيائين ۽ ان مان سبق به حاصل نه ڪيائين. قاضي پنهنجي خادم کي چيو ته تون گهوڙيءَ جي ڦر کي وڃي ڇو ته اسان جي امانت اسان کي واپس ڏي. گهوڙيءَ جي ڦر جڏهن اهو پيغام ٻڌو ته پنهنجي وات مان اهو ليمون ٻاهر ڪڍي اڇلايائين ۽ پاڻ مري ويو. پوءِ چيائين ته مثل نانگ کي ڪٿي اڇ. ڏٺائون ته اهو ڪپڙي جو ٽڪر هو، نانگ نه هو.

افضل الزمان شيخ دانيال جونپوري

هيءُ خضر عليه السلام جو صحبتي هو. سلسلہ سهرورديه سان کيس نسبت هئي ۽ صاحبِ عالي مقام هو.

سيد الاولياء سيد محمد لقب ميران مهدي جونپوري

پٽ مير عبدالله عرف خان، سندس نسبت امام موسيٰ كاظم عليه السلام سان آهي. سندس مريد کيس مير دانيال جي نالي سان سڏيندا هئا. سن 847ھ ۾ پيدا ٿيو ۽ ستن سالن جي عمر ۾ قرآن مجيد حفظ ڪري ڇڏيائين ۽ ٻارهن سالن جي عمر ۾ سڀني علمن جو ماهر ٿي ويو. کيس ”سيد العلماء“ جو لقب مليو ۽ حضرت خضر عليه السلام جي صحبت مان فيضياب ٿيو. پاڻ کي مهدي موعود سڏرائين ۽ سير سفر ڪندو مڪه پاڪ پهتو. اتان وري گجرات ۾ آيو ۽ ڄام نظام الدين جي دور ۾ نٿي سنڌ ۾ آيو. ان کان پوءِ قنڌار ويو ۽ رڄ شهر ۾ فوت ٿي ويو ۽ ڳوٺ فراح ۾ کيس دفن ڪيو ويو.

سنڌ ۾ مهديت جي دعويٰ ڪرڻ ۽ خلاف شريعت هلڻ ۽ ڳاڙهو لباس پائڻ سبب اڪثر علمائن مٿس قتل ڪرڻ جي فتويٰ صادر ڪئي هئي. ڄام نظام الدين کيس هر طرح جي ايذا رسائيءَ جي ڪوشش ڪئي، مگر هو پنهنجن ڪرامات سبب سلامت رهيو. تمام ٿورا ماڻهو سندس مريد ٿيا ۽ ان جي دعا سان پنهنجن مقصدن ۾ ڪامياب ٿيندا رهيا، انهن منجهان بعض بزرگن جو ذڪر هت ڪيو پيو وڃي.

شيخ الياس لنگراج

سنڌ ۾ هيءُ سيد صاحب جو خاص خليفو هو. حياتيءَ جي خفيه اوقات ۾ الله تعاليٰ سان بنڊن جو تعلق جوڙيندو هو.

شيخ ابوبڪر جتوئي

بڪر سرڪار جي علائقي جتوئي جو رهندڙ هو. سيد متڪي جي صدر نشيني تي مامور

هو.

روايت آهي ته: وٽس هر وقت هڪ ڪٺرو رهندو هو. پوءِ جنهن به شيءِ جي کيس ضرورت پوندي هئي. ان کوزي مان ڪڍي فقراء تي خرچ ڪندو هو. فقراء جي جماعت جي خدمت ڪندو هو، مگر انهن کي اها خبر ڪونه هوندي هئي ته هي شيون ڪٿان پيون اچن.

فقراء منجهان هڪ فقير شيخ جي گهر واري بي بي صاحبہ کي التماس ڪيو ته ڪنهن وقت شيخ کان پڇي انهيءَ راز جي حقيقت کولي ٻڌاءِ ته اهو مال ڪٿان ٿو اچي؟ هڪ دفعي شيخ جي غير حاضريءَ ۾ ان جي ڪوڙي مان پاڻي ڪنيائين ته ڪوڙي جو سمورو پاڻي زمين تي هارجي پيو ۽ پاڻي زمين تي پڪڙجي ويو. جڏهن شيخ آيو ۽ چيائين ته منهنجو مقصد مخفي هو. تو منهنجي ڪوڙي جو سمورو پاڻي زمين تي پڪيڙي ڇڏيو. هاڻي منهنجي ظهور جي شهرت به عالم ۾ پڪڙجي ويندي. پوءِ واقعي سندس شهرت، ساري سنڌ ۾ پڪڙجي وئي ۽ ڪيترا ماڻهو سندس معتقد ۽ مريد ٿي ويا.

شيخ آدم ڪلهوڙو، سندس خاص خليفن مان هو.

شيخ موسيٰ

شيخ فيض ۽ ابوالفضل جو پنجون ڏاڏو هو. اهڙي طرح ابوالفضل لاءِ ڪچڪول ۾ ذڪر آيو آهي ته هو ريل جي مشائخ مان هو. اتي الله تعاليٰ جي وصال جي دولت عطا ڪندڙ ڪيترا اولياءَ ڪرام هئا، جن جي صحبت ۾ عمر گذاريائين ۽ لاڏاڻو ڪري ويو.

درويش يعقوب گجراتي

وڏو بزرگ ۽ عجيب حالات جو مالڪ هو. سنڌ جي ڪافي مشائخ کي قادريه طريقي کان ان ئي روشناس ڪرايو ۽ ڪيترن ئي اولياءَ ڪرام جي تربيت ڪيائين. روايت آهي ته قطب عالم سيد برهان الدين جا ٽي فرزند هئا. سيد منجهن شاه انهن ٻنهي کان ننڍو هو. پنهنجي وفات وقت ڪين فرمايائين ته هڪ امانت درويش يعقوب وٽ رکي اٿم، ان کان وٺجو. قطب عالم جي وفات کان پوءِ سندس تنهي پٽن ۾ بزرگيءَ جو مسئلو پيدا ٿي پيو ته امانت جي حصول جو ڪير لائق آهي. آخر ٽئي ڀائر شيخ جي خدمت ۾ امانت وٺڻ جي ارادي سان آيا. ٻه ڀائر شيخ جي قريب سندس برابر ويٺا ۽ سيد منجهن شاه شيخ کان تمام پري، جئين جي جڳهه تي ويهي رهيو. پوءِ ”نصيبه“ جيڪا قطب عالم جي امانت هئي، سا سيد منجهن شاه جي نصيب ۾ آئي. ان کان پوءِ شاه عالم جي نالي سان مشهور ٿيو ۽ ان جو مقام سندس ڀائرن کان بالاتر ڄاتو ويو. روايت آهي ته سيد جعفر انجوي به انهيءَ جي طريقي کي اختيار ڪيو هو.

درويش نوح گجراتي

هيءُ پنهنجي وقت جو بي مثال صاحب ڪمال هو. ان وقت جي شهر جو حاڪم جيڪو مسلمان هو، تنهن جا اهلڪار هن درويش کي نفرت جي نگاه سان ڏسندا ۽ کيس تنگ ڪندا هئا. ان ڪري کيس ڏاڍو ڏک پهچندو هو. هڪ دفعي چيائين ته هيءُ سلطنت مون هڪ ڪافر کي ڏئي ڇڏي، جو گهٽ ۾ گهٽ اهو فقراء جو ادب ته ڪندو ۽ راجا کي طلب ڪيو اٿم ۽ اها خبر مشهور ٿي وئي. اتفاقاً راجا جوڌپور کان به روانو ٿيو ۽ اهو ٻڌي خلق قطب عالم وٽ اچي پهتي. کيس ساري ماجرا به ٻڌايائون. شاه عالم جيڪو ان وقت نوجوان هو، ان کي موڪليائون ته درویش

معيار سالڪان طريقت

کي عرض ڪر ته راجا کي سلطنت ڏيڻ وارو اهو حڪم موقوف ڪري ڇڏي ۽ کيس ڇڏ ته مسلمانن جي شهر کي هڪ ڪافر بادشاهه جي قبضي ۾ ڏيڻ مناسب نه آهي. سيد کيس ڪافي منٽ سماجت ڪئي، مگر درويش ڏانهس ڪوبه توجه ڪونه ڏنو، سيد وري ٻئي دفعي اچي التماس ڪيو، مگر ڪوبه فائدو ڪونه رسيو. درويش چيو ته جيڪو ٿيڻو هو سو ٿي ويو. هاڻي ٻيو ڪجهه ڪونه ٿيندو. وري قطب عالم، درويش ڏانهن ٽيون دفعو پنهنجي پٽ کي موڪليو. پوءِ درويش پنهنجي مڙس هينان هڪ حڪمنامو ڪڍيو، جنهن ۾ درج هو ته هيءُ حاڪم معزول آهي ۽ هن منصب تي راجا مقرر آهي. سيد چيو ته آءُ به ڏسان، پوءِ هٿ ۾ وٺي ڏسي ان کي ڦاڙي، چيائين ته وڏن جي توثيق کان سواءِ هيءُ سند اسان کي قبول نه آهي ۽ پوءِ اٿي هليو ويو. جڏهن پنهنجي پيءُ وٽ آيو. چيائينس ته درويش کي ته ڪهي آئين. بس تقدير آئين هئي. پوءِ راجا رستي ۾ ئي هلاڪ ٿي ويو ۽ درويش تن ڏينهن کان پوءِ فوت ٿي ويو. سندس مزار، خاص ۽ عام جي زيارتگاهه بڻيل آهي.

شاهه سدائين

هيءُ درويش صاحب ڪمال ۽ اهل حال هو. ڳوٺ ساماڻي ۾ ننڍو توڙي وڏو سڀ جماعت جي صورت ۾ سندس معتقد هئي.

بھلول بادشاهه، بادشاهت کان اڳ هڪ ڏينهن ڳوٺ ساماڻي ۾ آيو ۽ شاهه سدائين جي زيارت لاءِ به سندس خدمت ۾ آيو. اتي ماڻهن جو وڏو مجموعو هو. درويش انهيءَ مجموعي ڏانهن اشارو ڪندي چيو ته آهي ڪو جوان جو دهلي جي بادشاهي به هزار تڪن ۾ خريد ڪري. بھلول بادشاهه کي ان وقت هڪ هزار ۽ ست سو تڪا موجود هئا. سندس خدمت ۾ پيش ڪيائين، هن قبول ڪيا ۽ چيائينس ته بادشاهي توکي مبارڪ هجي. سندس ارادو پڪو هو، ان کان پوءِ بادشاهي جي حصول جا اسباب ميسر ٿيڻ لڳا. سن 855ھ ۾ سلطنت جي تخت تي اچي ويٺو.

بابا علي شاهه

هيءُ ابدالن مان هو. عجيب حالات جو حامل هو، سلوڪ جي شروعات ۾ جذبي ۾ اچي پٿرن توڙڻ جو هڪ وڏو هٿوڙو کڻي هڪ پٿر تي ٻيو پٿر رکي هٿوڙي سان ٽڪرا ٽڪرا ڪري ڇڏيندو هو. بعد ۾ ان کي پنهنجي ڪلهي تي رکندو هو. هڪ ڏينهن سلطان حسين مرزا اتان لنگهندي کيس ڏٺو ته پڇيائينس ته اهو ڪهڙو ڪبتو آهي جنهن کي پيجري ۾ بند ٿو ڪرين؟ جواب ڏنائين ته خراسان جو شاهه سلطان مرزا حسين آهي. جنهن تي انهيءَ چيو ته ”پر مري ته شاهه رخ ويو آهي.“ اتان معلوم ٿو ٿئي ته بابا علي شاهه، ميرزا شاهه رخ جي زماني کان وٺي سلطان ميرزا حسين جي زماني تائين استغراق ۾ هو.

هڪ دفعي مولانا عبدالله جامي ۽ شيخ الاسلام ۽ ٻيا چند علماء بابا جي مجلس ۾ موجود هئا. نماز جو وقت ٿيو. بابا امامت جي ارادي سان اڳ ۾ ٿيو، ۽ نماز پڙهائيندي، قرائت جي بجاءِ هيءُ مصرع پڙهائين:

مصرع

اي پري! گر مي پري بر بام قصر او پري
ترجمو: اي پري جيڪڏهن تون اڏرين ته محلات جي ڇت جي مٿان اڏرا.
جامي، بغير سوچڻ جي سندس پٺيان نماز پڙهي ۽ شيخ الاسلام سندس پويان نه پڙهي.
البتہ چيائين ته منهنجي تمام عمر جي نمازن جي قبوليت جو ايترو درجو ڪونه آهي، جيترو هن
ٻن رڪعتن جو درجو آهي، مگر شريعت جي احڪام جي پابندي هن کان وڌيڪ پسندیده اٿم.
مير نيازي بخاري لکي ٿو ته بابا علي شاھ نماز جي نيت، هن بيت سان ڪئي:

بيت

اي ڪبوتر گر پري بر بام قصر آن پري
مي نويسر نامه در گردنت کانجا پري
ترجمو: اي ڪبوتر! جيڪڏهن تون اڏرين ته محل جي ڇت تي اڏر. تنهنجي ڳلي ۾ چٽي
لکي ٻڌان ٿو ته اتي ئي اڏر.
۽ سورة فاتحه پڙهڻ جي بجاءِ هيءُ رباعي پڙهائين:

رباعي

راه تو بهر قدم ڪر پوئيد خوش است
وصف تو بهر صفت ڪر جوئيد خوش است
روي تو بهر ديد ڪر بيند نکوست
ذکر تو بهر زبان ڪر گوئيد خوش است

ترجمو: تنهنجي راه ۾ قدم کڻي ڊوڙڻ ۾ خوشي آهي. تنهنجي وصف کي تنهنجي
صفت لاءِ ڳولڻ ۾ خوشي آهي. تنهنجي چهري جي جمال جو ديدار ڪرڻ نيڪي آهي. تنهنجي
ذڪر ۾ زبان کي مشغول رکڻ ۾ خوشي آهي.

سيد محمد نور بخش

هيءُ خاندان سادات عالي درجات مان آهي. سندس شجره نسب نون واسطن سان حضرت
موسيٰ ڪاظم سان ٿو ملي. سندس پيءُ محمد بن عبد الله جي ڄمڻ جو هنڌ ”قطيف“ آهي. سندس
ڏاڏي جي ڄمڻ جو هنڌ ”لحضا“ آهي. سندن وڏا هميشه خصوصيت واري زندگي گذاريندا هئا ۽
پاڻ کي مخصوص رکندا هئا ته جيئن ٻئي ڪنهن به شخص سان اختلاط نه ٿئي ۽ ان جو جذبہ
حال متاثر نه ڪري. سندس والد ترڪ وطن ڪري پيادل وڃي امام الجن والانس امام علي

معيار سالڪان طريقت

موسيٰ رضا عليه السلام جي زيارت ڪئي هئي ۽ ڳوٺ قارين کي پنهنجو وطن بڻايائين ۽ اتان ئي شادي ڪيائين ۽ صاحب اولاد ٿيو. حضرت مير 795ھ ۾ قارين کي پنهنجو وطن بڻائي چڪو هو. ٻارهن سالن جي عمر ۾ قرآن شريف حفظ ڪيائين ۽ تمام ٿورن ڏينهن اندر مختلف علمن ۾ ڪاميابي حاصل ڪيائين. خواجه اسحاق ختلاني جو مريد ٿيو. خواجه اسحاق کي، سيد علي همدانيءَ پنهنجي عمر جي آخر ۾ جيڪو خرقو ڏنو هو، اهو کيس پنهنجي هٿ سان پارايائين ته، مسند ارشاد تي ويهي ۽ خانقاهه جا ڪم هلائي ۽ سڀني سالڪن کي فيض رسائي ۽ ان وقت پري مجلس ۾ هيءُ شهر پڙهيائين:

تا آرد پختم و آرد نيز آويختم

ترجمو: اتي کي پچايم ۽ اتي کي وائڻو ڪيم.

فرمايائين ته جيڪو به سلوڪ جو سائل ۽ طالب آهي ان کي گهرجي ته اهو مير جي خدمت ۾ رجوع ٿئي. اگر بظاهر اهو منهنجو مريد آهي، ليڪن حقيقت ۾ اسان جو پير آهي. حضرت مير به ان ڳالهه ڏانهن اشارو ڪيو آهي.

بيت

پيريم مريد خواجه اسحق

آن شيخ شهيد قطب آفاق

ترجمو: اسان جو مريد خواجه اسحاق دراصل اسان جو مرشد آهي. اهو شهيد شيخ جيڪو قطب آفاق آهي.

جوانيءَ جي وقت ۾ علائقي ”ري“ جي ڳوٺ بري سلطان کي وطن بڻايو هئائين. پوءِ انهيءَ علائقي جي ڪيترن ئي ماڻهن سندس تابعداري ڪئي ۽ اهي سندس مريد ٿيا. کيس ڪافي اولاد ٿيو.

شاه رخ ميرزا زنده هو. جيڪو ڪائنس خوف رکندو هو. هميشه ساڻس بيجا هلت هلندو هو. بعض جو چوڻ آهي ته فوت ٿيڻ کان پوءِ سن 869ھ ۾ شاه رخ پنهنجو باغ جيڪو مٿي ڄاڻايل ڳوٺ ۾ بولغان نالي هو، اهو مير جي مريدن جي حوالي ڪري سندس لاءِ وقف ڪري ڇڏيائين ۽ ان ئي ڳوٺ جي باغ ۾ کيس دفن ڪيو ويو هو.

سيد جعفر

هيءُ سيد محمد نوربخش جو وڏو فرزند هو. ابوالمغازي سلطان حسين ميرزا جي زماني ۾ هرات ويو ۽ اتان وڌڻ وڌڻ اميرن ۽ سردارن، سندس معاشي مدد لاءِ چار هزار دينار ڪيبيڪي ۽ ٻه سو هزار اناج جا مقرر ڪيا. پر سيد جعفر قبول نه ڪيا ۽ عربستان وڃڻ جو عزم ڪري روانو ٿيو. ان ولايت ۾ پهچي آخرت جي زندگي جي پلائي لاءِ عبادت لاءِ مشغول ٿي ويو. آخر هن دنيا مان لاڏاڻو ڪري ويو.

مير حاج

هيءُ پنهنجي وقت جو برگزيده بزرگ ۽ عام ۽ خاص جو منظور نظر ۽ مقبول بزرگ هو. هڪ ڏينهن امير علي شير پنهنجي بينڪ کان لنگهيو ته ڏٺائين ته جڳهه تي بي رونقي آهي. چيائين ته جڳهه جي صفائي ڪريو. مير حاج هن جڳهه کي اچي ڏسندو، مير حاج ان جڳهه جي ڏسڻ کان پوءِ هڪ واديءَ ڏانهن هليو ويو ۽ جبل جي هڪ غار ۾ وڃي ديرو ڄمايائين. پورا چاليهه سال خلق کان ناتو ٽوڙي، عبادت ۾ مشغول رهيو. اتي ئي سندس ساهه پرواز ڪري ويو.

مولانا سيف الدين مناري

هيءُ ”منار“ ڳوٺ جو رهاڪو هو. منار فرڪت ولايت جي پسگردائي جو هڪ ڳوٺ هو. هيءُ ڳوٺ سمرقند ۽ تاشقند جي شهرن جي وچ ۾ تاشقند کان چئن ميلن جي پنڌ تي واقع آهي. مولانا سيف الدين خواجه بزرگ جي خاص مريدن مان هو. روايت آهي ته خواجه بزرگ جي خدمت ۾ چار سيف الدين رهندا هئا. جن مان هڪ محبوب، ٻيو مقبول، ٽيون مقهور ۽ چوٿون مردود هو.

مولانا شيخ محمد حلاج

هيءُ خواجه علاؤ الدين جي زماني ۾ هڪ برگزيده بزرگ هو. کيس ڪافي تعداد ۾ مريد هئا. ليڪن هي خواجه جو منڪر هو، ان کي نه مڃيندو هو. سندس ست خليفه هئا، انهن مان اول شيخ اختيار هو. آخر ۾ سعدي ڀرمتي هو.

شيخ اختيار

شروعات ۾ هن ڪافي وقت خواجه بزرگ جي خدمت ۾ گذاريو. ڪفر ترڪ ڪيائين ۽ بعد ۾ شيخ محمد حلاج سان وابسته ٿيو. باوجود مريد هجڻ جي به هو هميشه خواجهگان جي طريقي تي هلندو رهيو. سندن نسب شريف کي تقويت ڏنائين.

شيخ حاجي

بردار طريقت شيخ اختيار ۽ شيخ محمد حلاج جي خليفن مان هو. مضبوط مرد هو. ڪڏهن ڪڏهن سودو وغيره وٺڻ لاءِ بازار به ويندو هو، مگر سندس نظر ۽ ڌيان ۾ اهوئي ڪم هوندو هو، جنهن لاءِ هو ويندو هو. پنهنجي نفس کان سواءِ ٻي هر شيءِ کان غافل هوندو هو. هيڏانهن هوڏانهن هرگز نه نهاريندو هو. پنهنجي نظر پنهنجن قدمن ۾ رکندو هو.

شيخ سعدي ڀرمسي

هيءُ شيخ محمد حلاج جو آخري خليفو هو. ننڍڙي عمر ۾ خواجه بزرگ جي خدمت ۾ حاضر ٿيو. کيس خواجه بزرگ، پنهنجي والده سڳوري جي خدمت لاءِ مامور ڪري ڇڏيو، جيڪا وڏي عمر جي ٿي چڪي هئي. خواجه کي هڪ زردالن جو باغ هو. جڏهن باغ ۾ زردالو تيار ٿيا، تڏهن شيخ سعدي زردالو کائڻ جي ارادي سان باغ ۾ ويو ۽ زردالو پٽڻ لڳو ته باغ جي مالهي کيس منع ڪئي. ان کي چوڻ لڳو ته اي مالهي! عجيب سلوڪ آهي جو خواجه، الله تعاليٰ واري قرب کي روڪي رکيو آهي. تون زردالن کان روڪين ٿو. جڏهن خواجه اهو ٻڌو ته مٿس ڪافي استحسان ۽ نظر عنايت فرمائي.

مولانا محمد

هيءُ مولانا سيف الدين مناري جو ڀاڻج ۽ حضرت خواجه بزرگ جي مقبول مريدن مان هو.

مولانا محمد حسين عرف واعظ

هيءُ رشحات جي مصنف مولانا علي المشتهر بالصفى جو والد هو. رشحات ۾ لکي ٿو ته منهنجو والد سن 860ھ ۾ جڏهن مشهد ويو، تڏهن خواب ۾ ڏٺائين ته روضه رضويه جي ميدان ۾ بيٺو هئس ته هڪ نهايت نوراني شخص کي ڏٺو، جنهن مون ڏانهن متوجھ ٿي چيو ته هت ڪڏهن آيو آهين ۽ ڪٿي ٿو رهين؟ چيم ته ٻن ٽن ڏينهن کان آيو آهين ۽ فلاڻي جڳهه تي رهيل آهين. چيائين ته اهو پنهنجو سڀ سامان ڪٿي جلدي مون وٽ اچ، آءٌ تنهنجو انتظار ڪريان پيو. عرض ڪيائين ته آءٌ اوهان کي ڪونه سڃاڻان، چيائين منهنجو نالو سعدالدين ڪاشغري آهي. جڏهن سجاڳ ٿيس ته ڪن ماڻهن کان پڇيم. چيائون شيخ سعدالدين مشهدي جا ڪيترائي معتقد هتي رهن ٿا. پوءِ معلومات لاءِ ٻاهر نڪتس ۽ ڏٺو ته هڪ قافلو هرات کان هتي آيو آهي. انهن کان معلوم ڪيم جن مون کي ٻڌايو ته مولانا سعدالدين ڪاشغري برابر هرات ۾ هو، ليڪن هينئر اهو فوت ٿي چڪو آهي. منهنجي پيءُ اهو خواب مولانا نورالدين عبدالرحمن کي ٻڌايو. انهيءَ چيو ته ڪهڙي تعبير ڪئي اٿئي؟ چيم شايد هرات وڃان ۽ سندس مزار وٽ دفن ٿيان. فرمايائين ته ائين چو نه ٿو چوين ته سندس سڏ مان مراد توکي پنهنجي نسبت ڏيڻ آهي.

منهنجي پيءُ چيو ته اڄ تون مولانا جي جاءِ تي آهين. مون کي نسبت جي تلقين ڪر. مولانا جامي منهنجي والد کي انهيءَ نسبت ڏانهن اشارتاً رهنمائي فرمائي هئي ۽ جڏهن سن 904ھ ۾ علي صفى ولد مولانا حسين مذكور کي، خواجه ڪلان جي والد بزرگ مولانا سعدالدين ڪاشغري جي داماد جي نسبت حاصل ٿي ته هن خواب جو ذڪر پنهنجي والد کي ٻڌايو، جيڪو انهيءَ چاليهه سال اڳ خواب ڏٺو هو. هينئر ان جي تعبير پوري ٿي. واللہ اعلم

بابا آبريز

هيءُ شيخ عمر باغستاني جي خاص مريدن مان هو. صاحب جذبه هو، جڏهن ڪانئس پڇيو ويندو هو ته تنهنجي مٿان اهو لقب ڪيئن پيو ته چوندو هو ته حق سبحانه و تعاليٰ ازل ۾ جڏهن آدم جي مٿي کي ٿي ڳوهيو ته ان ۾ پاڻي مون پئي وڌو. ان ڏينهن کان وٺي مون تي اهو لقب پيو.

شروعات ۾ ڪڏهن ڪڏهن جذبات ۾ اچي رستي تي ويهي رهندو هو، ٻارن وانگر نڪر، پٿر، لڪڙا ۽ پراڻا تڏا تونريون ميڙي ان مان تيرڪمان ٺاهيندو هو، جنهن کي به اهو تير هڻندو هو ته ان وقت ئي ان جو دم نڪري ويندو هو.

روايت آهي ته کيس هڪ ڳئون هوندي هئي. ڪنهن وقت ان جي مٿان ڪجهه سامان رکي ان کي پنهنجي مرشد ڏانهن موڪليندو هو. اڪيلو ان کي روانو ڪندو هو. وچ ۾ ٻن ٽن ميلن جو مفاصلو هوندو هو. جيڪڏهن ان ڳئون جي ويجهو ڪوبه ماڻهو ايندو هو ته ان جي پيٽ ۾ سخت درد پيدا ٿي ويندو هو. ڪنهن کي مجال ڪونه هوندي هئي جو ان کي ڪو هٿ لائي سگهي، اها اڪيلي ويندي هئي ۽ اڪيلي واپس ايندي هئي.

شيخ برهان الدين آبريزي

هيءُ بابا آبريز جي پوٽن جي اولاد مان هو. قوي جذبه جو مالڪ هو. بابا ماچين جو مريد هو. جڏهن سيد قاسم تبريزي، پهريون دفعو سمرقند ۾ آيو ته شيخ برهان الدين سندس ملاقات لاءِ وٽس ويو ۽ ڏٺائين ته هو مريدن جي حلقي ۾ پلٽي ماري وڃ ۾ ويٺو آهي. چيائينس ته مريدن جي حلقي اندر اهڙي طرح ويهڻ شيخ کي نٿو جڳائي. ان کان پوءِ سيد اهڙي طرح ويهڻ بند ڪري ڇڏيو.

شيخ ابوسعيد آبريزي

هيءُ بابا آبريز جي پوٽاڻ مان هو. شيخ برهان سندس والده جو ڏاڏو هو. هو شيخ ابوسعيد شيخان جي نالي سان مشهور هو. ڪفشير محل ۾ رهندو هو ۽ مجذوب مستقيم الاحوال هو. خواجہ عبيدالله احرار غيلي سندس معتقد هو.

سندس وفات سن 894ھ ۾ محل ڪفشير ۾ ٿي ۽ خواجہ عبيدالله جي چوڊيواريءَ ۾ کيس دفن ڪيو ويو.

شيخ بخشش

هيءُ شيخ عمر باغستاني جي مريدن مان درويش مريد هو. صاحب جذبات ۽ عجيب احوال جو مالڪ هو.

مولانا سعدالدين مشهدي

هيءُ پنهنجي وقت ۾ مشهد جي رضويه جماعت جو شيخ ۽ مقتدا هو. مولانا سعدالدين كاشغري جو همعصر هو. ان کان پوءِ خواجه محمد حسين واعظ سان به مجلس ڪئي هئائين.

اميراصيل الدين ابوالمفاخر عبدالله بن عبدالرحمن بن عبداللطيف

هي حسني، اسڪي، شيرازي هو. علم تفسير، حديث، انشاء ۽ تصنيف ۾ پنهنجو مٿ ڀاڻ هو.

سلطان ابوسعيد جي زماني ۾ هرات ۾ آيو. علم بامعرفت ۽ معرفت باطريقت ۾ ڪامل ۽ اڪمل هو. سندس احوال رسالي ”مزارات هرات“ ۾ تفصيل سان آهي. سندس وفات جو سن 803 هه آهي.

سندس نامدار گوهر هي هئا: صفي الدين محمد ۽ برهان الدين محمد کان روايت آهي سندس اسلاف مان هڪ بزرگ دل ۾ اهو ارادو ڪيو ته احاديث صحيح ۽ احاديث موضوع جي معلومات ڀاڻ سڳورن ﷺ جن جي ذات مبارڪ کان روبرو حاصل ڪريان. پوءِ مشڪوٰه شريف لکي ڀاڻ سڳورن ﷺ جن جي خدمت ۾ خواب ۾ پيش ڪيائين. حضور اڪرم ﷺ جن ان ڪتاب جو ورق ورق اٿلائيندي، موضوع حديث تي آگر مبارڪ رکي، ان کي ڏاهيندا صاف ڪندا ويا. ”مجالس المؤمنين“ جو مصنف لکي ٿو ته اهوئي نسخو شيراز ۾ اڃا تائين انهيءَ سلسلي وارن وٽ موجود آهي.

سيد اجل اميرجمال الدين عطاءالله بن فضل الله محدث

اسڪي، شيرازي هو.

هن پنهنجي ساري عمر حفظ هدايت خلق ۽ نبي ڪريم ﷺ جن جي سنت جي پيروي ۾ خرچ ڪئي هئي. شاگرد ۽ مريد پنهنجي چاچي اميراصيل الدين جو هو. ديني علم محدثين کان حاصل ڪيا هئائين. سندس نيڪ فرزند امير نسيم الدين ميرڪ شاهه پنهنجي وڏن جي پوري پوري پيروي ڪندڙ هو. سندس پوٽن مان قاضي شڪرالله جو ذڪر نٿي جي بيان ۾ آيل آهي.

خواجه صاين الدين علي ترڪه اصفهاني

هيءُ خواجه فاضل عارف رباني ۽ توحيد جو عاشق ۽ وقت جو دانا فقيه ۽ عرفان ۾ پنهنجو مٿ ڀاڻ هو. سڀني علمن جي تصنيف ۽ تاليف فارسي ۽ عربي ۾ ڪئي اٿس. مثلاً: شرح فصوص الحڪم ۽ شرح قصيده ابن فارض. سندس وفات سن 830 هه ۾ هرات ۾ ٿي.

سید ریاض مظلوم امیرمختوم

هيءَ مدينه وارن مان هو. سندس ڏاڏو امير بهاؤالدين زيارت جي ارادي سان حضرت امام الجن والانس علي بن موسيٰ رضا عليه السلام جن وٽ خراسان ۾ آيو. نيشاپور مان شادي ڪيائين ۽ مير مختوم اتي پيدا ٿيو ۽ امير قاسم انوار جي صحبت ۾ رهيو ۽ باطن جي صفائي ۽ نفس جو تزڪيه ڪري، ظاهري ۽ باطني ڪمالات جو درجو حاصل ڪيائين. بااثر مفتين مٿس ڪفر جي فتويٰ ڏني ۽ شاھ رخ ميرزا جي حڪم هيٺ تيل کي ڏاڍو گرم ڪري سندس مٿي تي پلٽيو ويندو هو. ڪافي عرصو گادرون ولايت جي قيد ۾ بند رکيو ويو هو، ان کان پوءِ حڪمران کيس پاڻ ئي آزاد ڪيو ۽ هو هر روز ڏانهن روانو ٿي ويو. قاسم انوار، امير تيمور جي زماني کان ڪجهه اڳ فوت ٿي ويو. قاسم انوار سید ریاض مظلوم جي مرثيه ۾ هڪ غزل چيو آهي.

شيخ محمد بن حاجي محمد سمرقندي

هيءَ غوث المتاخرين سيد محمد نوربخش جي مريدن مان هو. سندس اقوال، افعال ۽ مقامات جي باري ۾ بهترين تذڪرو مختلف ڪتابن ۾ آهي.

شيخ محمد بن يحيٰ بن علي علاء جيلاني لاهيجي

هيءَ سيد محمد نور بخش جو مريد ۽ خليفو هو. جيتوڻيڪ سڀني سلسلہ شريف نوربخشيه ملڪيه وغيره ۽ سڀني سلسلہ عاليہ همداني سان نوازيل هو. مگر صوفين جي سڀني سلسلن جو جذبو منجهس موجود هو. ان تي فخر ڪندو هو. ”گلشن راز“ جي بهترين شرح سندس ئي لکيل آهي. سيد محمد نوربخش جي وفات کان پوءِ جناب شيخ شيراز ۾ ئي اقامت پذير ٿيو. انهيءَ نوري نالي سان هڪ خانقاه قائم ڪيائين ۽ ان ۾ ڪافي خلوت خانہ جوڙايائين ۽ مخلوق جهان کي فيض رسائيندو رهيو ۽ وقت جي سلاطين ان لاءِ ڪافي ايراضيون وقف ڪري ڇڏيون. شيخ جو قبہ شريف بہ اتي ئي قائم آهي.

مولانا لطف الله نيشاپوري

کيس دنيا جون سڀ آسائشون نصيب ۾ هيون. مگر دنيا جي ڪنهن بہ شيءِ ڏانهن مائل نہ هو. ان جو سبب اهو ٻڌايو پيو وڃي تہ مولانا لطف الله جو نصيب تمام گهٽ هو. جيئن تہ هر شيءِ يا هر ماڻهو دنيا کان ڪنارو ڪندو تہ دنيا بہ ان کان روگرداني ڪندي، اهڙي طرح يحيٰ معاذ رازي قدس سره فرمايو آهي تہ دنيا کان وڌيڪ منصف مزاج ڪونه ڏٺم، جو جيڪڏهن تون ان سان دلچسپي رکيندين تہ اها دنيا بہ توسان دلچسپي رکندي ۽ اگر تون ان کي ترڪ ڪندين تہ اها بہ توکي ترڪ ڪري ڇڏيندي.

معيار سالڪان طريقت

هيءَ صاحبقران امير تيمور گورگان جي عهد ۾ هو. ميرزا ميران شاه جي مدح ڪري،
 ڪافي رعايتون حاصل ڪيائين، مگر انهن مان پاڻ ڪوبه فائدو ڪونه ورتائين ۽ پاڻ مفلسيءَ
 جي حالت ۾ رهڻ لڳو. آخري عمر ۾ نهايت پيريءَ جي حالت ۾ اسفارس ڏانهن سفر ڪيائين. اها
 جڳهه، حضرت امام رضا عليه السلام جي بطور قدمگاهه مشهور هئي. اتي سڪونت اختيار
 ڪيائين ۽ هڪ باغ ورتائين جنهن جي ذريعي گذر اوقات ڪندو هو. مخلوق سان تمام گهٽ ميل
 جول رکندو هو. جمع جي ڏينهن قدمگاهه جي زيارت لاءِ ويندو رهندو هو. پوءِ ڏسندو هو ته خجري
 جو دروازو بند آهي. کڙڪائڻ سان به جواب ڪونه ملندو هئس. گمان ڪندو هو ته ڄاڻي ٻجهي
 کيس جواب ڪونه پيو ڏنو وڃي. هڪ دفعي مجاور کي دقت پيش آئي جو ڏٺائين ته مولانا
 دروازي وٽ سر بسجده موجود آهي، جلدي لهي آيو ۽ دروازو کوليائين، مگر ڏٺائين ته مولانا
 سجده مان سر مٿي نه کنيو. آخر ڇاچي ڏٺائون ته هو فوت ٿي چڪو هو.
 کيس امام جي قدمگاهه ۾ دفن ڪيائون ۽ جنازي وقت ڏٺائون ته سندس هٿ ۾ هڪ
 ڪاغذ هو، جنهن تي هيءَ رباعي لکيل هئي:

رباعي

دي شب ز سر صدق و صفائي دل من
 در ميڪده آن روح فزاي دل من
 جامي بمن آورد که بستان و بنوش
 گفتم نخورم، گفت براي دل من

ترجمو: گذريل رات پنهنجي دل جي سچائي ۽ صفائي سان آيس. ميڪده ۾ منهنجي دل
 جي فرحت لاءِ پريل جام مون ڏانهن آندائين ۽ چيائين ته خوش ٿيءَ ۽ پيءُ. چيم ته نه پيئندس.
 چيائين ته منهنجي دل خاطر پيءُ.
 تمام پوڙهو ٿي چڪو هو. سن 910ھ ۾ وفات ڪري ويو.

معيار ڏهون ڏهين صدي هجريءَ جو ذڪر

شاھ قاسم فيض بخش

هيءُ سيد محمد نوربخش جو سڄو جانشين ۽ سندس خليفو هو. سلطان حسين جي زماني ۾ خراسان ويو. کيس ڏاڍي تعظيم حاصل ٿي ۽ وري موٽي آيو. شاھ اسماعيل ماضي کيس پڻ تمام سادات کان ممتاز ڄاتو آهي. سن 981ھ ۾ فوت ٿي ويو. کيس ٻه گهر فرزند پيدا ٿيا: (1) شاھ شمس الدين ۽ (2) شاھ بهاؤالدوله.

شاھ بهاؤالدوله

هيءُ علم ۾ پوري سادات خاندان ۾ وڌيڪ مرتبو ۽ فوقيت رکندڙ هو. ابتداء ۾ هرات ۾ تشریف فرما ٿيو. سلطان حسين ميرزا جو منظور نظر بڻيو. ان کان پوءِ شاھ اسماعيل ماضي جي سلوک سان منسلڪ ٿيو.

شاھ قوام الدين

هيءُ سيد محمد نوربخش جو پوٽو ۽ شاھ شمس الدين جو پٽ هو. پنهنجي ڏاڏي جي وفات کان پوءِ سندس مسند تي متمڪن ٿيو. پنهنجي اڪابرین جي روش ۽ رتبي کي قائم رکيائين. ڪافي خلق بتدريج سندس مرید ٿي.

سيد يعقوب و سيد اسحاق

هي ٻئي بزرگ سڳورا، مشهد مقدس جا هئا. سن 901ھ ۾ سلطان نظام الدين جي زماني ۾ سنڌ ۾ وارد ٿيا. يعقوب ڪمالات سلوک جو صاحب ۽ برگزيده مشائخ وقت هو. آڪر ۾ رهندڙ قوم اڪريه لوهارڪي ڪم ۽ فن جي مهارت رکندڙ هئي. سندن ذريعه معاش اهوئي هو. اهي ماڻهو اڃا تائين سيد يعقوب جي اولاد جي خدمت تي ڪاربند آهن.

سيد صاحب الله جي امر تحت سن 922ھ ۾ گذاري ويو.

سندس قبر، ساموئي جي قبرستان ۾ مشهور زيارتگاهه آهي ۽ سندس اولاد مان ڪي ماڻهو ڳوٺ ”واريءَ“ تعلقي ڪڪرال ۾ مقبر آهن، ڪي ٻين مختلف جاين تي رهن ٿا، جن مان ٿورا آڪر ۾ به وقت پاس ڪري رهيا آهن. انهن مان ڪي وچولي نٿي ۾ رهندڙ آهن. سيد اسحاق جي اولاد مان ڪافي بزرگ ۽ صاحب ڪمال گذريا آهن. پنهنجي وقت ۾ سهڻين خصلتن وارا هئا.

شيخ پريو

سندس اصل نالو ويرداس هو. هيءُ اصل برهمڻ هو، مگر مجذوب مؤحد هو. هو هميشه جهنگن ۽ جبلن ۾ ڳائيندو ۽ جهنگلي جانورن سان گڏ گذاريندو هو. ماڻهن کان ٽهندو هو. پوئين

معيار سالڪان طريقت

وقت ۾ اچي گنجي ٽڪر جي پاسي ۾ رهيو. ماڻهو هڪڙو هڪڙو ٿي سندس زيارت لاءِ ويندا هئا ۽ هو هر هڪ جو دلي مطلب ٻڌائڻ کان سواءِ معلوم ڪري وٺندو هو. ان جو شافي جواب ڏيندو هو.

حديقة الاولياء جي ليڪڪ روايت ڪئي آهي ته آءُ سندس خدمت ۾ حاضر ٿيو هئس. هو هڪ سنڌي بيت پڙهي رهيو هو. دل ۾ خيال آيو ته خبر نه آهي ته هيءُ بيت سندس آهي يا ڪنهن ٻئي جو چيل آهي. منهنجي پڇڻ کان سواءِ ئي مون کي چيائين ته هيءُ بيت اسحاق آهنگر لوهري جو چيل آهي ۽ ٻيون به ڪيتريون ئي ڳالهيون دل ۾ آنڊن، انهن جو جواب حاصل ڪيم. نقل آهي ته هڪ ماڻهو سندس زيارت لاءِ وٽس ويو. هو بڪايل ٿي لڳو. کيس چيائين ته فلاڻي ٿوهر جي وٽ پيل ديڳ کي ڪڍي اچ ۽ ان کي چلهه تي رک. انهيءَ ائين ڪيو ۽ شيخ پري پٿرين جي هڪ مٺ پري، ديڳ ۾ وجهي مٿانئس ڍڪڻ ڏئي ڇڏيو. ايتري ۾ جهنگ مان هرئين جو هڪ وٺو آيو ۽ انهن مان ڪير ڏهي، ديڳ مان نهايت عمدو طعام ڪڍي کيس کير سان ڪارايائين.

سندس وفات جو سن 913 هه آهي.

سيد احمد و سيد محمد

هي ٻئي سيد عابد مشهدي نقويءَ جا فرزند هئا. سن 910 هه ۾ شهر ساموئي سنڌ، نٿي ۾ منزل انداز ٿيا ۽ مغل واڙهه ۾ حرمين شريفين جي زيارت جي ارادي سان، درياء جي موسم جي انتظار ۾ ترسي پيا. قضا الاهيءَ سان سندس ڀاءُ سيد محمد جيڪو ظاهري ۽ باطني ڪماليت سان سينگاريل هو، هن دنيا مان لاڏاڻو ڪري ويو ۽ پٺيان پنهنجو اولاد ڇڏي ويو. سندس ڀاءُ سيد احمد دل شڪسته ٿي پيو، جو پاڻ اڪيلو رهجي ويو هو. ان وچ ۾ شاهه بيگ اچي نٿي تي قبضو ڪيو. سيد کي لائق ڏسي سندس عزت ڪيائين. دل شڪسته سيد فوتي ڀاءُ جو مدفن جو هٿ هڃڻ، سندس اولاد جي بار سبب ۽ سهولتن جي ميسر ٿيڻ سبب هميشه لاءِ هٿ رهي پيو. هڪ جماعت جو ڪامل مرشد بڻجي ويو. پوءِ پنهنجي عمر گذاري لاڏاڻو ڪري ويو. کيس ڪافي اولاد ٿيو، جنهن بعد ۾ مختلف هنڌن تي سڪونت اختيار ڪئي.

قاضي محمود هيرپوري گجراتي

هيءُ صاحب سکر ۽ صاحب ذوق هو. عشق ۽ محبت سندس مشرب هو. جلالت سندس ڪيفيت هئي. هندي زبان ۾ هن ڪافي بيت ۽ ڪافيون چيون آهن، جن کي ان علائقي جا اڪثر قوال ڳائيندا آهن.

روايت آهي ته هيءُ ابتدائي زماني ۾ سلطان مظفر بن سلطان محمد جي عهد حڪومت ۾ ڏاڍي ناٺ ٻاٺ سان رهندو هو. گجرات جي علائقي ۾ سندس آبائي وطن ڳوٺ هيرپور هو، اتي مستقل سڪونت اختيار ڪيائين ۽ سنه 920 هه ۾ انهيءَ ئي ڳوٺ ۾ وفات ڪري ويو.

روايت آهي ته کيس دفن ڪرڻ وقت جڏهن سندس والد سڳوري ان جي چهري تان ڪفن جو ڪپڙو هٽائي ديدار ڪيو ته پاڻ اڪيون پٽي مرڪڻ لڳو. اها حالت ڏسي سندس والد فرمايو ته بابا محمود! هيءُ ته ٻاراڻي ادا آهي، اهو ٻڌي پنهنجيون اڪيون ٻوٽي ڇڏيائين.

سيد قاضي شڪرالله شيرازي

ولد سيد وجه الدين بن نعمت الله بن سيد عرب شاه بن امير نسيم الدين محمد ميرڪ شاهه محدث بن امير جمال الدين عطاء الله محدث شيرازي باقري.

هيءُ هرات کان قنڌار آيو. اتان شاهه بيگ پنهنجي عقيدت سبب سن 901ھ ۾ کيس نئي ۾ گهرايو. جڏهن سمن حاڪمن کان علائقي کي آزاد ڪرايو ويو، تڏهن شاهه بيگ جي پٽ سيد موصوف کي نئي علائقي جو قاضي مقرر ڪيو. پوءِ تمام جلد هن قضا جي عهدي تان استعيفا ڏئي ڇڏي ته مبادا هن اهم ذميداري ۾ مون کان ڪا ڪوتاهي ٿي نه وڃي. پوءِ سندس عيوض ۾ شيخ احمد اچي هروي کي گهرائي انهيءَ عهدي تي مقرر ڪيو ويو. شيخ احمد اُچ جي علمي طبقي ۾ پنهنجي وقت جو معروف دانشمند مان هڪ هو، اهو هي عهدو ڇڏي، مسڪيني واري حالت ۾ گذارڻ لڳو. مگر تقويٰ ۽ پرهيزگاري جي لباس کي هرگز ترڪ نه ڪيائين ۽ علم جي طلب ۾ رهيو. آخر نئي جي هڪ انصار قبيلي جي هڪ بزرگ شخص جي نياڻيءَ سان نڪاح ڪيائين. انصار قبيلو هن کان اڳ نئي جي محلي سادات ۾ رهندڙ هو، جيڪو هن وقت سيد شڪرالله جي اولاد جو مسڪن آهي. سيد موصوف به اتي رهڻ لڳو ۽ ڪافي عرصي گذارڻ بعد، الله جي سڏ تي لبيڪ چوندي، هن دنيا مان لاڏاڻو ڪري ويو. شاهه عبدالله جي مزار جي الهندي پاسي کان ٿوري پنڌ تي کيس دفن ڪيو ويو.

روايت آهي ته لاڏاڻي کان اڳ وصيت ڪئي هئائين ته جتي منهنجا خدام، رشتيدار ۽ گهر واري جيڪا اڳ گذاري وئي آهي، دفن آهن. مون کي به اتي دفن ڪجو. پر سندس پٽ پنهنجي پيءُ کي سندس وصيت جي خلاف انصار جي قبرستان ۾ دفن ڪيو. اهو قبرستان بعد ۾ سندس اولاد جي نالي ٿيو، جيڪو اڄ ڏينهن تائين آهي. پوءِ ٻئي ڏينهن ڏٺائون ته ان جاءِ تي قبر جو نشان موجود آهي مگر قبر نه آهي، پڇا ڪرڻ تي ڪمال وارن مان ڪنهن ٻڌايو ته هن جاءِ تي اها قبر هئي پر ڪنهن کي ڄاڻ نه آهي ته سيد صاحب جو مدفن ڪٿي آهي. انهيءَ ڪري زيارتي ڪابه دلچسپي ان ۾ ڪونه ٿا وٺن. سندس وفات کان پوءِ سندس مشهور فرزند مير ظهيرالدين الاسلام عرف مير جادم، سندس جانشين ٿيو. پر جيئن ته سندس وفات جو سال معلوم ڪونه آهي، انهيءَ ڪري صرف انهيءَ تي اڪتفا ٿا ڪريون ته سندس وفات انهيءَ ئي صدي کان ٻاهر ڪونه آهي.

چيو وڃي ٿو ته هن سيد صاحب سان گڏ چار ٻيا باڪمال بزرگ ۽ مشائخ نئي ۾ آيا هئا. جن جو پاڻ ۾ ڏاڍو اتحاد، پيار ۽ دوستي هوندي هئي، جن جو ذڪر جدا جدا ايندو.

(1) شاهه عبدالله گجراتي قادري حسني ۽

(2) سيد شاهه منبه قادري حسني

(3) سيد ڪمال

(4) سيد جمال

انهن مان ٻه پيٽر شيرازي آهن. مير شڪرالله عليه الرحمة پنهنجي اولاد کي وصيت فرمائي هئي ته ضرورت وقت انهن بزرگن کانسواءِ ٻئي ڪنهن ڏانهن به هرگز نه وجاهتجو. پوءِ سندس اولاد جو اهوئي معمول رهيو. سندن ارادت ۽ اخلاص به انهن ئي بزرگن سان وابسته رهيو.

مخدوم اسحاق

هيءُ اصل هاله ڪنڊي جي ڀٽي قوم مان هو. شيخ بهاؤالدين زڪريا ملتاني جي خاندان جي مريدن مان هو. پنهنجي وقت جو برگزيده ولي الله ۽ فضيلت ۽ ڪمال جو بي مثال بزرگ هو. سندس وفات جي سن جي ڄاڻ نه هئڻ سبب سال تعين نٿو ڪري سگهجي، البت اهو چئي سگهجي ٿو ته نائين صدي هجري جي اندر آهي. سندس ٻه پٽ نالي مخدوم احمد ۽ مخدوم محمد پيدا ٿيا.

مخدوم احمد

هيءُ برگزيده ولي الله هو. اڪثر گوشه نشيني ۾ رهندو هو، پر ڪڏهن ڪڏهن ذڪر ۽ سماع جي حلقي ۾ به ويهندو هو. مٿس بيحد وجد ۽ حال طاري ٿي ويندو هو. سندس ڪرامتون هي آهن:

روايت آهي ته اتان جي هڪ رئيس جو پٽ سخت مهلڪ مرض ۾ مبتلا ٿي ويو. دعا لاءِ مخدوم صاحب ۽ سندس اهل الله واري ساري جماعت کي دعوت ضيافت ڪيائين ته جيئن سندس پٽ جي شفا لاءِ دعا ڪن.

قضا سان جنهن وقت فقراءِ طعام کائڻ لاءِ حاضر ٿيا ته سندس پٽ فوت ٿي ويو. رئيس به الله جو پيارو ٻانهو هو. فقراءِ جي احترام ۽ عزت خاطر ڪنهن به بي صبري ۽ بيقراريءَ جو اظهار نه ڪيائين ۽ پنهنجي پٽ جي وفات جو به هرگز اظهار نه ڪيائين. گهر وارن کي به منع ڪري ڇڏيائين ته جيستائين فقراءِ طعام کائي هليا نه وڃن، تيستائين ڪوبه روج راڙو هرگز نه ڪري. متان مهمانن لاءِ دعوت، مصيبت جو سبب نه بڻجي. اوهان جو روج ۽ پریشاني ٻڌي، اهي دعوت ئي نه کائيندا.

دعوت جي طعام کي اڳيان رکڻ بعد مخدوم احمد چيو ته هڪ طبق طعام تي به ٻه چٽا ٿي ويهو. پوءِ به ٻه ٿي کائڻ وينا، ليڪن پاڻ اڪيلو رهجي ويو، پوءِ پنهنجي خادمن مان بهرا نالي هڪ درويش کي اشارو ڪري چيائينس ته ميزبان جي پُٺ کي سڏي اچ ته هو مون سان گڏجي ماني کائي. چيائون ته هو ته تمام سخت تڪليف جي حالت ۾ آهي. طعام کائڻ ۽ اچڻ جي منجهس قوت ئي ڪونه آهي. مخدوم چيو ته ان کانسواءِ هرگز نه کائيندس. آخر حڪم موجب

بھرا اوڏانهن ويو ۽ ڏٺائين ته هو زندهه ويٺو آھي. پوءِ هو اتي مخدوم جي خدمت ۾ حاضر ٿيو، ساڻس گڏجي طعام کاڌائين ۽ اها حقيقت بيان ڪيائين ته سندس روح کي قبض ڪري چوٿين آسمان تي کڻي ويا هئا. پوءِ مخدوم اتان موٽائي هت آندو آھي.

روايت آھي ته حياتيءَ جي آخري وقت ۾ هو نيرون ڪوٽ ويو. اتفاق سان هڪ سوناري مجلس سماع ۾ سوز ۽ گداز سان هڪ بيت پڙهيو. مخدوم اهو ٻڌي بي خودي ۾ اچي دم ڏنو. سندس لاش کي هالاڪنڊي نيو ويو. نقل آھي ته رستي ۾ سندس جنازي مان ذڪر جلي جو آواز صاف صاف ٻڌڻ ۾ ٿي آيو. هن مخدوم صاحب ظاهري ۽ برزخي علم ۽ باطني علم مخدوم عبدالرشيد کان حاصل ڪيا هئا.

سندس وفات 936ھ ۾ ٿي هئي.

سندس وفات کان پوءِ سندس پٽ مخدوم فتح الله پنهنجي پيءُ جي گادي سنڀالي. منجهس ٻه ساڳيون ئي صفتون هيون. وقت جي اڪابر مشائخ کان فيض حاصل ڪيائين ۽ ارشاد ۽ هدايت جا سڀئي دروازا کولي ڇڏيائين. هر طبقي جي فيض جي طالب کي فيض رسائيندو رهيو. پنهنجي طبعي عمر پوري ڪري گذاري ويو. پوءِ سندس هدايت واري پٽ مخدوم احمد ثاني سندس گادي وسائي. اهو به سندس اولاد مان برگزيده بزرگ ۽ صاحب ڪرامات هو.

مخدوم محمد

هيءُ مخدوم اسحق جو ٻيو نمبر فرزند هو. علوم ظاهري جي تحصيل کان پوءِ باطن جي تصنيف ڏانهن متوجہ ٿيو. پنهنجو اڪثر وقت خلق الله جي خدمت ۾ صرف ڪندو هو. شريعت جي خلاف ورزي هرگز برداشت نه ڪندو هو.

روايت آھي ته هڪ دفعي ڪنهن ضرورت سبب نٿي ۾ ڄام نظام الدين کيس چيو ته تنهنجي ڀاءُ احمد جي ڏاڍي تعريف ٻڌي اٿم ۽ ان جي زيارت ڪرڻ جو به بيحد شوق اٿم. هاڻي تون به هت رهي پئ ۽ ان کي به گهراءِ هتي رهو. فرمايائين ته منهنجي ڀاءُ کي نه منهنجي پرواهه آهي ۽ نه وري تنهنجي پرواهه رکندو. اڃا اها گفتگو هلي رهي هئي ته ايتري ۾ مخدوم احمد به اچي، ان مجلس ۾ وارد ٿيو. ڄام کيس ڏسي ڏاڍو متاثر ۽ معتقد ٿيو. سندس ڪافي خدمت ڪيائين اتان واپسي وقت مخدوم احمد پنهنجي ڀاءُ کي احوال ٻڌايو ته آءٌ زمين جو سير و سفر ڪندو هالاڪنڊي ۾ پهتس. ٽپهريءَ نماز اتي ادا ڪيم. مخدوم محمد کيس چيو ته اوهين مختار آهيو. منهنجو سلوڪ ۽ خدمت في سبيل الله آهي. آءٌ اوهان مان هٿ نه ڪڍندس. پوءِ ان بزرگ جو اولاد سلوڪ جا سالڪ ۽ عرفان جا عارف ٿيا.

مخدوم عبدالرشيد

هيءُ هڪ وڏو عالم ۽ ڪامل متقي شيخ هو. ڪيترن ئي بزرگن کي سلوڪ ۾ تڪميل ڪرائي هئائين. مخدوم احمد ۽ مخدوم محمد جي طريقت تي هلندو هو.

درويش زڪريا

هيءُ مٿي ذڪر ڪيل مخدوم اسحاق جو ڀائيٽو هو. هدايت ۽ سلوڪ ۾ ڪامل ولي الله هو.

مخدوم يوسف طبويه

هيءُ سنڌ جي زاهدن ۾ ڪامل زاهد هو. سنڌ جي معروف عارفن کان سلوڪ جو فيض حاصل ڪيو هئائين. سندس وفات جو سال 938ھ آهي.

جمالي

سندس نالو جلال ۽ تخلص جمالي هو. مولانا سماءُ الدين جو مريد هو. مولوي جاميءَ جي به صحبت حاصل ڪئي هئائين. سندس وفات جو سال 942ھ آهي.

شاه جهانگير هاشمي

هيءُ شاه حبيب جي اولاد مان هو. شاه حبيب جو اڳتي بيان ايندو. پنهنجي پيءُ جي طرف کان سندس نسب چئن واسطن سان شاه قاسم انوار سان وڃي ملي ٿو ۽ ماءُ جي طرف کان شاه نعمت الله نوري بخش سان ملي ٿو. مرزا شاه حسن جي ابتدائي دور ۾ هيءُ خراسان کان سنڌ ۾ آيو ۽ بکر ۾ اقامت پذير ٿيو.

مظهر الآثار، جواب تحفة الاحرار ۽ مخزن الاسرار سندس ئي ڪاوشن جو نتيجو آهن. سن 946ھ ۾ حجاز جي سفر لاءِ آسهيو ۽ ڪيچ مڪران جي رستي ۾ شهادت حاصل ڪيائين.

شيخ عبدالله متقي

هيءُ مولانا سعد جو فرزند هو. هيءُ علم حديث ۾ بينظير ۽ طريقت ۾ مشهور هو. هيءُ سنڌ کان لڏي گجرات هليو ويو، جتان قاضي عبدالله سان گڏجي حرمين شريفين هليو ويو ۽ پنهنجا پويان پساهه اتي پورا ڪري گذاري ويو. هر علم ۾ سندس ڪتاب آهن. سندس وفات جو سال 947ھ آهي.

سلطان شاه جلال الدين قريشي

هيءُ عجيب حالات، ڪيفيت ۽ مقامات جو مالڪ ۽ مجذوب هو. هميشه پيرن ۽ مٿي اڳهاڙو رهندو هو. صرف اُوگهڙ ڍڪجڻ جيتري پوشاڪ پائيندو هو. جهنگن ۽ بيابانن ۾ گهمندو ڦرندو رهندو هو. بيشمار علمن جو ڄاڻو هو. علوم عقلي، نقلي، رسمي ۽ حقيقي جو ذڪر بخوبي ڪندو هو.

روایت آهي ته هڪ ڏينهن سندس آڏو ڪيميا جو ذڪر ڪيو ويو. فرمايائين ته ٿڪ آهي ڪيميا تي. جيئن جو ٿڪ اڇلايائين ته اها ٿڪ هڪ ٽامي جي ٿانو ۾ وڃي پئي، جيڪو ڀرسان رکيل هئس. پوءِ اهو سارو ٿانو سون ٿي ويو. چند سال دهلي ۽ آگري ۽ ان جي آسپاس گذاريائين. سندس عمر پنجويهه سال هئي ۽ انهيءَ ٿورڙي عمر ۾ ايڏي وڏي علم جو حاصل ٿيڻ هڪ غيبي امداد جي عنايت آهي. سندس وفات جو سن 918ھ آهي ۽ سندس قبر مندو جي هڪ ڳوٺ ۾ آهي.

مخدوم رڪن الدين⁽¹⁾

هيءُ مخدوم متو جي نالي سان مشهور هو. مخدوم بلاول ٽلتي واري جي خليفن مان هڪ هو. سنڌ جي اعليٰ مشائخ ۾ شامل هو. بلند همت هو، هميشه عبادت ۽ وظائف ۾ مشغول هوندو هو. زهد ۽ تقويٰ جي راهه جا شائق، هدايت ۽ ارشاد جي طريقي جا طالب سندس ڏاڍا مريد ۽ معتقد هوندا هئا ۽ حديث جي علم ۾ کيس ڏاڍي مهارت حاصل هوندي هئي. شرح اربعين، شرح گيلاني ۽ ڪي ٻيا سندس تصنيف ڪيل رسالا مشهور آهن. همايون بادشاهه جي دور ۾ ٺٽي ۾ سال 949ھ ۾ گذاري ويو ۽ مڪلي ٽڪري تي کيس دفن ڪيو ويو.

مخدوم ميران

هيءُ مولانا يعقوب جو فرزند هو. علوم منقول ۽ معقول ۾ جامع هو. راهه سلوڪ ۾ مڃيل هو. مرزا شاه حسن ارغون کي به چند مفيد سبق ڏنا هئائين. اڪثر طلباء سندس علم جي ٻاريل شمع مان روشني حاصل ڪندا هئا. سندس فوت ٿيڻ جو سن 949ھ آهي، ”علامه وارث الانبياء“ جي عدد مان تاريخ ڪڍي وئي آهي ۽ سندس مدفن مڪلي ٽڪري تي آهي.

سيد عالم علي قوام جونپوري

هيءُ صاحبِ وجد و سماع ۽ ڪرامات عاليه جو به مالڪ هو. خواجه معين الدين چشتي جي سلسلي سان مربوط هو. شيخ بهاؤالدين جونپوري جو مريد هو. ٽن واسطن سان شيخ نصيرالدين محمود سان وابسته هو.

⁽¹⁾ سندس ذڪر تاريخ معصومي ۾ موجود آهي، هيءُ بزرگ حضرت سيد الاولياء شيخ عيسيٰ جندالله جو جد هو، واضح رهي ته ”متو“ لفظ هڪ راءِ موجب ”متو“ آهي، پراڻي سنڌي لکڻي ۾ ڪيترن ئي نسخن ۾ ”متو“ لفظ ”متو“ جي انداز ۾ لکيل ڏٺو ويو آهي، جيڪڏهن لفظ متو کي متو جي طرز سان پڙهيو ته پوءِ اهو جلال ۽ جلالي جي معنيٰ ۾ استعمال ٿيندو شيخ الاوليا و شيخ عيسيٰ کان وٺي شيخ رڪن الدين تائين پيڙهيون هن طرح بيھن ٿيون؛ مسيع الاوليا شيخ عيسيٰ بن شيخ قاسم بن شيخ يوسف بن شيخ رڪن الدين.

معيار سالڪان طريقت

هو پنهنجي ڳالهه ٿو بيان ڪري ته مون سيد الانام عليه الصلوة والسلام جن کي خواب ۾ ڏٺو. فرمايائون ته علي! نعمت جو اظهار ته علي الاعلان ڪندو رهين ٿو، ليڪن خلق الله جي خبرگيري نه ٿو ڪرين. عرض ڪيم يارسول الله ﷺ اگر نعمت عطا ٿيل آهي ته به اوهان جي طفيل آهي ۽ اگر اظهار باعلان آهي ته به اوهان جي ذات آهي. علي ويچاري جي ڪهڙي حيثيت. فرمايائون ته دعا ڪر، تنهنجي دعا انهن جي حق ۾ قبول ٿيندي. هيءُ سال 951ھ ۾ فوت ٿي ويو.

مولانا يونس سمرقندي

ارباب علم و عرفان جو پيشوا هو. سنڌ ۾ شاه حسن مرزا وٽ آيو ۽ شرح مواقف ۽ ٻين علمن جو درس ڏيندي پنهنجي حياتي پوري ڪيائين. هيءُ سال 951ھ ۾ فوت ٿي ويو.

سيد ابراهيم ايرجي قادري

هيءُ پنهنجي وقت جي مشهور دانشمند مان هو. علوم عقلي ۽ علوم نقلي جو حامل هو. دهليءَ جي تمام دانشمندن جو پيشوا هو. طريقت ۽ سلوك ۾ حضرت نظام الدين اولياءَ کان خرقه حاصل ڪيو هئائين.

سندس مدفن، امير خسرو دهلوي جي مزار جي پوين پاسي ۾ آهي. سندس وفات سن 953ھ ۾ ٿي.

سيد ابراهيم ايرجي قادري جو نسب شيخ عبدالقادر جيلاني سان هن ريت ملي ٿو: هو شيخ بهاؤالدين حسني شطاري قادري ۽ هو شيخ احمد حلبي قادري ولد سيد موسيٰ ۽ هو سيد موسيٰ قادري ۽ هو سيد عبدالقادر ولد سيد موسيٰ ۽ هو سيد حسن ولد ابي نصر قادري ۽ هو شيخ عبدالرزاق ۽ هو وري پنهنجي والد سڳوري حضرت غوث الثقلين قدس اسرار هر.

شيخ امان پاڻي پتي

سندس نالو عبدالمالڪ ۽ لقب امان الله هو. پاڻ هڪ صوفي ۽ توحيد پرست عالم هو. شيخ ابن عربيءَ جي پوئلڳن مان هو. توحيد جي مسئلي ۾ شافعي ۽ توحيد جي بيان ڪرڻ ۾ ماهر هو.

سندس چوڻ هو ته جيڪڏهن عدل ۽ انصاف موجود هجي ها ته آءٌ هن علم توحيد کي منبر تي چڙهي اهڙيءَ طرح وضاحت سان بيان ڪريان ها، جو ڪنهن کي به انڪار ڪرڻ جي گنجائش نه رهي ها. هن هڪ رسالي نالي ”اثبات الاحديہ“ لکيو آهي ۽ مولانا جامي جي ڪتاب لوائح جي ڪافي مفصل شرح لکي آهي.

روايت آهي ته نماز ۾ بيهڻ وقت سوره فاتحه جي آيت اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ اِيَّاكَ نَسْتَعِينُ پوريءَ طرح هرگز نه پڙهي سگهندو هو. ان کي بار بار دهرائيندو رهندو هو. نماز شروع ڪرڻ سان ئي سندس چاهي جو رنگ ڦري پيلو ٿي ويندو هو. منجهس قيام ڪرڻ جي طاقت نه رهندي هئي. شيخ محمد حسين جو مريد هو. شيخ مودود لياريءَ جو شاگرد هو. اڪثر سلسلن سان تعلق رکندو هو. سندس مشرب قلندريه هو. قادري مسلڪ ۾ پڻ واسطن سان شيخ نعمت الله قادري تائين پهچي ٿو. سڀني مسلڪن مان مسلڪ قادري مٿس غالب هو. سال 957ھ ۾ گذاري ويو.

سندس شاگرد ۽ مريد ڪافي هئا، جن مان خاص هي آهن:

شيخ تاج الدين زڪريا

هيءُ اجودني هو. حسن اخلاق، معرفت ڪتب تصوف ۽ توحيد ۾ پنهنجي شيخ جي طريقي تي هو. آخر ۾ شيخ محمد اسلم سگري جي صحبت ۾ رهيو.

شيخ حسين چشتي

هيءُ خوشخطي، مزاج جي سخاوت ۽ شعر گوئي ۾ امتيازي حيثيت رکندڙ هو.

مولانا حسين

هيءُ اجودن جو رهندڙ هو. مهربن تي نقش نگاري ۽ خطاطي ۾ ماهر هو. جيتوڻيڪ هيءُ مريد شيخ بهلول جو هو، ليڪن پنهنجي شيخ ۾ به پرپور اعتقاد رکندڙ هو.

قاضي قاضن⁽¹⁾

هيءُ قاضي ابوسعيد بن قاضي زين الدين جو فرزند هو. بيشمار فضيلتن جو مالڪ هو.

⁽¹⁾ قاضي قادن دربيلي ۾ رهندو هو. بعد جي تذڪره نگارن سندس نالو قاضي قادن لکيو آهي. جنهن ته قريبي تذڪرن مان تاريخ معصوميءَ ۾ سندس اهوئي نالو درج آهي. طبقات اڪبري جي مصنف نظام الدين بخشي قاضي قادن لکيو آهي بيان العارفين جي فارسي نسخي ۾ قاضي قادن تحرير آهي. جيڪو ”ذ“ کي ڏال ڪري لکيو ويو آهي. ان جي برعڪس هندستان جي ديوناگري تحريرن ۾ ”ڪاچي قادن“ تحرير آهي. جنهن سان قاضي قادن هجڻ جوئي گمان ٿئي ٿو. مهدي تحريرڪ سان لاڳاپيل مصنفن به قاضي قادن تحرير ڪيو آهي.

قاضي قادن جي والد جي ڏاڏي جو نالو پڻ قاضي قاضن هو، اهوئي ڪارڻ آهي جو ممتاز محقق ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ”قاضي قادن جو رسالو“ ۾ طبقات اڪبري ۾ بيان ڪيل قاضي قادن جي ذڪر ۾ شڪ ظاهر ڪيو آهي، ته ڪاٿي مذڪوره قاضي قادن زيربحث قاضي قادن جو پڙڏاڏو نه آهي. ٻنهي جي نالن جي هڪجهڙائي سبب احوال خلط ملط ٿي ويا آهن. اهو اختلاف سندس بيتن متعلق پڻ موجود آهي. ته شايد ڪجهه بيت قاضي قادن جي ڏهڻي ميان مير جا آهن. يا ان سان منسوب ٿي ويا آهن، بهرحال مختلف رايا ۽ تحقيق جا سلسلا سست سهي جاري آهن. سندس شعر نه رڳو سنڌ ۾ بلڪ ان سان گڏيل هندستاني علائقن ۾ پڻ يڪسان مقبول هئا. ان جو اندازو گلزار ابرار جي هن تحرير مان پڻ ٿئي ٿو.

معيار سالڪان طريقت

قرآن ڪريم جو حافظ ۽ قرائت جي علم جو ڄاڻو هو. فقه، تفسير حديث، تصوف ۽ انشاء پردازي ۾ ڪافي مهارت حاصل هئس. سلوڪ جي راهه ۾ ڏاڍيون رياضتون ڪيون هئائين.

”پاڻ علم جي تحصيل ڪرڻ کان پوءِ رسمي علمن کان دل برداشتہ ٿي ويو هو. منجهس دنيا جي حقيقت معلوم ڪرڻ جي ڳولا لاءِ تڙپ پيدا ٿي. ترڪيه نفس ذريعي ان راز کي به سمجهي ورتائين ۽ شين جي حقيقت کي پاڻ ڄاڻي ورتائين. هي چند جملا سندس فڪر جو حاصل مطلب آهن. جن کي سندس زبان ۾ پاڻ پنهنجي ملڪ جي طرز تي جوڙيائين. (1) پاڻ فرمايائين ته ڪنڙ ۽ قدوري پڙهڻ سان معرفت جي مهڪ ڌري برابر به منهنجي دماغ ۾ نه آئي، هن عالم کان هٽڻ کان پوءِ ئي مطلب حاصل ٿيو.

(2) ”لا“ ڪنهن جي نفي ٿو ڪري جڏهن ماسويٰ حق جي ڪابه هستي نه ٿو رکي.

(3) اسان اڃا به محتاج آهيون، اگر غور سان ڏٺو وڃي ته اهي انسان اسان ئي آهيون.

ان جهڙيون ٻيون به سندس ڪيتريون ئي ڳالهيون آهن، جيڪي لکڻ کان گهڻيون آهن. ڪنهن به ڳالهه جو اصل لطف ان جي زبان سان ئي مخصوص آهي. جنهن زبان جي اها ڳالهه آهي، ترجمي ڪرڻ سان اهو لطف حاصل نه ٿو ٿئي. شيخ ابراهيم ابن عمر سنڌي جنهن جي قبر جو قبو برهانپور جي اتر ۾ آهي. سندس عقيدتمندن مان آهي.

سندس شعرن جي مقبوليت جو اندازو هڪ ٻئي واقعي مان به ٿئي ٿو. جنهن مان گمان غالب آهي ته حضرت مسيح اولياءِ و مسيح القلوب شيخ عيسيٰ جندالله پاتائي ٿر برهانپوري خواب ۾ پنهنجي والد محترم شيخ قاسم محدث سنڌي پاتائي کي جيڪو شعر پڙهندي ٻڌو. اهو قاضي قادن جوئي هو. ڇو جو قاضي قادن جي باب ۾ بيان ڪيل شعر جو مفهوم ۽ ان ڪتاب ۾ هيٺين واقعي جي مفهوم ۾ يڪسانيت معلوم ٿئي ٿي. غوثي گلزار ابرار ۾ شيخ قاسم محدث پاتائي جي احوال ۾ لکي ٿو:

”نيز مسيح القلوب (شيخ عيسيٰ) چونڊو هو. جڏهن شهنشاهه اڪبر منهنجي مرضيءَ جي خلاف ازلي مشيئت موجب برهانپور کان درالسلطنه آگره وٺي ويو. ته ڪجهه ڏينهن کانپوءِ مون پنهنجي پيءُ کي خواب ۾ ڏٺو. جنهن سنڌي زبان ۾ هڪ شعر پڙهيو. جنهن جو مفهوم هي هو:

”اي فرزند توکي لفظ ”لا“ سان گڏ وڃان هٽائي نيست ڪري ڇڏيو آهي. مگر تون اڃان پنهنجي ذات ۾ پنهنجي وجود جو گمان رکين ٿو.“

جڏهن آءٌ جاڳيس ته ان اشاري سان دل ۾ خيال پيدا ٿيو، ته پنهنجي رهائي لاءِ تفڪر جي ذريعي سان تدبير ڪندي زبان سان بيان ڪرڻ، ان سان فنا جو مقصد حاصل نه ٿو ٿئي. بلڪ ائين ڪرڻ دراصل تسليم ۽ رضا جي مرتبي کان پاڻ کي شڪوه ۽ شرڪ جي هستي ۾ وجهڻ آهي. ان ڪري اهو رستو ئي ڇڏي ڏجي. اهڙي طرح دل کي سڪون حاصل ٿيو. هڪ هفتي کان به گهٽ عرصي ۾ وڻ وڻ جي اجازت ملي وئي.“

جيئن ته گمان غالب آهي ته مٿي بيان ڪيل بيت قاضي قادن جوئي آهي ته پوءِ ان سنڌي بيت جي پڙهڻ سان حضرت مسيح الاولياءِ جي قلب کي تسڪين ميسر اچڻ ۽ اڪبر جي رفاقت سبب دل تي جيڪو بوج ٿي پيو هو ان جو هڪدم ختم ٿيڻ هڪ طرف پڙهڻ واري بزرگ جي روحاني تصرف کي ثابت ٿو ڪري ته ٻئي پاسي بيت جي تاثير ۽ معياري هجڻ لاءِ دليل بڻجي ٿو. اصل شعر آهي:

توڪي توڙ ائين ”لا“ سين لائائون

اڃان پڻ ”آئون“ واريو وجهين وڃ ۾.

سنڌ ۾ قاضي قادن جي موجودگيءَ جو ثبوت محرم 926ھ ۾ ملي ٿو، درياه خان جي شهادت کان پوءِ شاهه بيگ نئي شهر تي قابض ٿيو. مغل به 20 محرم تائين شهر ۾ لٽ مار ڪندا رهيا. ماڻهن جا اهل و عيال اسير ٿيا. پر قاضي قادن جي ڪوشش سان اها غضب جي باهه سرد ٿي. ٿيو ائين جو قاضي جو پنهنجو اهل و عيال پڻ اسير ٿي ويو. جنهن کي هو پاڻ نئي جي ڳلن ۾ تلاش ڪري رهيو هو، جڏهن انهن کي ڪٿي به نه لڌائين، ته حالات کان متاثر ٿي شهر جي حالت زار کي هڪ عريضي ۾ قلمبند ڪيائين. اهو خط امام حافظ محمد شريف، شاهه بيگ جي خدمت ۾ پيش ڪيو. ان خط سان قاضي قادن جي تحريري صلاحيتن جو اندازو ٿئي ٿو. ڇو جو اهو خط پڙهي شاهه بيگ جي دل تي گهرو اثر ٿيو. جنهن منادي ڪرائي ته هاڻي نئي جي ماڻهن کي ڪير به هٿ نه لائيندو. ان کان پوءِ پنهنجي ترڪش مان هڪ تير ڪڍي قاضي قادن جي

حرمین شریفین جي زیارت ڪري پوءِ ڏاڍو سیر ۽ سفر ڪيو هئائين. آخر سيد محمد مهدي جونپوري جي مریدن جي جماعت ۾ داخل ٿيو، جنهن ڪري ظاهر جا علماء مٿس طعن ۽ تنقید ڪرڻ لڳا. مرزا شاه حسن ارغون کان بکر قضا جو عهدو وٺي وڃي، پنهنجي ڏاڏي جي اباڻي جاءِ تي پهتو ۽ جڏهن وڏي عمر ۾ پهتو ته پنهنجي عهدي تان استعيفا ڏئي، پنهنجي ڀاءُ قاضي نصرالله جي حوالي ڪري ڇڏيائين ۽ سن 958ھ ۾ گذاري ويو.

سيد عبدالاول

هيءُ علاء الحسنی جو فرزند هو. سيد محمد گيسودراز جي اولاد مان ڪنهن جو مرید هو. ان کان سواءِ سڀئي علم عقلي، نقلي، رسمي ۽ حقيقي علمن ۾ ڪامل ۽ وڏو دانشمند هو. اڪثر علمن جي ڪتابن جي پاڻ تصنيف ڪئي اٿائين. وڏي عمر جو ٿي چڪو هو. سندس وڏا اصل ڳوٺ زيدپور علائقي جونپور جا وينل هئا. هيءُ دکن ۾ ڄائو. آخري عمر ۾ گجرات ويو ۽ اتان حج تي ويو ۽ موٽي اچي وري به گجرات ۾ رهيو. بيرخان جي استدعا تي دهلي هليو ويو.

927 جي آخر ۾ جڏهن شاه بيگ بکر پهتو ته قاضي قادن پنهنجي ڀائرن کي وٺي استقبال لاءِ حاضر ٿيو. شاه بيگ هڪ سال بکر ۾ ترسيو. ان دوران قاضي قادن بحیثیت اهر مشیر ڪم ڪيو، جيئن ته هو بکر جي قلعي ۽ شهر ۾ وڏي حیثیت رکندڙ هو. ان ڪري آسپاس جي علائقي جا فیصلا پاڻ ئي ڪندو هو. مير معصوم لکي ٿو ته شاه حسن کيس انهيءَ علائقي جو قاضي مقرر ڪيو، هو وڌيڪ لکي ٿو:

”ان کان علاوه هو سيد محمد جونپوري جيڪو ميران جي لقب سان مشهور هو، جي عقیدتمندن ۾ شامل هو. انڪري ڪجهه علماء کيس تنقید جو نشانو بڻايو. شاه بيگ جي هن دارالفنا مان لڏڻ کان پوءِ مرزا شاه حسن جو منظور نظر ٿيو ۽ آسپاس جي علائقي جي قاضي جا فرض سرانجام ڏيندو رهيو. آخر ان عهدي تان استعفا ڏنائين. جنهن کان پوءِ اهو عهدو سندس ڀاءُ قاضي نصرالله جي حوالي ٿيو. قاضي قادن جي وفات سن 958ھ ۾ ٿي.“ (تاریخ معصومي)

قاضي قادن جي بيتن جا ماخذ:

قاضي قادن نٿي ۾ ڪجهه عرصو مقیم رهيو. سندس شعرن کي اُتي وڏي مقبولیت حاصل ٿي. جتان شاه عبدالڪريم بلڙي واري ۽ شاه عبداللطيف ڀٽائي تائين سندس شعر پهتا. جن مان ڪجهه بيان العارفين ۽ شاه جو رسالي ۾ موجود آهن.

هڪ عرصي تائين عام پڙهندڙن تائين اهو تاثر قائم رهيو ته سنڌي شاعري اوچتو ظاهر ٿي ۽ هڪ خاص منزل تائين عروج حاصل ڪيائين. پر ويه پنجويه سال اڳ هريان جي هڪ ڳوٺ جي ”مٺ“ مان مليل سو کان وڌيڪ شعر هيرو نڪر جي ذريعي منظر عام تي آيا. قاضي قادن جي انهن شعرن جي طرز حضرت شاه عبدالڪريم ۽ شاه عبداللطيف جي رسالن جي بنيادن کي واضح ڪري ڇڏيو. گلزار ابرار ۾ قاضي قادن جي شعرن جو نشري ٽوڙجو انهن جو هندستاني علائقن ۾ شهرت جو هڪ ٻيو واضح دليل آهي، قاضي قادن جي انهن 116 تباب بيتن (جيڪي هيرو نڪر جي تحقيق کان پوءِ 112 آهن). هرياني ۽ هندي زبانن جي مصنف شري راجا رام شاستري کي هريان صوبي ۾ روهتڪ شهر جي ويجهو رانڍلا نالي ڳوٺ جي هڪ ”مٺ“ (مندر) مان ”ستون ڪوچ واني“ ڪتاب ۾ نظر آيا. جنهن کان پوءِ هيرو نڪر انهن شعرن کي ديوناگري مان سنڌي رسم الخط ۾ آڻي اهل سنڌ لاءِ وڌيڪ تحقيق جو بنيادون وڌيون.

درويش دادو ديال جيڪو قاضي قادن کان پوءِ احمد آباد ۾ پيدا ٿيو، هن پنهنجي گرنٿ ۾ قاضي قادن جي ڪيترن ئي بيتن کي شامل ڪيو آهي، ان کان پوءِ ٻين به ڪيترن سڌن ائين ڪيو. هينئر تائين ڪل چار گرنٿ مليا آهن، جن ۾ قاضي قادن جا شعر موجود آهن. انهن گرنٿن کي ملائي ڪل 10 اهڙا ماخذ حاصل ڪيا ويا آهن، جن ۾ قاضي قادن جا بيت يا ذڪر موجود آهي.

(1) تذڪره قطبي، (2) گلزار ابرار، (3) بيان العارفين، (4) شاه جو رسالو، (5) حڪايات الصالحين، (6) ملفوظات خزانه المعرفت، (7) جيهور گرنٿ، (8) ستون ڪي واني، (9) ڪتاب ورد، (10) جيهور گرنٿ.

دهليء ۾ تقريباً ٻه سال زنده رهيو. آخر سن 968ھ ۾ گذاري ويو. سندس قبر قلعي اندر کسڪ نور وٽ قبرستان ۾ آهي.

سيد سلطان شاه برقع پوش

سندس لقب لوڌي هو. ڳوٺ هاله، واقع علائقي ساڪرو ٺٽي جو رهندڙ هو. وقت جو برگزيده بزرگ ۽ معروف مشائخ مان هو. سندس اصل وطن جي معلومات نه آهي. البتہ سندس وفات 970ھ کان پوءِ آهي. سيد بدرالدين مازندراني جڏهن هت وارد ٿيو ته سيد سلطان کيس اتي ئي رهايو. سيد سلطان کي پُٽ جي اولاد نه هئي. کيس صرف هڪ نياڻي هئي، جنهن جو نڪاح سيد بدرالدين سان ڪرائي کيس گهر ناني بڻايائين. لوڌي خاندان سندس ئي ڏهڻن مان آهي.

شاهه طيب

هيءُ سادات مان صاحب ڪرامات هو. شيخ زين الدين خواني جو مريد هو. هرات ۾ سال 959ھ ۾ وفات ڪري ويو.

شيخ علي متقي

هيءُ سلوڪ ۾ قادري، شاذلي، مدني ۽ چشتي طريقو رکندڙ هو. سندس وڏا چونپور ۾ گذاري ويا ۽ سندس والد برهانپور ۾ گذاري ويو. سندس والد ننڍپڻ ۾ ئي کيس شاهه باجن جي خدمت ۾ دعائ ڪئي آيو هو. پوءِ جلد هو فوت ٿي ويو هو.

شيخ علي متقي پنهنجي جوانيءَ جي وقت ۾ مندو شهر ۾ آيو. ڪجهه وقت شاهه جي خدمت ۾ رهي سلوڪ جا سبق سکيائين. آخر پاڻ ئي سلوڪ تي ڪاربنده رهيو پوءِ منجهس هدايت جي جذبي جا آثار نمايان نظر آيا. شيخ عبدالڪريم ابن شاهه باجن جي خدمت ۾ حاضر ٿي نئين سر سندس مريد ٿيو ۽ کائنس چشتي سلسلي ۾ خرقه خلافت حاصل ڪيائين. ان کان پوءِ ملتان ۾ اچي شيخ حسام الدين متقي سان ملاقات ڪيائين. ٻه سال سندس خدمت ۾ رهي تفسير بيضاوي ۽ ڪتاب عين العلم جو دور سندس آڏو ڪيائين. انهيءَ وچ ۾ حرمين شريفين ڏانهن وڃڻ جو سندس نصيب ڪلي ويو. اتي اولياءَ زمان شيخ ابوالحسن بڪري جي صحبت اختيار ڪيائين ۽ ان جوئي شاگرد بڻيو. ٻين به ڪيترن ئي اولياءَ ۽ علماء سان مجلسون ڪيائين ۽ شيخ محمد بن محمد بن سخاوي کان سلسله قادريه جو خرقه خلافت ورتائين. شاذليه طريقي جي خلافت جو خرقه نورالدين علي شاذلي کان حاصل ڪيائين. سلسله مدينته جو خرقه خلافت ابو مدين مغربي کان ورتائين. مڪه مڪرمه ۾ ئي اقامت پذير ٿيو.

اطاعت ۽ مجاهده جي وسيلي ديني علوم جي روشني کان مستفيض ٿيو. سندس تصانيف مان ڪتاب جامع صغير ۽ ڪتاب جمع الجوامع قابل قدر آهن. شيخ جمال الدين سبوح جي گڏ ڪيل احاديث کي حروف تهجي سان ترتيب ڏئي، پاڻ سڳورن ﷺ جي اقوال ۽ سنتن

جي رونمائي ۾ ان کي سلسليوار بڻائي سنڌ جي علماء طبقي جي آڏو پيش ڪيائين. انهن مان مڪر احاديث کي ڪڍي ڇڏيائين. پڻ ٻيا به ڪيترائي رسالا ۽ ڪتاب تصنيف ڪيائين، جيڪي سالڪان طريقت لاءِ سُنڌ ۽ طالبان آخرت لاءِ دستور آهن. سندس پهرين تصنيف رساله سنن الطرق آهي، جنهن جي تصنيف لاءِ کيس غيبي الهام ٿيو هو. سندس ٻيو مجموعو حڪم ڪبير آهي، جيڪو امام نافع جي تصوف جي ڪتابن جو خلاصو آهي. شيخ ابن حجر مڪي، باوجود علم حديث ۾ استاد هجڻ جي پنهنجون مشڪلات ان ڪتاب مان ئي حل ڪندو هو. آخر ان کان خرقو پاتائين. سندس وفات سال 965ھ ۾ ٿي.

درويش راجه ستيه دل

هيءُ مطلق مجذوب ۽ واصل بحق هو. سندس مٿو ۽ پير سدائين اگهاڙا رهندا هئا ۽ ڪڏهن به هڪ جاءِ تي ٽڪاءُ ڪونه ڪندو هو. جيڪو به سندس زبان مان نڪري ويندو هو سو بلڪل ٿي ويندو هو.

روايت آهي ته هڪ دفعي ڪيچ جي علائقي ۾ پهتو، ڏٺائين ته ڳئن جو ڌڻ بيٺو آهي، پوءِ مالڪن کان ٿوري ڪير جي طلب ڪيائين. ڌنار مرد ڪونه هئا زالون هيون، اهي زالون درویش سان بي ادبيءَ سان پيش آيون. درویش جوش ۾ اچي هڪ نعرو هنيو ۽ هليو ويو. اتفاق ٿيو جو اهي ڳئون جيڪي گابن سان گڏ بيٺل هيون، چوڙائي غائب ٿي ويون پورو هڪ سال سندن ڪوبه نشان يا ڏس پتو نه پيو. پورو سال گذرڻ بعد درویش وري ساڳي جاءِ تان اچي لنگهيو. انهن عورتن کيس سڃاتو ۽ ڊوڙي وڃي پنهنجن مردن کي ٻڌايائون. مرد ڀڄندا انهيءَ وٽ آيا ۽ زاري ۽ توبه ڪيائون. درویش کي پيرن تي هٿ رکي کيس پنهنجو حال زار ٻڌايائون. کين چيائين ته اوهان وڃو ڳئن جي لاءِ ڪلن کي ڪوڙڻ ۽ رسن ٻڌڻ جو بندوبست ڪيو ۽ شام جو سارو ڌڻ اوهان وٽ موٽي ايندو. پوءِ سموريون ڳئون موٽي آيون. ڌنارن کان پڇيو ويو ته ايتري مدت اوهان ڪٿي هئا؟ چيائون ته اسين معمول مطابق صبح جو ويندا هئاسون ۽ شام جو موٽي ايندا هئاسون. سندس وفات جو سال 977ھ آهي ۽ سندس مدفن ڳوٺ رايدان علائقي لندن ۾ آهي.

شاه قطب الدين محمد

هيءُ شاه محمود بن شاه طيب جو فرزند هو. خراسان جي اڪابرین ۽ معزز سادات مان هو.

عهد ترڪمانيه کان پوءِ هيءُ بکر شهر ۾ ساکن ٿيو. هر جمعي تي مخلوق کي پنهنجي واعظ ۽ نصيحت سان بهرمند ڪندو هو. نهايت متقي ۽ پيرھيزگار هوندو هو. شرع جو ڏاڍو پابند هوندو هو. سلوڪ ۾ به ڪامل هو. ميرزا شاه حسن کيس بکر جي شيخ الاسلام جو عهدو ڏنو، جنهن تي مدت تائين قائم رهيو.

آخر سن 977ھ ۾ موت جي پرواڻي کي لبيڪ چئي گذاري ويو، سندس تاريخ وفات ”واعظ“ جي عدد مان حاصل ڪيائون.

مخدوم عربي ڌيائو

پير آسات جو پاءُ هو، جيڪو مڪليءَ ۾ مدفون آهي. سندس ذڪر هن ريت آهي: چيو وڃي ٿو ته هن هڪ هنڌ ويهي، قرآن شريف جا 140 ختم ڪيا هئا. ايڏو ته خوش الحان هو، جو جڏهن قرآن شريف پڙهڻ شروع ڪندو هو ته پکي اڏامڻ کان ۽ پاڻي وهڻ کان بس ڪري بيهي رهندا هئا. هڪ ڏينهن پنهنجي خانقاه ۾ ويٺو هو ته اوچتو سندس هٿ سمنڊ جي گج سان ڀرجي آيو ۽ انهيءَ مان چند پاڻيءَ جا قطرا به ٽمندا رهيا. پوءِ هڪ حال محرم، خادم، عاجزيءَ سان هن راز جي ڪانئس حقيقت پڇي. فرمايائين ته منهنجو پٽ بايزيد حجاز جي سرزمين ۾ منهنجي معتقدن جي ٽولي سان گڏ ٻيڙيءَ ۾ سوار آهي، اوچتو ٻيڙي ڪُن ۾ غرق ٿيڻ لڳي. انهيءَ جماعت منهنجي پُٽ کي سفارشي بنائي دعا لاءِ عرض ڪيو، پوءِ مون انهيءَ ٻيڙيءَ کي ڪُن مان ڪڍي ڪناري تي صحيح سلامت پهچايو. ٿوري وقت کان پوءِ اُهي ماڻهو پهتا ۽ نذر ڪشي آيا ۽ ٻڌايائون ته جڏهن اسان ٻيڙي مان آسرو پليوسون، تڏهن هڪڙي غيبي هٿ، اسان جي ٻيڙيءَ کي ڪُن مان ٻاهر ڪڍي ڪناري تي پهچايو.

هيءُ آخر سن 980ھ ۾ گذاري ويو ۽ هالاڪندي شهر ۾ مدفون آهي.

مخدوم بايزيد

مخدوم عربيءَ جو فرمانبردار فرزند هو. پنهنجي پيءُ جي سنت تي هليو ۽ ان کان پوءِ سندس سلوڪ ۽ ارشاد واري گاديءَ تي نيڪ نامي سان فوت ٿي ويو.

شيخ ڪمال پائيلي

هيءُ سرهند علائقي جي شهر پائيلي جو رهاڪو هو. اهو ڳوٺ سرهند کان تقريباً چئن ميلن جي پنڌ تي هو. هيءُ الله تعاليٰ جي محبوب بندن مان هڪ هو، ۽ سندس مشرب اُويسي هو. ظاهري نسبت شيخ فضل سان هئس. سندس آخري واسطو سيد الجن والانس شيخ عبدالقادر جيلاني قدس سره تائين پهچي ٿو يعني:

سندس نسبت شيخ فضل سان ان جي شيخ گدا رحمٰن اول سان، ان جي شمس الدين عارف سان ۽ ان جي گدا رحمٰن ثاني سان ۽ ان جي سيد ابوالحسن سان ۽ ان جي سيد شمس الدين صحرائي سان ۽ ان جي سيد بهاؤالدين سان ۽ ان جي سيد عبدالوهاب سان ان جي سيد شرف الدين سان ۽ ان جي سيد عبدالرزاق سان ۽ ان جي نسبت حضرت پيران پير شيخ عبدالقادر جيلاني، قدس الله اسرارهم سان آهي. پاڻ نهايت صاحبِ ڪمالات هو. حضرت سرهندي نقشبندي

ڪان روايت آهي ته فرمايائين ته حضرت غوث الثقلين قدس الله اسرارهم جن ڪان پوءِ هن شيخ ڪان وڌيڪ ڪنهن کي به صاحب تاثير نه ڏنم. اسي ورهين ڪان وڌيڪ عمر ۾ سن 981ھ ۾ ڳوٺ ڪيتل نواح سرهند ۾ گذاري ويو.

شيخ عبدالقدوس گنگوهي

هيءُ هندوستان جي مشهور مشائخ مان هو. شيخ صفي الدين مصنف ”انوار العيون“ جي اولاد مان هو.

عالي مقام ۽ بلند درجي جو مالڪ هو. سندس مزار ڳوٺ گنگوه ۾ ڪرنال جي قريب جمنا نديءَ جي ڪناري تي واقع آهي. کيس ست فرزند هئا، جن ۾ فرزند اول شيخ حميدالدين ۽ فرزند نمبر ٽيون شيخ احمد، ڪماليت، سلوڪ ۽ معرفت ۾ ڪامل هئا. ۽ هي سن 973ھ ۾ گذاري ويو. سندس مدفن شاه آباد ۾ آهي.

شيخ رڪن الدين

هيءُ شيخ عبدالقدوس جو پيو نمبر فرزند ۽ خليفه اول هو. سندس نسبت ابراهيم ايرجي قادري سان هئي. سندس سلسلو قادري طريقو هو. سندس تصانيف مان ”مرج البحرين“ شايع ٿي چڪي آهي، جنهن ۾ عجيب ۽ غريب اسرار ۽ رموز سمائل آهن.

سندس وفات سن 983ھ ۾ ٿي. کيس والد سڳوري جي قبي ۾ ان جي پاسي ۾ دفن ڪيو ويو. شيخ عبدالقدوس جي نسبت شيخ فريدالدين اجوڏنيءَ سان هن ريت آهي:

هيءُ شيخ محمد عارف ولد شيخ احمد عبدالحق سان منسوب هو. هو پنهنجي والد شيخ احمد عبدالحق سان ۽ هو شيخ جمال پاڻي پتيءَ سان ۽ هو شيخ شمس الدين ترڪ پاڻي پتيءَ سان ۽ هو شيخ علي احمد صابر سان ۽ هو فريدالدين سان منسوب هو.

مولانا قاسم گاهي

هيءُ سادات جي هڪ معروف خاندان مان هو. سندس نالو نجم الدين محمد هو. ڪنيت ابوالقاسم هئس.

پندرهن سالن جي عمر ۾ اچي مولوي جاميءَ جي خدمت ۾ رهيو ۽ ان کان پوءِ بکر ۾ هاشمي ڪرمانِي، جنهن جو لقب شاه جهانگير هو، ان جي صحبت ۾ اچي رهيو ۽ کانئس ڪافي فائدو حاصل ڪيائين. هن کي عوام ۾ ڪافي مقبوليت حاصل هئي. جو ڪجهه به ڪندو هو ته عوام کي ناپسند نه لڳندو هو. ظاهري علوم سان آراسته هئڻ سان گڏ هڪ وڏو بهادر نوجوان به هو. پنهنجي فن سان ويهن چئن ۽ ان کان وڌيڪ ماڻهن سان اڪيلو مقابلو ڪري ڪاميابي حاصل ڪندو هو. ڊوڙڙ ۾ سڀ کان گوءُ کڻي ويندو هو. سندس هلت چلت ۾ کيس هڪجهڙائي

هرگز ڪونه هوندي هئي. جيڪڏهن بت اگهاڙو ٿيو ته بت اگهاڙو ئي رهندو هو. جيڪڏهن پوشاڪ پاتل هوندي هئس ته پوشاڪ ۾ ئي رهندو هو.

روايت آهي ته رياست بدخشان ۾ ميرزا عسڪري پنهنجو ڏهه ڪروڙ خزانو سندس حوالي ڪيو، مگر هن خزاني ڏانهن نهاريو به ڪونه سمورو مسڪين ۽ غريب مستحق ماڻهن ۾ تقسيم ڪري ڇڏيائين.

طريقه خواجه جو پيرو هو، جنهن جا هيءُ چار ڪلمات آهن: (1) هوش در دم، (2) نظر بر قدم، (3) خلوت در انجمن، (4) سفر در وطن. اڪبر بادشاهه جي زماني ۾ هيءُ بکر کان سفر ڪري هندوستان ويو، جتي سندس لاءِ ڪافي سلطاني قدرداني ٿي.

هڪ قصيده جي عيوض هڪ لک ٽڪو کيس انعام طور ڏنو ويو. سرڪاري حڪم ٿيو ته جڏهن به مولانا هت اچي ته کيس هڪ هزار روپيا استقباليه نذرانو پيش ڪيو وڃي. ان کان سواءِ ٻي مجلس ۾ وارد نه ٿيو. پوءِ خان زمان جي پيءُ بهادر خان جي محبت ۾ بنارس ويو ۽ ڪجهه وقت کان پوءِ وري اتان آگرهه ۾ پهتو. باقي عمر اتي گذاريائين.

سندس مدفن عام ماڻهن جي قبرستان جي دروازي جي ڀرسان آهي. سندس عمر 110 سال هئي.

مولانا قاسم بخاري سندس شاگرد هو مير يوسف استرآبادي لفظ ”خوش طبع“ چيو، جنهن جي عدد مان سندس ماده تاريخ 987ھ نڪري ٿي. هيءُ پنهنجي وقت ۾ موسيقي فن جو ماهر ۽ نادر طبع جو مالڪ هو. سندس گايڪي ۽ موسيقي جا سُر يادگار موجود آهن.

درويش رڪن الدين

هيءُ درويش ڏيڻي جو فرزند هو. مالڪ جي مقبول ٻانهن مان هو. سنڌ جي مشائخ ۾ سلوڪ ۽ طريقت جي رستي ۾ ڪامل ۽ اڪمل هو. ظاهري طور اڪثر اوقات، رياضت ۽ عبادت ۾ گذاريندو هو. مخفي طور مراقبن ۾ هوندو هو.

روايت آهي ته هڪ ڏينهن مسجد ۾ سَٽو پيو هو. امام مسجد پنهنجي نوافل جي ادائينگي کان پوءِ پنهنجي گهر جلدي وڃڻ لاءِ تڪڙ ۾ پنهنجي چادر چنڊي اُٿڻ لڳو ته اتفاقاً ڪجهه ڪڪ درویش جي چهري تي وڃي ڪريا. ان وقت امام جا پير شل ٿي پيا ۽ هلڻ کان عاجز ٿي ويو. سمجهيائين ته اها سزا منهنجي هن عمل چادر چنڊڻ جي ڪري ملي آهي. پوءِ درویش جي پيرن تي ڪري پيو. درویش کي خبر ڪونه هئي، پوءِ هوشيار ٿيو ۽ سندس تنگن تي هٿ گهمايائين، ته انهيءَ وقت ئي صحيح ٿي ويو.

روايت آهي ته آخري عمر ۾ سندس عجيب حالت هئي ته ڪنهن جو به آواز سندس ڪُڻ تي پوندو هو ته ان وقت آه ڪڍندو هو. ان جي آه ڪڍڻ سان آواز ڪندڙ جو ساهه نڪري ويندو هو. سن 988ھ ۾ فوت ٿي ويو.

شیخ جلال ثانيسري

هيءُ شيخ عبدالقدوس جي اڪابر خليفن مان هو. خاص ۽ عام ڪافي ماڻهو سندس ارادتمند هئا. 95 ورهين جي عمر ۾ سن 989ھ ۾ گذاري ويو.

شيخ عبدالنبي شهيد

”سنن هدايه“ ڪتاب جو مصنف هو. شيخ احمد بن شيخ عبدالقدوس جو فرزند هو. سن 991ھ ۾ شهادت حاصل ڪيائين.

سيد صفائي

هيءُ سيد مرتضيٰ ترمذيءَ جو فرزند هو. سيد شير قلندر بن بابا حسن ابدال سان نسبت رکندڙ هو. علم ۽ عمل جو گوهر هو. وقت جي فاضلن جو پيشوا هو. شاه قطب جي وفات کان پوءِ سلطان محمود خان هن کي بکر جي ”شيخ الاسلام“ جو منصب ڏنو. سن 991ھ ۾ فوت ٿي ويو.

مير معصوم جو تخلص ان جي پٽ جي نالي جو هو. بکر جي سادات جو شجره هن ريت آهي:

مير مرتضيٰ بن مير تقی بن خوارزم شاه بن قلندر شیر بن میر علي ۽ اهو سترهن واسطن سان حضرت موسیٰ ڪاظم عليه السلام سان ملي ٿو. والعلم عندالله

شيخ وجيه الدين گجراتي

هيءُ شيخ محمد غوث جو مريد هو. پنهنجي وقت جو ڪامل ولي الله ۽ عارف هو. سندس درگاه الله جي نيڪ بندن جي زيارتگاه آهي.

روايت آهي ته وقت جي فاضلن مان ڪنهن شيخ کان پڇيو ته توهان جي اها ڳالهه توهان جي شان کان پري آهي ته اوهان امي شخص کي پنهنجو مرشد ڪيو آهي. چيائين ته الحمد لله! جو منهنجو مرشد پيغمبر ﷺ جن جي مثل ”امي“ آهي. سندس وفات سن 996ھ ۾ ٿي.

ان کان پوءِ سندس پٽ شيخ عبدالله جانشين ٿيو. مريدن کي پنهنجي پيءُ وانگر راه حق جي هدايت ڪندو رهيو ۽ کين سلوڪ جا سبق به سيکاريندو رهيو. جڏهن هيءُ فوت ٿي ويو ته سندس پٽ شيخ اسدالدين سندس جانشين ٿيو ۽ اهو به تمام جلد فوت ٿي ويو. پوءِ ان جو قائم مقام سندس پيءُ شيخ چندر ٿيو، جنهن اصلاح جي وات ۾ مريدن جي غير معمولي تربيت ڪئي. سن 1026ھ ۾ جهانگير بادشاهه شيخ وجيه الدين جي زيارت جو شرف حاصل ڪيو، جيڪو سندس ارادت موجب ان جي زيارت ڪرڻ آيو هو.

مخدوم نوح عليه الرحمة

ولد نعمت الله، صديقي نسب آهي. پنهنجي نسب کي پاڻ هن طرح بيان ڪيو اٿائين: نوح بن نعمت الله بن اسحاق بن شهاب الدين بن مخدوم سرور بن شيخ فخرالدين صغير جو هلاڪندي شهر ۾ مدفون آهي. اهو ابن شيخ عزالدين بن شيخ فخرالدين كبير، جيڪو شيخ ابوبڪر جي مقبري ۾ مدفون آهي ۽ اهو ابن شيخ ابوبڪر ڪتاني، ساڪن ڪوت ڪروڙ بن شيخ اسماعيل بن شيخ عبدالله بن نصرالدين بن شيخ سراج الدين بن شيخ ابونجيب ضياء الدين عبدالقاهر سهروردي. مخدوم موصوف جو طريقو سهرورديه هو.

روايت آهي ته هيءُ اڃا ستن ڏينهن جو ڄاول ٻار هو ته نماز جي بانگ ٻڌائين. بانگ پوري ٿيڻ بعد صاف صاف زبان ۾ ڪلمه طيبه ادا ڪيائين. سندس چوڻ آهي ته آءُ جڏهن چوڏهن ورهيه جي عمر کي پهتس ته امام المشارق والمغارب حضرت علي بن ابي طالب کي ڏٺو ۽ ساڻس ملاقات ڪري کانئس فيضياب ٿيس.

روايت آهي ته جڏهن مخدوم سترهن سالن جي عمر جو ٿيو ته هڪ ڏينهن مخدوم عربيءَ سان گڏ خلوت خانہ ۾ ويٺو ته مراقبه ڏانهن توجه ڪندي، تلاوت قرآن شروع ڪيائين. اناويهيڻ سڀاري تي پهتو ته هن کي عالم بالا جي سير ڪرڻ جو شوق پيدا ٿيو. مخدوم عربي جي تلاوت کي ادب هيٺ ظاهري جسر سان، ان جاءِ تي ڇڏيائين ۽ پاڻ افلاڪ جو سير ڪرڻ ويو. اڃا مخدوم عربي ختم پورو نه ڪيو ته هو موٽي آيو.

فقير بهاؤالدين گودڙي کان روايت آهي ته هڪ ڏينهن سيد جلال ولد سيد علي انجوي جي گهر دالان ۾ ويٺا هئاسون. مخدوم نوح فرمايو ته حضرت ابوبڪر رضي الله عنه ۽ حضرت علي عليه السلام لنگهيا. حضرت علي عليه السلام تڪڙو تڪڙو مون وٽ آيو ۽ فرمايائين ته ”اٺ“ توکي محمد رسول الله ﷺ جن سڏايو آهي. حضرت ابوبڪر رضي الله عنه به پٺيان پيو اچي. آءُ حڪم موجب اوڏانهن روانو ٿيس، ڏٺو ته حضرت عيسيٰ عليه السلام ويٺو آهي. اوچتو منهنجي هٿ ۾ هڪ لڪيل تختي آئي. حضرت عيسيٰ عليه السلام کان ان مان سبق ورتو. جڏهن ٻاهر نڪتس ته ڏٺو ته حضرت رسالت پناه ﷺ جن بيٺا آهن. گوڏا ڪوڙي سندن اڳيان وينس، منهن پاڻ سڳورن ﷺ ڏانهن ڪيم. سبق جي تجديد ڪيم. حضرت ابوبڪر رضي الله عنه جن عرض ڪيو ته يار رسول الله ﷺ هيءُ منهنجي اولاد مان آهي.

روايت آهي ته مخدوم نوح، جنهن وقت نٿي ۾ آيو ظاهري عالمن ٻڌو ته ڪجهه به پڙهيل ڪونه آهي. قرآن ڪريم جي آيتن جي معنيٰ خوب بيان ٿو ڪري. پوءِ ان کي ڏسڻ آيا ته مخدوم صاحب آيت جي تفسير بيان ڪرڻ ۾ مشغول هو. راوي ٿو چوي ته ان وقت منهنجي هٿ ۾ تسبيح موجود هئي. آءُ هر هڪ معنيٰ تي هڪ داڻو ڦيريندو رهيس. جڏهن مخدوم صاحب خاموش ٿي ويو، تڏهن اهي مٿيا شمار ڪيم ته اسي مٿيا (داڻا) هئا.

سندس وفات جي تاريخ 27 ذوالقعد ڏينهن خميس ۽ سال 998 هه آهي.

مصرع

آفتاب منیر صدیقی (998)

مان بزرگن تاریخ کیدی آھی.

چون ٿا ته اکبر بادشاه جڏهن عبدالرحيم خان خانان کي سنڌ جي تسخير لاءِ مقرر ڪيو هو ته هو سنڌ ۾ آيو ۽ شروعات ۾ ناڪامي جو منهن ڏسي گهٽي ۾ پئجي ويو، جتي به ڪو فقير ٿي ڏنائين ته ان کان فتح جي لاءِ دعا گهرائيندو ٿي رهيو. پوءِ کيس ڪنهن اهل الله ٻڌايو ته تازو مخدوم نوح هالا ڪنڊي ۾ رحلت فرمائي ويو آهي. پوءِ جيڪو به سندس مزار تي فاتح پڙهڻ لاءِ اڳ ۾ ويندو، اهو سنڌ جو مالڪ ٿيندو. اتفاق سان مرزا حاجي⁽¹⁾ فاتح خواني لاءِ نه وڃي سگهيو ۽ خان خانان اتي پهچي غرخواهي ڪري مخدوم جي مزار تي فاتح خواني ڪئي، جنهن ڪري سندس فتح جا دروازا کلي ويا.

مخدوم صاحب جي اولاد تمام گهڻي هئي. بعض جي قول موجب کيس سترهن فرزند هئا ۽ بعض جي چوڻ مطابق کيس پنڌرهن پٽ هئا.

مخدوم صاحب کان پوءِ سندس جانشين مخدوم محمد امين ٿيو. سندس وفات سن 1015ھ ۾ ٿي ۽ اها تاريخ ”شرف الابرا“ جي اعداد مطابق آهي.

ان کان پوءِ سندس فرزند نالي مخدوم ابوالقاسم گاديءَ تي ويٺو، جيڪو ميان ابل جي نالي سان مشهور هو.

پوءِ سندس فرزند مخدوم عبدالخالق ۽ ان کان پوءِ مخدوم محمد زمان جانشين ٿيو، جيئن ته کيس نرين اولاد نه هو، تنهن ڪري سندس ڀائيڄو ۽ ناني مخدوم مير محمد سجاده نشين ٿيو. ان کان پوءِ سندس پٽ مخدوم محمد زمان ثاني گادي نشين ٿيو. ان جي وفات کان پوءِ مخدوم مير محمد ثاني گادي نشين ٿيو.

هاڻي سن 1202ھ ۾ سندس خلف يادگار مخدوم مير محمد ثاني ۽ مخدوم محمد زمان ثالث (ٽيون) صاحب سجاده نشين آهي. ۽ مخدوم عليه الرحمة جي ٻي اولاد مخدوم سلطان ۽ مخدوم ميران جن شهر ڪاٺياواڙ ۾ خاص ۽ عام جو زيارتگاه بڻيل آهي ۽ سندن اولاد کي ”پيرزاده“ جي نالي سان سڏيو پيو وڃي.

ميان جلال ۽ ميان ابراهيم

هنن مان هر هڪ بزرگ پنهنجي وقت جو صاحب عزت ٿي گذريو آهي.

ميان عبدالملڪ، مخدوم محمد امين جانشين اول جو پوٽو ۽ فرزند مخدوم عليه الرحمة آهي، جيڪو ”اراضي ميان عبدالملڪ“ جي لقب سان معروف آهي. سندس مزار اهل الله جي زيارتگاه آهي.

هن خاندان ۾ بيشمار بزرگان دين، خدام ۽ خليفه ٿي گذريا آهن، جن مان ٿورڙن جو ايندڙ ستن ۾ ذڪر ڪيو ويندو.

(1) هتي مراد مرزا باقي بيگ آهي، جيڪو ان وقت ٽٽي جو بادشاه هو، جيئن هن ڪتاب جي مصنف مير علي شير قانع ٽٽوي پنهنجي ڪتاب ”تاريخ سنڌ“ ج 3 ۾ پاڻ اها وضاحت ڪئي آهي.

ميان لطف الله

هيءُ مخدوم مغفور قدس سره جي فرزندن مان هڪ هو. جهڪريجي ڳوٺ وٽ سندس مزار خاص ۽ عام جي زيارتگاهه بڻي آهي ۽ سندس اولاد ڳوٺ پٺو، شال ۽ ان جي آسپاس ۾ ڪافي رهندڙ آهي.

سيد ظهير الدين والاسلام

عرف جام، هيءُ قاضي سيد شڪرالله شيرازيءَ جو فرزند هو، جنهن جو ذڪر مٿي ٿي چڪو آهي. هي پنهنجي وقت ۾ ظاهري ۽ باطني علمن ۾ ڪامل هو. پنهنجون اڪثر برڪت ڀريون گهڙيون ظاهري ۽ باطني علمن جي تدريس ۾ گذاريندو هو. انصار قبيلي جو بزرگ هو. سيد شڪرالله جي اچڻ کان اڳ محل سادات ۾ رهندو هو. سندس اولاد جي رهائش به اتي ئي آهي. جڏهن هو فوت ٿي ويو ته سندس پٺيان ٻه ناميارا فرزند سندس قائم مقام رهيا.

(1) سيد شڪرالله ثاني ۽ سيد عبدالرحمن.

اهي ٻئي بزرگ پنهنجي زماني ۾ علوم ظاهري ۽ علوم باطني جي فيض جو خزانو ۽ سرچشمو هئا. سندس باقي اولاد جي خبر نه آهي.

مولانا ضياءُ الدين يوسف

هيءُ مولانا نورالدين عبدالرحمن جو يادگار هو. مولانا سعدالدين ڪاشغري جو ڏهڻو هو. سندس ولادت 882ھ ۾ ٿي. پنجن سالن جي عمر ۾ خواجہ عبيدالله وٽ تربيت لاءِ ويو.

مولانا عبدالغفور لاري

سندس لقب رضي الدين هو. سعد بن عبادہ انصار جي اولاد مان هو. ظاهري علم ۽ باطني فيض مولانا نورالدين عبدالرحمن جامي کان حاصل ڪيو هئائين.

مخدوم اسماعيل سومرو⁽¹⁾

هيءُ حضرت اگهر ڪوٽ جو رهندڙ هو. وڏن اولياءَ ڪرام ۽ اهل الله مان هو. سنڌ جي مشائخ جو پيشوا هو.

⁽¹⁾ گلزار ابرار ۾ غوثي سنڌ جي ڪجهه بزرگن جو ذڪر ڪيو آهي. جن مان اڪثر جو تعلق سنڌي يا اڻ سڌي طرح مسيح الاوليا شيخ عيسيٰ سنڌي سان هو.

جيئن شيخ مبارڪ پٺاڻي، مخدوم عباس پٺاڻي، ٿر هنگورجائي، مخدوم نوح، شيخ جلال متو، مخدوم جعفر، شيخ طيب تاب ٿر، شيخ اسحاق قلندر، شيخ لاڏ جيو سنڌي، تاج العاشقين پور عبدالله سنڌي ۽ اسماعيل سومرو وغيره. ملا اسماعيل سومرو جو ذڪر گلزار ابرار، تاريخ تحف ڪرام ۽ تذڪره مشاهير سنڌ ۾ موجود آهي. هي بزرگ ڪيترائي عرصي کان سنڌ ۾ مقبر هو، هتي ئي دين جي خدمت ڪيائين ۽ هتي ئي وفات ڪيائين.

روايت آهي ته: ننڍپڻ کان وٺي پوڙهائپ تائين سارو وقت رياضت ۾ گذاريندو هو. صاحب مال ڪثير هو، طالب علمن، غريبن، مسڪينن ۽ مسافرن لاءِ هر قسم جا کاڌا پيٽا تيار ڪري کين ڪارائيندو هو. پاڻ جَوَن جي رُڪي ماني ڪائيندو هو. سندن مالي امداد به ڪندو هو. سندس وفات سن 998ھ ۾ ٿي.

شيخ پرڪيو چڪ

هيءُ شاھو ڪاتيار جو فرزند هو. مخدوم احمد و محمد پُٽ مخدوم اسحاق هالا ڪنڊي جن جو ذڪر مٿي اچي چڪو آهي انهن جو همعصر هو.

روايت آهي ته هڪ دفعي سورهن سالن کان پوءِ روزو افطار ڪيو هئائين ۽ هو ساري سياري جي موسم ۾ هڪ چادر کڻي درياءَ تي ويندو هو. درياءَ مان غسل ڪري پاڻي ۾ پسائيل آلي چادر بدن تي ويڙهي نماز ۾ بيهي رهندو هو. جڏهن هوا ۾ چادر خشڪ ٿي ويندي هئي ته وري ٻيهر غسل ڪري چادر پسائي پنهنجي بدن تي ويڙهي نماز ۾ بيهجي ويندو هو. اهڙي طرح بار بار غسل ۽ نماز پڙهندي ساري رات انهيءَ ئي حالت ۾ گذاريندو هو. وري اونھاري جي گرمين ۾ رڻ پٽ ۾ بغير چانو ۽ هوا جي اُس ۾ بيهي عبادت ڪندو هو. گرمي سبب سندس جسم جي چمڙي آهستي آهستي اڏڙي وئي هئي.

روايت آهي ته: هڪ شخص ساڻس چلي ۾ گڏ ويٺو، شيخ پرڪيو لاءِ اهو روزانو هڪ وڏو منو نان گيهه ۾ پڪل ڪڍي ايندو هو ۽ پاڻ فاقو ڪيندو هو. ماڻهو انهيءَ ڳالهه کي خراب تصور ڪرڻ لڳا. جڏهن چلو ختم ٿيو ته اهي چاليهه نان جيڪي سندس ڪاڻ لاءِ موڪليا ويا هئا،

گلزار ابرار ۾ لکيل آهي:

”سومره سنڌ ۾ هڪ گروه جو نالو آهي، پاڻ هن ملڪ جي نامور شاخ مان آهي، سندس خانقاه ڇا هئي هڪ زاهدستان هو، هزارين ڳوٺيون ان زراعتي بچ جو ٿيندو هو. سندس خاص طريقو درويشن جي خدمت گزاري ڪرڻ هو، 998ھ يا 999ھ ۾ رحمت حق سان وڃي مليو.“

”پنهنجي وقت جو عارف ڪامل ۽ اهل دل هو، سنڌ جي وڏن عارفين ۾ شمار ٿئي ٿو، ڪائس هزارين ماڻهن علوم ظاهري ۽ علوم باطني ۾ فيض حاصل ڪيو. سندس حضور پر نور سيدنا محمد مصطفيٰ صلي الله عليه وآله وسلم جي روح پاڪ سان خطيرة القدس ۾ ملاقاتون ٿينديون هيون پاڻ هڪ رات جناب رسول اڪرم صلي الله عليه وآله وسلم جن کي خواب ۾ ڏٺو ۽ سندن صلي الله عليه وآله وسلم جي اشاري سان پنهنجي ننڍي نياڻي جو نڪاح مٽياري جي هڪ نوجوان سان ڪري ڇڏيو، جنهن جو اولاد اڄ تائين مٽياري ۾ مقبر آهي، سندس هڪ ٻي نياڻي عارفه ڪامله وليه ۽ معرفت الاهي جي مقامن کان آگاه سندس کان ئي فيض يافت ۽ سندس ئي خليفه هئي. هن خاتون کي به سيدن جي هڪ نياڻي جو ادب ڪرڻ تي مخدوم صاحب کي حضور اڪرم صلي الله عليه وآله وسلم طرفان روحانيت جي بشارت ملي، ان کانپوءِ ئي هن خاتون کي هي ڪمالات حاصل ٿيا.“

سندس تدفين ضلع حيدرآباد جي هڪ ڳوٺ گلاب لغاري ويجهو اگهر ڪوٽ جي قلعي ۾ ٿي، جتي سندس مزار مشهور آهي، حضرت سيد الاوليا شيخ عيسيٰ جندالله جي همشير حضرت زينب رحمته الله عليها کي خواب ۾ جنهن بزرگ حضرت عيسيٰ جندالله جي چمن جي بشارت ڏني اهو بزرگ به اسماعيل سومرو هو. ملا اسماعيل حضرت شيخ الاوليا جي پيدائش کان پوءِ واري دور ۾ تعليم القرآن ۽ مدرسه جي حوالي سان سنڌ ۾ وڏي شهرت رکندڙ هو، سندس سير و سياحت جو زمانو ان کان گهڻو اڳ جو آهي، درس قرآن کانسواءِ پاڻ سلسله سهرورديه ۽ قادريه سان به منسلڪ هو سندس وفات کان پوءِ درسگاه جو انتظام سندس فرزند حامدالله سنڀاليو.

معيار سالڪان طريقت

صحيح سلامت آئي ماڻهن جي اڳيان اچي رکيائين ۽ چيائين ته هي آهي نان آهن جن جي کائڻ لاءِ اوهان چوندا هئا، پوءِ جيڪي به ماڻهو مجلس ۾ موجود هئا انهن سڀني گڏجي نان کاڌا.

بي روايت آهي ته هڪڙو شخص شيخ پرڪيي وٽ آيو ۽ عرض ڪيائين ته منهنجي زال گم ٿي وئي آهي، خبر نه آهي ته اها مري وئي آهي يا ڪنهن غائب ڪئي آهي. ننڍڙا سندس ٻارڙا بيقرار آهن. پوءِ شيخ خادم کي چيو ته هن شخص کي سندس زال آڻي ڏي. هو ٻاهر نڪري اچي بيٺو ۽ پريشان هو ته ڪيڏانهن وڃان. شيخ کيس ڏاڍيان چيو ته اڳتي وڃ. خادم پوءِ هلندو رهيو تانجو مٿس رات پئجي وئي، هلڻ وارو سندس هر قدم جي هيٺان هڪ ڏاڪو چڙهڻ لاءِ ٿي لڳو. هلندي هلندي هڪ ميدان ۾ اچي پهتو. اوچتو سندس نظر آڏو هڪ شاهڙ درٻار لڳل هئي، جتي هر قسم جا تنبو ۽ فرش هئا ۽ هڪ شخص شاهي پوشاڪ پهري دٻڊي سان ويٺو هو ۽ چند قبدي مرد ۽ عورتون سندس آڏو بيهاري ل هئا.

خادم کيس شيخ جو پيغام پهچايو ۽ عورت کي آزاد ڪرڻ جي استدعا ڪئي. مگر هن جواب ڏيندي چيو ته انهيءَ عورت ايڏا رسايو آهي، انهي ڪري کيس آزاد نه ڪبو. خادم موٽي اچي شيخ کي سارو احوال ٻڌايو. پوءِ فوراً انهيءَ عورت جي مڙس کي ساڻ وٺي بذريعه ڪرامت اتي وڃي پهتو ۽ ان کان عورت جي واپسي جي هر ممڪن طلب ڪيائين، مگر هن جواب ڪونه ڏنو. پوءِ شيخ پرڪيو عورت جي مڙس کي چيو ته تون پاڻ وڃ ۽ پنهنجي زال کي وٺي اچ، جڏهن هو پنهنجي زال کي وٺڻ لاءِ روانو ٿيو ته ان بزرگ جي مريدن کيس ٻڌايو ته بنا اجازت جي عورت کي وٺيو پيا وڃن. بزرگ چيو ته اهو شخص خدا جو محبوب آهي ۽ الله جي محبت ۾ مست آهي. اگر اهو سڀني کي به وٺي وڃي، تڏهن به آءٌ ڪجهه ڪري نه سگهندس.

عارف بالله سيد عبدالڪريم، رساله بيان العارفين ۽ تنبيه الغافلين ۾ بيان ٿو فرمائي ته اها ڪرامت حضرت پير دستگير جن کان صادر ٿي هئي.

روايت آهي ته پوءِ کيس چيائون ته هر شخص شيخ بهاؤالدين زڪريا ملتاني جي خاندان جو مريد آهي ۽ تون انهن جو مريد نه آهين. ڪهڙو سبب آهي؟ انهيءَ مهل کير جو پيالو ڀري هٿ ۾ کڻي زمين ۾ ٽپي هنيائين ۽ انهيءَ ساعت ۾ ملتان وڃي پهتو. شيخ بهاؤالدين جو سجاده نشين ان وقت پنهنجي گهر واريءَ سان خلوت ۾ ويٺو هو. کير جو پيالو سندس آڏو پيش ڪيائين، هن حيران ٿي کيس چيو ته ادب وارو ٿي! ڪٿي آيو آهين. چيائين ته هر طرف نظر ڦيرايو پوءِ زمين ۾ گهٽ هنيو ته فوراً اوهان جي هن مجلس ۾ اچي پهتس ۽ مٿو مٽي ڪري، شيخ جو هٿ وٺي، سندس بيعت ڪري، پوءِ موٽي آيس.

چون ٿا ته هڪ دفعي هن ٻڌايو ته نورالهي جي مشاهدي ۾ محو هئس ته آواز آيو ته اي پرڪيا! ٻانهو ٿيڻ گهرين ٿو؟ عرض ڪيم ته نه! وري ندا آئي ته ملازم ٿيندين؟ عرض ڪيم ته نه ۽ اهو آواز ٽي دفعا بار بار آيو. ليڪن قبول نه ڪيم ۽ آخر آواز آيو ته ٻانهو ٿيڻ به نٿو گهرين ۽ ملازمت به نٿو ڪرڻ گهرين، آخر پوءِ ڪهڙي شيءِ چاهين ٿو. عرض ڪيم اي خداوندا! آءٌ ڪجهه به نه آهيان ۽ ڪجهه به ٿيڻ نٿو گهران. جڏهن ائين عرض ڪيم تڏهن الله تعاليٰ

پنهنجي قدرت جو هٿ منهنجي پٺيءَ تي رکيو پوءِ معرفت کي قبول ڪيم. سندس وفات جو سال معلوم ڪونه آهي.

حاجي ويسر

هيءُ صاحب ڪمال و حال درويش هو. شيخ پرکيه کاتيار جو همعصر هو.

شيخ صدر الدين

هيءُ برگزيده عالم، فاضل ۽ پيرھيزگار متقي بزرگ هو. ڄام نظام الدين جو همعصر هو. منجهس علمن جي جامعيت ۽ غايت ايتريقدر هئي جو سندس هزارين شاگرد علمي ڪماليت جي رتبي کي وڃي پهتا.

بعد ۾ ميران محمد مهدي جونپوري وٽ نٿي ۾ ويو. شروع ۾ ان لاءِ ڪا راءِ يا ارادت سٺي نه رکندو هو، ليڪن زيارت ڪرڻ کان پوءِ سندس مضبوط مريدن ۾ داخل ٿي ويو.

شاه باجن

هيءُ برهانپور جو رهندڙ هو. وقت جو صاحب ڪمال ۽ معروف مشائخ مان هو، سندس مريدن مان شيخ حسام الدين بن عبدالملڪ بن قاضي خان، جيڪو شيخ علي متقي جو والد هو، صاحب معرفت هو.

شيخ عبدالحكيم

هيءُ شاه باجن جو فرزند هو. صاحب رشد ۽ عرفان هو. يقين ۾ ڪامل هو. شيخ علي متقي، ڪانئس چشتي طريقي جو فيض حاصل ڪيو.

شيخ حسام الدين

هيءُ عبدالملڪ بن قاضي خان جو فرزند هو. پنهنجي وقت جو بزرگ هو. شاه باجن جو معتقد ۽ فيض يافته هو. سندس وڏا جونپور ۾ گذاري ويا ۽ هيءُ برهانپور ۾ آيو ۽ پنهنجي زندگي طريقت جي حصول لاءِ وقف ڪري ڇڏيائين.

شيخ ولي الله

هيءُ مندو جي اڪابرین ۽ اعيان مان هو. ڪنهن حادثي جي سبب برهانپور کي پنهنجو وطن بڻايائين..

شيخ عبدالوهاب متقي

هيءُ مندو ۾ پيدا ٿيو هو، ننڍپڻ ۾ ئي سندس پيءُ (شيخ ولي الله) گذاري ويو ۽ ٿوري وقت کان پوءِ سندس والده به فوت ٿي وئي. هن برهانپور کان پوءِ سير و سفر ۽ سياحت اختيار

معيار سالڪان طريقت

ڪئي. گجرات جا نواحي علائقا دکن، ولايت سيلون ۽ سرانديب خوب گهميائين. هيءُ ضرورت کان سواءِ ڪنهن به جڳهه تي ٽن ڏينهن کان وڌيڪ هرگز نه ترسندو هو. البته حصول علم يا زيارت مشائخ يا استفاده فيض مشائخ جي ضرورت موجب وڌيڪ قيام به ڪندو هو. ويهن سالن جي عمر ۾ مڪه شريف ويو. اتي شيخ علي سان ملاقات ڪيائين. شيخ علي جي هن جي والد سان شناسائي هئي، تنهن ڪري ڏانهس ڏاڍو توجه ڏنائين ۽ پنهنجي صحبت ۾ رهائي سندس تربيت ڪيائين ۽ تمام جلد کيس اعليٰ درجي تي پهچايائين. ان کان ئي طريقه قادري شاذلي جي تربيت احسن طريقي سان ورتائين.

پورا ٻارهن سال جيستائين سندس شيخ حيات هو. وٽس گذاريائين. سندس مزار مبارڪ تي رهڻ جو ارادو هو. ليڪن حقوق صلہ رحمي جي ادائينگي فرض سمجهي گجرات ۾ آيو. ڪافي ڪرامتون ظاهر ڪيائين. هر سال حج تي ويندو رهندو هو. فوت ٿيڻ تائين حج جو ڪو به ناغو نه ڪيو هئائين.

پير آسات

هيءُ مخدوم عربي ڌيار هالا ڪنڊي جوياءُ هو. مجذوب سالڪ ۽ واصل بالله هو. هيءُ سنڌ جي برگزيده مشائخ ۾ داخل هو. جڏهن سيد ميران محمد مهدي جونپوري سنڌ ۾ اچي نٿي ۾ قيام ڪيو ته هن جي مٿان پنهنجي شفقت واري نظر وجهي فيضياب ڪري ڪمالييت کي رسايائينس. سندس مزار مڪليءَ ۾ مشهور آهي.

شيخ جهندو پاتئي

هيءُ درويش ۽ خدا پرست شخص هو. ٻيڙي جي ذريعي درياءَ پار ٽپائڻ سبب کيس الله تعاليٰ نوازيو ۽ هي سلوڪ ۽ بحر حقيقت کان واقف ٿي، بزرگي جي ڪمالييت جي درجي کي پهتو.

مشهور آهي ته سومره قوم جون ست پاڪدامن ۽ معصوم نياڻيون، جيڪي دنيا کي ترڪ ڪري گوشه نشين ٿي، الله تعاليٰ جي ياد ۽ عبادت ۾ مشغول هيون، سي چند بيهوده ۽ لالچي ماڻهن جي ظلم ۽ زيادتي کان بچڻ خاطر، سيد يعقوب مشهدي سان گڏجي ساموئي درياءَ جي ڪناري تي اچي پهتيون. شيخ جهندو انهن کان حقيقت معلوم ڪري، ٻيڙي جي ذريعي کين درياءَ پار ٽپائي ڇڏيو.

جڏهن ڄام نظام الدين سمي، سيد ميران محمد مهدي کي هلاڪ ڪرائڻ جي ارادي سان حرڪت ڪئي، ته شيخ جهندو پنهنجي ڪوشش سان ان کي هلاڪت کان بچايو پوءِ ان کان فيض حاصل ڪري، حقيقت حاصل ڪيائين. سندس قبر مڪلي ۾ آهي. ڪافي ماڻهو پنهنجي حاجت رواڻي لاءِ سندس قبر جي زيارت ڪرڻ ايندا آهن. جيڪي به مڪلي ۾ زيارتي ايندا آهن، انهن جي زيارت جي ابتدا به سندس قبر وٽان شروع ٿيندي آهي ۽ پڄاڻي به اتي ٿيندي آهي.

شيخ ابوبڪر

هيءُ مرد مجاهد ۽ صاحب معرفت هو. مڪلي ٽڪريءَ جي هڪ ڪنڊ ۾ الله تعاليٰ جي ياد ۾ مشغول هوندو هو. جڏهن ميران محمد مهدي جونپوري نٿي ۾ آيو ته مڪليءَ جي هڪ مشهور جڳهه تي قيام ڪيائين. پوءِ هي پنهنجي خلوت منجهان نڪري سندس خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ سيد صاحب کان سلوڪ جا سبق ورتائين. سندس بيعت ڪري مريد ٿيو، سندس رهائش اتي ٽڪري (مڪلي) ۾ هئي ۽ سندس مدفن به اتي ئي آهي ۽ مشهور آهي.

شيخ مغل چاچڪ

هيءُ سنڌ جي اڪابر مشائخ مان هو. وقت جي مشهور بزرگن ۽ پرهيزگارن مان هو. طالبان حق کي ارشاد ۽ تلقين ڪندو هو ۽ روحاني فيض رسائيندو هو. مريدن ۾ آخرت جي محبت اڃاگر ڪندو هو.

شيخ موسيٰ

هيءُ پنهنجي پيءُ (شيخ مغل چاچڪ) جو جانشين ٿيو ۽ هيءُ به پنهنجي وقت جي مشهور بزرگن ۽ پرهيزگارن مان هو. خوش اخلاق ۽ ڏاڍو مهمانواز هوندو هو. مهمانن جي هر طرح خدمت ڪندو هو ۽ حاجتمندن جي حاجت روائي ڪندو هو. سندس قبر ڳوٺ چاچڪ ۾ سڀني جي زيارتگاهه آهي.

قاضي شيخ محمد هروي اُچي قريشي

هيءُ حضرت جعفر بن طيار رضي الله عنه جي اولاد مان هو. علم ۾ اڪمل ۽ فضيلت ۽ بزرگي ۾ اتر هو. صفويہ جي عهد ۾ هرات کان آيو ۽ نوجوان هو. اُچ ۾ اچي پهتو ۽ ڪجهه وقت اتي ترسيو، جتان ملتان ۽ بکر ۾ آيو ۽ بکر کي پنهنجو وطن بڻيائين. ڪثرت شهرت جي بنا تي کيس ”اُچي“ سڏيندا هئا. سنڌ جا دانشمند حضرات سندس معتقد ٿي ويا. ڪافي ماڻهن کانس علم ۽ فيض حاصل ڪيو.

جڏهن سيد ميران محمد مهدي سنڌ ۾ آيو ۽ مهديت جي دعويٰ ڪيائين ۽ چند غير شرعي ڳالهين تي علماء سنڌ باتفاق سندس قتل جي فتويٰ صادر ڪئي، جنهن تي ڪافي علماء جي تصديق هئي، جيڪا هند جي قاضي صاحب جي اڳيان توثيق لاءِ رکيائون. پاڻ طريقت کان آشنا هو، انهيءَ ڪري ان فتويٰ کي باطل قرار ڏئي چيائين ته مجذوب تي امر ۽ نهئي لاڳو نه ٿيندو آهي. سيد اهو ٻڌي کيس دعا ڪئي. ان جي دعا سان کيس ڪامل باطني فيض عطا ٿي ويو ۽ ظاهر ۾ کيس اهو فائدو رسيو، جو سمن جي حڪومت هلي وئي ۽ شاھ بيگ ارغون، قاضي

شڪر الله جي اشاري سان اڳئين قاضيءَ کان استعفا وٺي هن کي قاضي مقرر ڪيو. يعني نٿي جي قضا جو عهدو هن کي ڏنو ۽ اهو منصب جليل هن وقت تائين سندس اولاد ۾ هلندو ٿو اچي.

قدوة الاولياء سيد جلال ولد سيد علي انجوي

هيءُ پنهنجي پيءُ کان پوءِ سندس بزرگي ۽ هدايت جي مسند تي ويٺو ۽ صدق و يقين جا دروازا مريدن مٿان کولي ڇڏيائين.

مخدوم نوح هالاڪندي کي ساڻس ڏاڍو خلوص ۽ محبت هئي. مخدوم نوح جڏهن به نٿي ۾ ايندو هو ته وٽس منزل ڪندو هو. هڪ ٻئي سان محققانه مجلسون ڪندا هئا. ڪوهستاني جماعت اڪثر هن جي مريد هئي.

سيد علي ثاني

هيءُ سيد جلال جو فرزند هو. ننڍپڻ ۾ طلب حق لاءِ نڪتو ۽ درويش آچر جي خدمت ڪيائين، ان کان پوءِ حرمين جي زيارت لاءِ ويو ۽ ڪيترن اولياءِ ڪرام جي صحبت حاصل ڪري کانئن فيضياب ٿيو ۽ آخر ۾ حضرت مخدوم نوح رحمته الله عليه جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ حضرت نوح رحمته الله عليه به سندس والد سڳوري جي اخلاص جي ڪري ان ڏانهن متوجه ٿيو. پاڻ جڏهن به نٿي ۾ ايندو هو، ڏانهس فيض جي نظر ڪندو هو. انهيءَ جي فيض سان سلوڪ جون منزلون ٽپي ڪري ڪاميابيءَ جي منزل تي رسيو.

باطني جميعت سان گڏ کيس ظاهري ثروت به حاصل هئي. مڪلي جي مقابر ۾ گنبد ۽ نٿي ۾ جامع مسجد ٺهرايائين. ۽ عرس جي مهيني ۾ پاڻ سڳورن رحمته الله عليهم جي عرس مبارڪ جو اهمتمام ڪندو هو، جنهن ۾ ٽي چار ڏينهن مجلس سماع ۽ فقراء جو اجتماع ٿيندو هو. ان ۾ ڪڏهن ناغو نه ڪيو ويندو هو. کيس ڪافي مريد، معتقد ۽ دوست هئا ۽ رساله ”آداب المريدين“ سندس لکيل آهي، جيڪو سالڪان طريقت جو دستور العمل ۽ پڻ يادگار آهي. سندس نڪ فرزند جلال ثاني سجاده نشين ٿيو.

مخدوم جمع

هيءُ به ڪامل ولي ۽ پرهيزگار هو. سيد علي ثاني انجوي جو همعصر هو. پاڻ ۾ مجلسون ڪندا هئا. هيءُ سنڌ جي ڪنهن قبيلي سان تعلق رکندڙ هو.

درويش الہ الدين سومرو⁽¹⁾

هيءُ به سيد علي ثاني جو همعصر هو. سندن وچ ۾ سنڌي بيتن سان مشائخانه ڪلام ۽ محققانه سوال و جواب هلندا رهندا هئا.

⁽¹⁾ صحيح نالو علاؤالدين هئڻ گهرجي. الہ الدين جي معنيٰ ”دين جو خدا“ آهي سو غلط آهي.

سيد منصور

هيءُ سيد محمد حسين عرف پير مراد جو فرزند هو. پنهنجي پيءُ سڳوري جو جانشين ٿيو ۽ کيس بزرگيءَ ۾ ڪماليت حاصل هئي. اوصاف ۽ ڪرامات ۾ پنهنجي پيءُ جي مثل هو. پنهنجي زندگيءَ کي پنهنجي مريدن جي ارشاد ۽ تربيت لاءِ وقف ڪري ڇڏيو هئائين. سيد علي جو سندس والد جو وڏو ڀاءُ هو، اهو به پيري، مريدي کي برقرار رکيو پئي آيو ۽ پڻ سيد علي جو اولاد سيد جلال جو خصوصي جانشين ۽ مريدن سان لهه وچڙ رکندڙ هئا. کين سلوڪ جا سبق به سيکاريندا رهندا هئا.

سيد منصور جڏهن وفات ڪري ويو ته سيد احمد سندس جانشين ٿيو، جنهن پنهنجي وڏن جي دستور کي قائم رکندي، مريدن ۽ طالبان حق جي تربيت ڪئي. سلوڪ جا سبق سيکاريندو رهيو، حق ۽ يقين سان اوقات بابرڪات کي سرانجام ڏيندو رهيو.

ان کان پوءِ سيد محمد ظاهر ولد سيد احمد سندس جانشين ٿيو، جنهن به پنهنجي وڏن جي دستور ۽ بزرگيءَ کي قائم رکيو.

روايت آهي ته گادي نشينيءَ کان ڪجهه عرصي بعد هن حرمين شريفين جي زيارت ڪرڻ جو ارادو ڪيو. جيئن ته سندس پٽ سيد عبدالرحمن صغير هو، انهيءَ ڪري پنهنجي سنهري مير شمس الدين ولد سيد حسين بن سيد منصور کي پنهنجو نائب خليفو ڪيائين ۽ اهو شرط رکيائين ته جيڪڏهن منهنجي عمر پوري ٿي وڃي ۽ منهنجو پٽ وڏو ٿئي ته اها مسند منهنجي پٽ کي ڏيندا. قضا سان سيد ظاهر اتي گذاري ويو ۽ وري سيد شمس الدين به هتي ان کان اڳ فوت ٿي ويو. سيد ظاهر جو فرزند سيد عبدالرحمن اڃا بي سمجهه هو، انهيءَ ڪري سيد شمس الدين جي پٽ سيد حسين کي سندس پيءُ جي جڳهه تي ويهاريو ويو. پوءِ سيد عبدالرحمن ولد سيد محمد ظاهر جڏهن وڏو ۽ سمجهدار ٿيو ۽ پنهنجي پيءُ مرحوم جي امانت جو دعويدار ٿيو ته سادات سڳورن محمد حسين جي بزرگيءَ جي ادب جي لحاظ ۾ سندس محروميءَ جي ڊپ کان به گادي نشين مقرر ڪيا. اول سيد عبدالرحمن ولد سيد محمد ظاهر کي مقرر ڪيائون. هن سجاده نشين جي مقرريءَ کان پوءِ سيد علي کي ڪاٻي پاسي ويهاريائون ۽ ٻئي سجاده نشين پنهنجي پنهنجي منصب موجب مريدن کي فيض پهچائيندا رهيا ۽ رشد ۽ هدايت مطابق مصروف زندگي گذاريندا رهيا.

شيخ ابراهيم

هيءُ شيخ ريحان جهنگلي، جنهن جو ذڪر ٿي چڪو آهي، جو پوتو ۽ پنهنجي وقت جو بزرگ هو.

روايت آهي ته هڪ پيري سيد علي انجوي جي زيارت لاءِ وٽس ويو ته سندس هٿ ۾ تسبيح هئي. جڏهن سيد صاحب سان مصافحو ڪيائين ته کيس سيد فرمايو ته اوهين به هٿ ۾

تسبيح پيا رکو، يعني اهو طريقو مشائخ جو نه آهي. چيائين ته ڏهري ۽ ضعيف گهوڙي کي چابڪ لڳائڻ ضروري آهي. فرمايائين ته مگر نفس جي شهوار کي زيب نه ٿو ڏئي.

شيخ ريڪن

سندس اصل نالو ريحان هو. شيخ ريحان جهنگلي جي اولاد مان هو. سنڌ جي نامور مشائخ مان هو. صاحب آيات ۽ صاحب ڪرامات هو. تعلقي چاڪر هالا ۾ مدفون آهي. سندس قبر خلق الله جي زيارتگاهه آهي.

مخدوم يعقوب پليجو

هيءُ پنهنجي وقت جو عارف ۽ ستيار پرڳڻي جي ناري ڳوٺ جو رهندڙ هو. چون ٿا ته ڪنهن سائل اچي ڪانئس ڪجهه گهريو چيائينس ته جهنگ ۾ وڃ ۽ منهنجي غلام کان هڪ مينهن وٺ. غلام پيغام ٻڌي کيس اهڙي سني مينهن ڏني، جيڪا روزانو تمام گهڻو کير ڏيندي هئي. مخدوم اها ڳالهه ٻڌي غلام کي چيو ته جنهن صورت ۾ منهنجي پڇڻ ڪانسواءِ منهنجي هڪ بهترين مينهن ڏئي ڇڏي آهي. تنهنڪري توکي آزاد ڪيم ۽ جڏهن سندس گهر واري اها ڳالهه ٻڌي ته کيس چيائين ته جڏهن اهڙي هڪ عمل تي تو غلام کي آزاد ڪيو آهي ته تڏهن منهنجا به حقوق جيڪي تنهنجي ذمي آهن، سي مون به توکي بخشي ڇڏيا.

نقل آهي ته هو هڪ ڏينهن پنهنجي هڪ جماعت سان گڏجي منگن جي پوک ۾ ويو. ڪجهه پڄاڻ لاءِ نڪر جي ننڍڙي سوراخدار ڪُنيءَ ڪانسواءِ ٻيو ڪوبه برتن نه هو. هن انهيءَ کي چاڙهڻ جو حڪم ڏنو. خادمن انهيءَ کي چلهه تي پاسيرو ڪري رکيو ته جيئن انهيءَ جي سوراخ مان پاڻي نه هارجي. فرمايائين ته سڌو ڪري رکو ڇو ته ماڻهو تمام گهڻا آهن. کاڌو تيار ڪرڻو آهي. الله جي قدرت سان انهيءَ ۾ ايترو ته کاڌو پڪو جو ساري جماعت کائي ڍڪيو. کاڌي کائڻ لاءِ چيائين ته هر هڪ ڪوڏر کڻي، انهيءَ ڪُنيءَ کي هڻي پر ڪُٺو ڪنهن کان به نه پڳو.

چون ٿا ته هڪ هندوءَ پنهنجي نياڻيءَ جي شادي واسطي پنهنجي مائٽن کان اڌ خوار ساريون وٺي هڪ سوالي ڍڳي تي ڳوٺ ڏانهن کنيو ٿي ويو. اتفاق سان جڏهن درياءُ تان لنگهي رهيو هو ته ڍڳو بار سميت وڃي پائيءَ ۾ ڪريو ۽ گم ٿي ويو. هيءُ معرفت جي درياءُ جو ٿور (مخدوم) پڻ اچي اتان لنگهيو ۽ هندوءَ کي ڍڳي جي ٻڌڻ جي غم ۾ بيقرار ڏسي، چيائينس ته وڃ فلاڻيءَ جاءِ تي ٽپي هڻ، اتي توکي هڪ ڪچهري ڏسڻ ۾ ايندي. انهن کي منهنجو پيغام رسائڻ پوءِ گم ٿيل شيءِ توکي ملندي. هندو ڇوڻ موجب ٽپي هڻي، ڏٺائين ته هڪ وڏي جماعت ويٺي آهي ۽ انهن ۾ هڪ شخص تخت تي ويٺو آهي. مخدوم صاحب جو پيغام ٻڌي، بار سوڌو ڍڳو سندس حوالي ڪري ڇڏيائون. پوءِ هندو جيئن ئي مٿو ٻاهر ڪڍيو ته پاڻ کي ڍڳي ۽ بار سميت خشڪيءَ تي ڏٺائين.

مشهور آهي ته انهيءَ هندوءَ کي وري ڪڏهن به ڪنهن شيءِ جي ضرورت پيش نه آئي ۽ ڪافي مال جمع ڪيائين. مخدوم صاحب شاهه حسين ارغون جو همعصر هو.

شیخ حافظ الله گجراتي

هيءُ قادري ۽ حسني هو. حضرت غوث صمدانيءَ جي اولاد مان هو. پنهنجي وقت جو اجل عارف ۽ مشهور مشائخن مان هو. سندس مريدن مان خليفو ابوالبركات ۽ شيخ يعقوب نئي ۾ آيا، جن جو ذڪر اچي چڪو آهي.

شيخ اسماعيل حالي اُچي

هيءُ صاحب کمال ۽ صاحب حال هو. شاه ارغون جو همعصر هو.

قاضي ابوالخير ۽ قاضي عبدالرحمن اُچي

هيءُ ٻئي بزرگ صاحب عرفان ۽ کمال هئا. شيخ اسماعيل جا همعصر هئا.

سيد خواجہ مسڪين مودودي

هيءُ سيت پور جو رهاڪو هو. پنهنجي وقت جو وڏو بزرگ صاحب کرامت ۽ عارف بالله هو. سلطان محمود خان بکر جو همعصر هو.

درويش صالح

هيءُ ڪڪرال جو رهندڙ هو. اهل الله ۽ عارفن جي زمري ۾ شامل هو. ڏهين صدي هجريءَ ۾ گذاري ويو.

مخدوم صدرالدين راهوتي

هيءُ هالا ڪنڊي جي ڳوٺن مان هڪ ڳوٺ ڄائي ۾ رهندڙ هو. هميشه واعظ ۽ نصيحت ۾ گذاريندو هو. سندس وعظ ۾ ڪافي اثر هوندو هو. گودڙي پهريندو هو. وڏو مقام رکندڙ هو. صاحب کمال هو. سندس اوصاف من موهيندڙ هئا.

مخدوم مراد

هيءُ مخدوم صدرالدين جو فرزند هو. اڪابر علماء ۽ متقين ۾ شمار ٿيندو هو. درویش حسن مقري جو صحبت يافتہ هو.

قاضي منور

هيءُ مخدوم جو فرزند هو. هڪ ڏينهن هي ريشمي لباس پهريو رستو وٺيو ٿي ويو ته رستي ۾ شاه عبدالڪريم (بلڙي واري) عليه الرحمة کيس ڏسي چيو ته تنهنجو ڏاڏو ته چتين

لڳل توپيءَ کان سواءِ نه پهريندو هو. توکي هيءَ ڪنهن کان ورثي ۾ مليو آهي. ايتري چوڻ تي مٿس ڏاڍو اثر ٿيو ۽ وڃي سلوڪ وارن ۾ شامل ٿيو.

درويش حسن مقري

هيءُ اصل واڍو هو، ليڪن دل جي ڦرهيءَ کي رندو هڻي صاف ۽ لسو ڪري سينگاريو هئائين.

چون ٿا ته کيس هڪ طهارت خانو هوندو هو. جڏهن به ان ۾ وضو ڪرڻ ويندو هو ته بي خود ٿي ويندو هو، هڪ ڏينهن سندس هڪ واڍو مائٽ ان جي ملاقات ڪرڻ لاءِ وٽس ويو. اتفاقاً ان وقت درويش طهارت خاني ۾ ويل هو، هن اندر وڃي ڏٺو ته درويش ٽڪرا ٽڪرا ٿيو پيو هو. هيءُ دهشت کان ٻاهر نڪري آيو.

چون ٿا ته هڪ ڏينهن ٻيهرجيءَ جي وقت ڪُونرو هٿ ۾ کڻي وضو ڪرڻ وينو ۽ هٿن تي پاڻي هارڻ تي گهريائين ته هوڏانهن مؤذن اذان شروع ڪئي ته درويش بيخود ٿي ويو. باقي ڏينهن ۽ رات ۽ ٻئي ڏينهن جي ٻيهرجي تائين بيهوش پيل هو. ڪنهن کي کيس هوش ۾ آڻڻ جي طاقت نه ٿي. ٻئي ڏينهن جڏهن مؤذن ساڳي وقت اذان ڏيڻ شروع ڪئي تڏهن هوش ۾ اچي پڇيائين ته اڃا مؤذن پنهنجي اذان ختم نه ڪئي آهي.

هڪ ڏينهن مخدوم مراد سندس زيارت لاءِ آيو. پنهنجي سواري وارو ڍڳو، ٻاهر ٻڌي هن جي حاضريءَ ۾ آيو، خادم ڪيس ٻڌايو ته هو ستن ڏينهن کان وٺي وضو خاني ۾ ويل آهي، اهو ٻڌي حيران ٿي ويو ۽ ايتري ۾ درويش به ٻاهر نڪري آيو. مخدوم کيس چيو ته ست ڏينهن الله جا فرض وڃايا اٿئي. فرمايائينس ته تون پنهنجي ڍڳي جي وڃي خبر لهه. هن ڳالهه ۾ چو پيو آهين؟ اتفاق سان مخدوم جو ڍڳو به غائب ٿي ويو هو. ڏاڍي ڳولها کان پوءِ ڍڳو لهي هليو ويو ۽ وري ڪڏهن به درويش تي اعتراض نه ڪيائين.

مخدوم بلال پهتي

هيءُ وڏو عارف ۽ اصل بالله هو. ظاهري علمن ۾ به وڏو شان رکندڙ هو. چون ٿا ته رات جو هڪ ڪوناريءَ ۾ ويهي ذڪر الهي شروع ڪندو هو. جڏهن وجد مٿس غلبو ڪندو هو ته ڪوناري وارو پاڻي گردش ڪندو هو. جڏهن صبح جو هو ٻاهر نڪري ايندو هو ته به پاڻيءَ جوش ۽ گردش ۾ ساڳي طرح هوندو هو، جيستائين درياءَ ۾ نه ان کي هاريندا هئا، تيستائين بس نه ڪندو هو.

هڪ ڏينهن مخدوم لعل شهباز جي زيارت لاءِ ٻيڙيءَ ۾ روانو ٿيو، هوڏانهن ٻيڙي هلائيندي ميربحر گارگند ۽ بڪواس ۾ مشغول ٿي ويو. مخدوم صاحب ان کان پريشان ٿي بس ڪرائڻ لاءِ پنهنجي مٿي کان توپي لاهي، ان ميربحر جي مٿي تي رکي ته گارين جي جاءِ تي قال

الله تعاليٰ ۽ قال الرسول ﷺ ۾ مشغول ٿي ويو. پوءِ لهڻ وقت جڏهن انهيءَ ملاح جي مٿي تان پنهنجي ٽوپي لٽائين ته وري بڪواس ۾ سندس زبان شروع ٿي وئي.

سيد حيدر سنائي

هيءُ سن ڳوٺ جو رهندڙ هو، ٻارهن سالن جي ڄمار ۾ مولانا عمر ۽ مخدوم بلال جي خدمت ۾ حاضر ٿي، كشف ۽ شهود جو ڄاڻو ٿي ويو. سندس ڪرامتن منجهان هڪ ڪرامت هيءُ آهي ته هڪ ڏينهن ماڻهن جي انبوه ۾ بيٺو هو. سڀني ماڻهن ڏانهن نهاريندي چيائين ته مون کي الله تعاليٰ ڏانهن ماڻهن کي پهچائڻ جا ايترا ته رستا آهن جو هڪ کي ٻئي جي خبر نه رسندي.

درويش چرڪس

هيءُ ڏنو سرڪيءَ جو پٽ هو. ونگو جو رهاڪو هو. دين جو شائق ۽ طريقت جي راه جو سالڪ هو. تحقيق جي ميدان ۾ توفيق جو گهڙو سڀ کان اڳ ڪڍي ويو هو. اڪثر درويش سندس ئي نظر سان ملاحظ ڪندا هئا. هڪ ڏينهن مخدوم بلال جي خدمت ۾ حاضر ٿي کانئس پڇيائين ته فرض جي ادب جو رتبو وڏو آهي يا رعايت؟ مخدوم ورائيو ته (فرض جي ادب کي ترجيح آهي). ظاهر ۾ هيءُ جواب سندس مرضي مطابق نه هو. هن جي وڃڻ کان پوءِ مخدوم جي دڻ جي ڦرهيءَ تان سندس سڀ علم ميسارجي ويا. پوءِ عاجز ۽ پريشان ٿي کانئس معافي ورتائين. پوءِ درويش جي فيض واري نظر سان وري سڀ ڪجهه واپس آيو.

هڪ ڏينهن ڪنهن شخص جي ڳئون گم ٿي وئي. اهو شيخ چرڪس جي خدمت ۾ دعا گهرائڻ لاءِ آيو. (شيخ چرڪس چيو ته) اي خداوند! جيڪڏهن تنهنجي درگاهه ۾ اها ڳالهه سچي آهي ته جيڪو بي سنت دعا طلب ڪندو سو مراد تي نه رسندو ته پوءِ ڳئون کي پيدا ڪر. پوءِ هڪدم گم ٿيل ڳئون موٽي آئي.

مير سيد ڪلان

هيءُ ڪربلا معليٰ جي عظيم القدر سادات مان هو. انهيءَ مبارڪ سرزمين کان نڪرڻ بعد پهريائين قنڌار ۾ آيو ۽ سنڌ فتح ٿيڻ کان پوءِ سنڌ ۾ آيو. سيوستان (سيوهڻ) جي پسگردائي ۾ اچي رهيو. گهڻو وقت مخدوم لعل شهباز جي مزار پر انوار تي گذاريندو هو. زهد ۽ تقويٰ ۾ بينظير ۽ سلوڪ ۾ وقت جو نامور ۽ ڪامل بزرگ هو. مير معصوم بڪري سندس اولاد مان هو.

قاضي عبدالله

هيءُ قاضي ابراهيم درييليءَ جو فرزند هو. فضائل سلوڪ جا سبق مخدوم عثمان عبدالعزيز ابهري کان سکيائين، تقويٰ ۽ پرهيزگاريءَ ۾ ڪامل ۽ اڪمل هو. ڄام نظام الدين

معيار سالڪان طريقت

جي زماني ۾ رهيو ۽ صاحب باطن به هو. شاه بيگ جي فتح کان پوءِ دربيلي کي ڇڏي باغبان ۾ هليو ويو ۽ سن 934ھ ۾ گجرات هليو ويو ۽ اتان مدينه پاڪ ۾ وڃي سڪونت اختيار ڪيائين ۽ اتي ئي گذاري ويو.

سندس فرزند شيخ رحمت الله جيڪو ڪماليت جي درجي کي پهتل هو، سو سندس قائم مقام ٿيو.

شيخ خضر

هيءُ شيخ موسيٰ جو پوتو هو، شيخ موسيٰ جو مٿي ذڪر آيل آهي. ڏهين صدي هجري ۾ سير ۽ سفر ڪندو، سنڌ ۾ آيو. اتان ناگور شهر ۾ اچي پهتو ۽ شيخ يحيٰ اچي جو مريد ٿيو، خلافت مخدوم جهانپان، شيخ عبدالرزاق قادري ۽ شيخ يوسف سنڌي کان ورتائين پوءِ سير ڪندو، وري به سنڌ ۾ اچي رهيو.

سن 911ھ ۾ شيخ مبارڪ کانئس وجود ۾ آيو. جنهن جو ذڪر مٿي اچي چڪو آهي.

شيخ زين الدين محمد دائود

هيءُ ايوب بن دائود، قريشي قادريءَ جو فرزند هو. شيخ اسحاق بن سلطان بهلول قادريءَ جو مريد هو. ڳوٺ اگهر ۾ آسوده حال آهي. حضرت موصوف جي نامور خليفن مان پير فيض بخش صغير ۽ ڪبير به هو مخدوم نوح ۽ سيد علي شيرازي جو همعصر هو.

شاه ديوانه هالاڪندي

هيءُ برگزيده مشائخ مان هو. سندس قبر مخدوم عربيءَ جي قبر جي ڀرسان آهي.

درويش قاسم

سندس هنر ۽ ڏندو ڪپڙو اٿڻ هو، مگر سندس ذات حقيقت جي تاجي پيٽي ۽ فنا و بقا کان واقف ٿي ۽ الله تعاليٰ جي ذات ۾ محو ٿي وئي مخدوم نوح رحمته الله عليه جو مريد هو.

سقائي چغتائي

هيءُ تارڪ دنيا ۽ مسڪين حال هو. آخري عمر ۾ نامناسب حالات سبب سرانديپ ڏانهن روانو ٿيو ۽ رستي ۾ ئي فوت ٿي ويو.

سندس سفر جي هڪ ساٿيءَ کان روايت آهي ته سندس وفات کان پوءِ ان جي جنازي تي هڪ شخص اچي حاضر ٿيو ۽ ٻڌائين ته ٽن راتين کان پاڻ سڳورن عليه السلام جن خواب ۾ مون کي فرمائين ٿا ته فلاڻي منزل ۾ منهنجو دوست فوت ٿي چڪو آهي. پاڻ وڃي سندس جنازي تي

حاضر ٿي. پوءِ هو جنازي نماز پڙهائي غائب ٿي ويو. ترڪي ۽ فارسيءَ زبان ۾ سندس ڪافي شعر آهن.

مخدوم نجيم

هيءُ ريل جي علائقي جي بزرگن جو پيشوا هو. خلق جي هڪ وڏي جماعت جو رهنما هو. مخدوم نوح رحمته الله عليه جو همعصر هو.

درويش قطب

هيءُ عجيب حالات جو صاحب هو. هڪ ڏينهن بوبڪ ۾ ويو. طالب العلم ڪانئس پڇيو ته ڪنهن جو مريد آهين، چيائين ته خدا جو مريد آهيان. اتي ماڻهن جو هڪ هجور اچي ڪنو ٿيو ۽ ارادو ڪيائين ته کيس مخدوم جعفر وٽ وٺي وڃي، تعذير ڏيارجي. وري چيائين ته بلڪ خدا منهنجو مريد آهي، ان تي ته ڪين وڌيڪ ڪاوڙ لڳي، پوءِ گهلي کيس مخدوم وٽ وٺي آيا. مخدوم ڪانئس پڇيو ته چيائين هاڻو! خدا مريد انهيءَ ڪري آهي ته هو اسان جي حق ۾ جيڪو به ارادو فرمائيندو آهي، اهو هر حالت ۾ وجود ۾ ايندو آهي. اول اسان جي پيدا ڪرڻ ۾ ارادو هئس. ان ۾ اسان جي ارادي جي ڪابه قدرت ڪونه هئي ۽ جو ڪجهه ڪري ٿو ته اهوئي ڪري ٿو. ۽ ظاهر ۾ آءٌ مخدوم نوح رحمته الله عليه جو مريد آهيان.

هڪ دانشمند شخص کيس چيو ته ڇو انهيءَ جي بجاءِ هيءُ ڇو نٿو چوين ته الله تبارڪ و تعاليٰ اسان جو دوست آهي ۽ خدا عزوجل اسان سان محبت ڪري ٿو. چيائين ته ڇا تو نه ٻڌو آهي ته هڪ بادشاهه هزارين سهڻين خوبصورت ڪنيزن جو مالڪ هو. ان هوندي به هڪ پنگياڻي کي جيڪا گند جي ٽوڪري کڻي پئي آئي، ان کي ڏسي، مٿس فريفت ٿي پيو ان ۾ ڪهڙي خوبي ڏني هئائين.

لڌو بهار

هيءُ مخدوم نوح رحمته الله عليه جو تربيت يافته ۽ حقيقت جي منزل تي پهچي گذاري ويو.

ميان عبدالرشيد بصير

هيءُ به مخدوم نوح رحمته الله عليه جو مريد هو. نابين هو. کيس ظاهري اکين جي بينائي ته ڪونه هئي، مگر باطني ۽ سلوڪ جي بصارت سان آراسته هو. فقيري جي راه ۾ فنا هو.

مخدوم صابو سومرو

هيءُ مخدوم نوح رحمته الله عليه جي دوستن مان هو. هٿڙيءَ جو رهندڙ هو. ظاهري ۽ باطني علمن جو عالم هو.

مولانا ضياءُ الدين

هيءُ مخدوم صدرالدين جو ٻيو نمبر فرزند هو. علمي ۽ باطني فضائل تي حاري هو.

شیخ عبداللطیف

هيءُ برگزیده عالم ۽ ڪامل متقي هو. مولانا مخدوم ضياءُ الدين جو همعصر ۽ قريبي هو.

درويش باده

هيءُ مخدوم نوح رحمۃ اللہ علیہ جو مريد هو. صاحب ڪمال ۽ عرفان هو.

سلطان ڪهمر

هيءُ مخدوم نوح رحمۃ اللہ علیہ جي مريدن مان هو. فقيريءَ ۽ مالڪ جي رضا تي راضي رهڻ وارو هو. سندس مقبرو ڳوٺ آڪر ۾ مشهور آهي ۽ سندس فقراءُ اتي اچي گڏ ٿيندا آهن.

منو فقير

هيءُ به مخدوم نوح عليه الرحمة جي مريدن مان هو. صاحب ڪمال و فقر هو. مخدوم صاحب کان پوءِ جامع فرخ نئي ۾ گهڻو وقت گذاريائين. سندس چوڻ آهي ته جڏهن منهنجو مٿو بلندي ڏانهن مائل ٿو ٿئي ته تڏهن منو ٿيان، يعني مصيبت زده ٿو ٿيان ۽ جڏهن خوديءَ جو خيال ڌاري پنهنجو مٿو مٿي ٿو کڻان ته منو يعني کوٽو ٿو ٿيان، پر جيڪڏهن پنهنجي نفس کي ماري جهڪائي، پنهنجو مٿو نياز نوڙت سان هيٺ جهڪايان ٿو ته مون کي منو سڏين ٿا ۽ منو ٿيان ٿو. سندس مدفن مڪليءَ ۾ مشهور آهي.

مخدوم اسحاق

هيءُ گجرات کان اچي ڪوٽ ۾ رهيو. مخدوم اسماعيل جو مريد هو. علم ظاهري ۽ باطني جي ڪماليت کي پهتل هو. علم جي طلب ۾ ئي گذاري ويو. سندس فرزند ميان احمد ڪتابيءَ جو تذڪرو ايندڙ معيار ۾ ايندو.

سيد احمد جعفر

هن کان مراد احمد بن جعفر آهي. ڇو ته جڏهن سيد جعفر گجرات ۾ پنهنجي فرزند احمد کي پنهنجي مريدن واري جماعت ۾ ڇڏي، پاڻ نئي ويڃڻ جو ارادو ڪيو ۽ سندس خادمن کي هن جي ويوڙي جو صدمو رسيو ته کين چيائين ته مون کي اتي رهڻ جو حڪم ٿيو آهي. اوهان وٽ احمد جعفر رهندو جيئن ته ولي جي زبان مان اهو نالو جاري ٿي ويو ان کان پوءِ اهو نالو احمد جعفر گڏجي ويو. اڻ ڄاڻ وري ائين سمجهن ٿا ته اهي به نالا آهن.

هڪ دفعي سيد احمد، جنهن پنهنجي والد سڳوري کان فيض حاصل ڪيو هو. وقت جي مشائخ جون زيارتون ڪيون هيون ۽ علائقي جي معروف اولياء سان ملاقاتون ڪيون هيون. پنهنجي پيءُ کان هڪ واقعو ٻڌائين ته انهيءَ ڏينهن کي مشائخ جي جماعت جي عرس لاءِ مقرر ڪري ڇڏيائين.

چون ٿا ته هڪ ڏينهن سيد احمد جعفر اهو ارادو ڪيو ته اڄ مشائخ جي عرس جي مجلس ڪوٺائي وڃي ۽ ان ۾ بعض موجوده مشائخ کي به مدعو ڪيو وڃي ته جيئن مجلس آراسته ٿئي ۽ مخلوق ۾ مشائخ جي جاڻ ۽ قدرداني ٿئي ۽ ڪي ٻيا به مشائخ جا مريد هن نئين سلسلي سان منسلڪ ٿين. پوءِ شهر جي حاڪم هڪ فرمان جاري ڪيو ۽ جنهن ۾ اهو اشارو ڪيائين ته عرس جي مجلس جي روشنائي لاءِ تيل هرگز نه ڏنو وڃي ۽ ڪنهن خادم کي تيل مهيا نه ڪيو وڃي. پوءِ سيد موصوف جا خادم سارو شهر گهمي ڦري آيا، مگر چراغ لاءِ تيل جو هڪ قطرو به ڪين نه مليو. سيد ٻڌو ته فرمايائين ڏيئرن کي پاڻيءَ سان ڀري ٻاريو وڃي. اميد آهي ته سج ۽ چنڊ وانگر ڏيئا به روشني ڪندا. فقرائن ڏيئرن کي پاڻي سان ڀري ٻاريو ته تيل جي خاصيت پاڻيءَ ۾ پيدا ٿي پئي.

چون ٿا ته سيد جي ڪرامت سبب ائين ٿيو جو پاڻي، تيل کان وڌيڪ روشني ڪرڻ لڳو. جيئن ته خاندان جي چراغ کي وسائڻ گهريائون ٿي پر ڪرامت جي شمع جي روشني سان ان جي ارادتمندي کي زندهه رکيو ويو.

ان وقت کان پوءِ هر سال انهيءَ مجموعي کي سندس اولاد، مشائخ وانگر قائم رکيو پيو اچي. سيد احمد جعفر جي اولاد انهيءَ هنڌ آهي ۽ ان ۾ ڪيترائي نامور بزرگ ٿي گذريا آهن.

سيد محمد هاشم رضوي

هيءُ رضوي سادات مان هو. اول ديهه نصرپور ۾ ويٺل هو. انهيءَ جڳهه تي برگزيده مشائخ ۽ ڪامل اولياءَ ٿي گذريا آهن ۽ پڪي روايت آهي ته اٽڪل پنجاه سال اڳ سيلاب اچڻ سبب ان جاءِ کان ٻين سڀني سادات جي نعتن سان گڏ جيڪي اتي مدفون هئا، اتي سندس نعتن کي به منتقل ڪيو ويو. ماڻهن جي هڪ جماعت ٻڌايو ته 220 سال انهن جي فوت ٿيڻ کي گذري چڪا آهن. پر سندس نعتن کي بلڪل صحيح سالم ڪڍيو ويو. ميت جي ڪنهن به عضوي کي ڪوبه نقصان ڪونه رسيو هو. هڪ تازو انگورن جو ڇڳو ۽ ان سان گڏ چند نبات جا داڻا سندس ساڄي پاسي کان رکيل هئا، جن کي مريدن پاڻ ۾ ورهائي کاڌو ۽ انهن انگورن ۽ نباتن ۾ هاڻوڪي انگور ۽ نباتن کان وڌيڪ ميناڄ ۽ لذت هئي.

مخدوم شيخ عبدالقادر

سندس لقب عبدالقادر ثاني هو. دارالشڪوه سفيته الاولياء ۾ شيخ عبدالحق دهلوي جي حوالي سان لکيو آهي، ته شيخ موصوف اخبار الاخيار ۾ ڄاڻايو آهي ته شيخ عبدالقادر ثاني،

حضرت غوث الثقلين قدس سره جن جي ولایت جو حقيقي وارث آهي. سندس اولاد ۾ ولایت، عزت ۽ شرافت ۽ حسب جو خلف اهوئي آهي. سندس مدفن سندس والد سڳوري جي گنبذ ۾ ئي آهي.

سيد محمد حسين قادري

هيءُ حضرت سيد الاولياء غوث الثقلين شيخ سيد عبدالقادر جيلاني جن جي اولاد مان هو.

هي صاحب ڪرامات و آثار مشائخ مان هو. شاهه بيگ سان گڏجي آيو ۽ نٿي ۾ رهائش اختيار ڪيائين. مخلوق جو رجحان ڏانهس ٿيو ۽ هڪ ڪثير جماعت سندس مريدي اختيار ڪئي. ڪيترائي پير، خليفه سندس معتقد ٿيا. سندس نسب مان چند پيڙهيون وجود ۾ آيون، آخر سندس اولاد مان خواجه شهاب الدين کان سواءِ ٻيو ڪوبه نه رهيو.

سيد عبدالله

هيءُ شاهه حافظ الله گجراتي جي سوتاڻ مان هو. غوث الثقلين قدس سره جي اولاد مان هو.

سيد شڪرالله شيرازيءَ جي دوستن ۽ رفيقن مان هو. اڪثر وقت مڪليءَ ۾ جتي هيئر مدفون آهي. خلق الله کان پوشيده الله تعاليٰ جي ياد ۾ گذاريندو هو. سندس قبر عدم تعارف سبب اڻ ڄاتل زقوم (توهر) جي ڪن وٽن جي هيٺان ٻڌائي پئي وڃي. چون ٿا ته: مخدوم نوح جڏهن به ڪنهن سواريءَ تي مڪليءَ جي زيارت لاءِ ايندو هو ته سواريءَ تان لهي مڪليءَ جي زيارت پيادل ڪندو هو. سيد منجهن شاهه جي قبر جي زيارت ڪري وري سيد عبدالله جي زيارت لاءِ اتي ويجهو زقوم جي وٽن ڏانهن منهن ڪري بيهي فاتح پڙهندو هو.

هڪ ڏينهن مخدوم صاحب سان گڏ زيارت ڪرڻ وقت سيد علي انجوي به هو. مخدوم صاحب انهيءَ جڳهه تي فاتح پڙهڻ لڳو، جتي قبر ڪونه هئي، چيائينس ته زقوم جي وٽ کان سواءِ ٻيو ته ڪوبه نشان ڪونه آهي. ڪنهن تي فاتح اوهان پڙهي؟ فرمايائينس ته هن جاءِ تي بزرگ آهي.

شيخ يعقوب ۽ خليفه ابوالبرڪات ٻئي شاهه حافظ الله گجراتي جي طرفان قبر جي ظهور ۽ زيارت لاءِ اچي پهتا. زقوم جي وٽن کي صاف ڪري زمين ڪڍيائون ۽ قبر جا نشان ڏنائون. سيد علي پٿر ڍوئيندو ٿي آيو ۽ شيخ يعقوب ۽ خليفه ابوالبرڪات قبر ٺاهيندا ٿي ويا. ان کان پوءِ سندس قبر جي زيارت لاءِ ڪيترائي ارادتمند، حصول فيض لاءِ ۽ حاجات برائي مشڪلات آساني دائمي ايندا رهيا ۽ ايندا رهن ٿا.

مکليء ۾ سندس درگاه مستند آهي، ڇو ته هڪ برگزيده بزرگ کان ٻڌو ويو، اهو فرمائي ٿو ته نبي ڪريم ﷺ جن جي مجلس ۾ کيس سندن ويجهو ڏٺو ويو آهي. التماس ڪرڻ بعد پاڻ فرمايائون ته هيءُ اسان جو اصحابي آهي. انهيءَ ڪري عوام جي زبان تي سيد عبدالله اصحابي نالو جاري ٿي ويو. هن وقت سندس قبر انهيءَ ئي نالي ۽ نشان سان مشهور آهي.

سيد ڪمال ۽ سيد جمال حسيني شيرازي

اهي ٻئي پائر جلال ۽ جمال جو مظهر هئا. معالمر شهود جا واقف ۽ سرمدي شيرازي هئا. سيد شڪرالله شيرازيءَ جي رفاقت ۾ نٿي ۾ آيا.

سيد ڪمال نٿي ۾ معرفت ۽ ارشاد جي شمع روشن ڪئي. جڏهن فوت ٿي ويو تڏهن سندس رهڻ واري گهر ۾ ئي دفن ڪيو ويو. سيد جمال به پنهنجي زندگي خاص عرفان لاءِ وقف ڪري ڇڏي هئي. هيءُ سيد شڪرالله جي قبر جي اترين طرف کان ٿوري مفاصلي تي مدفون آهي. سيد محمد يوسف جو پيءُ سيد عبدالرزاق به ان جي ڀرسان مدفون آهي.

سيد منب

سيد شڪرالله جي رفيقن مان هيءُ سندس چوٿون رفيق هو. گودڙي پوش فقير هو. حسيني زاده هو. صاحب سلوڪ هو. معالمر شهود رباني کان واقف هو. حضرت غوث الثقلين جي اولاد مان هو. سيد قاضي شڪر الله تمام محبت ۽ اخلاص سبب ان جي ئي قريبي محلي ۾ رهائش اختيار ڪئي هئي ۽ هڪ پوڙهي خادم جي گهر ۾ ساري عمر گذاريائين ۽ اتي ئي فوت ٿي ويو. سندس قبر خلق جي زيارت جي جاءِ آهي.

سندس پيرانديءَ ۾ ماءُ ۽ پٽ جون به قبرون آهن. انهن مريدن جون قبرون به اتي آهن جن جي گهر ۾ هي رهندو هو.

درس وريو

ولد لاکو، لاکو ريل جي درويشن ۽ مشائخ مان هو. درس وريو هن طرف آيو. هن ۽ سيد علي جي وچ ۾ مهائن جي تلاءَ تي مڇي جي منڍي بابت سوال ۽ جواب هلندو هو. سيد جو اهو چوڻ هوندو هو ته نه کائڻ گهرجي. هي ابتدا ۾ الله جي مخلوق ۾ مشهور ٿيو ۽ سندس بزرگيءَ جي شان جي هاڪ پنڃي وئي.

نالو سونه ڳوٺ جي قريبي مدفون آهي. سندس متولي ان جي اولاد مان نه، پر هر درسي ۽ فقير آهن. ڪوهستاني ماڻهو سندس ڏاڍا معتقد آهن. هر مهيني ۾ گڏ ٿي حاضري ڀريندا آهن.

درويش آچر

اصل ۾ هيءُ پوڳڙي هو، پر پاڻ کي پڳڙو ڪري ڇڏيو هئائين ۽ فقيريءَ جي دولت جي طلب ۾ ريگستان ۾ پاڻ کي پڇي ڇڏيو هئائين.

معيار سالڪان طريقت

چون ٿا ته ابتدائي طلب ۾ هڪ ڏينهن پنهنجي دڪان ۾ ستو پيو هو ته سيد علي سندس پيرن کي زور ڏيڻ ۾ مشغول ٿي ويو. سيد حليم انهيءَ رستي تان لنگهيو ۽ ٻنهي کي سڃاڻي چيائين ته هتي هو نمونو ۽ هتي هيءُ روش. درويش آچر، پنهنجي منهن تان چادر پري ڪري چيو ته اهي گهڻا آهن ۽ هو گهڻن ۾ ٿورا ۽ هي ٿورن ۾ به ٿورا آهن. پوءِ سيد حليم هليو ويو ۽ سيد علي درويش (آچر) کان معنيٰ پڇي ته درويش چيو ته سيد حليم منهنجي خدمت ڪندي توکي ڏنو ته چيائين ته هتي هن جي ناني جي اولاد ڪيڏو نه نياز ۽ نوڙت ۽ ادب سان آباد آهي. وري تون هتي سندن اولاد کان پنهنجي خدمت پيو وٺين! مون کيس جواب ۾ چيو ته هڪڙو ٽولو اهڙو آهي جو ٻين کان پنهنجو نفعو گهڻو گهرندو آهي، اهڙا ماڻهو گهڻا آهن ۽ وري هڪڙو ٽولو اهڙو آهي جو ٻين جو فائدو پاڻ کان وڌيڪ چاهيندو آهي. اهڙا ماڻهو گهڻن ۾ ٿورا آهن. پر ڪي ماڻهو اهڙا آهن جو پاڻ کي نقصان به رسائي ٻين کي فائدو پهچائيندا آهن، اهڙا ماڻهو ٿورن ۾ ٿورا آهن.

روايت آهي ته شهر جي سيدن هن درويش کي شهر بدر ڪري ڇڏيو، ڇو ته کين ناگوار لڳو ته بزرگن جي اولاد کي پاڻ ڏانهن رجوع پئي ڪيو ۽ کائن خدمت پئي ورتائين. چيو وڃي ٿو ته سيد علي کيس ڳولهي لڌو. پوءِ سيد عليءَ کي ساري امانت سپرد ڪري فوت ٿي ويو.

درس دائود

هيءُ پنهنجي وقت جو باڪمال بزرگ ۽ صاحب ڪرامت هو. ڪولاب ڍنڍ تي مدفون آهي. انهيءَ وقت جي رسم موجب پاڻيءَ ۾ راند ڪيڏندي جنهن کي به وٺي سوگهو ڪندا هئا ته راند ۾ ان تي آڳ اچي ويندي هئي. اتفاقاً درويش تي آڳ اچي وئي سڀني درويش جي ڪڍ پيا پوءِ جنهن کي به ورتائين ٿي ان کي پاڻيءَ ۾ غوطه ڏيئي، حقيقت جي بحر کان کيس واقف بڻائي ڇڏي ڏنائين، ۽ اهو واصل بالله ٿي رهيو هو.

سيد حليم

هيءُ حسني سادات مان هو. درويش ۽ فقر ۽ فنا جو صاحب هو. خلق جي فيض جو سرچشمو هو.

جڏهن مدفون جي جڳهه جي انتخاب ڪرڻ جو مسئلو آيو ته سندس قبر کي درس دائود جي مدفون جي ڀرسان پسند نه ڪيو ويو ۽ چيو ويو ته ٻنهي درويشن جي ويجهڙائي سبب متولي ٿيڻ تي جهڳڙو پيدا ٿي پوندو. اهو جهڳڙو هميشه رهندو ايندو. سيد چيو ته منهنجي مزار تي متولي ٿيڻ جو جهڳڙو پيدا نه ٿيندو، ڇو ته منهنجي مزار تي جنهن به توليت جي طلب يا دعويٰ ڪئي يا مجاورت ڪئي اهو چريو ٿي ويندو. اهو شعور شايد ڪنهن ٻئي بزرگ جي بزرگيءَ ۾ معلوم نه ٿي سگهيو آهي آخر ٿيو به ائين.

علي بن حسين واعظ معروف بالصفیٰ

هيءَ خواجه ناصرالدين احرار سان نسبت رکندڙ ۽ کانئس فيض يافته هو. رشحات ۾، جيڪا سندس تصنيف آهي. چوي ٿو ته منهنجو والد صاحب سبزواري کان خاص علوم جي تحصيل لاءِ نيشاپور آيو ۽ حضرت مير عزيزالدين طاهر جي خدمت ۾ پهچي سندس شاگرديءَ ۾ داخل ٿيو، جيڪو حضرت مير عبدالاول جو ڏاڏو هو. خواجه عبيدالله احرار جي اڪابر مريدن مان هو. جڏهن هيءُ فقير سمرقند ۾ آستان جي چائنٺ چمڻ ويو ۽ حضرت خواجه سان مشرف ٿيو ته مير عبدالاول اڳوڻي ڄاڻ جي آڌار سبب هن فقير تي ڪافي توجہ ڏنو. مولوي نورالدين عبدالرحمن جامي سان سندس هم زلفي جي نسبت هئي. خواجه ڪلان ولد مولوي سعدالدين ڪاشغري کي به نياڻيون هيون، هڪ مولوي عبدالرحمن جامي جي نڪاح ۾ ڏني هئائين ۽ هڪ نياڻي هن کي نڪاح ۾ ڏني هئائين.

سندس وفات جي تاريخ معلوم نه آهي، البتہ سندس مشهور ڪتاب رشحات 900 هجري ۾ شايع ٿيو، انهيءَ جي آڌار تي، سندس همعصرن جي حياتي جي احوال مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو.

ميرڪ شيخ محمود

هيءُ ميرڪ ابوسعيد بن امير علي شاهه سبزواري عرب شاهي جو فرزند هو، ابوسعيد، شيخ جلال الدين پورانيءَ جو ڏهڻو هو.

ميرڪ شيخ ابوسعيد کي باطني فيض جو ورثو شيخ جلال الدين پوراني کان مليو ۽ ڪماليت کي پهتو. پاڻ سبزواري کان لڏي اچي قنڌار ۾ ويٺو. سندس فرزند شيخ ميرڪ ۽ شيخ بايزيد، شاهه بيگ ارغون سان قنڌار مان نڪري سنڌ فتح ڪرڻ وقت ساڻس گڏجي سنڌ ۾ آيا. ميرڪ شيخ محمود نٿي ۾ ۽ ميرڪ بايزيد بکر ۾ مستقل سڪونت اختيار ڪئي. ڪيترا سال هڪ وڏي عهدي، يعني شيخ الاسلاميءَ جي منصب تي فائز هوندي به تدريس جو ڪم جاري رکيائين ۽ ڪيترن طالب علمن کي پنهنجو فيض پهچائيندو رهيو.

محرم سن 964 هه ۾ گذاري ويو. سندس اولاد پنهنجي وڏن جي بزرگي کي قائم ڪيو ۽ نٿي ۾ رهڻ لڳو.

ميرڪ بايزيد

هيءُ ميرڪ ابوسعيد شيخ الاسلام بکر ۽ سکر جو فرزند هو. بکر ۾ ئي مقيم رهيو، سندس اولاد به اتي ئي آهي. هن جي مزار خلق جي زيارت جو مرڪز بڻيل آهي.

مخدوم اعظم حاجي محمد خوشاني

چئن واسطن سان سندس نسبت حضرت سيد علي همداني سان ملي ٿي. اهڙي طرح هو شيخ شاهه علي جي خليفن ۾ آخري خليفو هو. شيخ شاهه علي، شيخ رشيد الدين محمد جي

معيار سالڪان طريقت

خليفن مان هو. اهي امير شهاب عبدالله برزش آبادي مشهدي جي خليفن مان هئا ۽ خلافت جو مدعي خواجه اسحاق ختلاني هو. جيڪو سيد علي همدانيءَ جو خليفو هو. بهرحال عبدالله جي مريدن کي خراسان ۾ ”صوفيه“ نالي سان سڏيندا آهن. سيد محمد نوربخش جي مريدن کي جيڪو خواجه اسحاق جو خليفو هو، ”نوربخشيه“ سڏيندا آهن. انهيءَ جماعت جا مريد نفي، اثبات ۾ سيد عبدالله سان ڪافي اختلاف رکن ٿا. مخدوم کي هرات جي شيخ الاسلام طلب ڪيو. يعني خوشان کان کيس هرات طلب ڪيو ويو. جنهن شاه اسماعيل ماضي وٽ ڪفر جي ڳالهين جو اظهار ڪيو. پوءِ کيس قتل ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ويو. ليڪن مير محمد يوسف هروي، جيڪو سندس ڪافي معتقد هو. هزار حيله هلائي، مخدوم کي قتل ڪرڻ يا ساڙڻ کان بچائي آزاد ڪرائي روانو ڪري ڇڏيو. شيخ الاسلام پنهنجي انهيءَ عقيدتي تي عبدالله خان ازبڪ جي عهد ۾ سال سن 938ھ ۾ خوارزم جي شهر ۾ گذاري ويو.

شيخ عمادالدين فضل الله محمد مشهدي

هيءُ جوانيءَ جي شروعات دور ۾ مخدوم اعظم شيخ حاجي محمد خوشاني جي خدمت ۾ آيو ۽ ٿوري ئي وقت ۾ فيضياب ٿي ويو. ڪي محقق کيس شيخ مجدالدين بغداديءَ جو هر نشين ٿا چون ۽ ڪي وري کانئس افضل ٿا چون. حقائق جي مدنظر انهن ٻنهي عارفن ۾ ظاهري احوال ۾ موافقت نظر ٿي اچي، مثلاً هر هڪ پنهنجي شيخ جو محبوب ۽ پنهنجي شيخ جي اڳيان گذاري ويو ۽ هر هڪ اهل ظاهر جو لباس ڍڪيو هو. سلطان ۽ اميرن کي نهايت فصاحت ۽ بيباڪي سان نصيحت ڪندا هئا ۽ حق چوندا هئا ۽ هر هڪ پنهنجي پنهنجي قوه جوانيءَ ۾ سلطاني حڪم هيٺ شهادت جو لباس ڍڪيو هو.

شيخ پنهنجي اجازت نامي ۾ کيس هي القاب ڏنا آهن:
مجدوب جواذب هدايت المؤيد من عند الله ابوالوقت الشيخ عمادالدين فضل الله متع الله المسلمين والطلابين بارشاده و برکات دلخواه ابن اجل المحرم خواجه علاؤالدين علي بن الصدر المکرم خواجه کمال الدين نعمت الله البرزش آبادي الطوسي.
شيعت جي نسبت جي بنا تي، محمد خان شيبانيءَ جي حڪم سان سال 924ھ ۾ مشهد مقدس ۾ کيس شهيد ڪيو ويو ۽ سراب محل ۾ کيس دفن ڪيو ويو.

شيخ کمال الدين حسين خوارزمي

هيءُ سلسله همدانيه جي پوين مشائخن مان هو. ظاهري طور ته عالي مقام ۽ ترقي ۾ هن کان وڌيڪ بي ڪابه جماعت ڏسڻ ۾ ڪونه آئي. سندس والد شيخ شهاب الدين حسين هو. اهو وري برگزيده شيخ برهان الدين قليچ جي اولاد مان هو. اندجان ۾ گذاري ويو. شيخ جو والد ميرزا

نדיمان جوڳيءَ جي زماني ۾ خوارزم ويو. اتي شادي ڪيائين ۽ اتي ئي کيس هيءُ شيخ ڄائو. سندس ارادت موجب مخدوم معظم شيخ حاجي محمد خوشاني ۽ شيخ عماد الدين فضل الله مشهدي سان رابطي ۾ هئا ۽ ٻئي صوفي مشائخ هئا.

شيخ عبداللطيف نقشبندي

ماوراء النهر ولايت ۾ هڪ جماعت سندس معتقد هئي. پر جڏهن هن شيخ ڪمال الدين سان نسبت رکي ۽ سندس خدمت ۾ رهيو ۽ ان جو مداح ٿيو ته حاسدن مٿس رقص ڪرڻ جي تهمت مڙهي. انهن گهريو ته عقائد جي گناه ۽ آثم جي مدح جي بنياد تي کيس مقتول يا مغلوب ڪيو وڃي. ٻئي طرف ماوراء النهر ۾ شيخ ڪمال الدين حسين جي هڪ ارادتمند جي زبان کي چيريو ۽ سندس مٿي کي ڪوڙيو ويو.

شيخ احمد بن قاضي نصرالله ديبلتي نثري سنڌي

سندس والد ان وقت نثري جو قاضي ۽ علماء جو رئيس هو. کيس هڪ فقير نالي صالح عراقي جي صحبت سبب، جنهن تي شيعت جي تهمت هئي، قتل ڪيائون. هن کيس تفسير ڪشاف ڏئي آيت: انما وليڪم الله تي غور لاءِ آماده ڪيو. اهو تفسير شاه ولايت جي هٿ مبارڪ کان آيل ٻڌايو پيو وڃي. پوءِ هو بيدار ٿيو ۽ ان تي گهرو غور فڪر ڪرڻ جي ڪوشش ڪيائين. مرزا حسن نالي هڪ عراقي شخص کي به ظاهراً جناب حضرت امير عليه السلام جن جي طرفان حڪم ٿيو ته نثري پهچ. اهو ڄاڻايل تفسير قاضي زاده جي هٿ ۾ وڃي ڏي. ان جو مطالعو ڪري هو ڪماليت جي درجي تي پهتو ۽ جيڪي ڪجهه گهريائين سو کيس ملي ويو. آخر لاهور ۾ اڪبر بادشاه جي وقت ۾ کيس شهيد ڪيو ويو. مير حبيب الله جي احاطي ۾ کيس دفن ڪيو ويو.

شيخ برهان الدين شطاري

سندس لقب ”رازالهي“ هو. برهان پور دکن ۾ هيءُ عجيب صاحب حال ۽ صاحب ڪمال هو. پنهنجي فيض سان خلق جهان کي پنهنجي ارادت جي حلقي ۾ داخل ڪري ڪماليت جي درجي تي پهچايائين. رساله وحدة الوجود نالي ”نور وحدت“ جيڪو سندس هڪ مريد نالي رازي، برهان جي نور بصيرت سان لکيو سو پڻ قابل ديد آهي.

معیار یارھون
یارھین صدي هجريء جو ذکر

درويش ونهيو چانهيو

هيءُ سنڌ جي نامور مشائخ مان هو. پاڻ سڳورن ﷺ جن جي حضور ۾ خاص درجو رکندڙ هو. انهيءَ سبب ڪري پاڻ سڳورن ﷺ جن جي اولاد سان بيحد محبت رکندڙ هو. چون ٿا ته: ان جي وقت هڪ سيد سڳوري ڪنهن شخص جو ناحق قتل ڪري وڌو. وقت جي علماء ڪرام قصاص جي فتويٰ ڏني. جڏهن فتويٰ هن وٽ آئي ته ڏسي چيائين: جيڪڏهن مقتول جون اکيون ڳاڙهيون هجن ته حق تي قتل ٿيو آهي، ڇاڪاڻ ته هر اهل بيت جنهن کي سزا ملي، مگر قصاص جو حقدار نه هجي ته ان جون اکيون ڪاوڙ سبب ڳاڙهيون ٿينديون آهن. جڏهن نعل جي اکين کي ڇاڇيو ويو ته برابر سندس اکيون ڪاوڙ سبب خون آلوده هيون. پوءِ درویش سيد کي رهائي ڏياري.

اهڙي طرح اهل بيت جي هڪ يتيم ٻار کي پنهنجي گهر وٺي آيو. کيس پالي وڌو. ڪيائين. هڪ ڏينهن انهي سيدزاده درویش جي ڪناري نياڻيءَ کي گاريون ڏيندي چيو ته آءٌ توکي هيئن ڪندس. نياڻيءَ جي ماءُ درویش وٽ اچي شڪايت ڪئي ته سيدزاده کي پالي وڌو. ڪيو، هاڻي هي هيئن ٿو چوي ۽ گاريون ٿو ڏئي! سپاڻي الائي ڇا ڪندو؟! انهيءَ ئي وقت درویش خنده روئي سان ٻاهر نڪتو. نقاره کي پنهنجي ڳچي ۾ وجهي گهٽين ۽ بازارين ۾ اعلان ڪندو رهيو ته فلاڻي جي نياڻي سيدزاده کي ڏني ويندي. پوءِ سارو شهر گڏ ٿي، سندس گهر آيو. نياڻيءَ جو انهي سيدزاده سان نڪاح ڪري ڇڏيائين. سندس وفات سن 1001 هه ۾ ٿي. عربي لفظن ”مات في عشق“ ۽ فارسي ”درعشق جان به سپر“ جي مادہ سان سندس وفات جو سال نڪري ٿو. (يعني عشق ۾ جان ڏنائين) سندس مدفن سانگرهه جي ڪناري تي تورڪي ڳوٺ ۾ آهي.

درويش لڌو

هيءُ انهن ماڻهن مان هو، جن جي مٿان درویش ونهيو جي فيض جي نظر هئي ۽ ان درویش جي نظر سان اعليٰ رتبي تي وڃي پهتو هو.

مولانا عباس

هيءُ به درویش ونهيو جو خاص خادم ۽ مريد هو. شيخ جي توجه جي نظر جي برڪت سان وڏي مرتبي تي پهتو. صاحب ڪشف ۽ صاحب ڪمال ٿيو.

شيخ صدونوهری

هيءُ پنهنجي وقت جو عارف، بزرگ ۽ درویش ونهيو جو همعصر هو.

درويش عمر بودلو

هيءُ مجذوب مطلق ۽ واصل بحق هو. شروع ۾ ماڻهن کان ٽهندو. لڪندو رهندو هو. بيابان ۽ پهاڙن ۾ گذاريندو هو. آخر موٽي اچي ڳوٺ اگهر ڪوٽ ۾ رهڻ لڳو. پنهنجي وجود ۽ پنهنجن جي به کيس خبر ڪونه هوندي هئي. جيڪو به شخص پنهنجي مراد کڻي سندس خدمت ۾ ايندو هو، سو پنهنجي مراد ماڻي ڪامياب ٿي ويندو هو. پاڻ درویش ونهيو ارادتمنديءَ سان ساڻس مجلس ڪندو هو.

خواجہ عبداللطيف برهانپوري

بختاور خان، رسالہ عالمگيري ۾ لکي ٿو ته: عالمگير پنهنجي شهزادگي جي وقت ۾ سندس زيارت لاءِ ويو هو. پاڻ مرد خدا پرست ۽ گوشه نشين هو. سن 1006ھ ۾ فوت ٿي ويو. سندس مدفن برهانپور ۾ آهي. وصيت ڪئي هئائين ته منهنجي قبر جو احاطو نه بڻائجو متان ماڻهو منهنجي قبر کي نه پوڄين. سندس وفات جو سال هنن لفظن جي مادي مان ڪڍيو ويو آهي: ”آه زان شيخ کامل“

خواجہ باقي بالله

نالو عبدالباقي ولد قاضي عبدالسلام.

ڪابل ۾ ڄائو. جڏهن سمجه وارو ٿيو ته حصول روحانيت لاءِ خواجہ بهاؤالدين والملة والدين قدس سره جي خدمت ۾ پهچي تلقين ذڪر حاصل ڪيائين. ظاهري ۽ ابتدائي توبه حضرت خواجہ عبدالله وٽ ڪئي هئائين. پاڻ مولانا لطف الله جي خليفن مان هو. اهو وري مولانا خواجہ دهيدي جو خليفو هو. پوءِ خواجہ احمد يسوي وٽ ويو. ان کان پوءِ ڪشمير ويو. شيخ باباءِ والي کان بهرو ورتائين. آخر ۾ مولانا خواجگي امڪنگي جي خدمت ۾ پهچي سلسلہ طريقت نقشبندي جي اجازت حاصل ڪيائين. چاليهه سالن جي عمر ۾ 25 جمادي الثاني سن 1012ھ ۾ وفات ڪري ويو. سندس مزار دهلي ۾ پاڻ سڳورن ﷺ جي قدمگاهه جي قريب شاهراهه شابع وٽ آهي.

خواجہ عبدالله ۽ خواجہ عبيدالله حضرت خواجہ جا فرزند هئا. اهي به پنهنجي وقت جا صاحب ڪمال بزرگ هئا.

ملا شاه بدخشي

هيءُ شيخ مير قادري جي خلفاء مان هو. دارا شڪوه سندس معتقد هو. هيءُ پنهنجي وفات کان اڳ سيارو لاهور ۾ ۽ اونهارو ڪشمير ۾ گذاريندو هو. مير کان پوءِ لاهوري ۾ رهڻ لڳو. سن 1012ھ ۾ اتي ئي فوت ٿي ويو. مير جي ئي مقبري ۾ کيس دفن ڪيو ويو.

خواجه دیوانو

سندس نالو سید جمال الدین هو. سید انا خوارزمي جي پوٽاڻ مان هو. سندس والد شاھ خوارزم، خواجه معروف، خواجه پرده پوش سان گڏ قزلباش جي عهد ۾ پوئلڳن سمیت کين قتل ڪيو ويو.

خواجه دیوانہ چار مہینا ”دایہ“ جي ڪناري تي گذاريا. حسب حڪم خواجه احرار، اول خواجه بابا خاروان جي جھنگ ۾ هڪ چشمي مٿان گوشہ نشینی اختیار ڪئي ۽ سندس پرورش هرڻيءَ جي کير تي ٿي. آخر سمجھ آھر ٿيو. جڏھن ٻارھن ورھين جي عمر جو ٿيو تہ خواجه بابا گذاري ويو. سندس ڀاءُ جو نالو سید محمد هو. پنهني ڀائرن، زبده ابرار خواجه احرار وٽ سلوڪ جا سبق پڙهي ڪماليت جو درجو حاصل ڪيو، پوءِ خواجه احرار جي اشاري سبب خواجه دیوانہ کي مخصوص تربیت لاءِ ان ڏانھن موڪليو ويو، جيڪو سندن خاص تربیت ڏانھن متوجہ ٿيو. پورا ڇھ سال سندس تربیت هيٺ گذاري ارڙھن سالن جي عمر ۾ خواجه دیوانہ پنھنجي ڪماليت کي رسيو.

شروع ۾ ويرانن ۽ برپتن ۾ پنھنجو وقت گذاريندو هو. ذريعہ معاش ڏانھن ڪوبہ توجہ ڪونہ ڏيندو هو. آخر ۾ چند حالات جي سبب معاشي زندگي ڏانھن متوجہ ٿيو. ڪافي سرمايو حاصل ڪيائين.

پوءِ حجاز مقدس جي سفر جي ارادي سان شهر بڙوده تعلقہ گجرات ۾ وارد ٿيو. اتان رباني الھام جي تحت، هڪ خاص صاحب ولايت بندرگاھ سورت تي آيو. اتي پڻ راندير بندر هو، جنھن جي زمين زرخيز هئي. ان ۾ راجا جو باغ بہ موجود هو. انهيءَ باغ ۾ راجا جي عبادتگاھ بہ هئي. خواجه انهيءَ باغ ۾ پنھنجي سڀني خادمن کي آباد ڪيو. پاڻ هيءَ بيت هر وقت پنھنجي زبان سان چوندو رھندو هو:

مثنوي

بي امداد ڪشتي ھائي اين بحر
وطن دارير اندر ڪج اين شهر
براين خدمت ز حق گشتيم مأمور
چہ خوش گفتند المأمور معذور

ترجمو: بي امداد پيڙين سان هن بحر ۾، وطن بنايوسون. هن ڏي شهر ۾، ان خدمت لاءِ حق تعاليٰ جي طرفان مقرر ٿيو آهيان ڪيڏي نہ خوشي آهي، جو معذور مقرر ٿيو آهيان.

راجا کي خبر ڪيائون تہ هتي درويشن جي هڪ جماعت آئي آهي، جن باغ واري عبادتگاھ ۾ ديرو چمايو آهي. راجا پاڻ اڪيلو انهيءَ جماعت جي زيارت لاءِ آيو. کيس ڏسي سندس معتقد ٿي ويو. پوءِ زمين سميت باغ سارو خواجه کي بخشي ڇڏيائين ۽ عبادتگاھ کي

معيار سالڪان طريقت

موقوف ڪري ڇڏيائين. خواجه جي اچڻ ڪري راندير جا اڪثر ماڻهو هت اچي آباد ٿيڻ لڳا ۽ هر طرف جا واپاري هتي اچڻ لڳا. پوءِ انهيءَ بندر جو نالو ڦيرائي ”سورت آباد“ رکيائون. ان عبادتگاهه واري جاءِ تي مسجد جوڙايائون ۽ حوض به ٺهرايائون. چون ٿا ته اهو حوض راجه جي عبادتگاهه وارو هو. ڪوهه به ان جو ئي هو. آخر خواجه 103 ورهين جي عمر ۾ سال 1012هه ۾ گذاري ويو. کين ان جاءِ تي ئي دفن ڪيو ويو.

سيد محمد عيد روس

هيءُ سيد شريف جو پوتو، حُضرموت ۽ عدن جو رهندڙ هو. گجرات جي علائقي لاءِ کيس قطب مقرر ڪيو ويو. پوءِ گجرات ۾ اچي پنهنجو وطن دائمي ڪيائين ۽ خواجه ديوانه ۽ خواجه محمد دهدار فاني جو همعصر ۽ صاحب ڪمال به هو. ڪافي اهل الله ۽ بزرگ سندس معتقد هئا ۽ مٿي ڄاڻايل خواجهن جي فوت ٿيڻ جي قريب فوت ٿي ويو. سندس مزار سورت بندر ۾ اهل الله ۽ خاص عام جي زيارت جو مرڪز آهي.

خواجه محمد دهدار فاني

هي پوين صوفي عالمن مان هو. علم شاه فتح الله وٽ پڙهيو هئائين. جڏهن علي عادل جي وفات کان پوءِ هي اڪبري درگاهه ڏانهن ڀڳو ته خواجه محمد احمد نگر ۾ وڃي برهان نظام شاهه اعتبار جي خدمت ۾ حاضر ٿيو. اتي مملڪت جو ناظم مقرر ٿيو. انهيءَ دور ۾ شيخ حسن نجفي به احمد نگر ۾ آيو ته خواجه محمد سندس معتقد ٿيو. ڪيترائي سال سندس خدمت ۾ رهيو. پڙهيل ڪتابن کي وري ٻيهر پڙهيائين. صوفين جي طريقي جا آداب سکيو. جڏهن نظام شاهه جو پوتو نظام شاهه ثاني ڄاڻايل سلطنت تي ويٺو ته حڪومت کي مضبوط ڪيائين ۽ ان جي فوت ٿيڻ کان پوءِ هو برهانپور ۾ آيو. اتان پوءِ بندر سورت ويو. سڀني ڳالهين ۽ معاملن کي ترڪ ڪري گوشه نشيني اختيار ڪيائين.

خانخان، سندس ڏاڏو معتقد هو. 69 سالن جي عمر ۾ سن 1016هه ۾ گذاري ويو. سندس وفات جو سال هنن لفظن جي ماده مان اخذ ڪيو اٿن: ”خدا شناس“.

سندس تاليفات هي آهن: ”گلشن راز“، ”حاشيه نفحات“، ”حاشيه فصل الخطاب“، ”شعر خطبة البيان“ ۽ ديوان شعر وغيره.

سندس فرزند جو نالو محمد تقى هو. جنهن جو تخلص ”واقف“ هو، جيڪو صوفي مشرب جي علمن جو وارث ۽ وڏو ڄاڻو هو. اول عبدالرحيم خانخان سان وقت گذاريائين. شاهجهان جي اوائل جي زماني ۾ بنگال جو حاڪم مقرر ٿيو. ڪجهه وقت کان پوءِ معزول ٿيو. شاهي معززن جي درگاهه ۾ پنهنجي عمر پوري ڪيائين. شعر به سٺا چيا اٿس.

مخدوم شیخ عبدالاحد

ولد شیخ زین الدین بن شیخ عبدالحي بن شیخ محمود بن شیخ حبیب الله بن امام رفیع الدین فاروقي، شیخ عبدالقدوس جو تربیت یافتہ ۽ شیخ رکن الدین جو فرزند ارجمند ۽ سندس جانشین هو.

قادريہ ۽ چشتیہ سلسلي جي خلافت جي اجازت انهن کان ورتي هئائين. سير و سياحت کان پوءِ ڪابل جي سرحد وٽ قديم آباد ڪي پنهنجو وطن بڻايائين. ظاهري ۽ باطني علمن جي فيض کي پهچائڻ خاطر هدايت ۽ ارشاد جي ڪر ۾ مشغول ٿي ويو. ڪيترن ئي شاگردن کائس فيض پرايو، جن مان هڪ ممتاز شاگرد شيخ مير هو، جيڪو لاهور ۾ گذاري ويو.

چشتي طريقي ۾ عبدالاحد جي خلافت جي نسبت هن ريت آهي: هيءُ شيخ رکن الدین کان، اهو پنهنجي پيءُ شيخ عبدالقدوس کان، اهو وري پنهنجي پيءُ شيخ محمد عارف کان، هن پنهنجي پيءُ شيخ عبدالحق احمد کان، هن شيخ جلال پاڻي پتي کان ۽ هن شمس الدین ترک پاڻي پتي کان، هن علاؤالدین احمد صابر کان ۽ اهو فريدالحق والدين مسعود اجودني سان وابستہ هو.

سندس قادري نسبت هن ريت آهي: ان ميرابراهيم معين السحني ايرجي قادري کان، ان شيخ بهاؤالدین شطاري حسني قادري کان، ان شيخ احمد حلبی قادري کان، ان پنهنجي والد سيد موسيٰ قادري کان، هن پنهنجي والد سيد ابي صالح کان، هن پنهنجي والد عبدالرزاق کان ۽ ان پنهنجي والد غوث الثقلين قدس سره (حضرت سيد شيخ عبدالقادر جيلاني کان فيض پرايو).

شاهدي عبدالواحد

هيءُ ابراهيم بن قطب جو فرزند هو. عارف رباني ۽ قطب سلطاني هو. اصل ۾ سندس قديم وطن بلگرام هو. سندس وڏا آهستي آهستي لڏيندا ٻئي وطن ۾ آباد ٿيا، پر هيءُ آخر موٽي بلگرام آيو. هميشه لاءِ اتي سڪونت اختيار ڪيائين. اتي سندس اولاد جو وڏو محلو قائم ٿي ويو. سندس ارادت جي نسبت سيد حسين سڪندريہ تائين پهچي ٿي. سندس ڪافي تصنيفات آهن، جيڪي حقائق ۽ معارف تي مشتمل آهن. مثلاً شرح ڪافيہ نحو ابن حاجب تا بحث غير متصرف تصوف جي معنيٰ ۽ تفصيل بيان ٿيل آهي.

اڪبر بادشاهه ڏاڍي تعظيم ۽ عزت سان گهرائي کيس رمبتيءَ ۾ سيوغال جو عامل مقرر ڪيو هو.

ڪتاب نفایس المآثر جو مصنف کيس قنوج جي اڪابر سادات ۾ شمار ڪري ٿو. بلگرام جو علائقو قنوج سرڪار جي ماتحت هو. سندس وفات سن 1017ھ ۾ ٿي. سندس وفات جي تاريخ هن بيت جي اعداد مان ڪڍي وڃي ٿي:

بيت

برفت واحد صوري و معنوي گفتم
هزار و هفده شب جمع ماه صوم سيوم

يعني واحد صوري اٿويه عدد واحد معني هڪ جيئن ته ڪل عدد ويهه ٿين ٿا، ٻئي مصرع جو مطلب حاصل آهي. هنن لفظن ۾ سندس وفات جي تاريخ آهي ۽ پڻ عدد ۾ صوري ۽ معنوي جي وضاحت آهي.

مولانا سبھاني

هيءُ اصل جرجان علائقي جو هو. نجف اشرف جي آستانه مسجد ۽ قبه مبارڪ جي ڪيترائي سال بهاري ڏيندڙ هو. ساري عمر بازار ۾ ان جون گهٽيون به ڪونه ڏنيون هئائين ۽ زندگي جي سامان ۾ هڪ وڇاڻو ٻوريءَ جو هڪ سِر ۽ هڪ ڪوٺري تي قانع هو. شعر ۽ رباعيون تمام گهڻا چوندو هو. چيو وڃي ٿو ته هڪ دفعي پاڻي تي سندس اچڻ ٿيو. گهريائين ته ٽپي وڃان، پر سندس پير هيٺ گپ ۾ گپي ويو. دل ۾ چيائين ته بچائڻ جو ايترو به وس ڪونه اٿم، يعني پنهنجي هن ديوان شعر کان سواءِ ٻئي ڪنهن به شيءِ تي وس يا تعلق ڪونه اٿم. پوءِ ان کي به درياءُ داخل ڪري ڇڏيائين. ان وقت هوا جو طوفان آيو، جنهن ديوان جي ورقن کي اڏائي درياءُ جي پاڻي کان بچائي وڃي ماڻهن وٽ اچايو.

ستر هزار رباعيون چيل هيون ۽ تقريباً ويهه هزار شعر باقي رهيا. سندس وفات جي تاريخ ۽ سن 1035 هه آهي.

شاهه اسڪندر

شاهه ڪمال، جنهن جو ذڪر مٿي اچي چڪو آهي. هيءُ ان جو پوٽو هو. پنهنجي وڏن جي ورثي کي سنڀاليندي، ماڻهن کي ان جو فيض پهچائيندو رهندو هو. صاحب ڪرامات ۽ ڪمال هو. سندس باري ۾ حضرت سرهندي فرمائيندو هو ته سج جي تاب ڏانهن باساني نظر ڪري سگهجي ٿيو. ليڪن شاهه اسڪندر جي دل جي نور جي تاب پسڻ جي نظر کي ڪابه راه ڪونه آهي.

سندس وفات سن 1023 هه ۾ ٿيو.

شيخ مبارڪ

هيءُ شيخ خضر جو فرزند هو، شيخ خضر جو پٺيان اچي چڪو آهي. سندس ولادت سال 911 هه ۾ سنڌ ۾ ٿي ۽ 120 ورهيه سندس عمر هئي. پنهنجا اڪثر اوقات اڪبرآباد ۾ علوم معقول ۽ منقول جي فيض پهچائڻ ۽ سلوڪ جي سيکارڻ ۾ بسر ڪيائين.

شيخ فيض بخاري ۽ شيخ عمر نٿوي جو مريد هو.

سال 1031 هه ۾ فوت ٿي ويو.

دانشمند شيخ فيضي ۽ ابوالفضل جيڪي مشهور ۽ معروف آهن، سندس ئي فرزند هئا.

شيخ عيسيٰ سنڌي

سندس لقب، جندالله هو. شيخ محمد لشڪر عارف جو مريد هو، جيڪو شيخ محمد غوث گوالياري جو خليفو هو. سندس تصانيف مان، تفسير انوار الاسرار مشهور آهي. سندس خليفن مان هڪ خليفو برهان شطاري برهانپوري نالي سان معروف آهي. سندس وفات جو سال 1031ھ آهي.

شيخ عبدالستار

هيءُ شيخ عيسيٰ سنڌيءَ جو فرزند هو. برهانپور ۾ پنهنجي پيءُ جو جانشين ٿيو. صاحب ڪرامات ۽ مقامات عاليه هو. مشهور ۽ معروف هو. خاص ۽ عام ڪافي سندس معتقد ۽ مريد هئا.

شيخ عبدالله شطاري

هيءُ شيخ محمد غوث جو خليفو هو. سندس مؤلفات مان رساله اوراد صوفيه، اصحاب دعوت لاءِ هڪ سُنڌ آهي.

سيد جلال

هيءُ سيد الله متعلوي جو فرزند هو، بزرگ سيد عبدالڪريم جو پيءُ هو. وقت جو عارف هو. پنهنجي پيءُ جي حياتيءَ ۾ ئي گذاري ويو. سيد عبدالڪريم کان روايت آهي ته ننڍپڻ ۾ ان سان گڏ طبق ۾ طعام کائيندا هئاسون ته اوچتو طعام جو طبق غائب ٿي ويندو هو. پوءِ منهنجو پيءُ ان وقت ئي ٻاهر وڃي ٻوٽن منجهان ڪڍي ايندو هو. ڪيترا دفعا هي رواد ٿي ته ظاهرًا ان کي جنات ڪڍي ويندي هئي جو ساڻن ڄاڻ سڃاڻ هئي.

سيد عبدالڪريم

هيءُ سيد الله جو فرزند هو. سن 944ھ ۾ پيدا ٿيو. شروعات ۾ ئي هن سخت رياضتون ڪيون. اسر جو اٿي مسجد ۾ ويندو هو. باڪ ڦٽيءَ جي بانگ ڏئي، مسجد ۾ ئي جماعت جو انتظار ڪندو هو. جماعت سان نماز پڙهي پوءِ اشراق تائين عبادت ۾ مشغول هوندو هو. پوءِ گهر ايندو هو. نيرن جي ماني تيار ڪري، پنهنجن ٻارن کي ڪارائيندو هو. گداگري ڪري کاڌو آڻي فقراءَ کي ڪارائيندو هو. ان کان پوءِ پنهنجا ڏاند ڪاهي زمين ڏانهن وڃي پاڻ هر ڪاهيندو هو. منجهند وقت موٽي گهر ايندو هو. ڏاندن کي گاهه وجهندو هو. ڏاندن جو گاهه خود ڪندو هو. ظهر جي نماز لاءِ مسجد ۾ وڃي بانگ ڏيندو هو. بدستور جماعت سان نماز پڙهي، پوک ڏانهن ويندو هو. ڍورن جو گاهه ڪندو هو. گاهه ڪرائي وري کين پاڻي پياريندو هو. پوک کان موٽي

معيار سالڪان طريقت

اچي مسجد ڏانهن ويندو هو ٽپهري (وچين) نماز ۽ سانجهي ۽ سومهڻي جي نماز تائين مسجد ۾ ئي عبادت ۾ مشغول هوندو هو. سومهڻي جي نماز پڙهي، گهر اچي ڪم ڪار ڪندو هو. کاڌو تيار ڪري پنهنجن ٻارن کي ڪارائيندو هو. گدا ڪيل ڪشڪول وارو کاڌو فقراءَ کي ڪارائيندو هو. پنهنجي ڳوٺ کان روانو ٿي راهوت ڳوٺ ڏانهن ويندو هو. رستي ۾ جيڪا به ڪا مسجد هوندي هئي، ان ۾ وضو لاءِ پاڻي پري رکندو هو. استنجي لاءِ پتر رکي ڇڏيندو هو. سٺلن کي عبادت لاءِ اٿاريندو هو. اتان روانو ٿي نٽي ۾ اچي اتان جي مسجدن جو به پاڻي پريندو هو. اتان هڪ ندي پار ڪري مڪليءَ ۾ اچي سڀني زيارتون ڪندو هو. پوءِ نٽي جي مسجدن جي خدمت ڪري، پوءِ پير پن جي زيارت لاءِ سندس قبر تي ويندو هو. اتان ڳوٺ به ڳوٺ مسجدن جي خدمت ڪندو، پوري پرھ ڦٽي کان اڳ پنهنجي ڳوٺ واري مسجد ۾ پهچي، صبح جي بانگ چوندو هو. اها خبر ڪنهن کي به ڪونه هوندي هئي. انهي طريقي ۽ رياضت تي ڪيترائي سال گذاري پنهنجي ڪماليءَ ۽ معرفت تي پهچي ويو. تهجد جي نماز ۾ جڏهن بيهندو هو ته پهرين ئي رکعت ۾ ايتري قدر ته گريه ۽ زاري ڪندو هو، جو مٿس بيخوديءَ جي ڪيفيت طاري ٿي ويندي هئي. پهرين ئي رکعت ۾ صبح ٿي ويندي هئس، ٻي رکعت پڙهي نه سگهندو هو. تعجب سان چوندو هو ته ماڻهو اڃا ڪيئن تهجد جي نماز پوري ادا ڪن ٿا.

سندس تفصيلي احوال ”ڪتاب تنبيه الغافلين“ ۾ آهي. سيد محمد يوسف رضوي بکري، مخدوم نوح ۽ مخدوم آدم سميچو رهندڙ ڳوٺ ”کلو“ وغيره اڪابر مشائخ جي صحبت اختيار ڪري، فيض حاصل ڪيو هئائين. ليڪن خاص نسبت مخدوم نوح رحمته الله عليه سان هئس. ان کان ڪامل فيض پرايو هئائين. سندس ئي اشاري سان ”بلڙي شهر“ کي وسايو هئائين. سيد ابراهيم بجاراڻي ۽ سيد محمد يوسف رضوي کان به ڪافي فيض وٺڻ جو ذڪر آيل آهي. آخر چهاڙي سالن جي عمر ۾ سن 1031 هه ۾ گذاري ويو. کيس اٺ فرزند هئا، جن جا نالا هي آهن:

- (1) سيد الله: سندس ڏاڏي جو نالو رکيو ويو. ننڍپڻ ۾ فوت ٿي ويو هو.
- (2) سيد عبدالرحيم: ميان ابراهيم ولد مخدوم نوح رحمته الله عليه فرمايو هو ته هيءُ ڄمندي ڄام آهي بزرگ ٿيندو، الله تعاليٰ جو شڪر ڪيم ته الحمد لله سيد عبدالڪريم ثاني پيدا ٿيو. قضا الهي جو هو پنهنجي پيءُ جي حياتي ۾ گذاري ويو. ۽ مقام عاليه جو صاحب هو.
- (3) سيد جلال: هيءُ پنهنجي چاچي سڳوري جي نالي سان هو عابد ۽ زاهد هو. هڪ ڏينهن هالاڪندي ٿي ويو ته رستي ۾ ڏاڙيلن کيس شهيد ڪري ڇڏيو.
- (4) سيد برهان: هو پنهنجي والد وانگر ڪمالن وارو بزرگ هو. کيس الله تعاليٰ وڏي قوت ڏني هئي ۽ هيءُ به پنهنجي پيءُ جي حياتي ۾ ئي گذاري ويو.
- (5) سيد الله ثاني: سالڪ ۽ مجذوب هو. سير ۽ سياحت ۾ هوندو هو. پنهنجي پيءُ کان ڪافي زماني کان پوءِ گذاري ويو.
- (6) سيد دين محمد: (سندس ذڪر ايندو)

(7) سيد محمد حسين: سندس والد کيس خادم الفقراء جو لقب ڏنو هو. مريدن ۽ خادمن کي چئي ڇڏيو هئائين ته جڏهن اوهان کي دعا جي ضرورت پوي ته کانئس دعا کرائيندا رهجو.

(8) سيد عبدالقدوس: هيءُ ننڍپڻ ۾ ئي پنهنجي پيءُ جي هوندي گذاري ويو. سيد عبدالڪريم سندس شان ۾ فرمايو هو ته خدا تعاليٰ کان گهريم ته سڳورو پٽ عطا فرمائ ته آءٌ انهي کان تنهنجون ڳالهيون پڇان، (۽ کيس چمندي ئي معرفت عطا ڪريان) چيو وڃي ٿو ته هو راند ڪندڙ ٻارن کي گڏ ڪري، حلق ٻڌي ذڪر ۾ مشغول ٿي ويندو هو.

سيد دين محمد

هيءُ سيد عبدالڪريم جو فرزند هو. سيد عبدالڪريم پنهنجي وفات وقت پنهنجي پٽ سيد دين محمد کي سڌي ولايت جي امانت کيس حوالي ڪئي ۽ پنهنجو جانشين بڻائي، ارشاد جي مسند به سندس حوالي ڪيائين. هن پنهنجي پيءُ جي سلسلي کي، خادمن ۽ سندس مريدن ۾ ساڳيءَ طرح قائم رکيو. سيد عبدالڪريم جا ڪيترائي خليفه صاحب معرفت مخفي ۽ ظاهري ڪماليت کي پهتل هئا، جن ۾ نامور هي آهن:

درويش عبداللطيف، مخدوم ضياءُ الدين دانشمند ڪامل، درويش سمو ميان عبدالقدوس، ميان عبدالله، درويش هارون ۽ درويش الهڏنو زرگر ٺٽوي. هر هڪ سيد عبدالڪريم جي فيض جي نظر جو خادم ۽ ڪامل هو. مراد نهرئي پهريائين بئي کي پير بنايو هو، اهو فوت ٿي ويو. بعد ۾ سيد عبدالڪريم جي خدمت ۾ اچي ڪماليت کي رسيو.

سيد دين محمد کان پوءِ سندس پٽ عبدالدليل سندن گاديءَ تي ويٺو. ان کان پوءِ سيد عبدالغني، ان کان پوءِ سيد عبدالواسع، ان کان پوءِ سيد محمد زمان، تنهن کان پوءِ سيد مقيم شاهه ان کان پوءِ سيد عبدالواسع پنهنجي ڏاڏي جي گاديءَ کي وسائيندا آيا.

حضرت مجددالف ثاني شيخ احمد سرهندي نقشبندي فاروقي

هيءُ شيخ عبدالاحد اول جو فرزند هو. علم جي تحصيل کان پوءِ سلسله چشتيه ۽ قادريه جي تربيت پنهنجي والد سڳوري کان ورتائين. چند ٻين مشائخ جي صحبت ۾ به رهيو. آخر خواجه باقي بالله جي خدمت ۾ اچي ان سان وابسته ٿيو. ان جي تربيت سان ولايت جي اعليٰ مقام تي پهتو. پوءِ هن ذهبي نقشبندي سلسلي کي رواج ڏنو. جناب مرشد کان صاحب ارشاد ٿيو. الله تعاليٰ جي فضل سان اهو فيض سندس پوين ۾ به قائم دائر رهيو، جو پاڻ به شريعت ۽ طريقت تي قائم رهيا. مخلوق کي اها واٽ ڏيکاريندا رهيا. سندس ولادت سن 971ھ ۾ ٿي. رحلت سن 1034ھ ۾ ٿي.

سندس خليفه ۽ معتقد ماڻهو بيشمار هئا، جن مان ڪن جو تذڪرو هت ڪيو پيو وڃي:

مير محمد نعمان برهانپوري: هيءُ سندس خليفو صاحب ارشاد هو.

سيد جمال: هي سندس خاص مريدن مان هو.

شيخ بديع الدين: سندس خليفن مان هو.

مولانا يوسف سمرقندي: سندس فرزند جيڪو پڻ اولين مريدن مان هو.

مولانا محمد امين: هيءُ اول خواجه ديوانه سورتجي جي مريدن مان هو. ان کان پوءِ حضرت جن وٽ

آيو. بعد ۾ حضرت جي فرزندن سندس سلوڪ جي تڪميل ڪرائي.

خواجه ماه: خواجه عبدالرحمن نقشبنديءَ جو فرزند هو.

خواجه قاسم: تلميهه ڪي جو رهندڙ هو.

ملا احمد: متڪمل ڪوتي. ان مان شاه حبيب الرحمن.

محمد هاشم بن محمد قاسم نعمان بدخشاني:

شيخ شاه محمد (شيخ احمد جو ڀاءُ).

شيخ محمد مسعود، شيخ غلام محمد ۽ شيخ مودود ۽ انهن مان هر هڪ علوم غيب جو

ڪاشف ۽ حقائق جي اسرار جو عارف هو. هر هڪ پنهنجي پيءُ جي طريقي تي اوقات بابرڪات

بسر ڪندو رهيو. سندس جانشين سندس ئي فرزند خواجه محمد مسعود ٿيو.

شيخ تاج الدين

هيءُ هندوستان جي بزرگن جي فرزندن مان هو. حضرت خواجه باقي بالله جي مڪيه

مريدن مان هو. سندس اصل وطن سنبل هو. آخر حرمين شريفين جي زيارت، شرف ۽ تعظيم

کان مشرف ٿيو. حرم جي اڪابرن مان شيخ احمد دحلان کان نقشبندي طريقي جي اجازت حاصل

ڪيائين. ان کان پوءِ وري پنهنجي وطن واپس آيو. وري ڪجهه عرصي کان پوءِ ٻئي دفعي حجاز

لاءِ روانو ٿيو. رستي ۾ ليه ۽ بصره وٽ قيام ڪيائين. سندس ڏاڍو آدرڀاءُ ٿيو. ڪيترائي

غیرواقف ماڻهو سندس ساٿي ٿي ساڻس گڏ حج لاءِ روانا ٿيا. پوءِ هميشه لاءِ اتي رهي پيو. سن

1037ھ ۾ وفات ڪيائين.

شيخ آدم بنوري

هيءُ حضرت مجددالف ثاني جي خليفن مان صاحب جذب ۽ سکر خليفو هو، جيئن ته ٻين

خليفن محبت ۽ عقيدت جي پيش نظر مرشد شيخ محمد معصوم جي جانشين ڪي گهٽ ڪرڻ

ٿئي گهريو، تنهن ڪري ان جي طريقي سان وابسته رهيا. انهي ڪري ارادتمندن ان کي ”محدث“

۽ هن کي ”بنوري“ جي نالي سان سڏڻ لڳا. شاه فقيرالله جيڪو شڪارپور جو هو ۽ سندس

ذڪر ايندو، تنهن جي نسبت هن سان وابسته هئي.

شيخ مير محمد عرف ميان مير

هيءُ قاضي سائين ڌني سيوهاڻيءَ جو پٽ هو. اوليائن جو اڳواڻ ۽ پنهنجي وقت جو

قطب هو. سندس والد، والده ۽ همشير، هر هڪ حال ڪشف ۽ ڪرامات جو صاحب هو. سٺ سال

لاهور جي شهر ۾ رهيو. شيخ خضر قادريءَ جو مريد ٿيو سندس مريدن جي هڪ وڏي جماعت صاحب ڪمال هئي. داراشڪوه به سندس مريد هو. 88 سالن جي عمر ۾ سنه 1045ھ ۾ گذاري ويو. سندس مزار گوث هاشم پور ۾ آهي.

شيخ بلاول لاهوري

هيءُ شيخ شمس جو مريد هو. صاحب معرفت ۽ صاحب ڪرامات هو. سن 1046ھ ۾ فوت ٿي ويو.

شيخ عبدالحق محدث دهلوي

هيءُ سيف الدين دهلوي جو فرزند هو. سندس تخلص ”صفي“ هو. شيخ عبدالوهاب متقيءَ جو فيض يافتو هو. سلوڪ ۾ معالغ غيب کان واقف ٿيو. 102 ورهين جي عمر ۾ سال 1051ھ ۾ گذاري ويو. ”بهشت مرقد“ مان سندس وفات جي تاريخ ڪڍي وئي. سندس فرزند جي نالي شيخ نورالحق سندس جانشين ٿيو.

سيد محمد قاسم مشهدي

هيءُ سيد احمد مشهديءَ جي اولاد مان هو، ننڍپڻ ۾ ئي سيد عبدالڪريم جي فيض جي نظر کيس نصيب ٿيو.

روايت آهي ته سيد عبدالڪريم نتي ۾ آيل هو. هڪ دفعي مسجد خسرو جيڪا سادات مشهدي جي محلي سان لڳ هئي، محل جو نالو مغلواره هو. ان مسجد ۾ آيو ته خلق جي هجوم ۾ سيد قاسم به سيد عبدالڪريم جي پرسان آيو. سندس هٿ ۾ سبق جي ڦرهي هئي. سيد موصوف پڇيو ته هي ٻار ڪنهن جو آهي؟ چيائون ته سيد زاده فلاڻي خاندان مان آهي. پوءِ مٿس مهربانيءَ جي نظر ڪيائين. سندس لاءِ دعا گهريائين.

سيد محمد جعفر مهدي سيد محمد يوسف رحمة الله عليه جو پوٽو هو. سيد عبدالڪريم جي خادمن جي سلسلي مان هو. مٿس اهو ذمو هو ته روزانو زيارتن کي گڏ ڪري نتي ۾ وٺي ايندو. پنهنجي والد جي وفات کان پوءِ سيد يوسف کي پنهنجي جاءِ تي سجاده نشين بڻايو ويو. اڳين جانشين سيد دين محمد ولد سيد عبدالڪريم پنهنجي جانشينيءَ تان دست بردار ٿي، اها خدمت سيد مذڪور محمد يوسف جي حوالي ڪئي، ڇو ته سيد عبدالڪريم ننڍپڻ ۾ مٿس توجه جي نظر ڪئي هئي. هن وقت ان جي جلوه جي ظهور جو اثر نڪتو.

سيد قاسم ۾ اولياءَ ڪرام ۽ مشائخ جا ڪامل اوصاف موجود هئا. خلق جا هجوم فيض جا طالب هوندا هئا.

آخر پنهنجي ئي شهر ۾ سن 1054ھ ۾ گذاري ويو.

سندس وفات جي تاريخ هنن لفظن جي ماده مان نڪري ٿي: ”في جنة عالية“.

سيد ابوالمڪارم

هيءُ سيد احمد مشهدي جي پوٽن مان هو. سيد محمد قاسم جو ڀاءُ هو. پنهنجي وقت جو بيمثال عالم هو. سندس وقت ۾ سيد علي ولد سيد شرف الدين جيڪو حضرت غوث الثقلين جن جي اولاد مان هو، اتي اچي وارد ٿيو. ان تي به علم باطن جي تحصيل جو جذبو غالب هو. انهيءَ ڪري سيد موصوف جي خدمت ۾ آيو ۽ علم جي حصول ۾ مشغول ٿي ويو. پوءِ صاحب اجازت ۽ ارشاد ٿيو. بيشمار سندس مريد ٿيا. جهانگير بادشاهه جڏهن هن جي بزرگي جو چرچو ٻڌو ته سندس معاش لاءِ ڪافي هديه مقرر ڪيائين. خسرو خان چرڪس دارالسلام روانو ٿيو ۽ سن 1066ھ ۾ فوت ٿي ويو. سندس وفات جي تاريخ هنن لفظن جي مادہ مان اخذ ڪئي وئي آهي: ”ستون دين افتاد“.

شيخ نورالحق مشرقي

هيءُ پنهنجي پيءُ حضرت شيخ عبدالحق دهلويءَ جو فيض يافتہ ۽ جانشين هو. قادريه سلسلہ نسبت رکندڙ هو. 92 سال جي عمر ۾ گذاري ويو. عالمگير سندس زيارت لاءِ ارادو ڪيو هو. 80 سال جي عمر کان مٿي هو. برهانپور ۾ 1068ھ ۾ گذاري ويو.

شيخ پير محمد

هيءُ شيخ عبدالله زنده پوش جو مريد هو. سندس وطن اصل ڪوه لبنان هو، سندس نسبت ارادت چشتي سلسلي سان هئي. پير محمد انهيءَ سلسلي سان ڪافي مخلوق کي فيض پهچايو هو، جيڪي ڪماليت کي پهتا. آخر سن 1085ھ ۾ برهانپور ۾ فوت ٿي ويو. سندس وفات جي تاريخ هنن لفظن جي عدد مان اخذ ڪئي وئي آهي: ”بخدا پيوست“.

خواجہ معصوم سرهندي نقشبندي

هيءُ خواجہ احمد مجدد الف ثاني جو فرزند ۽ جانشين هو. حضرت خواجہ معصوم پنهنجي والد جو پهريون پٽ هو. حضرت ثاني جن هن کي انهيءَ لقب سان عظيم اشارو ڏنو هو ته وقت جو شيخ سيد قطب اچڻ وارو آهي، جيڪو جهان کي نقشبندي طريقي سان فيض رسائيندو. ڇو ته سندس والد سگورو بين طريقن مثلاً: قادري، چشتي مداريه جو به مجاز هو. هيءُ سن 1099ھ ۾ فوت ٿي ويو.

اڪثر ملڪن ۾ سندس خليفه ۽ مريد بيشمار آهن، جن مان مکيه خليفه هي هئا:

(1) سيد ابوالخير شاه آبادي

(2) شيخ علير جلال آبادي

(3) شيخ بايزيد سهارن پوري

- (4) شيخ منصور جالندري
- (5) شيخ محمد صديق نشوري
- (6) شيخ ابوالفضل کشميري
- (7) حاجي محمد عاشور، جيڪو سندس ڪتاب ”مڪاتيب“ جي ٽئين جلد جو جامع آهي.
- (8) محمد مؤمن گيلاني
- (9) حافظ ابوالقاسم بن محمد مراد لاهوري
- (10) محمد بن محمد طيب جاهد عامري تهامي
- (11) مولانا محمد امين جامع آبادي
- (12) حاجي خطيب حصاري
- (13) قاضي عارف کشميري
- (14) ملا مشتاق بهرني
- (15) شيخ درويش جالندري
- (16) ملا قاسم روپري
- (17) خواجہ محمد صديق بخاري
- (18) مخدوم آدم بنوري
- (19) ميان گوهر محمد نٿوي

شاهه خوب

هيءُ پنهنجي وقت جي مشائخ مان هو. گجرات جي برگزيده اولياءَ مان هو. گجراتي زبان ۾ هڪ منظوم رسالو نالي ”خوب ترنگ“ لکيو هئائين، جيڪو فارسي رسالي ”امواج خوبي“ جو ترجمو هو. سالڪان حق لاءِ عجيب ڪتاب آهي. جنهن ۾ موحدن لاءِ قاعدا ۽ قانون بيان ٿيل آهن، جنهن ۾ معرفت ڏانهن هڪ عظيم دعوت آهي. اڪثر مخفي اسرارن کي هن علم جي عبارت ذريعي وضاحت طور بيان ڪيو ويو آهي. هن ڪتاب ذريعي ولايت جي موحدن کي مولانا روم جي مثنوي جي طريقي تي درس ڏنو ويندو هو. ان کان رهنمائي حاصل ڪندا هئا. سندس وفات شاهجهان جي عهد حڪومت ۾ بيان ڪئي پئي وڃي. سندس قبر گجرات جي احمدآباد جي شهر جي چوڪ ۾، مخلوق جي زيارت جو مرڪز آهي.

شيخ برهان

بنگالي ۽ زنده پوش درويش هو، جيڪو رات جاڳي عبادت ڪندڙ، الله تعاليٰ جي اڳيان ساري رات زاري ڪندڙ، عالي مقام عارف ۽ عظيم ولي الله هو. شيخ عبدالاحد سندس زيارت ڪئي ۽ ان جو معتقد ٿي ويو.

شیخ عبدالغني

هيءُ عظيم سيرت جو مالڪ هو. ڪامل اهل الله صاحب وجد هو. دنيا دولت جي خرافات کان بي خبر ۽ بيپرواهه هو. ڪامل صاحب ڪشف هو. وڏي عمر وارو شيخ ۽ سون تپه جو رهندڙ هو شيخ عبدالله سرهندي ساڻس نيازمندي سان ملاقات ڪئي هئي.

خواجہ حسام الدين

هيءُ خواجہ باقي بالله جي مخلص مريدن مان هو سندس والد قاضي نظام الدين بدخشاني هو. مولانا سعيد ترڪستاني جو هي پيارو شاگرد هو. مولانا المدفق احمد جنيد جو شاگرد هو. سندس والد قاضي نظام الدين آخر ۾ ڏاڍو امير ۽ سرمايه دار هئڻ سبب امراءِ ڪبار جي زمري ۾ شامل ٿي ويو هو. جڏهن هو فوت ٿي ويو ته ان جو سرمايو هن جي ورثي ۾ آيو. مگر پاڻ سڀ ڪجهه ڇڏي، ابراهيم ادهر وانگر پوري جي پوشاڪ ۽ ٽوپي پهري روانو ٿي ويو، ليڪن شيخ ابوالفضل اڪبري، جيڪو سندس سهرو هو، کيس واپس وٺي آيو. دنيا ۽ دين جي ڪلي فرائض پورا ڪرڻ لاءِ کيس سمجهيائين. پوءِ الله تعاليٰ جي عنايت ۽ خواجہ جي خدمت جي جذبي کيس دنيا جي هر خوف ۽ بلا کان بچايو. خواجہ باقي بالله کان پوءِ مخدوم زادن، شفقت ۽ عنايت طور خانقاهه جي خدمت ۽ درگاهه جون ذميواريون سندس حوالي ڪري ڇڏيون.

شيخ الهداد

هيءُ به خواجہ بالله جي مخلص مريدن ۽ اجازت يافته خليفن مان هو.

شيخ يعقوب ڪشميري

هيءُ شيخ حسين خوارزميءَ جي بزرگ خليفن مان هو. شيخ احمد مجدد الف ثاني جي صحبت ۾ به رهي. ڪائنس فيض حاصل ڪيائين.

مخدوم صدو لانگاهه

يعني صدرالدين ساڪن ڳوٺ نصريه ۽ تعلقو بنورو. هيءُ پنهنجي وقت جو برگزيده بزرگ ۽ اڪابر مشائخ مان هو. چون ٿا ته هڪ پڪل طعام جو ٿانو مٿ جي هيٺان رکي ڇڏيائين، جنهن مان ساري رات پاڻي ٽمندو رهيو. پوءِ کاڌي جي هر شيءِ خراب ٿي وئي. ڪجهه به نه رهيو. پوءِ ان چيو ته: يوم جديد، رزق جديد، (نئون ڏينهن، نئون رزق). سندس مزار سيد عبدالڪريم متعلوي جي سادات جي ارادتمندن جي زيارتگاهه آهي. جيڪي اڪثر سندس به مريد آهن.

ملا آجب

هيءُ مخدوم صدهو جو پٽ هو. پنهنجي پيءُ جي وفات کان پوءِ سندس گاديءَ تي ويٺو. سندس اوصاف گرامي اهل دل وارن تي خودبخود ظاهر ٿيا. هيءُ بزرگيءَ جي نمائش کي پسند نه ڪندو هو، پر ڪامل اڪمل هو.

روايت آهي ته هڪ ڏينهن درياءَ کان پار ڪنهن ڳوٺ ڏانهن روانا ٿيا. عصر جي نماز جي وقت درياءَ جي ڪناري تي پهتا. مير بحر بيڙي کي ٻئي ڪناري تي بيهاري بيٺو هو. فقير بيڙي کي هن ڪناري تي آڻڻ لاءِ ڪافي سڏ ڪيا، مگر ميربحر چيو ته سپاڻي صبح کان سواءِ ايڏانهن نه ايندس. سياري جي موسم هئي. خادم کيس عرض ڪيو ته هينئر ڪنهن ڳوٺ ۾ هلي رات گذاريون. صبح سوير هن جاءِ تي پهچي بيڙي ۾ سوار ٿي پار هلنداسون، فقير چيو ته خير آهي رات اتي ئي گذاريون ٿا. ڪجهه وقت کان پوءِ جڏهن رات چڙهي آئي ته الله تعاليٰ جي قدرت سان درياءَ لنگهڻ لاءِ رستو وڃ مان ٺهي پيو. الله جي قدرت سان درياھ مان سڏ ٿيندو رهيو ته ياشيخ! جيڪڏهن پار ٽپڻ جو ارادو اٿو ته هيءُ رستو کليو پيو آهي. مگر فقير قبول نه ڪيو. بار بار سڏ ٿيندا رهيا، مگر هرگز قبول نه ڪيائين. پوءِ ٻئي ڏينهن بيڙي وارو آيو ته اهي پار ٽپي ويا. سندس پٽ شهاب الدين پنهنجي ڏاڏي شاهه عنايت الله صوفي ۽ پڙڏاڏي فرجد جي طريقت جو بنياد قائم ڪيو.

شيخ محمد اشرف شطاري لاهوري

هيءُ شيخ فريد ڪهروال جو مريد هو. سندس ارادت جو سلسلو شيخ غوث گواليار تائين پهچي ٿو. عالمگير بادشاهه ان جي زيارت ڪئي هئي، پوءِ سندس ارادتمند ٿيو.

خواجہ شهاب الدين

هيءُ خواجہ ڪمال الدين هرويءَ جو فرزند ۽ خواجہ احرار قدس سره جي اولاد مان هو. روايت آهي ته همايون بادشاهه جڏهن افغانن جي دور ۾ شاهه ايران وٽ ويو ته موٽڻ وقت خواجہ ڪمال الدين جي خدمت ۾ پهتو. مدد لاءِ دعا جي درخواست ڪئي هئائين. جڏهن اڪبر بادشاهه تخت تي ويٺو تڏهن کيس خواجہ ڪمال الدين جو سمورو احوال ڪيو ويو. اڪبر بادشاهه کيس استدعا ڪئي ته زيارت ڪرائڻ جو هتي اچي اسان کي شرف بخشيو. پوءِ هن پنهنجي پيرسني جو عذر پيش ڪري پنهنجي پٽ خواجہ شهاب الدين کي سندس خدمت ۾ موڪليو. اڪبر کيس احترام ۽ عزت ۽ شفقت جي نظر سان ڏٺو. مٿس وڏيون مهربانيون ڪري رخصت ڪيائين. پوءِ هيءُ موٽي پنهنجي پيءُ جي خدمت ۾ آيو.

گهڻو وقت اڳي مير محمد حسين گيلاني، جيڪو حضرت غوث الثقلين قدس سره جي اولاد مان هو. پنهنجي نياڻي، خواجہ شهاب الدين سان منسوب ڪئي، پر قسمت سبب شاهه بيگ

معيار سالڪان طريقت

سان گڏجي، قنڌار کان نٿي ۾ آئي. اتي ئي دائمي رهائش اختيار ڪيائين. آخر شهاب الدين پنهنجي والد کان شادي ڪرڻ لاءِ اجازت وٺي نٿي آيو، ڇو ته سندس مڱ جا والدين نٿي لڏي آيا هئا ۽ شادي ڪرڻ کان پوءِ حالات موجب نٿي ۾ ئي مستقل سڪونت اختيار ڪيائين. هي صاحب ڪمال ۽ معرفت هو. علم ۽ حلم سان ساري زندگي گذاريائين سندس وفات کان پوءِ سندس اولاد اتي ئي رهي.

سيد ساجن

متعلوي سندس لقب هو. مخدوم نوح جي مريدن مان هو. پنهنجي وقت ۾ هيءُ اڪابر مشائخ جي زمري ۾ داخل هو. سندس درگاهه ڳوٺ ”ڪوچه“ ۾ مشهور آهي.

سيد پني لڏو

هيءُ سيد ساجن جو پوتو هو. خدا تعاليٰ جي ياد ۾ ايڏو غرق هوندو هو جو الله تعاليٰ جي مخلوق جهنگلي جانور ۽ پکي به کائڻس نه ٿيندا هئا. شينهن ۽ بگهڙ سندس مجاوري ڪندا هئا. چون ٿا ته هڪ ڏينهن درياءَ جي ڪناري تي ويو ته ڏيڏر کيس ڏسي ٿڙ ۽ پڇڻ لڳا. چيائين ته شايد مون کي اڃا غير ڏٺو اٿن ته پوءِ پورو ڏينهن ۽ رات ويهي روئڻ ۽ زاري ڪرڻ لڳو، تيستائين ڪندو رهيو جيستائين درياءَ مان اهي ڏيڏر نڪري ساڻس الفت نه ڪرڻ لڳا. سندس فرزندن هر طرح چاهيو ته مٿس قبو ٺاهيو وڃي پر کين اجازت نه ملي.

سيد ابراهيم

هيءُ عجيب صاحب ڪمال ۽ نادر حال ۽ فقير گودڙي پوش ۽ صاحب اسرار هو. قلع ڪلاڪوٽ جي ديوار جي پوئين پاسي مڪليءَ ۾ هڪ غار هوندو هو، جنهن ۾ گوشه نشين ٿي، پنهنجو پورو پيارو وقت الله تعاليٰ جي ياد ۾ مصروف گذاريندو هو. جنات جو ٽولو سندس تابع هوندو هو. پنهنجا رنگ به ڏيکاريندو هو. ڪڏهن لڪل ۽ ڪڏهن مختلف صورتن ۾ ملبوس ٿي ايندو هو. انهيءَ ڪري ماڻهو کيس ابراهيم جن جي نالي سان ياد ڪندا هئا ۽ جڏهن فوت ٿي ويو تڏهن اتي ئي ڪلاڪوٽ قلعي جي پوئين ديوار جي پاسي ۾ کيس دفن ڪيو ويو. اهل راز جي زيارت جو مرڪز بڻيو.

سيد رحمت الله بخاري

هيءُ سيد طيب بن سيد محمود جو فرزند هو. سيد محمود ارغون جي عهد ۾ گجرات کان لڏي نٿي ۾ آيو.

روايت آهي ته هڪ ڏينهن ننڍپڻ ۾ هو پنهنجي پيءُ سان گڏجي فرخ جامع مسجد ۾ موجود هو ته سيد ابراهيم موصوف اتي پهتو. ان صغير جي پيءُ سيد طيب کي چيو ته پنهنجو

هي پٽ مون کي الله جي نالي تي ڏي. سيد هائو ڪري ان صغير کي سندس حوالي ڪيو. پوءِ سيدزاده نينگر کي وٺي پنهنجي گهر آيو. سندس تربيت ڪيائين، تانجو هو ڪامل بزرگ ۽ صاحب ڪرامت بڻجي ويو.

سيد ابراهيم جي وفات کان پوءِ سيد رحمت الله پنهنجي والدين وٽ آيو. حياتيءَ جا اوقات ڪماليٽ سان گذاري آخرت جي راه وٺي ويو.

سيد جلال ثاني انجوي

موروٺي ولايت سبب پنهنجي وڏن جو قائم مقام ۽ پنهنجي پيءُ مغفور جو جاءِ نشين ٿي، مريدن جي تربيت ۾ مشغول ٿي ويو. مرزا صالح ترخان ولد مرزا عيسيٰ ترخان پنهنجي نياڻي، سيد جلال جي نڪاح ۾ ڏني ۽ پوءِ سيد ان سان وابسته ٿي ويو. مرزا صالح جي پيءُ مرزا باقي پنهنجي حڪومت جي زماني ۾، اڪبر بادشاهه جي درٻار ۾ پنهنجي پيءُ جي نياڻي کي هڪ ڪنيز سميت سفارش لاءِ موڪليو.

سيد جلال کي مرزا جي نياڻيءَ مان سيد مير محمد پيدا ٿيو، جنهن پنهنجي خاندان جو نالو روشن ڪيو. پيءُ کان پوءِ سندس مسند تي ويٺو.

چيو وڃي ٿو ته سيد جلال پنهنجي پٽن جي وچ ۾ لوهي ڪمان کڻي چيو ته جيڪو پٽ، انهيءَ ڪمان کي سڌو ڪندو ته اهو ڪوهستاني مريدن جي جماعت جو ڪفيل ۽ مرشد ٿيندو. پوءِ سيد فضل الله پنهنجي ڪرامت جي زور تي انهيءَ ڪمان کي سڌو ڪري ڏيکاريو. پوءِ ڪوهستاني جماعت ۽ ٻيا ان سان ئي وابسته ٿي ويا. سندس فرزند مير علي اصغر پنهنجي پيءُ جو قائم مقام ٿيو.

پرڪيو لنگ

هيءُ صاحب معرفت قلندري مشرب رکندڙ فقير هو. ترخاني دور حڪومت ۾ هن مڪليءَ جي دامن ۾ هڪ وڏو منارو ٺاهيو. سهسي لنگ جون ماڙيون سمن جي قبرستان جون اڪثر اڏاوتون ڏاهي، انهن جي پٿرن کي مناري جوڙڻ لاءِ ڪم آڻڻ لڳو. جڏهن منارو ڪافي بلند ٿي ويو ته ان جي مٿان رات جو هڪ وڏو شمعدان ٻاري رکندو هو. ايتري قدر جو ان جي روشني سمنڊ تائين نظر ايندي هئي. ٻيڙي وارا انهيءَ روشنيءَ جي نشان تي لنگرانداز ٿيندا هئا. واپاري ماڻهو سندس خدمت ۾ اچي نذرانا پيش ڪندا هئا. خلق بي انتها سندس خدمت ۾ ايندي هئي ۽ هو وڏو مالدار ٿي ويو. پر جيڪو به ننڍو توڙي وڏو وٽس ايندو هو ته ان کان ضرور خدمت وٺندو هو. ايتري قدر جو کانئن چوني ۽ مٽيءَ جو به ڪم وٺندو هو.

چون ٿا ته سيد علي انجوي هڪ ڏينهن سندس ملاقات لاءِ ويو ته ان کان چوني کڻڻ جو ڪم ورتائين. جڏهن مخدوم نوح رحمته الله عليه کي اها خبر پئي، تڏهن سندس هلاڪت لاءِ بددعا ڏنائين. پوءِ تمام ٿوري وقت ۾ مرزا باقي خفيه طور کيس قتل ڪرائي ڇڏيو.

خليفو عبدالوهاب

هيءُ سلسلہ شيخ بهاء الدين ملتاني جي سنڌ جي خليفن مان هڪ نامور خليفو هو. اصل عباسي هو. صاحب ڪرامات هو. ڪيترائي ماڻهو سندس معتقد ۽ مريد هئا. مرزا باقي بيشمار ماڻهن کي ناحق قتل ڪندو رهندو هو، کيس خوف وڃندو ته مبادا ڪنهن حريف جو هيءُ ساٿ نه ڏئي، ڇو ته خلق جا انبوه وٽس ڏسندو ٿي آيو. مرزا باقيءَ کي هن جي وڏن ۾ عقيدت هوندي به کيس قتل ڪرڻ جو قصد ڪيائين ۽ محمد خليل مهربار کي چيائين ته عيد جي ڏينهن جڏهن هو مصليٰ تان اٿي گهوڙي تي سوار ٿئي ته ان وقت کيس قتل ڪري ڇڏيو. پوءِ خليفي کي منصوبي موجب قتل ڪيو ويو. خليفي جي پٽ محمد صادق ڪاوڙ ۾ اچي پنهنجي پيءُ جي قاتل تي ترار جو وار ڪري سندس نڪ وڍي جدا ڪري ڇڏيو. سندس پيو پيءُ خوف کان گهوڙي تي چڙهي وڃي درياءَ ۾ پيو ۽ غائب ٿي ويو.

مير محمد يوسف مهدي رضوي

هيءُ سيد جادو عرف سيد جاده فرزند ۽ سيد حسن جو پوٽو هو. سيد مڪي بڪري جي اولاد مان هو. سيد مبارڪ شاه جو فيض يافتہ هو. هو شيخ دانيال جو فيض يافتہ هو، جو سيد محمد جونپوري جي مکيه خليفن مان هو. هو سکر ۾ پنهنجي پائرن ۽ سوتن، ساري خاندان کي ڇڏي، برگزيده مشائخ جي زيارت لاءِ سفر شروع ڪيائين جابلو علائقي کان ٿيندو وري سمنڊ جو ڪنارو ڏيندو گوشه نشين سان وقت گذاريندو، نتي وٽ مڪلي ۾ اچي وارد ٿيو. جتي سيد ميران اچي منزل انداز ٿيو هو ان جي پرسان عبادت جي جاءِ هئي. ان جو آخر مدفن به اتي ئي ٿيو، مير محمد يوسف اتي پهچي گوشه نشين ٿي عبادت ۾ مشغول ٿي ويو. ڪجهه عرصي کان پوءِ عباسي قاضين مان جيڪي پنهنجي وقت جا معروف هئا. شادي ڪري هميشه لاءِ اتي ئي رهائش اختيار ڪيائين.

سيد عبدالڪريم شاه کان روايت آهي ته سيد ابراهيم بخاري نالي هڪ فقير شخص انهيءَ ڳوٺ ۾ آيو. کيس صاحب ڪرامات ڏسي، سندس خدمت ڪندو هو. پوءِ هڪ ڏينهن مون کان سنڌ جا جيڪي به زنده مشائخ هئا، انهن متعلق پڇا ڪيائين، مان پنهنجي معلومات مطابق هر هڪ جو نالو ڪڍندو، سندس صفتون بيان ڪندو ويس. سڀني جو احوال ٻڌي چيائين ته جن بزرگن جون تو صفتون بيان ڪيون آهن، انهن ۾ هڪ بزرگ سيد يوسف، عزيز مصر وانگر معرفت جو بادشاهه ٿو لڳي، ڪجهه عرصي کان پوءِ مسجد مان غائب ٿي ويو. گهڻو ئي کيس ڳوليم، پر پتو ڪونه پيو. ياد آيو ته شايد هيءُ سيد محمد يوسف جي زيارت لاءِ ويو هجي. يڪدم اوڏانهن روانو ٿيس ۽ جڏهن مڪلي ۾ سيد جي جڳهه تي پهتس، ڏٺم ته اهو فقير سيد جي خدمت ۾ ادب سان ويٺو آهي.

جيئن ته ان وقت فقير مٿي ۽ پيرين اگهاڙو ويٺو هو. سفر جا سانباها ڪري رهيو هو. اهو ڏسي سيد سڳوري پاڻ لاءِ پنهنجي جتي لاهي کيس ڏني. فقير مون کي چيو ته هن جتي مان منهنجي لاءِ ٽوپي ٺهرائي ڪئي اڄ، آءٌ سندس لاءِ ٽوپي ٺهرائي ڪئي آيس. فقير ان کي پنهنجي مٿي ۾ پائي روانو ٿي ويو. آءٌ سندس پٺيان لڳس. آخر هو انهيءَ بيڙيءَ ۾ وڃي ويٺو، جيڪا بندر کان سمنڊ جي طرف وڃي رهي هئي. مون کيس پاڻ سان گڏ هلڻ لاءِ ڪافي منتون ڪيون، مگر هن قبول نه ڪيون. پوءِ دعا گهريم، مون کي چيائين ته تمام جلد تنهنجو ڪم سنڌ ۾ وائڻو ٿيندو.

بهرحال سيد جون ڪرامتون بي حساب ۽ مقامات بلند آهن. سندس وفات کان پوءِ صاحب ولايت سندس فرزند سيد ابراهيم پنهنجي پيءُ جو جانشين ٿيو.

سيد عبدالرزاق

هيءُ سيد محمد يوسف جو ڀاءُ هو. عارفن جي جماعت ۾ داخل هو. مڪليءَ ۾ مدفون آهي. سندس آمد ۽ پيو احوال معلوم نه ٿي سگهيو آهي.

سيد اسحاق

عرف پير پرديسي. هيءُ مير ڪمال الدين بن مير جادو جو فرزند هو. پنهنجي وقت جو ڪامل بزرگ هو. سيد محمد يوسف کيس سکر مان گهرائي پنهنجي نياڻي سندس نڪاح ۾ ڏني. سندس اولاد يادگار آهي.

سيد جعفر

هيءُ سيد ابراهيم ولد سيد محمد يوسف مهديءَ جو فرزند هو. جامع ۽ ڪامل صفات سان موصوف پنهنجي وڏن جو جانشين ٿيو.

چون ٿا ته هڪ بيوه پوڙهي عورت پنهنجي ٽن نياڻين جي پرڻائڻ لاءِ ڏاج جو خرچ نه هئڻ سبب ڏاڍي پريشان هئي. سيد جي ڪافي مدت کان خدمت ڪندي رهندي هئي، سيد کي مدد ڪرڻ جي استدعا ڪندي رهي. آخر سيد هڪ ڏينهن مٿس مهربان ٿي، ڪجهه لکي هٿ ۾ ڏنائينس ۽ چيائينس ته هي پرچو پاڻ ڪٿي وڃ ۽ پيردادن جي سامهون هڪ زمين جو ٽڪرو آهي، اتي وڃي ڏسندين ته هڪ شهر آباد آهي. ان ۾ هر شيءِ موجود آهي. نياڻين جي شادي لاءِ جيڪا به شيءِ توکي ضرورت ۾ هجي، اها اتان ڪڍي وٺ. ليڪن هڪ پيري ڪڇ، وري اميد نه ڪج. ڏس موجب پوڙهي پنهنجي پُٽ سميت اتي پهتي. سڀ اتي ڏنائين. پوءِ ڪپڙا، زيور، ٿانو، خوراڪ ۽ نقد رقم جيڪي به شيءِ سندس ضرورت ۾ هئي سڀ کنيائين. پوءِ جڏهن ٻيهر لالچ ڪري وئي ته کيس ڪجهه به نظر ڪونه آيو.

آدمر شاهه ڪلهوڙو

ولد ڪجن بن صاحب بن ميان خان بن ميان طاهر بن ميان راڻو بن ميان شاهه محمد بن ميان ابراهيم بن ميان محمد بن ميان ڄام چنو.

هيءُ اصل عباسي هو، شيخ الياس ۽ شيخ ابراهيم جي واسطي سان سيد ميران محمد مهدي جونپوري سان طريقت جي نسبت ڳنڍيائين. سخت رياضت ۽ مجاهدا ڪري منزل مقصود ماڻيائين. آدمر شاهه هڪ دفعي چانڊڪا زمين جي هڪ ڳوٺ ۾ موجود هو ته هڪ بيوه ۽ بي سهارا عورت جو پٽ مري ويو. هن عورت پٽ شروع ڪيو، ساري رات آلاپا ۽ پار ڪيندي رهي. اهو روج راڙو سندس رهائش جي ڀر ۾ هڻڻ ڪري هيءُ ٻڌندو رهيو. کيس احساس ٿيندو رهيو. صبح جو ان بيوه عورت وٽ سندس دلجوئي ڪرڻ لاءِ ويو. ڪرامت جي آڌار تي کيس فرمائڻ لڳو ته تنهنجو پٽ مري ڪونه ويو آهي، زندهه آهي، کيس سڪتو ٿيو آهي. هاڻي ڏس ته کيس افاده اچي ويو آهي. هوءُ پنهنجي پٽ جي ڪفن دفن جي خيال ۾ هئي، هن درويش جي اها ڳالهه ٻڌي حيراني ۾ پئجي وئي، پنهنجي پٽ جي نبض ڏٺائين ته اها هلي رهي هئي ۽ آهستي آهستي صحيح ٿي اٿي ويهي رهيو. جيئن ته هن درويش هميشه پاڻ کي پوشيده رکيو پر هن ڪرامت کيس ظاهر ڪري سندس بزرگيءَ کي ساري ملڪ ۾ مشهور ڪري ڇڏيو. هرجاءِ تي ان جو چرچو ٿيڻ لڳو، اهو ٻڌي ڪٻڙ ابڙو نالي هڪ شخص پنهنجي سڀني پوئلڳن سميت دٻي ڳوٺ مان لڏي اچي سندس مريدن جي پڪي جماعت ۾ داخل ٿيو. انهيءَ وقت خانخاناڻن تي جي علائقي کي فتح ڪرڻ لاءِ مرزا جاني بيگ سان جنگ جوڻيو ويٺو هو. مهم ڏاڍي سخت هئي ۽ مقابلو به سخت هو ان وقت خانخاناڻن هن درويش کان دعا طلب ڪرڻ آيو. هن درويش دعا گهري. هن ڪاميابي حاصل ڪري موٽڻ وقت وري خان خاناڻن درويش وٽ آيو ته آدمر شاهه ڪٻڙ ابڙي کي حسب تمنا چانڊڪا زمين جي زمينداري وٺي ڏني ڇو ته چانڊيه قوم جا ماڻهو اتان لڏي ويا هئا. ان وقت جو برگزيده شيخ ۽ بزرگ لال حسين، جيڪو شيخ الشيوخ حضرت بهاؤالدين ملتانيءَ جي اولاد مان هو، تنهن جي تلهار ۾ محققانه ملاقات ٿي هئي. ڏينهن گذرندا ويا مريدن جو دائرو وسيع ٿيندو ويو. ٽيئن زمين وڌائڻ جي به ڪوشش ڪندا، زمين وڌائيندا ويا ۽ جاگيردارن کي اها ڳالهه ڏاڍي ڏکي لڳي. سندس خلاف زميندارن ۽ جاگيردارن گڏجي ملتان جي حاڪم جا ڪن پريا. ان پهريائين کيس قيد ڪيو. پوءِ کيس شهيد ڪرائي ڇڏيائين.

سندس وصيت موجب ملتان جي حاڪم جي ڪوٽوال آقا شاهه محمد، جنهن کي جيل جي وقت ۾ درويش کان ڪافي فيض نصيب ٿيو هو. سندس نعلن کي ڪٽائي، سکر ۾ آڻي هڪ ٽڪري تي دفن ڪرايو. اتان ان شهيد جي رهڻ واري ڳوٺ ۾ وڃي سندس ٻن صغير پٽن ابراهيم ۽ دائود کي ۽ ٻين پوئلڳن کي جيڪي انهيءَ وچ ۾ منتشر ٿي ويا هئا، گڏ ڪري هڪ هنڌ انهيءَ جاءِ تي آندو. پاڻ گاديءَ جي سنڀال ڪرڻ ويٺو. شاهه محمد اصل ڪيهري بلوچ قوم مان هو. چتر بار سرزمين جو رهندڙ هو، چتر بار سيويءَ جي دري تي آهي.

ان جي وفات کان پوءِ:

میان الیاس

بن دائود ولد آدم شاه سندس گاديء جو وارث ٿيو. پنهنجن مريدن جي وڌائڻ جي ڪوشش ڪندو رهيو. پنهنجا ڏينهن گذاري فوت ٿي ويو، سندس قبر ڳوٺ ڊبري ضلع لاڙڪاڻي ۾ آهي ۽ ان کان پوءِ سندس پيءُ نالي:

شاه علي عرف شاه محمد

۽ ان کان پوءِ:

نصير محمد

ولد میان الیاس سن 1060ھ ۾ پنهنجي اکابرین جو جانشین ٿيو. مرشدی ۾ پنهنجي وڏن کان وڌي ويو. خاندان جي ولایت ۽ صاحبي هن تي ختم ٿي وئي. انهيءَ کان پوءِ سندس اولاد ۾ اقتدار جو دور اچي ويو. آهستي آهستي هنن سنڌ جي صاحبي ۽ نٿي جو اقتدار پنهنجي قبضي ۾ آندو.

درويش احمد رونجهو

هيءُ اڀلان ڳوٺ جو رهندڙ هو، سيد عبدالڪريم جو همعصر هو. پنهنجي وقت جو نامور درویش ٿي گذريو آهي.

قاضي حسن

ڪامل دانشمند هو، صاحب ذوق ۽ حال هو. اهل ڪمال سندس معتقد هوندا هئا. سيد عبدالڪريم جو همعصر هو. هٿڙي ڳوٺ ۾ رهندو هو. اتي ئي فوت ٿي ويو.

درويش جوڻ

هيءُ صاحب ڪرامت ۽ صاحب معرفت هو، سيد عبدالڪريم جو همعصر هو. ڳوٺ ڏبي ۽ تعلقي بنورو ۾ رهندڙ هو.

درويش حسين سهار

هيءُ احرار جي خاص مريدن ۾ داخل هو. سيد عبدالڪريم جو همعصر هو.

سيد بايزيد بخاري

هيءُ بزرگ صاحب عرفان، اصل راه رحمان هو ساري حياتي عرفان ارشاد جي تربيت ڏيڻ ۾ گذاريائين، سندس مقبرو پير آسات وٽ ڏاکڻ جي پاسي ۾ حق شناسن جي زيارت جو مرڪز آهي.

سيد محمد ملوک

هيءُ سيد بدرالدين مازندراني جي پوٽن مان آهي، نواب لشڪر خان جي عهد حڪومت ۾ سن 1017ھ ۾ بنورو علائقي جو کيس حاڪم مقرر ڪيو ويو هو. هندن سان جهاد ڪندي شهيد ٿيو. سندس نعش کي مڪلي ۾ دفن ڪرڻ لاءِ ڪنيائون، پوءِ جمنا جي سرزمين کان روانا ٿي نئي ڏانهن آيا ٿي ته رستي ۾ جنازو لائون ته ڏنائون جنازو موجود نه آهي. پوءِ سمجهيائون ته شايد اتي ئي سندس خاڪ لڪيل آهي. پوءِ اتي ئي سندس قبر جوڙيائون ۽ ارادتمندن جي زيارتگاهه آهي.

شيخ ڪالو قريشي

هيءُ شيخ الشيوخ شيخ بهاؤالدين زڪريا ملتاني جي اولاد مان هو. ولايت وغيره کيس وڏن کان ورثي ۾ مليل هئي. نئي ۾ آيو، خسرو خان چرڪس ناظر ترخانيه کيس پنهنجو گهر ڄاڻو بنايو. پنهنجي ساري عمر ظاهري ۽ باطني تعليم ڏيڻ ۾ گذاريائين.

شيخ سلام الله

سندس سڳو پوٽو هو. سالڪ راه فقر هو. فنا ۽ ولايت ۾ ڪامل هو. سيد عبدالغني صاحب سجاده سيد عبدالڪريم سان پنهنجي ارادت جي نسبت ڳنڍيائين ۽ الهڏن زرگر خليفه سيد عبدالڪريم جي صحبت ۾ عقيدت طور رهيو. سيد جي درگاه ۾ روزاني بتيون ٻارڻ ۽ روشني جي خدمت جو عهدو سندس حوالي هو. اڄ تائين سندس اولاد انهيءَ خدمت تي قائم آهي.

قاضي قاضن ٺٽوي

هيءُ قاضي محمد قاسم بڪريءَ جو فرزند هو. ظاهري ۽ باطني علمن ۾ اڪمل هو. عارفن ۽ اهل تقويٰ جي زمري ۾ داخل هو. يارهين صدي هجريءَ ۾ گذاري ويو.

مخدوم فيض الله ٺٽوي

وقت جو استاد، ظاهري ۽ باطني علوم جو عالم، سيد علي ثاني انجوي سندس شاگرد هو. سندس پٽ سيد جلال به انهيءَ استاد وٽ پڙهندو هو. سيد علي اصغر جنهن وقت نئي ۾ آيو، آڪر ڏانهن پنهنجا پير ڊگها نه ڪندو هو، ڇو ته مخدوم جو گهر آڪر ۾ هو. سيد عليءَ جو اولاد مخدوم جي اولاد کي ادب ۽ تعظيم خاطر تعليم جون ڦريون اول لکرائيندو هو.

مخدوم حاجي حمزه واعظ ٺٽوي

هيءُ هڪ وڏو دانشمند، ڪامل، عارف ۽ اصل بالله هو. حاجي ملا حمزه عباسي، جيڪو آخوند محمد باقي جي ڏاڏنگ مان هو، سو ٻارهن سال حرمين شريفين ۾ رهيو. کيس

وطن جي حب نٿي ڏانهن چڪي رهي هئي، پر موٽڻ لاءِ کيس موقعو ميسر نه ٿي ٿيو. انهيءَ تلاش ۾ کيس ڏهه سال گذري ويا. ڏاڍي فڪر ۽ پريشانيءَ ۾ هو ته هڪ بزرگ شخص کيس ٻڌايو ته فلاڻي وقت فلاڻي جاءِ تي هڪ شخص عبادت لاءِ ايندو آهي، کيس چئڻي وٺ ته توکي تنهنجي مقصود جڳهه تي پهچائيندو. ملا حمزه انهيءَ نشاني تي انهيءَ بزرگ کي وڃي لڌو. کيس التماس ڪيائين، مگر هن بي خبري ڏيکاري. آخر ڏاڍيون منٿون ڪرڻ تي چيائينس ته پنهنجا هٿ منهنجي هٿن ۾ ڏئي ۽ پير منهنجي پيرن تي رکي اڪيون ٻوٽ. پوءِ انهيءَ ئي دم ٺٽي جي عيدگاهه ۾ پاڻ کي ڏٺائين. بزرگ کيس چيو ته هيءُ اٿئي تنهنجو ٺٽو. مگر خبردار! جو ڪنهن سان ڪا ڳالهه ڪئي اٿئي ورنه تنهنجو ايمان ڪسجي ويندو. ملا سندس پيرن تي ڪري پيو. کيس عرض ڪرڻ لڳو ته: آءُ آخر انسان آهيان. جيڪڏهن اوهان جي حياتي مون کان اڳ پوري ٿي وڃي ته پوءِ مون کي ڳالهه ڪرڻ جي اجازت ڏيڻ فرمايو. پوءِ انهيءَ شرط تي کيس اجازت ملي.

چون ٿا ته هڪ شخص صبح سویر جو مڪليءَ جي زيارت ڪرڻ ٿي ويو ته ٽڪريءَ جي پاڙ ۾ وٿايو مجذوب ٻين مجذوبين کي چئي رهيو هو ته اڄ مخدوم حمزه فوت ٿي ويو آهي. جناب رسالت مآب ﷺ جن سندس جنازي تي تشريف فرما ٿي رهيا آهن. اچو ته پاڻ سڳورن ﷺ جن جي زيارت لاءِ پاڻ به هلون، اهو ٻڌي هيءُ ويندڙ شخص به سندس پٺيان لڳو تان جو مخدوم حمزه جي جنازي تي پهتو، صحن سڌي ٿيڻ وقت، وڏي هجور جي باوجود هيءُ پهرين صف ۾ امام جي ڀرسان وڃي بيٺو. امام جي ٽڪير چوڻ کان اڳ، کيس غيب مان ٽڪير جو آواز ٻڌڻ ۾ آيو.

مخدوم آدم

هيءُ مخدوم اسحاق جو فرزند هو. نسب ۾ صديقي هو. سندس ناناڻ فاروقي هو. هو وڏو ڪامل ولي الله متقي هو. مخدوم آدم نقشبنديءَ جو همعصر هو. مڪه مڪرمه ۾ هو ته هڪ ڏينهن مڪي جي حرم شريف ۾ مردن ۽ زالن کي هڪ هنڌ تان گڏ داخل ٿيندي ڏٺائين. حرم جي مشائخ کي چيائين ته اها رسم نامناسب ۽ غير شرعي آهي، تنهن ڪري بند ٿيڻ گهرجي. پر جيئن ته حرم جي مشائخ انهيءَ ڳالهه ڏانهن ڪوبه توجهه نه ڏنو، تڏهن وري کين چيائين ته نبي عليه الصلوٰه والسلام جن جي روحانيت پاڪ ڏانهن متوجه ٿيو ته اوهان کي حقيقت حال جي خبر پوندي. پوءِ مخدوم جي انهيءَ اشاري سبب پاڻ سڳورن ﷺ جن جي حضور کان خواب ۾ کين اهو حڪم مليو ته هر صورت ۾ مردن ۽ عورتن جي داخل ٿيڻ جا ڏينهن جدا مقرر ڪيا وڃن.

چون ٿا ته مخدوم پنهنجي ڪماليت کي مخلوق جي خدمت لاءِ ائين وقف ڪري ڇڏيو هو، جو جيڪو به سندس دامن کي وٺندو هو، ان سان گڏجي سفارش واري جاءِ تي وڃي سفارش ڪندو هو. ان ۾ ڪابه ڪراحت محسوس نه ڪندو هو. حاجتمندن کي حاڪمن وٽ وٺي وڃي سندن مسائل حل ڪرائيندو هو. ڪنهن ڪنهن وقت حاڪم به سندس انهيءَ روش ۽ ڪثرت

سفارشن کان تنگ به اچي ويندا هئا. سندس سفارش کي رد ڪري ڇڏيندا هئا ۽ ناگوار ۽ جو اظهار ڪندا هئا. تڏهن به هيءُ هرگز دل برداشتہ نه ٿيندو هو. موتي کين گهر وٺي ايندو هو. سندن دلجوئي ڪندو هو، بي خبري سبب حڪام جيڪڏهن ڪنهن کي به تاوان هيٺ آڻيندا هئا ته هيءُ انهن کي حاڪمن وٽ وٺي وڃي، کين حقيقت کان آگاه ڪندو هو. پوءِ حڪام پشيمان ٿي ان تاوان کي موقوف ڪري ڇڏيندا هئا. آخر محسوس ڪيائون ته جنهن پنهنجي زندگيءَ کي الله تعاليٰ جي راه ۾ فدا ۽ وقف ڪري ڇڏيو آهي، ان کي رد ڪرڻ ناانصافي ۽ حق کان منهن موڙڻ آهي، تنهن ڪري سندس ڪافي تعظيم ۽ عزت افزائي ڪرڻ لڳا ۽ حڪم جاري ڪري ڇڏيائون ته هن بزرگ جو هر وقت ۽ هر حال ۾ احترام ڪيو وڃي. حاڪمن وٽ اچڻ جي کيس ڪابه منع ڪونه آهي. ۽ سندس پٽ ميان ابوبڪر ٺٽي ۾ سندس مسند تي ويٺو. هيءُ مخدوم آدم نقشبندي جو هر زمان هو.

ميان آدم متقي

هيءُ صاحب ڪماليت، بزرگ ۽ متقي مشهور هو. مخدوم آدم جو همعصر هو.

ميان عبدالنبي خائف

جيئن ته هيءُ رات ڏينهن خوف خدا ۾ روئيندو ۽ زاري ڪندو هو، تنهن ڪري مٿس اهو لقب ”خائف“ پيو.

مخدوم آدم نقشبندي

عرف مخدوم آدو، مخدوم آدم صديقي، جنهن جو ذڪر مٿي اچي چڪو آهي، ان جو همعصر هو. جڏهن آدم صديقي جي ڪافي شهرت ٿي وئي، تڏهن هن اهو فرمايو ته مون کي ”آدو“ سڏيو وڃي، ڇو ته هڪ ئي وقت ۽ هڪ ئي شهر ۾ ٻه آدم مناسب نه آهن. پنهنجي ڪسر نفسيءَ جي ڪري پنهنجو نالو ”آدو“ رکيائين ورنه سندس بزرگي ۾ وڌيڪ هٿ جا اڪثر ماڻهو ڦاٿل هئا. سلسلہ نقشبندي ۾ هيءُ نهايت عجيب صاحب فيض ۽ ڪمال هو.

سرهند ۾ خواجه محمد معصوم جنهن جو لقب حضرت ”ايشان ثاني“ هو، ان جي خدمت ۾ حاضر ٿي، چند سال سندس صحبت ۾ رهي، طريقہ ذهبيہ نقشبنديہ حاصل ڪيائين ۽ ان سلسلي کي پهريائين ٺٽي ۾ ۽ پوءِ ساري ملڪ ۾ جاري ڪري فيض رسايائين. ۽ سندس فرزند ميان فيض الله، محمد افضل ۽ محمد اشرف هر هڪ پنهنجي پنهنجي حيثيت ۽ طريقت ۾ صاحب ڪمال ۽ ارشاد هو.

ميان محمد اشرف

ولد مخدوم ”آدو“ هن پنهنجي پيءُ کان فيض حاصل ڪيو ۽ ان وري شيخ سيف الدين کان، جيڪو خواجه محمد معصوم جو جانشين هو، فيض حاصل ڪيو. هن ڪافي معتقدن ۽ مريدن کي فيض رسايو هو.

هيءُ مخدوم محمد نقشبندي جو جانشين ٿيو. هو وري ميان شيخ ابوالقاسم نقشبندي جي خدمت ۾ لائق ۽ فائق ٿيو. سندس سجع هيءُ آهي: (محمد اشرف اولاد آدم).

مخدوم محمد صادق نقشبندي

هيءُ محمد اشرف مٿي ڄاڻايل جو نياڻو هو. طالب علم ڪامل هو. جناب سيد عبداللطيف تارڪ جو معتقد هو. سندس پٽ ميان غلام حسين عرف مخدوم ابوالحسن، حرمين شريفين ڏانهن زيارت جو شرف حاصل ڪرڻ ويو. اتي ڪافي علم حاصل ڪيائين ۽ مخدوم محمد حيات سنڌيءَ جي وفات کان پوءِ سندس ئي مدرسي ۾ حديث پڙهائڻ لڳو. سندس دور ۾ ڪيترائي علماء، فضلاء وٽس اچي حديث پڙهڻ لڳا.

مخدوم آدم جي نسبت سان بيشمار ماڻهو منسلڪ آهن، مگر هت چند مشهور هستين

جو ذڪر ڪيو پيو وڃي:

- (1) ميان ابوالحسن
- (2) سيد فتح محمد
- (3) شيخ انس
- (4) حافظ عبدالرؤف
- (5) شيخ عنايت الله
- (6) شيخ عبدالخالق گروري ٺٽوي

خليفو ابوالبرڪات

هيءُ اصل گجرات جو هو. حافظ الله شاه گجراتي قادري ۽ حسني جو مريد هو. شاه حافظ الله کيس ۽ پنهنجي مريد خاص شيخ يعقوب کي ارشاد فرمايو ته اسان جو سوتائو پيءُ سيد عبدالله ٺٽي ۾ مدفون آهي، سندس مرشد حافظ الله جڏهن فوت ٿي ويو ته هيءُ ٺٽي ۾ آيو. اتي ئي هميشه لاءِ رهائش اختيار ڪيائين.

شيخ محمد يعقوب

هيءُ شاه حافظ الله گجراتيءَ جو مريد هو. هيءُ ۽ خليفه ابوالبرڪات جڏهن ٺٽي ۾ سيد عبدالله جي قبر جي نشانن کي ظاهر ڪرڻ آيا هئا ته پاڻ ٺٽي ۾ رهي پيو. اتي ئي گذاري ويو هو. سندس قبر سيد معروف جي پاسي ۾ آهي.

شيخ عثمان بقاول

هيءُ شيخ محمد يعقوب جي فيض يافتن مان هو. جڏهن هن کي معرفت جي ٿانوَ مان نصيب ملڻو هو، تڏهن حق جي طلب ۾ نڪتو. ولايت ۾ ڪمال حاصل ڪري، بقاولي مشائخ جو

لقب حاصل ڪيائين. چون ٿا ته پنهنجي درجي ۽ ڪرامتن کي لڪائڻ خاطر هن ڪپڙن جي اُڻڻ جو ڪورڪو ڏنڌو شروع ڪيو.

هڪ ڏينهن هڪ مدعي آزمائش خاطر ان کان طلب ڪئي ته غير موسم ۾ تازو پلو آڻي ڏيکار. هيءُ پنهنجي ڪپڙي اُڻڻ واري آڏواڻي تي ڪمر ڪري رهيو هو. فوراً آڏواڻيءَ جي گڏيءَ ۾ اندر هٿ وجهي تازو پلو ٻاهر ڪڍيائين، جنهن تي اهو حاسد ڏاڍو لڄي ٿيو. اهڙي طرح هڪ ڏينهن پنهنجي گهر کان ٻاهر ميدان ۾ ڪپڙو اُڻڻ لاءِ تنديون سنواري رهيو هو ته هڪ گهوڙيسوار کيس چابڪ هڻي، چيو ته: اي ڪوري! اُڻ مون کي رستو ڏيکار. کيس چابڪ به هڻندو رهيو ۽ ڌمڪيون به ڏيندو رهيو. شيخ عثمان ڪنڌ مٿي ڪٿي ڏانهن سنواري، کيس سلوڪ جي راه وٺائي. هڪ ئي نگاهه سان هو هڪدم بيخود ٿي، گهوڙي تان هيٺ ڪري پيو. هوش ۾ اچي سندس پيرن تي ڪري پيو. کانئس معافي وٺي، توبه ڪيائين ۽ سندس مريد ٿيو. ماڻهن کيس چيو ته تو ان سان ڪهڙو سلوڪ ڪيو؟ هو توسان ڪهڙي طرح پيش آيو ۽ تو وري ساڻس ڇا ڪيو؟ چيائين ته هو مون کان بار بار راه پڇندو رهيو. آءُ جيڪا راه ڄاڻندو هئس، سا کيس ڏيکاري ڇڏيم.

ميان ملوڪ شاه

هيءُ شيخ عثمان بقاوت مٿي ڄاڻايل جو فرزند هو. پنهنجي وقت جي مشائخ ۾ افضل ۽ اقدم هو. مڪليءَ ۾ جلوه گاه امامين سندس ئي نور ڪرامت جو نتيجو آهي. گيتو پوڻ ۽ قيمتي گهوڙي تي سوار ٿي سير ڪندو هو. گهوڙي کي ڳانيون ۽ جهل پهرائيندو هو پر جڏهن به سوار ٿي نڪرندو هو ته گڏيءَ جو اُٿيل ڪپڙي جو ٽڪر پنهنجي دستار هيٺان ڪنن جي مٿان اهڙي طرح لٽڪائي ڇڏيندو هو ته جيئن کيس ڪوري ئي سمجهيو وڃي.

درس الله

هيءُ خليفو شيخ بايزيد جي اولاد مان ۽ رسول آباد جو رهندڙ هو. اڪثر ڪوهستاني ماڻهو پشت پشت بايزيد جا مريد ٿيندا اچن ٿا ۽ کيس ”خليف“ لقب ڏيندا آهن.

درس الله حضرت غوث الثقلين جي اشاري موجب نتي شهر ۾ اچي رهيو. ڪيترن خوجن کي مسلمان ڪيائين ۽ ڪجهه وقت انهيءَ قوم جي محلي نالي ”نورسيه“ جي هڪ مسجد ۾ رهيو. انهيءَ جڳهه جي سامهون هڪ ميدان هو، جنهن ۾ سڀئي يار گڏجي ڪچهريون ڪندا هئا. انهن يارن ۾ شيخ يعقوب، شيخ عثمان ۽ درس امين به هوندا هئا. انهي ڪري انهيءَ جو نالو ”جمله پير ميدان“ مشهور ٿي ويو. پوءِ اڪثر ارادتمند انهيءَ ميدان جي زيارت ڪندا رهندا هئا. آخر انهيءَ جڳهه کان منتقل ٿي مغلوڙي محلي ۾ اچي رهيو. سندس اولاد به اتي ئي رهي ٿو.

درس امین محمد

هيءُ صاحب کمالات ۽ صاحب کرامات هو. شيخ يعقوب جو فيض يافتہ هو. سندس قبر مڪلي دروازي جي ٻاهر ميدان ۾ واقع آهي. عيدالاضحيٰ جي ڏينهن کي اهل الله ۽ عام مخلوق اتي وڃڻ لازمي ڪري ڇڏيو آهي.

مخدوم كبير محمد نقشبندي

هيءُ خواجه محمد معصوم سرهنديءَ جي مريدن مان هو. کرامت ۾ مشهور ۽ بزرگي ۾ نالي وارو ٿي گذريو آهي. سندس فرزند شيخ محمد زمان کانئس پوءِ سندس جانشين ٿيو. ڪافي جماعت کي فيض رسايو هئائين ۽ پنهنجي نالي کي يادگار ڇڏيائين. ميان فيض الله ولد ميان ابوبڪر ۽ ميان فيض الله جو پٽ ميان عنایت الله اهي ٻئي شخص مخدوم كبير محمد جا مريد هئا ۽ ميان ابوبڪر ولد فيض الله ترخانيه عهد ۾ معروف هئا.

مخدوم ابراهيم نقشبندي

هيءُ اصل ۾ روهڙي شهر بکر جو رهاڪو هو، صاحب کرامت اظهر هو. پنهنجي وقت ۾ خلق جي رجوع جو سرچشمو هو. کيس ڪافي مريد هئا ۽ کيس ٻه پٽ نالي ابوبڪر ۽ ميان گل محمد هئا جن جو ذڪر ايندو.

قاضي مسعود

هيءُ نصرپور جو عثماني قريشي هو، علم ظاهر ۽ باطن وارو بزرگ هو. پنهنجي وقت جي برگزيده اوليائن ۾ شامل هو. پاڻ ۽ سندس ڀائيٽو ميان فتاح شاهه هاشم رضوي نصرپوري جا مريد هئا.

ميان عبدالقدوس نصرپوري

هيءُ پنهنجي وقت جي اڪابر مشائخ مان هو. قاضي مسعود نصرپوري جو همعصر هو.

سيد عالي

هيءُ قبيله ڪڙيو مان هو. سادات متعلوي جي چئن قبيلن ۾ هيءُ قبيله بزرگي ۾ اتر هو. سندس پٽ سيد لالڻ، صاحب ڪمال ٿي گذريو آهي.

ميرڪ محمد حسين

ولد ميرڪ عبدالواسع بن ميرڪ عبدالرحمن بن ميرڪ شيخ محمود سبزواري، هروي عربشاهي. مجذوب جو سالڪ ۽ سالڪ جو مجذوب هو. ڪشف ۾ وقت جو بي نظير هو. سندس

معيار سالڪان طريقت

زبان مان غيب جي خبرن ظاهر ٿيڻ کان سواءِ ٻيو ڪوبه حرف جاري ڪونه ٿيندو هو. سوالن جي عرض ڪرڻ کان سواءِ ئي سندن دلين جي احوال ۽ عرض کان ڪشف جي ذريعي واقف ٿي سندن مقصد حل ڪري ڇڏيندو هو.

مير محمد تقی

هيءُ سيد ظهيرالدين والاسلام جادم ثاني، پوٽو سيد ظهيرالدين والاسلام جادم بزرگ ولد قاضي سيد شڪرالله شيرازيءَ جي اولاد مان هو. ڄاڻي ڄم کان ئي مجذوب هو. عجيب حالات جو حامل هو.

ٻالپڻ ۾ وڏين پتين تي ٽپو ڏئي چڙهي ويهندو هو. ڪڏهن ڪڏهن ديوار مٿان ٻارن وانگر سوار ٿي ان کي هلڻ لاءِ ايڙي هڻندو هو ته اهي پتيون سندس ارادي موجب جنبش ۾ اچي وينديون هيون. جڏهن گهر وارا ڏسندا هئا ته دانهن ڪري کيس چوندا هئا ته اهو ڇا ٿو ڪرين گهر کي ڪيريندين ڇا؟ پوءِ کلي بس ڪندو هو. پاڻيءَ جي جهاڳ کائي خوش ٿيندو هو. سندس زبان تي اڪثر غيب جون خبرون جاري هونديون هيون. زماني جي ايندڙ حادثن جون خبرون ڪڏهن صاف ۽ ڪڏهن اشارن ۾ ٻڌائيندو هو. سندس زبان ”ز ز“ جي مخرج کان آشنا نه هوندي هئي. انهيءَ ڪري ٻڌندڙ کي ويجهو اچي سندس ڳالهين کي سمجهڻ لاءِ ڪافي ڌيان ۽ غور ڪرڻو پوندو هو. آخر ۾ قوه جواني ۾ هن فاني ۽ بي بقا دنيا کان موڪلائي عالم بقا ۾ وڃي آرامي ٿيو.

سيد رحمت الله

عرف منو پٽ سيد فضل الله بن سيد نظام الدين بن سيد نورمحمد ولد سيد شڪرالله ثاني. هن روحانيت جو ڪامل فيض پنهنجي ڏاڏي جي يار سيد ڪمال شيرازي کان پرايو هو. ظاهر ۾ ڪيترن ئي مشائخ سان صحبتون ۽ زيارتون ڪيائين ۽ وڏن برگزيده اولياءَ جي صحبتن ۾ رهي. زيارت به ڪرڻ ويندو هو. ڪمال موصوف جي ڳوٺ ڏانهن اڃا وڃڻ شروع ڪندو هو ته رستي ۾ ئي سندس روحانيت جسم جي حالت ۾ اچي ساڻس ملاقات ڪندي هئي، ته جيئن خود اچڻ جي تڪليف نه ڪري ۽ سندس يار هي هئا: ملا طاهر نٿوي جنهن جو لقب ملا سلامت هو. ٻيو درويش لڏو جنهن جو ذڪر ايندو.

سندس وفات کان پوءِ سندس مريدن، خادمن جي هڪ وڏي جماعت هر پنجين مهيني وفات واري ڏينهن سندس قبر تي ختمو ڏياريندي ۽ تبرڪاً طعام تقسيم ڪندي رهندي آهي. پنهنجن اڪابرين جي ڪامل وصفن جي اظهار کي هرگز پسند نه ڪندو هو. سندس مقولو هو ته ”ڪن في الناس ڪاخذ من الناس“ (ماڻهن ۾ اهڙي طرح رهو ته گويا تون انهن مان ئي هڪ فرد آهين).

حاجي محمد طاهر

هيءُ سيد رحمت الله موصوف جي يارن مان هڪ هو. پنهنجي وقت جي مشائخ ۾ مشهور هو. سندس معتقد ماڻهن جي هڪ وڏي جماعت هئي. صليبي اولاد کيس ڪونه هئي،

سندس مريدن خادمن جي هڪ وڏي جماعت سندس وفات واري ڏينهن هر سال ان جي قبر تي وڃي ختما ڏيئي طعام تقسيم ڪندي آهي.

درويش لڏو ڪپهه فروش

هيءُ به سيد رحمت الله موصوف جي يارن مان هو. پنهنجي دڪان تي ويهي ڪپهه وڪڻندو هو. پنهنجي اڳيان پترن جو کوڙو رکي ڇڏيندو هو. پنهنجي ارادتمندن مان ڪوبه بيمار وٽس دعا لاءِ ايندو هو ته کيس پتر پڇي ڏيندو هو. اهو ٽڪرو بيمار پاڻيءَ ۾ وجهي پيئندو هو ته شفاباب ٿي ويندو هو. پنهنجي يار سيد رحمت الله جي حياتيءَ ۾ گذاري ويو. سيد رحمت الله جيڪو ساڻس قرب جي ڪري، ان جي دڪان ۾ مدفون آهي، تنهن جي زيارت لاءِ ويندو هو. چون ٿا ته جنهن سال هن وفات ڪئي ته کيس انهيءَ ئي دڪان ۾، جيڪو مڇي مارڪيٽ جي ڀرسان، وچ بازار ۾ آهي، کيس دفن ڪيو ويو. انهيءَ سال برسات وسڻ بند ٿي وئي، بعض ماڻهو انهيءَ جي مدفن کي بدفال خيال ڪيو. چيائون ته نٿي ۾ مڪليءَ کانسواءِ ڪنهن کي ارادتا دفن ڪرڻو نه آهي، سو وقت جي حاڪم کي اها ترغيب ڏئي آماده ڪيائون ته سندس نعش کي ڪڍي ٻئي هنڌ دفن ڪيو وڃي.

ٻئي ڏينهن صبح جو قبر کي ڊاهڻ ۽ نعش کي ڪڍڻ لاءِ هڪ جڻو مقرر ڪيو ويو. اتفاق سان انهيءَ ئي رات ايڏي ته بهترين ۽ دلخواه برسات پئي، جو چند سالن ۾ ڪونه پئي هئي. پوءِ خلق انهيءَ درويش مرحوم جي عقيدتمند ٿي وئي ۽ قبر ڊاهڻ جي ارادي کان باز اچي ويا.

سيد نور محمد ثاني

هيءُ سيد نور محمد ولد سيد شڪرالله ثانيءَ جو پوٽو هو. هيءُ پنهنجي وقت ۾ علم ۽ عرفان جو مظهر ۽ دين ۾ ڪامل اڪمل هو. سندس طبيعت ۾ جذبو هو، ليڪن پنهنجي علمي ڪمال ۽ باطني شهود جو هرگز ڏيکاءُ ڪونه ڪندو هو. پنهنجي وڏن وانگر پوشيده زندگي گذاري ويو.

سيد محمد شفيق

ولد سيد نظام الدين بزرگ بن سيد نور محمد بن سيد شڪرالله ثاني راه حق جو سالڪ، صاحب ڪمال ۽ عرفان، شهرت کي ناپسند ڪندڙ هو.

چيو وڃي ٿو ته هو هر رات درياھ تي تهجد جو غسل ڪرڻ لاءِ ويندو هو. ان هندوي درياھ جي ڪناري تي ڊوگرا قوم جا ماڻهو رهندا هئا، ڪڏهن ڪڏهن درياھ تي شان ڪرڻ ايندا هئا. هڪ رات سيد معمول مطابق غسل ڪري، تهجد جي نفلي نماز ۾ مشغول ٿي ويو. اتفاق سان هڪ هندو پنهنجي رقم جي هڪ ٿيلهي جنهن ۾ مبلغ ٽي سو روپيا پيل هئا. پنهنجي پائتي جي خوف کان جيڪو آواره هو، ته متان چوري ڪري وڃي، هر وقت پاڻ سان گڏ رکنندو هو.

معيار سالڪان طريقت

سندس ڀائيتو ٿيلهي جي ڪڍ لڳل هوندو هو. جڏهن رات جو درياھ تي شان ڪرڻ آيو ته ٿيلهي پاسي ڪري نه رکيائين پوءِ ڪپڙا لاهي درياھ ۾ ٽپي هڻي پنهنجي وردن ۾ مشغول ٿي ويو. سندس ڀائيتو وجهه وٺي ٿيلهي چورائي ڪشي هليو ويو. هندو جڏهن پاڻي مان نڪري ٻاهر آيو، ڏٺائين ته ٿيلهي غائب آهي. هندوءَ سيد کانسواءِ ٻئي ڪنهن کي به نه ڏٺو ته ڪانئس اڳي ڪو غسل ڪري نڪري ويو آهي. پڪ ٿيس ته ٿيلهي اهوئي ڪشي ويو آهي. هندو سيد جي گهر کان واقف هو. انهيءَ ئي مهل سيد جي در تي پهچي ڪڙو ڪڙڪيائين. سيد حجري مان نڪري وٽس آيو. سيد کي پنهنجي مارجا ٻڌايائين. سيد مشغول هو. هڪ حرف به ساڻس نه ڳالهيائين ۽ اندر ويو. هڪ رومال جي هڙ ڪشي آيو، جنهن ۾ ٿيلهي واري رقم جيتري رقم هئي. اها رقم سندس پٽ جي شاديءَ جي تقريب ۾ خرچ ڪرڻ لاءِ ستن مهينن کان سانڍيل هئي. ٻئي ڏينهن تقريب ۾ اها رقم خرچ ڪرڻي هئي، سيد اها رقم ڪشي ٻاهر آيو. هندوءَ کي ڳڻي ڏٺائين. پوءِ هندو هليو ويو. پڦاٽ زالن مان هڪ چيو ته مون ننڍپڻ ۾ ٻڌو هو ته سندس نهن ٿينديس. صبح جو سوير چند زيور سونا ڪشي وڃي گروي رکيائين ۽ انهيءَ جي رقم مان گهريل سامان وٺي آيو، اهي عورتون چون ٿيون ته اسين حيران هيوسين ته انهيءَ رقم جو آخر ڇا ٿيو. هيءُ اسين ڇا ٿيون ڏسون. پر ڪوبه ڪانئس پڇڻ جي جرئت نه پيو ڪري سگهي ته هيءَ رقم ماڻهن کان اڌاري وٺي آيو آهي ڇا؟ شادي جي تقريب حسب منشا پوري ڪيائين. تن ڏينهن گذرڻ بعد اهو هندو روئندو، زاري ڪندو رقم واري ٿيلهي ڪشي آيو. سيد جي آڏو اچي رکيائين ۽ قدم بوسي ڪندي معافي طلب ڪيائين. چيائين ته حضور! منهنجو گمان غلط ۽ آءٌ قصوروار آهيان. منهنجو ڀائيتو اها ٿيلهي چورائي ڪشي ويو هو. اڃا اسان سندس ڪم واري ڳوٺري جي توپن کي اڏيڙيوسون ته انهيءَ جي اندران چوراييل رقم ملي وئي.

هينئر مون کي اسلام جي تلقين فرمايو آءٌ مسلمان ٿيندس، خدا اوھان کان راضي آهي. سيد جي هيءَ هڪ ننڍڙي ڪرامت آهي. ليڪن سندس هٿ ۾ بيشمار ڪرامتون هيون جن جو ڳاڻاڻو نه آهي.

سيد سمھابہ

عرف سيد ڪھير ولد سيد يحيٰ لڪلوي، سيد علي معروف جي اولاد مان هو. سيد احمد بن علي شير بن ڪمال الدين بن لدو لڪلويءَ جو پوٽو هو. جهانگير بادشاهه جي اول دور ۾ چڪتاڻ سبب لڪي ۾ سندس ڀائرن جي وچ ۾ جنگ واقع ٿي. هيءُ حج جي ارادي سان نڪري نٿي ۾ آيو ته مخدوم بايزيد ولد مخدوم يوسف علي جنهن جو ذڪر ٿي چڪو آهي، پنهنجي نور ڪرامت جي ذريعي کيس نٿي جي فرخ جامع مسجد ۾ هٿ ڪيو. چيائين پاڻ سڳورن ﷺ جن جي اشارو موجب مامور ٿي آيو آهيان، رات جو پاڻ سڳورن ﷺ جن مون کي فرمايو ته سيد کي گهر وٺي اچ ۽ پنهنجي پيڻ سندس نڪاح ۾ ڏي، پوءِ هيءُ مهماني تنهنجي لاءِ مقدم آهي. قسمت جو اتفاق ٿيو جو سيد حج جو ارادو موقوف

ڪري ڇڏيو. پوءِ سن 1022ھ ۾ لڪلوي ويو. پنهنجن وڏن جو ورثو، پنهنجن پائرن کي ڏئي نٿي ۾ اچي مستقل مقبر ٿيو. هيءُ صاحب ڪمال هو، جڏهن فوت ٿي ويو ته سندس اولاد مان سيد يارمحمد، جيڪو سندس پوٽو هو، پنهنجي وقت جي برگزيده مشائخ مان هو.

شيخ برخوردار حسني قادري

هيءُ عزت خان نواب جي دور ۾ ”عزت پير“ جي نالي سان مشهور هو. هي لاهور کان نٿي ۾ آيو. اتان حج جي ارادي سان روانو ٿي بغداد ۾ پهتو موٽي وري نٿي ۾ آيو. نٿي جي مشائخ سندن بزرگيءَ ۽ خلافت جو انڪار ڪيو. اها ڳالهه وڃي نواب رفيق تائين پهتي، آخر سندس صداقت لاءِ امتحان وٺڻ جي نوبت آئي جو سندس خلافت وارن نشانن کي هڪ حجري ۾ بند ڪري قفل ڏئي ڇڏيائون. چيائونس ته جيڪڏهن تون سچو آهين ته انهن نشانن کي سڌ ڪر ته جيئن هو پاڻ خود بخود اچي هت حاضر ٿين.

وٽس ٻه نشان (جهنڊا) هئا هڪ نشان (جهنڊي) جو نالو حاضري ۽ ٻئي نشان (جهنڊي) جو نالو حضوري هو. جيڪي بغداد کان تبرڪ ۾ آندا هئائين. انهن نشانن جا نالا ڪڍندو ويو ته اهي خود بخود اچي وٽس حاضر ٿيا.

خليفه قلندر

هيءُ خليفو پيو جي نالي سان مشهور هو. وقت جي هڪ شيخ سان کيس ڏاڍو انس هو، بلڪ سندس صحبت ۽ ارادت مان هن گهڻو ڪجهه حاصل ڪيو هو. الله تعاليٰ جي طلب ۾ پنهنجيون نعمتون به کيس عطا ڪندو هو. خليفه قلندر جو نشان ۽ لقب به کيس قدرت جي طرفان مليل هو. عرفان ۽ رشد واري امتحان ۾ ڪاميابي حاصل ڪيائين ۽ ڳوٺ ڪجو ۾ رهندو هو. جيڪو نٿي کان چند ميلن جي مفاصلي تي واقع آهي. اهو خاندان مخدوم جمع جي خليفن مان آهي. سندس اولاد به انهيءَ ڳوٺ ۾ رهندڙ آهي. هڪ وڏي جماعت سندس معتقد آهي. سيد سمهابو جي اولاد ڏانهن نسبت رکندڙ هو. هاڻي ٻنهي جي ڏهٽاڻ پاڻ ۾ گڏ رهي ٿي.

خليفه قلندر قادري

هن جو شمار نٿي شهر جي خليفن مان نه هو، ڇو ته سندس ارادت شيخ برخوردار سان هئي ۽ ان کان ئي فيض حاصل ڪيو هئائين. نٿي جا ٻيا خليفه سادات برخوردار جي بزرگي ۽ سادات هجڻ کان بلڪل انڪاري هئا. سندس پٽ خليفه ۽ صاحب ڪمال ۽ عرفان ٿي گذريو آهي.

سيد كبير بخاري

هيءُ سيد ميران جو ناني هو. اهل عرفان ۾ داخل هو. ۽ تعلقي ڪڪرال جو رهندڙ هو.

سيد ميران بخاري

هيءُ ڪماليت ۽ معرفت جي اُتر درجي کي پهتل هو. شهر کان ٻاهر پسگردائيءَ جي علائقي ۾ مصروف ياد حق ۾ هوندو هو. مانجر علائقي ۾ مدفون ۽ عام و خاص جو زيارتگاه آهي.

سيد عنايت الله

هيءُ سيد ڪمال الدين بن مير محمد يوسف رضوي مهدي جو فرزند هو. مرد حق ۽ فقر ۽ فنا جي راه جو سالڪ هو. پنهنجي پٽ نالي ڪمال الدين کي سيد ميران بخاريءَ جو نالي بڻايائين. دامادي سبب فاضل خان مير منشي عالمگير جا لقب حاصل ڪيائين. جيو وڃي ٿو ته پنهنجي پٽ جي ايام دولت ۾ وٽس هرگز نه رهندو هو. بلڪ پاڻ ذات جي پوشاڪ پائيندو هو. جوڻ جي ماني کائيندو هو. صبح ۽ شام الله تبارڪ و تعاليٰ جي ياد ۾ رهي پنهنجي زندگي پوري ڪري ويو.

مخدوم طالب الله

هي ڳوٺ ڊائي تعلقي روپا ۽ پٽ ٻاران جو رهندڙ هو. قوم ”لاکو دل“ سان تعلق رکندڙ هو. بزرگي ۽ عرفان ۾ عالي مرتبه رکندڙ هو. سندس پٽ مخدوم محمد امين والد مخدوم محمد معين مشهور ۽ معروف دانشمند هو. فاضل خان جو اصل نالو ملا عثمان هو. مخدوم طالب الله سان سندس ارادت سبب انهيءَ جي دعا سان اعليٰ درجي تي وڃي پهتو. عالمگير بادشاهه جي وقت ۾ مير منشي گيريءَ جو عهدو حاصل ڪيائين. فاضل خان پنهنجي نياڻي محترمه جو سڱ مخدوم محمد امين ولد مخدوم طالب الله جي نڪاح ۾ ڏنو.

وتايو مجذوب

عجيب سالڪ هو. بي پناه سندس ڪرامتون هيون. چون ٿا ته جڏهن ملا محمد جهانگيري تمام تنگي ۽ مفلسيءَ جي ڪري جهانگير جي درٻار ۾ حاضر ٿيڻ جو پڪو ارادو ڪيو ته رسم موجب مڪليءَ جي قبرن کان موڪلائڻ لاءِ اوڏانهن ويو. موٽڻ وقت ڏٺائين ته وتايو مجذوب هڪ ٻئي مجذوب سان گڏ مرده جي پيٽ مان ڪيڙا ڪڍي کائڻ ۾ مشغول آهي. وتايو جڏهن ملا کي ڏٺو ته ڪيڙن جي هڪ مٺ پري ڊوڙي وڃي ملا جي وات ۾ وڌائين ۽ ملا مجذوبن جو ارادتمند هو. بنا ڪراحت جي اهي ڪيڙا ڇاڙڻ لڳو. ٻيو مجذوب اهو حال ڏسي ڊوڙندو آيو. چيائينس ته شايد ملا کي ٻئي جهان ڏيڻ گهرين ٿو، پوءِ ملا جون ڇاڙيون پڪڙي بچيل ڪيڙا ڪڍي ورتائين ۽ ڇاڙي کائي ويو. مجذوب جي ايتري بخشش سبب ملا کي جهانگير جي درٻار ۾ ايڏو رتبو مليو جو هو نورجهان بيگم جو معلم بڻيو.

پير لاکو

هيءُ پنهنجي وقت جي برگزيده بزرگن ۽ مشائخ ۾ داخل هو. اڪثريت کيس سيد سمجهي ٿي، پر هن پاڻ کي پوشيده رکيو. انهيءَ ڪري سندس نسبت لاءِ ڪابه ڄاڻ نه آهي. سلوڪ ۽ عرفان بابت سندس بيشمار نصيحتون آهن. سندس مزار پير شيخ عالي باقي جي درگاهه جي ڀرسان آهي.

پير شيخ عالي

هيءُ هدايت وارو، شيخ بهاؤالدين زڪريا ملتاني جي پوٽن سڳورن مان هو. ترخانن جي دؤر حڪومت ۾ فقيرن وانگر اڪيلوئي اڪيلو سير، سفر ڪندو ٿي ۾ انهيءَ جاءِ تي پهتو، جتي هينئر سندس اولاد رهي پيو. انهيءَ جاءِ تي مير سيد علي ثاني شيرازي انجوي جو باغ هو، ان ۾ ترسي پيو. پاڻيءَ جي اٿت هلڻ جو آواز ٻڌي، رات گذارڻ جي ارادي سان هڪ وڻ هيٺان ترسي پيو. باغائي شام جي وقت اٿت مان ڍڳا چوڙي شهر ڏانهن هليو ويو، پر جيئن ته شيخ جي دل جو تعلق اٿت جي آواز سان ڳنڍجي ويو هو. سو قدرت الهيءَ سان اٿت ساري رات ڏاندن کان سواءِ هلندو رهيو. صبح جو باغائي اچي ڏسي ته اٿت ساري رات وهندو رهيو آهي ۽ پاڻي ضرورت کان وڌيڪ وهي ٻارين مان ٻاهر نڪري، قيمتي وڻن کي نقصان رسايو آهي. اٿت وهائڻ جي نسبت فقير مٿان رکي، سيد عليءَ جي خدمت ۾ ڏانهن ڪڍي ويو. پوءِ سيد جا خادم آيا ۽ فقير کي ٻاهر نڪري وڃڻ جو حڪم ڪيائون. فقير سندن سختي ڏسي باغ کان ٻاهر نڪتو ته اهو وڻ جنهن جي پاڇي هيٺان ويٺو هو. اهو گلن جو ٻارو جنهن جي ديدار ۾ مشغول هو. اهي بروقت ئي فقير سان گڏ رڙهڻ لڳا. ماڻهن فقير جو هيءُ تصرف ڏسي، سيد عليءَ کي اها ڳالهه بيان ڪري ٻڌائي. هو ڊوڙندو فقير جي خدمت ۾ اچي حاضر ٿيو. معافي ورتائينس ۽ کيس زمين ۽ باغ ٺڌراني طور ڏئي ڇڏيائين. انهيءَ کان پوءِ شيخ جو غلغلو مچي ويو. مخلوق سندس مريدءَ جي سعادت حاصل ڪئي. پوءِ هو گهڻو ڪري مڪليءَ ۾ هڪ ئي هنڌ جتي هو مدفون آهي، گذاريندو هو. گهڻي عرصي کان بعد شادي ڪيائين. باغ واري زمين کي پنهنجو مسڪن بڻايائين ۽ شاديءَ کان پوءِ کيس چار پٽ پيدا ٿيا:

(1) ابو محمد: هن کان ننڍپڻ ۾ ئي وڏيون ڪرامتون ظاهر ٿيون. چون ٿا ته هڪ ڏينهن هو بيٺو هو ته سندس ٻئي پٽيون گپ ۽ مٽي سان ڀريل هيون. خادمن کائڻس پڇا ڪئي ته کيس چيائين ته فلاڻي خادم جي پيڙي گپ ۽ چڪ ۾ ڦاسي پئي هئي، پريشان ٿيو هو. هينئر آءُ انهيءَ پيڙيءَ کي ڪڍيو ٿو اڃان. آخر انهيءَ تاريخ وارو خادم آيو، جنهن ماجرا بيان ڪري چيو ته سچ آهي.

(2) صالح محمد عرف فاضل محمد

(3) ولي محمد: هي ٽئي پٽ پيءُ جي حياتيءَ ۾ ئي گذاري ويا هئا.

معيار سالڪان طريقت

(4) شيخ محمد واصل: هيءُ پنهنجي پيءُ جي ڪمالي تن سان موصوف، يادگار پيدا ٿيو. پيءُ جي وفات واري تاريخ تي اجتماع ڪرائيندو هو، جيڪو ٽي ڏينهن هلندو هو. انهن ٽن ڏينهن ۾ فقراءَ سماع جون محفلون مڃائيندا هئا. سيد علي شيرازيءَ جي فرزند، سيد جلال، ساڙ سببان ميلو بند ڪرائي ڇڏيو، جو انهن جو ميلو، سيد عليءَ جي ميلي کان اڳ ٿيندو هو. فقير پهريائين هن ميلي تان ٿي، پوءِ سيدن جي ميلي تي پهچندا هئا. سيد جي منع ڪرڻ سبب سندن ميلي تي فقير به ڪونه آيا، جيڪي ٻين ڳوٺن کان اچي ميلي کي مڃائيندا ۽ سماع ڪندا هئا. سيد جلال ڳڻتيءَ ۾ پئجي ويو. مراقبو ڪري معلوم ڪيائين ته فقيرن جي نه اچڻ جو سبب رڳو پير شيخ عاليءَ جي ميلي کي روڪڻ ۽ واصل محمد جي رنجش آهي. پوءِ ان سان صلح ڪيائين ته آخري ڏينهن فقير ميلي تي اچي پهتا. کانئن دير ڪرڻ جو سبب پڇيو ويو، تڏهن انهن ٻڌايو ته سارو ڏينهن پنڌ ٿي ڪيوسين ۽ وري رات ڏسون ته ساڳين پيرن تي بيٺا آهيون، مگر اڄ منزل تي خودبخود پهچي ويا آهيون، سبب اسان کي معلوم نه آهي. ان کان پوءِ فقراءَ هڪ ٻئي جي پٺيان ٻنهي بزرگن جي ميلن تي حاضر ٿيندا رهيا ۽ اهو مقرر ڪري ڇڏيائون.

شيخ محمد واصل جي نياڻي شيخ ضياءُ الدين سان پڙڻيائون ۽ شيخ ضياءُ الدين، شاهه عبدالله قريشي ملتانيءَ جي اولاد مان هڪ هو، جنهن مان کيس هڪ پٽ شيخ محمد ملوک نالي پيدا ٿيو، جو ننڍي هوندي ئي گذاري ويو. خود ضياءُ الدين هندوستان جو سير ڪرڻ لاءِ هليو ويو، وري واپس ڪونه آيو. سندس ڀاءُ شيخ محمد رضا اتي هو. شيخ محمد واصل وفات کان پوءِ سندس اولاد نه هئڻ سبب هيءُ شيخ عاليءَ جي گاديءَ تي ويٺو. ۽ ڪڪرال وارا پيرزادا سندن سوتاڻ آهن.

شيخ ابن شاه

هيءُ شيخ اسماعيل قريشيءَ جي پوٽن مان آهي. بدين ۾ آرامي آهي ۽ شيخ بهاؤ الدين زڪريا ملتانيءَ جي اولاد مان آهي. پنهنجي وقت جي نامور مشائخ مان هو. سندس مدفن ٽڪري ابن شاه ۾ مشهور آهي. سندس اولاد بهاؤ الدين پور شهر ۾ آهي.

سيد فيروز

هيءُ ممتاز درويش اهل مجاهده ۽ اهل راز هو. عالمگير بادشاهه اورنگ آباد ۾ کيس خصوصي طور پنهنجي مجلس ۾ گهرائيندو هو. باغ دولت خانہ ۾ کيس جاءِ ڏني هئائين، جمع جي رات جو ساڻس مجلس ڪندو هو.

شيخ فاضل شاه قريشي صديقي

هيءُ شيخ الشيوخ ملتانيءَ جي اولاد مان هو. پاڻ يارهين صدي هجريءَ ۾ سنڌ ۾ آيو. ڳوٺ بڪيرا ۾ رهائش اختيار ڪيائين ۽ پنهنجن اڪابرين جي سلسلي جو فيض مريدن کي بخشيندو رهيو.

چون ٿا ته انهن ڏينهن ۾ مخدوم نوح رحمۃ اللہ علیہ جي هالاڪنڊي جي خادمن، ”تمرهندي“ (گدامڙي جي وٺ) جي پويان آمري رکيو ۽ اها الله تعاليٰ جي قدرت سان هڪ متبرڪ جڳهه آهي، جنهن ۾ دري، جيترو هڪ سوراخ ٺهيل آهي. دل ۽ پاڪ نفس انسان کانسواءِ ٻئي ڪنهن جو به انهيءَ مان لنگهڻ ممڪن نه آهي. اهو شيخ بهاؤالدين ملتانيءَ جو يادگار آهي. قديم زماني کان وٺي شيخ الشيوخ ملتاني جي خليفن ۽ مريدن جو اتي ميلو مجلس ٿيندو هو. ان تي زبردستي قبضو ڪيو ويو هو. پوءِ شيخ جي مريدن جو اتي ڪوبه دخل نه رهيو. شيخ الشيوخ جي خاندان جي مريدن ملتان وڃي روضي تي ان جي قبضي لاءِ التجا ڪئي. کين امر ٿيو ته عنقريب اسان جي اولاد جو هڪ بزرگ اتي ايندو. اوهان جي مراد پوري ٿيندي. ان موجب شيخ شهرالله قريشي جو مخدوم نوح رحمۃ اللہ علیہ جي فقيرن ۾ کيس ”تهوره“ جو لقب مليل هو، ان جاءِ تي ڪرامت سان آيو. پنهنجي خاندان جي فقيرن ۽ مريدن سان ملي دستور عمل جوڙيائون.

ڄاڻڻ گهرجي ته سنڌ ۾ شيخ بهاؤالدين ملتاني جي فقيرن ۽ ان خاندان سان منسوب مريدن کي اهو لقب ڏيندا آهن. مخدوم نوح رحمۃ اللہ علیہ سان منسوب ۽ ان جي سلسلہ کي به ”تهوره“ نالي سان سڏين ٿا. اهڙي طرح سيد عبدالڪريم جي فقيرن کي ”موڪهه“ نالي سان سڏين ٿا. آخرڪار شيخ شهرالله، فاضل شاه جو نياڻو ٿيو. ڪافي ڪماليت حاصل ڪيائين ۽ سندس اولاد پيري، مريدي شروع ڪئي.

درويش بدين

ولد راهو. هيءُ سنڌ جي ڪامل مشائخ مان هو. گنجي ٽڪر ۾ آرامي آهي. سندس ڪثير اولاد تونگر رهيو آهي.

مخدوم نورنگ سومرو

هيءُ ڳوٺ ورياه جو رهندڙ هو. نامور مشائخ مان هو.

مخدوم عبدالحميد

هيءُ به ورياه ڳوٺ جو رهاڪو هو. پنهنجي وقت جي عارفن، متقين مڪيه عالمن ۽ اوليائن مان هو، فرزند جي نسبت کيس مخدوم نورنگ سومري سان هئي. سندس هدايت وارو پٽ مخدوم اسحاق پنهنجي وقت جي عارفن ۽ علماء ۽ مشهور متقين مان هو. مخدوم رحمت ثاني ٺٽويءَ جو ڏاڏو هو.

مخدوم الياس

هيءُ شيخ شهاب الدين سُهروردي جي اولاد سڳوري مان هو. سندس خلق عظيم، بزرگي باڪمال ۽ مشائخ ۾ برگزيده بزرگ ۽ بهترين صفتن سان سينگاريل هو. ڏاڻي پاڻيءَ جي نصيب سبب سنڌ ۾ آيو. ڳوٺ ورياه ۾ مقيم ٿيو. اتي ئي پنهنجي عمر گذاريائين. سندس پٽ نالي مخدوم هارون، لائق تعريف ۽ صاحب فضيلت هو. ٺٽي شهر ۾ اچي مستقل قيام ڪيائين.

مخدوم بايزيد

هيءُ مخدوم يوسف علي جنهن جو ذڪر مٿي اچي چڪو آهي، جو فرزند هو. پنهنجي وقت جو ڪامل استاد هو. جيئن ته سندس والده سڳوري صبر ڪندڙ ۽ عبادتگذار عورت هئي ۽ مشهور بزرگ سيد لاکي جي نياڻي هئي.

مخدوم پاڻ کي علوي خاندان سان منسوب ڪندو هو. ظاهري طور علوين کي سادات ۾ شامل نه ڪيو ويندو هو. آخر روضه انور نبوي عليه الصلوة و السلام مان تسلي ڪيائون اتان اهو آواز آيو. ”بايزيد ابني“ پوءِ اعتراض ڪرڻ وارن جو هٿ سندس دامن کان پري ٿي ويو. سندس پٽ ميان حافظ صاحب سلوڪ هو.

مخدوم رحمت الله ٺٽوي

ولد مخدوم اسحاق بن مخدوم عبدالحميد جنهن جو ذڪر ٿي چڪو آهي. علوم ظاهري ۽ باطنيءَ جو عالم هو سندس پٽ مخدوم آدم ولد مخدوم رحمت الله نهايت دانشمند مشهور هو.

شاهه ابوالقاسم

هيءُ خواجه عبدالله انصاري ساڪن هرات جي اولاد مان هو. پوءِ ٺٽي ۾ آيو. معرفت ۽ سلوڪ جو صاحب هو. متقين جي جماعت ۾ داخل ۽ صاحب بصيرت هو. پنهنجي مريدن کي ڪافي فيض رسايو هئائين. معتقدين جي مشڪلاتن کي دفع ڪرڻ ۾ ڏاڍي دلچسپي رکندڙ هو. پاڻ کان پوءِ پنهنجي پٽ شيخ محمد يعقوب کي جانشين ڇڏي ويو، جيڪو صدق ۽ يقين جي جهان کان واقف هو. ان جو وري شاهه نعمت الله قائم مقام ٿيو. هو ارشاد جي ميدان ۾ ڪامل هو. پاڻ به عرفان جا گوهر ۽ جوهر به پيدا ڪيائين.

1- شاهه عزت الله

2- شاهه اسدالله جنهن جو ذڪر ايندو.

عبدالرحيم وٺاڙي ٺٽوي

هيءُ متقي مرد صاحب حال ۽ قال هو. مستجاب الدعوات هو (سندس دعائون قبول ٿينديون هيون) وقت جي معتقدن جو مرڪز هو. اصلاح ۽ تقويٰ جو ورثو اولاد ۾ ڇڏي ويو.

مير مرزا جان

خانداني نسبت سان پنهنجي زماني ۾ برگزيده مشائخ مان هو. اهل الله ڪاملين جماعت جو سرچشمو هو، عامل صاحب سلوڪ ۽ ڪامل ٿي گذريو آهي.

شيخ محمد ماهه جونپوري

هيءُ صوري ۽ معنوي فضائل سان آراسته هو. سندس طريقت ۽ ارادت جو سلسلو سلطان المشائخ تائين پهچي ٿو.

عالمگير بادشاهه سندس معتقد هو. اخلاص تي مبني سندن وچ ۾ خط و ڪتاب جاري هوندي هئي.

سيد محمد قنوجي

هيءُ قنوج شهر جو رهندڙ هو. هميشه ديني علم جو مدرس هو. يقين جي معرفت جي شرح ۾ مشغول رهندو هو.

آخر ۾ شاهه جهان بادشاهه پنهنجي عهد ۾ وڏي اعزاز سان کيس گهرايو. خصوصي اعزاز ڏنائينس ۽ عالمگير به پنهنجي پيءُ کان پوءِ اڪبر آباد کان وٺس ايندو هو. پنهنجي عمل ذريعي ارادت جا مرتبا پيش ڪندو هو. سندس خدمت ۾ احياء العلوم ڏنائين.

سندس هڪ پٽ سيد محمد فوجي عهديدار هو ۽ ٻيو سيد عبدالڪريم به وڏي منصب تي فائز ٿيو. پاڻ مروج ڪتابن جو درس ڏيندو هو.

سيد احمد

ولد سيد محمد ڪالبي سندس تخلص ڪاشفي هو. پنهنجي وقت جو قطب هو.

شاهه لتو

مير لطف الله بلگرامي جنهن جو ذڪر اچي چڪو آهي، سندس مريدن مان هو. عالمگير بادشاهه سندس قدر ۽ عظمت مطابق کيس نوازڻ گهريو، پر انهيءَ هرگز قبول نه ڪيو. حقائق جي معنيٰ اڪثر نظم جي صورت ۾ چوندو هو.

سيد ابوبڪر

هيءُ لڪلوي جي عظيم سادات مان هو، جڏهن شهزادو محمد معزالدين دين محمد کي وٺڻ سراءِ بوستان آيو ته سيد ابوبڪر جي خدمت ۾ اچي دعاء لاءِ استدعا ڪيائين، سيد دعاء ڪئي، پوءِ تمام جلد سيد جي وعده موجب کيس مراد حاصل ٿي.

مير محمد ڪاظم

هن گنهگار (قانع) جو ڏاڏو هو. مير ظهيرالدين والاسلام جادم ثانيءَ جو پوٽو هو. سيد شڪرالله قاضي شيرازيءَ جي اولاد مان هو.

سيد ڪاظم عجيب حالات جو مالڪ هو، ڪنهن ڪنهن وقت هفتو يا ان کان وڌيڪ حجري ۾ ننڊ ۾ پيو هوندو هو. سندس ننڊ ۾ ذڪر جي آواز کان سواءِ ڪو آواز ماڻهو نه ٻڌندا

معيار سالڪان طريقت

هئا. جڏهن ٻاهر نڪري ايندو هو ته سندس چهرو چمڪندڙ ۽ رونق وارو نظر ايندو هو. اهڙي طرح ڏسڻ ۾ ايندو هو ته هن اهو وقت ڏاڍي مزي ۽ لطف ۾ گذاريو آهي. اهڙي حالت سڌائين رهندي هيس. ڪنهن کي به مجال نه هئي جو ڪانئس ان بابت پڇي سگهي، يا ڪو ان جو ذڪر ڪري سگهي. جڏهن فوت ٿي ويو ته هيءُ به فرزند ڇڏي ويو: (1) سيد محمد عارف، (2) سيد عزت الله.

سيد محمد عارف منجهان ڪوبه پوئين پيدا ڪونه ٿيو، البتہ سيد عزت الله منجهان هن ڪلمات جو جامع (قانع) پنهنجن ڀائرن، ڀائتين ۽ پٽن سان يادگار موجود آهي.

معیار پارھون پارھین صدي هجريءَ جو ذکر

حاجي غلام محمد معصوم

بن امام العارفين محمد اسماعيل بن حضرت قیوم الزمان محمد صبغة الله بن خواجہ محمد معصوم بن حضرت مجدد الف ثاني قدس سره.

شيخ غلام محمد نالي سندس فرزند پنهنجي پيءُ جو قائم مقام ٿيو. شيخ عمر افغان جي زماني ۾ هن خانواده جي مريدي سبب، سندس بزرگيءَ جو چرچو مچي ويو. آخر پنهنجي مرشد زاده جي رنجش موجب واغيءَ ڏانهن هليو ويو. سندس پُٽ اتي وڌيا ۽ وسيا. شاهه تيمور افغان سان ملاقاتون به ڪيائون.

خواجہ محمد کي پيءُ وٽان جيڪي امانتون رکڻ لاءِ مليون هيون، سي وصيت موجب ننڍي پيءُ کي ظاهري طرح ۽ وڏي کي عملي طرح حوالي ڪري فوت ٿي ويو، سندس ذڪر پوءِ ايندو.

شيخ سيف الدين

هيءُ پنهنجي پيءُ سڳوري خواجہ محمد معصوم سرهندي، جنهن جو لقب ”حضرت ايشان ثالث“ هو، ان جو جانشين هو. پنهنجي وڏن وانگر ڪمالات ۾ شامل هو. دستور موجب پنهنجي اسلاف جي سلسلہ ذهيب، نقشبنديه کي جاري رکيو هئائين. مريدن جي ارشاد جي ميدان ۾ بزرگي جي علم کي بلند رکيو هئائين. سندس اصحاب هي هئا:

شيخ ظهور الله، صوفي عبدالغفور، حافظ موسيٰ، حافظ عبدالرب، امام مسجد فتحپوري، محمد فاضل منگل ڪوئي، صوفي پاينده صوفي سعد الله ڪامل، شيخ عطاء الله سورتی، مير ابراهيم، مير مرزا محمد ميرڪ، شيخ باقر لاهوري، حاجي اسد الله وزيرآبادي، ملا محمد جان درسڪي، حافظ محمد محسن دهلوي، ملا ابوالقاسم ڪابلي، حافظ عبدالرؤف نٿوي، ميان نجم الدين سلطان پوري ۽ حافظ ابوالقاسم نٿوي. انهن بزرگن ۾ هر هڪ صاحب حلقہ ارشاد ٿي گذريو آهي. هر هڪ بزرگ جي مڪمل معلومات نه هئڻ سبب چند هيٺين بزرگن جي ذڪر تي اکتفا ڪئي پئي وڃي:

حافظ ابوالقاسم نقشبندي

ولد درس ابراهيم، جو وڏن کان وٺي شيخ بهاؤالدين زڪريا جي خاندان جو مريد هو. پهريائين درس (ميان) ابراهيم نٿي ۾ اچي رهيو. پنهنجي بزرگي ۽ ڪماليت سان گذاري ويو. پاڻ ڪافي مدت سرهند ۾ شيخ سيف الدين موصوف جي خدمت ۾ رهي جانفشانيءَ سان مجاهدا ڪيائين. طريقت ڪمال حاصل ڪري، ارشاد جي اجازت ورتائين. پوءِ نٿي ۾ آيو. ڪافي مريدن کي فيض رسايائين، سندس مريدن کي هن کان جيڪو فيض رسيو ان جي بيان ڪرڻ جي همت قلم ۾ نه آهي.

معيار سالڪان طريقت

سندس ارادتمند ۽ فيض يافتہ افراد بيشمار آهن، پر انهن مان خرار منجهان هڪ مٿ مثل چند بزرگن جو بيان ڪيو پيو وڃي جيڪي معروف ۽ مشهور آهن. سندس وفات جو سال 1138ھ آهي.

ميان ابراهيم

هيءُ ٿوري وقت ۾ گذاري ويو. سندس اولاد مان ننڍو پٽ ميان احمد نالي پيدا ٿيو هو، جيڪو ڦوه جوانيءَ ۾ گذاري ويو. هاڻي ارشاد جي ميدان ۾ سندس ڏهتن کانسواءِ ٻيو ڪوبه ڪونه آهي. سندس اصحاب هي آهن:

سيد عبدالله، سيد محمد ناصر ولد سيد نعمت الله شڪر الهي شيرازي مير مرتضيٰ ولد مير ڪمال الدين خان مهدي.

مخدوم عنايت الله بصير

مخدوم ميڏنه نصريوري

مخدوم ضياءُ الدين ٺٽوي

نورمحمد سهار

حاجي ڪمال اوڏيجو

ميان عبدالولي برادر ميان عبدالباقي واعظ اگهي متعلوي سيد سلطان شاه هندي.

ميان حبيب، مشهور ميت پوٽو

درس بلال رهندڙ پراڻ

درس شريف الدين ولد درس بلال

شيخ يحيٰ عرب جو مدينه منوره ويو. اتي ان طريقي کي جاري ڪيائين. ميان محمود

مخدوم آدم نقشبنديءَ جو پوٽو. ان کان ميان محمد زمان ساڪن لنواري ۽ مخدوم محمد معين.

ميان يعقوب سم ساڪن ڳوٺ ڪبير.

محمد مقيم ولد سعدالله ساڪن ڳوٺ جهيجو.

ميان عبدالرحيم سومرو

سيد عبدالله ۽ سيد محمد ناصر

هيءُ ٻئي سيد نعمت الله شيرازي جا فرزند هئا. قاضي مير شڪرالله جي اولاد مان هئا.

ٻئي ڀائر ڪماليت جي درجي تي پهتل هئا. سيد محمد ناصر تقويٰ، ۽ پرهيزگاريءَ ۾ مشهور

هو. سندس والده بيان ٿي ڪري ته جڏهن سمجھ واري عمر ۾ آيو ته منجهس عجيب ڪيفيت

هوندي هئي. اهڙيون حالتون پيدا ٿينديون هئس، جو ٻئي ڪنهن ۾ به ڪونه هيون، جڏهن نقاب

ويڙهي جمعي جي نماز ادا ڪرڻ لاءِ حجري کان ٻاهر ايندو هو ته انهن بابرڪات اوقات ۾ پنهنجن

وڌڻ جي خاص طريقي جي پيروي ڪندي، ساري واٽ توجهات ۽ مراقبات مخفي رکندو هو، سندس عمر وڌيڪ نه رهي.

اتفاق سان انهن ڏينهن ۾ نٿي ۾ وبا پکڙجي وئي. برسات بلڪل بند ٿي وئي، هڪ بزرگ خواب ڏٺو، جنهن ۾ کيس اشارو ڪيو ويو ته انهيءَ شخص جي امامت هيٺ بارش جي نماز پڙهي وڃي، جيڪو شخص مڃيل متقي ۽ پرهيزگار هجي ته پوءِ هيءُ مصيبت معاف ٿي ويندي. اهي اوصاف سيد ناصر کان سواءِ ٻئي ڪنهن ۾ به نظر نه آيا. پوءِ ماڻهو قاضي محمد حسين جي خدمت ۾ آيا. هن سيد صاحب جي والده کي گذارش ڪئي ۽ سندس والده سيد صاحب کي چيو. سيد صاحب پنهنجي والده جي حڪم هيٺ ڪنڌ جهڪايو. چيائين ته معلوم ٿو ٿئي ته اوهين مون کي الله جي درگاهه ۾ بخش ڪندؤ، مون ان کي قبول ڪيو، شايد اها ئي قضا آهي. انهيءَ معصومه فرمايو ته مون به توکي مخلوق خدا جي حوالي ڪري ڇڏيو.

چيو وڃي ٿو ته باران نماز کان پوءِ برسات جو ڪافي وسڪارو ٿيو. تن ڏينهن کان پوءِ سيد صاحب به رحلت فرمائي ويو. هيءُ واقعو يارهين صدي جي آخر ۾ ٿيو. انهيءَ ئي صدي ۾ ڳالهه جي ربط جو ذڪر ٿيل آهي.

پنهنجي پيءُ جي وفات کان پوءِ عبدالله حافظ موصوف جي خدمت ۾ پنهنجي پوري توجهه سان حصول فيض لاءِ ڪافي وقت رهيو. اتان ڪامل فيض حاصل ڪيائين. مرشد جي امر موجب سرهند ۾ شيخ سان ارادت جي نسبت کي ڳنڍيائين. ڪافي نوازشون حاصل ڪري پنهنجي مقصدن ۾ ڪامياب ٿيو.

کيس نرين اولاد ڪونه هو. هڪ معصوم ڀاڪدامن. عارفه ڪامل نياڻي ڇڏي ويو. جنهن پنهنجي مڙس کي نقشبندي طريقي سان ڪافي فيض رسايو. مخدوم محمد معين به هن خاندان جي ارادتمندن مان هو. سندن ئي در کان فيض حاصل ڪيو هئائين. مستورات ۾ به هڪ حلقه صاحب ارشادات پيدا ڪيائين. سندس وفات يارهين صدي هجري جي اڌ ۾ ٿي آهي.

ميان عبدالباقي واعظ

هيءُ حافظ ابوالقاسم نقشبندي موصوف جي مريدن مان هو. حضور اڪرم ﷺ جن جي مجلس ۾ روحاني طور ويهندڙ هو، اصل اگهر جو رهاڪو هو. پر اڪثر ڳوٺ متعلوي ۾ رهندو هو. سندس مرشد جو چوڻ هو ته جڏهن تون پنهنجي جاءِ تي مراقبو ڪرڻ لاءِ ويهين ته اسان ڏانهن توجهه ڪندو ڪر ته تون ۽ اسين هڪ ٿي وڃون. ان کان پوءِ ظاهر، باطن جي حضور ۾ تبديل ٿي ويندو.

چون ٿا ته وعظ جي هر مجلس کي پاڻ سڳورن ﷺ جن جي اجازت ۽ امر کان سواءِ هرگز قائم نه ڪندو هو.

سندس پيءُ عبدالولي به حافظ ابوالقاسم نقشبندي جي فيض يافتہ مريدن مان هو.

ميان ابوالبقا ولد ميان عبدالباقي جي زماني ۾ گذاري ويو.

مخدوم ميڏنہ نصرپوري

هيءُ برگزيده علماء ۽ افضل متقين مان هو. نقشبندي طريقي ۾ حافظ ابوالقاسم نقشبندي نٿو، جي مريدن مان هو. مخدوم محمد امين ساڪن ڳوٺ جي ارادتمندن مان هو. سندس فرزند ميان عبدالله هڪ زبردست عالم هو. علم باطن ۾ به ڪامل هو. پنهنجي پيءُ جي نالي کي زنده رکيو هئائين.

ميان محمد

هيءُ مخدوم آدم نٿو نقشبنديءَ جو پوٽو هو. سندس ذڪر هن جي ڏاڏي جي بيان ۾ گذري چڪو آهي. هيءُ حافظ ابوالقاسم موصوف جي خاص مريدن مان هو. پنهنجن وڏن جي خانقاهه کي قائم ۽ روشن رکيائين. هڪ تمام وڏي جماعت کي فيض رسايو هئائين.

مير عزت الله

هيءُ مير محمد ڪاظم جو فرزند هو. سيد ظهيرالدين والاسلام جادو شڪرالحمق شيرازيءَ جي اولاد مان هو. سندس والد خادم فقراءَ هو. وڏن جي نسبت کي خفيه رکيو هئائين. سندس وفات سن 1161ھ ۾ ٿي.

نالي نورمحمد خراسيءَ کان روايت آهي ته جوانيءَ ۾ اسان سڀني گڏجي حج جو ارادو ڪيو. سيد به اسان سان گڏجي هلڻ جو وعدو ڪيو. جڏهن رواني ٿيڻ جو ڏينهن آيو ته سيد چيو ته مون کي پنهنجي والده اجازت نه ٿي ڏئي. پوءِ بيت الله ۾ طواف جي دوران، مون سيد صاحب کي به طواف ڪندي ڏٺو. دل ۾ خيال ڪيوسون ته شايد اسان کان پوءِ کيس اجازت ملي آهي جو پاڻ هتي پهچي ويو آهي. طواف پورو ڪرڻ کان پوءِ کيس ڏاڍو ڳولهيڻ پڙهي نه سگهيس. جڏهن نٿي ۾ واپس آيس ته ڪنهن سان به اها ڳالهه ڪونه ڪيم. سيد روزانو ٻاهر هوندو هو. هڪ ڏينهن وٽس وڃي اها ڳالهه ٻڌايم. پهريائين ته بي خبريءَ جو اظهار ڪيائين، بعد ۾ اقرار ورتائين ته منهنجي حياتيءَ ۾ ڪنهن سان به اهو ذڪر هرگز نه ڪندين، پوءِ قبول ڪيائين.

ميان محمد زمان

هيءُ ميان محمد نقشبندي معزاله جو مريد هو. ٻارهين صدي هجري جي آخر ۾ لنواري شريف ۾ قريب جون بدين ۾ هن جي بزرگيءَ جو غلغله مچي ويو، حلقه ذڪر ۽ مراقبات جو چرچو هر ماڻهو جي ڪن تي پيو، جيتوڻيڪ هن جي آمدني جو ڪوبه ظاهري ذريعو ڪونه هو. ليڪن سوين ماڻهو روزانو صبح ۽ شام لنگر ڍڳ ڪري کائيندا هئا. ان وقت ۾ سنڌ ۾ هن جي مقابلي جو ڪوبه صاحب ارشاد نه هو. ڪافي بزرگ ۽ طالب حق سندس خدمت ۾ حاضر ٿي ڪانئس فيضياب ٿيندا رهيا هيءُ سن 1180ھ ۾ گذاري ويو.

ميان گل محمد

مٿي ڄاڻايل صاحب ڪمال جو فرزند هو. پنهنجي پيءُ جي مسند تي ويهي سلوڪ ۽ هدايت جي شمع کي روشن رکندي، سندس سلسلي کي جاري رکيائين. اَللّٰهُمَّ زِدْ وَبَارِكْ.

مخدوم عبدالرحيم

هيءُ ذات جو منگريو هو. اڪثر وقت تلهار ۾ گذاريائين. آخري ڏينهن ۾ گرهوڙ ۾ رهيو. هيءُ پنهنجي وقت ۾ علم جي فضيلت ۾ ڪنهن کي به پنهنجو مٿ نه سمجهندو هو. اوچتو سندس دل ۾ حق جي طلب جو جذبو پيدا ٿيو. ان جي تلاش جو شوق دامنگير ٿيس. جيڪا به شيءِ وٽس هئي، ان کي ترڪ ڪري ڇڏيائين. سندس نڪاح ۾ ڪيتريون ئي زالون هيون، انهن کان اجازت وٺي، ميان محمد زمان نقشبنديءَ جي خدمت ۾ اچي، ان سان دائمي وابستہ ٿي ويو. سندس اڳين حالت ۾ ڦيرو اچي ويو. هو جهان کي ڇڏي مرشد جي ارادت ۾ محو ٿي ويو. ظاهر ۾ عام حالت ۾ حديث جو عامل هو، پر سندس عمل هن حديث تي هو: مَنْ اَدْرَكَ رَكْعَةً مِنَ الصَّلَاةِ مَعَ الْإِمَامِ فَقَدْ اَدْرَكَ الصَّلَاةَ⁽¹⁾

ترجمو: جنهن امام سان رڪوع کي لڌو، تنهن کي اها رڪعت ملي وئي
سکر ۽ بيخوديءَ جي عالم ۾ شريعت جي خلاف ڪافي ڪلمات جو اظهار ڪندو هو. مثلاً ڪلمه توحيد ۾ ”لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ“ جو اضافو ڪندو هو، يعني احمد رسول الله صلي الله عليه وسلم چوندو هو. عالمن سڳورن منجهان ڪنهن سندس لاءِ ڪفر جي فتويٰ صادر ڪئي، مگر ساڻس مقابلي جي طاقت ان کي ڪونه ٿي سگهي. مير بجار ٽالپر سندس ڏاڍو معتقد ۽ مريد هو. سنڌ جي حاڪم محمد سرفراز خان جي وقت ۾ خداآباد ۾ تشریف فرما ٿيو. هڪ جماعت ڪثير کي معتقد ڪري ڇڏيائين. جيڪو به وٽس ٿي آيو ته اهو جانثار ٿي ويو. آخري وقت ۾ عمرڪوٽ جي ويجهو هندن جو هڪ مندر هو، جنهن ۾ هڪ جوڳيءَ مسلمانن جي اعتقاد ۾ هڪ فتنو پيدا ڪيو، جنهن سان جهاد ڪرڻ لاءِ هن بزرگ پورو عزم ڪيو. چوڏهن، پندرهن پنهنجا فدائي مريد ساڻ ڪري ساڻس مقابلي لاءِ نڪتو. مريدن التجا ڪئي ته اسان مرشد جي قدمن تان پاڻ کي نثار ڪريون. مگر مرشد کين منع ڪندي فرمايو ته: يا منهنجي جان قربان ٿيندي يا جوڳيءَ جو سر ويندو. آخر ۾ پاڻ شهادت جو اعزاز حاصل ڪيائين.

برهان فقير

هيءُ مخدوم عبدالرحيم جي مخلص مريدن مان هو. مرشد جي دم بقدم هلندڙ يادگار هو. عام ماڻهن ۽ سرڪاري عالمن کيس سخت گرفت ۾ وٺي حاڪمن جي هٿ ۾ ڏنو جن زنجيرن جي طوق ۾ ٻڌي، کيس بند ڪري ڇڏيو. نماز جي وقت کيس مهلت ڏيندا هئا.

⁽¹⁾ صحيح مسلم حديث: 607، صحيح ابن حبان حديث: 1483.

مخدوم ابراهیم جو زبانی ذکر آهي ته قید یا آزاديء جي حالت ۾ هڪ جهڙوئي هو، منجهس ڪوبه فرق ڪونه ٿي آيو، آخر هن کي اُن تي چاڙهي ۽ سندس مریدن کي گڏهن تي سوار ڪري، ساري شهر جو گشت ڪرايائون ته به سندس مزاج ۾ ڪابه تبديلي ڪونه آئي، اڃا زندهه آهي.

سيد سلطان شاه

هيءُ نواب خواجه خليل خان جو ڀاڻج هو. 1124ھ ۾ نٿي ۾ آيو. پنهنجن مامن جي موقوف ٿيڻ کان پوءِ سندن جاگير واقع نٿي ۾ آيو. حافظ ابوالقاسم نقشبندي جي خدمت ۾ حاضر ٿي سندس مرید ٿيو. سندس صحبت ۾ رهي ڪماليت جي عروج تي رسيو. مرشد جي فوت ٿيڻ کان پوءِ بدين شهر ۾ رهائش اختيار ڪيائين. بزرگي ۽ ڪرامت جي وڏي درجي کي وڃي پهتو.

سندس ڪافي مرید ٿيا، هڪ خلاصو ڳوٺ سندس نالي پٺيان سڏجي ٿو، سنڌ جو حاڪم ميان نورمحمد سندس وڏو ارادتمند ۽ معتقد هو. خاص ۽ عام سڀ سندس زيارتي هئا. اهڙي عروج ۾ گذاري ويو، سندس وفات جو سال 1260ھ کان پوءِ آهي.

درس بلال

هيءُ آمري جي آسپاس، پراڻ واھ تي رهندو هو. حافظ ابوالقاسم نقشبندي جو فيض يافتہ هو، سندس بزرگي ڪامل ۽ ڪرامتون مشهور هيون، سندس پٽ ميان شرف الدين قائم مقام ٿيو. خاص ۽ عام کي فيض رسائيندو رهيو.

درس عبدالرحيم سومرو

هيءُ حافظ ابوالقاسم نقشبندي جي مکيه مریدن مان هو. چٽين نشانين جو مالڪ ۽ ڪرامات جو ڌڻي هو. مخدوم محمد معين دانشمند کان مرشدي جي نسبت کان سواءِ بيحد محبت ۽ عشق رکندڙ هو. مخدوم صاحب جي حياتيءَ ۾ ئي گذاري ويو.

مخدوم عنايت الله بصير واعظ

هيءُ جناب حافظ ابوالقاسم نقشبندي جي خاص مریدن مان سندس فيض يافتہ هو. ظاهري بصارت کيس نه هئي، مگر دل جي اکين جي بيحد نظر وارو هو. ڄاڻي ڄم کان هيءُ نابين هو.

سندس روايت آهي ته منهنجي ڄمڻ وقت، مون کي جنهن طرف ڪٿي ويا ۽ منهنجي دن جي ناڙي کي وڍيائون ٿي ته مون ڏٺو ته ڪٿي آهيان مگر آءٌ ڳالهائي نه ٿي سگهيس.

سندس وعظ ۾ ڪافي اثر هوندو هو. باوجود نابين هئڻ جي ظاهري علوم ۾ هن ڪمال حاصل ڪيو هو.

سورة يوسف جو تفسير هڪ وڏي جلد ۾ ۽ ٻيون تصنيفات سندس يادگار آهن. سندس مريدن مان هڪ مريد نالي عبدالعليم اصل ڪشميري هو. هن مرد موفڪ کي بندر سورت ۾ ڏٺو هئائين پوءِ ارادت جي نظر هرگز ٻئي هنڌ نه ورايائين. نٿي کي مرشد جو شهر سمجهي نهايت محبت ۽ ارادت سان ويندو رهندو هو. اتان جي رهواسين سان نهايت شفقت جو سلوڪ ڪندو هو. پنهنجي حياتي تائين مرشد جي اولاد جي وس آهر خدمت ۽ خبر گيري ڪندو رهندو هو. سندس وفات جو سال 1160ھ کان پوءِ آهي.

مولوي محمد صادق

هن مخدوم محمد معين جي شاگرديءَ ۾ رهي ظاهري علم جي تڪميل ڪئي. پاڻ شاه عبداللطيف تارڪي (پٽائي) جو مريد هو. سن 1270ھ کان پوءِ فوت ٿي ويو.

مير علي اصغر

هيءُ سيد فضل الله بن سيد جلال ثانيءَ جو فرزند هو. وڏن جي گڏيل فيصلي مطابق ڪوهستاني ماڻهن جو پيشوا ٿيو. ڪرامات ۽ فتوحات جو متصرف به هو. ڪوهستاني مريد بوقت حاجت کانئس دعا گهرائيندا رهندا هئا ۽ باران نماز پڙهائي، پنهنجو مقصد حاصل ڪندا هئا. پنهنجي ڪامل عمر پوري ڪري سال 1140ھ ۾ وفات ڪري ويو.

مير محمد

عرف سيد قنوءِ، سيد محمد يوسف مهدي جي اولاد سڳوريءَ مان هو. برگزيده بزرگ صاحب ڪرامات ۽ ظاهري ۽ باطني علوم ۾ ڪامل هو. پنهنجي ڏاڏي جي مسند تي جانشين ٿيو. محققانه شعر به چونڊو هو، مخدوم محمد معين سندس معتقد هو.

سيد محمد رضا مهدي

هيءُ سيد محمد موصوف جي خدمت کان فيض يافته ٿيو. ميان ابراهيم ۽ هاڻي سندس پٽ ميان عثمان جيڪي هن وقت سر زمين ڪڪرال ۾ صاحب نام ۽ نشان آهن، سي سڀ سيد محمد رضا جي فيض کان مستفيض ٿيل آهن. روايت: ميان ابراهيم بيان ٿو ڪري ته هڪ ڏينهن سيد محمد ڪتاب کي پڙهندي پريشان ٿي ويو. سندس چهرو متغير ٿي ويو. ٿوري دير کان پوءِ وري مرڪي خوش ٿيو. کانئس مون ان جو سبب پڇيو ته چيائين قاضي همداني جي احوال ۾ لکيل ڏنم ته هڪ پيري هڪ يهودي مسلمان کي سوالن ۾ عاجز ڪري ڇڏيو هو. مسلمان کي ائين چئي رهيو هو ته اسان جو عيسيٰ عليه السلام، مٿن کي جيئرو ڪندو هو ۽ مُحَمَّد ﷺ کي اها قدرت حاصل نه هئي، قاضي يهوديءَ کي چيو ته آءُ حضرت مُحَمَّد ﷺ جن جو هڪ خسيس اُمتي آهيان. اگر تون

چوين. سڀ قبرن وارا جيئرا ڪري تنهنجي اڳيان بيهاريان. مگر انهيءَ شرط سان ته تون اسلام قبول ڪندين. يهودي هائو ڪئي، قاضي اهو چيو قمر باذن الله ته سڀئي قبرن وارا زنده ٿيندا ويا. پوءِ يهودي پنهنجن سمورن پوئلڳن سميت اسلام ۾ داخل ٿيو.

سيد چيو ته مون جڏهن قاضي جي باري ۾ اها حڪايت پڙهي ته ڪجهه غمگين ٿيس ۽ دل ۾ چيم ته ڇا تنهنجي زماني ۾ به اهڙو ڪو ماڻهو آهي. خيال ڪيم ته تون هڪ مثل کي به جيئري ڪرڻ جي طاقت نٿو رکين. انهيءَ وقت منهنجي ڪن ۾ آواز آيو ته اگر تون چوين ته تنهنجي لاءِ سموري مڪلي جا مردا زندهه ڪريان، تنهن تي آءٌ خوش ٿيس. پوءِ سيد جي مقام جو ان تي قياس ۽ انداز ڪرڻ گهرجي. سال 1150ھ ۾ جڏهن نئي جا امراءِ، نادرشاهه بادشاهه جي ملڻ لاءِ وڃي رهيا هئا ته هيءُ به دنيا جو جامو ڍڪي وڃي پهتو. ابراهيم عرض ڪيو ته آءٌ به اوهان جي خدمت لاءِ خادم جي صورت ۾ اوهان سان گڏ روانو ٿيان. کيس منع ڪندي چيائينس ته مون کي هن سفر ۾ شهادت نصيب ٿيندي، تون پريشان ٿيندين. وري ڪائس پڇيائين ته ڪهڙي ڳالهه آهي ته فرمايائين شينهن جي پيٽ ۾ منهنجي جان آهي. آخر سفر جي دوران غائب ٿي ويو. ڪنهن کي به خبر نه ٿي ته ڇا ٿيو. هي واقعو سن 1152ھ ۾ ٿيو.

مير حيدرالدين ابوتراب ڪامل

هيءُ مير رضي الدين محمد فدا بن ابوالمڪارم شهود بن امير خان جو پٽ هو. ميرابوالمڪارم شهود، علمي ۽ عملي ڪمالات ۾ جامع ۽ ساراهيل ٿي گذريو آهي، سيوهڻ ۾ مدفون آهي.

مير رضي الدين محمد فدا سال 1020ھ ۾ فوت ٿي ويو. مير حيدر عجب متبرڪ ذات جو مالڪ هو. چڙو رهي زندگي گذاريائين. پنهنجي شاعريءَ جي ڪمالات کي پوشيده رکيو هئائين. سندس صحبت ۽ فيض قابل ديد هو. وقت جا بزرگ مثلاً مخدوم محمد معين، سندس ارادت هيٺ ملاقات ۽ زيارت لاءِ ويندو هو. هنن ورقن جو مسودو لکندڙ (قانع) پنهنجي شعر جي مشق هن ڪامل استاد وٽ ڪئي هئي. مجذوب سالڪن سان ويهڻ ۾ کيس خوشي ٿيندي هئي. سندس وفات سال 1260ھ کان پوءِ ٿي.

شاهه عنايت الله صوفي

هيءُ مخدوم فضل الله بن ملا يوسف جو فرزند هو. مخدوم صدولانگاهه جي اولاد مان هو.

شروعات ۾ سخت رياضتون ڪيائين. حق جي طلب ۾ ڏکيا ڪشالا ڪيائين. بيشمار مشائخ جي صحبت ۽ خدمت ۾ رهيو. آخر شاهه عبدالملڪ مسموع جو مريد ٿيو. قادري طريقي ۾ سندس نسبت نامو هن طرح آهي. هن مولانا برهان الحق والدين کان فيض حاصل ڪيو. هن وري شيخ عزيزالله بن شيخ جان الله قادري کان. هن پنهنجي پيءُ شاهه جان الله قادري عرف

شيخ جان محمد سنوري قادري کان. هن قدوة المحققين شيخ ميران جي برهانپوري قادري کان. هن شاه عبدالشکور قادري کان هن برهان الدين کان. هن شاه نجم الدين کان. هن شيخ علي خطيب احمدآبادي کان. هن مخدوم سيد کمال پڙوچي کان. اهڙي طرح جي شيخ ميران جي قادري بملڪ لاد محمد بسر لطفي کان. هن شاه عالم عرف منجهن بخاري گجراتي کان.

سير ۽ سياحت جو غرض پورو ڪري، شاه موصوف پنهنجي پياري وطن ۾ واپس آيو. ڳوٺ ميرانپور عرف جهوک ۾ رهائش اختيار ڪيائين. سندس ارشاد جي شهرت عالمگير ٿي وئي. اڳين خانقاهن جا اڪثر مريد ۽ زميندار ۽ پسگردائيءَ جي مخلوق هن تازي روشني جي شڪلن کي ڏسي سندس خدمت ۾ اچي فيض حاصل ڪرڻ لڳا.

نورمحمد ولد منبه بن رادو بن بابو پليجو، جيڪي پليجار علائقي جا زميندار هئا، ۽ حمل بن لاکو بن حمل بن لاکو جت، سيد عبدالڪريم صاحب بلڙي واري جي اولاد مثلاً سيد عبدالواسع ولد سيد عبدالغني سان سازباز ڪري پنهنجي فقرائن جو ٿولو گڏ ڪري، انهن اوچتو عنايت الله صوفي بزرگ جي فقيرن تي حملو ڪيو. انهيءَ راتاهي سبب فقراءَ گهٻرائجي ويا ۽ چند جانشين خليفن مخدوم اهل الله تي پنهنجيون جانيون قربان ڪيون. شهيدن جي وارثن سلطان جي عدالت ۾ فرياد داخل ڪئي. سلطاني دستور العمل موجب اها قاتلن واري زمين سندن ئي حوالي ڪئي وئي. پوءِ علائقي جا ٻيا به اڪثر غريب ماڻهو هند جي حاڪمن جي ظلم ۽ زبردستي کان بچڻ خاطر فقراءَ جي چانو ۾ اچي انهيءَ سرزمين ۾ آباد ٿيڻ لڳا. پر مالڪ جي مشيت ۽ هن حديث موجب: ”اشد البلاء الانبياءَ ثم اولياءَ ثم امثل و ثم امثل“⁽¹⁾

ترجمو: سڀ کان سخت آزمائشون نبين سڳورن تي اينديون آهن، انهن کان پوءِ ولين تي تنهن کان پوءِ انهن جهڙن تي ان کان پوءِ انهن جهڙن تي. هيءَ ڪاملن جو ڪامل پنهنجي شهادت جي درجي کي رسيو الله جي وات ۾ شهيد ٿيو.

ٿيو ائين ته هڪ دفعي وري منحوس رهاڪن نٿي جي حاڪمن کي پاڻ سان شامل ڪري، بغاوت جو بهانو ظاهر ڪري، شاهي دربار مان هن فقير جي لاءِ پاڙ پٽڻ جو حڪم جاري ڪرايو. پوءِ سنڌ جي سڀني پرڳڻن جون فوجون گڏ ڪري مٿس ڪاهي آيا. پر جيئن ته شروع ۾ ئي کين فتح حاصل ڪانه ٿي سگهي، ۽ نااميد ٿيڻ لڳا. پوءِ دوکي سان صلح جي بهاني هن اهل الله کي ٻاهر گهرائي کيس شهيد ڪري ڇڏيائون، سندس شهادت سال 1130ھ ۾ ٿي.

شاه عزت الله

هيءُ شاه عنايت الله صوفي جو وڏو فرزند هو. پنهنجي شهيد پيءُ جو جانشين ٿيو. باقي فقراءَ جي تربيت ڪندو رهيو. ٻارهين صديءَ جي پڇاڙيءَ ۾ گذاري ويو. سندس وفات جو

(1) هن حديث ۾ ”ثم اولياءَ“ جا لفظ ثابت نه آهن البت ”ثم العلماء“ جا لفظ ثابت آهن (المستدرک علي الصحيحين حديث:

معيار سالڪان طريقت

سال 1186ھ آھي، کيس پنهنجو اولاد نہ هو. تنهنڪري سندس ناني شيخ محمد زاهد ولد شاه ابراهيم صوفي سندس قائم مقام ٿيو.

شاهه سلام الله

هيءُ شاه شهيد عنايت الله صوفي جو ٻيو نمبر فرزند هو. اڪثر وقت پنهنجي سمر کانسواءِ بيابانن ۾ گذاريائين. بيخوديءَ جي حالت ۾ رياضتون ڪندو رهيو. سندس فدائين جي هڪ ٽولي پنهنجي سکن کي ڇڏي، ڏکڻ کي سهندي، هن سيد جو دامن نہ ڇڏيو. کانس ڏاڍيون ڪرامتون ظاهر ٿينديون رهيون. هڪ قابل اعتبار شخص کان هيءُ ڳالهه ٻڌڻ ۾ آئي ته جڏهن ميان غلام شاه ۽ سندس ڀاءُ عطر خان جي وچ ۾ اقتدار جي جنگ لڳي ۽ عطر خان سنڌ جي افغانن جي مدد سان غلام شاه تي ڪاه ڪئي. عطر خان جو پلڙو پارِي هو. هو وڌندو ٿي ويو. اها ڳالهه حڪايت طور ڪنهن فقير اچي هن اهل الله جي آڏو بيان ڪئي. اها ڳالهه ٻڌي هن چيو ته غين (غلام شاه) غالب ٿيندو. ٿيو به ائين جو آخر غلام شاه رياست جو مالڪ ٿيو. اهڙي طرح جيڪي به سندس زبان مان نڪرندو هو سو تقدير سان پورو ٿيندو هو. آخري وقت ۾ بيابانن کي ڇڏي شهري زندگي گذارڻ لڳو. خلق جي رهنمائي ڪرڻ لڳو. پنهنجي ڀاءُ عزت الله شاه جي حياتيءَ ۾ فوت ٿي ويو. جيئن ته شاه عنايت الله جا مريد ۽ معتقد بيشمار هئا، ليڪن چند هستين جي بيان ڪرڻ تي اڪثفا ڪئي پئي وڃي.

شاهه غلام محمد

هيءُ شاه عنايت الله صوفيءَ جي سفر جو رفيق هو. دکن علائقي ۾ شاه عبدالملڪ جي خدمت ۾ گڏ گذاريندا هئا. ظاهري علم جي تحصيل کان پوءِ سلوڪ جي تحصيل لاءِ شاه عنايت الله صوفي جي خدمت ۾ رهيو. ساڻس گڏجي نٽي ۾ آيو. هتي اچي اها رسم ڪڍيائون جو مريد مرشد کي ادب ۽ سلامي هيٺ سجدو ڪندا هئا. ان سجدي کي مرشد جي قرب جو حصول خيال ڪندا هئا. اتان جي علماءِ ڪرام اهو ڏسي سخت اعتراض ڪيو. تاديپ لاءِ شرعي عدالت ڏانهن رجوع ڪيائون پوءِ شرعي عدالت کين سزا به ڏني ۽ آئنده لاءِ کين منع به ڪري ڇڏيو. ان کان پوءِ شاه غلام محمد پنهنجي مرشد جي حڪم موجب دهلي ڏانهن هليو ويو. اتي ڪماليت جو ظهور ڪيائين. علائقي جا امراءَ، فقراءَ ۽ اهل الله سندس معتقد ٿيا ۽ فيض وٺندا رهيا. گهڻو زمانو حياتيءَ ۾ رهيو. محمد شاه بادشاهه جي عهد حڪومت ۾ به کانس مشائخ فيض يافته ٿيندا رهيا.

شاه مسعود صوفي به سندس فيض يافته هو.

سيد جان شاه

سندس تخلص مير هو. مير حيدر رضوي جي پوٽن. سيد محمد مڪيءَ جي اولاد مان هو. ساري سنڌ جو سفر ڪيائين، پر شاه موصوف کان سواءِ فيض جو سرچشمو ٻئي هنڌ ڪون

لڏائين. ارادت جي علم ۾ واڌارو ڪيائين. سلوڪ جي تحصيل ۽ تڪميل ڪري، ارشاد جي اجازت وٺي، پنهنجي وطن ڏانهن روانو ٿيو. جڏهن گذاري ويو ته سندس هدايت وارو فرزند مير قلندر علي صاحب فقر ۽ فنا ۾ سندس جانشين ٿي، فقرائن جي تربيت ڪيائين ۽ پنهنجي پيءُ جي فيض کي جاري رکيائين.

شاه اسدالله

عرف شاه صوفي ولد شاه نعمت الله بن شيخ محمد يعقوب بن شاه القاسم انصاري هروي ۽ سندس پيءُ جو نالو شاه عزت الله هو. هو عالمگير جي دربار ۾ آيو. پوءِ برهانپور ۾ شادي ڪيائين. اتي ئي گذاري ويو. سندس فرزند: شاه احسن الله، پنهنجي چاچي شاه اسدالله جي طلب تي ٺٽي ۾ آيو، پر سندس پهچڻ کان اڳ شاه اسدالله گذاري ويو.

پوءِ هيءُ سلوڪ جي طلب ۾ مسعود جي اشاري سان غلام محمد موصوف جي خدمت ۾ دهلي وڃي پهتو. ان جي صحبت اختيار ڪيائين. ان کان پوءِ موٽي وري ٺٽي ۾ آيو. شاه غلام محمد موصوف جي فيض کي زنده ڪيائين. 1200ھ جي آخر ۾ گذاري ويو. شاه اسدالله عرف شاه اسماعيل صوفي، شاه عاشق الله هندي قادري جو مريد هو. سلوڪ ۽ طريقت جي تربيت پوري ڪري ٺٽي ۾ آيو. پنهنجيون ڪرامتون، طبابت جي لباس ۾ پوشيده رکيائين. يعني مهلڪ بيماري وارن مريضن کي هڪ معمولي ۽ خسيس دوا سان تندرست ڪري ڇڏيندو هو. کين ڪامل شفا حاصل ٿيندي هئي. اهو ڪمال کيس شاه عنايت صوفي تبرڪ طور ڏنو هو. ساڻس محققانه صحبتون رکندڙ هو. هي ارادتمندن مان ساڻس سڀ کان وڌيڪ محبت رکندڙ هو. سندس وفات 1140ھ ۾ ٿي ۽ سندس مدفن مڪلي ۾ آهي. سندس مزار تي هر سال وفات واري ڏينهن فقراء ميلو لڳائيندا آهن.

شاه مسعود صوفي

هيءُ اڃا تائين پنهنجي خاندان جي طريقه سلوڪ کي ٺٽي ۾ زنده ۽ رونق بخشي وٺو آهي. پهريائين شاه اسماعيل صوفي جي خدمت ۾ رهي کانئس فيضياب ٿيو. انهيءَ جي وفات کان پوءِ اشاره موجب دهليءَ ۾ وڃي شاه غلام محمد جي خدمت ۾ حاضر ٿيو. سلوڪ جي تڪميل ڪري حڪم موجب وري ٺٽي ۾ موٽي آيو. هاڻي پنهنجي پير شاه عنايت الله صوفي جي سلسلہ سلوڪ ۾ سندس منتظم خليفن سان پڻ وابسته آهي.

شاه عبدالطيف صوفي

هيءُ وقت جي معروف بزرگ شاه اسماعيل جي يارن مان هو. وقت جي معروف دانشمند مخدوم محمد معين جي خدمت ۾ ارادت هيٺ حاضر ٿيو. علوم ظاهري ۽ باطنيءَ جي تڪميل ڪيائين.

شيخ عبدالواسع صوفي

هيءُ پنهنجي وقت ۾ صوفي طريقي جو بيمثل بزرگ هو. نواب امين الدين خان سندس
کافي معتقد هو.

رشحات الصفون، معلومة الآفاق ۽ اقتباس مشکواة سندس ئي تاليف طبع آهي.

محمد علي

هيءُ مٿي ڄاڻايل شيخ عبدالواسع صوفي جو فرزند هو. علوم ظاهريءَ ۾ بحر ۽ تصوف
۾ کامل هو. مذهب اماميه جو پيرو هو.

سيد ياسين

هيءُ ٻارهين صديءَ جو کامل ۽ مڃيل بزرگ ۽ ننڍي ۽ وڏي جي سکون جو چپر ٿي
گذريو آهي. غوثيت جي مرتبہ جو مالڪ هو. بيشمار ماڻهو سندس خدمت ۾ پهچي فيضياب ٿي
ويا ۽ سورت بندر ۾ سندس زيارت ڪندا هئا.

سيد ياسين گجراتي

هيءُ سيد عبدالنبي جو پوٽو هو. هن ٻارهين صديءَ ۾ عجيب ڪمال وارو بزرگ ٿي
گذريو آهي.

شاهه عبدالرسول

هيءُ صاحب ڪمال بزرگ هو. مؤمن خان نواب گجرات جي وقت ۾ طالبان حق تبارڪ و
تعالٰي لاءِ مرڪز هو.

واحد شاهه صوفي

سندس لقب ”چپ“ يعني خاموش هو.

چون ٿا ته هيءُ پنهنجي نفس کي ذليل ڪرڻ لاءِ پنهنجي منهن تي ڪارنهن لائي سڄو
منهن ڪارو ڪري گڏھ تي چڙهي ساري شهر جو گشت ڪندو هو. آخر شاهه عبدالرسول خدانما
جي در تي اچي بيهي رهندو هو. کيس خبر ڪندو هو ته فلاڻو تنهنجي در تي بيٺو آهي شاهه
خدانما خبر هوندي به سواءِ مقرر وقت جي نه نڪرندو هو. هڪ دفعي جڏهن مقرر وقت تي شاهه
خدا نما ٻاهر نڪتو. واحد شاهه کي انهيءَ حال ۾ ڏسي کيس چيائين ته ڇا الله تعاليٰ سان انهيءَ
حال ۾ ملڻ گهرين ٿو؟ عرض ڪيائين ته ڀلا ارشاد فرمايو، پوءِ شاهه خدانما جي زبان مان ”چپ“
يعني خاموش جو لفظ نڪتو. ان کان پوءِ هي سارو سال هڪ وڻ جي چانوَ ۾ خاموش ويٺو
رهيو. پوءِ جڏهن ڳوٺ جي راهه ورتائين ته مشائخ جي زباني مشهور بزرگ ٿي ويو.

شاه عبدالرزاق گجراتي

سندس مشرب قلندري هو. اھدي قرب جي دسترخوان تان رزق کائيندڙ هو. صمدي نعمت ڪده جو سير ڪندڙ هو.

محمد شاه رسول نما گجراتي

هيءُ پنهنجي وقت جو ڪامل بزرگ هو، مثنويءَ جو بهترين درس ڏيندو هو. ڪيترن ئي ماڻهن جي وهر کي دفع ڪري ڇڏيو هئائين. مقرر اوقات کان پوءِ هو ڪماليت جي حصول ۾ مشغول رهندو هو.

سيد سعدالله سورتی

سندس ذات سڳوري، يقين جي انوارن سان آراسته هئي. علوم رسمي، عرفي نقلي ۽ حقيقي ۾ بينظير بحر هو. سڀني طريقت جي سلسلن جو مجاور هو. اهل عرفان جو رازدان هو. حضرت عبدالشڪور دایم الحضور جو مريد هو. حضرت صاحب جن هر سلسلي ۽ طريقت ۽ خلافت جي کيس ”سُند“ عطا ڪئي هئي، جيڪا سند هن پنهنجي رسالي ۾ تصنيف ڪئي آهي، سا بعينه هتي درج ڪريون ٿا:

سُند

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي احرق اشجار العاشقين بنار مشاهدته و آداب ففيض العارفين بسخونه و افیه اللطف حداد الزاهدين بكبير رحمته جل من اخفي احديته في واحدته بوحده. الصلوة والسلام علي البرزخ الجامع بين القصرين مُحَمَّد رسول الله صلي الله عليه و آله وسلم شفيع الامر في الدارين و علي آله واصحابه و اوليائه و علمائه بذلوا جهد هر في حفظ الامرين بعده.

فيقول الفقير الحضور المخاطب بدایم الحضور عبدالشڪور لما امرت بالامر الصمدي الاحدي سبع مرات متواليات بان الاخي اخ الاحد انيس مقام الصمد حريق نار عشق الله محبوب رسول الله صلي الله عليه و آله وسلم سيد سعدالله دام له سعادة الشهود و اورعه الكنز المستور و اثبت له بدوام الحضور فلقينه و علمته بما كنت علمته واراتيه بما كنت رايتيه و لقنته بما كنت لقنته و اوصلة بما كنت وصلة من اقصى مراتب للولاية بتدريج بسير بعد اذكار بسيروان ابا و كثير كنت اينه و اشغله باشغال جميع السلاسل العلية المحمدية سي الشطارية الطائفة التي مبداء سير سايريه فنتهي سير سايرها واجزته سابقة بالغة في جمعها الارشاد الطالبين المريدين لله المنقطعين عما سوي الله حتي يرشدهم لما بقبله موارهم و يقبض عليهم ما يقبضة استعدادهم

معیار سالکان طریقت

كما اجازني صدر الصوفية قبله اهل السلاسل العلية قدوة العارفين، سلطان الكاملين، الشيخ الاجل حضرت شاه صوفي شريف الجهباني قدس الله سره السلطاني و ادام سلسلة قائمة فايقة رابعة بنور الرحماني و سيد المحققين حجة العاشقين صاحب تجريد، قبله التفريد الشهير بشاه مسعود الاسفرايني قدس الله سره الصمداني ولما رايت استعداداه كاملان خايفا بحيث لا يضره كثرة عين الواحدة و ما يلجى الي الغفلة لاهل الفتور فهو لا يورثه الفتور كيف وهو دايم الحضور ما امرته نال بالارادة و الخلوة والاختيار العزلة كما امرته من رباني حتى استرت من العين الحيواني و ذالك فضل الله يؤتيه من يشاء ناتحر لقا ماشاء و عليه كتمان الاسرار الكشف والكرامة إلا اذا امره خاتم الرسول صلي الله عليه وآله وسلم وان يكون عهدنا باخلاقه محبا بحبه ببعضنا ببعضه شفيحاً علي خلق الله عافياً عنهم فيما عليه الا ان تنهك حرمة الله محترزاً من صحبة المخالفين لسنة رسول الله صلي الله عليه وآله وسلم حاملاً باخلاق الله الجامع بصفات الجمالية و الجلالية مظهر الكل فيما اقتضاه. انتهى لفظه قدس الله سره وشهد الله و تشهد بالله انه لا اله الا هو و ان مُحَمَّدًا عبده ورسوله و ان بسيدي و صوله سلسلة عالية قادرة شكورية.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي عين الاحدية بالواحدة و اظهر بالواحدة والصلوة والسلام علي حضرت الوحدة و اولياء الواصلين بالحقيقة المطلقة اما بعد فهذا شجرة السلسلة المحمدية العلية القادرية الشكورية من استمر بها فقد فاز فوزا عظيما و رفع له الدرجات الحضورية وهذه قد وصل الفيض الالهي الخاص بخاتم النبيين سيد الكل مُحَمَّد رسول الله صلي الله عليه وآله وسلم و به الي حبيبه و صاحب سره علي ابن ابي طالب عليه السلام و به الي الامام حسين عليه السلام و به الي الامام زين العابدين عليه السلام محمد باقر عليه السلام و به الي الامام جعفر صادق عليه السلام و به الي الامام موسى كاظم عليه السلام و به الي الامام علي موسى الرضا عليه السلام و به الي خواجه معروف كرخي و به الي سري السقطي و به الي خواجه جنيد بغدادي و به الي ابي بكر عبدالله شبلي و به الي سيدنا ابي القاسم احمد و به الي الشيخ عبدالعزيز و به الي يوسف طرطوسي و به الي الشيخ ابي الحسن القرشي و به الي قطب الاقطاب ابي سعيد المبارك ابي الخير و به الي قطب الاقطاب الشيخ عبدالقادر جيلاني و به الي سيد عبد الرزاق و به الي سيدنا السيد عبدالله و به الي سيدنا ابراهيم الحسني و به الي السيد الجعفر الحسني و به الي سيدنا قطب الاقطاب شاه مسعود اسفرايني و به الي سيدنا قطب الاقطاب سيدنا و مولانا و هادينا و مرشدنا و ولي امرنا السيد عبدالشكور دايم الحضور ادام الله فيضه علي كاشفه الاولياء بفضلته الغير المخصوص علي مرالدهور و به الي تراب قدمه و قدم كل ذي قدم لقدمه محمد سعد الله.

والسلسلة الحمديّة العلية الشكورية الشطارية و هي هذه:

قد وصل الفيض الالهي الخاص بسيد المؤحدين خاتم الانبياء سيدنا مُحَمَّد رسول الله صلي الله عليه وآله وسلم و به الي عارف سره علي بن ابي طالب عليه السلام و به الي الامام الحسين عليه السلام و به الي الامام زين العابدين عليه السلام و به الي الامام محمد باقر عليه السلام و به الي الامام جعفر صادق عليه السلام و به الي خواجه ابي يزيد البسطامي و به الي خواجه محمد المغربي الرشيد و به الي خواجه اعرابي يزيد عشقي و به الي ابي المظفر مولانا ترك الطوسي و به الي خواجه ابي الحسن خرقاني و به الي شيخ خدا الهي ماوراء النهر و به الي الشيخ محمد عاشق و به الي الشيخ محمد عارف و به الي الشيخ عبدالله الشطاري و به الي الشيخ قاضن الشطاري و به الي الشيخ ظهور حاجي حضور و به الي المولي الشيخ محمد غوث و به الي حضرت الشيخ وجيه الدين و به الي المولي شاه صوفي الجنجهاني و به الي قطب الاقطاب سيدنا و مولينا و هاديना السيد عبدالشكور دائر الحضور دام فيضه في ساير الاقطاب علي مر الدهور و به الي تراب الاقدار و كل ذي قدم لقدمه محمد سعدالله كان الله له.

سيد موصوف جي وفات 1250ھ جي ويجهو آهي. سندس فرزندن مان مير عبدالولي عقلي و نقلي علوم جو جامع هو. مولوي محمد صادق نثوي سندس انهن شاگردن مان هو جن کانئس تحصيل علوم ۾ کلي فائذو حاصل ڪيو. رند مشرب اماميه صاحب کمال هو. سال 1166ھ ۾ سندس زيارت جو شرف حاصل ٿيو.

شاه ڪليم الله

سندس خطاب نظام الدين ثاني هو دهليءَ ۾ رهيو. عرفان. سلوک جي واتن کان واقف ٿيو. رساله ڪچڪول سندس ئي تصنيف آهي.

شاه عبيدالله

هيءُ شاه ڪليم الله جو مريد هو. سياحت جي خيال سان سنڌ ۾ آيو. يار محمد لڪلوي وٽ به آيو. کانئس فيض حاصل ڪيائين.

حافظ بهادر قادري

مريد شاه مقيم سندس خطاب محڪم الدين، سندس خانقاه علائقي پنجاب ۾ مشهور آهي. سورت بندر ۾ رهي پڻ ڪافي جماعت کي فيض رسايائين. سندس درگاه ننڍن. وڏن ماڻهن جي زيارتگاه آهي.

مولوي شاه خيرالدين، مشائخ حال جو اڃا تائين سلوک کي زنده رکيو وينو هو. معتقدن ۽ ارادتمندن ۾ ڪافي واڌارو ڪيائين، جيڪي سندس فيض کان برابر فيضياب ٿيندا رهيا.

حافظ جي وفات سال 1247ھ ۾ ٿي.

شاه نور

هيءُ سلسلہ نقشبندیءَ جو صاحب کمال بزرگ هو، طريقت ۾ مولوي خيرالدين ڏانهن نسبت هئس ۽ سندس وفات کانپوءِ اهڙي طرح وقت جو بزرگ حافظ بهادر جنهن جو ذڪر اچي چڪو آهي، مزار جو متولي ۽ عرس جو انتظام ڪندڙ هو، جنهن سمورو ڌمو پاڻ تي ڪنيو. شاه نور جي درگاه سورت بندر ۾ ڪافي برڪت پري آهي.

مخدوم عبدالحميد قادري

هيءُ ڳوٺ پوجر، ڪاٺياواڙ جي قريب جو رهاڪو هو. شاه ڪليم الله عرف نظام الدين ثاني دهلويءَ جي مريدن منجهان هو. صاحب رشد ۽ صاحب کمال هو. سندس فرزند ميان شرف الدين پنهنجي پيءُ جي مسند تي ويٺو. هدايت وارشاد جو ساڳيوئي سلسلو جاري رکيائين. اچڻ وارن جي خدمت به ڪندو رهندو هو. خانقاه ۾ صبح ۽ شام جي مجلس کي گرم رکندو هو. حق جي طالبن کي فيض رسائيندو رهندو هو.

مخدوم حاجي محمد هاشم

هيءُ علوم عقلي ۽ نقليءَ ۾ جامع هو، ڪافي شهرت جو مالڪ هو. طريقه قادريه ۾ سيد سعدالله سورتِيءَ کان فيض حاصل ڪيو هئائين ۽ اصل قوم جو پنهور هو. هن قبيلي جو نسب پيءُ جي طرفان حارث بن عبدالمطلب ۽ ماءُ جي طرفان پاڻ سڳورن ﷺ جن جي دائي سڳوري بي بي حليمه سان ملي ٿو. مخدوم موصوف جي وڏن ۾ مخدوم سهار نالي وڏو بزرگ ٿي گذريو آهي، ۽ مخدوم سهار لنجار پيو آهي. هيءُ پنهور آهي.

سيد يار محمد

هيءُ سيد سمهابو عرف سيد ڪهير لڪلوي جو پوٽو هو. مخدوم بايزيد معروف جو ناني هو. ٺٽي ۾ رهندڙ هو. سندس ٿورا پوئينر ٺٽي ۾ آهن. سيد موصوف جي ڳوٺ ”پنه“ ۾ پرورش ٿي. دنيا کي ڇڏي، پنهنجي مولا جي طلب ۾ نڪتو ۽ مريديءَ جو سلسلو شاه عبيدالله هندي، جو شاه ڪليم الله عرف نظام الدين ثاني دهلوي سان جوڙيائين. جو ڪجهه ڪيس حاصل ڪرڻو هو، سو حاصل ڪيائين.

اهو مخدوم عبدالحميد ساکن پوجر جنهن جو ذڪر مٿي اچي چڪو آهي جو هر جماعتي هو. بلاواسطه نظام الدين ثانيءَ تائين پهچي ٿو. هيءُ هڪ واسطي سان وٽس پهچي ٿو. بهرحال هيٺ ڄاڻايل شجره سلسلہ نسبت مان بخوبي ڄاڻ ملي سگهندي:

يعني: شيخ نظام الدين جي نسبت، شيخ محمد سان. ان جي وري شيخ محمد حسن سان. ان جي شيخ محمد غياث سان. ان جي نوربخش سان. ان جي شيخ محمد علي نوربخش سان. ان جي شيخ محمد نوربخش سان. ان جي ابي حسن ختلاني سان، ان جي علي ثاني سيد علي همدانيءَ سان. ان جي شيخ محمود سان، ان جي شيخ علاؤالدين سان، ان جي شيخ نورالدين كبير سان، ان جي شيخ رضي الدين علي لالا سان، ان جي شيخ مجدالدين بغداديءَ سان، ان جي نجم الدين كبيري سان، ان جي عمار ياسر سان، ان جي شيخ نجيب الدين (عبد) قاهر سهروردي سان، ان جي حضرت غوث الثقلين قطب رباني سان.

سيد موصوف، ڪافي مدت سخت رياضتون ڪيون. بي انتها سلوڪ جي جذبہ سبب نتي ۾ اچي مقيم ٿيو. هڪ وڏي جماعت سندس مريد ٿي ۽ جنهن کي هدايت واري راهه ڏيکارياڻين. سندس فيض يافتہ بزرگ چند هي آهن:

مخدوم نعمت الله: ولد مخدوم عبدالجamil اولاد مخدوم قمري مشهور مخدوم آدم جو ڀاءُ، سڳو پوٽو مخدوم ضياءُ الدين، ڪامل دانشمند، وقت جو استاد ۽ ان زماني ۾ مشهور ۽ ظاهري علم جي تحصيل پنهنجي ناني، مولوي محمد صادق وٽ ڪيائين. علم تفوق ۽ سلوڪ جي ڄاڻ سيد يارمحمد لڪلوي کان حاصل ڪيائين. اعليٰ درجي تي پهتو.

محمد سرفراز خان (ڪلهوڙو): هيءُ پنهنجي شهادتي واري وقت ۾ به سندس بيحد معتقد هو. سندس زيارت لاءِ به ادب احترام سان وٽس ويندو هو. مريدانءَ انداز ۾ ملاقات ڪندو هو. مخدوم نعمت الله، آخر 13 رمضان سن 1177ھ ۾ گذاري ويو. سندس مريدن جي جماعت وفات واري ڏينهن تي حلقہ ذکر ۽ کاڌو تقسيم ڪرڻ جي عمل تي برابر ڪاربند آهي. سندس جانشين ان جوئي ڀاءُ مير سيد چتن شاهه ولد سيد عزت الله ٿيو، جيڪو هاڻي تازو فوت ٿي ويو آهي، ۽ سندس هڪ ٻيو ڀائٽيو به آهي، جنهن جو نالو ميرمحمد افضل ولد سيد شهنشوار آهي، جيڪو سندس جانشين ٿيو. اهو ڳوٺ ڪهجه جو رهندڙ آهي.

تاج محمد ڪهيلرو

هيءُ قديم سلسلي جي فقراڻن مان هو. سومي ڪهيلره جي اولاد مان هو. تازو گذاري ويو آهي. حسن يگانہ جي قبرستان ۾ مدفون آهي. بعض چون ٿا ته هي نامور مشائخ وقت مؤتنگيچي ۾ مدفون آهي.

حسين فقير راباؤ

هيءُ پنهنجي وقت جو نامور بزرگ هو، تازو گذاري ويو آهي. مؤ جي قريب مدفون آهي. سندس پٽ بادل فقير پيري، مريدي هلائي ٿو.

درويش صابر ولهاري

هيءُ ذات جو پرند هو. سنڌ جي پوين مشائخ مان هو. شاهه عنايت الله صوفيءَ جو همعصر هو.

ميان معروف

سندس قبو. مزار مشهور آهي، سندس پٽ ميان مقبول برابر مقبول هو.

سيد هارون

هيءُ اصل متعلوي هو. ڳوٺ ڌوڙيو هنگور جا ۾ رهندڙ هو. شهر کان ٻاهر مدفون آهي. فقر ۾ ڪامل هو. سندس بيت سندس حالت جي شاهدي پيش ڪن ٿا. شاهه عنايت الله صوفي جو آخري زمانو ڏٺو هئائين.

درس اسحاق سڪريه

هيءُ فقيري ۾ ڪامل هو. فقراءَ ۾ عام ۽ خاص جو مرجع هو. سندس قبيلہ کي سڪريه سڏيندا هئا. سيد قادر ڏٺو رهندڙ ڳوٺ ڦٽو جا مريد هئا، جيڪو پنهنجي وقت جو معروف بزرگ ٿي گذريو هو. ميان غلام شاهه به سندس ڪافي ارادتمند هو.

ميان چُٿو

هي ڳوٺ سميجي جو رهندڙ هو، برگزيده بزرگ هو. ڪيترائي ماڻهو سندس معتقد هئا. اسحاق سڪريه جو ڏهڻو هو. جيڪو تازو گذاري ويو آهي. سندس پٽ درويش ڏاٽر ڏٺو ۽ ان جو پٽ اسحاق فقير بڻي پنهنجي اڪابرين جي نقش قدم تي هلندا رهيا ۽ منجهن اسلاف جا پورا اوصاف موجود هئا.

سيد سعدالله

ولد سيد نڪ محمد ۽ مير طاهر جو ڏهڻو. سندس جانشين هو. پنهنجي وقت جر باڪرامت بزرگ هو. ڳوٺ ٻيرلائي ۾ رهندو هو. سومره قوم جا ماڻهو سندس ارادتمند هئا. انهيءَ جي وفات کان پوءِ سندس قائم مقام اهي ٿيا. تقويٰ ۽ پرهيزگاريءَ ۾ ڪامل ۽ مجرد هو. اسي سال جي عمر ۾ سال 1167ھ ۾ گذاري ويو.

جيئن ته سندس ڪوبه وارث ڪونه هو، انهيءَ ڪري مرزا ڪريم بيگ نالي جيڪو سندس مريدن ۾ لائق هو سندس قائم مقام ٿيو، ۽ فتوحات جو به اهوئي متصرف ٿيو.

شیخ عبدالرحمن حقاني نصرپوري

صاحب کمالیت هو. انساني خوبين جو جامع هو. بيخودي ۽ تقويٰ جي صفتن سان سينگاريل هو. سندس پٽ حامد خان هڪ بزرگ شخصيت هو.

شيخ ابوالحسن

هيءُ پنهنجي وقت جو ڪامل بزرگ ۽ صاحب علم و عمل هو. هڪ سنڌي نظر ۾ ڪتاب لکيو اٿس ۽ جن بيتن ۾ اسلام جا عقيدا، فرائض، ايمان، نماز، زڪوة، فطرو وغيره فقه جا ضروري مسائل بيان ٿيل آهن. اهو سندس يادگار آهي.

ميان عبدالله

عرف ميان موريو واعظ، شيخ ابوالحسن جي گهر واريءَ جو ڀاڻج هو. صاحب سلوڪ ۽ نهايت متقي هو. ٻارهين صدي هجري جي آخري حصي ۾ گذاري ويو.

ميان عبدالقادر

هيءُ ابوالحسن شيخ جو سوٽ هو. نهايت پرهيزگار ۽ متبرڪ شخصيت هو. هي ٻئي بزرگ هڪ ٻئي جا سنڌو به هئا.

ميان محمد حفيظ

هيءُ ميان عبدالقادر جو فرزند هو. هيءُ صالح ڪامل پرهيزگار ۽ برگزيده بزرگ متقي هو. جيڪو به ذمي هندو کيس ڏسندو هو ته اهو ان وقت ئي مسلمان ٿي ويندو هو. اهڙي طرح بيشمار انهيءَ قوم جا ماڻهو مسلمان ٿي ويا مسجد اسلام پور، ڪالڪان جي ڀرسان جيڪو گمراهه هندن جو مندر هو، اتي سندن ميلو لڳندو هو، ۽ مڪليءَ جي دامن وارو مندر به ڦري مسجد ٿي ويو، ان مسجد جو بنياد هن ئي رکيو هو.

خليفة شيخ زين العابدين

ولد خليفة دائود بن خليفة شيخ ايوب بن شيخ دائود بن شيخ زين العابدين بن شيخ دائود بن خليفة شيخ عبدالرشيد.

چون ٿا ته ٽٽي ۾ حضرت پير عليه الرحمة جي خليفن مان اول هو. ان خاندان مان ڪافي صاحب ڪمال ٿيا آهن. ڪيترن ئي لائق ماڻهن کي خلافت ڏني هئائون. هڪ ٻئي سان فقر ۽ فنا جي طريقي جو سلوڪ رکندا هئا. اوصاف انسانييت ۾ ڪامل هو. ڪماليت جي عروج تي هوندي به پاڻ کي هميشه پوشيده رکندي هو. سال 1148ھ ۾ فوت ٿي ويو.

حاجي حافظ دوه

هن جا وڏا اصل ڳوٺ دوه علائقي بکر جا رهندڙ هئا. هيءُ پنهنجي وقت جو ڪامل فقير ٿي گذريو آهي. سندس فرزند ميان شيخ محمد ساري عمر سير ۽ سفر ۾ گذاري ۽ هر علم جي تحصيل ۾ ڪمال جي درجي تي پهتو. علم طبابت ۾ بو علي سينا جي همسريءَ جي دعويٰ ڪرڻ ۾ حق بجانب هو. اکين جي بيماري ۾ مرض جي تشخيص، تشريح بابت سندس وڏو ڪتاب آهي. انهن مرضن بابت نسخا به ترتيب ڏنا اٿائين.

ميان نور محمد

هيءُ شيخ محمد ولد حاجي حافظ دوه جي سوتن مان هو. علم تقويٰ، انڪساري ۽ نفس ڪشيءَ ۾ ڪامل ۽ عارف هو. ٻارهن سال ميان ملوڪ شاهه جي مسجد جي خدمت ۽ ان ۾ ذڪر ڪرائيندو رهندو هو. ميان عبدالله عرف موريو واعظ جو شاگرد هو. سال 1176ھ ۾ فوت ٿي ويو.

سيد محمد

هيءُ سيد صدر لڪلوي جي پوتن مان هو. پنهنجي وقت جو ڪامل بزرگ هو. هميشه نماز، وظيفه ۽ درود ۾ مشغول هوندو هو. سندس وفات جي تاريخ جو عدد هن مصرع مان ڪڍيو ويو آهي. ان کي سندس ڪرامتن ۾ شمار ڪيو پيو وڃي.

مصرع

”درود خدا بر محمد بود“ يعني سن 1125ھ

مخدوم محمد امين

هيءُ ڪامل مؤحد هو. ڳوٺ پٽ ٻاران ۾ رهندو هو. ان جي ويجهوئي گذاري ويو. مخدوم ميان طالب علم نصرپوري، منجهس عقيدت رکندڙ هو ۽ سندس عقيدت ۽ ارادت جي ڪري وٽس زيارت ڪرڻ ويندو هو.

مخدوم عبدالرؤف

ولد مخدوم عمر بن مخدوم عبدالحميد بن مخدوم احمد ثاني بن مخدوم فتح الله بن مخدوم احمد. هيءُ پنهنجي وقت جو ڪامل عارف هو. برگزيده مشائخ ۾ شمار ٿيندو هو، شعور يعني سمجھ، واري وقت کان وٺي وفات واري وقت تائين هيءُ سهڻن اخلاقن، هميشه عبادت ۽ رياضت ۾ مصروف هوندو هو.

ميان نورمحمد ڪلهوڙو سندس ڏاڏي عزت ڪندو هو. هيءُ سن 1166ھ ۾ گذاري ويو. هالن جي قاضي زاده شيخ ابراهيم، هن جي تاريخ هنن لفظن مان ڪڍي آهي. ”گاڻ وليا روف الخلق“ (يعني هو خلق جو مهربان دوست هو) هيءُ تاريخ سندس حال جي موافق هئي، کانئس پوءِ ڪوبه فرزند ڪونه رهيو.

مخدوم عبدالحميد

ولد مخدوم فتح محمد بن مخدوم ابراهيم بن مخدوم عمر، هيءُ صاحب اوصاف حميده هو. برگزيده مشائخ ۾ شمار ڪيو ويندو هو. مخدوم عبدالروف سندس تربيت خاص طور ڪئي. بعد ۾ حرمين شريفين هليو ويو. مدينه متبرڪ ۾ مدفون آهي.

مخدوم نعمت الله

ولد مخدوم عبدالحميد ثاني، مخدوم عبدالروف کانپوءِ هدايت وارو ٿيو. انهيءَ سلسلي ۾ ڪماليت رکندڙ هو. پنهنجن وڏن جي گاديءَ کي سينگارڻو وٺو هو. فقراڻن جي تربيت ۽ هدايت جو ڪم سنڀالي وينو هو. ٻارهين صديءَ هجري ۾ گذاري ويو. سندس فرزند مخدوم ابراهيم جوانيءَ ۾ ئي پنهنجي اسلاف جو صالح جانشين ٿيو. وڏن جي اوصاف سان آراسته هو.

مخدوم محمد يوسف

هيءُ مخدوم محمد جي پوٽن مان هو. مخدوم احمد ولد مخدوم اسحاق جنهن جو ذڪر مٿي اچي چڪو آهي، سندس ڀاءُ هو. صاحب ڪرامت هو. مخدوم عبدالروف جو همعصر هو.

مخدوم محمد صادق ۽ مخدوم محمد يعقوب

مخدوم محمد جي اولاد مان هئا. پنهنجي وقت جا ڪامل بزرگ ٿي گذريا آهن.

نهاد شاهه مداري

هيءُ ٻارهين صدي هجري جو صاحب ڪمال بزرگ ٿي گذريو آهي. هندستان کان سنڌ ۾ آيو. گنجي ٽڪر جي ڪنڊ ۾ پنهنجو خلوت خانو جوڙي، اتي عبادت ڪندو رهيو. اتي ئي فوت ٿي ويو ۽ اتي ئي دفن ٿيو. سيد جاندو شاهه وينل ڳوٺ خانوت سندس مريدن مان هو.

مظفر شاهه

هيءُ باڪمال فقير هو، سندس سلوڪ جي نسبت سيد شاهه مرتضيٰ سان هئي. هيءُ پورا 12 سال هميشه درياءَ جمنا ۾ بيٺو هوندو هو، سردي هجي يا گرمي ڳچيءَ تائين پاڻيءَ ۾ لهي بيٺو هوندو هو. جڏهن درياءَ ۾ چاڙهه ايندو هو ته قدرتي طور هن جو قد به ڊگهو ٿي ويندو هو.

معيار سالڪان طريقت

يعني گچيءَ تائين هميشه پاڻيءَ ۾ بيٺو هوندو هو. انهيءَ ڪري سندس بدن جي ڪل ۽ گوشت گري ويو هو. صرف رڳون ۽ هڏا سندس بدن تي بچيا هئا، مگر سندس چهرو صاف ۽ سالم هو. مقصود مدت پوري ڪري پوءِ درياءَ کان ٻاهر نڪري آيو.

12 صدي هجريءَ جي شروعات ۾ هندوستان کان سير ڪندو، سنڌ ۾ اچي رهڙيءَ ۾ وارد ٿيو. شهر جي الهندي پاسي کان هڪ ٽڪريءَ تي پنهنجي ويهڻ جي جاءِ ڪيائين، هڪڙي پڪي روايت سان ٻڌڻ ۾ آيو ته هفتي ۾ هڪ دفعو سندس ڀرسان هڪ کڏو پاڻيءَ سان ڀرجي ويندو هو. رستو بهاريل ۽ صاف ٿيل نظر ايندو هو. جيئن ٻئي ايندڙ هفتي تائين پاڻيءَ جي حاجت نه رهي ۽ وانهڙو آسانيءَ سان گذرندي پاڻي جو استعمال ڪندا هئا. پاڻ سان ڪٿي به ويندا هئا.

هڪڙي جهوپڙي اڏي ڇانو ۾ ويٺو هوندو هو. شهرت نه ڪندو هو. چون ٿا ته هڪ دفعي هڪ جوڳين جي جماعت وٽانئس ٽڪريءَ تان لنگهي. انهن مان هڪ جوڳي سندس هي حال تنهائي ۽ بيڪسي ڏسي، کانئس پڇيو ته هن جاءِ تي هن حال ۾ ڇو ويٺو آهين! ڪٿي وڃي آرام جي جڳهه وساءِ. چيائين ته طاقت ڪونه اٿم. پوءِ ان جوڳي هڪ ڪاغذ کڻي کيس نسخو لکي ڏنو ته هيءُ ڪيميا جو نسخو اٿئي ۽ لوهه تي هڻندي ته اهو سون ٿي ويندو. پوءِ ڇت جي ڇانو ۾ پنهنجي مٿي کي لڪاءِ. زندگي عيش سان گذار، جوڳي هليو ويو. فقير ان ڪاغذ ڏانهن ڪوبه ڌيان ڪونه ڏنو بلڪه ياد ئي نه رکيائين. ڪافي مدت کان پوءِ ساڳيو ئي جوڳي انهيءَ جڳهه تان لنگهيو، ڏٺائين ته فقير ته ساڳي حالت ۾ ويٺو آهي. پڇيائينس ته انهيءَ نسخي جو ڇا ڪيئي! فقير چيو ته مون کي ياد ئي ڪونه رهيو. ڏس ته اتي پيو آهي يا نه! پوءِ جوڳيءَ ڏٺو ته اهو ڪاغذ انهيءَ ئي حالت ۾ موجود پيو آهي. فقير جوڳي کي چيو ته اهو مون کي ڪم ۾ ڪونه آهي، جنهن کي ڪم ۾ اچي انهيءَ کي وڃي ڏي.

محب شاهه

سندس اصل وطن چغتاهو، پوءِ دنيا جو سير ڪندي هتي آيو. گذاري به اتي ئي ويو. مشهور آهي ته مظفر شاهه کيس گاريون ڏئي پڇيو ته تون ڪيڏانهن ويو هئين؟ اسان تنهنجو هٿ انتظار پيا ڪريون. هي فقيريءَ جي جيڪا توکي دولت نصيب ٿي آهي، سان هاڻي ختم ٿي وئي اٿئي. هاڻي ڪنهن فقير جي خدمت ۾ ويهه، پوءِ توکي جيڪي نصيب ٿيڻو هوندو سو نصيب ٿيندي.

پوءِ معاشي دولت کي ڇڏي فقيرن جي خدمت ۾ ويهي سڀ ڪجهه پرايائين، ۽ هڪ بزرگ جو جانشين ٿيو. ڪافي هدايتون ڪيائين. وڏيون عمارتون جوڙايائين. باغات پوکيائين. سال ۾ ٻه دفعا فقيرن جي اوتاري تي ويندو هو. هڪ دفعو عاشورن جي ڏينهن ۾ ۽ ٻيو دفعو گڏائي ڪرڻ وقت. وقت جي علمائن اهڙيون غير شرعي منجهس ڳالهيون ڏسي، سندس خلاف فتويٰ جاري ڪئي. لاهور کان وٺي، نئي تائين فتويٰ تي علمائن کان تصديق جون مَهرُون هڻايون.

ويون. ٿئي جي مخدوم حاجي محمد قائم ۽ مخدوم محمد معين انهيءَ فتويٰ تي دستخط نه ڪيو ۽ انهن چيو ته هن تي مخدوم روح الله جي مهر لڳل ڪونه آهي، جيستائين اهو مهر نه هڻندو، اسين مهر ڪونه هڻنداسون. ڇو ته اسين ٻاهر آهيون. هو حضور ۾ آهي. جيئن ته مخدوم روح الله باطني ڄاڻ رکندو هو، انهيءَ ڪري ان تي تصديق جي مهر نه لڳايائين ۽ عالمن سان اتفاق نه ڪيائين.

فقير هڪ دفعي قلندري وضع رکيو، ڏاڙهي ۽ مڇن کي ڇڏي ڏنائين، جڏهن ڪجهه وڏيون ٿيون ته هڪ جبو پائي ۽ پگ ٻڏي پٺيان ٺرهي کي لتڪائي ڇڏيائين. پوءِ علمائن سڳورن جي مهماني ڪيائين. انهن جي لباس ۾ انهن جي دعوت ڪيائين. پوءِ وري ٻئي ڏينهن سادات جي دعوت ڪيائين. ٽئين ڏينهن تي فقرائن جي سندن طريقي تي يعني گندي ۽ ميري لباس لنگوٽي ٻڌل ستر اگهاڙي جي حالت ۾ ڏاڙهي ۽ مڇون ڪوڙي دعوت ڪيائين. انهن قلندري فقيرن سان ويهي مجلس ڪيائين. چوٿين ڏينهن عام خلق کي طعام کارايائين.

چون ٿا ته احمد شاه ابدالي شاه افغان سن (1166هـ) ۾ جڏهن روھڙي پهتو ته جهان خان سردار وٽس آيو. فقير جي اها غير شرعي حالت ڏسي کيس چيائين ته پنهنجي ڏاڙهي مڇون ڪوڙي، اهڙي بد شڪل ڇو بڻائي اٿئي؟ فقير کيس جواب ۾ چيو ته پنهنجي ڏاڙهيءَ کي ڪوڙيو اٿم، ليڪن ڪنهن جي دل کي نه ڏکيو اٿم. تنهن تي جهان خان هٿ ٻڌي، توبه ڪري سندس آڏو ادب سان گوڏا پيڇي ويٺو. خرڇه جي طلب جو عرض ڪيائين ۽ سندس صحبت به اختيار ڪري فيض ڏيڻ جي التماس ڪيائين. درويش کيس چيو ته تون شاه مشغول جي ساڄي ٻانهن آهين شايد ڪافر سکن سان جهاد ۾ انهيءَ سان گڏ گذارين. بهرحال هزار حيلن کان پوءِ کيس مريد ڪيائين. جام پهرائي کيس رخصت ڪيائين.

چون ٿا ته مرېشاه نالي هڪ فقير درويش سندس خاص خدمت لاءِ رهندو هو. هڪ ڪٽ تي سمهندو هو. گرميءَ جي ڏينهن ۾ پنهنجي ڪٽ ڪڍي ڇت تي رکڻ لاءِ وڃي رهيو هو ته ڏٺائين ته اهو تمام ڏٻرو نظر پيو اچي، پڇيائينس ته اهڙو ڏٻرو ڇو ٿي ويو آهين؟ هڪ ٻئي فقير چيو ته ٽي سال ٿي ويا آهن طعام کي ڇڏي ڏنو اٿائين، مگر ڪڏهن ڪڏهن ٿورڙو کائيندو آهي ته ڪاوڙجي کيس گاريون ڏئي چيائينس ته ڇا پنهنجي ٻُٺ تي مٺاڻ ٿو ملين ته جيئن مڪين جو ميڙ اچي ڪنو ٿئي ۽ اسان انهيءَ کي دوست نه رکندا آهيون، جيڪو مڪين جي ميڙ کي ڪنو ڪندو آهي. چيائين ته وڃ هليو! ۽ عاقبت خراب ٿيڻ جي ڌمڪي ڏنائينس. مرېشاه روئندو موڪلائي هليو ويو. مرېشاه جي عمل مان اها مراد هئي ته هو شهرت طلب پيو ڪري، پوءِ اتان هو روانو ٿي پٽڻ تي آيو. بيڙيءَ ۾ سوار ٿي سکر اچي پهتو، اتفاق سان مير محمد ڪاظم معصومي جيڪو برگزیده بزرگ هو، پالڪيءَ ۾ سير ڪرڻ لاءِ ٻاهر نڪتو. درويش کي ڏسي چيائين ته ڪيڏانهن وڃڻ جو ارادو اٿئي؟ چيائينس ته شڪارپور. پوءِ درويش کي پالڪيءَ ۾ سوار ڪري شڪارپور پهچايائونس. پوءِ شڪارپور کان اتان جي حاڪم خواجہ مامون خان کيس مشهد مقدس رسايو، پوءِ هرجاء تان فيض حاصل ڪيائين. امان عليهم السلام جن جي خوب زيارت ڪيائين.

معيار سالڪان طريقت

اتان وري دڪن رياست ۾ آيو. اتان جي سلطان سندس ڪافي آدرياءُ ڪري کيس رهايو. مشائخ ۾ شمار ٿيڻ لڳو.

آخرڪار محب شاه کان پوءِ مرېشاه سندس جانشين ٿيو. ان کان پوءِ ”سوي فقير“ نالي اتان جو جانشين ٿيو.

شاه عبداللطيف

هيءُ ڪامل شخص هو، امرڪس نهرجي پل تي وينو هوندو هو. اتي ئي ڀرسان پنهنجي جهوپڙي اڏي هٽائين. محب شاه جو همعصر هو. فقرائن مان هر اچڻ وارو ۽ هر وڃڻ وارو منجهڊ ۽ شام وٽس في سبيل الله طعام کائيندو هو.

شيخ ورو

هيءُ به صاحب ڪمال هو، تازو فوت ٿي ويو آهي. گجرات جي ويجهو مدفون آهي. سندس پٽ احمد شاه پنهنجي نيڪيءَ سان پنهنجي پيءُ جو نالو زنده رکيو.

مير لطف الله عرف شاه لتو

ولد سيد ڪرم الله بلگرامي. ابتدا ۾ سندس زندگي اميري هئي. ويهن سالن جي عمر جو جڏهن ٿيو ته فقر جي واديءَ ۾ پير رکيائين. علائقا گهمندو ڦرندو، سيد احمد ولد سيد محمد جي خدمت ۾ حاضر ٿي، سندس بيعت ڪيائين. مرشد جي نالي جي مناسبت سان پنهنجو تخلص ”احمد“ رکيائين. سندس مرشد کيس لتو جو لقب ڏئي خلافت جو خرڇه ڏنائينس. مرشد جي وفات کان پوءِ به ستر سال انهيءَ ئي جاءِ ۾ گذاريائين. صاحب مقامات عاليه هو. بيشمار سندس مريد هئا.

سن 1143ھ ۾ فوت ٿي ويو. جيئن ته سندس پٽ مير عظمت الله بيخبر ان جي حياتي ۾ ئي گذاري ويو. تنهنڪري سندس پوٽو نوازش علي سندس جانشين ٿيو.

سيد محمد شاه

سندس تخلص شاعر هو. مير عبدالجليل بلگراميءَ جو فرزند هو. پنهنجي پيءُ جي طرفان بکر ۽ سيوهڻ جي سوانح نگاري کيس حاصل آهي. شاه لتو جو مريد هو.

شاه رحمت الله

هيءُ سيد حبيب الله واسطي بلگراميءَ جو فرزند هو. شاه لتو موصوف جي مريدن مان هو. سن 1153ھ ۾ فوت ٿي ويو.

مير عظمت الله

عرف ميان صاحب، سندس تخلص ”بيخبر“ ۽ شاه لڏو جو فرزند هو. پنهنجي پيءُ جوئي مريد هو. جهان آباد ۾ مرزا بيدل سان ڪافي صحبتون ڪيون هئائين.

قاضي سليم بلگرامي

هيءُ صاحب حال ۽ صاحب ڪمال و ذوق هو. شاه لڏو جو مريد هو. سن 1114ھ ۾ فوت ٿي ويو.

سيد محمدي

هيءُ سيد دراب بلگراميءَ جو فرزند هو، ظاهري ۽ باطني علوم ۾ جامع هو. شاه لڏو جو مريد هو. تصوف ۾ ڪيس ڪلي مهارت هئي.

قاضي حافظ بلگرامي

هيءُ صوري ۽ معنوي فضائل ۾ جامع هو. شاه لڏو جو مريد هو. تصوف ۾ ڪلي مهارت رکندڙ هو.

سيد نورالدين

هيءُ سيد خيرالدين بلگراميءَ جو فرزند هو. نهايت ڪيفيت جي حالت ۾ رهندو هو. شاه لڏو جو مريد هو.

سيد اسد الله

هيءُ شاه لڏو جو سڳو پوٽو. سندس مريد هو.

سيد غلام مصطفيٰ

هيءُ شاه لڏو جو ڀائٽيو ۽ مريد هو. نواب سر بلند خان سان گڏجي راجا ابي سنگھ مارواڙ سان جنگ ڪرڻ لاءِ سن 1174ھ ۾ ويو، ۽ اتي شهيد ٿي ويو. سندس نعش کي ڪونه لڏو ويو.

سيد نورالله

هيءُ سيد لطف الله شاه عرف شاه لڏو جو سڳو ڀاءُ هو. پنهنجي ڀاءُ جي گهڻي خدمت ڪندو هو. اڪثر روئندو رهندو هو. صاحب حال هو. قرآن مجيد جا پنجويهه سڀارا ياد بيٺي

معيار سالڪان طريقت

پڙهندو هو. گهڻي قيام ۽ رکوع سبب سندس پير سُجي ويندا هئا. سن 1114ھ ۾ فوت ٿي ويو.

سيد حبيب الله شاه

هيءُ سيد عبدالڪريم متعلويءَ جي اولاد مان هو. صاحب ڪمال ۽ سلوڪ هو. پنهنجي وڏن جي پيرويءَ ۾ رهي گذاري ويو، هميشه وجد ۾ هوندو هو. سندس وفات تي محمد صادق نقشبنديءَ چيو ته الموت جسر يوصل الحبيب الي لقاء الحبيب، سن 1155ھ ۾ وفات ڪيائين.

قدوة العارفين شاه عبداللطيف تارڪي

ولد سيد حبيب شاه موصوف. ٻارهين صدي هجري ۾ سنڌ جي مشائخ ۾ هيءُ پنهنجو مٿ ڀاڻ هو، ڪيترو ئي زمانو ائين رڻ پٽن ۾ رياضتون ڪندو رهيو. سُڪر ۽ جذب ۾ رهندو هو. انهن ۾ ڪمال حاصل ڪري بزرگيءَ جي تخت تي اچي ويٺو. ساري عالم کي پنهنجي ارادت هيٺ آندائين. ملڪ جي سفيد ۽ سياه جي ڄاڻ رکندڙ هو ۽ کيس وهبي علم مليل هو. سندس وفات واري ڏينهن سندس ڪيترن ئي مريدن فراق سبب روئي روئي پنهنجو دم ڏنو. سندس مزار مشهور آهي. عام خاص جي فيض جو چشمو آهي. جيسلمير جي راجا سندس مزار تي روح پرور قبو ٺهرايو. ان جي سلسلي جا فقير ڪماليت کي رسيل آهن. سندس وفات سن 1161ھ ۾ ٿي، پوءِ سيد جمال شاه سندس مسند تي ويٺو.

محمد عالم

هيءُ مخدوم بايزيد ولد مخدوم عربي هالاڪندي جي پوٽن مان هو. سيد شاه عبداللطيف سان منسلڪ هو. سندس ممتاز فقراءَ مان هو.

مخدوم محمد معين

هيءُ مخدوم امين جو فرزند هو. مخدوم امين جو ذڪر اچي چڪو آهي. مخدوم عنايت دانشمند معروف جو شاگرد هو. مختلف علوم ۾ بحر هو. ان وقت نٿي ۾ سندس مثال ڪونه هو. ان کان سواءِ کيس علم دنيا ۽ علم معرفت ۽ علم باطني ۾ کيس ڪماليت حاصل هئي. نقشبندي سلسلي ۾ حافظ ابوالقاسم نقشبندي جو پڪو مريد هو. انهيءَ کان ئي باطني فيض حاصل ڪيو هئائين. آخر ۾ قدوة العارفين شاه عبداللطيف ڀٽائي جي خدمت ۾ پهچي سندس ارادت ۾ داخل ٿيو. شاه صاحب موصوف نٿي ۾ اچي ساڻس مجلس ڪندو هو. اها ان کي ڏاڍي پسند هوندي هئي. گهڻو ڪري نٿي شهر ۾ انهيءَ جي ملاقات لاءِ ويندو هو. آخري ڏينهن ۾ مخدوم ۽ شاه موصوف ويهي راڳ جي مجلس قائم ڪندا هئا، مخدوم جڏهن راڳ ٻڌندو هو ته منجهس وجد واري ڪيفيت قائم ٿي ويندي هئي.

سيد جي ڪرامتن مان هڪ هيءَ به ڪرامت هئي، ته جنهن ڏينهن سندس جنازو مڪليءَ ڏانهن کنيو ٿي ويا ته سيد موصوف به جنازي جي پُٺ ۾ جنازي سان گڏ هلندو پئي ويو. جڏهن شهر جي وچ ۾ پهتا ته سيد، جنازي جي پويان پري ٿي بيٺو. هلندي جنازي خود پاڻ کي ڦيري پنهنجو منهن سيد موصوف ڏانهن ڪيائين ته جيئن سيد موصوف ڏانهن پُٺي نه ٿئي، منهن هجي. سندس فوت ٿيڻ جو سن 1161ھ آهي.

”قطره در ببحر واصل شد“ (1161ھ) موافق سال آهي.

چون ٿا ته جڏهن شاه صاحب جنازو دفنائي موٽيو ته پنهنجي زبان مبارڪ سان فرمايائين ته نٿي کان اسان جي موڪلائي آهي. پوءِ پاڻ به انهيءَ سال ۾ ترت وفات ڪري ويو.

حاجي شاه فقير الله نقشبندي

هيءُ شيخ سعدالدين لاهوري بنوري جو مريد هو. شڪارپور ۾ نهايت ڪامل ۽ صاحب فيض مهمانواز هو، سندس وقت ۾ فيض ۽ مهمانوازيءَ ۾ ڪوبه مثل ڪونه هو. احمد شاه افغان. سندس فرزند افغاني امراء سندس بيحد ارادتمند هئا، ٿورڙو وقت ٿيو آهي جو هو وفات ڪري ويو آهي.

سيد پير شاه

ولد مير صلاح الدين لڪلوي ۽ مخدوم لعل شهباز جي مزار جي متولين مان هڪ هو. نهايت سخت رياضت ڪندڙ ۽ اهل ڪمال هو.

ميان نورمحمد حاڪم سنڌ، سندس ملاقات لاءِ ڪافي آرزومند هو. هزار التماس ۽ حيلن وسيلن کان پوءِ ساڻس ملاقات ڪرڻ لاءِ آماده ٿيو. سيد کي جڏهن سندس دوست ٻاهر ڪڍي نورمحمد جي ملاقات لاءِ آيا، تڏهن ان جي سامهون آيو سيد صاحب فرمايو ته هاڻي اسان جي ڪم جو پردو ڳلي ويو ته هاڻي وڌيڪ جيئن نه گهرجي. پوءِ تمام جلد وفات ڪري ويو.

سندس فرزند، سيد نورشاه، جو ظاهري نمونو رندن جهڙو هو، پر حقيقت ۽ معرفت کان ايڏو ته بهرمند هو جو جيڪي به سندس زبان مان نڪرندو هو، سو تقدير سان نهڪي ايندو هو، مرشد جي مٿس ڪافي شفقت ۽ مهرباني هوندي هئي ۽ هفتي ۾ هڪ دفعو نڪرندو هو. پيئڻ ۽ کائڻ جو سامان پاڻ سان گڏ کڻندو هو. ماڻهو ايڏا پاري خرچ ڏسي حيران ٿي ويندا هئا. مٿس ڪيميا ٺاهڻ جو شڪ رکندا هئا.

شيخ مڪڻ

قديم شيوخ مان هو. مخدوم لعل شهباز جي درگاه جو متولي ۽ ڪنجي بردار هو. سادات سندس ڏهڻا هئا. سي لالچ ۾ اچي کانئس ڪنجي ڪسڻ لڳا ته درگاه کي پنهنجي قبضي ۾ رکون. پوءِ شيخ کان ڪنجي ڪسي دروازو کولڻ لڳا ۽ هر حيلو هلايائون، مگر کانئن درگاه جو دروازو نه ڳليو مجبور ٿي ڪنجي مالڪ کي موٽائي ڏنائون.

سيد بالشاه

هيءُ پنهنجي وقت جو معروف بزرگ زاده هو. لڪلوي سادات منجهان هو، ڪامل بزرگ هو روزانو چند هزار درود شريف پڙهڻ پنهنجو وظيفو بڻائي ڇڏيو هئائين. جڏهن فوت ٿي ويو ”ع“ درود محمد تي هجي“ موافق سن 1125هه ٿئي ٿو. اهو حسن اتفاق سيد صاحب جي ڪرامتن ۾ شمار ڪيو وڃي ٿو. سندس فرزند: سيد اول شاه، سالڪ ۽ مجذوب هو. سيد ابوالحسن، ٻيو نمبر فرزند هو، جيڪو حضرت مخدوم نوح رحمته الله عليه جي سلسلي جي ارادتمندن مان هو.

سيد محمد شجاع

هيءُ سيد جي پوٽن مان هو. طريقه نقشبنديءَ جو پيرو هو. ان ۾ نامور هو.

سيد محمد فاضل

ولد سيد عبدالرزاق بن سيد لطف الله بخاري رهندڙ ڳوٺ ”رانيو“ هيءُ اصل اولاد سيد محمود جو آهي. شاديءَ کان پوءِ هي مجذوب ٿي ويو. انهيءَ حالت ۾ ڪائنس وڏيون وڏيون ڪرامتون صادر ٿينديون هيون. هن راقم الحروف (قانع) جو ماسات آهي. زباني ارباب بولو رانيه کان ٻڌو اٿم، جيڪو هن وقت به انهيءَ ڳوٺ ”رانيو“ ۾ رهي ٿو ته مون هڪڙي وقت پوک ڪئي هئي. مخدوم نوح رحمته الله عليه جي فقيرن مان هڪ ٻيو سيد ساجن نالي اسان جي ڳوٺ ۾ رهندو هو. آءٌ هڪ حصو پوک منجهان ان کي به ڏيندو هئس ۽ هڪ حصو پير ميان محمد فاضل کي ڏيندو هئس. ٻئي حصا منهنجي پوک ۾ گڏجي پيا ۽ سوچ ڪرڻ سبب مون کي اڏائيگيءَ ۾ دير ٿي وئي. اهي ٻئي سيد مون کان پنهنجو پنهنجو حصو طلب ڪري رهيا هئا، نيٺ هڪ ڏينهن عين سجاڳيءَ ۾ هڪ نوراني پير مون کي فرمايو ته محمد فاضل جو حصو ڇو نه ٿو ادا ڪرين؟ ڇا پنهنجي ڀلائي جو خيال ڪونه اٿئي ڇا؟ هڪدم ان وقت ئي اهو حصو جيڪو مبلغ پنج رپيا ٿئي پيو، سو پنهنجي پگ جي ڪنڊ ۾ ٻڌي روانو ٿيس ۽ وات تي سيد ساجن مليو، جنهن چيو ته مون پنهنجي دعويٰ ڇڏي، سيد محمد فاضل جو حق ادا ڪر، پوءِ آءٌ سيد محمد فاضل جي گهر ڏانهن روانو ٿيس. ڏٺم ته سيد محمد فاضل اڳي ئي گهر کان ٻاهر نڪري بيٺو آهي. پوءِ پنهنجي جذبي جي تقاضا موجب مون کي ڪار ڏئي چيائين ته هاڻي ته دلجاءُ ڪيئي ۽ هاڻي پنهنجي پگ کول ۽ مون کي پنهنجو حصو ڏي. هيءُ سيد سن 1140هه ۾ فوت ٿي ويو.

شيخ محمد صابر

بن شيخ عبدالله سنڌي دانشمندی، مشرب صافي، نٿي ۾ ميان ولي نعمت جي مسجد ۾ امامت به ڪندو هو. پڙهائيندو به هو. هو علم ظاهري ۾ ماهر هئڻ جي باوجود علم باطني جي به ڄاڻ رکندو هو. قادريه طريقه سان وابسته هو. سندس طريقي قادري جي نسبت هن ريت آهي:

هن جي نسبت محمد اشرف بن شيخ ڪڪو جيڪو شيخ فريد شڪرگنج جي اولاد مان هو. ان سيد عبدالله ۽ ان وري پنهنجي والد سيد علاؤالدين علي ۽ هن وري پنهنجي والد سيد يوسف حسن کان. ان وري پنهنجي والد سيد علاؤالدين کان. هن وري پنهنجي والد سيد شرف الدين قاسم کان. هن وري پنهنجي والد شرف الدين ابي زڪريا يحيٰ الشهيدي کان. هن عبدالله الحسين بدرالدين کان. هن وري پنهنجي والد سيد علاؤالدين کان. هن وري پنهنجي والد سيد شمس الدين محمد کان. هن وري پنهنجي والد سيد شيخ شهاب الدين احمد قادري کان فيض حاصل ڪيو جيڪو شيخ عبدالرزاق ولد پيران پير غوث الثقلين شيخ محي الدين عبدالقادر جيلاني قدس سره جو پوٽو هو. مذڪوره شيخ طريقه صاحب فيض ڪثير هو. سماع ۽ راڳ جو ڪلي شغف رکندڙ هو. بزرگي وغيره جي ڏيکاءَ کي هرگز پسند نه ڪندو هو. سن 1184ھ کان پوءِ حج تي ويو. اتي ئي وفات ڪري ويو.

ميان مخدوم محمد زمان

ولد ميان ڪبير محمد نقشبندي جنهن جو ذڪر مٿي آيل آهي، هيءُ پنهنجي پيءُ جي بزرگي جو جانشين ٿيو. ان جي طريقي کي زنده رکيائين.

آخوند محمد باقر

هيءُ فقه جي علم ۾ مشهور هو. ذات جو اصل عباسي هو، ۽ شيخ ڪبير محمد جو مريد هو. مريديءَ جي لحاظ کان، پنهنجي مرشد جي پُٽ ميان محمدزمان کي سندس خانقاه ۾ درس ڏيڻ ويندو هو، آخرڪار مخدوم زاده، استاد جو بار لاهي پاڻ تي رکيو جيڪو خود آخوند محمد باقر جي خدمت ۾ سندس جڳهه تي وڃي سبق وٺندو هو. ظاهري علوم جي تحصيل به ڪيائين. پنهنجي پيءُ جي خانقاه تي طلبه حق جو حلقو ٻڌي ذڪر جي مجلس قائم ڪندو هو. انهن کي فيض رسائيندو هو. اهڙي طرح ڪانئس ڪافي ارادتمندن فيض حاصل ڪيو. جن ۾ مکيه درس عبدالرحيم هو، هن بزرگ جو ظاهري وضع ملامتي هو. اڪثر طور ٻارن سان راند ڪرڻ ۾ مشغول هوندو هو. باطني طور پنهنجو ڪم ڪندو رهندو هو. اڪثر ماڻهن جا مشڪل مسئلا ۽ حاجتون حل ڪندو هو. چيو وڃي ٿو ته: هڪ ڏينهن مڪلي ۾ عام رستي تي ٻارن سان چوپڙ راند ڪيڏي رهيو هو، چهرو نوراني ۽ منهن تي سونهاري ۽ ڏسڻ ۾ هڪ بزرگ شخص ۽ هر دفعي جڏهن به چوپڙ ۾ هٿ پئي وڌائين ته ”صل عليٰ مُحَمَّد“ جو ورد ڪري رهيو هو. ان وقت هڪ ٻيو بزرگ، پالڪيءَ ۾ پنهنجي بزرگي واري شان سان قبرن جي زيارت ڪرڻ وڃي رهيو هو. هن درويش وٽان جڏهن لنگهيو ته سندس چهرو سونهاري ۽ بزرگي جا آثار ڏسي، چوڻ لڳو ته: عجب شيطاني صورت آهي، هن صورت ۾ ڏاڙهيءَ سان ڪهڙي نه بيهوده ڪم ۾ مشغول آهي. ائين چئي چند قدم سندس پالڪي اڳتي وڌي ته اوچتو کيس پيٽ ۾ درد جاڳيو. سخت

معيار سالڪان طريقت

مبتلا ٿي ويو. پوءِ سمجهيائين ته اهو ڪٿان ۽ ڇو ٿيو؟ پوءِ پالڪيءَ کي واپس ڦيرايائين. درس درويش وٽ اچي معافي ورتائين. درس کيس چيو ته جنهن کي تو ”شيطان“ سڏيو، اهو ڪهڙو حيلو هلائي سگهندو. پوءِ درد سبب اهو بزرگ جڏهن موت جي قريب ٿيو. درس کي بيحد التجا ڪيائين. تڏهن سندس لاءِ دعا گهريائين، ۽ درد دفع ٿي ويس.

سومار پٿارو

يعني گل ڪش، صاحب شهود ۽ معرفت هو. ڪامل فقير هو. مير حيدرالدين ابوتراب ڪامل اميرخاني کي ڏٺو هئائين. سندس نيازمندي ڪافي ڪندو هو. ميان نورمحمد ڪلهوڙو کانئس دعا گهرائيندو هو. ڏيکاءِ ۽ شهرت هرگز پسند نه ڪندو هو. پنهنجي ڪم ۽ شغل ۾ مخفي رهندو هو. ڪافي خلق الله کانئس بهرمند ٿي هئي. آخوند محمد شفيق، جيڪو صاحب باطن مرد ڪامل هو، اهو به سندس ڪافي ارادتمند هو. حاجي بولو جيڪو سندس ظاهري علمن جو استاد هو، سو به سندس ڏاڍي عزت ۽ احترام ڪندو هو.

ملا ابراهيم

هيءُ ديرھ جام علائقي ڪڪرالھ جو رهندڙ ۽ زميندار هو. پنهنجي وقت جو مشهور صاحب ڪمال هو. سيد محمد رضا مهدي رضويءَ جو مريد هو. اهل بيت سان گهڻي محبت رکندڙ هو.

چيو ٿو وڃي ته سندس عمر 100 ورهيه هئي ۽ بلڪل نابين ٿي ويو هو. ٻنهي ڳوڏن تي ٽيڪ ڏئي آندو هو. کيس اٺڻ ۾ دير ۽ مشڪل پيش ايندي هئي. هڪ ڏينهن مسجد ۾ انهيءَ حالت ۾ ويٺو هو ته هڪ ٻه دفعا ٿورو اٿي وري ويهي رهيو. حالانڪ ائين ڪندي کيس اڳ ڪڏهن به ڪونه ڏٺو ويو هو، پوءِ جڏهن سندس خادم ڏٺو ته مسجد کان ٻاهر چند ٻار راند ڪري رهيا هئا ته انهن ٻارن ۾ هڪ سيدزاده به موجود هو، جيڪو ڪڏهن ڪڏهن ڇندي مسجد جي در تي پئي آيو. بزرگ انهيءَ جي تعظيم لاءِ اُٿيو ويٺو پئي. آخر انهيءَ ٻار کي پاڻ وٽ گهرائي چند شيون ڏنائين ته هو خوش ٿي هليو ويو.

سندس وفات ٻارهين صدي جي آخر ۾ ٿي آهي.

هاڻي سندس پٽ ملا عثمان نالي آهي، جيڪو وقت جو بزرگ ۽ ڪامل آهي. اهو به سيد موصوف محمد رضا مهدي، رضوي جو فيض يافته آهي. پنهنجي پيءُ جو قائم مقام آهي. صاحب منزلت عالي آهي. سلسلہ سلوک کي زنده رکيائين.

درس عبدالڪريم

هيءُ مرد ڪامل ۽ مستجاب الدعوات هو. صاحب صلاحيت هو.

ملا محمد رضا

هيءُ پنهنجي وقت جو صاحب ڪلام هو. پنهنجو وقت پنهنجي صلاحيت کي اجاگر ڪرڻ ۾ صرف ڪندو هو. وقت جا ڪافي بزرگ سندس ڪماليت جو اعتراف ڪندا ۽ اعتقاد رکندا هئا. سندس خدمت ۾ اچي فيض حاصل ڪندا هئا.

سيد فخرالدين

هيءُ مير عزت الله شڪر الهي شيرازيءَ جو فرزند هو. هن ڪتاب جي جامع (قانع) جو وڏو ڀاءُ ۽ رهبر هو. علم جي حصول ۽ قادري سلسلي جو بزرگ هو ۽ شيخ محمد صابر جو شاگرد مجاز هو. سندس نسبت به شيخ جي احوال ۾ ئي بيان ٿيل آهي. شروعات ۾ سندس برڪت پري نسبت پنهنجي پيءُ ۽ ڏاڏي سان هئس، جنهن جي شهرت هرگز نه ڪئي هئائين. مڪليءَ جي پاسي ۾ ”هوت خراڊي“ نالي هڪ شخص رهندڙ آهي، جيڪو تازو حرمين شريفين جي زيارت ڪري موٽي آيو آهي. جنهن پنهنجي پڪي شهادت سان بيان ڪري ٻڌايو ته آءٌ مڪه مڪرمه ۾ هئس، منهنجو خرچ پڪو جلدي ختم ٿي ويو. ٻيو ڪوبه مددگار ڪونه هو. جيئن ته سيد موصوف اتي پنهنجي شهر ۾ منهنجي دڪان تي اڪثر ويهندو هو. جيڪڏهن ڪو ڏک ۽ مشڪل پيش ايندي هئي ته سندس آڏو پيش ڪندا هئاسين. هڪ رات خواب ۾ مون کي اها ڳالهه آئي پوءِ تصور ۾ نهايت انڪساريءَ سان پنهنجي مشڪل کي سندس آڏو پيش ڪيم ۽ پوءِ سمهي رهيس. پوءِ خواب ۾ مون کي سيد صاحب فرمايو ته فڪر نه ڪر ۽ هن طرح ٽوڪرا ٺاهي وڪڻ ۽ خواب ۾ مون کي نمونو به ڏيکارين. پوءِ ٻئي ڏينهن مون اهي ٽوڪرا ٺاهي رکيا ته الله تعاليٰ غيب مان ڪافي خريدار موڪلي ڏنا ۽ هر ٽوڪري جي مقرر قيمت کان به وڌيڪ ٻيڻا، ٽيڻا مون کي پيسا ڏيڻ لڳا. اهڙي طرح ڏک ڦري سک ٿي ويو. جڏهن مون کي ڪافي استطاعت حاصل ٿي وئي ته پهريون حج سيد صاحب جي نالي ادا ڪيم ۽ ٻيو حج پنهنجي نالي تي ڪيم ۽ اڃاتائين انهن جي برڪت جو نصيب هلندو ٿو اچي. سندس وفات جو سن 1184 هه آهي.

مير غلام اولياء

ولد سيد عنايت الله عرف سيد بولو. هيءُ سيد عبدالرحمن پوتو قاضي شڪر الله بزرگ شيرازي جي اولاد مان هو. پنهنجي ابتدائي دور ۾ ئي ظاهري علم جي تحصيل ۽ باطني سلوڪ ڏانهن متوجہ ٿيو. استاد ميان سومار پٿارو، جيڪو گجهو فقير ۽ صاحب حال هو، سو سندس معتقد هو. هر روز مڪلي ڏانهن حضرت شاهه عبدالله قادري حسيني جي وڃڻ جو معمول ٺاهي ڇڏيو هئائين ۽ وقت به مقرر ڪري ڇڏيا هئائين. اشراق کان پوءِ پنهنجي گذران لاءِ محنت ڪندو هو. زوال کان پوءِ اول وقت ظهور جي نماز پڙهي مڪلي ڏانهن هليو ويندو هو. شام ۽ مغرب

جي نماز پنهنجي استاد آخوند محمد شفيع سان طالب علم ٿي گذاريندو هو. پاڻ روز افطار ڪندو هو. عربيءَ جا سبق پڙهندو هو. عشا مسجد ۾ گذاريندو هو. پوءِ ٿورڙو ڪاڌو کائيندو هو. ساري رات مطالعو ڪرڻ ۾ گذاريندو هو، پوءِ حجري ۾ هليو ويندو هو. ٿوري دير لپي چيلهه سڏي ڪندو هو. وري اٿي ويهي رهندو هو. شايد ننڊ مراقبي ۾ ڪندو هو، اهڙي طرح سالن جا سال ڏينهن جو روزو رکي، رات جو عبادت ۾ گذاري ڪمالي ٿي اچي درجي کي وڃي پهتو. اگر چند سال ٻيا به زندهه هجي ها ته دنيا ڄاڻي ها ته هيءُ ڪهڙي شيءِ آهي. جڏهن پنهنجي وڏن جي سنت کي جاري ڪيائين. هر ڪنهن ڏٺو ته منجهس بزرگي جو ظهور ٿيو آهي، تڏهن هيءُ پنهنجي جوانيءَ ۾ گذاري ويو.

سندس عمر اٽڪل ٽيهه سال هئي جو گذاري ويو، هر مهيني جي اڪويهين تاريخ سندس وفات جي مطابق سندس سڀ مريد ان جي قبر تي اچي ختم ڪيندا ۽ تبرڪاً طعام ورهائيندا آهن.

سيد محمد امين

عرف نانڪ، اصل متعلوي سادات مان آهي. سندس سلسلہ جي نسبت مخدوم نوح عليه الرحمة جي هڪ خليفہ سان وابستہ آهي، پنهنجي ساري عمر رياضت ۾ گذاريائين، تازو گذاري ويو آهي.

وقت جا حڪام سندس ڏاڍي عزت، مروت ۽ فرمانبرداري ڪندا هئا، ۽ هو هر حاجتمند ۽ ضعيف ۽ مظلوم جي مدد ڪندو هو. جيڪو به سندس شفقت جي چانو هيٺ آيو سو حوادث کان محفوظ رهيو.

پنهنجي حياتيءَ ۾ ئي پنهنجي ڀائٽي سيد جمن شاه کي پنهنجو جانشين ڪيائين. اهو به خالي ڪونه هو. تازو گذاري ويو آهي.

سيد سمهه

سيد امين محمد جو ڀاڻج هو. روپاهه ۾ ڳوٺ ڀٽيو ۾ رهندو هو. صاحب ڪرامات هو.

ميان احمد عطائي

هيءُ بزرگ ڳوٺ نصرپور تعلقي سماوتي ۾ رهندو هو. صاحب ڪمال عمدہ مشائخ مان اهل حال ٿي گذريو آهي، ۽ بعد ۾ هو مخدوم هارون جو ناني ۽ سندس قائم مقام ٿيو.

سيد يونس

پاڻ ۽ سندس پُٽ نالي ”عبد“ ٻئي، اهل ڪمال ۽ اهل حال آهن. عمرڪوٽ ۾ رهندڙ آهن. هن صديءَ جا الله جي مخلوق جي توجه جا مرڪز آهن.

درس چٽو

هيءُ درويش بدين ولد راهو جو پوتو هو. گنجي ٽڪر تي آرامي آهي. پير جي دعا جي برڪت سان سندس اولاد جي پوکيءَ ۾ ۽ کير ۾ ڪافي برڪت هوندي آهي. سندس پٽ موليدنو، پيءُ جو قائم مقام آهي.

حبیب شاھ مجذوب

هيءُ قوم جو اصل ڏاهري هو. صاحب سلوڪ، ديوانن جي پوش ۾ هو. چون ٿا ته هڪ دفعي سيد عبداللطيف ڀٽائي، مير محمد عطا امير خاني جي جڳهه تي بالاخانه ۾ ترسيل هو. اتي ٻڌائين ته حبيب شاھ، ٻن ڏينهن کان وٺي، ڏوڍيءَ تي سٽل آهي. پاسو به نه ڦيرايو اٿائين. شاھ عبداللطيف هيٺ لهي وٽس آيو ۽ سندس سيرانديءَ کان بيهي چيائينس ته:

اي ديوانا! جيڪو توکي ننڊ ۾ حاصل آهي. اهو اسان کي سجاڳيءَ ۾ ڳولهي ندي به حاصل نه ٿو ٿئي. اها ننڊ ڪٿان سڳيو آهين.

سيد قاسم

هيءُ بيخودي جو سالڪ هو. ڪافي زمانو جامع فرخ جي محراب کي ٽيڪ ڏئي ويٺو هوندو هو. اهوئي پنهنجو آشيانو بڻايو هئائين. سندس عجيب حالات ٻڌڻ ۾ ٿا اچن.

سناسي مجذوب

هيءُ عمدہ مستن مان هو. مغلن جي دور کان وٺي نادره دور تائين موجود هو، پوءِ غائب ٿي ويو.

نور شاھ هندي پنجابي

مستانن جي پوش ۾ عجيب صاحب ڪمال هو. ڪافي مدت کان وٺي نٿي ۾ هو. جنهن ڏانهن به متوجہ ٿيندو هو ته اهو جذبي ۾ اچي ويندو هو. محمد حسن ولد شيخ محمد باقر واقع نگار شهر نٿي ۽ مير عطاء الله ولد سيد احمد اولاد سيد شڪر الله شيرازي اهي سڀ منجهانئس آهن. جڏهن فوت ٿي ويو ته کيس محلہ مسڪين باغ جي مسجد وٽ دفن ڪيو ويو. معتقدين لاءِ زيارتگاه آهي.

ميان عبدالقدوس مجذوب

هيءُ عدلائي جي خادمن مان هو. دائمي خاموشي وارو هو. گهڻو ڪري مسڪينن جي آسائش گاهن کي گندگيءَ کان پاڪ، صاف ڪرائڻ لاءِ پنگين جي خدمت حاصل ڪري کين اجرت

معيار سالڪان طريقت

ڏيندو هو. اڪثر حاجي سڳورا حج جي ڏينهن ۾ کيس حرمين شريفين ۾ ڏسندا رهندا هئا، حالانڪ ڪڏهن شهر کان ٻاهر ڪونه نڪتو هو. چتو، لونگ، بولو ڪڏو، لائق ڏنو، الهڏن ۽ حسني هر هڪ مجذوب سالڪ ۽ پنهنجي وقت جو صاحب مشاهد، مڪاشف هو. سندن زبان جي اها ڪرامات هوندي هئي. جو ڪجهه به چوندو هو ته ائين ٿي ويندو هو.

درويش محمود

سندس لقب باکوڙي، رهندڙ ڳوٺ ڪوڙو لڀاڻ قوم آريسر لڪلوي ۾ شاه صدر جي درگاه تي پنهنجي عمر گذاريائين. رڻ پتن ۾ ڪافي رياضتون ڪيائين. ملڪ جا ڪافي ماڻهو سندس معتقد هئا. سنڌ جو حاڪم ميان نور محمد به سندس ڏاڍو معتقد هو. اهڙي طرح سير ۽ سفر جي ذريعي ڪافي بزرگن جون زيارتون ڪندي وڃي دهلي ۾ رسيو. ابراهيم شاه ڪموره سنڌي جو اتي مشائخ جي زمره ۾ مشهور هو. پنهنجي نياڻي جو سڱ هن کي ڏنو. شاديءَ جي ستاوڙي کان پوءِ پنهنجي (گهر واري وٺي) شاديءَ جو سامان ڪڍي هڪ جڳهه تي رکيائين. پاڻ پوءِ مٿي ۽ پيرن اگهاڙو قديم معاش (ڪاروبار) ۾ لڳي ويو. چند ڏينهن کان پوءِ سنڌ ڏانهن موٽي آيو. غلام شاه جي دور حڪومت کان اڳ ۽ سرائي سردارن کان پوءِ محمد مراد ياب خان جڏهن اقتدار ۾ آيو ته هن کي به ڪنيائين. کيس حڪومت ڏنائين. پوءِ پورا پنج ڏينهن وٽس ويو. کيس ان ۾ ڪامراني ۽ ڪاميابي نظر ڪونه ٿي آئي ته آخر ان کي به ڇڏي ڏنائين. شايد بزرگن جي طعن سبب ائين ڪيائين پوءِ پنهنجن ٻين ڀائرن کي رياست جو اقتدار حوالي ڪري ڇڏيائين. پوءِ بيمار ٿي پيو. ستت ئي گذاري ويو.

شاه ابراهيم ڪموره سنڌي

هيءُ جهان آباد ۾، درويشن جي جماعت ۾ مدت تائين رهيو، مشائخن ۽ بزرگن جي جماعت سندس معتقد هئي ۽ محمد شاه جي زماني ۾ پڻ موجود هو، ليڪن سندس آخري زماني ۾ گذاري ويو.

شاه حسين نيلپوش

گهوڙي سوار سنڌي ڳوٺ وريام جو رهندڙ هو. نيل پوش کيس انهيءَ ڪري سڏيندا هئا، جو سنڌ جي بهراڙيءَ وارا ماڻهو نيري رنگ جون چادرون ڍڪيندا هئا. نيلو لباس ڍڪي گهوڙي تي سوار ٿيندا هئا. ڪافي ماڻهو سندس معتقد هئا. سندس بزرگي ۽ ڪماليت روز روشن وانگر ظاهر هئي. شاه ابراهيم ڪموره جو همعصر هو.

شاه لطف الله ننوي

هيءُ فقيري وضع ۽ درويشي طبيعت وارو هو. وڏا وڏا ماڻهو سندس معتقد هوندا هئا. سندس ڀاءُ ننڍي ۾ ”پنج صدي“ عهدي تي فائز هو. سندس خطاب حامد يار خان هو.

درس امين ساند

هيءُ به سنڌ جي درويشن. فقيرن مان هڪ هو. ميان نور محمد سندس ڏاڏو معتقد هو.

ميان محڪم الدين

هيءُ سيلاني بزرگ هو. ڦري، گهري سنڌ ۾ اچي ننڍي ۾ رهائش اختيار ڪيائين. ڪڇ ۾ بزرگن جي زيارت لاءِ ويندو رهندو هو، صاحب ڪمال بزرگ هو. اصل پنجاب جو هو. طريقت جي فيض لاءِ آيو.

سيد محمود

اصل پنجاب جو هو. ڄام نگر سورت جي علائقي ۾ رهندو هو. وقت جي مشائخ، اهل الله ۽ صاحب ڪمال جي رجوع جو مرڪز هو.

شيخ مولوي خير الدين

ولد شيخ محمد زاهد هاشمي طريقه قادري، نقشبندي، صاحب فيض ۽ علم حديث ۾ ڪامل ٿي گذريو آهي. حاجي محمد قاسم ننڍي سنڌي جو شاگرد هو. عجيب ذات جو مالڪ هو. سندس طبع ۾ ڀلائي ڪرڻ جو غلبو هو. سخي، پرهيزگار هو ۽ سلوڪ ۾ ڪامل هو.

شاه ولي الله واعظ

هيءُ صاحب ڪمال بزرگ هو. بندر سورت ۾ رهندو هو. 1197ھ ۾ حضرت جن جي زيارت ميسر ٿي.

الياس فقير

جواني، سياحت ۽ مجاهدات ۾ بسر ڪيائين. 1103ھ ۾ ننڍي شهر ۾ آيو. جبل تي رهيو. هاڻي ويهه سال اڳ گذاري ويو آهي. سندس اولاد لائق ۽ پرهيزگار اٿس. هيءُ اڳوڻي بزرگن ۾ شمار ڪيو وڃي ٿو، ليڪن ظاهري طور سيد علي بزرگ انجوي جو همعصر آهي.

شيخ عمر افغان

هيءُ حضرت مجدد الف ثاني جي خاندان مان هڪ بزرگ جو مريد هو.

معيار سالڪان طريقت

ڳوٺ جمڪلي تعلقي پشاور ۾ هزارين مريدن وارو هو. جڏهن مخدوم زادن جي لياقت جي پرڪ ڪرڻ جو مسئلو پيش ايندو هو. ان جي نڪيڙ ڪرڻ لاءِ حضرت شاھ صفي جي خادمن جي خدمت ۾ معتقدان پيش ٿيندا هئا ته اهو کين قبول نه ڪندو هو. سندس فوت ٿيڻ کان پوءِ سندس فرزند ڳوٺ موصوف مان تيمور شاھ جي طرفان تڪليف ۽ ايذاء پهچڻ سبب پنهنجي معتقد جماعت سميت خروج ڪيو.

شيخ غلام محمد

ولد حاجي غلام محمد معصوم جنهن جو ذڪر اچي چڪو آهي، پنهنجي پيءُ کان پوءِ پنهنجي وڏن جي مسند تي خلق جي ارشاد لاءِ ويٺو. پوءِ پنهنجي پيءُ جي امانت ۽ ولايت پنهنجي ننڍي پيءُ جي حوالي ڪري فوت ٿي ويو.

شيخ شيخان شيخ صفي الدين

سندس نالو ابوالبشر هو. پنهنجي وڏن جي ورثي ۽ وراثت جو ننڍپڻ ۾ ئي مالڪ ٿيو. ان کان پوءِ حضرت مجدد الف ثانيءَ جي خانداني فيض جو سلسلو ختم ٿيو. بس. سندس فيض جا خليفه تمام گهڻا رهيا ۽ سندس مريد بي حساب آهن.

شيخ عبدالاحد

هيءُ شيخ صفي الدين علائيءَ جو وڏو پيءُ هو. ميان غلام شاھ جي دور حڪومت ۾ نٿي ۾ تشريف فرما ٿيو. ساري جهان جي خلق کي پنهنجي ارادت جي رتبي هيٺ آندائين. هي مؤلف (يعني مير علي شير قانع) حضرت جن جي توسل جي انهيءَ جماعت جو تمام ادنيٰ اميدوار آهي.
اللَّهُمَّ احشُرنا في زمرةهم وارزقنا من كمالات موالهم آمين، آمين ثم آمين.

خاتمه

بعض مشائخ جي بيان ۾ جيڪي پنهنجي پنهنجي وقت
۾ صاحب ڪمال ۽ شان وارا هئا.

شيخ عيسيٰ هتاز

نفعات ۾ ذڪر آهي ته هڪ دفعي هڪ بازاري (فاحشه) عورت وٽ ويو. کيس چيائين ته رات آءُ تو وٽ ايندس. پوءِ رات جو انهيءَ عورت جي گهر ويو. ٻه رڪعتون نفل نماز پڙهي، ٻاهر موٽي آيو (اهو ڏسي) انهي فاحشه عورت توبه ڪئي ۽ سندس پيرن تي ڪري پئي. پوءِ هڪ درويش سان انهيءَ عورت جو نڪاح ڪيائين. وليم جي طعام ۾ حلوو تيار ڪرايائين پر گيه ڪونه هو. هڪ امير جنهن جي هيءَ عورت داشته هئي، تنهن چتر طور به بوتلون شراب جون پري، شيخ ڏانهن موڪلي ڏنيون (ته گيهه ڪري وجهو). شيخ اهي ٻئي بوتلون آئيندڙ کان وٺي، حلوي جي مٿان هاريون ۽ حلوو کائڻ وينا (آئيندڙ کي به گڏ ڪرايائون) صافي گيهه ٿي ويو هو، شراب نه رهيو. جڏهن امير اها ڳالهه ٻڌي ته توبه ڪيائين. سندس مريد ٿيو.

شيخ سعيد حداد يماني

هيءُ مقامات عاليه جو مالڪ هو. عدن جي بازار ۾ خريد ۽ فروخت جو ڪاروبار ڪندو هو. وفات جي وقت فرمائڻ لڳو ته منهنجي ويڃڻ کان پوءِ ٽئين ڏينهن سڀ هتي گڏ ٿجو، جو هڪ سائي رنگ جو پڪي ايندو. پوءِ جنهن به شخص جي مٿي تي اهو ويهي ته منهنجو جانشين اهو ٿيندو. پوءِ اهو پڪي هڪڙي شخص جي مٿي تي ويٺو جنهن جو نالو ”جوهر“ هو. اهو طريقت کان واقف هو، پوءِ اهو شخص آهستي آهستي ڪمالييت جي درجي تي پهتو. شيخ جي قبر عدن ۾ آهي.

شيخ احمد بن حميد يماني

هيءُ متوڪل بزرگ هو، هڪ ڏينهن ڪوهستان ڏانهن (قبرن جي) زيارت ڪرڻ لاءِ ويو ته رستي ۾ شيخ سعيد، جنهن جي ڪنيت ابو عيسيٰ هئي، يمن جي نامور بزرگ سان مليو پوءِ سعيد به ساڻس گڏجي هليو. واٽ تي سندس ساٿ ڇڏي موٽي ويو. شيخ احمد کي اها ڳالهه ناپسند لڳي. زيارت ڪري موٽي سعيد وٽ آيو. کيس چيائين ته تنهنجي مٿان منهنجي معيار آهي جو مون سان پهريائين گڏجي هلئين، پر پوءِ واٽ تي ساٿ ڇڏي موٽي آئين. شيخ سعيد کيس چيو ته ان ۾ ڪابه معيار ڪونه آهي. شيخ احمد کيس چيو ته اٿ! انصاف ڪراءِ (شيخ سعيد) چيو ته جيڪو اسان کي اٿاريندو ته اسان ان کي ويهاري ڇڏينداسون. پوءِ انهي پنهي جي پاڻ ۾ بدعا سبب قدرتي طور شيخ احمد سنڌن جي سور ۾ مبتلا ٿي هڪ هنڌ ويهي رهيو. اٿڻ ويهڻ کان عاجز هو. شيخ سعيد (خارش) جي مرض ۾ مبتلا ٿي ويو، جو پنهنجي عضون کي ڪنهندي، ڪنهندي، پنهنجي گل رڙهي ڇڏيندو هو. انهيءَ ئي مرض ۾ گذاري ويو.

شاه مسعود ابدال

هيءُ قنڌار جي نامور مشائخ مان هو. سندس قبر متبرڪ هڪ پهاڙ جي دامن ۾ واقع آهي. انگور، صوف ۽ ڏاڙهون وغيره اڪثر ميون جا وڻ ۽ ميوا خودبخود پيدا ٿيندا آهن. مٺي پاڻيءَ جا چشما به جاري آهن. اتان جي ڳوٺ وارن جو دارومدار انهن ميون تي آهي. اهڙي طرح چوڻ آهي ته برگزيده بزرگ جي حياتيءَ ۾ سندس ڪرامت جو اهو ڦل آهي ته ڪانئس پوءِ يادگار رهي ۽ ان پهاڙ جي ويجهو هڪ زمين جو ننڍو ٽڪرو آهي، جنهن ۾ گذرا، هندائڻا جام ٿيندا آهن. انهن کي پاڻي قدرتي ڪاريزون ڏين ٿيون. عام طور زمين سخت ۽ پٿريلو آهي. مگر جتي گذرا وغيره ٿين ٿا، اها زمين بلڪل نرم آهي.

خواجہ ملک

سندس مزار ارغنداب جي ڪناري تي قنڌار جي علائقي ۾ واقع آهي. فيض جي اها عجب جاءِ آهي. انهيءَ علائقي جا باشندا حضرت خواجہ کي ”امير ولايت“ جي لقب سان سڏيندا آهن. زميندار ۽ هاري پنهنجي پوک جي پوکڻ وقت، خواجہ جي اولاد جو حصو مقرر ڪندا آهن. گهر ويني انهن کي پهچائيندا آهن. جيڪڏهن حصو مقرر نه ڪندا آهن ته مٿن آفت ايندي آهي.

خواجہ علي نيتاز

هيءُ صاحب ڪرامات هو. قنڌار جي علائقي ۾ ڳوٺ ڪندڪان ۾ مدفون آهي کيس ”ني تاز“ (خچر سوار) به سڏيندا هئا. هڪڙي ڏينهن خچر تي سوار هو. مهمان جي جڳهه تي پئي ڦريو ۽ گهر جي مالڪ کان خچر جي داڻي جي طلب ڪيائين ته هن مسخري طور کيس چيو ته گودام اناج سان ڀريو پيو اٿئي. ان رات صبح جو ڏٺائين ته گودام اناج کان خالي آهي. البتہ لڏ سان ڀريو پيو آهي.

پير يڪشنبهي (سومر پير)

سندس مزار جبل لڪ جي دامن واري قبرستان ۾ واقع آهي. قنڌار جي اڪثر ماڻهن سومر جي رات سندس قبر تي روشني ڪرڻ کي پاڻ تي لازم ڪري ڇڏيو آهي. هن تقريبن ۾ ان رات سندس قبر تي 120 ڏيئا روشن ڪندا آهن.

چتر پير

سندس عجائب پري مزار پڙوچ ۾ آهي. سندس قبر جي مٿان چوڌاري مزار جي بالائي حصي کان صاف ۽ اونھون پاڻي جاري آهي، مگر ان جي وهڻ ۽ نڪرڻ جو رستو ڪنهن کي به معلوم ڪونه آهي. قدرت سان هميشه وهندو رهي ٿو. ان کي گت آهي.

تازو، داماجي ڪايڪ مرهتي هتي اچي پڙاڻ ڪيو. ٻڌائين ته هي پاڻي ڪيتري به استعمال ڪرڻ سان گهٽجي نٿو. آزمائش لاءِ پنهنجي لشڪر کي حڪم ڏنائين ته جانور (گهوڙا اٺ وغيره) ۽ انسان سڀئي انهيءَ پاڻيءَ کي پيئندا ۽ استعمال ڪندا رهو. هزارين جانورن، ماڻهن انهي پاڻيءَ کي استعمال ڪيو پر انهيءَ مان هڪ ڦڙو به نه گهٽيو.

روح کي ڪشش ڪرڻ واري سندس مزار چتر کان اڌ ميل پنڌ تي خلق جي ننڍي، وڏي شخص جي رجوع جو مرڪز آهي.

ابوسليمان دارائي

هيءُ نهايت خليف ۽ من کي موهيندڙ بزرگ هو.

تذڪرة الاولياءِ ۾ ڪانس روایت آهي ته هڪ رات هڪڙي حور ڇت تي ڪنڊ ۾ کلي رهي هئي ته سندس رخ جي روشني بيحد چمڪي، چير ته اها روشني ڪٿان نڪتي؟ چيائين رات چند قطرا سندس رخ جا هيٺ ڪريا. انهن سان منهنجو منهن ڏوڀي ويو ۽ هن کان وڌيڪ باڪمال ڳالهه هيءُ آهي ته اوهان جي اک جو پاڻي، حورن جي ڳلن جي سرخي آهي.

فرمايائين ته ماڻهن جو جڏهن ڍڙ ٿيندو آهي ته سندس عضوا بڪايل ٿي ويندا آهن.

فرمايائين ته: رضا اها آهي ته الله تعاليٰ کان نه بهشت جي طلب ڪري ۽ نه وري دوزخ کان پناهه گهري.

فرمايائين ته هر ساعت جيڪا دنيا ۾ ذوق نه ڏئي، سا آخرت جو ثمر نه بخشيندي.

شيخ عبدالواحد هروي فارغي

هيءُ طريقت جو سالڪ ۽ زهد، تقويٰ ۽ هدايت جي طالبن جو رهڻا هو. ڪافي ماڻهو، سندس ارادتمند هئا. اڪثر شعر سان رغبت رکندڙ هو. ان جي ڪشفي معنيٰ بيان ڪندو هو.

شمس الدين محمد قائيني

بن امين الدين هيءُ وڏن مشائخ ۽ نامور اوليائن مان هو. هرات ۾ الله کي پيارو ٿي ويو. صاحب هفت اقليد هو. سندس ڪلام ۾ هيءُ رباعي لکيل آهي:

رباعي

خلق خوش نو بهار باغ تو بس است
تسليم و رضا چشم چراغ تو بس است
ورزا که نعوذ بالله آن وصف تو نیست
محرومي ازین صفات داغ تو بس است

مولانا ولي

سرزمين خراسان جا ماڻهو ڪمزوريا طاقتور، خصوصاً سيوهڻ جا باشتدا چاهي پوڙهو هجي يا جوان سڀئي سندس اعتقاد جي مقام ۾ فرمانبردار هئا. کيس علم شعر جي مهارت به روشن ڪيو. سندس ديوان مروج آهي.

شيخ ابو علي ابوبايان

هڪ ڪتاب ۾ لکيل آهي ته دمشق ۾ ننڍي عمر جو خوبصورت نوجوان، جيڪو فدائين مان هو. حق جي طالبن سندس لاش کي قزوين پهچايو. قزوين وارن انهيءَ جڳهه تي جيڪا خواب ۾ ڏني هئائون، سندس مزار ٺاهي.

شيخ سعدالدين قلتق خواجه خالدي

هيءُ وقت جو وڏو برگزيده بزرگ هو. سندس برڪت سان بي انداز بت پرستن توبه ڪري اسلام قبول ڪيو. هيءُ پاڻ قزوين جو هو.

بشُر طبراني

هيءُ طبريه جي اوائل مشائخ مان برگزيده بزرگ هو. سندس متعلق مشائخ چوندا هئا ته بشر طبريه ۾ آهي ته اسان کي روم ۾ اطمينان آهي. اهو ٻڌڻ ۾ آيو آهي ته هو وڏي ۽ پاري رقم سان غلام خريد ڪري پاڻ وٽ رکندو هو. پوءِ انهن کي آزاد ڪري ڇڏيندو هو. سندس پُٽ چوڻ لڳو ته بابا! اسان کي ته ڪنگال ڪري ڇڏيندا. چونڊو هو ته حق تعاليٰ جو شڪر آهي، جو اهڙي ڳالهه منهنجي دوستن جي دل ۾ منهنجي متعلق پيدا ٿي (ته بشر طبريه ۾ آهي ته اسان کي روم جو فڪر ڪونه آهي).

منصور بن عمار

سندس ڪنيت ابوسري هئي. مرو يا باورد جو رهاڪو هو. ائين به چيو وڃي ٿو ته پوشنڪ کان پوءِ بصره ۾ هو. دانشمند مشائخن ۾ داخل هو.

عباس بن يوسف شڪلي

سندس ڪنيت ابوالفضل هئي. بغداد جي قديم مشائخ مان هو. سندس قول آهي ته جيڪو حق تعاليٰ جي درگاهه ۾ مشغول آهي، ان کان ايمان بابت پڇا نه ڪريو.

ابو عبدالله چاؤپار

چاؤپارهي هڪ جڳهه جو نالو آهي، جيڪا نگر روم ۾ آهي. پنهنجي طبقي ۾ هڪ برگزيده صوفي بزرگ هو.

چيائين ته مون پنهنجي استاد کان پڇيو ته ڪنهن سان مجلس ڪريان، ۽ ڪنهن سان دوستي ۽ صحبت رکان؟ فرمايائين ته انهيءَ شخص سان جيڪو تنهنجي هر شيءِ کان، الله تعاليٰ ان کي آگاهه ڪري ۽ پوءِ به توکان گريز نه ڪري.

ابوبڪر همداني

هيءُ صمداني بزرگ هو. سندس قول آهي ته ڪنهن به شيءِ جي طمع نه ڪر. جيڪڏهن ڪا شيءِ ملي ته منع نه ڪر ۽ وري ان کي جمع نه ڪر.

احنف همداني

هي اڪابر مشائخ مان هو. سندس بيان آهي ته آءٌ جهنگ ۾ بيمار ٿي پيس پوءِ عاجزيءَ سان هٿ ڪڍي التجا ڪيم ته اي الله! آءٌ ضعيف ۽ بيمار آهيان هلڻ جي طاقت ڪين اٿم، منهنجي مدد فرما! ايتري ۾ ڏنر ته اٺ تي سوار هڪ اعرابي، منهنجي پٺيان بيهي چئي رهيو هو ته اي عجمي! آءٌ تنهنجي مدد ڪري سگهان ٿو؟ چيم هاڻو! پوءِ هو اٺ تان لهي هيٺ آيو. اٺ جي نڪيلي ۽ واڳ منهنجي حوالي ڪري نظر کان غائب ٿي ويو.

ابوعثمان

ابوعثمان بن علوان مغربي، معروف مشائخ مان هو. ابوهارون اندلسي سان ملاقاتون ڪيون هئائين.

ابوالعباس موره زن بغدادی

شيخ الاسلام انصاري سندس لکيل قولن مان ٻڌائي ٿو ته پنهنجي نفس کي مشغول رک، ان کان اڳ جو هو توکي شغل ۾ ڦاسائي نه ڇڏي.

محفوظ بن محمد بغدادی

پاڻ طريقت جي سالڪن مان آهي.

ابومنصور ڪاوڪلاه

هيءُ سرخس جو هو. اهل ملامت مان هو.

ميمون مغربي

هيءُ اهل مغرب مان هو. سياح هو ابو موسيٰ ديبلي سان گڏ هوندو هو. پاڻ رنگ جو ڪارو هو. سماع جي مجلس ٻڌڻ ۾ سفيد ٿي ويندو هو.

عطا بن سليمان

هيءُ بصره جي زاهدن مان هو. وقت جو بزرگ هو. هڪ ڏينهن بيمار ٿي پيو. اُس ۾ سمهيو پيو هو. ماڻهن کيس چيو ته چانو ۾ چو کين ٿو سمهين؟ چيائين ته چانو ۾ اچڻ گهران ٿو، مگر اهو خوف ٿو ٿئي ته مبادا ائين نه چيو وڃي ته پنهنجي نفس جي راحت ٿو ڳولهي.

ابو عبدالله قلانسي

هيءُ برگزيده بزرگ هو. بيان ٿو ڪري ته آءٌ سياحت جي ارادي سان ٻيڙيءَ ۾ هئس ته سخت طوفان شروع ٿيو. ٻيڙي وارا خوف وچان دهلجي ويا ۽ پاسون باسيائون. مون کي به چيائون ته تون به ڪا باس ڪر. مون چيو ته جيڪڏهن چوٽڪارو ٿيو ته هاڻيءَ جي ٻچي جو گوشت نه کائيندس. ٻيڙي وارا پوءِ مون تي سڀ ڪلڻ لڳا ۽ چٿرون ڪيائون. مون کي چيو پيا چون. قضا الهي سان ٻيڙي تنهنجي پئي ۽ ماڻهو تختن تي چڙهي خشڪي تي رسيا. کين بک بي حال ڪيو. هاڻيءَ جي ٻچي کان سواءِ ٻيو ڪجهه به ڪونه هو، انهي ٻچي کي ڪهي کائي ڇڏيائون. مون پنهنجي باس مطابق ڪجهه به نه کاڌو. جڏهن سڀ ننڊ ۾ ستل هئا ته هاڻيءَ جي ٻچي جي ماءُ آئي ۽ اهو ڏسي جن سندس ٻچي جو گوشت کاڌو هو، انهن سڀني کي لتاڙي ماري ڇڏيائين. مون کي اشارو ڪيائين ته هل! آءٌ مٿس سوار ٿيس. پوءِ تمام تيز هلڻ لڳي ۽ مون کي راتو رات آباد علائقي ۾ پهچايائين. لهڻ جو اشارو ڪيائين. آءٌ لهي هيٺ آيس ۽ آبادي ۾ پهتس هاڻيءَ هڪ رات ۾ اُنن ڏينهن جو مفاصلو طي ڪيو هو.

شيخ عبدالله بن عصام مقدسي

شيخ الاسلام نفحات ۾ فرمائي ٿو ته شيخ عبدالله ٻڌايو ته آءٌ خواب ۾ محمد مصطفيٰ ﷺ جن جي زيارت کان مشرف ٿيس. عرض ڪيم ته يارسول الله ﷺ! هن ڪم جي حقيقت ڇا آهي، جنهن ۾ اسين مصروف آهيون، (يعني حقيقت ۽ طريقت) فرمايائون ته حق تعاليٰ کان اهو شرم رکڻ ته جڏهن تون خلق سان گڏ هجين ته ان وقت مالڪ کان غافل رهين! يعني ظاهر ۾ مخلوق سان هج ۽ باطن انهيءَ مالڪ سان هجي ۽ هن ڳالهه کان به شرم هئڻ گهرجي ته ظاهر سان گڏ، باطن به خلق ۾ مشغول رهي. اهو فرمائي پاڻ سڳورا ﷺ جن روانا ٿيڻ لڳا. مون عرض ڪيو ته يارسول الله ﷺ وڌيڪ ارشاد فرمايو، تڏهن پاڻ سڳورن ﷺ جن فرمايو ته:

مخلوق تي انهيءَ وقت بخشش ڪجو جڏهن باطن حق سان وابسته هجي ته جيئن سندن حقوق کي تلف (ضايع) نه ڪريو.

ابوبڪر ڪفشيري

ڪفشير، شام ملڪ جو هڪ ڳوٺ آهي، جنهن ۾ هيءُ بزرگ رهندو هو. هو فرمائي ٿو ته هڪ دفعي آءٌ تيه ماٿري يعني صحراءِ سينا ۾ وڃي رهيو هئس ته مون کي ماني، سبزي، ساڳ ڪاٺ جي خواهش ٿي ته هڪدم سبزي فروش جي هوڪي جو آواز ٻڌم جيڪو انهيءَ ماٿريءَ ۾ منهنجي لاءِ آيو هو.

خواجہ عبداللہ

تصوف جي طريقي ۾ هيءُ ڪرامت نه آهي، بلڪ ناپسنديده ۽ لائق طعن جوڳو ڪم آهي. هڪ درويش جي حڪايت بيان ڪري ٿو ته درويش هڪ دفعي جهنگ ۾ موجود هو. کيس سخت اُڃ لڳي، ان وقت هڪ سونو پيالو، جنهن ۾ ٿڌو پاڻي هو، سندس لاءِ آسمان کان نازل ٿي آيو. درويش عرض ڪيو ته يا مالڪ! تنهنجي عزت جلال جو قسم ته آءٌ هيءُ پاڻي هرگز نه پيئندس، اگر ڪوبه صحرائي شخص مون کي اهڙي طرح ٿڌ هڻي ۽ پاڻي ڏئي ته آءٌ اهو پيئندس. مگر ڪرامت طور آءٌ پاڻيءَ جي طلب نٿو ڪريان ڇو ته ان سان نفس ۾ غرور پيدا ٿو ٿئي ۽ ظاهري ڪرامت سان مڪر جو انديشو آهي.

اسحاق بن ابراهيم حمال

هيءُ ڪرامات عاليه ۽ وڏي شان وارن مشائخن مان هو. سندس مقام جبل لگام تي هو. هڪ درويش بيان ٿو ڪري ته آءٌ جبل لگام وٽ رستو ڀلجي ويس ۽ (پتڪندو) هڪ پوڙهي شخص وٽ پهتس، جنهن کي پوسٽين پاتل هئي. مون کي ڏسي چيائين ته الله اڪبر! شايد تون رستو ڀلجي آيو آهين.

چير ته هائو! چيائين ته تيهن سالن کان وٺي، مون ڪنهن به ماڻهو کي ان عرصي ۾ نه ڏٺو آهي. هاڻي منهنجي هيءُ لٺ پڪڙ! اها توکي رستو ڏيکاريندي، پوءِ چند قدم روانو ٿي ويس ته پاڻ کي انطاڪيه ۾ ڏٺم. پوءِ وضو ڪرڻ لاءِ چشمي تي وينس ۽ انهيءَ لٺ کي پٺيان زمين تي رکيم. پوءِ (لٺ) اوچتو غائب ٿي وئي. پوءِ انطاڪيه جي ماڻهن کي اها ماجرا ٻڌايم. جن چيو ته اهو اسحاق حمال هو. تمام گهٽ ماڻهن ان کي ڏٺو آهي. پوءِ ڏاڍو افسوس ٿيو.

شيخ ابوالعباس دمنهوري

دمنهور، مصر ملڪ جي هڪ ڳوٺ جو نالو آهي، منجهس ڪافي بزرگ رهندا هئا. سندس چوڻ آهي ته درياءُ منهنجي ساڄي هٿ ۾ آهي. بيابان منهنجي کاٻي هٿ ۾ آهي.

شیبان علي

هيءُ مصر جي قديم مشائخ مان هو.

شيخ مفرح

هيءُ حبشي غلام هو. سندس جذبي کيس مصر ۾ آندو. ڇهه مهينا نه ڪاڌو ڪاڌائين. نه پاڻي پيتائين. ديوانو سمجهي کيس بند ڪري ڇڏيائون. ٿوري دير کان پوءِ کيس ٻاهر ڏنائون. معذرت پيش ڪرڻ لاءِ وٽس آيا ۽ چنڊ پکين جو ڳڻل گوشت وٽس کڻي آيا. پوءِ پکين کي اشارو ڪيائين ته هو زندهه ٿي اڏامي هليا ويا.

بنان بن عبدالله

ابوالحسن سندس ڪنيت هئي. مصر جي بزرگ مشائخ مان هو.

ابوالحسن صبيحي

سندس نالو، حسين بن عبدالله بن بڪر هو. بعض جو چوڻ آهي ته احمد بن محمد ابو عبدالله بن بڪر سندس نالو هو. سندس ڪنيت ابو عبید هو. بصره جو رهندڙ هو. صاحب ڪرامات عاليه هو.

ابوجعفر سوماني

شيخ الاسلام انصاري فرمائي ٿو ته: قال ابو جعفر صديقک من حذرک الذنوب و رفيقک من بصرک العيوب و اخک من سايرک الي العلام الغيوب. (ابوجعفر جو قول آهي ته تنهنجو دوست اهو آهي جيڪو توکي تنهنجن گناهن کان توکي ڏيڄاري ۽ تنهنجو ساٿي اهو آهي جيڪو توکي تنهنجا عيب ڏيکاري ۽ تنهنجو ڀاءُ اهو آهي، جيڪو توکي علام الغيوب تائين پهچائي.

ابوالخير عسقلاني

هن لبنان جي جبل ۾ ابدالن جي جماعت سان مجلسون ڪيون هيون.

ابراهيم جيلي

هن ڪجهه وقت بغداد ۾ قيام ڪيو. وقت جي مشائخ جون زيارتون ڪيائين. پوءِ اتان جي هڪ ڳوٺ ۾ وڃي مقبر ٿيو. اتي ئي شادي ڪيائين. گذاري ويو. جبل پيري ۾ رهڻ سبب کيس ”ابراهيم جيلي“ سڏيندا هئا.

ابوعبدالله معروف بابوني ڪرد

هيءُ هڪ ڏينهن دانشمندن جي جماعت وٽان لنگهيو. انهن جي صحبت کيس ڏاڍي پسند آئي ۽ کين چيائين ته آءُ ڪردي قوم جو اڻڀڙهيل شخص آهيان. اوهان مون کي پاڻ جهڙو

دانشمند ڪري سگهندو؟ انهن منجهان هڪ شخص کيس مسخري طور چيو ته ساري رات گهمندو به ره ڪڙيره عصفريه به پڙهندو ره ته تون دانشمند ٿي ويندين. هن کي ڏاڍو شوق ۽ جذبو هو، پوءِ ڪامل ارادت سان ائين ڪيائين. پوءِ الله تعاليٰ جي فضل سان مٿس ظاهري علم ۽ باطني علم جا دروازا کلي ويا، ان کان پوءِ چيائين ته امسيت ڪرديا و اصحبت عريبا (رات جو ڪرد هئس ۽ صبح جو عرب ٿي ويس).

مولانا برهان الدين بلخي

هيءُ ڪامل ولي الله هو. معروف صاحب ڪرامات هو. ڏاڻي پاڻي جي نصيب سبب دهليءَ ۾ آيو. ماڻهن کي فيض رسايائين. سندن دليون روشن ڪيائين. وڏي عمر ۾ اچي گذاري ويو. اتي ئي دفن ڪيو ويو.

ابو عبدالله دينوري

سندس نالو محمد بن عبدالخالق هو، هو من اجله المشائخ و اکبرهم حالاً و افصحهم في علوم هذه الطريقة. ترجمو: هو مشائخ ۾ عظيم هو. حال ۾ سڀني کان وڌيڪ هو. هن طريقت جي ڄاڻ ۾ سڀني کان وڌيڪ هو فصيح هو. سالن جا سال وادي القريٰ ۾ امامت ڪيائين. آخر دينور ۾ موتي آيو. اتي وفات ڪري ويو.

ابوالحسن بن شعره

سندس نالو عمر بن عثمان بن حڪم بن شعره هو. ابوسعيد ماليني اربعين ۾ پاڻ چيو آهي ته هو مصري آهي. صوفين جي مشائخ مان آهي. سندس قبر مان قرآن شريف جو آواز ٻڌڻ ۾ ايندو آهي.

عزيزي

هيءُ غريب الحال مشائخ مان هو. سندس زمان. مڪان جي خبر ڪونه ٿي پوي. ابوالاسود مڪي سندس زيارت لاءِ ويو. سلام ڪيائين. چيائينس ته اي شيخ! آءُ تنهنجو دوست آهيان. پوءِ عزيزي جواب ۾ يڪدم چيو ته عليڪ السلام! ڪيئن ٿو (ها دعويٰ ڪرين!) جڏهن جو آءُ پنهنجي حال کان بيخبر آهيان. پوءِ انهيءَ حال ۾ ئي ڏينهن هو. پوءِ معلوم ٿيو ته عزيزي، پاڻي ۽ مٽي ۽ انساني اوصاف کان ٻاهر نڪري ويو آهي. پوءِ انهيءَ ديدار کي غنيمت ڄاڻي واپس موٽي آيس.

ابوالاسود مڪي

هيءُ پنهنجي وقت جي عمدہ مشائخ مان هو. سندس وقوف جو زمانو معلوم نه ٿي سگهيو آهي.

ابوالاسود راعي

هيءُ نامور مشائخ مان هو. هڪ دفعي جهنگ ۾ پنهنجي گهر وارن کي چيائين ته الوداع آءٌ وڃان ٿو. سندس پيٽ هڪ ٿانو کير سان ڀري کيس ڏنو. پوءِ ٿورو پنڌ اڳتي هليو ته کيس طهارت جي ضرورت پيش آئي. طهارت ڪرڻ گهريائين. خيال ڪيائين ته لوٽي ۾ پاڻي آهي پر پيئڻ سان ان مان کير نڪري آيو. پوءِ اتان وات کان ئي موٽي آيو. (گهر وارن کي) چيائين ته پاڻي نه هو، جو پاڪائي ڪريان. مون کي کير کان وڌيڪ پاڻيءَ جي ضرورت آهي، پوءِ ٿانو مان کير هاري ان کي خالي ڪري ڇڏيائين. ان ۾ پاڻي پري روانو ٿي ويو. جنهن وقت پاڪائي ڪرڻ لڳندو هو ته ان ٿانو مان پاڻي نڪري ايندو هو. جڏهن کيس اُڃ ۽ بک لڳندي هئي ته ان مان کير نڪري ايندو هو.

شيخ عبدالڪريم جيلي ثم زبيدي

هي عدن شهر جو باشندو هو. پوين مشائخن مان هو. بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ جو تفسير 19 جلدن ۾ هر حرف جو هڪ جلد لکيو اٿائين، جو عجيب علوم تي مشتمل آهي. هر وقت ان جي قلب تي ذڪر جاري رهندو هو.

شيخ ريحان

سندس نالو ابو محمد عبدالله بن ابوبڪر هو. عدن ۾ هوندو هو. صاحب ڪرامات عاليه هو. سندس ڪرامتون عجيب هونديون هيون.

شيخ الڪبير ابي الذبيح اسماعيل بن محمد خضرامي

شيخ ريحان، سندس مريدن مان هو. سندس ڪرامات جي بيان ڪرڻ کان زبان قاصر آهي.

شيخ احمد نصراني بيوردي

هن بزرگ ويه حج ڪيا هئا. خراسان کان احرام ٻڌندو هو. اولياءِ ڪرام لاءِ ان شهر ۾ انتظام رکندو هو.

شيخ عبدالواحد فارغي هروي

سالڪان طريقت، زهد، تقويٰ ۽ رشد ۽ هدايت جا طالب منجهس نهايت اعتقاد ۽ ارادت رکندا هئا.

شمس الدين محمد بن امين الدين

هيءُ پنهنجي وقت جي اڪابر مشائخ ۽ نامور اوليائن ۾ ممتاز هو. اصل ۾ قاين جو هو، پر هرات ۾ گذاري ويو.

حاجي مڪئي

هيءُ مڪيه مشائخ ۽ عظيم اولياءَ ڪرام مان هو. پنهنجي اسلامي فوج سان گڏجي پهرين سنڌ کي فتح ڪيائين. پوءِ ملڪ جون واڳون پاڻ سنڀاليائين. انهيءَ وقت چند اهلڪار قلعي نيرون ڪوٽ ۾ رهيا.

چيو وڃي ٿو ته هيءُ بزرگ عربن جي اچڻ کان اڳ يا ڪجهه ويجهي وقت ۾ سنڌ ۾ آيو. بهرحال سندس مزار عجب فيض واري آهي.

ميان غلام شاھ، سن 1180ھ ۾ سندس قبر تي ننڍڙو چبوترو ۽ ان جي چوڌاري هڪ قلعو جوڙايو. تعمير جي وقت ڪوتائي ڪندي زمين مان ڪجهه هڏا نڪتا، جيڪي ڪنهن پراڻي قبر جا معلوم پئي ٿيا. انهن هڏن مان معلوم ٿيو ته هڪ عورت ۽ مرد جا هڏا آهن، جيڪي ڪافي صديون اڳ فوت ٿي چڪا هئا، جيئن ته صحيح حقيقت حال جي ڪنهن کي به خبر ڪونه آهي، مگر مشهور اهو آهي ته عاشق ۽ معشوق هئا.

شاھ بخاري

سندس درگاهه نيرون ڪوٽ کان ٽن ميلن جي پنڌ تي آهي. ڪافي ماڻهو سندس زيارت لاءِ ويندا آهن.

شيخ ڪپور ۽ شيخ نظام الدين

هيءُ ٻئي شهيد تعلقي ڍنڍيءَ ۾ آرامي آهن. سنڌ جي خواجه قوم سندن ڏاڍي معتقد آهي، هر چوڏهين تاريخ تي گڏ ٿي اهي ميلو لڳائيندا آهن.

شيخ لودي

هيءُ حضرت غوث الثقلين جي اولاد مان آهي. سندس درگاهه ستيار پرڳڻي ۾ عام ۽ خاص جي زيارت گاهه آهي.

ست نياڻيون

چون ٿا ته سومرا بادشاهن جي اولاد مان، ست سهڻيون، پاڪدامن، تارڪ الدنيا ۽ خدا پرست چوڪريون تلھار ۾ رهنديون هيون، مگر هڪ (ظالم) ٽولي انهن ڏانهن طمع، لالچ جي نظر ڪئي. پوءِ (عزت جي خوف) سبب اهي چوڪريون، سيد يعقوب مشهدي جي پناهه ۾ اچي ۽ سندس حمايت حاصل ڪري، ڳوٺ ساموئيءَ ۾ اچي پهتيون. هتي وري سمن جي شهزادن مٿن لالچ رکي، کين حاصل ڪرڻ لاءِ حيله هلايا. (نه مڃڻ تي) انهن پنهنجا اهلڪار موڪلي، کين گرفتار ڪري وٺي اچڻ لاءِ چيو، پوءِ حقيقت حال معلوم ٿيڻ بعد شيخ جهنڊو پاڻي پنهنجي

معيار سالڪان طريقت

بيڙي ۾ کين سوار ڪري درياءَ پار ٽپائي ڇڏيو ته جيئن دشمن کين بي آبرو نه ڪن، پر جيئن ته هنن پاڪدامن نياڻين پنهنجي عزت کي بچائڻ جو ٻيو ڪوبه چارو ڪونه ڏٺو تنهن ڪري الله تعاليٰ کي ٻاڏايائون ته زمين کي حڪم ڪر ته اسان جو ڍڪ ڍڪي. پوءِ سندن دعا قبول ٿي ۽ زمين ڦاٽي پئي ۽ هڪدم ست ئي چوڪريون ڳهي وئي. ان کان پوءِ اها جڳهه ڳوٺ ساموئي جي پاسي ۾ عام ۽ خاص خلق جي زيارتگاهه بڻجي وئي آهي. اهل ظاهر بزرگ هر طرح سان انهيءَ واقعي جو انڪار ڪن ٿا، مگر اهل باطن ان جو انڪار نٿا ڪن.

ميان احمد ۽ ميان محمد

هي ٻئي بزرگ اصل بغداد جا هئا. اهي برگزيده صاحب ڪرامات هئا. انهن جي قبرن جي اُڀرندي پاسي ميرن جو قبرستان آهي. صاحب معرفت بزرگ سندن بزرگي کي تسليم ڪندي سندن زيارت لاءِ ويندا آهن.

سيد احمد غوث

هيءُ بزرگيءَ ۾ معروف، ڪماليٽ ۽ ڪرامات جي درجي ۾ اعليٰ ۽ مشهور بزرگ آهي. ڳوٺ تڪرفتحيءَ ۾ مدفون آهي، ۽ سندس شهادت واري رات يعني محرم جي هر مهيني ۾ شهداءَ جي روحن کي ثواب پهچائڻ لاءِ ميڙو منعقد ڪندا آهن. اڪثر اهل نظر، هن ميڙي ۾ شريڪ ٿيندا آهن.

درويش پنيو ناريجو

ذات جو ناريجو آهي ۽ عجيب اوصافن جو مالڪ هو. بدين جي ويجهو مدفون آهي.

شاهه قادري

هيءُ حضرت غوث الثقلين جي اولاد مان هو. سندس درگاهه بدين شهر جي ڏکڻ ۾ اهل الله جي زيارت جو مرڪز آهي.

مخدوم طوغاچي

هيءُ قديم بزرگن مان هو، سندس درگاهه بدين شهر جي الهندي پاسي ۾ عام ۽ خاص جي زيارت گاهه آهي. سندس ڪافي اولاد مختلف ڳوٺن ۾ رهندڙ آهن.

مخدوم محمد صالح

هيءُ مخدوم طوغاچيءَ جي مريدن مان هو. سندس مزار جي ڀرسان مدفون آهي. سندس اولاد اتي مفتي آهي.

سيد مير

هيءُ بدين شهر جي مشائخ مان هو. سندس مزار اهل الله جي زيارت جو مرڪز آهي.

مخدوم حاجي

هيءُ صاحب ڪرامات بزرگ هو. سندس درگاه بدين شهر جي اندر آهي. ديندارن جي قديم زيارتگاه آهي.

شاه نور

هيءُ مشهور بزرگ هو. سندس درگاه بدين شهر جي اندر عام ۽ خاص جي زيارتگاه آهي.

شيخ اسماعيل قريشي

هيءُ شيخ بهاؤالدين ملتاني جي اولاد مان هو. سندس مزار بدين جي ويجهو، ارادتمندن جي زيارتگاه آهي. شيخ ابن شاه سندس اولاد مان آهي.

شيخ دائه

هيءُ راج سپرھ ۾ رهائش پذير هو. قوم جو اوڍيجو هو. سندس درگاه تعلقي سماواتي ۾ آهي. سموري اوڍيجه قوم سندس مريد آهي. سندس اولاد قضا، تدريس ۽ پيرزادگي جي منصب تي فائز آهي ۽ اوڍيجه قوم سندن معتقد آهي.

خسرو بن محمود

هيءُ اصل غزنوي جي سلطانن مان هو. سندس شاندار درگاه اوڍيجه علائقي ۾ آهي. پاڻ ۽ سندس وزير مخلوق جي زيارت جو سرچشمو آهن. سندس مدفن جهنگ ۾ آهي. ڪنهن کي به طاقت نه آهي ته اتان ڪا شيءِ کڻي سگهي. جيڪڏهن کڻندو آهي ته هلاڪ ٿي ويندو آهي.

شيخ نورالدين

هيءُ سيوهڻ جو رهاڪو هو. برگزيده اوليائن ڪرامن مان هو. هڪ دفعي سير ڪندي سواد اگهر ڳوٺ کان لنگهيو. جڏهن اتان ٽن ميلن جي پنڌ تي پهتو ته اتان جي سرزمين کيس پسند آئي.

چيائين ته منهنجو مدفن هن جاءِ تي آهي. اتفاقاً سندس وفات سيوهڻ ۾ ٿي. جڏهن سندس جنازو ڪنيائون ته خود بخود روانو ٿيو. انهيءَ زمين کان سواءِ ڪٿي نڪاڻو نه ڪيائين.

سندس قبر الله وارن جي زيارت جو مرڪز آهي.

درويش سليمان

هيءُ زبان جو تيز ترار بزرگ سماواتي پرڳڻي ۾ گذاري ويو.

حمزو پرهار قوم ۽ خليفه محمد شريف

هيءُ بزرگ قديم مشائخن مان وڏو ولي الله ٿي گذريو آهي. اگهر ڳوٺ ۾ گذاري ويو.

درويش صدر

ولد ڪپور اونو، ولهاري سنڌ جي عظيم اوليائن ڪرامن ۽ وڏن مشائخن مان هو. تمام لسو هو. سندس مٿي ۽ چهري تي وار نه هئا. هميشه ڪنوارو ۽ چڙو رهيو. چون ٿا ته: هڪ دفعي ملتان روانو ٿيو. شام جو ملتان پهتو. رستي کي پار ڪرڻ لاءِ وچ ۾ راوي ندي هئي، پنهنجي پير جي زيارت جي شوق ۾ کيس اتي رات گذارڻ ڏاڍو ڏکيو لڳو. پوءِ مهاڻي کي (پيڙي آڻڻ لاءِ) سڏ ڪيائين. مهاڻي پيڙي ته نه آندي، رهندو کيس فحش گاريون ڏنائين ته پيڙي ايڏانهن آڻڻ جو هيءُ ڪهڙو وقت آهي؟ درويش ڪاوڙ ۾ خادم کي چيو ته هيءُ ڪوٺرو ندي جي پاڻي سان پر. پوءِ قدرت الهيءَ سان نديءَ جو سمورو پاڻي ان ڪوٺري ۾ سمائجي ويو. رستو سڪي ويو. درويش انهيءَ ئي وقت پنهنجي پير جي صحبت کان مستفيد ٿيو. ٻئي ڏينهن ٿرڻو مڇي ويو ته نديءَ جو پاڻي خشڪ ٿي ويو آهي. درويش اهو ڪوٺرو پنهنجي پير جي خدمت ۾ آندو. ساري ماجرا بيان ڪري ٻڌايائينس ۽ پاڻي کي واپس نديءَ ۾ هارڻ لاءِ صلاح مشورو ڪيائين، سندس پير فرمايو ته پاڻي کي استعمال ڪرڻ گهرجي ته اها ڪرامت يادگار رهي.

چون ٿا ته: اُس ڪاڪره درويش، شينهن تي سوار ٿي سندس زيارت لاءِ آيو. درويش صدر وٽ هڪ ڪير پياڪ گابو بيٺو هو. درويش اُس چيو ته منهنجو شينهن بڪايل آهي، هي گابو کيس کائڻ لاءِ مهمانيءَ ۾ ڏي. درويش صدر کيس چيو ته هن جي ماءُ جهنگ ۾ چرڻ لاءِ وئي آهي، موٽي اچي پنهنجي ڦر کي نه ڏسندي ته پريشان ٿيندي. لس درويش چيو ته خير آهي. البت اهو ڦر شينهن کي ڏنو وڃي. هر طرح کيس منع ڪيائون، پر اهو نه مڙيو. پوءِ خادم کي چيائين ته گابي کي چوڙي شينهن جي اڳيان آڻ. شينهن جيئن جو گابي کي ڏنو ته وٺي پڳو. گابي ان جو پيڇو ڪيو، مگر شينهن جهنگ ۾ پاڻ کي لڪائي ڇڏيو. گابو واپس اچي پنهنجي جڳهه تي بيٺي رهيو.

درويش اُس ڪاڪره

پنهنجي وقت جو معروف بزرگ هو، شينهن تي سوار ڪري سير ڪندو هو. سندس ڪرامتون بيشمار هيون.

مخدوم حسن هريره

هيءُ صاحب ڪمال بزرگ هو. درڪ پرڳڻي جي ڳوٺن مان هڪ ڳوٺ نالي ”دائره“ ۾ رهندو هو. پاڻ سڳورن ﷺ جن جي صحبت ۾ ويهندو هو. چون ٿا ته هڪ رات سرور ڪائنات عليه الصلوة والسلام جن جي حضور ۾ ويٺو هو ته هڪ شخص خوشبوءِ جو ذرو ڪڍي آيو. پاڻ سڳورن ﷺ جن تقسيم لاءِ ان جي حوالي ڪيو. تقسيم کان پوءِ خوشبوءِ وارو ڪاغذ پنهنجي مٿي کي مليائين. پوءِ سندس مٿي ۾ اها خوشبوءِ ساري عمر قائم رهي.

سيد ابراهيم

هيءُ ”پير پرڏيهي“ جي نالي سان به مشهور آهي. سندس قبر بلڙي جي پسگردائيءَ ۾ آهي. سندس وفات جو وقت معلوم نه آهي. منجهس جلاليت ايتري قدر هئي، جو هر جاندار جيڪو پنهنجو ڪر سندس مزار جي ويجهو ڪنهن وڻ جي پن تي هڻندو هو، اهو جاندار اتي ئي هلاڪ ٿي ويندو هو.

سيد عبدالڪريم بلڙي وارو سندس (قبر تي) زيارت لاءِ ويو. چيائينس ته ماڻهو زندگي ۾ پنهنجي نفس کي مات ٿا ڪن، پر تون مرڻ کان پوءِ به مات نٿو ڪرين؟ ان کان پوءِ اها خاصيت ختم ڪري ڇڏيائين.

پير لاکو

هيءُ ڳوٺ پڪيار ۾ مدفون آهي. جيڪو به شخص سندس قبر تي اچي ڪوڙو قسم کڻندو هو، سندس جسم مان رت وهندو هو. سيد عبدالڪريم بلڙي وارو سندس قبر تي آيو. کيس چيائين ته اي لاکا! ماڻهن زندگيءَ ۾ پنهنجي ڪاوڙ ۽ شوخيءَ کي ڇڏي ڏنو آهي. تون مٽي کان پوءِ به ان کي نٿو ڇڏين! انهيءَ کان پوءِ سندس اها خاصيت ختم ٿي وئي.

شيخ اسماعيل

هي اولين مشائخ مان چئين نشانين وارو هو. ديرھ ڄام ۾ دفن ٿيل آهي. هن ڳوٺ وارن جون اڪثر قبرون انهيءَ جاءِ تي آهن.

پير ڪرم

سندس درگاه، ديرو رويه جي اولهه ۾ اهل الله جي زيارت گاهه آهي. هيءُ قديم بزرگ

آهي.

شيخ لالو

شيخ بهاء الدين ملتانيءَ جي اولاد مان هو. ڪڪرال جا مڙئي ڄام سندس مريد هئا. سندس اولاد پيرزادگي جي منصب واري آهي، جيڪا اڃا اتي مقيم آهي.

پير خاڪي ۽ ابراهيم ناکواني ٿپو

هيءُ قديم مشائخ مان هو. سرزمين پراڻ ۾ مدفون آهي.

سيد حسن باڪانه

هيءُ به قديم مشائخ مان هو، عمرڪوٽ جي ويجهو پٽ ۾ مدفون آهي.

سيد لال ڇٽو

هيءُ بزرگ، مندر پٽ واري علائقي ۾ مدفون آهي.

درس مظفر

هاليپوٽو، ديهه بايزيد سم ۾ رهندڙ هو. شيخ بهاء الدين ملتاني جي خاندان سان نسبت رکندڙ هو. ڳوٺ مؤتنگيجي ۾ مدفون آهي.

بابو سڪريو

سندس مزار مندر پٽ جي علائقي ۾ سڀني ماڻهن جي زيارتگاهه آهي.

درس داتا جو چيلو

هيءُ مٿي ڄاڻايل پٽ ۾ مدفون. صاحب ڪرامات عالي مراتب هو.

فقير ڪتوريه

هيءُ ڳوٺ سونهيتي ۾ مدفون آهي.

درس اجر

هي لوريه قوم جو هو. ڳوٺ پوپرائي ۾ مدفون آهي، ۽ سنڌ جي نامور مشائخ مان هو.

شيخ مغل پين

هيءُ پنهنجي وقت جو معروف صاحب ڪمالات هو، تعلقه جنان ۾ سندس نالي تي ڳوٺ ”مغل پين“ مشهور آهي، جتي مدفون آهي، اهو ڳوٺ ديرھ ڄام کان ستن، اٺن ميلن جي پنڌ تي اوڀر طرف آهي.

شيخ ابڙو هالائي

هيءُ قديم مشائخ مان هو. ڳوٺ عليحده ۾ مدفون آهي جيڪو ڳوٺ مغل پين کان ٻن ميلن جي پنڌ تي آهي.

راول شاه

هيءُ درگاه احديت جي مقبول پانهن مان هڪ هو. جهوناڳڙه رياست ۾ سپاه گيري جي لباس ۾ شهيد ٿي ويو. اتي ئي هڪ ڳوٺ ”امردن“ ۾ آرامي آهي. دکن ۽ ان جي آسپاس وارا ماڻهو سندس زيارت لاءِ ويندا آهن، خصوصاً اکين جي بيماري وارا اتي وڃي بامراد ٿي موٽندا آهن.

شيخ احمد نوفاني

نوفاني هڪ ڳوٺ جو نالو آهي. تاريخ مبارڪ شاهي ۾ آهي ته شيخ مصليٰ تي قبله ڏانهن منهن ڪري ويٺو هو. چئن سالن کان پوءِ جڏهن ماڻهو کيس ڏسڻ لاءِ آيا ته انهيءَ ئي حالت ۾ ويٺل هو. علائقي جي قاضي تمام ڏاڍي شفقت سان ⁽¹⁾ ۽ ويجهڙائيءَ ۾ فوت ٿي چڪو آهي. هن جي حياتي ۾ سندس خاندان جا ۽ اهل عيال جا ڪيترائي افراد فوت ٿي چڪا هئا. شيخ کي ٻڌائيندا هئا تڏهن به انهيءَ ويٺل حالت ۾ ڪو ڦيرو ڪونه ايندو هو. شهادت ان جي قبر جي چوڌاري گنبذ ٺهرايو ته اهو به اڌ ٿي ويو، ٻيهر انهن ٻنهي گنبذن جي ڇت تعمير ڪرائي وئي، مگر صبح جو ڏٺو ويو ته اها ڇت ڦاٽي پئي آهي. گنبذ ۾ گاري، مٽي جهڙي ڪا شيءِ نظر نه آئي.

سلطان ابراهيم ادھر

هن نالي جو بزرگ قديم ايمان کان مدفون آهي. هيءُ روھڙي جي طرف کان اٽڪل ڏهن ميلن جي مفاصلي تي آهي. سندس قبر عام ماڻهن جي دستور جي خلاف، اولهه ۽ اوڀر رخ ۾ واقع آهي، پوءِ اسلامي دستور مطابق بزرگن جي قبرن وانگر، ان کي ڏکڻ - اتر رخ تي ٺاهيائون.

(1) حاشيو متن ۾ اها ڳالهه خال. آه

اهو سڀ ڪجهه قدرت الهي سان ٿيو. قاضي عبدالرحمن رهندڙ ڳوٺ ڪوهڙو شريعت جو سخت پابند هو. امر ۽ نهی جي احڪامن تي هلڻ جي سختي سان پابندي ڪرائيندو هو. هن پنهنجي زماني يعني ٻارهين صدي هجري جي وچ ۾ انهيءَ ۾ ڪافي تصرف ڪيو. جڏهن باز نه آيو ته نئين ڏينهن کيس قتل ٿيل ڏٺو ويو ۽ اها قبر قديم قاعده جي مطابق ٿي وئي. ماڻهو سندس درگاه کان ڪافي فيضياب ٿيندا رهن ٿا. ۽ اڪثر اتان جي رهندڙن جو اهو اعتقاد آهي ته اها قبر سلطان ابراهيم ادهم جي آهي، جيڪو مشهور بزرگ آهي. سندس ذڪر ٻئي صديءَ هجريءَ جي مشائخ ۾ گذري چڪو آهي ۽ اهو بلخ جو هو.

خواجہ تابوت

ڪابل جي سرحد وٽ هڪ عجيب و غريب گنبذ ۾ مدفون آهي. جلوس جهانگيري جي ٻئي سال ۾ راقم ان جي زيارت ڪرڻ لاءِ پروگرام ٺاهيو. خير اتي وياسون. جبل ۾ هڪ دري ڏٺي سون، جيڪا زمين کان اڍائي هٿ مٿي هئي ۽ هڪ همراھ اڳيان ڪيوسين ته اهو هٿ کان وٺان رهنمائي ڪري. ان ۾ هڪ دالان وانگر ميدان هو جيڪو ٽي هٿ ڊگهو ۽ ڏيڍ هٿ ويڪرو هو. اها دري انهيءَ خاني ۾ چار هٿ هر چورس هئي. اڳڻ، ڇت ۽ ان جون ديوارون چوني سان جوڙيل هيون. اها جاءِ ڏاڍي سفيد هئي. انهيءَ دريءَ ۾ هڪ تختو هو. جڏهن انهيءَ تختي کي هٽايو ويو ته هڪ تختي نظر آئي. اها تختي هٽائي سون ته ڏٺوسون ته ميت قبلي جي رُخ آرامي آهي. اوڏانهن سندس هٿ (1) ڊگها آهن. گرانٽ سوا ڪپه سان ڍڪيل هو. سندس عضوا زمين تي رکيل هئا.....

پير بکريو

روڪهارو آبشور جي ڪناري تي سندس نالي سان مشهور زيارتگاهه آهي. عام و خاص جي حاجت روائيءَ جو مقام آهي.

شيخ لال

هيءُ سرزمين ڪهاره ڪڪرال جو رهندڙ صاحب ڪرامات بزرگ هو.

شيخ محمود

هيءُ نامور بزرگ هو. ٽڪر ابن شاه جي درياءَ جي ڪپ تي ڏکڻ طرف سندس درگاهه آهي، جيڪا عام ۽ خاص جي زيارتگاهه آهي.

(1) حاشيو متن ۾ اها جڳهه خالي آهي.

سيد حيدر

هيءُ سادات ساميه متعلوي مان هو. نامور مشائخ مان هو. سندس اولاد بزرگيءَ جي ورثي کي قائم رکيو آهي. پاڻ مٽياري ۾ آرامي آهي.

سيد رڪن الدين

هيءُ سيد حيدر جي اولاد مان هو. سندس زمانو معلوم نه آهي، بزرگ ۽ صاحب ڪرامات عاليه هو.

سندس چوڻ آهي ته ترڪش کي تيرن سان ڀريو ويٺو آهيان. پيو ٿو هٿان، ڪنهن جي ڪن وٽان گذري ٿو وڃي ۽ ڪنهن جي پاسي کان ٽپي ٿو وڃي، پر ڪنهن کي به سڌو ڪونه ٿو لڳي ۽ جيڪڏهن هيءُ تير ڪنهن کي سڌو ڪارگر لڳو ته اهو ڪري پوندو، پوءِ وري اُتي نه سگهندو.

درويش پنيو سهار

هيءُ درويش صاحب ڪمال هو. پاڻ کي خلق الله جي خدمت ڪرڻ لاءِ وقف ڪري ڇڏيو هئائين. کيس هرڪو، هر جاءِ تي وٺي ويندو هو. حاجتمند ماڻهو پنهنجين تڪليفن کي دور ڪرائڻ لاءِ کيس حڪم وٺ سفارش لاءِ وٺي ويندا هئا. حڪم سندس سفارشن کان تنگ اچي، دربان کي چئي ڇڏيو ته جيڪڏهن هاڻي اچي ته کيس ڏاڍي مارڪٽ ڪريو. بي عزت ڪيوس ته جيئن کيس ٻيهر سفارش ڪرڻ جي جرئت نه ٿئي. حڪم جي حڪم موجب دربانن درويش کي ڏاڍي مار ڪڍي ۽ بي عزتو ڪيائونس. جڏهن موٽي گهر ويو ته وري ٻئي حاجتمند شخص، جنهن کي انهيءَ ماجرا جي خبر ڪونه هئي، کيس سفارش ڪرڻ جي تڪليف ڏني. بنا دير انهن سان گڏجي وري حڪم جي دروازي تي سفارش لاءِ پهتو. دربان سندس اهو حال ۽ اڳئين حقيقت حڪم کي ٻڌائي. پوءِ حڪم چيو ته هيءُ درويش ته الله وارو ۽ صاحب حال آهي. ان جي سفارش کي رد نه ڪرڻ گهرجي. کيس اندر سڌرائي معافي ورتائين ۽ سمورا ڪم پورا ڪيائين. پوءِ اجازت نامو ڏئي ڇڏيائونس ته جنهن وقت به گهري، ڀلي هليو اچي.

درويش بلي

هيءُ ذات جو سميڄو هو. سانگره درياءَ جي ڪپ تي مدفون آهي.

لدن شيخ هوٽي

هيءُ لاکي جو پُٽ هو. خوش طبعي ڏانهن گهڻو مائل هوندو هو. هڪ ڏينهن مڇيءَ جي شڪار لاءِ پاڻيءَ ۾ ڪُنڊي وڌائين. ڪافي دير تائين مڇي ڪونه ڦاٿي. پوءِ چوڻ لڳو ته يا خدا! ڏي

يا وٽ! ايتري ۾ درياءَ جي ڪناري واري زمين جنهن تي هيءُ ويٺو هو، ڦاٽڻ لڳي يڪدم اُٿي چوڻ لڳو ته عجب آهي جو کيس ڏيڻ ڏکيو ٿو لڳي ۽ وٺڻ آسان. مخدوم آدم سندس صحبت مان فيض حاصل ڪيو.

مخدوم ڀٽو

هيءُ صاحب ولايت هو. مخدوم آدم ٿيبي جو مريد هو. ڪافي مشائخن جون زيارتون ڪيون هئائين.

قاضي خيرالدين

هيءُ صاحب حال ۽ صاحب ڦال هو. سندس زماني ۾ هڪ شخص کي دستن جي بيماري ٿي. تمام سخت دست هئا. ڪنهن به دوا سان بند نه پئي ٿيا. سندس مائٽن مايوس ٿي، کيس جوئر جي پيهي تي سمهاري ڇڏيو، سندس پيٽ کليل مشڪ جي منهن وانگر جاري ٿيو. قاضي خير اتان لنگهيو، بيمار کي ڏسي، کيس مٿس رحم آيو. ان تي شفا جي نظر وڌائين ته هڪدم ڇاڪ ۽ چڱو پلو ٿي ويو. قاضي خير الدين جو مدفن هڪ ٽڪري جي ڏکڻ ۾ آهي.

درويش جکرو

وڏن اوليائن ۾ هن جو شمار آهي. صاحب ڪرامت بزرگ هو. سندس مدفن ڳوٺ آمري ۾ آهي.

درويش اسماعيل ولد قمرالدين

هيءُ هڪ ناليرو بزرگ، عارف ۽ حقيقت جو صاحب هو. درويش هالي کي، هن سندس وصيت موجب، ڪشف جي ذريعي معلوم ڪري خودبخود هڪ ڏينهن جي پنڌ تان اچي، آمريءَ جي ڳوٺ ۾ غسل ڏنو هو.

درويش هاله سهتو

هيءُ دشت جي سرزمين جو وڏو ولي الله هو. سندس شمار سنڌ جي نامور مشائخ ۾ ٿيندو هو. پاڪائي ۽ پرهيزگاريءَ جي ڏاڍي ڪوشش ڪندو هو. پاڻيءَ جا ٻه ڪوٺرا هڪ وضو لاءِ ۽ ٻيو استنجا لاءِ پاڻ سان رکندو هو. هڪ ڏينهن هيٺ، مٿانهين زمين تان لنگهڻ سبب ٻئي ڪوٺرا سندس هٿن مان ڪري پڇي پيا. درويش هڪل ڪئي ته خبردار متان پاڻي هاريو اٿو! الله تعاليٰ جي قدرت سان ٻئي ڪوٺرا ثابت ٿي ويا ۽ پاڻيءَ جو هڪ ڦڙو به زمين تي نه ڪريو. فوت

ٿيڻ وقت وصيت ڪيائين ته ”منهنجو پير ننڍپڻ ۾ ڳئون جي چيڙي سان ڀرجي پيو هو، انهيءَ ڪري غسل ڏيڻ وقت ان تي پاڻيءَ جا ويه ڪوٺرا هارجو! (1) سندس مدفن ڳوٺ آمريءَ ۾ آهي.

درويش موسيٰ آبيداني

هيءُ درويش اصل هندوستان جو هو. سندس مزار سانگهه درياءَ جي ڪناري تي آهي. سندس وفات جي ڪجهه ڏينهن کان پوءِ هڪ واپاري، قافلي کان جدا ٿي ويو. سندس بار ڪنڌڙ اُٺ جو پير ٽٽي پيو. جيئن ته آباديءَ جو ويجهو نشان ڪونه هو. اڪيلو شخص ڏاڍو حيران ٿيو. هن بزرگ جي قبر تازي هئي. اتي پنهنجي اُٺ جي صحيح ٿيڻ لاءِ بار بار دعا گهريائين. آخر اهو اُٺ صحيح ٿي ويو. پوءِ هو وطن پهتو. چند ڏينهن کان پوءِ سندس اُٺ مرڻ جي قريب هو ته سندس مالڪ ان کي قربان ڪيو.

انهيءَ تتل پير جي هڏي ۾ لوهيون مبخون جڙيل ڏٺائون. پوءِ سمجهيائون ته اها انهيءَ بزرگ جي ڪرامت آهي. ان کان پوءِ بزرگ جي مزار عام ۽ خاص خلق جي زيارتگاهه بڻجي وئي.

درويش آلو مجذوب

هيءُ هڪ مجذوب مطلق ۽ عارف بالله هو. اصل هندوستان جو هو، پر سنڌ ۾ اچي نڪتو. ماڻ ڪيو گهمندو ڦرندو رهندو هو. ڪڏهن ڪڏهن ڪو حرف ڳالهائيندو هو ته اهو سمجه ۾ هرگز نه ايندو هو. ۽ جهنگن ۾ وڃي، ڪانين ۽ ڪانن جون پريون ڪڍي آڻي ماڻهن کي ڏيندو هو. هن جي ذريعي ڪيترائي ماڻهو پنهنجا مقصد حاصل ڪندا هئا. سندس مزار سانگهه درياءَ جي ڪناري تي آهي.

شيخ قُتو

هيءُ نصرپور جي زميندارن جي پانپري قبيلو مان هو. شهر کان اوڀر طرف هڪ ميل پنڌ تي مدفون آهي. سندس قبر خلق جي زيارتگاهه آهي.

شيخ واهڻ

هيءُ صاحب عرفان. شيخ ڪامل هو. سندس مزار، نصرپور شهر کان ٻن ميلن جي پنڌ تي ڳوٺ بڪيره ۾ آهي.

مخدوم سرهو

هيءُ زميندارن ۾ برگزيده بزرگ ۽ اهل عرفان هو. سندس مزار نصرپور کان ٻن ميلن جي پنڌ تي اوڀر طرف خلق جي زيارتگاهه آهي.

سيد ابن شاه بخاري

هيءُ پنهنجي ڳوٺ کان هڪ ميل پري مشهور ٽڪريءَ تي آرامي آهي. سندس مزار حاجتمندن جي زيارتگاهه آهي.

ملا ساند

هيءُ مشهور بزرگ هو. سندس مدفن سڪرنڊ ڍنڍ جي ويجهو آهي، سندس نالي ڪافي وسيع زمين آهي. سندس اولاد به ڪافي آهي.

سيد عبداللطيف حسني

هيءُ قديم بزرگن مان آهي. نصرپور کان ٻاهر سندن قبرستان عليحده آهي. سندس اولاد ڪافي آهي، جيڪي ڳوٺ گجڻ ۾ رهندڙ آهن ۽ ڪجهه اتان هليا ويا آهن.

شيخ طاهر اڏيرو لال

هيءُ قديم بزرگن مان هو. پنهنجي وقت جو نادر ۽ عجيب نموني جو سالڪ هو. هندو کيس اڏيرو لال سڏيندا آهن. ارادتمند هئڻ سبب وٽس وڏو ميلو لڳائيندا آهن. هندو زالون به ميلي ۾ شريڪ ٿينديون آهن.

چيو ٿو وڃي ته هڪ ڏينهن شروعات ۾ هڪ مست اٺ ڊوڙندو سندس جهوپڙي وٽ آيو، اها جهوپڙي رڻ پٽ ۾ هئي. جيئن ته ذات حق، جتي ڪٿي ۽ ڪل مخلوقات ۾ موجود آهي. تنهن ڪري شيخ انهيءَ اٺ کي حقيقت جي اک سان ڏسي، جيڪو پاڻڙو اڳيان رکيل هو، سو جذب جي حالت ۾ اٺ جي اڳيان رکي چيائين ته خدا تعاليٰ توکي هن مسڪين ٻانهي جو مهمان فرمايو آهي. هاڻي جيڪي به حاضر آهي، سو ڪاهه! اٺ ٽهيل هو، سو وٺي پڳو. پوءِ درويش پاڻڙو مٿي تي کڻي، اٺ جي پٺيان ڊوڙندو. ائين چوندو رهيو. انهيءَ عمل جي ڪري وڃي وڏي مرتبي تي پهتو.

مخدوم ساهڙ لنجار

هيءُ اٽڙپور جو رهندڙ هو. سندس مدفن نصرپور جي قريب چشمي وٽ آهي. پنهنجي وقت جو برگزيده احرار ۽ ابرار مان هو. سارو وقت عبادت ۽ وظيفن ۾ گذاريندو هو. سندس مجلس ۾ دنيا جون ڳالهيون هرگز ڪونه ٿينديون هيون. جنهن تي به پنهنجي روحاني توجهه جي نظر ڪندو هو. اهو ولايت جي مرتبي تي پهچندو هو. اهل بيت جي تمام ڏاڍي عزت ۽ احترام ڪندو هو. جڏهن به متعلوي جي ڳوٺ ۾ ويندو هو، پنهنجا پير ڊگها نه ڪندو هو. چوندو هو ته هر طرف سادات جا گهر آهن. ادب جي تقاضا آهي ته اوڏانهن آءُ پنهنجا پير ڊگها نه ڪريان.

سندس قول آهي ته مون پنهنجي مرشد کان ٻڌو ته جنهن شخص ۾ ٽي خصلتون هجن انهيءَ سان مجلس ڪندا ڪريو ۽ اهوئي اوهان جو پير به آهي: 1- جنهن جي اڳيان ويهيو ته اوهان کي خدا ياد اچي 2- ٻيو جيڪو ڪجهه چوي ته اوهان جي دل ان کان مطمئن ٿئي. 3- ٽيون جنهن جي مجلس جي جدائي اوهان کي دشوار لڳي.

مخدوم حسام الدين

هيءُ پنهنجي وقت جو باڪمال بزرگ ۽ شريعت جو سخت پابند هو. مير عبدالقادر حديقۃ الاولياءَ ۾ لکي ٿو ته سفر دوران جنهن ڳوٺ ۾ باشرع ماڻهو نه هوندا هئا، انهيءَ ۾ هرگز داخل نه ٿيندو هو. اڪثر وقت الله جي عبادت ڪرڻ ۽ طلباء جي تربيت ڪرڻ ۾ مصروف رهندو هو.

سندس مدفن ڳوٺ حسام پور ۾ آهي، جيڪو ملتان جي حدن ۾ آهي.

شيخ كبير عارف بالله سفيان يماني

هيءُ هڪ ڪامل ۽ يقين جو راهي واصل بزرگ هو. امر ۽ نهيءَ جو خاص خيال رکندو هو ۽ دين کي قائم رکڻ ۾ پنهنجو مٿ پاڻ هو.

احمد غيلان جڪي

ان کان نقل آهي ته قلبي ذڪر حضور حق ۽ خلق کان بي رغبتِي سان مضبوط ٿيندو آهي. ذڪر روعي، حضور حق جو غلبو آهي. نسبت خلق جي رغبت ۽ ذڪر سري، هي آهي ته نامراد حضوري ۾ به غير حضور رهندو آهي ۽ ذڪر خفي هيءُ آهي ته مخفي هجي ۽ روح ۽ وجود هڪ ٿي راز ۽ گجهه ۾ هجن.

پورو ٿيو

معيار سالڪان طريقت

پير حسام الدين راشدي مرحوم، تحفة الكرام جي شروع ۾ مير علي شير قانع جي سوانح معيار سالڪان طريقت جي قلمي نسخي متعلق لکي ٿو:

”خوش قسمتيءَ سبب، هن قيمتي ڪتاب جو هڪ خوشخط نسخو برٽش ميوزم (589-ADD.21) ۾ موجود آهي. جيڪو 1246ھ ۾ مرحوم مير مراد علي خان پنهنجي لاءِ لکرايو هو. انهيءَ تان ’مئڪرو فلم‘ نقل راقم الحروف تيار ڪرائي پاڻ وٽ محفوظ ڪيو آهي.“

محترم ڊاڪٽر نواز علي شوق معيار سالڪان طريقت جي قلمي نسخي جو عڪس بيت الحڪمت ڪراچي کي تحفة طور ڏنو. يقيناً اها ڪاپي انهيءَ نسخي جي ئي هئي جنهن جو ذڪر پير حسام الدين راشدي مرحوم ڪيو آهي، ڇو جو ان جو تعارف لکندي ڊاڪٽر سيد خضر نوشاهي رقم طراز آهي ته: هي نسخو برٽش ميوزم لنڊن ۾ شماره (21. ADD. 589) ۾ محفوظ آهي.

هي نسخو قانع جي وفات 1203ھ کان 45 سال پوءِ 1248ھ ۾ مير مراد علي ٽالپر جي حڪم تي نقل ڪيو ويو. ڪتاب جي نالي ”معيار سالڪان طريقت“ مان تصنيف جو سال 1202ھ نڪري ٿو. ڊاڪٽر خضر نوشاهي صاحب انهيءَ نسخي کي فارسيءَ ۾ ئي مرتب ڪيو. سندس ڪاوش جي مڃتا طور کيس ڊاڪٽريٽ جي ڊگري ڏني وئي. ڊاڪٽر صاحب ان کان علاوه به ڪيترائي علمي ادبي ڪم احسن طريقي سان سرانجام ڏئي چڪو آهي.

همدرد يونيورسٽي جي شعبه قلمي نوادرات جي انچارج مولانا عبدالحميد قلندران جي ذريعي ڊائريڪٽر ريسرچ حڪيم نعيم الدين زبيري سان ملاقات ٿي، کيس جڏهن بنده جي ڇپايل ڪتابن جي خبر پئي، جيڪي همدرد يونيورسٽي جي ڪتبخاني لاءِ ڏنا ويا هئا ته پاڻ ڪمال محبت جو اظهار ڪيائون. بنده کي نه رڳو ڪجهه ڪتاب تحفي طور ڏيڻ لاءِ منظور ڪيائون بلڪ ”معيار سالڪان طريقت“ جي ذڪر ڪيل نسخي جو عڪس پڻ عنايت ڪيائون. جنهن کي ڏسندي بي اختيار لفظ وات مان نڪتا ته ”هن جو ته سنڌي ترجمو اچڻ ڪپي.“ جنهن تي زبيري صاحب همٿايو. پر بنده ان ڪم لاءِ کانئس تحريري اجازت نامو گهريو، ڇوڻ جي دير هئي چند گهڙين ۾ آفيس پيد ٿي صحيح سان اهو به عنايت ڪيو ويو.

انهيءَ جو ذڪر جڏهن علم دوست ڊاڪٽر عبدالغفار سومري صاحب سان ڪيم ته پاڻ ”معيار سالڪان طريقت“ جو هڪ نامڪمل نسخو بنده کي عنايت ڪيائون. ترجمي وقت انهن ٻن نسخن کان سواءِ ڊاڪٽر خضر نوشاهي جي ايڊٽ ڪيل فارسي ڇاپي نسخي کي استفاده حاصل ڪرڻ لاءِ پڻ سامهون رکيو ويو جنهن لاءِ اسين سندس ثورائتا آهيون.

— مخدوم سليم الله صديقي